

A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XLVII. | 2008

ANNALES
MUSEI
DE HERMAN
OTTÓ
NOMINATI
2008

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XLVII.

Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museums, Miskolc (Hungary)
Les Annales des Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Szerkesztők:
VERES LÁSZLÓ–VIGA GYULA

Technikai szerkesztő:
FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

ISSN 0544–4225

Idegen nyelvű összefoglaló:
SELEANU MAGDOLNA

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
Múzeumi Kollégiuma
és az Archeológiai Kulturális Közalapítvány
támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: dr. Veres László, megyei múzeumigazgató
Készült a KAPITÁLIS Kft. Nyomdaüzemében, Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

ÚJABB LELŐHELYEK AZ ALFÖLDI VONALDÍSZES KERÁMIA KULTÚRÁJÁNAK KORAI IDŐSZAKÁBÓL BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

(Előzetes jelentés)

SELJÁN ÉVA–VERES JÁNOS

Bükkábrány külszíni fejtésű lignitbányájában 2007 őszén Selján Éva és Veres János vezetésével kezdődtek meg a területre eső régészeti lelőhelyek megelőző feltárásai, melyet a bánya folyamatos terjeszkedése tett szükségessé. A terepbejárások során II. lelőhelyként meghatározott Kőkúti-dűlő feltárásán egy újkőkori település került napvilágra, mely számos különleges leletet szolgáltatott, többek között egy geometrikus díszítésű tenyérnyi agyagtáblát, valamint egy egyszerű megfogalmazású kentaur-figurát (3. kép 1.). A település legmagasabb pontján egy cölöpszervezetes hosszúház oszlophelyeit sikerült feltárni. Ezek a tárgy- és jelenségtípusok a bükkábrányi újkőkori települést Mezőkövesd-Mocsolyás és Füzesabony-Gubakút lelőhelyéhez kapcsolják, melyeket az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrájának kialakuló fázisára (továbbiakban AVK I. fázis) datál a kutatás. Annak ellenére, hogy a feltárási munkálatok jelenleg is tartanak, fentiek alapján szükségesnek láttuk a településről egy előzetes jelentés közzését.

Az utóbbi időben több publikáció tárgyalta az AVK I. fázisával kapcsolatos kérdéseket (Nagy, 1998, Domboróczki, 1997, 2001, Kalicz–Koós, 1997, 2000a, 200b, 2002, Csengeri, 2003, Kovács, 2007), így cikkünkben nem térünk ki a kutatás jelenlegi állásának részletes ismertetésére. Az AVK legkorábbi, kialakulási időszakának elterjedési területeként elfogadott Közép- és Észak-Alföldi régió az autópályás feltárásoknak köszönhetően több nagy kiterjedésű településsel, ill. egy-egy kisebb teleprészlettel gazdagodott (Füzesabony-Gubakút, Domboróczki, 1997, 2001, Mezőkövesd-Mocsolyás, Kalicz N.–Koós J. 1997, 2000, Mezőkövesd-volt katonai repülőtér és Mezőkövesd-Nagytabulyka, Koós 2003, Novajdrány, Csengeri 2000).

Ezt a sort a B.-A.-Z. megyében 2005 óta végzett megelőző feltárások újabb lelőhelyeivel (Muhi-Tatárjárás emlékmű,¹ Mezőkeresztes-Repcsényes [MOL-20. lh.],² Hejőkürt [MOL-9.lh.],³ Bükkábrány-Kőkúti-dűlő,⁴ Hejőpapi-Hulladéklerakó 4. lh. egészíthetjük ki⁵ (1. kép).

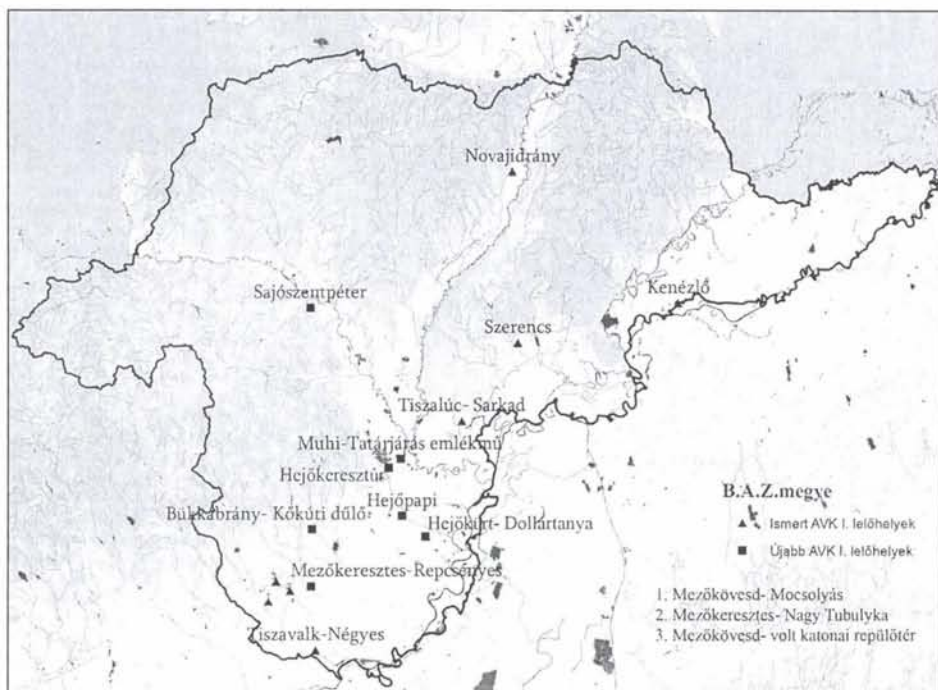
1 Ásatásvezető: Veres János, HOM adattári szám: 3970–05.

2 Ásatásvezető: Selján Éva, Veres János, HOM adattári szám:4170–05.

3 L. 2. lábjegyzet.

4 Ásatásvezető: Selján Éva.

5 Ásatásvezető: Veres János.

1. kép. Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrája formatív szakaszának (AVK I.) lelőhelyei Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből

Bükkábrány-Köküti-dűlő

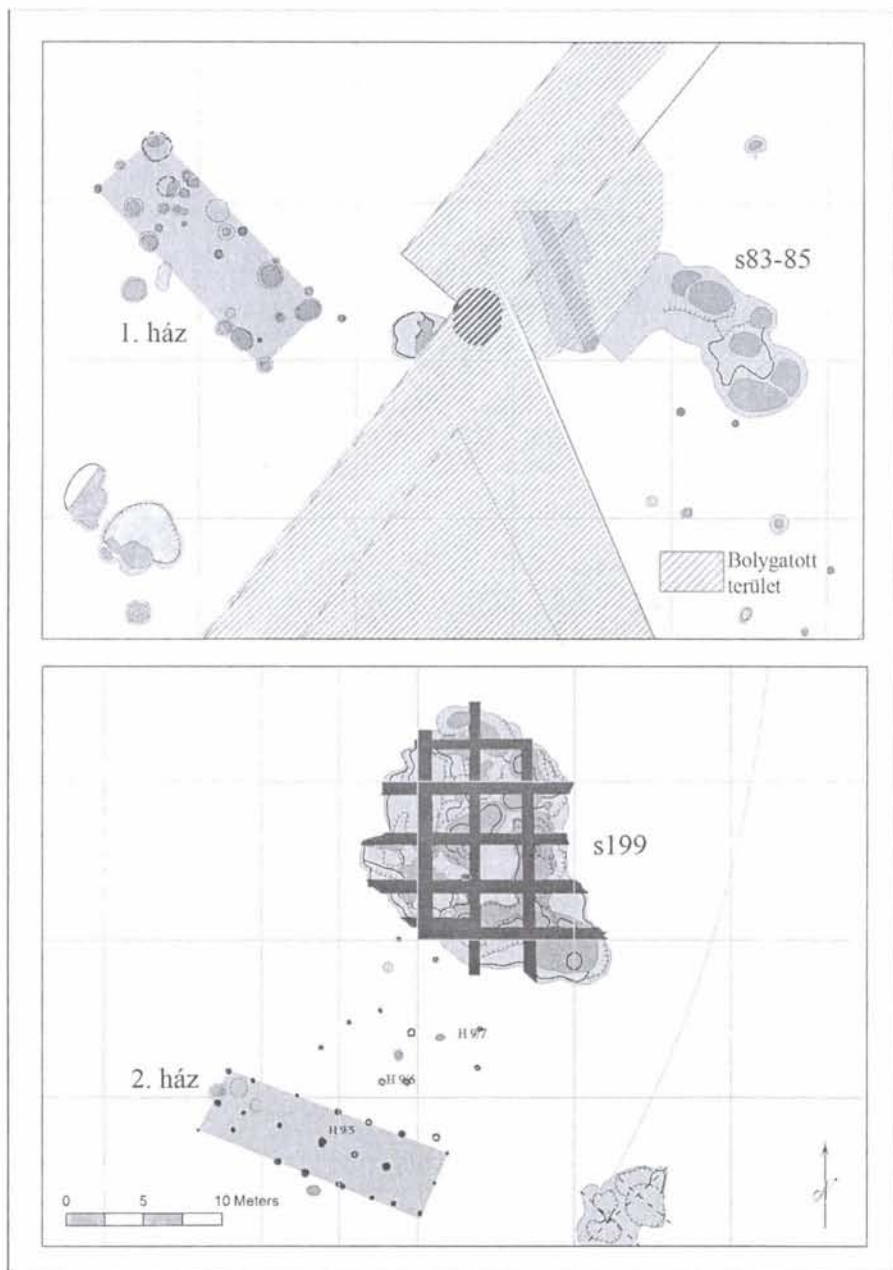
A lelőhely Bükkábránytól DK-re, a Sályi- és Csincse-patak között, tőlük szinte egyenlő távolságra fekszik,⁶ a Kivételes, a Köküti- és a Vasúti-dűlők által határolt háromszögben, környezetéből kissé kiemelkedő dombháton.

Települési jelenségek⁷

Az eddig feltárt objektumok eloszlása alapján a felszínen legalább 2 földfelszínre épített, több-kevesebb eltéréssel ÉNy–DK felé tájolt, felmenő falú hosszúház cölöpszerkezete rajzolódik ki. Tőlük keletre, mintegy 10–15 méter távolságra egy-egy nagy kiterjedésű agyagkitermelő gödör helyezkedik el, mely rendkívül nagy mennyiségű leletanyagot szolgáltatott. Sajnálatos módon az 1. háztól keletre eső területen vezet át a bánya egyik nagyüzemi elektromos kábele, valamint egy talajvíz-gyűjtésre szolgáló kút,

6 A feltárás szempontjából sajnálatos körülmény, hogy a bányaműveléshez szükséges elővíztelenítés révén a területet párhuzamosan futó, ún. csorgák szabdalják, melyek 5 méter szélességben és több száz méteres hosszúságban bolygatták meg a területet, az ásatási felszínen nem egy gödröt vágva ketté.

7 Bükkábrány-Köküti-dűlőn feltárt településjelenségek átfogó vizsgálata nagyobb lélegzetvételű munkát kíván, így az alábbiakban az agyagtáblát szolgáltató S83–85 gödörkomplexum, az s247-es számú kút, s66-os gödör valamint a hosszúház cölöplyuk-szerkezetének leírására szorítokozunk, a település teljes leletanyagát egy későbbi feldolgozásban kívánjuk közzétenni.

2. kép. A Bükkábrány-Köküti-dűlőn feltárt cölöpszerkezetes házak és a hozzájuk tartozó agyagkitermelő gödrök felszínrajza (s199 objektum tanúfalakkal bontva)
(A táblákat Selján Éva rajzolta)

melynek telepítésekor a környező területet teljesen megbolygatták, illetve 4x4 méteres iszapoló gödröt ástak hozzá, a ház agyagkitermelő gödrének közepét bolygatva meg.

1. ház: legnagyobb hossza 15 méter, szélessége 5 méter. Négyyszer három sor oszlophelyből áll, a hosszanti tengelyre eső középső sor 2,5 méteres szabályos távolságra esik a szélső cölöpsoroktól, bár a DK-i vég felé eső oldalon néhány cölöplyuk hiányzik. A humuszolás közben megfigyeltünk néhány olyan cölöplyukszerű objektumfoltot, melyek annyira sekélyen mélyedtek a talajba, hogy a sárga altalaj szintjén már nem látszóttak. A cölöplyukak sorát több esetben törik meg kisebb-nagyobb gödrök, melyek időrendi viszonyát az ásásat végeztével a későbbiekben remélhetőleg a leletanyag alapján tisztázni tudjuk majd.

Az S83–85 számú objektum felszínén jelentkező folt alapján több stratszámot kapott, kibontása után azonban egyértelművé vált, hogy egy összefüggő gödörkomplexumról van szó. Legnagyobb hosszúsága 21 méter, szélessége 5–6 méter, legnagyobb mélysége az altalajtól számítva 80–90 cm, több kisebb egységre bomlik szét. Szabálytalan formájú, egyenetlen aljú és oldalú gödör. Betöltése barnásfekete homogén humusz.

A komplexum betöltése nagy mennyiségű obszidiánszilánkot, állatcsontot, durva kivitelezésű házi kerámiát és finom, díszített edénytöredékeket is tartalmazott (4. kép).⁸ A durva kerámia esetében pelyvás, olykor tört köves soványítás, a felszínén elkent agyagréteg alkalmazása figyelhető meg, gyakori bütyökdíszítéssel kombinálva. Az égetés során szendvics-szerkezetű, belül fekete, kívül halvány, sápadtvörös, vörösesbarna, szürke edények készültek. A finom kerámia esetében megjelenik a homokos soványítás is, de elenyésző a pelyváshoz képest. Az agyag és az égetés minősége nem sokkal jobb a házi kerámiánál.

Ebből a gödörkomplexumból kevés kiegészíthető edénytöredék került elő, így a típusokra csak néhány esetben következtethetünk. Leggyakoribb a díszítetlen, tagolt peremű, befelé ívelt oldalú tálak előfordulása (4. kép 10–12). A fordított csonkakúp alakú tálak esetében leginkább a bekarcolt szalagokkal kombinált, tűzdelt díszítés jellemző (4. kép 4–9). A csótalp-töredékek egytől egyig besimított szalagmintával díszítettek (4. kép 16–17), s ez jelenik meg a négyszögletesedő edényeken is (4. kép 13).

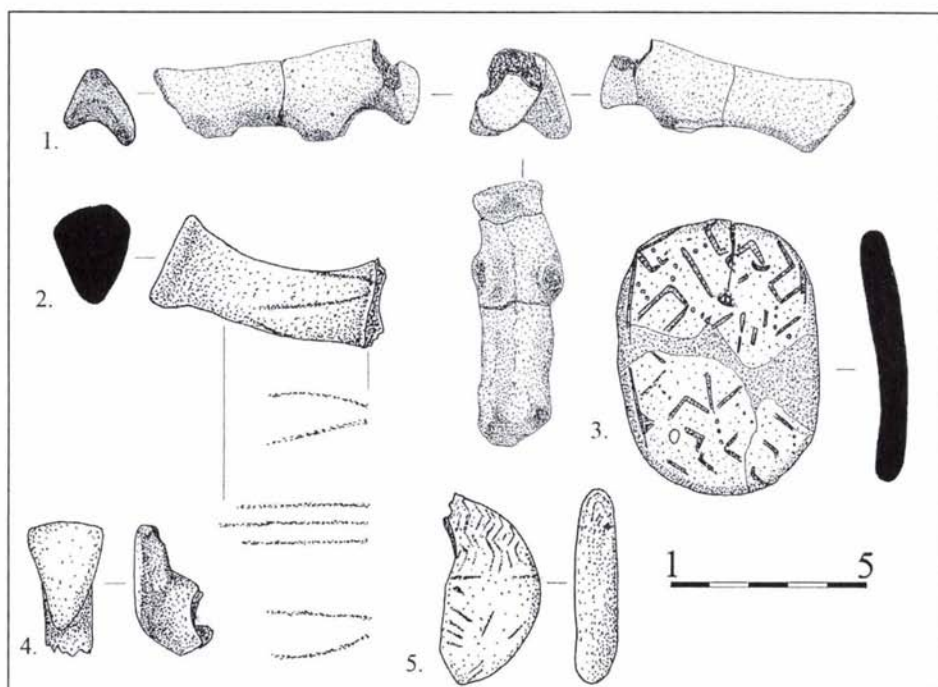
A gödörkomplexum legjelentősebb lelete egy bekarcolt geometrikus mintával díszített agyagtábla (3. kép 3), melynek legközelebbi párhuzamát Mezőkövesd-Mocsolyásról ismerjük (Kalicz–Koós, 2000, 9. t. 10). Néhány méterre a táblácska lelőhelyétől egy félbetört, erősen kopott, besimított párhuzamos vonalkötegekkel ellátott korongamulett-töredék került elő (3. kép 5). A közepénél eltört darabon a törésfelületen megfigyelhető a kerek lap felső részébe fúrt függesztőlyuk nyoma is. A díszített korongamulett legközelebbi párhuzama Mezőtúr-Berettyópart (Kalicz–Makkay 1977, taf. 152.9, Kat. szám. 244). Utóbbi lelet sajnálatos módon szórvány kerámia, melyet talán a mezőtúri múzeum gyűjteményében található szintén szórvány AVK-nak és Szakálháti-nak meghatározott cserepei, illetve a Szolnoki Múzeum Mezőtúr-Berettyópart Füzes-nevű lelőhelyről származó szórvány AVK cserepei datálhatnak (Kalicz–Makkay 1977, 143.). A mezőtúri darab díszítése szakasztott mása lehet a miénknek, még a bükkábrányi amulett vízszintes vonalát értelmezhetjük a mezőtúri darabon megfigyelt 1/3-nál mezőkre osztó függőleges vonalként, bár utóbbin nincs felfüggesztésre alkalmas átfúrás, a bükkábrányi pedig sajnálatos módon erősen kopott a további összehasonlításokhoz.

A gödörből előkerült még két háromszögletű arckiképzésű plasztikus töredék is. Az egyik egy homogén szürke, homokos soványítású, finom kidolgozású darab, a szemeket,

---

8 Itt szeretnénk megköszönni Tóth Edinának a naprakész restaurálási munkát.

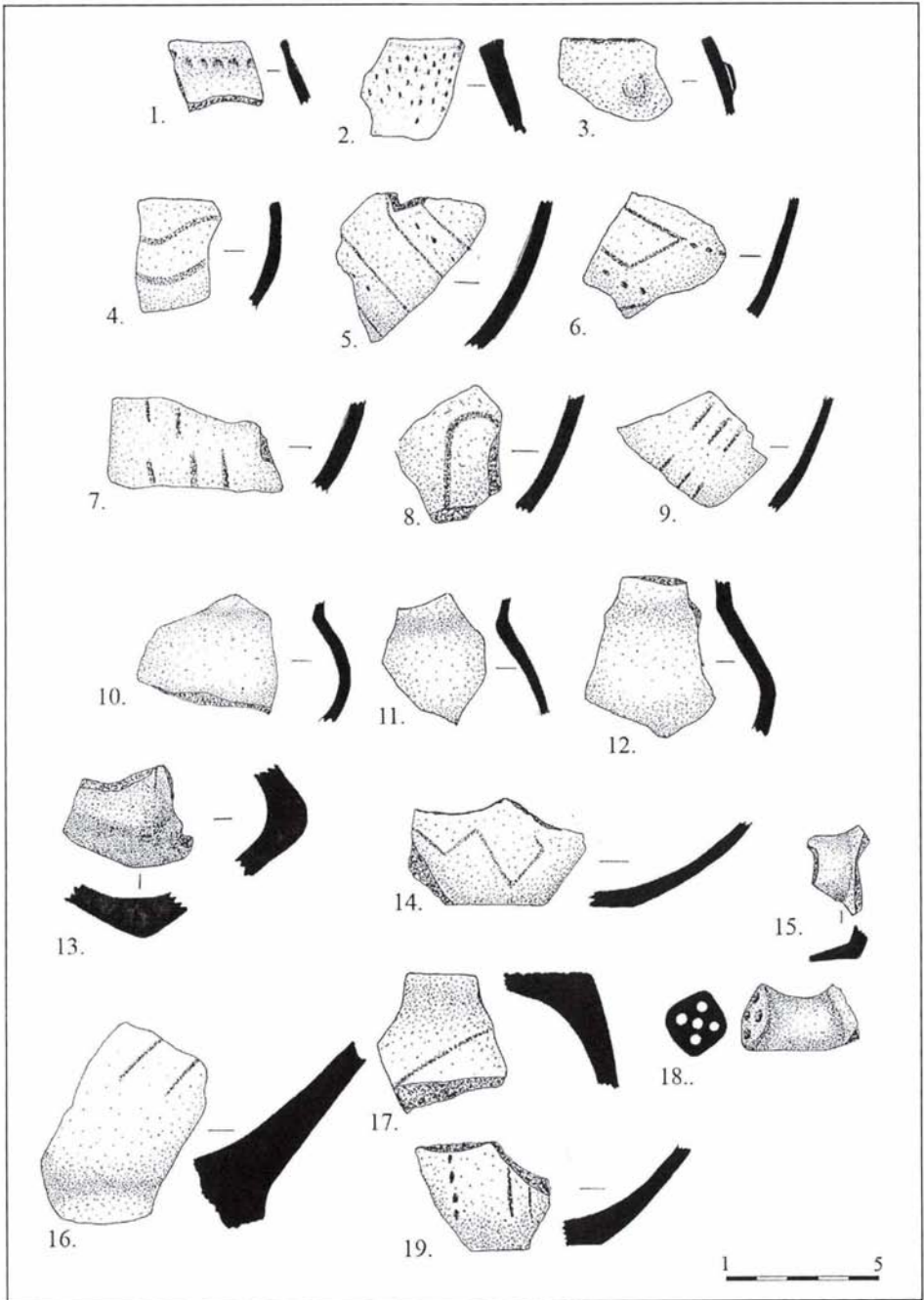

3. kép. Bükkábrány-Köküti-dűlő, 2–5. S83–85. gödörkomplexum, 1.: s101. gödör

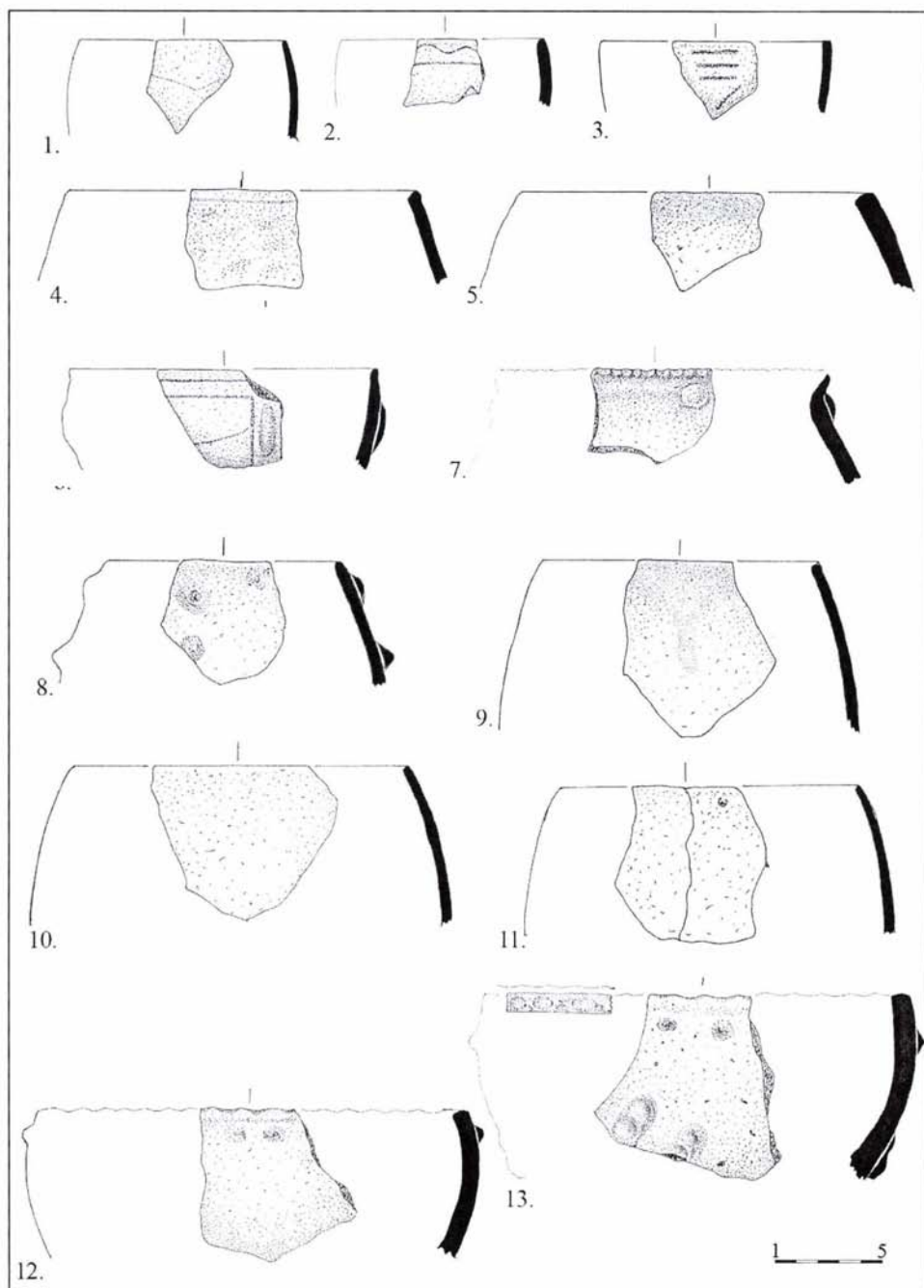
orrot azonban nem érzékeltették sem plasztikus, sem bekarcolt módon (3. kép 4, Szé.: 19 mm, Ma.: 30 mm, nyaka vastagsága 19 mm). Bár teljesen nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy egy kentaurhoz tartozhatott, mégis valószínűbbnek látszik az, hogy egy edény fogója volt. A másik egy plasztikus fülkiképzésre emlékeztető töredék (3. kép 2, melynek enyhén felfelé ívelő, hengeres teste az előzőhöz hasonló háromszögletű, arctalan emberfejben végződik (szürke, pelyvás, átmérő 22 és 17 mm, hossza 55 mm, 3 kép 2). A hengeres testen bekarcolt vonalas díszítés figyelhető meg.

2. ház: legnagyobb hossza 15 méter, szélessége 4,3 méter (2. kép). Az elsőhöz hasonlóan itt is három oszlopsor figyelhető meg, itt azonban 7x3-as elosztásban. A DK-i végen több cölöplyuk esetében szuperpozíciót is megfigyeltünk, két objektum metszete egymást, a „plusz” cölöplyukat azonban még nem sikerült „beilleszteniük” a házszerkezetbe. Elképzelhető, hogy egy másik oszlopszerkezetes épületet emeltek a település későbbi fázisában a ház helyére, melynek hosszanti tengelye az előzőhöz képest 90 fokkal tér el K-re. Ennek lehetősége azonban csak a feltárás során születő elsődleges megfigyeléseken alapszik.

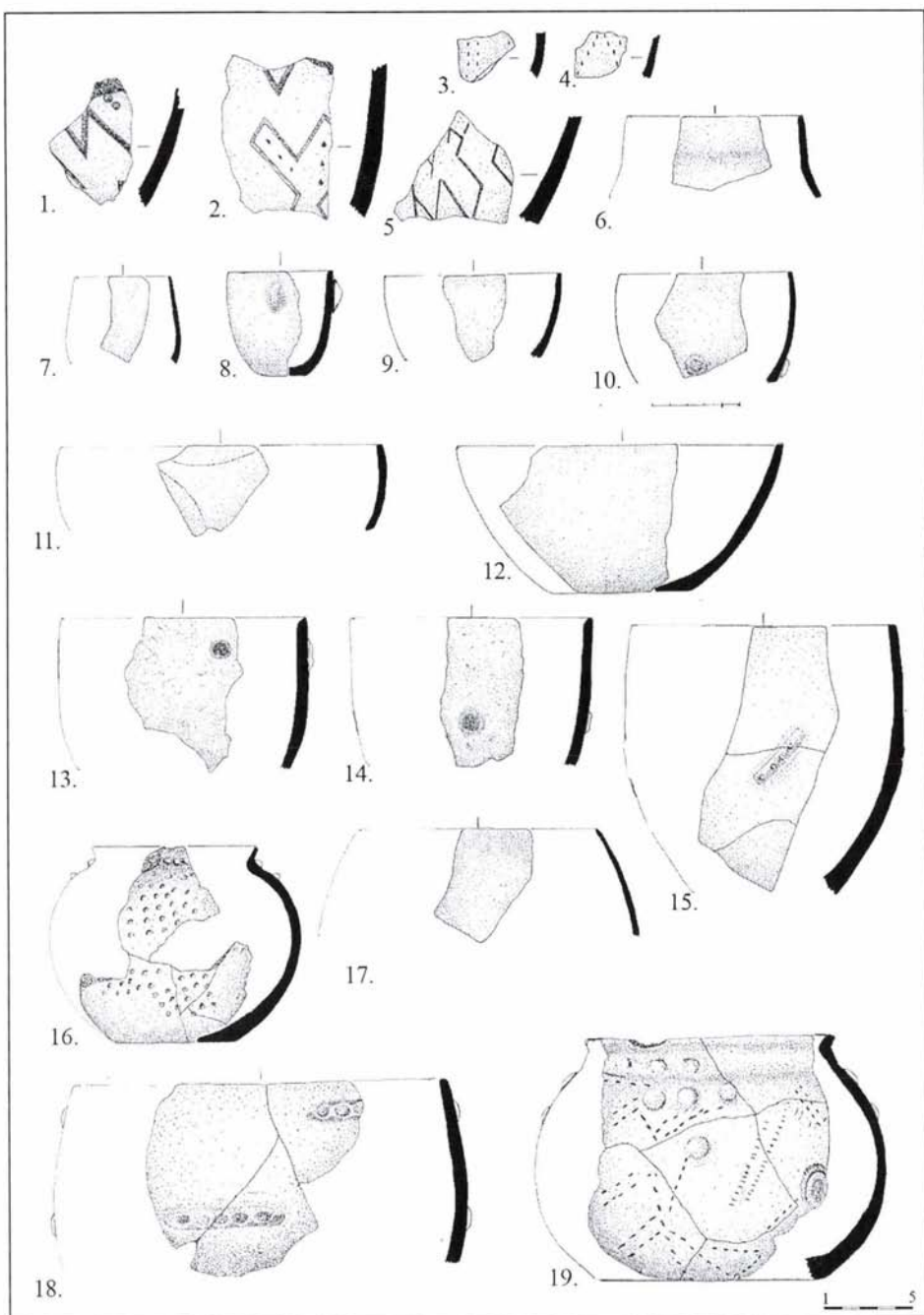
A 2. ház szinte a dombtetőn helyezkedik el, sajnos azonban a cölöpszerkezeten kívül sem padló, sem a felmenő fal maradványait nem találtuk. Egy 3x2 méteres területen, a ház K-i végében a humuszolás során megfigyelt leletkoncentráció miatt meghagytuk a termőföldet, és azt később kézi erővel, ásóval bontottuk le, de a talaj bolygatottsága miatt a nagy mennyiségű paticsrögök és kerámiatöredékeket tartalmazó humuszban összefüggő omladékok itt sem tudtunk megfigyelni. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy a domboldal legalján közel 10 méter hosszú, 2–3 méter széles sávban fekete humusszal kevert, rend-

4. kép. Bükkábrány-Köküti-dűlő, S83–85. gödörkomplexum

5. kép. Bükkábrány-Köküti-dűlő, S66. objektum

6. kép. Bükkábrány-Köküti-dűlő, S66. objektum

kívül sűrű paticosos réteget figyeltünk meg, mely feltételezhetően a ház tapasztott falából származó, objektumhoz nem köthető, másodlagos helyzetű feltöltődés.⁹

A település korának meghatározása szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír az S66-os jelzésű gödör. A különleges leletanyagot szolgáltató, vese alakú, öblösödő oldal-falú gödör betöltése barnásfekete kevert, paticosos, faszenes humusz volt, itt csak néhány jellegzetes edénytípust és díszítést mutatunk be (5–6. kép).¹⁰

Az anyag összességében jobb minőségű, mint a s83–85 gödörkomplexumé, több a homokos soványítású, finom kerámiának beillő darab, viszont feltűnően sok a bordadisz függőlegesen, vagy ferdén, ill. vízszintesen elhelyezve az edény hasán (6. kép 15, 18). Bütökdíszek is gyakoribban fordulnak elő benne (6. kép 8, 10, 13, 19).

Típusok szerint is változatos a megoszlás, legtöbbször a kisméretű pohár (6. kép 7–8) csésze (6. kép 9–10, 5. kép 1–3, 6), tálka (6. kép 11, 12). Jellegzetes típust alkotnak azok a mély fazekak, melyeket hosszú, benyomkodott rátételekkel díszítenek (5. kép 18, 6. kép 12), két esetben a peremet is hasonló módon, ujjal benyomkodva alakították ki (5. kép 12, 13). Legnagyobb mennyiségben a fordított csonkakúp alakú, enyhén behúzott peremű edények fordulnak elő, ezek szinte kivétel nélkül díszítetlenek (6. kép. 17, 5. kép 5, 10–11), egy esetben a perem alatt és a hason egy vonalban elhelyezett kerek plasztikus díszítés található (6. kép 8), egy peremtöredéken pedig fekete festés nyomai látszanak (5. kép 9). A fentebb ismertetett edénytípusok az AVK I. fázis jellegzetes edénytípusait képviselik, s elenyészően kevés töredéken bár, de már a karcolt díszítés klasszikus fázis felé mutató jegeit is megtaláljuk (5. kép 2–3, 6, 6. kép 1–3).

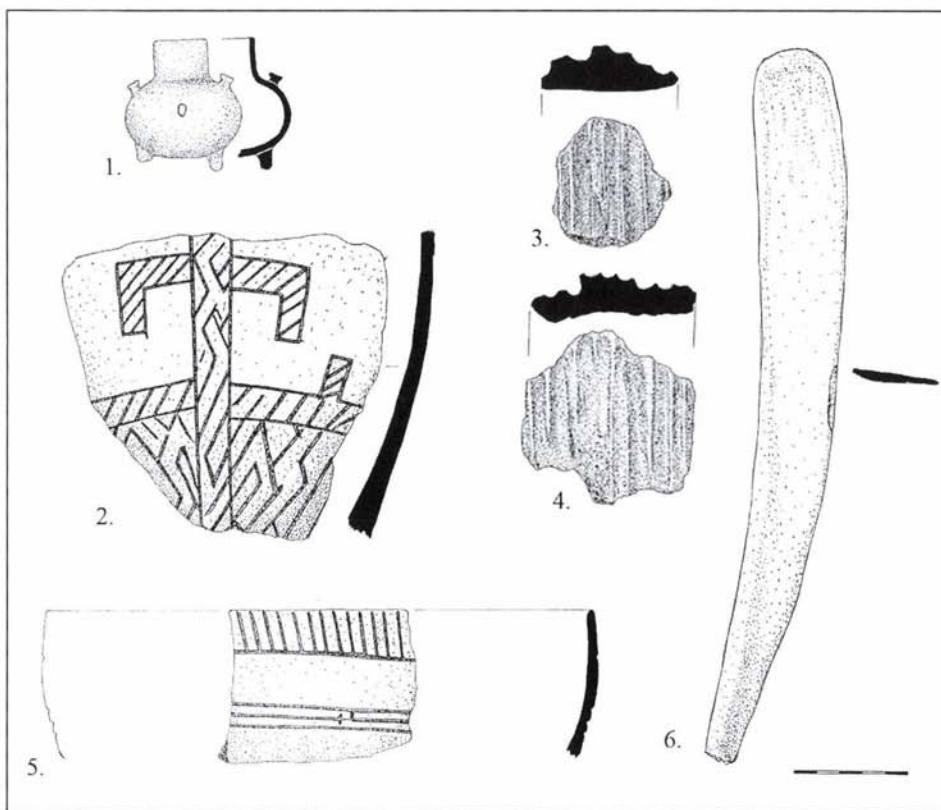
A gödör anyagából két tűzdelte díszítéssel ellátott edényt kell kiemelnünk (6. kép 16, 19), melyek a Körös kultúra formái jegeit viselik magukon. A 16. sz. edény anyaga sötétszürke, jól iszapolt, homokkal soványított és egyenletesen kiégetett. A tűzdelést talán faragott nádszállal végezték, mivel minden mélyedés szabályos, háromszögletű-félkör alakú, viszonylag rendszeres sorokban elhelyezve az edény teljes felületén. Bár pereméből kis részlet maradt meg, ezen is látszik a benyomkodott, hullámos peremkiképzés, valamint alatta, az enyhén beszűkülő nyakon körbefutó plasztikus, bebökődéssel díszített borda. A 6. kép 19. edénye valamivel világosabb szürke, de hasonlóan jól iszapolt és égetett, homokos soványítású, pereme alatt hármass csoportban kisebb kerek plasztikus dudorok, alattuk, az edény vállán az előbbihez hasonló hármass elrendezésű lapos bütökök találhatók, s az edény hasán egy nagyobb kerek dudor törésnyoma figyelhető meg. A gömbtest teljes felületén párhuzamosan haladó, körömmel betűzdelte szalagok futnak végig.

A domb középső részén, a két cölöpszerkezetes ház közötti területen találtuk meg a település kútját (s247. objektum, 7. kép). A felszínen kisméretű kerek fekete foltként jelentkező gödör bontásakor, az első ásónyom után egy nagyméretű hombár töredékeire bukkantunk. A hombár töredékeinek kibontása és felszedése után mintegy egy méteren keresztül függőlegesen mélyülő gödör betöltése homogén fekete humusz volt, meglehetősen kevés leletanyaggal (1–2 cseréptöredék!). A sárga altalajtól számított 184 cm mélyen értük el az első átégett omladékréteget, melyben lefelé haladva egyre több paticsrög keveredett a hamus-faszenes fekete betöltéssel. A réteg „tetején” került elő egy hibátlanul megmunkált csiszolt kővésző (nyersanyaga valószínűleg gabbró), nem sokkal

9 A 2. számú házhoz tartozó s199-es gödör anyagának bemutatására itt nem kerülhet sor, mivel a cikk írásakor a gödörkomplexum teljes kibontása még folyamatban volt.

10 A gödör leletanyagát részletesebben a későbbiekben egy önálló tanulmányban kívánjuk bemutatni.

7. kép. Bükkábrány-Köküti-dűlő, S247. kút

alatta egy szarvasmarha bordájából csiszolt csontkanál (7. kép 6), s több vesszőlenyomatos faltapasztás (7. kép 3–4). A következő rétegekből, szinte a kút falában bukkantunk rá a gömbtestű, hengeres nyakú, majdnem teljesen ép, plasztikus dudorokkal díszített, 4 bütyöklábbal ellátott miniedénykére (7. kép 1). Az edényke felületének egy részén vörös okker nyomait figyeltük meg a kiemeléskor, hasán és vállán 2–2 aszimmetrikusan elhelyezett bütyökdísz található. Anyaga finoman iszapolt, homokos soványítású, sárgás-vörösre kiegészített agyag. A Körös kultúra emlékmagyarázatában, Kotacpart-Vata tanya lelőhelyéről (B. Kutzián 1947, XXXIV. t. 8–9), valamint Szentes-Nagyjaksorpartról (B. Kutzián 1947, XXXIV. t. 5) ismerünk olyan négy bütyöklábbal ellátott, kis méretű aljtöredéket, mely talán a miénkhez hasonló edénykéhez tartozott. A vörös okkeres festést legutóbb Tiszaszőlös-Aszópartról négy esetben figyelte meg a publikáló régész (Kovács, 2007, 9. kép 3, 16. kép 6, 6. kép 1, 14. kép 7).

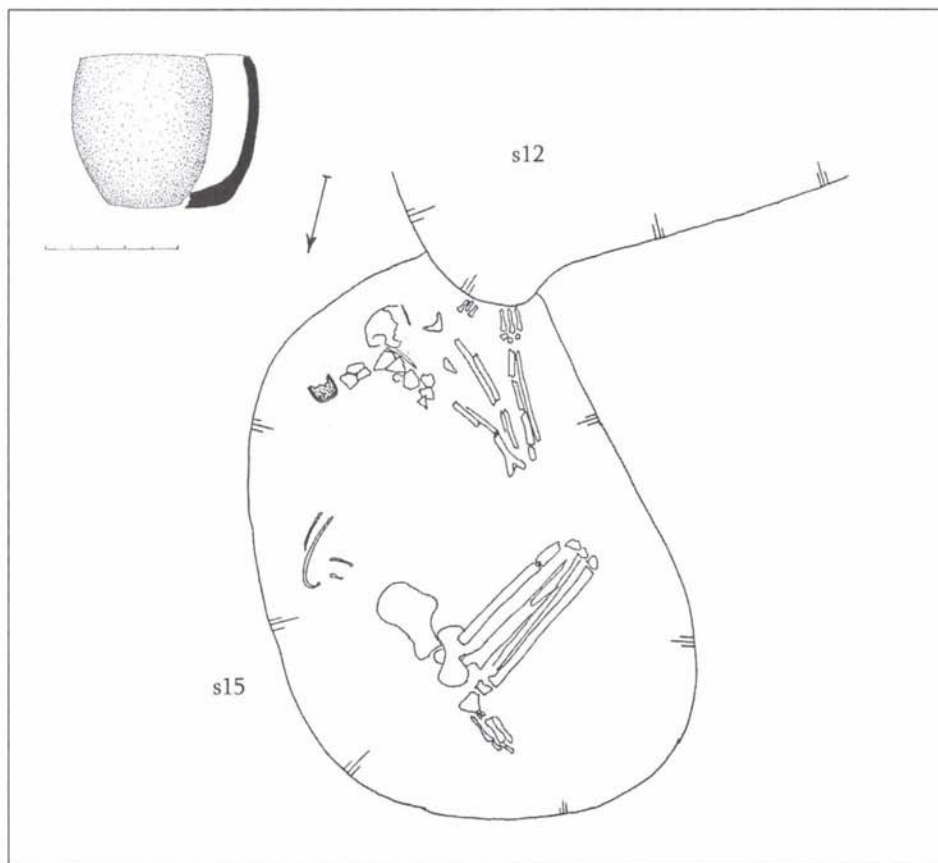
30 cm-rel mélyebben, a fokozatosan elbontott metszetszfalban találtuk meg a mélyen bekarcolt vonalakkal díszített, antropomorf ábrázolást hordozó töredéket (7. kép 2). Valószínűleg egy mély tál vagy fazék része, a gömbös miniedénykéhez képest durva kidolgozású, de homokos soványítású, közepes minőségűre égetett agyagból készült. A töredék felületének alsó felét összefüggő meanderdísz díszíti, melyet középen, a hosszanti tengely irányában egy vastag szalag oszt ketté, ennek mintája ugyanaz a meanderdísz.

A hosszanti szalag felső részéből két irányba 1–1 stilizált emberi lábakra emlékeztető minta nyúlik ki, ezek, valamint a meanderes dísz széltevében lezáró szalagot is egyszerű sraffozott minta tölti ki. A töredék kontextusa (a kútnak vélhetően szakrális rétegében, átégett omladékrétegen feküdt) a tiszai, tiszai áldozógödrök juttathatja eszünkbe (Raczky, 1992, Kalicz–Koós 2000). A Tiszaug-vasútállomás lelőhelyéről előkerült lelet-együttesben szereplő arcsedény-töredék is „maradék nélküli”, az edény más töredékét nem találták meg a feltárók, tehát az arcot szándékosan törték ki az egész edényből, s temették el a test nélkül (Raczky 1982).

Hejőkürt-Dollártanya (MOL 9. lh.)

A MOL terméktávvezeték-fektetésének megelőző feltárásaként végeztek a Herman Ottó Múzeum munkatársai 2005–2006 során ásatásokat B.-A.-Z. megye déli részén. Hejőkürt határában, a Dollártanya szomszédságában, egy császárkori, szarmata településrészlet mellett két, az AVK kialakuló fázisába datálható, nagyméretű agyagkitermelő gödröt tártunk fel. Az s2 objektumból feltűnően nagy mennyiségű obszidiánszilánk valamint csiszolt csonteszközök kerültek elő. Az s4 gödör szintén méreteivel tűnt ki a

8. kép. 1–2. Hejőkürt-Dollártanya (MOL-9. lh.), 3–9. Sajószentpéter-I. lelőhely

szarmata telep objektumaiból, nagy mennyiségű, főként pelyvás soványítású kerámia-anyagából tűzdelt díszű edények, valamint egy háromszögletű arcós töredék került ki. Az arcot rosszul égetett, szürke, pelyvás soványítású agyagból formálták meg, az orrot plasztikusan, meglehetősen realiztikusan kialakítva, a szemeket pedig két függőleges vágással jelezve. A nyak hosszúságából adódóan feltételezhető, hogy nem annyira edényhez, mint inkább egy kentaurhoz tartozhatott a fejtöredék, mérete azonban túl nagy az eddig ismert kentaurok méretéhez képest, így a kérdés biztosan nem dönthető el.

S2 objektum: agyagkitermelő gödör

Nagyméretű, ovális gödör, egy része a déli szelvényfal alá esik, így nem tárhattuk fel. K-i oldala lépcsőzetesen kiképezett, Ny-i oldala öblösödő, néhol függőleges falú, alja egyenes. Átm.: 290 és 340 cm, Mé.: 90 cm.

Betöltéséből nagy mennyiségű csipett-beböködött díszű durva házi kerámia került elő, de emellett megtalálható a finom, karcolt díszű kerámia is. A gödör igen sok obszidián pattintékot és -eszközt, valamint csiszolt csonteszközöket tartalmazott.

S4 objektum: agyagkitermelő gödör

Nagyméretű agyagnyerő gödör, oldalai, alja szabálytalan alakú. Hossza: 700 cm, Szé.: 300 cm, Mé.: 30–70 cm.

Leletanyagából kiemelendő egy háromszögletű arcós idol/kentaur töredéke (8. kép 1). Szürke, pelyvás soványítású, rosszul égetett darab, arcának jobb éle középtájon sérült. Szemét bekarcolással jelezték, orrát plasztikus dudorral képezték ki, állcsúcán pedig megfigyelhető az áll bekarcolásának halvány nyoma. A gödör legaljáról egy behúzott peremű, csonkakúpos testű edény került elő töredékes, de kiegészíthető állapotban. Felületét szabálytalanul szétszórt beböködött díszítés borítja (8. kép. 2).

Mezőkeresztes-Repcésnyes (MOL-20. lh.)¹¹

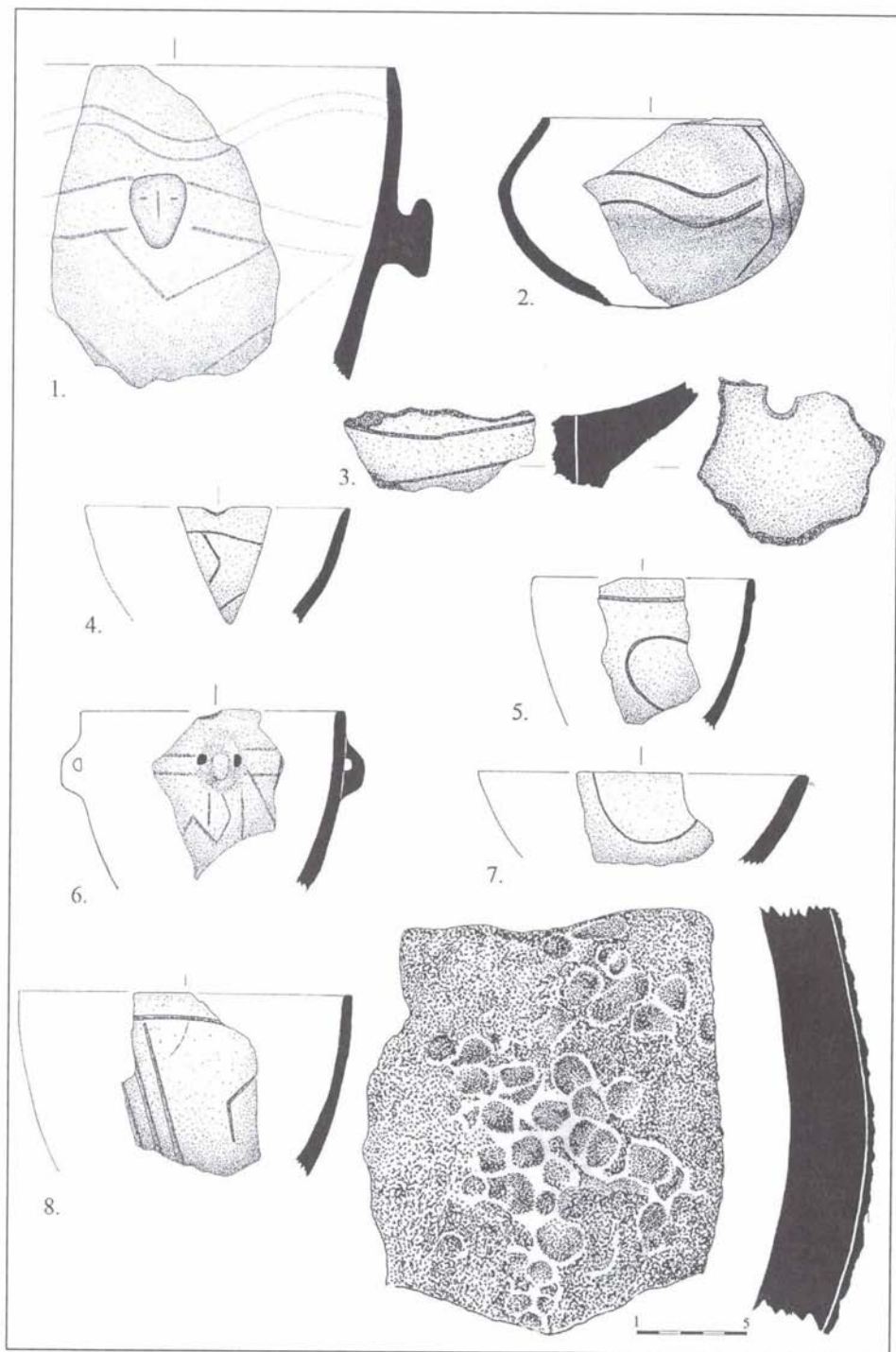
A lelőhely a fentebb ismertetett MOL-nyomvonalon található. Az 5 méter szélességben, több, mint 900 m hosszán elnyúló ásatási szelvényből a császárkori és Árpád-kori településnyomok mellett két, a neolitikum időszakába sorolható objektum került elő. Az egyik egy nagy kiterjedésű (hosszvetőlegesen 5x6 méter) agyagkitermelő gödör, melynek leletanyaga nagy valószínűséggel az AVK formatív szakaszába sorolható. A másik egy magányos, zsugorított temetkezés.

A finom kerámián belül gyakoriak a tagolt peremkiképzésű csészék (10. kép. 5, 6, 8), négyszögletesedő edények, (10. kép 2) a durva kerámia esetében pedig megfigyelhető az elkent barbotin használata. A csőtálas tálak között egy töredéken az edény kiégetése után fűrt lyuk figyelhető meg a tál alján (10. kép 3). Kiemelendő az a fordított csonkakúp alakú, enyhén behúzott peremű tál, melynek háromszögletű emberi fejet formáló plasztikus fülkiképzése van. A szemeket halvány vízszintes bekarcolás, míg az orrot feltűnő, mély függőleges bevágás jelzi (10. kép 1). Az edény bekarcolt hullámvonalas díszítésű, finoman kiképzett, homokos soványítású agyagból készült. Bár háromszögletű kiképzésű arctöredékeket több lelőhelyről ismerünk, olyanra, melynél egyértelműen bizonyítható, hogy edény füleként funkcionált, mindeddig kevés példa akadt.¹²

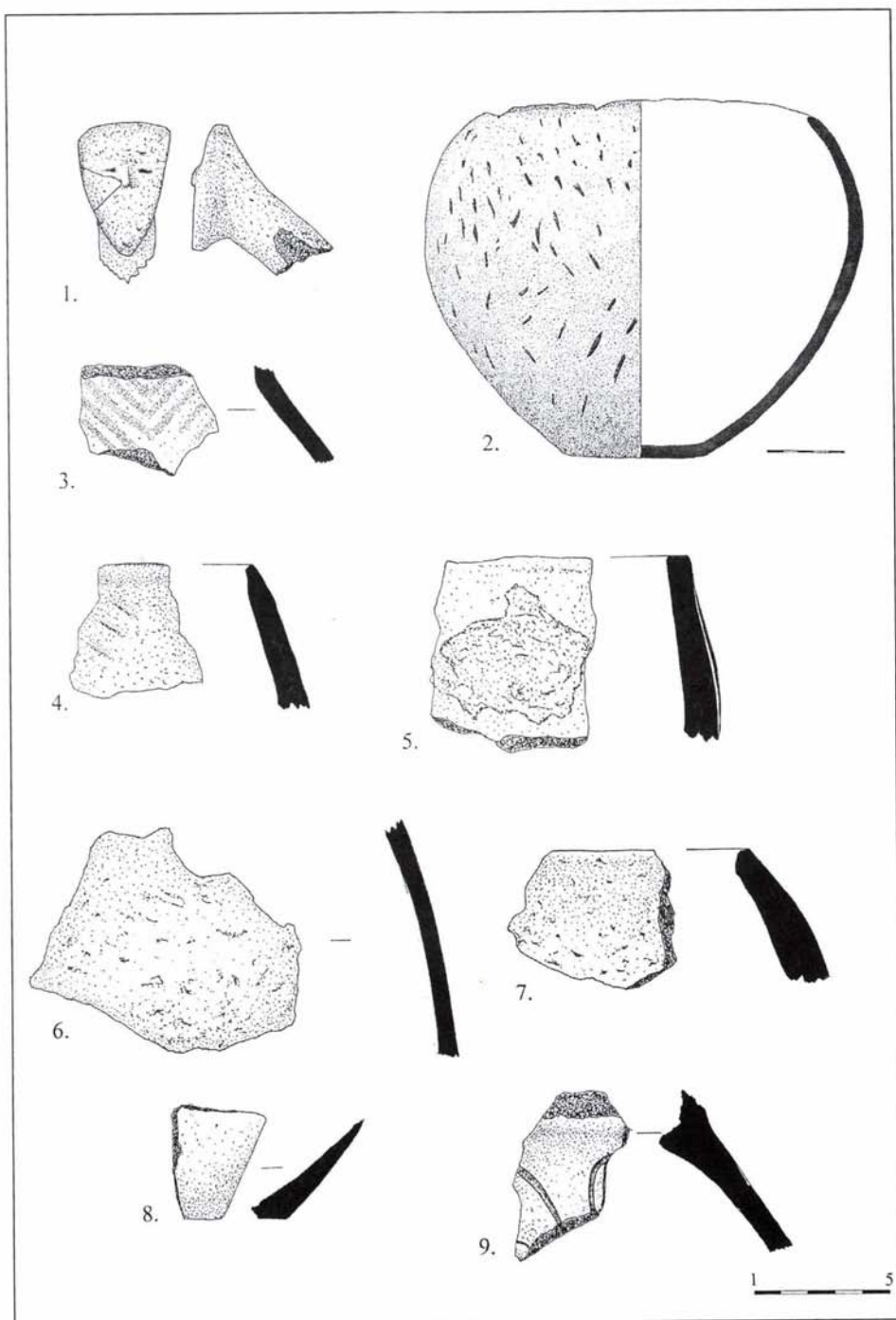
¹¹ L. 3. lábjegyzet.

¹² A bükki kultúra Sajószentpéter-Kövecsesen feltárt településéről származik két gazdagon díszített és részleteiben jól kidolgozott edénytöredék, melyeknél a kiöntöcső végét arcbrázolással zárták le (Csengeri 2001, 4. kép 1–2).

9. kép. Mezőkeresztes-Repcényes (MOL-20. lh.) S15 sír és melléklete

10. kép. Mezőkeresztes-Repcényes (MOL-20. lh.)

Az agyagkitermelő gödörtől viszonylag messze, egy zsugorított temetkezést tártunk fel (S15, 9. kép).

A sír leírása:

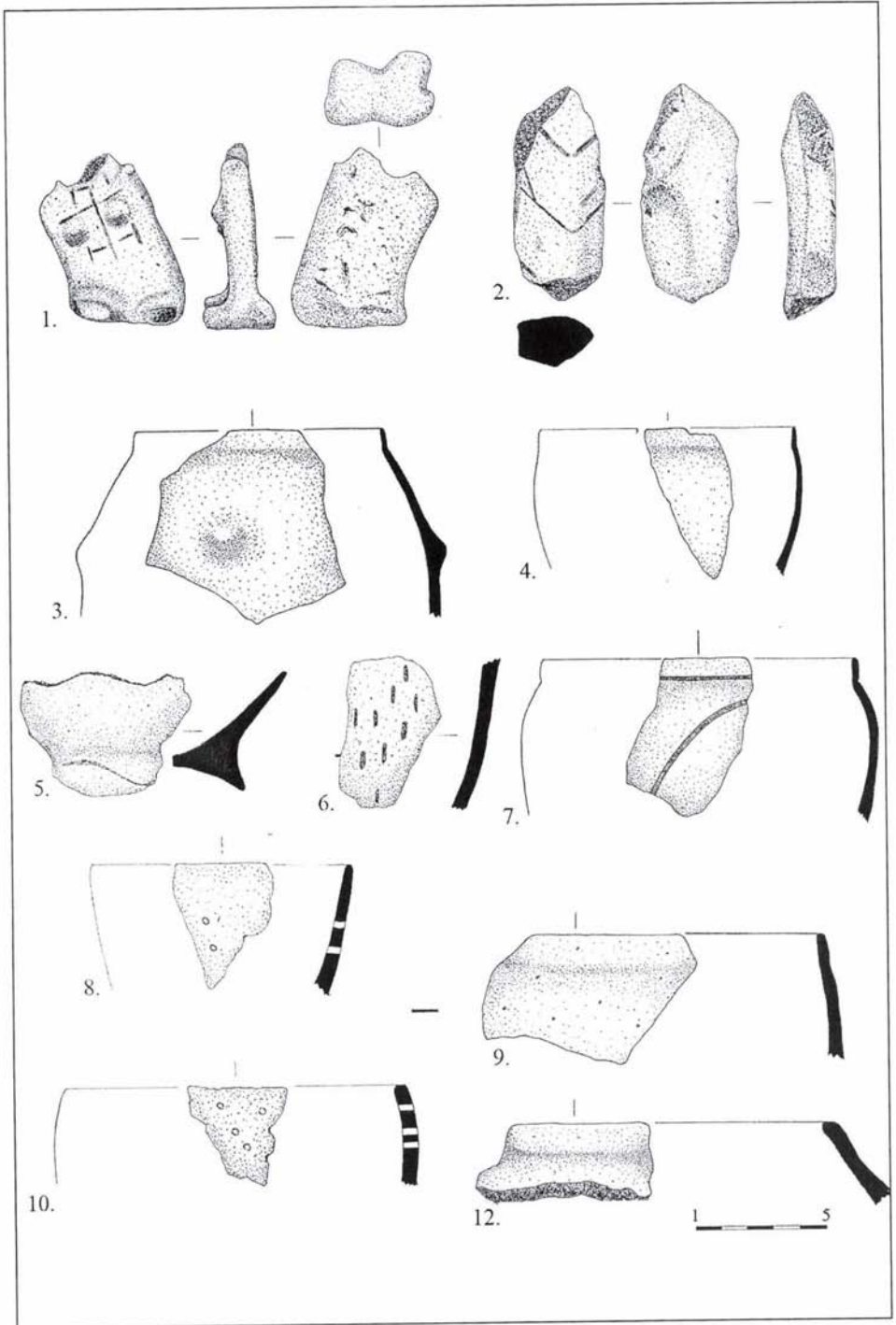
DK-ÉNy (150°) tájolású, zsugorított csontvázas újkőkori temetkezés. A csontok megtartása rossz, a koponya igen töredékes és hiányos, gerince teljesen hiányzik, 2–3 bordája maradt meg, medencecsontja nagyon rossz állapotú. A hosszúcsontok megtartása jó, de ezek is töredékesek. Karjai behajlítva, kezei az arc elé húzva, a kezek alatt vörös okker nyomai, az ujjpercek vörösre festve. Lábai behajlítva (a törzs és a combcsontok derékszöveget zárják), sarka felhúzva a medencéig (45 fokos szögben). Lábujjpercei megvannak. A test bal oldalára fektetve, jobb oldalán, a vállá mellett kis csésze (feketére égetett, vékony falú, díszítetlen, fényezett felületű, homokos soványítású), benne okkernyomok, a koponyán kovakő szilánk (vsz. másodlagos helyzetű). Felszedéskor a koponya és a kéz alatt okkernyomokat találtunk. Vázhossz: kb. 140 cm, fektetési hossz: 80 cm. Sírfoltot nem lehetett megfigyelni, mivel a csontváz szinte a humuszban, ill. a sárga altalajon fektült, így a gépi humuszolás gyakorlatilag leszedte róla a földet. S42-es Árpád-kori ház kemencéje metszi az ÉNy-i sarkát.

Keze ügyében, az arcától nem messze kis okkeres csésze töredékeit találtuk meg.

Az AVK I. periódusának temetkezései sokáig csak a tiszalúc-sarkadi telep 9 sírja révén voltak ismertek (Oravecz, 1996). Később, az autópályás ásatások során feltárt füzesabony-gubakúti (Domboróczki 1997), valamint mezőkövesd-mocsolyási lelőhelyek (Kalicz–Koós 1997, 2003) meglehetősen nagy sírszámú temetkezései nagyban járultak hozzá a temetkezési rítus megismeréséhez. Füzesabonyban 13, Mezőkövesden 25 (eddig a legnagyobb számú temetőrészlet ebből az időszakból) korszakhoz sorolható, gazdag mellékletekkel ellátott sírt tártak fel. A Mocsolyáson megfigyelt, DK–ÉNy-i főirányba tájolt, bal oldalára fektetett, zsugorított rítussal találkozunk Mezőkeresztesen is. Szintén innen ismerjük a koponya okkerrel való bevonását (Kalicz–Koós 2003, 51.), mely a mezőkeresztesi magányos sír esetében a kezek alatt, az arc közelében talált okkernyomokban ölthetett testet.

Muhi-Tatárjárás-émlékmű

A lelőhelyen 2005 tavaszán Veres János végzett leletmentést a 35-ös út körforgalom melletti szakaszán. A lehumuszolt felszínen objektumfoltokat nem lehetett elkülöníteni, a leletanyag elszórta helyezkedett el az altalaj és a termőföld közötti rétegben, néhol erős sűrűsödést mutatva. A kerámiaegyüttesek ill. paticsomladékok között az s2-vel jelzett strátum a legjelentősebb, itt több négyzetméteres kiterjedésben tártak fel egy paticsomladékot, mely rendkívül nagy mennyiségű kerámiatöredéket és pattintott köeszközt szolgáltatott. A kerámia túlnyomórészt pelyvás soványítású, rosszul égetett, halvány-vörös színű agyagból készült, valószínűleg a talajviszonyokból adódóan erősen erodált, kopott felszínű volt minden cseréptöredék. Formailag a tagolt peremes kiképzésű tálak, fazekak (11. kép 3, 4, 7, 9), alacsony csótalpak (11. kép 5) dominálnak, előkerült több szűrőedény töredéke is (11. kép 8, 10). Díszítésben gyakori a benyomkodott, betűzdelt díszítés (11. kép 6), vagy a plasztikus dudorok (11. kép 3), de kis számban már megfigyelhető a bekarcolt vonalas mintakincs is (11. kép 7).

11. kép. Muhi-Tatárjárás emlékmű

Az S12-es omladékból két téglatest alakú, töredékes idól került ki. Az egyik, részleteiben jobban kidolgozott darab (11. kép 1, M.: 90 mm, Sz.: 54 mm, V.: 19 mm) piszkos-vöröses szürkére égetett, rossz minőségű agyagból készült. Felületén a durva pelyvás és vélhetően szalmaszálas (törek) soványítás mélyen bevagdalt nyomai figyelhetők meg. A szobrocscsa téglatest alakú, feje hiányzik, melleit két határozott dudorral jelezték, lábfejét erősen leegyszerűsítetten, lekerekítve formázták meg. Talán az agyag rossz állaga miatt történetesen, hogy a szobrocscsa még a kiegészítés előtt, vagy közben „megrogyott”, így talpára állítva törzse ferdén áll. A mellkason 2–2 merőleges és vízszintes vonaldíszből kialakított „négyzetháló” figyelhető meg. Hasonló kivitelezésű szobrot a novajdrányi anyagból ismerünk (Csengeri 2003, 8. kép 1–3), bár ez utóbbiak jóval kisebb méretekkel rendelkeznek.

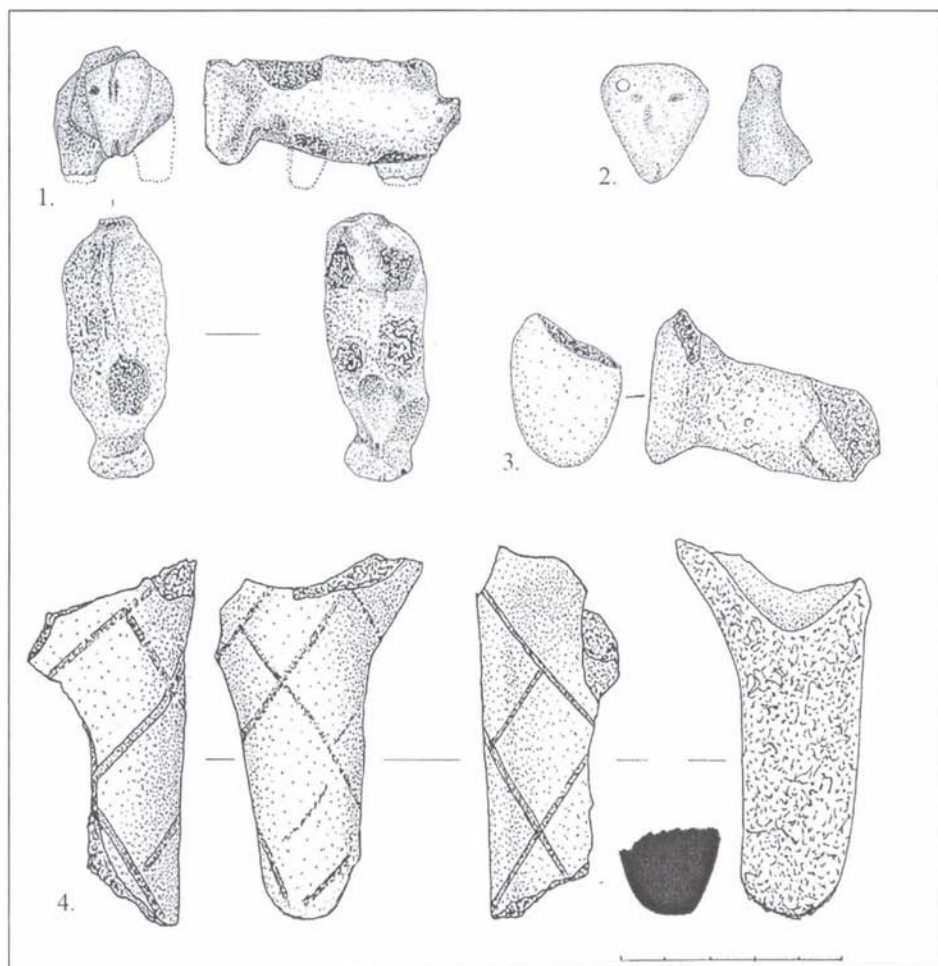
Az s12 objektum leletanyagában előkerült másik idoltöredéknek (11. kép 2, M.: 116 mm, Sz.: 47 mm, V.: 26 mm) jóformán csak törzse maradt meg, feje és lábfeje egyaránt hiányzik, s a darab kopottsága miatt még a törési felületek alapján se lehet többet mondani az idolról, minthogy vélhetően téglatest alakú volt. A kényelmesen kézbe illő szobrocscsa enyhén homorú, háta díszítetlen, első oldalán (a domború fele) azonban V alakú bekarcolt díszítés figyelhető meg. Legközelebbi párhuzama Mezőkövesd-Mocsolyásról került elő (Kalicz–Koós 1997, 2000 9. t. 5.). A mocsolyási darab alapján feltételezhetjük, hogy a muhi idól is talpas és háromszögletű arckiképzésű volt. Soványítása a másikkal hasonlóan pelyvás, bár kevésbé rossz felületű, erősen kopott.

Hejőpapi-Hulladéklerakó, 4. lelőhely

2008 őszén kezdődött a Heves Megyei Hulladéklerakó hejőpapi telephelyének megelőző régészeti feltárása Veres János régész vezetésével. Az 1,5 hektáros területen e cikk írásakor az ásatási munkálatok még javában folytak, de az ásatásvezető helyszíni megfigyelései, valamint a leletanyagba való betekintés alapján megállapítható, hogy a településrészlet az AVK formatív szakaszának egy igen gazdag lelőhelye, melytől főként a kutatott periódus szakrális életéhez várhatunk újabb, részletes adatokat. Az ásatás második hetében látott napvilágot az a kentaur szobrocscsa (12. kép 1), mely a bükkábrányi figura legközelebbi párhuzamának tekinthető (s15 gödör). A bükkábrányihoz hasonló, halványvörösré égetett, pelyvával soványított, töredékes darabnak tömzsi teste, háromszögletű arckiképzésű feje, négy lába van (sajnálatos módon, a jobb hátsót kivéve mindegyik letörött), s a gerincén sörényre emlékeztető plasztikus kiképzés figyelhető meg.

A korszak szakrális életét tükröző háromszögletű arckiképzésűből mindeddig több, mint fél tucat fejtöredék is előkerült. Ezekből egy, a klasszikus jegyeket magán viselő darabot mutatunk be (12. kép 2). Anyaga finoman iszapolt, homokos soványítású, sötétszürkére égetett, az orrot plasztikus dudorral, a szemeket bekarcolással jelezték, s ugyanilyen módon az állat is megjelölték egy függőleges vonással. A jobb szem fölött a sarokban kis kerek átfúrás figyelhető meg. Hogy a töredék kentaurhoz, vagy inkább a hejőkürti arcos fülhöz hasonlóan edényhez tartozott-e, egyértelműen nem eldönthető, kis mérete azonban inkább az előbbi lehetőséget támasztja alá.

Legutóbb Kovács K. számolt be hasonló háromszögletes arckiképzésű idoltöredékről Tiszaszőlős-Aszópartról, melynek arcát a hejőpapihoz hasonló módon formálták meg (Kovács 2007, 6. t. 9). Utóbbi esetben a fej azonban teljesen sértetlen, és egyértelműen megfigyelhető rajta mind a jobb felső sarokban elhelyezett átfúrás, mind pedig az

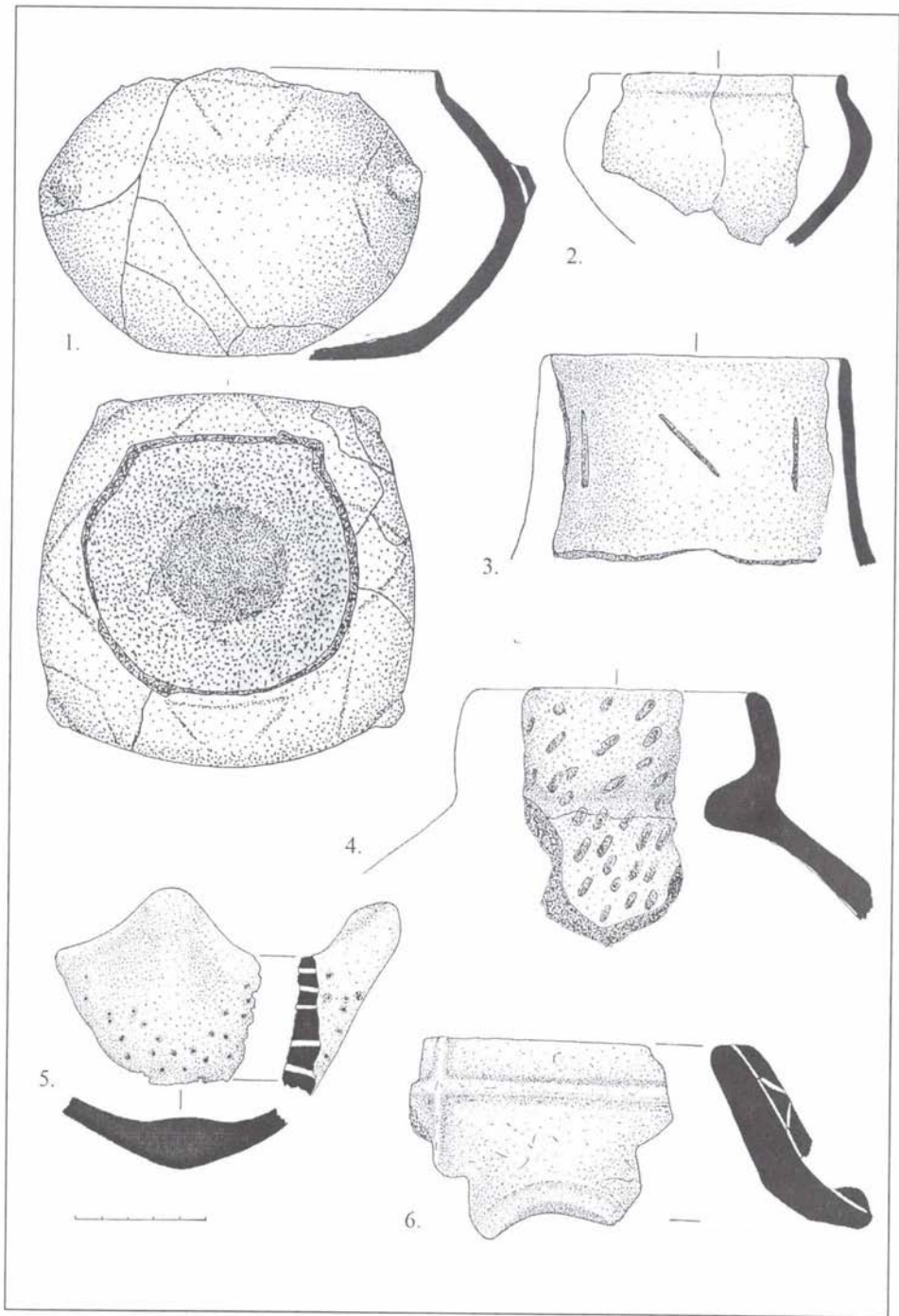
12. kép. Hejőpapi-Hulladéklerakó, 4. lelőhely

1.: s15. 2.: s104., 3.: s8, 4.: s3

állsúcson megjelenő mély árok, mely bekarcolt vonásként jelenik meg legtöbbször a korszak idoljain (Kalicz–Koós 2000, 10. t. 2., Domboróczki 2001, 10. pl. 1–2).

Az Ebes-Agyagbányából származó idoltöredék arcán is hasonlóan formálták meg az állat (Kalicz–Makkay, 1977, 15. t. 4.b.), és ugyanez a jellegzetesség figyelhető meg a Hejőpapiban előkerült kentaur állán is (9. t. 1). A méhteleti csoport tiszabzdédi lelőhelyéről ismert idoltöredéken a jobb sarok átfúrása még hangsúlyosabban jelenik meg (Kalicz–Makkay 1977, 82. 2). A tiszavalk-négyesi darab esetében is hasonló kidolgozást figyelhetünk meg: a szemeket egy-egy bekarcolt vonással, az orrot plasztikus dudorral érzékeltették, a jobb felső sarok átfúrva, egyedül az állon nem található bekarcolás (Nagy 1998, 25. t. 6.a–b). A Füzesabony-Gubakútról ismert idoltöredékek esetében egy kivétellel mindegyik arc jobb sarkában megfigyelhető az átfúrás, két esetben pedig az állon bekarcolt vonás is (Domboróczki 2001. pl. 10.).

13. kép. Hejőpapi-Hulladéklerakó, 4. lelőhely
 1.: S8, 2.: S106, 3-4.: S3, 5.: s98, 6.: s107

A Bükkábrányi s83–85 gödörkomplexumból származó arc nélküli, háromszögletű fejkiképzésű fültöredékekkel megegyező funkciója lehet a hejőpapi s8-as gödréből előkerült plasztikus fogófülnék is, melynek nyakán bekarcolt díszítés figyelhető meg (11. t. 3). Ugyanígy díszítették az Ebes-Agyagbányából származó, háromszögletes arcú idöltöredék nyakát is (Kalicz–Makkay, 1977, 15. t. 4. a–c).

A lelőhely intenzív kultuszéletére enged következtetni az a tény, hogy az alig két hónapja tartó ásatásról már 8 oltártöredék került elő, melyek többségében eltérő típusokat reprezentálnak. Ezek közül e cikk oldalain az idő rövidsége miatt csak egyet ismertetünk. Az oltárláb jól égetett, szürke, pelyvás-homokos soványítású, töredékes darab, külső felületén bekarcolt hálóminta figyelhető meg, belső oldala sérült (12. kép 4).

Összegzés

Kalicz Nándor és Makkay János úttörő jelentőségű munkája óta az AVK korábban Szatmár II. csoportként definiált, s azóta kialakuló fázisként (AVK I, RACZKY 1983) meghatározott periódusa több nagy jelentőségű lelőhellyel bővült. Ezek feldolgozása azonban, éppen grandiózus mivoltuk miatt jóval több időbe telik, így az egy-egy nagyméretű gödréből álló izolált jelenségek dokumentálása mellett az AVK I. fázisának összefoglaló feldolgozása még várat magára. Ebből adódóan jelen tanulmány csak a legújabb ásatások során megfigyelt, azonnali tapasztalatokon alapuló adatok közlését hivatott szolgáltatni, a leletanyag részletes értékelése, a telepjelenségek feldolgozása később történhet meg, a bővülő ismeretanyag fényében.

A pontosan körülhatárolt formai és díszítésbeni jellegzetességeken túl az egyre bővülő leletanyagnak köszönhetően mára jóval árnyaltabb képet festhetünk az AVK formatív szakaszáról, s ahogy azt Kalicz Nándor és Koós Judit 2000-ben már előrevetítette (Kalicz–Koós 2000, Koós 2003), várhatóan ezen belül is kialakítható lesz egy belső kronológia, mely az egyes lelőhelyeket időben a Körös vagy az AVK klasszikus fázisához helyezi közelebb. Jelen cikkben bemutatott lelőhelyek pontosabb kronológiai besorolását még korainak tartjuk, de tény, hogy már az elsődleges megfigyelések során körvonalazódni látszik egy relatív időrend az újabban feltárt településrészletek között.

A két nagy felszíni ásatáson,¹³ Bükkábrányban és Hejőpapiban egyaránt megtalálhatók a Körös-kultúra hagyatékának számító jegyek: alacsony csótalpak, bomba alakú edények, Schlickwurf, csipett díszítés, tűzdelés. Bükkábrány esetében már hangsúlyosabban jelentkezik a klasszikus AVK felé mutató díszítésvilág, megjegyezendő azonban, hogy csak néhány töredék esetében, melyek száma a teljes leletanyaghoz képest elhanyagolható. Bükkábrány-Köküti-dűlő esetében az egész leletanyagot tekintve már megfigyelhető az archaikus, Körös formák (6. kép 16, 19, 7. kép 1) és a késői, klasszikus AVK felé mutató jegyek markáns megjelenése is (7. kép t. 2, 5), de mivel ezek minden esetben összefüggő leletkontextusból származnak, a jelenségek kronológiai besorolása részletesebb vizsgálatokat igényel. Az ásató régészek elsődleges megfigyelése szerint a településrészlet egyöntetűen az AVK I. fázisba tartozik.

---

¹³ A Bükkábrány-Köküti-dűlőn 3 hektáros területen az AVK I. települését tártuk fel. Hejőpapiban az 1,4 hektáros terület mintegy kétharmadát teszi ki az összefüggő újkőkori településrészlet.

A legtöbb klasszikus AVK jegyet mutató anyag Mezőkeresztes-Repcsenyes lelőhelyéről származik (10. kép), megjegyzendő azonban, hogy a durva kerámia esetében a schlickwurf és a csipett díszítés használata a legjellemzőbb (10. kép 9).

Szintén új adattal szolgál e lelőhelyek elhelyezkedése az AVK formatív fázisa által elfoglalt területen. Az észak-alföldi, hegylábi régió a Mezőkövesd környékéről ismert három lelőhely után (Mocsolyás, Volt katonai repülőtér, Mezőkeresztes-Nagy Tubulyka, Kalicz–Koós 1997, Koós 2003) újabb öttel egészíthetjük ki az elterjedési térképet: Bükkábrány-Köküti-dűlő, Mezőkeresztes-Repcsenyes, Hejőkürt-Dollártanya, Hejőpapi-Hulladéklerakó 4. lh., és Muhi-Tatárjárás-emlékmű.

Megemlítendő még, hogy a múzeumi adattár Hejőkeresztúrról, Vizsolyi Dániel földjéről őriz egy néhány oldalas kézzel írt leletbejelentést,¹⁴ melyhez 4 kifogástalan állapotú, szépen iszapolt, Szatmár II. jegyekkel bíró, tagolt peremű edényke tartozik. A leírás szerint egy sír mellékleteként kerültek elő, egyéb adat azonban nincs róluk. E mikrorégió tehát az AVK I. fázisába sorolható lelőhelyek erős koncentrációját mutatja, nem szabad azonban szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy a dél-borsodi régió az elmúlt évek nagyberuházásai – főként az autópálya és a MOL-nyomvonal – révén igen jól kutatottá vált.

Az újonnan ismertett lelőhelyek révén a kultúra korai szakaszának északi irányú elterjedési határa kitolódik a hegylábi régió felé, a középhegységbe mélyen benyúló folyó-völgyek tekintetében pedig a 2006-ban végzett Sajó-völgyi terepbejárás szolgáltat újabb adatokat. A 26-os út Sajószentpéter előtti szakaszán, Sajószentpéter-I. lelőhely¹⁵ néven lehatárolt területről nagy mennyiségű, feltehetően az AVK I. fázisába sorolható cseréptöredékeket gyűjtöttünk (7. tábla 3–9), köztük egy gyöngyözéssel festésű csótalp-töredéket (8. kép. 3). A közeljövő nagyberuházásai várhatóan érinteni fogják ezt a lelőhelyet, s így remélhetőleg a novajdrányi AVK I. fázisú településrészlethez hasonlóan (Csengeri 2003) újabb adatokkal gazdagodunk majd az AVK I. folyóvölgyek mentén elhelyezkedő településeivel kapcsolatban. Ennek fényében számolnunk kell az eddig ismert elterjedési terület északi határának gyökeres módosulásával.

IRODALOM

B. Kutzián

1947 *The Körös Kulture*. DissPann 1947.

Csengeri P.

2003 Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia Kultúrája legkorábbi időszakának települése a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Novajdrányt elkerülő út mentén végzett 2002. évi leletmentésről) in: *HOMÉ*, XLII, 41–67.

Domboróczki

1997 Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr. e. VI. évezredből. – Füzesabony-Gubakút. Neolithic village from the 6th millennium B. C. In: *Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra* (szerk.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései. – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. 19–27. Budapest

---

¹⁴ HOM adattári szám: 160–68.

¹⁵ HOM adattári szám: 3923–06.

2001 The excavation at Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report. In: *Kertész Róbert–Makkay János* (eds.), *From the Mesolithic to the Neolithic Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. *Archaeolingua* 11, 193–214. Budapest

Kalicz, N.–Koós J.

1997 Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből. – Mezőkövesd Mocsolyás. Neolithic settlement and graves from the 6th millennium B.C. In: *Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra* (szerk.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései. – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. 28–33. Budapest

2000a Újkőkori arcok edények a Kárpát-medence északkeleti részéből – Neolithische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens. *HOMÉ* 39. 15–44.

2000b Település a legkorábbi újkőkori sírokkal Északkelet-Magyarországról. – Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn *HOMÉ* 39, 45–76.

2002 Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn *Preistoria Alpina* v.37 (2001), 45–79. Museo Tridentino di Scienze Naturali, Trento

Kalicz N.–Makkay J.

1972 Probleme des frühen Neolithikums der nördlichen Tiefebene. In: *Fitz Jenő* (szerk.) *Aktuelle Fragen der Bandkeramik*. 77–92. Székesfehérvár

1977 Die Linienbandkeramik der Grossen Ungarischen Tiefebene. *StudArch* 7. Budapest

Koós, J.

2003 Further data on the Middle Neolithic clay pottery in Eastern Hungary. In: *Jerem, E.–Raczky, P.* (eds.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. *Archaeolingua* 14, Budapest, 145–153.

Kaminská, Ľ.

1981 Archeológia výskum v Košiciach-Barci, Archäologische Grabung in Košice-Barca, *AVANS*, 129–130.

Kovács K.

2001 Tiszaszőlős-Aszópart. Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának korai telepe (Előzetes jelentés) – Tiszaszőlős-Aszópart. Eine frühe Siedlung der Alföld – Linienbandkeramik. *Tisicum* 12. 79–89.

2007 A tiszaszőlős-aszóparti középső neolitikus település legkorábbi időszakának vizsgálata a kronológiai és a kulturális kapcsolatok tükrében. *Ősrégészeti Levelek*, 8–9, 2006–2007, 19–38.

Nagy

1998 Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának kialakulása. – Die Herausbildung der Alfölder Linearbandkeramik I–II. *DMÉ* 1995–96. 53–150.

1999 Középső neolitikus idolk Hajdú-Bihar megyéből. – Mittelneolithische Idole aus dem Komitat Hajdú-Bihar. *DMÉ* 1997–1998. 31–47.

Oravec

1996 Neolithic burials at Tiszalúc-sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery culture. *FolArch* 45. 51–62.

- 1997 Alföld Linear Pottery finds from Tiszalúc-sarkad. *FolArch* 46, 93–111.
- 2001 A Tiszalúc-sarkadi újkőkori falu feltárásának eddigi eredményei (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). – Die bisherigen Ergebnisse der Feilegungen in der neolithischen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). *Régészeti kutatások Magyarországon 1998*. – *Archaeological Investigations in Hungary 1998*. 7–24. Budapest

Raczky P.

- 1983 A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tisza vidéken. Questions of transition between the Early and Middle Neolithic in the Middle and Upper Tisza region *ArchÉrt.* 110. 161–194.
- 1988 A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. *Szolnok*
- 1989 Chronological Framework of the Early and Middle Neolithic in the Tisza Region. In: *Bökönyi Sándor* (ed.), *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Easter connections*. *VAH* 2. 233–251. Budapest

Raczky P.–Anders A.

- 2003 The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the Characteristics of human representation. In: *Jerem E.–Raczky P.* (eds.), *Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. *Archaeolingua* 15. 155–182. Budapest.

NEW EARLY ALFÖLD LINEAR POTTERY SITES IN COUNTY BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN

(Preliminary report)

The excavations preceding the motorway construction have brought to light the remains of several smaller and more extensive settlements of the formative Alföld Linear Pottery Culture (ALP) in the central and northerly regions of the Great Hungarian Plain, where the culture was distributed during its formative phase (Füzesabony–Gubakút: *DOMBORÓCZKY* 1997, 2001; Mezőkövesd–Mocsolyás: *KALICZ–KOÓS* 1997 and 2000; Mezőkövesd–Former military airground and Mezőkövesd–Nagy tubulyka: *KOÓS* 2003; Novajidrány: *CSENGERI* 2003).

New settlements from this period have been identified and investigated during the intensive field surveys and salvage excavations conducted in County Borsod-Abaúj-Zemplén since 2005. The sites in question are the following: Muhi–Tatárjárás emlékmű [Mongolian invasion memorial], Hejőkürt (MOL., Site 9), Mezőkeresztes–Repcsényes (MOL., Site 20), Hejőpapi–Hulladéklerakó [Waste dump], Site 4, Sajószentpéter, Site I, and another site has been recently excavated at Bükkábrány–Köküti dűlő (Bánya [Mine], Site II), where timber-framed longhouses were brought to light.

Bükkábrány–Köküti-dűlő

The salvage excavation of the archaeological sites on the territory of the lignite mine was begun in October 2007 by the archaeologists of the Herman Ottó Museum. Uncovered at Site II was a Neolithic settlement, which yielded many finds related to cult life. One unique find is a small clay tablet decorated with geometric signs (*Pl. I. 5*) and a stylised centaur figurine (*Pl. I. 1*). The post-holes of a timber-framed longhouse were uncovered on the highest point of the settlement. The finds and the settlement features share numerous similarities with the sites at Mezőkövesd–Mocsolyás and Füzesabony–Gubakút, both of which date from the formative ALP phase (ALP I).

The remains allow the reconstruction of two above-ground longhouses built around a framework of upright timbers with a more or less similar, north-west to south-east orientation. A large clay extraction pit (Feature S83-85) lay some 10–15 m to the east, which yielded an abundance of finds, including the clay tablet, whose best analogy, a clay tablet with linear decoration, comes from the ALP I settlement at Mezőkövesd–Mocsolyás (KALICZ–KOÓS 1997; 2000, Fig. 9, 10).

The centaur figurine recovered from a smaller refuse pit differs from the pieces found at Mezőkövesd–Mocsolyás and Füzesabony–Gubakút (KALICZ–KOÓS 1997, 2000; DOMBORÓCZKY 1997). Its best parallel can be quoted from Hejőpapi–Hulladéklerakó, Site 4, a site still being excavated.

In addition to yielding information on the pottery forms and decorative motifs of the formative ALP phase, the finds also provide a more detailed picture of the culture's early phase, confirming the point made Nándor Kalicz and Judit Koós in 2000 that new finds will enable a refinement of the period's internal chronology and the more precise dating of the sites closer to the Körös or the classical ALP phase.

Éva Selján–János Veres

RÉZKORI ÉLET NYOMAI MEZŐKERESZTES, NOVAJIDRÁNY ÉS MUHI LELŐHELYEKEN

B. HELLEBRANDT MAGDOLNA

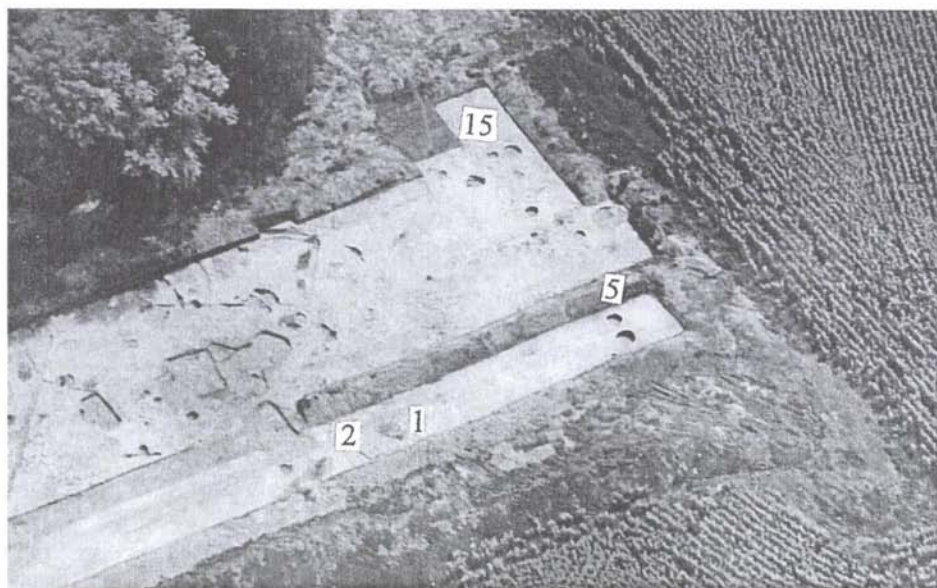
Mezőkeresztes

Az M3-as autópálya Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szakaszának 12. lelőhelyén, a 137,2–137,4 folyókilométer között volt a lelőhely, lényegében a Kácsi-patak és a Malompatak közötti enyhe kiemelkedésen (HOM Adattár 2681–99). Az autópálya ettől a helytől nyugatabbra valósult meg. A feltárást 1994-ben végeztem, munkatársam volt Fischl Klára és Pusztai Tamás. Késő kelta és Árpád-kori telepjelenségek kerültek elő, és két rézkori sír. A légifelvételen (1. kép) és az ásátás összesítő rajzán (2. kép) láthatjuk, hogy a két rézkori sírt egymáshoz közel ásták, tulajdonképpen sorban voltak.

1. sír (3–4. kép 1). Csontvázas, bolygatott. A markológép találta meg, de úgy látszott, hogy már korábban, a földművelés során is sérült. Sírmélység –61 cm. A váz tájolása Ny–K. Bal oldalán zsugorítva feküdt, a kézcsontok az arckoponya előtt voltak, a lábak zsugorítása nem szoros. Mellékletek: 1. Nagyméretű, töredékes tál az arckoponya előtt, a behajlított karoknál. 2. Csiga a jobb oldali forgócsontnál. 3. Cserepek az 1. mellékletű táltól ÉNy-ra. Szürke, kissé vastagabb edények oldalrészei, négy darab, hosszuk: 1,7 cm, 2,2 cm, 2,6 cm, 3,2 cm, lehetséges, hogy nem ennek a sírnak a mellékletei. A leletek leltári száma: 99.22.1–3. A sír föltja lekerekített sarkú téglalap alak, hossza 149 cm, szélessége 98 cm.

2. sír (4. kép 2). Csontvázas, bolygatott. A vázból csak koponyadarabok maradtak meg a sír nyugati részén. A sírmélység –68 cm, a koponya mélysége –63 cm. A sírfölt tájolása DNy–ÉK, bizonyára a halottat is ebbe az irányba fektették. A sírfölt hossza 150 cm, szélessége 105 cm.

A tál (5. kép) pereme szélesen kihajlik, homorú oldalfalán jelenleg három, eredetileg valószínű négy tompa csúcsú bütyök helyezkedett el. Sz. átm.: 3,3 cm, f. átm.: 10,5 cm, M: 8,7 cm. A tálat Zelináné Abonyi Judit restaurálta. Hasonló tálak láthatók Bognár-Kutzián Ida összefoglaló munkájában (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 37. kép 33. sír, XLII. t. 1.; LXVIII. t. 1.; CXXIX. t. K 1 formatáblázat) a tiszapolgári anyagban. Nagyméretű tálat tartalmazott Tiszabólnán az 1. sír (HELLEBRANDT–PATAY 1977, 1. kép, I. t. 1., V. t. 1), melyet még önmagában sorolhatnánk a korai rézkor tiszapolgári kultúrájába, de az összes leletet figyelembe véve a tiszapolgári és a bodrogkeresztúri kultúra átmeneti idejére datálhattuk (HELLEBRANDT–PATAY 1977, 48–49). Ugyanezt állapította meg Patay Pál Tiszavalk-Tetes (PATAY 1979, 11. ábra. 31.38) esetében, ahol szintén volt hasonló tál, s a temetőt a tiszapolgári és a bodrogkeresztúri kultúra átmeneti idejére datálta. A mezőkeresztes tál hasonlít még Tiszavalk-Kenderföld 43. sírjában talált (PATAY 1978, XIII. t. 6) edényhez, de annak talpa volt. A kerámiamellékletek kis száma a bodrogkeresztúri kultúrára jellemző inkább (PATAY 1979, 41).

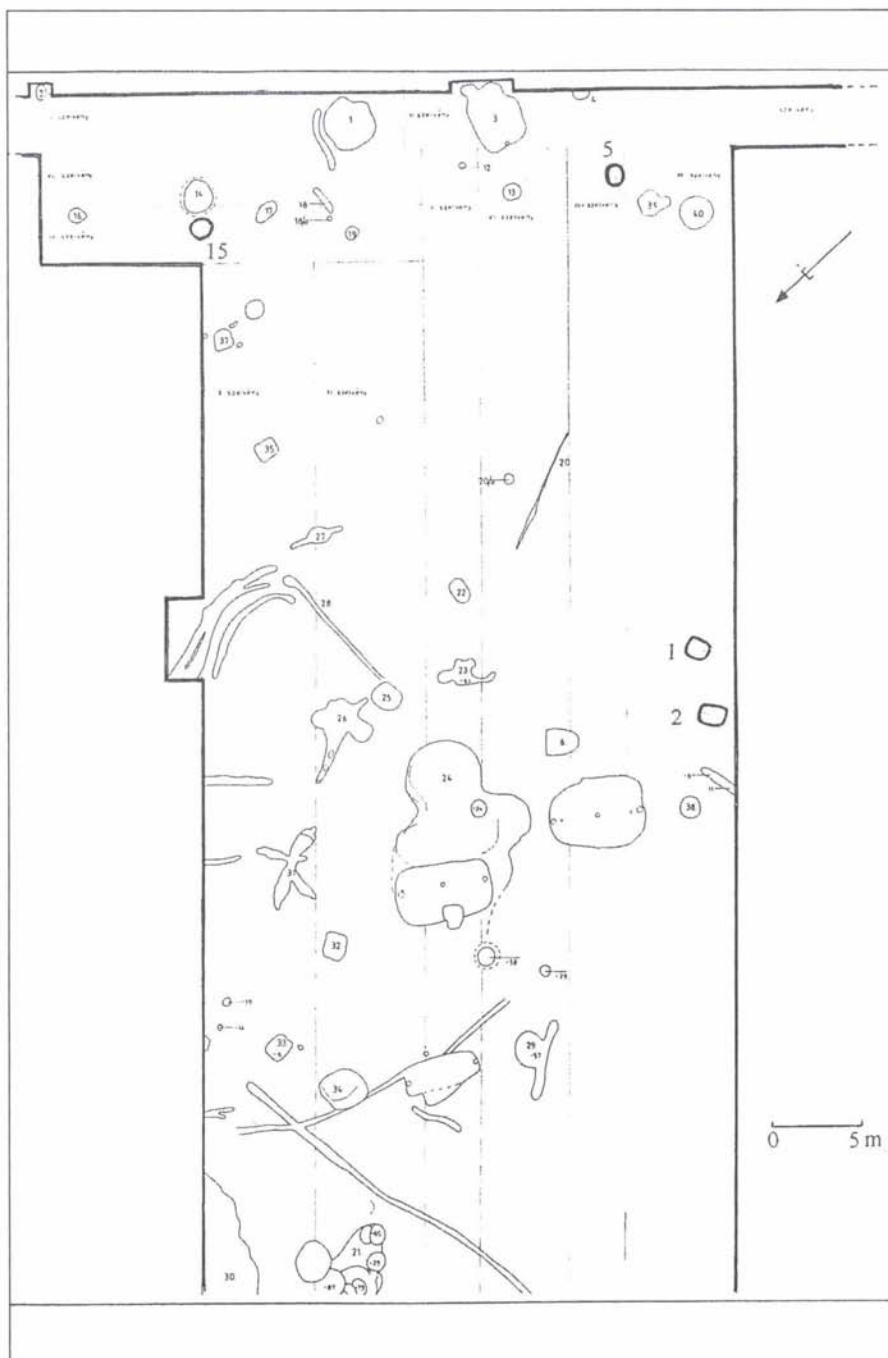

1. kép. Mezőkeresztes. Az ásatási terület légifelvételen

A mezőkeresztesi tálhoz hasonló került elő Füzesabony határában áldozati gödörben (SZ. KÁLLAY 1990, 6. kép 1. 36. és 30. jegyzet). Sz. Kállay Ágota szerint a széles szájnylású tál Szlovákia területén a leggyakoribb, a Ludanice csoport területén, s végül is az egész áldozati leletanyagot ehhez a csoporthoz kapcsolta (SZ. KÁLLAY 1990, 38).

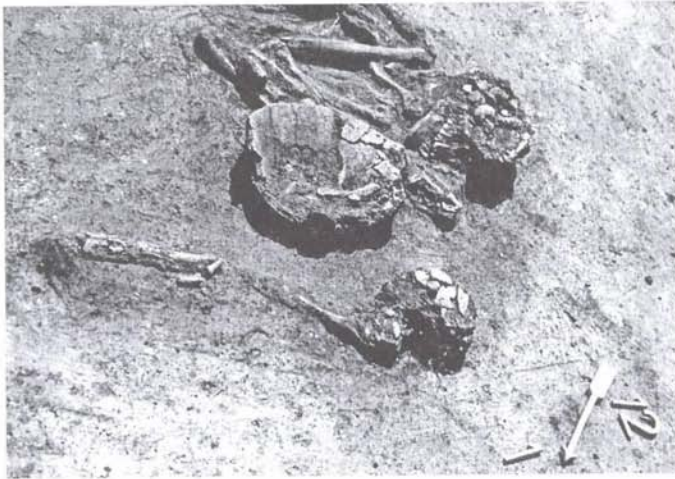
A mezőkeresztesi 1. sír vázának zsugorítása megegyezik a tiszavalk-tetesi 1. síréval (PATAY 1979, 19. ábra). A Ny–K tájolás a polgár-basatanyai temető II. periódusára jellemző (PATAY 1970, 11), ezért tartotta valószínűnek Patay, hogy Tiszavalk-Kenderföld temetőjének nyugati felében levő Ny–K tájolású sírok a legkorábbiak, azaz a temetkezés innen haladt kelet felé. Megállapította azonban, hogy a keleti részen is vannak Ny–K-i tájolású temetkezések (PATAY 1970, 7. 11), és mindkét tájolású sírban csak a bodrogkeresztúri kultúrára jellemző leletanyag volt. Az ellentétes tájolás okát Patay etnikai eltéréssel magyarázta (PATAY 1970. 14.; HELLEBRANDT–PATAY 1977, 51), megállapította, hogy a korai és középső rézkor időszakában a Tisza középső folyása, s főleg a Sajó torkolatvidékén élt törzsek az általános gyakorlattól eltérően tájolták halottaikat.

Mezőkeresztesen a 2. sírban csak koponya volt. Lehetséges, hogy a földművelés során elszántották a váz többi részét, de lehet, hogy csak a koponyát temették el. Erre volt példa Bodrogkeresztúron, ahol találtak néhány alsó állkapcsot, koponyákat, és koponya nélküli csontvázat. Hillebrand részleges temetkezésnek nevezte (HILLEBRAND 1927, 54) ezeket. Elképzelhető, hogy Mezőkeresztesen a temető pár sírja még megtalálható a patakparton. A mezőkeresztesi ásatáson tártunk fel gödröket, melyekbe állatcsontot tettek, így például az 5. objektumba kecskecsontot, a 15. objektumba szarvasmarha koponyacsontjait, a koponyát hosszában kettévágták. Tekintettel arra, hogy semmilyen korhatározó lelet nem volt velük, hovatartozásuk bizonytalan. Azért érdemelnek említést, mert Füzesabonyban hitelesen feltárt, rézkori edényekkel datálható áldozati gödröt tártak fel (SZ. KÁLLAY 1990, 24–25), melyben több más állat apróbb csontjai mellett egy kecske teljes csontváza is előkerült.

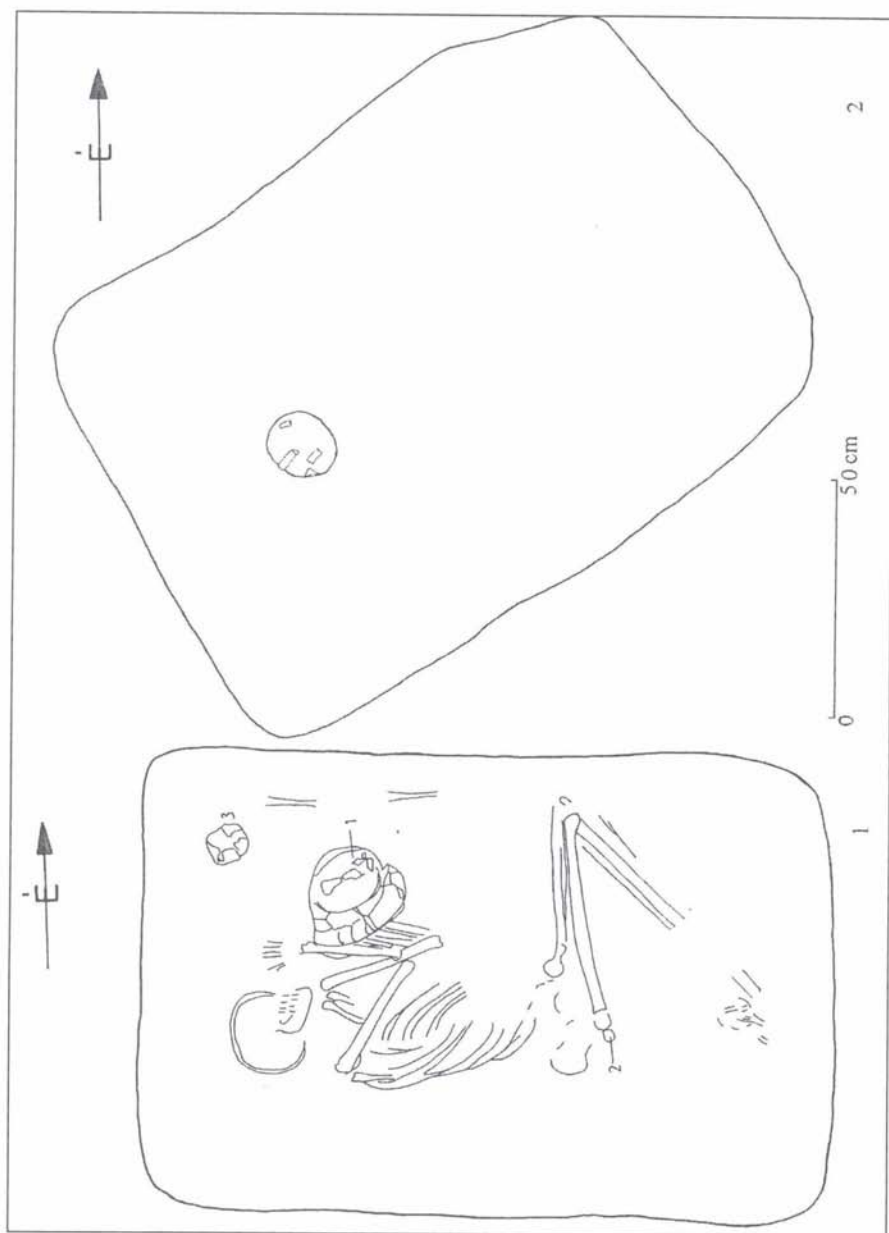
2. kép. Mezőkeresztes. A feltárt 12. lelőhely a rézkori sírokkal
(Sáfrány Andrásné rajza)

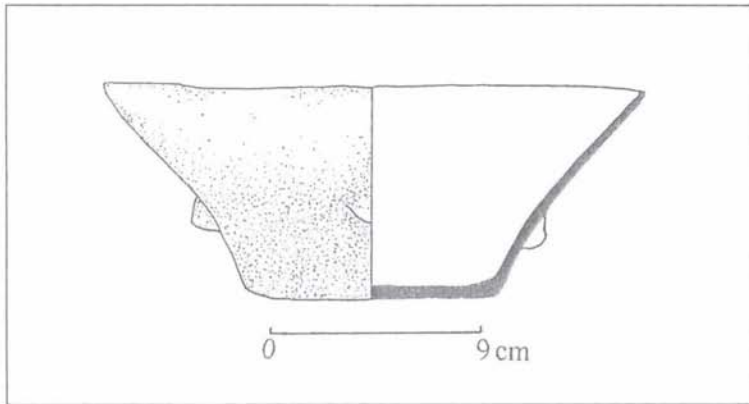

3. kép. Mezőkeresztes. Az I. sír és részlete
(A szerző felvétele)

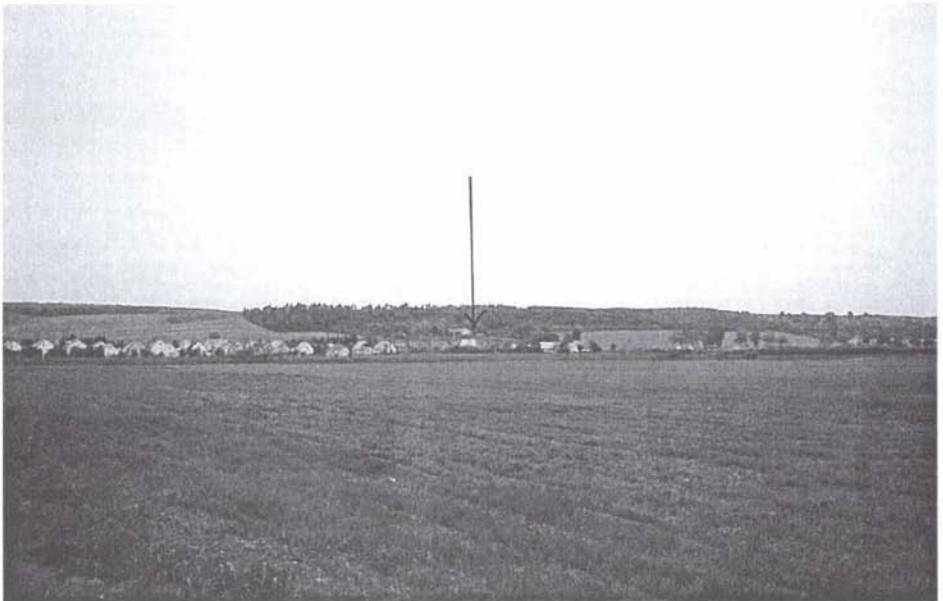
4. kép. Mezőkeresztes. 1. 1. sír 2. 2. sír
(Sáfrány Andrásné rajza)

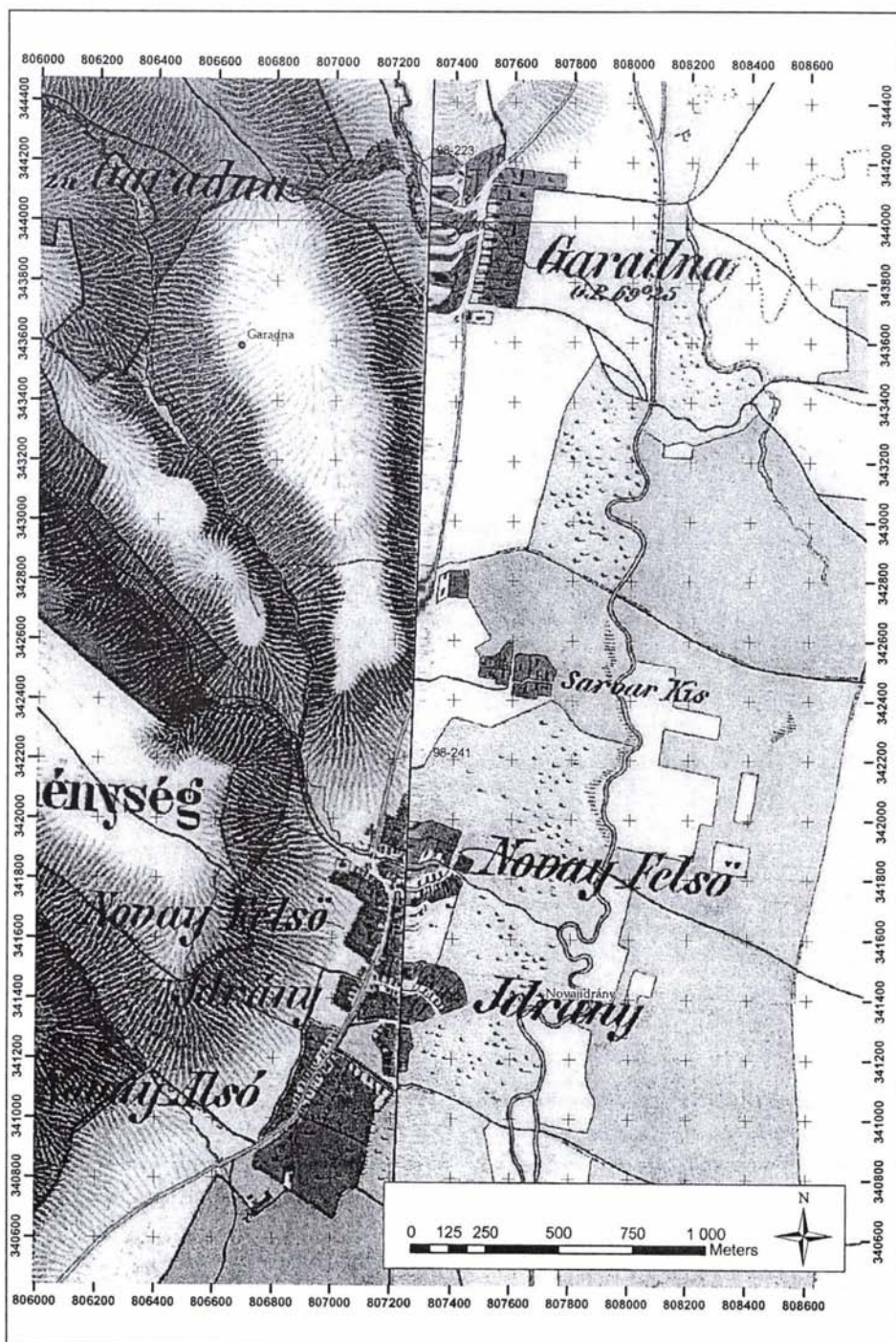
5. kép. Mezőkeresztes. Az 1. sír edénye
(A szerző rajza)

Novajidány-Sárvár

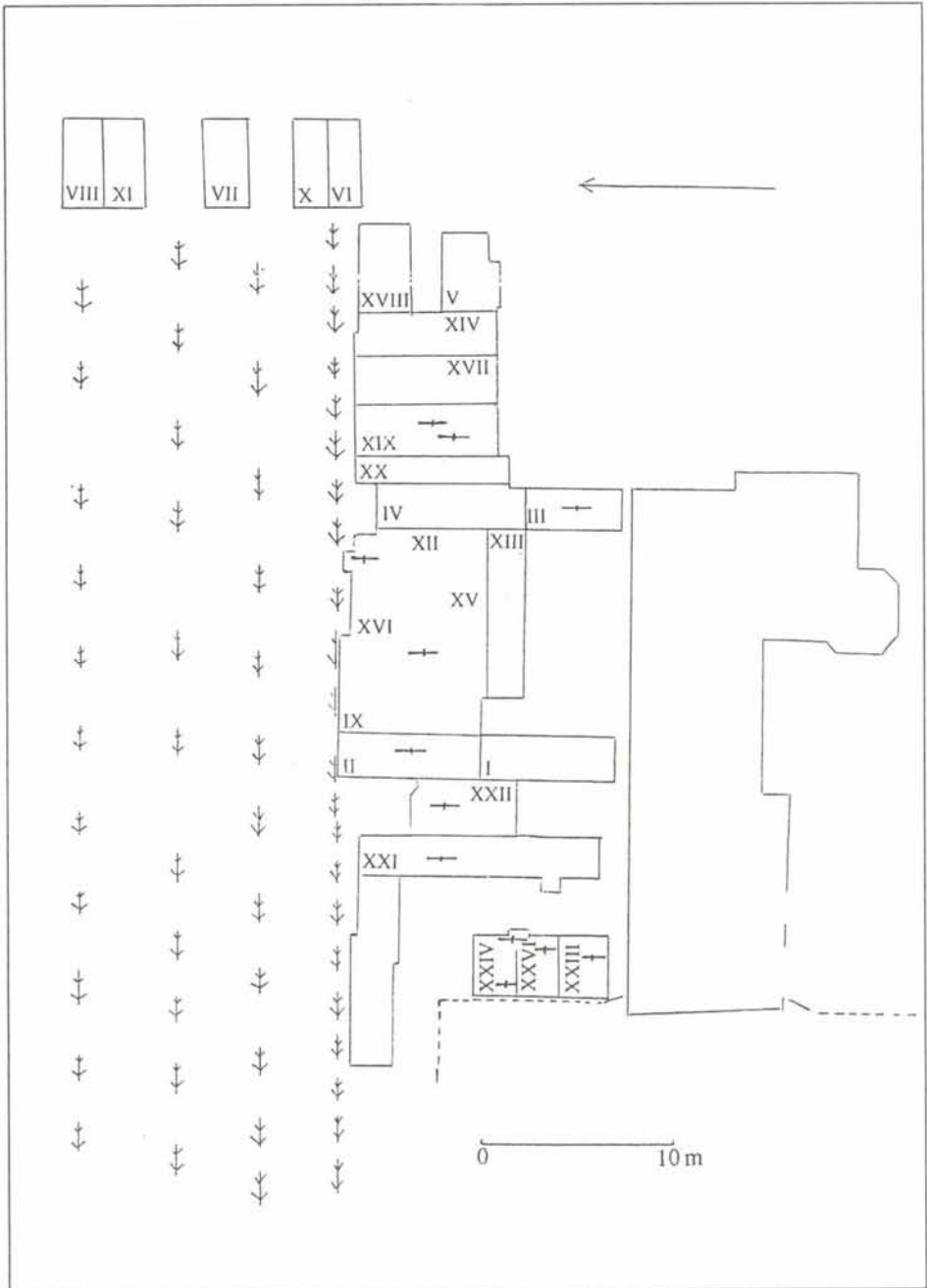
Novajidrány nyugati határában húzódó Sárvár nevű hegy DK-i végében (6. kép), a Hernád ártere fölé magasodó nyeregben volt a rézkori telep. A hegy a középkori Sárvárról a dombra felköltözöttektől kaphatta a nevét. A Sárvár helyét az ártérben sikerült azonosítani, de ásás még nem történt (NOVÁKI-SÁRKÖZY-FELD 2007, 149–150.; HELLEBRANDT 2008, megjelenés alatt). Az úgynevezett II. katonai felmérésen (Hadtörténeti Múzeum Térképtára. Hivatkozási szám XL–41. XLI–41. 1829–1866.) láthatjuk a 19. századi állapotokat, a vízrajzi viszonyokat, azaz a Hernád ártere a hegyek lábáig ért (7. kép).

6. kép. Novajidrány-Sárvár I. az erdészház a vizsolyi hídról fotózva
(A szerző felvétele)

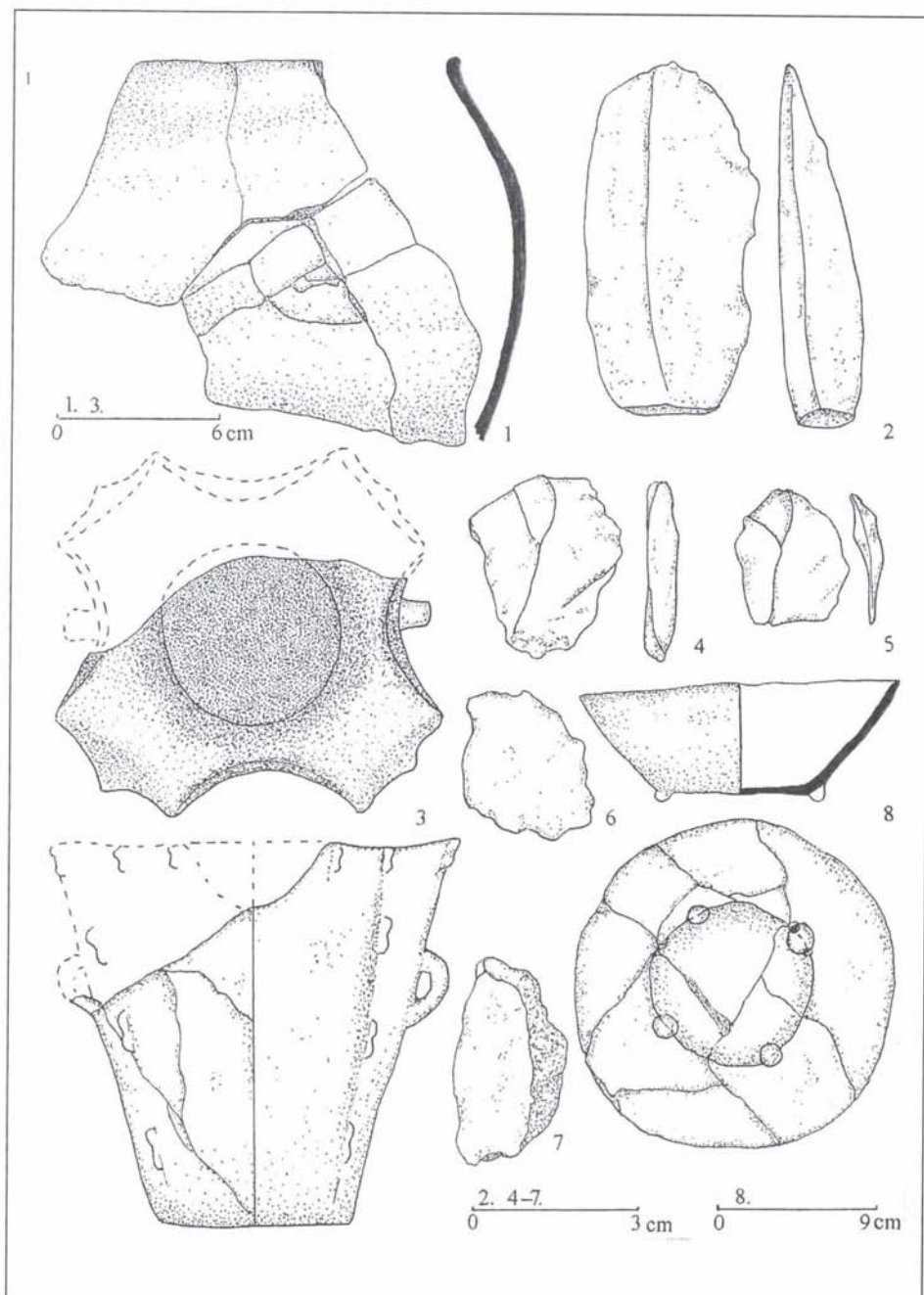
7. kép. Novajdrány.
A lelöhely földrajzi környezete a II. katonai térképen

8. kép. Novajidrány-Sárvár. Rézkori leletek előkerülési helye a kutatási szelvényekben
(A szerző rajza)

A lelőhelyre 1984-ben figyeltünk fel, amikor kelta sír került elő az erdészház északi oldalánál. A hitelesítő feltárást, majd ásatást 1990–1993-ban végeztük, huszonhat szel-

9. kép. Novajdrány-Sárvár. A bodrogkeresztúri kultúra leletei
(A szerző rajza)

vényt nyitottunk, a szelvényeket római számmal jelöltük (8. kép). A munkát a kertben levő gyümölcsfákat kikerülve végezhattük. Rézkori leletek voltak a II., III., IX., XII.,

XIX., XXI–XXIV. és XXVI. szelvényekben. A rézkori leleteknél objektumokat nem lehetett megfigyelni. A domboldal az erózió miatt szabdalt terület, ezen felül ide temetkeztek a kelta korban, s figyelembe kell vennünk, hogy a lejtő a 19. század elejétől lakott, s a földművelés miatt bolygatott, talajjegengetés történt, néhol teraszosítottak, és építkeztek. A rézkori leletek az ásatási napló bejegyzései (HOM Adattár 2144–91. 2287–93. 2279–93. 2381–94) és a nyilvántartásba vett tárgyak alapján a következők:

II. szelvény. Kovakődarabok újkori lábas edény töredékeivel együtt voltak.

III. szelvény. Világosbarna paticsdarab. H: 4,1 cm. Ltsz. 99.32.171.

IX. szelvény. Kézszel formált bütykös cserép a sír földjéből. Barna színű, és a nyakrész kormos. H: 4,9 cm. A 4. kelta sír 9. tárgyaként jelöltük. Ltsz. 99.32.25.

XII. szelvény. Alaktalan, szemcsés anyagú cserép, paticsszerű, téglavörös színű. H: 2,9 cm. A 10. kelta sír 2. mellékleteként vettük fel. Ltsz. 99.32. 64.

XIX. szelvény. Kovadarab volt a 12. kelta sír 1. mellékletű urnájában. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a földdel együtt került bele, s nem a kelta temetkezés darabja, hossza: 4,4 cm, mindamelllett a 12. sír 15. tárgyaként vettük fel. Ltsz. 99.32.86. A kelta anyagközlésben rajza a XI. t. 5. A kelta temető feldolgozás alatt van.

A 13. kelta hamvasztásos sírban rézkori és újkori leletek és nagyobb állatcsontok voltak. A kelta sír teljesen szétdőlt, szétszántott, mélysége –53–69 cm, de valószínű, hogy újkori szemégtöredék is volt itt, melyben cserepek és dróttal erősített vaszabla is volt. A rézkori leletek a következők:

– Fazék (9. kép 3., 10. kép). Virágcserep alakú, négykaréjos. Oldalfalai a perem felé kissé kifelé tartanak. A peremrész ívelten négyosztású, négy helyen mélyebb, ezek tagolják. Az egyenes peremrészek alatt függőleges állású, rövid, középen benyomott öt lécsorakozik, s a középső alatt lefelé az edényoldalon még három. Két vastagabb fül helyezkedik el az edény felső egyharmadánál, egymással szemben. Az edény vastag falú, durva kidolgozású, restaurált. (A kerámiákat Zelináné Abonyi Judit restaurálta, munkáját ezúton is köszönöm.). Sz. átm.: 14,4 cm, f. átm.: 7,5 cm, M :14,5 cm. Eldőlve feküdt, s ezért maradt meg nagy része. Ltsz. 99.32.192.

– Tál (9. kép 8., 11. kép). Széles szájnyílású, oldalfalai felfelé enyhén kifelé tartanak. Alján négy kis bütyökszerű láb van, az egyik átfúrt, az ezzel szembeni erősebben kóppott, mint a többi. Restaurált. Sz. átm.: 18 cm, f. átm.: 9 cm, M: 6 cm. Ltsz. 99.32.192.

– Cserepek voltak még itt, 1,2 cm falvastagságú edény aljának és felmenő falának részei. Aljától 2 cm-re rövid kis füle van, a töredéken kettő, de valószínű, hogy az ép edényen négy volt az elosztásból ítélve. Barnásszürke. F. átm.: 14,3 cm, p. H: 4,2 cm, H: 6,1 cm 5,3 cm. Ltsz. 99.32.88.

XXI. szelvény. Kovadarabok és eszközök voltak a földben –79 cm-ig. – Kova (9. kép 6) H: 2,6 cm. Ltsz. 99.32.176. – A szelvény közepénél két darab cserép volt, anyagukat pelyvával erősen soványították. Szürke és narancsos téglaszínűek. H: 6,3 cm, vastagsága 1 cm, H: 6,4 cm, vastagsága 0,7 cm. Ltsz. 99.32.88.

XXII. szelvény. – Pár kova (9. kép 2.5) volt a szelvény földjében. H: 2,4 cm 6,4 cm. Ltsz. 99.32.185. – Kőeszköz (9. kép 4). Fehér kova. H: 3,2 cm. Ltsz. 99.32.185. – Cserepek. Téglavörös színűek, peremük lekerekített, nagyobb edény részei. Az egyik darabon ívelő vonalak mélyednek az agyagba, a másikon vonal alatt ék alakba futó vonalak látszanak. 7 db töredék. P. H: 8,2 cm, H: 4,4 cm, 4,8 cm, 5 cm, 7 cm, 10 cm, 11,2 cm. Ltsz. 99.32.184.

10. kép. Novajdrány-Sárvár. Négykaréjos fazék (Fotó: Kulcsár Géza)

11. kép. Novajdrány-Sárvár. Négy lábú tál (Fotó: Kulcsár Géza)

XXIII. szelvény. A 17. kelta sír 8. mellékleteként felvett pelyvás anyagú barna edény oldaltörődékei rézkoriak. H: 5,4 cm, 8,3 cm. Ltsz. 99.32.126.

XXIV. szelvény nyugati végénél obszidián kaparó és ökölnyi kovadarabok voltak. – Obszidián (9. kép 7) pattinték vagy nyersanyag, egy részén az eredeti kőköpeny megmaradt. H: 3,9 cm. –178 cm mélyen volt, a 18. kelta sír alatti biztonsági nyomban. A 18.

sír 10. melléklete egy obszidián, nem valószínű, hogy kelta kori melléklet, hanem a földdel együtt került a sírhoz. Ez a kelta anyagközlésben a XIV. t. 5. A temető anyaga feldolgozás alatt van. Az obszidián hosszúkás, felületén gerinc fut. H: 2,1 cm. Ltsz. 99.32.151. A 18. kelta sír 25. cserépdarabjai között is van egy rézkori. Ltsz. 99.32.151.

XXVI. szelvényben rézkori cserepek voltak 110 cm mélységben. – Fazék perem- és faltörédei (9. kép 1), nagyobb méretű lehetett. Téglavörös színű, lekerekített peremű, ívelő rövid nyakú, ragasztott. Törésfelületei lekopottak, anyaga pelyvával soványított. 12 db töredék. H: 3,2 cm, sz: 2,7 cm. Ltsz. 99.32.184. – Kova. Két nyersanyag tömb. H: 7,2 cm 11,8 cm. Ltsz. 99.32.186.

A novajidrányi négykaréjos edény fotója megjelent Patay Pál tanulmányában, melyben a típus edényeit összefoglalta (PATAY 2002, 2. ábra 2). Mint láttuk, nem rézkori sírlelet (PATAY 2002, 239. félreérthető), a kelta hamvasztásos sírt ásták a rézkori objektumba, s az egészet az újkorban megbolygatták.

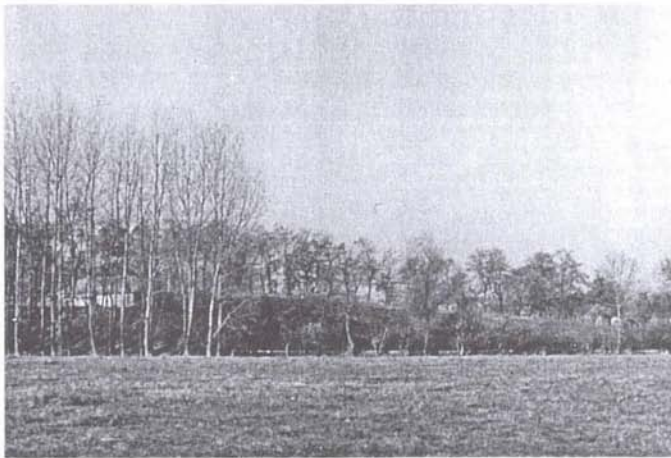
A novajidrányi négykaréjos edény egyes elemeit a bodrogkeresztúri kultúra számos kerámiáján nyomon követhetjük. Az edény négyes osztására láthatunk analógiát a bodrogkeresztúri anyagban, ahol a kis edény a plasztikus függőleges osztás mintegy folytatásában felcsúcsosodik (PATAY 1961, III. t. 13), ennek felfüggeszthető változata Curtici (Körtös) lelőhelyről ismert (PATAY 1961, XXXV. t. 6). Négykaréjos pohár ismert Pécelről (KÖVÁRI 1980, 5.8. II. t. 2) a 3. sírból, ahol a váz bal oldalán feküdt, zsugorított. A pohár analógiáit a szerző közli. Lényegében ezekhez hasonló, de mélyebb fazékforma került elő Tiszadorogmán (HELLEBRANDT 1983–84, 24. 6. kép). A novajidrányihoz hasonló függőleges állású, középen benyomott rátett díszek a geleji 2. sír 2. négyszögletes edényen is van (HELLEBRANDT–PATAY 1977, XVII. t. 1–2). Patay említett összefoglalásában a négykaréjos edényeket a bodrogkeresztúri kultúrába sorolta (PATAY 2002, 239). A típus elterjedését a Tisza és mellékfolyói mentén vázolta fel (PATAY 2002, 2. ábra).

A novajidrányi tál, alján a négy kis bütyökkel, szintén a kultúra jellegzetes darabja. Volt hasonló Bodrogkeresztúron (PATAY 1961, IV. t. 8), Hajdúszoboszlón a 2. sírban (PATAY 1961, XII. t. 10), Mezőkeresztes-Csincsetanyán (PATAY 1961, XXIV. t. 6), valamint Gelej-Füzesháton a 2. sír 1. mellékletű edénye (HELLEBRANDT–PATAY 1977, XIV. t. 4), melyet a zsugorított csontváz patellájánál találtuk. Hasonlók voltak Tiszavalk-Kenderföld 13. és 28. sírjában (PATAY 1974, 4. 5) és Tiszadorogmán is került elő (HELLEBRANDT 1983–84, 4. kép).

Novajidrány-Sárváron tehát a bodrogkeresztúri kultúra jelenlétét tudtuk rögzíteni.

Muhi-Kocsmadomb

Muhi-Kocsmadombon 1972–1974., 1977. években végeztem feltárást a szkíta–kelta temetőben (HELLEBRANDT 1999, 216). A Kocsmadomb a Sajó ártere fölél magasodik (12. kép), s az északról délre haladó út szeli át, mely Ónodról Muhin, azaz részben a Kossuth utcán áthaladva (13. kép 1) vezet Sajószögdedre. Az ásátás szelvényeiben (13. kép 2) rézkori cserepek, okker és kovadarabok kerültek elő (HOMA. 902–1973. 903–1973. 1224–1975. 1350–1978). Így például a XXII. szelvényben kagylók és cserepek voltak –112 cm mélységig, a II., XIII. és XXIII. szelvényben cserepek és tüzkő volt –98 cm mélységben, a szelvények mélysége –101 cm és –109 cm. A XXXVII. szelvényben kis edényke (14. kép 4) és töredékes állatsontok voltak 97 cm mélyen. Velük egy helyen találtuk a 14. kép 5.8.11–12. cserepeket és a 16. kép 11. gerezdelt orsófogbotot. Megfigyelhetjük, hogy a 13. kép 2. rajzon jelölt rézkori leletek zöme ott került elő, ahol szkíta–kelta halottak temetése-

12. kép. Muhi-Kocsmadomb a Sajó ártere felett 1973-ban
(A szerző felvétele)

kor mélyebbre ástak, s így a rézkori leletek magasabbra, vagy a felszínre kerültek, például a 33. 34. 35. 36. 45. síroknál, vagy a CVIII. szelvényben a fűrt kút körül voltak rézkori cserepek. A CVII. szelvényben újkori árokban újkori cserepek mellett voltak rézkoriak 112 cm mélységig. A terület lakott, művelt, gyümölcsfákkal beültetett. A Kossuth u. 10. akáccal volt beültetve, az egyház tulajdona volt, itt épült később a katolikus templom. Időközben a házsámokat megváltoztatták, a Kossuth u. 10. 64. lett, a 12. Kertész László telke pedig 66., és így tovább. A Kossuth utcától keletre, az út másik oldalán, a (Leszih ásátásakor Kozák-kert, az 1970-es években, az ásátás idején Kistóth István kertje, később felparcellázták.) A Sajóhoz közelebb is ásattunk, s ott is kerültek elő rézkori leletek. Az előkerült rézkori tárgyak a HOM gyűjteményében 74.7.1–196., 74.57.1–14., 75.1.49–52., 78.34.29–59. leltári számon találhatóak. Az alábbi válogatást mutatom be:

– Edény (14. kép 1). Alja kicsi, oldalfalai íveltek, pereme egyenes, alatta két vízszintesen átfűrt bütyökfűl helyezkedik el, s ezek alatt lent, és rájuk merőlegesen szintén bütykök voltak, négy, de csak három maradt meg. A két felső füllel felfüggeszthető az edény. Az alsó hegyes bütyöknél csak imitálták az átfűrást, s az átfűrés kezdetének iránya némelykor az edény belseje felé tart. Barna színű. Sz. átm.: 9 cm, f. átm.: 2,8 cm, M: 8,2 cm.

– Oldaltöredék (14. kép 2). Ívelő falú töredék egy hegyes bütyökkel, mely vízszintesen átfűrt. Barna. H: 6,1 cm.

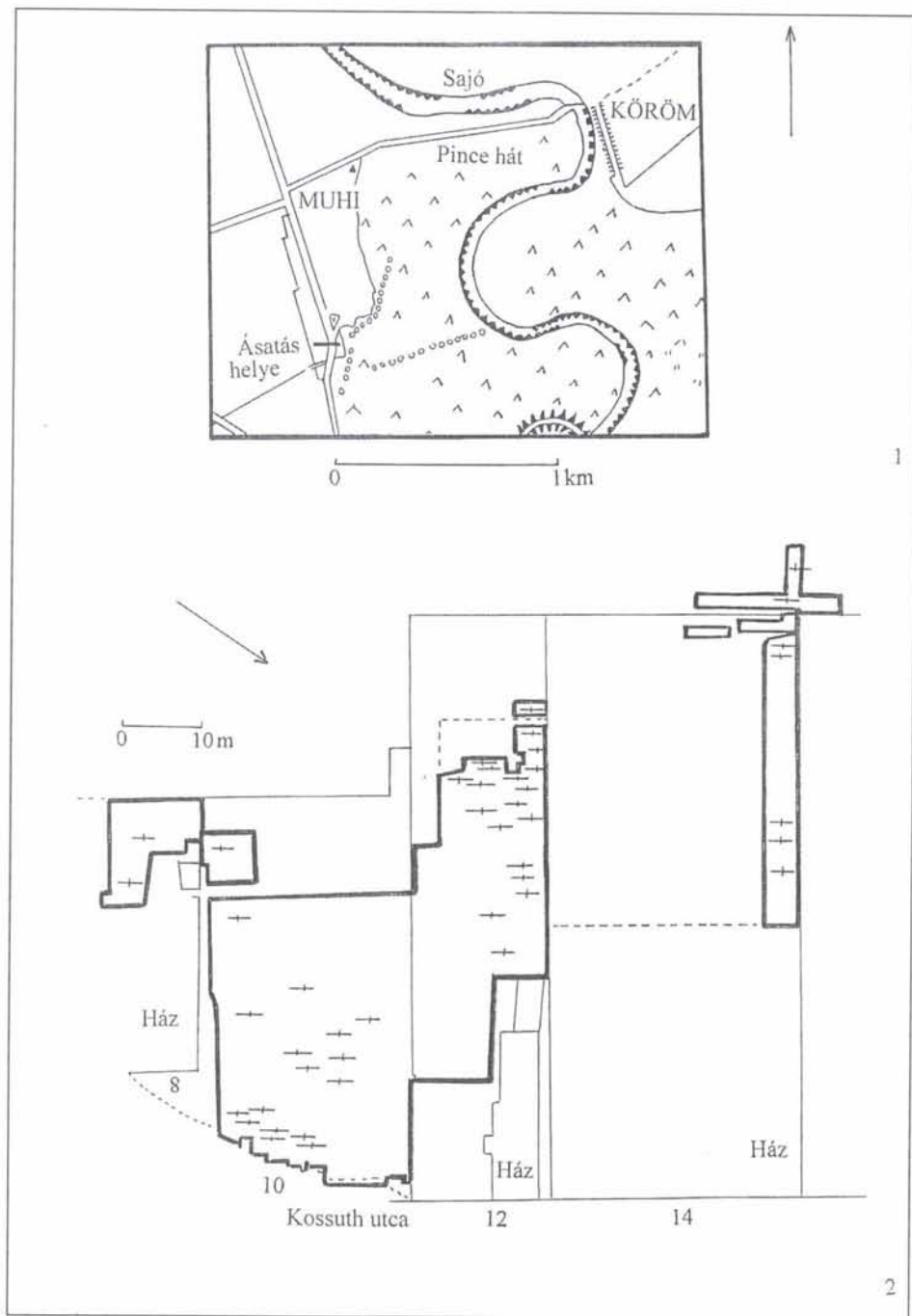
– Behúzott peremű tál peremrésze (14. kép 3) egy hegyes, vízszintesen átfűrt bütyökfűlrel. H: 6,7 cm.

– Miniatur edényke (14. kép 4). Hasánál gömbölyödik, peremrésze kissé kifelé tart, s négy helyen átfűrták a még puha agyagot. Felfüggeszthető. Sz. átm.: 2,8 cm, f. átm.: 2,1 cm, M: 3,8 cm.

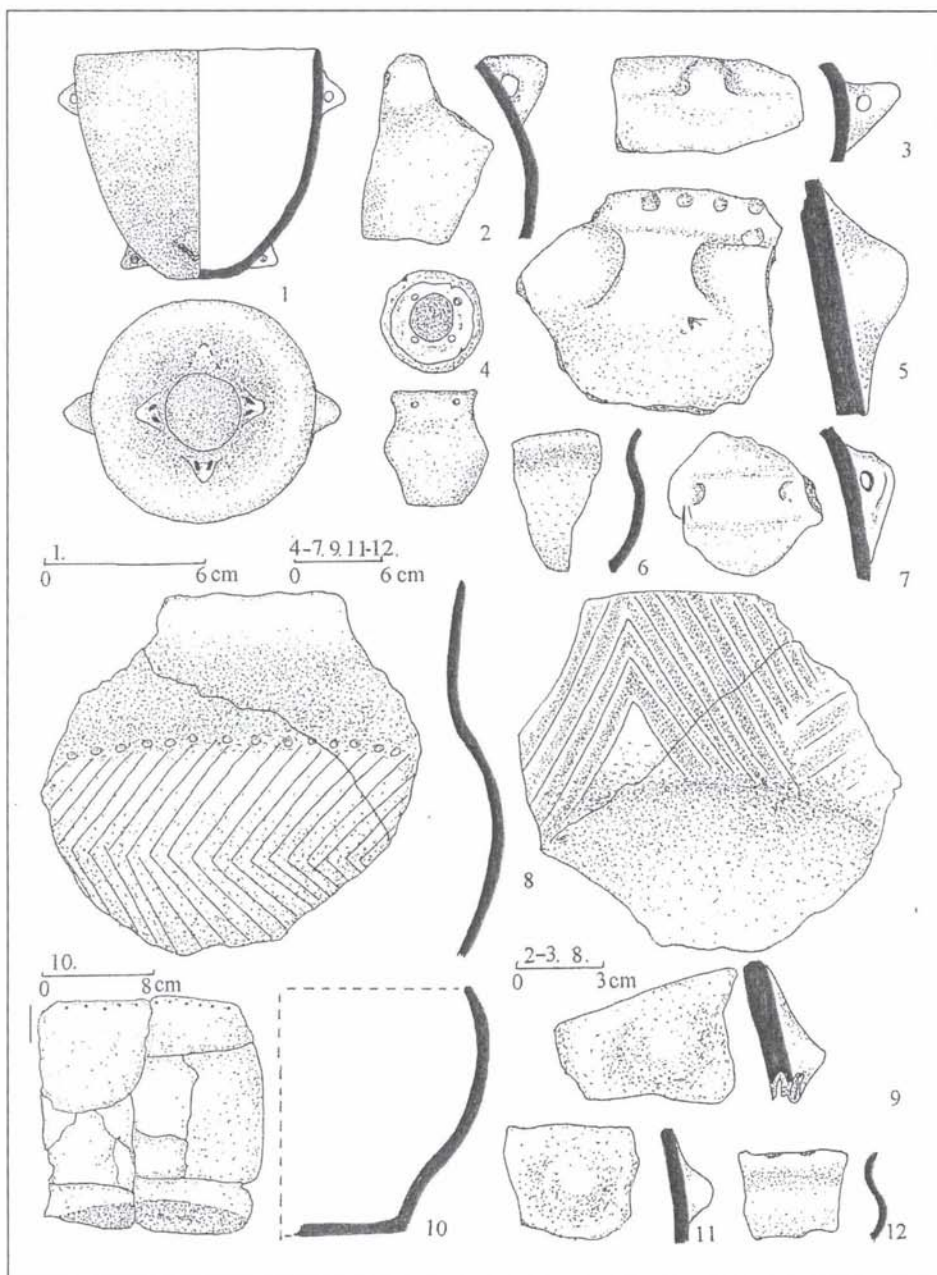
– Vastag falú edény oldaltöredéke (14. kép 5) egy bütyökfogóval, mely fűlszerűen két oldalt benyomott. A bütyök felett oldalt és ezek felett mélyített kör alakú benyomkodások vannak. H: 7,7 cm.

– Vékony falú edény perem- és faltöredéke (14. kép 6). Hasa ívelt, nyakrésze rövid, peremrésze kihajló. Peremhossz: 3,2 cm.

- Oldaltöredék (14. kép 7) rövid szalagfüllel. Fűlszélesség: 2,7 cm.
- Tál perem- és oldalrész (14. kép 8). Pereme a fallal együtt kifelé hajlik. A nyak alatt beböködött pontdísz, alatta széles, halszájka minta látszik. Belül díszített a szélesen kihajló nyakrész csúcsba futó vonalakkal, majd ezekre merőlegesen futó ferde párhuzamosokkal, ezek a vonalak lényegében sekély mélységű kannelurákból tevődnek össze. Kívül barna, belül kopott fekete. Peremhossz: 6,7 cm, Sz: 12,5 cm.
- Oldaltöredék (14. kép 9) egy bütyökkel. Szürke. H: 5,6 cm.
- Tál oldaltöredéke (14. kép 10). Pereme kissé behúzott, hasa öblös, alja egyenes. Kívül a perem alatt kis pontokból álló sor díszíti. Restaurált. H: 11,7 cm.
- Peremtöredék (14. kép 11). A perem alatt egy bütyökkel. Peremhossz: 4,6 cm.
- Perem- és faltöredék (14. kép 12). Hasa gömbölyű, nyaka a peremmel együtt kifelé ível. A perem teteje szakaszosan benyomkodott. H: 4,1 cm.
- Táltöredék (15. kép 1). Behúzott peremű volt, a perem hullámos tetején ujjbenyomások sorakoznak. Sárgászörös. Peremhossz: 9 cm.
- Tál perem- és faltöredéke (15. kép 2). A peremből felfelé indul egy lapos fogórész. Peremhossz: 9,3 cm.
- Edény oldaltöredéke (15. kép 3). Nyaka kifelé szélesedik, hasa hirtelen öblösödik, és kívül ferde kannelurákkal díszített. H: 4,9 cm.
- Peremtöredék (15. kép 4). Behúzott peremű edény része. A perem teteje a töredéken ívelt, alatta mélyített pontsor van, s ezek alatt ferde mélyítések. Peremhossz: 3,2 cm.
- Peremtöredék (15. kép 5). A perem kissé megvastagodik, és a külső síkon beböködött. Peremhossz: 5,1 cm.
- Oldaltöredék (15. kép 6). Ferde vonalak láthatók a külső felén, melyeket helyenként vízszintes vonalak osztanak. H: 4,5 cm.
- Perem- és faltöredék (15. kép 7). Kissé behúzott peremű edény része. Világosbarna. H: 5,2 cm.
- Peremtöredék (15. kép 8) rövid szalagfüllel. H: 3,9 cm, fűlszélesség: 2,2 cm.
- Edény perem- és nyakrész (15. kép 9). A hason beböködések vannak. Peremhossz: 5,6 cm.
- Perem- és faltöredék (15. kép 10). A perem felé az edényfal elkeskenyedik, s a külső felén beböködött. Peremhossz: 3,4 cm.
- Peremtöredék (15. kép 11). Kissé behúzott peremű, kívül a peremen helyenként bevagdolás látszik. Kívül világosbarna, belül sötétbarna. Peremhossz: 6,4 cm.
- Cserép (15. kép 12) függőleges és ék alakú karcolásokkal díszítve. H: 3,6 cm.
- Perem- és faltöredék (15. kép 13). Szalagfüle a peremből indul ki ívelten, és kissé a perem fölé magasodik. Fűlszélesség: 1,7 cm.
- Peremrész (15. kép 14), alatta vízszintesen átfűrt bütyökfüllel. Peremhossz: 1,7 cm.
- Bütyökfogó (15. kép 15), pasztikusán osztott, világosbarna. H: 3,6 cm.
- Edény töredéke (15. kép 16), felső része hiányzik. Oldalfala kifelé szélesedik, és egy hegyes bütyök van a meglevő darabon, valószínű, hogy az edényen még egy volt szimmetrikusan elhelyezve. F. átm.: 3,2 cm, jelenlegi M: 4,4 cm.
- Perem- és faltöredék (15. kép 17), a perem alatt bütyökkel. Peremhossz: 6,1 cm.
- Nagyméretű, kettőskónikus orsógomb felső részének töredéke (15. kép 18). A felső rész sugara: 3,4 cm.
- Kettőskónikus orsógomb (15. kép 19). Átm.: 5,3 cm, M: 5,1 cm.

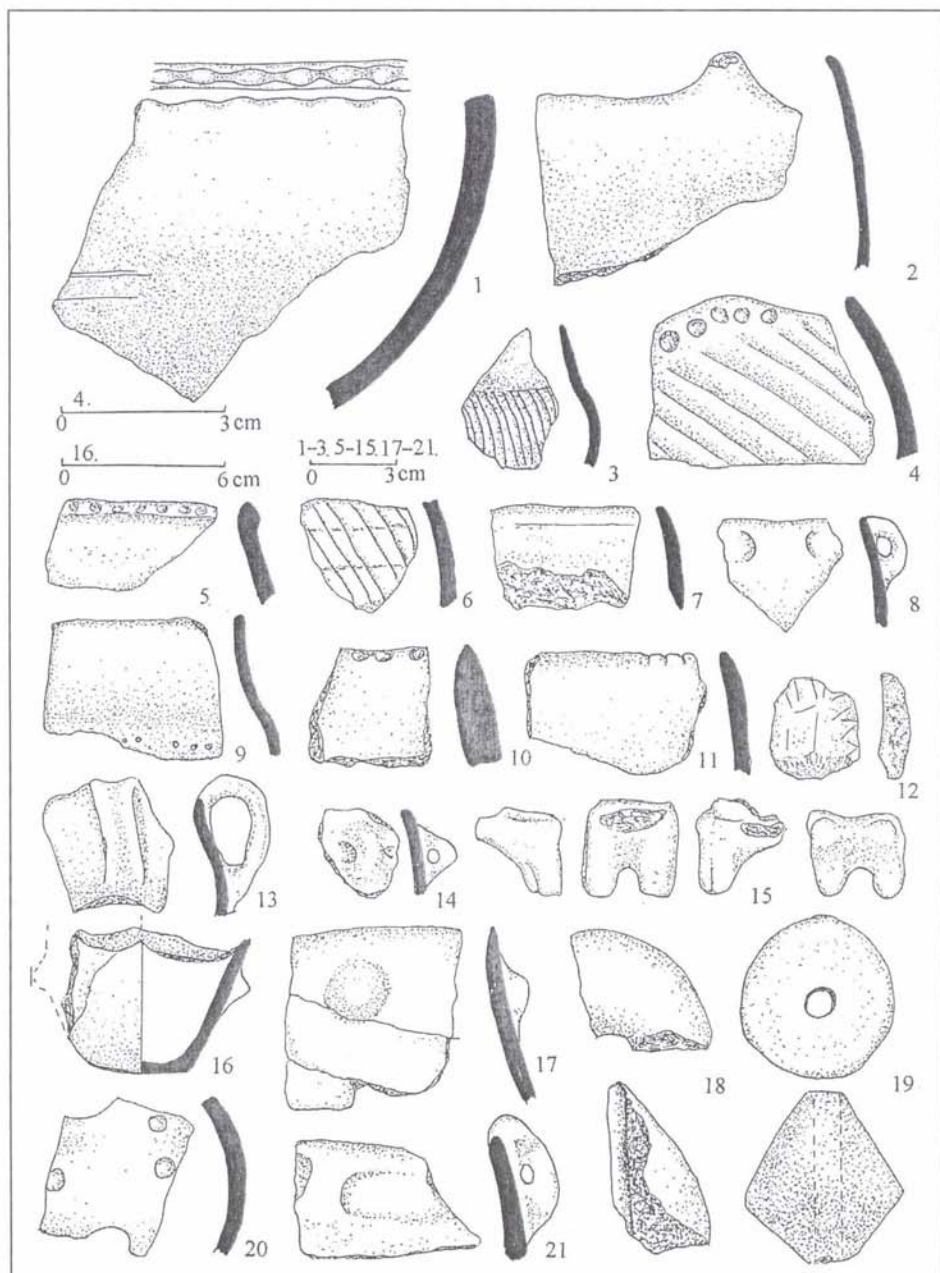
13. kép. Muhi-Kocsmadomb. 1. Az ásatás helye. 2. A feltárt terület a rézkori leletek előkerülésével (A szerző rajza)

14. kép. Muhi-Kocsmadomb. Rézkori kerámiák (A szerző rajza)

– Oldaltöredék (15. kép 20) két íveléssel a cserép szélén, felületén mélyített pontok vannak. H: 4,9 cm.

15. kép. Muhi-Kocsmadomb. Rézkori cserepek és agyagtárgyak (A szerző rajza)

– Perem- és faltöredék (15. kép 21) egy vízszintesen átfúrt kis füllel, mely kissé a perem fölé magasodik. Vastag falú, hossza: 4,4 cm.

– Pattinték (16. kép 1). Alapja és egyenes gerince van, háromszög alakú, bár oldalai és csúcsa kissé ívelt. H.: 2,4 cm.

– Pattinték (16. kép 2). Szélei majdnem párhuzamosak. H.: 1,7 cm.

– Pattinték (16. kép 3). Talpa van, egyik oldala egyenes, a teteje és a másik oldala ívelt. H.: 2,1 cm.

– Magkő (16. kép 4). Zömök alsó részén az eredeti kőköpeny van, fentebb hosszanti leütések nyomai láthatók. H.: 3,4 cm.

– Pattinték (16. kép 5). Egy balra ívelő gerince van. Fekete. H.: 3,2 cm.

– Hosszúkás eszköz (16. kép 6). Felső része kissé ívelt. Mindkét oldala retusált. H.: 2,7 cm.

– Pattinték (16. kép 7). Kör alakú, talpa van. Körben leütések nyomai kivehetőek. Hátlapon bulbus van. H.: 2,8 cm.

– Agancsdarab (16. kép 8). Mindkét végén vágott. A szélesebb hasított résznél három vágásnyom látszik. H.: 8,4 cm. Kistóth István ajándéka. Szórvány.

– Megmunkált agancsvég (16. kép 9). A csúcsa ép, lentebb horogszerűen kimetszett. H.: 8,5 cm. Kistóth István ajándéka.

– Amulett (16. kép 10). Fekete színű kavics, felső végénél átfúrt, itt keskenyebb. Lent elkeskenyedő végű. H.: 4,8 cm.

– Orsógomb (16. kép 11). Kettőskúpos, bár enyhén szélesedik közepén, és gerezdelt. Átm.: 2,6 cm.

– Agancsbalta (16. kép 12). Hasított, csiszolt, kopott. H.: 6,3 cm.

A leletanyagot áttekintve megállapíthatjuk, hogy pár cserép az alföldi vonaldíszes kultúra (például Ltsz. 74.7.148. 106. 133.; 74.57.11.12.) hagyatéka. Leszih Andor 1930-as ásatásakor is került felszínre a sírok földjéből és a kutatóárkokból (KOREK–PATAY 1958, 16).

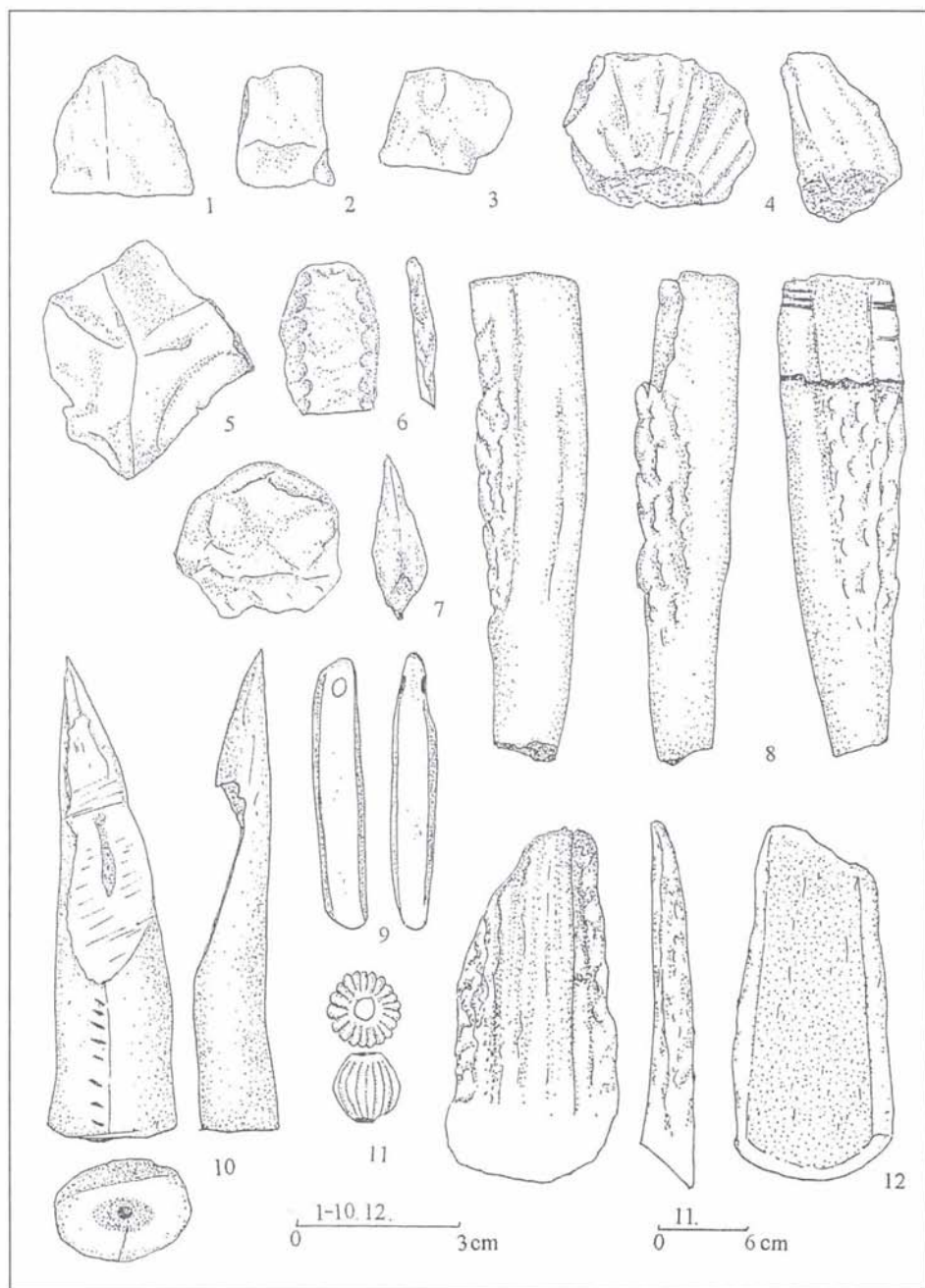
A korai rézkort képviselik a 14. kép 1–3. kerámiák. A hegyes bütykök, melyek általában vízszintesen átfúrtak, illetve az alsó bütyöksomál az átfúrás jelezték a tiszapolgári kultúra jellemzői, megtalálhatók a Tiszapolgár-Basatanyán feltárt kerámiák között (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, I. t. 2; XLV. T. 1). A Magyar Nemzeti Múzeumban 4.1877.4. és 14.1877.9. számmal őriznek edénytöredékeket, melyek alapján Bognár-Kutzián Ida Muhit felsorolta a tiszapolgári kultúra lelőhelyei között (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 59.), a mi kerámiáink ezeknek a daraboknak a lelőhelyét is hitelesíti nagy valószínűséggel.

A muhi bütykös edénytöredékekhez hasonlók megtalálhatók Hajdúszoboszlón (SZ. MÁTHÉ 1972, 143.146), ahol például az alsó bütykök szintén átfúratlanok, nem is imitálták az átfúrás.

A többi kerámiatárgy Muhiról a java rézkor péceli kultúrájába sorolható. A 14. kép 5. cserépnél a rövid fül még átmenet a bütyökfogó és a fül között, nincs átfúrva, hasonlóan a Keszthely-Apátdomb lelőhelyű példához (BANNER 1956, VI. t. 37. 50).

Átfúrt rövid fül a 14. kép 7., analógiát Fonyód-Bézsénypusztáról és Dombóvárról (BANNER 1956, XI. t. 8. 12.; XIX. t. 26) idézhetünk. Peremnél induló rövid átfúrt fülre (15. kép 21) párhuzamot az Ózd-Kőaljatetőn feltárt nagy telep anyagában találunk (BANNER 1956, LXIX. t. 14. LXXIII. t. 18). A 15. kép 13. szalagfül kissé a perem fölé emelkedik, analógiája Tiszakeszről és Mezőkeresztesről említhető (BANNER 1956, LXII. t. 22. 24). A 15. kép 2. felcsúcsosodó peremtöredék hasonlóan kiképzett lehetett, mint a bátai kis edény (BANNER 1956, XIX. t. 25). Miniatűr edény kettő volt Muhin. Az egyik kissé behúzott peremű, téglavörös színű, pelyvás anyagú (HELLEBRANDT 2000).

16. kép. Muhi. 1-7. 11-12. Kocsmadomb. 8-9-10. Szórvány a községből (A szerző rajza)

34. 3. kép 1). A másik, a 14. kép 4. felfüggeszhető. Alakja emlékeztet Alsónémedi 4. sírjában talált kis fületlen edényre (BANNER 1956, XLIV. 7.9). A 15. kép 12. valószínű osztott

edény gombjának teteje. A párhuzamos vonalak és az ék alakú karcolások Alsónémedi (BANNER 1956, XLV. t. 8.), Ózd-Kőaljatető (BANNER 1956, LXXV. t. 14. 15. 17), és Arnót-Zbuska-pusztá (BANNER 1956, LXII. t. 5) hasonló darabjainál láthatók.

Jellegzetes edénye a péceli kultúrának a mély tál (14. kép 8), mely pontokkal és alatta vonalakkal díszített. Hasonló minta van a Tiszakeszről származó csészén (BANNER 1956, LXII. t. 16. 21). Formára is hasonlóak lehettek a Jászberényben (BANNER 1956, LXI. t. 6. 8) és Ózd-Kőaljatetőn (HELLEBRANDT 1973, 5. kép = BANNER 1956, LXXII. t. 12) találtak. A töredéken látszik, hogy belül is díszítették, mégpedig csúcsba futó sekély kannelúrákkal. Szépen kidolgozott csúcsba futó bordákat láthatunk az Únyból és Békásmegyerről bemutatott edényeken (BANNER 1956, XV. t. 15. és XL. t. 1). A mélyítésekre merőleges mélyítések, melyek a muhi töredéken is látszanak, önálló mintaként sorakoznak a fonyódi tál külső peremén (BANNER 1956, XII. t. 10). Belül díszített tálak Pilismarót-Basaharc (BANNER 1956, XIII. t. 14) és Budakalász-Luppa-csárda (BANNER 1956, XCV. t. 35) anyagában láthatók. Peremnél ujjbenyomásos lécet, a 15. kép 5. 6. 10. analógiájaként az üllői anyagban (BANNER 1956, XXXII. t. 44–48. 57. 61) figyelhetünk meg. A 15. kép 2-höz hasonlót találunk a tiszapolgár-basatanyai kerámiák között (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, LXVII. t. 2), s péceli kultúrában az únyi anyagban (BANNER 1956, XV. t. 1. és XVII. t. 3) láthatunk. Ferde kannelúras edényt Viss (BANNER 1956, LXXX. t. 9), Fonyód (BANNER 1956, XI. t. 18), Celldömölk-Sághegy (BANNER 1956, III. t. 13) és Debrecen-Ohat (BANNER 1956, LXXIX. t. 8. 9) lelőhelyekről idézhetünk. A 14. kép 10. tál formára emlékeztet Palotabozsok (BANNER 1956, CVIII. t. 13) táljára, de az kihajló peremű. Apró pontdíszítések vannak a palotabozsok in is, de gazdagabban elszórtan az edény oldalfalán, csoportokban. Két behúzott peremű mély tál Palotabozsokról (BANNER 1956, CX. t. 11. 13) formára megegyezik a Muhin találttal. Kettőskúpos agyag orsógomb (15. kép 18–19) párhuzamait Fonyód (BANNER 1956, XII. t. 1), Palotabozsok (BANNER 1956, CVIII. t. 8) és Ózd-Kőaljatető (BANNER 1956, LXVII. t. 6–10) leletei között megfigyelhetjük. Gerezdelt orsógomb (16. kép 11) Dombóváron volt (BANNER 1956, 23).

A faragott, illetve vágott agancsdarab (16. kép 8) párhuzamát, illetve hasonlóan vágott agancsdarabot Ózd-Kőaljatetőről (BANNER 1956, LXXV. t. 11) ismerünk. Agancsbalta (16. kép 12) szintén Ózd-Kőaljatető anyagában van legközelebb (BANNER 1956, LXVI. t. 2. = HELLEBRANDT 1973, 3. kép 11), hasonló a Budakalász-Luppa-csárda lelőhelyű kőbaltához (BANNER 1956, CII. t. 2). A 16. kép 10. faragott csont párhuzamát nem találtam, de másféle faragott agancsról tudunk a rézkorból (KALICZ 1995, 86. 9. ábra 1). Tekintettel arra, hogy a muhi darab szövány, lehet, hogy későbbi korok terméke, úgy mint a 16. kép 9. kőből csiszolt amulett. Amuletteket készítettek a péceli kultúra emberei, előkerültek Alsónémedin és Ózd-Kőaljatetőn (BANNER 1956, XLVII. t. 3.; LXVIII. t. 8–11), főleg állatfogakat fúrtak át, de hasonló célt szolgálhatott a szépen faragott csont Ózd-Kőaljatetőről (BANNER 1956, LXVIII. 12).

Köszeközök a péceli kultúra telepein találhatóak, hasonlóak a muhi darabokhoz, mint például Budakalász-Luppa-csárda példányai (BANNER 1956, XCV. t. 9–24).

Muhi-Kocsmadombon, az ásatáson feltárt, értékelhető cserép, csont és kő leletanyag az analógiák alapján a javarészkor péceli kultúrájába sorolható. A kor időrendjével foglalkozott többek között Banner János (BANNER 1956, 226–247), Kalicz Nándor (KALICZ 1995, 47. 2. ábra) és Raczky Pál (RACZKY 1995, 60. 1. ábra). Raczky a

péceli, vagy bádai kultúrát a Kr. e. 3200-as évekre tette Kelet-Magyarországon (Alföld), ebben az időben élhettek Muhi-Kocsmadomb rézkori emberei.

IRODALOM

Banner János

1956 Die Pécel Kultur. ArchHung 35. Budapest

Bognár-Kutzián Ida

1963 The Copper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. ArchHung 42. Budapest

1972 The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin. ArchHung 48. Budapest

Hellebrandt Magdolna

1973 Az ózdi régészeti gyűjtemény. HOMKözl. 12. 37–51. Miskolc

1983–1984 Rézkori leletek Tiszadorogmáról. (Copper age finds from Tiszadorogma). HOMÉvk. XXII–XXIII. 21–28. Miskolc

1999 Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary. III. Budapest

1999 Ónod és Muhi őskora. In: Ónod monográfiája. 29–64. Szerk. *Veres László–Viga Gyula*. Ónod

2008 Az elmúlt száz év ásatásai Abaújban. Az előadás elhangzott a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság és az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Társaság 2008. május 18-i konferenciáján, Csoma József születésének 160. évfordulója alkalmából. A konferenciakötet kiadás alatt.

Hellebrandt Magdolna–Patay Pál

1977 Újabb rézkori temetők Dél-Borsodban (Neuere Friedhöfe aus der Kupferzeit in Süd-Borsod). HOMÉvk XVI. 43–76. Miskolc

Hillebrand Jenő

1927 A bodrogkeresztúri rézkori kultúra köre. ArchÉrt XLI. 50–57.

Korek József–Patay Pál

1958 A bükküi kultúra elterjedése Magyarországon. RégFüz II. Budapest

Kalicz Nándor

1955 Letenye-Szentkeresztudomb: ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: Neuere daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Edit.: *Tibor Kovács*. Budapest

1995 Die Balaton-Lasinja-Kultur in der Kupferzeit Südost- und Mitteleuropas. In: Neuere daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Edit.: *Tibor Kovács*. Budapest

Sz. Kállay Ágota

1990 Rézkori áldozati leletegyüttes Füzesabony határában (Kupferzeitlicher Opferfundkomplex in der Gemarkung von Füzesabony). AGRIA XXIV. 21–50.

Kövári Klára

1980 A bodrogkeresztúri kultúra sírjai Pécelen (Die Gräber der kultur von Bodrogkeresztúr in Pécel). Studia Comitatus 9. 5–20. Szentendre

Sz. Máthé Márta

- 1972 Újabb adatok a korai rézkor időrendjéhez (A hajdúszoboszlói temető). (On the Chronology of the Copper Age Early Copper Age Cemetery in Hajdúszoboszló). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 141–148.

Nováki Gyula–Sárközy Sebestyén–Feld István

- 2007 Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 1. Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 5. Szerk. *Sárközy Sebestyén*. Budapest–Miskolc

Patay Pál

- 1961 A bodrogkeresztúri kultúra temetői. (Die Gräberfeld der Bodrogkeresztúr Kultur). Régészeti Füzetek II. 10. Budapest
- 1970 A javarézkor néhány etnikai és időrendi kérdéséről. (Some ethnical and chronological problems of the middle copper age). FA 21. 7–26.
- 1973 Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur. BRGK 1974.
- 1977 Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest
- 1979 A tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep. II. (Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes). FA XXX. 27–53.
- 2002 Eine besondere Gefäßgattung der Hochkupferzeit. ANODOS. Studies of the Ancient World. In Honour of Maria Novotná. Trnava. 2/2002. 235–243.

Raczky Pál

- 1995 New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. 51–60. In: Neuere daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Edit.: *Tibor Kovács*. Budapest

COPPER AGE SITES AT MEZŐKERESZTES, NOVAJIDRÁNY AND MUHI

Mezőkeresztes

Two Copper age burials were uncovered at Site 12, a slightly raised ridge between the Sály and Kács streambeds south of Mezőkeresztes during the construction of the County Borsod-Abaúj-Zemplén section of the M3 Motorway.

Grave 1 (*Fig. 3, Fig. 4. 1*) lay at a depth of –61 cm and contained a west to east oriented inhumation burial with the deceased laid on the left side in a contracted position. Grave 2 (*Fig. 4. 2*) was a disturbed inhumation burial lying at a depth of –68 cm, of which only skull fragments survived. The soilmark indicating the grave was south-west to north-east oriented. Both soilmarks were oblong, measuring 149 cm by 98 cm and 150 cm by 105 cm respectively.

Grave 1 contained a large bowl (*Fig. 5*), whose counterparts are known from Tiszabábolna (HELLEBRANDT–PATAY 1977, Pl. V. 1) and Tiszavalk–Tetes (PATAY 1979, Fig. 11. 31, 38). The latter two sites have been dated to the Tiszapolgár–Bodrogkeresztúr transition. A comparable bowl, part of an assemblage recovered from a sacrificial pit at Füzesabony, was assigned to the Ludanice group (SZ. KÁLLAY 1990, 38). The west to east orientation of the burials is one of the distinctive features of Period II at Polgár–Basatanya (PATAY 1970, 11), and has been observed at Tiszabábolna, Tiszavalk, Mezőkeresztes–Csincsetanya and Emőd too (HELLEBRANDT–PATAY 1977, 51), leading Patay to conclude that that the burial practices of the tribes living in the Middle Tisza region and the Sajó river mouth area apparently differed from the general pattern (PATAY 1970, 11, 12). Grave 2 contained a skull only, either because the skeleton had been destroyed by ploughing, or because

it was a skull burial, resembling the similar graves found at Bodrogkeresztúr (HILLEBRAND 1927, 54). Feature 5 of the Mezőkeresztes site contained goat bones, while a cattle skull lay in Pit 15, without any other dating finds. Finds of the Late Celtic period and the Árpadian Age also came to light at the site.

Novajdrány-Sárvár

Copper Age pottery sherds, burnt daub fragments, flints and flakes (*Fig. 8*) unassociated with any settlements features came to light between 1990 and 1993, during the excavation of the Celtic cemetery lying on the slope of Mt. Sárvár overlooking the floodplain of the River Hernád (*Figs 6–7*). Modern finds and two Copper Age vessels, as well as Copper Age sherds came to light from a depth of –53–69 cm during the excavation of Grave 13, a disturbed Celtic cremation burial. One of the Copper Age vessels is four-lobed (*Fig. 9. 3, Fig. 10*). A photo of this vessel was published by Pál Patay (PATAY 2002, *Fig. 2*, but the accompanying text is misleading since the Copper Age settlement finds had come to light together with the Celtic burial). Comparable vessels are known from the Bodrogkeresztúr culture. The other Copper Age vessel was a bowl set on four knobs (*Fig. 9. 9, Fig. 11*). Both vessel types can be assigned to the Bodrogkeresztúr culture.

Muhi-Kocsmadomb

A Scythian-Celtic cemetery was excavated on the high bluff overlooking the floodplain of the River Sajó in 1972–1974 and 1977 (*Fig. 12, Fig. 13. 1*). Copper Age pottery fragments and lithics came to light in the excavation trenches (*Fig. 13. 2*), alongside a handful of Alföld Linear Pottery sherds. Pottery finds of this Neolithic culture had also come to light during Andor Leszih's excavations in the 1930s (KOREK–PATAY 1958, 16). The vessels with pointed knobs (*Fig. 14. 1–3*) date from the Early Copper Age. Ida Bognár-Kutzián listed Muhi among the sites of the Tiszapolgár culture based on the few fragments, which had reached the Hungarian National Museum (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 59). The fragments brought to light during the excavation of the cemetery suggest that the other fragments too originate from this site. Other pottery fragments (*Fig. 14. 5–12, Fig. 15. 1–21*) are matched by the finds published by János Banner in his monograph on the Pécel culture (BANNER 1956). These include vessels decorated with punctates and incised lines (*Fig. 14. 8*) and miniature suspension vessels (*Fig. 14. 4*). An axe carved from antler (*Fig. 16. 12*) can also be assigned to the Pécel culture.

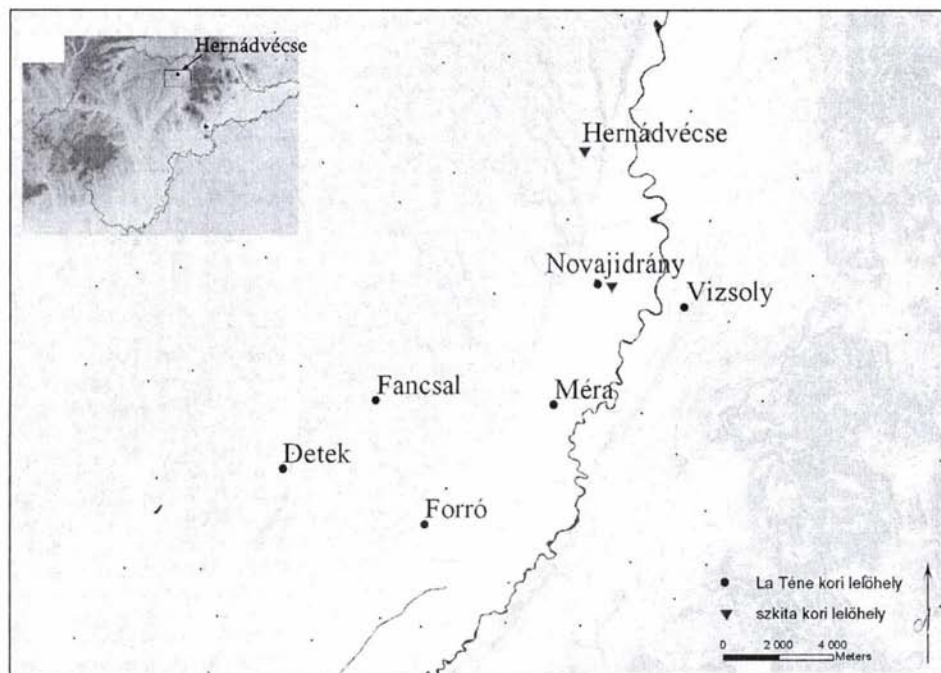
Magdolna B. Hellebrandt

RÉGÉSZETI ADATOK EGY HERNÁD-VÖLGYI SZKÍTA KORI TELEPÜLÉSOBJEKTUM ELEMZÉSE KAPCSÁN

VERES JÁNOS

A Herman Ottó Múzeum munkatársai 2004-ben Csengeri Piroska vezetésével végezték a Hernád völgyében Hernádvécse-Nagy-rét 3-as számú régészeti lelőhely megelőző feltárását (1. kép),¹ melynek során nagy kiterjedésű 320 objektumból álló szkíta kori települést tártak föl.² Az egykori településen két eltérő, nagyméretű háztípus (S12; S83) és számos cölöpszerkezet mellett, egy rendkívül összetett leletanyagot tartalmazó, földbe mélyített telepépítmény (2. kép) látott napvilágot.³ Ez utóbbi telepjelenség gazdag leletanyagának elemzése képezi jelen cikkünk tárgyát.

1. kép. A Hernád felső folyásának szkíta és La Tène kori lelőhelyei

1 Az ásatáson való részvétel lehetőségét és a leletanyag feldolgozását ezúton szeretném megköszönni Csengeri Piroskának. A rajzos dokumentáció ill. a leletanyag kapcsán végzett munkám során nyújtott segítséget pedig kollégáimnak, Homola Krisztinának, Selján Évának és nem utolsósorban Hajdú Istvánnak.

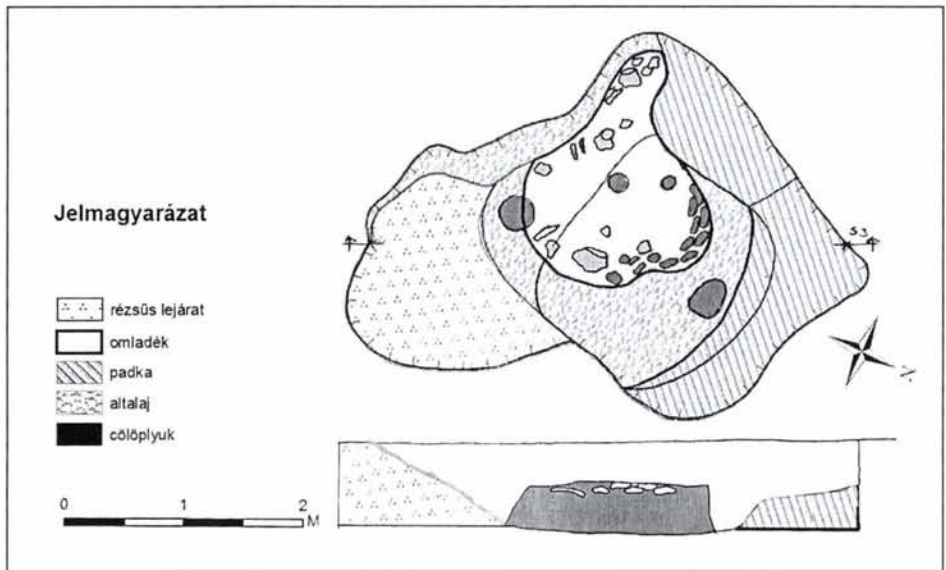
2 A leletanyagot a Herman Ottó Múzeum őrzi, leltározatlan.

3 HOM Adattár: 3913–06.

Az objektum leírása (Hernádvécse-Nagy-rét, S3)

Az objektum szabálytalan alakú, nagyméretű szürke foltként jelentkezett a felszínen. A szürke, rendkívül laza betöltés kibontása után egy szabálytalan oldalú, lapos aljú gödör lett. A földbe mélyített településobjektum mélyebb része többé-kevésbé négyszögletes, ÉK–DNY irányú, délkeleti oldalán rézsűsen lejtő bejárati résszel. Északi–ÉNy-i oldalán határozottan megfigyelhető egy, a falak mentén futó padka. A ház közepén és bejárathoz közeli déli oldalán egy-egy cölöpnyílás volt. Hamus betöltését rendkívül sok patics és pelyvás tapasztásdarab alkotta, továbbá 36 cm-es mélységtől a gödör aljáig összefüggő, égett, kerámiás, paticsos, pelyvás tapasztású omladék volt megfigyelhető (2. kép).

2. kép. Az S3 telepépitmény alaprajza Hernádvécse 3-as lelőhelyén

Az egykori településobjektum valószínűleg leégett, ezt támasztja alá a már felszínen is jelentkező szürkés betöltésű, laza szerkezetű folt, valamint a gödör aljáig átégett omladék. A kerámiákon másodlagos égés nyoma nem figyelhető meg, vélhetően a ház vastag, paticsos omladéka védte meg a leletanyagot.

A telepépitményből két, rendkívül realiztikus – a középső vaskorban ritkaságnak számító – agyag állatszobrocska, valamint a szkíta kori telepekre jellemző parázsborító ill. több korongolt magas fülű bögre töredéke került elő. A zárt településobjektum rendkívül nagy mennyiségű⁴ korongolt és kézzel formált kerámiatöredékeinek aránya, díszítettsége és tárgytipusainak vizsgálata új adatokat nyújthat az északkelet-magyarországi szkíta kori települések kutatásához.

⁴ Hernádvécse 3-as lelőhely S3 objektuma nagy mennyiségű, hozzávetőlegesen hatszáznyi leletanyagot tartalmazott, melynek teljes áttekintése után készítettük el annak értékelését. A cikk írása során értelem-szerűen a legjelentősebb díszítés- és tárgytipusok kerültek rajzos táblákra, azonban a statisztikai táblázatok eredményei az objektum teljes leletanyagára épülnek!

A szkíta kori települések kapcsán elsősorban néhány gödörből álló településrészleteket ismerünk, s hiányoznak a nagy felszínű ásátások ill. a meglévő nagyobb települések összefoglaló publikációi. A háztípusok kutatásában történtek előrelépések, hiszen olyan újabb lelőhelyek anyaga került közlésre, mint Nyíregyháza-Mandabokor (ISTVÁNOVITS 1997), a Közép-Tiszavidék Zagyva parti lelőhelyei (CSEH 2001a), Salgótarján-Ipari park II. (VADAY 2001, 2003) vagy legutóbb Ebes-Zsong-völgy (CZIFRA 2006).

B.-A.-Z. megyében elsősorban néhány gödrös települések ismertek. Nagyobb, összefüggő településobjektumok a szkíta kor korai szakaszára datálható Mezőkövesd-Mocsolyás (KALICZ-KOÓS 1998), Sajópetri-Hosszú-dűlő szkíta-kelta települése (SZABÓ-GUILLAUMET-KRIVECZKY 1997; SZABÓ-CZAJLIK 2004; SZABÓ-CZAJLIK 2007), valamint Hernádvécse Nagy-rét 3-as lelőhelye (összefoglalóan VERES 2007, 46–48, 2. térkép). Utóbbi a maga 320 telepjelenségével a régió egyik nagyfelszínű település ásátási eredményeit nyújthatja.

Tárgyleírás

Kézzel formált típusok (I–VI. tábla)

1. Szürkés barna kavicssal és tört kerámiával soványított hordó alakú edényperem, oldal- és aljtöredéke. Oldalát széles, lapos bütyök díszíti. Pá.: 19 cm; Fá.: 16 cm; Ma.: 24 cm (I. tábla, 1.)

2. Sötétbarna, kavicssal és tört kerámiával soványított durva, hordó alakú edény peremtöredéke, oldalán 5 darab durva kivitelezésű fordított szem alakú benyomkodással. Ma.: 6 cm; Szé.: 5,4 cm; V.: 0,5 cm (I. tábla, 2.)

3. Fekete, tört kerámiával soványított, ívelt peremtöredék. Oldalán függőleges kettősbütyök díszítéssel (törött). Ma.: 6,4 cm; Szé.: 9,8 cm; V.: 1,1 cm (I. tábla, 3.)

4. Tört kerámiával soványított, nagyon durva, vastag falú, egyenes hordó alakú edény peremtöredéke. Oldalán rendezetlen ujjbenyomkodással tagolt bütyök. Szé.: 9,2 cm; Ma.: 4,8 cm; V.: 1,6 cm (I. tábla, 4.)

5. Fekete, kavicssal és tört kerámiával soványított, egyenes peremű, durva hordó alakú edény peremtöredéke, oldalán 5 darab szilvماغ alakú díszítéssel. Szé.: 8 cm; Ma.: 9,5 cm; V.: 0,7 cm (I. tábla, 5.)

6. Világosbarna, apró kavicsos homokkal soványított, oldalán íves bütyökkel díszített ívelt peremtöredék. Szé.: 5,4 cm; Ma.: 3,9 cm; V.: 0,6 cm; Bütyök 1,5×1,5 cm (I. tábla, 6.)

7. Barnásfekete, kavicssal soványított, durva hordó alakú edény egyenes peremtöredéke. Oldalán lévő bordadíszít több körömbenyomkodás tagolja. Szé.: 8,8 cm; Ma.: 7,8 cm; V.: 0,8 cm (I. tábla, 7.)

8. Kívül fekete, belül vörös, apró kavicsos homokkal soványított egyenes peremű durva, hordó alakú fazék peremtöredéke. Oldalán 2 ujjbenyomkodással tagolt lapos bütyök. Szé.: 4,8 cm; Ma.: 5,8 cm; V.: 0,6 cm. Bütyök szé.: 2,8 cm; Ma.: 1,6 cm (I. tábla, 8.)

9. Barna, tört kerámiával soványított durva, hordószerű edény ívelt oldaltöredéke. Oldalán 2–2 fordított szem alakú benyomott díszítés között egy lapos bütyök díszít. Szé.: 5,6 cm; Ma.: 5,8 cm; V.: 0,8 cm. Bütyök szé.: 2,4 cm V.: 1,3 cm (I. tábla, 9.)

10. Fekete, apró kavicsos homokkal soványított, egyenes peremű hordószerű edény ívelt peremtöredéke. Oldalán ívelt bordaléc, melyet 5 darab balról jobbra dőlő ferde vonal tagol. Ma.: 5,2 cm; Szé.: 4,8 cm; V.: 7 cm (II. tábla, 1.)

11. Fekete, tört kerámiával soványított, durva, hordó alakú edény peremtöredéke, oldalán futó bordát ferde vonaldíszek között lapos bütyök díszíti. Szé.: 7 cm; Ma.: 5 cm; V.: 0,7 cm (II. tábla, 2.)

12. Homokkal soványított finomabb felületű, egyenes peremű, hordó alakú edény peremtöredéke. Oldalán futó bordadísz 3 benyomkodással alakították ki. Ma.: 4,6 cm; Szé.: 3,6 cm; V.: 1,1 cm (II. tábla, 3.)

13. Apró kavicsal soványított durva hordó alakú edény peremtöredéke, oldalán futó bordalec 3 darab markáns profilú bütykdísz ill. egy vízszintes kettős bütyök tagolja. Ma.: 11 cm; Szé.: 10,5 cm; V.: 1,2 cm (II. tábla, 4.)

14. Sötétbarna, kavicsal és tört kerámiával soványított, durva egyenes peremű, hordó alakú edény peremtöredéke. Oldalát nagyobb ill. több kisebb bütyöksor díszíti. Ma.: 7,2 cm; Szé.: 8,1 cm; V.: 1,2 cm (II. tábla, 5.)

15. Apró kavicsal soványított egyenes peremű, ívelt hordó alakú edény peremtöredéke. Oldalán lefelé ívelődő patkó alakú bütykdísz 4 darab benyomkodás tagolja. Ma.: 6,1 cm; Szé.: 6,1 cm; V.: 0,9 cm (III. tábla, 1.)

16. Sötétbarna, apró kavicsos homokkal soványított durva hordó alakú edény peremtöredéke, oldalán 4 benyomkodással tagolt patkódíszrel. Szé.: 9,8 cm; Ma.: 5,7 cm; V.: 0,9 cm (III. tábla, 2.)

17. Világosbarna, kavicsal és tört kerámiával soványított, durva, oldalán plasztikusan lefelé ívelődő patkódíszű hordó alakú edény peremtöredéke. Szé.: 5,4 cm; Ma.: 5,7 cm; V.: 0,6 cm (III. tábla, 3.)

18. Fekete, homokkal soványított, fényezett felületű tál egyenes peremtöredéke. Szé.: 6,8 cm; Ma.: 4,6 cm; V.: 0,7 cm (IV. tábla, 1.)

19. Fekete, apró kavicsos homokkal soványított, egyenes peremű tál töredéke. Szé.: 6,5 cm; Ma.: 2,7 cm; V.: 0,7 cm; Átm.: kb. 35 cm (IV. tábla, 2.)

20. Fekete, homokkal soványított, behúzott peremű tál perem és oldaltöredéke. V.: 0,8 cm Átm.: kb. 32 cm (IV. tábla, 3.)

21. Homokkal soványított enyhén behúzott peremű tál, éles kialakítású peremtöredéke. Szé.: 11 cm; Ma.: 6,2 cm; V.: 0,7 cm Átm.: kb. 30 cm (IV. tábla, 4.)

22. Vörös, homokkal soványított erősen profilált behúzott peremű tál töredéke. Szé.: 6 cm; Ma.: 4,8 cm; V.: 1,3 cm; Átm.: kb. 35 cm (IV. tábla, 5.)

23. Kívül fekete, belül szürkésbarna, homokkal soványított bikónikus urna kihajló pereme. Átm.: 35 cm; Szé.: 10,5 cm; V.: 1,5 cm (V. tábla, 1.)

24. Fekete, vastag falú, kavicsal soványított, bikónikus urna nyak töredéke. Szé.: 15 cm; Ma.: 12 cm; V.: 1,5–2 cm (V. tábla, 2.)

25. Vörös, kavicsal soványított hengeres nyakú, ívelt kónikus aljú csupor válltöredéke. Ma.: 6,4 cm; Szé.: 7,9 cm; V.: 1,1 cm (V. tábla, 3.)

26. Fekete, vastag falú, kavicsal soványított, alján egy bütyökkel díszített bikónikus urna alj töredéke. Szé.: 18 cm; Ma.: 13 cm; V.: 1,5–2 cm; Fá.: kb. 12 cm (V. tábla, 4.)

27. Fekete, tört kerámiával soványított, egyenes peremű, durva peremkialakítású, szűkülő szájú edény nyaktöredéke. Szé.: 8 cm; Ma.: 11 cm; V.: 1,1 cm (V. tábla, 5.)

28. Fekete, kavicsal és tört kerámiával soványított urna, nagy bütykdíszes ívelt nyaktöredéke. Ma.: 12,5 cm; Szé.: 10 cm; V.: 0,9 cm; Bütyök átm. 3,5 cm (V. tábla, 6.)

29. Világosbarna, jól égetett, homokkal soványított, vörös törésfelületű, egyenes peremű, szűkülő szájú, erősen öblösödő testű nyaktöredék. Szé.: 14,2 cm; Ma.: 13 cm; V.: 1 cm (V. tábla, 7.)

30. Barnásfekete, apró kavicsal soványított vastag falú nyaktöredék, oldalán két besimitott párhuzamos díszítéssel. Ma.: 7,2 cm; Szé.: 4,7 cm; V.: 1,3 cm (V. tábla, 8.)

31. Fekete, homokkal és tört kerámiával soványított, finomabb kivitelezésű nyaktöredék. Oldalán párhuzamos, lyukakkal erősen bemélyített, két tagolt plasztikus bordadísz fut végig. Ma.: 6,1 cm; Szé.: 5,9 cm; V.: 1,1 cm (V. tábla, 9.)

32. Fekete, homokkal soványított, rendkívül finom kidolgozású, gömbös testű, ívelt nyakú csupor oldaltöredéke. Oldalán 6 darab függőlegesen ívelődő besimitással. Ma.: 7,8 cm; Szé.: 8,9 cm; V.: 0,9 cm (V. tábla, 10.)

33. Világosbarna, kisméretű, homokkal soványított kihajló peremű pohár peremtöredéke. Szé.: 3,6 cm; Ma.: 1,7 cm; V.: 0,5 cm (VI. tábla, 1.)

34. Vörösfekete, tört kerámiával soványított kihajló peremtöredék. Szé.: 4,3 cm; Ma.: 4,2 cm; V.: 0,8 cm (VI. tábla, 2.)
35. Fekete, homokkal soványított, enyhén kihajló csupor peremtöredéke. Ma.: 3,9 cm; Szé.: 3,3 cm; V.: 0,8 cm (VI. tábla, 3.)
36. Fekete, homokkal soványított, lekerekített peremű kihajló peremtöredék. Szé.: 5,1 cm; Ma.: 4 cm; V.: 0,9 cm (VI. tábla, 4.)
37. Fekete, homokkal soványított egyenes, kívül markánsan kialakított kihajló peremtöredék. Szé.: 6,3 cm; Ma.: 5 cm; V.: 1,1 cm (VI. tábla, 5.)
38. Sötétbarna, kavicsos homokkal soványított, nagyméretű edény durva szalagfűl töredéke. Szé.: 4,9 cm; Ma.: 4,8 cm; V.: 1,2 cm (XI. tábla, 1.)
39. Vörös, homokkal soványított, kézzel formált, síkokkal határolt, durva kis csésze aljtöredéke. Ma.: 2,2 cm; V.: 0,8 cm (XI. tábla, 5.)

Korongolt típusok (VII–X. tábla)

1. Kívül fekete, peremén vörös, apró kavicsos homokkal soványított, nagyméretű edény korongolt kihajló peremtöredéke. Szé.: 4,9 cm; Ma.: 5,4 cm; V.: 0,9 cm (VII. tábla, 1.)
2. Fekete, vörös törésfelületű, homokkal soványított, fényezett felületű, enyhén kihajló peremű hengeres nyaktöredék. Szé.: 4,4 cm; Ma.: 3,1 cm; V.: 0,4 cm (VII. tábla, 2.)
3. Sötétszürke, homokkal soványított, rendkívül vékony falú, vörös törésfelületű, korongolt kihajló peremű nyaktöredék, melyen enyhe borda fut végig. Szé.: 6,4 cm; Ma.: 4,8 cm; V.: 0,4 cm (VII. tábla, 3.)
4. Fekete, homokkal soványított, korongolt, vékony, vörös törésfelületű profilált kihajló peremtöredék. Szé.: 3,2 cm; Ma.: 2,3 cm; V.: 0,4 cm (VII. tábla, 4.)
5. Fekete, vörös törésű, homokkal soványított, fényezett felületű korongolt ívelt nyaktöredék. Ma.: 4,6 cm; Szé.: 4,3 cm; V.: 0,5 cm (VII. tábla, 5.)
6. Fekete, vörös törésfelületű, homokkal soványított, fényezett, erős korongolási nyomokat mutató peremtöredék. Szé.: 7 cm; Ma.: 2,8 cm; V.: 0,4 cm (VII. tábla, 6.)
7. Fekete, vörös törésű, fényezett felületű, homokkal soványított, korongolt szűkülő nyaktöredék. Szé.: 4,8 cm; Ma.: 4 cm; V.: 0,4 cm (VII. tábla, 7.)
8. Világosbarna, homokkal soványított, korongolt, ívelt, szűkülő nyakú, enyhén bikónikus aljú nyaktöredék. Szé.: 8,3 cm; Ma.: 7,6 cm; V.: 0,8 cm (VII. tábla, 8.)
9. Sötétszürke, homokkal soványított, vékony falú, belső oldalán erős korongolási nyomokat mutató ívelt nyakú kis csésze oldaltöredéke. Szé.: 3,2 cm; Ma.: 2,3 cm; V.: 0,4 cm (VII. tábla, 9.)
10. Fekete, vörös törésfelületű, homokkal soványított, fényezett, bikónikus testű kis csésze nyak- és oldaltöredéke. Szé.: 4,3 cm; Ma.: 3,1 cm; V.: 0,6 cm (VII. tábla, 10.)
11. Sötétszürke, jól iszapolt, fényezett felületű, hasán rendkívül öblös, bikónikus egyfűlű bögre. Füle nem túl magasra húzott, széles. Pá.: 11,2 cm; Fá.: 7,5 cm; Ma.: 13 cm (Füllel: 14,7 cm); V.: 0,7 cm (VIII. tábla, 1.)
12. Világosbarna, homokkal soványított, belsején erőteljes korongolási nyomokat mutató egyfűlű bikónikus bögre aljtöredéke. Szé.: 8,5 cm; Ma.: 5,5 cm; V.: 0,6 cm (VIII. tábla, 2.)
13. Szürke, homokkal soványított, jól korongolt egyfűlű bikónikus bögre hastöredéke. Szé.: 10,7 cm; Ma.: 6,4 cm; V.: 0,8 cm (VIII. tábla, 3.)
14. Sötétszürke, homokkal soványított, korongolt egyfűlű bögre hastöredéke. Szé.: 4,1 cm; Ma.: 3,8 cm; V.: 0,6 cm (VIII. tábla, 4.)
15. Sötétszürke, finoman iszapolt, vékony falú, homokkal soványított, magasra húzott egyfűlű bögre nyak- és fültöredéke. Szé.: 7,8 cm; Ma.: 6,1 cm (füllel: 7,8 cm) V.: 0,4 cm (VIII. tábla, 5.)
16. Sötétszürke, homokkal soványított, fényezett felületű, vastag peremű, falú tál. Az edény a korongolás során megrogyott, így pereme-alja ovális, kissé ferde. Pá.: 18,5–21 cm között változik; Fá.: 7 cm; Ma.: 7 cm; V.: 0,8 cm (IX. tábla, 1.)

17. Szürkésfekete, szürke törésű, fényezett felületű, homokkal soványított, korongolt, behúzott peremű tál élesen profilált peremtörédeke. Anyaga rendkívül jól égetett, fémest hatást keltő. Szé.: 4,5 cm; Ma.: 13 cm; V.: 1,1 cm (IX. tábla, 2.)

18. Barnásfekete, homokkal soványított, jól égetett, fényezett felületű, kívül-belül erőteljes korongolási nyomokat mutató behúzott peremű tál törédeke. Szé.: 12,5 cm; Ma.: 10,5 cm; V.: 1 cm (IX. tábla, 3.)

19. Barnásfekete, foltosra égett, homokkal soványított, markáns peremkialakítású táltörédek. Szé.: 3,8 cm; Ma.: 6,2 cm; V.: 0,9 cm (peremnél 1,5 cm) (X. tábla, 1.)

20. Fekete, erősen fényezett, homokkal soványított, korongolt tál markáns peremtörédeke. Szé.: 15,3 cm; Ma.: 3,1 cm; V.: 0,6 cm; (peremnél 1,4 cm) (X. tábla, 2.)

21. Fekete, erősen fényezett, homokkal soványított, korongolt tál profilált peremtörédeke. Szé.: 6,4 cm; Ma.: 2,2 cm; V.: 0,6 cm (peremén 1,4 cm) (X. tábla, 3.)

22. Homokkal soványított, fényes felületű, jól korongolt, belül koncentrikus bordákat mutató aljtörédek. Szé.: 4,3 cm; Ma.: 3,3 cm; V.: (alj) 1,3 cm; (fal) 0,7 cm (X. tábla, 4.)

23. Világosszürke, homokkal soványított, jól iszapolt, vastag falú, ívelt aljtörédek. Szé.: 5,3 cm; Ma.: 4,8 cm; V.: 1,5 cm (X. tábla, 5.)

24. Fekete, homokkal soványított, vékony, finom ívelt oldal- és aljtörédek. Szé.: 6,6 cm; Ma.: 4,7 cm; V.: 0,5 cm (X. tábla, 6.)

25. Fekete, vörös törésfelületű, korongolt, homokkal soványított vékony falú, ívelt oldalú, egyfülű csésze fül- és oldaltörédeke. Szé.: 5,2 cm; Ma.: 5,4 cm; V.: 0,4 cm (X. tábla, 7.)

26. Fekete, vörös törésfelületű, fényezett felületű, homokkal soványított egyfülű bikónikus csésze nyak-, fül- és válltörédeke. Szé.: 9 cm; Ma.: 3,8 cm; V.: 0,7 cm (X. tábla, 8.)

27. Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt korongolt szalagfül törédeke. Szé.: 2,3 cm; Ma.: 2,5 cm; V.: 0,7 cm (XI. tábla, 2.)

28. Szürke, jól iszapolt, homokkal soványított, kerek átmetszetű közel derékszögben hajló fültörédek, alsó végén tapasztás nyomaival. Ma.: 8,9 cm; Átm.: 2 cm (XI. tábla, 3.)

Orsógombok

1. Sötétszürke, aprókavicsos homokkal soványított, bikónikus, ferdén átfúrt orsógomb. Ma.: 2,2 cm; Átm.: 3,4 cm (XI. tábla, 6.)

2. Világosszürke, homokkal soványított, bikónikus, peremén sérült orsógomb. Ma.: 2,1 cm; Átm.: 3,5 cm (XI. tábla, 7.)

3. Föül vörösesbarna, alól fekete, homokkal soványított, lapos bikónikus testű orsógomb. Ma.: 2,3 cm; Átm.: 3,7 cm (XI. tábla, 8.)

4. Vörösesbarna, homokkal soványított, magas, erősen bikónikus, vékony (nem koncentrikus) lyukak átfúrt, egyik végén törött peremű orsógomb. Ma.: 2,8 cm; Átm.: 2,8 cm (XI. tábla, 9.)

5. Sötétbarna, homokkal soványított, enyhén gömbtestű, függőleges rovátkolással tagolt orsógomb. M.: 1,7 cm; Átm.: 2,2 cm (XI. tábla, 10.)

6. Barna, homokkal soványított, agyagos lével átkent, közel gömbtestű orsógomb. Ma.: 2,7 cm; Átm.: 3,4 cm (XI. tábla, 11.)

7. Fekete, homokkal soványított, erősen fényezett felületű, teljes hosszán vékony, függőleges besimításokkal díszített gömbtestű agyagyöngy törédeke. Ma.: 2,2 cm; Átm.: kb. 3 cm (XI. tábla, 12.)

8. Fekete, fényezett felületű, enyhén lekerekített, bikónikus orsógomb, mely a lyukak két oldalán kissé ferdén profilált. Ma.: 2,2 cm; Átm.: 3,2 cm (XI. tábla, 13.)

Egyéb leletek

1. Barna, kavicszal soványított, tetején és belül fekete kormos, durva, tetején lyukas, fordított csónakálp alakú parázssborító sűrűn átluggatott töredékei (5 darab). Szerkesztett méretei hozzávetőlegesen: Szé.: 9,1 cm; Ma.: 4,8 cm; V.: 1,7 cm (XI. tábla, 4.)

2. Kisméretű, lapos, kerek, kékes fehér gyöngyházfényű üvegpasztja gyöngy. Átm.: 0,5 cm.

3. Barnásfekete, homokkal soványított kis agyagszobrocska. Fülein, az orrán lévő felerősítést mutató átlukasztott részen, jobb hátsó lábán s a fark végén sérült. A szobrocska realizisztikus, részletekbe menően kidolgozott. Az állat homloka, testének két oldala síkokkal szépen tagolt, hátán és a test két oldalán mély, nyeregre emlékeztető plasztikus bemélyítés díszíti. Az állat fara aránytalanul nagy, s a fark nagy ívben fut hátra. A fej bal oldalán egy kis bemélyített lyuk figyelhető meg, azonban erről nehezen dönthető el, hogy a díszítés részeként az állat szemcseit hivatott-e jelezni?! A test középső részén több párhuzamos finom körömbenyomkodás látható. H.: 4,6 cm; Szé.: 1,6 cm; Ma.: 2,8 cm (XII. tábla, 1.)

4. Vörös, homokkal soványított agyag vadkan szobrocska. Az állat feje, nyakának bal oldala, a far jobb oldala, a fark és a bal első láb kivételével lábai sérültek. Feje előrenyújtott, hátát benyomott és összcspített díszítés hangsúlyozza. H.: 6,4 cm; Szé.: 2,4 cm; Ma.: 4,3 cm (XII. tábla, 2.)

5. Vörös, a fejnél égetéstől fekete foltos, homokkal és aprókavicszal soványított ló (?) alakú szobrocska fele. Az állat hátsó része hiányzik. Két mellső lába rendkívül vastag, mellkasa széles. Hosszú nyaka magasan a test fölé emelkedik, hátsó részén vékony plasztikusan kialakított díszítéssel (sörény?). Az állat feje vékony, hegyes, már-már csörszerűen kialakított, homloka markáns háromszög. Két párhuzamosan fölálló, szintén háromszögszerűen megformált hegyesedő füle törött. Szórvány. H.: 3,7 cm; Szé.: 3,3 cm; Ma.: 5,7 cm (XII. tábla, 3.)

6. Ívelt agancstörődék, élén párhuzamosan két mély bemetszéssel ill. ezek alatt két mélyebb bevágással. H.: 7,3 cm; V.: 2 cm (XI. tábla, 14.)

7. Ívelt agancstörődék, élén egy ék alakú ill. egy ferde bemetszéssel. H.: 7,2 cm. V.: 1,8 cm (XI. tábla, 15.)

8. Megmunkálatlan, széles lapos agancstörődék. H.: 7,6 cm; Sz.: 1,8 cm.

9. Alaktalan, erőteljesen szennyezett, tenyérszerű nyersvas darab.

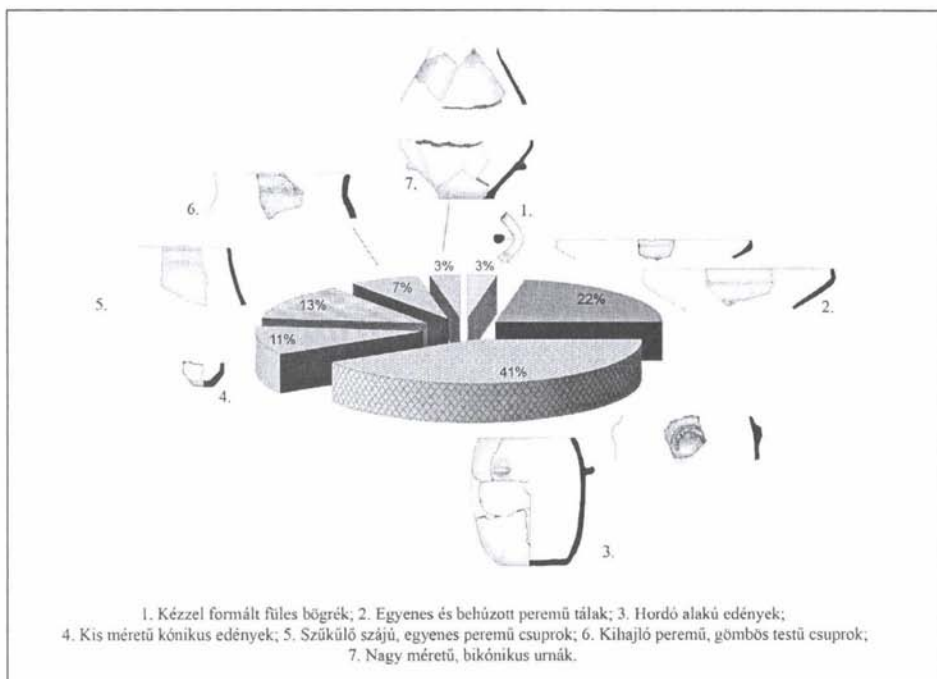
10. Két kisebb, rossz állapotú íves vastörődék (fibula?) H.: 1,2 – 1,6 cm Átm.: kb. 0,4 cm.

A kerámiaformák, díszítettség értelmezése

Típusok, funkciók

A kerámiatípusok áttekintése során azonnal szembevető a korongolt kerámia nagy száma az objektumon belül (VII–X. tábla) A közel 160 darab értékelhető, eltérő kerámiatípust tartalmazó leletegyüttes nagyobb kerámialerakatot rejtő településobjektum (raktárépület?) – akár a közeli S12 ház, akár a vizsgált S3 építmény – eszközkészletéhez tartozhatott.

A kézzel formált leletanyag típusainak arányait figyelembe véve (3. kép) láthatjuk, hogy legnagyobb darabszámban és legváltozatosabb díszítettségben a különböző hordó alakú edények képviseltek (I–III. tábla). Ezt követik a kézzel formált egyenes vagy behúzott peremű tálak (IV. tábla) ill. a különböző peremkialakítású csuprok (V. tábla, 7–10; VI. tábla). A nagyméretű bikónikus urnák (V. tábla, 1–6.) alacsony darabszáma azt mutatja, hogy elsősorban a hordó alakú edények szolgálhattak – vélhetően eltérő típusú – élelmiszertárolásra. Az objektumban négy darabbal képviselt díszített bütykös urna (V. tábla, 1–4, 6.) a típus klasszikus formáját képviseli, mely díszített, s díszítetlen formában is nagy számban fordul elő elsősorban a korszak temetőiben pl. Muhi-Kocsmadomb (LESZIH 1939, 98).

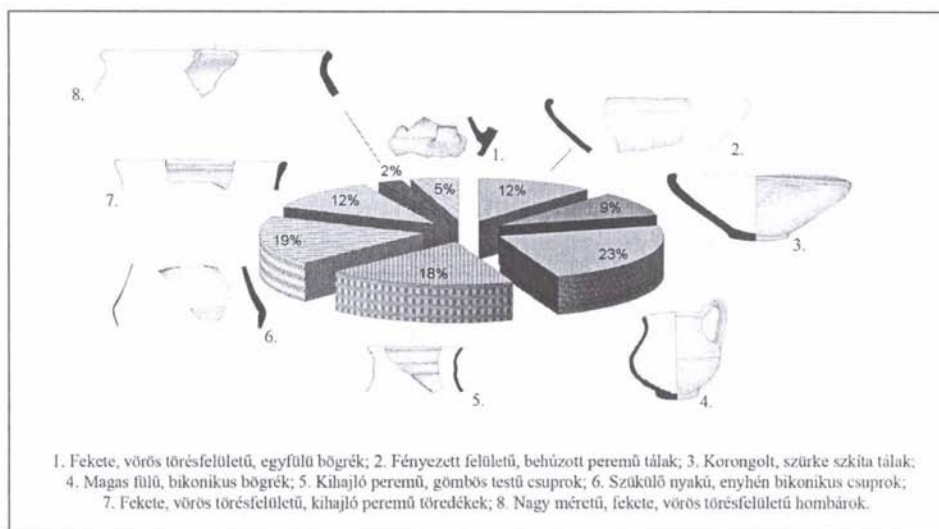
3. kép. A kézzel formált edények aránya Hernádvécse 3-as lelőhely S3 objektumában

Kevés darabszámmal és elsősorban fültörédekekkel képviseltek továbbá a kézzel formált, egyfülű bögrék (XI. tábla, 1–5.), melynek okát a korongolt kerámia vizsgálata során sikerült megválaszolnunk, hiszen e típusoknak nagyszámú, s rendkívül finom megmunkálásban készített változatai kerültek ki ez utóbbi csoportból. A kézzel formált anyagra általánosságban jellemző a tört kerámiával és kavicsal történt soványítás, azonban a finomabb kivitelezésű töredékek is megtalálhatóak.

A kézzel formált anyag díszítettségének vizsgálata során rendkívül szembetűnő a változatos és egymással kombinált típusok alkalmazása, mely elsősorban a hordószzerű edényekre jellemző. A jelenség nem ismeretlen, hiszen a korszak jellegzetes tagolt bütykös és rátét bordaléces dísz egyazon kerámián történő alkalmazására ismerünk példákat Heves (SZABÓ 1969, 111, VII. tábla, 3.) vagy Szentés-Vekerzug lelőhelyeken (PÁRDU CZ 1954, IX. tábla, 12.).

A hordószzerű edények díszítettségére a hernádvécsei anyagban leginkább a tagolt bütykös alacsony száma (I. tábla, 3, 8.) ill. a bordadíszek már-már csonkakúpszerű rendkívül markáns kialakítása jellemző (II. tábla, 3–4.). Utóbbi díszítést több edény esetében helyi gyökerű, a késő bronzkortól nyomon követhető ferde tagolással, fordított szem alakú díszítéssel vagy kettős bütykökkel kombináltak (I. tábla, 9.; II. tábla, 2., 4.). Helyi jellegzetességként elsősorban a kezdetleges köröm- és ujjbenyomkodással tagolt díszek és bütykös nagy száma értékelhető (I. tábla, 4–8.), valamint a fordított szem alakú benyomkodott díszítéssor kombinálása szinte bármely díszítéssel (I. tábla, 2, 5, 9.). A késő bronzkori, kora vaskori díszítések továbbélése területenként más-más kulturhatáson alapul (D. MATUZ 1999, 56; KEMENCZEI 2001, 34), lelőhelyünk esetében

4. kép. A korongolt edények aránya Hernádvécse 3-as lelőhely S3 objektumában

elsősorban a Kyatice-kultúra elemeinek tulajdoníthatunk nagy szerepet, melynek keleti típusokkal történő kombinálása ill. továbbgondolása már a kora vaskortól új típusok megjelenését eredményezte. Az Alföld szkíta jellegű temetői kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy fenti díszítéselemek vizsgálata a szkíta kori leletanyagban belül a kulturális kapcsolatok körvonalazásán túl nem bír különösebb keltező értékkel (KEMENCZEI 2000, 47; 2001, 34). A lelőhely korongolatlan típusainak datálása kapcsán azonban kiemelkedő jelentőséggel bír a plasztikus vagy fordított szem alakú bepecsételéssel tagolt patkódísz alkalmazása a leletanyag három, formailag azonos típusú kerámiáján (III. tábla)! A markáns, plasztikus kialakítású patkódíszítés elsősorban Északkelet-Magyarország erős helyi hagyományokat is reprezentáló La Tène korú temetőinek anyagában tűnik fel. Kistokaj-Kültelek (B. HELLEBRANDT 1999, 264, Pl. LXXIV, 1.) vagy Bodroghalom-Medvetanya (B. HELLEBRANDT 1999, 254, Pl. LXIV 1, 6.) mellett megtalálható ukrainai és nyugat-romániai temetők anyagában is (összefoglalóan lásd. B. HELLEBRANDT 1999, 195). Az a tény, hogy a keleti hatású patkó alakú díszítés a helyi késő bronzkori továbbélést tükröző fordított szem alakú elemmel tagolva jelenik meg (III. tábla, 1–2.), azt mutatja, hogy a helyi hagyományok még tartósan továbbéltek a középső vaskor második szakaszában is. A fenti elsősorban LTB₂–C₁ korra datálható kihajló peremű urnához köthető patkódíszítéssel szemben, a hernádvécsei településen behúzott peremű, hordószerű edények nyakán jelenik meg a plasztikus díszítés. Megfigyelhető, hogy lelőhelyünkön a La Tène kori darabokkal ellentétben kevésbé zárt ívben lehajlóak (III. tábla, 2–3.), s egy esetben már-már derékszögben törik a plasztikus borda íve (III. tábla, 1.). Szkíta kori edényeken szintén gyakori az ívben meghajtott plasztikus, tagolt bütyökdíszítés,⁵ azonban a hernádvécsei darabok esetében szembetűnő a díszítésmód szándékos hangsúlyozása. A hernádvécsei patkódíszes darabok kezdetlegesebb kialakítása mögött felismerhető még

5 Hasonló jelenség és a kerámia díszített elemeinek fent említett kombinálása megfigyelhető Sajópetri-Hosszú-dűlő helyi, szkíta eredetű kerámiáinak esetében is (lásd SZABÓ–CZAJLIK 2007 Pl. LI, 3.).

e helyi előkép (?) hatásának érvényesülése, azonban kétségtelen, hogy készítőik már tisztában voltak a keleti patkódísz szerepével, esetleges jelentésével, s azt vélhetően helyi elemekkel átszőve, maguk ízlése szerint formálták meg.

A korongolt edénytöredékek vizsgálata során (4. kép), azonnal két részre bonthatjuk a leletanyagot. Nagyobb részét a szürke, szürkésbarna, rendkívül jól iszapolt szkíta kori kerámiatípusok és formák (magas fülű bögrék töredékei, behúzott peremű tálak, különböző profilú csuprok) képezik (VII. tábla, 2–10.; VIII. tábla). Azonban ettől anyagminőségben és formában is eltérnek a többségében vörös törésfelületet mutató, fényezett felületű, rendkívül jól égetett „kelta hatású” töredékek. Ez utóbbi anyag egyaránt képviselt a behúzott peremű tálak, kihajló peremű csuprok, egyfülű bögrék és – egy töredékkel ugyan – a nagyobb tárolóedények között is (VII. tábla, 1.; IX. tábla, 2–3.; X. tábla)! Összességében a teljes korongolt anyag 31%-át teszi ki, s kiemelkedően nagy számban a tálak és az egyfülű bögrék között fordul elő, hatása azonban jól érzékelhető a leletegyüttes korongolt kerámiáinak egészén.

A perem fölé magasodó fülű, kézzel formált, egyenes vagy kihajló peremű, ívelt hasú bögre a preszkíta korszaktól kezdve, elsősorban sírmellékletként válik gyakorivá (KEMENCZEI 1988, 2. kép, 5; 1989, 8. kép, 2–3.). Egyaránt ismert klasszikus szkíta kori temetőkből (Szentés-Vekerzug [PÁRDUCZ 1955, VII. tábla, 8–9.]), s a dél-alföldi lelőhelyek tanúsága szerint, díszített, s már korongolt változatban megéri a kelta hódítást is (lásd Szeged-Algyő MARÁZ 1981, 117, V. tábla, 1.).

A két eltérő korongolási és fazekas technikai ismeret együttes használatát jól mutatja, hogy a vélhetően lassú korongon készített, s ettől megcsuklott, kivitelezésében inkább helyi ízlést tükröző behúzott peremű korongolt tál (IX. tábla, 1.) ugyanúgy használatban volt, mint a jól kivitelezett „minőségi” darabok (IX. tábla, 2–3.; X. tábla, 1–3.). Hasonló jelenség az objektum nagyszámú orsógombjának esetében is megfigyelhető lesz (XI. tábla, 6–13.).

Az alföldi sírkerámia korongolt és kézzel formált kerámiatípusainak elemzése kapcsán felhasználásbeli különbségeket nehezen lehet meghatározni. Az alföldi szkíta kor egyik jellegzetes vezértermékének tartott korongolt tálak készítése mellett, a helyi ipar megtartotta a kézzel formálás házi eljárását is (LENGYEL 1964, 27). Ezt támasztják alá a nagy sírszámú alsótelekesi temető azon megfigyelései, miszerint a kézzel formált edénytípusok mellett, korongolt változataik szintén megjelennek a temetőn belül (PATAY–B. KISS 2001–2002, 126). Fentiek ismeretében a hernádvécsei objektum kerámiaanyagának elemzése kapcsán levonható következtetéseket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A teljes leletanyag harmada, 29%-a korongolt (VII–X. tábla). Ez a kép jól egybevágh azokkal az adatokkal, melyek a térség hasonló korú temetőinek elemzéséből származnak: Kesznyéten-Szerűskerten 30% (B. HELLEBRANDT 1986–87, 114), míg Alsótelekesen 24% (PATAY–B. KISS 2001–2002, 126) ez az arány. Az alföldi lelőhelyeken, a feltételezett fazekasközpontok meglétével (LENGYEL 1964) értelemszerűen ez a szám fokozatosan növekszik: Szentés-Vekerzugon már 50% (PÁRDUCZ 1952, 143–172; 1954, 25–91; 1955, 1–22).

2. A behúzott peremű tálak közel harmadát teszi ki a korongolt típus (összesen 9 darab, IX. tábla; X. tábla, 1–3.), amely mellett többségében még mindig a kézzel formált tálak vannak használatban (összesen 23 darab, IV. tábla).

3. A korongolt egyfülű bögrék száma (VIII. tábla) közel azonos a korongolt tálak számával (összesen 10 darab; IX. tábla; X. tábla, 1–3.). Látható, hogy a rendkívül finom

korongolt kerámia a tálak és az egyfülű bögrék közül kerül ki, tehát elsősorban olyan típusok alkotják, melyek az étkezéssel szoros összefüggésben vannak (lásd. 21% korongolt tál, 23% egyfülű bögre)! Értelemszerűen ennek okát kényelmi szempontokban és funkcióbeli előnyökben találjuk.

4. A korongolt kihajló peremű, ívelt nyakú, bikónikus és gömbös testű csuprok egyforma darabszámban képviseltek (19–19% vö. VII. tábla).

5. A vörös törésfelületű vagy fényezett, jó minőségű kelta hatású kerámia a 43 különböző edényből álló teljes korongolt leletanyag 31%-át teszi ki (13 darab).

6. A kelta hatású fényezett kerámia elsősorban a behúzott peremű tálakra (5 darab vö. IX. tábla, X. tábla, 1–3.), kihajló peremű csuprokra (5 darab vö. VII. tábla) korlátozódik. Kisebb számban egyfülű bögre (2 darab vö. X. tábla, 7–8.) és egy nagyobb kihajló peremű tárolóedény alkotja e típust (1 darab vö. VII. tábla, 1.). Látható tehát, hogy elsősorban egyfajta presztízs- vagy reprezentációs jelenséggel számolhatunk.

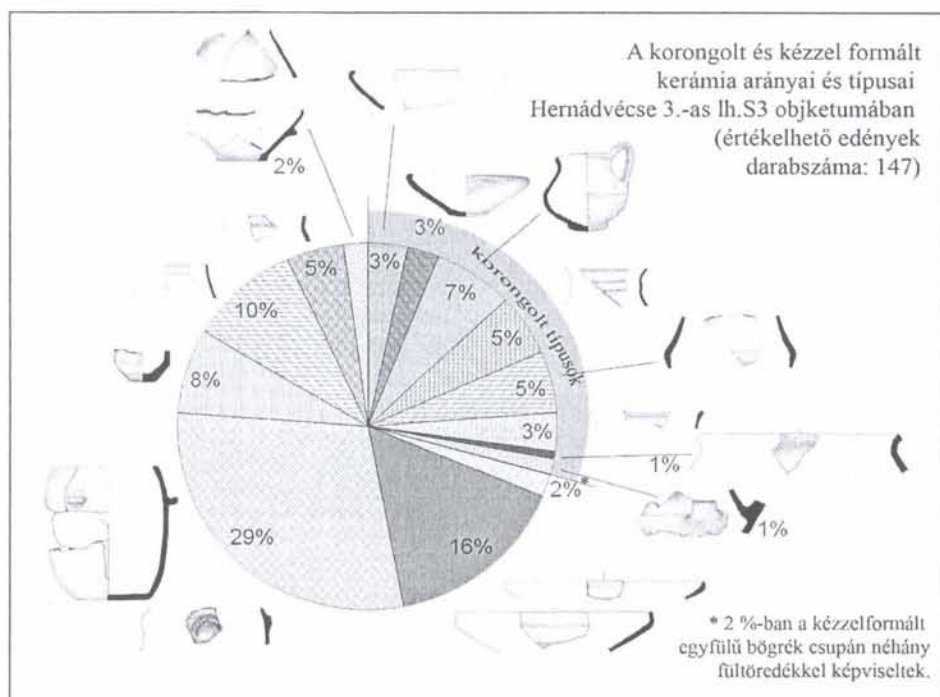
7. A kézzel formált egyfülű bögre alig képviselt, ennek korongolt változatait használták (összesen 12 darabot vö. VIII. tábla, X. tábla, 7–8.).

8. A formák alapján elmondhatjuk, hogy a tárolóedények esetében maradtak a kézzel formált típusok, míg az emberhez (étkezéshez) közelebb esetekben a finomkerámia gyakoribb. Ez alól csupán az egyenes és behúzott peremű tálak képeznek kivételt, ahol a fentiek szerint, a kézzel formált edény a több (IV. tábla). (E jelenség alapján feltételezhetjük, hogy a kézzel formált tálak nagy része élelmiszer tárolására is szolgálhatott, s a korongolt anyag a közvetlen étkezésre. Természetesen régészeti bizonyítékok hiányában minden ilyen irányú elmélkedés spekuláció, azonban elgondolkodtató, hogy objektumunk teljes leletanyagában szinte minden korongolt tálra jut egy korongolt bögre.)

9. A kerámia vizsgálata során legszembetűnőbb adat a nagyméretű tárolóedények hiánya: 4 darab különböző bütyökdiszes bikónikus urna töredéke ismert (V. tábla, 1–4, 6.) ill. egy vörös törésfelületű, kihajló peremű korongolt edény (VII. tábla, 1.).

10. Tárolóedények kapcsán a hordó alakú edények rendkívül magas száma és változatos díszítettsége (I–III. tábla) érdemel figyelmet (min. 43 és alig van két egyforma dísz, 13 darab díszítetlen). A díszítettség vizsgálata során alig találunk funkcionálisan megindokolható alkalmazást (csúszást gátló bütyök, durvított felület stb.). A legtöbb esetben bütykök, plasztikus lécek, bordák, bepecsételések, besimítások, karcolás, köröm-, ujjbenyomkodás tagolja az edények felszínét. Ennek alapján felmerül a kérdés, hogy minek ez a sok és eltérő, alkalmanként egymással kombinált díszítés, melyek gyengébb kivitelezése esztétikai okokból aligha indokolható? Az edények nem túlságosan nagy méretűek, így több tételszámban, ezáltal több részre osztott élelmiszer-mennyiség tárolására szolgálhattak. E jelenség háttérében tárolási ill. kármentési okokat feltételezhetünk (kisebb adagokban romlik meg az étel, edény sérülése esetén kevesebb vész kárba stb.). A magas hordó alakú edényszámot indokolhatja még az a „reprezentációs” jelenség, miszerint gazdagabbnak tűnhet az, aki nagyszámú – itt tételenen, darabszám szerinti – ételmet birtokol, ennek háttérében állhat az a változatos díszítettség, mely adott esetben eltérő élelmiszereket is jelölhet.

11. Az a jelenség, hogy az objektumon belül többségben vannak az élelmiszer tárolására alkalmas hordó alakú edények és a kihajló peremű bikónikus urnák alig képviseltek, összecseng azzal a – szkíta kori temetők elemzésére alapuló – képpel, miszerint Északkelet-Magyarország edénművességét elsősorban a hordó alakú edények jellemzik, míg a Közép és Dél-Alföldet inkább a bikónikus formák (KEMENCZEI 2001, 34).

5. kép. A korongolt és kézzel formált típusok együttes aránya Hernádvécse 3-as lelőhely S3 objektumában

Az objektum egyéb tárgytípusainak értelmezése

Parázsborító

A hernádvécsei objektumból előkerült egy – az elsősorban a korszak kevés számú ismert településanyagához köthető – fordított virágcserep alakú, középen lyukas, erősen kormolódott parázsborító (XI. tábla, 4.). Különbséget kell tennünk a félgömb alakú, elsősorban szűrőedényként meghatározható darabok, és a fordított virágcserep alakú, alján nagyméretű lyukkal ellátott füstölők vagy parázsborítók között. Mindkét típus a korai La Tène korról bezárólag a jellegzetes vaskori telepkerámia részét képezi. Típusai dél- és közép-alföldi lelőhelyeken (Békéscsaba, Szolnok-Zagyvart) ugyanúgy ismertek, mint az északabbi területeken (Pozsony/Bratislava-Dúbravka) (összefoglalóan lásd CSEH 2001a, 90). Északkelet-Magyarországon olyan szkíta kori lelőhelyekről ismert, mint pl. Nyíregyháza-Manda-bokor (ISTVÁNOVITS 1997, 76; ALMÁSSY-ISTVÁNOVITS 2001, 175, Kat. 285–286.), Kisgyőr-Bubtető (VERES 2007, 76, II. tábla, 5) vagy Sajópetri-Hosszúújló szkíta-kelta települése (SZABÓ-CZAJLIK 2007, Pl.CXVIII, 7).

Orsógombok

A hernádvécsei S3-as objektumból rendkívül nagy számban kerültek elő orsógombok. A 8 darab, nagyrészt bikónikus orsógomb közül mindössze kettő díszített (XI. tábla, 10, 12.), azonban ennek ellenére is jelentős információértékkel bírnak.

A korábban már említett, eddig csak a kerámiákon megfigyelt kelta hatású égetési és fazekastechnika az orsógombok kialakításán is határozottan megfigyelhető. A legtöbb orsógomb formája és kialakítása nem tér el a klasszikus szkíta kori formáktól: zömmel bikónikus testű, egy esetben függőleges rovátkolással tagolt darabok (XI. tábla, 6–10.), melyek elsősorban a korszak női sírjaiból kerülnek elő (BOTTYÁN 1955, 53). Északkelet-Magyarországon Kesznyéten-Szérűskert hamvasztásos sírjaiból ugyanúgy ismertek, mint az alsótelekesi temető leletanyagában (B. HELLEBRANDT 1986–87, 14; PATAY 1961, VI. tábla, 30–33; PATAY–B. KISS 2001–2002, 97, 11. ábra, 3–5.). Fentiekől eltérő típust képvisel egy vékony agyagréteggel átkent gömbtestű orsógomb, valamint egy síkossal tagolt bikónikus orsógomb, melynek profilált lyuk kialakítása és jól égetett felszíne az objektum kelta hatású kerámiáinak anyagával egyezik (XI. tábla, 11, 13.). Utóbbi a helyi formáktól eltérő, markáns kialakítású orsógomb-típus megtalálható a korszak olyan szkíta–kelta hatásokat magán viselő temetőiben is, mint Muhi-Kocsmadomb (B. HELLEBRANDT 1996–97, 148. 29. kép, 7; uő. 1999, 274, Pl. LXXXIV, 7.) vagy Kistokaj-Kültelek (B. HELLEBRANDT 1994, 84. 31. kép, 13.; uő. 1999, 264. Pl. LXXIV, 13.). Előbbi lelőhelyen orsógombok kizárólag szkíta sírokhoz tartoztak, míg Kistokajban jellegzetes kelta tárgyakkal kerültek elő.

A tárgytipuson belül legeltérőbb az a feketére égetett, függőleges árkokkal díszített, rendkívül jó minőségű, fényezett felületű orsógomb (agyagygyöngy?) töredék (XI. tábla, 12), melynek párhuzamát pl. LaT C korú Besenyőtelek-Szórhatón leljük (B. HELLEBRANDT 1999, 177, Pl. LVI, 8.). 274, 7.

Gyöngy

A gyöngyök általánosan elterjedt típusok a szkíta–kelta időszakban (CHOCHOROWSKI 1985, 51–56.). A hernádvécsei kisméretű, kékes fehér gyöngyházfényű üvegpasztta gyöngy párhuzamai jól ismertek Muhi-Kocsmadomb temetőjének 28. sírjából, melyet az ásató a szkíta kori temetkezésekhez sorol (B. HELLEBRANDT 1996–97, 141). Több darabja ismert a mezőnyárádi leletek között ill. bronzspirállal kombinált darabjai Vácson (B. HELLEBRANDT 1999, 267, Pl. LXXVII, 4.; 69, 134. Pl. XXXII. 21.). Ezek a lelőhelyek kivétel nélkül a LaT–B₂ időszaktól indulnak, ill. Vác esetében megérik a LaT–C-t.

Az objektum nyersanyagai között egy tenyérnyi vasércdarabot és néhány faragott ill. megmunkálatlan agancstöredéket tarthatunk számon (XI. tábla, 14–15.). A hernádvécsei telepépítményünk csontanyagának csontművességben ill. eszközhasználatban betöltött szerepét támasztja alá *Daróczi-Szabó M.* archaeozoológiai elemzése is (lásd jelen kötet vonatkozó részét).

A vasérc felhasználása kapcsán lelőhelyünk közvetlen közelében lévő Hernád-völgyi másodlagos vasérclelőhelyek, valamint a Zempléni-hegység ÉNy-i területein lévő elsődleges vasérctelérek közelségével számolhatunk (VERES 2007, 65, 5. térkép).

Állatszobrocskák értelmezése

A hernádvécsei 3-as lelőhely egyedi leleteit képviselik az állat alakú agyagszobrocskák. A két S3 objektumhoz köthető (XII. tábla, 1–2.) és egy darab szórvány agyagfigura (XII. tábla, 3.) a korszak ritka leletei közé tartozik. Annak ellenére, hogy a szkíta

kori kutatásban önálló terület foglalkozik a rendkívül szerteágazó és reprezentatív leletekkel képviselt állatstílus ábrázolásainak elemzésével (összefoglalóan KEMENCZEI 2001, 25–30.) a téma agyagban történő megjelenítése – a jellegzetes pecsétlőkön túl – kevés esetben ismert. Legszébb és legtöbbet említett agyagábrázolás a muhi-kocsmadombi állatalakos fülű bögre (SZENDREI 1890; LESZIH 1939, 3.1; CHOCHOROWSKI 1985, 6. ábra, 8.; ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS 2001, 167. Kat. 235.), melyet a fafaragás technikájának közvetlenül a fazekasművességben megjelenő „utóleleteként” tart számon a kutatás (BOTTYÁN 1955, 16). Témában rendkívül hasonlóak, de eltérő formai megjelenítésűek a tiszaszlár-szellőhalmi edény karcolt lovasdíszei. Ezek a leletek szkíta korunk korai és középső szakaszához köthetők (Kr. e. VII–V. sz), s leginkább keleti kapcsolataik, előképeik alapján értelmezhetők (összefoglalóan KEMENCZEI 1983, 55. Abb. 2., Abb. 10, 1a–b).

Mindhárom hernádvécsei agyagszobrocska rendkívül realiztikus, részleteiben gazdag, egyedi kivitelezésű, melyek kapcsán több értelmezési lehetőség is kínálkozik.

A szórványként előkerült töredék (XII. tábla, 3.) egy négy lábú, hosszú nyakú állat mell- és fejtöredéke. Első pillantásra lóábrázolásnak tűnik, azonban a rendkívül széles mellkas, a fej lapos, hegyes, szinte madárszerű kialakítása ennek ellentmondani látszik. Szembetűnő a nyak hosszú éles, sörényszerű kialakítása, valamint a lény két, függőlegesen álló pici, hegyesedő füle.

Az S3 telepépítményből származó két hiteles szobrocska szintén sérült állapotú. Az egyik, a nagy számban ismert késő bronzkori agyagvadkan ill. disznószobrocskákra emlékeztető darab fej- és farokrésze is hiányzik (XII. tábla, 2.). A vadkan ábrázolásként értelmezhető szobrocskán az állat hátsó láb mögött tovább vastagodó faroktöredéke azt mutatja, hogy egy hosszú farkú, előrenyújtott fejű állatot ábrázol, melynek nyakát összecsípett függőleges fölhúzás tagolja.

Lelőhelyünk és egyben az objektum legérdekesebb darabja az a kisméretű agyaglovacska (XII. tábla, 1.), melynek orrán pici átfúrt lyuk mutatja az egykori felfüggesztés helyét (amulett?). A szobrocska a legrealisztikusabb ábrázolás mindhárom szobor közül, jobb első lábát előrelépő mozdulatban ábrázolták. Két pici füle és ívesen hátrahajló hosszú farka vége törött. Nyaka tövén, hátán és a test két oldalán rendkívül markánsan megformált mélyedés figyelhető meg, mely nyeregábrázolás benyomását kelti.

A szobrocskák vizsgálata során ugyanazzal a jelenséggel találkozunk, mely a kerámia és az orsógombok esetében is megfigyelhető volt. Míg a finom kidolgozású állatszobrocskák (XII. tábla, 2–3.) anyagminőségben, soványításban, megformáltságban a helyi kerámiaművesség irányába mutatnak, addig a formára, funkcióra eltérő barnásfekete állat alakú függő vagy amulett (XII. tábla, 1.) a korábban kelta hatásúként leírt leletek közé sorolható. Az agyaglovacskaéhoz hasonló nagy ívű, lefelé hajló farokábrázolás nem ismeretlen a Kárpát-medencében. A „preszkíta” leletanyaghoz sorolhatóan függesztő füllel ellátott bronzló a kisköszegi raktárleletből ismert (GALLUS–HORVÁTH 1939, XXXV. t., 6.) ill. egy hasonló karcolt díszű szórvány darab esetében (HAMPEL 1886, LXVIII 1.). A hernádvécsei szobrocska tehát vélhetően helyi előképek és előzmények ismeretében formál meg egy – a fém presztízstárgyak mögött háttérbe szorult – ritka nyersanyag-választásban és technikai kivitelezésben megjelenített témát.

A bronzkortól kezdve nagy számban ismert zablaldaltagok, zablák, lószerszámok, falerák mellett rendkívül vitatott lehet a nyeregábrázolás kérdése. A hallstatt kori lovas szobrocskákon (Székesfehérvár, Sümeg, Déri Frigyes gyűjtemény, MOZSOLICS 1954,

165. 42. t. 2; PATEK 1982–83, 326., Taf. 22. 3–4.) nem figyelhető meg nyereghasználatra utaló ábrázolás. Ennek oka – azon túl, hogy a kor lovasai valóban szőrén ülték meg a lovat – a stilizált vagy geometrizáló ábrázolásmód vagy egyfajta lótarakó használatára lehet. E zömmel szerves anyagból készült lótarakókat (*ephippion*) értelemszerűen nem tudjuk a régészeti leletanyagban megfogni, azonban írott forrásokból és ókori ábrázolásokról ismertek. Xenophón (Kr. e. 440–355) a lovacról írott munkájában⁶ a lótarakók mellett a nyeregvánkosként értelmezhető *epokhon*-t is megemlíti, e mellett a női nyereg, az *asztrabé* is ismert volt. A későbbi végleges formájában kialakult katonai lovaglónyereg (*scordiscus militaris* vagy *sella equestris*), megegyezik a „kelta nyereg”-nek nevezett korábbi típusokkal, mely jelenség arra utal, hogy a rómaiak elsősorban a provinciák peremvidékein szolgáló segédcsoportok révén ismerték meg a katonai nyergeket (összefoglalóan lásd. PETŐ 1965–66, 73–74, uő. 1973, 60.). Nyelvészeti adatok azt mutatják, hogy a *scordiscus militaris* nyereg neve a késő La Tène korú pannóniai lótarakó *scordiscus* törzs nevéből származik (PETŐ 1973, 64.). Írott forrásokból ismerjük tehát a Kr. e. V–IV. században a lovak nyergelésének különböző módjait, régészeti leletanyagban pedig az oppidum kultúrához köthető kelta pénzverésen jelennek meg olyan ábrázolások, melyeken határozottan felismerhető a lovasok nyeregábrázolása (RAPIN 1991, 324). Egyéb leletek hiányában közvetve a régészeti leletanyagban megjelenő kengyelek utalhatnak a nyereg használatára.

A díszítettség vizsgálatán túl érdemes további figyelmet szentelnünk az agyaglovascska funkciójának. Amíg a másik két hasonló tárgy típus esetleges gyerekjátékként értelmezhető a település leletanyagában, addig ezt a darabot a felfüggesztés módja alapján függő vagy amulettként határozhatjuk meg. A szkíta kori leletanyagban az ilyen megfogalmazású tárgy típus ismeretlen, elsősorban kaurikagylókból, állatfogakból készültek amulettek, s agyaggyöngyeiket is többségében ékszerként viselhették. Amint korábban utaltunk rá, a hernádvécsei lovascska inkább kelta hatású, vagy kelta ideológiai háttérű, de helyi készítésű darab lehet. Annak ellenére, hogy sem a rákosi özsobrocška (HAMPEL 1886, LXVIII, 4.), sem a bátai vadkan (MÁRTON 1933, XVII. t) kapcsán nincs nyoma a függesztőfüles kialakításnak, a cserepeskenézi LaT–B₂ korú madárfej függesztő füle alapján kijelenthetjük, hogy az amulett vagy függőszerűen viselt tárgy típus nem volt ismeretlen a kárpát-medencei keltaság körében sem (SZABÓ 2005, 98.).

A szkíta–kelta kulturális érintkezés vonatkozásában nem elhanyagolható az a tény, hogy a szakrális élet szempontjából két olyan jelentős állat került megformálásra a hernádvécsei település leletanyagában, mint a vadkan és a ló (SZABÓ 2005, 97–99). A két eltérő stílusú ábrázolás, az S3 objektumból előkerült ill. a szórvány szobrocška esetében (XII. tábla, 1, 3.) a ló helyi lakosság életében betöltött szerepére hívja fel a figyelmünket. A lelőhely archaeozoológiai vizsgálata, valamint a településkép (karám, épületrekonstrukciók) és leletanyagának elemzése pontosabb információkat nyújthat a kérdéskör megválaszolásához. A Hernád-völgye térségének régészeti leletanyagát áttekintve hangsúlyoznunk kell, hogy a novajidrányi temetőben előkerült – elsősorban lovas harcmodorral összefüggő – ritka kárpát-medencei fegyvertípus, a *pika* közvetett adatokat nyújt a lovak ill. a lovasság kiemelkedő szerepére a régióban (B. HELLEBRANDT 1997, 78. Abb. 7, 4.).

---

6 Xenophón VII. 5, VII. 9.

A vaskori lovak vizsgálata alapján alapvető különbséget tehetünk a szkíta és kelta lovak között, melyek elterjedési határa a kb. Bécs–Velece vonal mentén választható ketté. Mára megállapítható, hogy természetüket ítélve a keleti lovak voltak a nagyobbak, s ez elsősorban jobb nyergelhetőséget tesz lehetővé, míg a kisebbek – az írott forrásokból is ismert – (harci)kocsizásban játszhattak szerepet. Az archaeozoológiai leletek alapján a kelták feltételezhetően nem voltak nagy lótenyésztők, ezért is becsülték beszerzett lovaikat. (A keleti lovak előnyeit mutatja, hogy a venétek szkíta lovakat importáltak.) Bizonyos mértékig ez a fajta „elkötelezettség” adhatott racionális háttérrel a későbbi lovasistennő, Epona kultuszának megjelenéséhez, mely elsősorban termékenységhez köthető, s vélhetően helyi gyökereivel is számolni lehet (BÖKÖNYI 1991, 430–431; NAGY 1956, 224; SZABÓ 2005, 99).

Összefoglalás

Hernádvécse 3-as lelőhely S3-as telepépítmény vizsgálata során lehetőségünk nyílt arra, hogy egy rendkívül nagyszámú (min. 160 darab) edénytípust rejtő zárt leletkontextus alapján alkossunk képet a középső vaskor második szakaszának leletanyagáról, a tárgyítípusok egymáshoz vetített arányáról, gyakoriságáról. A korongolt-kézzel formált edények arányán, s az egyes tárgyítípusok vizsgálatán alapuló eredmények nem mutatnak nagy eltérést, az elsősorban a korszak nagyobb temetőinek elemzésén alapuló régészeti képhez képest. Láthatjuk, hogy a leletanyagban belül 29%-ban jelentkező korongolt kerámia aránya ugyanúgy megfelel Északkelet-Magyarország nagy sírszámú temetői alapján kapott eredményeinek (B. HELLEBRANDT 1986–87, 114; PATAY–B. KISS 2001–2002, 126), mint ahogyan a tárgyítípusok között nagy számban megfigyelhető hordó alakú edények túlsúlya is (KEMENCZEI 2001, 34). A korongolt kerámia elsősorban a tálak és füles bögrék anyagában jelentkezik, és a kelta hatású anyag is e típusok között a legjelentősebb.

A korábbi temetőelemzésekhez képest a települések vizsgálata azzal a rendkívül nagy előnnyel végezhető, hogy nem csupán egy „szakrális szűrő” már átengedett, válogatott és minden valószínűség szerint hiányos leletgyűjtemény értelmezésével alkothatunk képet, hanem a profán, hétköznapi világ tárgyi emlékei alapján is. A telepépítmény teljes leletanyagának áttekintése során szembetűnő néhány általános jelenség. Látható, hogy az objektumban minimálisan vannak jelen a fémtárgyak és a nagy mennyiségű kerámia mellett, a leletek nagy részét elsősorban „nőies” tárgyak (gyöngy, orsógombok, gyerekjátékok, amulett[?]) alkotják.

A szkíta kori földművelő és állattenyésztő – a látszat szerint leginkább lovakkal foglalkozó – lakosság életmódja, s lakóépületei nem különböznek jelentős mértékben a Kárpát-medence egyéb területeiről ismert késő vaskori háztípusoktól (KEMENCZEI 2001, 19–20; SZABÓ–CZAJLIK 2007, 332). A leletanyaghoz hasonlóan magán az épület alaprajzán (2. kép) is megfigyelhető egyfajta kettősség. A közel négyszögletes kb. 2,5×2,5 méteres, földbe mélyített házrész elsősorban a kelet-magyarországi szkíta kori házak hasonló típusaival párhuzamosítható (lásd. ISTVÁNOVITS 1997, 76; CSEH 2001a, 84–85. 3–5. kép, CZIFRA 2006, 170, 2. kép, 1. 172, 3. kép, 1.). A falak mentén körülfutó padka azonban elsősorban a korai La Tène időszakról válik gyakorivá a Kárpát-medencé-

ben. Szlovákiában,⁷ Nyugat-Magyarországon⁸ ugyanúgy ismert, mint az Alföldön⁹ vagy Északkelet-Magyarországon.¹⁰ Ezek a kelta házak elsősorban igen nagy méretükben, s téglalap alakú alaprajzukban térnek el a hernádvécsei telepéptípusától. Utóbbi a domboldal egy alacsonyabb pontján épült, s bejárati része több esetben megfigyelhető a korszak házáin. Hasonló helyszínválasztás és tájolás kapcsán a széliránynak megfelelő kialakítás szerepét említi *B. Hellebrandt M.* a nyékládháza-istvántói kelta ház alapján (*B. HELLEBRANDT* 2006, 88.). Az objektum anyagát kitöltő hamus-paticsos betöltés figyelembevételével agyagfalú építménnyel számolhatunk, a hamus betöltés pedig a nád vagy szalma (?) tető nyomaiként értékelhető. Hasonló jelenség dokumentált Nyiregyháza-Mandbokor lelőhelyén is (*ISTVÁNOVITS* 1997, 76). Fenti típus némileg eltérő a korszak változatos méretű és kialakítású kelta házaihoz képest, ahol elsősorban a fa felépítmény nagyobb szerepére utal a kutatás (*SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVÉCZKY* 1997, 87.; *TANKÓ* 2004, 3. ábra 3.; *B. HELLEBRANDT* 2006, 89).

Hernádvécse-Nagyvérét lelőhelyen további két nagyméretű – 5 métert meghaladó oldalméretű – háztípus ismert, s ebből az S12 a vizsgált S3 objektumunk közvetlen szomszédságában található! Fentiek ismeretében, a településkép és a régészeti jelenségek alapján kijelenthetjük, hogy az S3 telepéptípus egy nagyobb házhoz (S12) tartozó raktárépület lehetett. Ezt egyaránt alátámasztja a rendkívül nagy számú, változatos leletanyag ill. a megnövelt tárolótérként értelmezhető egyedi, derékszőgű padka kialakítás.

A szkíta kori leletanyag kapcsán általános problémát jelent a Kr. e. VII–IV. századon belüli datálás kérdése. Ahogyan arra *Kemenczei T.* rámutatott a korábbi, helyi kulturhatások továbbélésének nem tulajdoníthatunk jelentősebb keltező értéket (*KEMENCZEI* 2000, 47; 2001, 34), így leginkább a korongolt kerámia aránya ill. egy-egy unikális jól datálható tárgytípushoz kapcsolódó párhuzam nyújthat kronológiai segítséget. A hernádvécsei település datálása kapcsán rendkívül szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen több olyan elem is található a leletanyagban, mely önálló keltező értékkel bír. Az üvegpaszta gyöngy, a plasztikus patkódísz (III. tábla), a kelta hatású kerámia és orsógombok (VII. tábla, 1.; IX–X. tábla, XI. tábla, 12–13.) az alföldi szkíta kultúra második szakaszára helyezik a település korát. Ezen belül, ha figyelembe vesszük a bodroghalmi és kistokaji temetők klasszikus patkó díszítésű leletanyagának LaTB₂–C₁ időszakra történő keltezését, s hogy a hernádvécsei lelőhely tárgytípusainak főbb formái párhuzamait is elsősorban LaT–B korú vegyes szkíta–kelta temetőkben leljük, lelőhelyünk korát ezen időszak korai szakaszához kapcsolhatjuk. A patkó alakú díszítés kevésbé markáns kidolgozása és a kelta hatású kerámia nyomokban megfigyelhető darabjai alapján, a két népesség közötti egyik legkorábbi érintkezés figyelhető meg. Jelen ismereteink szerint, óvatosságszerűen sem lehet korábbi a Kr. e. IV. század második felénél (*MARÁZ* 1981, 98; *B. HELLEBRANDT* 1997; *SZABÓ* 2005).

A Hernád völgyének szkíta kori kutatási képe ma még hiányos (1. kép). Egy magányos temetkezés ismert Novajidrányból (*K. VÉGH–KEMENCZEI* 1971, 514), ill. a folyó alsó szakaszán Hernádkak temetője (legutóbb összefoglalóan *B. HELLEBRANDT* 2005). Jelen ismereteink szerint a ma még szinte elszigetelten álló hernádvécsei település helyének megválasztásában a folyóvölgy szerepén túl, a Zempléni-hegység nyugati

7 Lipová Ondrochov, *BENADIK* 1971, 483, Obr. 13.1.

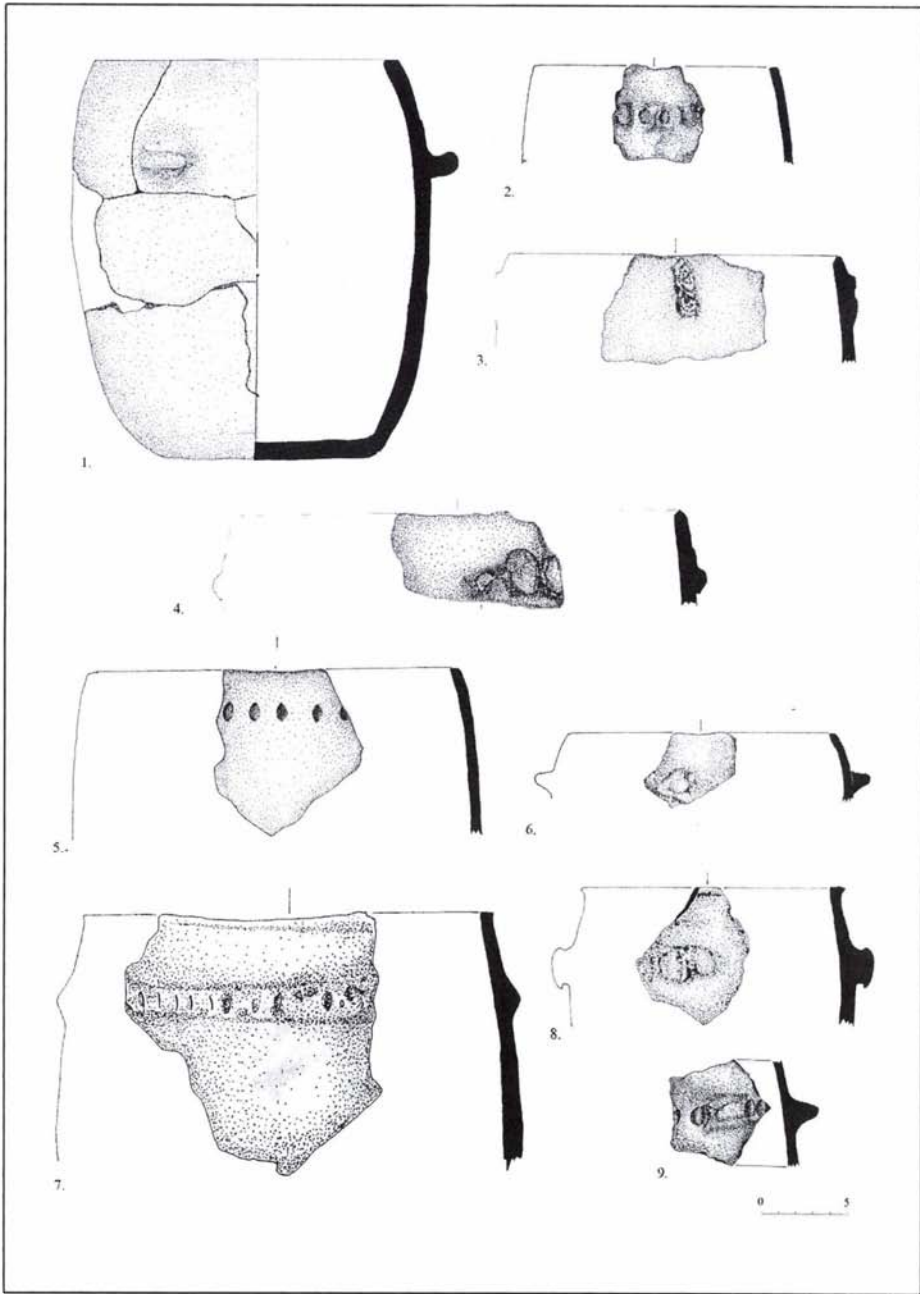
8 Legutóbb Zanat, *GÁL* 2002.

9 Törökszentmiklós-Kenderpart, *CSEH* 2001b, 49–50, 4. kép.

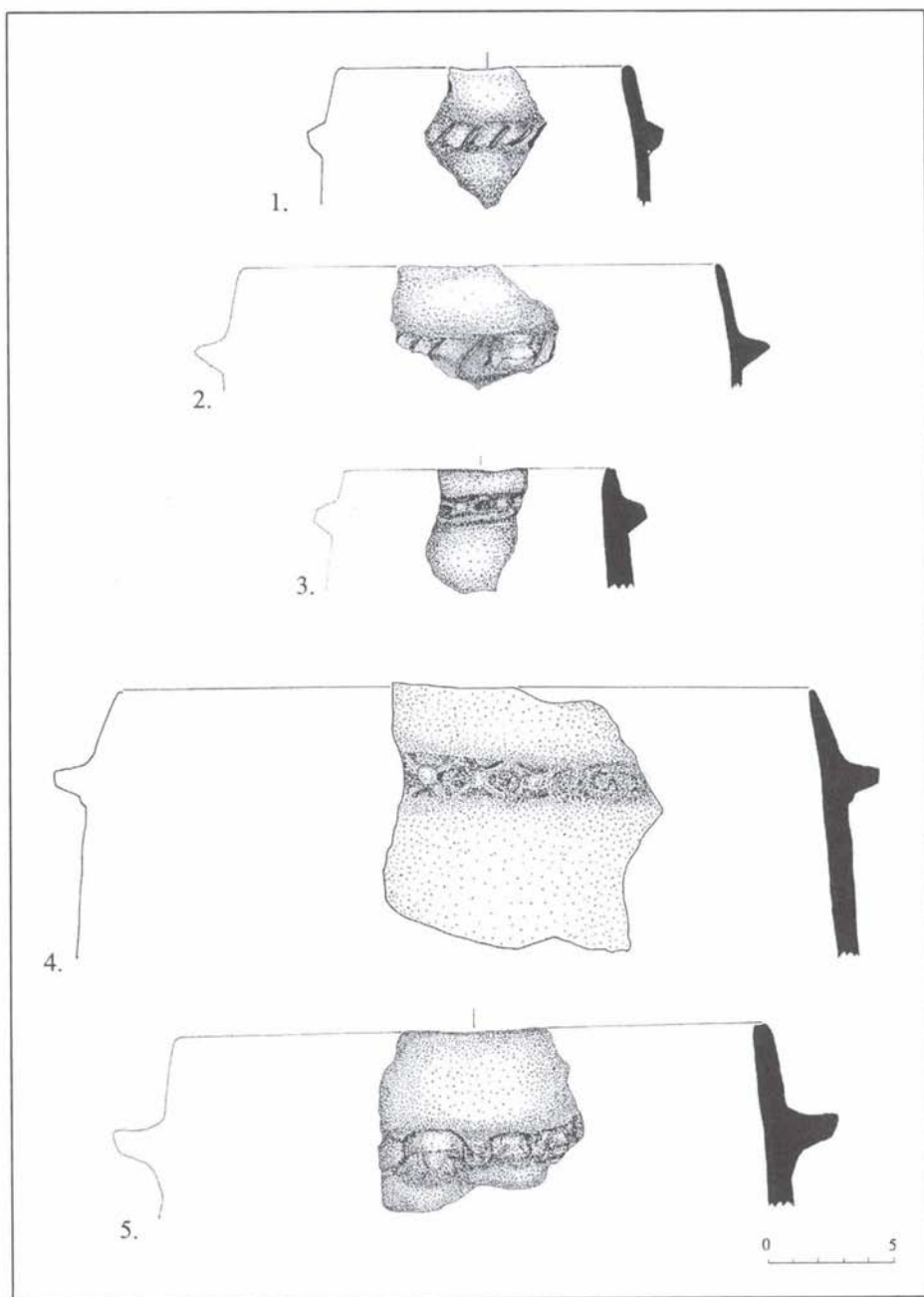
10 Polgár-Kengyelköz, *SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVÉCZKY* 1997, 88. Sajópetri.

oldalán lévő elsődleges vasérc lelőhelyek ill. a Gömör-Szepesi-érchegység közelsége játszhatott kulcsszerepet (B. HELLEBRANDT 2004; VERES 2007, 64–65, 5. térkép). Hasonló jelenség figyelhető meg az olyan kelta fémműves település elhelyezkedése mögött is, mint Sajópetri-Hosszúdülő, hiszen már Észak-Magyarország hegyvidéki részén is léteztek bizonyítható vasipari központok (SZABÓ 2005, 41, SZABÓ–CZAJLIK 2007, 332–334). A Hernád völgyének északi térségében olyan korai lelőhelyek mutatják az első kelta megtelepülés nyomait, mint Méra (HUNYADI 1944, 7. kép), Vizsoly, Fancsal, Detek, Forró (összefoglalóan K. VÉGH 1969, 67, 1. kép) vagy a novajdrányi temető. Utóbbi lelőhely leletanyaga alapján látható, hogy e szűkebb mikrorégióban a LaT–B₂ időszaktól számolhatunk markáns kelta jelenléttel, melynek hatásai már korábban is jelentkeztek (B. HELLEBRANDT 1997, uő. 1996–97, 155, 36. kép).

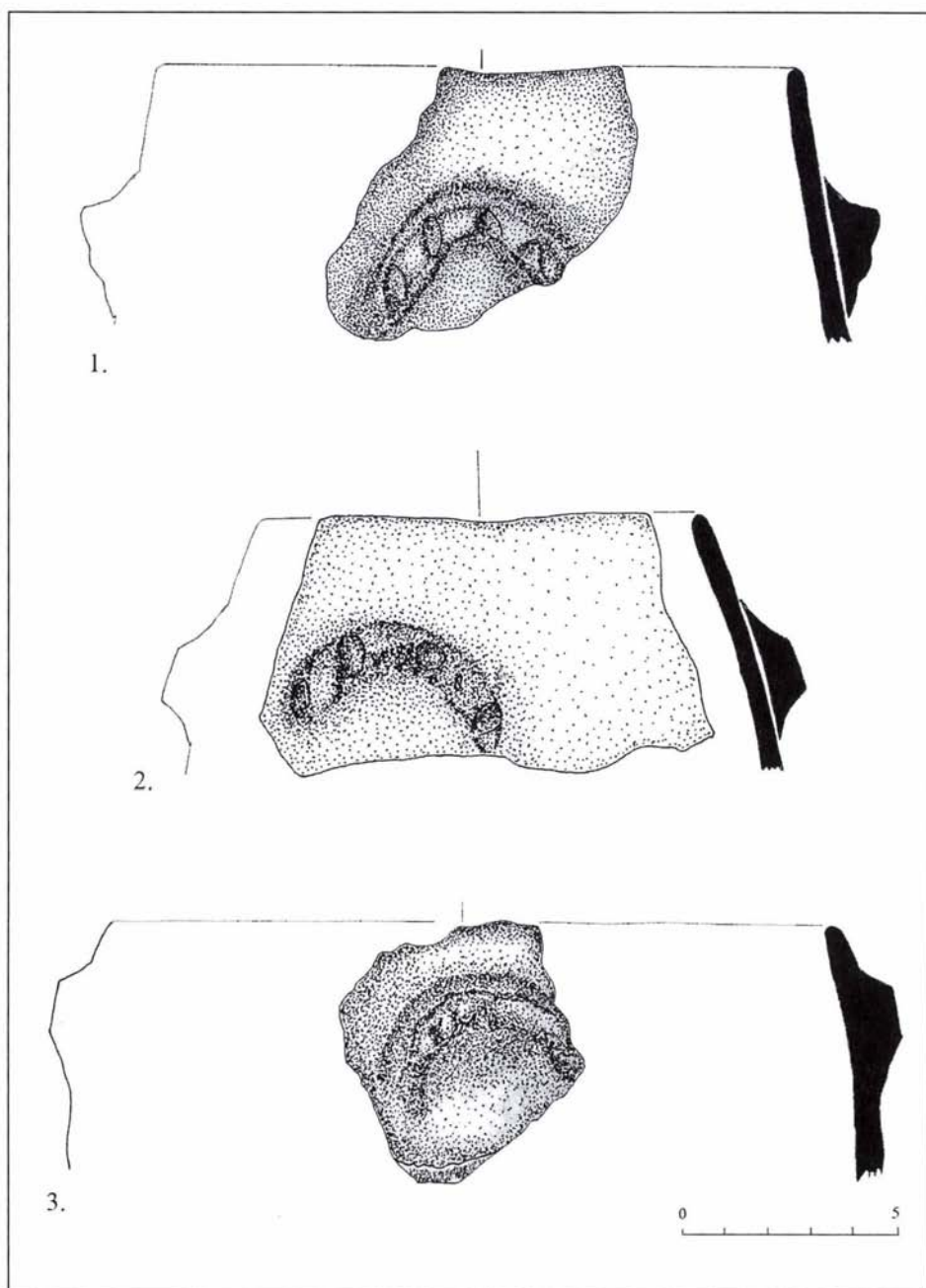
Egyes tájegységeken a Kr. e. IV. századi kelta terjeszkedés ellenére zavartalanul folyhatott tovább a helyi őslakosság élete. A közös együttélés során nemcsak a kelta kézművesek termékein számolhatunk a szkíta stílusjegyek előfordulásával (KEMENCZEI 2001, 36), hanem elszigeteltebb területeken a korai kelta hatások is megfigyelhetők az elzárt vagy konzervatívabb őslakosság kultúráján belül. A gyors északkelet-magyarországi kelta expanzió és asszimilálódás következtében ez utóbbi jelenség meghatározása a régészeti leletanyagban belül nehézségekbe ütközik. A vezérletnek számító egyfűlű bögrék kelta formái átvétele, s kialakításának La Tène ízlésű – vörös törésű, fényezett felület – megvalósítása már megfigyelhető lelőhelyünkön. E típusok egyértelműen szkíta kori előképekre vezethetők vissza, s bizonyos esetben egyenesen szkíta fazekasmester munkájaként értelmezhető prototípusai is meghatározhatóak (MARÁZ 1981, 106). A hernádvécsei középső vaskori település kerámiaanyagában és agyagszobrocskáinak vizsgálata kapcsán korai szkíta–kelta érintkezés nyomai határozhatóak meg: nevezetesen korai La Tène kulturális hatás jelenik meg, több esetben a megelőző helyi népesség értelmezésében és technikai kivitelezésében. A művészi és ábrázolásbeli elemek vizsgálata kapcsán – ahogyan arra Szabó M. rámutatott – nem beszélhetünk tehát kevert kelta–szkíta stílusról, sokkal inkább a különböző forrásokból érkező hatások autonóm felhasználása jellemzi a korszakot (SZABÓ–CZAJLIK 2007, 331). Hasonló jelenség figyelhető meg a korai, Kr. e. V. századra datálható késő Hallstatt/korai La Tène temetők elemzése kapcsán is, ahol a helyi lakosság mintegy átvette a La Tène kultúra bizonyos elemeit. A későbbiekben az első kulturális kölcsönhatásokat követően, a Kárpát-medence keleti felének teljes keltizálódása vezetett a legkorábbi kelták–szkíták tényleges népi keveredéséhez (SZABÓ 2005, 21–23, 41).

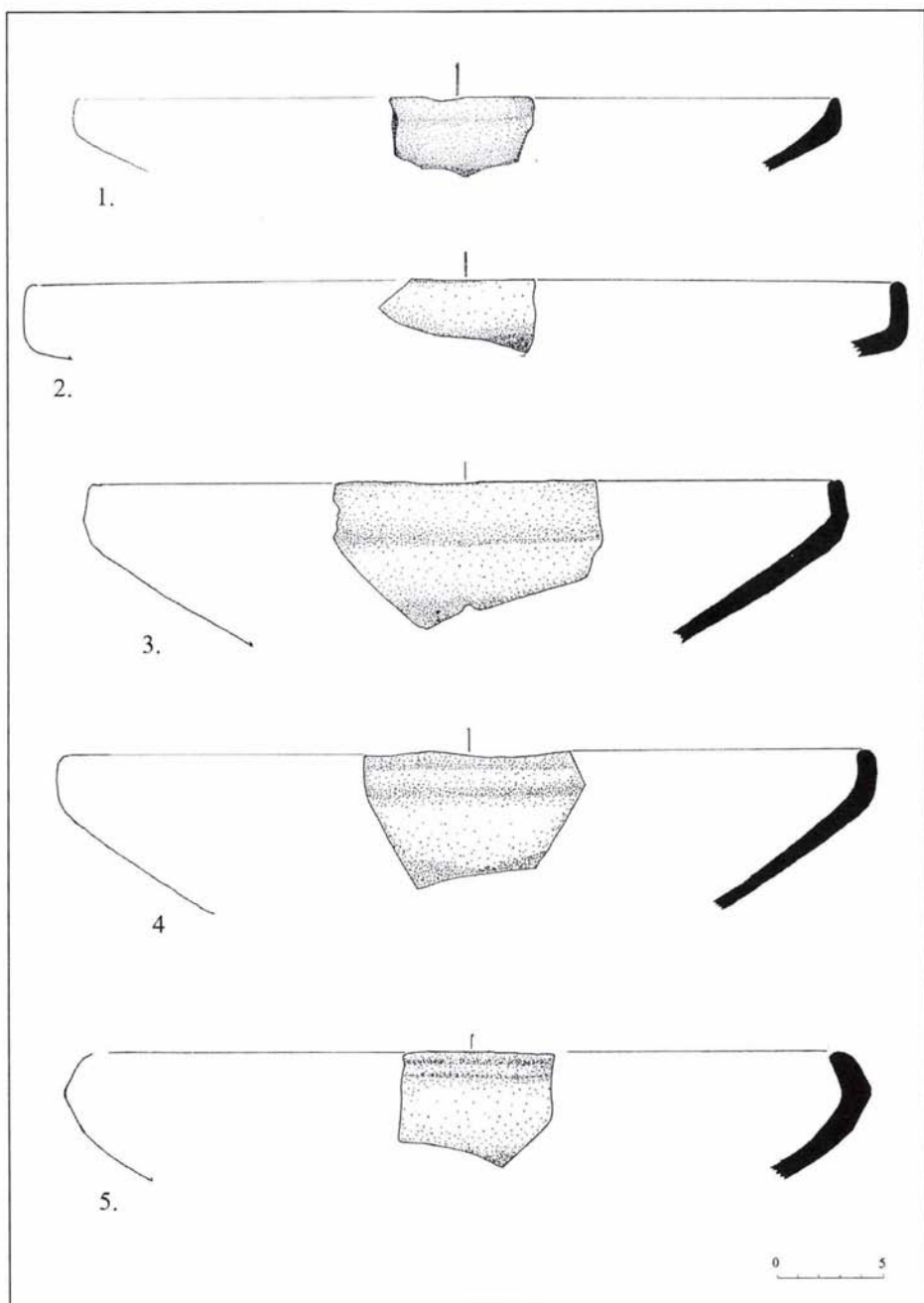
I. tábla. Kézzel formált edények típusai. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény
(I–XII. tábla: a szerző rajzai)

II. tábla. Kézzel formált edények típusai. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

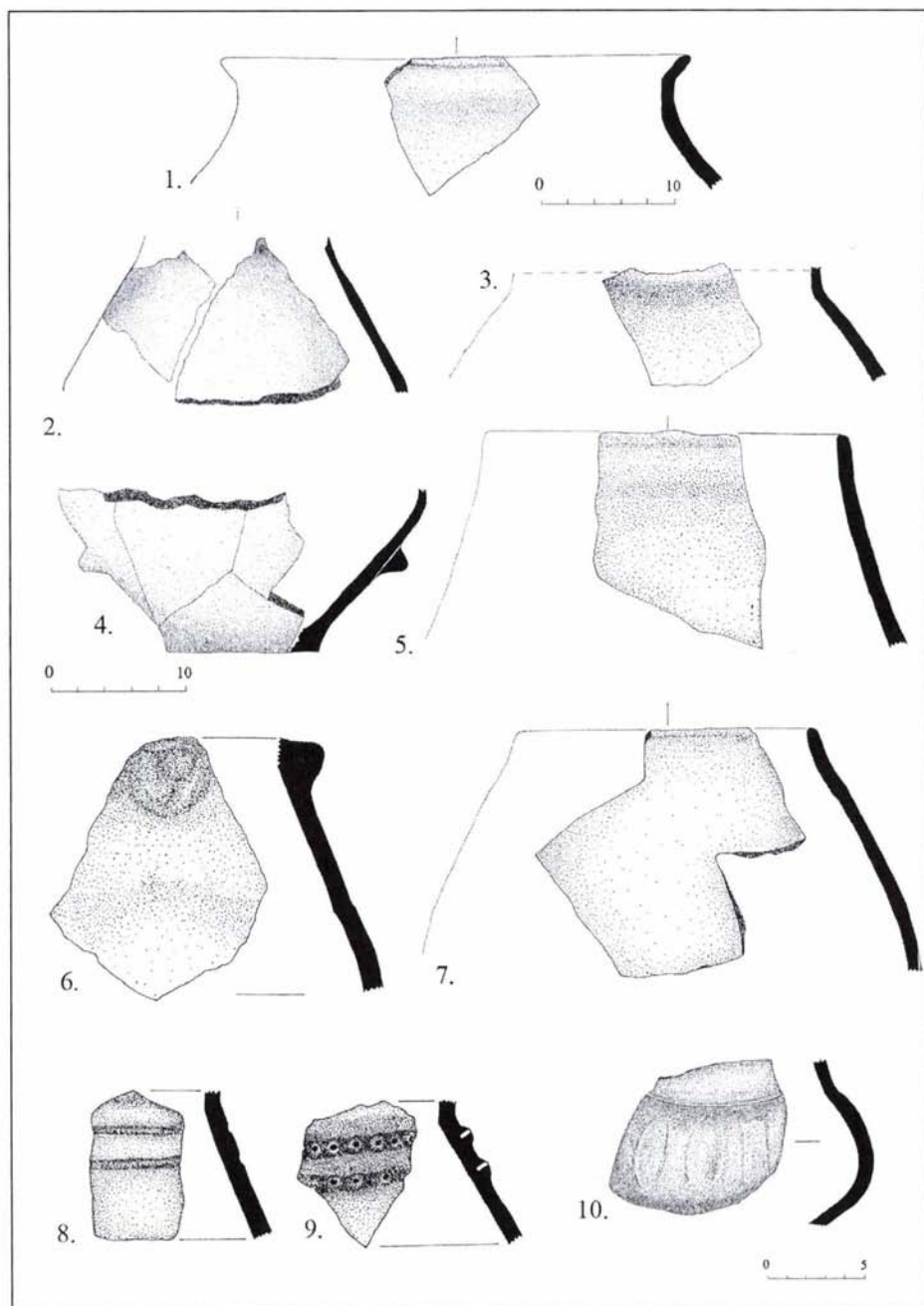

III. tábla. Patkó alakú rátét díszítések változatai a kézzel formált edényeken.
Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

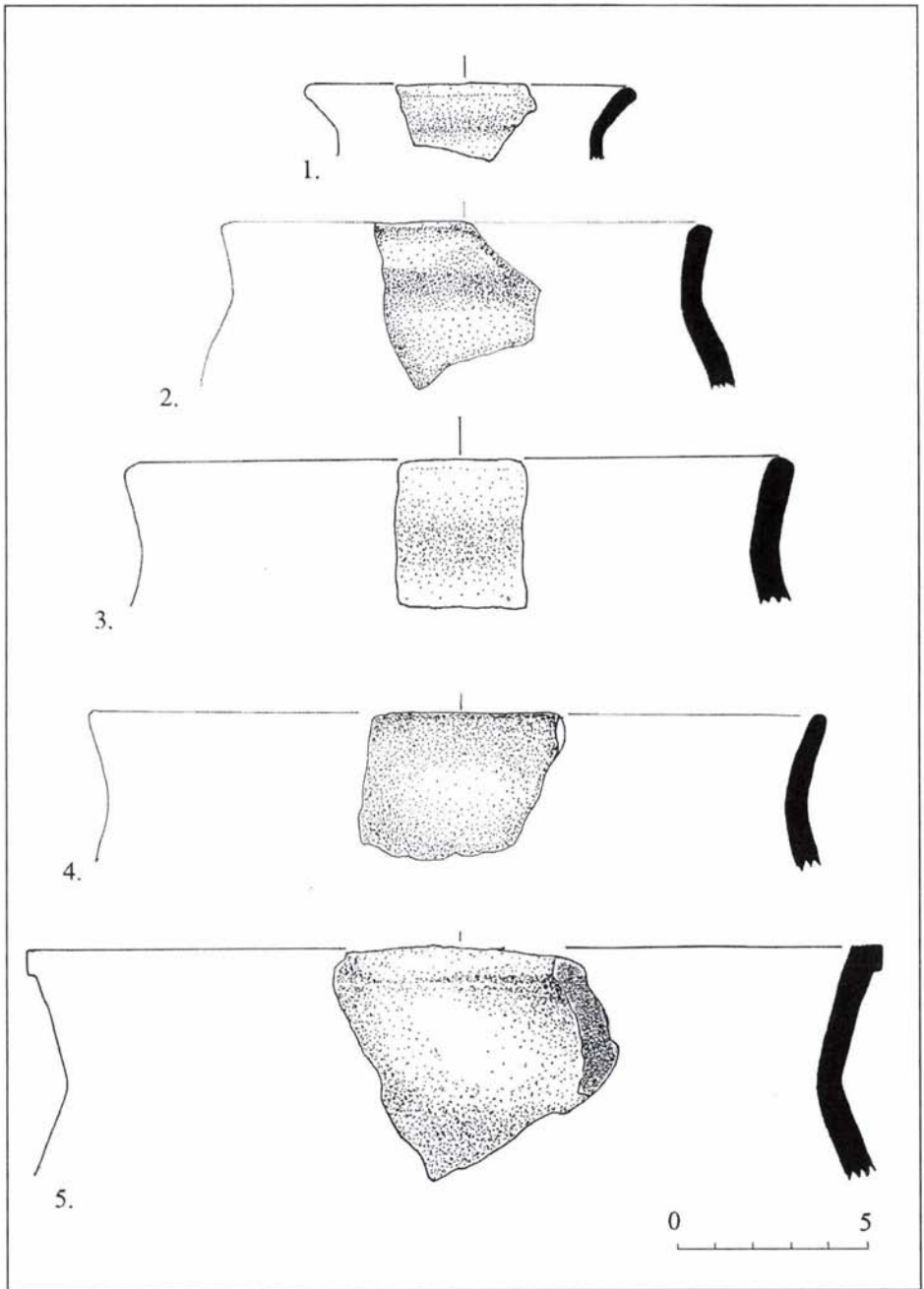

IV. tábla. Kézzel formált tálak. Hernádvecse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

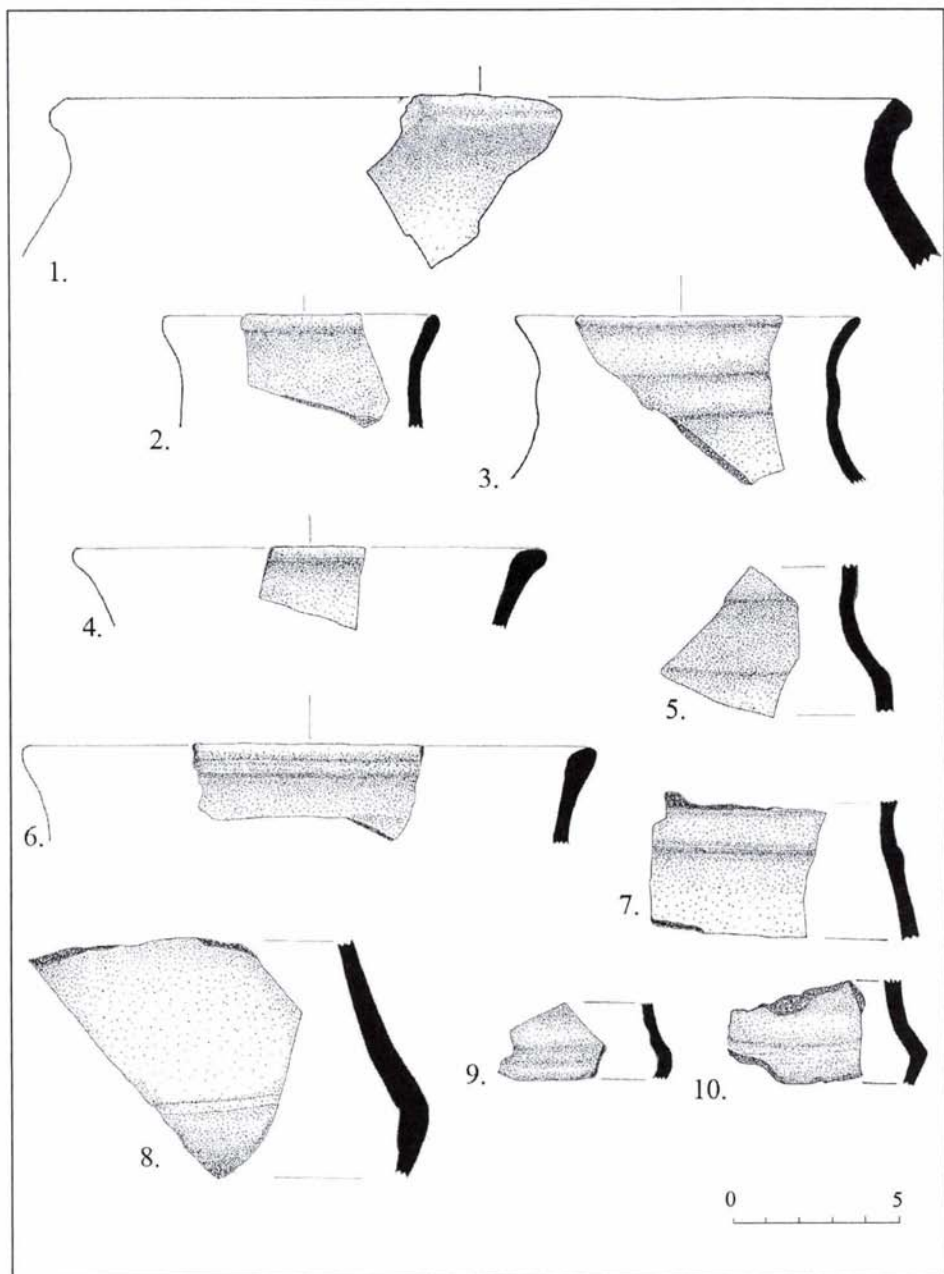

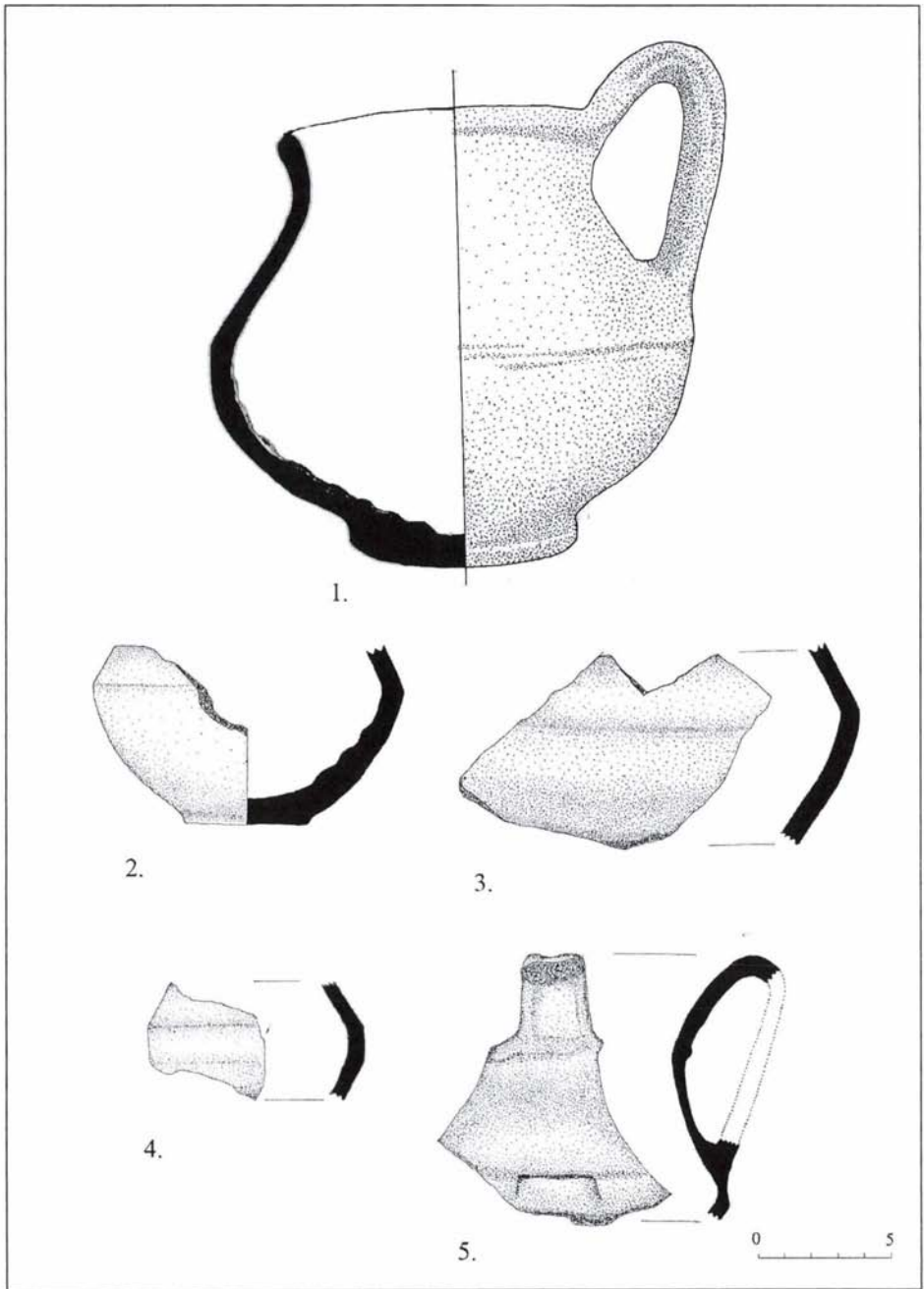
V. tábla. Kézzel formált edények típusai. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

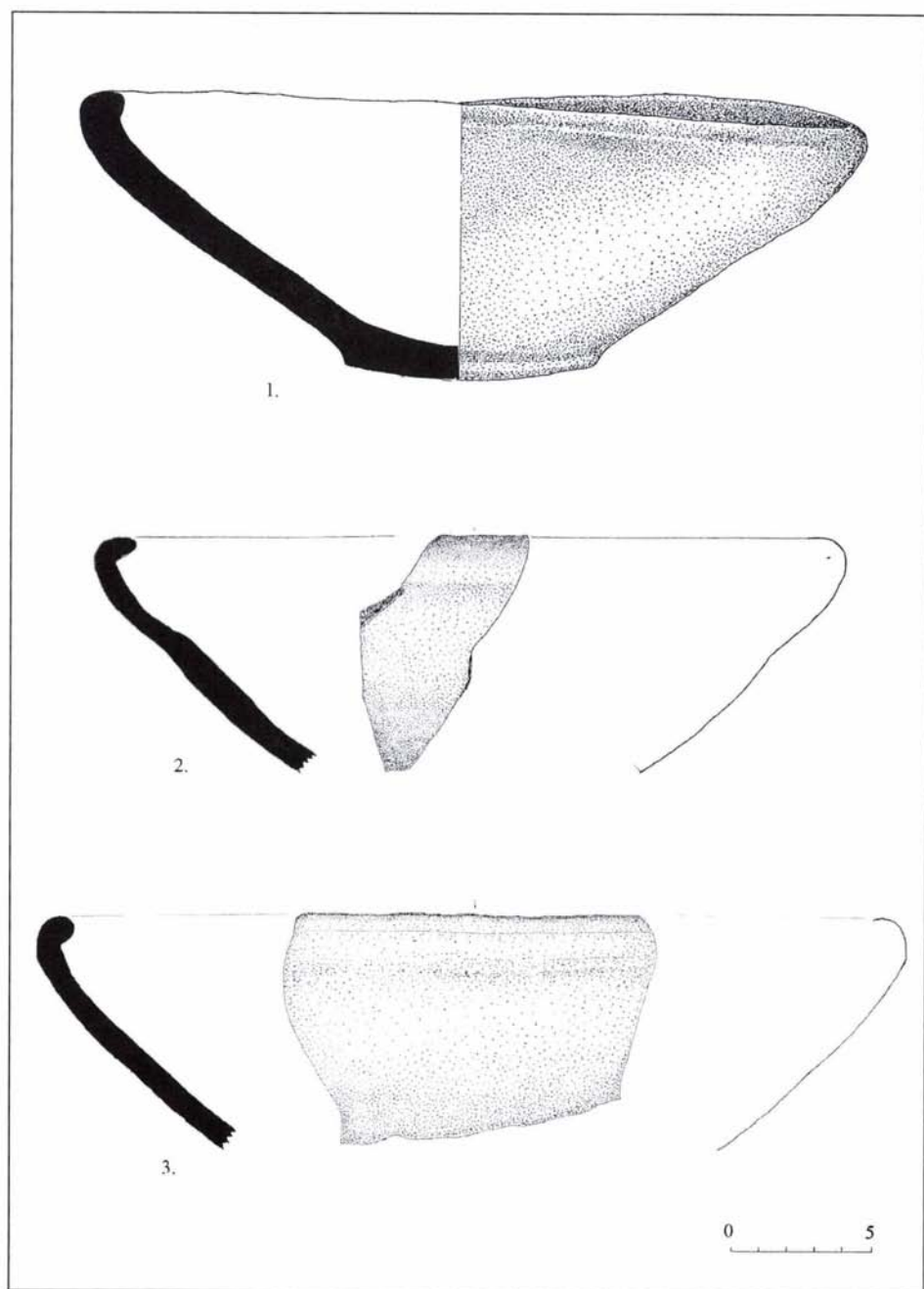
VI. tábla. Kézzel formált edények típusai. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

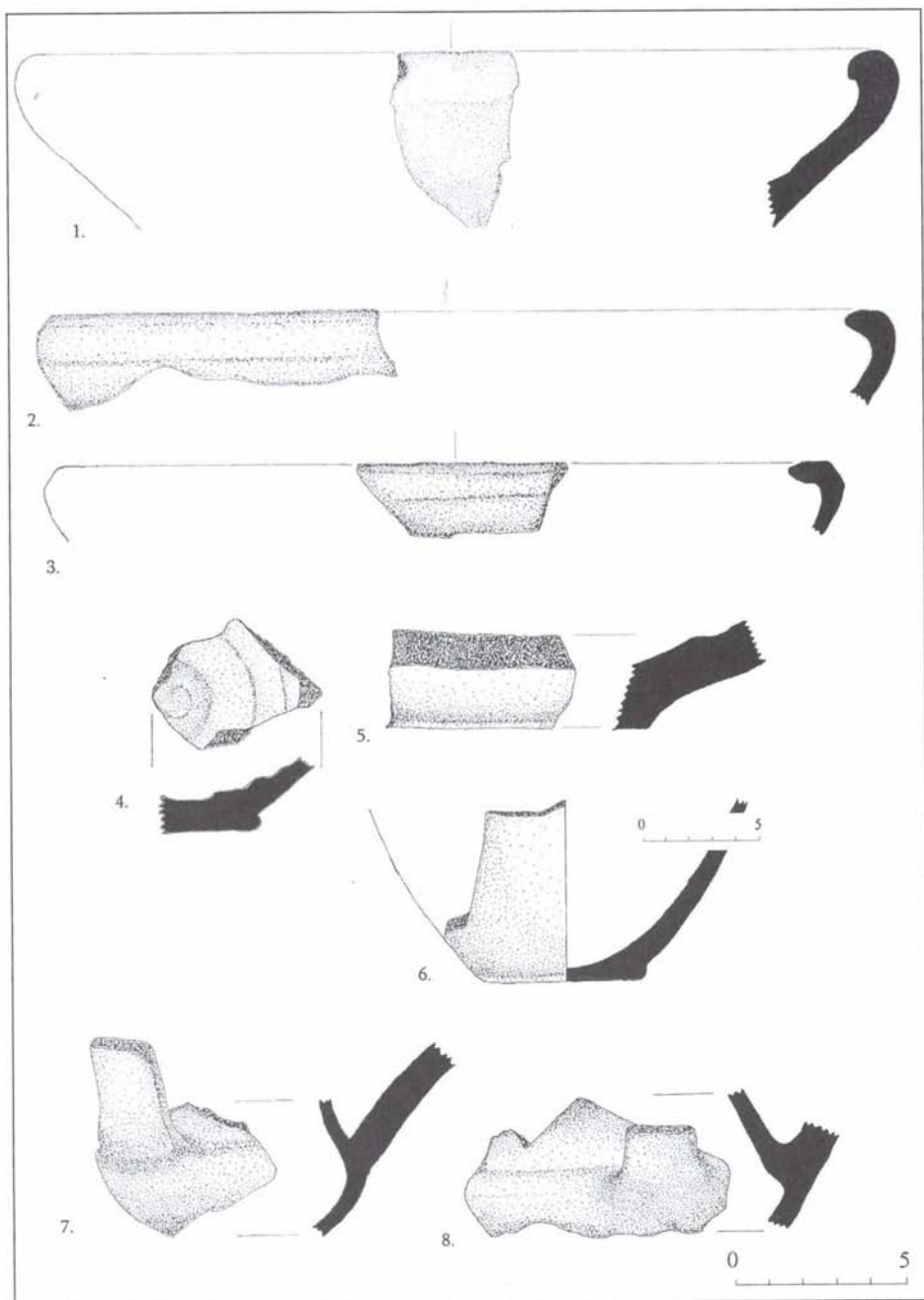
VII. tábla. Korongolt edények. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

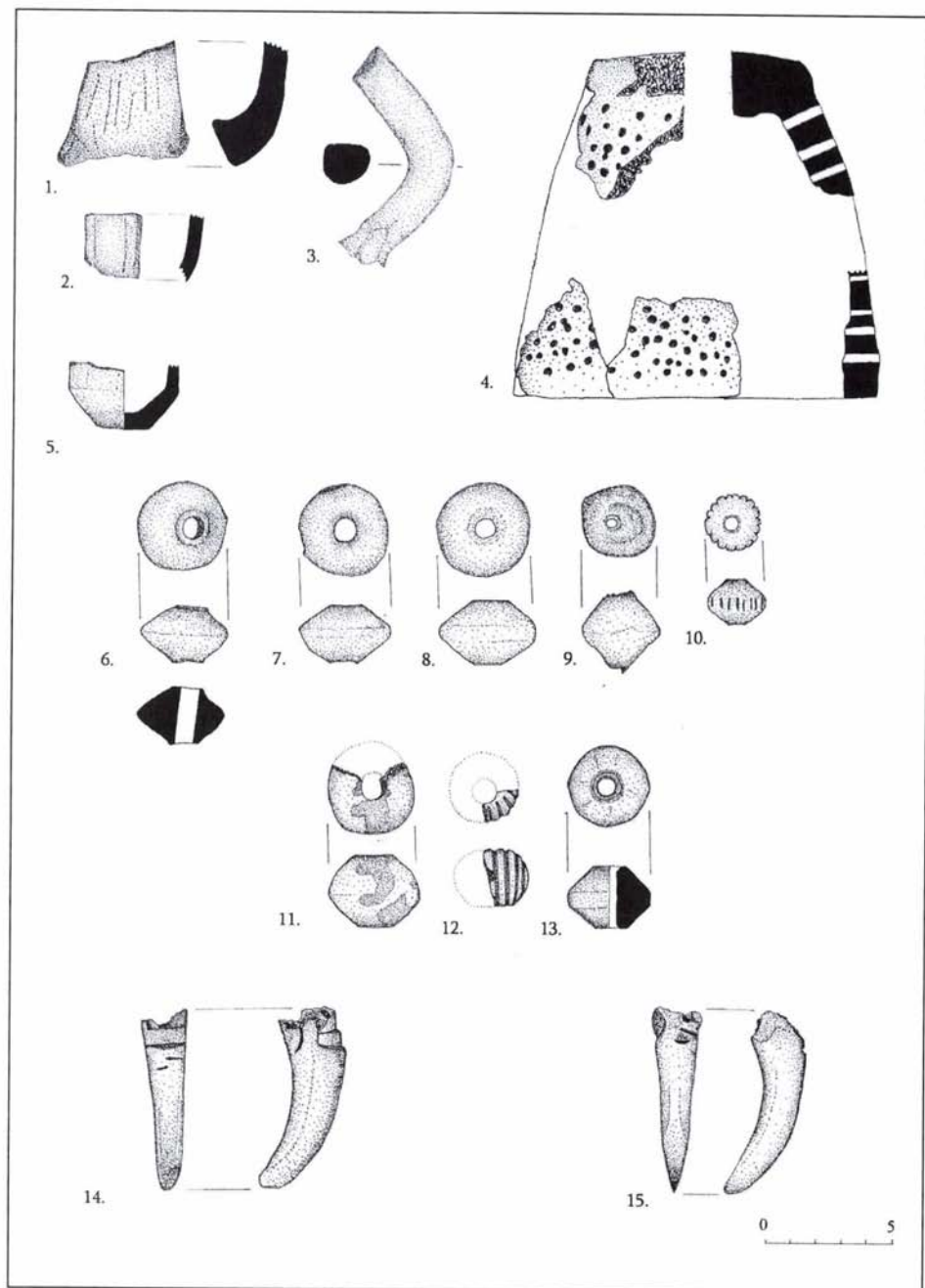
VIII. tábla. Korongolt, egyfülű bögrék. Hernádvecse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

IX. tábla. Korongolt edények. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

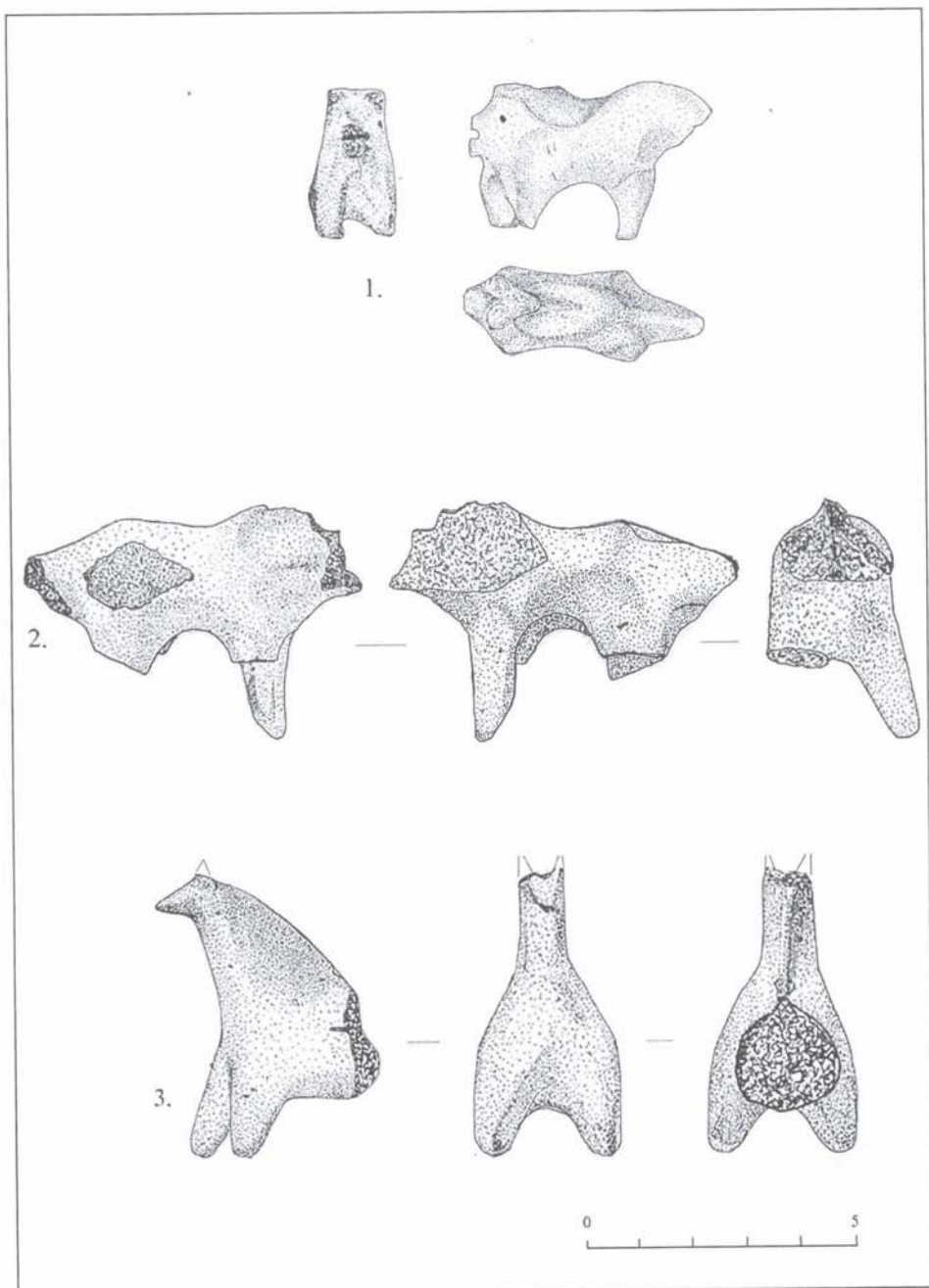

X. tábla. Korongolt edények. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

XI. tábla. Egyéb leletek. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény

XII. tábla. Agyag állatszobrocskák 1–2. Hernádvécse 3-as lelőhely, S3 telepépitmény;
3. Szórvány darab

IRODALOM

Almássy K.–Istvánovits E.

2001 Katalógus. In: Hatalmasok viadalokban – Az Alföld szkíta kora (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene) Gyulai Katalógusok 10, Gyula. 131–185.

Benadik, B.

1971 *Obraz doby laténskej na Slovensku. – Bild der Laténzeit in der Slowakei.* SIA. XIX–2. 465–498.

Bottyán Á.

1955 *Szkiták a magyar Alföldön. RégFüz 1.*

Bökönyi, S.

1991 *The Era of the Oppida Second-first Century B.C.-Agriculture: Animal Husbandry.* In: *The Celts.* Ed. Moscati S. et al. Palazzo Grassi Exhibition Venice, Bompiani, Milano. 429–435.

B. Hellebrandt M.

1986–87 *Szkiták kori temető Kesznyéten-Szérúskerten. – Skythenzeitliches Gräberfeld in Kesznyéten-Szérúskert.* HOMÉ XXV–XXVI. 107–126.

1994 *Kelta leletek Kistokaj-Kültelek területéről. Keltische Funde aus dem Gebiet von Kistokaj-Kültelek.* HOMÉ XXXII. 55–94.

1996–97 *Muhi-kocsmadomb, szkíta–kelta temető. Muhi-Kocsmadomb, skythisch-keltisches Gräberfeld.* ArchÉrt. 123–124. 125–159.

1997 *Kelta hódítás és megtelepedés Észak-Magyarországon. – Keltische Eroberung und Ansiedlung in Nordungarn.* In: *Chronologische Fragen der Eisenzeit Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs V., Keszthely, Oktober.* ZMMÉ 8, 1997. 69–78.

1999 *Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Celtic Finds from Northern Hungary.* Budapest

2004 *A nyersanyagok hatása a vaskor és a császárkor településeire a Sajó és a Bódva vidékén. – The influence of raw materials on Iron Age and Roman Imperial Age settlements in the region of the Sajó and Bódva Rivers.* HOMÉ XLIII. 103–126.

2005 *Gesztely-Hernádkak-Nagypart helyszíne és régészeti leletei.* HOMÉ XLIV. 5–36.

2006 *Kelta ház Nyékládháza-Istvántónál. – Ein keltenhaus von Nyékládháza-Istvántó.* CommArchHung 87–106.

Chochorowski, J.

1985 *Die Vekezug-Kultur. Charakteristik der funde.* Warszawa–Kraków

Czifra Sz.

2006 *Megjegyzések a szkíta kori Alföld-csoport veremházainak kérdéséhez.* ArchÉrt 131. 169–178.

Cseh J.

2001a Szkíta földművelők-állattartók településeinek nyomai a Zagyva mentén. (Településtörténeti kutatások Szolnok határában 1986–1990 között.) In: Hatalmasok viadalokban – Az Alföld szkíta kora (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene) Gyulai Katalógusok 10, Gyula. 79–94.

2001b Szkíta és kelta településnyomok Törökszentmiklós-Kenderparton. (A 2000 nyarán végzett ásatások eredményeiről). Ősrégészeti Levelek (Prehistoric Newsletters) 3. évfolyam. 48–50.

D. Matuz E.

1999 A Kyatice-kultúra földvára Szilvássvár-Töröksáncon. – Der Erdwall der Kyjatice-kultur in Szilvássvár-Töröksáncc. *Agria* 35. 5–84.

Gál K.

2002 Kelta ház Zanaton. A Celtic house from Zanat. Ősrégészeti Levelek (Prehistoric Newsletters) 4. évfolyam. 88–91.

Gallus, S.–Horváth, T.

1939 Un peuple cavalier préscythique en Hongrie – A legrégebb lovasság Magyarországon. In: *Diss Pan Ser II.* 9.

Hampel J.

1886 A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. Budapest

Hunyadi I.

1944 Kelták a Kárpát-medencében. *DissPann II:*18 Budapest. 49–56.

Istvánovits E.

1997 Nyíregyháza-Manda bokor. In: *Utak a múltba.* (Szerk.: *Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra*) Budapest

Kalicz N.–Koós J.

1998 Siedlungsfunde der früheisenzeit aus Nordostungarn. In: *Hansel, B.–Machnik, J.* (Hrsg.): *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 12, München–Rahden/Westf. 423–436.

Kemenczei T.

1983 Skythenzeitliches Gefäß mit Reiterdarstellung. – Szkíta kori edény lovasábrázolással. *FolArch* XXXIV. 51–71.

1988 Kora vaskori leletek Dél-Borsodban. – Früheisenzeitliche Funde in Süd-Borsod. *HOMÉ* XXV–XXVI. 91–105.

2000 Adatok a szkíta kor kezdetének kérdéséhez az Alföldön. – *Beiträge zur Frage des Anfangs der Skythenzeit auf der ungarischen Tiefebene.* *FolArch* XLVIII. 27–53.

2001 Az Alföld szkíta kora. In: *Hatalmasok viadalokban – Az Alföld szkíta kora* (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene) Gyulai Katalógusok 10, Gyula. 7–36.

K. Végh K.–Kemenczei T.

1971 Leletmentések és ásatások 1969–70-ben. *HOMÉ* X. 514.

K. Végh K.

1969 Kelta leletek a miskolci múzeumban. *HOMÉ* VIII. 67–114.

Lengyel I.

- 1964 A fazekaskorong megjelenésének kérdése a Nagyalföldön. – Zur Frage des frühesten Gebrauchs der Töpferscheibe in der Großen Ungarischen Tiefebene. *FolArch* XVI. 25–32.

Leszih A.

- 1939 Borsod megyei szkíta leletek. – Scythien finds from county of Borsod. *FolArch* I–II. 1–20., 68–87.

Maráz B.

- 1981 A szkíta kori őslakosság Laténe-kori továbbélése Kelet-Magyarországon. – On the survival of the autochthonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary. *JPMÉ* 26. 97–120.

Márton L.

- 1933 A korai La-Téne kultúra Magyarországon. – Die frühlaténezeit in Ungarn. In: *ArchHung* XI. Budapest

Mozsolics A.

- 1954 Adatok a magyarországi hallstattkori kispasztikához. – Zwei hallstattzeitliche bronzestatuetten aus Ungarn. *ArchÉrt* 81. 165–167.

Nagy T.

- 1956 Az Epona-kultusz történetéhez. *ArchÉrt* 83. 222–224.

Patek E.

- 1982–83 Die nordosttransdanubische Hallstattgruppe: ein Überblick. *MittArchInst* 12–13. 59–84.

Patay P.– B. Kiss Zs.

- 2001–2002 Az alsótelekes-dolinkai szkíta kori temető közöletlen sírjai (az 1962. és 1964. évi feltárás eredményei). Die unpublizierten gräber des Skythenzeitlichen gräberfeldes von Alsótelekes-Dolinka. *FolArch* XLIX–L. 79–141.

Pető M.

- 1965–66 A nyereg formái Pannóniában az i. sz. I–IV. században. Sattelformen in Pannonien im I–IV. Jahrhundert u.z. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 73–80.
- 1973 A pannóniai római katonaság lószerszámozási módja. Way of harnessing in the Roman Cavalry of Pannonia. *FolArch* XXIV. 57–65.

Párducz M.

- 1952 Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug I. *ActaArchHung* I. 143–172.
- 1954 Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug 2. *ActaArchHung* IV. 29–91.
- 1955 Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug III. *ActaArchHung* VI. 1–22.

Rapin, A.

- 1991 Weaponry. In: *The Celts*. Ed. Moscati S. et al. Palazzo Grassi Exhibition Venice, Bompiani, Milano. 321–332.

Szabó J. Gy.

- 1969 A hevesi szkíta kori temető. Hozzászólás az Alföld szkíta kori népességének kérdéséhez. *EMÉ* VII. 55–128.

Szabó M.

- 2005 A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. In: *Bibliotheca Archaeologica*. Budapest

Szabó M.–Czajlik Z.

2004 Vasművesség Északkelet-Magyarországon a Kr. e. 3. században: Sajópetri-Hosszú-dűlő. – Eisenverhüttung in Nordost-Ungarn im 3. Jahrhundert vor Chr.: Sajópetri-Hosszú-dűlő. HOMÉ XLIII. 2004, 127–138.

2007 L'habitat de l'époque de La Tène á Sajópetri Hosszú-dűlő. L'Harmattan. Budapest

Szabó M.–J. P. Guillaumet– Kriveczky B.

1997 Sajópetri-Hosszú-dűlő. Polgár-Király-érpart. Késő vaskori település a Kr. e. IV–III. évszázadból. In: Utak a múltba. (Szerk.: *Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra*) Budapest. 81–90.

Szendrei J.

1890 Őskori csésze a Muhi pusztáról. ArchÉrt X/1890. 140, 191–192.

Tankó K.

2004 Rekonstrukcion eines laténzeitlichen Grubenhauses aus Ménfőcsanak-Szeles (B83.) CommArchHung. 105–112.

Vaday A.

2001 Előzetes jelentés a Salgótarján, Ipari park II. régészeti feltárásáról. NMMÉ XXV. 209–215.

2003 Salgótarján, Ipari park II. lelőhely. Régészeti kutatások Magyarországon. 31–38.

Veres J.

2007 Adatok Északkelet-Magyarország szkíta korához. Kisgyőr-Bubtető szkíta kori temető közöletlen anyagának feldolgozása. – The Scythian Age in North-Eastern Hungary. The evaluation of the unpublished burials of the Scythian cemetery at Kisgyőr-Bubtető. HOMÉ XLVI. 39–85.

Xenophón

1965 Reitkunst. Griechisch und deutsch von Klaus Widdra. Berlin. Akademie Verlag.

FINDS FROM A SCYTHIAN SETTLEMENT IN THE HERNÁD VALLEY

The salvage excavation of the Hernádvécse–Nagy-rét 3 site in the Hernád Valley was conducted in 2004 by the archaeologists of the Herman Ottó Museum. Altogether 320 settlement features of an extensive Scythian Age settlement were uncovered. Two large houses representing different building types were uncovered (Features S12 and S83), as well as a sunken building (Feature S3) containing a rich assortment of finds. The find assemblage from the latter is described and analysed in detail in this study.

The remains of a bench running along the north-western and south-eastern wall of the building could be clearly identified. A post-hole was found in the middle and by the eastern wall near the entrance (*Fig. 2*). A continuous burnt debris layer containing pottery and burnt daub fragments mixed with chaff could be noted from a depth of –36 cm down to the floor. The closed assemblage of at least 160 vessels recovered from this building offers an excellent picture of the ceramic inventory of the later phase of the Middle Iron Age and the proportion of various vessel types (*Figs 3–5*). About one-third (29 per cent) of the pottery is made up of wheel-turned wares (*Pls VII–X*). This proportion corresponds to the one noted in the cemeteries from the same period: the proportion of wheel-turned wares was 30 per cent at Kesznyéten–Szerűskert (B. HELLEBRANDT 1986–87, 114), and 24 per cent at Alsótelekes (PATAY–B. KISS 2001–2002, 126).

The dominance of barrel shaped vessels and the almost complete absence of biconical urns with outturned rim in the ceramic assemblage recovered from the building harmonises with the observation made in other Scythian cemeteries that the pottery from north-eastern Hungary is characterised by barrel shaped vessels, while that of the central and southern regions of the Great Hungarian Plain by biconical forms (KEMENCZEI 2001, 34).

The presence of horseshoe shaped appliqué decoration bearing grain shaped stamping provides an important chronological anchor for dating the hand-made pottery (*Pl. III*). Horseshoe shaped prominent appliqué decoration appears on the pottery finds from the La Tène cemeteries in north-eastern Hungary, such as Kistokaj–Kültelek (B. HELLEBRANDT 1999, 264, Pl. LXXIV. 1) and Bodroghalom–Medvetanya (B. HELLEBRANDT 1999, 254, Pl. LXIV. 1. 6), as well as in the cemeteries investigated in western Romania (B. HELLEBRANDT 1999, 195), and reflect the continuity of local traditions.

The polished, carefully fired pottery fragments with a red core representing wares showing Celtic influences differ from the characteristic wheel-turned grey Scythian wares as regards both their quality and their form. These fragments come from bowls with indrawn rim, pots with outturned rim, one-handled cups and large storage jars (*Pl. VII. 1, Pl. IX. 2–3, Pl. X*). Accounting for 31 per cent of the wheel-turned wares from the building, this pottery is dominated by bowls and one-handled cups, although its impact can be felt on the entire range of wheel-turned wares. This firing and potting technique showing the influence of Celtic potters can be noted in the case of spindle whorls and the period's rare figurines too.

The three figurines from the Hernádvécsé settlement are realistically modelled with a wealth of smaller details. The quality, modelling and the tempering agent used for the carefully made animal figurines (*Pl. XII. 2–3*) point towards local pottery traditions, while the brownish-black horse shaped pendant or amulet (*Pl. XII. 1*) with its different form and function can be assigned to the finds reflecting cultural impacts from the Celtic world. The realistically modelled animal is portrayed with one foot forward. A deep groove runs along the base of the neck, on the back and on two sides of the body, perhaps an indication of the saddle. The depiction of the animal's downward curving tail has several analogies from the Carpathian Basin. A bronze horse with a suspension loop, assigned to the Prescythian material, is known from the Kiskőszeg hoard (GALLUS–HORVÉTH 1939, Pl. XXXV. 6), while a comparable horse decorated with incisions is a stray find (HAMPEL 1886, Pl. LXVIII. 1). The modelling of the figurine from Hernádvécsé can thus be derived from local models, although its choice of fabric is unusual and one which was infrequent compared to the similar metal prestige items.

The find assemblage was probably part of a larger ceramic depot kept in the building, which may have functioned as a storage building.

The dating of the Hernádvécsé settlement poses few problems since the settlement features and the finds contain many elements, which have a good dating value. The bench running along the wall became widespread from the early La Tène period in the Carpathian Basin. Glass paste beads (*Pl. XI. 5*) and horseshoe shaped appliqué decoration (*Pl. III*), as well as pottery and spindle whorls reflecting Celtic influence (*Pl. VII. 1, Pls IX–X, Pl. XI. 12–13*) date the settlement to the second phase of the Scythian period in the Great Hungarian Plain. Considering the dating of the pottery with classical horseshoe shaped appliqué decoration from Bodroghalom and Kistokaj to the La Tène B₂–C₁ period and that most of the formal parallels to the finds from Hernádvécsé can be quoted from the mixed Scythian-Celtic cemeteries of the La Tène B period, the settlement can be assigned to this period. The less careful modelling of the horseshoe shaped appliqué decoration and the smaller proportion of wares reflecting Celtic influence suggest that the finds from settlement represent one of the earliest instances of contact between the two populations. This contact cannot have occurred earlier than the later 4th century BC according to our present knowledge (MARÁZ 1981, 98; B. HELLEBRANDT 1997; SZABÓ 2005).

CSÁSZÁRKORI GERMÁN TELEPÜLÉS A HERNÁD VÖLGYÉBEN

(Előzetes jelentés a Garadna-elkerülő út, 1. lelőhelyen végzett feltárásról)

CSENGERI PIROSKA–PUSZTAI TAMÁS

A nagy kiterjedésű császárkori germán települést 1999-ben fedezték fel a Herman Ottó Múzeum (a továbbiakban HOM) régészei a 3. sz. főút Felsőzsolca–Tornyosnémeti közötti szakaszának szélesítését és nyomvonal-módosítását megelőző terepbejárások során.¹ A lelőhely, mely a Garadna-elkerülő út, 1. lelőhely, vagy Garadna-Kovács-tanya elnevezést kapta, a Hernád völgyében, a jelenlegi községtől ÉK-re 500–1200 m-re, 160 m-es tengerszint feletti magasságú egykori folyóterazon, a Bársonyos-patak partvonalához közel, ÉÉK–DDNy hosszirányban helyezkedik el (1. kép). Feltárása 2002. október–november folyamán kezdődött, mely a meglehetősen csapadékos időjárás, a kis létszám és a párhuzamosan zajló novajdrányi leletmentés miatt lassan haladt.² Az ásátás folytatására 2003. május 12. és július 2. között került sor. A 6100 m² nagyságúra kiterjesztett területet két részre osztva tártuk fel,³ az előkerült 346 stratigráfiai egység egy (vagy több) császárkori germán településhez tartozott.

2003 novemberében az elkészült út vízelvezető árkainak falában további 96 jelenséget találtunk, melyek közül a külső falakban megfigyelt objektumokat feltárhattuk. 88 jelenséget kelteztünk a császárkorba, a többi objektum középső neolitikus (bükki kultúra) és késő bronzkori (RBD-HA1 időszak) volt. A leletmentés az út két oldalán kb. 700 m hosszúságban és 2–3 m szélességben zajlott.⁴

A lelőhely anyagának és jelenségeinek feldolgozás előtti bemutatását a település jelentősége miatt tartjuk fontosnak. Néhány Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről ismert császárkori germán település anyagát már közölték,⁵ nagyobb felületre kiterjedő, a települések szerkezetére, belső kronológiájára vonatkozó következtetések levonására is alkalmas teleprészletek feltárára azonban még nem került sor a korábbiakban. A 3. sz. főút rehabilitációjának munkálatai során lelőhelyünkön kívül Garadna-elkerülő út, 2. lelőhelyen 2003-ban és Hernádvécse-Nagy-rét, 1. lelőhelyen 2004-ben néhány telepjelenséget, Hernádvécse-Nagy-rét 4–7. lelőhelyeken szintén 2004-ben pedig a garadnaival összevethető, nagyobb méretű településrészletet tártunk fel a korszakból.⁶

1 L. a HOM Régészeti Adattárának 2723–00 leltári számú dokumentumát.

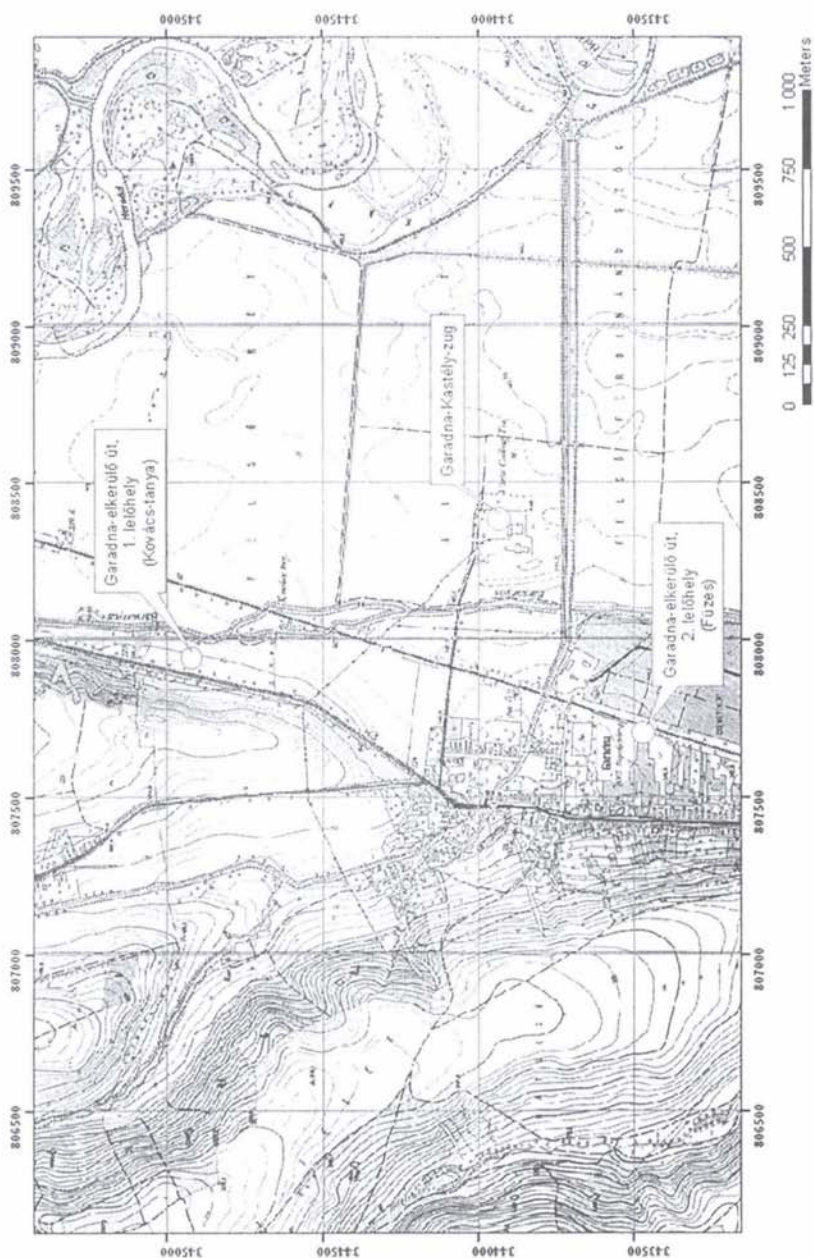
2 A 2002. évi feltárást Csengeri Piroska vezette. Jelentés és ásátási dokumentáció: HOM Régészeti Adattára, 3343–03 és 3489–03 dokumentumok.

3 Az északi területre (III., I. felületek) feltárást Csengeri Piroska, a déli területre (II. felület) Pusztai Tamás vezette. L. még a HOM Régészeti Adattára, 3604–04, 3912–06, 4206–07, 4228–08 számú dokumentumait.

4 A 2003. novemberi leletmentést Csengeri Piroska vezette. L. még a HOM Régészeti Adattára 3648–04 számú dokumentumát.

5 Párducz, M., 1957, Komáromy, J., 1958, Párducz, M.–Korek, J. 1958, Párducz, M.–Korek, J. 1959, K. Végh, K., 1975, K. Végh, K., 1985, K. Végh, K., 1989, Lovász, E., 1993, K. Végh, K., 1999.

6 Garadna-elkerülő út, 2. lelőhely és Hernádvécse-Nagy-rét, 1. lelőhely feltárást Csengeri Piroska, Hernádvécse-Nagy-rét, 4–7. lelőhelyek feltárást pedig Pusztai Tamás vezette. A lelőhelyek anyaga feldolgozatlan, feltárási adataikat a HOM Régészeti Adattárának 3646–04, 3647–04, 3648–04, 3691–05, 3692–05, 3693–05, 3730–05, 3762–05, 3763–05, 4202–07 és 4209–07 leltári számú dokumentumai tartalmazzák.

1. kép. A Garadna környéki lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése (EOV, 98–223 térképlap)

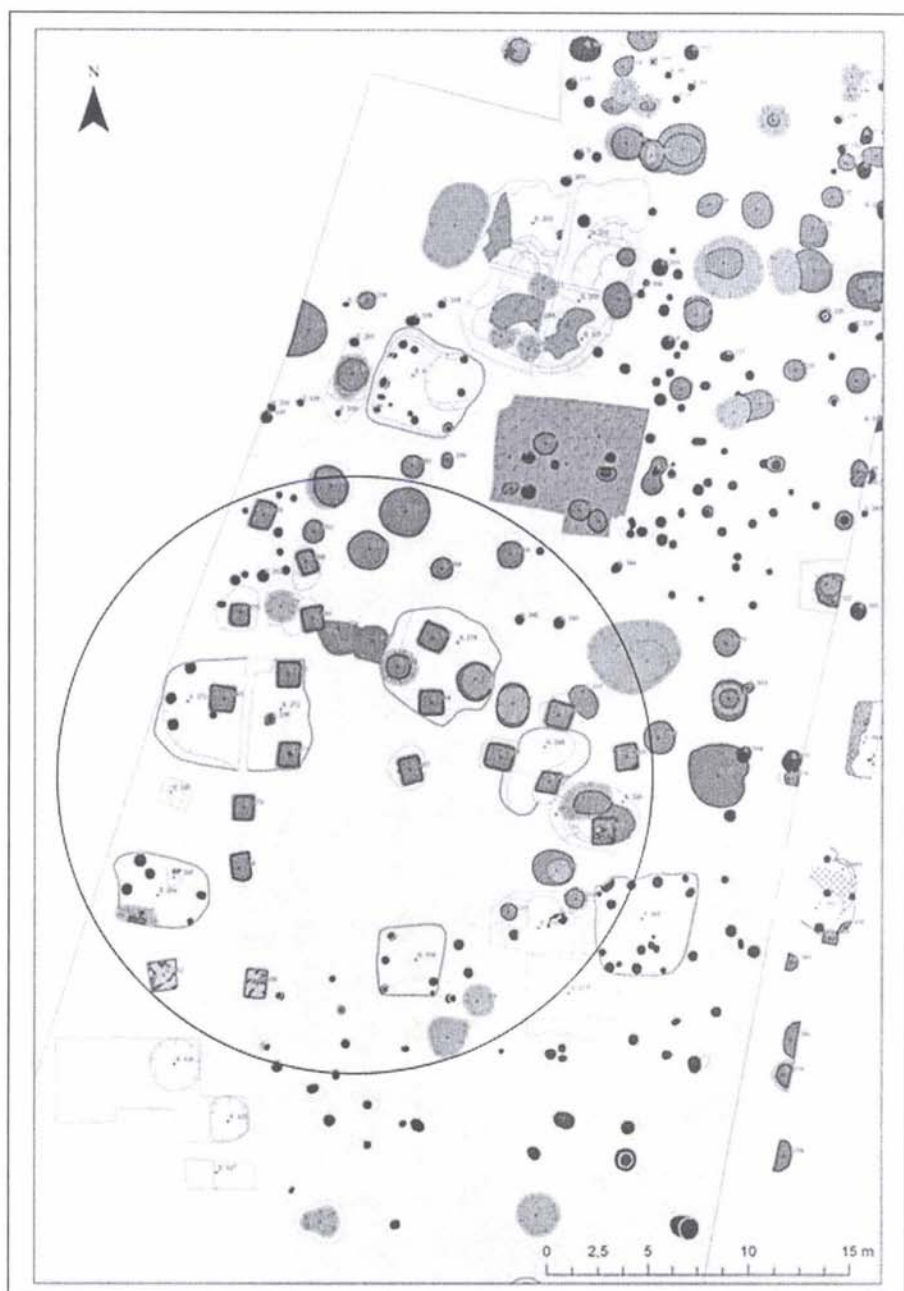
Hernádvécse-Nagy-rét, 1. lelőhely feltárási jelentése: Csengeri, P. 2005, 230. Hernádvécse-Nagy-rét, 4–7. lelőhelyek feldolgozását szakdolgozat keretein belül Soós Eszter (ELTE Régészettudományi Intézet) kezdte meg 2007-ben.

2. kép. Garadna-elkerülő út, 1. lelőhely légifelvétele 2003 nyarán

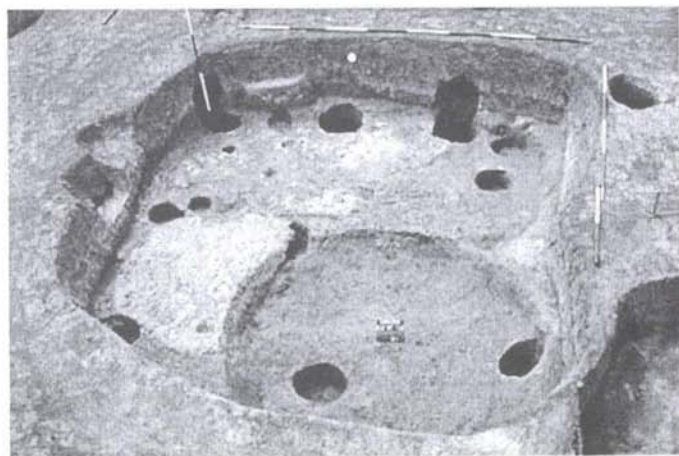

3. kép. Épületsoport a lelőhelyen

4. kép. Négyzetes objektumok csoportja a lelőhelyen

5. kép. S9 félig földbemélyített ház

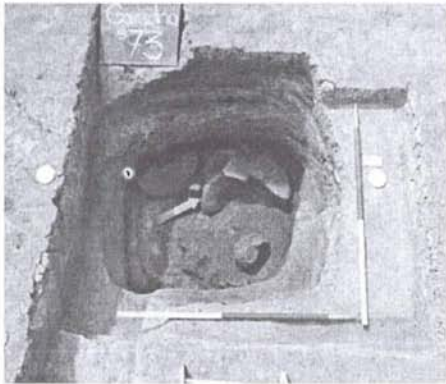
6. kép. S302 félig földbe mélyített ház

7. kép. Iszap- vagy sárfolyás feltárása a lelőhelyen

8. kép. S255 gödör
eltemetett kutya vázával

9. kép. S73 négyszögletes objektum
malomkövel

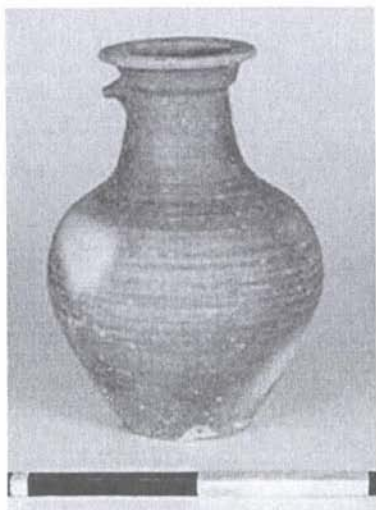

10. kép. S282 négyszögletes objektum
edénnyel

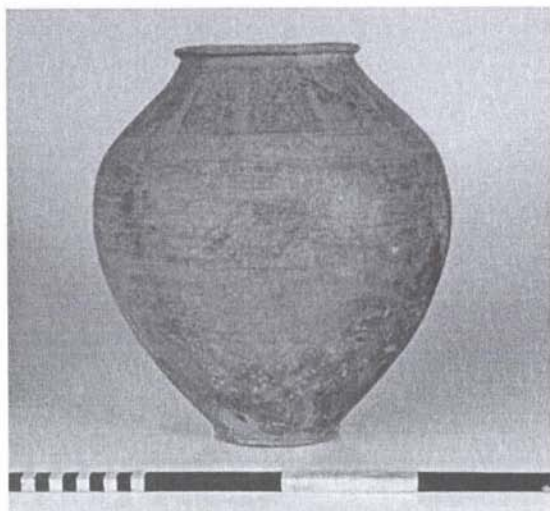

11. kép. Négyszögletes
gödörök csoportja,
melyek vágják az S272
házat

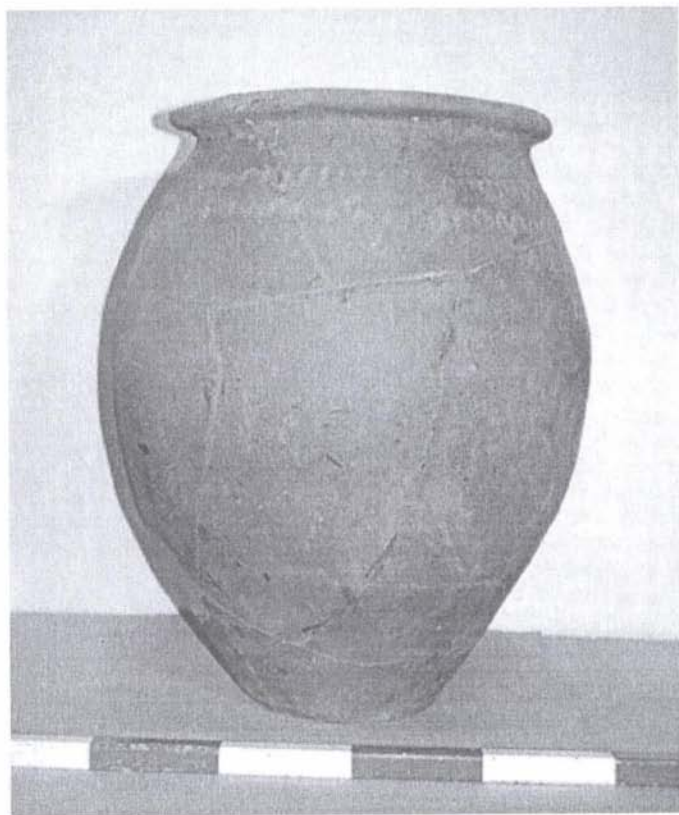

12. kép. Korsó az S329 gödörből
(fotó: Kulcsár Géza, HOM)

13. kép. Kisebb tárolóedény az S329 gödörből
(fotó: Kulcsár Géza, HOM)

14. kép. Nagyméretű hombár az S282 négyzetes gödörből

A garadnai lelőhelyekhez közel fekszik Garadna-Kastély-zug, melynek területén (1. kép) 1959-ben Török Gyula talált császárkori telepobjektumokat leletmentése alkalmával.⁷

A lelőhely jelenségeinek részletes ismertetése⁸

Garadna-elkerülő út, 1. lelőhelyen 2002–2003-ban összesen 434 strat. egység került elő a császárkorból (2. kép). 22 lekerekített sarkú négyszögletes, félig földbe mélyített épület maradványait tártuk fel, melyek 4 csoportba tömörültek a felületen (2–3. kép). A csoportok különböző számban tartalmaztak házakat. Az épületek Ny–K és ÉNy–DK tájolásúak voltak, 4–5x5–5,5 m² alapterületűek, sarkaikon és oldalaik közepén legalább 6 cölöplyukkal (5–6. kép). Padlószintet nem, kemencemaradványt néhány esetben tudunk rögzíteni az épületeken belül. A felület feltárását megnehezítették az ÉNy-ra fekvő magasabb dombok felől érkező egykori iszap- vagy sárfolyások, melyek nagy területet borítottak be, miközben elfedték és/vagy elpusztították a települési jelenségeket (7. kép). Az ásás során kb. 60 cölöplyukat, valamint 7 nagyobb cölöplyuk-csoportosulást is megfigyeltünk, ezekből azonban nem tudtuk rekonstruálni a felszíni épületek alaprajzait. Egy esetben megtaláltuk a felszíni ház megrongálódott égett omladékát, egy másik esetben pedig talán letapasztott padlójának égett maradványait.

A lelőhelyen nagyjából 180 tároló- és hulladékgödör került elő nagy mennyiségű leletanyaggal. A gödrök közül 17 kutyák csontvázait tartalmazta. Az állatokat nem csupán bedobták ezekbe a gödrökbe, hanem jobb oldalukra fektetve szabályosan eltemették (8. kép). Egy esetben az állatot háton fekvő helyzetben találtuk. Tájolásuk meglehetősen változatos volt, legtöbbször a K–Ny, É–D, ÉNy–DK és ÉK–DNy irányítás fordult elő.⁹

Figyelemre méltó az a 40 négyszögletes, földbe mélyített, tapasztott, kiégett falú „tüzelőgödör”, melyek égett, hamus, kormos, faszenes betöltésének alján nagyméretű kövek, helyenként nagyobb szenült ágdarabok feküdtek. Közel négyzet alaprajzúak voltak, méretük 100–120x100–120 cm között mozgott (4. kép). Tájolásuk általában É–D-i, legnagyobb mélységük 50–60 cm. Oldaluk szürke, kiégett agyagtapasztású, mely alatt a föld vörösré égett.

Az objektumok 6 „bokorban” 10–20-asával helyezkedtek el a felületen, számuk azonban eredetileg több lehetett csoportonként (4. kép, 11. kép). Amennyiben érintkeztek más települési jelenségekkel, azokat minden esetben felülrétegezték. Mindenképpen valamilyen gazdasági tevékenységhez köthetőek, és az aktuálisan létező településtől elkülönülve egyfajta ipari körzetet alkothattak. A feldolgozás feladata eldönteni, hogy a feltárt „lakóterülethez” tartozó jelenségek egyidejűek-e, és ebből következően egy korábbi település és egy későbbi ipari-tevékenységi körzet került-e elő Garadnán, mely utóbbi egy kisebb távolságban elhelyezkedő településhez tartozott, vagy a feltárt házcsoportok nem egyidejűek, és egy-egy házcsoporthoz egy-néhány négyszögletes gödör csoport tartozott.

7 Salamon, Á.–Török, Gy. 1960, 160.

8 A helyszíni fotókat Csengeri Piroska, Hajdú István (HOM) és Pusztai Tamás készítették, az ásásati rajzok Homola G. Krisztina (HOM) és Sáfrány Andrásné (HOM) munkái. A dokumentáció digitalizálását Honti Szabolcs (HOM) és Pusztai Tamás végezték.

9 Az állatsont anyag, köztük az állatvázak részletes elemzését I. Daróczi-Szabó Márta tanulmányában jelen kötetben. A vizsgálatok elvégzését ezúton is köszönjük Daróczi-Szabó Mártának.

Az S284 és S293 négyszögletes gödörben állatkoponyát, az S73 objektumban pedig négyszögletes lyukú, összetört malomkövet találtunk (9. kép). 8 négyszögletes objektum másodlagos felhasználás nyomait mutatja, bennük korongolt, nagyméretű, széles, tagolt peremű, szűk szájú, hordó alakú, illetve tojás formájú, hullámdíszes hombárok álltak (10. kép). Közülük a szántás által nem bolygatott edények teljes egészében restaurálhatóak voltak (14. kép).

Ezen objektumok legjobb párhuzamait a 2004-ben feltárt, a garadnai lelőhelytől 3 km-re ÉK-re található Hernádvécse-Nagy-rét 5. és 7. lelőhelyeken találjuk meg, ahol egy-egy csoport több mint 30 négyszögletes gödörből állt (összesen 60-nál is több jelenséggel), és a 4. lelőhely települési jelenségeitől teljesen elkülönülve egy-egy tevékenységi körzetet alkotott.¹⁰ Hernádvécse esetében feltételezhető, hogy megtaláltuk a településhez (4. lelőhely) tartozó ipari tevékenységi körzetet (5. lelőhely).¹¹

Kis számban a négyszögletes gödrök további párhuzamai is ismertek Északkelet-Magyarország és Kelet-Szlovákia területéről. Csengersima-Határátkelő lelőhelyről egy kisebb méretű, de a garadnaiakhoz és a hernádvécseiekhez hasonlóan É–D tájolású, faszénégető boksának(?) leírt, a 3. század 2. felére keltezett jelenséget mutat be Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria.¹² Hernádvécstől ÉNy-ra, kb. 30 km-re, a Bódva jobb partján található Peder/Péder, melynek császárkori germán településén Š. Špiak 1963. évi ásatása során 4 É–D tájolású négyszögletes objektum került elő – ezeket M. Lamiová-Schmiedlová kemenceként említette.¹³ Šebastovce-Barca lelőhelyen (Zsebes, Kassa része), Hernádvécstől ÉK-re, kb. 35 km-re a Hernád völgyében, M. Lamiová-Schmiedlová 1961-es feltárása alkalmával egy hasonló objektumot talált, melyet szárítógödörnek határozott meg.¹⁴ A település egy részét az 1–2. századba, másik részét a 3–4. századba keltezte.¹⁵

A négyszögletes objektumok funkciójának meghatározása, mint látható, nem egyszerű. Véleményünk szerint feltehetően a vasművességgel hozhatók kapcsolatba. Habár ezekben az objektumokban sem Garadnán, sem Hernádvécسن nem került elő vassalak, vagy vasbuca, a többi településben talált nagy mennyiségű salak és vastárgy alátámasztja a helyi vasérc-feldolgozó tevékenységet. A lelőhelyek közelében másodlagos, folyóvízi üledékképződéshez köthető, kis mennyiségű ércelőfordulásra van adat, a garadnai településtől 12 km-re és a hernádvécsei lelőhelytől 13,5 km-re DK-re található Mogyoróska község környezetében pedig primer nyersanyag-lelőhely ismert.¹⁶ Hernádvécse 7. sz. lelőhelyen feltárt hasonló gödrök aljában szabályos máglyába rakott, 8–15 cm átmérőjű, elszenesedett faág-maradványokat figyeltünk meg, melyek fölött néhány erősen megégett kő-, vagy malomkő töredék is volt. Ha a vasművességhez szükséges faszénen állították volna itt elő, az – véleményünk szerint – csak néhány nagyobb faszenes foltot eredményezett volna. Az igen nagy számban előkerülő tüzelőgödrök ritkán vágták egymást, tehát valószínűleg egy időszakban használták őket, párhuzamosan. Az erősen átégett oldalfalak alapján többször (folyamatosan) használták a gödröket. Ez alapján egy olyan ipari tevékenységet kell keresnünk, ahol egy munkafázist párhuzamosan, egyszerre igen sok helyen

10 L. a 6. lábjegyzetet.

11 Elképzelhető, hogy a 7. lelőhely objektumai már egy másik településhez tartozó gazdasági körzet részei.

12 *Istvánovits, E.–Kulcsár, V.*, 2003, 18. kép.

13 *Lamiová-Schmiedlová, M.*, 1969, 416–418.

14 *Lamiová-Schmiedlová, M.*, 1963, Obr. 4, 74.

15 *Lamiová-Schmiedlová, M.*, 1969, 437.

16 *Szabó, M.–Czajlik, Z.*, 2004, 134–135. és 6. kép.

végeznek, és az a tevékenység folyamatosan ismétlődik.

Az előkerült leletanyag bemutatása¹⁷

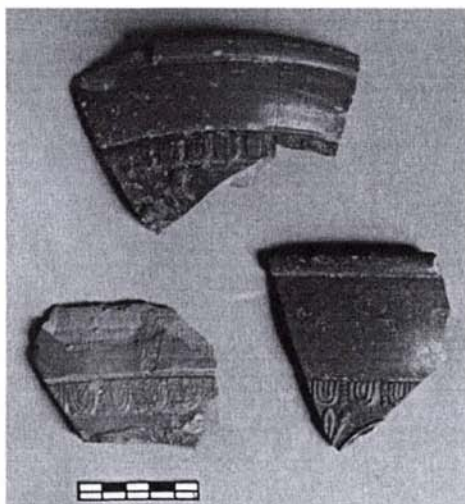
A korongolt és kézzel formált edények arányát a lelőhelyen még nem ismerjük, annyi azonban már bizonyos, hogy germán jellegű és római hatású formák és díszítések egyaránt előfordulnak a kerámiaanyagban. A Przeworsk-kultúrára jellemző fenyőágminta is megtalálható az egyik kézzel formált edény több töredékén.

Néhány objektumban épebb edényekre bukkantunk: az S9 házban és az S67 ovális kemencében miniatűr edényt, az S63 gödörben kisméretű, díszített, talpas edénykét, az S80 kútban(?) és az S164 gödörben kisméretű, kézzel formált, kihajlított peremű, fazék alakú csuprot, az S109 mélyítés ÉNy-i részén, valamint az S274 gödörben az előzőekhez hasonló méretű és formájú, vállukon benyomkodás-sorral díszített edényeket, az S276 házban pedig szintén kisméretű, félgömb alakú csészét találtunk. Nagyobb edények: az S258 jelű tárológödör alján széles peremű hombár, az S329 gödörben pedig egy érdes felületű, sötét színű korsó fül nélkül (12. kép), valamint egy finom anyagú, korongolt, barnásszürke színű, kissé megvastagított peremű, szűk szájú kisebb tárolóedény, melynek felületét polírozták. Nyakán széles, függőleges polírozott sávok követik egymást, vállán pedig vízszintes keretben elhelyezett besímitott hullámvonal-díszítés található (13. kép).

A kerámialeletek közül mintegy 60 darab terra sigillata vagy utánzat töredéke, melyeken ember- és állatalakok, növényi minták, két esetben pedig a perem alatt bepecsételt név tűnik fel (15. kép). Ugyancsak római árunak tartható az 5 különböző típusú üveg-edény töredéke, és talán a folytatott díszű üvegpasztá gyöngy is.

A nagy mennyiségű leletanyagból kiemelkednek az aláhajtott lábú bronz- és vasfibulák, egy szarmata bronz övcsat, valamint egy ónból készült, stilizált állatfejekkel díszített germán csüngő (19. kép). Helyi készítésűek lehetnek a csontfésűk (6 db), melyek között félköríves hátú, díszített és díszítetlen változatok (18. kép), illetve egy kétoldalas, díszítetlen példány is található. Különleges egy kézzel formált, világosbarna színű agyagtárgy, mely formájából ítélve esetleg vízisíp lehetett.

Az S309 cölöplyukból, melyet nem tudtunk rendszerhez kötni, előkerült egy római ezüstpénz. A denart Antoninus Pius verette felesége, a Kr. u. 141-ben elhunyt I. Faustina (mater) emlékére.¹⁸ A nagy számban előforduló római tárgy a szarmatákkal fennálló kap-

15. kép. Terra sigillatak vagy utánzataik a lelőhelyről

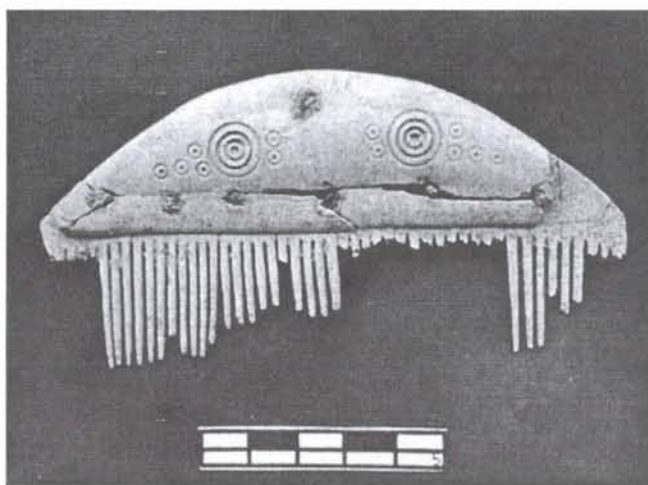
17 A 12–13. képeket Kulcsár Géza fotós (HOM) készítette, melyet ezúton is köszönünk. A többi tárgy-fotó Csengeri Piroska felvétele. A leletanyag restaurálását Tóth Edina (HOM) végezte, munkájáért ezúton is köszönetet mondunk.

18 Coh: 78, AR: denar – a pénz meghatározását Szekeres Árpád (HOM) végezte, melyet ezúton is szeretnénk megköszönni.

16–17. kép. Római denar elő- és hátlapja (S309 cölöplyuk)

18. kép. Félköríves hátú, díszített csontfésű az S11 házról

csolatokra, valamint a Hernád-völgynek e korban is fennálló fontos észak-déli összekötő szerepére utal.

A háztartási és mezőgazdasági tevékenységekhez köthető leletek száma szintén magas. Előkerült 36 orsógomb és töredék, köztük korongolt és kézzel formált, kettős csonkakúpos, gömbös és lapított gömbtestű, díszítetlen és pontkörökkel, vagy vízszintes árkolással díszített, illetve gerezdelt felületű darab és egy kézzel formált edény oldalából készített lapos orsókarika. Számos vaskést, néhány zablát, valamint egy sarkantyút és egy nagyméretű halászhorogot is találunk a leletanyagban. 17 objektumból vettünk különböző minőségű faszénmintákat, több objektumból pedig földmintákat további vizsgálatokra.

Az előkerült leletek alapján a garadnai településrészletet előzetesen a 2–3. századra keltezhetjük.

Az eddig a megye területéről közölt császárkori germán települések főként Miskolc környékén összpontosultak – Miskolc-Sötétkapu,¹⁹ Miskolc Nemzeti Színház,²⁰ Miskolc-Szirma-Fáskert,²¹ Miskolc-Szirma-Sóskás,²² Szirmabesenyő-Homokbánya²³, Sajókeresztúr.²⁴ Közülük Miskolc-Sötétkapu és Miskolc Nemzeti Színház objektumait²⁵, valamint a Miskolc-Szirma-Sóskás és Szirmabesenyő-Homokbánya település kezdetét a korai császárkorba, a 2. századi vandál foglalás előtti időszakba helyezték,²⁶ míg az utóbbi két település későbbi részét, illetve a megye ÉNy-i részén Ózd-Stadion lelőhelyen előkerült településrészleteket a 3–4. századra keltezték.²⁷ A Miskolc-Régi katonai gyakorlótéren edényben előkerült, 115 darabból álló pénzleletet Lovász Emese a korábbi lakosok által a vandál betelepüléskor elrejtett kincsnek tartja.²⁸

19. kép. Ónból készült, állatfejes csüngő töredéke az S303 kútból(?)

A vandálok által itt talált kevert népesség főként kelta és dák eredetű lehetett.²⁹ A szlovákiai kutatás eredményei, valamint a sajókeresztúri, miskolc-szirmai és szirmabesenyői leletegyüttesek alapján azonban K. Végh Katalin többször felvetette, hogy Észak-Magyarországon is elképzelhető egy a markomann háborúkat megelőző, 1–2. századi germán betelepülés a Przeworsk-kultúra területéről.³⁰

Valószínűleg a 3–4. századi germán (vandál) körhöz köthető a 2001-ben Sajószentpéter-Kövecses lelőhelyen S. Koós Judit vezetésével folytatott megelőző feltáráson előkerült néhány császárkori telepobjektum,³¹ illetve a közeli Sajószentpéter-Vasúti őrház lelőhelyen 2008-ban Csengeri Piroska vezetésével végzett megelőző feltáráson napvilágra jutott településrészlet. Utóbbi lelőhelyen 13 félig földbe mélyített ház részletét, valamint kb. 40 tároló- és hulladékgyödröt találtunk, melyek leletei között a germán jellegű kerámiák és díszített csontfésűk mellett római áruk és 3. századi pénzek is előfordultak.³²

19 Párducz, M., 1957.

20 Komáromy, J., 1958.

21 K. Végh, K., 1975.

22 K. Végh, K., 1975, 75–76., 91., 120–121., K. Végh K., 1989.

23 K. Végh, K. 1999.

24 K. Végh, K., 1985.

25 Újabb Szörényi Gábor András végzett itt feltárást Miskolc-Széchenyi-negyed lelőhelyen. L. a 2006–2007. évek ásátási jelentéseit jelen kötetben.

26 Párducz, M.–Korek, J., 1958, 35–36., K. Végh, K., 1985, 106., K. Végh, K., 1989, 495–496., K. Végh, K., 1999, 218–219.

27 Párducz, M.–Korek, J., 1958, 35–36., K. Végh, K., 1985, 106., K. Végh, K., 1989, 495–496., K. Végh, K., 1999, 218–219., Lovász, E., 1999, 250.

28 Lovász, E., 1999, 250.

29 Párducz, M.–Korek, J., 1958, 35–36., Salamon, Á.–Török, Gy., 1960, 170–171., K. Végh, K., 1999, 219.

30 K. Végh, K., 1985, 106., K. Végh, K., 1989, 495–496., K. Végh, K., 1999, 219.

31 S. Koós, J.–Csengeri, P., 2003, 210. L. még a HOM Régészeti Adattárának 3169–01 és 3193–01 leltári számú dokumentumait.

32 Közöletlen. Az ásátásról szóló jelentéseket l. a HOM Régészeti Adattárában 4343–08, 4344–08, 4345–08 leltári számon.

Lovász Emese megállapította, hogy a korai szarmata megtelepedést követően a 2–4. században a szarmata szállásterület a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén a Csörsz-árokig terjedt. A sánctól északra is találhatóak szarmata települések, ezek azonban mind a Tisza mentén helyezkednek el. A Sajó torkolatán túl viszont nincsenek ilyen lelőhelyek – a Sajó, Hernád, Takta és Bodrog völgyében, valamint a Tiszakanyar területén germán jellegű leletegyütteseket találunk.³³ A viktóvalok-vándalok betelepülésére, itt élésére utaló lelőhelyek közé sorolja Lovász Emese Tiszaladány-Nagyhomokost.³⁴ A feltárt településrészlet arra utal, hogy a vándalok elmenekülését követően a Kárpát-medencében maradt, délre nyomuló gepida néptörzsek is megtelepedtek ezen a helyen.³⁵

Két további császárkori germán települést közöltek a megye területéről Garadna-Kastélyzugból és Arkáról,³⁶ melyek már a Hernád völgyében, illetve a Zemplén szélén találhatóak. A garadnai településrészlet, illetve az arkai leletegyüttes már a vándalok 2. századi betelepülését követő időszakba keltezhető. Ezen hosszabb időszakon belül létezett – mint láttuk – Garadna-elkerülő út, 1. lelőhely települése, valamint a bevezetésben említett három további Hernád-völgyi, jelenleg közöletlen településrészlet is: Garadna-elkerülő út, 2. lelőhely, Hernádvécse-Nagy-rét, 1. lelőhely, valamint Hernádvécse-Nagy-rét 4–7. lelőhelyek.³⁷

A Hernád-völgy magyarországi szakaszán, illetve az Eperjes-Tokaji-hegység/Zemplén nyugati lábánál előkerült többi lelőhely a HOM Régészeti Adattárának dokumentumaiból, illetve a HOMÉ-ban megjelent ásatási jelentésekből ismert (20. kép):

Berzék-Rákos-halom: Bodnár Tamás és Pusztai Tamás 2000. évi terepbejárása során került elő.³⁸

Abaújszántó-Cekeháza: a lelőhelyen Lovász Emese végzett terepbejárást 1990-ben, melynek alkalmával császárkori leleteket gyűjtött, és 3 telepjelenséget figyelt meg a felszínen.³⁹

Gönc-Közép-dűlő, Gönc-Lúd-domb I., Gönc-Lúd-domb II., Gönc-Szeszfőzde: a császárkori lelőhelyeket Losits Ferenc fedezte fel 1979-es terepbejárása során.⁴⁰

Göncruszka-Állattenyésző telep: a császárkori lelőhely Losits Ferenc terepbejárása során került elő (1980–82?).⁴¹

Hernádvécse-Nagy-rét, 8. lelőhely: Bodnár Tamás terepbejárásából ismerünk egy nagy kiterjedésű császárkori lelőhelyet, mely Hernádvécse-Nagy-rét, 5. lelőhely tévékenységi körzetétől kb. 150 m-re K-ÉK-re található.⁴²

Hernádvécse-Vasúti megállóval szemközti hídtól a Berekalja-tanyáig: Terepbejárás során 1999-ben Lovász Emese talált itt egy nagyméretű császárkori települést.⁴³

---

33 Lovász, E., 1999, 250.

34 Lovász, E. 1993, Lovász, E., 1999, 250.

35 Lovász, E., 1999, 250–251.

36 Salamon, Á.–Török, Gy., 1960.

37 L. a 6. lábjegyzetet.

38 HOM Régészeti Adattár, 2876–00 leltári számú dokumentum.

39 Lovász, E., 1991, 661. L. még a HOM Régészeti Adattár, 2108–90 leltári számú dokumentumát.

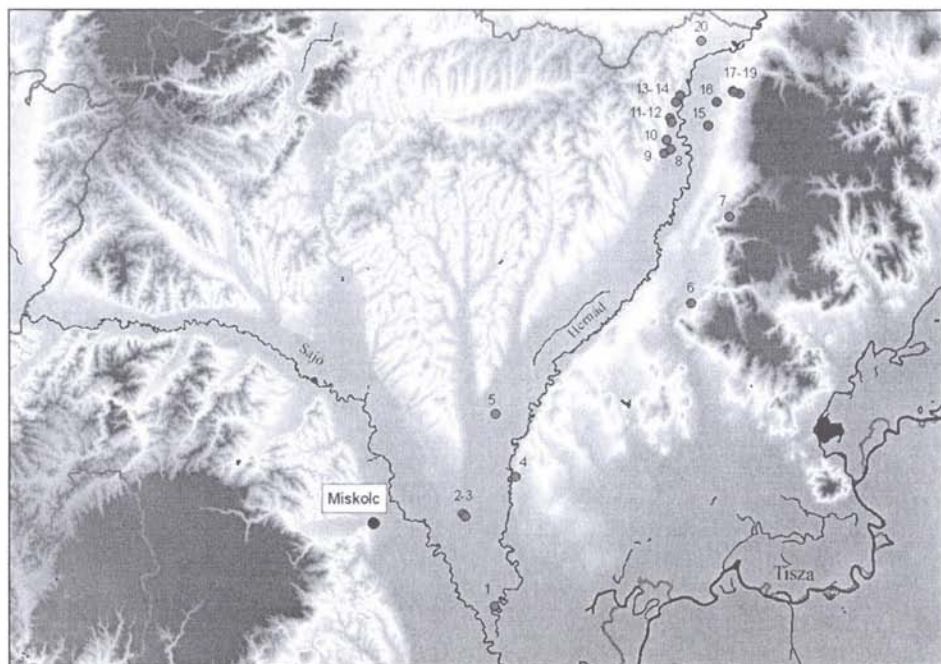
40 Losits, F., 1980, 90–91. L. még a HOM Régészeti Adattár, 1548–81 leltári számú dokumentumát.

41 Losits, F., 1982, 114. L. még a HOM Régészeti Adattár, 1764–86 leltári számú dokumentumát.

42 Az előzetes adatokat köszönjük Bodnár Tamásnak.

43 HOM Régészeti Adattár, 2711–99 leltári számú dokumentum. Az információ közléséhez való hozzájárulást köszönjük Lovász Emesének.

20. kép. Császárkori germán lelőhelyek a Hernád-völgy magyarországi szakaszán

1. Berzék-Rákos-halom, 2. Onga-Bene halma, 3. Onga-Teknő-lapos, 4. Sóstófalva, 5. Szikszó-Vadász-patak partja, 6. Abaujszántó-Cekeháza, 7. Arka-Fónyi-patak partja, 8. Garadna-Kastélyzug, 9. Garadna-elkerülő út, 2. lh., 10. Garadna-elkerülő út, 1. lh., 11. Hernádvécse-Vasúti megálló, 12. Hernádvécse-Nagy-rét, 1. lh., 13. Hernádvécse-Nagy-rét, 4-7. lelőhelyek, 14. Hernádvécse-Nagy-rét 8. lh., 15. Göncruszka-Állattenyésztő telep, 16. Gönc-Szeszfőzde, 17-18. Gönc-Lúd-domb I-II., 19. Gönc-Közép-dűlő, 20. Hidasnémeti-Felső-mező

Hidasnémeti-Felső-mező: a 3. sz. főút rekonstrukciójához kapcsolódó megelőző feltáráson 2002-ben Lovász Emese császárkori telepjelenséget tárt fel a lelőhelyen.⁴⁴

Onga-Bene halma: Pusztai Tamás terepbejárása során császárkori leletanyagot talált.⁴⁵

Onga-Teknő-lapos: a 37. sz. főút szélesítéséhez kapcsolódó feltáráson 2006-ban Veres János egy császárkori germán településrészletet tárt fel.⁴⁶

Sóstófalva: hétvégi telekről egy római ezüstpénzt szolgáltatott be Scholtz Zoltán 2003-ban,⁴⁷ mely egy császárkori település létét feltételezi. A pénzt Kr. u. 100-ban, Traianus III. consulsága idején bocsátották ki. Felirata: PM TRP COS III PP.⁴⁸

44 HOM Régészeti Adattár, 3470–03 leltári számú dokumentum. Az információ közléséhez való hozzájárulást köszönjük Lovász Emesének.

45 HOM Régészeti Adattár, 4314–08 leltári számú dokumentum.

46 HOM Régészeti Adattár, 3961–06 leltári számú dokumentum. Az információ közléséhez való hozzájárulást köszönjük Veres Jánosnak.

47 HOM Régészeti Adattár, 4218–07 leltári számú dokumentum.

48 A leletet Szekeres Árpád (HOM) vizsgálta meg, melyet ezúton is köszönünk.

Szicszó-Vadász-patak partja: Wolf Mária leletmentése során 1979-ben szórvány császárkori anyag került elő a lelőhelyen.⁴⁹

Felsorolásunk alapján feltételezhető, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye más területein is magasabb lehet az ismert/registrált császárkori régészeti lelőhelyek száma a nyomtatásban közlőknél. Jelen tanulmánynak nem volt célja valamennyi lelőhely összegyűjtése, és olyan jelentős problémákat sem tárgyaltunk részletesen, mint a 2. századi viktóvándál betelepülés előtti lakosság összetételének, illetve egy a Przeworsk-kultúra területéről érkező korai bevándorlásnak a kérdése. E rövid elemzéssel Garadna-elkerülő út, I. lelőhely nagy kiterjedésű településének jelentőségére, valamint a többi Hernád-völgyi, újabb feltárásokon előkerült településrészletre és leletanyagra szándékoztunk felhívni a figyelmet, melyek feldolgozása révén a korábbiaknál részletesebb képet rajzolhatunk majd Északkelet-Magyarország császárkori településtörténetéről.

IRODALOM

Csengeri, Piroska

2005 Hernádvécse, Nagy-rét. Rövid jelentések – Short reports. In: *Kisfaludi, Júlia* (szerk.), Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological Investigations in Hungary 2004, Budapest, 230.

Istvánovits, Eszter–Kulcsár, Valéria

2003 A szarmata területek észak, északkeleti határvidékének régészete. In: *Visy, Zsolt* (főszerk.), Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, 278–280.

Komáromy, József

1958 Jelentés a Miskolci Nemzeti Színháznál végzett leletmentésről. – Bericht über die Fundrettung anlässlich der Renovierung des Nationaltheaters in Miskolc. HOMÉ 2, 155–173.

S. Koós, Judit–Csengeri, Piroska

2003 Sajószentpéter-Kövecses-dűlő. Rövid jelentések – Short reports. In: *Kisfaludi, Júlia* (szerk.), Régészeti Kutatások Magyarországon 2001 – Archaeological Investigations in Hungary 2001, Budapest, 210.

Lamiová-Schmiedlová, Mária

1963 Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku. – Zwei römerzeitliche Siedlungen in der Ostslowakei. SA 11/1, 59–86.

1969 Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. SIA 17/2, 403–501.

Losits, Ferenc

1980 Gönc-Középdűlő, Gönc-Lúddomb I., Gönc-Lúddomb II., Gönc-Szeszfözde. Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1979. évben. HOMÉ 19, 90–91.

1982 Göncruszka-Állattenyésztő telep. A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1980–1982. HOMÉ 21, 114.

---

49 HOM Régészeti Adattár, 1474–81 és 1475–81 leltári számú dokumentumok. Az információ közléséhez való hozzájárulást köszönjük Wolf Máriának. Az 1979. évről szóló HOM-jelentés nem említi a szórványos leleteket (*Wolf, M.*, 1980, 95.).

Lovász, Emese

- 1993 Császárkori telep feltárása Tiszaladányban. – Die Erschließung einer kaiserzeitlichen Siedlung in Tiszaladány. HOMÉ 30–31/2, 59–88.
1991 Abaujszántó és Boldogkőújfalu között. A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1988–1990. HOMÉ 28–29, 661.
1999 Hun és germán jellegű leletek Borsod megyében. – Hunnische und germanische Funde im Komitat Borsod. HOMÉ 37, 237–265.

Párducz, Mihály

- 1957 Római császárkori telep Miskolcon. HOMÉ 1, 45–59.

Párducz, Mihály–Korek, József

- 1958 Császárkori telep Ózdon. ArchÉrt 85, 18–36.
1959 Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. ActaArchHung 10, 159–194.

Salamon, Ágnes–Török, Gyula

- 1960 Funde von NO–Ungarn aus der Römerzeit. FolArch 12, 145–171.

Szabó, Miklós–Czajlik, Zoltán

- 2004 Vasművesség Északkelet-Magyarországon a Kr. e. 3. században: Sajópetri-Hosszú-dűlő. – Eisenverhüttung in Nordost-ungarn im 3. Jahrhundert vor Chr.: Sajópetri-Hosszú-dűlő. HOMÉ 43, 127–138.

K. Végh, Katalin

- 1975 Régészeti adatok Észak-Magyarország I–IV. századi történetéhez. – Archäologische Beiträge zur Geschichte Nord-ungarns im I–IV. Jahrhundert n. Z. HOMÉ 13–14, 1974–75, 65–129.
1985 Császárkori telep Észak-Magyarországon. – Kaiserzeitliche Siedlung in Nord-ungarn. ArchÉrt 112, 92–108.
1989 Császárkori telep Miskolc-Szirmán. – Kaiserzeitliche Siedlung in Miskolc-Szirma. HOMÉ 27, 463–499.
1999 Császárkori telep Szirmabesenyőn. – Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Szirmabesenyő. HOMÉ 37, 181–222.

Wolf, Mária

- 1980 Szikszó-Vadász patak partja, legelő. Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1979. évben. HOMÉ 19, 95.

**GERMANIC (VANDAL) SETTLEMENT OF THE ROMAN PERIOD FROM THE
HERNÁD VALLEY (NORTHEASTERN HUNGARY)**

Preliminary report on the excavation at Garadna-elkerülő út, site No. 1

Garadna-elkerülő út, site No. 1 was discovered by the archaeologists of the Herman Ottó Museum of Miskolc on the occasion of the fieldwork connected to the archaeological study preceding the reconstruction of the main road No. 3 in the Hernád valley in 1999. The site is situated on a former river terrace near the stream Bársonyos at a distance of 500–1200 metres northeast from the modern village (Fig. 1). Excavations were conducted by present authors at the site in 2002 and 2003. A total of 434 archaeological features (stratigraphical units) came to light from the Roman Period and some of the Middle Neolithic Bükk culture and of the Late Bronze Age (RBD-HA1). The size of the surface was 6100 m² (Fig. 2).

Remains of 22 semisubterranean houses with rectangular form sized of 4–5x5–5,5 m² were uncovered in 4 groups (Fig. 3). The buildings were W–E or NW–SE orientated with 6 postholes in them at least (Fig. 5–6). In the course of the excavation came to light approximately 60 postholes, 7 areas with several postholes and 180 storage and refuse pits with abundant find material. 17 refuse pits contained skeletons of buried dogs (Fig. 8).

40 rectangular “pits” are worthy of notice among the features that were found in 6 groups (10–20 pits per groups) on the surface (Fig. 4, Fig. 11). Their walls were plastered with clay and were burnt. The filling of these “pits” were burnt, ashy, sooty and there were big stones and charcoal of boughs and twigs of trees at the bottom of them. In two cases there was an animal skull and in another case a broken millstone in the pit (Figure 9). Secondary usage was observed in the case of 8 rectangular feature: they served for food storage. Big storage vessels with wide rim and decorated with incised wavy lines on their shoulder (Fig. 14) were found in them (Fig. 10). In our suggestion these “pits” were connected with iron smelting. They were in superposition with every other feature on the site. Task of the future detailed analysis of the findings to determine the relationship between the settlement features and the activity zones in which these rectangular pits were found.

The best analogies of them were discovered in Hernádvecse-Nagy-rét, site No. 5. and No. 7. in which sites more than 60 rectangular features were uncovered (more than 30 pits per groups, excavation conducted by T. Pusztai in 2004, unpublished). Further analogies (several features) have been known from Csengersima-Határátkelő (*Istvánovits, E.–Kulcsár, V.*, 2003, Fig. 18), Peder/Péder (Slovakia, *Lamiová-Schmiedlová, M.*, 1969, 416–418.) and Šebastovce-Barca (part of Košice/Kassa, Slovakia, *Lamiová-Schmiedlová, M.*, 1963, Obr. 4, 74.).

Among the ceramic finds there are local products and representations of Roman ware, too (Fig. 12–14). 60 pieces of terra sigillata or their imitation (Fig. 15), 5 pieces of glass vessels and a denar of Antoninus Pius (I. Faustina (mater), Coh: 78, AR: denar, Fig. 16–17) refer to the relationship between the Barbaricum and The Roman Empire and prove the intermediary role of the Hernád valley in the N–S trade. There is Germanic character of the form and decoration of 6 bone combs (Fig. 18) and a tin pendant decorated with stylized animal heads (Fig. 19).

In sum we can establish that on the basis of the foregoing data the settlement remains of Garadna-elkerülő út, site No. 1 can be dated to the 2–3rd centuries AD.

At the end of the study are shortly summarized the information about Germanic sites of the Roman Period from present-day Borsod-Abaúj-Zemplén County on the basis of publications and listed the unpublished sites of the period known from the Hungarian Hernád valley (Fig. 20).

Piroska Csengeri–Tamás Pusztai

ARCHAEOZOOLÓGIAI VIZSGÁLATOK HERNÁDVÉCSE 3-AS LELŐHELY S3 SZKÍTA KORI TELEPOBJEKTUMÁN BELÜL

DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA

A területet, hasonlóan a Hernádvécse-Nagy-rét 1. és 2. számú lelőhelyéhez, a Herman Ottó Múzeum régésze, Csengeri Piroska kutatta 2004 nyarán. A feltárt S3 számú szkíta kori objektumból összesen 216 csonttöredék került elő, ezek közül azonban csak 82 darabot lehetett faj szerint meghatározni.

A többi csontszilánk esetében csak két csoport elkülönítése volt lehetséges; az egyikbe a szarvasmarha-ló-szarvas méretű, nagytestű emlősök, a másikba pedig a juh és kecske-sértés-kutya méretű, kistestű emlősök tartozhattak.

FAUNALISTA

FAJOK	Darab	%
Szarvasmarha <i>Bos taurus</i> L. 1758	23	27,7
Ló <i>Equus caballus</i> L. 1758	1	1,2
Juh vagy kecske <i>Caprinae</i> Gray 1852	33	39,7
Házisertés <i>Sus domesticus</i> Erxl.1777	4	4,8
Kutya <i>Canis familiaris</i> L. 1758	18	21,6
Háziállatok	79	95,2
Mezei nyúl <i>Lepus europaeus</i> Pall. 1778	2	2,4
Hörcsög <i>Cricetus cricetus</i> L. 1758	1	1,2
Vad emlősök	3	3,6
Ponty <i>Cyprinus carpio</i> L. 1758	1	1,2
Hal	1	1,2
Meghatározhatóak	83	100
Nagytestű patás <i>Mammalia indet.</i>	42	
Kistestű patás <i>Mammalia indet.</i>	91	
Összesen	216	

Ez a töredékszám meglehetősen kevés, messzemenő következtetések levonására nem alkalmas. Emiatt a csontok egyértelműen csak a területen egykor elhullott állatokról, illetve azoknak az adott objektumba került részeiről árulkodtak. A kis mennyiségből adódható torzítások miatt a fajok fontossági sorrendjére már nem szabad következtetni.

A meghatározható fajú csontok alapján egyértelműen látszik a háziállatok fölénye. A vadállatokhoz mindössze egy nyúl-, egy hal- és egy hörcsögcsont tartozott, utóbbi nem is biztos, hogy a korabeli faunát képviseli, hiszen e faj egyedei előszeretettel fűrják bele magukat a talaj felső, lazább rétegeibe, ahol pusztulásuk után növelhetik a megtalált állatcsontok számát.

Mivel a csontok mindössze egy objektumból kerültek elő, a töredékeket aszerint is megvizsgáltam, hogy minimálisan hány egyedhez tartozhattak.

FAJOK	Legkisebb egyedszám
Szarvasmarha <i>Bos taurus</i> L. 1758	1
Ló <i>Equus caballus</i> L. 1758	1
Juh vagy kecske <i>Caprinae</i> Gray 1852	3
Házisertés <i>Sus domesticus</i> Erxl. 1777	1
Kutya <i>Canis familiaris</i> L. 1758	2
Mezei nyúl <i>Lepus europaeus</i> Pall. 1778	1
Hörcsög <i>Cricetus cricetus</i> L. 1758	1
Ponty <i>Cyprinus carpio</i> L. 1758	1

Amint ez a táblázatban is látszik, az azonos oldalú anatómiai részek alapján mindössze a kiskérődzők és a kutyák esetében lehetett több egyedet elkülöníteni.

Bár mindössze csak három vágás, és négy égésnyomot lehetett megfigyelni a csontokon, nagy részük minden bizonnyal konyhahulladék lehetett.

Ez idő tájt az ebhús fogyasztása már nem volt elterjedt a Kárpát-medencében (ezzel a szokással valamikor a bronzkor folyamán hagytak fel az itt élők), éppen ezért érdekes, hogy az egyik vágásnyomot egy kutya sípcsontján észleltem. A kutyák nyúzására a legkülönbözőbb korszakokból is ismerünk bizonyítékokat, de a megfigyelt vágásnyom sokkal erőteljesebb volt, mint a bőr lefejtésére szolgáló finom nyúzásnyomok. Mivel a végtagok testtől távolabb eső részei húsból szegényebbek, és a vágásnyomot a sípcsont disztális, azaz alsó felén ejtették, párhuzamok alapján az is feltételezhető, hogy a megtalált darab nem konyhahulladék, hanem csonteszközt próbáltak belőle készíteni.

Szintén a kutyák maradványai közül került elő egy olyan ép hosszúcsont, amelyből Koudelka módszerével marmagasságot lehetett számítani.¹ Az így kapott érték egy 56,6 cm-es, becsült nagyságú állatról árulkodik.

Az előkerült anyagban mindössze két esetben bukkantam betegségek nyomaira, szintén kutyacsontokon, ezek ismeretlen eredetű gyulladás okozta csontkinövések voltak egy könyök- és a már említett vágott sípcsonton.

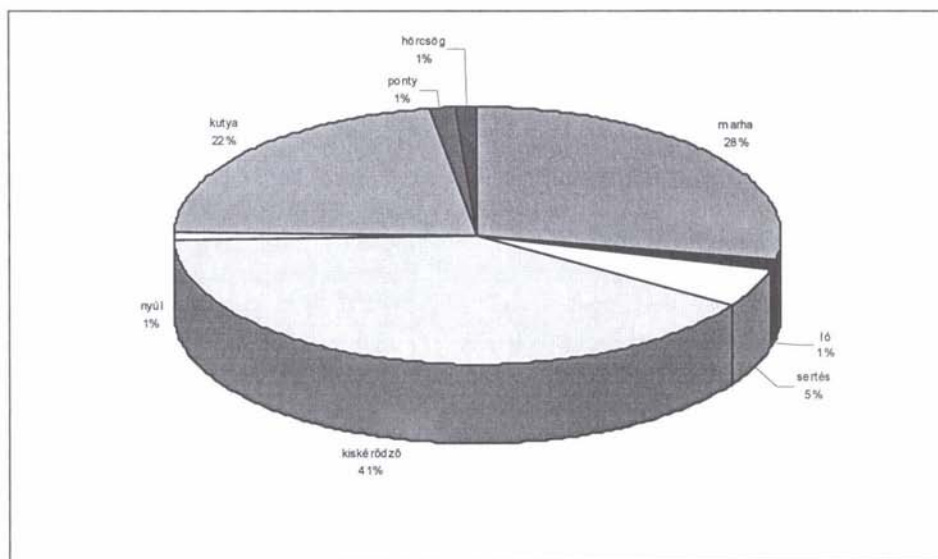
Az egyetlen lócsont, amely előkerült egy ép kézközépcsont volt, így, Kiesewalter számítását használva,² a példány marmagassága 143 cm-re becsülhető. Ez az érték megegyezik a Szentes-Vekerzugon feltárt szkíta temetkezések lócsont méreteinek átlagával.³ Sajnos ez az egy csont kevés ahhoz, hogy eldönthessük, mennyire voltak a lovak fontos haszonállatok az itt élt szkíta kori lakosság gazdaságában.

A többi fajról, a talált töredékek alapján, nagyon csekély információval rendelkezünk, hiszen nemcsak a marmagasság számítására alkalmas teljes hosszúcsontok hiányoztak, de a kérődzők esetében az egyedek jellemzését segítő ép szarvcsapok is. A megtalált négy sertéscsont közül az egyik egy koca foga, illetve egy másik csont a gödör betöltésének évszakosságának becsüléséhez ad támpontot. Ez utóbbi ugyanis egy újszülött juh lábközépcsont töredéke, a kiskérődzők pedig kora tavasszal ellenek.

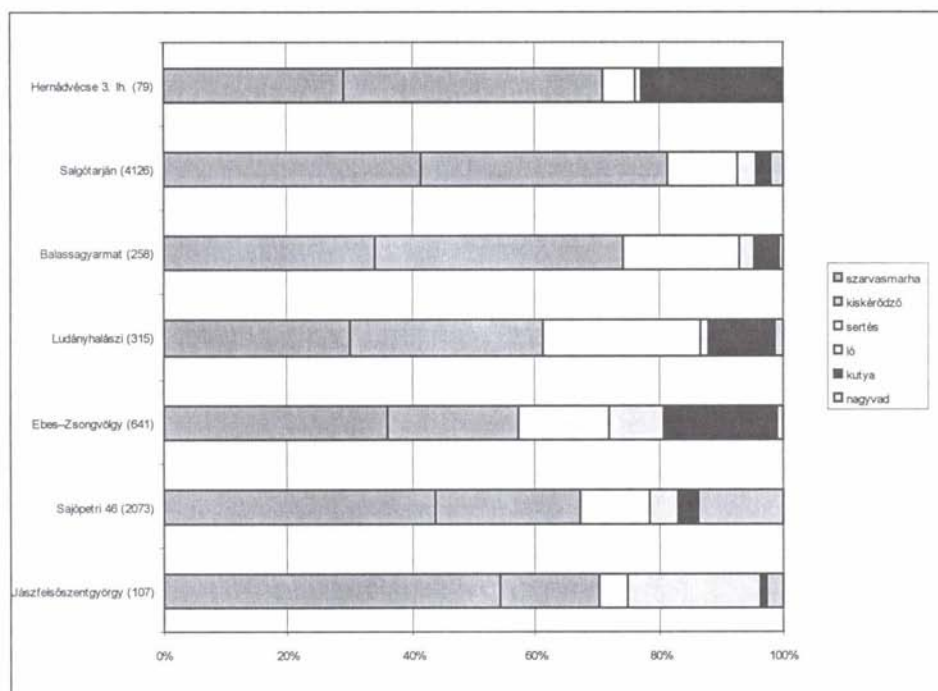
1 Koudelka, F., Das Verhältniss der Ossa longa zur Skeletthöhe bei den Saugertieren. Verhandl. d. Naturforsch. Ver. Brünn 24, 1885, 127–153.

2 Kiesewalter, Skelettmessungen am Pferde. Inaugural Dissertation, Leipzig, 1888.

3 Bökönyi S., Les chevaux scythiques du cimetière de Szentes-Vekerzug. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 2, Budapest, 1952, 171–183.

1. ábra. A főbb fajok arányai

2. ábra. A hernádvecse-i csontok összehasonlítása a korszak egyéb lelőhelyeinek állataival (Polgár-Kenderföldek és Hejőkeresztúr állatsontanyaga annyira csekély, hogy azokat nem foglaltam bele a táblázatba)

Noha ilyen kis leletegyüttesben az arányok megbízhatatlanok, a korszak egyéb ismert lelőhelyeiről előkerült állatsontokkal összehasonlítva a jóval nagyobb töredékszámú Salgótarján–Ipari Park II. „preszkíta” lelőhelyen⁴ talált csontok arányai hasonlítanak leginkább a hernádvécsei anyaghoz (2. ábra). Ott a szarvasmarhák aránya nagyjából megegyezett a kiskérődzökével (illetve egy kicsivel meghaladta azokat), majd a töredékszám alapján felállított fontossági sorrendben a sertések és a lovak következtek. A vadállatok aránya jóval kisebb, mint a háziállatoké. Ehhez képest a hernádvécsei anyagban a kiskérődzők álltak az első helyen, ezt követték a szarvasmarhák, majd a kutyák, sertések és a lovak, míg a vadállatok aránya csekély.

Két csonttöredéken kopásnyomokat lehetett megfigyelni, ami arra utal, hogy ezeket eszközként használták. Az egyik, egy kistestű állat sípcsontjának töredéke annyira *ad hoc* jellegű, hogy megmunkálás nyomai nem is látszottak rajta, csak egy enyhe kopásnyom a természetes törésfelületen. A másik egy nagytestű állat ismeretlen hosszúcsontszilánkjából készült, és az egyik felén kifényesedett a használatból. A tárgy pontos funkciója azonban nem ismert. Egy harmadik csonton, egy marhabordán pedig számos kaparásnyom mutatta, hogy ebben az esetben félkész eszközzel állunk szemben.

Összegzés

Az S3 objektumból előkerült csontok többsége háziállat, vadállatok csak elvétve jelentek meg közöttük. A háziállatokra úgy a töredékszám, mint a legkisebb egyedszám szerint is a kiskérődzők fölénye jellemző, bár ebben az esetben számolnunk kell a kis darabszámból adódható torzulásokkal is.

A hernádvécsei szkíta kori csontanyag vizsgálata a kis darabszám ellenére is fontos. Az objektum, ahonnan ezek a csontok előkerültek, minden bizonnyal telepépítmény lehetett, amely mellett egy nagy méretű ház helyezkedett el. A telepépítményből (S3) két állatszobrocska került elő, s egy harmadik szórvány darab, amelyek közül az egyik a feltárást végző régészek szerint lovat ábrázolt. Bár a most megvizsgált S3 számú objektum anyagában e faj egyetlen csonttal képviseltetett a többi állathoz képest, a lelőhely többi részének tervezett archeozoológiai vizsgálata jobban megvilágíthatja a lovak szerepét a település gazdasági és vallási életében.

Másfelől azért is szükséges ennek a kisebb mennyiségű anyagnak a bemutatása, mert a korszakra tartozó archeozoológiai vizsgálatoknak alávetett települések száma az itteni anyaggal együtt sem túl nagy, mindössze kilenc: Ebes-Zsongvölgy,⁵ Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi tanya,⁶ Polgár-Kenderföldek,⁷ Salgótarján–Ipari Park II., Sajópetri-Hosszú-dűlő/Sajópetri-Hosszú-rét,⁸ Hejőkeresztúr,⁹ Ludányhalászi, Balassagyarmat,¹⁰ és ezek közül

4 Bartosiewicz L.–Gál E., Állatmaradványok Salgótarján–Ipari Park II. lelőhelyről. In press.

5 Daróczy-Szabó L., Daróczy-Szabó M., Kováts I., Ebes-Zsongvölgy állatsontanyaga. Kézirat.

6 Bökönyi, S. History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest, 1974, 371.

7 Daróczy-Szabó M., Polgár-Kenderföldek szkíta állatsontanyaga. Kézirat.

8 Bartosiewicz L. Hús fogyasztás és állathasznosítás Sajópetri vaskori településén. Kézirat. Ez a kiterjedt település vegyesen tartalmazott szkíta és kelta régészeti leletanyagot.

9 Bökönyi, S. Függelék Párducz Mihály dolgozatához a hejőkeresztúri szkíta leletekről. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, II, Miskolc, 1958, 75.

10 Bartosiewicz L.–Gál E., Living on the Frontier: “Scythian” and “Celtic” animal exploitation in Iron Age Northeastern Hungary. In press.

hatnak a darabszáma alatta marad annak a minimum 500 meghatározható fajú csontnak, amelytől kezdve – Bökönyi Sándor szerint – egy anyagot reprezentatívnak tekinthetünk. Azaz a kisebb töredékszámú anyagok is fontosak, hiszen apránként felhalmozható, fontos információt hordoznak.¹¹

ANALYSIS OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL SAMPLE FROM THE SCYTHIAN FEATURE AT THE HERNÁDVÉCSE 3 SITE

Although only 82 animal bones were recovered from Feature S3 dating from the Scythian Age, their archaeozoological analysis was important, in part because little is known about this period in terms of archaeozoology, and in part because three animal figurines were also recovered from this feature.

Even though one of the animal figurines was identified as depicting a horse, the animal bone sample included but a single horse bone. The analysis of the animal bones from the other pits of the settlement will no doubt shed light on the role of horse in the community's economy and religious beliefs.

Most bones come from domestic animals, and only a few from wild species. Domestic species are dominated by small ruminants, both as regards the number of bones and the minimum number of individuals, although this might be misleading in view of the low number of bones.

The proportion of various species in the sample resembles that observed in the case of the much larger archaeozoological sample from the Pre-Scythian site at Salgótarján.

Márta Daróczi-Szabó

---

¹¹ Köszönetet szeretnék mondani dr. Alice M. Choykenak a csonteszközök vizsgálatában nyújtott segítségéért, és dr. Bartosiewicz Lászlónak a szakmai lektorálásáért, valamint azért, hogy Gál Erikával közös, még publikálatlan cikküket használhattam.

ADATOK A HERNÁD-VÖLGYI AVAR LOVAS SÍROK TEMETKEZÉSI SZOKÁSAIHOZ

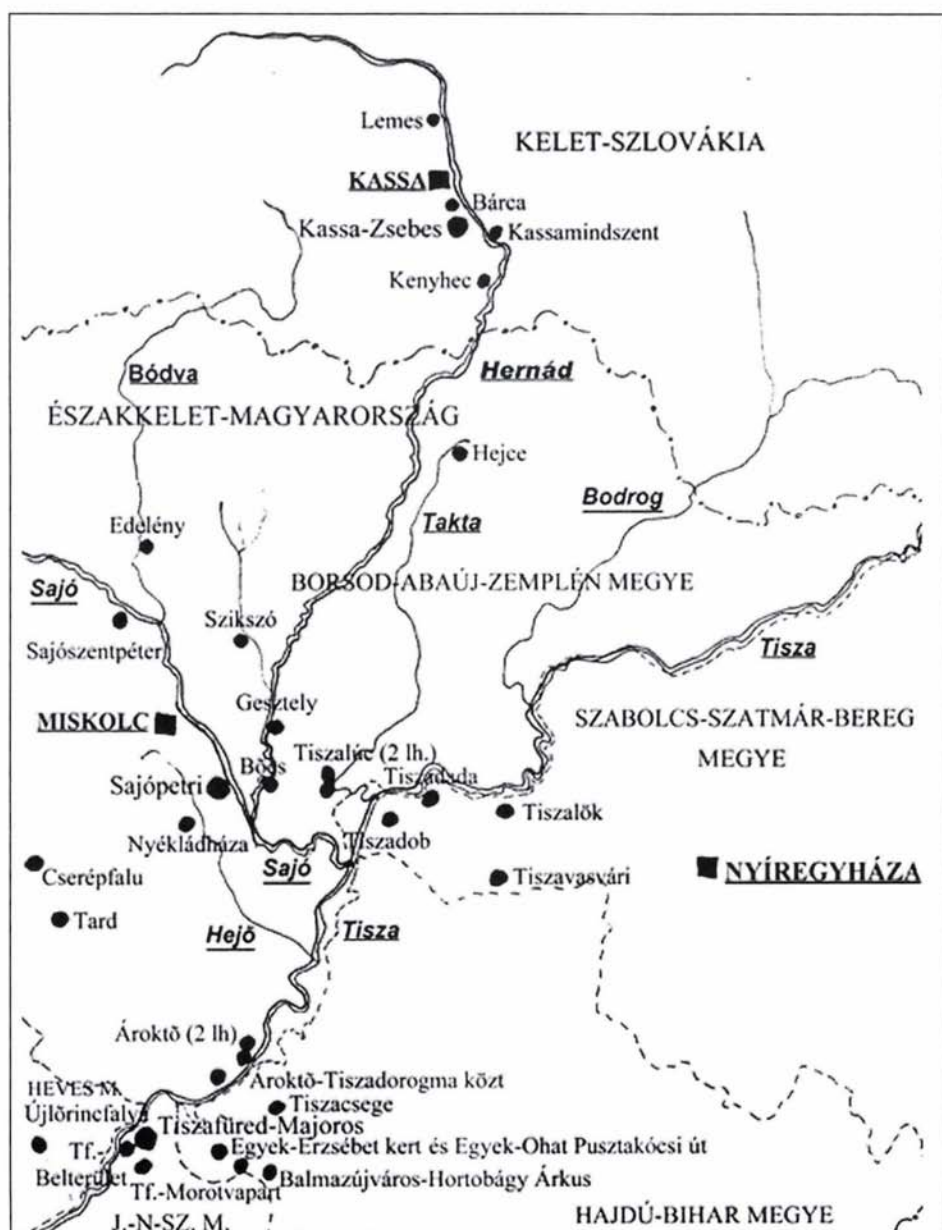
MAKOLDI MIKLÓS

Dolgozatomban az újabb feltárások tükrében kívánom áttekinteni és összefüggéseiben értelmezni a kelet-szlovákiai Lemestől (Lemešany) a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszafüredig, a Hernád és a Tisza mentén elhelyezkedő azon avar lelőhelyeket, melyeken ló vagy lovas sírok is találhatóak. Az elmúlt évtizedekben több tanulmány született, amelyek a kiválasztott terület avar kori anyagának egy részét már ismertették, illetve fel is dolgozták. Azonban olyan mű még nem létezik, ami átfogva ezt a folyóvölgyet, csak a lovas sírok kapcsán felmerülő kérdésekre próbál választ keresni. Ezt a hiányt próbálok most pótolni.

A terület lovas sírjainak szisztematikus áttekintése egy új ásatás eredményei miatt vált szükségessé. A Hernád-torkolat közelében, a közelmúltban feltárt 636 síros avar temető: Sajópetri-Hosszúrét-dűlő lovastemetkezései ugyanis felvetik azt – a magyar régészet berkeiben már régóta szunnyadó – kérdést, hogy vajon az eddig önálló lósírokként kezelt temetkezéseknek lehet-e párjuk a közelükben fekvő, sok esetben gazdag és általában férfi vázát tartalmazó temetkezés? Tehát lehet-e az „önálló lósírok” egy részét olyan lovas sírként kezelni, melyben a ló és gazdája külön sírgödörben helyezkedik el? Cikkemben többek között erre a kérdésre próbálok választ keresni, megvizsgálva Északkelet-Magyarország máig legnagyobb kereskedelmi forgalmát bonyolító folyóvölgyében – a Hernád völgyben és annak környezetében található avar lovastemetkezéseket.

Célkitűzések – módszer

Fő célom elsősorban az, hogy felhívjam a figyelmet a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén található, eddig alig kutatott lovas sírok jelenlétére – legyenek azok jól feltártak, vagy csak szórványos leletek. Ezen sírok temetkezési szokásait vizsgálom – középpontba helyezve a megye legnagyobb sírszámú temetőjét: Sajópetri-Hosszúrét-dűlőt, ahol az összesen feltárt 636 sírból 34 temetkezés tartalmazott lócsontvázat. Azonban a rendkívül sok szórvány és a megyén belüli többi lelőhely hiányos dokumentációja miatt szükséges vizsgálat alá vonni a terület tágabb környezetében elhelyezkedő lovas sírokat is. Így válik kézenfekvővé a teljes Hernád-völgy, illetve a Hernád–Sajó torkolat környéki területek (a Sajó alsó folyása, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyugati részének) vizsgálata. Viszont ettől alig néhány kilométerre délre található Tiszafüred, aminek környékéről számos lovas sírt ismerünk. Összességében így alakul ki tehát a vizsgálni kívánt terület, melyen három nagy, teljes egészében feltárt sírmező is található, összességében több mint száznegyven lovas sírral (Kassa–Zsebes–Šebastovce; Sajópetri-Hosszúrét-dűlő; Tiszafüred-Majoros). Emiatt, ezen három mérvadó temető tanulságai alapján csoportosítom a rendelkezésemre álló lelőhelyeket.

1. ábra. A vizsgált területen elhelyezkedő, ló- vagy lovas sírt is tartalmazó lelőhelyek

Már az elsődleges rendszerezés során is tényként kezelhetjük, hogy a vizsgálni kívánt területen több olyan temető és temetőrészlet is található, ahol önálló lósírok is vannak. Sőt olyanok is, ahol külön sírgödörben fekszik a ló és külön sírgödörben a lovas, ennek ellenére egyértelműen bizonyítható a két sír egyidejűsége – összetartozása, tehát lovas sír volta. Emiatt a kutatástörténeti áttekintés során külön kitérek az önálló lósírok, illetve a

külön sírgödörös lovas sírok kérdéskörére, hiszen ezek nem illeszthetők be egyértelműen a régebbi lovas-sírszerkezeti tipológiákba.¹ A vonatkozó irodalom áttekintése után röviden ismertetem a vizsgálni kívánt lelőhelyeken található lovastemetkezések fontosabb adatait, illetve bővebben foglalkozom a tiszafüred-majorosi temető lósírjaival.

A lelőhelyek ismertetése után elvégzem azok összehasonlító elemzését – a lovas sírok temetkezési szokásainak tekintetében. A vizsgálat során először is csoportosítom a területen található lovat is tartalmazó temetkezéseket. Ehhez egy, a régebbi rendszerektől kissé eltérő, tetszés szerint bővíthető sírszerkezeti tipológiát használok:

I. csoport: önálló lósírok

II. csoport: részleges lovas sírok

II/1.: egy sírban egy ló

II/2.: egy sírban több ló

III. csoport: egész lovat tartalmazó temetkezések

III/1. csoport: a ló és a lovas külön sírgödörben helyezkedik el (lovas sírpárok)

III/1.1. csoport: a ló és a lovas azonos irányban tájolt, ló a lovas bal oldalán

III/1.2. csoport: a ló és a lovas ellentétes irányban tájolt, ló a lovas jobb oldalán

III/1.3. csoport: ló a lovassal egy vonalban, ellentétes tájolásban – lábbal egymás

felé

III/1.4. csoport: ló a lovastól DK-i irányban, azonos irányításban, de nem egyvonalban, ellentétes tájolásban – „lábbal egymás felé”

III/2. csoport: a ló és a lovas közös sírgödörben helyezkedik el

III/2.1. csoport: a ló és a lovas azonos irányban tájolt

III/2.1.1. csoport: ló a lovas bal oldalán

III/2.1.1. csoport: ló a lovas jobb oldalán

III/2.2. csoport: a ló és a lovas ellentétes irányban tájolt

III/2.2.1. csoport: ló a lovas bal oldalán

III/2.2.1. csoport: ló a lovas jobb oldalán

III/3. csoport: egyedi vagy ritka esetek

III/3.1. csoport: fülkesír

III/3.2. csoport: padmalyos sír

III/3.3. csoport: egész ló az ember váza fölött

IV. csoport: szimbolikus lovas sírok (melyekből a lovas hiányzik)

V. csoport: lószerszámos sírok (vagy jelképes lovas sírok – melyekből a ló váza hiányzik).

Ezen csoportosítás során szándékosan nem veszem figyelembe a sírok égtájak szerinti tájolását,² ugyanis ez nem függ össze a sírszerkezetekkel, hiszen egy temetőben számos szerkezeti típus előfordulhat, de a sírok tájolása általában megegyezik. Hasonló okból vizsgálom külön tételként a lovas és lova között előforduló esetleges vertikális szintkülönbségeket és a temetők lovas sírjainak leletgazdagságát, fegyverbőségét, illetve szegénységét is.

---

1 Kiss A. 1963: 153–161; Rosner 1975–76: 96–98; Bóna 1979: 3–32; 1980: 31–95; Némethi–Klima 1991: 176–178.

2 Természetesen a ló és a lovas egymáshoz viszonyított irányítását figyelembe veszem.

Cikkem befejező részeként ezen vizsgált szempontok szerint külön területi és időbeli csoportokat próbálok elkülöníteni a Hernád-völgyön belül, melyek eltérhetnek egymástól temetkezési szokásaik és társadalmi felépítésük szerint is.

Végül célom az, hogy felhívjam a figyelmet a temetkezési szokások regionális elemzésében rejlő lehetőségekre, hiszen így meglepően kis területű szokáskörzeteket³ lehet elkülöníteni – szemben például a tárgyi leletanyag tipologizálásával, ami sok esetben csak a nagyobb műhelykörzetek meghatározására illetve a kereskedelmi útvonalak felvázolására alkalmas.

Kutatástörténeti áttekintés

A Kárpát-medencében az avar lovas sírok kutatásának sajnálatos módon nem szenteltek akkora figyelmet, mint amekkorát az megérdemelne. Fettich Nándor kezdetben előremutató és figyelemre méltó tanulmánya⁴ után, kevés összefoglaló jellegű mű született e témában.⁵ Ezek közül ki kell emeljünk Kiss Attila 1962-es cikkét, melyben az addig ismert sírokat összesen 14 csoportba sorolja, azok fektetési rendje szerint.⁶ Ő alkotja meg az önálló lósírok fogalmát is.⁷ Kiss Attila néhány oldalas írása óta viszont, máig nem készült hasonló jellegű összefoglaló mű,⁸ pedig az azóta ismertté vált leletanyag mennyisége meghatározódott. Természetesen számos részproblémát feldolgoztak 1962 óta, de az általam vizsgálni kívánt „önálló lósírok” kérdését eddig csak felületesen érintette a kutatás.

Először tehát Kiss Attila hívta fel a figyelmet arra, hogy vannak olyan temetkezések, melyek sírgödörben nem található emberi, csupán csak lóváz – emiatt ezeket önálló lósírként kezelte (Kiss A. féle VII. csoport⁹). Viszont Kiss nem foglalkozott azzal, hogy ezeknek az „önálló lósíroknak” lehet-e párjuk (gazdájuk) külön sírgödörben, a lósír mellett vagy annak közelében. 1975–76-ban Rosner Gyula is kitér e probléma vizsgálatára a Szekszárd-Bogyiszlói úti temető lovas sírjainak vizsgálatában, de Kiss Attila nyomán ő is magányos lósírokként kezelte a külön sírgödörös lovakat.¹⁰ Ezen alapvetések után a kutatás a külön – saját sírgödörben előkerült lovakat önálló lósírokként definiálja szinte máig, és sok esetben kísérletet sem tesz arra, hogy megkeresse azok párját.¹¹

Természetesen vannak kivételek is, például a csókai temetőben is egyértelműen lovas sírként tárgyalják a 43. sírt a szerzők, pedig a ló külön sírgödörben található;¹² nyolc

---

3 „Szokáskörzet” alatt azt a jól körülhatárolható területi egységet értem, ahol egy adott temetkezési szokás elterjedése vagy esetleg sűrűsödése egyértelműen kimutatható (a szokáskörzetek természetesen átfedésben is lehetnek egymással).

4 Fettich 1928: 114–127.

5 Korek–Kovrig 1960: 257–287.

6 Kiss A. 1963: 153–161.

7 Kiss A. 1963: 155.

8 Kivéve talán Bóna Istvánnak a szegvár-sárpoldali lovas sír kapcsán írt cikkeit (Bóna 1979; 1980); illetve Madaras László 2001-es tanulmányát (Madaras 2001).

9 Kiss A. 1963: 155.

10 Rosner 1975–76: 96. Viszont ugyanerről a temetőről írott monográfiájában Rosner már kitér arra, hogy az önálló lósíroknak lehet „gazdája”, csak ezek azonosítása gyakorlatilag nem lehetséges a köztük lévő sokszor nagy távolság miatt, illetve azért, mert több variáció is elképzelhető – Rosner 1999: 105.

11 Pl. Garam 1987.

12 Kovrig–Korek 1960: 260.

évvel később, 1968-ban, az ároktő-pélypusztai temető közreadásakor K. Végh Katalin is összetartozó sírpárként – lovas sírként közli a 13. számú ló- és 12. számú férfisírt, pedig azok is külön sírgödörben helyezkednek el.¹³ Az első kutató, aki tudatosan felhívja a figyelmet a külön sírgödörben lévő ló és lovas összetartozására az Madaras László, aki a Tiszafüred-Morotvaparton előkerült 3 db lovas sír kapcsán bizonyítja ezt egyértelműen,¹⁴ majd véleményét későbbi cikkeiben is fenntartja.¹⁵ A közelmúltban pedig Juhász Irén is hasonló megállapításra jutott a szarvas-rózsási temetőrészlet vizsgálata során.¹⁶ És ezt bizonyítja a Sajópetri-Hosszúréti-dűlőben feltárt lovas sírok egy része is.¹⁷ Tehát legalább három-négy temetőben kimutatták már, hogy az „önálló lósíroknak” általában van párjuk – gazdájuk, tehát ezek nem lósírként, hanem külön sírgödörös lovas sírként kezelendők.

Az „önálló lósírokra” vonatkozó kutatástörténeti áttekintés után bemutatnám a cikkemben tárgyalt lelőhelyek irodalmát is. A vizsgált terület négy régióra osztható: a Hernád felső szakasza (Kelet-Szlovákia), a Hernád középső és alsó szakasza (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), a Hernád–Sajó torkollattal szemben lévő tiszántúli területek (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyugati határvidéke) és a torkollattól délre eső vidék – Tiszafüred környéke (Hajdú-Bihar, Heves, illetve Jász-Nagykun-Szolnok megye vonatkozó részei).

Kelet-Szlovákiában már a 19. század végén előkerültek egy avar lovas sír maradványai Lemesről (Lemešany). Azóta is ez a Hernád-völgy legészakabbra elhelyezkedő „temetőrészlete” (azaz csak egy lovas sír leletei), melyet Nagy Géza már 1893-ban említ.¹⁸ Ettől délre a Hernád mentén helyezkedik el egy településtömb, mely körül 4 db, lovas sírokat is tartalmazó temető került elő az 1930-as évektől kezdve (*Kassa-Zsebes*–*Košice-Šebastovce I, Lapiše I; Bárca* – *Košice-Barca, Gazdinska škola; Kassamindszent* – *Valalíky-Všechsvätých, Koscelne; Kenyhac*–*Kechnec /Hranica pri Hornáde/* – *Strkovisko*). Ezen részben, vagy egészben feltárt temetőket J. Pástor,¹⁹ J. Eisner,²⁰ J. Kabát,²¹ V. Budinský-Krička – A. Točík²² és J. Béreš²³ közléseiből ismerjük. Viszont az összes Kassa környéki temetővel foglalkozott szakdolgozata keretében Csiky G.,²⁴ illetve J. Zábójník összefoglaló művében²⁵ is szerepel minden említett lelőhely.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 15 helyszínről vannak adataink lovas sírokra utaló nyomokról. Az első jelentős közlések K. Végh Katalin nevéhez fűződnek, aki 1964-ben a sajszentpéteri,²⁶ 1965-ben pedig a nyékládházi avar temetőt közölte.²⁷ 1968-ban, szintén ő foglalta össze a miskolci Herman Ottó Múzeumban található avar kori,

13 Végh 1968: 48–49.

14 Madaras 1991: 276–278, 3. térkép.

15 Madaras 2001: 24.

16 Juhász 2006: 205.

17 Makoldi 2006: 91–95.

18 Nagy 1893: 109, 2. lábjegyzet.

19 Pástor 1954: 136–143; 1961: 185–200; 1968: 175–182; 1971: 89–179; 1982: 305–333.

20 Eisner 1941: 375.

21 Kabát 1954: 604–608, 709–710, 715–716.

22 Budinský-Krička – Točík 1991.

23 Béreš 1985: 51–53.

24 Csiky 2002. Ezúton szeretném megköszönni Csiky Gergelynek, hogy kiadatlan szakdolgozatát rendelkezésemre bocsátotta.

25 Zábójník 1995: Nr. 30, 40, 41, 44, 71, Abb. 6, 8.

26 Végh 1964.

27 Végh 1965.

nagyrészt szórványnak tekinthető leleteket.²⁸ Ezen alapvetések után 1981-ben jelent meg Garam Éva tollából a böcsi leleteket ismertető cikk, mely a késő avar kor végének fontos kronológiai problémáit is tisztázta az állatfejes és vésett-poncolt díszítésű lószerszám-típusok vizsgálatán keresztül.²⁹ A nyolcvanas évek végétől napjainkig terjedően, pedig Lovász Emese munkásságát kell kiemelnünk, aki 1992-ben megjelent tanulmányában újra foglalkozik a megyében található avar leletekkel – melyek közt már saját ásatásai is szerepelnek.³⁰ A kilencvenes évek végétől kezdve – az autópálya-építések megelőző feltárásai során szintén ő volt az, aki feltárt két nagyon fontos temetőt: az Ároktő-Csik gát nevűt (1 db lovas sír, csótárral) és Sajópetri-Hosszúrét-dűlőt, ahol 34 db ló és lovas sír került elő, melyeket a szerző dolgozott fel szakdolgozatában.³¹

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének csak azt a nyugati kiszögellését érintem mostani kutatásom során, amely a Tisza keleti partját foglalja magába a Sajó és Takta torkolat tájékán. Régebről ismert itt már öt lelőhely (Tiszadob, Tiszadada, Tiszavasvári-Koldusdomb, Tiszavasvári-Eszenyi telek (Vöröshadsereg útja 8–10.), Tiszalök-Hajnalos), melyek megtalálhatóak Csallány Dezső 1960-as, a sírmezőket összefoglaló és értékelő cikkében,³² illetve Némethi Mária és Klima László 1992-es tanulmányában.³³ Fancsalszky Gábor közlésének és az ADAM³⁴ megjelenésének köszönhetően ezen lelőhelyek sora még két-tővel bővül (Tiszavasvári-Belsőmajoros, Újtelepülés; Tiszavasvári-Petőfi u. 49.),³⁵ illetve tudomásom szerint az elmúlt években Tiszavasvári környékén tovább folytatódtak a kutatások, új, figyelemre méltó leleteket hozva napvilágra, de ezen temetkezések publikálása eddig még sajnos nem történt meg. Ezen régió vizsgálatát azért tartom fontosnak, mert igencsak közel található a Hernád vidékhez, mégis az ott megismert temetkezésektől alapjaiban különbözik ez a településtömb, hiszen ez már a kora avar kortól lakott, ellentétben a Tisza nyugati partjával. Így tehát e néhány lelőhely ismertetésével jó összehasonlítási alapot kaphatunk a Tisza keleti partján található kora, és közép avar lovas sírok és az átellenes oldalon feltárt közép illetve késő avar lovas sírok tekintetében.

A negyedik, egyben legdélibb régióban – Tiszafüred környékén – a legjelentősebb temető a tiszafüred-majorosi, mely 1282 síros és 70 db „önálló lótemetkezést” is tartalmaz, ami tudomásom szerint a második legmagasabb szám eddig a Kárpát-medencében.³⁶ A temetőt monografikus formában Garam Éva közölte, viszont a kötet csak sok év nyomdai várakozás után, 1995-ben jelent meg,³⁷ de már korábban kiadásra került külön, csak a temető lósírjaival és azok kapcsolataival foglalkozó tanulmánya.³⁸ Ezen fontos írásokon kívül csak pusztán anyagközlések láttak napvilágot a környék avar leleteivel kapcsolatban, melyek közül kiemelendő Madaras László fentebb már említett 1991-es műve, melyben a tiszafüred-morotvaparti lovas sírok kapcsán hívja fel a figyelmet azon fontos temetkezési

---

28 Végh 1968.

29 Garam 1981.

30 Lovász 1992.

31 Makoldi 2006. Ezúton szeretném megköszönni dr. Lovász Emesének, hogy rendelkezésemre bocsátotta saját feltárásainak adatait és anyagát a lovas sírok tekintetében.

32 Csallány 1960: 33, 43–46, 51–59.

33 Némethi–Klima 1992: 227–228.

34 ADAM = Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Szentpétery, J. (Hrsg.) Varia ArchHung XIII/1–2, Budapest 2002.

35 Fancsalszky 1999: 107–141.; ADAM 2002: 385.

36 A „rekordot” Dévényújfalú (Devínska Nová Ves) tartja a maga 94 lovas sírjával (Eisner 1952).

37 Garam 1995.

38 Garam 1987.

szokásokra, hogy a ló és a lovas külön sírgödörben is elhelyezkedhet, de ettől függetlenül a két sír összetartozik, tehát egy lovas sírként kezelendő. És arra, hogy a lovas sírja általában mélyebb, mint a lóé.³⁹

A szűkebb területre vonatkozó kutatástörténeti áttekintés után, most bemutatom részletesebben a vizsgálni kívánt temetőket illetve a bennük elhelyezkedő lovas sírok fontosabb jellemzőit.

A lelőhelyek

Munkám során összesen 35 temetőt vizsgáltam. Ezek közül mindösszesen csak 5 van teljes egészében feltárva, a többi lelőhely vagy csak részben közölt, esetleg csak igen kis mértékben kutatott vagy szinte teljesen elpusztult, mielőtt még a régészek letmentő ásatást végezhettek volna. Az öt, teljes mértékben feltárt temető, északról dél felé haladva: Kassa-Zsebes (Šebastovce), Sajópetri–Hosszúrét-dűlő, Tiszavasvári-Petőfi u. 49.(?) és Tiszafüred-Majoros, illetve ide kell még sorolnunk Tiszafüred-Morotvapartot is a maga öt sírjával. Ezek az összes lelőhely 14,28%-át alkotják csupán.

A feltárt ló- és lovas sírok száma együttesen minimum 275.⁴⁰ Ebből 111 a Hernád felvidéki szakasza mellett került elő (40,36%),⁴¹ 52 Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (18,91%), 16 Szabolcs-Szatmár-Bereg nyugati részéről (5,82%)⁴² és 96 Tiszafüred környékéről (36%). Láthatjuk tehát, hogy a legtöbb ló a Kassai-medencében fordul elő, majd következik Tiszafüred környéke, végül Borsod megye, ahol kimagaslik Sajópetri, a maga 34 ló- és lovas sírjával (12,36%). A jelenlegi adatok alapján – amely nem feltétlenül tükrözi a valóságot – ezt a három sűrűsödési pontot figyelhetjük meg a vizsgált területen.

Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy ez a három sűrűbben fedett terület három teljesen feltárt temető vonzáskörzetében helyezkedik el, tehát nem alaptalan az a feltételezés, hogy ha ismernénk a szórányleleteket adó lelőhelyeket teljes egészében (nem is beszélve a teljesen ismeretlen sírmezőkről), akkor egészen más lehetne a kép! Ennek fényében csoportosítottam a temetőket aszerint, hogy milyen mértékben kutatottak: teljesen feltártnak tekinthető és viszonylagosan ismertett vagy publikált: 5 db (14,28%) (Kassa-Zsebes /Šebastovce/, Sajópetri-Hosszúrét-dűlő, Tiszavasvári-Petőfi u. 49., Tiszafüred-Majoros, Tiszafüred-Morotvapart); teljesen vagy megközelítően feltártnak tekinthető, de alig ismertett 2 db (5,71%) (Kassamindszent /Valalíky-Všechsvätých/ és Ároktő-Csík gát); temetőrészlet vagy több lovas sírra utaló szórányleletek: 13 db (37,14%); magányos lovas sír vagy csak egy lóra utaló szórányleletek: 16 db (45,71%). Ebből láthatjuk, hogy 7 viszonylagosan reprezentatív lelőhely (20%) áll szemben 28 töredékesen ismert temetővel (80%), tehát négyszer annyi szórányleletek vagy bizonytalan lelőhely van, mint megbízható, ráadásul erről a 7 lelőhelyről ismerjük a 275 lovas sír 71,64%-át, ami 197 sírt jelent! Ha ezeket a megbízható temetőket vesszük alapul, akkor láthatjuk, hogy

39 Madaras 1991: 276–278.

40 Azért használom a „minimum” jelzőt, mert a szórányleleteket csak 1 lovas sírt tartalmazó lelőhelyeknek tekintem általában, pedig köztudottan ritka az olyan késő avar lovas lelőhely, ahol csak egy lovas sír található.

41 A százalékos adatok az összes lelőhely arányában értelmezendők.

42 A megyének csak a nyugati részéről emeltem ki a Tisza közelében lévő néhány lelőhelyet, hogy kronológiai támpontokat nyerjünk ebből a régióból is.

egy teljesen feltárt, lovas sírokat is tartalmazó lelőhelyen átlagosan 28 lovas sír kerül elő. Ha ezt a számot ideális esetnek vesszük és kivetítjük az összes szórványosan ismert lelőhelyre, akkor $35 \times 28 = 980$ db lovas sírt kapunk eredményül a vizsgált területre, ami már egy elgondolkodtató mennyiség.

Mindennek tudatában röviden bemutatnám a régió 35 db, eddigi ismereteink szerint összesen 275 db ló- illetve lovas sírt tartalmazó lelőhelyét, alfabetikus sorrendbe szedve:⁴³

A vizsgált lelőhelyek

Ároktő-Csík gát (B.-A.-Z. megye)

Az ásatások a 90' évek második felében zajlottak, 250 sírt tártak fel, melyből 1 lovas és 20 hun kori. Az avar sírok Ny–K, ÉNy–DK tájolásúak. A temető a középső avar kortól a késő avar kor végéig használatban volt. Aranyozott bronz tárgyak is vannak a leletek között. Néhány baltás és két íjász sírja is előkerült. – 214. sír: a ló a lovas balján, vele azonos tájolásban, magasabb szinten, padkán nyugszik. A férfi mellékletei jellegtelenek, de a lónak van elől-hátul vasalt kápájú nyerge, illetve csótára is, mely a 8. sz. második felére, a 9. sz. elejére datálja a sírt.⁴⁴

Irodalom: Dr. Lovász Emese ásatása, publikálatlan.

Ároktő-Pélypuszta (B.-A.-Z. megye)

1932-es ásatás, temetőrészlet, 23 feltárt sír, melyből 1 lovas és egy ló (?). Dokumentáció nem maradt túl sok és az is hiányos, de a 12–13. férfi-ló sírről két fénykép is fennmaradt. – 12 (férfi) – 13. (ló) sír: Tájéolásuk bizonytalan: az ásatási leírás szerint a lovas a lótól DK-i irányban került elő. Ezt összevetve a fényképpel a DNy–ÉK-i tájolás valószínűsíthető. Ezen kívül a fényképen jól látszik, hogy a ló és a lovas külön sírgödörben fekdühetett, kb. 1 m távolságban és 1 m-es mélységben. A két váz azonos tájolású, a ló a lovas bal oldalán. Mellékletek: férfi: valószínűleg ezüstözött bronz, lemezes övkészlete lehetett (elveszett) + kés + csiholó + kova + állatcsont (Végh 1968: III. t. 1, 3); ló: számos félgömb alakú bronzpityke + 44 db elveszett tárgy + oldalpálcás zablá + kengyelek (Végh 1968: I. t. 11–13; II. t. 1–2). – 20. (ló) sír: Leírás nincs. Elvileg önálló lósír, de az ásatási körülményeket tekintetbe véve lehet az előzőhöz hasonló külön gödrös lovas is (ugyanis a szelvényfal mellett található). Mellékletek: szájában egyenes oldalpálcás vaszablá (Végh 1968: IV. t. 3) és a bordák jobb oldalán egyenes talpú, hurkos fülű kengyel (Végh 1968: IV. t. 1). Az újraleltározásnál ehhez a sírhoz soroltak még egy kerek talpú, hosszú fülű kengyelt (Végh 1968: IV. t. 2) és egy edényt is (Végh 1968: XIX. t. 1). A sírok egykori ezüst(özött?) vereteit és a lószerszámokat tekintve a temetkezések inkább a középső avar korra keltezhetőek, mint a késő avarra.

Irodalom: Végh 1968: 47–50, I–II., III. tábla: 1–4, IV., XIX. tábla: 1; Lovász: 1992: 83; ADAM 2002: 85.

43 A lelőhelyek elhelyezkedéséhez lásd: 1. ábra.

44 A temetőre vonatkozó információkért Lovász Emesének tartozom köszönettel.

Ároktő és Tiszadorogma között (B.-A.-Z. megye)

Megay Géza ásatása – közelebbi lelőhely ismeretlen. Az őskori leletek között egy avar agyagedény fele része (Végh 1968: XIX. t. 3) és egy vaskengyel talprésze került elő. Irodalom: Végh 1968: 51, XIX. tábla: 2.; Lovász 1992: 85; ADAM 2002: 85.

Balmazújváros-Hortobágy-Árkus (Hajdú-Bihar megye)

Nagyjából a temető felének megsemmisülése után sikerült 50 sírt feltárni, amik rendkívül gazdag leletanyaggal rendelkeznek és van köztük 16 db lovas sír is. Leletanyag: aranylemezből préselt övkészletek. Az öntött, aranyozott öv- és lószerszámdíszeken növény-, állat- és emberábrázolások láthatóak. A női sírokban arany bizánci gyűrűk, fülbevalók, aranylemezek, lemez halotti gyűrűk. És a temetőben található egy aranyozott ezüst övkészletes (szaltovói típus) honfoglalás kori férfi is. Az avar sírok datálása: 7. sz. utolsó negyedétől a 9. sz.-ig.

Irodalom: Kürti–Menghin 1985: 82–83, Abb. 86–87; ADAM 2002: 42.

Bárca – Košice-Barca (Kelet-Szlovákia)

Ásatások 1936-tól folytak a területen. 17 (Csiky 2002: 126–127) vagy 19 (Zábojnik 1995: 211) feltárt avar sírból 4 lovas sír, mind férfi. Három esetben a ló az emberrel elentétes tájolásban a halott bal oldalán. 1 esetben a bal oldalán, de azonos tájolásban! Az embersírok tájolása K–Ny, illetve 1 db D–É. A temetőben sok a fegyver. A sírmező a 8. sz. második negyedétől a 9. sz. közepéig lehetett használatban.

Irodalom: Zábojnik 1995: Nr. 40; Csiky 2002: 126–134; ADAM 2002: 208–209.

Böcs-Sárgaföldespart (Sárgaföld) (B.-A.-Z. megye)

A területen a 30'–50' évek során folytatott agyagbányászás során gazdag avar temető pusztult el, melyben zablás pitykés lovas sírről is tudtak a helyiek.

1959-ben egy másik lovas sírt „tártak fel” helyi diákok (1. sír). Elmondásuk szerint a sír tájolása ÉNy–DK, a lócsontváz az ember bal oldalán, tőle 40–60 cm-re, „fejük egyvonalban”, tehát tájolásuk azonos. Mellékletek: férfi: öntöttbronz (laposindás – liliomos) övkészlet (Garam 1981: 1. kép: 1–6); ló: egyenes oldalpálcás zabra (Garam 1981: 2. kép) és vésett-poncolt díszű, lófej alakú veret (Garam 1981: 1. kép: 7). Garam szerint ilyen veretek a Duna–Tisza közén és a Szigetközben fordulnak elő nagyobb számban, az avar birodalom peremterületein – legközelebbi párhuzam Tiszafüred-Majoros 1075. sír (szíjvég). Datálás: 8. sz. második fele? – 9. sz. eleje.

Irodalom: Végh 1968: XIX. tábla: 3; Garam 1981; Lovász 1992: 83; ADAM 2002: 65.

Cserépfalu (B.-A.-Z. megye)

Avar kori kengyel került be innen a Herman Ottó Múzeumba.

Irodalom: ADAM 2002: 98.

Edelény (B.-A.-Z. megye)

1957-ben ajándékként került a múzeumba egy „S” oldalpálcás vaszabra (Végh 1968: V. t. 3) és két négyzetes fülű, alul kiszélesedő szárú, homorúan ívelt, széles, bordázott talpú kengyel (Végh 1968: V. t. 1–2). A leletekből ítélve a „temető vagy sír” kora a késő avar kor második felére tehető (8. sz. második fele).

Irodalom: Végh 1968: 51, V. tábla: 1–3; Lovász 1992: 85; ADAM 2002: 126.

Egyek-Erzsébet-kert (Hajdú-Bihar megye)

11 késő avar sír (és egy szarmata), melyből kettő önálló lósír: egyenes talpú kengyelek, zablák. Datálásuk: 8. sz.

Irodalom: Kralovánszky 1965: 38; ADAM 2002: 126.

Egyek-Ohat, Pusztakócsi halastó (Hajdú-Bihar megye)

1957-ben került elő egy avar kori lovas sír edénnyel.

Irodalom: ADAM 2002: 127.

Gesztely-Szölök teteje dűlő (B.-A.-Z. megye)

Házépítésnél került elő egy emberi váz és lócsontok, illetve egy kis fazék – feltehetően avar lovas sír.

Irodalom: Gádor–Hellebrandt 1976: 66; Lovász 1992: 85; ADAM 2002: 145.

Hejce (B.-A.-Z. megye)

Szórvány sírlelet: tausírozott, hosszú fülű, bordás talpú kengyel. Datálás: 8. sz. második fele.

Irodalom: Végh 1968: 61; Lovász 1992: 85; ADAM 2002: 159.

Kassamindszent–Valalíky–Všechsvätých, Koscelne (Kelet-Szlovákia)

Hernád jobb partján 1959–60, 1982–84-ben ásták. Csiky szerint: 111 sírból 35 van közölve valamilyen szinten, ebből 5 lovas férfi- és 2 lósír. Birituális a temető 6 db hamvasztott, urnás sírral. Zábójnik szerint: 212 feltárt sírból 38 lovas(!) és 56 sír van összesen közölve. Az ADAM szerint pedig 204 sírból 39 lovas és 9 hamvasztásos. Én a Zábójnik-féle számadatokat veszem alapul. A vélemények abban megegyeznek, hogy a lovas sírok közt van két önálló lósír is, amely a Kassai-medencéből csak innen ismert! Tájékozás általában K–Ny, a lovak feltehetően az ember bal oldalán, ellentétesen tájolvva. Gyakoriak a fegyverek. A kronológia és a leletanyag hasonlít Zsebeshez. Datálás: 8. sz. második negyedétől – 9. sz. közepéig(?).

Irodalom: Zábójnik 1995: Nr. 71; Csiky 2002: 122–126; ADAM 2002: 403.

Kassa-Zsebes – Košice-Šebastovce (Kelet-Szlovákia)

Eza a temető teljesen feltártnak tekinthető: 369 db avar sírral. Tájékozás: kisebb-nagyobb eltérésekkel K–Ny irányítású, a temető sírjainak 89%-a (329 db) és mindösszesen csak három sír van, ami nagyjából Ny–K tájolású (0,81%). Datálás: Zábójnik: Spätawarische Stufe (SS) II–IV: 720–800 (820) – Csiky: 860 (drótékszerek alapján). A 369 sírből 46 lovas (12,47%) (36 férfi, 3 nő, 6 gyerek, 1 szimbolikus lovas sír). Valamennyi sírban a ló az elhunytal közös sírgödörben, annak bal oldalán, vele ellentétes tájolásban fekszik. A férfisírok 46%-ában volt ló! A temető 56 sírjában volt fegyver, melyből 37 lovas (férfi és gyermek).

Irodalom: Budinský–Krička–Točík 1991; Zábójnik 1995: Nr. 41; Csiky 2002: 17–103; ADAM 2002: 209.

Kenyhec – Hraničná pri Hornáde–Kechnec (Seňa – Kechnec) (Kelet-Szlovákia)

1964-től ásták, homokbányában – több sír elpusztulhatott. 164 sírből 23 lovas ffi (14%) (Zábójnik csak 22-ről tud, de Csiky itt sírszámokat is közöl, ezért hitelesebb). Ló

a lovas bal oldalán, azonos tájolásban. Tájolás: D-É 123 sír (75%), É-D: 12 sír (7%), DK-ÉNy: 4 sír (2,5%). A temetőben gyakorlatilag nincs fegyver, de a datálás párhuzamos Zsebessel a női sírok alapján, de nincsenek meg a griffes övkészletek!

Irodalom: Zábojnik 1995: Nr. 30; Csiky 2002: 103–122; ADAM 2002: 187.

Lemes – Lemešany (Kelet-Szlovákia)

Egy késő avar lovas sírból származó leletek: kengyelpár, fokos, kerek, áttört bronz-lemez (fáléra?). Datálás: 8. sz. (ADAM 2002⁴⁵ szerint).

Irodalom: Nagy 1893: 109, lbj. 2; Zábojnik 1995: Nr. 44.; ADAM 2002: 225.

Nyékáldháza (Mezőnyék-vasútállomás) (B.-A.-Z. megye)

1923-as ásatás, gyakorlatilag dokumentáció nélkül. 68 db sír, melyből 16 helyét ismerjük (ebből 1 lovas sír) és néhány fotó maradt meg összesen. A tárgyak hovatarozását a régi leltárkönyvből ismerjük viszonylagosan. 4. sír: lovas sír – férficsontváz mellett fekvő teljes lócsontváz. Se tájolás, se leírás csak 8. sz. 2. feléből származó mellékletek (férfi: Végh 1965: I. tábla: 12–35, ill.: X. tábla: 29–30. – ezek lemez szíjvégek, melyeket újraeltározásnál soroltak ide, de szerintem még a temetőhöz sem tartoznak, koruk alapján; ló: Végh 1965: XI. t. A temető lehet, hogy közép avar előzményekkel (préselt lemezek) is rendelkezik, de a 8. sz. második fele – 9. sz. eleje az biztosnak tűnik.

Irodalom: Végh 1965; Végh 1968: 52–53, VII–IX. tábla; Lovász 1992: 83; ADAM 2002: 267.

Sajópetri-Hosszúrét-dűlő (B.-A.-Z. megye)

1995–2003 között történtek feltárások. A teljesen feltárt temető 636 sírjából 32 lovas sír, 1 szimbolikus lovas sír és 1 önálló lósis. A sírok tájolása ÉNy–DK és Ny–K között oszlik meg. Vannak külön sírgödörös, közös sírgödörös és padkás lovas sírok. Datálás: 7. sz. 2. fele – 9. sz. 1. fele.

Irodalom: Publikálatlan, a lovas sírokat lásd: Makoldi 2006.

Sajószentpéter (B.-A.-Z. megye)

1957–50–60 db sír pusztul el homokbányászás miatt. Ekkor egy egyenes oldalpálcás vaszabla (Végh 1964: II. t. 11), egy „S” oldalpálcás vaszabla (Végh 1965: II. t. 10, 12); 2 db ép, 1 db hiányos, négyszögletes fülű, homorú talpú vaskengyel (Végh 1965: II. t. 14–16) és lócsontok is bekerülnek – Ez minimum 2 db lovas sír. 1957. 09.17–20. Kalicz Nándor leletment: 12 sírt, de ekkora már 80–100 db pusztulhatott el. A 12 sírből 2 db lovas – így összesen 4 db lovas sír biztos. 1. sír: Tájolás: NyÉNy–KDK, mélysége: kb. 185 cm. Női! (Mellékletei: Végh 1964: I. t. 1–20 – a késő avar kor utolsó időszakára datálható tárgyak + szkíta nyílhegy). Munkások szerint a sírban lókoponya is volt, melyen két bronzfalerát találtak, ezen kívül egyéb „szerszámok” és egy edény is előkerült – ezek elvesztek (a sír mellkastól lefele elpusztult). 11. sír: Tájolás: NyÉNy–KDK, m: 190 cm, sz: 250 cm. Férfi lovas sír volt, de csaknem teljesen elpusztították. Mellékletek: a csontváz bal sarka közelében szürkésbarna, korongolt agyagedény (Végh 1964: I. t. 33). Mindkét sír betöltésében megfigyelt az ásató hamut – halotti áldozat maradványa – számos késő avar párhuzamot sorol fel (pl.: Kecel, Devinska Nova Ves – Dévényújfalú). A temető-

45 ADAM = Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (Lásd: Szentpéteri 2002.)

ról elmondható, hogy a hitelesen feltárt sírok tájolása a Ny–K és ÉNy–DK irányok közt oszlik meg, és az előkerült mellékletek alapján (lapos-indás és liliomos övek, késői fülbevalók, „S” pálcás zablák – a 8. sz. második felére datálhatóak a meglévő sírok. A temetőben több lovas sír is lehetett, melyek közül csak 4 db bizonyítható – ezek a nagyfalerás körbe tartoznak).

Irodalom: Végh 1964; Végh 1968: 53, III. tábla: 13–14; Lovász 1992: 83; ADAM 2002: 309.

Szikszó-Vadász-patak partja? (B.-A.-Z. megye)

Egy késő avar lovas sír szórványletelei: stilizált növényi mintás bronzcsat, indadíszes bronz szíjvég, zabla, csat, két vastör, vasgyűrű. A leletek 1903-ban kerültek be a Kassai Múzeum leltárkönyvébe. Datálás: 8. sz.

Irodalom: Végh 1968: 61; ADAM 2002: 361.

Tard (Mezőkövesdi járás-homokbánya) (B.-A.-Z. megye)

1955-ben két alkalommal kerültek be a helyszínről leletek. Ezek szórványok, ásatás nem volt. Az elpusztult temető (?) leletei közül kimagaslanak az állatküzdelmi és griffes jelenetekkel díszített szíjvégek, melyek a temetőt a 8. sz. második negyede tájára datálják. A leletek közt volt egy sérült, négyszögletes fülű, talpán túllógó szárú, egyenes talpú kengyel is, amely lovas sírra utal (Végh 1968: XV. tábla: 8).

Irodalom: Végh 1968: 59–60, XIV–XVI. tábla; Lovász 1992: 83; ADAM 2002: 371.

Tiszacsege-Sóskás határrész, Nagymajor (Hajdú-Bihar megye)

1982-ben kilenc sírt tártak fel. 5 db kora avar kori volt, DNy–ÉK, köztük egy fülkesíros lovasmetekkezés. A többi négy sír késő avar ÉNy–DK irányítású, lovas nincs.

Irodalom: Nepper – Máthé 1986: 60; ADAM 2002: 377.

Tiszadada-Kálvinháza (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1953, 1965. Feltehetően a nyugati főcsatorna földmunkáinál kerültek elő kora avar sírokból származó leletek, köztük kengyel is.

Irodalom: RégFüz I. 19. 1966: 18, 46; ADAM 2002: 378.

Tiszadob-Urkom-dűlő, Gr. Andrássy Gy. uradalma (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1905-ben szőlőmunkáknál, 2 db egyenes talpú kengyel, illetve áttört díszű, öntött bronz övdíszek (elveszték). A lelőhely késő avar kori – 8. sz.

Irodalom: Csallány 1960: 43, XXIII. tábla: 4–5; Bóna 1986: 81; ADAM 2002: 378.

Tiszafüred-Belterület (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

Pontosabban nem azonosítható lelőhelyről kerültek elő késő és talán kora avar leletek is, többek között lószerszámdíszek is, még a 19. sz. végén.

Irodalom: Madaras 1995: Nr. 77; ADAM 2002: 380.

Tiszafüred-Majoros (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

1964–72. 1282 síros, teljesen feltárt temető. Benne 70 db lovat is tartalmazó temetkezéssel. Ezen sírok elemzésével az alábbiakban részletesen is foglalkozom majd.

Irodalom: Garam 1987, 1995; Madaras 1995: Nr. 78; ADAM 2002: 380.

Tiszafüred-Morotvapart (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

1984–85. Egy avar telepen, Madaras László szerint a településsel egykorú temetkezések kerültek elő. 1 magányos embersír, 1 magányos lósír és 3 külön gödrös szerkezetű lovas sír. Az egyikben egy vasalt nyereg is volt. Datálás: 8. sz. első fele. Tájéolás: ember: NyD Ny–KDK, ló külön sírgödörben a lovas jobb oldalán, vele ellentétes tájolásban.

Irodalom: Madaras 1991; Madaras 1995: Nr. 80; ADAM 2002: 380.

Tiszalök-Hajnalos (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1940–87-ig kerültek be leletek. Egy halom tetején kb. 50 db, ÉNy–DK irányítású sír került elő. A lovas sírokból egyenes talpú kengyelek, illetve préselt és öntött bronz övdíszek is bekerültek, illetve egy vaskard is. A tájolás sajnos utólag bizonytalan (ADAM szerint ÉNy–DK), és az elrendezés talán az, hogy ló a lovas jobb oldalán, vele ellentétes tájolásban fekszik (3. sír – Csallány 1960: 42). Datálása: 7. sz. vége – 8. sz.

Irodalom: Csallány 1960: 44–46, 80, 8. kép, XXI/11, XXV/16–24, XXVI/1–29. táblák; Bóna 1986: 61; Bóna 1993: 119; ADAM 2002: 381–382.

Tiszalúc (Szerencsi járás) vasúti aluljáró (B.-A.-Z. megye)

1952-ben ajándékként kerültek a múzeumba egy építkezésnél előkerült tárgyak: egy agyagedény (Végh 1968: XVIII. t. 9) és két négyzetes fülű, ívelt, talpán túllógó szárú, egyenes, bordás talpú késői késő avar kengyel (Végh 1968: XVII. t. 1–2). Datálás: 8. sz.

Irodalom: Végh 1968: 60, XVII. tábla: 1–2,9; Lovász 1992: 86; ADAM 2002: 382.

Tiszalúc (B.-A.-Z. megye)

Az avar lovas sírokból származó leletek 1908-ban kerültek elő: vaskard, 3 db kengyel (az egyik tausírozott), zabla, vascsat, edény. Datálás: 8. sz.

Irodalom: Végh 1968: 61/20. lbj; Lovász 1992: 86; ADAM 2002: 382.

Tiszavasvári-Belsőmajoros, Újtelepülés (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

A nyíregyházi úttal párhuzamos egyik utcából került elő egy lovas sír, Magyar M. kertjében, amit 1959-ben Horváth A. leletmentett.

A lócsontok az emberi váz (férfi) fölött helyezkedtek el valószínűleg felszerszámozva, ugyanis ugyanazon a szinten került elő egy zabla, kengyel(ek) és bronzdíszek. Sajnos a leletek elvesztek. Datálás: 7. sz.

Irodalom: ADAM 2002: 384.

Tiszavasvári-Eszeryi telek (Vöröshadsereg útja 8) (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1960–61-ben egy verem ásása közben került elő egy K–Ny irányítású férfiváz, amely mellett kétfülű bizánci amfórát, pont-vonal díszítésű, lemezes ezüst övkészletet és egy részleges lovastemetkezést találtak. Az 1964-es hitelesítő ásatás során nem került elő újabb temetkezés.

Irodalom: Csallány 1962: 54; Kürti–Menghin 1985: 38, Abb. 24; Bóna 1986: 78, Abb 27; Némethi–Klima 1992: 228; Bóna 1993: 117; Fancsalszky 1999: 110; ADAM 2002: 385.

Tiszavasvári-Koldusdomb (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1956-ban és 1981-ben folytak itt ásatások. '56-ban egy 23 síros kora avar temetőrészlet került elő, számos részleges marha- ill. lószírral. Tájolás K–Ny. Arany és ezüst fülbevalók, szemesgyöngyök, préselt ezüstlemez öv és lószerszámdíszek, lándzsa és nyílhegyek, lemezpáncél, zabla, kengyel, vascsat, kerámia került elő. 1981 – gázárókásánál állatsontok kerültek elő (ló is) és egy részleges lovas temetkezés kisgyermek sírját sikerült feltárni. Lovas sírok: – 1. sír: lándzsás, páncélos, kardos, ifjas férfi, sírmélysége 140 cm, tájolása: K–Ny. A sír bolygatott de felszerszámozott, bronz lószerszámdíszes ló is volt benne. – 18. sír: nő, sírmélysége 150 cm, tájolása 150 cm, a feltehetően részleges ló a csontváz fölött, a lófej a nő fejének bal oldalán, orral kelet felé. – 21. sír: lándzsás férfi, sírgödre: 240x65 cm, mélysége 180 cm, tájolása: K–Ny. Fölötte felszerszámozott részleges ló és egy másik lókoponya! – Szórványként egy zabla is bekerült innen. – 1981-ben kisgyermek sírja került elő részleges lóval. Ezenkívül több lovas sír is elpusztult – lócsontok. Tehát összesen legalább 6 db lovas sírről van tudomásunk.

Irodalom: Csallány 1960: 51–59, 69–71, 77, 4–6. kép, IX/4–6, XI/14–18, XII–XIV, XV/1–2, 4–5, XVI/2, XVII, XVIII/1–20, XIX/1–33, 38, XXI/8–10. táblák; Almássy–Istvánovits–Kurucz 1997: 85–94; ADAM 2002: 385–386.

Tiszavasvári-Petőfi u. 49. (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

Két turnusban, összesen 112 sírt tártak fel itt. Fancsalszky Gábor az első 96-ot közli 1999-ben. Ezek közül a 10, 12, 32. sírok részleges lócsontvázat tartalmaztak, a 27. sírban pedig lószerszámok voltak (jelképes lovas-lószerszámú sír). A 9 (nő) és a 10 részleges ló egymás mellett van. Fancsalszky szerint külön sírgödörös temetkezés a ló a lovas jobb oldalán azonos tájolásban is lehetne (mint csóka 43 sír) – csak hogy a 10 sírban a lószerszámok mellett kard és vaskés is volt, ezért lehet, hogy egy férfi szimbolikus lovas sírja ez – Fancsalszky végül is erre gondol (Fancsalszky 1999: 131). A sírok tájolása É–D, a 10. sírből egy vaskard töredékei, a 12-ből pedig nyílhegyek is előkerültek. Minden sírban magasabban vannak a lócsontok illetve a lószerszám, mint az emberi vázcsontok.

Irodalom: Fancsalszky 1999: 110–133; ADAM 2002: 386.

Újlőrincfalva-Magyarad, Kis-Tisza gát (Heves megye)

1974-ben 23 késő avar (8. sz.) sírt tártak fel, melyek közt ló- és kutyatemetkezések is voltak, ebből mindössze egyet (22. sír – nem lovas) közölte a szerző. Ennek tájolása NyÉNy–KDK.

Irodalom: Szabó 1975: 40–44, 9. ábra; ADAM 2002: 394–395.

A lelőhelyek ismertetése után szükséges bővebben visszatérni a tiszafüred-majrosi temetőre, hiszen ott nem egyértelműen tisztázott, hogy az ásató régész által következetesen önálló lósírokként kezelt,⁴⁶ 70 db lótemetkezésből mennyinek azonosítható a „gazdája” is. A lelőhely vizsgálata azért is szükséges, mivel több párhuzam is utal arra a környéken,⁴⁷ hogy az önálló lósírokhoz szinte kivétel nélkül társítható egy emberi temetkezés is – tehát a legtöbb esetben nem lószírról, hanem lovas sírről beszélhetünk.

46 Garam 1987: 66; 1995: 171.

47 Például: Tiszafüred-Morotvapart (Madaras 1991); Ároktő-Pélypuszta (Végh 1968: 47–50); Sajópetri-Hosszúrét-dűlő (Makoldi 2006)

Munkám során felvetődött bennem az a kérdés, hogy a lelőhelyet példaértékűen publikáló⁴⁸ és a lósírokat külön is feldolgozó⁴⁹ Garam Éva miért kezeli a tiszafüredi lótemetkezéseket következetesen önálló lósírokként, mikor teljességgel valószínűtlen, hogy egy 1282 síros temetőbe beletemetnek 70 db lócsontvázat gazda nélkül. Hiszen több temetőben is bizonyítható az, hogy a lovas és lova külön sírgödörben helyezkedik el, akár több méter távolságnyra egymástól. Ilyen típusú temetkezések előfordulnak például Sajópetriben,⁵⁰ vagy Ároktő-Pélypusztán is,⁵¹ mégis a legszignifikánsabb példák a tiszafüred-morotvaparti temetőben találhatóak.⁵² Ez a lelőhely tulajdonképpen egy késő avar település, melyen belül – az ásató régész, Madaras László szerint – a teleppel egykorú temetkezések kerültek elő, összesen négy darab, melyek közül három lovas. A ló és gazdája külön sírgödörben helyezkedik el, a ló a lovas bal oldalán fekszik, vele ellentétes tájolásban. Viszont a két sírgödör között akár másfél-két méter is lehet a távolság, ennek ellenére a sírok itt bizonyíthatóan összetartoznak, hiszen egy sírsorban, egymással párhuzamos tájolásban helyezkednek el és nincs a környékükön más temetkezés. A meglepő pedig az, hogy a lovak és az emberek tájolása pontosan megegyezik a néhány kilométerre lévő, és egykorú tiszafüred-majorosi temető ló- illetve lovas sírjaival, ugyanis a lovak mindkét lelőhelyen KÉK–NyDNY, az emberek pedig pont fordítva – NyDNY–KÉK irányban vannak tájolva. Ez alapján feltételezhető lenne, hogy Tiszafüred-Majoroson a lovasokat a lovaktól északi irányban, külön sírgödörben kell keresnünk – de a későbbiekben kiderül, hogy ez csak néhány esetben lehet így.

Az imént feltett kérdésre a válasz végül egyszerű: Garam Éva csupán terminológiai okokból kezeli a lósírokat „önálló lósírként” – hiszen ha egy sírgödörben csak egy ló csontváza helyezkedik el, akkor az természetesen csak egy ló – és nem lovastemetkezés. Garam tulajdonképpen a Kiss Attila és Rosner Gyula által megalkotott terminológiát követi – ahol, ha egy ló egyedül található a gödörben, akkor az: magányos ló sír. De visszatérve a fentebb említettekre – már többen felhívták rá a figyelmet, hogy a legtöbb magányos lónak van gazdája – csak nem egy sírgödörben vele.⁵³ Ezért úgy érzem, hogy ha meg lehet találni a lovak „gazdáit”, akkor ezen sírpárokat érdemes egy sírként – mégpedig lovas sírként kezelni, mivel a ló csak külön gödörben eltemetett „melléklet”, de ettől még az adott embersírhoz tartozik, annak szerves részét képezve.

Természetesen igaz, hogy ha a ló és a lovas külön sírgödörben helyezkedik el, akkor összetartozásuk sok esetben nehezen bizonyítható – főleg egy olyan sűrűn telepített és nagyméretű temető esetében: mint Tiszafüred-Majoros. Minden valószínűség szerint ezért is tárgyalja önálló lósírokként (selbstständige Pferdegräber) a tiszafüredi lovakat a temető feltárója. De, ha az ember kitartóan olvas, akkor a Tiszafüred monográfiában a lószerszámdíszek tipologizálása és kronologizálása közben megtalálhatja a szerző elszórt említéseit a lósírok általa feltételezett párjairól.⁵⁴

48 Garam 1995.

49 Garam 1987.

50 Például: 94–87, 109–110, 200–201, 215–215. számú sírok (Ezek leírását lásd: Makoldi 2006: 23–24, 27–28, 39–43)

51 Ároktőn ilyen a 12–13. sír (Végh 1968: 47–50)

52 Madaras 1991.

53 Lásd jelen cikk 12–17. lábjegyzet!

54 Garam 1995: 360–368.

Ettől függetlenül – mintegy ellenőrzésképpen – elvégeztem a tiszafüredi lótemetkezések 6 méteres körzetében elhelyezkedő embersírok értékelését is, vizsgálva azok mélységét, nagyságát, kialakítását stb.⁵⁵ Munkám során szándékosan nem vettem figyelembe Garam Éva eredményeit, hogy azokkal később össze tudjam vetni a sajátjaimat.

A kutatás során a következő szempontok szerint súlyoztam: elsősorban a halott mellékleteinek gazdagságát figyeltem, másodsorban pedig a sírmélységet, ugyanis a tapasztalatok szerint a lovaszt mindig mélyebbre vagy nagyjából ugyanolyan mélyre temetik, mint a lovát, és a lovas sírok átlagmélysége is rendszerint nagyobb az egyszerű embersírokéhoz képest,⁵⁶ a harmadik szempont pedig az volt, hogy a Garam Éva-féle datálásuk megegyezik-e, tehát azonos generációhoz tartoznak-e? Továbbá figyeltem arra, hogy a sírok tájolása mennyire párhuzamos és hogy a lóhoz képest merre helyezkedik el a feltételezett lovas. Mikor ezzel a munkával végeztem, térképen is jelöltem az általam összetartozónak vélt sírokat – hogy vizsgálni tudjam – van-e az elhelyezkedésükben szabályosság – rendszer.

Meglepve tapasztaltam, hogy a legtöbb esetben az általam „gazdának” vélt sír, a lótlól ÉNy-ra vagy Ny-ra helyezkedik el, látszólag szabálytalan helyzetben, de 53 esetben ugyanolyan elrendezésben. Tehát megállapítható, hogy a sírpárok egymáshoz képest való elhelyezkedése szabályosságot mutat. Ebben a temetőben bizonyítható, hogy a „lovasok” nem a lósírok mellett helyezkednek el, hanem azoktól következetesen északnyugatra vagy nyugatra, a lósírokkal párhuzamos tájolásban, de azok tengelyével nem egyvonalban, és ellentétes irányítással (lásd: 2. ábra: 2.). Garam Éva temetőtérképére tekintve⁵⁷ ezen temetkezések összetartozása valószínűtlennek tűnhet, de íme néhány érv, mely komolyan amellett szól, hogy a kérdéses sírok ilyen szokatlan elrendezésben ugyan, de mégis összetartoznak:

- a lovak 6 m-es körzetében a leggazdagabb sírok, legtöbb esetben ÉNy-ra vagy Ny-ra találhatóak
- a lósíroktól ÉNy-ra vagy Ny-ra található sírok általában férfisírok
- ezek a sírok általában a legmélyebbek is – sok esetben jóval mélyebbek a lónál, míg a környező sírok lehetnek sekélyebbek is (általában sekélyebbek)
- ezekben a sírokban található a temető fegyverkészletének tekintélyes hányada: például a temetőben előkerült 67 db lándzsából 44 db, 13 db baltából 10 db és 10 db kardból, illetve szablyából 8 db (!)
- több lósírban van fokos vagy balta – ezen síroktól északnyugatra, általában egy lándzsás férfisír helyezkedik el, melynek sírgödre mélyebb, mint a lósír
- előfordul olyan eset, mikor a lósír tájolásának tengelye jelentősen eltér a környező temetkezésektől, kivéve egytől, mely a sírtól Ny-ra (!) található (ez a 997–994. sír)⁵⁸

---

55 Hiszen a Tiszafüred monográfiában (Garam 1995), a szerző nem indokolja, hogy milyen elvek vagy adatok alapján választott a lovaknak gazdákat – hanem csak egyszerűen közli feltételezéseit (Garam 1995: 360–368).

56 Például Komárom-Hajógyárban a nem lovas sírok átlagmélysége sokkal kisebb, mint a lovasoké (Trugly 1987; 1993; 1994). De Szekszárd-Bogviszlói úton (Rosner 1999), Sajópetriben (Makoldi 2006), Tiszafüred-Morotvaparton (Madaras 1991) is megfigyelhető, hogy a lovas sírokat sohasem temetik mélyebbre, mint a lovaszt, sőt általában magasabban helyezkedik el vagy vele egy szinten.

57 Garam 1995: Beilage 1.

58 Tiszafüred-Majoros vizsgálata során az első sírszám mindig a lovas, a második pedig a feltételezett lovaszt jelöli (A 997 és 994 sír leírását lásd: Garam 1995: 117).

– a lósirok körül a többi égtáj irányában csak elvétve találhatóak olyan sírok, melyet a ló gazdjaként értelmezhetnénk (kivéve néhány esetet, melyeknél valószínű, hogy a lótól É-ra fekvő gazdag halott a lovas – hasonlóan Tiszafüred-Morotvaparthoz, de ezek száma az előzőekhez képest csekély – a többi égtáj felé lévő gazdag és mély sírok aránya pedig elenyésző)

– rátekintve Garam Éva 1995-ben közreadott generációs-fegyveres térképeire⁵⁹ láthatjuk, hogy sok fegyveres férfisir délkeleti oldalán található egy lósr – különösen szűró ez az 5. generáció fegyveres férfianál, ugyanis itt mindegyik mellett van egy ló (délkeleti irányban!).⁶⁰

Ezen tények tudatában, összevettem eredményeimet Garam Éva feltételezéseivel.⁶¹

Az általam összetartozónak vélt sírpárok a következők:

20–159;⁶² 40–44; 100–757; 110–113; 112/–; 183; 186; 205–46; (207–191);⁶³ 209–199; 210–211; (212–198); 228–223; 231–300; 232–257; 234–218; (237–221); 271–272; (285–309); (294–301); 320–326; (350–373); 365–363; (384–379); (395–374); 433–429; 434–456; 435–447; 502–507; 503–496; 504–49; 519–536/a; 525–577; 528–537; 536/b–521; 553–544; 565–561; 579–592; (580–588); 616–694; 622–657; 635–638; 645–474; (650–662); (705); 711–629; 727–730; 809–826; (842–845); (855–919); 857–692; 868–871; (882–697); (906–902); 914–968; 917–950; 942–946; (964–961); 997–994(!); 1062–1075; 1114–1149; 1123–1142; 1146–1194; 1179–1177; (1229–1003); 1257–1250; 1259–1246; 1263–1249; 1269–1254; 1276–1268.

Garam Éva pedig a következő sírokat véli összetartozónak:⁶⁴

20–159; 40–44; 100–757; 100–113 elírás lehet: **110–113; 112–114/b; 183/–; 186/–; 205–46; 207/–; 209–199; 210/211; 212/–; 228–223???**; **231/300; 232–257; 234–218; (237–221)???**; **271–272; (285–309)???**; **294/–; 320–326; 350/–; 365–363; 384–379; 395/–; 433–429; 434–456; 435–447; 502–567** elírás lehet: **502–507; 503–496; 504–49; 519–536/a; 525/577; 528–537; 536/b–521; 553–544; 565/561; 579–592; 580/–; 616–694; 622–657; 635–638; 645–474; (650–662)???**; **705/–; 711–629; 727–730; 809–826; 842–845; 855–945; 857–692; 868–871?; 882/–; 900–902** elírás, a 900 nem ló!: **906–902!; 914–968; 917–950; 942–946/326/757; 964–961; 997–994; 1062–1075???**; **1114–1149; 1123–1142; 1146–1194; 1179–1177; 1229–1003; 1257–1250; 1259–1246; 1263–1249; 1269–1254; 1276–1268.**

Garam Éva felsorolásában **vastag betűvel** szedtem azon sírpárokat, melyek meg egyeznek saját eredményeimmel; **aláhúzott-dölt-vastag** betűvel szedtem azokat, melyekről Garam nem tesz említést; **aláhúzott betűvel** azokat, melyek Garamnál nyilvánvaló elírások vagy nyomdahibák; **és dölt betűvel szedtem azokat, melyekről véleményünk nem egyezik.**

Ezek után örömmel állapítottam meg, hogy a térképen valószínűtlennek látszó elhelyezkedési sémák ellenére 53 esetben egyértelműen megegyezik a véleményünk.

59 Garam 1995: Abb. 236, 238, 240, 244, 246.

60 Garam 1995: Abb. 246.

61 Garam 1995: 360–368.

62 A sírszámok közül az első mindig a lovat, a második a feltételezett lovast jelöli.

63 Zárójellel jelöltem azokat a sírpárokat, melyek összetartozása nem bizonyítható egyértelműen, de nagy a valószínűsége.

64 Garam 1995: 360–368.

Továbbá három biztosan csak elírás Garamnál – így már a 70 sírból 56 párja esetében értünk egyet. További 5-ről egyszerűen nem tesz említést, de ezek közül 3 nálam is bizonytalan összetartozású – és további 9 esetben nem egyezik véleményünk, de ezek kivétel nélkül nálam is bizonytalan esetek – így még további kutatást igényel, hogy ezen lovaknak van-e párjuk, és hogy melyik sír az.

Összegzésképpen megállapítható tehát, hogy elképzelhető, hogy eredményeink minden esetben egyeztetethetők: Garam Éva 7 sírhoz nem rendel párt, melyekhez én, bizonytalanul ugyan, de igen (207–191, 212–198, 294–301, 350–373, 395–374, 580–588, 882–697), illetve egyhez rendel, amihez én nem (112–114b). Ha ezt a párt is elfogadjuk (a lótól messze ÉK-re fekvő kardos férfi),⁶⁵ akkor még egy karddal bővül a temetőben lévő lovas sírok fegyverkészlete, így már a temetőben talált 10 kard és szablya közül 8 db lovas sírban fekédné, ami jelentékeny arány (8:2).⁶⁶ Az egyetlen megmaradt problémás sírpár pedig a 855–919 vagy Garamnál: 855–945. Saját feltételezésem szerint a sírok egymáshoz képest lévő elhelyezkedése jobban illeszkedik a temetőben megfigyelhető tendenciákhoz. Viszont ha Garam Éva feltételezését fogadjuk el, akkor a lovas ugyan messzebb fekszik a lovától, de szép griffes övkészlete van, illetve egy lándzsája is, mely a sírmellékletek eddigi tanulságai szerint valószínűsíti, hogy ez a férfi lehet a ló valódi gazdája. Így a temetőben található 67 lándzsából már 44 helyezkedne el lovas sírban!⁶⁷

A kardos-szablyás és lándzsás lovas sírok tárgyalása után fel kell hívjuk a figyelmet a baltás sírokra is, hiszen a temetőből előkerült 13 baltából 10 lósírban található, melyek párjai egy kivétellel mind fegyveres férfisírok, ami nem lehet véletlen! Gyakorlatilag a balta a ló nyergére lehetett kötve – és a sírba is így került.⁶⁸ Ebben a 70 db lovas sírpárban (ha egyenként nézzük, akkor 167 db sírban) található tehát az 1282 síros temető – egyébként nem kicsi – fegyverzenánáljának közel 70%-a, ami nagyon magas arány! Ez a tény tovább erősítheti bennünk azt a feltevést, hogy a lovaknak csakugyan ezek, a nyugatra elhelyezkedő és sok esetben fegyveres sírok a párjaik.

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy Tiszafüred-Morotvaparton a következő típusok találhatóak meg:⁶⁹

---

65 Megjegyzendő, hogy a temetőben ez lenne az egyetlen olyan sírpár, melynél a lótól ÉK-re fekszik gazdája – természetesen ez még nem kizáró ok.

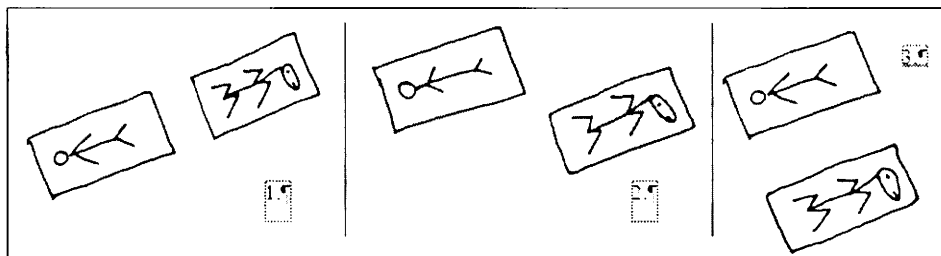
66 Szablyás, illetve kardos ló- és lovas sírok: 40(L)–44(kard); 112(L)–114/b(kard); 186(SZ); 232–257(SZ); 320–326(SZ); 503–496(SZ,L,T); 942(B)–946(SZ); 711–629(SZ). (Jelmagyarázat: B= balta vagy fokos, L=lándzsa, T=harci (vagy az átlagosnál nagyobb méretű) tör, SZ=szablya)

67 Lándzsás ló- és lovas sírok: 20–159; 40(L)–44; 100–757; 110–113; 112(L); 183(L); 186(L); 205–46; 207(L)–46; 209–199; 210(L)–211; 212(L)–198; 231(L)–300; 234(L)–218; 271–272; 350(L)–373; 365(L)–363; 395(L)–374; 322–429; 434–456; 435–447; 502–507; 503–496; 519–536/a; 525–577; 528–537; 553(L)–544; 565–561; 579–592; 635–638; 645–647; 809(L)–826; 842–845; 855–945; 857–692; 906–902; 914–968; 917–950; 997–994; 1114–1149; 1123–1142; 1146–1194; 1229–1003; 1259–1246. Ez 43 db lándzsa, a temetőben összesen található 67 db-ból! (Az első szám a lósír, a második az embersír száma (ez a további felsorolásokra is értendő). Zárójelben lévő „L” betűvel jelöltem, ha a ló sírgödrében van a lándzsa, ha nincs ilyen jelölés, akkor az ember sírgödrében található ez a fegyver.)

68 Baltás ló- és lovas sírok: 110(B)–113(L); 384(B)–348; 435(B)–447(L); 502(B)–507(L,T); 503(B)–496(SZ,L,T); 525(B)–577(L); 528(B)–537(L); 635(B)–638(L); 942(B)–946(SZ); 1259(B)–1246(L).

69 Kompromisszumos megoldás alapján a lósírok párjai a következők (*dőlt betűvel szedve azok, melyekről véleményünk Garam Évával nem egyezett egyértelműen*): 20–159; 40–44; 100–757; 110–113; 112–114/b; 183/–; 186/–; 205–46; 207–191; 209–199; 210/211; 212–198; 228–223; 231/300; 232–257; 234–218; 237–221; 271–272; 285–309; 294–301; 320–326; 350–373; 365–363; 384–379; 395–374; 433–429; 434–456; 435–447; 502–507; 503–496; 504–49; 519–536/a; 525/577; 528–537; 536/b–521; 553–544; 565/561; 579–592; 580–588; 616–694; 622–657; 635–638; 645–474; 650–662; 705/–; 711–629; 727–730; 809–826; 842–845;

2. ábra. Sorrendben az A/1a; A/1b és az A/2. típusú lovas sírok elhelyezkedése a tiszafüred-majorosi temetőben (észak az oldal teteje felé)

Tiszafüred „A” típus: önálló lósírok⁷⁰

Tiszafüred „B” típus: külön sírgödörös lovas sírok, azaz lovas sírpárok⁷¹

Tiszafüred „B”/1. típus: azon lovas sírok, melyekben a ló sírgödöréhez képest a lovas sírgödöre ÉNy-i, vagy Ny-i irányban helyezkedik el. A két sírgödör tengelyének tájolása közel azonos, a két váz irányítása viszont ellentétes – lábbal egymás felé helyezkednek el.

Tiszafüred „B”/1a. típus: azon „B” típusba tartozó lovas sírpárok, melyeknél a két sírgödör hosszanti tengelyének vonala egy vonalba esik (lásd: 2. ábra: 1).⁷²

Tiszafüred „B”/1b. típus: azon „B” típusba tartozó lovas sírpárok, melyeknél a két sírgödör hosszanti tengelyének vonala egymással párhuzamos, de nem esik egybe – az embersír tengelyének vonala északabbra található a lósír tengelyének vonalához képest (lásd: 2. ábra: 2).⁷³

Tiszafüred „B”/2. típus: azon lovas sírok, melyeknél a lovas sírgödöre a ló sírgödöréhez képest északra helyezkedik el, gyakorlatilag egy sírsorban; a két sír hosszanti tengelyvonala párhuzamos, de ellentétes tájolásúak – tehát a ló a lovas jobb oldalán fekszik, vele ellentétes tájolásban (lásd: 2. ábra: 3).⁷⁴

855–945; 857–692; 868–871?; 882–697; 906–902; 914–968; 917–950; 942–946; 964–961; 997–994; 1062–1072; 1114–1149; 1123–1142; 1146–1194; 1179–1177; 1229–1003; 1257–1250; 1259–1246; 1263–1249; 1269–1254; 1276–1268.

⁷⁰ Önálló lósírok a temetőben (zárójelben a bizonytalan esetek): 183; (705); 2 db. (A 183. lósír esete egyedi: a lószerszámok mellett egy lándzsa is található benne – ezek alapján Garam Éva a 2. generációhoz sorolta, de a sír környékén nem található se olyan gazdag, se olyan mély temetkezés, mint ez (mélysége 162 cm), ráadásul nincs a környékén más, biztosan a 2. generációhoz tartozó sír sem. Ezért kell ezt a lótemetkezést önálló lósírnak tekintünk. A 705. lovat pedig egy kerek gödörben temették el – háta a gödör falához simul, melléklete nincs. Ezen okok miatt még az is elképzelhető, hogy telepobjektummal van dolgunk – ezért ez a sír gyakorlatilag kizárható a ló- és lovas sírok köréből).

⁷¹ Lovas sírpár: olyan lovas sír, amelyben a ló és a lovas külön sírgödörben helyezkedik el, általában egymás közelében, de távolságuk akár több méter is lehet (Lásd például Tiszafüred-Morotvapart – Madaras 1991: 276–278, 3. térkép)

⁷² Tiszafüred „B”/1/a: 110–113; (207–191); (285–309); 434–456; 504–49; 525–577; 528–537; (635–638); 868–871; 1146–1194; 10 db

⁷³ Tiszafüred „B”/1/b: 20–159; 40–44; 100–757; 205–46; 209–199; 210–211; 231–300; 232–257; 234–218; 271–272; (294–301); 320–326; 350–373; 365–363; 433–429; 435–447; 502–507; 503–496; 536/b–521; 553–544; 565–561; 579–592; 616–694; 622–657; 645–474; (650–662); 711–629; 727–730; 809–826; (842–845); (855–919); (882–697); (906–902); 914–968; 917–950; 942–946; 997–994(!); 1062–1075; 1114–1149; 1123–1142; (1229–1003); 1257–1250; 1259–1246; 1263–1249; 1269–1254; 1276–1268; 46 db.

⁷⁴ Tiszafüred „B”/2: 212–198; 228–223; (237–221); 384–348; (395–374); 519–536/a; 580–588; 857–692; (964–961); 1179–1177; 10 db. Megjegyzendő, hogy ezen sírok tökéletes párhuzamait láthatjuk a néhány kilométerre fekvő tiszafüred-morotvaparti temetőben (Madaras 1991).

Tiszafüred „B”/3. típus: azon lovas sír, melynél a lovas sírgödre a lóétól ÉK-re helyezkedik el (egyedi eset – összetartozása bizonytalan: 112–114/b).

Tiszafüred „C” típus: szimbolikus lovas sír.⁷⁵

Összességében megállapíthatjuk, hogy a tiszafüred-majorosi temetőben feltárt 70 lósírból nagy valószínűséggel 67 lovas sírpárként kezelendő, 2 (?) db önálló lósír és 1 db szimbolikus lovas sír. Továbbá láthatjuk, hogy a temetőben túlsúlyban vannak a B/1. típusú lovastemetkezések (összesen 55 db, a 70-ből!), ezen belül is az a változat, amikor a két sír tengelye nem esik egy vonalba (B/1b. típus: 45 db). Az egymás mellett elhelyezkedő sírgödrös sírpárokból (B/2. típus) már jóval kevesebb van: mindössze 10 db, melyből három igencsak bizonytalan, de jelenlétüket ennek ellenére sem szabad figyelmen kívül hagyni és elhanyagolható az egyetlen ÉK-i irányban elhelyezkedő sírpár – melynek összetartozása csak a sírmellékletek tekintetében valószínű (B/3. típus). „Biztosan” önálló lósírból (A. típus) viszont csak kettő található a lelőhelyen, az egyik egy lándzsás lósír (183. sír), a másik pedig egy kerek településobjektum jellegű gödörben nyugszik melléklet nélkül, ezért azt sem lehet egyértelműen tudni róla, hogy avar kori-e (705. „sír”). A 186. sír pedig egyértelműen szimbolikus lovas sír (C. típus).

Továbbá fel kívánom hívni a figyelmet arra a fontosnak mondható tényre, hogy egy sír kivételével⁷⁶ mindegyik lovas sírban mélyebb szinten vagy esetleg ugyanolyan mélyre fektették a lovast, mint a lovát, de sohasem magasabbra.⁷⁷

Ezenkívül általánosnak mondható, hogy ha egy temetőben előfordulnak lovas sírok, akkor a fegyverek jelentős százaléka ezekben helyezkedik el,⁷⁸ hiszen az avar korban a lovas harcosok alkották az egyes közösségek legfőbb katonai erejét, sőt az is elképzelhető, hogy ezen fegyveres harcosok „fizetett” katonaként éltek, földet nem vagy alig műveltek, ezért lovuk és fegyvereik státuszszimbólummá váltak sírba helyezésükkor, melyeket így gyakran melléjük temettek. A fegyverek ilyen tömegű jelenléte Tiszafüred-Majoros lovas sírjai esetében tehát jól beilleszti a sírmezőt a többi lovas-fegyveres avar temető körébe.⁷⁹

Miután röviden megismertük a vizsgálni kívánt lelőhelyeket és tisztáztuk a tiszafüredi lovas sírok fegyveres voltát, lássuk, hogy milyen nagyobb összefüggések rajzolódnak ki a temetkezési szokások tekintetében.

---

75 Szimbolikus lovas sír: olyan lovas sír, melyből az emberi halott maradványai teljes mértékben hiányoznak, de a mellékletek vagy a sír kiképzése egyértelműen utal a lovas szimbolikus jelenlétére. A vizsgált temetőben a 186. lósír ilyen, ugyanis benne megtalálhatóak a gazdára utaló mellékletek is, mint az övkészlet, a kard, a harcitőr, a lándzsa és a balta, ráadásul a sír a temető nyugati peremén helyezkedik el, ezért tőle nyugatra fekvő gazdája nem is lehetne.

76 Ez a 906–902. sír, ahol a 902 számú gödörben nyugvó lovas sírjának ásásakor ráástak egy korábbi temetkezésre – ezért valószínűsíthetően kezeletlen okokból nem mélyítették le annyira a lovas sírgödret, mint a lovát.

77 A 10 cm-es vagy annál kisebb mértékű szintkülönbséget, a nagy sírmélység miatt nem tekintem mérvadónak – ezeket a sírokat egyforma mélységüként kezeltem.

78 Például: Kassa-Zsebes (legújában: Csiky 2002: 17–103).

79 A témához lásd: Szentpétery 1993; 1994.

Temetkezési szokások

A vizsgált lelőhelyeken alapján véve öt nagy csoportba oszthatjuk a lovat tartalmazó temetkezéseket:

I. csoport: önálló lósírok⁸⁰ (Kiss A. féle VII. csoport)⁸¹

II. csoport: részleges lovastemetkezések⁸² (Kiss A. féle 1–6. csoport)⁸³

III. csoport: egész lovat tartalmazó lovastemetkezések⁸⁴ (Kiss A. féle I–VI, VIII. csoport)⁸⁵

IV. csoport: szimbolikus lovastemetkezések⁸⁶ (Kiss Attilánál ezek is a VII. csoport részét képeznek)⁸⁷

V. csoport: lószerszámos temetkezések (Kiss Attila rendszerében ezek nem szerepelnek)

Az *I. csoport* külön figyelmet érdemel, hiszen viszonylag ritka ez a temetkezési forma. Kassa környékén mindössze egy lelőhelyről ismert, mégpedig Kassamindszentről (Valalíky-Všechsvätých), ahol 36 lovas sír mellett 2 db önálló ló sír is van.⁸⁸ Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Sajópetriben⁸⁹ és Ároktő-Pélypusztán⁹⁰ fordul elő 1–1 db, de a pélypusztai sír elképzelhető, hogy csak a rossz ásatási körülményeknek köszönhetően magányos. Szabolcs megye nyugati csücskében nincs bizonyíthatóan ilyen eset. Tiszafüred környékén Egyek-Erzsébet-kert lelőhelyen fordul elő 2 esetben, Tiszafüred-Morotvaparton egy esetben, illetve talán Újlőrincfalva-Magyaradon is található ilyen sír, de se Egyekről, se Újlőrincfalváról nem ismerünk publikált temetőterképet, illetve pontos leírást, így nem tudjuk ellenőrizni, hogy a ló mellett esetleg nem fekszik-e ott külön gödörben a gazdája is? És itt van a tiszafüred-majorosi temető, melynek vizsgálata során kiderült, hogy valószínűleg szintén csak 1⁹¹ vagy 2⁹² önálló ló sírt tartalmaz.⁹³

Megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgált területen a következő lelőhelyeken vannak önálló lósírok:

---

80 Önálló lósírok: olyan magányosan eltemetett lovak, melyek sírgödörben nincs emberi váz, se annak szimbolikus jelenlétére utaló nyom, sőt a ló sírgödre környékén sem található olyan emberi temetkezés, amellyel összefüggésbe lehetne hozni a ló sírt.

81 Kiss A. 1963: 154.

82 Részleges lovastemetkezések: olyan embersírok, melyekben vagy melyek környékén egyértelműen a sírhoz kapcsolható részleges lócsontváz helyezkedik el (koponya és a négy láb végcsontjai).

83 Kiss A. 1963: 155.

84 Egész lovat tartalmazó lovastemetkezések: olyan temetkezések, melyekben ló és lovas egész váza megtalálható, közös vagy külön sírgödörben. Külön sírgödör esetén az összetartozás bizonyítandó.

85 Kiss A. 1963: 154.

86 Szimbolikus lovastemetkezések: olyan lovastemetkezések, melyekből az emberi halott váza teljes mértékben hiányzik, viszont vannak arra utaló nyomok, hogy a halottat itt szerették volna sírba helyezni, csak ez valamilyen módon nem volt lehetséges. Ilyen nyomok lehetnek: a sírgödör olyan kiképzése, melyben a halott számára is kialakítják a helyet vagy az emberi halott mellékletei a ló közelében.

87 Kiss A. 1963: 154.

88 Csiky 2002: 124.

89 93. sír (Makoldi 2006: 21–22)

90 20. sír (Végh 1968: 47–50)

91 Ezek a 112. és 183. sírok. (Garam 1995: 20–21, 28).

92 Ha a 705. számú gödörtemetkezést is ennek tekintjük (Garam 1995: 90).

93 Illetve, ha Garam Éva véleményét fogadjuk el, akkor 7 db-ot (Garam 1995: 360–368)

I. csoport: önálló lósírok

Kassamindszent (Valalíky-Všechsvätých) – 38-ből 2 db, Sajópetri – 34-ből 1 db, Ároktő-Pélypuszta – 2-ből 1 db (?), Egyek–Erzsébet kert 2-ből 2 db (?), Újlőrincfalva (? – nincs számadat), Tiszafüred–Morotvpart 1 db; Tiszafüred-Majoros – 70-ből 1 vagy 2 db (ha a 705. számú ló is avar kori). Ez legfeljebb 7 lelőhely a 35-ből (20%) és csupán 8–9 sír a 275-ből (kb. 3%).

A II. csoportba a részleges lovas sírok tartoznak. Ezek tanulmányozásakor felfigyelhetünk arra a tényre, hogy ilyen sírok csak a Tisza keleti oldalán találhatóak, vizsgált területünkön csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Ennek főképpen kronológiai okai vannak, mivel itt létezett egy kora avar településtömb is, míg a Tisza túlsó partját csak a közép avar korban kezdték meghódítani, amikor már a részleges ló temetés minden valószínűség szerint kiveszett a halotti szokások közül.⁹⁴ De sajnos ezen kora avar településterület Hernád-torkolat menti határvidékéről is csak egy település környékéről ismerünk biztosan részleges lovas temetkezéseket (Tiszavasvári-Koldusdomb; Tiszavasvári-Eszenyi telek; Tiszavasvári-Petőfi u. 49.), ugyanis a környék többi kora avar temetőjéről annyira szórványosak az adatok, hogy nem lehet biztonsággal állítani, hogy máshol is előfordul ilyen, a vizsgált területen. Tiszavasvári-Koldusdombon azonban 3 sírról is bizonyítható, hogy részleges lóvázat tartalmazott (18. női sír, 21. férfisír, 1981-es gyereksír), sőt a 21. számú férfisírban a felszerszámozott részleges ló vázán kívül még egy másik ló koponyája is előkerült.⁹⁵ Ennek okán a II. csoportnak is van egy alcsoportja: *II/2. csoport: egy sírban több részleges ló.* Eszenyi telken 1 részleges lovas sírról van adatunk,⁹⁶ a Petőfi u. 49. számú lelőhelyen pedig szintén három temetkezés tartalmazott részleges lóvázat (10, 12 32. sírok).⁹⁷

Összesen tehát 7 db részleges lovas temetkezést ismerünk Tiszavasvári környékéről.⁹⁸ Ezekről elmondható, hogy a ló mindig a lovassal közös sírgödörben helyezkedik el – és ahol van rá adat – ott bizonyítható, hogy mindig magasabb szinten, mint a lovas váza vagy vele egy szinten. Tehát itt sem fordul elő olyan eset, hogy a lócsontokat mélyebbre helyezik, mint az emberi vázat.

II. csoport: részleges lovas sírok

II/1. csoport: egy sírban egy ló: Tiszavasvári-Koldusdomb 2 db; Tiszavasvári-Eszenyi telek 1 db; Tiszavasvári–Petőfi u. 49. 3 db. Ez 3 lelőhely a 35-ből (8,57%) és 6 sír a 275-ből (2,18%).

II/2. csoport: egy sírban több ló: Tiszavasvári-Koldusdomb 1 db.

Az önálló lósírok és a részleges lovas temetkezések megtárgyalása után térjünk rá a térséget legjobban jellemző lovas temetkezési formára: *az egész lovat is tartalmazó lovas sírokra (III. csoport).* Ezek csoportosításánál (alcsoportok) már több jellemzőt tudunk

94 Végh 1968: 66; Csallány 1960: 64–83.

95 Hasonló többes-részleges lovas temetkezést ismerünk Ártándról is (Mesterházy 1987: 219–242), de teljesebb gyűjtésüket Némethi Mária és Klima László végezte el 1991-ben, ők már 10 ilyen sírt ismernek, köztük Tiszavasvárit is (Némethi–Klima 1991: 187).

96 ADAM 2002: 385.

97 Fancsalszky 1999: 112, 114, 116.

98 Az elmúlt években több – valószínűsíthetően kora avar – részleges lovas sírt is feltártak Tiszavasvári környékén, de ezek közlése sajnos még nem történt meg.

megkülönböztetni, hiszen jóval nagyobb adatbázisra támaszkodhatunk. Figyelembe kell vennünk tehát azt, hogy a ló és a lovas egy sírgödörben helyezkedik-e el, azonos-e a két váz tájolása és hogy a lovas és lova egymáshoz képest milyen irányban helyezkedik el. Ezen fő szempontok mellett a későbbiekben kitérünk még a sírok tájolására és a két váz között meglévő esetleges szintkülönbségre is.

A vizsgált szempontok alapján a következőképpen lehet csoportosítani a térség egész lovat tartalmazó lovas sírjait:

III. csoport: egész lovat is tartalmazó temetkezések

III/1. csoport: a ló és a lovas külön sírgödörben helyezkedik el (lovas sírpárok)

III/1.1. csoport: a ló és a lovas azonos irányban tájolt, ló a lovas bal oldalán: Sajópetri-Hosszúrét-dűlő 9 db (ÉNy–DK); Ároktő-Pélypuszta 1 db (DNy–ÉK?).⁹⁹

III/1.2. csoport: a ló és a lovas ellentétes irányban tájolt, ló a lovas jobb oldalán: Sajópetri-Hosszúrét-dűlő 1 db (K–Ny); Tiszafüred-Majoros 10 db (NyDNy–KDK); Tiszafüred-Morotvpart 3 db (NyDNy–KDK);

III/1.3. csoport: ló a lovasal egy vonalban, ellentétes tájolásban – lábbal egymás felé (lásd: 2. ábra: 1): Tiszafüred-Majoros 10 db (NyDNy–KDK);

III/1.4. csoport: ló a lovastól DK-i irányban, azonos irányításban, de nem egyvonalban, ellentétes tájolásban – „lábbal egymás felé” (lásd: 2. ábra: 2.): Tiszafüred-Majoros 46 db (NyDNy–KDK)

III/1.5. csoport: ló a lovastól DNy-i irányban, azonos irányításban, de nem egyvonalban, ellentétes tájolásban – „fejfel egymás felé”: Tiszafüred-Majoros 1(?) db (NyDNy–KDK)

(Ez tehát 4 lelőhely a vizsgált 35-ből (11,43%) és 80 sír a 275-ből (29,09%)!

III/2. csoport: a ló és a lovas közös sírgödörben helyezkedik el

III/2.1. csoport: a ló és a lovas azonos irányban tájolt

III/2.1.1. csoport: ló a lovas bal oldalán: Bárca–Košice-Barca 1 db (K–Ny?); Kenyhec–Hraničná pri Hornáde–Kechnec (Seňa – Kechnec) 23 db (D–É?); Bócs-Sárgaföldespart 1 db? (ÉNy–DK); Sajópetri-Hosszúrét-dűlő 20 db (ÉNy–DK); Ároktő-Csík gát 1 db (ÉNy–DK);

III/2.1.1. csoport: ló a lovas jobb oldalán: Sajópetri–Hosszúrét-dűlő 1 db (ÉNy–DK);

III/2.2. csoport: a ló és a lovas ellentétes irányban tájolt

III/2.2.1. csoport: ló a lovas bal oldalán: Bárca–Košice-Barca 3 db (K–Ny?); Kassa-Zsebes – Košice-Šebastovce 46 db–K–Ny; Kassamindszent – Valalíky-Všechsvätých 36 db (K–Ny?);

III/2.2.1. csoport: ló a lovas jobb oldalán: Tiszalök-Hajnalos 1 db? (ÉNy–DK)

(8 lelőhely a 35-ből (22,86%) és 133 sír a 275-ből (48,36%).

III/3. csoport: egyedi vagy ritka esetek

III/3.1. csoport: fülkesír: Tiszacsege-Sóskás határrész, Nagymajor 1 db (DNy–ÉK)

III/3.2. csoport: padmalyos sír: Sajópetri-Hosszúrét-dűlő 1 db (ÉNy–DK)

III/3.3. csoport: egész ló az ember váza fölött: Sajópetri-Hosszúrét-dűlő 1 db (ÉNy–DK); Tiszavasvári-Belsőmajoros, Újtelepülés¹⁰⁰ 1 db.

⁹⁹ A felsorolásakor zárójelben jelölöm az emberi váz tájolását.

¹⁰⁰ Nem ismert, hogy az előkerült lócsontok egész vagy részleges lóhoz tartoztak-e, illetve a sír tájolásáról sincs adat. A dokumentáció és a leletek elkallódtak (ADAM 2002: 384).

(Ritka esetek 3 lelőhelyen vannak (8,57%) és mindösszesen 4 sírt érintenek (1,45%).

A következő csoportot, mellyel a térségben számolnunk kell, a *szimbolikus lovas sírok* alkotják (*IV. csoport*). Ilyenből négyet találtam a területen: az elsőről Kassa-Zsebesen (Šebastovce) tesz említést Csiky Gergely,¹⁰¹ a második Sajópetriben található,¹⁰² a harmadik Tiszafüreden a 186. sír,¹⁰³ a negyedik pedig Tiszavasvári-Petőfi u. 49. szám alatt került elő.¹⁰⁴

Zsebesen a 374. számú sírt kell vizsgálnunk. Ennek gödrét olyan szélesre ásták, amiben a halott és a lova is elférhetett volna, de a sírban csak a ló váza található. Viszont vannak olyan mellékletek, melyek az embersírokra jellemzőek: lándzsa, vaskés, edény, juhsontok. Sajópetriben hasonló a helyzet – itt is jóval szélesebb a 313. számú sír gödre, sőt megtalálható a temetőben gyakori padka is, melyen a ló nyugszik; viszont a mélyebb részen – az ember vázának helyén nem található se csont, se melléklet, de a gödör kialakítása egyértelmű.¹⁰⁵ Meg kell állapítsuk, hogy mindkét sír a késő avar kor második felére datálható.¹⁰⁶

Tiszafüreden viszont csak a mellékletek utalnak a 186. számú temetkezés szimbolikus lovas sír voltára, hiszen itt a sírgödör meglepően szűk, a ló váza is alig fér bele, viszont a mellékletek közt a lószerszámokon túl, a lemezes övkészlet, a kard, a lándzsa, a hosszútőr, a kés és a balta is megtalálható, melyek egyértelművé teszik a lovas szimbolikus jelenlétét. A negyedik példa (Tiszavasvári-Petőfi u. 49: 10. sír) hasonló a tiszafüredi esethez, hiszen itt is egy viszonylag szűk – egy embernek elegendő sírgödörben található a ló, ami itt, kora avar hagyományokat követve részleges lóváz (!), pedig a sír már a középső avar korra datálható,¹⁰⁷ hasonlóan a tiszafüredi példához.¹⁰⁸ További párhuzam, hogy ebben is a mellékletek utalnak a lovas szimbolikus jelenlétére (kard, vaskés, vascsatok). Tehát megállapíthatjuk, hogy szimbolikus lovas sírra a kora avar korból nincs ismert példa a területen. A középső avar időszakban viszont az emberi halott mellékletei alapján, a késői időszakban pedig inkább a sírgödör kialakítása alapján lehet a szimbolikus jelenlétre következtetni.

IV. csoport: szimbolikus lovas sírok

Kassa-Zsebesen (Šebastovce) 1 db; Sajópetri-Hosszúrét-dűlő 1 db; Tiszafüred-Majoros 1 db; Tiszavasvári-Petőfi u. 49. 1 db).

(Ez mindössze 4 lelőhely a 35-ből (11,43%) és 4 sír a 275-ből (1,45%).

V. csoport: lószerszámú sírok (jelképes lovas sírok): ebbe a csoportba csak a Tiszavasvári-Petőfi u. 49. nevű lelőhely tartozik, melynek 27. sírjában a férfi váza fölött magasabb szinten, lószerszámokat találtak. A sír datálása: középső avar kor.¹⁰⁹ A vizsgált területen máshol nem fordul elő ez a ritka temetkezési szokás.

---

101 Csiky 2002: 28.

102 Makoldi 2006: 53–56.

103 Garam 1995: 28–30.

104 Fancsalszky 1999: 114–115.

105 Részletekért lásd: Makoldi 2006: 53–56.

106 Csiky 2002: 101; Makoldi 2006: 140–141.

107 Fancsalszky 1999: 126–127.

108 Garam 1995: Abb. 236.

109 Fancsalszky 1999: 127.

A kissé bonyolultnak látszó rendszer célja az, hogy a lehető legtöbb eltérésre, jellegzetességre felhívja a figyelmet. Alapjában véve azonban a következő eredményeket olvashatjuk le belőle:

1. Először is tisztáznunk kell, hogy mindössze 16 lelőhelyről került elő olyan értékelhető sír, amit pontosabban kategorizálni lehet, ugyanis a maradék 20 temető annyira szórványos és rosszul dokumentált, hogy a bennük talált lovas sírok pontos típusának megállapítása lehetetlen.

2. A vizsgált területen viszonylag ritkák az olyan önálló lósírok, melyekhez nem tartozik lovas (I. csoport), mindössze maximum 6 lelőhelyen találhatunk ilyet, összesen 8 vagy 9 db sírt, melyek egy részéről (6 db sírról!) semmilyen dokumentációs adatunk sincs, tehát ellenőrizni sem lehet, hogy a sír valóban önálló-e, vagy közelében fekszik gazdája is.

3. Részleges lovas sírok csak kora és közép avar környezetben találhatóak a Tiszántúlon, a Hernád-völgyben nem fordulnak elő (II. csoport).

4. Megfigyelhető, hogy számos esetben a ló és a lovas külön sírgödörben helyezkedik el, ennek ellenére a két sír egyidejű és összetartozik (III/1. csoport). Ezt, a kutatás által jelentőségének nem megfelelően vizsgált típust „lovas sírpárnak” neveztem el.¹¹⁰ Tanulásként levonható, hogy a feltáráskor önálló lósírként jelentkező temetkezések legtöbb esetben lovas sírként értelmezhetőek.¹¹¹

5. Világosan látható, hogy a három teljesen feltárt temető (Kassa-Zsebes, Sajópetri-Hosszúrét-dűlő, Tiszafüred-Majoros) lovas sírokban megnyilvánuló temetkezési szokásai jelentősen eltérnek egymástól, mind a sírok elrendezésében, mind tájolásban. Ennek ellenére megállapítható, hogy Tiszafüreden és Kassa-Zsebesen is ellentétesen tájoltak a lovak, mint az embersírok, ami azért érdekes, mert mindkét temetőben sok fegyver található, míg Sajópetriben szinte nincs.

6. Sajópetriben dominálnak az azonos tájolású sírok és jellemző a fegyverszegénység. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a Kassai-medence legdélibb avar lelőhelyén Kenyhecen (Hraničná pri Hornáde) is.

7. Kenyhec emiatt teljességgel elüt a Kassa környéki temetőktől, melyeket a K–Ny fektetésű férfi bal oldalán nyugvó, ellentétesen tájolt ló; és a fegyverbőség jellemez.

8. Sajópetritől északra a maig publikált sírrajzok és leírások szerint ismeretlen a külön sírgödörös temetkezési forma (lovas sírpár – III/1csoport), ezen a területen a közös sírgödör az általános (III/2 csoport). Tiszafüred környékén viszont a lovas sírpárok jellemzőek, Sajópetriben pedig mindkét sírszerkezet ismert. Tehát két szokáskörzetet lehet megfigyelni, amelyek Sajópetri környékén találkoznak egymással. Ennek kronológiai okai lehetnek, melyre alább visszatérek.

9. Végül megállapítható, hogy a szimbolikus lovas sírok (IV. csoport) jelenléte is egyértelműen bizonyítható az egész területen, hiszen négy példa is ismert, melyek közül kettő közép, kettő késő avar korú. És a korábbiakban inkább a sírmellékletek, a későbbiekben pedig inkább a sírszerkezeti kialakítás utal a lovas szimbolikus jelenlétére.

---

¹¹⁰ Lovas sírpár: olyan lovas sír, amelyben a ló és a lovas külön sírgödörben helyezkedik el, általában egymás közelében, de távolságuk akár több méter is lehet – ennek ellenére összetartozásuk bizonyítható.

¹¹¹ Erre 2001-ben Madaras László (Madaras 2001: 23–24), 2006-ban pedig Juhász Irén (Juhász 2006: 205) is felhívta a figyelmet.

Az már a hatvanas évek óta ismert, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyugati, Tiszához közeli területén már a kora avar korban is létezett egy településtömb, mely folytatólagosan továbbélt a közép, illetve a késő avar korban is.¹¹² Szintén régóta ismert és azóta csak megerősítést nyert tény, hogy ennek a településterületnek a kora avar korban a Tisza volt a nyugati határa, tehát a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területe ebben az időszakban „gyepüként” funkcionál, tehát gyakorlatilag lakatlan.¹¹³ Ezt a vidéket csak a közép avar kor legelején telepítik be. Ezt bizonyítják az ároktő-pélypusztai és a sajópetri-hosszúrét-dülői temetők is, melyeket ekkortól kezdenek használni.¹¹⁴ A terjeszkedés észak irányában folyamatos lehetett, mígnem a 8. század második negyedében el nem érték Kassa környékét, ahol erős katonai bázist hoztak létre,¹¹⁵ de egyes megfigyelő egységeik egészen Lemesig birtokba vették a Hernád-völgyet.¹¹⁶ A temetők alapításának idejében tehát jelentős különbség van a Hernád torkolat- és forrásvidéke között, de az megfigyelhető, hogy a nagyobb sírmezők többségében az utolsó datáló értékű tárgyak a 9. század első felében, esetleg közepe táján kerülnek földbe földrajzi helyzettől függetlenül.¹¹⁷

De hogyan kapcsolódik mindez a temetkezési szokásokhoz? Elsősorban ki kell emeljünk, hogy a jellegzetes kora avar temetkezési szokások, mint a részleges lovas vagy a fülkesíros temetkezési módok a Tisza nyugati partján nem, csak a keleti oldalán fordulnak elő, tehát a kora avar településterületen – viszont ott megélik a közép avar kort is.¹¹⁸ Ez azért fontos, mert akik áttelepednek a közép avar kor elején a Tisza másik oldalára, azok valószínűleg szakítanak a temetkezési szokások egy részével, tehát már nem hozzák magukkal ezeket a „régii” hagyományokat.¹¹⁹ Viszont kedvelnek egy újnak mondható szokást, méghozzá a ló és a lovas külön sírgödörbe temetését. Ennek a rítusnak a megjelenését és eltűnését legjobban Sajópetriben lehet nyomon követni: a 7. század harmadik negyedében még nem temetik halottjaikat ilyen módon, de a század utolsó negyedében robbanásszerűen jelenik meg az új rítus, amely néhány évtized – körülbelül két generáció alatt – ki is kopik a temetési módok közül, visszaadva helyét a közös sírgödörös temetési szokásnak.¹²⁰ Talán ez lehet az oka annak, hogy a Sajópetritől északabbra elhelyezkedő, későbbi alapítású lelőhelyek, melyeket csak a 8. század második negyedében kezdenek használni, már nem őrzik ezt a temetkezési hagyományt sem; míg Sajópetritől délebbre, ahol a szokás „őshonosnak” tekinthető, egészen a 9. századig használatban marad (lásd: Tiszafüred-Majoros és Morotvapart).

---

112 Csallány 1960: 83; Bóna 1986: 76–83; 1993: 115–118; Fancsalszky 1999: 110.

113 Végh 1968: 66; Lovász 1992: 80. Talán Ároktő-Csik gáton található néhány kora avarnak mondható sír, melyek feldolgozása még nem történt meg. (Az információért Lovász Emesének tartozom köszönettel).

114 Sajópetri lovas sírjainak kronológiáját a szerző szakdolgozatában ismerteti (Makoldi 2006: 96–155), az Ároktőre vonatkozó adatokat pedig lásd: Végh 1968: 47–50.

115 Csiky 2002: 5–16.

116 ADAM 2002: 225.

117 Kivételt csak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lelőhelyek egy része képez, ugyanis ezen a környéken általában csak rövidebb ideig, néhány generációt felölelve használták a temetőket (Vonatkozó irodalomért lásd jelen cikk lelőhelykataszterét).

118 Fancsalszky 1999: 126–127.

119 Ez talán azzal magyarázhatjuk, hogy az „új föld” – a korábbi gyepű – benépesítői elsősorban családjaikból kivált, szerencsét próbáló fiatalok lehetettek (elképzelhető, hogy komoly katonai irányítás alatt).

120 Makoldi 2006: 153–154.

Hasonló elv figyelhető meg egy másik temetkezési szokás tekintetében is. Ez pedig a ló és a lovas csoportváza közötti vertikális szintkülönbség.¹²¹ Ezen jelenség szintén Sajópetriben vizsgálható a legjobban, ahol sok sírban külön padkát alakítottak ki a ló számára a sírgödörben, míg a halottat sok esetben jóval mélyebbre ásták.¹²² Ez a szintkülönbség megfigyelhető a külön sírgödörös lovas sírok esetében is, ahol a lovas sírgödöre általában mélyebb, több esetben jóval mélyebb, mint a lóé.¹²³ Viszont, ahogy a sírpárok szokása, ez a rítus is lassan kivész a temetési hagyományok közül az idő múlásával. Sajópetri esetében ez egy kicsit később történik meg, mint ahogy a sírpárok eltűnnek – mindössze csak a 8. század vége felé.¹²⁴ Ezzel összhangban van az, hogy a Kassai-medence publikált sírrajzai közül, tudomásom szerint egy olyan sincs, mely szintkülönbséget vagy padkát jelezne a lovas sírokban, de ha lenne is, a szám elenyésző az azonos mélységűekhez képest. Ezzel ellentétben Tiszafüred környékén a közép avar kor legelejétől a késő avar kor legvégéig megfigyelhető a jelenség – így van ez Tiszafüred-Majoros; és Tiszafüred-Morotvapart esetében is, ahol az ásató régész erre külön felhívja a figyelmet.¹²⁵

Megállapíthatjuk, hogy az avar településterület azon határvidékein, amelyeken vizsgálni lehet a folyamatos terjeszkedés fázisait topográfiaillag és kronológiailag is, elkülöníthetők olyan temetkezési szokások, melyeknek időrendi jelentőségük is lehet a temetők átfogóbb vizsgálata során. A Hernád-völgy és környéke esetében például megfigyelhetjük, hogy a déli, kora avar előzményekkel is rendelkező régióban sokkal konzervatívabban őrzik a közép avar kor hagyományait is (a ló magasabb szintre temetése, illetve a külön sírgödörös rítus), mint például Sajópetriben. De ez nem is meglepő, hiszen Sajópetri nagyjából félúton¹²⁶ helyezkedik el a két „fegyveres” régió – Tiszafüred és Kassa – között. És mivel a Kassai-medence temetői sokkal fiatalabbak Tiszafüred környékénél, ezért ott újabb, „modernebb” temetkezési szokásokat preferálnak (egy szintre temetik a lovat és lovát – közös sírgödörbe), aminek hatása Sajópetriben még tükröződik, de Tiszafüred környékén már nem. Tehát a régebben lakott Tiszafüreden konzervatívan kitartanak a ló és gazdája közti szintkülönbség szokásának őrzése és a külön sírgödör mellett, míg Sajópetriben ezek a szokások a 8. század során kivesznek – valószínűleg a Kassai-medence temetőinek hatására, amikben már meg sem jelennek a közép avar hagyományok (külön sírgödörös temetkezési forma, illetve a két váz közti szintkülönbség).

Megállapíthatjuk tehát, hogy ez a három kisebb régió¹²⁷ elkülönül egymástól a sírszerkeztípusok tekintetében. Ezzel összhangban a fektetési irányban is kimutatható ez a hármasság:¹²⁸ Tiszafüred környékére jellemző az emberek NyDNY–KÉK tájolása,

---

121 Ezt a temetkezési szokást nem vettem figyelembe a lovas sírok csoportosításánál, hiszen értelmetlenül felaprózta volna a már így is eléggé bonyolult rendszert. Emellett talán jobb is, ha külön tárgyaljuk, hiszen így jobban fel lehet ismerni a nagyobb összefüggéseket.

122 Makoldi 2006: 33–36.

123 Ennek a szokásnak valószínűleg hitvilágbeli okai vannak, ugyanis aki nagyobb tiszteletnek örvendett vagy nagyobb hatalommal bírt, annak minden temetőben mélyebbre ássák a sírját, ezzel is tisztelegve a halott lelke előtt. Ezért áshatják mélyebbre a ló gazdáját, mint lovát, hiszen neki sokkal nagyobb tisztelet jár, mint hátasának.

124 Makoldi 2006: 155.

125 Madaras 1991: 246.

126 Mind térben, mind időben (kronológiailag) félúton helyezkedik el.

127 A három kisebb régió: 1: Tiszafüred és környéke; 2.: Sajópetri és szinte egész Borsod-Abaúj-Zemplén megye, sőt még Kenyhec (Hraničná pri Hornáde) is; 3.: Kassa környéke.

128 A tájolást szintén nem vettem figyelembe a lovas sírok csoportosításánál, hiszen ez is nagyobb egységeket ölel fel, mint a sírszerkezteti típusok, ezért azok részletes vizsgálatánál zavaró tényezőként lépett volna fel – így viszont jobban rávilágít a nagyobb összefüggésekre.

míg a lovakat ezzel ellentétes irányban fektetik. Így irányították Tiszafüred-Majoros és Tiszafüred-Morotvapart lovas sírjait is; sőt a közelben lévő Újlőrincfalva–Magyaradon és ÁroktőpPélypusztán található lovas sírok tájolása is hasonló (DNy–ÉK). Viszont Pélypusztán a ló már a lovassal azonos irányban fekszik, hasonlóan Sajópetri környékéhez, csak hogy ott már az ÉNy–DK (esetleg a Ny–K) tájolás az általános. Ez az elrendezés (azonos tájolás) és irányítás (ÉNy–DK vagy Ny–K) figyelhető meg: Sajópetri-Hosszúrét-dűlőn, Ároktő-Csík gáton, Sajószentpéteren és Böcs-Sárgaföldesparton is. Azonos az elrendezés, de a tájolás már különböző (D–É) Kenyhecen (Hraničná pri Hornáde), ami a legészakabbra előforduló ilyen temető.¹²⁹ A Kassai medencében az előzőkhez képest nagy a változás, ugyanis az itt elhelyezkedő temetőkben a K–Ny irányítás az uralkodó az ember-sírok tekintetében, míg a lovakat velük ellentétesen fektetik, hasonlóan Tiszafüredhez.

Összegezve tehát: Tiszafüred környékén a sírok DNy–ÉK-i tájolása az általános és a lovak fordítva fekszenek az emberekhez képest; Sajópetri környékén a ló és lovas irányítása azonos, a sírok tájolása ÉNy–DK; míg a Kassai-medencében szintén ellentétesen tájoltak a lovak az emberekhez képest, és a sírok irányítása általában K–Ny.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Hernád-völgy és attól délre fekvő terület tekintetében egészen jól elkülöníthető ez a három kisebb régió a lovas sírok tanulsága szerint. Viszont fontos megjegyezni, hogy Kassa környékén és a tiszafüred-majorosi temetőben is ellentétesen vannak tájoltva a lovak és rendkívül sok a fegyver, míg a „Sajópetri típusú” temetőkben, ahol a ló a lovassal azonos irányban fekszik, gyakorlatilag alig találhatóak fegyvernek minősülő tárgyak. A vizsgált területen tehát a fektetési rend összefüggésben van a harcos életre utaló mellékletek alacsony vagy magas számával.

Az, hogy melyik temetőben miért van, vagy nincs fegyver, annak viszonylag egyszerű lehet a magyarázata: Kassa környékén egyértelműen határvédelmi funkciót tölthettek be a lovas harcosok, ezért fegyvereik státuszszimbólumokká válhattak, melyeket így – mellékletként a tulajdonosa mellé helyeztek, ha meghalt. Illetve Szentpétery József nyomán az is könnyen elképzelhető, hogy ezeket a fegyvereket, sőt a lovakat is a központi hatalomtól kapták a „hivatásos katonák” örök használatra – akiknek így módjuk volt magukkal vinni azt a sírba.¹³⁰

Tiszafüreden pedig bizonyára egy fontos tiszai átkelőhely létezhetett, melyet ugyanakkora erővel védhettek, mint egy határőr állomást, ezért hasonlóan sok a fegyver és valami oknál fogva hasonlóan fordítva tájoltak a lovak. Azokon a lelőhelyeken pedig, ahol kevés a fegyver, de mégis vannak lovas sírok, a békés gazdagságra utalnak a nyomok. Arányait tekintve gazdagabbak a lovas sírok, mint a fegyveres lelőhelyeken, tehát több a szépen kidolgozott övkészlet, több az ónfürdős vagy aranyozott, esetleg ezüstből készült tárgy, több a sárga kerámia stb. Ezeken a lelőhelyeken – ilyen például Sajópetri-Hosszúrét-dűlő vagy Balmazújváros-Hortobágy-Árkus – a ló nem feltétlen, mint harci paripa, hanem talán „csak” a gazdagság vagy az elithez tartozás jelképeként kerülhetett sírba. Tehát elképzelhető, hogy nem csak katonák kaptak mellékletként lovat, hanem mindenki, aki a közösség legfelsőbb vezetéséhez tartozott.¹³¹

---

¹²⁹ Habár Bárcán is van egy olyan temetkezés, melyben a ló a lovassal azonos irányban tájolt, de ez csak egy sír.

¹³⁰ Szentpétery 1994: 299.

¹³¹ Ami természetesen nem zárja ki, hogy az illető katona legyen, sőt sok esetben gondolhatunk arra, hogy az adott közösség vezetői egyben a közösség legjobb katonái is voltak, akiknek jó politikai érzékük és megfelelő hadászati tapasztalatuk is volt.

Ezzel szemben a fegyveres lovas síros lelőhelyeken valószínűleg ténylegesen katonák nyugszanak a lovas temetkezések nagy részében, hiszen a fegyvereken és a lovon kívül sok esetben alig találunk más mellékletet, tehát sokkal ritkábbak a gazdag övkészletek és a sárga kerámia is.

De mit lehet kezdeni azokkal a női és a gyermeksírokkal, melyek mellékletei közt a ló is szerepel? Ők sem katonák, sem a település vezetői nem lehettek, viszont több lelőhelyen is találkozunk velük: Kassa-Zsebesen: 3 db női, 1 db Infans I. korú, 5 db Infans II. korú és egy felnőtt férfi melletti Infans I. gyerek lovas sír;¹³² Sajópetriben 2 db női lovas;¹³³ Sajószentpéteren 1 db női lovas;¹³⁴ Tiszafüred-Majoroson pedig valószínűleg 3 db női és 2 db Infans II. gyermek lovas is található;¹³⁵ és a kora avar korból is van egy-egy példa: Tiszavasvári-Koldusdombon a 18. sír női, és az 1981-ben előkerült lovas sír pedig egy gyermeké.¹³⁶ Tehát összesen öt lelőhelyről, tíz női lovas és tíz gyermeksír. Milyen társadalmi helyzetben lehettek vagy milyen rangot viselhetek tehát ezek a nők és gyermekek?

Az Infans II. korú fiatalokról még elképzelhető, hogy egyik első csatájukban pórul járt „harcosok” voltak, akiknek emiatt kijárt az a megtiszteltetés, hogy lóval temessék el őket, viszont a nők és az Infans I. gyermekek esetében valószínűbbnek tűnik az, hogy olyan magas rangú férfi rokonai lehettek, akinek a közeli rokonait is lóval temették az iránta tanúsított mérheterlenül nagy tisztelet miatt.¹³⁷

Összegzés:

Jelen dolgozat során tehát a következő temetkezési szokásokat vizsgáltuk:

1. sírszerkezeti típusok; 2. a ló és a lovas azonos vagy ellentétes tájolása; 3. a sírok irányítása; 4. fegyvermellékletek száma; 5. a lovas és a ló közötti szintkülönbség megléte vagy nemléte.

Ezen temetkezési szokások alapján tehát körvonalazódott, hogy a vizsgált területen három, egymástól alapjaiban elkülönülő mikrorégiót lehet elkülöníteni, melyek különböznek egymástól a sírjaik fektetési rendjében, a sírokba rakott fegyvermellékletek számában és nagy valószínűséggel a társadalmi felépítésükben is. Tiszafüred környéke tehát a legkorábbi hagyományokkal rendelkező és azt a 9. századig megőrző településterület, ahol viszonylag jól kimutatható, minden valószínűség szerint a tiszai átkelőhelyet védő, katonáskodó, lovas réteg. A térben és időben „középső” régió – Sajópetri és tágabb környéke – temetkezési szokásaiban már sok átmeneti jelleget mutat – a legfiatalabb és egyben legészakibb településterület felé: ami a mai Kassa környékén helyezkedik el. Viszont a „Sajópetri típusú” temetők mellékleteiket tekintve sokkal gazdagabbak és

---

132 A pontos sírszámok: 5 (nő); 58 (férfi mellett Inf.I.); 84 (Inf.II.); 93 (nő); 111 (Inf.II.); 170 (Inf.II.); 187 (Inf.II.); 289 (Inf.II.); 321 (Inf.I.); 341 (nő).

133 Ezek a 109–110. és a 622. sírok. A temetőben antropológiai vizsgálat nem volt, a nemiséget csak a mellékletek alapján, régészeti módszerekkel állapítottam meg, illetve feltételezem (Makoldi 2006: 27–28, 89–90).

134 Lásd: Végh 1964: 16.

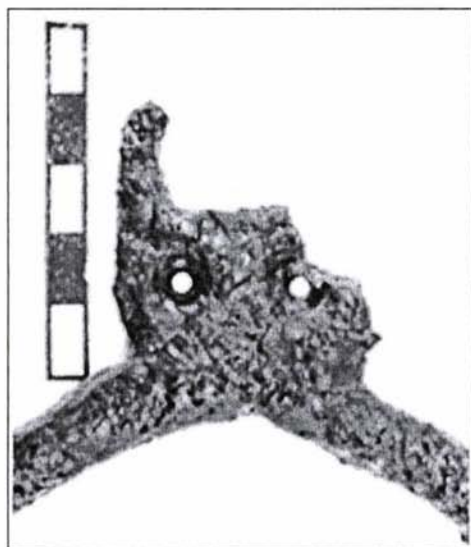
135 A sírszámok a következők (részletekért lásd az I. függelékét): 285–309 (nő); 294–301 (nő); 580–588 (nő); 906–902 (Inf.II.); 964–961 (Inf.II.);

136 Csallány 1960: 51–59.

137 Az avar korban előforduló női lovastemetkezésekkel Zlata Čilinska foglalkozott bővebben 1990-es tanulmányában (Čilinska 1990).

kevésbé fegyveresek, mint a Kassa melletti temetők, vagy mint Tiszafüred környéke, de más a sírok tájolása és a fektetési rend is – mindezen nyomok tehát egy másfajta társadalmi felépítésre utalnak. Sajópetri körzetében tehát a gazdagabb vezető réteget és azok családtagjait temethették lóval – gazdagon felszerelve, de fegyver nélkül – míg a másik két régióban ugyan több a fegyver, de szegényebbek is a sírok – amik talán arra utalnak, hogy ezen területeken a ténylegesen katonáskodó réteget reprezentálják a lovas sírok.

Ha az esetenként nehezen hozzáférhető vagy alig publikált leletanyag oldaláról közelítettük volna meg a lelőhelyeket, akkor valószínűleg sokkal homogénebb képet kaptunk volna. Például mindhárom településterületen megtalálhatóak a nagy, lemezes falerák, és a lószerszámok vagy azok díszai sem mutatnak különösebb eltéréseket a vizsgált, egyébként önmagában sem túl nagy területen – Lestestől (*Lemešany*) Tiszafüredig. Sőt van olyan kengyeltípus, melynek kapcsán olyan kovácsműhelyt kell feltételeznünk, mely az egész Hernád-völgyet ellátta lószerszámmal. Ez egy nyakon ülő szíjbújtatójú kengyeltípus, melynek nyaka két kerek lyukkal áttört (lásd: 3. ábra). Ilyen, egymással tökéletesen hasonló kengyelek kerültek elő Nyékládházáról a 4. sírból,¹³⁸ Sajópetriről a 399–397., és az 541. sírből¹³⁹ és Kassa-Zsebesről a 5. számú temetkezésből,¹⁴⁰ viszont tausírozott kengyel csak Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből ismert: Hejceről és Tiszalúcról.¹⁴¹ A lyukas nyakú kengyelekhez hasonló a helyzet a vasalt nyergekkel is, mivel a Sajópetri 153. sír lovának nyeregvasalása¹⁴² és a tiszafüred-morotvaparti V/4a sír nyeregvasalása¹⁴³ olyan mértékű hasonlóságot mutat, hogy az is elképzelhető, hogy egy kéz készítette – de mindenesetre egy műhelyből származik a két nyereg.

3. ábra: Lyukas nyakú kengyel
(Sajópetri, 541. sír)

Összefoglalva tehát az eddig leírtakat, megállapíthatjuk, hogy a temetkezési szokások vizsgálata egy kisebb régió tekintetében – mint például a Hernád-völgy – sokkal célravezetőbb lehet, mint a homogénebb képet mutató leletanyag tipologizálása, amellyel csak az anyagi kultúra új divatjainak terjedését és változásait tudjuk nyomon követni, viszont a tárgyak viselőinek és használóinak – tehát az embereknek – etnikus megkülönböztető jegeit, származását, továbbélését sokkal kézenfekvőbb a temetkezési szokások alapján rekonstruálni, vagy legalábbis megpróbálni rekonstruálni.

138 Végh 1965: XI. tábla: 3.

139 Makoldi 2006: XXXIII/B. tábla; XLVIII/1–2. tábla.

140 Budinský-Krička – Točík 1991: Taf.1/5/6.

141 Végh 1968: 61.

142 Makoldi 2006: LXXI. tábla/153.

143 Madaras 1991: 266. oldalon lévő rajz.

IRODALOM

Almássy, K.–Istvánovits, E.–Kurucz, K.

- 1977 Das Gold von Nyíregyháza. (Archäologische Fundkomplexe mit Goldgegenständen in der Sammlung des Jóna András-Museums Nyíregyháza) Archäologische Sammlungen in Nyíregyháza 1. Nyíregyháza

Béres, J.

- 1984 Tretia vyskumná sezóna vo Valalíkoch-Všechsvätých. AVANS (1985) 51–53.

Bóna, I.

- 1979 A szegvár-sápoldali lovas sír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten. ArchÉrt 106 3–32.

- 1980 Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. ActaArchHung 32 31–95.

- 1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: *Entz Géza* (Hrsg.): Magyarország Múemléki Topográfiája X. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest, 15–91.

- 1993 A honfoglalás előtti kultúrák és népek. In: *Cservényák, L.* (Hrsg.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Nyíregyháza, 63–137.

Budinský-Krička, V.–Točík, A.

- 1991 Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog. Nitra

Csallány, D.

- 1960 Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.) JAMÉ 1 (1958), 31–87.

Csiky, G.

- 2002 A Kassai-medence az avar korban. Budapest. ELTE BTK (Szakdolgozat-kézirat)

Čilinska, Z.

- 1990 Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdebestattung in der Slowakei. WMMÉ XV. 135–146.

Eisner, J.

- 1941 Die vor- und frühgeschichtliche Forschung auf dem Gebiete der Slowakei und der ehemaligen Karpathenukraine in den Jahren 1918–1938. SODF VI 3/4, 353–380.

- 1952 Devínska Nová Ves. Slovanské pohrebistě. Bratislava

Fancsalszky, G.

- 1999 Három avar kori temető Tiszavasváriban. ComArchHung 107–142.

Fettich, N.

- 1928 Öntött phalerák a lovasnomádok magyarországi régészeti hagyatékában. Gegossene Bronzenphalerae im archäologischen Nachlass der Reiternomaden von Ungarn. ArchÉrt 42 114–127, 317–321.

Gábor, J.–Hellebrandt, M.

- 1976 A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1975-ben. HOMÉ XV. 1975. 65–72.

Garam, É.

- 1981 A böcsi késő avar kori lelet és köre. Der späta-warenzeitliche Fund von Böcs und sein Kreis. *ArchÉrt* 108 34–51.
1987 Pferdegräber des awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der späta-warenzeitlichen Pferdebestattungen. *Alba Regia* XXIII. 65–125.
1995 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Eds.: *Kiss Attila and Garam Éva*. Budapest

Juhász I.

- 2006 A Szarvas-rózsási késő avar temető lovas sírjai. *Arrabona Múzközl.* 44/1. 205–218.

Kabát, J.

- 1954 Avarsko-slovanské pohrebiste v Barci u Kosic. *AR* 5 604–608, 709–710, 715–716.

Kiss, A.

- 1962 Az avar kori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen. *JPMÉ* 7 1963, 153–162.

Kovrig I.–Korek J.

- 1960 Le cimetière l'époque avare de Csóka. *ActaArchHung* 12 257–287.

Kralovánszky, A.

- 1962–1964 Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944–1961. Leletkataszter. Archaeological Excavations in County Hajdú-Bihar 1944–1961 (register of finds). *DMÉ* (1965) 31–45.

Kürti, B.–Menghin, W.

- 1985 Katalog. In: *Meier-Arend, W.* (Hrsg.): *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.* Ausstellungskatalog. Frankfurt am Main, 24–86.

Lovász, E.

- 1992 Késő avar temetőrészlet feltárása Alsószolcán. Ausgrabung eines späta-warenzeitlichen Gräberfeldes in Miskolc-Alsószolca. In: *Rémiás, T.* (szerk.): *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből.* Miskolc, 75–90.

Madaras, L.

- 1991 Az avar falu. Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. *SzMMA* 32 227–316.
1995 Avar kori lelőhelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: *Ujváry, Z.* (szerk.): *Tanulmányok és közlemények.* Debrecen–Szolnok, 81–107.
2001 Avar kori lovastemetkezések a Kárpát-medencében (Tudománytörténeti áttekintés) In: *Cservenyák, L.* (szerk.): *Tanulmányok Farkas József tiszteletére.* *Studia Szatmariensia* I. Mátészalka, 19–37.

Makoldi M.

- 2006 A Sajópetri határában feltárt avar temető lovas sírjai. Budapest. ELTE BTK (Szakdolgozat–kézirat)

Mesterházy K.

- 1987 Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes. *FolArch* XXXVIII 219–245.

Nagy, G.

1893 A régi kunok temetkezése. (Die Bestattung der alten Kumanen.) ArchÉrt 13 105–117.

Némethi M.–Klima L.

1987–1989 A korai avar korszak etnikai problémái, a részleges lovas temetkezések eredete. JAMÉ XXX–XXXII 1991, 173–241.

M. Nepper, I.–Sz. Máthé, Mm

1985 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981–1985. (Leletkataszter.) The Archeological Activity of the Museums in Hajdú-Bihar County in the Years 1981–1985 (A Survey of Finds) DMÉ (1986) 35–61.

Pástor, J.

1954 Avarsko-slovanské pohrebiste v Barei, okres Košice. SIA 2 136–143.

1961 Pohrebisko vo Všechnsvätých. Gräberfeld in der Gemeinde Všechnsvätých bei Košice. AR 13 357–363, 375–385.

1968 Skelettgräberfelder aus dem VII. und VIII. Jahrhundert in der Ostslowakei. StZ 16 175–182.

1971 Kostrové pohrebisko v Hranicnej pri Hornáde. Vyp 2 89–179.

1982 Slovansko avarské pohrebisko vo Valalikoch, okr. Kosice-vidiek. HCK 13 305–333.

Rosner, Gy.

1977 A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései. Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischen Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszlói út. BÁMÉ 6–7 (1975–76), 79–109.

1999 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Strasse. MonumentaAvarorumArchaeologica 3. Red.: *Garam, É.* et *Vida, T.* Budapest

Szabó, J. Gy.

1975 Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. (Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud II.) EMÉ 13 19–68.

Szentpétery J.

1993 Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. ActaArchHung 45 Budapest, 165–246.

1994 Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. ActaArchHung 46 Budapest, 231–306.

Szentpétery J. (Hrsg.)

2002 Archäologische Denkmäler der Awarzeit in Mitteleuropa. Varia ArchHung XIII/1–2, Budapest

Trugly, S.

1987 Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. SIA 35 251–344.

1993 Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II. SIA 41 191–307.

1994 Griffek és oroslánok népe. A komáromhajógyári avar temető. Das Volk der Greifen und Löwen. Awarisches Gräberfeld in Komarno-Schiffswerft. Lud grifov a levov. Avarské pohrebisko v Komárne-Lodeniciach. Pozsony

K. Végh, K.

1964 A sajoszentpéteri avar kori leletek. *HOMK* 6 15–23.

1965 A nyékládházi avar temető. (Awarisches Gräberfeld von Nyékládháza.) *HOMÉ* V. (1964–65), 177–211.

1968 Avar kori leletek a miskolci Múzeumban. Awarerzeitliche Funde im Museum von Miskolc. *HOMÉ* VII. 47–90.

Zábojník, J.

1995 Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. Sociálna problematika pohrebísk severného a severozápadného olmjového územia avarského kaganátu. *SIA* XLIII 205–344.

BURIAL CUSTOMS OF THE AVARS IN THE HERNÁD VALLEY

The Avar equestrian burials along the River Hernád are barely known to the period's researchers. This study is the first step towards remedying this situation. The area discussed here is not merely the Hernád Valley, but a broader region incorporating the river's entire stretch (including the Slovakian sections), the lower reaches of the River Sajó and the section of the River Tisza between the confluence with the Sajó and Tiszafüred. Over thirty sites are known from this area, yielding some 250 equestrian or horse burials.

Most of the sites in question represent stray finds or barely investigated and documented burial grounds. Only three sites can be regarded as wholly excavated: Kassa–Zsebes/Košice–Šebastovce, where 46 of the 369 graves were equestrian burials; Sajópetri-Hosszúrét-dűlő, where 34 of the 636 graves were equestrian or horse burials; and Tiszafüred-Majoros, where 70 of the 1282 graves were equestrian or horse burials. These three sites form the backbone of the study and the other sites are grouped on the basis of the conclusions, which could be drawn from them.

The detailed analysis of the burial grounds, and especially of the equestrian burials, enables the reconstruction of Avar settlement and the direction of Avar expansion, which in the Hernád region began at the onset of the Middle Avar period and lasted until the close of the 8th century. The larger cemeteries used over a longer period of time lie in the south; proceeding northward, the cemeteries were founded at an increasingly later date and their use-life was also shorter. This, in turn, enables a diachronic study of burial customs. It seems likely that certain burial forms have a dating value in the Hernád Valley: for example, the differences in depth between the horse burial and the male burial in equestrian graves changed in a consistent manner through time. Certain correlations can be noted between the grave goods (especially weapons) and their orientation and position within the grave, a phenomenon that again allows finer distinctions to be made.

The final conclusion is that the study and analysis of burial customs enables the distinguishing of various smaller regions in the Hernád (a distinction which could not be made through the typologisation of the horse harness sets), which are nonetheless linked to each other, for example by the recurrence of a particular stirrup type. This would suggest that the study of burial customs provides useful information on the possible ethnic background of the population and their customs, and one which is more reliable than can be gained from the typologisation of the find material.

Miklós Makoldi

A HÁROMHEGYI BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA PÁLOS KOLOSTOR RÉGÉSZETI KUTATÁSA

JUAN CABELLO–LÁSZLÓ CSABA–SIMON ZOLTÁN

Az Aggteleki-karszthoz tartozó Szár-hegy jellegzetes, hármass csúcsa alatt rejtőző, ma a hozzá legközelebb eső faluról martonyi pálos monostor néven ismert egykori egyházi intézményt természeti környezete miatt a középkorban kizárólag háromhegyi pálos monostornak nevezték. A monostor a történeti Borsod és Torna megyék határán található, közel az abaúji határhoz.

A monostorról elkeserítően kevés, s jobbára csekély információs értékű írott forrás szól. Annak ellenére, hogy tisztában vagyunk a magyarországi középkori írott forrásanyag nagyarányú pusztulásával, be kell látnunk, hogy eredetileg sem túlságosan sok oklevél foglalkozhatott ezzel a minden jelentősebb helytől távol eső, s a pálos rend viszonylatában sem kiemelkedő fontosságú, vagy gazdagságú monostorral. Gyöngyösi Gergely, a pálos rend 16. századi történetírója *Vitae fratrum* című művében¹ csupán egyszer említi a háromhegyi monostort (pontosabban annak egyik oklevelét),² s amikor ugyanő 1522 körül – végigjárva a magyarországi pálos rendtartomány monostorait – összeírta és kivonatolta az azokban talált okleveleket, a háromhegyi monostorban mindössze 15 darab okiratot talált³ (vagy tartott összeírásra méltónak). Bár ma már ezek többsége nincs meg, néhány további adat más forrásokból is összegyűjthető volt, de azok száma sem nagy.

A monostor alapításának körülményei ismeretlenek (a számos más pálos monostor alapítóját megnevező Gyöngyösi Gergely sem árul el róla semmit), a szakirodalom azt a Tekesfiak alapításának tartja.⁴ A „Tekesfiak” név alatt a semmilyen nagyúri nemzetséghez nem köthető, az írott források 1244 és 1261 között szereplő Tekus, vagy Tekes sárosi ispán⁵ leszármazottait szokás érteni. Valóban, a háromhegyi monostort szinte körbeveszik azok az Abaúj, Borsod és Torna megyei falvak, ahol a Tekes ispántól származó családok (Szalonnaiak, Tornaiak, Sziniek, Jósvafői Tekesek, Martonyiak) birtokoltak⁶ (Dobódél, Jósvafő, Martonyi, Perkupa, Rakaca, Rakacaszend, Szalonna, Szászfa, Szin, Szinpetri, Tornakápolna, Tornaszentjakab, Tornaújfalu, Varbóc stb.), így e feltevés minden bizonnyal

---

1 *Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitaie*. Ed. Franciscus L. Hervay. Budapest, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, XI.). (A továbbiakban: *Vitae fratrum*.)

2 *Vitae fratrum* c. 34, p. 76.

3 A pálos rend okleveleiről készített *Inventarium* című könyv az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kézirattárában található, Ab 115. jelzet alatt. A háromhegyi monostor okleveleinek jegyzéke a 80–81. oldalon található. *Gyéressy Béla Ágoston–Hervay Ferenc Levante: Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai I.* (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai X.) Budapest, 1975. (a továbbiakban: DAP I.) 182–184.

4 *F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus*. Pytheas, 2000. (a továbbiakban: F. Romhányi, 2000), 43. (Martonyi alatt)

5 *Engel Pál: Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia*. CD-ROM Arcanum Kiadó, 2001.

6 *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. (Abaúj megye, Borsod megye), *Sárközy Sebestyén: A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század elejéig*. Perkupa–Miskolc, 2006. (Torna megye)

megalapozott, annál is inkább, mivel a középkor folyamán e családok tagjai többször is felmerülnek a monostorral kapcsolatban.

Ami az alapítás idejét illeti, arról csak „terminus ante quem”-jellegű adattal rendelkezünk. Egyes publikációkban felbukkan, hogy a monostort 1341-ben alapították volna,⁷ ez a dátum azonban valójában a monostor első ismert megadományozásának időpontja. Ekkor ugyanis Szalonnai (Zalonna-i) Dénes fia János fia: Mátyás egy, Martonyi falu szélén levő, Nemethmyklos telkének nevezett telket, avagy kúriát ad a pálos remetéknek, minden tartozékával együtt, s ugyanakkor az ott lakó jobbágyokat minden adó fizetése alól felmenti.⁸ Mivel a monostor maradványai messze a völgyben fekvő Martonyi falu felett, csaknem 4 km távolságban, a hegyek között fekszenek (tehát egyáltalán nem a falu szélén), az adat semmiképpen sem értelmezhető úgy, hogy az ekkor a remetéknek juttatott telken épült volna fel a rendház és a templom. Az adat szerint tehát a pálosok már korábban megtelepedtek Martonyi közelében.⁹ 1382-ben a monostor – sajnos meg nem nevezett helyen levő – földjeiről hallunk, melyeket Miklós generális perjel Lajos királynak tett panasza szerint némely nemesek elbitoroltak. A határokat 1382-ben visszaállították.¹⁰

A továbbiakban jószerével csak környékbeli nemeseknek a monostor javára tett kisebb-nagyobb adományairól, vagy a szerzetesek ingatlanvásárlásairól értesülünk. Így 1385-ben egy bizonyos Sebestyén leánya: Klára asszony övéivel együtt a Bódva (Bodwa) folyón levő, Farkasmalma (Farkas Molna) nevű malomhelyen levő részét adja el a szerzeteseknek 21 forintért és 14 garasért. Hasonlóképpen cselekedtek Pető (Petew) fiai: István és Mátyás is, akik a saját részüket 24 garasért adták el.¹¹ 1400-ban a közelebről ismeretlen „Kelchen” Miklós minden Bator-ban (nyilván a közeli Gagybátorról van szó) bírt javát a monostorra hagyja.¹² Ugyanebben az esztendőben Rudabányai (Rwdabanya-i) Miklós özvegye: Katalin asszony Benedyenes nevű szántóföldjeit adja a szerzeteseknek.¹³ 1401-ben Tornai (Thorna-i) László özvegye: Ilona egy bizonyos kaszálóját, mely Kaka (talán a Rako = Bódvarákó településnév romlott alakja) birtok határai között egy szigeten fekszik, a monostornak adja. Az oklevél megemlíti egy másik, Rákón (Rako-n) levő, Bebek Imre által adott malmot is, mely most pusztá.¹⁴

1411-ből végre egy roppant fontos adat áll rendelkezésünkre. A háromhegyi monostor okleveleinek jegyzéke szerint ugyanis János püspök ekkor szenteli fel a templomot három oltárával együtt.¹⁵ Alább látni fogjuk, hogy a régészeti kutatás eredményei megerősítették ezt az adatot.

---

7 F. Romhányi, 2000., 43.

8 DAP I. 182–183.

9 Gondolhatnánk esetleg arra is, hogy – mivel az említett oklevélben nem kifejezetten a *háromhegyi* pálos remeték vannak megnevezve, hanem csak úgy általában a pálos remeték – az adomány nem is a háromhegyi pálosokat érinti, hanem például a gombaszögi remetéket, akiket később Tekes leszármazottai szintén többször megadományoztak. Ennek ellentmond azonban egyrészt az, hogy a szóban forgó oklevelet Gyöngyösi Gergely a háromhegyi monostor okleveleinek jegyzékében említi, másrészt pedig az, hogy a gombaszögi pálosok kolostora jóval később, csak 1371-ben volt éppen épülőfélben. *Bándi Zsuzsanna*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) (a továbbiakban: *Bándi*, 1985), 580.

10 DAP I. 182–183.

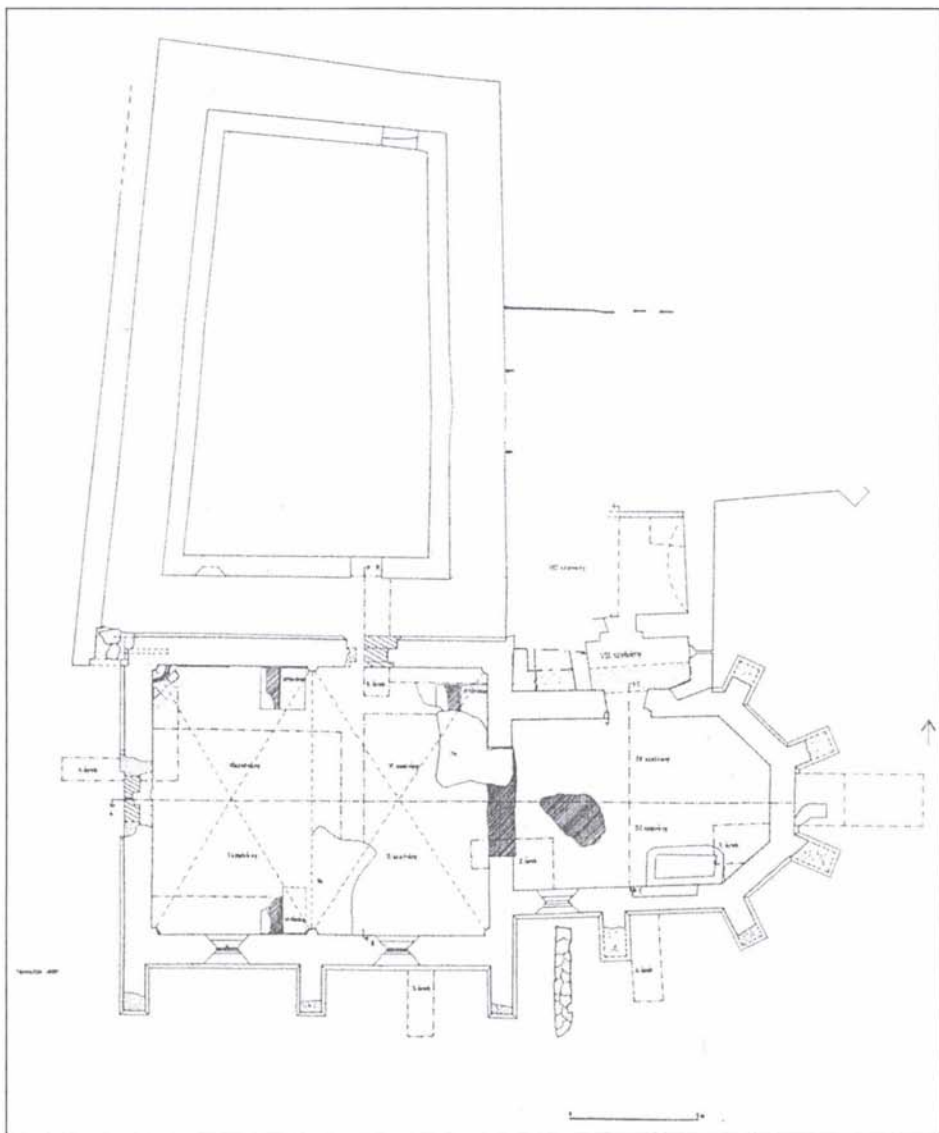
11 DAP I. 182–183.

12 DAP I. 182–183.

13 DAP I. 183.

14 DAP I. 182–183.

15 DAP I. 182–183.

1. kép. Kutatási alaprajz (Arnóti Zsuzsanna rajza)

Ezt követően folytatódnak a kisebb jelentőségű adományok és egyéb, a szerzetesek által véghezvitt birtokszerzések sora. 1419-ben Martonyi (Marthony-i) János fia: Miklós saját kúriáját a háromhegyi pálosoknak adományozza.¹⁶ 1423-ban Zend-i (valószínűleg a mai Rakacaszendről, de lehet, hogy az Abaúj megyei Szalaszendről nevezett) István fiai: Mihály és György mindennap mondandó örökmisék fejében egy darabot adnak a

¹⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai VII. Budapest, 2001. 1193. sz. Az oklevelet említi Gyöngyösi listája is. DAPI. 182–183.

szerzeteseknek Zekelháza¹⁷ birtok földjéből.¹⁸ 1432-ben egy bizonyos Lorand-i (talán inkább Lóránt fia értelemben!¹⁹) László fia: István hét, Martonyi (Marthony) falubeli jobbágytelket hagy a pálosoknak. Az oklevél megemlíti, hogy Jósvafői (Orswaffew-i) János fia István fia: György korábban 200 forintért elzálogosította a falut Lóránt fia: Pálnak. István testvér, a monostor perjele szemrehányást tesz a nevezett László fia: Istvánnak, amiért korábban a Lóránt fia: Pálnak zálogba vetett birtokrészt hagyta a monostorra. Ezt követően került sor az adományozásra. A Gyöngyösi listájában szereplő oklevél mellett említés történik egy 1476-ban a monostor és egy bizonyos Affra asszony között született megegyezésről is (lásd alább!).²⁰ 1453-ban a szalonnai plébános adta el réjtjét egy bizonyos összegért a szerzeteseknek.²¹ 1461-ben Tornai (Thorna-i) Oszvald²² (a mai Torna-)Kápolnán (Kapolna-n) egy bizonyos telket ad a szerzeteseknek kúriával és szántóföldekkel együtt.²³ 1472-ben Damaki Vörös (Damak-i Wewrews) Benedek övével együtt egy bizonyos, Saap²⁴ birtok szőlőhegyén levő szőlőt adományoz a remetéknek.²⁵

1474-ben Borsod megye által Szini (Zen-i) Mátyás, Szini Péter özvegye: Affra, valamint Szini György fia: Jób kérésére kiküldött szolgabíró vizsgálata során kiderült, hogy a háromhegyi (Trium moncium) Keresztelő Szent János (!)²⁶ kolostor pálos remetéi Zalon (valószínűleg Szalonna) birtokon elfoglalták a Szentmargitasszonyföldet (Zenthmargithasszonfelwd-et) és más, irtásos földeket is.²⁷

1476 májusában a jászói konvent előtt megjelent egyfelől Miklós, a háromhegyi (in Tribus montibus) Szűz Mária pálos kolostor perjele, konventje nevében, másfelől a néhai Szini (Zen-i) Péter fia: Mátyus, a maga és anyja: Affra, valamint fivére, János nevében. Vallják, hogy Affra, János és Mátyus a 10 arany forintot, melyet december 29-én Vince perjelnek és a konventnek meg kellett volna fizessenek, a jelenlegi perjelnek és a konventnek megfizették, a perjel és a konvent erről nyugtatja őket. Affra, János és Mátyus vállalják, hogy Martonyi (Marthony) birtokon 7 jobbágytelket átengednek a remetéknek addig, míg 55 színarany magyar forintot ki nem tudnak fizetni a kolostornak. Kiderül az is, hogy a jobbágytelkek miatt a kolostor amúgy is perelte őket az esztergomi vikárius előtt.²⁸

---

17 Talán az Abatúj megyei Cekeházáról van szó. A Szendiek a Cekeházához igen közel eső Gibárton is birtokoltak. Vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest, 1890. (a továbbiakban: Csánki, 1890), 232.

18 DAPI. 182–183.

19 Vö. *Engel Pál*: Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM Arcanum Kiadó, 2001.

20 DAPI. 182–183.

21 DAPI. 183.

22 Tornai Oszvald már nem a Tekestől származó, a 14. század végén kihalt Tornai család, hanem a Torna várát a 15. század elejétől birtokló, egy idő után szintén a Tornai nevet használó Berencsi Sáfár család sarja volt.

23 DAPI. 182–183.

24 Saap birtok a későbbi Abaújsáppal azonos, mely a mai Rásonysápperencs falu része.

25 DAPI. 182–183.

26 A Keresztelő Szent János titulus nyilvánvalóan elírás. Egy 1480. évi adat egyértelműen arról ír, hogy a pálosok háromhegyi kolostorának titulusa B. Szűz Mária („Claustr. B. M. Virg. de Haromhegh ord. S. Pauli...”). In: *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890. I. 175.

27 MOL DL 64446 A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Szerk.: *Rácz György*. Budapest, 2003. Arcanum Kiadó.

28 MOL DL 64453

1477-ben a jászói konvent előtt a (mai Felső-)Nyárád (Nyarad) közelében levő Keresztelő Szent János monostor²⁹ perjele, Benedek és a háromhegyi (Haromhegh-i) pálos kolsotor perjele, Miklós tanúsítják, hogy Semsei (Zemse-i) László felesége: Erzsébet hitbérét és jegyajándékát, mely őt férje Abaúj megyei Saca (Sacza) Pólyi (Ply), Roszput (Rosputh – elpusztult település Jászótól keletre), Gárd (Gard – ma puszta Kassától délre), Hatkóc (Hathkocz), Semse (Zemse), Sáros megyei Nyársárdó (Nyas Ardo), Szepes megyei Szalók (Zalok), Polyánka (Polyanka), valamint Szolnok megyei Alattyán (Alathyan) és Jánoshida (Janosyda) birtok után illette meg, Erzsébet végrendekezése folytán Semsei László fia: Vilmos az említett kolostoroknak pénzben megfizette.³⁰ Ugyanebben az esztendőben a Szászfán (in ... Sasa) elhunyt László fia György Szászfa birtok határai között levő szőlőjét hét holdnyi földrésszel együtt a remetéknek hagyta.³¹ 1480-ban Vajda (Wayda) György és felesége heti két örökmise fejében három, Macska (Maczka) birtok³² területén, a Gyertyános (Gyerthyanos) szőlőhegyen levő szőlőt hagy a monostorra.³³

Birtokaikat a remeték időnként elzálogosították. 1490-ben például Szögligeti (Zyglygeth-i) Ambrus mester, egri kanonok vallja, hogy az Abaúj megyei Sáp (Saap) birtokát, melyet Kapi (Kapy) András, László és Sándor elzálogosítottak Becskeházi (Rechkehaza-i) Orros Jánosnak, ő pedig végrendeletileg a háromhegyi (Harumhegh-i) pálos remetékre hagyta, ezek pedig neki zálogosították el, tovább zálogosítja Tomori (Thomor-i) Istvánnak, 40 színarany magyar forintért.³⁴ A remeték ugyanezen zálogosítását említi egy 1491-ben kelt oklevél is, melyben Szögligeti Ambrus ismét elzálogosítja a – nyilván időközben visszaváltott – sápi birtokot, ezúttal Gecsei Etre (Geccze-i Etreh) Kelemennek.³⁵

1494-ben Benedek pálos rendfőnök és a rend budaszentlőrinci káptalanának definitorai hozzájárulnak, hogy Döbrönte-i Himfi (Debrenthe-i Hinffy) Imre és szülei lelki üdvéért, aki a háromhegyi (Harumhegh-i) Szűz Mária tiszteletére épült pálos kolostornak Kőszeg (Kewzek – elpusztult Torna megyei település Bódvalenke és Tornaszentandrás között) falu, vagy birtok felét és egykereű malmot hagyott, a rend jötevőjének kijáró könyörgéseken túl hetente két misét mondjanak. Meghagyják a háromhegyi (Harumhegh-i) perjelnek és a szerzeteseknek, hogy tartsák meg a miséket.³⁶ 1500-ban Hangácsi (Hangach-i) Mihály végrendeletében a háromhegyi (Haromhegh-i) pálos kolostornak – ahol ősei (genitores) el vannak temetve – vadászi (Vadaz-i) és péderi (Peder-i) terményeket, ötven juhot, továbbá – a kolostor, vagy a barátok házainak építésére, ahol nagy szükség látszik – hat forintot hagy.³⁷ (Egyébként Hangácsi saját magát az abaújszántói ferences kolostorban rendelte eltemettetni). 1514-ben Ferenc, a háromhegyi (Harumhegh-i) pálos kolostor perjele és konventje a kolostorban tanúsítja, hogy Szin (Zyn) birtokon két egész telket, melyeket Perkupai Szini (Prekopa-i Zyny) Jób 8 forintért elzálogosított Benedek meszesi

29 A középkorban többnyire Újház néven emlegetett, ma kuryitáni néven is ismert pálos kolostorról van szó.

30 MOL DL 74718

31 DAP I. 183.

32 Vajda talán a mai Krasznokvajda településsel hozható kapcsolatba, így Macska birtok is ezen a tájon kereshető.

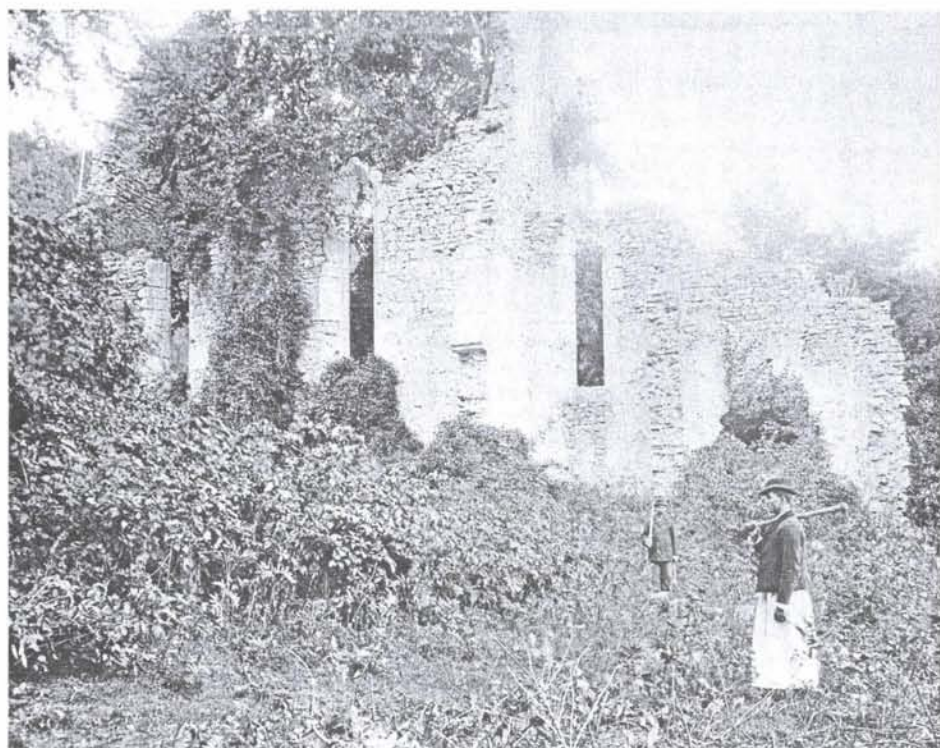
33 DAP I. 182–183.

34 MOL DL 64480

35 MOL DL 64481

36 *Bándi*, 1985., 723. (téves keltezéssel)

37 MOL DL 72087

2. kép. A templom romjai a 20. század elején (KÖH Fotótár, 180725.)

(Mezees-i) plébánosnak, a plébános pedig halálakor végrendeletileg a kolostorra hagyott, Kapy Miklós a saját pénzén kiváltotta.³⁸

Az utolsó, a kolostorra vonatkozó középkori adat – akárcsak az első – Martonyi faluval kapcsolatos. 1522-ben ugyanis Derencsényi György végrendeletében Martonyi (Martini) nevű faluját a háromhegyi pálos monostorra hagyja.³⁹ A monostor többé nem fordul elő az írott forrásokban, lakói hamarosan – a 16. század közepe táján – elhagyták. 1569-ben már az újhelyi vikárius árusította ki a monostor ingatlanait.⁴⁰

Ennyi tehát mindaz, ami a háromhegyi pálos kolostorról az írott forrásokból megtudható. A nagy valószínűséggel Tekes mester leszármazottai által 1341 előtt alapított monostor szerzetesei évtizedek alatt építették fel lakóépületeiket és templomukat. A templom felszentelése – mint láttuk – csak 1411-ben történt meg. A bizonyára mindig kis létszámú közösség mindennapjai jobbra eseménytelenül teltek. Vagyonuk sem lehetett valami nagy, az ismert ingatlanok értéke csekélynek látszik. A szerzeteseket megadományozó személyek többnyire – jellemző módon – kisebb jelentőségű Abaúj, Borsod, vagy Torna megyei nemesek voltak. Mindössze három személy érdemel különösebb figyelmet, hiszen ők a fenti nemesek sorából messze kiemelkednek: Derencsényi György, Hangácsi Mihály és Himfi Imre. Hangácsi látszólag nem több, mint borsodi kisnemes, azonban

38 Bándi, 1985., 725.

39 MOL DL 72196

40 DAPI. 182.

róla tudjuk, hogy halála előtt (de már 1492-ben is!) nem jelentéktelen tisztséget viselt: az ország alnádora volt. Mindazonáltal az ő családja már korábban is kapcsolatban állhatott a háromhegyi pálosokkal, más, Borsod megyei nemesekhez hasonlóan, hiszen tudjuk, hogy Hangács Mihály ősei itt voltak eltemetve. Hangács legréggebbi ismert őse Tamás volt. Hangács Tamás három ismert fia közül Jakab 1429-ben szerepel egy Borsod megyei perben.⁴¹ Tulajdonképpen Jakab egyik fia, Albert emelte ki a családot a megyei nemesség köréből. Albert 1443-ban királyi kancelláriai jegyző⁴², 1444-ben kancelláriai ítélőmester,⁴³ 1448-ban pankotai esperes⁴⁴, 1449-ben pécsi prépost,⁴⁵ 1455-ben királyi alkancellár,⁴⁶ 1457-ben egri prépost⁴⁷, 1461-ben csanádi püspök⁴⁸ volt, s mint ilyen szerepelt 1464-ben utoljára az írott forrásokban.⁴⁹ Hangács Albert révén családjának többi tagja, testvérei, nagybátyjai és azok leszármazottai jelentős birtokadományokhoz jutottak. Hangács Albert egyik nagybátyja, Pál⁵⁰ volt Hangács Mihály atyja. Mihály első ízben apjával együtt, 1471-ben bukkan fel az okmányokban egy kisebb Borsod megyei adomány kapcsán.⁵¹

Derencsényi György Balog nemzetségből eredő, tekintélyes családjának birtokai inkább Gömör megyében terültek el. A Derencsényiek 1483-ban szerezték első Torna megyei birtokukat,⁵² Himfi pedig egyenesen dunántúli származású volt. Mi lehetett az az ok, ami e három embert egymással és a háromhegyi pálosokkal összekapcsolta?

Közismert tény, hogy Magyarország nádori tisztségét 1492-től haláláig, 1499-ig Szapolyai István töltötte be. A korábban Corvin János szolgálatában álló Hangács tehát az 1490-es években Szapolyai hivatali beosztottja – s mint ilyen, nyilván familiárisa is – volt.⁵³ Az is tudjuk, hogy már 1491-ben ő volt Szapolyai szádvári várnagya, utóbb a szintén Szapolyai birtokban levő Tállya várnagya és zempléni alispán. 1498-ban a királyi tanács ülnöke is volt.⁵⁴ Végrendeletének készítésekor Borsod megye ispánja, tállyai várnagy.

Himfi Imréről tudni lehet, hogy 1483-ban és 1486-ban, majd néhány évvel később, 1499-ben is tornai várnagy és Torna megye alispánja is volt.⁵⁵ Torna vára pedig 1476 óta Szapolyai Imre birtoka volt⁵⁶! Tehát Himfi is Szapolyai familiárisnak tekinthető.

Derencsényi György kapcsolata a Szapolyaiakhoz nem ennyire egyértelmű, de családjának több tagja is a Szapolyaiak szolgálatában állt ekkortájt. Derencsényi Péter 1504-ben, 1506-ban és 1509-ben is a Szapolyaiak tornai, majd 1515 és 1518 között gömöri

---

41 MOL DL 89895, 89896, 89897, 89900

42 MOL DL 75875

43 MOL DL 92675

44 MOL DL 67432

45 MOL DL 75903

46 MOL DL 75907

47 MOL DL 15147

48 MOL DL 75905

49 MOL DL 75909

50 MOL DL 75877

51 MOL DL 61057

52 Csánki, 1890., 242.

53 *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Studia Miskolciensia 5., Miskolc, 2004., 169–194. (a továbbiakban: *Kubinyi*, 2004.), 177.

54 *Kubinyi*, 2004., 181.

55 *Kubinyi*, 2004., 184.

56 *Csánki*, 1890., 244.

3. kép. A templom romjai helyreállítás közben, 2005-ben (fotó: Galacanu Efstatia)

alispánja volt,⁵⁷ 1520-ban pedig Derencsényi Miklós volt Torna várnagya.⁵⁸ Egy bizonytalan adat szerint a Derencsényiek rokonságban is álltak a Szapolyai családdal.⁵⁹

Úgy tűnik tehát, hogy van az adományozóknak egy olyan csoportja, mely Szapolyai-familiárisokból tevődik össze. Közülük legfeljebb Hangácsi Mihálynak lehetett személyes kötődése a háromhegyi pálos monostorhoz. Lehetséges volna, hogy maguk a Szapolyaiak szorgalmazták, hogy familiárisaik támogassák a háromhegyi pálosokat? Lehetséges, de még ha ez tény szerint kimutatható volna is, akkor sem lehetne rá magyarázatot találni, ha csak azt nem, hogy a Szapolyaiak – mint a monostorhoz hasonlóan ugyancsak Tekes leszármazottai által emelt Torna várának késő középkori birtokosai (s mint ilyenek, a Tekes-fiak „jogutódjai” – valamiféle kötelezettséggel lettek volna a háromhegyi pálosok felé. Ez az út azonban már a feltevések ingoványába vezetne minket, így ne is kövessük tovább, hanem lássuk, milyen eredményekkel járt a kolostor régészeti kutatása!

A kolostoregyüttes meglepően épen vészelte át az évszázadokat, habár az utóbbi százegynéhány évben a környékbeli falvak lakossága az épületegyüttest kőbányaként használta. A törtkőből épült, keletelt, egyhajós, poligonális szentélyzáródású templomnak a téglalap alaprajzú hajója maradt meg épebben, míg a szentély erősen lepusztult. A templom északi oldalához kapcsolódó kolostor felszín alatt húzódó falaira pedig már csak az egyenetlen terepfelszín utalt.

---

57 Kubinyi, 2004., 179.

58 Tóth-Szabó Pál: Szatmári György primás 1475–1524. (Magyar történelmi életrajzok). Budapest, 1906. (Magyar Elektronikus Könyvtár).

59 Kubinyi, 2004., 173.

1998-ban, 2000-ben, 2002-ben és végezetül 2005-ben végeztünk régészeti feltárásokat a kolostor területén.⁶⁰ Hangsúlyoznunk kell, hogy a kutatást közel sem tekinthetjük befejezettnek, hiszen munkánk döntő hányadát a templombelső, valamint közvetlen környezetét borító vastag – kerámia leletanyagban szegény – omlásréteg eltávolítása jelentette, amelyből számos szerkezeti köelem került elő.⁶¹ Tekintettel arra, hogy akkoriban még joggal bízhattunk a feltárások folytatásában, a munkálatok során a középkori járószinteket tulajdonképpen egyetlen ponton sem törtük át, mint ahogy a templom falainak szint alatti vizsgálatára sem került sor.

1998-ban és 2000-ben a poligonális szentélyzáródású templom közvetlen környezetében húzódó – közel 150 cm vastag és 250–300 cm széles feltöltést távolítottunk el, melynek eredményeként nemcsak a lábazati párkányok váltak láthatóvá, hanem a szentély, a sekrestye és a poligonális szentéllyel záródó káptalanterem – omlással betemetett és eltakart – keleti, illetve déli falainak külső síkjai is. A munkálatok során sikerült meghatározni a támpillérek méreteit és formáit. A templom körül, valamint a templombelsőben kitűzött kutatóárkainkkal és szelvényeinkkel tisztáztuk a különböző (belső és külső) szinteket és azok egymáshoz való viszonyát.⁶² Végezetül, a kerengő déli, templomhoz csatlakozó folyosójának kitisztításával lehetővé vált a templom alaprajzi elrendezésének aránylag pontos rögzítése.⁶³

---

60 A régészeti dokumentáció a Kulturális és Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában megtekinthető.

61 A kutatás során összesen 430 db kőfaragvány került elő. Többek között a hajó és a szentély egykori boltozatának kőbordái, valamint a szentély boltozatának zárókövei, az ablaknyílások mérmű elemei, a fő, a lábazati és az övparkány darabjai, a diadalív kváderei, továbbá a szentély északi kapuzatához, és nem utolsósorban az ülőfülkéhez köthető kőfaragványok kerültek elő az omlásrétegből.

62 A munka során hat kutatóárkot nyitottunk. A külső agyagos járószintet egy 60–90 cm, a déli, 225 cm széles kerengőfolyosó agyagos járószintjét 90 cm vastag törmelék fedte. A kerengő, valamint a templom külső járószintje kb. 50–60 cm-rel húzódott magasabban, mint a hajó belső járószintje.

63 A hajó világítóablakkal áttört nyugati és keleti oromfala csaknem teljes magasságában áll. A nyugati kapu helyén nagy kiromlás van, eredeti részlet nem maradt ránk. A fölötté látható kör alakú kiszakadás vélhetően az egykori rózsablak helyét jelzi. A hajó északi falában szegmensíves nyílás jelzi a kerengőbe vezető – belső és külső oldalán egykor kökeretes – ajtó helyét. A hajó sarkait kváderek alkotják, mint ahogy szintén kváderek erősítik a déli falat tagoló három lépcsős támpillér sarkait is. A hajó déli falában három mérműves, csücsíves záródású ablak nyílik. (A nyugati ablak mérműve ugyan hiányzik, ám a keletié megmaradt.) Az északi hajófalán látható konzolok, illetve gerendafészek a kerengőfolyosó mennyezetmagasságát határozzák meg.

A szentély déli oldalán ugyancsak két csücsíves záródású ablaknyílás húzódott, melyek közül ma már csak a nyugati van meg. (A keleti még a 19. század végén is teljes magasságáig megvolt.) Az ablakok között, illetve a szentély sarkain szintén lépcsős kialakítású támpillérek vannak, melyek pontos méretét a kutatás rögzítette. A szentély délkeleti, keleti, valamint északkeleti falaiból csupán az alsó, a boltozatindításokat is magába foglaló, a járószint fölé alig 150–160 cm-re kiemelkedő része maradt meg. Ezeken az oldalakon eredetileg – a szentély déli falának keleti ablakával méretében és formailag hasonló – ablaknyílások lehettek.

A szentély északi falában szabálytalan kiromlás jelzi a sekrestyébe nyíló, eredetileg feltehetően szintén kökeretes ajtó helyét.

A homorlatos tagozatú főparkány a hajó északnyugati sarkán maradt meg, míg a – szintén homorlatos tagozatú lábazati párkányból jóval több maradt meg. A boltozat ívének lenyomata jól megfigyelhető a hajó keleti és nyugati oromfalán. Ez utóbbin az egykori – padlástérben való közlekedést biztosító – búvónyílás is megmaradt.

A hajó északnyugati külső sarkán látható boltív indítás arra utal, hogy magába a kolostorba kívülről is be lehetett menni.

Belül, a hajó sarkában és hosszanti falainak közepe táján negyed, illetve félkör alaprajzú faloszlopok állnak. Ezek az oszlopok tartották a hajó trapézorú kőbordákból álló kétszakasos keresztboltozatát. A szentélyt csücsíves, mindkét oldalán élszedett kváderes diadalív kapcsolja a hajóhoz. A diadalív feletti oromfal keleti oldalán nem csak a szentély boltozatának íve, hanem a szentély meredek tetejének lenyomata is pontosan leolvasható. A szentély boltozatának körtetagos bordakötegei a poligonális záródásnál a felül élszedett lemezzel,

4. kép. A templom romjai keletről
(fotó: Galacanu Efstatia)

A 2002. évi régészeti kutatás célja a templombelsőben lévő vastag, nagyrészt köves omlásréteg eltávolítása volt. Minderre a templom hajójának lefedését is magában foglaló állagmegóvási munkálatait megelőzően kellett sort keríteni, hiszen joggal remélhettük, hogy az omlásban rejtőző kőfaragványok további – a helyreállítást is befolyásoló – adatokat szolgáltathatnak a boltozatok, a párkányok, a támpillérek és nem utolsósorban az ablak- és ajtónyílások kökereteinek pontos formai meghatározásához.⁶⁴

A templombelsőt mintegy 20–110 cm vastagon borító, a hajó nyugati falától a szentély irányába egyenletesen emelkedő köves, habarccsal kevert omlásréteget legfelül, esetenként kövel kevert fekete humusz zárta le. A szentélynek jelentős mértékben leomlott keleti falát is elfedő – számos újkori beasással szabdalt – omlás egységes képet mutatott, csupán a hajó terében bővült ki (vörösrre és feketére) égett sávokkal, amelyek talán a hajó fedélszékének leégésére is utalhatnak.⁶⁵

Az omlásrétegek alatt a hajóban egy sárga agyaggal kevert apróköves, míg a szentélyben három, a fent említettel hasonlóságot mutató, egymástól azonban mégiscsak elkülöníthető réteget tártunk fel. E három réteg csupán összetételük (több vagy kevesebb kő) tekintetében vált el, jellegükben azonban nem különböztek egymástól. A hajó területén összefüggő padlóra utaló nyomokat nem találtunk. Mindazonáltal, az omlásrétegek alsó sávjából előkerült, felületében vörösrre színezett, öntött terrazzo töredékek egyértelműen utaltak az egykori padlóra. Az omlásréteg alatt egy egységes, aprókövel kevert sárga agyagos, 30–40 cm vastag terítés húzódott, amellyel – a terep egyenetlenségeinek megszüntetésével – megfelelő alapot képeztek ki egy öntött padló elkészítéséhez. Számos helyen, ennek az egységes rétegnek felső részét a lezuhant boltozat és kőbordái szakították át, melynek következtében ma már ez a terítés számos ponton erősen megsüllyedt. A hajó déli falán lévő – az egykori padlóhoz igazodó (azaz kiforduló) – vakolat alapján mégiscsak meghatározható volt a padló szintje, amely a nyugati bejárat küszöbkövének

---

alul pedig len vízszintes síkkal záródó, henger alakú – a középkori padló felett 60–67 cm-re húzódó – hosszú konzolokról indulnak. A szintén homorlatos tagozatú övpárkány, melynek itt csak a fészke látszik, közvetlenül a bordaköteg indításánál húzódik. Azonban a szentély nyugati szakaszánál csak a homorlatos tagozatú övpárkány fölötti bordaköteg indítások épültek meg – az övpárkány alatti hosszú konzolok már nem.

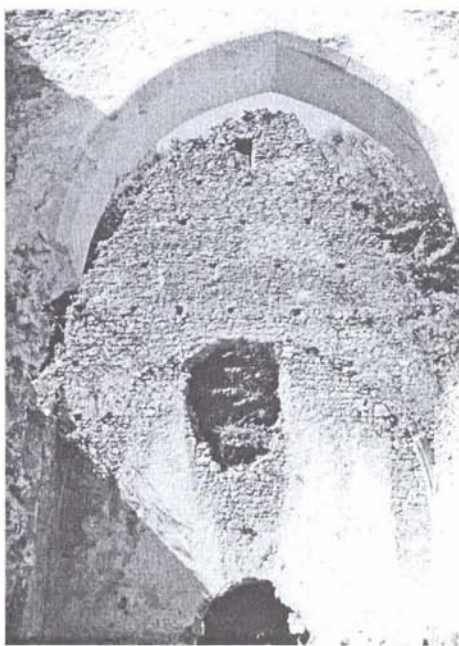
A káptalanterem előreugró poligonális szentélyén élszedéssel lezárt lábazat fut körbe, amely a sekrestye falánál megszakad.

⁶⁴ A templom hajójában négy, míg a szentélyben két szelvényt tüztünk ki.

⁶⁵ A rétegekből jelentéktelen számú leletanyag került elő. A beasásokból néhány, inkább csak a 17–18., illetve a 19. századra keltezhető tál és korsó töredéke került napfényre.

aljától 30–35 cm-rel mélyebben húzódott. A diadalív alatti sávalapozás szélességében sikerült feltárnunk ennek az öntött, mintegy 15–20 cm vastag padlónak nagyobb felületét, amely közvetlenül a törtköves sávalapozáson húzódott. A szentély közepe táján ez az öntött padló nagyobb felületben maradt ránk. Mindkettő a hajó padlószintjének magasságában húzódott. A fentiek alapján persze az is következik, hogy a hajót és a szentélyt összefüggő, egyazon magasságban kialakított, felületén vörösre színezett, öntött padló borította.⁶⁶ Az 1998. évi feltáráson a diadalívnél megfigyelt lépcső kialakítására, valamint a szentély szintjének megemelésére véleményünk szerint már a kolostor életének végén, feltehetően a 16. század első felében kerülhetett sor. Ekkor, az öntött padlónál 25 cm-rel magasabban húzódó szentély járófelületét – nagyjából a diadalív szélességében megfigyelt vékony habarcsaljzat, valamint a téglatörmelék alapján – talán padlótégla-képzék ki. Ezen megállapításunkat óvatosan fogalmazzuk meg, mivel a fenti jelenség csak a diadalív közelében volt megfigyelhető, más részen a járószintet vékonyan lejárt felületű, sötétszürke színű föld jelentette. Ehhez a megemelt padlószinthez vakolat vagy meszelés nem illeszkedik, hiszen a szentély déli falán húzódó két vakolatréteg az eredeti öntött padlóhoz kapcsolódik.⁶⁷

5. kép. A templomhajó nyugati fala az oromfallal, a boltozat lenyomatával és a rózsasablak helyével (fotó: Simon Zoltán)

Az ajtónyílások környékén előkerült, aránylag nagyszámú padlótégla arra utal, hogy a küszöbkövek előtt – a templom padlójához kapcsolódó – két, esetleg három fokból álló, a templomfal törtköves alapozásának szélességében kialakított lépcsőt vörös anyagú téglákból falazták. Erre azért volt szükség, mivel a külső terep magasabban húzódott.⁶⁸

A templomhajó északi és déli fala mellett három mellékoltár alapozását tártuk fel. Az egyik a hajó északkeleti sarkában, közvetlenül a faloszlop mellett, attól 45 cm-re délre húzódik. A törtköves, a padlóból 40 cm-re kiemelkedő alapozás nyugati oldalához az öntött padló csekély maradványa csatlakozik.⁶⁹ A másik kettőt a hajó északi és déli fala mentén, közvetlenül a középső faloszlopok mellett tártuk fel. A faloszlopok nyugati oldala mellett felépült mellékoltárok törtköves alapozásai 50 cm-re emelkednek a felszín fölé.⁷⁰

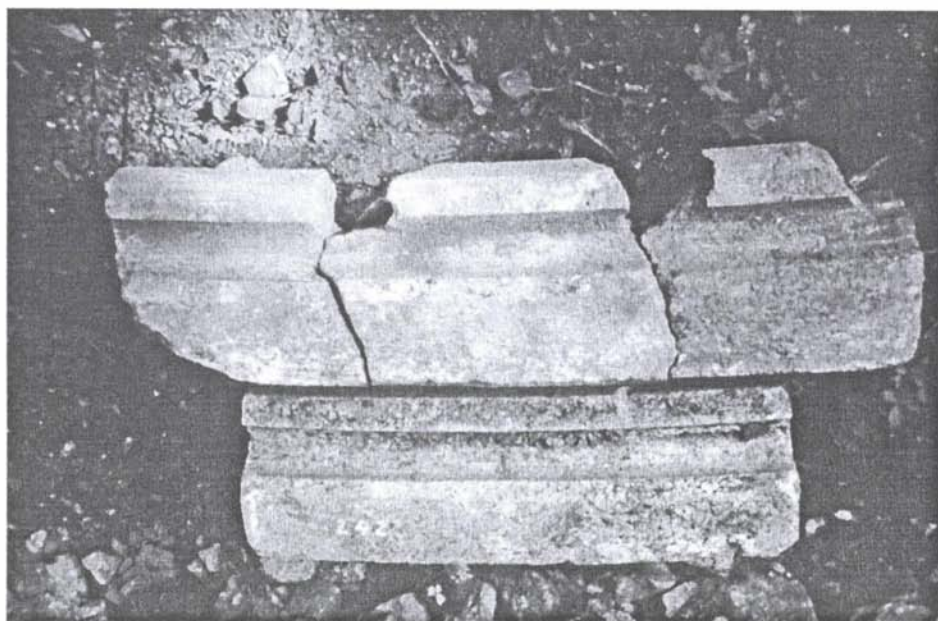
66 Ez azt is jelenti, hogy eredetileg nem épült lépcső a szentély és a hajó között.

67 Közvetlenül a falazaton egy vékony (0,4 cm) vakolat húzódik. Anyaga szürkésfehér színű, közepesen szitált homokkal kevert, mészrögökkel telített, melynek felületét több alkalommal is sárgásfehérre meszelték. A felette lévő vakolat ennél vékonyabb, anyagát mészrögökkel kevert sárgásfehér színű homokból keverték ki, rajta fehér meszelésrétegekkel.

68 A téglák mérete: 20×20×4,6 cm, alsó lapján 2,6 cm magas élszedéssel.

69 Mérete 100×90 cm.

70 Az északkeleti oltár 120×105 cm, a déli 175×80, végül az északi 160×100 cm méretű.

6. kép. A hajó boltozati bordái (fotó: Juan Cabello)

A hajó és a szentély területéről 265 köfaragvány került elő, amelyek döntő többségét boltozati kőbordák tették ki. Kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk a szentély nyugati részében előkerült tárcsás zárókövet, amely a szentély téglalap alakú terét lefedő körtetazozatos kőbordás keresztboltozatához tartozott. A szentély keleti felében a poligonális záródás boltozatának erősen hiányos záróköve is felszínre bukkant. Összehasonlíthatatlanul kevesebb számban képviseltetik magukat azonban azok a faragványok, melyeket a hajó és az ablak, valamint az övpárkány, a kőkeretes ülőfülke vagy a sekrestyeajtó elemeiként határoztunk meg.⁷¹

A szentély déli falában kialakított 270 cm széles és 40 cm mély ülőfülke padkája 60–65 cm-rel az öntött padló felett húzódik. Az eredetileg valószínűleg az övpárkány magasságában záródó hátfalából (szentély déli fala) 70 cm magas szakasza maradt ránk. Mindkét szélén kőkeret fészkeire utaló nyomokat is megfigyeltünk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy az ülőfülke előtti törmelékből előkerült két faragvány akár a fülke kőkeretének darabjai is lehetnek,⁷² melyek közül az egyik akár az ülőfülke középosztójának töredéke is lehet.⁷³ A hátfalon, valamint a merőleges kávékon fehér meszelésű vakolat maradványai húzódnak, habár a fülke nyugati felső szélén fekete színű festésre utaló nyomok arra utalnak, hogy az ülőfülke kifestése vélhetően nem egyszínű lehetett.

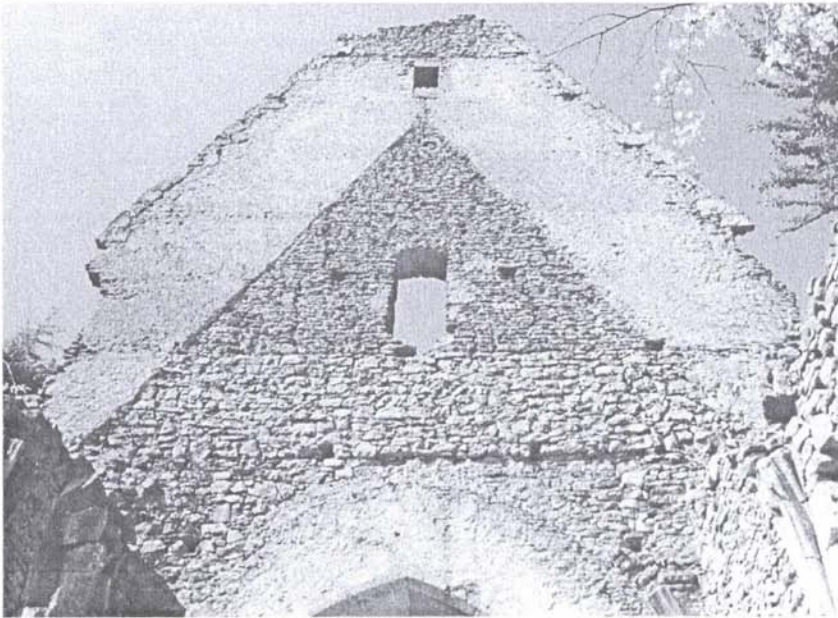
Az ülőfülke előtt – szorosan annak falához építve – egy törtkövekből falazott sirt tártunk fel. A falazat kötőanyaga sárgásbarna földdel kevert mészdús, jó megtartású habarcs. Alját habarccsmészbe rakott kövekből falazták ki. Felülete habarccsal simított.

71 A diadalív élszedett, nagyalakú kváderei a IV–V. számú szelvények területén kerültek elő.

72 Az egyik kőelem egy egyszer hornyolt, keskeny orral záródó töredék, míg a másik egy szélesebb orral rendelkező, szintén hornyolt faragvány.

73 Megjegyezzük, hogy a fülke szélessége miatt osztó beiktatására feltétlenül szükség lehetett. Más különben ezt a megoldást az ülőfülke és az övpárkány fölött lévő ablak is indokolhatta.

7. kép. A hajó keleti oromfala, rajta a szentély tetejének lenyomata (fotó: Simon Zoltán)

A kamra falának belső oldalát kivakolták.⁷⁴ A sír déli falazata 40–45 cm-rel emelkedik ki az öntött padló fölé és az ülőfülke padkájától mintegy 10–15 cm-rel alacsonyabban záródik. Falának többi részét a padló szintje alatti sárga agyaggal kevert köves réteggel bontották el, feltehetően még a szentély boltozatának beomlása előtt. A teljesen kirabolt, eredetileg a padló fölé 45–50 cm-rel kiemelkedő sírkamra betöltése agyaggal kevert föld, melyben számos öntött terrazzo töredéket is megfigyeltünk. Számos közülük a falazott sír alján került elő, melyből arra következtethettünk, hogy a vörösre színezett öntött padló a sír kirablásának pillanatában még meglehetősen állt. A bolygatásban csupán néhány szórt csontot találtunk (koponyatető darabja, jobb oldali alsó állkapocs, alsó karcsont, egy combcsont, néhány borda, kulcscsont, továbbá egy csigolya). A koporsó vasalásai a kamra egyik sarkában kerültek elő.⁷⁵

A szentély keleti fala előtt – a két támpillér között –, arra merőleges kutatóárokka a külső szintviszonyokat vizsgáltuk meg, valamint a falazat alapozási síkját tártuk fel. A déli támpillér mellett egy olyan – 35–50 cm széles és 40 cm mély – törtkövel fedett, délnyugat–északkelet irányú vízvezető árkot bontottunk ki, amely a szentély falának alapozása alatt húzódik.⁷⁶ Az egykori – a szentély falától keleti irányba egyenletesen ereszkedő – sárgásbarna, illetve szürke színű, aprószemcsés, helyenként faszenes agyagból álló, 10–15 cm vastag járósínt a mai terepszinttől számított 50 cm-es mélységben húzódik. Ez alatt már csak a különböző méretű kövekkel kevert, ám bolygatatlan sárga, sárgásbarna, szürke és legalul barna színű, egymást váltó agyagos rétegek helyezkednek el.

74 A vakolat homokkal kevert mészrögös összetételű, meszelve nem volt.

75 A sírkamra mélysége 163 cm, szélessége 95–104 cm, falának szélessége pedig 24–40 cm.

76 A kutatóárok hossza 500 cm, szélessége 200 cm. A vízvezető árkot 125 cm hosszúságban bontottuk ki. A szentély alapozásának alja a mai terepszinttől számított 205 cm-es mélységben húzódik.

8. kép. A szentély északi fala a boltindításokkal és a sekrestyeajtóval (fotó: László Csaba)

A kutatási eredmények ismertetése után feltétlenül érdemes összefoglalnunk, hogy ezek alapján milyen is lehetett egykor a templom. A templom téglalap alaprajzú hajójához poligonális szentély csatlakozik. A hajó déli falát három, míg szentélyét öt, lépcsős kialakítású, sarkukon kváderekkel erősített támpillér támasztja.⁷⁷ A hajó déli falát két csücsíves, eredetileg mérműves ablak töri át. Szentélyét az előbbiekkal formailag megegyező, ám valamivel kisebb méretű, szintén mérműves ablaknyílások világították meg.⁷⁸ A hajó nyugati oromfalában eredetileg egy, feltehetően mérműves rózsablak is volt. Körbefutó fő- és lábazati párkánya homorlatos tagozatú. Hajójának magasan kiemelkedő oromfalait, valamint a valamivel alacsonyabban záródó szentélyét meredek tető fedte egykoron.⁷⁹ A hajó nyugati falában lévő – előttünk ismeretlen záródású – homorlatos tagozatokból összeállított bélétes kökeretes kapuzat biztosította a bejárást a templomba.⁸⁰

⁷⁷ A téglalap alaprajzú hajó mérete: 13×10,4 m, a szentély mérete: 9,9×6,55 m. A hajó és a szentély támpilléreinek szélessége 86 cm. A 23 cm magas, homorlatos tagozatú lábazati párkánynál a pillérek szélessége 116 cm. A hajó támpilléreinek magassága a lábazati párkánytól számítva 11,4 m, a szentélyé 9,5 m. A hajó és a szentély falainak szélessége 105 cm, a lábazati párkánynál 120 cm. Alapozási kiugrás 10–20 cm.

⁷⁸ A hajó rézsűs kávájú ablakainak külső szélessége 180 cm, káváinak belső szélessége 115 cm. A nyílás vállmagassága 445 cm, csücsíves záródásának magassága 520 cm. Könyöklője a lábazattól mért 355 cm-es magasságban húzódik. A szentély, szintén rézsűs kávájú ablakainak külső szélessége 180, belső szélessége 120 cm, vállának magassága 380 cm, csücsíves záródásának magassága 440 cm. Könyöklője a lábazattól mért 320 cm-es magasságban húzódik.

⁷⁹ A lábazati párkány padlószintől mért magassága a hajó déli oldalánál 140, illetve 170 cm, a hajó nyugati falánál 225 cm, a hajó északi falánál 70 cm, míg a szentély lábazata 100 cm magas. A 23 cm magas, szintén homorlatos tagozatú főpárkány padlószintől mért magassága 12,7 m. A hajó oromfalai 24,7 m magasak. A szentély tetőlenyomatának magassága 18,7 m, kiserkesztett főpárkánya 11,7 m körüli magas lehetett.

⁸⁰ A falazatban megfigyelhető nyomok alapján a hajó nyugati kapuzatának külső szélessége 212 cm, rézsűs kávájának belső szélessége 175 cm, kökeretének vállmagassága 268 cm. A kapuzat legnagyobb magassága pedig 310 cm körüli lehetett.

A hajót negyed, illetve félkör alaprajzú faloszlopokra támaszkodó, kétszakaszos, trapéz orrú kőbordás keresztboltozattal fedték. A faloszlopok aránylag alacsony, élszedések közrefogta horonyból álló tagozattal lezárt lábazatokról indulnak.⁸¹

Az északi hajófalban lévő, mindkét oldalán homorlatos tagozatból álló, bizonytalan záródású és magasságú kökeretes ajtó a templomhoz észak felől kapcsolódó kolostor kerengőjébe lehetett belépni.⁸²

A szentélyt a hajótól csúcsíves, sarkain nagyalakú kváderekkel határolta diadalív választja el. A tér nyugati felét egy tárcsás zárókővel összefogott – a homorlatos tagozatú övparkánytól indított – körtagozatos kőbordás keresztboltozattal fedték le. A poligonális záródás boltozati szakaszát úgyszintén zárókő fogta össze.⁸³

A szentély déli falában egy kökerettel díszített, vélhetően több színűre festett ülőfülkét alakítottak ki, amelyek azonban pontos méretét, valamint kökeretét sem ismerjük.⁸⁴ Az ülőfülke előtti falazott sír valamikor a 16. század első felében épülhetett meg. A templomot egyazon magasságban húzódó öntött, ún. terrazzo-padló borította, amely eredetileg a kapuk előtti, téglából épített lépcsőkhöz kapcsolódott.⁸⁵ A szentély északi falában húzódó, homorlatos kökerettel ellátott, ám előttünk szintén ismeretlen záródású ajtónyílás a sekrestyébe nyílt.⁸⁶

2005-ben kerítettünk sort a kerengőfolyosót és az udvart vastagon borító – kevés földet tartalmazó – törtköves, helyenként 200–250 cm vastag, végeredményben egységesnek mondható omlásréteg kitermelésére.

Tekintettel arra, hogy 1998–2000-ben kitisztítottuk a kerengő déli folyosójának nagy részét, melynek során nagyobb felületen tártuk fel az egykori járósínt: az udvar és a többi folyosószárny területéről oly módon tudtuk kiemelni a köves omlást, hogy a járósínt fölött hozzávetőlegesen egy 20–30 cm vastag „védőréteget” meghagytunk.

9. kép. Övparkány a szentély északnyugati sarkában (fotó: László Csaba)

81 A fél- és negyed körív faloszlopok lábazati magassága 87 cm.

82 Az ajtó külső szélessége 242 cm, bélietének belső szélessége 158–160 cm. A nyílás vállának magassága 296 cm. A kapuzat kökeretének felső elemei nem kerültek elő, következésképpen formai lezárásának módját nem ismerjük. A kökeretet befoglaló szegmensíves lezárású fészkek legnagyobb magassága 310 cm.

83 Amíg a keresztboltozat bordakötege a szentély homorlatos tagozatú övparkánya fölött indul, addig a poligonális szakasz boltozata a sarkoknál beépített, a járósínt felett 60–65 cm-es magasságban elindított hosszú konzolokra támaszkodik.

84 Az ülőfülke méreteit lásd a 11–12. oldalon.

85 Minderre a külső terepszint és a templombelső közötti 50–60 cm-es szintkülönbség miatt volt szükség.

86 A homorlatos tagozatú kökeretes sekrestyeajtó belső szélessége 120 cm, külső szélessége 170 cm, a kökeretfészkek 30×25 cm méretűek. A nyílás vállának magassága 230 cm, legnagyobb magassága pedig 240 cm körüli.

10. kép. A szentély boltozatának egyik záróköve (nyugati boltszakasz) (fotó: Juan Cabello)

A keleti szárnyon húzódó káptalanterem és a hozzá északról csatlakozó többi helyiség, továbbá az északi szárny – szintén jelentős omlásréteggel betömődött – tereiben azonban megtartottuk a jelenlegi állapotot. A kolostornak ezen részein kutatást nem végeztünk.

Ez alól kivételt jelentett a nyugat-keleti irányú keskeny fallal utólagosan megosztott sekrestye, amelyet – az északnyugati falsarok melletti keskeny szakasz kivételével, a járószintig feltártunk.⁸⁷ A helyiség déli keskenyebb terének keleti falában egy – alul kifolyónyílással rendelkező – lavabo-fülkét bontottunk ki.⁸⁸ A nagyobb helyiség északkeleti sarkában, az apróköves, agyagos padló alatt egy – a külső (keleti) falat is áttörő – kőből faragott, lapos törtekövekkel lefedett kifolyó vályút tártunk fel. Megállapítottuk, hogy az osztott helyiséget eredetileg egységes dongaboltozattal fedték. Nagyobb terének falait fehér meszelésű vakolat borította. A keskenyebb déli helyiség nyugati, jelenleg alig 60–80 cm magas falán egy freskó geometrikus díszítésű szegélye maradt meg. A két helyiség közötti utólagos osztófal tengelyében egy rézsűs kialakítású ajtónyílást bontottunk ki.⁸⁹

A kutatás azonban olyan eredményt is tartogatott számunkra, amellyel előzetesen nem számolhattunk. Azt tapasztaltuk, hogy a sekrestye keleti és nyugati fala nem épült össze a szentély északi falával, sőt, ez utóbbi kétségkívül egy későbbi építkezésként volt meghatározható. A sekrestye keleti és a nyugati falainak déli végén – közvetlenül a szentély északi fala előtt – megfigyelt falcsorbázatok egy utólagosan elbontott, az osztott helyiséget dél felől lezáró falra utaltak. A keleti fal végén, közvetlenül a szentély

87 A sekrestye 790×730 cm alapterületű. Ebből a fallal leválasztott keskenyebb déli része 790×180 cm méretű.

88 A lavabo méretei: külső szélessége 45 cm, rézsűs kávéjának hossza 30 cm, belső szélessége 12 cm. A fülke magassága 74 cm, alja a járószint fölött 22 cm-rel záródik.

89 Úgy tűnik, hogy a keskenyebb helyiséget többször is átalakították. Legalábbis erre utal a teret felosztó, majd a padlóig visszabontott, észak–déli irányú keskeny falazat is.

11. kép. Falazott sír a szentély déli fala mellett (fotó: Juan Cabello)

északkeleti támpillére előtt fennmaradt a nyugat felé forduló – a helyiség délkeleti sarkát kijelölő – elbontott déli fal rövid csonkja. Az elbontott fal külső oldalának lenyomata jól követhető a szentély északi, valamint a hajó északkeleti falzatának külső oldalán.⁹⁰ Nem vitás, hogy a fenti jelenségek azt bizonyítják, hogy a helyiségnek már állnia kellett a templom építéskor. Bizonyosan déli falát is ekkor bonthatták el, hiszen ettől kezdve a szentély északi fala zárta a sekrestyét dél felől. Nem zárható ki, hogy a helyiségnek a hajó északkeleti fala előtt húzódó nyugati falszakaszának déli végén látható javítás is erre az időre tehető.⁹¹ A sekrestyeter megosztására feltehetően már a templom felépítése után kerítettek sort.

A kutatás még egy jelentős meglepetést tartogatott számunkra. A kerengő keleti folyosójának kitisztításakor kiderült, hogy a sekrestye északi oldalához kapcsolódó, annak falaival kötésben épült, poligonális záródású káptalanterem nyugati zárófalának északi, kváderekkel erősített sarkához a kerengő keleti fala utólagosan épült hozzá. A káptalanterem külső lábuzatát egyszerű élszedéssel záródó tagozat alkotja.⁹² A fentiek alapján kétségtelen, hogy a templom és a káptalanteremhez kapcsolódó, szabálytalan téglalap alaprajzú, síkmennyezetes kerengőfolyosó, valamint a keleti és az északi szárny helyiségei bizonyára egyazon építési szakasz eredményeként, a káptalanteremnél és a sekrestyénél később, a templommal egy időben épülhettek ki. A fent elmondottakból az is világosan kihüvelyezhető, hogy a templom és kolostorának felépítéskor feltétlenül állni kellett a

90 A fallenyomatok hozzávetőlegesen a hajó északi falában lévő konzolok magasságában szakadnak meg.

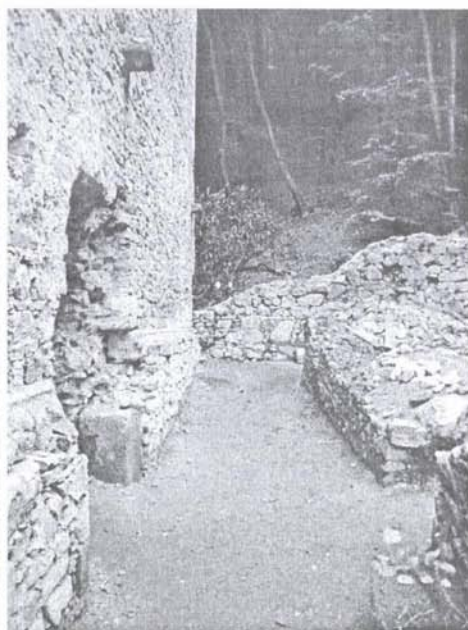
91 A hajó északkeleti sarkától egészen a szentély és hajó csatlakozásáig tartó falszakaszon maradt meg a freskórészlet. Amíg a sekrestye falainak 90 cm-es vastagságával szemben a kerengő falai csupán 75 cm szélesek.

92 A szentély szakaszán nem épült lábuzat.

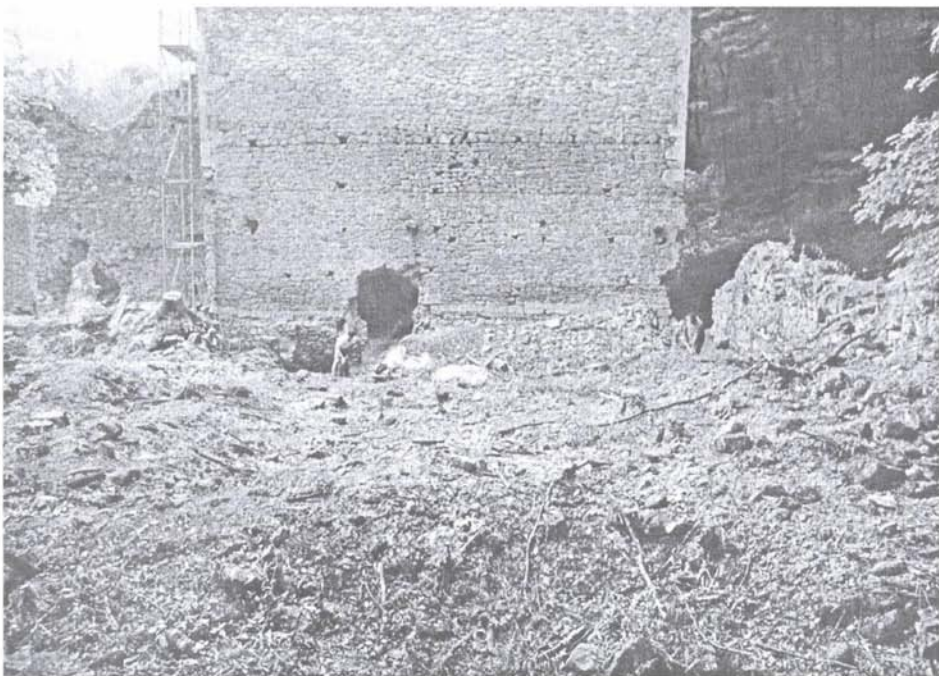

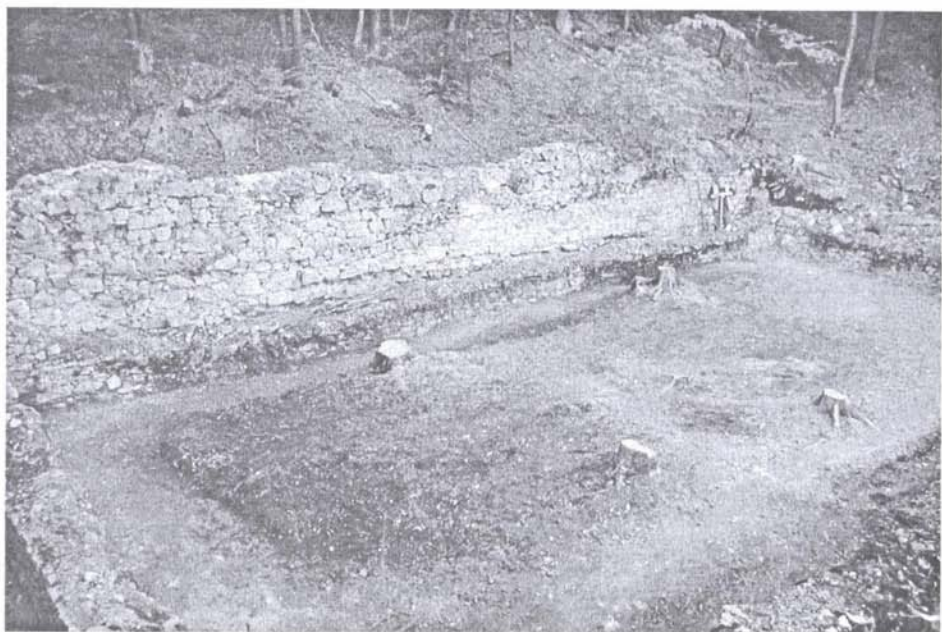
12. kép. A lavabo
(fotó: Juan Cabello)

13. kép. A kitisztított déli kerengőfolyosó
(fotó: Simon Zoltán)

14. kép. A hajó északi fala a kerengőfolyosó tetőnyomatával
(fotó: Juan Cabello)

*15. kép. A feltárt kerengőudvar
(fotó: Juan Cabello)*

*16. kép. A korai épület északnyugati sarka a keleti kerengőfolyosó keleti falában
(fotó: Juan Cabello)*

17. kép. A korai épület délkeleti sarkának lenyomata a szentély északi falán
(fotó: Simon Zoltán)

poligonális záródású káptalanteremnek és a hozzá dél felől csatlakozó, vele egy építési szakaszban felépült sekrestyének.

Az egykoron síkmennyezetes kerengőből az udvarra a 75 cm vastag, törtköves falakban kialakított ajtókon át lehetett közlekedni.⁹³ A déli kerengőfolyosó délkeleti sarkától 260 cm-re nyugatra egy 120 cm belselességű, feltehetően kőküszöbös ajtónyílást tártunk fel, amely nagyjából a hajó északi falában lévő bejáratával szemben helyezkedik el. Az északi kerengő északkeleti sarkától 125 cm-re nyugatra egy 130 cm belselességű ajtónyílást bontottunk ki, amely az előbbivel pontosan szemben van. Ennek az utóbbinak faragott küszöbköve is in situ megmaradt. A nyugati folyosóról is meg lehetett közelíteni az udvart, mégpedig a délkeleti saroktól 555 cm-re kialakított 70 cm-es széles ajtónyíláson át. Mindhárom ajtónyílás kávája merőlegesen falazott. Amíg a fenti két ajtónyílás esetében kökeret fészkeire nem bukkantunk (feltehetően a kávák kiromlása miatt), addig a nyugati, a nyílásnak udvar felőli oldalán ma is jól érzékelhetők a fészkek.

A kerengőfolyosó udvari fala kb. 70–90 cm magasságban maradt meg. Külső falai azonban ennél magasabban állnak. A nyugati fal jelenlegi magassága egyes pontokon eléri a 250 cm-t.⁹⁴ Kutatás nélkül is bizonyosra vehető, hogy a kolostornak csupán a keleti és északi szárnya épült ki, míg nyugati, illetve déli oldalát csupán folyosó zárta le.

2005-ben, a feltárás befejezésekor elmondhattuk, hogy nemcsak a templom alaprajzi elrendezését, hanem tömegének arányait, hajójának és szentélyének boltozati rendszerét, támpilléreinek, mérműves ablaknyílásainak, valamint fő- és lábazati párkányának méretét, formai megjelenését, továbbá padlójának szintjét, oldalfalainak belső vakolatát is megismertük. Habár ajtónyílásainak pontos mérete az erőteljes kiromlások miatt bizonytalan, mindazonáltal formai megjelenésük felől a kutatás során előkerült kőfaragványok aránylag biztos támpontot nyújtanak. Még ha kisebb mértékben is, de a kolostor területéről fontos ismereteket szereztünk. Mindazonáltal tisztában vagyunk azzal, hogy a munkánk nyomán felvázolható építészeti képet egy jövőbeni kutatás nemcsak kiegészítheti,

93 A folyosó boltozat nélküliségére egyértelmű bizonyítékot nyújt a hajó északi falán látható konzol és a síkmennyezet gerendáit egykor befoglaló fészkek-sor.

94 A kerengő belső méretei: déli fala 7,9 m, északi fala 9,45 m, keleti fala 16,6 m, nyugati fala pedig 15,8 m hosszú. Az omlásból előkerült esekély mennyiségű konyhai kerámia döntő többségét a sűrű és a 16–17. századra datálható vékonyfalú oldaltöredékek teszik ki.

18. kép. Freskótöredék a korai épület nyugati falán (fotó: Juan Cabello)

hanem annak számos, általunk értékelt elemét árnyaltabban fogja megfogalmazni vagy akár átértékelni.

Annyi bizonyosan állítható, hogy a közelebről ismeretlen időpontban alapított háromhegyi pálos rendház 1341-ben már működött, tehát bizonyos épületek ekkor már álltak itt. Valószínű, hogy ebben az időben már állt legalább a káptalanterem és szentélye, melyet a templom megépítéséig szakrális térként használtak, valamint a tőle délre eső (utóbb sekrestyeként használt) helyiség, melyet legkésőbb 1411-ben belefoglaltak a kolostoregyüttesbe. Az természetesen nem zárható ki, hogy a szerzetesek lakóhelyeként a kolostor 15. század eleji kiépüléséig kevésbé tartós anyagból emelt építmények szolgáltak. Könnyű belátnunk, hogy a nem igazán gazdag és nem túl gyakori adományok és a még ritkább ingatlanvásárlások nem is tették lehetővé a templom és a kolostor építésének gyors befejezését. Először, amint azt már említettük – a kezdetekben nyilván kápolnaként használt – káptalanterem és a sekrestye épült fel, melyet a templom és kolostorának felépítése követett. A kolostoregyüttes – melynek templomában három oltár is állt – felszentelésére végül is csak 1411-ben került sor.⁹⁵

---

95 A felszentelésre lásd a 15. lábjegyzetet. A három oltár régészeti feltárását lásd a 11. oldalon.

THE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE PAULINE MONASTERY DEDICATED TO THE BLESSED VIRGIN MARY OF HÁROMHEGY

The still impressive remains of a monastery and church lie on the outskirts of the village of Martonyi, in the Aggtelek karstland lying in the northern part of County Borsod-Abaúj-Zemplén. The Pauline cloister was known as the Háromhegy cloister during the Middle Ages.

Probably built in the early 14th century, the cloister was founded by the descendants of Tekus (or Tekes), *ispán* of County Sáros, who appears in charters dating from between 1244 and 1261. The first mention of the monks of the monastery dates from 1341. The monastery is barely mentioned in the written sources: the few surviving charters mention the donations made by the lesser nobles living in the area and describe the affairs concerning the estates of the hermits. More substantial donors, such as Imre Himfi, Mihály Hangácsi and György Derencsényi, appear in the late 15th and early 16th century only; they were the *familiares* of the Szapolyai family, which had large estates in this area too. The monastery was abandoned sometime in the mid-16th century. We know that it was no longer in use in 1569.

The monastery was excavated between 1998 and 2005. The church interior and the church's immediate surroundings were investigated, together with the ambulatory, the quadrum and the sacristy, after the rubble was cleared from these areas.

Adjoining the rectangular nave of the church was a polygonal sanctuary. The monastery built on the church's northern side had two wings, one on the eastern, the other on the northern side. The entrance leading into the nave, buttressed by pillars on the southern side, lay on the western side and probably had a rose window above it. The ambulatory could also be entered through a door in the nave's northern side. Nothing has survived of the stone frame of these doors and entrances. The surviving stone carvings (base fragments, impost elements, smaller splayed fragments) suggest that the mouldings were very simple. Fragments of the tracery of one of the two lancet windows on the southern side have survived. The nave was covered with a two-part vaulting, of which a high number of trapezoidal ribs were found among the rubble. The vaulting sprang from cylindrical wall pillars. Curiously enough, the gable above the nave has survived almost undamaged, enabling a reconstruction of the roofing. The nave had a flooring of mortar. Three side-chapels could be identified.

The walls of the sanctuary, buttressed with pillars and adjoining the nave with an ogival arch, were in a poor state of preservation. Only the northern wall stands to some height, together with the door leading to the sacristy, which was stripped of its stone frame. The vaulting springing from the sanctuary's stringcourse has ribs with pear shaped mouldings. Several ribs and copestones were found in this area. A looted grave was uncovered beside the southern wall of the sanctuary.

Little is known about the monastery building. The ambulatory had a beam roofing; the door leading to the quadrum did not have a stone frame. A simple lavabo came to light in the eastern wall of the sacristy.

The sanctuary's northern wall was built against the southern wall of an earlier building, which was then dismantled. The earlier building had incorporated the sacristy and the chapter hall (and its sanctuary) adjoining it to the north. This would confirm the information contained in the written sources that the church and its three altars were only consecrated in 1411. It would appear that after their arrival, the monks first built the chapter house with the polygonal sanctuary and the sacristy adjoining it to the south, while the church and the monastery itself was only completed in 1411. The monks probably lived in temporary dwellings until then and used the chapter hall for mass.

Juan Cabello-Csaba László-Zoltán Simon

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM RÉGÉSZETI KUTATÁSAI 2006–2007-ben

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1957–1990 között (HOMÉ, I/1957–HOMÉ, XXVIII–XXIX/1991. kötetei) rendszeresen közölte a múzeum régészeti kutatásainak eredményeit. Ez a folyamat 1991. évtől megszakadt, amit most újrakezdünk. Jelen összefoglalásban a 2006–2007-es év kutatásait adjuk közre, és ezt az elkövetkező években is szeretnénk folytatni.

2006

Alsóvadász-Református templom

2006 nyarán a templom É-i és K-i oldalának talajszintsüllyesztéséhez kapcsolódóan régészeti szakfelügyeletet végeztünk. Az É-i fal mellett másodlagos helyzetű embersontok kerültek elő. A középkori eredetű templom már beépített középkori sekrestyeajtaja mögött a szakfelügyelet során azonosítottuk és bontottuk ki az egykori, elbontott sekrestyefalakat. A többszörösen átépített templom É-i hajója és az elbontott, középkori eredetű sekrestye között egy osszarium nyomára bukkantunk. A kivitelezés során további bolygatást nem terveztek, így a kibontott falszakaszokat dokumentálás után humusszal visszatakartuk.

Szörényi Gábor András

Alsószolca-Simárd-dűlő

2006. május 10-én helyszíni szemlét vezetem Alsószolca-Simárd-dűlő területén.

A területen bányászati tevékenységet terveznek. A Sajó egykori medrei által szabdalta, kisebb kiemelkedésekkel tagolt területen, 20 cm magas búzával fedett területen egy É–D irányú, keskeny dombon, 300x50 m-es kiterjedésű területen bronzkori kerámiatöredékek és obszián töredék került elő a felszínen, kis felszíni leletsűrűséget mutatva.

A lelőhelyet magába foglaló dombon egy kút és egy lezárt döngkút (?) található. A régészeti leletek leginkább e két objektum között helyezkednek el. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumba kerültek.

Pusztai Tamás

Arnót-Zbuska puszta

Arnót és Sajópálfala határában, a Kis-Sajó kanyarulatában egy dombvonulat végén található a lelőhely. A partfalba elszíneződések látszottak. 2006. augusztus és október hónapokban végeztünk hitelesítő feltárást a meredek oldalon. A kutatóárokban talált kisszámú cserép azonos korú a platón, a művelt területen találttal. A szántásban kis magaslat érzékelhető, ezen a részen merítő-edény oldaltöredékeit, osztott edény osztógombját, orsó-gombokat, trapéz alakú kőbaltát és őrlőkö töredékeket gyűjtöttünk. Fel kellett figyelniük a fehér és pirosas kövekre. A fennsík É-i részén átlag 2 m széles árok figyelhető meg. A leletanyag és a felszíni jelenségek alapján megállapíthatjuk, hogy a rézkor péceli kultúrájának megerősített telepe és valószínű temetője van a dombtetőn. A lelőhelyről Banner (Banner János, Die Pécel Kultur. Archacologia Hungarica, XXXV/1956., LXII. Tábla 2.4–5.9 12–13.) közölt cserepeket.

B. Hellebrandt Magdolna

Bódvaszilas-Nagy-Bene-bérc

Szenthe István bejelentése alapján a fenti területen 2006. október 24-én leletmentő ásatást végeztek. A lelőhelyen nyolc darab bronztárgyból álló bronz kincslet került elő (1 db bronzedény,

2 db bronz fűrészlemez, 5 bronz tokosbalta), melyek a késő bronzkorba, a Kyjatice kultúra HB1 időszakába sorolhatóak. A feltárást a Nemzeti Múzeum munkatársai végezték.

Leletmentésen részt vett Rezi Kató Gábor, Szathmári Ildikó, Holl Balázs és Dombóvári Judit.

Cserépfalu-Hideg-kút

2008. szeptember 29-én Ráczi Miklós két kerámiatöredéket juttatott a Herman Ottó Múzeumba, melyeket Cserépfalu-Hideg-kút lelőhelyén talált, egy földkitermelési munkálatokkal bolygatott területen.

Selján Éva, Veres János

Cserépváralja-Vár-hegy (Cserépvár)

2006. július 31. és szeptember 6. között folytatódott a vár régészeti feltárása. A korábbi szelvényeket bővítettük ki, valamint a várbelsőben lévő mélyedést vizsgáltuk meg, ahol egy pincét feltételezünk. A kővárat kettős ovális falgyűrű övezte, amelyeket vastag, pusztulás utáni omlásrétegek fednek. Nagy mennyiségű kora újkori leletanyag került elő a pince feltöltéséből.

Szörényi Gábor András

Encs-Kastély-domb (Király-domb)

2006 decemberében Szörényi Gábor Andrásal és Honti Szabolccsal elkészítettük Encs-Kastély-domb területének geodéziai felmérését. A felmérés során héliumos ballonról készült fényképek segítségével lehatároltunk egy középkori épületet, mely az erődítéstől Ny-ra, a szántott területen található.

Pusztai Tamás

Erdőbénye-Általános iskola udvara

Az Általános Iskola udvarán (Szent István Ált. Isk., Kossuth u. 12.) történő vezetékfektetéshez szükséges árok ásása folyamán a kivitelező emberi csontokra lett figyelmes, melyet 2006. augusztus 7-én a Herman Ottó Múzeum számára jelzett. A múzeum munkatársai augusztus 8-án délelőtt a helyszínen szemlét tartottak.

Az iskola közvetlenül a középkori, 1334 előtt alapított katolikus templom mellett létesült, s a vezetékfektetési munkálatokat a templom kerítésének tövében, az iskolaudvar szélén végezték. A kb. 60 cm szélességű, 120 cm mély árokban, az iskolaépület vonalában, mintegy 3 m hosszúságú sávban bolygatott emberi csontok, a koponyacsontok alapján feltételezhetően minimum 3 sír maradványai kerültek elő, eredeti sírfoltot, illetve *in situ* sírrészletet azonban már nem lehetett megfigyelni.

A helyszínen, az árok templomkert felőli metsztfalában ép koponyatetőt figyeltünk meg, mintegy 50 cm mélységben, ez vélhetően egy érintetlen sír, mely már nem esett az árok nyomvonalába. A meddőből, illetve a csontok közül nagy mennyiségben szedtünk össze középkori kerámiát, illetve néhány állatsontot is. A megbolygatott sírok valószínűleg a katolikus templom körül létesült középkori temetőhöz tartoztak, melynek egy része benyúlik az iskolaudvarra.

Selján Éva, Szolyák Péter

Felsővadász-Rákóczy-kastély

A felmérést 2006. december és 2007. január hónapokban végezték. A kastély Felsővadász D-i szélén, a középkori eredetű római katolikus templom szomszédságában áll. É-D-i tengelyű, téglány alaprajzú, kéttraktusos, részben alapincézett ÉNy-i és DK-i sarkához egy-egy téglány alaprajzú torony, a Ny-i oldal derekánál pedig egy négyzetes alaprajzú torony áll. Az épület számos átépítés után nyerte el mai formáját. Hat építési periódust lehet elkülöníteni.

A falkutatás mellett minimális régészeti megfigyelésre nyílt lehetőség. Teljes egészében feltárással került az É-i árnyékszékakna. Az akna betöltésének 4/5 részét szinte lelet nélküli 19. század végi, habarcsos, köves, téglás építési törmelék fedte. Az alatta lévő 50 cm vastag személtretegből

csupán 18. század végi és 19. század eleji leletanyag került elő. Kísérlet történt a keleti árnyék-székakna kitisztítására is, ezt azonban az aknába épített 19. századi sarokpillér statikai állapota lehetetlenné tette. Egyetlen 1 m széles és 4,5 m hosszú K–Ny irányú kutatóárok feltárására volt lehetőség. Ebben egy kevert törmelékes réteg után kevert feltöltés húzódott, amiből néhány apró, többszínmázos kályhacsempe-töredék és kora újkori kerámia került elő. –85 cm mélységben két vékony hamuréteg mutatkozott, ami alatt szürke, faszénfoltos réteget vágtak át. Ebből kizárólag mázatlan, de vékony falú, 16. századi került elő. Ez alatt a réteg alatt szürke, egységes, lelet nélküli földréteg húzódott. Egy jelentősebb lelet került elő, ami egy zöld mázas, 17. századi, sárkányos kályhacsempe két összeálló töredéke. A lelet a szennyvízvezeték elhelyezésekor megbolygatott rétegből került elő.

Ásatásvezető: Simon Zoltán (ÁMRK)

Halmaj-Ny–ÉNy-i határa

2006. március 22-én terepbejárást végeztünk Kiskinizs község határában. Utolsóként a Halmaj-Ny–ÉNy-i határában, a Miskolc–Kassa műúttól K-re eső M 30-as tervezett nyomvonalának egy szakaszát kutattuk meg. A nyomvonal a műúttal csaknem párhuzamosan fut, attól mintegy 80–150 m-re keletre. Itt a felszínen Árpád-kori szórvány leletek kerültek elő (3. lelőhely).

S. Koós Judit

Hejőbába-Nagy-temető tábla

2006. május 24-én helyszíni szemlét végeztem Hejőbába település határában, a Nagy-temető táblában. A Sajószögedre vezető út K-i oldalán, szántott területen, nagy mennyiségű római császárkori és kevesebb Árpád-kori kerámiatöredék által jelölt régészeti lelőhely került elő. A terület helyrajzi számai: 032/1–9. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumba kerültek.

E helytől ÉK-re, korábban Árpád-kori kerámiával jelölt régészeti lelőhely került elő (Bodnár–Pusztai terepbejáráás).

Pusztai Tamás

Hejőszalonta-Veres-Nád-dűlő

2006. szeptember és november hónapokban helyszíni szemlét végeztem Hejőszalonta külterületén, a településtől Ny-ra található Veres-Nád-dűlőben. A terület a vizsgálat időpontjában napraforgó tábla volt. A település mellett elhaladó Nyékládháza–Mezőcsát útától Ny-ra 900 m-re, az autópályától K-re 750 m-re található egy É–D irányú vízfolyás (Szarda-patak). E vízfolyást nyugatról határoló domb part menti szakaszain újkori kerámia és obszidián penge, kiégett tapaszta-töredék által jelölt régészeti lelőhelyet határoztam meg. A régészeti lelőhely patak menti szakaszait korábban már Szörényi Gábor András is megtalálta.

Pusztai Tamás

Irota-Dió-völgy DNy

2006. november 10-én a településrendezési tervhez kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány helyszíni szemléje során a Dió-völgy és Vadász-völgy találkozásánál egy kisebb ellaposodó területen intenzív leletkoncentrációt tapasztaltunk. Többségében késő bronzkori cseréptöredéket találtunk, valamint a domboldal alsóbb régiójában néhány Árpád-kori töredék utal 13. századi megtelepedésre.

Szörényi Gábor András

Kelemér-Mohosvár

2006. november 7.–december 8. között tovább folytattuk a keleméri Mohos-vár régészeti feltárásait. 2006-ban teljesen feltártuk a vár Ny-i részén, a fal külső oldalához épített tornyot, ennek földszintjén két kemencét figyeltünk meg, valamint az ezek fölött található pusztulási rétegben gabona, és szennelt fa maradványok kerültek elő. A torony előtt faszerkezetes palánkot figyeltünk meg.

Kibontottuk a vár ciszternáját, amit a belső, kerek toronytól K-re ástak. A ciszternát már előttünk valaki teljesen kirabolta. A ciszternától D-re folytattuk a 2000-ben már megtalált boronaszerkezetes épület maradványainak a feltárását.

Pusztai Tamás

Kiskinizs-Alsó-osztott-gaz

2006. március 22-én terepbejárást végeztünk Kiskinizs község határában. Elsőként az Alsó-osztott-gaz nevű határrész bejárást végeztük el, a községet övező védelmi gát D-i részén. A művelés alatt álló területen a környezetéből kiemelkedő, jól látható dombvonulaton cseréptöredékekre bukkantunk, amelyek egy Árpád-kori település meglétére engednek következtetni (1. lelőhely). A dombvonulattól K-re eső, az abajúszántói műútig húzódó, homokos talajban ugyanakkor már nem észleltünk régészeti leleteket.

Koós Judit

Kiskinizs-DNY-i külterület

2006. március 22-én terepbejárást végeztünk Kiskinizs község határában. A falu elején, a Halmaj–Kiskinizs műút bal oldalán, a legutolsó ház, a műút és a gát közötti háromszögben – DNY-i külterület – bukkantunk a 2. lelőhelyre. A szántásban az első lelőhelyhez hasonlóan Árpád-kori cseréptöredékeket gyűjtöttünk.

Koós Judit

Kisrozvagy-Sáros tanya Kelet

2006. április 12-én helyszíni szemlét végeztünk a cigándi árvízi tározó K-i gátjának környezetében. A szemle célja volt, hogy meghatározza azokat a régészeti lelőhelyeket Nagyrozvagy-Sasó-homokon, amelyeket ugyan nem érintenek a tervezett beruházások, de azok közelében helyezkednek el. A Sasó-homoktól K-re, már Kisrozvagy közigazgatási határában, Kisrozvagy-Sáros tanya Keleten ritkás leletintenzitású őskori (bronzkori) lelőhelyfoltot regisztráltunk.

Révész László, Szörényi Gábor András, Wolf Mária

Kisrozvagy-Temető nyugati oldala

2006. március 30-án Ricse, Semjén, Kisrozvagy és Nagyrozvagy közötti szennyvízcsatornázás előkészítésével kapcsolatban örökségvédelmi hatástanulmányhoz végeztünk helyszíni szemlét. Kisrozvagy Ny-i oldalán, a temetőtől Ny-ra emelkedő markáns dombokon szórvány őskori kerámiát gyűjtöttünk. A lelőhely ritkás leletintenzitású, pontszerűen lett meghatározva.

Szörényi Gábor András

Mályi-Lapos-dűlő

2006. augusztus. 7-én helyszíni szemlét végeztünk Mályiban a Lapos-dűlőben. A település lakott részéhez D-ről csatlakozó szántóföldön, gazonos, fedett felszínen helyszíni szemlénk során megállapítottuk, hogy a területen már regisztrált régészeti lelőhely a vonatkozó terület Ny-i, mélyebben fekvő szélén tervezett utca majdani területén is megtalálható.

Pusztai Tamás

Mezőcsát-Márkus-dűlő, MOL-14. lh.

A lelőhely megelőző feltárására terméktávvezeték-fektetés kapcsán került sor 2006 nyarán. A dűlőn két település nyomait találtuk meg. Az ÉK-i oldalon egy császárkori település részlete került napvilágra (MOL-14. lh.). A település egy környezetéből enyhén kiemelkedő, homokos talajú dombon helyezkedett el. Az 5 m szélességű, DNY és ÉK-i irányú 220 m hosszúságú ásatási szelvényben 29 császárkori objektumot tártunk fel. A Márkus-dűlő DNY-i végén egy 400 m hosszú szakaszon, szintén 5 m szélességben humuszolt szelvényben a késő rézkori, valamint bronzkori település gödreit tártuk fel. A 66 objektum nagy része a bádeni kultúra hagyatékát tartalmazta, nagy

mennyiségben kerültek elő, szinte teljesen ép állapotban, perem fölé húzott fülű mericék, valamint gömbös hasú korsók.

Selján Éva, Veres János

Mezőkeresztes-Kazinczy F. u. 11. Deme András telke

2000 m²-es díszító kialakításához kapcsolódóan végeztünk helyszíni szemlét, a szemle időpontjában a díszító teljes területe le volt humuszosolva. A kitermelt földdel a tó körüli gátat emelték meg. A D-i kétharmadon jól szemlézhető felszínen több foltot figyeltünk meg, ezekben embercsontokat találtunk. A tó D-i végében karámokhoz hasonló foltjelenséget tapasztaltunk. A felszínen több helyen is őskori, császárkori és Árpád-kori kerámiát gyűjtöttünk. A mélyebbre szedett északi részen csak a gátba kihányt földből találtunk leleteket.

Mezőkeresztes belterületén, Deme András telkén egy kerti tó építésének első fázisában végeztünk megelőző régészeti feltárást 2006. szeptember 11. és 20. között. A régészeti feltáráásra csupán a tervezett L alakú tömeder DK-i részében, egy kb. 15x60 m-es területen nyílt lehetőségünk. A feltárt felület nagysága így kb. 900 m².

A terület középső részén egy keskeny K–Ny-i irányultságú egykori patakmedret azonosítottunk. A jelenséget több 1 m széles kutatóárokkaival vizsgáltuk meg. Az enyhén hullámzó sárga agyagos altalaj felett elhelyezkedő fekete homogén feltöltődésből bronzkori és császárkori leletanyagot gyűjtöttünk. Az ásás alatt 20 gödröt azonosítottunk be és bontottunk ki. 5 gödörben (s3, s4, s6, s14, s15) találtunk császárkori leletanyagot is, 6 gödörben (s8, s9, s12, s16, s19, s21) csak bronzkori leletanyagot. 9 gödör (s5, s10, s11, s13, s18, s23, s24, s25, s27) leletanyagot nem tartalmazott.

Az s3 gödör keleti oldala mellett egy emberi csontvázat bontottunk ki. A sírgödör ill. benne az igen rossz megtartású váz Ny–K-i tájolású. A hosszúcsontok mellett három vastárgy (lemez és penge) töredékei kerültek elő. A töredékes vastárgyak alapján a temetkezés korát a császárkorra helyezhetjük.

Az ásás összesítő alaprajza alapján megállapíthattuk, hogy a csak bronzkori leletanyagot tartalmazó gödrök az egykori patakmeder közelében, annak partján helyezkednek el, míg a császárkori leletanyagot is tartalmazó objektumok a területen egyenletesen elszórva, de inkább az ásási terület D-i részén helyezkednek el.

Gál-Mlakár Viktor, Szörényi Gábor András

Mezőkövesd-Gulya-tó melléke, MOL-30. lh.

2006 nyarán a MOL-termék-távvezeték nyomvonalának megelőző feltárásnál Mezőkövesd-Gulya tó melléke (MOL-30. lh.) mintegy 1700 m²-nyi területen 61 objektumot tártunk fel. A gödrök egy része a bronzkorra datálható, nagyrészt azonban egy császárkori településrészlethez tartozik.

Veres János

Mezőkövesd-Kukoricás, MOL-31., 32. lh.

2006 nyarán a MOL-termék-távvezeték nyomvonalának megelőző feltárásnál Mezőkövesd-Kukoricás (MOL-31.lh.) 550 m² területen egy császárkori település részletét tártunk fel 91 objektummal. A Kukoricás Ny-i oldalán a nyomvonal egy 110 m-es szakasza esett bele vélhetően egy szarmata településbe, itt 18 császárkori gödröt tártunk fel (MOL-32.lh.).

Veres János

Mezőkövesd-Nagyszállás-dűlő

2006 nyarán a MOL-termék-távvezeték nyomvonalának megelőző feltárásnál Mezőkövesd-Nagyszállás-dűlőn (MOL-29. lh.) mintegy 1150 m²-nyi területen 43 objektumot tártunk fel, melyeknek többsége egy császárkori településrészlethez tartozik. A két eltérő korú objektum egy neolitik agyagkitermelő gödör, valamint egy 16. századra datálható középkori gödör.

Veres János

Miskolc-Avas-szálló

2006. július 24. és augusztus 10. között próbafeltárást végeztünk Miskolcon, az Avas-szálló udvarában. A próbafeltárás során tisztáztuk az udvar középkori rétegsorát.

Pusztai Tamás

Miskolc-Diósgyőr; Bartók-köz–János u. sarok

Lakossági bejelentés nyomán találtuk meg a vár ún. legkülső kerítésének egy szakaszát a Tapolcarét utca 23. szám alatti kertben, majd követtük 65 m hosszúságban, 3 helyen ráásva a János utcáig. A jó állapotban lévő falat –50–70 cm mélységben tártuk fel. Az előkerült leletanyag késő középkori. A próbafeltárára 2006. október és november folyamán került sor.

Lovász Emese

Miskolc-Diósgyőr; Várárok

A vár díszkivilágításához szükséges földmunka indokolta a próbafeltárást, melynek során a vízesárok ellenfalára ástunk rá az eddig nem kutatott részeken. Az É-i oldalon megállapítottuk, hogy ezen a szakaszon kettős fallal kell számolnunk. A próbafeltárára 2006. októberben került sor.

Lovász Emese

Miskolc-Diósgyőr; Várfürdő

Az 1950-es években lebontott fürdőépület alapjainak kutatásakor rekonstruáltuk az épület alaprajzát, valamint megállapítottuk, hogy egy korábbi építmény maradványai is fellelhetők az ÉNy-i sarok alatt. Az előkerült leletanyag 16–18. századi kerámia, illetve néhány bronzkori edény-töredék. A próbafeltárára 2006. október és november folyamán került sor.

Lovász Emese

Miskolc-Hősök tere

2006. május 25. és június 7. között próbafeltárást végeztünk Miskolcon, a Hősök-terén, mélygarázs építéséhez kapcsolódóan. A feltáráson nem kerültek elő a Hősök-tere É-i szélénél korábban már általunk is megfigyelt temető sírjai. A temető idáig már nem terjedt ki. A területen csupán korai újkori kerámiával megtöltött gödrök, és újkori épületalozások voltak megfigyelhetők.

Pusztai Tamás

Miskolc-Rozmaring-köz

2006. szeptember és október hónapokban próbafeltárást végeztünk Miskolc belvárosában, a Rozmaring-közben. A feltárás során a középkori telkeken az egykori lakóépületek mögötti szakaszt vizsgáltuk (a lakóépületek fölött ma is lakóházak állnak). Itt 15–16. századi, felszíni gazdasági épületeket, valamint újkori, faszervezetes lakóépületeket találtunk. A feltáráson előkerült egy, a 2. világháború alatt elrejtett „kincslelet”.

Pusztai Tamás

Miskolc-Alsó-Hámor; Herman Ottó-barlang

A Herman Ottó-barlang revíziója kapcsán 2005. december 3-án sikeres üledékminta-vételezést végeztünk a Csarnok hátsó részében (B2 barlangrész 1. sz. sziklafülke). Az üledékmintákból kinyert faunát Kordos László pleisztocén korúnak határozta meg, ezért az érintett területen 2006. március 27. és 31. között próbafeltárást, majd szeptember 13. és október 3. között régészeti-öslénytani ásást végeztünk. Az ásások alatt a Kadić-féle 5. rétegből nagy mennyiségben gyűjtöttünk jégkori faunamaradványokat és előkerült 5 db pattintott kő is. Ezek között van 1 db tompított hátú törpe penge, mely a felső paleolitikus gravetti kultúra tipikus eszköze. Azonosítani tudtuk továbbá a Kadić Ottokár 1915. évi ásatásán dokumentált rétegek közül a pleisztocén korú 4. és 6., valamint a holocén korú 9. és 10. rétegeket is.

Szolyák Péter, Ringer Árpád

Miskolc-Déryné utca

A Miskolc belvárosához tartozó, ideiglenes műemléki védettséget élvező területen burkolat és közműcsere miatt nyílt lehetőségünk a Déryné utca D-i végében, a várhatóan erősen bolygatott részen rövid megelőző feltárás lefolytatására 2006. március 23–28. között. Az utca vonalára nagyjából merőlegesen húzott, átlag 1 m széles kutatóárókban vizsgáltuk a rétegsorokat.

Az utca Ny-i oldalán elhelyezkedő színház épületének alapozása mintegy 50 cm-rel ugrik ki a fal síkjából. Ez előtt 50–55 cm-es szélességben egy kavicsos, sötétbarna réteget azonosítottunk, mely a Szinva-patak hordalékának szétterülésével jöhetett létre. A közművek által erősen bolygatott feltöltődésben csupán a színház K-i falától mért 420–450 cm közötti szakaszon sikerült bolygatatlan rétegeket megfigyelni. Ez megegyezik a fentebb leírt, kavicsos, sötétbarna hordalékos réteggel. Közvetlenül az épület fala előtt a város 19. századi téglából épített csatornahálózatának maradványait azonosítottuk be.

Az utca K-i oldalán elhelyezkedő antikvárium falának közelében szintén közművek nehezítették a kutatást. Az antikvárium falától mért 420–500 cm-ek között sikerült bolygatatlan rétegsorokat dokumentálnunk. A rétegsor anyaga lényegében homogén, csupán színében váltakozó hordalékrétegek képviselik a változatosságot. Kavicsos, sötétbarna, tömör valamint fekete, iszapos, kevesebb kavicsot tartalmazó rétegek váltogatják egymást.

A leletanyagot kora újkori és újkori kerámiatöredékek, valamint pár darab vasszeg, ill. egy patkó töredéke alkotják.

Gál-Mlakár Viktor

Miskolc-Görömböly, Kis-Föld

2006. május 24-én Miskolc-Görömböly, Kis-Föld területén Szolyák Péter bejelentése alapján terepbejárást végeztünk, melynek során egy kb. 300x150 m-es, ÉK–DNY-i irányban elnyúlt területen pattintott kőeszközöket, szilánkokat és magköveket gyűjtöttünk. A leletek valószínűleg felső-paleolitik korúak.

Szolyák Péter, Pusztai Tamás

Nagyrosvágy-Sasó-homok Észak, Dél, Északkelet, Kelet

2006. április 12-én helyszíni szemlét végeztünk a cigándi árvízi tározó K-i gátjának környezetében. A szemle célja volt, hogy meghatározza azokat a régészeti lelőhelyeket Nagyrosvágy-Sasó-homokon, amelyeket ugyan nem érintenek a tervezett beruházások, de azok közelében helyezkednek el. A szemle során négy helyszínen gyűjtöttünk felszíni leletanyagot. Nagyrosvágy-Sasó-homok Északon ritkásabb intenzitású őskori (bronzkori) területet azonosítottunk. Nagyrosvágy-Sasó-homok Délen intenzívebb őskori (bronzkori) leletsűrűsödést tapasztaltunk. Nagyrosvágy-Sasó-homok Északkeleten viszonylag sűrű leletintenzitású őskori telep É-i részét azonosítottuk. A Sasó-homoktól K-re, már Kisrosvágy közigazgatási határában, Kisrosvágy-Sáros tanya Keleten ritkás leletintenzitású őskori (bronzkori) lelőhelyfoltot regisztráltunk.

A szemle után valószínűsíthetjük, hogy a Nagyrosvágy-Sasó-homok ÉÉNy–DDK-i hosszú dombosora egy összefüggő lelőhely lehet, amelyet vízenyős mélyedések szabdalnak több részletre. Ennek részleteit találtuk meg a fenti lelőhelyeken.

Révész László, Szőrényi Gábor András, Wolf Mária

Nagyrosvágy-Pap-domb

A lelőhely évtizedek óta ismert a régészettudomány számára: 1972 őszén Hellebrandt Magdolna, a Herman Ottó Múzeum régésze egy bejelentést követően leletmentő-hitelesítő ásatást kezdett a Pap-dombon, melynek során a Füzesabony-kultúra településének nyomaira bukkant. A leletmentés előzménye az volt, hogy 1971-ben talajjavító munkálatokat végeztek a község határában, megbolygatva és részint el is pusztítva egy bronzkori települést. A bejelentők által átadott és a feltárás során napvilágra került leletek sejtetni engedték, hogy jelentős régészeti lelőhelyről van szó. Az innen származó bronz kincslelet tárgyai között fellelhető gazdagon díszített, nagymé-

retű csüngő ritka példány a Kárpát-medence hasonló korú településeinek és temetőinek anyagában. A település kerámiáinak vizsgálata pedig arra a megfigyelésre vezetett, hogy a középső bronzkor Füzesabony-kultúrájának késői időszakából származó jellegzetes, ám eddig csak nyomokban előforduló emlékanyagával van dolgunk (bodrogszerdahelyi fázis).

A cigándi víztározó építését megelőzően lehetőségünk nyílt arra, hogy eddigi megfigyeléseinket pontosítsuk és egy nagy felületre kiterjedő feltárással napvilágra kerülhessenek a kultúra településmaradványai, mindennapi életének tárgyai. Az ásátás eredményességét segítette az a tény is, hogy más korszak, más kultúra népszerűsége elkerülte ezt a területet, amely meglehetősen ritka jelenség a régészeti feltárások gyakorlatában.

A három ásátási szezonban, 2005–2007. között zajló, 3, 9 hektáros felület feltárása során rendkívül nagy mennyiségű, gazdag leletanyag birtokába jutottunk. Jóllehet az egykori telepet nagyrészt elpusztították, földjét a mocsaras részek feltöltésére elhordták, azonban mindezek ellenére sikerült 7 sírt megmentenünk és 317 objektumot kiásnunk, valamint 7 kutatóárokkal átvágnunk a telepet övező patakmedret. Az ezekből kikerült házi kerámia mellett megtaláljuk a kultúra jellegzetes díszedényeit is.

A lelőhely különlegességét adja többek között egy feltárt kút is, amelynek faszervezete a mocsaras környezetnek köszönhetően viszonylagos épségben megmaradt. A kútból nagyszámú, összetört edény is előkerült, amelyek egyedi formával és mintakincssel rendelkeznek. A korszok között számos olyan is megtalálható, amelyek a kultúra késői, bodrogszerdahelyi fázisának jellegzetes vonásait hordozzák.

Bronzöntésre, fémmegmunkálásra utaló leletek is napvilágra kerültek. A már fent említett kincslelet mellett számos öntőforma és néhány apróbb lelet (ár, tű, spirálgöngy) került a birtokunkba. A bronztárgyak mellett a lelőhelyen szórványként egyetlen aranytárgyat, egy hajkarikát is találtunk.

Az ásátás végeztével megállapíthatjuk – jóllehet még csak részeredményeink vannak –, hogy Magyarországon elsőként sikerült feltárni a Füzesabony-kultúra bodrogszerdahelyi fázisának települését, amely egyedülálló kerámia- és fémanyagot szolgáltat mind mennyiségében, mind különlegességében.

Koós Judit

Onga-Teknő-lapos

2006 késő nyarán végeztünk megelőző feltárást Onga-Teknő-lapos határában. A lelőhely rendkívül intenzív pusztulása miatt a 163 régészeti jelenségből nagyon kevés tartalmazott datálható értékű kerámiát, azonban az objektumok jellegéből valamint a felszín áttekintésével egy komplett császárkori település részletét tártuk fel. A település kútjából egy szépen kidolgozott kétoldali csontfésű került elő, melynek párját egy földbe mélyített műhely-jellegű épületben találtuk meg. A lelőhely középső részén földbe mélyített, tűzhely nélküli, 2–4 cölöpös házak és egy nagy, négyszögletes karám és egy hozzá tartozó, hosszan elnyúló, párhuzamos cölöplyuk-sor figyelhető meg.

A településről hiányoznak a klasszikus szarmata jellegzetességek, hasonló házakat a szomszédos germán népek hagyatékából ismerünk.

Selján Éva, Veres János

Ónod-Vár

2006. április 10. és június 17. között folytatódott a vár helyreállítását megelőző kutatás. A belső vár DK-i sarokhelyiségében tovább folytatódott a késő középkori (15. századi) rétegek bontása, ahonnan középkori kályhacsempék apró töredékei kerültek elő. Sor került a K-i oldalon és az udvar közepén elhelyezkedő kút körzetében a 18–19. századi réteg bontására. Ennek folyamán megállapították az egykori udvari barokk járószintet. Feltárták a vár kútját, amelyet a 19. század elején megújítottak, ekkor a szárazon rakott kőfalat téglafallal magasították meg. Megtalálták a kőfalban másodlagosan felhasznált, 16. század közepére datálható reneszánsz loggia keretköveit, amiket kiemeltek és a DK-i zárható bástyában helyeztek el. A kút betöltése a 19. századi üvegek,

kályhacsempék mellett 2 db I. Ferdinánd-kori dénárt is tartalmazott. A kúttól ÉK-re egy É–D-i irányú, 40 cm széles falazat került elő. Anyaga és a hozzá futó rétegek alapján 16. századi, funkciója egyelőre ismeretlen. Kis felületen vizsgálták az udvar 16–17. századi rétegeit is, de a helyreállítás mélyebb rétegeket nem érintett, a kutatást a 17. századi szint alatt mintegy 20 cm-rel abbahagyták. Feltárássra került a belső vár É-i pincéje, amit a 2. helyiségtől beugró pillérek és téglaküszöb választ el. A 2. és 3. helyiségeket a visszabontott reneszánsz dongaboltzat elé húzott téglaboltzattal javították ki. A 2. helyiségben két terazzó járósínt volt elkülöníthető, melyet cölöplyukak törtek át.

Az alsó járósínt a 16–17. században, míg a felső a 19. században volt használatban. Az épület közepe táján szellőző nyílt az udvarra. A 4. helyiség reneszánsz boltzatát a késő barokkban nem építették újjá. Az É-i falán ajtónyílás van, ami a 19. századi pincébe vezetett. Az É-i szárnytól É-ra az ágyúdombra É-i irányból felvezető kései téglalépcső maradványait találták meg. Az É-i szárny és az ÉNy-i bástya között nyitott kutatóárokban előkerült egy köfalmaradvány és az ehhez kapcsolódó késő barokk téglapadló valamint két téglapillér. A barokk szint alatt 15–16. századi leletek kerültek elő, ezért a bástya előterében a 19. század elején újjáépítést megelőzően feltehetően szintsüllyesztést hajtottak végre.

Ásatásvezető: Tomka Gábor

Pácín-Alharaszt

Befejeztük a cigándi árvízi tározó kivitelezéséhez kapcsolódó Pácín-Alharaszt lelőhely feltárást. A feltárássra 2006. április és június között nyílt alkalom. 4,79 ha területen 1687 régészeti objektumot tártunk fel, bronzkori település és urnás hamvasztásos temető, késő bronzkori, kora vaskori csontvázas temetőt, kelta kori települést és Árpád-kori prédiális jellegű települést találtunk.

Elkészítettük a lelőhely talajtani vizsgálatát, a geodéziai felméréssel pedig térinformatikai és környezetrekonstrukciós elemzéseket végeztünk.

Szörényi Gábor András, Ringer István, Wolf Mária

Regéc-Vár

A kutatást 2006. augusztus 7. és 2006. augusztus 25. között négy helyszínen végezték.

A K-i szárnyban megtisztították a 12. helyiséget, ami egyidős a mellette lévő 11. és 200. helyiségekkel. A 12. helyiség az épületegyüttes középső eleme. A helyiség É-i végén, a Felsővár D-i falától mért 2 m-re 85 cm vastag kőfalra bukkantak. Lelet nem került elő belőle. A 12. számú térnek az omladékból elenyésző mennyiségű, 17. századi kerámia, az alatta lévő pusztulási rétegből nagy mennyiségű kályhacsempe került elő. Alapvetően két típust lehetett elkülöníteni: kék-fehér mázas habán csempe ornamentikus elemekkel díszítve illetve zöldmázás felületén egymásba fonódó szalagos díszítésű kályhacsempét. Sok 17. század végi használati és díszkerámia (tálak, korsók, habán díszedények darabja) anyag, fémleletek (sok szeg, több puskagolyó, vasgolyó, egy bárd, egy övcsat) valamint néhány faragott kő került elő. Említést érdemel még három pipa.

A Ny-i szárnyban megtisztították a vár egyik konyhájának helyet adó 15. helyiséget, feltárták a kemencéjét. A 28. helyiséget sok téglát tartalmazó omladék fedte, amiből csekély mennyiségű 17. századi használati kerámia és néhány hasonló korú kályhacsempe-töredék került elő. A DK-i sarkához utólag egy pince épült hozzá. A pince K-i falához szintén utólag épült a 27. helyiség, ami talán az 1678-as inventáriumban említett szakácsok házával lehet azonos. Ennek betöltéséből minimális mennyiségű 17. századi kerámia és néhány habán (zöld mázas) kályhacsempe-darab került elő. A 30. helyiség csekély maradványait is sikerült azonosítani. A humuszrétegből elenyésző mennyiségű kora újkori kerámia és néhány kályhacsempe-töredék került elő. A 31. helyiség egy, a nagy pince bejáratához vezető folyosónak bizonyult. A folyosó járósíntje földes, az azt fedő omladékból két kályhacsempe- és egy kályhaszem-töredék került elő. A 31. helyiséggel D felől szomszédos helyiségnek az É-i felét takarították ki. A szoba funkciója egyelőre ismeretlen. 17. századi kerámia és kályhacsempe, néhány ablakszem-töredék, egy puskagolyó és két késpenge került elő. Két kutatóárkot (14. és 15. árok) húztak a Ny-i épületszárnyban. A 14. árokban jól elkülöníthető rétegsorok húzódtak. A durva, habarcsos terítés közvetlenül a felső, 17. századi leleteket tartalmazó,

jellegzetes, hamus rétegsor után következett. A habarcsos terítésből mázas és mázatlan 16. századi kerámiát, ez alól pedig 15. századi leletanyagot gyűjtöttek. A 15. számú kutatóárokban egy szürke színű, habarcsos-köves réteg került elő, amely igen sok, vörös anyagú, mázatlan 15. századi kerámiát tartalmazott. A faltól D-re köves, habarcsos feltöltési rétegek sorakoztak, melyekből az előzőeknél durvább, vastagabb falú, de jellegtelen, 14. század végi kerámia is előkerült. Folytatódott a Középső vár udvarának letisztítása. A 29., 33. és 34. területken az udvart csupán vékony, köves humuszréteg fedte, amiből elenyésző mennyiségű kora újkori kerámia került elő. Két újabb helyiséget is sikerült azonosítani: 37. helyiség illetve a szárny ma is álló boltozat teréhez vezető – egyelőre szám nélküli – folyosó ajtaját. Folytatódott a 32. terület megtisztítása is, amiben döntően 17. századi, habán kályhacsempék valamint néhány apróbb kőfaragvány került elő. Tereprendezés folyt az ÉNy-i falszorosban, amely érintette a 23. területet, itt kora újkori kerámia, illetve több üveg- és fémolvadék valamint a 36. helyiséget, ahonnan kevés kora újkori leletanyag került elő.

Ásatásvezető: Simon Zoltán (ÁMRK)

Ricse-Vízmű Észak

2006. március 30-án Ricse, Semjén, Kisrosvágy és Nagyrosvágy közötti szennyvízcsatornázás előkészítésével kapcsolatos örökségvédelmi hatástanulmányhoz végeztünk helyszíni szemlét. Ricse É-i oldalán, a vízmű dombján lévő tanya körül szórvány őskori kerámia került elő. A lelőhely ritkás leletintenzitású, pontszerűen lett meghatározva.

Szörényi Gábor András

Semjén-Gyümölcs-dűlő

2006. szeptember és november hónapokban helyszíni szemlét végeztem Semjén külterületén, a településtől É-ra, 1000 m-re található Gyümölcs-dűlő és Czakó-fészek-dűlő területén. Az É–D-i irányú dombvonulatokon, szántott felszínen 800x300 m-es kiterjedésű területen, kis felszíni leletsűrűséget mutató, őskori kerámia- és tapasztástöredékeket találtam.

Pusztai Tamás

Semjén-Magas-homok Észak

2006. március 30-án Ricse, Semjén, Kisrosvágy és Nagyrosvágy közötti szennyvízcsatornázás előkészítésével kapcsolatos örökségvédelmi hatástanulmányhoz végeztük a helyszíni szemlét. Semjén közigazgatási határán a Magas-homok É-i részén lévő víztorony mellett szórvány Árpád-kori leleteket találtunk. A lelőhely ritkás leletintenzitású, pontszerűen lett meghatározva.

Szörényi Gábor András

Szendrő-Felsővár

2006. július 31. és 2007. augusztus 10. között Szendrő város Önkormányzatának kezdeményezésére folytatódott a Felsővár 2001-ben abbamaradt kutatása. A DK-i bástya megfelelő minőségű újrakonzerválása mellett a megbolygatott D-i bástya részleges helyreállítását is célul tűzte ki. A feltárás során kiderült, hogy a 2001-ben a D4 szelvényben megfigyelt fal a D-i bástya korai periódusának Ny-i homlokfala. Feltárássra került a homlokfal és a Ny-i szárnyfal csatlakozásának pontja, valamint meghatározták a két homlokfal találkozásának helyét is. A fal külső oldalához különféle eredetű feltöltési rétegeket töltöttek. A Ny-i homlokfalhoz hozzáépítettek egy feltehetően merevítő funkciójú falat, melynek falkoronája a korabeli járószint alatt maradt. A D3 szelvényben, a 2001-ben megfigyelt fal szintén merevítő funkciójú lehetett, ami egykorú a bástya átépítésével. Meghatározták a második periódusnak a Sáros- és Új-bástya közötti kötőgátnak a helyét és irányát, valamint a kötőgát és a D-i bástya második periódusának K-i szárnyfalának csatlakozási pontját. A feltárt szakaszon a szárnyfalba fa gerendavázat építettek. Csekély mennyiségű 17. századi leletanyag került elő.

Ásatásvezető: Tomka Gábor

Szentistván-Mádi-rét, MOL-24. lh.

2006 nyarán a MOL-termék-távvezeték nyomvonalán végzett megelőző feltárás során Szentistván-Mádi-rét lelőhelyen (MOL-24. lh), mintegy 140 m hosszán és 10 m-es szélességben lehumuszolt felszínen 43 objektumot tártunk fel. Egy magányos rézkori többszörös temetkezés, 17 császárkori sír, valamint 4 Árpád-kori sír képezi a feltárt 43 objektum nagyobbik részét. A temetkezéseken kívül késő bronzkori és császárkori tárológödrök kerültek elő. A rézkori többszörös temetkezés a tiszapolgári és bodrogkeresztúri kultúra átmeneti fázisára tehető, 4 edénymellékletet és egy köeszköz-készletet tartalmazott, melyet feltehetően egy borsztyűben helyeztek a sírba. A császárkori sírok között kiemelkedő jelentőségű az a gyermeksír, melyben a halottat egy arany torkquezzel temetkeztek el, mely a temetőt az első szarmata aranyhorizont idejére datálja. Az Árpád-kori sírokból „S” végű hajkarikák és egy sodrott ezüstgyűrű került napvilágra.

Selján Éva, Veres János

Szikszó-Főtér

2006. március és április hónapokban próbafeltárást végeztünk Szikszó Fő tér területén. A feltárás során megtaláltuk a templomot körítő 16. század végi árok 19. században betemetett szakaszait. Az árok szélessége 17–19 m, mélysége 5 m volt. Az árok betöltésében, a település központjában bekövetkezett tűz eredményeképp létrejött, vastag, vörös égett agyagtapasztás betöltést, valamint nagy mennyiségű kályhacsempe-töredéket és háztartási kerámiatöredéket találtunk. Az 1–2. szelvényt azokon a területeken nyitottuk, ahol az árkot átszelő hidak láthatóak az 1868-as térképen. Hidak cölöpszerkezetének maradványai azonban nem kerültek elő.

Pusztai Tamás

Tapolca-Bencés apátság

2006. április 21. és július 14. között tovább folytattuk a 2004 telén megtalált tapolcai bencés apátság régészeti kutatásait. A kutatás a Ny-i és D-i kolostorszárnyat érintette. Előkerült a Ny-i kolostorszárny Árpád-kori folyosója, valamint e fölött egy késő középkori megújítás és egy 1531-es pusztulási réteg, benne egy éremkincs lelet. A D-i kolostorszárny DNy-i sarkában feltártunk egy 16. századi helyiséget, melyet a kerengőfolyosóról fűtöttek. E helyiség bontása során a korábbi periódusok még érintetlenek maradtak.

Pusztai Tamás

Tornyosnémeti-A régi 3-as út és a Szartos-patak közötti terület

Tornyosnémeti település belterületén lakóterület kialakítását tervezik, a településen átmenő egykori 3-as út Ny-i és K-i oldalán. E területek régészeti terepbejárása során 2006 májusában a régi 3-as út és a Szartos-patak közötti területen, a patak (Hernád-ártér) magaspártján, szántóföldön, újkőkori valamint Árpád-kori kerámiatöredékek jelölte régészeti lelőhelyet találtunk. A felszíni leletanyag igen nagy mennyiségben került elő. A lelőhely hossza 500 m.

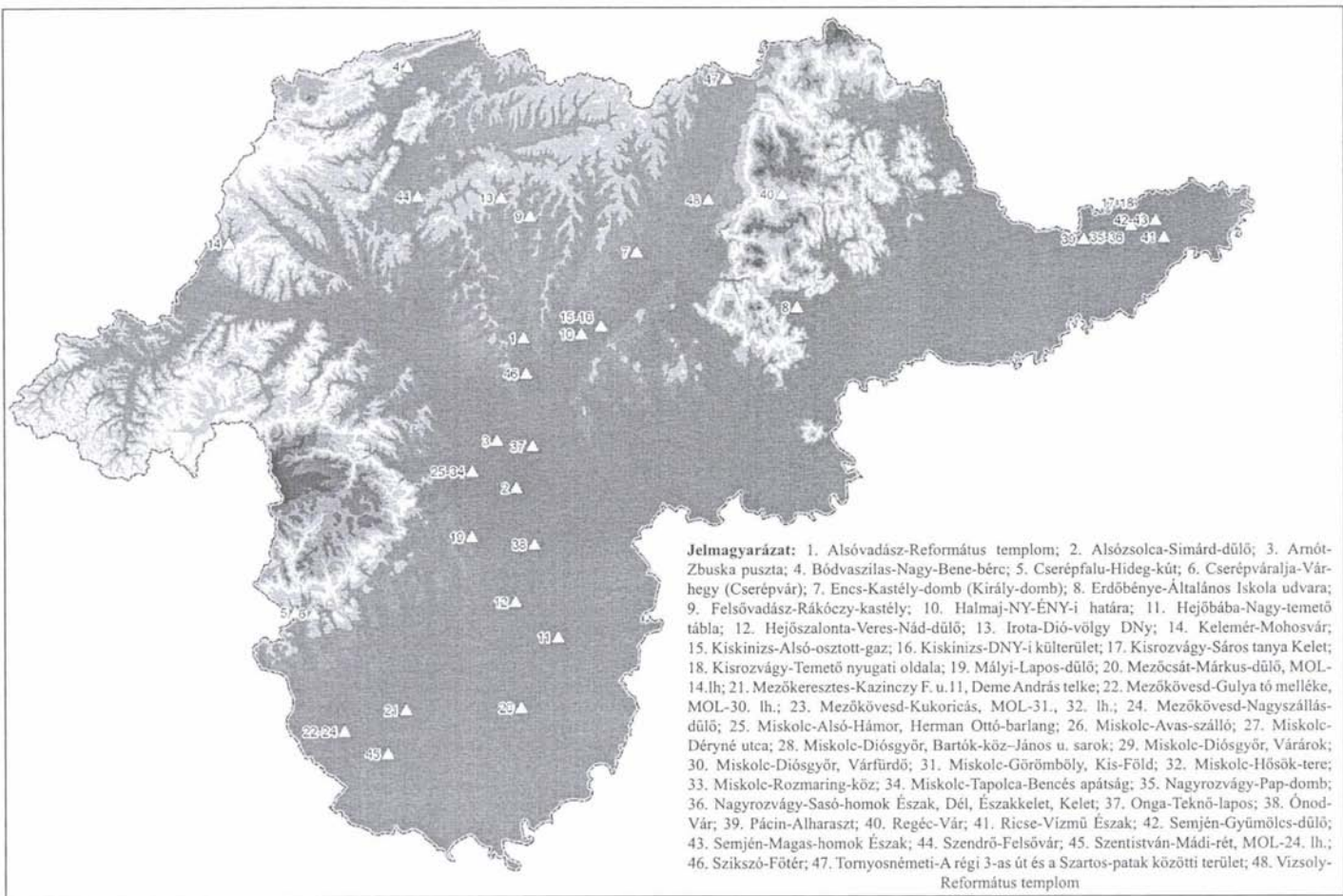
A 3-as út Ny-i oldala a kutatás időpontjában fedett volt (tsz-telephely). A régészeti lelőhely feltehetően e területeken is tovább folytatódik, de a terület fedettsége nem adott módot arra, hogy a régészeti lelőhely kiterjedését az úttól Ny-ra lehatároljuk.

Pusztai Tamás

Vízoly-Református templom

Távközlési kábel kiváltásához munkagödört ástak munkások a műemlék templom körítőfalán belül, a templomtól Ny-ra. Szórvány embercsontokra, majd pedig egy eredeti helyzetben fekvő csontváz bal oldalára bukkantak, amit fülkeszerűen kissé kibontottak. A területen a múzeum munkatársai 2006. január 16-án helyszíni szemlét végeztek. A munkagödör a sírt nem érinti (csak a kibontott fülke), ezért azt dokumentálás után visszatemetjük. A temetkezéshez tartozó betöltésben kevés Árpád-kori és késő középkori sereptöredéket gyűjtöttünk. A csontváz a körítőfal tövében a középkori templom körüli temető szélét jelölheti, a késő középkorra keltezhetjük.

Szörényi Gábor András

1. térkép. Régészeti kutatások 2006-ban
(A térképet készítette: Szólyák Péter, Hajdú Melinda)

Alsózsolca-Simárd Nyugat

2007. július 26-án Alsózsolca határában az ongai csavargyár irányába csatornázási munkálatok előzményeként terepbejárást végeztünk. A bejárás során érintettük a Simárd nevű területet is, ami a levéltári forrásokban faluként szerepel. A területen középkori anyagot nem, viszont rézkori és bronzkori cserepeket gyűjtöttünk. Ez a terület a Bársonyos-patak egyik teraszszintjének sorozatába tartozik, aminek egyik részén, a simárdi területtől É-ra megközelítőleg 300 m-re az Onga és Felsőzsolca határán elhelyezkedő Bene-Halma középső neolitikus települést ismerjük.

Lengyel György

Arka-Bán-hegy

2007. július 4-én az Arka és Korlát környéki kőnyersanyag források kutatása közben tettünk terepszemlét a területen, mely során több pattintott kődarabot – közöttük egy gondosan megmunkált fejlett szelvetai levélhegy helyi hidrokvarcitból készült töredékét – találtunk. A pattintott kövek alapján, a területen nyersanyagforrás lehet, melyet a felső paleolitikumtól kezdve a bronzkorig használtak. A pattintható nyersanyag természetes kibúvásának ma nyoma nem látható. A területet gyümölcsös fedi.

Lengyel György, Szolyák Péter

Ároktő-Pélypuszta 1., 2., 3.

2007. július 11-én Ároktő-Igrici–Mezőcsát–Tiszabábolna–Tiszadorogma–Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Ároktő határában a levéltári forrásokból már ismert Pély falu helyét sikerült megtalálni (Pélypuszta 1.) késő középkori és kora újkori leletekkel, valamint ettől Ny-ra Árpád-kori kerámiatípusok kerültek elő (Pélypuszta 2.). Ároktő legkülső határában, szintén a Pélypuszta területen (Pélypuszta 3.) késő bronzkori és császárkori leletek kerültek elő együtt.

Lengyel György

Bodrogkeresztúr-Izraelita templom

2007. március 5-én a bodrogkeresztúri izraelita temető környékén, a Dereszla-tetőn, kirándulás közben középső bronzkori edénytöredékekre lettem figyelmes, melyek a frissen szántott szőlőközökből kerültek elő. A lelőhely nagyon intenzív, sok kerámia, pattintott kő és folyami kagyló is hever a felszínen. A telep kiterjedése bizonytalan, de jó okunk van feltételezni, hogy több ezer négyzetméteres is lehet – vagyis az egész Dereszla-tetőt fedi. Mivel magaslati Hatvani teleppel van dolgunk, komoly esély van rá, hogy a telep erődített is lehet, de ennek nyomai a felszínen nem láthatóak.

Makoldi Miklós Zsombor

Bükkábrány-Köküti-dűlő, II. Lh.

A Herman Ottó Múzeum munkatársai 2007 őszén kezdték meg a Bükkábrány-II. lelőhely (Köküti-dűlő) megelőző feltárását. A munka során a középső neolitikum korai időszakába tartozó településrészlet került napvilágra. A leletanyag jellege arra utal, hogy a település az Alföldi Vonaldiszes Kerámia kultúrájának legkorábbi, kialakuló fázisába tartozik, ezt erősíti meg az a geometrikus díszítésű agyagtábla, valamint egy sematizált kentaur-figura, melyeknek párhuzama a Mezőkövesd-Mocsolyás AVK-I. fázisú településéről ismert (Koós Judit feltárása).

Selján Éva, Veres János

Cigánd-Anyagnyerőhelyek

A cigándi tározó építése kapcsán helyszíni szemlét tartottunk az anyagnyerőhelyek közelében, ahol egy igen markáns domb fekszik, amely bár gyepel fedett volt, mégis viszonylag jelentős számú Árpád-kori és késő középkori lelet utalt egy középkori faluhelyre – ezt a topográfiai helynév-adatok alapján Bodóháza faluval azonosíthatjuk. A helyszíni szemlére 2007 tavaszán került sor.

Ringer István, Szörényi Gábor András

Cigánd-Diós-dűlő

A cigándi tározó vezérárkának nyomvonalán, a korábbi szemlék során fedett, Cigánd-Diós-dűlőben egy, a környezetéből 1–1,5 m magas dombon intenzív császárkori és őskori lelőhelyet találtunk. A homokdombon viszonylag nagyszámú felszíni leletet gyűjtöttünk. A domb központi részét azonban egy nagyobb területen korábbi homokbányászások elpusztították. A homokbánya megmaradt pilléreire és a falának metszetén több gödör beásásának profilja is látszott. A lelőhely a Cigánd-Diós elnevezést kapta. A helyszíni szemlére 2007 tavaszán került sor.

Ringer István, Szörényi Gábor András

Cigánd-Tekeres

A cigándi árvíz-tározó építése kapcsán helyszíni szemlét végeztünk a tervezett anyagnyerőhelyek környezetében is, ahol a Tekeres-dűlőben egy keskeny, de hosszan elnyúló homokháton nagy leletsűrűségben neolitik és bronzkori felszíni leleteket gyűjtöttünk, köztük egy ép orsógombot is találtunk. A lelőhely részben Nagyrozvágy, részben Cigánd közigazgatásába tartozik. A helyszíni szemlére 2007 tavaszán került sor.

Ringer István, Szörényi Gábor András

Cserépváralja-Vár-hegy (Cserépvár)

Geodéziai felmérés. 2007. év elején felmértük a teljes Vár-hegyet. A mikrodomborzati felmérés során összesen 1186 mért pontot vettünk fel. A terepen jelenleg található mikrodomborzati elemek részletes felmérésével és térinformatikai kiértékelésével az egykori építészeti szerkezetek erodált maradványait értelmeztük, melyeket egy elsődleges alaprajzhoz felhasználhatunk. A várfelmérésben Gyói Zsombor, Kurucz Ádám és dr. Gyói Gabriella vettek részt.

2007. augusztus és október hónapokban tovább folytattuk a vár feltárását is. A 2006-ban megtalált és pincének vélt mélyedésről kiderült, hogy egy agyaggal kitapasztott ciszterna legalja. A felső részét és a belsővár központi területeit a 18–19. századi kőbányászások teljesen elpusztították, így abban a sajátos helyzetben van a vár, hogy jelentős magasságú kettős külső falrendszere van, de teljesen hiányzik a belseje.

Egy hosszú É–D-i kutatóárokkal átvágtuk a vár É-i részét, itt is a kettős falrendszerre bukkantunk, valamint kiderült, hogy a váron kívül egy – tipikus – Árpád-kori sáncárok húzódott, amit a kora újkorban megújítottak. A Ny-i fal előtt 2007-ben már sikerült kisebb gépi földmunkát is kieszközölni, itt egy jelentős szakaszon eltávolíthattuk a vár „önmaga” törmelékét, így előkerült az impozáns, több méter magas külső falsík.

Szörényi Gábor András

Hejőbába-Nagy-temető-dűlő

2007. október 10-én helyszíni szemlét végeztünk Hejőbába szélén, a Sajószöggedre vezető út K-i oldalához kapcsolódó szántóföldeken, az Álom-zugi csatorna és a sajószöggedi út között.

Az érintett területen a 032/1–12. hrsz.-ú földeken, a település településrendezési tervében is megjelölt, ismert régészeti lelőhely található.

A helyszíni szemle során bejárt, szántott területen közepes felszíni leletsűrűséget mutató, Árpád- és római császárkori régészeti leleteket gyűjtöttünk.

Pusztai Tamás

Hejőkürt-Hejőpart

Hejőkürt-Tiszapalkonya települések közötti területen a műút melletti csatornázási munkához kapcsolódóan 2007. május 17-én terepbejárást végeztünk. A nyomvonalon a növényzettől mentes területeken, két területen régészeti jelenségeket találtunk. Az egyik Hejőkürt-Hejőpart lelőhely, ahonnan középső neolitikus leletek kerültek elő.

Lengyel György

Hernádbüd-Kenderföldek

2007. április 18-án, Gibárt és Hernádbüd között a Hernád-magasparton vezető országút és a Hernád között, közvetlenül a hernádbüdi lakóházaktól É-ra elterülő szántóföldön (Gata-dűlő D-i vége) a szántásban világos felszíni foltokban, kis felszíni leletsűrűséget mutató, őskori kerámiatöredékeket találtam.

Pusztai Tamás

Igrici-Bikás-tó

2007. július 11-én Ároktő-Igrici-Mezőcsát-Tiszabábolna-Tiszadorogma-Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Igrici határában bronzkori (Bikás-tó-dűlő) cserepek kerültek elő.

Lengyel György

Igrici-Kőküti-dűlő

2007. április 6-án helyszíni szemlét végeztünk Igrici-Kőküti-dűlőben. A vizsgált terület Igrici községtől D-re található a Rigós- és az Énekes-erek által közrezárt területen, D-i határvonala az Igrici-Mezőcsát község határához igazodik. A vizsgált terület a környezetében található kisebb dombokhoz képest sík, enyhe ÉK-i kitettséggel. D-i irányból kisebb mélyedés tagolja. DNY-i sarka mellett kisebb homokdomb található. A területet több éve lucerna fedi. A helyszíni szemle során a kikoptott lucernában kevés Árpád-kori valamint őskori kerámiatöredéket találtunk, melyek viszonylag kis felszíni leletsűrűséget mutató terület DNY-i sarkához kapcsolódó domb körül koncentrálódnak. A régészeti lelőhely nem csak itt található meg, hanem a domb D-i (szántott) oldalán is. A homok fedte felszínen 2005-ben Veres János e területen őskori (neolitikus) felszíni leletek alapján jelzett régészeti lelőhelyet határolt le.

Pusztai Tamás

Igrici-Mezőcsát határa, Biba-dűlő

2007. július 11-én Ároktő-Igrici-Mezőcsát-Tiszabábolna-Tiszadorogma-Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Igrici határában bronzkori (Bikás-tó-dűlő) és Mezőcsát határában császárkori cserepek kerültek elő.

Lengyel György

Kelemér-Zádorfalva út

2007. október 11-én helyszíni szemlét végeztem a Kelemér-Zádorfalva út É-i oldalán, ahol az út elvágta a Rácsa-tető nevű domb ÉK-re lefutó lábát. E helyen 50x30 m-es területen, szántott felszínen 10 db rézkori vagy bronzkori (igen kopott) kerámiatöredék került elő.

Pusztai Tamás

Korlát-Új-hegy

2007. július 4-én az Arka és Korlát környéki kőnyersanyag források kutatása közben a földút bevágásában egy pattintott kőlelet-együttesre lettünk figyelmesek. A kődarabok szemmel

láthatóan ugyanarról a nyersanyagdarabról származnak. A pattintott kövek formája a neolitikumból ismert példányokéval mutat hasonlóságot, ezért a leletanyagot a neolitikumra kelteztük.

Szolyák Péter, Lengyel György

Mád-Batthyány u. 51.

2007 tavaszán Mád központi területén, teljesen beépített kertes házas övezetben, helyszíni szemle során bukkantunk a lelőhelyre. Az ingatlan kertművelésű területein nagyszámú bronzkori és Árpád-kori kerámiatöredékeket gyűjthettünk felszíni leletanyagként. A szemle során a szomszédos ingatlanokat nem volt módunk megvizsgálni, így a lelőhely kiterjedését nem állapíthattuk meg. Az enyhén lejtő, patak felé magasodó Ny-i domboldal kiválóan alkalmas az emberi megtelepedésre.

Szörényi Gábor András

Mályi-Alsó-berek

2007. május 17-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A területet legelőként használják, amit alacsony fű, illetve ritkán bokrok fednek. Néhány, a dombrol lefutó időszakos vízfolyás leszakadt partoldalát tudtuk megvizsgálni, melyekben azonban sem régészeti jelenségeket, sem leleteket nem találtunk. A terület ÉK-i sarkában egy bokortalanított kisebb részen egy darab, valószínűleg régészeti korból származó kerámiatöredék került elő.

Csengeri Piroska

Mályi-Feljáró

2007. május 17-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A nagy kiterjedésű terület É-i része frissen szántott volt, melyben kedvező bejárési viszonyok mellett egy, a község közigazgatási határán fekvő egykori vízfolyás/vízmosás helyén, feltehetően másodlagos helyzetben, kisméretű pattintott köveket találtunk. Lehetséges, hogy az ember által megmunkált köveket egy, a területtől nyugatabbra, nagyobb tengerszint feletti magasságon fekvő őskori, esetleg ősköri (paleolitikus) lelőhelyről mosta le a víz.

Csengeri Piroska

Mályi-Galyagos

2007. május 17-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A mályi Üdülőtelep ÉK-i sarkánál az elszórtan kinőtt tavalyi búzában sík területen, kavicsos talajban egy darab valószínűleg régészeti korból származó kerámiatöredéket találtunk.

Csengeri Piroska

Mályi-Gerenda

2007. május 17-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A már ismert lelőhely (2003., ELTE terepbejárás) két dombján tavalyi szántásban kevés középső neolitikus és nagy mennyiségű középkori leletet gyűjtöttünk, melyek két kiemelkedésen összpontosultak: a Ny-i domb 200x180 m-es, míg a K-i domb 180x100 m-es.

Csengeri Piroska

Mályi-Lapos 1.

2007. május 17-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A dülő É-i középső részén egy ÉK–DNy-i irányú, kb. 120 m szélességű és 400 m hosszúságú frissen szántott területet találtunk, melybe benyúlik a Mályi-Lapos lelőhelykomplexum legészakbabi lelőhelye – Mályi-Lapos 1 (2003., ELTE terepbejárás). Ennek Ny-i részén mintegy 100x100 m-es területen közepes sűrűségben középső neolitikus és középkori leletek szóródtak.

A Mályi-Lapos lelőhely-komplexum markáns dombját bejárásunk idején repce borította, így annak újbóli vizsgálatát nem tudtuk elvégezni.

Csengeri Piroska

Mályi-Rákóczi TSz-től Ny-ra

2007. május 17-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a Hejőtől DNy-ra fekvő területen. Az itt keresztülhúzó kis esatorna két partján, nagyjából 100x200 m-es, összességében ovális alakú területen középkori településre utaló felszíni kerámialeleteket találtunk közepes sűrűségben.

Csengeri Piroska

Mezőcsát-Keselyű-halom

2007. július 11-én Ároktő–Igrici–Mezőcsát–Tiszababolna–Tiszadorogma–Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Mezőcsát területén rézkori, a bádeni kultúrához tartozó cserepeket találtunk (Keselyű-halom).

Lengyel György

Mezőzombor-Békás-ér 1.

A régészeti lelőhely nagyobbik része már Mezőzomborhoz tartozik. A Taktaföldvártól csak egy egykori Takta-meder választja el. A helyszíni szemle során a szántásban nagy mennyiségű őskori kerámiát figyeltünk meg. A lelőhely kiterjedése 200x150 m. A régészeti lelőhely Ny-i része átnyúlik a Szerencséhez tartozó 0147-hrsz.-ú területre.

Pusztai Tamás

Mezőzombor-Békás-ér 2.

A régészeti lelőhely teljes egésze Mezőzomborhoz tartozik. A Taktaföldvártól az egykori Takta-meder választja el, annak magaspartján találtuk meg 2007 őszén, a szántóföldön. A Békás-ér 1. lelőhelytől É-ra, 200 m-re található. A helyszíni szemle során a szántásban nagy mennyiségű őskori kerámiát figyeltünk meg. A lelőhely kiterjedése 300x150 m.

Pusztai Tamás

Miskolc-Bükkalja TSz. Major

2007 tavaszán az M30 autópálya 2619. jelzésű út közötti összekötő út és a Miskolcot É-ról elkerülő (BOSCH) út tervéhez készítendő örökségvédelmi hatástanulmány kapcsán végeztünk terepbejárást. A nyomvonal területének bejárása nyomán négy régészeti lelőhelyet határoztunk meg a beruházás által érintett területen. Közülük az egyik a Miskolc-Bükkalja TSz. Major lelőhely, ahol őskori telep nyomaira bukkantunk.

Pusztai Tamás, Veres János

Miskolc-Diósgyőr, Huszárvár

Folytattuk a Déryné-ház előtti terület feltárását, melynek során a Ny-i kerítésfal mentén kibontakozott egy 15. századra keltezhető épület két, egymásba, valamint az udvarra nyíló helyisége. Az eredeti helyükön lévő küszöbök és ajtó-szárkövek meghatározták az udvar középkori járószintjét. Az 1. helyiségből Mátyás-kori pénz került elő, mindkét helyiségből jelentős mennyiségű kerámia, valamint néhány épületfaragvány származik. A feltárás 2006. április és május hónapokban folyt.

Lovász Emese

Miskolc-Diósgyőr, Pálos kolostor

A Miskolc-Diósgyőr villamos vonal Majlátig történő meghosszabbítása érinteni fogja az egykori Pálos kolostor előtti területet. Az 1973-ban végzett ásatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a kolostor középkori falai a jelenlegi úttest alatt is folytatódhatnak, a próbafeltárás azt bizonyította, hogy az út túloldalán, a Szinva-parton is voltak épületek. Az itt előkerült leletanyag zömében késő középkorinak bizonyult. A próbafeltárást 2007. április és május között végeztük.

Lovász Emese

Miskolc-Felső-Hámor, Szeleta-barlang

A barlang már egy évszázada ismert, mint régészeti és paleontológiai lelőhely. A barlang belső részében, a főfolyosóban egy kis üreg nyílik észak felé, melyet Cseppköves üregnek hívnak. Szolyák Péter a barlang látogatása során ebben az üregben kiterjedt, friss beásásokat fedezett fel. Mivel a barlang e részét kevéssé kutatták, az üreg üledékének régészeti-paleontológiai értékelése, az okozott kár felmérése és leletmentő ásatás elvégzése vált szükségessé. Az ásatást 2007. március és május között végeztük. A munkálatok végére 3 m mélyen sikerült leásni az üledékbe, melyből gazdag őslénytani és igen csekély régészeti anyagot sikerült feltárni. A leletek a barlang 2. számú rétegéhez tartoznak, melyből a korábbi ásatások kevés állatesontot tártak fel. Az állatesontok tanúsága szerint a 2. réteg kora az utolsó glaciális időszak elejére (OIS4) vagy közepére (OIS3) keltezhető. Az egyetlen régészeti lelet, egy radiolarit szilánkból készült kaparó, megfelel ennek a korbesorolásnak.

Lengyel György, Szolyák Péter

Miskolc-Hejőpark, Benedekalja

Lelőhely pontos helye a Nagy Szent Benedek-hegy É-i lejtője, ami egy középső, felső és épipaleolitikum szórvány és réteglelőhely. Az eddig gyűjtött szórvány leletanyag és a Hejő-patak pleisztocén teraszképződményén települt paleolit leletanyagokat szolgáltató, főként paleotalajokból álló összlet egy tervásatás lehetőségét veti fel.

Ezzel a még érintetlen részeken sikerülne tisztázni a rétegtani viszonyokat. A különféle földmunkánál pedig feltétlenül szükséges folyamatos megfigyelés és megelőző feltárás.

Lelőhely-bejelentő: Ringer Árpád

Miskolc-Kőlyuk I.-barlang

A Bükki Nemzeti Park természetvédelmi örkerület vezetője, Barta Zsolt tájékoztatott, hogy Kőlyuk I.-barlangban Regős József vaskést és vasbaltát talált. 2007. április 17-én Barta Zsolt, Ferenczy Gergely, a Bükki Nemzeti Park barlangokért felelős munkatársa, Regős József barlangász társaságában felkerestük a barlangot. A barlang jelenleg zárt, lakattal és vasrudakkal. Az első nagy teremben gödröket, árkokat láttunk, különböző mélységig kiásva, néhol csontkupacokat halmoztak fel, cserepek elvéve találhatóak. Regős József a múzeumnak ajándékozta a tulajdonában levő vasbaltát, az ivelt hátú vaskést, valamint egy fekete tál perem- és faltöredékét, melyeket még 1999 áprilisában talált valamint egy nagyobb őrlőkötőredékét, melyet 2001-ben gyűjtött. A leletek a kora vaskor tárgyai.

B. Hellebrandt Magdolna

Miskolc-Rakottya-dűlő I., II.

2007 tavaszán az M30 autópálya 2619. jelzésű út közötti összekötő út és a Miskolcot É-ről elkerülő (BOSCH) út tervéhez készítendő örökségvédelmi hatástanulmány kapcsán végeztünk terepbejárást. A nyomvonal területének bejárása nyomán négy régészeti lelőhelyet határoztunk meg a beruházás által érintett területen. Az egyik ezek közül Miskolc-Rakottya-dűlő I., őskori település nyomaival, a másik Miskolc-Rakottya-dűlő II., Árpád-kori telepnyomokkal.

Pusztai Tamás, Veres János

Miskolc-Sajón túli-dűlő

2007 tavaszán az M30 autópálya 2619. jelzésű út közötti összekötő út és a Miskolcot É-ről elkerülő (BOSCH) út tervéhez készítendő örökségvédelmi hatástanulmány kapcsán végeztünk terepbejárást. A nyomvonal területének bejárása nyomán négy régészeti lelőhelyet határoztunk meg a beruházás által érintett területen.

Miskolc-Bükkalja Tsz Major valamint Rakottya-dűlő I., II. lelőhelyek mellett a Sajón túli-dűlő területét is megvizsgáltuk, ahol Árpád-kori településre utaló leletekkel találkoztunk.

Pusztai Tamás, Veres János

Miskolc-Széchenyi Negyed Parkolóház

2007 tavaszán Széchenyi Negyed Ny-i szélén 1600 m²-nyi területen végeztünk megelőző feltárásokat. A belvárosban eddig nem volt mód ekkora összefüggő felület kutatására. A gépi humuszolás során 1,5–2 m vastag újkori törmelékot bontottunk el. Ennek során találtunk egy újkori ezüstszelencét, melyben további ezüstérmék és tárgyak voltak papírba becsomagolva. A lelet az egyik újkori ház pincéjének padlójába volt ásva. A 19. századi házakhoz kapcsolódóan négy kút, két külső pince, több pócegödör és szemétgödörök tartoztak. A házak közti folyami kavicsból kirakott utcaburkolatot is meg lehetett figyelni. A terület iparos negyed voltát igazolta több szemétgödör, melyekben mészárszék hulladékát, marhatulkokat találtunk nagy számban.

Az újkori objektumok mellett csekély számban kora újkori jelenségeket is találtunk, egy kutat, egy kemencét és egy agyagkitermelő gödröt. A kora újkor kevés objektuma ellenére egy vasbárd és egy teljesen kiegészíthető vászonfazék is előkerült, mindkettőt a 16–17. századra datálhatjuk. A kora újkorban a város perifériáját jelenthette a terület, ezt bizonyítja az agyagkitermelő gödör itteni jelenléte is.

A kutatott területen összesen 40 császárkori jelenséget találtunk, ezek mindegyike kerek, illetve méhkas alakú tárolóverem volt, valamint egy kerek kút. Vélhetően a település ÉK-i perifériájára bukkantunk, a központi részét a Szinva és a Pece-patak között, Miskolc főutcája alatt sejtjük. Az objektumokból nagy mennyiségű 1. század végére, 2. századra datálható kerámiaanyag került elő, melynek többsége durva germán (vandál) házikeramia, de dák, kelta és import római edények is vannak köztük. Ezek alapján egy kevert etnikumról van szó, vandál népeességről, akik helyi kelta, dák népcsoportokkal keveredtek Miskolcon és környezetében.

Szörényi Gábor András

Miskolc-Széchenyi u. 16.

2007. március 19. és április 5. között feltárást végeztünk Miskolcon, a Széchenyi utca 16. sz. mögötti telken. A területen mélygarázst építettek. A kutatási terület Miskolc főutcája. A telek a Szinva felé fut le. A telken található, ma is álló ház 1878 után épült. Ez előtt is állt itt lakóépület, ami 1781-ben leégett. A feltárási terület a még álló lakóépület hátsó, Szinva felőli falához kapcsolódott. A középkori felszín ettől a vonaltól D (a Szinva) felé haladva, 5 m-t követően – egy markáns tereplépcső képében – jelentős módon, majd 1 m-rel süllyedt. Ezt a tereplépcsőt emelte ki az itt található középkori épületek omladékrétege.

A kutatás elsősorban a tereplépcső épületomladékok által fedett szűk, 5x12 m-es sávját vizsgálta. Ettől D-re csak újkori épületmaradványokat találtunk.

A kutatási területen 7 periódust különítettünk el.

1. periódus: A mai felszínhez mérten –2,5 m mélységben található a Szinva által lerakott kavics altalaj. Ezen 20–30 cm vastag feltöltés volt, felszínébe gödröket ástak, 13. századi leletanyaggal. E korszakban is már lehettek a telken felmenő falú épületek, az s26; 30; 4 égett tapasztás-törmelék ezt mutatja. A gödröket vastag fekete-barna, egynemű feltöltés fedte, ami folyamatos, hosszú feltöltődés útján jött létre, épületmaradványok nélkül.

2. periódus: A 15. században egy épületet alakítottak ki. Az épület falait alkotó cölöplyukak alapján az utcával párhuzamos épület állhatott itt, jelentős távolságban a mai utcafronttól. Az épület padlóján szennelt gabona, parasztkés volt. A fal tapasztott vázszerkezetes fal volt. Az épület leégett.

3. periódus: A korábbi épület pusztulási rétegét folyamatosan töltötték fel, a járósíntet ebben a periódusban kavicsos fedték le. Ebben a szintben is volt egy épület, melynek nagyméretű cölöplyukai a Szinvával párhuzamosan, K–Ny irányban futnak. Ezek is épp a tereplépcső peremén helyezkednek el.

4. periódus: A telek lakóépületek mögötti részét ekkor is kavicsos fedték, e mögött pedig a területet folyamatosan feltöltötték.

5. periódus: Egy tapasztott vázszerkezetes épület maradványai. Ez az égett omladék a kutatási területen 10–30 cm vastag, majd D felé haladva elvékonyodik, de a teljes telken, majdnem a Szinváig végig követhető, egységes égett rétegeként jelentkezik (1781-es égés?).

6. periódus: Pekete-barna, agyagos feltöltés, egészen a mai felszín alatti törmelék rétegig.

7. periódus: Újkori (és jelenkori) épületek alapjai.

Pusztai Tamás

Miskolc-Zsupán-köz

2007 tavaszán a Széchenyi Negyed lakóépületének építéséhez kapcsolódóan próbafeltárásokat végeztünk. Két kutatóárkot nyitottunk, de csak a kora újkori és újkori miskolci, Pece-patak menti házak alapozását és a mögöttük lévő kertművelésű területeket találtuk meg. A feltárt területen azonban egy lemosódott császárkori kerámiatöredék is előbukkant, amely előrevetítette, hogy egy jelentősebb népvándorlás kori lelőhely fekszik a környezetében (l. a Miskolc-Széchenyi Negyed Parkolóház bejegyzésnél).

Szörényi Gábor András

Monok-Ingvár (lelőhely-adatbázis azonosító: 16129)

A korábbi kutatás által ismeretlen korúnak tartott földvár Monok község belterületétől kb. 2 km-re DNy-ra, egy mesterségesen felduzzasztott halastó D-i partján található. Az erődítmény két részből áll: az ún. Külső és Belső várból. A külső sánc a korábbi 1991-ben készült, és 2004-ben a Herman Ottó Múzeum Közleményeiben publikált felmérési rajzzal ellentétben nemcsak D felől, hanem minden oldalról körülveszi a hegy tetején található kettős kúpot. A sánc a plató DNy-i részén megszakad itt feltételezhető az erődítmény egykori kapuja.

Az ún. belső vár kisméretű, szabálytalan négyszög alakú sánca a hegy platójából kiemelkedő K-i hegykúpot veszi körül minden irányból és a plató Ny-i szélénél csatlakozik a vár külső sáncához. A két sánc keltezése ásatások hiányában igen nehéz. A szemle ideje alatt (2007. június 14.) a külső vár területén mindössze 3 db őskori kerámiatöredék került elő. A magas fűvel fedett belső vár területén nem lehetett leletanyagot látni.

Munkahipotézisként annyit lehet megállapítani, hogy a külső sánc elhelyezkedése és mérete, valamint az előkerült kerámiatöredék alapján őskori lehet, talán késő bronzkori Gáva-kultúra idejéből. A bronzkori keltezés mellett szólhat az is, hogy a Hernád-völgy K-i peremén, a Zempléni-hegység Ny-i hegyvonulatainak néhány magaslati helyén több hasonló korú erődített település is található. Emellett a hegy DK-i lábánál a Kata-völgyben egy bronzkori település található.

Lehetséges az is, hogy a külső és a belső sánc egyidejűek, mert a hegy platójának Ny-i szélén összekapcsolódnak egymással, de az sem kizárható, hogy a belső vár egy Árpád-kori kisvár a 12–13. századból (helytörténészek szerint az Ing-vár közelében egy középkori falu állt, ami a tatárok alatt vagy a török korban elpusztult). Még egy közvetett érv szólhat az Árpád-kori keltezés mellett: a Zempléni-hegység Ny-i szélén található többi feltételezett bronzkori vár egyikénél sem figyelhető meg kettős sáncrendszer. A vár pontos kormeghatározásához ásatásra lenne szükség. Szepessy Zsolt, Monok polgármestere a lelőhelyet turisztikailag szeretné hasznosítani.

A helyszíni szemlén részt vevő kutatók: dr. Jankovich-Bésán Dénes, dr. Nagy Levente, dr. Nováki Gyula

Múcsony-Derítő

2007. november 12-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terep-bejárást végeztünk a területen. A töltéstől a Derítőhöz induló földút ÉNy-i oldalán a felszínből kiemelkedő domb helyezkedik el, melyet fű, illetve erdő borít. Ezt a dombot a 2003-as Miskolc-Nyugat Kazincbarcika 120 KV-os távvezeték létrehozását megelőző régészeti állapotfelmérés során Pusztai Tamás potenciális régészeti lelőhelyként írta le. Jelen bejárással annak érdekében a szerencsés helyzetben voltunk, hogy a domb nagy részét borító erdőt 1–3 m széles sávban körülszántották. A friss szántásban a domb D-i, DK-i részén közepes mennyiségű népvándorlás kori kerámiatöredéket gyűjtöttünk, melyek elszórtan helyezkedtek el. Ennek alapján a domb teljes területe – kb. 300x140 m – régészeti lelőhelynek tekinthető.

Csengeri Piroska

Ónod-Mohi-középkori mezőváros, Templom-domb

2007. október 24. és 29. között a Lasselsberger KFT kettő villanyoszlopot telepített a középkori Mohi mezőváros területére. A villanyoszlopok helyén 10x10 m-es területeken, kettő szelvényben végeztünk megelőző feltárást.

Az I. munkaterület az egykori főutca D-i oldalán található, a templom magasságában, az utca szélétől 63 m távolságban.

A II. munkaterület a település É-i végénél, a templomdombot határoló mélyedésben volt.

Az I. munkaterületen a kavicsos altalaj fölött találtunk egy 10 cm vastag, középkori leletekkel kevert réteget. Az itt megtalált jelenségek ebből a felszínből indultak. Az I. szelvényben, átlós irányban egy középpüth megszakadó, ÉK–DNy irányban haladó árkot találtunk.

A II. szelvényben a domborzat előzetes felmérése alapján nem vártunk régészeti jelenségeket, ugyanis az a településmagot határoló mélyedésben volt. Ebben a szelvényben a bontási felszín zsiros-agyagos volt. E helyen egy V-keresztmetszetű, nagyméretű, K–Ny irányban futó árkot találtunk, két oldalán szabálytalanul elhelyezkedő karólyukakkal. Az árokban egy kutya csontváz volt. A feltáráson részt vett Horváth Antónia, Gaál-Mlakár Viktor és Telekes Katalin régész is.

Pusztai Tamás

Pácín-Szena-domb

2007-ben a cigándi árvízi tározó kivitelezéséhez kapcsolódóan végeztük az ásást. Ennek során 41 házat tártunk fel, amelyeknek ÉK-i, illetve ÉNy-i sarkában megleltük a kőből épített kemencéjüket is. A házak nagy többsége földbe mélyített veremház volt. Kettőben azonban erősen megégett faszervezet nyomaira bukkantunk. Valószínű tehát, hogy ezek a föld felszínén álltak, és fából épültek. A házak között 38 szabadon álló kemencét bontottunk ki, a hozzájuk tartozó munkagödörrel együtt. Feltártunk továbbá 150 gödröt. Több esetben meg tudtuk figyelni, hogy a gödrök oldalát kitapasztották, ez egyértelműen arra utal, hogy élelemtárolásra használták őket. Előkerült továbbá egy kút is. A házakon, kemencéken, gödrökön kívül számos cölöplyukat bontottunk ki, és négy esetben tudtunk megfigyelni a lehumasztott felszínen omladékokat, illetve a leletek koncentrációját. Mindez arra utal, hogy a már említett két faházon kívül is álltak földfelszíni épületek a településen. A településjelenségek mellett 16 hamvasztásos sírt is leltünk.

A leletanyag túlnyomó többségét kerámia alkotja, közülük kiemelkedő jelentőségű egy teljes épségben megtalált sütőtepsi. Előkerült továbbá néhány vaskés, orsógombok, malomkő, bronzgyűrű, fenőkö stb. is. A leletek egyértelműen jelzik a település és a hozzá tartozó temetőrészlet korát, amelyet a Krisztus után 6–9. századra tehetünk. A lelőhelyen napvilágot látott azonban egy más korszakba tartozó sír is. 2005-ben a terület lőszermentesítése során Szörényi Gábor András és Ringer István egy Krisztus után 5. századra keltezhető csontvázas sírt tárt fel. A germán harcos sírjában ezüstveretes kard, veretes öv, agyagedény látott napvilágot. Más korszakba, nagy valószínűséggel a legújabb korbba tartozik a domb tetején feltárt árok is, amely feltehetőleg egy lövészárk lehetett. Ez utóbbi rávilágít a terület I. és II. világháborúban játszott hadászati jelentőségére is.

Ringer István, Wolf Mária

Regéc-Vár

A regéci vár 2007. július 10. és 28. közti feltárási idejében a „Középső vár” három helyszínén dolgoztak. Keleti palotaszárny I. helyiségét igen vastag omladék fedte, ami alatt átégett láfordémek pusztulási rétege húzódtott. A bejáratról É-ra két cölöplyuk (?) került elő. Az omladékból alig került elő leletanyag, a pusztulási rétegből viszont késő reneszánsz cserépkályha elemeit lehetett gyűjteni. A csempék legnagyobb része vegyes mázas (zöld, sárga, vörös, kék), van köztük osztrák sasos oromdíszes is. Több zöld, kék-fehér, sárga és mázatlan habán kályhacsempe is előkerült. Nagy mennyiségű, különböző típusú szeg, kevesebb kora újkori használati kerámia és díszedénytöredék is előkerült, ebből kiemelkedő 1659-es évszámú habán tál fenekének töredékei. Figyelmet érdemel egy bronz hajtű, melyen Sophia B felirat olvasható.

A Nyugati palotaszárny 37. helyiségét 2006-ban már részben feltárták, most sikerült teljesen megtisztítani az omladéktól. A K-i falban nyíló fakeretes ajtó már 2006-ban előkerült. Az omladékból minimális mennyiségű leletanyag került elő. Kiemelkedő közülük egy virágmintás, színes mázas padlótegla két egymással összeillő töredéke valamint egy egyelőre pontosan nem meghatározható pénzérme is.

A 37. helyiség szintviszonyinak tisztázására egy 1 m széles, K–Ny-i irányú kutatóárkot (16. árok) húztak. A kora újkori kerámiát tartalmazó utolsó járósínten kívül az árokban több leletanyag nélküli réteget is sikerült elkülöníteni. A megfigyelések alapján ez a helyiség a 17. században keletkezett, funkciója még ismeretlen, valószínű földszintes építmény lehetett. A 37. helyiséget D felől folyosó határolja. Szélessége mindössze 1,35 m, hossza 3,7 m. A folyosó járósíntje földes. A folyosót kitöltő köves, gyökeres omladékból igen csekély mennyiségű leletanyag került elő.

A „Középső vár” udvarának É-i felén annyi történt, hogy a 20. helyiségtől D-re eső, K-ről a K-i palotaszárny É-i helyiségei által határolt felületet megtisztították. A 21. terület Ny-i szakaszának feltárása már korábban megtörtént. A köves omladékból nagy mennyiségű 16–17. századi kerámia, egy feliratos habán korsó töredékei kerültek elő.

A feltárás vezetője: Simon Zoltán (KÖSZ)

Sajóecseg és Sajószentpéter között-Vasúti őrháztól északra (Sajószentpéter-Vasúti őrház)

2007. augusztus 22-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk az ismert lelőhelyen (1982., Wolf Mária, terepbejárással). Kérdésünk az volt, hogy a lelőhely Ny-i része érinti-e a 26. sz. főút tervezett bővítésének nyomvonalát. A terület gyomnövényzettel ritkán borított (feltehetően eredetileg szántott), terepbejárásra közepesen alkalmas volt. Az ÉNy–DK-i irányú markáns dombvonulatnak a 26. sz. főút melletti 50 m széles szakaszán, D felé 150 m hosszúságban elszórtan, majd még délebbre 100 m széles szakaszán 100 m hosszúságban sűrűn találtunk főként késő bronzkori, valamint kisebb részben középső neolitikus (AVK és bükkői kultúra), illetve császárkori kerámiatöredékeket.

A lelőhely feltehetően megegyezik a Sajószentpéter-26-os főút, 2. lelőhellyel (részleteket l. ott). A bejárás során pontosítottuk a Vasúti őrház lelőhely keletebbi részének kiterjedését is, melynek során megállapítottuk, hogy az DK-en feltehetően összefügg a Sajószentpéter-Kövecses elnevezésű régészeti lelőhellyel (részleteket l. ott).

Csengeri Piroska

Sajóecseg-26-os főúttól ÉK-re

2007. augusztus 22-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a területen. A sajóbábonyi elágazástól mintegy 300 m-re ÉNy-ra, a 26. sz. főút ÉK-i oldalán a kukoricatáblában egy nagyméretű, vastag, csiszolt kővésőt, vagy át nem lyukasztott (nyéllukás) csiszolt kőbaltát találtunk, mely feltehetően őskori (bronzkori). Más leletet nem gyűjtöttünk a felszínről. A feltételezett lelőhely a Sajóecseg-26-os főúttól ÉK-re nevet kapta.

Csengeri Piroska

Sajóecseg-Kövecses, 2. lelőhely

2007. augusztus 22-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a 26. sz. főút, a TSz telep bekötőútja, valamint a Kövecses-dűlőt átszelő földút közötti területen, melynek középső szakaszán, kb. 300x50 m-es részen kevés őskori és népvándorlás kori (?) kerámiatöredéket, egy pattintott kőpengét és újkori edénydarabokat gyűjtöttünk. A leletek a felszínen elszórta helyezkedtek el.

Csengeri Piroska

Sajókaza-Sajókaza települést Szuhakállóval összekötő közút

2007 márciusában helyszíni szemlét végeztem a Sajókaza települést Szuhakállóval összekötő közút két oldalán.

Sajókazától K-re, ahol az utat kettő darab nagyfeszültségű vezeték keresztezi, a két vezeték által határolt területen, az út két oldalán, 250x130 m-es kiterjedésű területen a szántóföldön kevés bronzkori kerámiatöredék által jelölt régészeti lelőhelyet találtam. A terület D-i felének a neve Úregyháza. A leleteket a miskolci Herman Ottó Múzeumban helyeztem el.

Pusztai Tamás

Sajószentpéter-Nagy-rét

2007. január 26-án Borsodszirák-Vízműhöz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány elkészítéséhez végeztünk helyszíni szemlét Sajószentpéter É-i határában. Ennek során a nyomvonal teljes hosszának áttekintésekor két jól elkülönülő területen (Nagy-rét, Harmadik-vető) 18–19. századi szórvány leletanyagot gyűjtöttünk, melyek vélhetően korabeli tanyához tartozhattak. A nagyszámú mázas és díszített kerámiát jelenleg a Herman Ottó Múzeumban őrzik.

Veres János

Sajószentpéter-Tömlőc-tető

Korábban a sáncvár tévesen Sajószentpéter-Korcsolyás néven szerepelt, ennek okán 2007. február 20-án egy terepbejárás alkalmával sor került a lelőhely-pontosítására. A sáncvár középkorinak keltezhető.

Lelőhely-bejelentő: Sárközy Sebestyén

Sajószentpéter-26-os főút, 1. lelőhely

2007. augusztus 24-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk az ismert lelőhely K–ÉK-i részén (2006., terepbejárás, Selján Éva, Veres János). A 26. sz. főút DNy-i oldalán, az úttal párhuzamosan kb. 50 m szélességben és 350 m hosszúságban, a friss szántásban elszórta középső neolitikus (AVK legkorábbi fázisa) és késő bronzkori kerámiatöredékeket találtunk.

A bejárás során, a felszínen nem tudtuk elkülöníteni a Sajószentpéter-26-os főút 1. és 2. lelőhelyet, illetve Selján Évától és Veres Jánostól eltérő módon tudtuk azokat lokalizálni. Ennek feltehető oka, hogy az erózió következtében bejárásunk idején a két lelőhely dombja közötti mélyedésben koncentráltak a régészeti leletek (l. még a Sajószentpéter-26-os főút, 2. lelőhelynél).

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-26-os főút, 2. lelőhely

2007. augusztus 24-én örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk az ismert lelőhely ÉK-i részén (2006., terepbejárás, Selján Éva, Veres János). A 26. sz. főút DNy-i oldalán, az úttal párhuzamosan, a Sajószentpéter-26-os főút, 1. lelőhely leleteinek folytatásaként frissen szántott területen kb. 50 m szélességben és 250 m hosszúságban nagy mennyiségű késő bronzkori kerámiatöredéket és paticsot, valamint egy örlökő darabját, illetve kevés középső neolitikus (AVK) és császárkori leletet találtunk.

A bejárás során a felszínen nem tudtuk elkülöníteni a Sajószentpéter-26-os főút 1. és 2. lelőhelyet, illetve Selján Évától és Veres Jánostól eltérő módon tudtuk azokat lokalizálni. Ennek feltehető oka, hogy az erózió következtében bejárásunk idején a két lelőhely dombja közötti mélyedésben koncentráltak a régészeti leletek (1. még a Sajószentpéter-26-os főút, 1. lelőhelynél).

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Alsó-berek

2007. október 30-án örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A környezetéből kissé kiemelkedő, jól látható és körülhatárolható, kereknek látszó kisebb domb felszínén Árpád-kori leleteket találtunk közepes mennyiségben és sűrűségben. A domb nagysága: 90x150 m, iránya: ÉNy–DK.

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Harmadik-vető, 1. lelőhely

2007. október 30-án örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A környezetéből jól láthatóan kiemelkedő, nagyméretű, nagyjából ovális alakú, ÉNy–DK irányú domb felszínén közepes sűrűségben nagy mennyiségű népvándorlás kori (császárkori germán?) leletet gyűjtöttünk. A domb nagysága: 540x220 m.

Lehetséges, hogy a Sajószentpéter-Harmadik-vető, 1–3. lelőhelyek egyetlen nagyobb régészeti lelőhelyet képeznek, egy nagy kiterjedésű császárkori germán településhez tartoznak.

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Harmadik-vető, 2. lelőhely

2007. október 30-án örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A Sajószentpéter-Harmadik-vető, 1. lelőhely közvetlen közelében, attól K-re elhelyezkedő szabálytalan alakú, kevésbé markáns kiemelkedésen 320x200 m-es területen közepes mennyiségű népvándorlás kori (császárkori germán?) leletet gyűjtöttünk, melyek elszórtan helyezkedtek el.

Lehetséges, hogy a Sajószentpéter, Harmadik-vető, 1–3. lelőhelyek egyetlen nagyobb régészeti lelőhelyet képeznek, egy nagy kiterjedésű császárkori germán településhez tartoznak.

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Harmadik-vető, 3. lelőhely

2007. október 30-án örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán régészeti terepbejárást végeztünk a határrészben. A Sajószentpéter-Harmadik-vető, 1. lelőhelytől É-ra és a 2. lelőhelytől ÉNy-ra elhelyezkedő, ÉK–DNy irányú, a felszínből kissé kiemelkedő, nagy kiterjedésű platón 380x160 m-es területen közepes mennyiségű népvándorlás kori (császárkori germán?) leletet gyűjtöttünk, melyek elszórtan helyezkedtek el.

Lehetséges, hogy a Sajószentpéter-Harmadik-vető, 1–3. lelőhelyek egyetlen nagyobb régészeti lelőhelyet képeznek, egy nagy kiterjedésű császárkori germán településhez tartoznak.

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Kövecses

2007. augusztus 22-én helyszíni szemlét végeztünk az ismert régészeti lelőhely területén (2001., HOM terepbejárás, feltárás, S. Koós Judit), mivel annak előkerülésekor a növényzeti fedettség miatt nem sikerült megállapítani a határait. A lelőhely dombját DNy–ÉK irányban átszelő földúttól ÉNy-ra és DK-re is szántott területet találtunk, ami a szemlére ideális körülményeket nyújtott. Nagyjából 500x150–200 m-es területen – a dombtetőn sűrűn, a lejtős, illetve alacsonyabban fekvő területeken elszórtan – találtunk a középső neolitikumba (bükki kultúra), a kora vaskorba és a császárkorba keltezhető nagy mennyiségű régészeti leletet.

A lelőhely ÉNy-on feltehetően összefügg a Sajóccseg és Sajószentpéter között-Vasúti őrház-tól északra (Sajószentpéter-Vasúti őrház) elnevezésű régészeti lelőhellyel (részleteket l. ott).

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Negyedik-vető, 1. lelőhely

Örökségvédelmi hatástanulmányhoz kapcsolódó terepbejárás végzésekor 2007. október 30-án figyeltünk fel arra, hogy a Harmadik-vetőtől ÉK-re fekvő, bokrokkal övezett árkon túli részen munkagépek dolgoznak. 2007. november 6-án helyszíni szemlét végeztünk a területen, ahol földmunka nyomait találtuk. A környezetéből kimagasló, É–D-i irányú dombot egy DNY–ÉK-i irányú modern csatorna vágja ketté. A csatornától É-ra fekvő terület szántó, az attól D-re elhelyezkedő részt pedig nagy vastagságban lehumuszták/elhordták. A domb megmaradt É-i felén nagy mennyiségű bronzkori (?) és kevés rézkori (?) kerámiatöredéket gyűjtöttünk. A legalult felületen szintén több kerámiatöredéket gyűjtöttünk, és elkenődött foltokat (régészeti objektumok maradványait?) figyeltük meg. A lelőhely eredeti kiterjedése legalább 170x70 m lehetett.

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Negyedik-vető, 2. lelőhely

2007. november 6-án helyszíni szemle során a Sajószentpéter-Negyedik-vető, 1. lelőhely dombjától DNY-ra, egy modern csatorna É-i oldalán húzódó szántott sávban nagyjából 90x30 m-es területen közepes mennyiségű középkori (?) és kora újkori kerámiatöredéket gyűjtöttünk. Feltehetően egy település kisebb, D-i részét találtuk meg. A szántott sávtól É-ra fekvő terület növényzettel fedett volt, így a lelőhely É-i kiterjedését nem tudtuk megállapítani.

Csengeri Piroska

Sajószentpéter-Szociális otthon

2007. október 30-án helyszíni szemle során a nemrég befejezett szociális intézménytől D-re, a 26. sz. főúttól K–ÉK-re kb. 30x30 m-es területen néhány, a középkor végéről vagy a kora újkorból származó kerámiatöredéket találtunk elszórtan. A feltételezett régészeti lelőhely a Sajószentpéter-Szociális otthon elnevezést kapta.

Csengeri Piroska

Sátoraljaújhely-Ady Endre út, Tokaji F. út, Tompa u. és a piac találkozásánál

2007. június 27-én Mezösi László (Sátoraljaújhely, Stuller A. út 17.) a Herman Ottó Múzeum számára régészeti leleteket adott át.

A leletanyag egy része Sátoraljaújhely központjából, az Ady Endre út, a Tokaji F. út, Tompa u. és a piac találkozásánál került elő. A leletek a település kora újkori temetőjéből származnak.

Az ekkor múzeumba került leletanyagban volt egy külön csoport: obszidián penge, gyöngyök, bronz karperec, melyek a beszolgáltató elmondása alapján saját telkén, a Stuller A. út 17. szám alatt kerültek elő.

Pusztai Tamás

Sátoraljaújhely-Vár-hegy geodéziai felmérése

2007 nyarán és őszén elkészítettük Sátoraljaújhely-Vár-hegy régészeti geodéziai felmérését. A kutatás célja volt a középkori várrom terepi elemeinek számbavétele, felmérése és régészeti értelmezése. A terv egy precíz, EOVS rendszerbe illeszthető mikrodomborzati térkép létrehozása volt, amely segítségével meghatározhatóak az elpusztult és az évszázadok során erodált vár mesterséges létesítményei. A méréseket Szörényi Gábor András régész és Győi Zsombor egyetemi hallgató, valamint Ringer István régész végezte, továbbá részt vett még Hermann Orsolya Zsanett egyetemi hallgató.

A felmérés során összesen 1165 pontot mértünk fel, 3x3 m-es rácshálóban haladva. A terep-alakulatok töréseinél ezt a rácshálót a domborzathoz igazítva besűrítettük. Mindezek segítségével,

a térinformatikai elemzéssel megpróbáltunk egy előzetes rekonstrukciós képet adni a várról. Ezen rekonstrukciós elemek természetesen előzetesek, céljuk az volt, hogy a későbbi régészeti feltárásokhoz kiindulási támpontokat nyújtsanak, ahol létük, illetve kiterjedésük pontosabban tisztázható lesz.

Szörényi Gábor András

Serényfalva-Ófalu, a lakott területtől É-ra, a Keleméri-patak Ny-i oldala

2007 márciusában helyszíni szemlét végeztem Serényfalva település Ófalu határrészében.

A lakott területtől É-ra, a Keleméri-patak Ny-i oldala mentén futó domb patak felé eső lábán, a szántott felszínen, 500x250 m-es kiterjedésű területen nagy mennyiségű 14–15. századi kerámia-töredék és égett tapasztásmaradvány került elő.

A régészeti lelőhely D-i felére a jelenkori Serényfalva házai már rátelepültek.

A régészeti lelőhely feltehetően azonos a középkori Málé faluval. A leleteket a miskolci Herman Ottó Múzeumban helyeztem el.

Pusztai Tamás

Szakáld-Mulató-domb

A Nagycséc és Szakáld között újonnan létesítendő kavicsbánya területén 2007 augusztusában két alkalommal helyszíni szemlét végeztünk. Ezek során a vegetációval erősen fedett területen a már ismert, és 1966-ban K. Végh Katalin által teljesen elpusztítottnak ítélt lelőhely dombjának ÉK-i nyúlványán honfoglalás kori és újkori kerámiákat gyűjtöttünk. A helyszíni szemle alapján valószínűsíthető, hogy a régészeti lelőhelynek még bolygatatlan része is van.

Szolyák Péter, Horváth Antónia, Kalászdí György

Szerencs (Ond)-Barátság

A tervezett 39-es út nyomvonalában, a Szerencs-patak K-i partjához futó dombok lábánál a szántóföldön patakkal párhuzamosan futó, közepes felszíni leletsűrűséget mutató őskori és császárkori leletek alapján jelzett régészeti lelőhely található. A régészeti lelőhely kiterjedése 970x250 m.

Pusztai Tamás

Szerencs-Földvár-dűlő

A 2007 őszen végzett helyszíni szemlénk során a Taktaföldvartól É-ra, a Földvár és a Szerencsi-patak mai medre között egy, a holt Takta-meder nyugati partjához kapcsolódó kisebb kiemelkedésen közepes felszíni leletsűrűséget mutató, őskori leletek kerültek elő. A területet jelenleg szántják. A régészeti lelőhely kiterjedése: 200x80 m.

Pusztai Tamás

Szerencs-Kocsonda-határ, Takta-part

A 2007 őszen végzett helyszíni szemlénk során a Takta É-i magaspartján, közvetlenül a szántott terület és az árter találkozásánál, a szántóföldön, a part mentén hosszan elnyúló, őskori és császárkori település sűrűn elhelyezkedő, felszíni leleteit találtuk. A lelőhely kiterjedése 500x90 m.

Pusztai Tamás

Szerencs-Taktaföldvár

A település D-i határában, a Takta egykori medrei által körülvett kiemelkedésen található erődítés területén több alkalommal végeztek régészeti leletmentést vagy helyszíni szemlét. A kutatások alapján, e helyen újkőkori, rézkori, valamint Árpád-kori település- és erődítésmaradványokkal számolhatunk. Az erődítés korát még nem sikerült pontosan meghatározni.

A 2007 őszen végzett helyszíni szemlénk során megállapítható volt, hogy a régészeti lelőhely Ny-i feléhez kapcsolódó egykori települést már teljesen elbányászták, és helyére trágyát deponálnak. A földvár sáncát erdő fedi. A közelmúltban gépi erővel ismételtelen bányászni kezdték, ami a sáncban feltárta egy egykori kőszekeret maradványait. A már a Szerencsről készült történeti

terképeken is markánsan megrajzolt erődítés a település későbbi élete szempontjából turisztikailag is hasznosítható, mindenképp védendő régészeti jelenség.

Pusztai Tamás

Szerencs-Vince-major 2.

A 2007 őszén végzett helyszíni szemlénk során a Vince-major ÉNy-i sarkában, egy kisebb kiemelkedésen, szántott területen közepes felszíni leletsűrűséget mutató, őskori kerámia által jelzett régészeti lelőhelyet határoztunk meg. A régészeti lelőhely D felé feltehetően a tsz-telephely gyepel fedett területén is folytatódik. A lelőhely ismert kiterjedése 200x130 m.

Pusztai Tamás

Szögliget-Ménes-patak völgye

A lelőhely a völgyet lezáró sánc, az ún. „Szalamandra-ház” telkének D-i oldalával párhuzamosan halad ÉK–DNy-i irányban. A terepbejárásra 2007. február 21-én került sor. A sánc kora eddig ismeretlen, talán 16. századi.

Lelőhely-bejelentő: Sárközy Sebestyén

Szögliget-Szádvár geodéziai felmérése

2007 őszén Szörényi Gábor András és Halász Ágoston régészek, valamint Fülöp Róbert építész irányításával elkezdtek Szádvár műemléki falfelmérését és mikrodomborzati felmérését. A kutatási idényben a vár és környezetének nyugati felét, a belsővárat mértük fel, a K-i területeken 2008-ban folytattuk a felszíni méréseket.

Szörényi Gábor András

Tiszabábolna-Nádas-fertő

2007. július 11-én Ároktő–Igrici–Mezőcsát–Tiszabábolna–Tiszadorogma–Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Tiszabábolna-Nádas-fertő területen bronzkori és késő középkori cserépdarabokat gyűjtöttünk.

Lengyel György

Tiszadorogma-Tiszadorogma 1., 2.

2007. július 11-én Ároktő–Igrici–Mezőcsát–Tiszabábolna–Tiszadorogma–Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Tiszadorogma határában két lelőhelyre bukkantunk, egy rézkori és bronzkori (Tiszadorogma 1.) és egy tiszta rézkori bádai településre (Tiszadorogma 2.).

Lengyel György

Tiszakeszi-Százdi-sziget

2007. április 16-án helyszíni szemlét végeztünk Tiszakeszi-Százdi-sziget területén. A Bencés apátság helyétől 100 m-re, D-re egy további épület–templom-maradványait találtuk (tégla- és habarcszörmelék), mely körül igen sok embercsont is volt.

Bodnár Tamás levéltárossal, valamint a Miskolci Egyetem másodéves régészet szakos hallgatóival 2007 tavaszán és nyarán Tiszakeszi-Százdi-sziget területén 4 alkalommal végeztünk szisztematikus régészeti terepbejárást.

A szigeten 3 darab, hozzávetőlegesen É–D irányú, kisebb kiemelkedéscskből álló dombvonulat található. A legszélső, Ny-i dombvonulaton találtuk meg az apátság maradványait, mintegy 70x60 m-es kiterjedésű területen szétszántva. E helyen nagyon sok tégla-, bogácsi kő- valamint

mészhabarcs töredék jelzi az egykori épület helyét. E felszíni leletek által jelölt folt ÉNy-i szélén nagy mennyiségű emberi csont található. Az apátság területe a sziget legmagasabb pontja –95,3 m magasságon van. E domb alapja – mint az egész területé – homok.

Az apátság dombjától K-re húzódó, É–D irányú dombvonulat kiemelkedésin igen kis felszíni leletsűrűségben elhelyezkedve kevés kora Árpád-kori kerámialelet található, köztük cserépbográcsokkal. E dombor D-i végén a terepbejárások során egy további épület maradványait találtuk meg, melyet 20x20 m-es kiterjedésű foltban téglá- és bogácsi kő-, valamint emberi csontmaradványok jelölnek.

A régészeti terepbejárás során az e dombsortól K-re található, 3. dombor É-i végén ismét egy téglalapú épület maradványai kerültek elő, mintegy 30 m átmérőjű foltban szétszóródva. E helyen a szántás egy kemence (v. tűzhely) vastagon kiégett, de már málófélben lévő, vörös színű tapasztásának maradványait is felszínre hozta. A maradványoknál korhatározó leletet nem találtunk. E maradványok közelében került elő egy kagylóval teli gödör kiszántott foltja, valamint néhány újkőkori kerámiatöredék. Összetartozásuk nem zárható ki.

A területen geofizikai kutatást is végeztünk. A felmérés során összegyűjtöttük az ide vonatkozó légifotókat, elvégeztük a geodéziai felmérést.

Pusztai Tamás

Tiszapalkonya-Nagy-föld

2007. május 17-én a Hejőkürt–Tiszapalkonya települések közötti területen a műút mellett csatornázási munkákhoz terepbejárást végeztünk. A nyomvonalon a növényzettől mentes területeken két területen, Hejőkürt-Hejőpart és Tiszapalkonya-Nagy-föld, találtunk régészeti jelenségeket. Az előbbin középső neolitik, az utóbbin késő bronzkori leletek kerültek elő.

Lengyel György

Tiszatarján-Nemesi-Földek Nyugat 1., 2., 3.

2007. július 11-én Ároktő–Igrici–Mezőcsát–Tiszabábolna–Tiszadorogma–Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani. Tiszatarján határában (Nemesi-Földek Nyugat 1., 2. és 3.). rézkori (bádeni) településnyomokat találtunk.

Lengyel György

Tiszatarján-Nemesi-Földek Kelet

2007. július 11-én Ároktő–Igrici–Mezőcsát–Tiszabábolna–Tiszadorogma–Tiszatarján települések közötti csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez terepbejárást végeztünk. A munkaterület közvetlenül a műút mellett húzódik. A növényzettől mentes területeken több lelőhelyet sikerült azonosítani, így a Nemesi-Földek Kelet császárkori lelőhelyet is.

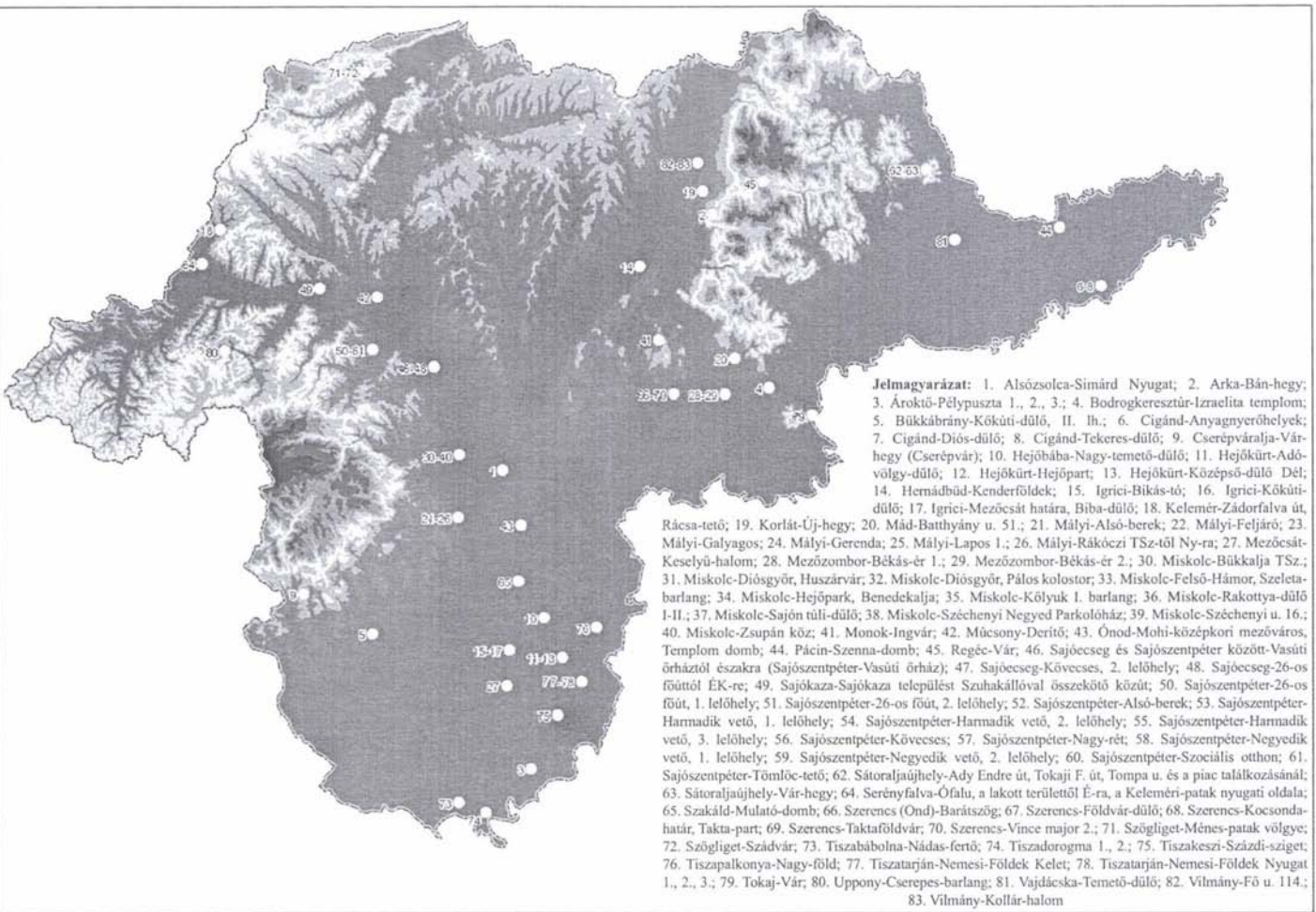
Lengyel György

Tokaj-Vár

Remélhetőleg egy hosszú távú projekt első lépéseként 2007-ben megkezdődött a tokaji Rákóczi-vár alaprajz-hitelesítő ásatása. A feltárás 2007. augusztus 24-től november 15-ig tartott. Az eddig kutatatlan és pontosan nem azonosított várnak kulcsfontosságú épületeit sikerült megtalálnunk. Azonosítani tudtuk a forrásokban „Vasaló-bástya”-ként emlegetett 27x17 m-es ötszög alakú ágyútoronyt, a belső vár egyik sarokrondelláját, minden valószínűség szerint megtaláltuk a középkori lakótorony alapjait, illetve a külső vár DNy-i bástyájának kétszintes kő ágyúkazamatáját – melyről kiderült, hogy valószínűleg egy korábbi (16. századi) ó-olasz kőbástya – melyet később beépítettek a 17. századi föld-fa szerkezetes bástyába, ágyúkazamataként.

Makoldi Miklós Zsombor

Uppony-Cserepes-barlang

A barlangot barlangászok találták. Az üreg bejáratának kiásása során őskori cserépdarabok kerültek elő. A leletek kora a Bükki kultúra edénytípusának töredékei alapján a középső neolitikum. A helyszíni szemlére 2007. április 6-án került sor.

Lengyel György

Vajdácaska-Temető-dűlő

2007. május 26-án helyszíni szemlét végeztem Vajdácaska település D-i végén, a temető dűlőben, ahol egy É–D-i dombvonulat D-i lábán található, kis felszíni leletsűrűséget mutató, őskori kerámia által jelzett régészeti lelőhelyet találtam.

A leleteket sarjadó vetésben figyeltem meg. A régészeti lelőhely É-i felét a mai település házai részben már elpusztították. A régészeti lelőhely megmaradt D-i felének kiterjedése 100x70 m. A leleteket a miskolci Herman Ottó Múzeumban helyeztem el.

Pusztai Tamás

Vilmány-Fő u. 114.

Kiss Nándorné értesítette a múzeumot leletek előkerüléséről.

A helyszíni szemlét Hajdú Istvánnal végeztem 2007. április 16-án. A sírmélység –80 cm. A leleteket a megtalálók már kivették és átadták, így egy fekete urna cserepeit, egy füles tál darabjait, egy ép kis füles bögrét és három darab bronz hajkarikát, s a hamvakat. A sírlelet annak a temetőnek a 2. sírja, melynek 1. sírját 2003-ban már ismertettük a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében (HOMÉ, XLII/2003., 69–84. old.). A leletek a pilinyi kultúrába taroznak.

B. Hellebrandt Magdolna

Vilmány-Kollár-halom

Vilmány-Fő u. 114. helyszíni szemléje után 2007. április 16-án Hajdú Istvánnal megtekintettük a Kollár-halmot is, ahol újabb egy kb. 1,2x1,2 m beásást találtunk, aljából késő bronzkori-kora vaskori cserepeket, egy kettőskónikus orsógombot és őrlőkődarabokat vettünk ki. Ez a leletanyag megegyezik az innen É–K-re lévő 3. lelőhely anyagával. A beásás mélysége végül 1,4 m, gyakorlatilag ennyivel töltötték fel a dombot, amikor leválasztották a tőle K-re levő földsváttól és annak leletanyaga került a halomra magasztásként.

B. Hellebrandt Magdolna

Összeállította: Hajdú Melinda

A HÁMORI HERMAN OTTÓ-BARLANG PLEISZTOCÉN GERINCES MARADVÁNYAI ÉS A „KÖZÉPSŐ FELSŐ-PLEISZTOCÉN” FAUNÁJA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

KORDOS LÁSZLÓ–SZOLYÁK PÉTER

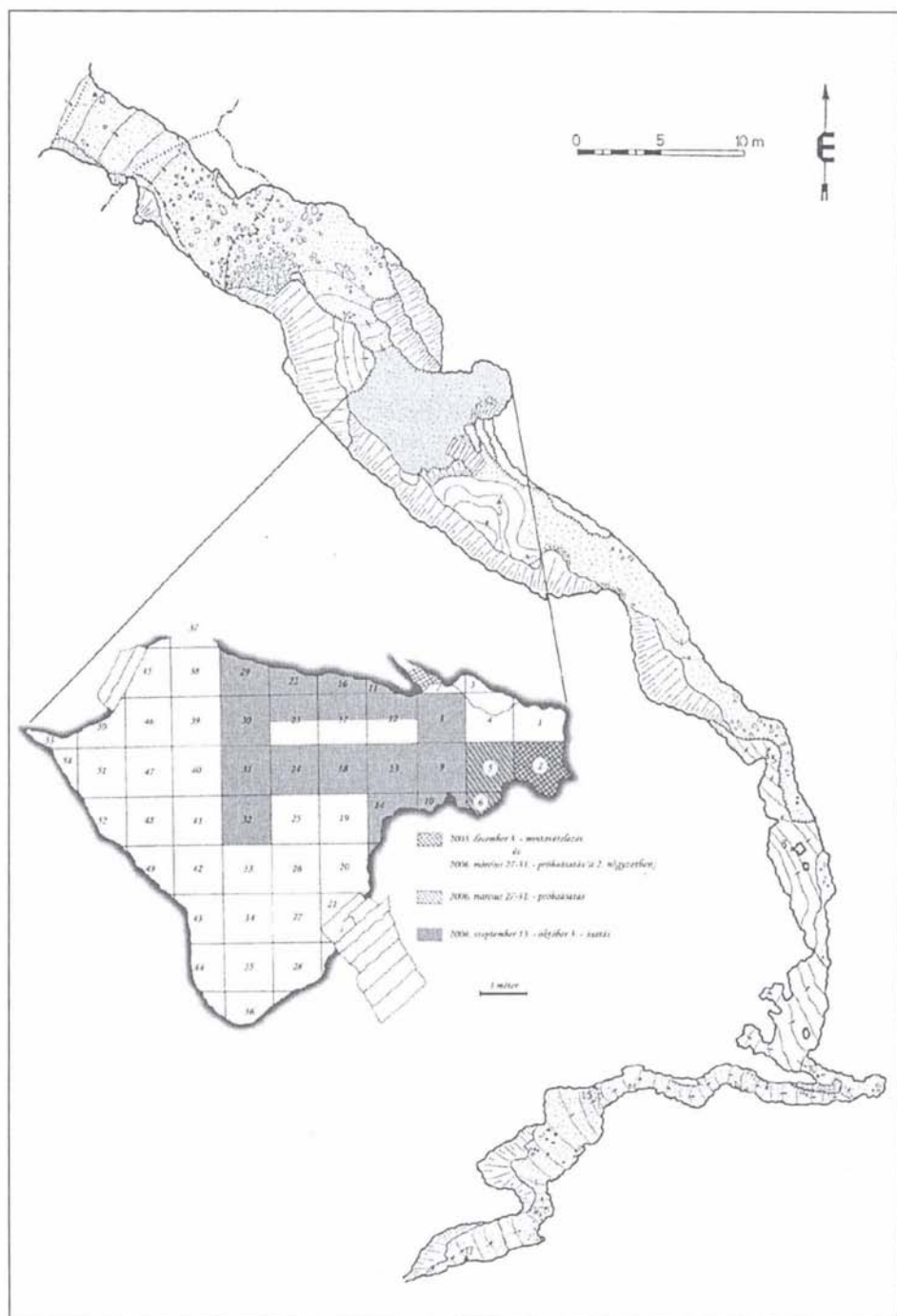
1. Előzmények (Kordos László)

A Herman Ottó-barlang – korábbi nevén Puskaporosi-barlang – 1915. évi ásatását követően (Kadić, 1915, 1916a; Bella, 1916; Éhik, 1916), a szegényes gerinces faunát tartalmazó többször átértékelt üledékek, valamint azok kulcsfontosságú régészeti maradványai szükségessé tették a csaknem teljesen kiásott, idegenforgalmi célokra kiépített, majd részben vízzel elöntött barlang leleteinek újrvizsgálatát, és rétegtisztázó újraásatását (Ringer *et al.*, 2006).

A Herman Ottó-barlang, amely az Alsó- és Felsőhámor közötti Puskaporos-szorosban, a Szinva-patak szintjén nyílik, két később összekapcsolódó bejárattal rendelkezik. A felső, korábban teljesen kiásott bejárati rész az ún. Herman Ottó-kőfülke. A jelenleg vízzel borított alsó bejárat a „Főbarlang” (Kadić, 1916a; Éhik, 1916), melyet napjainkban Herman Ottó-barlang néven tartanak számon.

A felső bejárat üledékes kitöltése egy felső „alluviális”, és egy alatta elhelyezkedő „diluviális” rétegcsoportot tartalmazott. Utóbbi „sárga mészkőtörmelékes agyagjából” Éhik (1916) fajokban gazdag, „solutréen köiparral” együtt előforduló „dilúviumi” gerinces fauna listáját és értékelését közölte.

Az alsó bejárattal nyíló „Főbarlang” csaknem teljesen kiásott 2–3 m vastagságú üledékkitöltésében Kadić (1916a) összesen 17 réteget különböztetett meg, amelyek közül alulról fölfelé számozva az 1–6. pleisztocén, a fölöttük lévő 7–17. számú rétegek pedig holocén korúak. Kadić (1916a) közlése alapján a 2. számú sárga mészkőtörmelékes agyag Éhik határozása szerint a következő emlősök maradványait tartalmazta: *Ursus spelaeus*, *Canis lupus*, *Hyaena crocuta spelaea*, *Castor fiber*, *Cervus elaphus*, *Alces machlis*, *Megaceros giganteus*, *Caprella rupicapra*. A 3. számú sárga mészkőbreccia *Alopex vulpes* és *Alces machlis* maradványait tartalmazta. Az 5. számú sárga agyagból *Megaceros giganteus* több összefüggő csontvázmaradványa került elő. A paleolit leleteket a 2., sárga mészkőtörmelékes agyagból (700 db), valamint a 3. és az 5. rétegből ásták ki. Kadić (1916a) és Éhik (1916) ugyan egyaránt egyértelművé teszik, hogy a „Felső-bejárat” és a „Főbarlang” diluviális korú sárga mészkőtörmelékes, mészkőbreccias rétegei között nincs rétegtani összefüggés, gerinces faunájukat ugyanazon tanulmányban hol azonosnak, hol pedig kismértékben eltérőnek tekintik. Ezek az egykori ásatások, fauna-feldolgozások és értékelések ugyan megfeleltek a kor feltételeinek, de mai szemmel csak annyit mondanak, hogy a Herman Ottó-barlang mindkét részében feltárt, alapvetően sárga színű mészkőtörmelékes üledékek a felső-pleisztocénben, viszonylag szűk időintervallumban rakódtak le. A régi ásatásból, a Kadić-féle 2. rétegből előkerült barlangi medve csontokon (MÁFI V.14610.1-2.; V. 14613) újabban végzett C-14 (AMS) kormeghatározások 35–36 ezer évvel ezelőtti adatokat szolgáltatottak (Ringer *et al.*, 2006).

1. kép. A 2005–2006-os mintavételezés és ásatások kiterjedése a B2-es barlangrészben (A barlang alaprajzi térképe az OKTH Barlangtani Intézet 1986-os felvételezésének felhasználásával készült. A B2-es barlangrész 2006-ban felmérte Szolyák Péter.) (Forrás: Ringer et al., 2006)

A 2005-ben és 2006-ban Szolyák Péter vezetésével végzett ásatások során (Ringer *et al.*, 2006) az alsó bejárat folytatásában lévő csarnok „B2” jelű területén a 2. és 5. négyzetekből összesen 5 szintben (5x10 cm) a mellékletben közölt gerinces maradványok kerültek elő (1. kép). A felszínhez közeli (1. sz. kőfülke, 2. sz. minta, 0–10 cm, 10–20 cm; 2. négyzet, II. szint, *sárga mészkőtörmelékes agyag**;¹ 5. négyzet, I. szint, 0–10 cm, *sárgásbarna mészkőtörmelékes agyag**) rétegei alapvetően pleisztocén faunát tartalmaznak, amelyek azonban többször áthalmozódtak, és holocén denevérek csontjaival keveredtek. A többi ásatási egységből, *sárga mészkőtörmelékes agyag**-ként, vagy *mészkőbreccia**-ként elkülönített rétegek faunája alapvetően érintetlen és pleisztocén korú. Ezek az üledékek közvetlenül a Kadić-féle 5. réteggel (Ringer *et al.*, 2006) és annak faunájával (Éhik, 1916) korrelálhatók.

2. A Herman Ottó-barlang pleisztocén gerinces faunája (Kordos László)

A Herman Ottó-barlang pleisztocén rétegeiből az 1915. évi ásatást követő feldolgozás szerint (Éhik, 1916), részben a mai rendszertani megítélés alapján összesen 26 emlős taxont lehetett kimutatni (1. táblázat). A barlang két elkülönülő kitöltéséből mindössze négy a közös faj: *Canis lupus*, *cf. Alopex lagopus*, *Ursus spelaeus*, *Rupicapra rupicapra*. Az alacsony faji diverzitású és szegényes példányszámú emlősfauna, valamint annak faji összetételbeli jelentős eltérése látszólagos. Oka valószínűleg a gyűjtési technika eltérésére, valamint a tafonómiai folyamatok különbözőségére vezethető vissza. A rendelkezésre álló faunisztikai és rétegtani adatok alapján a Herman Ottó-barlang felső bejáratának és az alsó bejáratából nyíló csarnoknak a pleisztocén rétegeit kronológiai szempontból egykorúnak, és valószínűleg önmagában többször áthalmozottnak kell tekinteni.

A Herman Ottó-barlang 2005–2006. évi ásatásain feltárt pleisztocén üledékből (Kadić-féle 5. réteg) összesen 21 emlőstaxont lehetett kimutatni (2. táblázat), amelyek közül 12 azonos az 1915. évi ásatás két helyszínén feltártakkal (1. táblázat). Az együttes emlős-taxonszám 33. Mindezek az adatok önmagukban továbbra is csak azt jelzik, hogy a különböző helyekről, eltérő időben és más rétegekből gyűjtött emlősfauna a Kárpát-medencére jellemző felső-pleisztocén hideg-mérsékelt klimatikus környezetű ökoszisztémában élt.

A Herman Ottó-barlang B2 részében elkülönített 2/II–V., valamint 5/1–V. szintek nagy valószínűséggel rétegtani sorrendet tükröznek. Különösen az *arvicolida* fajok gyakorisága alapján a 2/II–III., valamint az ezzel korrelálható 5/1–III faunát kismértékben el lehet különíteni az idősebb rétegtani helyzetű 2/IV–V. és az 5/IV–V. szintektől. Előbbiekben az *arvicolida* fajok gyakorisági sorrendje *Microtus arvalis*>*Microtus gregalis*-*Myodes glareolus*>*Microtus oeconomus*, míg az utóbbiban *Microtus gregalis*>*Microtus arvalis*>*Microtus oeconomus*. Egyedül az 5/IV. szintből lehetett kimutatni a *Lagurus lagurus* jelenlétét, ami megerősíti a többi pocokfaj enyhe, de tendenciaként értelmezhető különbségét. Mindezek alapján az idősebb helyzetű rétegek inkább kontinentálisabb faunája kismértékben temperáltabb jellegűvé változik a fiatalabb rétegek irányába.

---

¹ A továbbiakban a 2005–2006-os kutatásokhoz kötődő stratigráfiai egységek megnevezéseit *-gal jelöljük, mert azok elnevezése bár hasonló a Kadić-féle meghatározásokhoz, nem ugyanazokra a rétegekre utalnak.

1. táblázat. A Herman Ottó-barlang „diluviális” (1915 és 1917; Felső és Alsó Bejárat, valamint Csarnok; Kadić-féle 2–6 rétegek) és felső-pleisztocén (2005–2006; B/2 barlangrész; Kadić-féle 5. réteg) gerinces faunáinak összetétele

Taxon	1915 és 1917		2005–2006	Együttesen
	Felső bejárat	Alsó bejárat	B2 terület	
PISCES				
<i>Idus melantus</i>		+		+
<i>Esox lucius</i>		+		+
Pisces indet.			+	+
AMPHIBIA				+
<i>Rana</i> sp. (cf. <i>R. mehelyi</i>)			+	+
<i>Bufo</i> sp.			+	+
AVES				
Aves indet.			+	+
MAMMALIA				
Chiroptera indet.			+	+
<i>Sorex minutus</i>			+	+
<i>Sorex araneus</i>	+		+	+
<i>Talpa europaea</i>	+		+	+
<i>Erinaceus europaeus</i>			+	+
cf. <i>Desmana</i> sp.			+	+
<i>Ochotona</i> sp. (<i>O. pusilla</i>)	+		+	+
<i>Lepus</i> sp.	+			+
<i>Sicista</i> sp.	+		+	+
<i>Citellus citellus</i>			+	+
<i>Cricetus cricetus</i>	+			+
<i>Myodes glareolus</i>	+		+	+
<i>Microtus arvalis-agrestis</i>	+		+	+
<i>Microtus gregalis</i>	+		+	+
<i>Microtus oeconomus</i>	+		+	+
<i>Microtus nivalis</i>	+			+
<i>Arvicola terrestris</i>	+		+	+
<i>Lagurus lagurus</i>			+	+
<i>Castor fiber</i>		+		+
<i>Canis lupus</i>	+	+		+
cf. <i>Alopex lagopus</i>	+	+	+	+
<i>Mustela</i> sp. (<i>M. erminea</i> , <i>M. nivalis</i>)	+		+	+
<i>Meles meles</i>				+
<i>Ursus</i> sp. (<i>U. arctos</i>)			+	+
<i>Ursus spelaeus</i>	+	+	+	+
<i>Crocotta spelaea</i>		+		+
<i>Cervus elaphus</i>		+		+
<i>Rangifer tarandus</i>	+		+	+
<i>Alces alces</i>		+	+	+
<i>Megaceros giganteus</i>		+		+
<i>Rupicapra rupicapra</i>	+	+		+
? <i>Capra ibex</i>		+		+
? <i>Bos</i> sp.		+		+
? <i>Ovis</i> sp.	+			+

2. táblázat. A Herman Ottó-barlang pleisztocén gerinces faunája a 2005–2006. évi ásatásokon vett rétegminták alapján. A számok a meghatározott példányszámokat (db), *ek az M₁-ek számát jelentik.

Taxon	2/II.	2/III.	2/IV.	2/V.	5/I-III.	5/IV.	5/V.
Pisces indet.	4	8	1	–	4	1	–
<i>Rana</i> sp. (cf. <i>R. mehelyi</i>)	12	38	8	10	4	2	–
<i>Bufo</i> sp.	–	–	1	2	1	–	–
Avcs indet.	6	7	1	15	13	4	3
Chiroptera indet.	139	63	11	11	186	30	13
<i>Sorex minutus</i>	5	2	1	–	4	–	–
<i>Sorex araneus</i>	10	1	–	–	6	1	2
<i>Talpa europaea</i>	18	13	4	6	–	3	1
<i>Erinaceus europaeus</i>	–	–	–	–	1	–	–
cf. <i>Desmana</i> sp.	–	–	–	1	–	–	–
<i>Ochotona</i> sp.	5	4	1	1	1	–	1
<i>Sicista</i> sp.	–	1	–	–	–	–	–
<i>Citellus citellus</i>	–	–	–	–	–	–	1
<i>Myodes glareolus</i>	*6	*4	6	2	3	1	*1
<i>Microtus arvalis</i>	*12	*12	*1	*2	*5	*1	–
<i>Microtus gregalis</i>	*6	*5	*4	*4	*4	*3	*1
<i>Microtus oeconomus</i>	*5	*4	*2	*3	–	–	*2
<i>Arvicola terrestris</i>	–	2	–	–	–	*2	*1
<i>Lagurus lagurus</i>	–	–	–	–	–	*1	–
cf. <i>Alopex lagopus</i>	–	1	–	–	–	–	1
<i>Mustela</i> sp.	–	1	–	–	–	–	–
<i>Meles meles</i>	–	–	–	–	–	1	–
<i>Ursus</i> sp. (<i>U. arctos</i>)	1	3	2	1	1	–	–
<i>Ursus spelaeus</i> (?)	–	–	–	–	–	–	2
<i>Rangifer tarandus</i> (cf.)	14	4	–	–	4	2	–
<i>Alces alces</i>	–	–	–	–	–	–	1

3. A Herman Ottó-, a Szeleta- és az Istállós-kői-barlang faunáinak kapcsolata (Kordos László)

A három barlang gerinces faunájának összevetése az alábbi forrásokon alapul. Herman Ottó-barlang: Éhik, 1916; Kordos, 2006, 2007; Szeleta-barlang: Kadić, 1916b; Kordos, 2000, 2002; Istállós-kői-barlang: Jánossy, 1955; Vörös, 1984; Kordos, 2001, 2004).

A mindhárom barlangban feltárt emlősfauna a felső-pleisztocén két, többek között az örvös lemming (*Dicrostonyx*) kárpát-medencei jelenléte közötti időszakában, a 40 és 20 ezer évvel határolt időszakban élhetett.

Mindhárom barlang emlősfaunájára jellemző, hogy

1. Rendkívül alacsony a faji diverzitás (20–33 emlősfaj). Ez a szám nagyobb mintavétel esetében a ritkább nagyemlősökkel együtt sem emelkedne jelentősen.

2. A három barlang különböző vastagságú rétegeiben a gerinces fauna alapvetően azonos. A Herman Ottó-barlang fiatalabb rétegeiben az *arvicolida* fajok gyakorisági sorrendje *Microtus arvalis*>*Microtus gregalis*-*Myodes glareolus*>*Microtus oeconomus*,

míg a rétegtanilag idősebb helyzetűekben *Microtus gregalis*>*Microtus arvalis*> *Microtus oeconomus*. Istállóskőn az *arvicolidák* dominanciájában a *Microtus arvalis* (44–67%), a *Microtus oeconomus* (9–16%), a *Microtus gregalis* (9–20%) és az *Arvicola terrestris* (6–19%) részesedik. A Szeletában az I. szelvény faunaösszetételére jellemző a *Microtus arvalis*>*Myodes glareolus*> *Microtus gregalis* dominancia sorrend.

3. A *Lagurus lagurus* egyaránt kimutatható a Herman Ottó-barlang 5/IV. szintjében, valamint az Istállóskői-barlang felső II. kultúrréteg alatti szintekben, miközben a Szeleta-barlangból mindeddig nem került elő.

4. Mindhárom barlang nagyemlős faunájában közös az *Ursus spelaeus* (a Szeletában és Istállóskőn domináns, a Herman Ottó-barlangban szórványos), az *Ursus arctos*, a *Canis lupus*, a *Crocotta*, a *Cervus*, a *Rangifer*, az *Alces*, a *Megaceros* és a *Bos*. A többi nagyemlős faj (*Mammuthus*, *Coelodonta*, *Bison*, *Equus*, *Leo*) a három barlang közül csak a Herman Ottó-barlangból hiányzik – valószínűleg tafonómiai okokból. Közös vonás, hogy az *Ursus spelaeus* kivételével minden további nagyemlős faj rendkívül ritka.

5. A faunákból feltűnően hiányoznak, vagy igen ritka előfordulásúak a kígyók, a denevérek, a fehérfogú cickányok, a pelék, az egerek, a földikutyák, a mókusok, a pockok közül pedig a földi pocok és a lemmingek, vagyis a szélsőségesen interglaciális, erdei, sztyepei és glaciális fajok.

6. A kisemlősfauna ökológiai összetételére jellemző néhány, a felső-pleisztocén idején állandónak tekinthető sztyepei fajok (*Ochotona*, *Sicista*, *Citellus*) kismértékű jelenléte. Az erdei, vagy éppen nyílt jellegű, de talajosodott környezetet igénylő fajok (*Talpa*, *Erinaceus*, *Myodes*) mindhárom barlang üledékében előfordulnak.

A három barlangban feltárt gerinces fauna összetevése egyértelművé teszi azok nagyfokú hasonlóságát. Az ezzel a faunával jellemzett időszakot klasszikusan „középső würm”-nek tekintették, és a hazai gyakorlatban „Istállóskői szintnek” elnevezve jellemezték (Kretzoi, 1953; Kretzoi és Vértes, 1965; Jánossy, 1979). Ökológiai-faunisztikai jellegzetessége a hűvös, kontinentális hatású klíma, a barlangi dominanciával jellemzett „mamut sztyepp” nagyemlős faunájú ökoszisztéma továbbélése, az arktikus és a kifejezetten sztyepei elemek eltűnése mellett a nedvesebb, erdősültebb környezethez alkalmazkodott fajok megjelenése.

Klimatosztratigráfiai értelemben egy olyan kontinentalizálódó interglaciális szakaszt jelöl, ami az Emiliani Stage 3-al korrelálható a középső würm/weichselian/middle pleniglacial szakasz Danekamp/Arcy/Stillfried B/Paudorf/Göttweig/Pod Hradem/ PK1 interstadiálisával (Ravazzi, 2003; Albrecht, et al., 1972). Ugyanakkor gerinces faunisztikai alapon nem lehet kimutatni az Emiliani Stage 3 idejéből máshonnan megismert, és rétegtani nevekkal megjelölt (Danekamp, Hengelo, Moershoofd) klímaszakaszokat (Ringer, 2002).

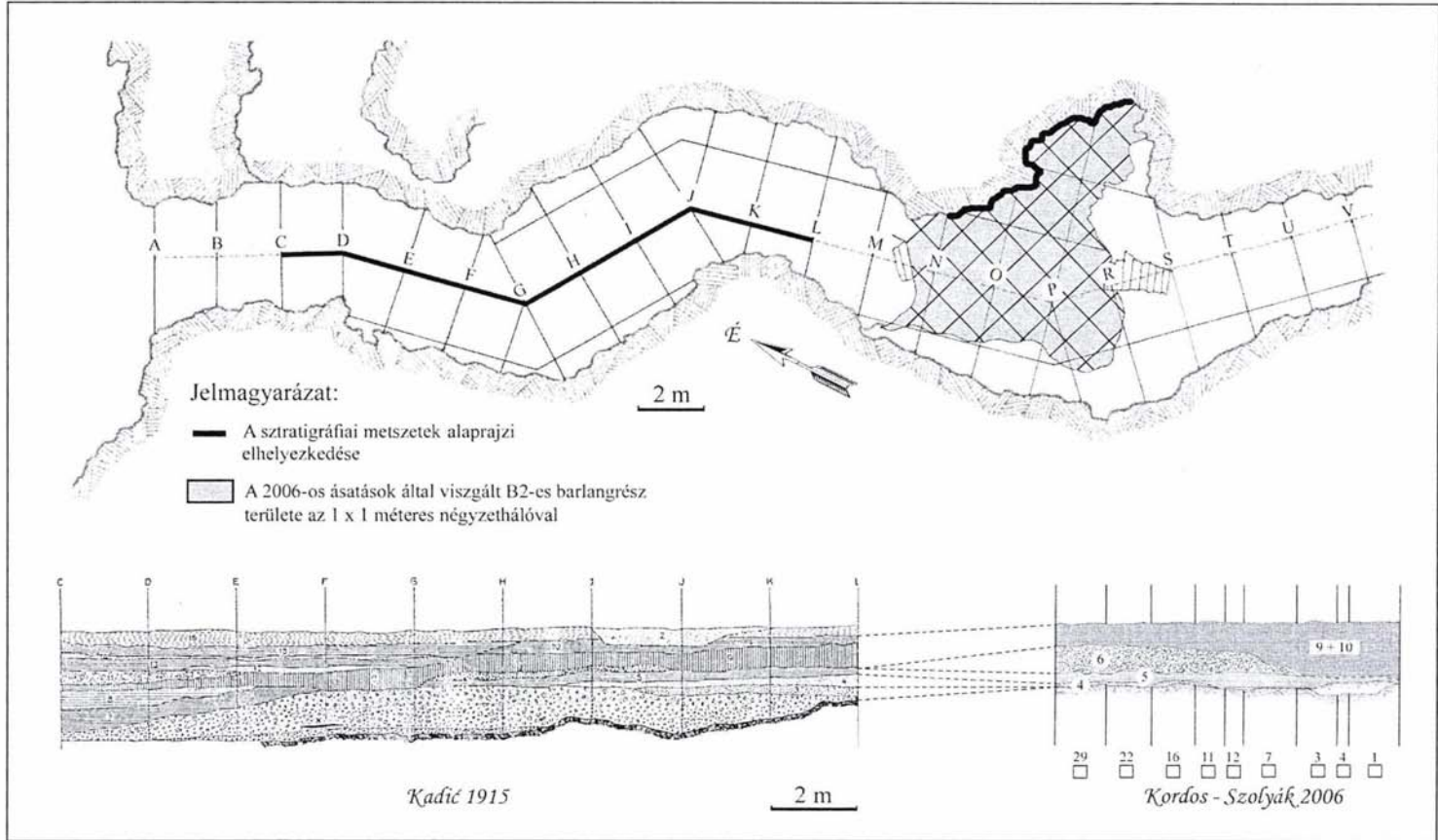
4. Megjegyzések a paleolit régészeti anyag és a fauna kapcsolatához (Szolyák Péter)

A 2005–2006 folyamán kivitelezett háromrészes ásatássorozat egyik kiemelt célja volt, hogy amennyiben érintetlen barlangi üledékeket találunk, akkor azokból iszapoltásos technikával a lehető legnagyobb mennyiségben a jégkori fauna maradványait is begyűjtjük. Ezzel – összevetve az 1915-ben és az újonnan dokumentált rétegeket – egyrészt a környezeti és éghajlat-rekonstrukcióhoz felhasználható adatokat kívántunk nyerni, másrészt a régészeti leletanyag relatív és abszolút kronológiai helyzetét akartuk pontosítani.

Az ásatásokon az 1915-ben leírt pleisztocén rétegek közül a Kadić-féle 1. (*pataklarakódás*), a legtöbb paleolitot adó 2. (sárga mészkőtörmelékes agyag), valamint a 3. rétegek (*sárga mészkőbreccia*) maradványait nem sikerült azonosítanunk. Ezzel szemben a 4. (*sárga, finom homok*), 5. (*sárga agyag*) és 6. (*barna mészkőtörmelék*) rétegeket kétféle helyzetben is dokumentálhattuk. Mind a három stratigráfiai egység maradványait megtaláltuk a B2 barlangrész ÉNy-i sziklafalán, ahol egymástól és a fölöttük települt, szintén jól azonosítható holocén rétegsor megmaradt foltjaitól (9–10. réteg) is jól elkülönültek (2. kép). A 4. és különösen az 5. rétegből, közvetlenül a sziklafenekre rakódva, a B2 barlangrész 1. sz. fülkéjének D-i és É-i végében, nagyobb összefüggő foltokat találtunk. Mivel a 4. rétegből *in situ* ránk maradt rész kis felületen és kevesebb, mint 0,5 cm vastagságban terült el, nem volt alkalmas értékelhető mennyiségű fauna begyűjtésére. Ugyanígy régészeti leletanyagot sem szolgáltatott. A Kadić-féle 5. rétegből kb. 0,5 m³ üledék feltárásával és átiszapolásával nemcsak a makro- és mikrofauna részeit, de 5 db paleolitot is sikerült megtalálnunk (Ringer *et al.*, 2006).

A 90 év különbséggel lebonyolított feltárások eredményeiben feltűnő hasonlóság, hogy csak azok a pleisztocén üledékek szolgáltattak faunát, amelyekből régészeti leletek is előkerültek. A revíziós ásatás esetében ez kevésbé meglepő, hiszen csak egy réteg maradványai képeztek akkora mennyiséget, hogy azokból mind a kétféle leletanyag nagyobb mennyiségben kikerülhessen. Kadić O. 1915. évi ásatásán az 1., 4. és 6. rétegek régészeti és paleontológiai szempontból is „sterilek” voltak. (Kadić, 1915) Amellett, hogy feltételezzük az egykori ásatók megfigyeléseinek helyességét, kismértékben azzal a lehetőséggel is számolni kell, hogy a sterilitásnak ásatástechnikai okai vannak. Mivel a Herman Ottó-barlang feltárása azzal a céllal indult, hogy ott – akár csak néhány évvel korábban a Szeletában – a jégkori ember nyomaira bukkanjanak, elképzelhető, hogy a faunamaradványok begyűjtését inkább azokon a helyeken tartották igazán fontosnak, ahol paleolitok kerültek elő. Ezenkívül a 20. század eleji feltárásokon nem iszapolták az üledékeket, ami a mikrofauna csaknem teljes és a makrofauna részleges elvesztésével jár együtt.

A barlang Alsó Bejáratában és Csarnokában előkerült régészeti leletanyagot a szakemberek, mindenekelőtt tipológiai alapon, egyöntetűen a felső paleolitikum időszakára tették, s azon belül több kultúrához (Aurignaci, Solutréi, Châtelpéroni, Barlangi Gravetti) is kötötték. A szerző (Sz. P.) technológiai és tipológiai vizsgálatai, melyeket részletesen doktori disszertációjában (2009) kíván ismertetni, szintén egy felső paleolitikus leletanyag képét rajzolják ki. Az 1915-ben feltárt paleolitok között kevés a tipológiailag jellegzetes darab (aurignaci retusú pengék, vésők, keresztben csonkított pengék, vakarók és fűrók, valamint egy-két esetben ezek kombinációja). Ezek az egyéb jellemzőkkel együtt, mint amilyen a pengék relatíve nagy száma, az unipoláris és bipoláris pengemagkövek jelenléte és többsége a szilánkmagkövekkel szemben, vagy pl. a lágy ütők (fa vagy agancs)

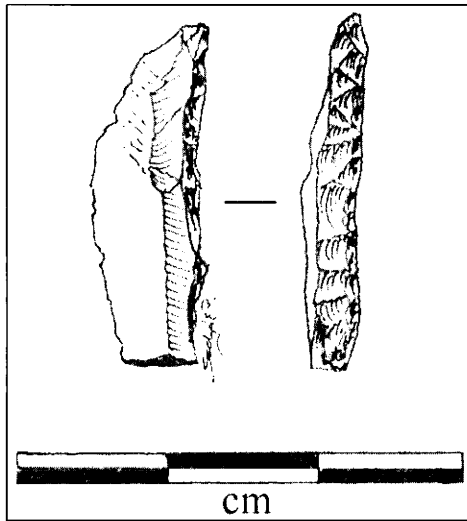

2. kép. Az 1915-ben Kadić által felvett sztratigráfiai metszet és a 2006-ban rekonstruált rétegsor párhuzamosítása (Kiterített metszetek) (Az átrajzolt alaprajzi térkép eredetije: MÁFI Országos Földtani Múzeum, sz. n.; 1915-ös metszet: Kadić, 1916, 8.) (Forrás: Ringer et al., 2006)

gyakori használata, az aurignaci hatás alatt formálódó gravetti kultúrára utalnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a leletek technológiai, tipológiai és taphonómiai jellegzetességeit (mész-kőbreccia-maradványok, kopás, csorbulás, vagy törések) alapul véve, feltételezhetjük, hogy a pattintott kőanyag eredetileg több kultúrszintben helyezkedett el. E szintek egymástól való pontos elválasztása, bár jelentősen módosíthatná a leletegyüttesről kialakult képet, egyelőre nem lehetséges.

A korábban megismert és most re-víziózott, továbbá az újonnan feltárt fauna alapján lehatárolt kb. 20 ezer éves időszak megfelel a fent említett régészeti kultúrák korának. Arra, hogy a fauna segítségével, az ismert rétegsoron belül, finomabban tagoljuk a paleolit leletegyüttest, erősen korlátozottak a lehetőségek. Ebben a legnagyobb akadály, hogy nem ismerjük a régi ásatás leleteinek pontos helyzetét az egyes rétegeken belül sem vertikálisan, sem horizontálisan. A dokumentáció hiányosságai miatt még rétegek szerint sem tudjuk egzakt módon szétválasztani a leletanyagot. A legújabban feltárt csontanyag ugyan csak az 5. réteg faunisztikai jellemzőit mutatja, de ez a kép nem különbözik szignifikánsan attól, amit az egyébként nagy valószínűséggel összetartozó 2. és 3. rétegről megismertünk.² A finomabb tagolást jobban megalapozza az 5. rétegből 2006-ban előkerült, radiolaritból készült tompított hátú törpe penge, ami a fiatalabb gravetti kultúra jellegzetes terméke (3. kép).

Magyarországon a gravetti kultúra legidősebb megjelenését ez idáig Bodrogeresztúrról ismerjük. A radiokarbon koradat: 28 700±3000 BP (GXO 195). (Geyh *et al.*, 1969) A Herman Ottó-barlang 2. rétegeből feltárt faunamaradványokból (barlangi medve fogából és csontjából) két AMS koradatot kaptunk: 35 410±660 BP és 35 630±630 BP. (Ringer *et al.*, 2006) Ezeket az adatokat – a csont- és kőanyag eredeti helyzetének ismeretlensége miatt – úgy kell tekintenünk, mint amelyek a 2. réteg valamely (alsó, középső vagy felső) részének korát, és nem közvetlenül a régészeti anyagét adják meg. Ha ezek eredetileg mégis közvetlenül összefüggtek, akkor a Herman Ottó-barlang leletei a legidősebb magyarországi és egyben az egyik legidősebb európai gravetti megtelepedést igazolhatnák, valamint jól illeszkednének az Istállós-kői-barlangból és a Peskő-barlangból ismert aurignaci megtelepedés korához is. A leletanyag újraértékelése szempontjából egy biztosabb viszonyítási pontot jelenthet majd a 2005–2006-ban a Kadić-féle 5. rétegből begyűjtött faunára kért abszolút kronológiai vizsgálat, melynek eredménye – sikeres mérés esetében – közvetlenül kapcsolódik az új leletanyaghoz, és így a közép-európai gravetti kultúra egy késői horizontjához.

3. kép. A Kadić-féle 5. rétegből 2006 őszén előkerült tompított hátú törpe penge.
(Rajz: Szolyák Péter, 2006)

² A 3. réteg (sárga mész-kőbreccia), Kadić Ottokár 1915-ös metszetráajzára, leírására és a helyszínen tett személyes megfigyeléseinkre alapozva, véleményünk szerint utólagos barlangi folyamat (csepegő víz) hatására a 2. rétegből (sárga mész-kőtörmelékcs agyag) vált el. (Sz. P.)

FÜGGELÉK

A HERMAN OTTÓ-BARLANG 2005–2006. ÉVI ÁSATÁSÁNAK GERINCES MARADVÁNYAI

B2 barlangrész

1. sz. fülke, 2. sz. minta, 0–10 cm (2005. 12. 03.)

Pisces indet. – 2 vertebrae, 1 squama

Rana sp. – 2 ilium

Aves div. sp. indet – 3 fr., 6 phalanx

Myotis blythi oxygnathus – 1 cranium fr.

Myotis sp. – 5 cochlea, 1 humerus fr.

Chiroptera div. sp. indet. – 29 I, P, M; 2 mandibula fr.; 5 fr.

Sorex araneus – 1 maxilla fr., 3 mandibula fr., 1 I sup., 1 I. inf., 4 M

Talpa europaea – 1 C sup., 4 tibia fr., 1 phalanx

Ochotona sp. – 1 mandibula fr., 10 div. fr.

Cricetus cricetus – 1 M², 1 M fr.

Myodes glareolus – 3 M

Microtus arvalis – 7 M₁

Microtus gregalis – 5 M₁

Microtus oeconomus 5 M₁

Mustela nivalis – 1 C, 2 M

Ursus spelaeus – 1 C fr., 1 juv. humerus fr.

? Rangifer sp. – 18 enamel fr.

? Alces sp. – 1 M inf.

1. sz. fülke, 2. sz. minta, 10–20 cm (2005. 12. 03.)

Pisces indet. – 3 fr.

Rana sp. – 8 ilium

Ophidia indet. – 1 vertebra, 1 costa

Anguis fragilis – 3 squama

Aves div. sp. indet. – 5 fr.

Rhinolophus hipposideros – 3 cochlea

Myotis sp. – 3 cochlea, 1 mandibula

Chiroptera div. sp. indet. – 2 mandibula fr., 65 div. C, P, M., 3 radius fr.

Talpa europaea – 1 fr.

Sorex araneus – 1 M sup., 1 I sup., 2 I inf.

Ochotona sp. – 1 I, 3 M, 1 humerus fr.

Cricetus cricetus – 1 I

Myodes glareolus – 11 div M (min. 3 egyed)

Arvicola terrestris - 1 M₁

Microtus arvalis 4 M₁

Microtus agrestis – 1 M²

Microtus gregalis – 2 M₁

Microtus oeconomus – 4 M₁

Mustela nivalis – 1 mandibula fr.

? Rangifer sp. – 21 enamel fr.

+ obszidián szilánk (1 db)

2. négyzet, II. szint, sárga mészkőtörmelékes agyag (2006. 03. 27–31.)

Pisces indet. – 2 db

Rana sp. – 11 db

Aves indet. – 1 db
Chiroptera div. sp. indet.- 46 db
Sorex araneus – 5 db
Talpa europaea- 8 db
Ursus sp. – 1 db
Ochotona sp. – 2 db
Myodes glareolus – 2 M₁, 2 M
Microtus arvalis – 6 M₁
Microtus oeconomus – 4 M₁
Rangifer tarandus – 1 M fr.
Macromammalia indet. – 69 db. fragmentum

2. négyzet, II. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 22-es minta

Anura indet.– 1 db
Chiroptera indet. – 2 db
Arvicolidae indet. – 1 I, 3 M
Macromammalia indet. – 3 db

2. négyzet, II. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 25-ös minta

Anura indet. – 2 db
Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 33 db
Talpa europaea – 2 db
Sorex minutus – 4 db
Sorex araneus – 1 db
Myodes glareolus – 1 db
Microtus arvalis 2 M₁
Microtus gregalis – 1 M₁
Arvicolidae indet. – 40 M
cf. Rangifer tarandus – 1 juv. femur fr., 1 astragalus, 1 calcaneus, 2 enamel fr.
Macromammalia indet. – 11 db

2. négyzet, II. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 26-os minta

Rana sp. – 1 db
Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 14 db
Talpa europaea – 4 db
Sorex araneus – 1 db
Ochotona sp. – 1 db
Myodes glareolus – 2 M₁
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
cf. Rangifer tarandus – 5 db
Micromammalia indet. – 529 db
Macromammalia indet. – 17 db

2. négyzet, II. szint, mészkőbreccia; sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 15.), 27-es minta

Pisces indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 4 db
Microtus gregalis – 1 M₁

Ochotona sp. – 1 db
cf. Rangifer tarandus – 2 db
Micromammalia indet. – 104 db
Macromammalia indet. – 4 db

2. négyzet, II. szint, sárga mészkőtörmelékes agyag (2006. 09. 18.), 28-as minta

Pisces indet. – 1 db
Anura indet. – 2 db
Aves indet. – 2 db
Chiroptera indet. – 36 db
Talpa europaea – 3 db
Sorex minutus – 1 db
Sorex araneus – 3 db
Ochotona sp. – 2 db
Myodes glareolus – 1 M₁, 4 M
Microtus arvalis 1 M₁
Microtus gregalis – 4 M₁
Arvicolidae indet. – 53 db
Macromammalia indet. – 10 db

2. négyzet, II. szint, sárgás mészkőtörmelékes agyag (2006. 09. 18.), 29-es minta

Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 4 db
Talpa europaea – 1 db
Microtus arvalis – 1 M₁
cf. Rangifer tarandus – 1 db
Micromammalia indet. – 137 db
Macromammalia indet. – 5 db

2. négyzet, III. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 13-as minta

Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 1 db
Arvicolidae indet. – 2 db
cf. Rangifer tarandus – 1 db
Micromammalia indet. – 23 db
Macromammalia indet. – 1 db

2. négyzet, III. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 15-ös minta

Rana sp. – 6 db
Aves indet. – 3 db
Chiroptera indet. – 19 db
Talpa europaea – 3 db
Ochotona sp. – 1 db
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
Microtus gregalis – 3 M₁
cf. Rangifer tarandus – 1 db
Micromammalia indet. – 680 db
Macromammalia indet. – 32 db

2. négyzet, III. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 18.), 30-as minta

Pisces indet. – 1 db
Rana cf. mehelyi – 1 db
Aves indet. – 2 db
Chiroptera indet. – 17 db
Talpa europaea – 8 db
Sorex minutus – 1 db
Ochotona sp. – 1 db
Microtus arvalis – 3 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
Microtus gregalis – 1 M₁
cf. Alopex lagopus – 1 db
Mustela sp. – 1 db
Micromammalia indet. – 58 db
Macromammalia indet. – 7 db

2. négyzet, III. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 18.), 35-ös minta

Rana sp. – 1 db
Chiroptera indet. – 12 db
Ochotona sp. – 1 db
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus gregalis – 1 M₁
Arvicola terrestris – 1 db
Micromammalia indet. – 308 db
Macromammalia indet. – 5 db

2. négyzet, III. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 18.), 36-os minta

Chiroptera indet. – 1 db
Talpa europaea – 1 db
Microtus oeconomus – 1 M₁
Micromammalia indet. – 61 db
Macromammalia indet. – 4 db

2. négyzet, III. szint, sárga mészkőtörmelékes agyag (2006. 03. 27–31.)

Pisces indet. – 1 db
Rana sp. – 30 db
Aves indet. – 1 db
Chiroptera div. sp. indet. – 13 db
Sorex minutus – 1 db
Sorex araneus – 1 db
Talpa europaea – 4 db
Ursus sp. – 3 db (juvenilis)
Ochotona sp. – 1 db
Sicista sp. – 1 db
Myodes glareolus – 4 M₁
Arvicola terrestris – 1 M₁
Microtus arvalis – 7 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
Rangifer tarandus – 2 db
Macromammalia indet. – 34 fragmentum.

2. négyzet , IV. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2009. 09. 15.), 16-os minta

Pisces indet. – 1 db
Rana sp. – 8 db
Chiroptera indet. – 9 db
Talpa europaea – 4 db
Sorex minutus – 1 db
Ochotona sp. – 1 db
Myodes glareolus – 3 db
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
Microtus gregalis – 3 M₁
Ursus arctos – 2 db
Micromammalia indet. – 700 db
Macromammalia indet. – 47 db

2. négyzet, IV. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 18.), 37-os minta

Bufo sp. – 1 db
Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 2 db
Soricidae indet. – 1 db
Myodes glareolus – 3 db
Microtus gregalis – 1 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
Micromammalia indet. – 300 db
Macromammalia indet. – 11 db

2. négyzet, V. szint, sárgás-barnás mészkőtörmelék (2006. 09. 15.), 17-es minta

Rana sp. – 4 db
Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 2 db
Talpa europaea – 2 db
cf. Desmana sp. – 1 db
Myodes glareolus – 1 db
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus gregalis – 1 M₁
Microtus oeconomus – 1 M₁
Micromammalia indet. 155 db
Macromammalia indet. – 11 db

2. négyzet, V. szint, sárgás-barnás mészkőtörmelék (2006. 09. 15.), 18-as minta

Rana sp. – 3 db
Bufo sp. – 2 db
Aves indet. – 3 db
Chiroptera indet. – 6 db
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus oeconomus 1 M₁
Microtus gregalis – 2 M₁
Ursus sp. – 1 db

Micromammalia indet. – 230 db
Macromammalia indet. – 31 db

2. négyzet, V. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 18.), 38-as minta

Rana sp. – 3 db
Chiroptera indet. – 4 db
Talpa europaea – 1 db
Myodes glareolus – 1 db
Microtus oeconomus – 1 M₁
Microtus gregalis – 1 M₁
Micromammalia indet. – 182 db
Macromammalia indet. – 4 db

2. négyzet, V. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 18.), 42-es minta

Anura indet. – 1 db
Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 9 db
Talpa europaea – 3 db
Ochotona sp. – 1 db
Arvicolidae indet. – 8 db
Micromammalia indet. – 188 db
Macromammalia indet. – 13 db

5. négyzet, I. szint, 0–10 cm, sárgásbarna mészkőtörmelékes agyag (2006. 03. 27–31.)

Gastropoda indet. – 1 db
Pisces indet. – 1 db
Rana sp. – 1 db
Bufo sp. – 1 db
Aves indet. – 5 db
Chiroptera indet. – 157 db
Sorex minutus – 4 db
Sorex araneus – 6 db
Erinaceus europaeus – 1 db
Ursus sp. – 1 db
Myodes glareolus – 2 db
Microtus arvalis – 1 M₁
Microtus gregalis 2 M₁ (igen kopott)
Arvicolidae indet. – 41 db
Macromammalia indet. – 17 db

5. négyzet, II. szint, sárga mészkőtörmelékes agyag (2006. 03. 27–31.)

Pisces indet. – 2 db
Aves indet. – 3 db
Chiroptera indet. – 5 db
Myodes glareolus – 1 M₁
Microtus arvalis – 2 M₁
Macromammalia indet. – 25 db

5. négyzet, III. szint, sárga mészkőtörmelékes agyag (2006. 03. 27–31.)

Gastropoda indet. – 1 db

Pisces indet. – 1 db
Rana sp. – 2 db
Aves indet. – 4 db
Chiroptera indet. – 24 db
Ochotona sp. – 1 db
Microtus arvalis – 2 M₁
Microtus gregalis 2 M₁
Arvicolidae indet. – 26 db
Rangifer tarandus – 4 db
Macromammalia indet. – 32 db

5. négyzet, III. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 19-es minta

Rana sp. – 1 db
Aves indet. – 1 db
Micromammalia indet. – 12 db
Macromammalia indet. – 2 db

5. négyzet, IV. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes agyag (2006. 09. 14.), 1-es minta

Aves indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 11 db
Rhinolophus hipposideros – 1 db
Talpa europaea – 2 db
Arvicola terrestris – 1 db
Microtus gregalis – 1 db
Arvicolidae indet. – 5 db
Meles meles – 1 db
Micromammalia indet. – 167 db
Macromammalia indet. – 30 db

5. négyzet, IV. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes agyag (2006. 09. 14.), 2-es minta

Rana sp. – 1 db
Chiroptera indet. – 3 db
Microtus gregalis – 1 db
Arvicolidae indet. – 2 db
cf. Rangifer tarandus – 1 db
Micromammalia indet. – 64 db
Macromammalia indet. – 15 db

5. négyzet, IV. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 14.), 4-es minta

Arvicolidae indet. – 1 db
Micromammalia indet. – 42 db
Macromammalia indet. – 7 db

5. négyzet, IV. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes agyag (2006. 09. 14.), 7-es minta

Pisces indet. – 1 db
Chiroptera indet. – 4 db
Talpa europaea – 1 db
Myodes glareolus – 1 db
Microtus arvalis – 1 M₁

Microtus gregalis 1 M₁
Arvicolidae indet. – 6 db
Micromammalia indet. – 164 db
Macromammalia indet. – 19 db

5. négyzet, IV. szint, mészkőbreccia (2006. 09. 15.), 20-as minta

Rana sp. – 1 db
Rangifer tarandus – 1 db
Micromammalia indet. – 28 db
Macromammalia indet. – 5 db

5. négyzet, IV. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 14–15.).

Anura indet. – 3 fr.
Aves indet. – 3 fr.
Rhinolophus hipposideros – 1 bulla (recens)
Chiroptera indet. – 12 div fr.
Sorex araneus – 1 mandibula fr.
Lagurus lagurus – 1 M₁
Microtus sp. – 8 M
Arvicola terrestris – 1 M₁
Macromammalia indet. – 26 fr.
Faszén – 1 db

5. négyzet, V. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 14.), 8-as minta

Chiroptera indet. – 1 db
Arvicolidae indet. – 1 db
Micromammalia indet. – 13 db
Macromammalia indet. – 3 db

5. négyzet, V. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 14.), 10-es minta

Chiroptera indet. – 1 db
Sorex araneus – 2 db
Arvicolidae indet. – 1 db
Ochotona sp. – 1 db
Micromammalia indet. – 29 db
Macromammalia indet. – 5 db

5. négyzet, V. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 14.), 11-es minta

Chiroptera indet. – 2 db
Myodes glareolus – 1 M₁
Microtus gregalis 1 M₁
Microtus oeconomus – 2 M₁
Alces alces – 1 db
Micromammalia indet. – 59 db
Macromammalia indet. – 15 db

5. négyzet, V. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (2006. 09. 14.), 13-as minta

Chiroptera indet. – 3 db
Citellus citellus – 1 db
Micromammalia indet. – 8 db
Macromammalia indet. – 5 db

5. négyzet, V. szint, sárgásbarna mészkőtörmelékes barlangi agyag (mészkőbreccia) (2006. 09. 14–15.).

Aves indet. – 3 fr.
Chiroptera indet. – 7 fr.
Talpa europaea – 1 phalanx
Microtus oeconomus – 1 M₁
Microtus sp. – 9 M
? Alopex lagopus – 1 vertebra
? Ursus spelaeus – 2 tejfog fr.
Macromammalia indet. – 26 fr.

IRODALOM

Albrecht, G.–Hahn, J.–Torke, W. G.

1972 An analysis of characteristics of projectile points from the middle of the Later Pleistocene in Central and Eastern Europe. *Archaeologica Venatoria*, XX. 1–107.

Bella L.

1916 A Herman Ottó-barlang holocénkori régiségei. *Barlangkutatás*, 4(1) 17–24.

Éhik Gy.

1916 A Herman Ottó-barlang ásatásának faunisztikai eredményei. *Barlangkutatás*, 4(1) 24–29.

Geyh, M. A.–Schweitzer F.–Vértes L.–Vogel, I. C.

1969 A magyarországi würmi eljegesedés új kronológiai adatai. *Földrajzi Közlemények*, 18. 5–18.

Jánossy D.

1952 Az Istállóskői-barlang aurignaci faunája. *Földtani Közöny*, 82(4–6). 181–203.

Kadić O.

1915 Újabb adatok a hámosi barlangok ismeretéhez. *Barlangkutatás*, 3(3–4): 148–163.

1916a A Herman Ottó-barlang Hámor község határában. *Barlangkutatás*, 4(1): 6–17.

1916b A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. *Földtani Intézet Évkönyve*, 23(4): 155–278.

Kordos L.

2000 A Szeleta-barlang 1999. évi ásatása során iszapolt mintákból előkerült gerinces maradványok. *Kézirat. Magyar Állami Földtani Intézet – Miskolci Egyetem*, pp. 8.

2001 Az Istállóskői-barlang 2000. évi ásatásának gerinces maradványai. 1. rész. *Kézirat, Magyar Állami Földtani Intézet – Miskolci Egyetem*, pp. 10.

- 2002 A Szeleta-barlang 1999. évi ásatásának nagyemlős-maradványai. Kézirat. Magyar Állami Földtani Intézet – Miskolci Egyetem, pp. 17.
- 2004 Az Istállós-kői-barlang 2000. évi ásatásának gerinces faunája. Kézirat. Magyar Állami Földtani Intézet – Miskolci Egyetem, pp. 11.
- 2006 A Herman Ottó-barlang gerinces maradványai (2005. december 3.). Kézirat. Magyar Állami Földtani Intézet – Herman Ottó Múzeum, pp. 2.
- 2007 A Herman Ottó-barlang 2006. március 27. és 31. közötti ásatásának gerinces őslénytani eredményei. Kézirat. Magyar Állami Földtani Intézet – Herman Ottó Múzeum, pp. 3.

Kretzoi M.

- 1953 A negyedkor tagolása gerinces faunák alapján. Az MTA Műszaki Tudományok Osztálya Alföldi Kongresszusa, Budapest, 89–99.

Kretzoi, M.–Vértés, L.

- 1965 The Role of Vertebrate Faunae and Palaeolithic Industries of Hungary in Quaternary Stratigraphy and Chronology. *Acta Geologica Hungarica*, 9. 125–144.

Ravazzi, C.

- 2003 An Overview of the Quaternary Continental Stratigraphic Units Based on Biological and Climatic Events in Italy. II Quaternario – Special INQUA Vol. 16. 11–18.

Ringer, Á.

- 2002 The New Image of Szeleta and Istállós-kő Caves in the Bükk Mountains: A Revision Project Between 1999–2002. *Praehistoria*, Vol. 3. 47–52.

Ringer Á.–Szolyák P.–Kordos L.–Regős J.–Heinzlmann K.

- 2006 A Herman Ottó-barlang és a Herman Ottó-kőfülke paleolit leletanyagának revíziós lehetőségei. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLV. 5–23.

Vörös, I.

- 1984 Hunted Mammals from the Aurignacian Cave Bear Hunters` Site in the Istállós-kő Cave. *Folia Archaeologica*, 35. 7–31.

THE PLEISTOCENE VERTEBRATE FAUNA OF HERMAN OTTÓ CAVE AND THE MID-UPPER PLEISTOCENE FAUNA IN THE CARPATHIAN BASIN

1. Antecedents (László Kordos)

The Herman Ottó Cave (formerly *Puskaporos Cave*) is located between Alsó-Hámor and Felső-Hámor villages in western direction from Miskolc, Northeast Hungary. The first and the second excavations of it were made by Ottokár Kadić in 1915 and 1917. He and his workers excavated few faunal remain and a very exciting Upper Palaeolithic assemblage of knapped stones, which is interpretable difficulty. (Kadić, 1915, 1916a; Bella, 1916; Éhik, 1916) It took necessary to revise interpreting artefacts and the stratigraphy of the cave. (Ringer *et al.*, 2006)

The cave has got an Upper and a Lower Entrance. The Upper Entrance was entered to the registration as the Herman Ottó Rock-Shelter. The Lower Entrance was named Herman Ottó Cave. The Hall of the cave is reachable across both of Entrances. In three-quarter of the Hall there is a cave-pond.

In 1917, Kadić excavated the Upper Entrance and he found three layers there. There were “diluvial” fauna in the lower layers. (Éhik, 1916) The excavators also found two leaf-shaped scrapers/points.

The strata of the Lower Entrance and the Hall were researched in 1915 and 1917. Thick of the 17 layers was about 2–3 meters. The lower six of them formed deposits in the Pleistocene. Gyula Éhik defined the faunal remain of the second, the third and the fifth layers. The No. 2 layer (*yellow clay with limestone debris*) served remain of *Ursus spelaeus*, *Canis lupus*, *Hyaena crocuta spelaea*, *Castor fiber*, *Cervus elaphus*, *Alces machlis*, *Megaceros giganteus*, *Caprella rupicapra*. The No. 3 layer (*limestone breccia*) contained remain of *Alopex vulpes* and *Alces machlis*. The excavators found several coherent remain of the skeleton of a *Megaceros giganteus* in the No. 5 layer (*yellow clay*). (Kadić, 1916a)

The Palaeolithic knapped stones (700 pieces) also were dug out from the No. 2, No. 3 and No. 5 layers. The researchers and archaeologists of the twentieth century defined the assemblage as to be Aurignacian or Solutréan or Châtelpéronian or Cave Gravettian. In 2000, the Department of Prehistory and Ancient History of the University of Miskolc asked AMS measuring from the Beta Analytic Laboratory, Miami, USA. The data were 35410 ± 660 BP and 35630 ± 630 BP to the second layer. These ones were measured on a cave bear tooth and a cave bear bone (MÁFI V.14610.1-2.; V. 14613), which had been found in 1915. (Ringer *et al.*, 2006)

In 2005 and 2006, Péter Szolyák directed excavations in B2 part of the Hall. He and his colleagues researched 15 square metres area. They found undisturbed and average 30 cm thick Pleistocene deposit in the No. 2 and 5 squares, which was served remain of vertebrate fauna and five knapped stones. This deposit corresponds to the fifth layer of Kadić (*Fig. 1*) (Ringer *et al.*, 2006).

2. The Pleistocene Vertebrate Fauna of the Herman Ottó Cave (László Kordos)

Ottokár Kadić excavated remain of 26 mammalian taxons overall. This number is based on the older (Éhik, 1916) and the modern taxonomy. Only four species (*Canis lupus*, *cf. Alopex lagopus*, *Ursus spelaeus*, *Rupicapra rupicapra*) were represented in both the layers of the Upper Entrance and the layers of the Lower Entrance and the Hall. (*Table 1.*)

The mammalian fauna is in the layers of the Upper Entrance and the Lower Entrance and the Hall in small number. The diversity of species is low in all three of places. The different between the species lists is seeming. The causes of these facts are probably in the different techniques of collecting and the different taphonomical processes. We think that the Pleistocene layers of the Herman Ottó Cave and the Herman Ottó Rock-Shelter are contemporaneous and accumulated in the same places but more times.

We detected 21 mammalian taxons in the assemblage, which had been collected in 2005–2006. (*Table 2.*) 12 taxons are the same in both the cave and the rock-shelter. (*Table 1.*) The total number of the taxons is 33. These data show that both of the fauna lived in an ecosystem with cold and temperate climate in the Upper Pleistocene. In 2006, we excavated 5 levels in the No. 2 and 5 squares. The levels were 10 cm thick. We found that the series of *Arvicolida* species were *Microtus arvalis*>*Microtus gregalis*-*Myodes glareolus*>*Microtus oeconomus* in the upper levels (2/II–III and 5/I–III). The series were *Microtus gregalis*>*Microtus arvalis*> *Microtus oeconomus* in the lower levels (2/IV–V and 5/IV–V). The *Lagurus lagurus* was detectable only in the 5/IV level. It seems that the fauna of the older levels is rather continental and the fauna of the younger levels is more temperate.

3. The connections among the faunal remain of the Herman Ottó Cave, the Szeleta Cave and the Istállós-kő Cave (László Kordos)

We analysed the connections among faunal remain of the Istállós-kő Cave, the Szeleta Cave and the Herman Ottó Cave. (Herman Ottó Cave: Éhik, 1916; Kordos, 2006, 2007; Szeleta Cave: Kadić, 1916b; Kordos, 2000, 2002; Istállós-kő Cave: Jánossy, 1955; Vörös, 1984; Kordos, 2001, 2004) The faunal remain of the caves derived from the Upper Pleistocene between about 40000 and 20000 BP. The collared lemming (*Dicrostonyx*) is an important indicator, because they lived in the Carpathian Basin before and after this era.

The caves have six common features:

1. The diversity of species is remarkably low (20–33 mammalian taxa). Probably, this number would not grow considerably in case of taking larger samples.

2. Basically, the faunal remains are the same in the different thick layers of the three caves. Above we presented the sequence of the *Arvicolida* species in the Herman Ottó Cave. In the Istállós-kő Cave, the *Microtus arvalis* is dominant with 44–67%. *Microtus gregalis* is represented with 9–20%. The proportion of *Arvicola terrestris* is between 6% and 19%. The *Microtus arvalis*>*Myodes glareolus*>*Microtus gregalis* sequence is significant in the No. 1 Section of the Szeleta Cave.

3. The presence of *Lagurus lagurus* was provable in the 5/IV level of Herman Ottó Cave. Their remains were also found in those levels of the Istállós-kő Cave, which are situated below the No. II. cultural layer. This species has not been known from the Szeleta Cave yet.

4. Common species are the *Ursus arctos*, *Canis lupus*, *Crocotta*, *Cervus*, *Rangifer*, *Alces*, *Megaceros* and the *Bos*. The *Ursus spelaeus* is dominant in both the Szeleta and the Istállós-kő Cave, but it is sporadically in the Herman Ottó Cave. The *Mammuthus*, *Coelodonta*, *Bison*, *Equus* and the *Leo* are absent alone from the Herman Ottó Cave, probably, because of the special taphonomy of the site. Exception *Ursus spelaeus*, all of the bigger mammalian species are rare enough.

5. Those species are absent from the faunal remains, which lived on extremely interglacial or glacial, woodland and steppe environmental. We could mention here the snakes, the bats, the shrews with white teeth, the filbert mice, the mice, the mole-rats, the squirrels, the common voles and the lemmings.

6. There is general presence of some species in all of three caves. The *Ochotona*, *Sicista* and *Citellus* are typical steppe species, which lived continuously during the Upper Pleistocene. There is the same situation with the *Talpa*, *Erinaceus* and *Myodes*, which demanded forest or opened environment with soil.

Basically, the vertebrate faunal remains of the three caves are the same. The era of them was named Middle Würm in the classical terminology. In Hungary, it corresponds to the Istállós-kő fauna level. (Kretzoi, 1953; Kretzoi and Vértes, 1965; Jánossy, 1979) In that time, the climate was cool and continental. The mammoth steppe ecosystem survived from the previous term. The arctic and the typical steppe species disappeared. Those species, which had preferred more humid and woodland environment, appeared.

In climato-stratigraphical context, this was an interglacial stage, which had become more and more continental. It can be correlated with the Danekamp/Arey/Stillfried B/Paudorf/Göttweig/Pod Hradem/PK1 interstadials of Middle Würm/Weichselian/Middle Pleniglacial stages. (Ravazzi, 2003; Albrecht, et al., 1972) The Danekamp, Hengelo, Moershoofd climatic stages of the Emiliani 3 Stage are not detected based upon the vertebrate fauna. (Ringer, 2002)

4. Notes to the connection between Palaeolithic knapped stones and the faunal remains (Péter Szolyák)

An accentuated aim of the excavations in 2005 and 2006 was to collect numerous faunal remains in case of finding unobtainable layers of Ottokár Kadić. We planned that we use the samples to gain data to reconstruct the climate and the environment of Ice Age. We also wanted to take more correct the relative and absolute chronology of the Palaeolithic assemblage.

We did not find remains of the No. 1 (*stream-gravel*), No. 2 (*yellow clay with limestone debris*) and the No. 3 (*yellow limestone breccia*) layers of Kadić. On the other hand, we were able to document the No. 4 (*yellow fine sand*), No. 5 (*yellow clay*) and the No. 6 (*brown limestone debris*) layers in dual position. Remains of three layers were researchable on the wall of the B2 part of the cave. The layers are separated clearly from each other and from remains of the No. 9 and 10 Holocene layers of Kadić. (Fig. 2) We also found large continuous parts of the No. 4 and 5 layers on the rock-bottom. These patches were situated on the northern and the southern ends of the No. 1 Cranny (B2 part of the cave). We could collect faunal remains just from the No. 5 layer. Five knapped stones had been also recovered from there (Ringer et al., 2006).

There is an important parallelism between the excavations in 1915/1917 and 2005–2006 having respect to their results. Just those Pleistocene layers gave fauna remain, which gave knapped stones. It is not too surprisingly in case of the revision excavations because of finding few traces of the original layers. On the contrary, it is possible that Kadić and his workers collected fauna remain only from those layers, which gave lithic finds. It is remarkable that the No. 1, 4 and 6 layers were sterile in 1915. Probably, their main aim was to find the traces of the prehistoric men and not to do a very complex excavation. They did not use washing techniques to research the sediments.

The assemblages of the Herman Ottó Cave and the Herman Ottó Rock-shelter were determined Upper Palaeolithic (Arignacian, Solutréan, Châtelpéronian and Cave Gravettian) by former specialists. One of the authors (P. Sz.) also defined the collection as an Upper Palaeolithic assemblage based on his technological and typological researches. His results in detail will be published in his PhD dissertation in 2009. Among the knapped stones, which were excavated in 1915, there are few characteristic and typical artefacts (blades with Aurignacian retouch, burins, and blades truncating at an angle, end-scrapers and borers, and combined tools). The proportion of the blades is relatively large. The unipolar and bipolar blade-cores are more than the flake-cores. According to the stigmas of finds, the prehistoric men preferred the soft hammers in the Herman Ottó Cave. All of these features indicate the Gravettian culture, which was influenced by the Aurignacian culture.

The technological, typological and taphonomical features of the knapped stones suggest that there were several settling or cultural levels in the cave. To separate these levels exactly is not possible yet.

The term between 40000 and 20000 BP, which was bordered by fauna, corresponds the terms of the above mentioned archaeological cultures. Unfortunately, we do not know the exact vertical and/or horizontal position of the artefacts inside the layers because of the lacks of old documentation. The fauna is not conformable to separate different parts of the Palaeolithic assemblage by layers and/or cultural levels. Although the newer faunal remain show just the features of the layer 5, but it is very similar to the features of layer 2 and 3. Otherwise, we think that the latter layers stood together for long time. In 2006, we excavated a radiolarite backed micro-blade from the layer 5. It is more adaptable to establish the new interpreting of finds in detail, because it is a typical tool in the younger Gravettian (*Fig. 3*).

The oldest presence of Gravettian is known from Bodrogkeresztúr Henye-hill in Hungary. The radiocarbon datum is 28700±3000 BP (GXO 195). (Geyh *et al.*, 1969) We got two AMS data (35410±660 BP and 35630±630 BP) from a cave bear bone and tooth to the Herman Ottó Cave in 2000. As we do not know the exact position of the artefacts and the faunal remain excavated by Kadić, these data are connecting to the age of the layer 2 and not to the age of archaeological assemblage. If the faunal remain and knapped stones connected close together, the mentioned radiocarbon data would give the oldest presence of Gravettian in territory of Hungary. These data would fit well to the Aurignacian occupations in Peskő Cave and Istállós-kő Cave. We will get more important and authentic data with dating of new faunal remain from layer 5 of Kadić.

László Kordos–Péter Szolyák

ADATOK A BODROGKÖZ BOGÁRFAUNÁJÁHOZ

(COLEOPTERA: CANTHAROIDEA, CLEROIDEA,
LYMEXYLOIDEA, CUCUJOIDEA [RÉSZBEN], TENEBRIONOIDEA)

SZALÓKI DEZSŐ és HEGYESSY GÁBOR

Ebben a dolgozatban a szerzők az észak-alföldi Bodrogeköz területéről az elmúlt 110 év során ismertté vált lágybogáralkatúinak (Cantharoidea), szúfarkasalkatúinak (Cleroidea), farontóbogáralkatúinak (Lymexyloidea) és gyászbogáralkatúinak (*Tenebrionoidea*) adatait közlik. A lágybogáralkatúak (*Cantharoidea*) összesen 31 fajjal (ebből a *Lampyridae* 2, a *Drilidae* 1, a *Cantharidae* 28 fajjal) képviseltetik a családcsoporthat, a szúfarkasalkatúak (*Cleroidea*) 39 fajjal (ebből a *Trogossitidae* 3, a *Cleridae* 8, a *Malachiidae* 19, a *Dasytidae* 9 fajjal), míg a *Lymexyloidea* 1 fajjal (*Lymexylidae* 1 fajjal) van jelen. A *Cucujoidea* családcsoporthat csupán egy családját (*Bothrideridae* 1 faj) dolgoztuk fel eddig (mivel ez korábban a *Colydiidae* része volt), a többség értékelését itt nem tesszük meg. A gyászbogáralkatúakat (*Tenebrionoidea*) 114 faj (ebből 1 *Prostomidae*, 6 *Zopheridae* (ez korábban *Colydiidae* család volt), 2 *Tetratomidae*, 10 *Mycetophagidae*, 40 *Tenebrionidae* (beleértve a korábban önálló *Lagriidae* és *Alleculidae* családokat), 6 *Melandryidae*, 6 *Mordellidae* (itt a fajok jelentős részét még nem dolgoztuk fel), 1 *Scaptiidae*, 11 *Meloidae*, 2 *Aderidae*, 15 *Anthicidae*, 3 *Pyrochroidae*, 4 *Salpingidae* és 9 *Oedemeridae* faj) képviseli. Így a feldolgozott csoportoknak (23 bogár-családnak) összesen 186 fajáról van információnk. Munkánkban először a mai magyarországi Bodrogeköz területére vonatkozó szakirodalmi előzményeket értékeljük, majd ezeket is belevonva (és a korábban eltérő neveket megfeleltetve a maiaknak) listát adunk a táj bogarairól.

A Bodrogeköz területéről származó szakirodalmi adatok

A Bodrogeköz bogarainak kutatásáról BIRÓ Lajos (1883) írásában találjuk az első információkat. 13 egyértelműen bodrogeközi fajról tesz említést. Ennek kiegészítéseként Zemplén vármegye tiszti főorvosa, CHYZER Kornél (1885) nem közöl további adatokat. KUTHY Dezső (1897) faunakatalógusában az előbbiekből vett át információkat. KASZAB Zoltán (1938) maga is gyűjtött Szegi mellett, de csak egy új faj adatát említi. HORVATOVICH Sándor (1969) lágytestű bogarokról (*Malacodermata*) írt munkájában nem találtunk újabb információkat e tájról. TÓTH László (1973, 1981) ugyancsak a korábbi gyűjtések példányait dolgozta fel. Új adat nem található ezek között. KOVÁCS Tibor és HEGYESSY Gábor (1994) illetve SZALÓKI Dezső (1998) az elmúlt évtizedben (1993) kezdett kutatás elején előkerült, országosan ritka, de a Bodrogeközben viszonylag nagyobb populációt mutató *Cerocoma schaefferi* (L.) nevű torzcsápúbogár-fajról számolt be.

A szakirodalmi adatok értékelése során nem vettük figyelembe a csupán településnévvel rögzített, nem egyértelműen bodrogeközi adatokat (Sáropatak, Sátoraljaújhely, Tokaj), mivel ezeknek a városoknak jelentős hegyvidéki területük is van.

BIRÓ (1883): *Tritoma quadriguttata* Müll.: Alsóberecki – *Malthodes minimus* L.: Alsóberecki – *Crypticus quisquilius* L.: Pácin – *Palorus melinus* Hrbst.: Alsóberecki – *Corticeus bicolor* Oliv.: Alsóberecki – *Tenebrio picipes* Hrbst.: Alsóberecki – *Euglenes pruinosus* Kiesw.: Alsóberecki – *Notoxus cornutus* Fabr.: Pácin – *Meloe rugosus* Marsh.: Alsóberecki – *Cerocoma schreberi* F.: Alsóberecki – *Mylabris floralis* Pall.: Alsóberecki – *Chrysanthia viridis* Schm.: Alsóberecki (Mocsáry). (MOCSÁRY (1875) cikkében csak Bresztórol írja, semmilyen más alsóberecki adatai sincsenek, mert dolgozatából kiderül, hogy nem járt ott. Valószínű, hogy a településnevek rövidítésénél tévedett Biró. Így e faj bodrogi adatait tévedésnek minősítjük, a bizonyított fajok listájából töröljük.) – *Rhinosimus planirostris* F.: Alsóberecki. KUTHY (1897): *Tritoma quadriguttata* Müll.: Alsóberecki – *Palorus depressus* F.: Alsóberecki – *Corticeus bicolor* Oliv.: Alsóberecki – *Meloe rugosus* Marsh.: Alsóberecki – *Cerocoma schreberi* F.: Alsóberecki – *Euglenes pruinosus* Kiesw.: Alsóberecki – *Chrysanthia viridis* Schmidt: Alsóberecki. (Az átvett adat tévessége miatt törölnöd!). KASZAB (1938): *Pedinus ullrichi* Seidl.: Szegi – *Palorus depressus* F.: Alsóberecki – *Hypophloeus bicolor* Ol.: Alsóberecki. KASZAB (1942): *Oenas crassicornis* Illig.: Szegi-Bodrogi – *Cerocoma schreberi* F.: Alsóberecki – *Meloe rugosus* Marsh.: Alsóberecki. TÓTH (1973): *Oenas crassicornis* Ill.: Szegi (Kaszab Z.). TÓTH (1981): *Aderus pruinosus* Kiesw.: Alsóberecki. KOVÁCS és HEGYESSY (1994): *Cerocoma schaefferi* (Linnaeus, 1758): Zemplénagárd: Nagy-liget, 1993. VI. 12., HG. SZALÓKI (1998): *Cerocoma schaefferi* (Linnaeus, 1758): Zemplénagárd: Nagy-liget, 1994. VI. 20., HG.

Bogár-faunisztikai kutatások a Bodrogi közben

1993-ban vette kezdetét a magyarországi Bodrogi köz bogárfaunáját feltáró munka, amelynek eredményei között a címben jelölt családsorozatokról is számos adat jutott birtokunkba. A terepi mintavételezéseket legnagyobb részben HEGYESSY Gábor, a sátoralja-újhegyi Kazinczy Ferenc Múzeum munkatársa végezte. A feldolgozásban rajta kívül még dr. MERKL Ottó, a Magyar Természettudományi Múzeum osztályvezetője is segédkezett, a determinálás és adatrögzítés jelentős részben azonban SZALÓKI Dezső munkája.

Védett és ritka fajok

Az előkerült fajok között számos érdekes, ritka bogár van. A természetvédelem az elmúlt évtizedekben törvényes védelemben részesítette a Bodrogi köz területéről is kimutatott bogarak néhány fajtát (3 faj). Ezek alkalmasak lehetnek arra, hogy a táj természeti értékességét igazolják, általuk is a vidék sokszínűségét, diverzitását más élőlények, köztük az ember életterének hosszú távú fennmaradását biztosíthatják.

Schizotus pectinicornis (Linnaeus, 1758) – kis bíborbogár: Egész Európában előfordul. Általában középhegységeink magasabb régióiban található. Lárva hársfában, a kéreg alatt fejlődik. A Bodrogi köz jelentősebb erdőiben került elő. Védett, eszmei értéke 2000 Ft.

Meloe decorus Brandt et Erichson, 1832 – díszes nünüke: Nyugat-, Délnyugat-Európában elterjedt ritka faj. A vörös könyv szerint eltűntnek kell tekinteni. Mégis több magyarországi helyről is előkerült. A Bodrogi és a Tisza gátjain több helyütt tenyészik, az imágó már április elején rajzik. Védett, eszmei értéke 50 000 Ft.

Hycleus tenerus (Germar, 1834) – kis hólyaghúzó: Előfordul Közép-Európában és a Balkánon. Nálunk a Nagyalföld és környező dombvidéken tömegesen található. Elsősorban a szikes területeken jelenik meg nagyobb egyedszámban. A Bodroghözben homokdombok között találtuk. Védett, eszmei értéke 2000 Ft.

Ancyrona japonica Reitter, 1889 – japán korongbogár: Az utóbbi években az ország több pontjáról is előkerült. Fényre is repül, a Bodroghöz peremén is így találtuk.

Allonyx quadrimaculatus (Schaller, 1783) – négyfoltos szúfarkas: Közép- és Dél-Európában él. Magyarországon igen ritka, bodroghözi adata a második volt. Elsősorban fenyegekben található. A kéreg repedéseiben egy kéregpoloska (*Aradus cinnamomeus*) lárváira vadászik (KASZAB 1955).

Denops albofasciatus (Charpentier, 1825) nagyfejű szúfarkas: Közép- és Dél-Európában, a Kaukázusban és Észak-Afrikában honos. Nálunk ritka. Szűféléktől fertőzött lombos fák gallyaiban, szőlőtövekben fejlődik. Ragadozó: lárvája és az imágó is a farontó bogarakat pusztítja. A Tokajban talált példány vadszőlő indáján vadászott.

Litargus balteatus Leconte, 1856 – amerikai gombabogár: Koszopolita faj. Magyarországon csak kevés helyről ismert (ŚLIPIŃSKI és MERKL 1993). A vizsgált területeken több pontról is előkerült.

Prostomis mandibularis (Fabricius, 1801) – fogasállúbogár: Előfordul Dél-Európában és a Kaukázus déli oldalán. Magyarországon csak kevés helyről ismert, ritka faj. Az imágó vörösen korhadó fák törzsében található.

Cerocoma schaefferi (Linnaeus, 1758) – kis torzcsápúbogár: Spanyolországtól az Uralig megtalálható, de Magyarországon ritka, alig néhány régi adata ismert. Zemplénagárd környékén parlagokon, *Matricaria* sp. virágján olykor tömegesen található.

Anthicus ater (Panzer, 1796) – rövidszőrű fűregbogár: Előfordul Dél-Európában és Szibériában. Magyarországról kevés helyről ismert, ritka faj. Bodroghözi előfordulása új.

A fajok adatainak felsorolása

A bogárfajok tudományos nevén kívül azért nem adtuk meg az összes faj magyar nevét, mert kéziratunk befejezésekor még nem jelent meg. A bogárcsaládok magyar neveit is csupán a könnyebb tájékozódás miatt közöltük, mert ezek közül néhány család tudományos neve taxonómiai ténykedések (családok összevonása, egyes fajok átsorolása stb.) okán eltér a korábbi szakirodalmakban megjelentektől. A nagyobb rendszertani egységek (családcsoportok, családok) a rendszertanban elfogadott sorrendben, a családon belül a fajok pedig betűrendben követik egymást.

Az adatok felsorolásánál a gyűjtők nevét rövidítettük: Ádám László = ÁL, Hegyessy Gábor = HG, Hegyessy Sándor = HS, Kondorosy Előd = KA, Orosz András = OA, Pelles Gábor = PG, Podlussány Attila = PA, Rédei Dávid = RD, Serfőző József = SJ, Szalóki Dezső = SzD.

Az egyes bogárfajok adatai a településnevek, azon belül a földrajzi nevek betűrendes sorrendjében követik egymást. A településeket kötőjel (–), a földrajzi neveket pontosvessző (;) választja el egymástól, majd a mintavétel időpontjai és a mintavételezők nevének rövidítései következnek.

CANTHAROIDEA

Lampyridae Latreille, 1817 – Szentjánosbogár-félék

Lampyris noctiluca (Linnaeus, 1767) – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 2005. VIII. 3., HG; Mosonnai-erdő, 1993. X. 30., HG – Sárospatak: Füzes-ér, 2007. IV. 23., HG – Tiszakanyár: Tisza-híd, 2000. VI. 9., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VII. 31., HG.

Phosphaenus hemipterus (Geoffroy, 1762) – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG – Balsa: Homokos-hát, 1993. VI. 13., HG – Bodrogkeresztúr: Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG; Lebuj, 1994. VII. 10., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. VI. 30., 1995. VII. 25., HG – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. VII. 11., HG; Póherei-dűlő, 2007. VI. 27., HG – Dámóc: Örhegy, 2007. VI. 12., HG; Örhegy, File-szög-alj, 1993. VII. 11., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. VII. 21., HG – Gávavencsellő: Lapály, 1996. VII. 6., HG; Lomos, 1996. VII. 6., HG; Remete, 1996. VII. 6., 1997. VII. 4., HG – Karcsa: Becksed, 1994. VI. 19., HG; Becksedi-erdő, 2007. VI. 15., HG; Lábszár, 1994. VI. 19., HG – Karos: Móka-domb, 2005. VI. 28., HG – Nagyrozvágó: Kárászos-legelő, 2004. VII. 21., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG; Galambos, 1993. VII. 10., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Pácín: Mágócsi-kastély, 1994. VII. 12., 2007. VI. 29., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VII. 11., 1999. VII. 25., HG; Mosonnai-erdő, Égeres, 1999. VII. 25., HG; Mosonnai-erdő, Karcsa-ér, 2005. VII. 19., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VI. 20., 1994. VII. 13., HG, HS – Sárazsadány: Török-ér, 1993. VII. 10., 2007. V. 28., 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Baksa-homok, 1999. VII. 4., HG; Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., 2007. VII. 19., HG; Füzes-ér, 2007. IV. 23., 2007. VII. 19., HG; Kazaitanya, 1993. VI. 13., 1993. VII. 10., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. VII. 19., HG – Sátoraljaújhely: Kaizer, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, északi rész., 1999. VIII. 11., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1999. VII. 13., HG; Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VII. 13., 1997. VII. 13., 2007. VII. 7., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 1., 2007. VII. 7., HG; Molyva-domb, 1999. VII. 22., HG – Szegilong: Meszes, 1994. VI. 13., HG – Timár: Luka-tó, 1993. VII. 10., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VII. 6., HG – Tiszacsermely: Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VII. 11., HG – Tokaj: Bodrogzug, Rákóczi-vár, 2006. VIII. 1., HG – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VII. 10., HG; Palocsa, 2007. V. 28., 2007. VI. 17., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VII. 11., 2007. VI. 12., HG.

Drilidae Latreille, 1817 – Csigabogárfélék

Drilus concolor Ahrens, 1812 – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 3., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. VI. 12., HG, HS.

Cantharidae Imhoff, 1856 – Lágybogárfélék

Cantharis annularis Ménétris, 1836 – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. V. 22., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Karcsa: Kender-homok, 2005. VI. 2.,

HG, HS – Olaszliszka: Bodrog, komp, 2003. V. 8., HG; Fenyér, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG.

Cantharis fusca Linnaeus, 1758 – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Ledmecő, 1994. V. 13., 1994. V. 23., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., 1995. VI. 6., HG; Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG, HS – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS; Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2001. V. 10., , 2007. V. 28., HG, HS; Remete, 1996. VI. 10., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Kender-homok, 2005. VI. 2., HG, HS; Lábszár, 1994. V. 23., HG – Karos: Eperjes-szög, 2006. V. 21., HG; Köles-fenek, 1995. VI. 6., HG; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2. HG, HS – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Kisrosvágy: Zorin-dűlő, 2002. V. 10., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. V. 20., HG – Pácin: Pácini-legelő, 1995. V. 16., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2006. VI. 3., HG; Kazaitanya, 1993. VI. 8., 2006. VI. 3., HG; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG – Sátoraljújhely: Ortás, 2001. V. 4., HG; Száraz-rét, 1997. V. 18., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. V. 9., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. VI. 6., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Nagyhomok, Süly-homok, 1995. V. 16., HG; Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG; Őrszemilegő, 1995. VI. 6., HG – Vajdácská: Kopaszló-sarok, 2003. V. 8., HG, HS, 2004. V. 13., HG – Zalkod: Palocsa, 2002. V. 9., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG.

Cantharis lateralis Linnaeus, 1758 – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS; Patkó, 1995. VI. 6., HG – Bodrogkeresztúr: Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG; Malom-szeg, 1995. VI. 29., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG; Nagy-erdő, 1995. VI. 6., HG; Póherei-dűlő, 2007. VI. 27., HG, HS – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VI. 2., 1997. VI. 5., HG, 2007. V. 28., HG, HS; Gyuj tava, 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., 2001. VII. 5., HG; Lapály, 1996. VI. 2., HG; Remete, 1996. VI. 10., HG – Györgyarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG; Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG; Őz-gerind, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG, 2007. VI. 15., HG, HS; Lábszár, 1993. VII. 23., 1994. VI. 19., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG, HS; Köles-fenek, 1995. VI. 6., HG; Mókadomb, 2005. VI. 2., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG; Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Nagyrosvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., HG, HS – Pácin: Pácini-legelő, 1995. V. 15., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VI. 20., 2007. VI. 12., HG, HS – Sáradsadány: Török-ér, 2007. V. 14., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Déli-Bodrog-holtág, 2006. VI. 3., 2007. V. 14., 2007. VII. 19., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., 2007. V. 28., HG; Kazaitanya, 1993. VI. 8., 1993. VII. 10., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. V. 25., HG, HS; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG Tarattyá laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljújhely: Epreskert, Hetes-tábla, 2007. VI. 6., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VI. 1., HG; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG; Pap-tó, 1996. VII. 14., HG; Száraz-rét, 1997. V. 18., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG; Tód alja, 1996. VII. 6., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS; Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG,

HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG; Őrszemi-legelő, 1995. VI. 6., HG, 2007. V. 15., HG – Zalkod: Erkecse, 1993. VI. 13., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 1994. VI. 20., HG.

Cantharis liburnica Depoli, 1912 – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. V. 8., HG, HS.

Cantharis livida Linnaeus, 1758 – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS; Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., 1997. VI. 12., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Ledmecő, 1994. V. 23., 1995. V. 16., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., 1995. VI. 6., HG; Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG, HS; Svarc-tag, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG; Darvasi-legelő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 6., 1997. VI. 5., 2001. V. 10., HG; Gyujtava, 1996. V. 8., HG; Lapály, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG; Lomos, 1996. VI. 10., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. VI. 10., HG; Remete, 1996. VI. 10., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG; Őz-gerind, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Kender-homok, 2005. VI. 2., HG – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 20., 2007. VI. 6., HG; Köles-fenék, 1995. VI. 6., HG; Móka-domb, 2005. VI. 2., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG; Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG; Pap-erdő, 1999. V. 13., HG – Nagyrozvagy: Kárászos-legelő, 2004. V. 7., HG – Pácín: Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG; Pácini-legelő, 1995. V. 15., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VII. 13., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Kányás-dűlő, 2007. IV. 26., HG; Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárazsadány: Török-ér, 2007. V. 14., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., HG; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG; Tarattyja laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VI. 16., HG; Long-erdő, Kapronca, 1994. V. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakanyár: Tisza-híd, 2000. VI. 9., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., HG, HS; Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS, 2007. VI. 17., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., 1994. VI. 20., HG; Nagy-liget, 1996. V. 31., HG.

Cantharis nigra DeGeer, 1774 /≠ *Cantharis bicolor* Herbst, 1784/ – Alsóberecki: Berecki-híd, 1997. VII. 19., HG – Cigánd: Póherei-dűlő, 2007. VI. 27., HG, HS – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG, HS; Lábszár, 1993. VII. 23., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. VII. 10., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. VI. 17., HG; Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 7., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Tiszacsermely: Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG, HS – Tokaj: Rákóczi-vár, 2006. VII. 7., HG; Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Zalkod: Erkecse, 1993. VI. 13., HG.

Cantharis nigricans (O. F. Müller, 1776) – Alsóberecki: Holt-Bodrog, 1995. V. 11., HG – Bodrogheresztúr: Lebujs, 1994. V. 22., HG – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. VI. 6., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS; Őrhegy, File-szög-alj, 1993. VI. 12., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Lábszár, 1994. V. 23., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Pácín: Mágócsi-kastély, 1994. V. 17., 1994. V. 23., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 1994. VI. 20., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Semjéni-erdő, 1997.

V. 24., HG – Sárospatak: Koholya-tető, 1995. V. 25., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszakanyár: Tisza-híd, 2000. V. 3., 2000. VI. 9., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS.

Cantharis pallida Goeze, 1777 – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. V. 22., HG – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Felsőberegkei: Bodrog-ártér, 2003. V. 8 HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 8., 2007. V. 28., HG, HS – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 23., HG – Karos: Köles-fenek, 1995. VI. 6., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2000. VI. 11., HG; Berecki híd, szilfás erdősáv, 2007. V. 1., HG, HS; Long-erdő, Kacsató, 1997. VI. 16., HG, 2007. V. 1., 2007. VI. 1., HG, HS; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. V. 8., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 1992. VI. 6., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS.

Cantharis pellucida Fabricius, 1792 – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 1., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsató, 1997. VI. 16., HG.

Cantharis pulicaria Fabricius, 1781 – Karos: Móka-domb, 2005. V. 3., HG, HS.

Cantharis rufa Linnaeus, 1758 – Alsóberegkei: Berecki híd, 2003. VII. 21., HG, 2007. VI. 1., HG, HS – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG; Nagy-erdő, 1995. VI. 6., HG; Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG, HS – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VI. 2., 1996. VII. 6., 2007. V. 28., HG, HS; Lapály, 1996. VI. 2., HG; Remete, 1996. VI. 2., 1996. VI. 10., HG – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., 2007. VI. 15., HG; Lábszár, 1994. V. 26., 1994. V. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG, HS, 2007. VI. 29., HG; Köles-fenek, 1995. VI. 6., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrozvágy: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. V. 20., 1993. VI. 13., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Pácin: Mágócsi-kasztély, 2007. VI. 29., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Méhes-sugoly, 1993. VII. 11., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Sáradsadány: Török-ér, 2007. V. 28., HG, HS, 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Kazaitanya, 1993. VI. 8., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. V. 25., HG, HS; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS; Epreskert, Hetes-tábla, 2007. VI. 6., HG; Felsőberegkei-rév, 1997. VI. 29., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 1992. VI. 9., 1997. VI. 16., HG, 2007. VI. 1., HG, HS; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VI. 1., HG; Pap-tó, 1995. V. 29., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakanyár: Tisza-híd, 2000. VI. 9., HG – Tiszakarád: Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS; Kopaszló-sarok, 1992. VI. 6., HG – Zalkod: Erkecse, 1993. VI. 13., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 13., HG.

Cantharis rustica Fallén, 1808 – Balsa: Görbe-tó, 1997. V. 11., HG – Bodroghalom: Patkó, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., HG – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. V. 22., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Ledmecő, 1994. V. 13., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG; Svarc-tag, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Birmis-tó, 2007. IV. 26., HG; Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS

– Felsőberekci: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG, HS – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. V. 8., 1997. V. 11., HG; Lapály, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG – Kenézlő: Görbe-éri-rét, 1993. V. 20., HG – Lácacséke: Buglyoska, 2007. IV. 26., HG; Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., HG, HS; Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 1., 1994. V. 23., HG; Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG; Pácin-legelő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. V. 1., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Kányás-dűlő, 2007. IV. 26., HG; Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., HG, HS; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1997. V. 16., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VI. 16., HG; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG; Rettel-dűlő, 1995. V. 25., HG; Száraz-rét, 1997. V. 18., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. V. 11., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., HG; Nagyhomok, Sülyhomok, 1995. V. 16., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., 2003. V. 8., HG, HS, 2004. V. 13., HG – Zalkod: Palocsa, 2002. V. 9., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 2007. V. 3., HG, HS.

Crudosilis ruficollis (Fabricius, 1775) – Gávavencsellő: Gyuj tava, 1996. VII. 8., 2001. VII. 5., HG – Karcsa: Lábszár, 1997. V. 24., HG.

Malthinus balteatus Suffrian, 1851 – Révleányvár: Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS.

Malthinus flaveolus (Herbst, 1786) – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS.

Malthinus frontalis (Marshall, 1802) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. V. 4., HG.

Malthodes debilis Kiesenwetter, 1852 – Sátoraljaújhely: Berecki hid, 2000. VI. 11., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VI. 16., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG.

Malthodes dimidiaticollis (Rosenhauer, 1847) – Tiszakarád: Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG.

Malthodes marginatus (Latreille, 1806) – Karcsa: Becskedi-erdő, 1994. V. 1., HG – Lácacséke: Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Sárospatak: Bodrog, Fazekas sor, 2003. VI. 11., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 2007. V. 1., HG, HS; Long-erdő, Kőkényes, 2001. IV. 25., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS.

Malthodes maurus (Laporte de Castelnau, 1840) – Cigánd: Ledmecő, 1995. V. 16., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 2007. V. 1., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., HG.

Malthodes minimus (Linnaeus, 1758) – Alsóberekci, (BIRÓ 1883) – Gávavencsellő: Lapály, 1996. VI. 2., HG; Remete, 1996. VI. 2., 1996. VI. 10., HG – Karos: Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrozvágó: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Sátoraljaújhely: Berecki hid, 2000. VI. 11., HG; Pap-tó, 1995. V. 29., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakanyár: Tisza-híd, 2000. VI. 9., HG – Zalkod: Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG.

Metacantharis clypeata (Illiger, 1798) /= *Metacantharis haemorrhoidalis* (Fabricius, 1792) – Bodrogkeresztúr: Lebuja, 1994. V. 22., HG – Bodrogszegi: Bodrogpart, 1995. V. 24., HG – Olaszliszka: Galambos, 2007. IV. 13., HG – Sárospatak: Füzes-ér, 2007. IV. 25., HG, HS; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG – Sátoraljaújhely: Berecki hid,

szilfás erdősáv, 2007. V. 1., HG, HS; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG; Száraz-rét, 1997. V. 2., HG.

Metacantharis discoidea (Ahrens, 1812) – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1997. VI. 12., HG.

Rhagonycha fulva (Scopoli, 1763) – Alsóberecki: Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, HS, 2007. VII. 7., HG – Bodroghalom: Nyárjas-dűlő, 1994. VII. 13., HG – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG; Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG; Lebuj, Bodrog-part, 2002. VII. 11., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. VI. 30., 1995. VII. 25., HG – Cigánd: Ledmecő, 1993. VII. 31., HG; Nagy-erdő, 1995. VII. 11., 2007. VII. 17., HG; Póherei-dűlő, 2002. VII. 20., 2002. VII. 31., HG, 2007. VI. 27., HG, HS – Felsőberecki: Bodrog-part, 2007. VII. 7., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 6., HG; Gyujtava, 1996. VII. 6., HG; Lomos, 1996. VII. 6., HG; Marót-zugi-Holt-Tisza, 1996. VII. 6., HG; Remete, 1996. VII. 6., 1997. VIII. 14., HG – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG; Lábszár, 1993. VII. 23., 1994. VIII. 20., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. VII. 25., HG – Kékce: Galambos-szeg, 2004. VII. 15., HG – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. VII. 10., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG; Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., HG; Pap-erdő, 1999. VII. 25., HG; Szilvás-homok, 1999. VII. 25., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. VII. 10., 1993. VIII. 13., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 2004. VII. 14., 2005. VIII. 3., 2007. VI. 29., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VII. 11., 1999. VII. 25., 2005. VII. 19., HG – Révleányvár: Ricsei-morotva, 1993. VII. 23., HG – Sárazsadány: Török-ér, 1993. VII. 10., 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. VII. 19., HG; Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. VII. 19., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG; Vízikapu, 2002. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, HS, 2007. VII. 7., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 2007. VII. 7., HG, HS; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 7., 2007. VII. 31., HG; Pap-tó, 1996. VII. 14., HG – Semjén: Balázs-erdő, 1993. VII. 23., 2004. VII. 21., HG; Galamb-szék, 1993. VII. 11., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., 2002. VII. 20., HG; Tódalja, 1996. VII. 6., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., HG; Határszél, gát, 2002. VII. 31., HG; Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG, HS – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zalkod: Erkecse, 1993. VII. 10., HG; Palocsa, 2007. VI. 17., HG – Zemplénagárd: Holt-Tisza, 1993. VII. 23., HG; Nagy-liget, 1994. VI. 20., HG; Nagypusztá, 1993. VII. 23., HG.

Rhagonycha lignosa (O. F. Müller, 1764) – Alsóberecki: Holt-Bodrog, 1995. V. 11., HG – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG – Karos: Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., 2007. IV. 26., HG; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 1994. V. 17., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG; Pácini-legelő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, szilfás erdősáv, 2007. V. 1., HG, HS; Pap-tó, 1995. VI. 29., HG – Tiszabercel: Tódalja, 1996. VI. 2., HG – Vajdácská: Kopaszló-sarok, 2003. V. 8., HG, HS.

Rhagonycha nigriventris Motschulsky, 1860 (= *Rhagonycha limbata* C. G. Thomson, 1864) – Alsóberecki: Holt-Bodrog, 1995. V. 11., HG – Balsa: Görbe-tó, 1997. V. 11., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., 1995. V. 16., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., 1995. VI. 6., HG; Póherei-dűlő, 2007. IV. 12., HG, HS; Svarc-tag, 1995. V. 16., HG

– Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., 1997. V. 11., 2001. V. 10., 2007. V. 28., HG, HS; Gyujtava, 1996. V. 8., HG; Lapály, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG; Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG; Szállászeg, 1996. V. 10., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Lábszár, 1994. V. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. IV. 26., HG – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. V. 20., 2007. IV. 13., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 23., 1994. VI. 19., HG; Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG; Pácin-legelő, 1995. V. 16., HG – Sáradsány: Török-ér, 2007. V. 14., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. IV. 25., HG, HS; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. V. 1., 2007. VI. 1., HG, HS; Long-erdő, Kacsató, 1997. VI. 16., HG; Vinyik-dűlő, 1999. V. 10., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. V. 16., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., 1995. VI. 6., HG – Vajdácska: Kopaszló-sarok, 1992. VI. 6., 1995. V. 7., HG, 2003. V. 8., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS, 2007. V. 13., HG.

Rhagonycha rorida Kiesenwetter, 1867 – Sárospatak: Koholya-tető, 1995. V. 25., HG.

Rhagonycha testacea (Linnaeus, 1758) – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. IV. 26., HG – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., HG.

Lymexylidae Fleming, 1821 – Farontóbogár-félék

Lymexylon navale (Linnaeus, 1758) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG.

Trogossitidae Latreille, 1802 – Korongbogár-félék

Tenebroides mauritanicus (Linnaeus, 1758) /= *Tenebroides fuscus* (Goeze, 1777) – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 23., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. IV. 15., HG.

Grynocharis oblonga (Linnaeus, 1758) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG; Long-erdő, Kacsató, 1996. IV. 29., HG – Tokaj: Tiszahíd, 2000. IV. 17., HG.

Ancyrona japonica Reitter, 1889 – Bodrogszegi: Bodrog-part., 1997. VI. 12., fényre, HG.

Cleridae Latreille, 1802 – Szúfarkasfélék

Allonyx quadrimaculatus (Schaller, 1783) – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG.

Denops albofasciatus (Charpentier, 1825) – Tokaj: Rákóczi-vár, vadszőlő indájáról, 2006. VII. 7., HG.

Necrobia violacea (Linnaeus, 1758) – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1997. V. 1., döglött rókáról, HG.

Opilo mollis (Linnaeus, 1758) – Bodrogszegi: Bodrog partja, 2008. IV. 10., HG, PA.

Thanasimus formicarius (Linnaeus, 1758) – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. V. 22., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsató, 1993. VI. 3., 1996. V. 4., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. IV. 25., HG.

Tilloidea unifasciata (Fabricius, 1787) – Sátoraljaújhely: Kaizer, szil ágából, 2001. XII. 1., HG.

Tillus elongatus (Linnaeus, 1758) – Gávavencsellő: Remete, 1996. VI. 2., HG – Sátoraljaújhely: Ó-Ronyva, 2000. III. 5., HG.

Trichodes apiarius (Linnaeus, 1758) – Bodroghalom: Medvetanya, 2006. VI. 21., HG – Karcsa: Becsked, legelő, 2004. VIII. 4., 2007. VI. 15., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Kisrosvágy: Berzsény, 2004. VII. 3., HG – Lácacséke: Szilvás-homok, 1999. VI. 12., 1999. VII. 25., HG; Úr-homok-dűlő, 1993. VIII. 20., HG – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. VII. 17., HG; Mosonai-erdő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Ricse: Berenás-dűlő, 1993. VIII. 20., HG – Sáradsadány: Török-ér, 1993. VI. 8., 1993. VII. 10., HG – Sárospatak: Kazaitanya, 1993. VI. 13., HG; Végardó, fürdő, 2004. VII. 20., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VI. 13., HG; Long-erdő, Kacsató, 1992. VI. 9., 1997. VI. 16., HG – Semjén: Balázs-erdő, 2004. VII. 21., HG; Dobra-Semjéni-csatorna, 2004. VII. 21., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VII. 10., HG.

Malachiidae Fleming, 1821 – Bibircsesbogár-félék

Anthocomus equestris (Fabricius, 1781) /= *Anthocomus bipunctatus* (Harrer, 1784) – Kisrosvágy: Berzsény, 2006. VI. 9., HG – Zalkod: Palocsa, 2002. V. 9., HG.

Anthocomus rufus (Herbst, 1784) /= *Anthocomus coccineus* (Schaller, 1783) – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1993. VIII. 17., HG.

Apalochrus femoralis Erichson, 1840 – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 6., 2007. V. 28., HG, HS; Lomos, 1996. VII. 6., HG; Marót-zugi-Holt-Tisza, 1996. VII. 6., HG; Pusztafaluj-dűlő, 1996. VI. 10., HG; Remete, 1996. VI. 10., 1996. VIII. 22., HG – Györgytarló: Öz-gerind, 1993. VII. 10., HG – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. VI. 28., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. VII. 10., HG – Sáradsadány: Török-ér, 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Epreskert, Hetes-tábla, 2007. VI. 6., HG; Némahegy, mocsár, 2002. VIII. 5., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VI. 13., 1993. VII. 10., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 2007. VI. 12., HG.

Axinotarsus marginalis (Laporte de Castelnau, 1840) – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS – Gávavencsellő: Lapály, 1996. VI. 2., HG; Lomos, 1996. VI. 10., HG; Remete, 1996. VI. 2., HG; Szállás-szeg, 1996. V. 10., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Lábszár, 1994. VI. 19., HG – Karos: Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Olaszliszka: Galambos, 1993. VI. 13., HG – Révleányvár: Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sáradsadány: Bodrog-part, 1998. VI. 3., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2006. VI. 3., HG; Dorkó, 2007. V. 28., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. VI. 1., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög,

1994. VI. 20., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG; Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1994. VI. 20., HG.

Axinotarsus pulicarius (Fabricius, 1775) – Sárospatak: Vízikapu, 2002. VII. 10., HG.

Axinotarsus ruficollis (Olivier, 1790) – Bodrogeresztúr: Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG – Sárospatak: Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 2007. VII. 7., HG; Vinyik-dűlő, 1993. VII. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VII. 11., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG; Tód alja, 1996. VII. 8., HG – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 2003. VII. 10., HG – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG.

Cerapehes terminatus (Ménétriés, 1832) – Karcsa: Lábszár, 1997. V. 24., HG.

Charopus concolor (Fabricius, 1801) – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG;

Charopus graminicola (Dejean, 1833) /= *Charopus flavipes* (Paykull, 1798) – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 28., HG, HS; Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG – Györgyartló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. VI. 13., HG – Pácín: Szenna, 2004. VI. 2., HG – Sárospatak: Dorkó, 2007. V. 28., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Vinyik-dűlő, 1993. VII. 3., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., HG.

Clanoptilus ambiguus (Peyron, 1877) – Bodroghalom: Patkó, 1995. VI. 6., HG – Bodrogeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG; Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG – Bodrogolaszi: Esztergályhomok, 1993. VII. 10., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Nagy-erdő, 1995. VI. 6., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 28., HG, HS; Mokcsa-rét, 1993. VI. 12., 1994. V. 23., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG – Györgyartló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG; Őz-gerind, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becske, 1994. V. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. IV. 25., HG, HS; Karos-Szerdahelyi-csatorna, 1998. V. 21., HG; Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2. HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., 1997. V. 24., HG – Nagyrozvány: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Pácín: Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VI. 20., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., 2007. V. 28., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1997. V. 16., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VI. 6., HG; Őrszemi-legelő, 2007. V. 15., HG – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 1993. VII. 11., HG; Nagy-liget, 1993. IV. 12., 1996. V. 31., HG.

Clanoptilus geniculatus (Germar, 1824) – Alsóberecki: Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, 2007. VI. 1., HG; HS – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 27., HG, HS – Bodrogeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG; Lebuj, 1994. V. 22., HG – Dámóc: Darvasi-

legelő, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS; Órhegy, File-szög-alj, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Kender-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 20., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., HG – Nagyrozvágy: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG; Galambos, 1993. VI. 13., 1993. VII. 10., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 1994. VI. 20., 2007. VI. 12., HG, HS – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárazsadány: Bodrog-part, 1998. VI. 3., HG; Török-ér, 1993. VII. 10., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., 2007. V. 28., HG; Kazaitanya, 1993. VI. 8., 1993. VII. 10., HG – Sátoraljújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Pap-tó, 1996. VII. 14., HG; Vinyik-dűlő, 1993. VII. 3., HG – Semjén: Balázs-erdő, 1993. VII. 23., HG; Galamb-szék, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VI. 6., HG; Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VI. 13., 1993. VII. 10., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG, 2007. VI. 12., HG, HS; Nagy-liget, 1993. VI. 12., HG.

Clanoptilus marginellus (Olivier, 1790) – Bodrogkeresztúr: Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG – Gávavencsellő: Gyujtava, 1996. VII. 6., HG; Lomos, 1996. VII. 6., HG; Marót-zugi-Holt-Tisza, 1996. VII. 6., HG; Remete, 1996. VI. 10., 1996. VIII. 22., HG – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG – Nagyrozvágy: Határ-homok, 2005. VI. 28., HG, HS – Olaszliszka: Galambos, 1993. VII. 10., HG – Sárazsadány: Török-ér, 2007. V. 28., HG, HS – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljújhely: Long-erdő, Kacs-tó, 1997. VI. 16., HG; Pap-tó, 1995. V. 29., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VII. 10., HG; Palocsa, 2007. VI. 17., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VII. 11., HG.

Clanoptilus strangulatus (Abeille de Perrin, 1885) /= *Clanoptilus vulneratus* (Abeille de Perrin, 1891) – Bodroghalom: Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2001. V. 10., HG; Gyujtava, 1996. VII. 8., HG – Karos: Karos-Szerdahelyi-csatorna, 1998. V. 21., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrozvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG – Pácin: Pácin-legelő, 1995. V. 16., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG – Sárazsadány: Török-ér, 2007. V. 14., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., HG, HS – Sátoraljújhely: Molyva-domb, 1993. VIII. 14., HG; Száraz-rét, 1997. V. 18., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. VI. 6., HG; Határszél, gát, 2007. VI. 27., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VI. 6., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., HG – Zalkod: Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG.

Cordylepherus viridis (Fabricius, 1787) – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. VI. 6., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Nagyrozvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly,

1993. VI. 12., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1994. VI. 20., HG; Nagy-liget, 1996. V. 31., HG.

Ebaeus flavicornis Erichson, 1840 – Karcsa: Karcsa-ér, 2003. VIII. 17., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 2001. VI. 11., 2006. IV. 18., HG – Sárospatak: Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Pap-tó, 1996. VII. 14., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. VI. 12., HG, HS.

Hypebaeus flavipes (Fabricius, 1787) – Pácín: Mágócsi-kastély, 2002. V. 18., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG.

Malachius aeneus (Linnaeus, 1758) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG; Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Kisrosvágy: Berzsény, 2007. V. 13., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 1994. VI. 19., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., HG; Nagyhomok, Súly-homok, 1995. V. 16., HG; Őrszemi-legelő, 1995. VI. 6., HG – Vajdácika: Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS – Zalkod: Palocsa, 2002. V. 9., HG, 2007. V. 28., HG, HS.

Malachius bipustulatus (Linnaeus, 1758) – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG; Lebujs, 1994. V. 22., HG – Bodrogolaszi: Berek, 1998. VI. 3., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS; Mokcsa-rét, 1993. VI. 12., HG; Őrhegy, File-szög-alj, 1993. VII. 11., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. V. 8., HG – Karcsa: Beesked, 1994. V. 23., HG – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Kisrosvágy: Berzsény, 2007. V. 13., HG; Zorin-dűlő, 2002. V. 10., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS; Pap-erdő, 1999. V. 3., 2007. IV. 26., HG; Pap-sziget, 2007. IV. 26., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. V. 20., 1993. VI. 13., HG – Pácín: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG; Pácini-legelő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 1994. V. 1., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Kányásdűlő, 2007. IV. 26., HG; Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sáradsadány: Bodrog-part, 1998. VI. 3., HG; Török-ér, 2007. V. 14., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Fűzes-ér, 2007. IV. 25., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. V. 1., HG, HS; Long-erdő, Kacsá-tó, 1996. V. 4., 1997. VI. 16., 1999. VI. 5., 2007. VI. 1., HG; Long-erdő, Kapronca, 1994. V. 3., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 1., HG, HS – Semjén: Galamb-szék, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. V. 8., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., HG – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Vajdácika: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., HG, 2003. V. 8., HG, HS – Zalkod: Erkecse, 1993. VI. 13., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 2007. V. 3., HG, HS.

Troglops albicans (Linnaeus, 1767) – Karcsa: Kender-homok, 2005. VI. 2., HG, HS.

Dasytidae Laporte, 1840 – Karimáslágybogár-félék

Aplocnemus impressus (Marsham, 1802) – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG – Vajdácika: Diófás-dűlő, 2007. IV. 25., HG.

Aplocnemus nigricornis (Fabricius, 1792) – Pácín: Pácini-legelő, 1995. V. 16., HG.

Danacea nigritarsis (Küster, 1850) – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. VII. 25., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG.

Danacea serbica Kiesenwetter, 1863 – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG.

Dasytes aeratus Stephens, 1830 $\neq$ *Dasytes aerosus* Kiesenwetter, 1867/ – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS – Lácacséke: Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG – Sárospatak: Füzes-ér, 2007. IV. 25., HG, HS; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. IV. 25., HG, HS – Sátoraljaújhely: Kaizer, 2000. II. 27. *Ulmus* sp. ágból kelt, HG; Long-erdő, Kacsató, 1994. V. 3., HG, 2007. V. 1., HG, HS; Long-erdő, Kapronca, 1994. V. 3., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. V. 16., HG – Vajdácska: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., HG.

Dasytes fusculus (Illiger, 1801) – Gávavencsellő: Lapály, 1996. VI. 2., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Becskedi-erdő, 1994. V. 1., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., HG, HS – Sátoraljaújhely: Berecki hid, 2007. VI. 1., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., HG.

Dasytes niger (Linnaeus, 1761) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS; Órhegy, File-szög-alj, 1993. VI. 12., HG – Gávavencsellő: Lapály, 1996. VI. 2., HG – Györgyarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. VI. 13., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VII. 11., HG – Sárzadsány: Török-ér, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 1997. VI. 16., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. VI. 6., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VI. 6., HG.

Dasytes plumbeus (O. F. Müller, 1776) – Bodrogkeresztúr: Lebujs, 1994. V. 22., HG; Malom-szeg, 1995. VI. 29., HG – Bodrogolaszi: Berek, 1998. VI. 3., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG; Nagy-erdő, 1995. VI. 6., HG – Dámóc: Órhegy, File-szög-alj, 1993. VI. 12., HG – Gávavencsellő: Lapály, 1996. VI. 2., HG; Remete, 1996. VI. 2., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG – Karos: Köles-fenek, 1993. VIII. 20., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., 1997. V. 24., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. VI. 13., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1999. VI. 12., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárzadsány: Török-ér, 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2002. VII. 24., 2007. V. 25., HG – Sátoraljaújhely: Berecki hid, 2007. VII. 7., HG, HS; Long-erdő, északi rész, 2001. IV. 25. *Viscum album* ágból kelt, HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 1997. VI. 16., HG, 2007. VI. 1., 2007. VII. 7., HG, HS; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., 2007. VI. 1., HG; Pap-tó, 1995. V. 29., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VI. 6., HG; Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Vajdácska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., HG.

Dolichosoma lineare Rossi, 1792 – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS; Nyárjas-dűlő, 1994. VII. 13., HG; Patkó, 1995. VI. 6., HG; Zsidó-homok, 2007. VI.

17., HG – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG; Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG; Malom-szeg, 1995. VI. 29., HG – Bodrogolaszi: Esztergályhomok, 1993. VII. 10., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Ledmecő, 1994. V. 13., 1994. V. 23., 1995. V. 16., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG; Póherei-dűlő, 2002. VII. 20., HG, 2007. V. 24., HG, HS – Dámóc: Birmis-tó, 2007. IV. 26., HG; Darvasi-legelő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS; Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG; Órhegy, File-szög-alj, 1993. VI. 12., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., 2007. V. 28., HG, HS; Gyujtáva, 1996. V. 8., HG; Lapály, 1996. VI. 2., HG; Lomos, 1996. V. 8., 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., 1996. VI. 10., HG; Remete, 1996. VI. 2., 1996. VI. 10., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG; Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG; Óz-gerind, 1993. VII. 10., 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG, 2007. VI. 15., HG, HS; Kender-homok, 2005. VI. 2., HG; Lábszár, 1994. V. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 19., 1994. VI. 20., HG, 2007. VI. 6., HG, HS; Köles-fenek, 1995. VI. 6., HG; Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG; Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Kisrozvagy: Berzseny, 2007. V. 13., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., 1997. V. 24., HG; Szilvás-homok, 1999. VI. 12., HG – Nagyrovagy: Határ-homok, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszlízka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG; Galambos, 1993. VII. 10., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VII. 11., 1999. VI. 12., HG; Pácin-legelő, 1995. V. 16., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 1994. VI. 20., 2007. VI. 12., HG, HS – Ricse: Kányás-dűlő, 1997. V. 24., 2007. IV. 26., HG – Sárzasadány: Bodrog-part, 1998. VI. 3., HG; Török-ér, 1993. VII. 10., 2007. V. 14., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Dorkó, 1994. VI. 20., 2007. V. 28., HG; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG – Sátoraljújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS; Bibérc, 1997. V. 16., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG; Pap-tó, 1994. VII. 28., 1995. V. 29., HG; Rettel-dűlő, 1995. V. 25., HG; Száraz-rét, 1997. V. 18., HG; Vinyik-dűlő, 1993. VII. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., 1995. VI. 6., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS; Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., 1995. VI. 6., HG; Nagyhomok, Súly-homok, 1995. V. 16., HG; Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG; Órszemi-legelő, 1995. VI. 6., 2007. V. 15., HG – Vajdácika: Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VI. 13., HG; Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., 1994. VI. 20., HG, HS, 2007. V. 13., HG, 2007. VI. 12., HG, HS; Nagy-liget, 1993. VI. 12., 1994. VI. 20., HG, HS, 1996. V. 31., 2007. VI. 12., HG; Nagypusztá, 1993. VII. 23., HG.

Bothrideridae Erichson, 1845 – Héjbogárfélék

Bothrideres bipunctatus (Gmelin, 1790) /= *Bothrideres contractus* (Fabricius, 1792) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2006. IV. 18. HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsató, 1997. VI. 16., HG.

Mycetophagidae Leach, 1815 – Gombabogárfélék

Litargus balteatus LeConte, 1856 – Sárzasadány: Török-ér, 2007. V. 14., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VIII. 11., HG.

Litargus connexus (Fourcroy, 1785) – Cigánd: Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG – Gávavencsellő: Remete, 2000. VII. 19., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2005. VIII. 3., 2006. IV. 18., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. IV. 25., HG; Motolla, 1994. VII. 13., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 1., 2007. VII. 31., HG.

Mycetophagus atomarius (Fabricius, 1787) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1997. X. 23., HG.

Mycetophagus fulvicollis Fabricius, 1792 – Pácin: Mágócsi-kastély, 2002. V. 1., 2007. VI. 29., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG.

Mycetophagus multipunctatus Fabricius, 1792 – Karos: Eperjes-szög, 2008. IV. 25., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 2006. XI. 23., HG; Long-erdő, Kacsató, 2007. VII. 7., HG, HS;

Mycetophagus piceus (Fabricius, 1787) – Bodrogkeresztúr: Malom-szeg, 1995. V. 29., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VIII. 11., HG; Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2006. VIII. 5., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 1., 2007. VII. 31., HG – Tiszabercel: Tód alja, 2001. IX. 28., HG.

Mycetophagus quadriguttatus J. P. W. Müller, 1821 – Alsóberecki (sub nomen: *Tritoma quadriguttata* Müll., BIRÓ 1883, KUTHY 1897) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. VI. 29., HG – Vajdácaska: Berenás-oldal, 1997. I. 26., HG.

Mycetophagus quadripustulatus (Linnaeus, 1767) – Bodrogkeresztúr: Bodrog, 2000. VI. 22., HG; Lebujs, 1994. III. 12., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG; Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. V. 8., 2002. V. 9., HG – Karcsa: Becskedi-erdő, 1994. VII. 13., HG; Lábszár, 1994. V. 23., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., 2007. VI. 29., 2007. VII. 25., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 23., 2001. VIII. 26., 2004. VI. 27., 2004. X. 31., 2005. IV. 3., 2006. V. 21., HG; Mosonnai-erdő, 1999. VI. 12., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VI. 20., HG – Sárospatak: Kazaitanya, 1994. XII. 26., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2005. VI. 4., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VIII. 11., HG; Long-erdő, Hosszú-tó, 1999. VII. 31., HG; Long-erdő, Kacsató, 1992. V. 18., 1999. VI. 5., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 31., HG; Pap-tó, 1999. VII. 28., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG; Tód alja, 1996. V. 8., HG – Tiszakarád: Szárnya-szög, 2002. VII. 31., HG – Vajdácaska: Berenás-oldal, 1997. I. 26., HG.

Mycetophagus salicis C. Brisout de Barneville, 1862 – Bodrogkeresztúr: Bodrog, 2000. VI. 22., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG – Gávavencsellő: Remete, 2000. VIII. 16., 2001. V. 10., HG – Olaszliszka: Bodrog, komp, 2003. V. 8., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. IV. 15., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős töl-

gyes, 2003. VII. 10., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 31., HG; Pap-tó, 2000. XI. 30., HG – Tokaj: Rákóczi-vár, 2006. VIII. 1., HG.

Typhaea stercorea (Linnaeus, 1758) – Cigánd: Ledmecő, 1995. VII. 28., fényre, HG – Gávavencsellő: Ó-Füzes, 1996. VIII. 22., fényre, HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2000. VI. 11., HG; Pap-tó, 1994. VII. 28., 1995. V. 29., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Vajdácaska: Mikola-dűlő, 1994. IX. 13., HG.

Zopheridae Solier, 1834 – Héjbogárfélék

Aulonium trisulcum (Fourcroy, 1785) – Gávavencsellő: Remete, 1996. VI. 10., 1997. VI. 5., HG.

Colobicus hirtus (Rossi, 1790) – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1997. VI. 12., HG.

Bitoma crenata (Fabricius, 1775) – Alsóberecki: Holt-Bodrog, 2006. VI. 19., HG – Gávavencsellő: Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., HG – Karos: Szőlő-máj-homok, 2005. IV. 5., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2005. IV. 3., 2005. VIII. 3., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kapronca, 1999. VII. 14., HG – Vajdácaska: Mikola-dűlő, 2003. VII. 10., HG.

Pycnomerus terebrans (Olivier, 1750) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. VII. 25., HG.

Synchita humeralis (Fabricius, 1792) – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. V. 13., HG.

Synchita separanda (Reitter, 1881) – Sárospatak: Baksa-homok, 1999. V. 31., HG.

Tetatomidae Billberg, 1820 – Álkomorkafélék

Eustrophus dermestoides (Fabricius, 1792) – Gávavencsellő: Remete, 1997. VII. 14., 1997. X. 2., 2000. VIII. 16., 2002. V. 9., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1997. VI. 11., HG – Ricse: Berenás-dűlő, 1993. VIII. 20., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VIII. 11., HG – Vajdácaska: Rakottyás, 2007. V. 28., HG.

Hallomenus axillaris (Illiger, 1807) – Gávavencsellő: Remete, 1997. VI. 5., HG.

Melandryidae Leach, 1815 – Komorkafélék

Hypulus bifasciatus (Fabricius, 1792) – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 1993. V. 22., 1993. VI. 13. 1997. VI. 11., 1997. VII. 13., 2007. VI. 1., HG.

Orchesia micans (Panzer, 1794) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. IV. 5., HG.

Osphyia bipunctata (Fabricius, 1775) – Dámóc: Örhegy, 2007. V. 3., HG, HS – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 1996. IV. 29., 1997. VI. 16., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS.

Phloiotria vaudoueri Mulsant, 1856 – Sátoraljaújhely: Pap-tó, 1994. VII. 28., HG.

Scraptiidae Mulsant, 1856 – Cérnanyakúbogár-félék

Scraptia fuscula Müller, 1821 – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. VII. 25., HG.

Mordellidae Latreille, 1802 – Marókafélék

Tomoxia biguttata (Gyllenhal, 1827) – Kiszórvágy: Berzsény, 2004. VII. 3., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. VIII. 8., 2005. VI. 28., 2005. VIII. 3., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 31., HG.

Hoshihananomia perlata (Sulzer, 1776) – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 23., HG – Karcsa: Kender-homok, 2005. VI. 2., HG – Tokaj: Rákóczi-vár, 2006. VIII. 1., HG.

Mordellaria aurofasciata (Comolli, 1837) – Tokaj: Rákóczi-vár, 2006. VIII. 1., HG.

Mordellistena neuwaldeggiana (Panzer, 1796) – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG.

Mordellochroa abdominalis (Fabricius, 1775) – Dámóc: Órhegy, File-szög-alj, 1993. VI. 12., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. VI. 2., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 2007. VI. 1., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., HG.

Variimorda fasciata (Fabricius, 1775) – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. VII. 31., HG.

Tenebrionidae Latreille, 1859 – Gyászbogárfélék (Belevonva a korábbi *Alleculidae* és *Lagriidae* család fajait is.)

Allecula morio (Fabricius, 1787) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VII. 25., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2003. VIII. 17., 2004. VII. 16., 2004. VIII. 29., HG.

Alphitobius diaperinus (Panzer, 1797) – Kenézlő: belterület, 2002. VII. 24., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Vízikapu, Bodrog, 2002. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VIII. 11., HG – Szabolcs: Földvár, 2008. II. 25., golyafészkekből, SJ.

Alphitophagus bifasciatus (Say, 1823) – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2003. V. 6., HG.

Blaps lethifera Marsham, 1802 – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. IV. 30., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2002. VI. 18., HG.

Bolitophagus reticulatus (Linnaeus, 1767) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. X. 23., HG; Long-erdő, Kacsató, 1996. V. 21., HG; Long-erdő, Kökényes, 1996. I. 23., HG.

Corticeus bicolor (Olivier, 1790) – Alsóberecki, (BIRÓ 1883, KUTHY 1897), (sub nomen *Hypophloeus bicolor* Ol., KASZAB 1938) – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Vajdácaska: Berenás-oldal, 1997. I. 26., 1997. II. 17., HG.

Cteniopus sulphureus (Linnaeus, 1758) – Karcsa: Becsked, legelő, 2004. VIII. 4., HG.

Crypticus quisquilius (Linnaeus, 1761) – Alsóberecki: Berecki híd, 2003. VII. 21., HG – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 17., HG; Nyárjas-dűlő, 1994. VII. 13., HG; Patkó, 1995. VI. 6., HG; Zsidó-homok, 1999. VI. 30., 1999. VII. 28., 1999. IX. 7., 2006. VII. 11., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. VI. 30., 1995. VII. 25., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 1., 1994. VI. 20., 1994. VII. 13., 1994. VIII. 20., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 28., HG; Mokcsató, 2006. VI. 20., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. VII. 21., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VI. 2., 1996. VII. 6.,

1997. X. 7., 2001. IX. 28., HG; Marót-zugi-Holt-Tisza, 1996. VII. 6., HG; Pusztafaludűlő, 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., 2001. VIII. 24., HG – Györgytarló: Őz-gerind, 1993. VII. 10., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. VII. 10., HG – Karos: Eperjes-szög, 2006. V. 21., 2006. VI. 5., 2006. VI. 19., HG, 2007. VI. 6., HG, HS, 2007. VI. 29., 2007. VII. 25., HG – Kékce: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. VII. 10., HG; Szarvastanya, homokbánya, 1993. VI. 13., 1993. VII. 10., 1993. VIII. 17., HG – Kisrosvágy: Berzsény, 2003. VI. 15., 2006. VI. 19., 2007. V. 13., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Pácin, (BIRÓ 1883); Mágócsi-kastély, 2004. VII. 14., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VII. 13., HG; Ricsei-morotva, 1993. VII. 23., HG – Sárospatak: Baksa-homok, 1999. V. 14., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VI. 14., 1999. IX. 7., HG; Molyva-domb, 1993. VIII. 14., 1999. VII. 22., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VII. 11., HG – Tiszabercel: Babócsaszög, 2002. VII. 20., HG; Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Tiszacsermely: Csermelyszög, 1995. VI. 6., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG – Tiszakarád: Szárnya-szög, 2002. VII. 20., HG – Zalkod: belterület, 2002. VII. 31., HG.

Diaclina fagi (Panzer, 1799) – Semjén: Galamb-szék, 1993. VII. 11., HG.

Diaclina testudinea (Piller et Mitterpacher, 1783) – Kisrosvágy: Berzsény, 2004. VII. 3., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. X. 31., 2005. IV. 3., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2005. X. 6., HG, PA.

Diaperis boleti (Linnaeus, 1756) – Bodrogkeresztúr: Bodrog, 2000. VI. 22., HG; Lebuj, 1994. V. 22., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 10., 1997. VI. 5., 1997. VIII. 14., 1997. X. 7., 2000. VIII. 16., 2002. V. 9., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2002. V. 9., 2005. VIII. 3., HG – Sárospatak: Bodrog, bal part, 2001. VII. 27., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1997. V. 16., 1999. VIII. 11., HG; Long-erdő, Kacsató, 1992. V. 18., 1996. IV. 29., HG; Long-erdő, Kapronca, 1998. V. 19., taplón, SzD.

Eledona agricola (Herbst, 1783) – Gávavencsellő: Remete, 1996. V. 8., 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 2006. X. 6., HG, PA – Vajdácaska: Mikola-dűlő, 1994. IX. 13., HG.

Isomira antennata (Panzer, 1798) – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VII. 8., HG.

Isomira murina (Linnaeus, 1758) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 28., HG, HS – Gávavencsellő: Lomos, 1996. VI. 10., HG; Ó-Füzes, 1996. VIII. 22., HG; Pusztafaludűlő, 1996. VI. 10., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Kender-homok, 2005. VI. 2. HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 20., HG; Mókadomb, 2005. VI. 2., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG – Sárospatak: Dorkó, 2007. V. 28., HG – Sátoraljaújhely: Rettel-dűlő, 1995. V. 25., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. VI. 6., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VII. 10., HG.

Lagria atripes Mulsant, 1855 – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VII. 11., HG.

Lagria hirta (Linnaeus, 1758) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VII. 25., HG; Zsidó-homok, 2006. VI. 12., HG – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. VIII. 31., HG – Cigánd: Ledmecő, 1993. VII. 31., HG; Póherei-dűlő, 2002. VII. 20., HG; Szapagy-szög, 1993. VIII. 20., HG – Dámóc: Őrhegy, File-szög-alj, 1993. VII. 11., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 8., HG – Karcsa: Lábszár, 1993. VII. 23., HG – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 20., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VII. 11., 1993. VIII. 20., HG

– Révleányvár: Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS; Ricsei-morotva, 1993. VII. 23., HG
– Sárazsádkány: Török-ér, 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Bodrog, bal part, 2001. VII. 27., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VII. 7., HG; Pap-tó, 1994. VII. 28., 1996. VII. 14., HG – Semjén: Balázs-erdő, 1993. VII. 23., HG – Szabolcs: Földvár, 2001. VII. 5., HG – Tiszabercel: Babócsa-szög, 2002. VII. 31., HG; Morotva-elő, 2002. VI. 26., 2002. VII. 20., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. VI. 27., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG; Szárnya-szög, 2002. VII. 20., HG – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zemplénagárd: Holt-Tisza, 1993. VII. 23., HG; Nagy-liget, 2007. VI. 12., HG; Nagypuszta, 1993. VII. 23., HG.

Melanimon tibiale (Fabricius, 1781) – Bodroghalom: Medvetanya, homokbánya, 2006. VI. 22., 2007. V. 15., HG; Zsidó-homok, 1999. VI. 30., 2006. VI. 22., 2006. VII. 11., 2007. VI. 17., 2007. VI. 20., HG – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 2003. VI. 4., ÁL, HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS, 2005. VI. 28., 2006. VI. 20., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1997. X. 7., HG; Lapály, 1996. V. 8., HG – Karos: Eperjes-szög, 2006. V. 21., 2006. VI. 19., HG; Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Kenézlő: Szarvastanya, homokbánya, 1993. VI. 13., 1997. V. 11., HG – Kisrosvágy: Berzsény, 2003. VI. 15., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. V. 3., HG, HS – Pácini: Pácini-legelő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. V. 1., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Sátoraljaújhely: Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. IV. 23., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., HG.

Mycetochara axillaris (Paykull, 1799) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG – Vajdácaska: Alsóberecki-Holt-Bodrog, 1993. V. 22., HG.

Mycetochara flavipes (Fabricius, 1792) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG.

Mycetochara humeralis (Fabricius, 1787) – Bodrogkeresztúr: Malom-szög, 1995. VI. 29., HG.

Mycetochara maura (Fabricius, 1792) /= *Mycetochara linearis* (Illiger, 1794) – Alsóberecki: Berecki híd, 2003. VII. 21., HG – Pácini: Mágócsi-kastély, 2003. V. 6., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VII. 13., HG.

Nalassus dermestoides (Illiger, 1798) – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1997. VI. 12., HG.

Neatus picipes (Herbst, 1797) – Alsóberecki, (sub nomen *Tenebrio picipes* Hrbst., BIRÓ 1883) – Gávavencsellő: Remete, 1997. IV. 11., 1997. VIII. 14., HG – Pácini: Mágócsi-kastély, 2003. VII. 16., 2004. X. 31., 2007. VI. 29., 2007. VII. 25., 2008. IV. 1., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mária-fa, 1994. V. 3., HG – Vajdácaska: Alsóberecki-Holt-Bodrog, 1993. V. 22., HG.

Omophlus lividipes Mulsant, 1856 – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS – Karos: Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Pácini: Szenna, 2004. VI. 21., HG – Sátoraljaújhely: Pap-tó, 1995. V. 23., HG.

Omophlus proteus Kirsch, 1869 – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., HG, HS – Sátoraljaújhely: Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG.

Opatrum riparium L. G. Scriba, 1796 – Bodroghalom: Medvetanya, 2006. VI. 20., 2007. IV. 11., 2007. V. 15., 2007. VI. 27., 2007. VII. 25., HG; Nyárjas-dűlő, 1995. IV. 4., HG; Patkó, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., 1995. VI. 16., 1995. V. 11., 1995. X. 1., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. VI. 20., HG – Dámóc: Mokcsa-rét, 1993. V. 9., 1994. V. 1., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. IV. 23., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., HG

– Karcsa: Becskedi-erdő, 1994. V. 1., HG; Lábszár, 1994. V. 1., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG – Karos: Móka-domb, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. V. 3., HG; Szőlő-máj-homok, 2005. IV. 5., HG – Nagyrosvágy: Cserje, 1993. IV. 3., HG; Határ-homok, 2005. V. 3., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. VI. 19., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. V. 23., 1994. VII. 13., HG – Sátoraljaújhely: Barázdaszél, 2000. IV. 15., árvízi uszadékából, HG; Bibérc, 2005. IV. 13., HG; Ortás, 2001. V. 4., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Vajdácaska: Mikola-dűlő, 2003. IV. 15., HG.

Opatrum sabulosum (Linnaeus, 1761) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. IV. 11., 2007. V. 15., 2007. VI. 27., HG; Patkó, 1995. V. 11., HG; Zsidó-homok, 1999. VI. 30., 2004. V. 9., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. III. 12., 1995. IV. 19., 1995. V. 24., 1995. VI. 30., HG – Cigánd: Ledmecő, 1994. V. 13., 1994. V. 23., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. IV. 2., 2005. V. 3., 2005. VI. 28., 2006. VI. 20., HG; Mokcsa-tó, 2003. XII. 4., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. IV. 23., 1997. V. 11., 1997. VI. 5., HG; Gyuj tava, 1996. V. 8., HG; Ó-Füzes, 2000. VIII. 10., 2001. III. 10., 2001. IV. 26., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., 2000. IX. 29., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 1., HG – Karos: Móka-domb, 2005. V. 3., HG; Szőlő-máj-homok, 2005. V. 3., HG – Kékcsé: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Kisrosvágy: Berzsény, 2003. VI. 15., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. IV. 3., 2005. V. 3., HG; Sasó-homok, 2004. V. 7., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG; Galambos, 2007. IV. 13., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 1999. IV. 10., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. V. 9., HG – Sáradsadány: Török-ér, 2007. IV. 13., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. IV. 15., HG; Halászhomok, 2003. IV. 29., HG – Semjén: Balázs-erdő, 1993. IV. 25., 1993. V. 9., 1993. VIII. 20., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. VI. 6., HG; Határszél, Tisza-ártér, 2007. IV. 12., HG – Vajdácaska: Nyergestanya, homokbánya, 2007. III. 27., 2007. IV. 25., 2007. V. 28., HG; Rakottyás, 2007. IV. 25., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 2004. IV. 21., HG.

Palorus depressus (Fabricius, 1790) – Alsóberecki, (sub nomen: *Palorus melinus* Hrbst., BIRÓ 1883) (sub nomen: *Palorus depressus* F., KUTHY 1897, KASZAB 1938) – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. IV. 15., HG – Vajdácaska: Berenás-oldal, 1997. I. 26., HG.

Palorus ratzeburgi (Wissmann, 1848) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2005. IV. 3., HG.

Palorus subdepressus (Wollaston, 1864) – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1997. VI. 12., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VIII. 11., HG.

Pedinus fallax Mulsant, 1853 – (Bodrogszegi): Szegi, (sub nomen: *Pedinus ullrichi* Seidl., KASZAB 1838).

Podonta nigrita (Fabricius, 1794) – Alsóberecki: Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, HS – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. VI. 30., 1995. VII. 25., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2002. VI. 18., 2003. VI. 11., HG; Déli-Bodrog-holtág, 2007. VI. 17., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Rettel-dűlő, 1999. VI. 15., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 1994. VI. 20., 1996. V. 31., HG.

Prionychus melanarius (Germar, 1813) – Sárospatak: Berek, 2005. VI. 4., HG.

Pseudocistela ceramboides (Linnaeus, 1758) – Bodroghalom: Patkó, 1995. VI. 6., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1997. VI. 12., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. VI. 19., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2003. V. 6.,

2004. VI. 6., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 2003. VI. 4., ÁL, HG; Pap-erdő, 2007. V... 13., HG.

Scaphidema metallicum (Fabricius, 1792) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., 2007. VI. 27., HG; Patkó, 1995. V. 11., 1995. VI. 6., HG – Bodrogkeresztúr: Lebuj, 1994. VI. 15., 1994. VII. 10., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., 1997. X. 7., HG – Karcsa: Becsked, 1994. XI. 1., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. V. 3., HG – Nagyrosvány: Határ-homok, 2005. V. 3., HG, HS – Pácin: Mágócsi-kastély, 2006. X. 8., HG, PA – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Füzes-ér, 2007. VII. 19., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1995. XI. 28., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VI. 16., HG; Rettel-dűlő, 1995. VIII. 12., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. IV. 25., 1993. X. 30., HG – Tiszacsermely: Határszél, tölgyes, 2007. V. 24., HG – Vajdácska: Berenás-oldal, 1997. I. 26., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. IV. 25., HG.

Stenomax aeneus (Scopoli, 1863) – Karos: Eperjes-szög, 2007. IV. 7., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2005. VI. 28., 2007. IV. 7., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 1993. IV. 18., 1996. IV. 29., 1997. V. 17., 1997. VI. 16., HG; Long-erdő, Kapronca, 1997. V. 1., HG.

Tenebrio molitor Linnaeus, 1758 – Gávavencsellő: Remete, 1996. VI. 10., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2001. VI. 11., 2006. VI. 30., 2007. VI. 29., 2007. VII. 25., HG – Szabolcs: Földvár, 2008. II. 25., gólyafészekből, SJ – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG.

Tribolium castaneum (Herbst, 1797) – Alsóberecki: Berecki híd, 2003. VII. 21., HG – Sárospatak: Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Molyva-domb, 1999. IX. 3., HG.

Tribolium madens (Charpentier, 1852) – Sátoraljaújhely: Felsőberecki-rév, 1997. VI. 29., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VI. 2., HG.

Uloma culinaria (Linnaeus, 1758) – Gávavencsellő: Remete, 1996. VI. 10., HG – Pácin: Égeres, 1999. IV. 10., HG; Mágócsi-kastély, 2002. V. 18., 2007. VI. 29., 2007. VII. 25., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 1998. IV. 12., HG; Ó-Ronyva, 2000. III. 5., HG – Vajdácska: Alsóberecki-Holt-Bodrog, 1993. V. 22., HG.

Prostomidae C. G. Thomson, 1859 – Fogasállúbogár-félék

Prostomis mandibularis (Fabricius, 1801) – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1984., HG.

Oedemeridae Latreille, 1810 – Álcincérfélék

Ischnomera caerulea (Linnaeus, 1758) – Cigánd: Ledmecő, 1995. V. 16., HG.

Ischnomera cyanea (Fabricius, 1787) – Alsóberecki: Holt-Bodrog, 1995. V. 11., HG – Cigánd: Ledmecő, Tisza partja, 2007. V. 13., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Gávavencsellő: Pusztafalui-dűlő, 1996. V... 8., HG – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 17., 2002. V. 1., 2003. V. 6., 2008. IV. 1., HG – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2007. IV. 25., HG, HS – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1998. V. 10., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1996. V. 4., 1997. IV. 28., 1997. VI. 16., HG; Vinyik-dűlő, 1999. V. 10., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. IV. 4., 1995. V. 11., 1995. X. 10., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 13., HG.

Oedemera croceicollis Gyllenhal, 1827 – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1997. VI. 5., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 23., HG – Kékcsé: Kopasz-hegy, 2006. VI. 20., HG – Nagyrozvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Pácin: Szenna, 2004. VI. 2., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS.

Oedemera femorata (Scopoli, 1763) – Alsóberecki: Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, HS, 2007. VI. 1., 2007. VII. 31., HG – Bodroghalom: Medvetanya, 2006. VI. 21., HG, 2007. VI. 27., HG, HS; Patkó, 1993. VIII. 20. HG, HS – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG; Malom-szeg, 1995. VI. 29., HG – Bodrogolaszi: Berek, 1998. VI. 3., HG; Esztergályhomok, 1993. VII. 10., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. VI. 30., HG – Cigánd: Ledmecő, 1993. VII. 31., HG; Nagy-erdő, 1995. VII. 11., HG; Szapagyszög, 1993. VIII. 20., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS; Mokcsa-rét, 1993. VI. 12., HG; Órhegy, 2007. VI. 12., HG; Órhegy, File-szög-alj, 1993. VII. 11., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. VII. 21., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 6., 2007. V. 28., HG, HS; Lomos, 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. VI. 10., HG; Remete, 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., 1996. VIII. 22., HG – Györgytarló: Őz-gerind, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG, HS; Lábszár, 1994. VI. 19., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 19., 1994. VI. 20., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG; Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., HG – Nagyrozvágy: Határ-homok, 2005. VI. 28., HG, HS – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG; Galambos, 1993. V. 20., 1993. VI. 13., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. VI. 6., HG, HS; Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS; Ricsei-morotva, 1993. VII. 23., HG – Sáradsadány: Török-ér, 1993. VII. 10., HG – Sárospatak: Dorkó, 2007. V. 28., HG; Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. V. 25., HG, HS, 2007. VII. 19., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG; Végárdó, fürdő, 2004. VII. 20., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, HS, 2007. VI. 1., HG, HS, 2007. VII. 7., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VI. 16., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 7., HG, 2007. VII. 31., HG, HS; Pap-tó, 1995. V. 29., 1996. VII. 14., HG; Rettel-dűlő, 1999. VI. 15., HG; Vinyik-dűlő, 1993... VII. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., 1993. VII. 23., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. VII. 6., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1993. VIII. 17., 1994. VI. 20., 1995. VI. 6., HG; Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG, HS – Tiszakarád: Felső-szög, 1994. VI. 20., HG – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Vajdácska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS; Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS – Zalkod: Erkece, 1993. VII. 10..., HG; Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS, 2007. VI. 17., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., 1994. VI. 20., HG, 2007. VI. 12., HG, HS; Nagy-liget, 1993. VI. 12., 1994. VI. 20., HG, HS, 2007. VI. 12., HG; Nagypuszta, 1993. VII. 23., HG.

Oedemera flavipes (Fabricius, 1792) – Sátoraljaújhely: Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG.

Oedemera lurida (Marshall, 1802) – Alsóberecki: Berecki-híd, 1997. VII. 13., HG – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 27., HG, HS – Bodrogolaszi: Esztergályhomok, 1993. VII. 10., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Nagy-

erdő, 1995. VI. 6., 1995. VII. 11., HG; Szapagy-szög, 1993. VIII. 20., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS, 2006. VI. 20., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2001. V. 10., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG; Óz-gerind 1993. VII. 10., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG; Lábszár, 1993. VII. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 19., 1994. VI. 20., HG; Köles-fenék, 1995. VI. 1., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Lácacséke: Szilvás-homok, 1999. VI. 12., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG; Galambos, 1993. V. 20., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VII. 13., HG; Ricsei-morotva, 1993. VII. 23., HG – Ricse: Kányás-dűlő, 1997. V. 24., HG; Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárzasadány: Török-ér, 1993. VII. 10., 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., HG; Nyugodó-nyárfás, 1993. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VII. 11., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 27., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1993. VIII. 17., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS -- Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VII. 10., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG; Nagy-liget, 1993. VI. 12., HG, HS; Nagypusztá, 1993. VII. 23., HG.

Oedemera podagrariae (Linnaeus, 1767) – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. VII. 11., HG; Póherei-dűlő, 2007. VI. 27., HG, HS – Dámóc: Mokcsa-rét, 2007. VI. 12., HG – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG, HS; Becskedi-erdő, 1993. VIII. 20., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG, HS – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., HG; Szilvás-homok, 1999. VI. 12., 1999. VII. 25., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. VI. 28., HG, HS – Pácin: Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG – Révleányvár: Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS – Sárospatak: Dorkó, 1994. VI. 20., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2002. VII. 24., 2007. VII. 19., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VII. 7., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1997. VI. 16., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VII. 7., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszacsermely: Határszél, tölgyes, 2007. VI. 27., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. VI. 12., HG, HS; Nagy-liget, 1994. VI. 20., HG, HS, 2007. VI. 12., HG.

Oedemera subrobusta (Nakane, 1954) /= *Oedemera laticollis* Seidlitz, 1899/ – Bodroghalom: Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogkeresztúr: Bogdány-tó, 1997. VI. 29., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 28., HG, HS – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 8., HG – Györgytarló: Óz-gerind, 1993. VII. 10., 1997. VI. 5., HG – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 20., HG – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1993. VII. 11., HG – Nagyrosvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG; Galambos, 1993. V. 20., 1993. VI. 13., HG – Pácin: Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 1994. VII. 13., HG – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Dorkó, 1994. VI. 20., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VII. 7., HG, HS; Bibérc, 1997. V. 16., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG, HS; Rettel-dűlő, 1995. V. 25., HG; Vinyik-dűlő, 1993. VII. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VI. 12., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1994. VI. 20., 1995. VI. 6., HG; Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS

– Tiszakarád: Nagyhomok, Súly-homok, 1995. V. 16., HG; Szárnya-szög, 2002. VII. 20., HG – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Vajdácská: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., HG – Zalkod: Erkecse, 1993. VI. 13., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., HG; Nagy-liget, 1993. VI. 12., HG.

Oedemera virescens (Linnaeus, 1767) – Alsóberecki: Berecki híd, 2007. V. 1., 2007. VI. 1., HG – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS; Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogkeresztúr: Lebujs, 1994. IV. 30., HG – Bodrogolaszi: Berek, 1998. VI. 3., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Birmis-tó, 2007. IV. 26., HG; Darvasi-legelő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG, HS – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1997. VI. 5., HG, 2007. V. 28., HG, HS; Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG, HS – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. IV. 25., HG, HS; Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS; Séta-homoki-dűlő, 2005. V. 3., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. V. 3., 2005. VI. 2. HG, HS – Kenézlő: Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS; Monyha-dűlő, 2007. IV. 26., HG; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG; Galambos, 1993. V. 20., , 2007. IV. 13., HG – Pácín: Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., HG; Pácini-legelő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Kányás-dűlő, 2007. IV. 26., HG; Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sáradsány: Török-ér, 2007. V. 14., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Fűzes-ér, 2007. IV. 25., HG, HS; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. IV. 25., 2007. V. 25., HG, HS; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS; Bibérc, 1997. V. 16., HG; Long-erdő, Kacsá-tó, 1994. V. 3., 1997. VI. 16., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG; Száraz-rét, 1997. V. 18., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., HG – Tiszabercel: Tód-alja, 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG; Őrszemi-legelő, 1995. VI. 6., HG – Vajdácská: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS; Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS – Zalkod: Erkecse, 1993. VI. 13., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., 2007. V. 3., HG, HS, 2007. V. 13., HG.

Meloidae Gyllenhal, 1810 – Hólyaghúzófélék

Cerocoma schaefferi (Linnaeus, 1758) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS, 2006. VI. 19., HG – Lácacséke: Szilvás-homok, 1999. VI. 12., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, (KOVÁCS és HEGYESSY 1994, SZALÓKI 1998), 1993. VI. 12., 1994. VI. 20., HG, 1996. V. 31., HG, SZD.

Cerocoma schreberi (Fabricius, 1781) – Alsóberecki, (BIRÓ 1883, KUTHY 1897, KASZAB 1942) – Karcsa: Becsked, legelő, 2004. VIII. 4., HG – Kisrosvágy: Berzsény, 2004. VII. 3., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 2004. VII. 16., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. VII. 11., 2004. VII. 21., HG.

Lytta vesicatoria (Linnaeus, 1758) – Bodroghalom: Patkó, 1995. VII. 11., HG; Zsidó-homok, 2006. VI. 21., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. VI. 2., HG – Györgytarló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karos: Eperjes-szög, 1994. VI. 20., HG

– Kékcse: Galambos-szeg, 2004. VII. 15., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. VII. 16., HG – Sátoraljaújhely: Epres-kert, 1989. VII., HG.

Hycleus polymorphus (Pallas, 1771) – Alsóberecki, (sub nomen: *Mylabris floralis* Pall., BIRÓ 1883).

Hycleus tenerus (Germar, 1834) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 28., HG, HS, 2006. VI. 19., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VII. 8., HG – Lácacséke: Szilvás-homok, 1999. VI. 12., HG.

Oenas crassicornis (Illiger, 1800) – (Bodrogszegi) Szegi, Bodroglak (KASZAB 1942, TÓTH 1973).

Meloe cicatricosus Leach, 1811 – Balsa: Görbe-tó, 1997. V. 11., HG – Cigánd: Svarc-tag, 1993. V. 9., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG; Mokcsa-rét, 1993. V. 9., HG; Ölyvös, 2004. IV. 21., 2005. V. 3., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. IV. 25., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 2004. IV. 21., HG.

Meloe decorus Brandt et Erichson, 1832 – Gávavencsellő: Remete, ártéri út, 1996. III. 26., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, gát, 1996. IV. 29., 1997. IV. 28., HG – Vajdacska: Kopaszló-sarok, gát, 2004. IV. 11., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, gát, 2004. IV. 21., HG.

Meloe proscarabaeus Linnaeus, 1758 – Alsóberecki: Holt-Bodrog, 1998. IV. 25., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. IV. 19., HG – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. IV. 4., HG – Gávavencsellő: Gyujtava, 1996. IV. 23., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., HG – Nagyrozvány: Határ-homok, 2005. V. 3., HG; Sasó-homok, 2004. V. 7., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. III. 20., HG – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2006. IV. 22., HG, HR, Mihály Attila, Keleti-Bodrog-holtág, gátmaradvány, 2006. IV. 1., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 1992. IV. 12., HG; Bibérc, 1997. V. 1., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. IV. 10., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 2004. IV. 21., HG; Ruszka-homok, 2004. IV. 21., HG.

Meloe rugosus Marsham, 1802 – Alsóberecki, (BIRÓ 1883, KUTHY 1897, KASZAB 1942).

Meloe violaceus Marsham, 1802 – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Pap-erdő, 1999. V. 13., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. IV. 25., 1993. V. 9., HG.

Pyrochroidae Latreille, 1807 – **Bíborbogárfélék**

Pyrochroa coccinea (Linnaeus, 1761) – Balsa: Homokos-hát, 1993. VI. 13., HG – Karos: Séta-homoki-dűlő, 2005. V. 3., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 17., 2006. V. 11., HG – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. V. 13., HG, KE, OA, RD – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. IV. 15., (bábból keltetve), HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsató, 1997. V. 18., HG.

Pyrochroa serraticornis (Scopoli, 1763) – Alsóberecki: Berecki híd, 2002. VII. 21., HG – Bodroglak: Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogkeresztúr: Lebug, 1994. V. 22., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Nagy-erdő, 1995. V. 16., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS – Gávavencsellő: Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., 1997. VI. 5., 2001. V. 10., HG – Karcza: Becsked, 1994. V. 1., 1994. V. 23., HG – Kisrozvány: Kisrozvágyi-csatorna, 2007. IV. 26., HG, PG – Lácacséke: Monyhádűlő, 1997. V. 24., HG; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Nagyrozvány: Határ-homok, 2005.

VI. 2., HG – Olaszliszka: Galambos, 1993. V. 20., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2006. V. 11., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Motolla, 1995. V. 1., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG, KE, OA, RD – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. V. 8., HG; Long-erdő, Kacsató, 1992. V. 24., 1997. V. 17., HG; Long-erdő, Kőkényes, 1994. V. 3., HG – Tiszabercel: Tód alja, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. IV. 13., 2007. V. 28., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., HG.

Schizotus pectinicornis (Linnaeus, 1758) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsató, 1994. V. 23., 1996. IV. 29., 1997. VI. 16., HG; Long-erdő, Kőkényes, 1994. V. 3., HG; Long-erdő, Mária-fa, 1994. V. 3., HG.

Salpingidae Leach, 1815 – Álormányosfélék

Lissodema denticolle (Gyllenhal, 1813) – Bodrogkeresztúr: Malom-szög, 1995. VI. 29., HG.

Vincenzellus ruficollis (Panzer, 1794) – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 17., 2002. V. 1., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VI. 20., HG.

Salpingus aeneus (Olivier, 1807) – Sátoraljaújhely: Vinyik-dűlő, 1989. IV. 15., HG.

Salpingus planirostris (Fabricius, 1787) – Alsóberecki, (sub nomen: *Rhinosimus planirostris* Fabr., BIRÓ 1883) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2006. IV. 18., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VII. 13., HG – Sátoraljaújhely: Vinyik-dűlő, 1999. VII. 23., HG.

Anthicidae Latreille, 1819 – Fürgebogárfélék

Anthelephila pedestris (Rossi, 1790) – Alsóberecki: Berecki híd, 1996. V. 10., HG – Bodroghalom: Nyárjas-dűlő, 1995. IV. 4., HG; Patkó, 1995. V. 1., 1995. V. 11., 1995. V. 16., 1995. VI. 6., HG; Virányi-legelő, 1995. V. 11., HG – Bodrogolaszi: Bodrog-part, komp, 2007. VIII. 10., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Ledmecő, 1996. V. 31., HG, SzD; Nagy-erdő, 1995. V. 16., 1995. VII. 11., 1995. X. 10., HG – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 1., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. X. 11., HG; Bodrog-part, 2007. VII. 7., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. VI. 2., 1996. VIII. 22., 1997. V. 11., HG; Gyuj tava, 1996. V. 8., HG; Lapály, 1996. VI. 2., HG; Nyárfás-zug, 2000. VII. 19., HG; Ó-Füzes, 2001. IV. 26., HG; Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 10., HG; Szállás-szeg, 1996. VI. 10., HG – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG, 2007. VI. 15., HG, HS; Lábszár, 1994. V. 1., 1994. V. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. IV. 25., HG, HS; Móka-domb, 2005. V. 3., HG, HS; Séta-homoki-dűlő, 2005. V. 3., HG, 2005. VI. 2., HG, HS; Szőlő-máj-homok, 2005. V. 3., HG, HS – Lácacséke: Monyha-dűlő, 1997. V. 24., HG; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Nagyrozvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. VII. 14., 2005. VI. 28., HG, 2007. VI. 6., HG, HS; Mester-gorc, 1995. III. 26., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VII. 11., HG; Pácin-legelő, 1995. V. 16., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. V. 1., 1994. VII. 13., 1994. VII. 20., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Semjéni-erdő, 1997. V. 24., HG – Sárazsadány: Török-ér, 2002. IX. 6., 2007. V. 14., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2005. X. 6., HG, PA; Dorkó, 2007. V. 28., HG; Halászhomok, 2004. V. 13., HG; Kazaitanya, 1994. XII. 26., HG; Tarattya-lapos, 1997. VI. 15., HG – Sátoraljaújhely:

Bibérc, 1997. V. 16., 1997. VI. 16., 1999. VI. 14., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. IX. 5., HG; Long-erdő, Kacsató, 1997. V. 6., HG; Pap-tó, 1995. V. 29., HG; Rettel-dűlő, 1995. V. 25., HG – Tiszabercel: Babócsa-szög, 2002. VII. 20., HG; Tód alja, 1996. III. 26., 1996. IV. 23., 1996. V. 8., 1996. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Csermely-szög, 1995. V. 11., HG – Tiszakarád: Őrszemi-legelő, 2007. V. 15., HG; Szárnya-szög, 2002. VII. 20., HG – Tokaj: Rákóczi-vár, 2006. VII. 7., HG – Vajdáccka: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., HG.

Anthicus antherinus (Linnaeus, 1761) – Bodroghalom: Virányi-legelő, 1995. V. 11., HG; Zsidó-homok, 2006. VIII. 15., HG – Bodrogkeresztúr: Bodrog, 2000. VI. 22., HG; Macskás, 1993. V. 20., HG – Bodrogolaszi: Bodrog-part, komp, 2007. VIII. 10., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1994. V. 23., HG; 2003. VI. 4., AL, HG – Dámóc: Mokcsa-rét, 1994. V. 23., HG – Felsőberekci: Bodrog-part, 2007. VII. 7., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2007. V. 28., HG, HS; Gyujtáva, 2000. VII. 19., HG; Ó-Füzes, 2001. III. 10., HG; Pusztafalui-dűlő, 2001. VII. 20., HG; Remete, 1996. VI. 10., 1996. VIII. 22., 2000. VII. 19., HG; Szállás-szeg, 2000. VI. 29., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Galambos, 1993. V. 20., HG, 2007. V. 28., HG, HS – Pácín: Mester-gorc, 1995. III. 26., HG; Mosonnai-erdő, 1993. VI. 12., HG; Pácin-legelő, 1995. V. 16., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. VI. 20., HG – Sáradsány: Török-ér, 2007. V. 28., HG, HS – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Déli-Bodrog-holtág, 2006. X. 7., HG, PA; Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG; Vízikapu, Bodrog, 2002. VII. 10., HG – Sátoraljaújhely: Barázdaszél, 2000. VI. 4., HG; Berecki híd, 1993. IV. 12., HG; Felsőberekci-rév, 1997. VI. 29., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., 1993. X. 23., HG; Long-erdő, Kapronca, 1999. X. 29., HG; Long-erdő, Mocsolya, 2007. IV. 13., HG, HS; Pap-tó, 1994. VII. 28., 1996. VII. 12., HG – Szegilong: Meszes, 2007. VIII. 21., HG, HS – Timár: Luka-tó, 1993. VII. 10., HG – Tiszabercel: Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2002. VII. 31., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., HG – Vajdáccka: Kopaszló-sarok, 2002. XI. 29., HG – Viss: Csonkás, 1993. VII. 10., HG – Zalkod: Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 1993. VII. 11., 1994. VI. 20., HG.

Anthicus ater (Panzer, 1796) – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. IV. 25., HG, HS.

Anthicus axillaris Schmidt, 1842 – Balsa: Tisza, jobb part, 2007. VIII. 6., HG – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 2003. VI. 4., AL, HG – Felsőberekci: Bodrog-part, 2007. VII. 7., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. VIII. 23., 2000. VII. 19., HG; Szállás-szeg, 2000. VI. 29., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 26., HG – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Szegilong: Meszes, 1994. VIII. 31., HG.

Anthicus bimaculatus (Illiger, 1802) – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1994. V. 23., 1997. VI. 27., HG.

Anthicus flavipes (Panzer, 1797) – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1996. V. 31., SzD, 1997. V. 7., 1997. VI. 27., HG – Felsőberekci: Bodrog-part, 1993. VIII. 1., 2000. VIII. 23., 2007. VII. 7., HG.

Anthicus schmidti Rosenhauer, 1847 – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1995. VII. 28., 1997. V. 7., HG, 2003. VI. 4., AL, HG – Felsőberekci: Bodrog-part, 1993. VIII. 1., 2000. VIII. 23., 2004. VII. 24., HG.

Anthicus sellatus (Panzer, 1797) – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1994. V. 23., HG, 1996. V. 31., HG, SzD, 1997. V. 7., 1997. VI. 27., 1997. VII. 12., HG, 2003. VI. 4., AL,

HG, 2004. VII. 16., 2007. V. 13., HG – Felsőberekci: Bodrog-part, 1993. VIII. 1., 2000. VIII. 23., HG – Tiszakanyár: Nyár-szeg, 2000. VIII. 2., HG.

Cordicollis gracilis (Panzer, 1797) – Bodroghalom: Farkas-tó, 2004. V. 9., HG, HS; Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogkeresztúr: Balota, 1995. VI. 29., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS – Gávavencsellő: Lenc, 1996. VIII. 22., HG; Remete, 1997. IV. 11., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 1., 1994. V. 23., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Séta-homoki-dűlő, 2005. V. 3., HG; Szőlő-máj-homok, 2005. V. 3., HG, HS – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Sárospatak: Koholya-tető, 1995. V. 25., HG – Sátoraljaújhely: Némahegy, mocsár, 1998. V. 6., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tokaj: Zsaró, 1995. VI. 29., HG – Zalkod: Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG.

Hirticollis hispidus (Rossi, 1792) – Bodroghalom: Patkó, 1995. VI. 6., HG – Bodrogkeresztúr: vasútállomás, 1997. VI. 29., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. III. 12., 1995. V. 24., HG – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1996. V. 31., HG, SzD, 1997. VII. 12., HG; Nagy-erdő, 1995. X. 10., HG – Dámóc: Mokcsa-rét., 1994. V. 23., HG – Felsőberekci: Bodrog-part, 1993. VIII. 1., 2000. VIII. 23., 2007. VII. 7., HG – Gávavencsellő: Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., HG – Karcsa: Lábszár, 1994. V. 26., HG – Kenézlő: Szarvastanya, homokbánya, 1997. V. 11., HG – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Pácín: Mester-gorc, 1995. III. 26., HG; Szenna, 2004. VI. 2., HG – Sárospatak: Baksa-homok, 1999. VII. 4., HG; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, 1993. X. 23., HG; Pap-tó, 1994. VII. 28., HG – Szegilong: Meszes, 1994. VIII. 31., HG – Tiszakarád: Szárnya-szög, 2002. VII. 31., HG.

Notoxus monoceros (Linnaeus, 1761) – Alsóberekci: Berecki híd, 2003. V. 8., 2003. VII. 21., HG – Balsa: Görbe-tó, 1997. V. 11., HG; Tisza, jobb part, rév, 2007. VIII. 6., HG – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VII. 25., HG; Nyárjas-dűlő, 1994. VII. 13., HG – Bodrogkeresztúr: Bodrog, 2000. VI. 22., HG; Lebuj, 1994. VII. 10., HG – Bodrogolaszi: Berek, 1998. VI. 3., HG; Bodrog-part, komp, 2007. VIII. 10., HG – Bodrogszegi: Bodrog-part, 1995. V. 24., HG – Cigánd: Korongi-tag, 1994. V. 13., HG; Ledmecő, Tisza-part, 1994. V. 13., 1994. V. 23., 1995. VII. 28., HG, 1996. V. 31., HG, SzD, 2003. VI. 4., ÁL, HG; Nagy-erdő, 1995. VI. 6., 1995. VII. 11., HG; Póherei-dűlő, 2002. VII. 20., HG, 2007. VI. 27., HG, HS; Szapagy-szög, 1993. VIII. 20., HG – Dámóc: Birmis-tó, 2007. IV. 26., HG; Darvasi-legelő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS; Órhegy, File-szög-alj, 1993. VII. 11., HG – Felsőberekci: Bodrog ártér, 2003. V. 8., HG, HS; Bodrog-part, 1993. VIII. 1., 2000. VIII. 23., 2007. VII. 7., HG; Rév-dűlő, 1993. VIII. 17., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 1996. V. 8., 1996. VII. 6., 1996. VIII. 22., 2001. IX. 28., HG, 2007. V. 28., HG, HS; Gyujtava, 1996. V. 8., 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., HG; Lapály, 1996. V. 8., HG; Lenc, 1996. VII. 6., HG; Lomos, 1996... V. 8., 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., HG; Marót-zugi-Holt-Tisza, 1996. VII. 6., HG; Ó-Füzes, 1996. VIII. 22., HG; Pusztafalui-dűlő, 1996. V. 8., 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., HG; Remete, 1996. V. 8., 1996. VI. 2., 1996. VI. 10., 1996. VII. 6., 2000. VIII. 16., HG; Szállítás-szeg, 1996. VI. 10., HG; Tisza-part, 2001. VII. 5., HG – Györgyartló: Hustáci-legelő, 1997. VI. 5., HG – Karcsa: Becsked, 1994. V. 23., HG, 2007. VI. 15., HG, HS; Becskedi-erdő, 1994. VII. 13., HG; Lábszár, 1994. V. 1., 1994. V. 23., 1995. XI. 1., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 29., HG; Móka-domb, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003.

VII. 11., HG – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG; Görbe-éri-kaszáló, 1993. V. 20., 1993. VII. 10., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V... 3., 2005. VI. 2., HG, HS; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Nagyrozvágy: Határ-homok, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG; Galambos, 1993. V. 20., 1993. VI. 13., 2007. IV. 13., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 1994. V. 1., 1994. V. 23., HG; Mosonnai-erdő, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., HG – Révleányvár: Méhes-sugoly, 1993. VI. 12., HG; Motolla, 1993. VII. 11., 1994. VII. 13., HG, 2007. VI. 12., HG, HS – Sáradsadány: Bodrog-part, komp, 2007. VII. 26., HG; Török-ér, 1993. VII. 10., 1993. VIII. 17., HG – Sárospatak: Baksa-homok, 1999. V. 16., HG; Bodrog, bal part, 2001. VII. 27., HG; Bodroghalász, 2003. V. 8., HG, HS; Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Kazaitanya, 1993. VII. 10., HG; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Bibérc, 1999. VI. 14., HG; Berecki híd, 1997. VII. 13., HG, HS, 2000. VI. 11., HG; Felsőberecki-rév, 1997. VI. 29., HG; Long-erdő, Gyalmos, 1993. VII. 3., HG; Long-erdő, Kacsató, 1996. IV. 29., 1997. VI. 16., 1997. VII. 13., HG; Pap-tó, 1994. VII. 28., HG – Semjén: Galamb-szék, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., 1993. VII. 23., HG – Szegilong: Meszes, 1994. V. 22., HG – Tiszabercel: Babócsa-szög, 2002. VII. 20., HG; Morotva-elő, 2002. VI. 26., HG; Tódalja, 1996. VII. 6., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2002. VII. 31., HG – Tiszakarád: Felső-szög, 1995. V. 11., HG; Szárnya-szög, 2002. VII. 20., HG – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS; Kopaszló-sarok, 2003. V. 8., HG, HS; Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS – Vissz: Csonkás, 1993. VII. 10., 1993. VIII. 17., HG; Hosszú-járó, 1993. VI. 13., HG – Zalkod: Erkece, 1993. VI. 13., 1993. VII. 10., HG; Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS, 2007. VI. 17., HG; Szederkény-dűlő, 1993. VI. 8., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 1993. V. 9., 1993. VI. 12., 1993. VII. 11., HG, 2007. VI. 12., HG, HS; Nagy-liget, 1993. VI. 12., 1994. VI. 20., 1996. V. 31., HG.

Notoxus trifasciatus Rossi, 1792 – Pácin, (sub nomen: *Notoxus cornutus* Fabr., BIRÓ 1883).

Omonadus bifasciatus (Rossi, 1794) – Bodroghalom: Nyárjas-dűlő, 1995. IV. 4., HG; Virányi-legelő, 1995. V. 11., HG – Cigánd: Ledmecő, Tisza-part, 1994. V. 23., HG, 1996. V. 31., SzD.

Omonadus floralis (Linnaeus, 1758) – Bodrogkeresztúr: Műszaki bolt előtt, 1997. VII. 4., HG – Kenézlő: Szarvastanya, homokbánya, 1993. VII. 10., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VIII. 5., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 1995. V. 7., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. VI. 17., HG.

Omonadus formicarius (Goeze, 1777) – Kenézlő: Szarvastanya, homokbánya, 1993. VII. 10., HG – Sárospatak: Kazaitanya, 1993. VI. 8., 1993. VII. 10., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. VII. 19., HG.

Aderidae Winkler, 1927 – Korhóbogárfélék

Aderus populneus (Creutzer, 1796) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. III. 20., HG – Sáradsadány: Török-ér, 2007. IV. 13., HG, HS – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Gyalmos, idős tölgyes, 2003. VII. 10., HG.

Otolelus pruinus (Kiesenwetter, 1861) – Alsóberecki, (sub nomen: *Euglenes pruinus* Kiesw., BIRÓ 1883, KUTHY 1897), (sub nomen: *Aderus priunus* Kiesw., TóTH 1981) – Bodroghalom: Patkó, 1995. V. 11., HG – Bodrogkeresztúr: Lebuj, Bodrog, 2007.

XI. 6., HG, PA; Malom-szög, 1995. VI. 29., HG – Gávavencsellő: Remete, 1996. IV. 23., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 2005. VIII. 3., HG – Révleányvár: Motolla, 1994. XI. 1., HG – Sárospatak: Baksa-homok, 1999. V. 31., HG; Koholya-tető, 1995. V. 25., HG; Tarattya laposa, 1997. VI. 5., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kökényes, 1994. V. 3., HG; Némahegy, mocsár, 1995. V. 25., HG – Vajdácská: Kopaszló-sarok, 2002. XI. 29., HG.

IRODALOM

Biró L.

- 1883 Adatok Zemplén megye természetrajzi ismeretéhez. (II. Dr. Chyzer Kornél gyűjteményének bogarai.) In: A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. aug. 23-tól aug. 27-ig Debreczenben tartott XXII. vándorgyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Budapest, 195–232.

Chyzer K.

- 1885 Ujabb adatok Zemplénmegye bogárfaunájához I. Rovartani Lapok 2 (5): 100–106.
1885 Ujabb adatok Zemplénmegye bogárfaunájához II. Rovartani Lapok 2 (6): 122–125.

Horvatovich S.

- 1969 A kárpát-medencei lágytestű bogarak (Col., Malacodermata) faunisztikai és fenológiai adatai. Folia entomologica hungarica 22: 131–249.

Kaszab Z.

- 1938 Történelmi Magyarország Tenebrionidái. Annales Musei Nationalis Hungarici 31 (1937–38): 16–107.
1942 Die Meloiden Ungarns (Coleopt.). Fragmenta Faunistica Hungarica 5 (2): 33–45.
1955 Különböző csápú bogarak (Diversicornia) I. – Lágytestű bogarak (Malacodermata). In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), VIII./ 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 144.

Kovács T. és Hegyessy G.

- 1994 Új és ritka bogarak (Coleoptera) Magyarországról. Folia Historico Naturalia Musei Matraensis 18 (1993): 75–79.

Kuthy D.

- 1896 Coleoptera. In: A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae). Budapest, 1–213.

Mocsáry S.

- 1875 Adatok Zemplén- és Ungmegyék faunájához. Matematikai és természettudományi Közlöny 13: 131–185.

Slipinski, S. A. és Merkl O.

- 1993 Különböző csápú bogarak (Diversicornia) VI. – Bunkóscsápú bogarak (Clavicornia) VIII. In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae) VIII./16. Akadémiai Kiadó, Budapest, 75.

Szalóki D.

- 1998 A Mátra Múzeum bogárgyűjteménye, Malacodermata és Heteromera (részben) (Coleoptera). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* (1997) **22**: 145–174.

Tóth L.

- 1973 A Kárpát-medence felemáslábfejű bogarainak (Coleoptera, Heteromera) lelőhelyadatai I. *Folia entomologica hungarica* **26** (1): 165–192.
- 1981 Fundortangaben der Heteromeren (Coleoptera: Heteromera) aus dem Karpathen-Becken. *Folia entomologica hungarica* **34**: 221–237.

DATA FOR BEETLE FAUNA

(COLEOPTERA: CANTHAROIDEA, CLEROIDEA, LYMEXYLOIDEA, CUCUJOIDEA [IN PART] AND TENEBRIONOIDEA) IN BODROGKÖZ, NE HUNGARY

We collected all information related to Tenebrionoidea, Cantharoidea, Cleroidea and Lymexyloidea beetle groups from the area of the Hungarian Bodrogek in this essay. The following work gives information about locality and biotope of 186 species belonging to 23 families. There are 3 protected species in processed taxa.

We find the first information about research of beetles from Bodrogek in Lajos Biró's (1883) works. He mentioned 13 unambiguous species in Bodrogek. The health officer of Zemplén county, Kornél Chyzer (1885) didn't publish further information. Kuthy (1897) took over some information in his fauna catalogue from former works. Zoltán Kaszab (1938) collected next to Szegi but he mentioned data of only one new species. We didn't find new information about malacodermatous beetles (Malacodermata) in Sándor Horvatovich's work (1969) from this area. László Tóth (1973, 1981) processed specimens of former collections too. New data can't be found among that. Tibor Kovács, Gábor Hegyessy (1994) and Dezső Szalóki (1998) gave an account of *Cerocoma schaefferi* (L.) oil beetle species which was found at the beginning of research started in the last decades. Rare in Hungary but it shows a relatively larger population in Bodrogek.

We didn't take ambiguous literature data into consideration with only settlement names (Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj) because these towns have important hilly parts too.

BIRÓ (1883): *Tritoma quadriguttata* Müll.: Alsóberecki – *Malthodes minimus* L.: Alsóberecki – *Crypticus quisquilius* L.: Pácin – *Palorus melinus* Hrbst.: Alsóberecki – *Corticus bicolor* Oliv.: Alsóberecki – *Tenebrio picipes* Hrbst.: Alsóberecki – *Euglenes pruinosus* Kiesw.: Alsóberecki – *Notoxus cornutus* Fabr.: Pácin – *Meloe rugosus* Marsh.: Alsóberecki – *Cerocoma schreberi* F.: Alsóberecki – *Mylabris floralis* Pall.: Alsóberecki – *Chrysanthia viridis* Schm.: Alsóberecki (Mocsáry). (MOCsÁRY (1875) wrote only Bresztó in his article there is no more information. Probably he made a mistake in abridgements of settlement names. So we qualify these data as wrong and delete from the list of proved species.) – *Rhinosisimus planirostris* F.: Alsóberecki. KUTHY (1897): *Tritoma quadriguttata* Müll.: Alsóberecki – *Palorus depressus* F.: Alsóberecki – *Corticus bicolor* Oliv.: Alsóberecki – *Meloe rugosus* Marsh.: Alsóberecki – *Cerocoma schreberi* F.: Alsóberecki – *Euglenes pruinosus* Kiesw.: Alsóberecki – *Chrysanthia viridis* Schmidt: Alsóberecki. (To delete because of wrong data.) KASZAB (1938): *Pedinus ullrichi* Seidl.: Szegi – *Palorus depressus* F.: Alsóberecki – *Hypophloeus bicolor* Ol.: Alsóberecki. KASZAB (1942): *Oenas crassicornis* Illig.: Szegi-Bodrogek – *Cerocoma schreberi* F.: Alsóberecki – *Meloe rugosus* Marsh.: Alsóberecki. TÓTH (1973): *Oenas crassicornis* Illig.: Szegi (Z. Kaszab). TÓTH (1981): *Aderus pruinosus* Kiesw.: Alsóberecki. KOVÁCS and HEGYESSY (1994): *Cerocoma schaefferi* (Linnaeus, 1758): Zemplénagárd: Nagy-liget 12. 06. 1993., HG. SZALÓKI (1998): *Cerocoma schaefferi* (Linnaeus, 1758): Zemplénagárd: Nagy-liget, 20. 06. 1994., HG.

Research on beetle fauna of Hungarian Bodrogeköz began in 1993. We got possession of a lot of informations about it's scientific achievements. Mainly Gábor Hegyessy – who is an employee of Kazinczy Museum) did samplings; beside him Ottó Merkl – who is one of curators of Hungarian Natural History Museum – helped in determination.

There are many interesting and rare beetles among known species. Some beetle species from Bodrogeköz became protected legally by nature conservation in the last decades. Such *Meloe decorus* Brandt et Erichson, 1832, *Hycleus tenerus* (Germar, 1834) and *Schizotus pectinicornis* (Linnaeus, 1758). *Ancyrona japonica* Reitter, 1889, *Allonyx quadrimaculatus* (Schaller, 1783), *Denops albofasciatus* (Charpentier, 1825), *Litargus balteatus* Leconte, 1856, *Prostomis mandibularis* (Fabricius, 1801), *Cerocoma schaefferi* (Linnaeus, 1758) and *Anthicus ater* (Panzer, 1796) are not protected in Hungary but they are worth mentioning because of their low numbers.

Dezső Szalóki–Gábor Hegyessy

A BODROGKÖZ CINCÉRFÁUNÁJA (COLEOPTERA: CERAMBYCIDAE)

HEGYESSY GÁBOR

A bodrogek közeli cincérek kutatásának története

A Bodrogek közeli területén előkerült cincérek (76 faj) kutatásáról KOVÁCS és HEGYESSY (2003) a Felső-Tisza-vidék faunájának leírásában részletesen beszámolt. Ezek lelőhelyadatait itt újra nem ismertetjük, csupán a tágabb értelemben vett bodrogek közeli területről (a közvetlenül határos Bodrogek és Tisza-ártéri biotópokkal együtt vizsgált részokről) származó fajok neveit soroljuk fel: *Megopsis scabricornis* (Scopoli, 1763), *Prionus coriarius* (Linnaeus, 1758), *Rhammusium bicolor* (Schrank, 1781), *Rhagium inquisitor* (Linnaeus, 1758), *Rhagium mordax* (De Geer, 1775), *Rhagium sycophanta* (Schrank, 1781), *Stenocorus meridianus* (Linnaeus, 1758), *Dinoptera collaris* (Linnaeus, 1758), *Cortodera humeralis* (Schaller, 1783), *Grammoptera abdominalis* (Stephens, 1831), *Grammoptera ruficornis* (Fabricius, 1781), *Grammoptera ustulata* (Schaller, 1783), *Alosterna tabacicolor* (De Geer, 1775), *Pseudovadonia livida* (Fabricius, 1776), *Anoploclera rufipes* (Schaller, 1783), *Anoploclera sexguttata* (Fabricius, 1775), *Leptura aethiops* Poda, 1761, *Leptura quadrifasciata* Linnaeus, 1758, *Stenurella bifasciata* (Müller, 1776), *Stenurella nigra* (Linnaeus, 1758), *Strangalia attenuata* (Linnaeus, 1758), *Arhopalus rusticus* (Linnaeus, 1758), *Molorchus minor* (Linnaeus, 1758), *Glaphyra schmidti* Ganglbauer, 1883, *Glaphyra umbellatarum* (Schreber, 1759), *Stenopterus rufus* Linnaeus, 1767, *Obrium brunneum* (Fabricius, 1792), *Obrium cantharinum* (Linnaeus, 1767), *Cerambyx cerdo* Linnaeus, 1758, *Cerambyx scopoli* Füsslin, 1775, *Aromia moschata* (Linnaeus, 1758), *Hylotrupes bajulus* (Linnaeus, 1758), *Ropalopus macropus* (Germar, 1824), *Callidium violaceum* (Linnaeus, 1758), *Pyrrhidium sanguineum* (Linnaeus, 1758), *Phymatodes testaceus* (Linnaeus, 1758), *Anaglyptus mysticus* (Linnaeus, 1758), *Xylotrechus rusticus* (Linnaeus, 1758), *Plagionotus arcuatus* (Linnaeus, 1758), *Plagionotus floralis* (Pallas, 1763), *Chlorophorus figuratus* (Scopoli, 1763), *Chlorophorus sartor* (Müller, 1766), *Chlorophorus varius* (Müller, 1766), *Clytus arietis* (Linnaeus, 1758), *Clytus rhamni* Germar, 1817, *Aphelocnemia nebulosa* (Fabricius, 1781), *Lamia textor* (Linnaeus, 1758), *Dorcadion aethiops* (Scopoli, 1763), *Dorcadion pedestre* (Poda, 1761), *Dorcadion scopoli* (Herbst, 1784), *Pogonocherus hispidus* (Linnaeus, 1758), *Anaesthetis testacea* (Fabricius, 1781), *Leiopus nebulosus* (Linnaeus, 1758), *Exocentrus adspersus* Mulsant, 1846, *Exocentrus punctipennis* Mulsant et Guillebeau, 1856, *Tetrops praeusta* (Linnaeus, 1758), *Anaerea carcharias* (Linnaeus, 1758), *Compsidia populnea* (Linnaeus, 1758), *Saperda perforata* (Pallas, 1773), *Saperda scalaris* (Linnaeus, 1758), *Menesia bipunctata* (Zoubkoff, 1829), *Stenostola dubia* (Laicharting, 1784), *Oberea erythrocephala* (Schrank, 1776), *Oberea euphorbiae* (Germar, 1813), *Oberea moravica* Kratochvíl, 1989, *Musaria affinis* (Harrer, 1784), *Phytoecia caerulea* (Scopoli, 1772), *Phytoecia cylindrica* (Linnaeus, 1758), *Phytoecia icterica* (Schaller, 1783), *Phytoecia nigricornis* (Fabricius, 1781), *Phytoecia pustulata* (Schrank, 1776), *Phytoecia virgula* (Charpentier, 1825),

Opsilia caerulescens (Scopoli, 1763), *Agapanthia dahli* (Richter, 1820), *Agapanthia villosoviridescens* (De Geer, 1775), *Agapanthia violacea* (Fabricius, 1775).

A felsoroltak között 5 védett faj (*Megopsis scabricornis*, *Rhamnusium bicolor*, *Cerambyx cerdo*, *Aromia moschata*, *Oberea euphorbiae*) volt.

Az újabb kutatások eredményei

Az újabb kutatások során olyan vidékek faunáját vizsgáltuk, amelyekről korábban nem volt elegendő információnk. 63 faj újabb adatairól számolhatunk be. A 2003-tól folytatott kiegészítő vizsgálatok során 11 új faj (*Stenurella melanura* (Linnaeus, 1758), *Spondylis buprestoides* (Linnaeus, 1758), *Stenopterus flavicornis* Küster, 1846, *Poecilium alni* (Linnaeus, 1767), *Xylotrechus antilope* (Schönherr, 1817), *Mesosa curculionoides* (Linnaeus, 1761), *Exocentrus lusitanus* (Linnaeus, 1767), *Agapanthia cardui pannonica* (Kratochvíl, 1985), *Agapanthia intermedia* Ganglbauer, 1884, *Calamobius filum* (Rossi, 1790), *Theophilea subcylindricollis* Hladil, 1988) került elő a területről, amelyek közül két cincér (*Calamobius filum*, *Theophilea subcylindricollis*) a védettek listáját gyarapította, így ezek száma hétre emelkedett. Ezekkel az ismert bodrogközi cincérek fajsza-
ma 87-re nőtt.

A vizsgált terület cincér-lelőhelyeinek UTM-kódjai

A későbbi országos ponttérképezés megkönnyítésére közzéadjuk a vizsgált terület EOTR rendszerű térképeinek Mercator-vetületben (UTM) kialakított 10x10 km-es, nemzetközi viszonylatban elfogadott kódjait. A kódolás alapelveit DÉVAI és munkatársai (1987) munkája alapján alkalmaztuk. A felsorolásban a települések és azon belül a megadott földrajzi nevek betűrendben követik egymást. A közigazgatási egységeket kötőjel, a különböző földrajzi neveket pontosvessző (;) választja el egymástól. Ezt követi a zárójelben szereplő UTM-kód.

Alsóberecki: Berecki híd (EU55) – Bodroghalom: Medvetanya (EU55); Vécseicsatorna, Orom-híd, (EU55); Zsidó-homok (EU55) – Bodrogkeresztúr: Lebuj, Bodrogpart (EU23) – Cigánd: Póherei-dűlő (EU64) – Dámóc: Birmis-tó (EU75); Darvasi-legelő (EU75); Mokcsa-rét (EU75); Ölyvös (EU75); Órhegy (EU75) – Felsőberecki: Bodrogártér (EU55) – Gávavencsellő: Görbe-tó (EU43) – Györgytarló: Lúdhallgató (EU44); Őz-gerindje (EU43) – Karcsa: Becsked (EU55); Becsked, karosi műút (EU55); Becskedi-erdő (EU55), Kender-homok (EU55); Lábszár (EU55); Tekerületi-dűlők (EU55) – Karos: Eperjes-szög, Honfoglalási Emlékhely (EU55); Eperjestanya (EU55); Móka-domb (EU55); Séta-homoki-dűlő (EU55); Szőlő-máj-homok (EU55) – Kékcse: Kopasz-hegy (EU74) – Kenézlő: Görbe-ér (EU33) – Kisrosvágy: Zorin-dűlő (EU65) – Lácacséke: Ereszvény-dűlő (EU75); Monyha-dűlő (EU75); Pap-erdő (EU75) – Nagyrosvágy: Határhomok (EU65); Kárászos-legelő (EU65) – Olaszliszka: Fenyér (EU34); Galambos (EU34) – Pácín (EU65); Haraszt alja (EU65); Mágócsi-kastély (EU65); Mosonnai-erdő (EU65); Szenna, Tiszakarádi-főcsatorna (EU65) – Révleányvár: Bodzás (EU75); Méhes-sugoly (EU75); Motolla (EU75); Pap-erdő (EU75) – Ricsé: Kányás-dűlő (EU75) – Sáradsadány:

Török-ér (EU34) – Sárospatak: Berek (EU45); Bodroghalász (EU44); Déli-Bodrog-holtág (EU44); Dorkótanya (EU44); Halászhomok (EU45); Keleti-Bodrog-holtág (EU45); Szent Erzsébet sétány (EU45) – Sátoraljújhely: Berecki híd (EU55); Epreskert, Hetes-tábla (EU45); Felsőberecki-Ortás (EU55); Long-erdő, Gyalmos, (EU45); Long-erdő, Kacsató (EU45); Long-erdő, Kapronca, Bodrog-part (EU45); Long-erdő, Mocsolya (EU55); Ó-Ronyva (EU45) – Semjén: Balázs-erdő (EU75); Batoknya (EU75) – Tiszacsermely: Határszél, gát (EU64) – Tiszakarád: Nyárjastanya (EU54); Őrszemi-legelő (EU54) – Tokaj: Bodrogzug, Rákóczi-vár (EU33); Tokaji Múzeum (EU33) – Vajdácaska: Diófásdülő (EU44); Kopaszló-sarok, (EU45); Mikola-dülő (EU45); Nyergestanya (EU44) – Zalkod: Palocsa (EU33) – Zemplénagárd: Asztrap-dülő (EU85); Nagy-liget (EU85).

Rövidítések: Géczy István = GI, Hegyessy Gábor = HG, Hegyessy Réka = HR, Hegyessy Sándor = HS, Huber Attila = HA, Kondorosy Előd = KE, Muskovits József = MJ, Orosz András = OA, Rédei Dávid = RD, Varga András = VA.

A cincérfajok újabb adatainak felsorolása

Megopis scabricornis (Scopoli, 1763) – Alsóberecki: Berecki híd, 2003. VII. 21., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, 2001. VIII. 26., 2007. VII. 25., maradvány, HG; Mosonnai-erdő, 2007. VII. 6., GI – Sárospatak: Szent Erzsébet sétány, 2006. VII. 26., HG.

Prionus coriarius (Linnaeus, 1758) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2005. VII. 19., HG, VA, 2007. IV. 7., (szárnyfedő), HG, 2007. VI. 29., 2007. VII. 25., HG – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. VII. 17., GI – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 2003. VIII. 5., HG.

Rhagium mordax (De Geer, 1785) – Sátoraljújhely: Long-erdő, Gyalmos, 2007. I. 11., *Quercus rubra* kérge alól imágó, HG, HS.

Rhagium sycophanta (Schrank, 1781) – Karcsa: Tekerületi-dülek, 2007. VI. 15., HG.

Rhamnusium bicolor (Schrank, 1781) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2008. IV. 1., maradványok *Aesculus hippocastanum* odúból, HG, HS.

Grammoptera ruficornis (Fabricius, 1781) – Alsóberecki: Berecki híd, 2003. VII. 21., HG – Dámóc: Őrhegy, 2007. V. 3., HG, HS – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG, HS – Karos: Móka-domb, 2005. V. 3., HG, HS – Nagyrozvány: Határ-homok, 2005. V. 3., HG, HS – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG, HS – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. V. 4., HG – Sáradsadány: Török-ér, 2007. IV. 13., HG, HS – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2006. V. 10., *Frangula alnus* ágából kelt, HG, 2007. IV. 25., HG, HS – Sátoraljújhely: Berecki híd, szilfás erdősáv, 2007. V. 1., HG, HS; Long-erdő, Gyalmos, 2003. V. 8., HG, HS; Long-erdő, Kacsató, 2007. V. 1., 2007. VI. 1., HG, HS; Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dülő, 2007. V. 3., HG, HS.

Grammoptera ustulata (Schaller, 1783) – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 2003. V. 8., HG, HS.

Alosterna tabacicolor (De Geer, 1775) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. V. 4., HG – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Sátoraljújhely: Long-erdő, Kacsató, 2007. VI. 1., HG, HS.

Anoplodera sexguttata (Fabricius, 1775) – Sátoraljújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG.

Pseudovadonia livida (Fabricius, 1776) – Bodroghalom: Medvetanya, 2006. VI. 21., HG, 2007. V. 15., 2007. VI. 27., HG; Zsidó-homok, 2006. VI. 21., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., 2005. VI. 28., HG, HS – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG; Becsked, karosi műút árkában, 2004. VI. 27., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Kékcse: Kopasz-hegy, 2006. VI. 20., HG – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. VI. 17., HG, MJ – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG – Nagyrozvagy: Határhomok, 2005. VI. 28., HG, HS, 2006. VI. 19., HG – Révleányvár: Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS – Sárzasadány: Török-ér, 2007. V. 28., HG – Sárospatak: Berek, 2005. VI. 4., HG; Dorkótanya, 2007. V. 28., HG – Tiszakarád: Őrszemi-legelő, 2007. V. 15., HG – Vajdácská: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS – Zalkod: Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS – Zemplénagárd: Nagy-liget, 2007. VI. 12., HG.

Leptura aethiops Poda, 1761 – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. V. 13., HG, KE, OA, RD.

Leptura quadrifasciata Linnaeus, 1758 – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Pácin: Mosonnai-erdő, 2005. VII. 19., korhadt fatuskóból, bepesztult példány, HG – Tokaj: Bodrogzug, Rákóczi-vár, 2006. VII. 7., 2006. VIII. 1., HG.

Stenurella bifasciata (O. F. Müller, 1776) – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG.

Stenurella melanura (Linnaeus, 1758) – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS.

Stenurella nigra (Linnaeus, 1758) – Cigánd: Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG, HS – Karos: Móka-domb, 2005. VI. 2., HG; Séta-homoki-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., HG, HS – Pácin: Mágócsi-kastély, erdőirtás, 2005. VI. 2., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG, KE, OA, RD – Sárzasadány: Török-ér, 2007. V. 14., 2007. V. 28., 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Berek, 2005. VI. 4., HG; Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Keleti-Bodrog-holtág, 2007. V. 25., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 13., HG.

Spondylis buprestoides (Linnaeus, 1758) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. IV. 7., maradvány, HG.

Arhopalus rusticus (Linnaeus, 1758) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2007. IV. 7., maradvány, HG.

Aromia moschata (Linnaeus, 1758) – Pácin: Mágócsi-kastély, 2004. VIII. 29., HG, 2005. VIII. 3., 2005. IX. 4., erdőirtás széle, HG – Tokaj: Bodrogzug, Rákóczi-vár, 2006. VIII. 1., HG.

Cerambyx scopolii Füsslin, 1775 – Pácin: Mágócsi-kastély, erdőirtás széle, 2005. VI. 28., HG.

Obrium cantharinum (Linnaeus, 1767) – Pácin: Mágócsi-kastély, erdőirtás széle, 2005. VIII. 3., HG – Sátoraljaújhely: Kapronca, Bodrog-part, 2007. IV. 2., szürkenyár ágán rágásképp, HG.

Stenopterus flavicornis Küster, 1846 – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG – Semjén: Balázs-erdő, cickafark virágzatáról, 2004. VII. 21., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. VI. 17., HG.

Stenopterus rufus Linnaeus, 1767 – Bodroghalom: Medvetanya, 2006. VI. 21., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. VI. 2., HG, HS, 2005. VI. 28., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2007. V. 28., HG, HS – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karcsa:

Becsked, 2007. VI. 15., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Karos: Eperjes-szög, Honfoglalási Emlékhely, 2006. VI. 19., HG; Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS, 2005. VI. 28., HG – Kékcse: Kopasz-hegy, 2006. VI. 20., HG – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG – Sárazsadány: Török-ér, 2007. V. 14., HG – Sárospatak: Dorkótanya, 2007. V. 28., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. VI. 17., HG.

Glaphyra umbellatarum (Schreber, 1759) – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2005. VI. 4., 2007. V. 25., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS; Long-erdő, Mocsolya, 2007. VI. 1., HG.

Hylotrupes bajulus (Linnaeus, 1758) – Pácin: belterület, 2004. I. 15., HG, évekig fejlődött egy keskeny fenyő-lécen.

Ropalopus macropus (Germar, 1824) – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG; Ó-Ronyva, 2000. III. 1., fűz ágrakás gallyából, HG.

Phymatodes testaceus (Linnaeus, 1758) – Alsóberecki: Berecki híd, 2002. VII. 21., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Pácin: Mágócsi-kastély, erdőirtás széle, 2005. VI. 28., HG – Tokaj: Tokaji Múzeum, 2006. VI. 7., HG.

Poecilium alni (Linnaeus, 1767) – Dámóc: Birmis-tó, 2007. IV. 26., HG; Darvasilegelő, 2005. V. 3., HG – Lácacséke: Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG.

Xylotrechus antilope (Schönherr, 1817) – Révleányvár: Méhes-sugoly, 2006. VI. 20., HG.

Xylotrechus rusticus (Linnaeus, 1758) – Pácin: Mágócsi-kastély, erdőirtás széle, 2005. VIII. 3., HG.

Plagionotus arcuatus (Linnaeus, 1758) – Lácacséke: Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG.

Plagionotus floralis (Pallas, 1763) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 17., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2007. V. 28., HG, HS – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG – Karos: Eperjes-szög, 2006. VI. 20., HG, 2007. VI. 6., HG, HS – Sárazsadány: Török-ér, 2007. VI. 17., HG – Zalkod: Palocsa, 2007. VI. 17., HG.

Chlorophorus sartor (Müller, 1766) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 17., HG – Bodrogkeresztúr: Lebuj, Bodrog-part, 2007. VII. 24., HG – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. VII. 21., HG – Pácin: Haraszt alja, 2007. VII. 19., HA; Mágócsi-kastély, erdőirtás, 2005. VIII. 3., HG – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2007. VII. 19., HG.

Chlorophorus varius (Müller, 1766) – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. VII. 21., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG – Pácin: Haraszt alja, 2007. VII. 19., HA; Mágócsi-kastély, erdőirtás, 2005. VIII. 3., HG – Semjén: Batoknya, 2004. VII. 21., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 2003. VIII. 5., HG.

Clytus arietis (Linnaeus, 1758) – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS.

Clytus rhamni Germar, 1817 – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 17., HG – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. VI. 17., HG – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS, 2005. VI. 28., HG – Nagyrosvány: Határ-homok, 2005. VI. 28., HG – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., HG.

Anaglyptus mysticus (Linnaeus, 1758) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. VI. 27., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, 2007. V. 13., HG, KE.

Mesosa curculionoides (Linnaeus, 1761) – Kékcse: Kopasz-hegy, 2003. VII. 11., HG – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 13., HG.

Mesosa nebulosa (Fabricius, 1781) – Dámóc: Mokcsa-rét, 2003. VI. 4., Ádám László, HG – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. IV. 26., HG – Lácacséke: Monyha-dűlő, 2007. IV. 26., HG; Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG.

Lamia textor (Linnaeus, 1758) – Karcsa: Lábszár, 2004. VI. 6., HG.

Dorcadion aethiops (Scopoli, 1763) – Bodroghalom: Vécsei-csatorna, Orom-híd, 2004. V. 9., 2007. V. 15., HG, HS; Zsidó-homok, 2004. V. 9., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2006. VI. 20., HG; Ölyvös, 2005. V. 3., HG – Györgytarló: Őz-gerind, 2007. V. 28., HG – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG – Karos: Eperjes-szög, Honfoglalási Emlékhely, 2006. V. 21., 2007. V. 12., 2008. IV. 25., HG; Eperjestanya, 2004. VI. 2., HG – Nagyrosvágy: Kárászos-legelő, 2004. VII. 21., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG – Pácín: Mágócsi-kastély parkja, 2004. V. 7., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2006. VI. 3., HG; Halászhomok, 2004. V. 13., HG – Sátoraljaújhely: Felsőberecki-Ortás, 2003. V. 24., HG – Vajdácska: Kopaszló-sarok, 2004. V. 13., HG.

Dorcadion pedestre (Poda, 1761) – Bodroghalom: Vécsei-csatorna, Orom-híd, 2004. V. 9., HG, HS; Zsidó-homok, 2004. V. 9., HG – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, 2006. VI. 19., HG, MJ – Karcsa: Becsked, 2007. VI. 15., HG – Kisrosvágy: Zorin-dűlő, 2004. V. 7., HG – Sárospatak: Halászhomok, 2004. V. 13., HG – Vajdácska: Kopaszló-sarok, 2004. V. 13., 2006. V. 7., HG – Zemplénagárd: Nagy-liget, 2004. IV. 21., HG.

Dorcadion scopoli (Herbst, 1784) – Sáradsadány: Török-ér, 2007. IV. 13., HG – Sárospatak: Halászhomok, 2004. V. 13., HG – Vajdácska: Kopaszló-sarok, 2004. V. 13., HG, 2006. V. 9., HG, HR.

Exocentrus adspersus Mulsant, 1846 – Nagyrosvágy: Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. VI. 1., HG.

Exocentrus lusitanus (Linnaeus, 1767) – Pácín: Mágócsi-kastély, 2007. III. 7–IV. 25., hárs ágból nevelve, HG.

Pogonocherus hispidus (Linnaeus, 1758) – Lácacséke: Monyha-dűlő, 2007. IV. 26., HG – Pácín: Mágócsi-kastély, 2007. V. 28., HG.

Anaethetis testacea (Fabricius, 1781) – Sáradsadány: Török-ér, 2007. V. 28., HG, HS – Zalkod: Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS.

Saperda perforata (Pallas, 1773) – Sátoraljaújhely: Kapronca, Bodrog-part, 2007. IV. 2., szürkenyár törzsén rágásképp, HG.

Tetrops praeusta (Linnaeus, 1758) – Karcsa: Becskedi-erdő, 2007. IV. 26., HG; Tekerületi-dűlők, 2007. IV. 26., HG – Lácacséke: Pap-erdő, 2007. IV. 26., HG – Vajdácska: Kopaszló-sarok, 2003. V. 8., HG, HS – Zemplénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 3., HG, HS.

Musaria affinis (Harrer, 1784) – Karos: Móka-domb, 2005. V. 3., HG, HS – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., HG, HS; Halászhomok, 2004. V. 13., HG.

Phytoecia cylindrica (Linnaeus, 1758) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS – Karos: Móka-domb, 2005. V. 3., HG, HS – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG – Ricse: Kányás-dűlő, 2007. IV. 26., HG – Sáradsadány: Török-ér, 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG.

Phytoecia icterica (Schaller, 1783) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS – Cigánd: Póherei-dűlő, 2007. V. 24., HG – Nagyrosvágy: Kárászos-legelő,

2004. VI. 2., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Vajdácaska: Mikola-dűlő, 2003. VII. 10., HG.

Phytoecia nigricornis (Fabricius, 1781) – Bodroghalom: Medvetanya, 2007. V. 15., HG, HS – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karos: Szőlő-máj-homok, 2005. VI. 2., HG, HS – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. V. 3., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Pácin: Szenna, Tiszakarádi-főcsatorna, 2004. VI. 2., HG – Ricse: Kányás-dűlő, 2007. IV. 26., HG – Sáradsány: Török-ér, 2007. V. 14., HG, KE – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., HG, HS – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Mocsolya, 2007. V. 15., HG, KE.

Phytoecia pustulata (Schrank, 1776) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., 2005. VI. 2., HG, HS – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. VI. 2., HG, HS; Kárászos-legelő, 2004. VI. 2., HG – Olaszliszka: Fenyér, 2003. V. 8., HG, HS – Sáradsány: Török-ér, 2007. V. 14., HG, KE – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. V. 8., 2003. VI. 11., HG, HS; Halászhomok, 2004. V. 13., HG – Vajdácaska: Kopaszló-sarok, 2004. V. 13., HG.

Phytoecia virgula (Charpentier, 1825) – Felsőberecki: Bodrog-ártér, 2003. V. 8., HG, HS – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. V. 3., HG, HS – Ricse: Kányás-dűlő, 2007. IV. 26., HG – Sárospatak: Keleti-Bodrog-holtág, 2007. V. 25., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS.

Opsilia caerulecens (Scopoli, 1763) – Cigánd: Póherei-dűlő, 2007. VI. 27., HG, HS – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. V. 3., HG, HS – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG – Zemlénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. VI. 12., HG, HS.

Oberea moravica Kratochvíl, 1989 – Karcsa: Becsked, karosi műút árkában, 2004. VI. 27., *Euphorbia lucida* leveléről, HG; Kender-homok, 2005. VI. 2., *Euphorbia lucida* leveléről, HG – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., *Euphorbia lucida* leveléről, HG – Sárospatak: Bodroghalász, 2003. VI. 11., *Euphorbia lucida* leveléről, HG – Tiszacsermely: Határszél, gát ármentes oldala, 2007. V. 24., *Euphorbia lucida* leveléről, HG, HS.

Agapanthia cardui pannonica (Kratochvíl, 1985) – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., HG, HS – Révleányvár: Pap-erdő, 2007. V. 13., HG, KE, OA, RD – Sáradsány: Török-ér, 2007. V. 14., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG – Vajdácaska: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS – Zemlénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 13., HG, KE.

Agapanthia dahli (Richter, 1820) – Bodroghalom: Medvetanya, 2006. VI. 21., 2007. VI. 17., HG – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG.

Agapanthia intermedia Ganglbauer, 1884 – Olaszliszka: Fenyér, 2003. VI. 11., HG, HS – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS.

Agapanthia villosviridescens (De Geer, 1775) – Dámóc: Darvasi-legelő, 2005. V. 3., HG, HS – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG, HS – Kékcse: Kopasz-hegy, 2006. VI. 20., HG – Nagyrosvágy: Határ-homok, 2005. VI. 28., HG, HS – Olaszliszka: Galambos, 2007. V. 28., HG – Révleányvár: Bodzás, 2007. V. 3., HG; Pap-erdő, 2007. V. 13., HG, KE, OA, RD – Sátoraljaújhely: Long-erdő, Kacsá-tó, 2007. V. 1., HG, HS – Tiszakarád: Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Zemlénagárd: Asztrap-dűlő, 2007. V. 13., HG.

Agapanthia violacea (Fabricius, 1775) – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2007. V. 28., HG, HS.

Calamobius filum (Rossi, 1790) – Bodroghalom: Medvetanya, *Calamagrostis epigeios* száráról, 2006. VI. 21., HG, 2007. V. 15., HG, HS – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2007. V. 28., HG, HS – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karcsa: Tekerületi-dűlők, 2007. VI. 15., HG, HS – Kenézlő: Görbe-ér, 2007. V. 28., HG – Révleányvár: Motolla, 2007. VI. 12., HG, HS – Sárazsadány: Török-ér, 2007. V. 14., HG, KE, 2007. V. 28., HG, HS, 2007. VI. 17., HG – Sárospatak: Déli-Bodrog-holtág, 2007. V. 14., HG; Dorkótanya, 2007. V. 28., HG – Sátoraljaújhely: Berecki híd, 2007. VI. 1., HG, HS – Vajdácská: Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS – Zalkod: Palocsa, 2007. V. 28., HG, HS.

Theophylea subcylindricollis Hladil, 1988 – Bodroghalom: Medvetanya, *Agropyron repens* leveléről, 2006. VI. 21., 2006. VI. 22., HG, 2007. V. 15., HG, HS; Zsidó-homok, *Agropyron repens* leveléről, 2006. VI. 21., HG – Gávavencsellő: Görbe-tó, 2007. V. 28., HG, HS – Györgytarló: Lúdhallgató, 2007. V. 28., HG – Karos: Eperjes-szög, 2007. VI. 6., HG, HS; Móka-domb, 2005. VI. 2., HG, HS – Lácacséke: Ereszvény-dűlő, 2005. VI. 28., HG, HS – Pácin: Szenna, Tiszakarádi-főcsatorna, 2004. VI. 2., HG – Sárospatak: Dorkótanya, 2007. V. 28., HG – Sátoraljaújhely: Epreskert, Hetes-tábla, 2007. VI. 6., HG – Tiszacsermely: Határszél, gát, 2007. V. 24., HG, HS – Tiszakarád: Nyárjastanya, 2007. V. 15., HG – Vajdácská: Diófás-dűlő, 2007. V. 28., HG, HS; Nyergestanya, 2007. V. 28., HG, HS.

Értékelés

Az újabban előkerült fajok között 7 olyan volt, amely az erdős területek jellemzője, s ezek közül kettő (*Stenurella melanura*, *Spondylis buprestoides*) kifejezetten a tájidegen fenyőfélék ültetésével honosodhatott meg a Bodrogházban. Tülevelűekhez kötődő faj a 2003. előtti adatok között 6 (*Rhagium inquisitor*, *Arhopalus rusticus*, *Molorchus minor*, *Obrium brunneum*, *Hylotrupes bajulus*, *Callidium violaceum*) volt, az újabb adatok között az előbb említett kettővel együtt összesen 4 (az *Arhopalus rusticus* és a *Hylotrupes bajulus* volt ismételt). A fákhöz kötődő, xylofág lárvájú fajok száma, amely a fenyőhöz kötődőket is tartalmazza: 57 a korábbi adatsorban, 43 az újabban, amiben 7 új van, így a faevők száma összesen 64. Ez erősen dominál a gyepterületek fajainak számához képest, amely összesen 23 (a régebbi adatsorban 19 lágyszárú növényben fejlődő cincérfaj, az újban a négy újjal együtt 19 található). Ezek között igazából három újabban előkerült faj (*Agapanthia cardui pannonica*, *Calamobius filum*, *Theophylea subcylindricollis*) jelentősebb populációinak gyors elterjedése a meglepő. Ezek a korábban is ugyanúgy alkalmazott mintavevő módszerrel (fűhálózással) az előző évtizedben még nem voltak kimutathatók, míg 2007-re már a Bodrogház szinte teljes területén könnyen megtalálhatóak lettek. A három közül az első (*A. cardui pannonica*) az Alföld területén nem volt jellemző korábban. Valószínű, hogy a hegységperemekről terjedhetett e vidékre, amit az aszatfajokhoz (*Cirsium spp.*) kötődve vélhetően a legeltető állattartás csökkenése, a legelők gyomosodása is segíthetett. A *Calamobius filum* a Tokaj-Hegyalja szőlőtermő vidékén, a parlagokon és a Tisza alsóbb szakaszain, az árvízvédelmi gátakon egyaránt elterjedt volt az elmúlt évtizedben, bodrogházi megjelenése csak idő kérdése lehetett. Legmelegebb a *Theophylea subcylindricollis* bodrogházi megjelenése, mivel ez a hegység pereméről még továbbra sem ismert és eddig még a Taktaköz gyepeiből sem sikerült kimutatni (az Északi-középhegység nyugatabbi területein és a Közép-Tisza-vidéktől délre már gyakori).

A későbbiekben is érdekes ezen utóbbi fajok terjedését figyelni, hiszen az 1970-es évekig mindössze néhány hazai adatuk volt ismert. Tápnövényeik olyan vadon élő fűfajok, amelyek korábban is elterjedtek voltak Magyarországon, ezért valószínű, hogy jelenkori inváziójuk valamely más környezeti hatás változására utalhat. Elképzelhető, hogy ezek a magyarországi klímaváltozás követésében is szerepet kaphatnak.

IRODALOM

Dévai Gy., Miskolczi M. és Tóth S.

- 1987 Javaslat a faunisztikai adatközlés és számítógépes adatfeldolgozás egységsítésére, I. rész: Adatközlés. *Folia Musei Historico Naturalis Bakonyiensis* 6: 29–42.

Kovács T. & Hegyessy G.

- 2003 A Felső-Tisza-vidék és Bátorliget cincérfaunája (Coleoptera: Cerambycidae). (The longhorn beetle fauna of the Upper-Tisza Region and Bátorliget [Coleoptera: Cerambycidae]). *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 27: 197–209.

THE LONGHORN BEETLE FAUNA OF THE BODROGKÖZ (COLEOPTERA: CERAMBYCIDAE)

KOVÁCS and HEGYESSY (2003) gave an account of research on the longhorn beetles from the area of Bodrogeköz (NE Hungary). 11 new species have been found from this area during the new research /*Stenurella melanura* (Linnaeus, 1758), *Spondylis buprestoides* (Linnaeus, 1758), *Stenopterus flavicornis* Küster, 1846, *Poecilium alni* (Linnaeus, 1767), *Xylotrechus antilope* (Schönherr, 1817), *Mesosa curculionoides* (Linnaeus, 1761), *Exocentrus lusitanus* (Linnaeus, 1767), *Agapanthia cardui pannonica* (Kratohvil, 1985), *Agapanthia intermedia* Ganglbauer, 1884, *Calamobius filum* (Rossi, 1790), *Theophilea subcylindricollis* (Hladil, 1988)]. Two new beetles (*Calamobius filum*, *Theophilea subcylindricollis*) of us are protected so their numbers increased to seven. Localities of 63 species are listed in this paper which have been found since 2003. Total number of the longhorn beetle species of Bodrogeköz: 87.

Gábor Hegyessy

ADALÉKOK A GÖDÖLLŐI-DOMBSÁG TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ

(Tájhasználat a 18–19. században)

FRISNYÁK SÁNDOR

Bevezető gondolatok

Dolgozatomban a táj és a természeti erőforrások 18–19. századi hasznosítását egy természetföldrajzi kistáj, a Gödöllői-dombság területén vizsgálom.¹ A természeti tájak társadalom- és történeti földrajzi kutatását elsőként *Teleki Pál* szorgalmazta a közigazgatási egységek helyett.² A természeti és gazdasági tájhatár a Gödöllői-dombság területén sem esik egybe. A kistrégióra jellemző történeti és gazdaságföldrajzi jelenségek és folyamatok a természetföldrajzi határokon túl még néhány községben azonosak, de ezekre nem térek ki. A természeti kistájat tehát a történeti földrajzi feldolgozás szempontjából is önálló gazdasági tájnak, mikrorégióknak tekintem. A 18–19. századi tájhasználatot, az emberi tevékenységek térbeli rendszerét a könyvészeti, kartográfiai és történeti statisztikai források alapján vázoló fel, de bevezetőként összefoglalom az előző korok jellemzőit is.

A Gödöllői-dombság a természetföldrajzi tájbeosztás szerint a Cserhát-vidék (mezorégió) déli része, melyet északról a Kosdi-dombság, nyugatról a Pesti-síkság, délről a Monor-Irsai-dombság és a Tápió-vidék, keletről a Galga-völgy határol.³ A Gödöllői-dombsághoz sorolt települések (Csomád, Erdőkertes, Gödöllő, Gyömrő, Isaszeg, Kerepes, Kistarcsa, Maglód, Mende, Mogyoród, Örbottyán, Pécel, Szada, Úri, Valkó, Vácegres és Veresegyház) összterülete 470 km², hazánk földjének 0,5%-a.⁴

A Gödöllői-dombság és környéke a Kárpát-medence gazdasági térszerkezetében a központi medence-síkság (Alföld) és a hegységkeret (Kárpátok) között átmeneti jellegű terület, *polikulturás gazdálkodással*.⁵ A mikrorégió – többek felfogása szerint – a Felvidék-régió déli peremterülete,⁶ de talán helyesebb, ha a *medium regni* (= az ország közepe) részeként értékeljük. A középkor végére kilenc térszerkezeti egység (régió) alakult ki Magyarországon, s ezek közül a Buda és Pest köré szerveződő területek alkották a *centrum-régiót*, a hatalmi, egyházi és gazdasági központot.⁷ A Gödöllői-dombság népe mindenkor osztozott a centrum-térség sorsából: részese volt a kedvezőtlen történéseknek, a békés fejlődés-korszakokban pedig élvezte a táj *helyzeti energiáiból* származó előnyöket.⁸

1 A téma kutatását a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Kar Tudományos Bizottsága támogatta.

2 *Teleki P.*, 1917.

3 *Marosi S.–Somogyi S.*, 1990.

4 Erdőtelkes 1956-ig külterületi lakott hely, Veresegyház része. Vácegres neve az Árpád-kortól 1943-ig: Zsidó.

5 *Frisnyák S.*, 1990, 2004.

6 *Bulla B.–Mendöl T.*, 1947.

7 *Kristó Gy.*, 2003, *Kubinyi A.*, 2001.

8 *Asztalos I.*, 2000, 2004, *Borovszky S.*, 1911, *G. Merva M.–Horváth L.*, 2007.

A táj első használói és átalakítói

A Gödöllői-dombság és környéke a mai ismereteink szerint a *neolitikumban* már lakott terület volt. A tagolt dombsági táj erdős ökoszisztémája *megfelelő életfeltételeket* biztosított a halász–vadász–gyűjtögető embercsoportok számára (pl. a Galga-, Rákos- és Szilas-völgy). A *természeti gazdálkodást* (élelemgyűjtést) folytató, helyüket állandóan változtató emberek mindennapi tevékenységükkel még nem avatkoztak bele a táj természetes fejlődésébe: a tevékenységük során okozott kisebb környezeti károk gyorsan regenerálódtak. Az emberek és a természeti környezet kapcsolatában akkor következett be változás, amikor áttértek a *termelő gazdálkodásra*: a földművelésre és az állattenyésztésre. *A termelő ember interaktív kapcsolatba került a földrajzi környezetével és tájformáló (környezetátalakító) tényezővé vált.* A tájalakítás elsősorban az *erdő-gyep transzformációt* jelentette.

A Kárpát-medencében az életmódváltás, az ún. *neolitik forradalom* Kr. e. 5000-től 4200-ig tartott, melyben a belső (autochton) fejlődés és a kívülről érkező kulturális hatás (impulzus) eredményei összegeződnek. A neolitikum és a későbbi régészeti korok archeológiai leletanyaga azonban nem jelenti az ember folyamatos jelenlétét és a dombsági táj teljes térkitöltését.

A prehisztórikus időkben a Gödöllői-dombság társadalmi-gazdasági jelenségeit a *megszakítottság és az újraekedés* jellemzi. A termelőeszközök, a neolitikumtól a bronzkor közepéig használt kő- és csontszerszámok csak néhány hektáros területek (irtványföldek) művelését tették lehetővé. Az apró *kultúr-ökoszisztéma szigetek* nem voltak hosszú életűek, a talaj kimerülése után más és más területfoltokat vettek művelésbe, a *felhagyott területek pedig visszatermesztésedtek.*

A kultúrtáj kialakulása és terjedése

A Kárpát-medencében az ember formálta táj története a magyarság megtelepedésével kezdődik.⁹ A Gödöllői-dombság benépesítése és gazdasági birtokbavétele *több évszázados folyamat* volt.¹⁰ A honfoglalás és kora Árpád-kori táj már nem volt teljesen nyerstáj (öskörnyezet), mivel az előttünk élt népek termőföld és legelőnyerés céljából a völgysíkok és dombblejtők erdőségeit intenzíven irtották. *A régi kultúrtáj-kezdemények azonban a 750-es évektől a 9/10. század fordulójáig tartó száraz (aszályos) klíma-periódus és a terület elnéptelenedése miatt megsemmisültek.*

A Gödöllői-dombság természeti adottságai és erőforrás-kínálata (a felszín alacsony reliefenergiája, a tölgyerdők, a lösz és egyéb negyedidőszaki üledékek talajai, a 9,5–10 °C-os évi középhőmérséklet, az évi 600 mm-es csapadék, a vízellátottság stb.) megfelelt a magyarság környezetigényének: a nagyállattartó és földművelő tevékenységének. Az első okleveles említések alapján a dombvidék falvainak 43,75%-a az Árpád-kori településhálózat alaprétegéhez tartozik, a többi a késő középkorban létesült.¹¹ Az Árpád-kori megtelepedés és tájhasznosítás az erdők irtásával kezdődött. Az irtványterületeken kezdetben *szabályozatlan talajváltó* (parlagváltó) földművelést és *legeltető állattenyésztést*

⁹ Bulla B.–Mendöl T., 1947.

¹⁰ Zsoldos A., 2001.

¹¹ Pesty F., 1984.

folytattak. A komplex paraszti gazdálkodást kiegészítette az *erdőelés*, a *gyűjtögetés* és a *halászat* (Rákos- és Galga-vidék).

A tájhasználat térbeli rendszerét a Gödöllői-dombvidék völgyhálózata strukturálta. A települések és a szántóföldek a patak völgyek ármentes térszínein alakultak ki. Az Árpád-kori káposztáskertek az ún. magasártéri területeket foglalták el. A len- és kenderföldek is a patak mentén helyezkedtek el, a vízpartokon pedig kenderáztató gödröket mélyítettek. A legeltetés az irtványföldeken és a völgyközi hátak tölgyerdőiben történt. A földrajzi irodalomban Úri- és Valkói-hátnak nevezett domborosozatot¹² összefüggő erdők borították, s ennek egy részét, az Isaszeg környéki tölgyeseket az Árpád-kortól *királyi vadászterületként* hasznosították.¹³ Az Árpád-kori falvakban gabonaféléket, búzát, árpat, kölest, zabot, kétszerest, továbbá kerti növényeket termeltek és extenzív jellegű állattenyésztéssel foglalkoztak.

1241-ben a tatárok a falvakat elpusztították és a kultúrtájukat súlyosan károsították. A Gödöllői-dombság területén a népességpusztulás mértéke elérhette az 50–60%-ot.

A mongol inváziót követő újjáépítés a korábbi alapokon történt: a tájhasználatban továbbra is az ember racionális alkalmazkodása és átalakító tevékenysége nyilvánult meg. A 14–15. században folytatódott a dombvidék benépesülése, a gazdálkodási tér diffúziója, összességében a természeti erőforrások használata. Az Árpád-kor végére az európai agrárforradalom eredményeként kialakult a *szabályozott talajváltó*, a két-, majd később a háromnyomásos földművelési rendszer, és fokozatosan elterjedt a termelés hatékonyságát növelő *fordítóeke* alkalmazása. Az agrártermelés átalakulása stabilizálta a települések körül kialakult kultúrtájukat, a társadalmi alapfunkciók térbeli szerkezetét.

A Gödöllői-dombság *kultúrtáj magterületei* a két, ÉNy–DK irányú dombvonulat, a lösszel és finomhomokos lösszel fedett *maradékgerinc* (az Úri- és a Valkói-hát) külső peremén és a köztük elhelyezkedő, deflációsan lepusztított *szélbarázda*, az ún. Isaszegi-átjáró futóhomokos területén (a belső és külső völgykapukban) alakultak ki. A táj és a természeti erőforrások késő középkori nagyobb mérvű igénybevétele tovább csökkentette az erdőségeket és felerősítette a Gödöllői-dombság már régebben megindult talajeróziós lepusztulását. Az antropogén tájalakításnak része volt a patakok kisebb szabályozása is. Pl. a 15. században a Rákos-patak péceli, a Szódrákosi-patak veresegyházi szakaszán a vízimalmok működtetéséhez *duzzasztógátakat*, és több helyen *halastavakat* létesítettek.

Az emberi tevékenységi formák az agroökológiai különbségek alapján differenciálódnak és térbeli rendszereket alkotnak. Magyarországon a 13/14. század fordulóján, amikor az oikumené kiterjedt a kárpáti hegységkeret területére is, már láthatók voltak az egyes nagytájak (makrorégiók) termelési szakosodásának jelei. A 14–15. században az ország centrumában, Pest megye területén három mikrorégió alkotott gazdasági egységet: a Budai-hegységben a *szőlő- és bortermelés*, a Gödöllői-dombvidéken a *vegyes gazdálkodás*, az alföldi területeken a *marhatenyésztés* és a *szántóföldi művelés*.¹⁴ A Gödöllői-dombság vegyes (polikultúrás) gazdálkodásához tartozik a 14–15. században elterjedt szőlőtermelés is (Gödöllő, Pécel, Szada, Veresegyház stb.). A mezőgazdasági termék-

---

12 Az *Úri-hát* részei (északnyugat–délkelet irányban): Szár-hegy, Gyertyános (326 m), Bolnoka-hegy (328 m), Látó-hegy, Várhegy, péceli és isaszegi Pap-hegy, Kálvária-hegy (306 m), Szentgyörgy-hegy (245 m), Öreg-hegy (189 m), Zsellér-hegy (239 m). A *Valkói-hát* részei (északnyugat–délkelet irányban): Margita-hegy (344 m), Boncsok-hegy (317 m), Szentlélek-tető (303 m), Juharos (307 m), Szentpál-hegy (265 m).

13 *Asztalos I.*, 2000, *Ruszkiczay-Rüdiger Zs.*, et al. 2007, *Zsoldos A.*, 2003.

14 *Zsoldos A.*, 2003.

felesleg értékesítése a mikrorégió kivül, a közeli vásárhelyeken és piacközpontokban történt (Buda, Cegléd, Pest, Vác). A kistrégió belül a 15. században Isaszegen tartottak hetipiacot.¹⁵ A késő középkori fejlődésszakaszban már kirajzolódik a földrajzi munkamegosztás alapjellege: a *Gödöllői-dombság élelmiszer- és nyersanyagtermelő szerepköre* és a régióközpontot képező város csoport (Óbuda, Buda és Pest) fogyasztó centrum (felvőpiac) jellege, kézműves, kereskedelmi és egyéb funkciója.

A kultúrtáj pusztulása

A török hódítás a 16. században megtörte (és hosszú időre visszavetette) a társadalom és gazdaság fejlődését. 1541-ben Budavár elfoglalása után a Gödöllői-dombság is török kézre került. A törökök a hódoltsági területeken egy, a közép-európainál fejletlenebb, archaikusabb rendszert építettek ki, amely a termelés leépüléséhez, a falvak és a kultúrtájak hanyatlásához vezetett. A hódoltsági peremvidéken – a hadi eseményekkel összefüggésben – a *pusztulás időszakos jellegű, a jobbágygazdaságokat tönkretévő sokféle adóztatás pedig folyamatos volt*. A Gödöllői-dombság falvai a 16–17. század fordulóján csaknem teljesen megsemmisültek: a lakosság elmenekült, a magára maradt kultúrtájakat a bozót és erdővegetáció foglalta el. A vissza-, ill. újratelepülések több szakaszban, helyenként majd száz évvel később kezdődtek, pl. Isaszegen, Kerepesen, Gödöllőn, Mogyoródon és Szadán Buda visszavétele (1686) után, Csomádon, Kistarcsán és Veresegyházán csak a 18. század első évtizedeiben.¹⁶

A kultúrtáj rekonstrukciója és fejlesztése

A török hódoltság után, a 17/18. század fordulóján megindult a gazdasági élet reorganizációja. A Gödöllői-dombság falvainak újratelepítésében és a kultúrtáj helyreállításában-fejlesztésében a megmaradt és visszatérő népességen kívül a Felvidékről érkező *szlovákok* vettek részt. A 18. század végére a szlovák nyelvhatár a középkoréhoz képest mintegy 10–40 km-rel tolódott el dél felé, helyenként (pl. a Cserhát, a Gödöllői-dombság és a Galga mentén) a magyar településtérben etnikai éket alkotva. A geográfusok által használt „szlovák ék (fél-sziget)” helyett a valóságos elhelyezkedésnek és az etnikai összetételnek is megfelelően inkább a *szlovák népsziget, etnikai sziget-csoport* kifejezést tartom pontosabbnak.

A 18. század végén megjelent földrajzi leírásban Csomád, Isaszeg, Kistarcsa, Maglód, Mende és Zsidó (= Vácegres) *tót*, Kerepes pedig *tót-német* faluként szerepel.¹⁷ Fél évszázaddal később Fényes E. (1851) geográfiai szótárában ezek a megállapítások megismétlődnek, kiegészítve az integrálódásra is utaló megjegyzésekkel (pl. *Isaszeg „magyarosodni kezdő tót falu”*).¹⁸ A mikrorégió népessége 1784/87-től 1880-ig 13 409-ről 23 645-re, 1900-ra 32 712-re növekedett (1. táblázat). A szlovák népesség aránya 1880-ban 20,7%, 1890-ben 19,1%, a század végén már csak 15%. 1880-ban a szlovákok

¹⁵ Zsoldos A., 2003.

¹⁶ G. Merva M.–Horváth L., 2007.

¹⁷ Vályi A., 1796–1799.

¹⁸ Fényes E., 1851.

számaránya Kistarcsán 84%, Vácegresen 77%, Kerepesen 69%, Isaszegen 62% és Csomádon 55%. A 19. században a magyar, szlovák és kisebb mértékben német lakosságú gazdasági mikrorégió folyamatosan átalakult, a 20. század első évtizedeire az asszimiláció következményeként az etnikai-szigetcsoport fokozatosan megszűnt.¹⁹ A 18. században tehát *a magyarok és más etnikumok közös munkájával* teremtődtek újra a kultúrtájuk és a települések.

A telepítések az erdők és bozótosok irtásával kezdődtek. Az erdő mint természetes ökoszisztéma a Gödöllői-dombság egyik legfontosabb természeti erőforrása. Az erdőségek elsősorban *vadászterületek* voltak (pl. az isaszegi Szentkirály- és Szentgyörgy-erdő), de egyben olyan tartalékföldek, amelyek biztosították a lakosság épület-, szerszám- és tűzifa-szükségletét, a szénégetést, az állatok legeltetését és a makkoltatást, az erdei termékek (pl. málna, szamóca, szeder, csipkebogyó, mogyoró, gomba stb.) gyűjtését. A népi erdőhasználat (erdőkiélés) legfontosabb formája az állattenyésztéshez kapcsolódik. A tölgyerdőkben *irtványfolyosókat* és *-szigeteket* alakítottak ki, a településekhez közeli erdőszeleken pedig erdőirtással növelték a szántó-, rét- és legelőterületeket. A mikrorégió erdőségein haladt keresztül a pesti és váci révhez vezető *állathajtó út*, környékén erdei tisztásokkal, pihentetőhelyekkel és legelőerdőkkel, ahol feljavították a piacra felhajtott marhákat (Ökörszállás, Göböljárás, Tehénjárás kert, Ökörtelek). Az erdei legeltetésért az állathajtók a községeknek *fűbért* fizettek. A tervszerű erdőhasználat (-gazdálkodás) Gödöllő és Isaszeg térségében a 18/19. század fordulóján kezdődik.

A táj és a természeti erőforrások hasznosítása az évszázadok óta folyamatosan kialakult gyakorlat szerint történt, s ebben a magyarság és a felvidéki szlovákság munkakultúrája is megjelent. A mikrorégió 18–19. századi munkaföldrajzi képében a *földhasznosítási formák* (pl. a szántó, rét, legelő stb.) az egyes falvakban többé-kevésbé azonos módon helyezkednek el.

A települések belsőégei (az épített környezet) a patak völgyek ármentes térszíneit foglalták el, figyelembe véve a víznyerési lehetőségeket. A falvak szinte kivétel nélkül mind *szalagtelkesek*, a mikro-reliefhez igazodnak, de előfordul, hogy az egyes településrészek a *halmazosodás* jeleit mutatják (pl. Isaszegen a Templom-domb alatti telkek). A 18. században a Rákos mentén több faluban (pl. Szada, Isaszeg, Pécel) a belsőségétől elkülönülten *szerűskertek* is kialakultak, amelyek eredete és funkciója a helytörténeti munkákban nem eléggé tisztázott. Lehetséges, hogy ezek az osztott települések *átmenetet* képviselnek az alföldi kertes (kétbeltelkes) nagyállattartó és az olyan felvidéki szlovák falvak közt, ahol *szerűskert-parcellák*, ill. *csűrös-pajtás kertek* vannak a települések mellett.

A belterület és a vízfolyás között többnyire *rétek* és *legelők*, az ártér-övezetben lápos-mocsaras területek, nyílt vizek, a patakot kísérő facsoportok, nádasok stb. jellemzőek. A 18–19. században, mint ezt a népi emlékezet is megőrizte, a patak völgyek árterei az *állatok teletőhelyei* voltak. A dombtelejtkön és az alacsonyabb völgyközi hátakon *szántóföldi gazdálkodást*, helyenként és koronként rét- és legelőgazdálkodást folytattak. A magasabb térszíneket (az Uri- és Valkói-hát dombsorát) és az Isaszegi-ájtjárónak nevezett széles szélbarázda boltozódásait *erdőségek* borították. A dombok déli, napsütötte (20–30°-os) lejtőin *szőlőskerteket* és *gyümölcsösöket* létesítettek (ezeket több helyen „Öreg-hegy”-nek nevezik). A térfelosztás, a határhasználat egyes munkahely-övezeteinek

---

¹⁹ Horváth L.–Kovacsics J., 2000.

térbeli rendje állandósult, a történetileg kialakult szerkezetet nem, vagy csak kivételes esetekben (pl. a vasútépítéssel kapcsolatosan) módosították.

Magyarországon a 18. században (és korábban is) *a földművelés legfontosabb területei a dombvidékek*, az intramontán *kismedencék* és a *kisalföldi tájak* voltak. (Az Alföld ez idő tájt a monokultúrás állattenyésztéssel, a kárpáti hegységkeret az erdőgazdálkodással, a bánya- és feldolgozó- (montán-) iparral épült be hazánk földrajzi munkamegosztásába). A Gödöllői-dombság falvai – hasonlóan az ország többi dombvidékéhez – *vegyes (polikultúrás) gazdálkodást* folytattak. A környezetgazdálkodásnak ezt a típusát az erdőgazdálkodás, a földművelés és az állattenyésztés komplexuma jellemzi. A dombvidékek *önellátó területek*, de egyes mezőgazdasági termékekből, amelyek termelésének kedvezőek a természeti vagy a közgazdasági feltételei, értékesíthető többletmennyiséget állítanak elő.

A Gödöllői-dombság gazdaságföldrajzi helyzetét a 18–19. században két tényező határozta meg: (1) a közeli fogyasztóközpont (Pest–Buda) és (2) a mikrorégió áthaladó ősi stratégiai-kereskedelmi út, amely a centrum-térségből Miskolcra, onnan a Hernád-völgyén és a Duklai-hágón át Lengyelországba vezet. A nyugat–kelet irányú közlekedési folyosó *település- és területfejlesztő hatása* már a 18. században, a szekérforgalom idején is érvényesült, majd a vasútépítéssel (1864–1867) jelentősen felerősödött. A dombságon belül helyi földutak létesültek, amelyek kapcsolódtak a Cserhát, a Galga-völgy, a Jászság és a Pesti-síkság hasonló jellegű útjaihoz. A kisrégiót elkerülték azok az észak–dél irányú utak, amelyek a Felvidék bánya- és kereskedővárosait és az alföldi mezővárosokat kötötték össze. A Galga mentén kialakult közlekedési hálózat sem tekinthető ilyennek, mivel nem volt közvetlen kapcsolata a Felvidék gazdasági erővonaláival és központjaival. A Galga völgynyílásában, az alföldperemi vásárvonalon Aszód piaca közvetítette a kistérségeket, a Cserhát, a Gödöllői-dombság és a Jászság árucseré-forgalmát.²⁰ A kistáj terményfeleslegét, mint a korábbi történelmi korokban is, elsősorban a pesti és váci piacon értékesítették. 1763-ban Gödöllő – mint uradalmi központ – *mezővárosi rangra emelkedett* és évenként négy országos vásár tartására kapott engedélyt. A mezőváros piacfunkciója alapvetően nem változtatta meg a gazdasági javak korábban kialakult áramlási irányait, maga az uradalom, mint a hadsereg szállítója szintén a régióközponthoz (Pest–Buda) kötődött.

A földhasznosítás 18. század végi ágazati szerkezetét a történeti statisztikai források alapján lehet rekonstruálni.²¹ Az 1789-es adatok szerint a Gödöllői-dombság 43,2%-át a *szántóföldek* foglalták el (2. táblázat). A szántóterület aránya Maglódon (63,7%), Úriban (59,6%), Csomádon (53,8%) és Pécelen (52,8%) volt a legmagasabb, Gödöllőn pedig a legalacsonyabb (28,8%). A szántók tényleges mennyisége Isaszegen (3589 kh), Pécelen (2682 kh) és Gödöllőn (2678 kh) volt a legnagyobb és Mendén a legkevesebb (444 kh). A mikrorégió környezetgazdálkodásában számottevő volt a *rét* (6,1%) és a *legelő* (17,7%). Az állattenyésztés alapját képező *gyep* (= rétet és legelőt) aránya Kistarcsán (53,8%), Órbottyánban (42,3%) és Mogyoródon (36,2%) volt a legmagasabb, míg Isaszegen mindössze 6,9%-ot ért el. A *szőlő* és *kert* 4%-kal részesedett a dombvidék földalapjából. A szőlő és kert területe Veresegyházán (403 kh) és Gödöllőn (398 kh) volt a legnagyobb, a legkevesebb pedig Kistarcsán (26 kh). A százalékos arány Szadán a legmagasabb

²⁰ Asztalos I., 2004.

²¹ Szasz-kóné Sin A., 1988.

1. táblázat: A Gödöllői-dombság jelenlévő népessége a 18–19. században
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	1784/87	1828	1857	1870	1880	1890	1900
Csomád	453	607	592	624	692	746	822
Gödöllő	1776	1769	2976	3661	3940	4844	5893
Gyömrő	833	825	1343	1446	1435	1614	2078
Isaszeg	1371	1373	1800	1836	2090	2341	3206
Kerepes	680	739	772	789	822	816	905
Kistarcsa	294	388	423	715	822	907	1075
Maglód	918	1183	1244	1267	1449	1601	2049
Mende	489	579	783	998	1182	1353	1605
Mogyoród	539	1001	1178	1222	1357	1544	1785
Órbottyán	708	789	812	1017	1041	1172	1348
Pécel	1384	1774	1882	2206	2176	1752	3854
Szada	615	848	823	1004	1034	1154	1296
Úri	929	1137	1631	1879	1805	1930	2131
Valkó	1022	1248	1400	1618	1711	1884	2181
Vácegres	542	713	637	697	699	713	768
Veresegyház	856	1245	1229	1245	1390	1554	1716
Összesen	13409	16218	19525	22224	23645	25925	32712

2. táblázat: A Gödöllői-dombság földhasznosítása 1789-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szántó		Szőlő, kert		Rét		Legelő		Erdő		Összesen	
	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%
Csomád	855	53,8	55	3,5	16	1,0	428	26,9	235	14,8	1589	100
Gödöllő	2678	28,8	398	4,4	477	5,1	1924	20,7	3809	41,0	9286	100
Gyömrő	2205	51,1	249	5,7	477	11,1	431	10,0	956	22,1	4318	100
Isaszeg	3589	40,8	235	2,7	336	3,8	275	3,1	4362	49,6	8797	100
Kerepes	1817	42,3	88	2,1	36	0,8	712	16,6	1641	38,2	4294	100
Kistarcsa	974	44,2	26	1,2	78	3,5	1108	50,3	15	0,7	2201	100
Maglód	1928	63,7	161	5,3	176	5,8	761	25,2	–	–	3026	100
Mende	444	32,8	37	2,8	30	2,2	230	17,0	611	45,2	1352	100
Mogyoród	1919	43,3	124	2,8	304	6,9	1299	29,3	782	17,7	4428	100
Örbottyán	1969	43,9	169	3,7	528	11,8	1368	30,5	453	10,1	4487	100
Pécel	2682	52,8	196	3,8	340	6,7	695	13,7	1168	23,0	5081	100
Szada	1040	48,5	245	11,4	141	6,6	426	19,8	294	13,7	2146	100
Úri	2275	59,6	161	4,2	443	11,6	334	8,7	605	15,9	3818	100
Valkó	2454	35,8	125	1,8	205	3,0	501	7,3	3571	52,1	6856	100
Vácegres	960	40,3	124	5,2	168	7,1	252	10,6	875	36,8	2379	100
Veresegyház	2194	40,6	403	7,5	490	9,1	1549	28,7	762	14,1	5398	100
Összesen	29983	43,2	2796	4,0	4245	6,1	12293	17,7	20139	29,0	69456	100

3. táblázat: A Gödöllői-dombság földhasznosítása 1865-ben (kh)
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szántó	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Egyéb	Összesen
Csomád	811	42	41	279	809	134	2116
Gödöllő	2627	468	487	3519	3077	553	10731
Gyömrő	3090	89	579	329	142	276	4505
Ísaszeg	3166	83	481	1183	3725	313	8951
Kerepes	1490	47	98	971	1540	286	4432
Kistarcsa	1090	24	105	275	–	156	1650
Maglód	2738	139	262	397	186	267	3989
Mende	418	34	89	466	255	60	1322
Mogyoród	2990	158	380	1125	1468	375	6496
Őrbottyán	1847	175	338	1308	600	275	4543
Pécel	3287	94	392	848	661	358	5640
Szada	1029	249	195	549	273	138	2433
Úri	2405	86	379	520	281	182	3853
Valkó	2412	94	188	175	3568	242	6679
Vácegres	881	104	217	194	857	78	2331
Veresegyház	2066	321	627	1006	791	869	5680
Összesen	32347	2207	4858	13144	18233	4562	75351

4. táblázat: A Gödöllői-dombság földhasznosítása 1895-ben (kh)
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szántó	Kert, gyümölcsös	Szőlő	Rét	Legelő	Mezőgazda- sági terület	Erdő	Nádas	Művelés alól kivont	Összesen
Csomád	1178	34	41	–	220	1473	571	–	108	2152
Gödöllő	3940	279	428	345	1903	6895	3497	4	532	10928
Gyömrő	3379	22	87	369	291	4148	291	1	128	4568
Isaszeg	3581	64	126	430	2038	6239	2298	–	291	8828
Kerepes	2517	69	123	46	697	3452	815	–	149	4416
Kistarcsa	1130	33	46	77	283	1569	4	–	88	1661
Maglód	3158	28	74	171	148	3579	184	5	131	3899
Mende	3238	42	17	249	724	4270	419	5	112	4806
Mogyoród	3350	53	187	320	890	4800	1562	–	250	6612
Órbottyán	2833	67	407	258	449	4014	441	11	167	4633
Pécel	5544	119	63	230	811	6767	552	16	102	7437
Szada	1341	87	194	130	222	1974	240	–	45	2259
Úri	3213	25	14	219	351	3822	–	2	44	3868
Valkó	4173	53	87	75	230	4618	1974	4	149	6745
Vácegres	1416	44	5	110	199	1774	588	–	75	2437
Veresegyház	2424	89	286	388	1529	4716	1050	6	197	5969
Összesen	46415	1108	2185	3417	10985	64110	14486	54	2568	81218

(11,4%). Az erdő az összterület 29%-át foglalta el (Valkón 52,1%-ot, Isaszegen 49,6%-ot ért el, többet, mint a szántóföld). A 18. század végén a tájhasználat %-os megoszlása alapján a falvakban eltérő *struktúra-típusok* figyelhetők meg, de ezek a táj egészére jellemző vegyes gazdálkodást nem módosították.

A 18. század végi környezetgazdálkodást az első katonai felmérés (1782) területünket ábrázoló szelvényei is megjelenítik. Az 1:28 800-as méretarányú mappákon nem mindenütt különül el a szántó és gyepterület, így a földhasznosítás területsávjait és -foltjait más kartográfiai források és helyszíni vizsgálatok alapján lehet többé-kevésbé rekonstruálni. A 18. századi környezet-átalakító tevékenység részletei nem ismertek. Feltehetően az új gazdálkodási tér szerkezete a középkor végi, tehát a pusztulást megelőző idők eredményeire épült. A kultúrtáj diffúziója a népesség növekedésével és a gazdaság fejlődésével felgyorsult, a 18. század végére a *kultúrtáj egyes elemei a településközi térben összekapcsolódtak*, a patak völgyekben sávszerűen rendeződtek el. Az östermelés formálta táj képe az új növényi kultúrákkal, a burgonya-, kukorica- és dohánytermesztéssel, az 1800-as évek elejétől lóhere és egyéb takarmánynövények térhódításával gazdagodott. Az Isaszegi-átjáró *futóhomokos szántóföldjein* továbbra is a rozs, árpa, búza, kétszeres és a zab, a belső telkeken a zöldség- és a gyümölcsstermelés maradt jellegadó. A szántóföldi termelés szerkezetváltásában és az intenzívebb tájhasználat elterjedésében jelentős szerepe – a jobbágygazdaságokra is kisugárzó hatása – volt a gödöllői Grassalkovich-uradalomnak. Az uradalom alapvetése 1720/30-as években történt, majd újabb szerzeményekkel bővült és más mikrorégiókra is kiterjedt. A dombságon belül Gödöllő, Isaszeg és a környékbeli puszták (Babat, Besnyő, Egerszeg, Nyíregyháza, Szentgyörgy, Szentkirály stb.) alkották az uradalom magterületét.²² Az uradalom gazdasági tevékenységét a nyugati mintakövetés: az *ökológiai potenciál minél hatékonyabb kihasználására törekvés* jellemezte. A Gödöllői-dombsághoz sorolható birtokrészek 1/3-át mezőgazdasági területként, 2/3-át erdőként hasznosították. A földművelés, az állattenyésztés és az erdőgazdálkodás modernizálása a Gödöllői-dombság jobbágyfalvait is felvirágoztatta.

A 18. században a Gödöllői-dombság vízkészlet-gazdálkodása is jelentősebbé vált: halastavak és kenderáztató gödrök létesültek, a patakok kinetikai energiáját pedig egyre több vízimalom hasznosította (pl. a Rákos vize Gödöllő és Pécel között kilenc patakmalom kerekeit hajtotta). A gödöllői uradalomban a patakok és az ártéri kutak vizét a kertek öntözésére is felhasználták.

A 19. század első felében a tájszerkezet lényegesen nem változott. 1865-ben a földterület művelésági megoszlásban a szántó 42,9%-kal, a szőlő, kert és gyümölcsös 2,9%-kal, a rét 6,5%-kal, a legelő 17,5%-kal, az erdő 24,2%-kal és az egyéb terület 6%-kal részesedett (3. táblázat). A század végéig az erdő, rét és a legelő területe csökkent, a szántóföldek pedig számottevően növekedtek (4–5. táblázat). 1895-ben a Gödöllői-dombsvidék 57,2%-a szántó, 4,1%-a szőlő, kert és gyümölcsös, 4,2% rét, 13,5%-a legelő, 17,8%-a erdő és 3,2% egyéb hasznosítású terület. A rét- és legelőterület csökkenését a *belterjes állattenyésztés* tette lehetővé.

A kistáj állatállományának összesíthető adatai 1895 előtti időkből nem állnak rendelkezésünkre. A 18–19. században az *állattenyésztés* egyre jelentősebb, többszöri szerkezet-átalakuláson ment át, s a kiegyezés utáni időkben is a *mikrorégió vezető ágazata maradt*. 1895-ben a *szarvasmarha-állomány* meghaladta a 8000-et (ennek 37%-a

22 G. Merva M.–Horváth L., 2007.

5. táblázat: A Gödöllői-dombság földhasznosítása a 18–19. században (%)

Művelési ág	1789	1865	1895
szántó	43,2	42,9	57,2
szőlő, kert, gyümölcsös	4,0	2,9	4,1
rét	6,1	6,5	4,2
legelő	17,7	17,5	13,5
erdő	29,0	24,2	17,8
egyéb	–	6,0	3,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

három helységben, Mendén (1056), Isaszegen (999) és Gödöllőn (937) koncentráltak (6. táblázat). A Rákos menti szarvasmarha-tenyésztő községek tejtermelésre specializálódtak, a tejet és tejtermékeket a fővárosban értékesítették (pl. 1894-ben Isaszegről napi 1400 liter palackozott tejet szállítottak Budapestre). A *sertéstartás* nagy átalakuláson ment keresztül, az évszázadok óta folyó erdei legeltetés és makkoltatás megszűnt, a tenyésztésük a takarmánynövényekre alapozódott. (1895-ben a mikrorégióban 7935 sertést tenyésztettek). A *juhtenyésztéssel* nem minden faluban foglalkoztak, a teljes állomány (5600) 1/3-a Mogyoródon volt, ezen kívül Mende (843), Pécel (697), Vácegres (674) és Kerepes (644) tekinthető jelentősebb juhtenyésztő településnek. A *lóállomány* (3560) települések szerinti megoszlása többé-kevésbé megfelelt a helybeli igényeknek. A legnagyobb lóállománnyal Gödöllő rendelkezett (428 = 12%). A ló jelentősége a szállításban és közlekedésben a vasútépítést követő évtizedekben is fontos maradt, és mint munkállat, nélkülözhetetlen volt a mezőgazdasági termelésben. 1895-ben a területen működő 4760 gazdaság a határbeli munkahelyegységek közelítéséhez, a földművesmunkákhoz és a termelvények szállításához összesen 1600 lófogatot és 355 ökrös fogatot használt (7. táblázat). A *baromfitenyésztés* központja Gödöllő volt, a teljes állomány (46 300) 17%-ával. A Gödöllői-dombság falvaiban már a korábbi időkben is sokan foglalkoztak *méhészkedéssel*. Az erdőgazdaságok és a gödöllői koronauradalom a kitermelt tölgyeseket cser-, fenyő- és akáctelepítéssel pótolták, pl. 1880-ban 150 000 db akáccsemétét ültettek el.²³ Az akácerdők kitűnő *méhlegelők* voltak. 1895-ben a méhcsaládok száma valamelyest meghaladta az 1220-at (ennek 28%-a Gödöllőn volt).

A 19. század második felében a két- és háromnyomásos gazdálkodási rendszerről áttértek a szabad gazdálkodásra, a korszerű vetésforgó alkalmazására. A szántóföld területi növekedését a *termékszerkezet-váltás*, a vetésterület arányainak megváltozása is jellemzi. A kenyérgabona-termelésben a rozs továbbra is megtartotta első helyét, és jelentősen növekedett a burgonya-, kukorica-, napraforgó- és takarmánynövény-termesztés. A pesti piacok hatására fellendült a belterjesebb *kertgazdálkodás*: a zöldség- és gyümölcsstermelés (Kerepes, Kistarcsa, Isaszeg, Pécel stb.). Az öntözéses kertgazdálkodás a 19. század 70-es, 80-as éveiben egyre elterjedtebbé vált. Isaszegen a parasztkertészek a Rákospatak, a Szentgyörgy vízfolyás és az ásott kutak vizét használták kertjeik öntözésére.

Az 1895. évi adatfelvételezés szerint a Gödöllői-dombság falvaiban több mint 98 000 *gyümölcsfa* található (8. táblázat). A gyümölcsfa-állomány 37,1%-a *szilva*, 11,7%-a

²³ Viga Gy., 2007.

6. táblázat: A Gödöllői-dombság állatállománya 1895-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szarvas- marha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi	Méhesalád
Csomád	438	80	211	–	1654	17
Gödöllő	937	428	968	6	7846	346
Gyömrő	548	282	709	–	3553	16
Isaszeg	999	280	802	334	4401	195
Kerepes	361	150	322	644	2028	40
Kistarcsa	175	96	157	–	1851	24
Maglód	566	206	790	745	2737	40
Mende	1056	171	698	843	2854	34
Mogyoród	290	270	440	1840	1344	60
Örbottyán	600	218	307	1	2605	64
Pécel	802	240	656	697	3556	134
Szada	174	223	491	–	1927	19
Úri	455	308	527	44	3577	32
Valkó	224	285	320	15	2613	90
Vácegres	231	131	170	674	1242	39
Veresegyház	220	273	367	14	2540	68
Összesen	8076	3641	7935	5587	46328	1218

7. táblázat: A Gödöllői-dombság szekérállománya 1895-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Gazdaságok száma	Lófogat			Ökörfogat			Őszvér, számár, és egyéb fogat	Összesen
		egyes	kettős	hármás	kettős	négyes	hatos		
Csomád	161	14	20	–	44	7	–	–	85
Gödöllő	795	35	144	2	–	33	–	13	227
Gyömrő	256	12	82	2	1	22	–	–	119
Isaszeg	412	4	108	5	–	39	–	2	158
Kerepes	253	20	45	–	7	5	12	–	89
Kistarcsa	112	7	28	–	1	3	–	–	39
Maglód	272	15	71	–	6	14	14	25	145
Mende	206	6	55	–	2	34	–	–	97
Mogyoród	260	47	96	5	4	9	–	1	162
Órbottyán	259	19	74	1	6	6	–	2	108
Pécel	226	2	98	–	38	3	–	1	142
Szada	258	67	58	–	1	–	–	1	127
Úri	328	1	121	–	1	18	–	–	141
Valkó	340	41	93	–	–	6	–	–	140
Vácegres	150	14	42	1	7	6	–	–	70
Veresegyház	472	72	90	2	6	–	–	1	171
Összesen	4760	346	1225	18	124	205	26	46	2020

8. táblázat: A Gödöllői-dombság gyümölcsfaállománya 1895-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Almafa	Körtefa	Cseresz- nyefa	Meggyfa	Ősziba- rackfa	Kajsz- barack- fa	Szilvafa	Diófa	Egyéb gyümölcs- fa	Összesen
Csomád	76	198	114	107	10	73	752	100	148	1578
Gödöllő	4735	3803	1500	1993	646	1060	8489	1254	1468	24948
Gyömrő	376	725	292	402	219	113	1461	154	1216	4958
Isaszeg	1282	1128	416	353	40	243	1736	424	820	6442
Kerepes	227	452	328	212	11	170	2185	263	203	4051
Kistarcsa	157	230	409	177	55	99	777	120	173	2197
Maglód	474	417	369	808	288	434	2181	495	740	6206
Mende	586	364	252	188	38	99	1490	216	352	3585
Mogyoród	272	359	508	432	71	136	874	87	193	2932
Örbottyán	140	186	465	1227	31	549	1137	190	129	4054
Pécel	579	652	185	321	185	357	1597	453	451	4780
Szada	1071	1298	2805	1124	347	479	6919	674	435	15152
Úri	303	287	17	69	3	195	1126	152	532	2684
Valkó	312	357	246	63	51	25	1166	108	77	2405
Vácegres	133	93	157	69	10	38	548	132	69	1249
Veresegyház	807	867	1600	755	389	977	4481	508	531	10915
Összesen	11530	11416	9663	8300	2394	5047	36919	5330	7537	98136

9. táblázat. A Gödöllői-dombság mezőgazdasági területe és kataszteri tiszta jövedelme (1910)

Település	Termő	Termék- ketlen	Összesen	Kataszteri tiszta jövedelem	Átlag
	terület kat. holdakban			koronában	fillér
Csomád	2052	100	2152	11358	554
Gödöllő	10063	693	10756	60391	600
Gyömrő	4362	209	4571	50793	1164
Isaszeg	9189	340	9529	44947	489
Kerepes	4247	185	4432	35387	833
Kistarcsa	1552	116	1668	11848	764
Maglód	3767	164	3931	40761	1082
Mende	1280	61	1341	18234	1425
Mogyoród	6321	285	6606	34032	538
Órbottyán	4428	213	4641	31221	705
Pécel	5444	301	5745	48470	890
Szada	2188	106	2294	12233	559
Úri	3715	146	3861	52967	1426
Valkó	6521	220	6741	42188	647
Vácegres	2361	81	2442	12777	541
Veresegyház	5684	278	5962	26047	458
Összesen	73174	3498	76672	533654	696

alma, 11,6%-a körte 9,9%-a cseresznye, 8,5%-a meggy, a többi őszi- és kajsziarack, dió, mandula, mogyoró, gesztenye és eper. A gyümölcstermelő falvak közül továbbra is Gödöllő, Szada és Veresegyház áll az élen a mikrorégió gyümölcsfa-állományának 52%-ával. Sorrendben Isaszeg és Maglód következik (az összes gyümölcsfa 6,6 és 6,3%-ával), míg a legkevesebb Vácegresen és Csomádon 1,3 és 1,6%-os részesedéssel. A gyümölcsfák általában a házikertekben, kisebb ültetvényekben, Gödöllőn, Szadán és Veresegyházán a szőlőkben koncentráltak. A szőlő- és bortermelés súlypontja Gödöllő (428 kh) és Órbottyán (407 kh), de rajtuk kívül jelentős Veresegyház (286 kh) és Szada (194 kh) is. A négy település határában összpontosult a Gödöllői-dombság szőlőskertjeinek (2185 kh) 60,2%-a. Említést érdemel még Mogyoród és Isaszeg szőlőtermelése is (187, ill. 126 katasztrális holdon).

A 19. század végi tájhasználat (környezetgazdálkodás) hatékonyságát egy későbbi, 1910-ből származó részletes felmérés, a kataszteri tiszta jövedelem alapján foglalom össze. A Gödöllői-dombság településeinek művelési ágak szerinti átlagos jövedelme nagy különbségeket mutat (9–10. táblázat). A termőterület egy katasztrális holdjára számított átlagos jövedelem 458 és 1426 fillér között változik (pl. Úriban 1426, Mendén 1425, Gyömrőn 1164, Pécelen 890, Veresegyházán 458 fillér/kat.hold). A települések 50%-ában a kataszteri átlagos jövedelem nem éri el az országos átlagot (= 648 fillér/kat. hold). A mikrorégió belüli szóródás összefügg az ökológiai feltételekkel, elsősorban a talaj termőképességével (pl. a szántóföldek aranykorona értéke között a különbség

10. táblázat: Isaszeg területe és kataszteri tiszta jövedelme művelési áganként és osztályonként (1910)

(Forrás: Pesti-Pilis-Solt-Kiskun vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövedelme művelési áganként és osztályonként. Budapest, 1914.)

Művelési ág	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összes		Átlag
	osztály területe kat. holdakban								terület	kataszteri tiszta jövedelem	
	kat. hold	korona									
szántó	50	45	765	86	581	1460	744	–	3781	27496	734
kert	–	22	53	–	–	–	–	–	75	964	1285
rét	–	–	–	23	163	216	–	–	402	3893	968
szőlő	–	–	4	10	17	–	–	–	31	395	1274
legelő	–	58	619	316	160	–	–	–	1153	2809	244
erdő	–	–	459	2445	13	880	–	–	3797	9390	247
termő									9189	44947	489
terméketlen									340		
az egész határ területe és kataszteri tiszta jövedelme									9529	44947	

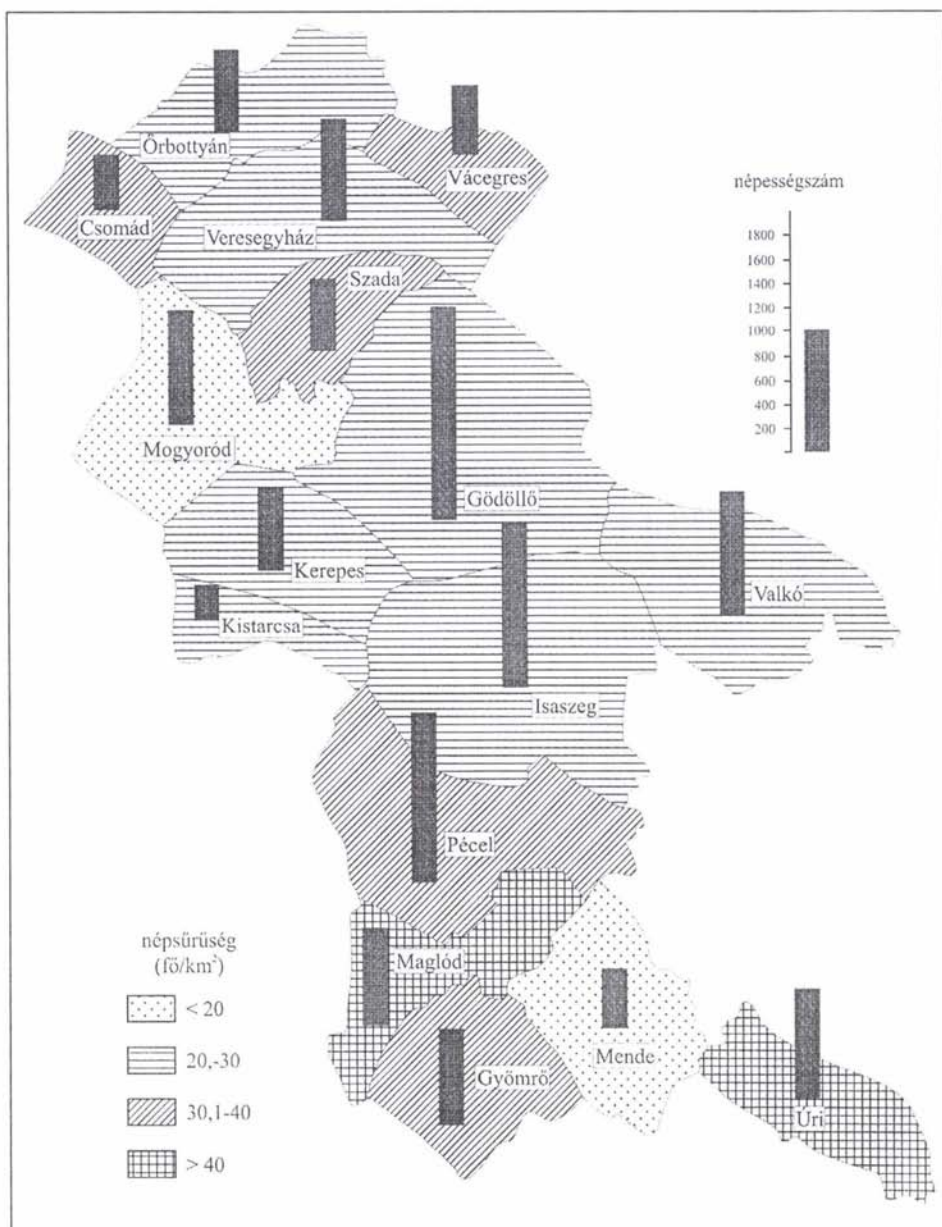
négy-ötszörös). A természetföldrajzi tényezőkön kívül a társadalmi-gazdasági faktorok, pl. a nagybirtokok korszerű gazdálkodása is befolyásolta a termelés hatékonyságát.

Az egyes művelési ágak kataszteri átlagos jövedelme is figyelmet érdemel. Pl. a szántóföldek átlagos jövedelme Szadán a legalacsonyabb (384 fillér/kat. hold), a kedvező agroökológiai feltételekkel rendelkező településeken pedig meghaladja az 1000 fillér/kat. hold értéket (pl. Maglódon 1030, Kerepesen 1047, Gyömrőn 1175, Úriban 1467 és Mendén 1587 fillér/kat. hold). A kert kataszteri átlagos jövedelme Mende kivételével mindenütt lényegesen magasabb, mint a szántóföldeké (pl. Maglódon 2618 fillér/kat. hold). A szőlő jövedelmezősége is nagyon különböző (a legalacsonyabb 100, a legmagasabb 2711 fillér/kat. hold). A rétgazdálkodás Kerepes kivételével nagyobb jövedelmet biztosít, mint a szántóföldi művelés. A legelők jövedelme összességében a legalacsonyabb (éves átlagos jövedelme katasztrális holdanként 80 és 571 fillér között változik). Az erdő is viszonylag alacsonyabb jövedelmet termel: ennek értéke – a gazdálkodás természeti és közgazdasági feltételrendszerétől függően – kat. holdanként 100 fillértől 430 fillérig terjed. Meglepő, hogy néhány községben a *nádas* hasznosítása igen magas (pl. Úriban 3300, Gödöllőn 3200, Pécelen 2600 és Veresegyházán 1700 fillér/kat. hold) jövedelmet eredményezett.

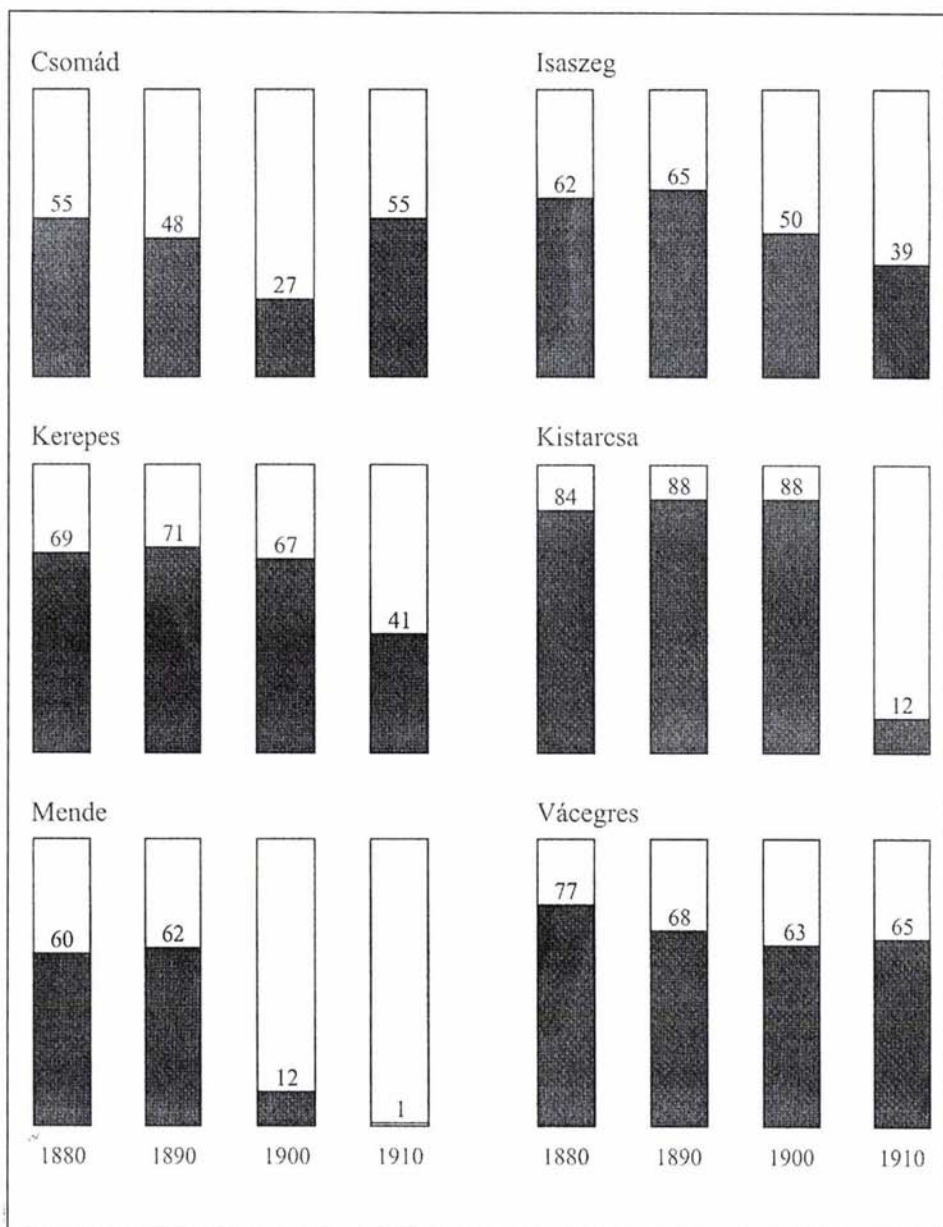
Összefoglalás

A *tájhasználat* a természeti erőforrások felhasználásával a tájban folytatott emberi tevékenységformák (létfenntartási rendszerek) összessége. A Gödöllői-dombság 18–19. századi (és a korábbi idők) tájhasználatát a *mező- és erdőgazdasági tevékenységgel* történt. Az agrártermelés átformálta a természeti környezetet: a nemzedékek egymásra épülő munkájával *kultúrtájat* teremtett. A tájhasználat mértéke és módja mindenkor összefüggött a makrogazdasági folyamatokkal is. Hatékonyságát a természetföldrajzi adottságok, a humán erőforrások és az ökonómiai tényezők befolyásolták. A 470 km²-es dombsági terület környezetgazdálkodásában – a szerkezeti hasonlóságok, a jellegadó tevékenységek mellett – településenként jelentősek voltak a termelési érték (a kat. holdankénti jövedelmezőség) különbségei is.

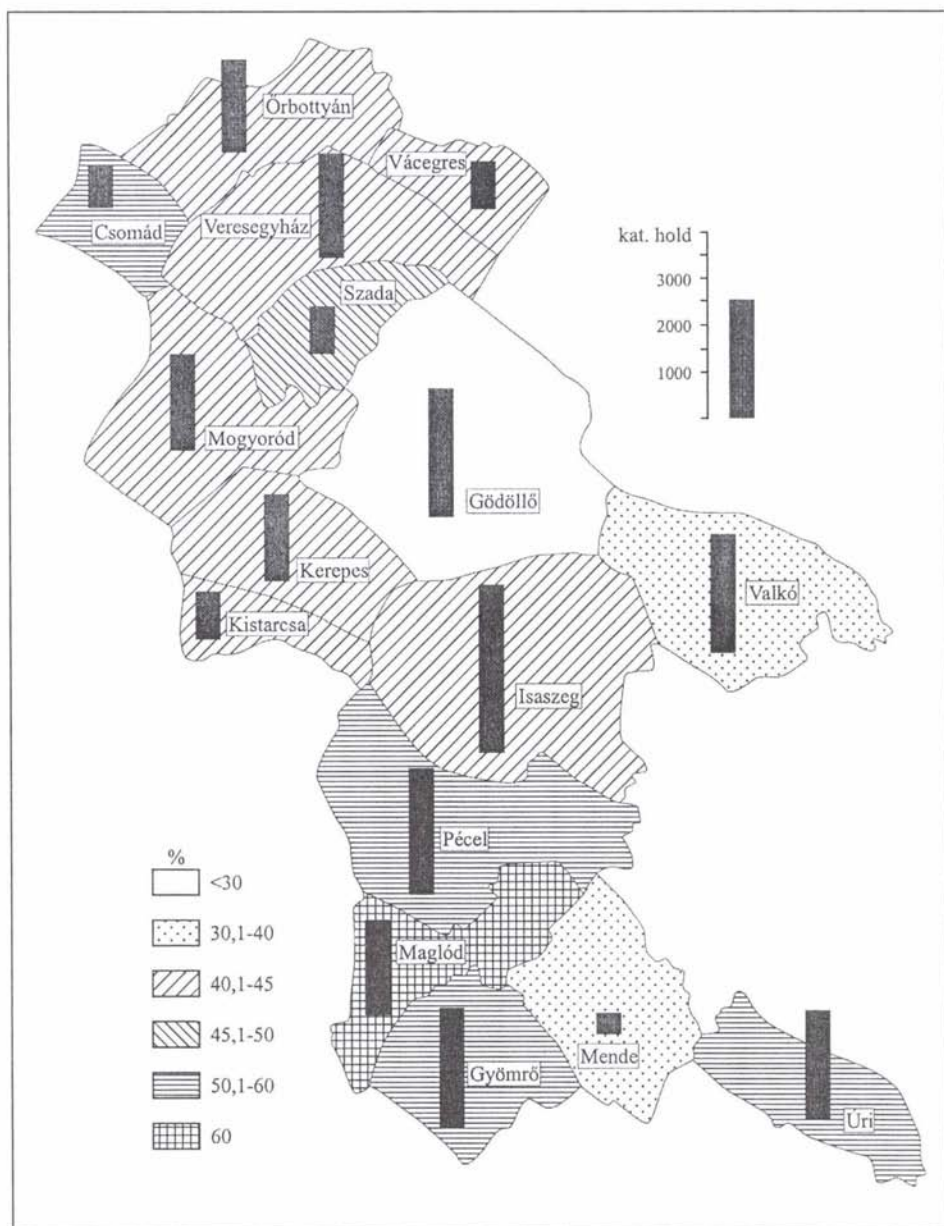
A Gödöllői-dombság tájhasználatának idő- és térbeli változásai az ember racionális *alkalmazkodását és tájformáló-gazdaságfejlesztő tevékenységét* bizonyítják.

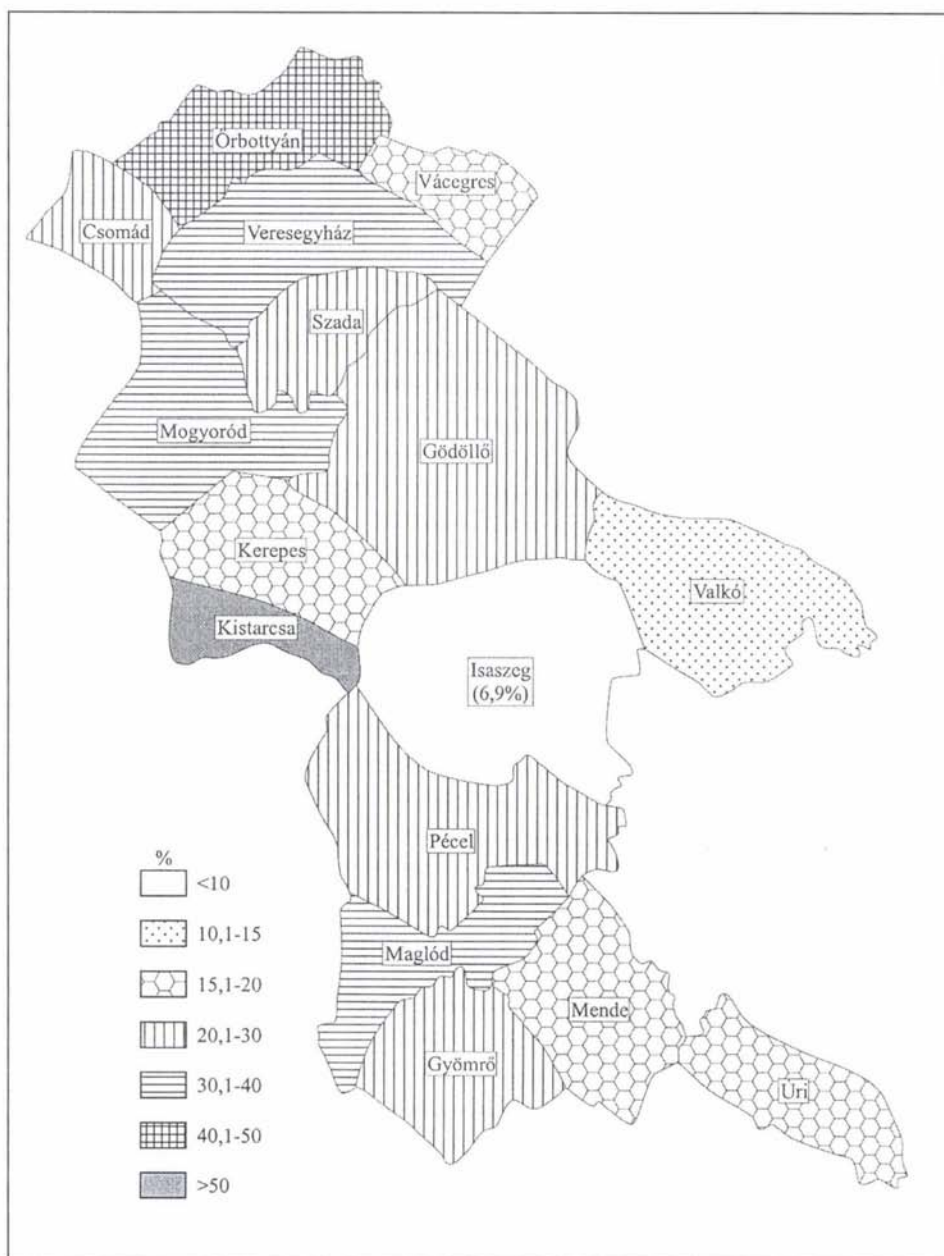
1. ábra. A Gödöllői-dombság népessége és népsűrűsége 1784/87-ben

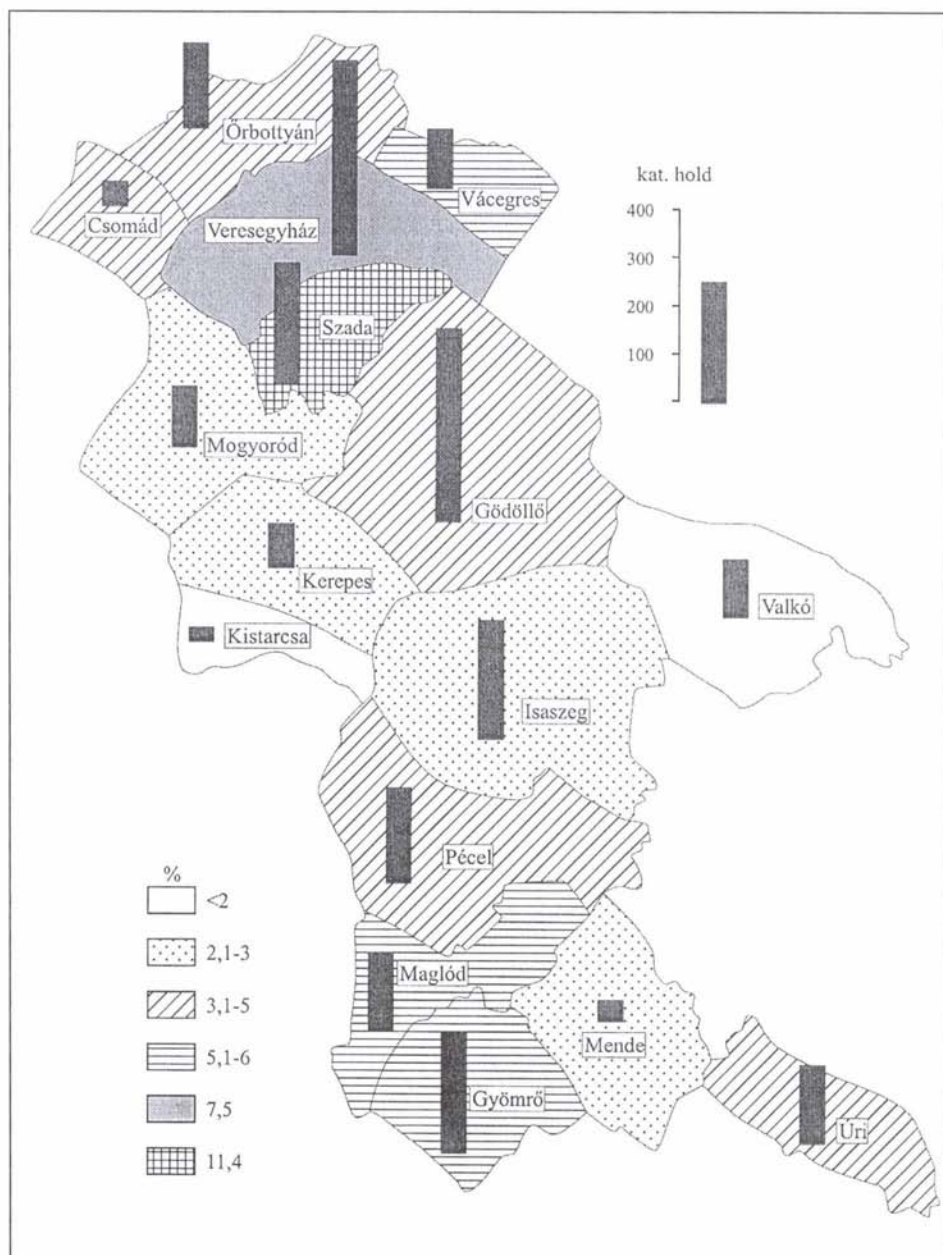
2. ábra. A szlovák népesség %-os aránya a Gödöllői-dombság falvaiban

3. ábra. A szántóföldek kiterjedése (kh) és %-os aránya (1789)

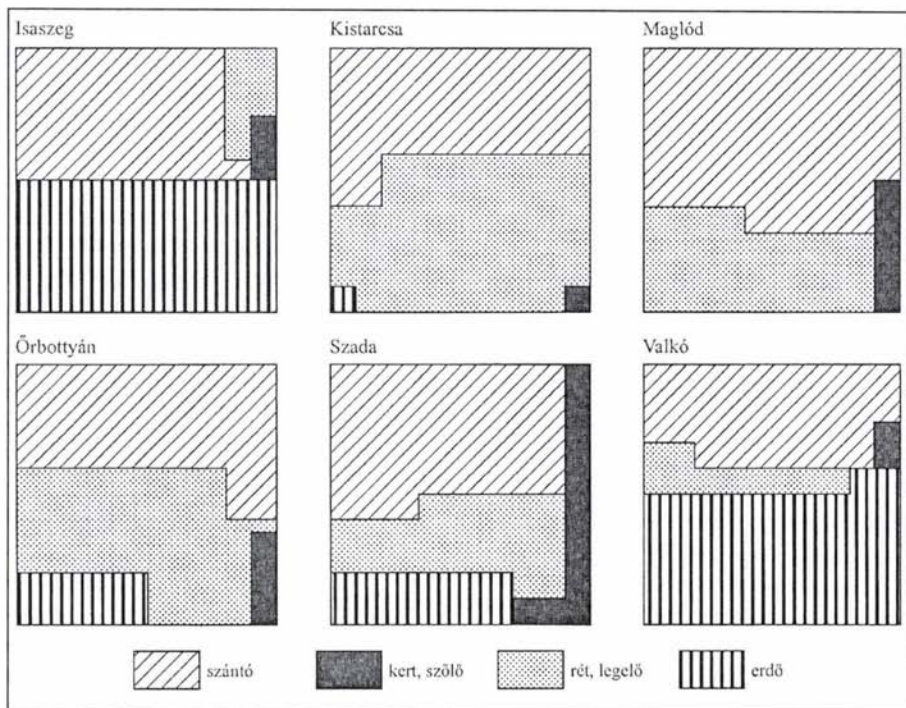

4. ábra. A rét és legelőterületek %-os aránya (1789)

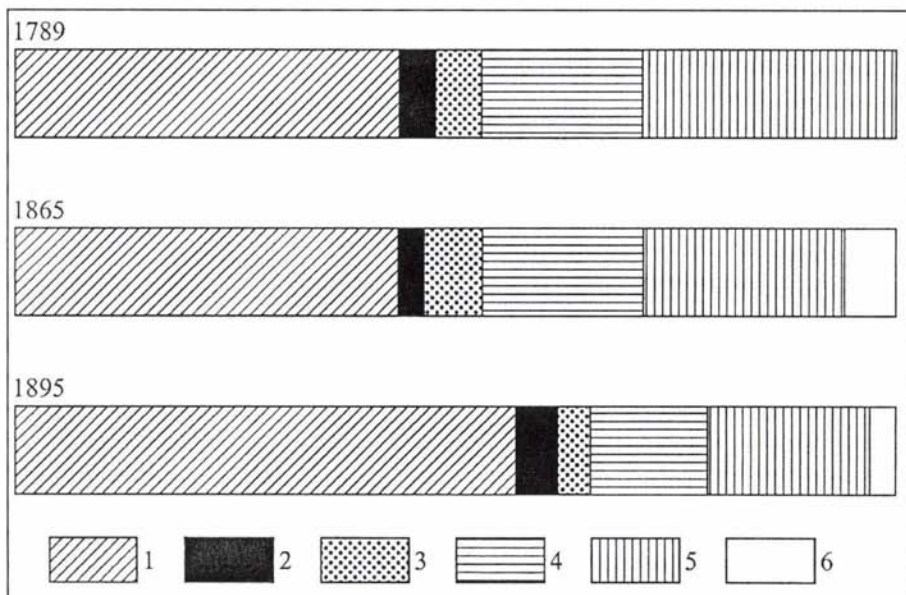

5. ábra. A szőlő- és kertföldek nagysága (kh) és %-os aránya (1789)

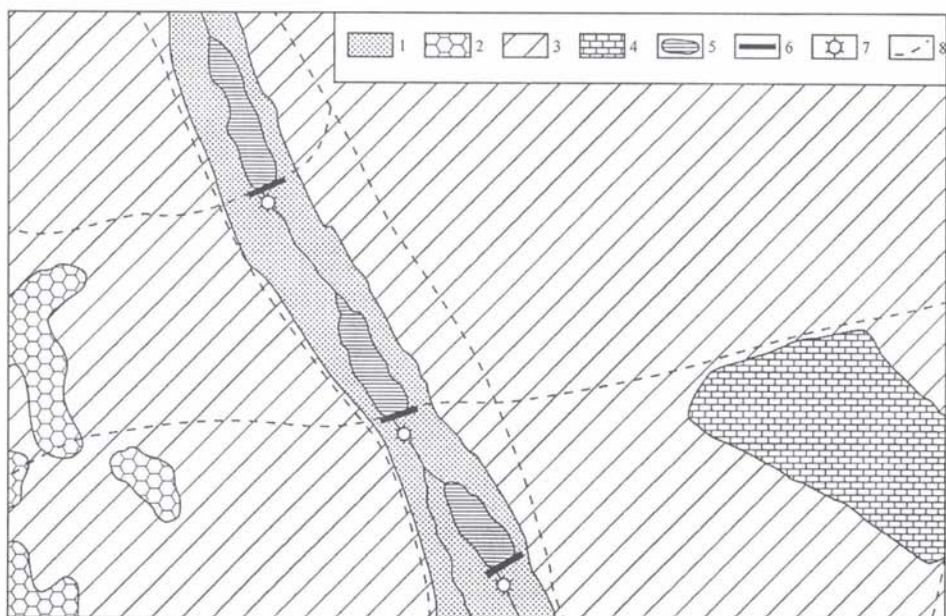

6. ábra. Földhasználati struktúrák a Gödöllői-dombvidéken (1789)

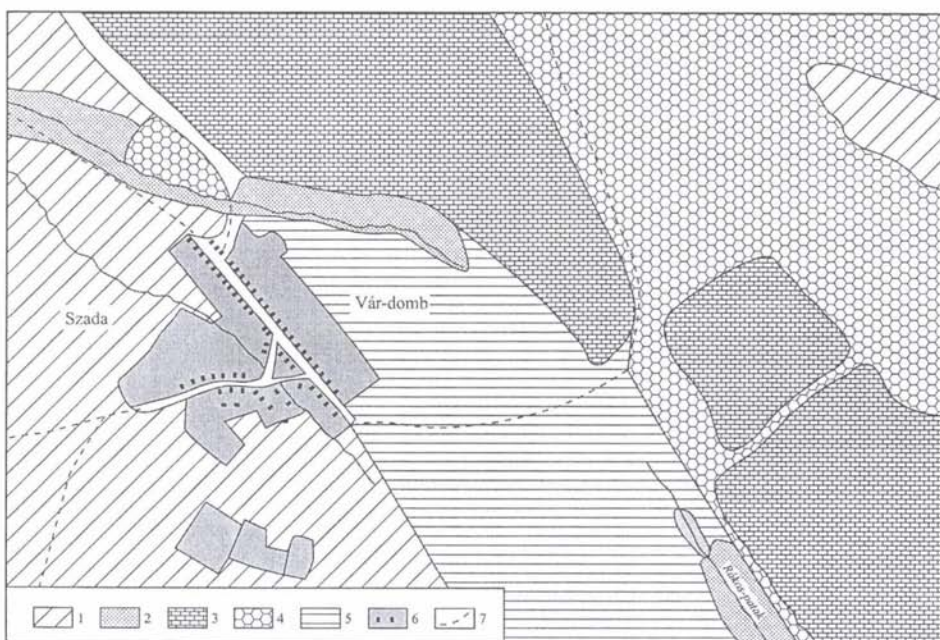

7. ábra. A tájhasználat változásai a Gödöllői-dombvidéken (1789–1895)
 Jelmagyarázat: 1 = szántó, 2 = szőlő és kert, 3 = rét, 4 = legelő, 5 = erdő, 6 = egyéb

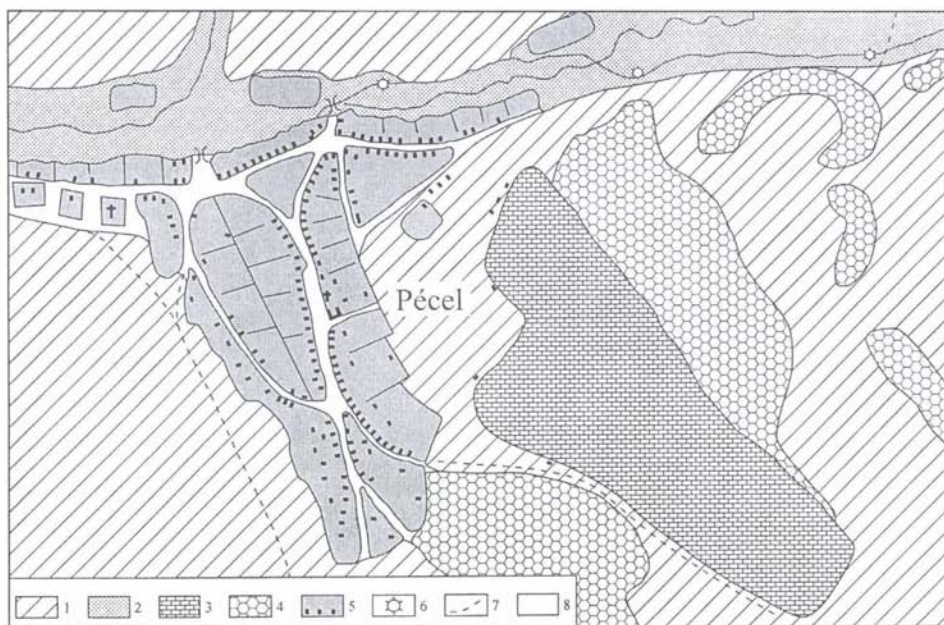

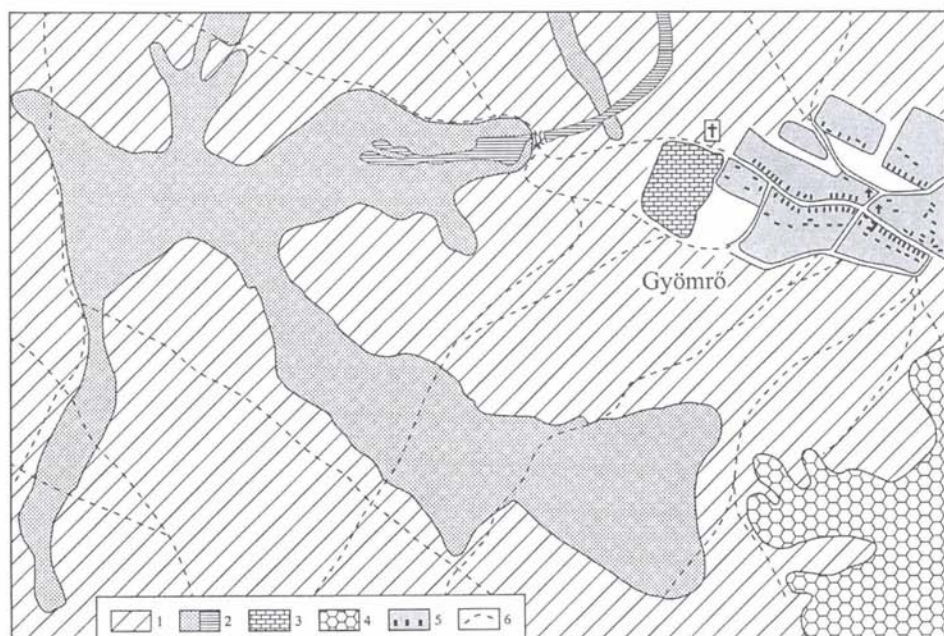
8. ábra. A táj- és a vízenergia hasznosítása a Rákospölcső-Gödöllő és Isaszeg közötti szakaszon (18. század vége) 1 = amfibikus ártér, 2 = erdő, 3 = szántó, rét, legelő, 4 = szőlő, 5 = malom- és halastó, 6 = duzzasztógát, 7 = vízialom, 8 = fontosabb út

9. ábra. Szada tájhasználat a 18. század végén. Jelmagyarázat: 1 = szántó, 2 = nedves rét, 3 = szőlő, 4 = erdő, 5 = szántó, rét, legelő, 6 = belterület, 7 = fontosabb út

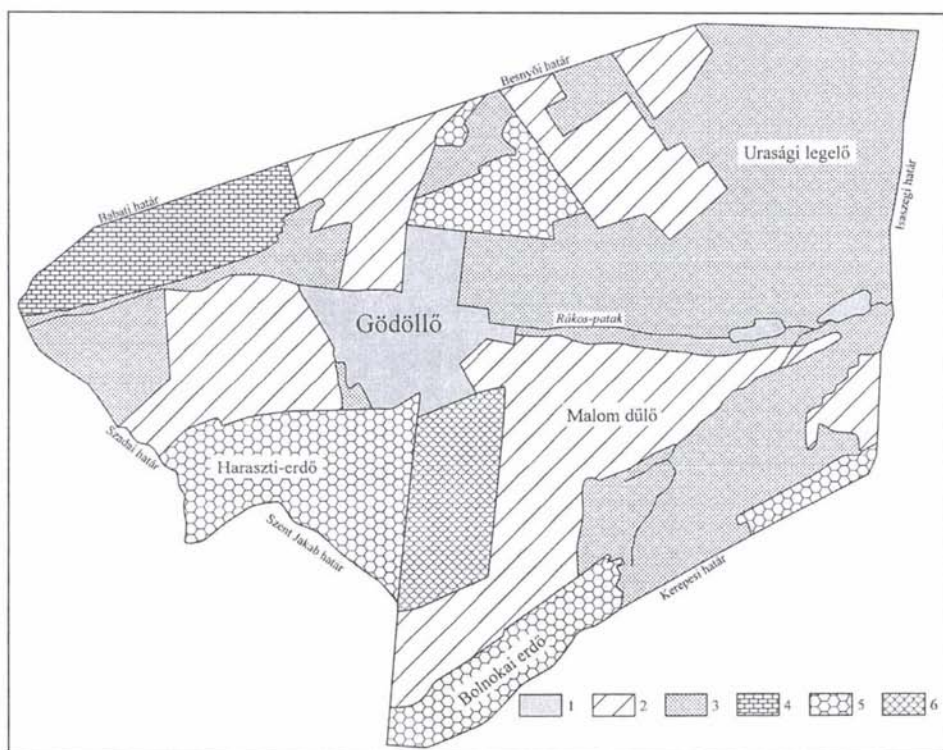

10. ábra. Pécel tájhasználat a 18. század végén. Jelmagyarázat: 1 = szántó és gyepek, 2 = amfibikus ártér, 3 = szőlő és kert, 4 = belterület, 6 = vizimalom, 7 = fontosabb út, 8 = belterületi utak és terek

11. ábra. Gyömrő tájhasználat a 18. század végén. Jelmagyarázat: 1 = szántó és gyepek, 2 = gyepek és vizes rét, 3 = szőlő és kert, 4 = erdő, 5 = belterület, 6 = fontosabb út

12. ábra. Gödöllő tájhasználat a 19. század közepén. Jelmagyarázat: 1 = belterület, 2 = szántó, 3 = rét és legelő, 4 = szőlő, 5 = erdő, 6 = vadaskert
 (az ábrákat szerkesztette Frisnyák Sándor, rajzolta Mizsur Bálint mérnök-tanár)

IRODALOM

Asztalos István

2000 Isaszeg. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest

2004 Kisváros a Galga mentén. Aszód város története I–II. Aszód

Berényi István

2003 A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. Földrajzi Tanulmányok 23.

MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest

Beluszky Pál

1999 Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

Borovszky Samu (szerk.)

1911 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I–II. Budapest

Bulla Béla–Mendöl Tibor

1947 A Kárpát-medence földrajza. Budapest

Dusek László

2007 A Tápió-mente. Tápiószentmárton

Farkas József

2003 A gödöllői koronauradalom a dualizmus idején II. Az uradalom története

1874–1890 között. Agrártörténeti Szemle 1–2. 203–258.

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára I–IV. Pesten

Frisnyák Sándor

1990 Magyarország történeti földrajza. Budapest

2004 A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Nyíregyháza

G. Merva Mária–Horváth Lajos (szerk.)

2007 Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig. Gödöllő

Györffy György

1998 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest

Horváth Lajos–Kovacsics József

2000 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 15. Pest megye. Budapest

Kerényi Zoltán

2007 A Gödöllői-dombság természetföldrajza. In: *G. Merva Mária–Horváth Lajos* szerk.: Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig. Gödöllő, 13–30.

Kocsis Károly

1996 Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In: *Frisnyák S.* szerk.: A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, 49–68.

Kristó Gyula

2003 Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged

Kubinyi András

2001 Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő középkorban. In: *Font Mária* szerk.: Tanulmányok Pécs Történetéből 9. Pécs

Láng Sándor

1967 A Cserhát természeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest

Magda Pál

1819 Magyar Országának és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statisztikai és geographiai leírása. Pest

Marosi Sándor–Somogyi Sándor (szerk.)

1990 Magyarország kistájainak katasztere I–II. Budapest

Pesty Frigyes

1984 Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre

Ruszkiczay-Rüdiger Zsófia–Fodor László–Horváth Erzsébet–Telbisz Tamás

2007 Folyóvízi, eolikus és neotektonikai hatások szerepe a Gödöllői-domb-ság felszínfejlődésében – DEM-alapú morфомetriai vizsgálat. Földrajzi Közlemények CXXXI/LV. köt. 4. 319–342.

Szaszkóné Sin Aranka (szerk.)

1988 Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773–1808). Budapest

Ürmössyné Nagy Júlia

1927 Gödöllő emberföldrajzi leírása. Föld és Ember VII. évf. 1–2. 56–92.

Teleki Pál

1917 A földrajzi gondolat története. Budapest

Vályi András

1796–1799 Magyar országnak leírása I–III. Buda

Viga Gyula

2007 Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. Debrecen

Zsoldos Attila (szerk.)

2001 Pest megye monográfiája I. kötet, második rész. A honfoglalástól 1686-ig. Budapest

STATISZTIKAI FORRÁSOK

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1895. Budapest, 1897.

Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme. Buda, 1865.

Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Földterület III. Községsoros adatok. Budapest, é. n.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövödelme művelési áganként és osztályonként. Budapest, 1914.

DATA TO THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE GÖDÖLLŐ HILLS (LAND-USE IN THE 18TH–19TH CENTURIES)

Land use is an umbrella term encompassing the use of the natural resources and various human activities (subsistence systems). Land-use in the Gödöllő Hills during the 18th–19th centuries (and earlier periods) took two main forms: arable farming and woodland economy. Farming transformed the environment since the work of successive generations turned it into a cultural landscape. The extent and techniques of land-use were obviously interrelated with macro-economic tendencies. Its efficiency was influenced by the environmental conditions, the human resources and various economic factors. The land-use patterns across this roughly 470 km² large hilly area varied from settlement to settlement in spite of structural similarities and basic subsistence practices (e.g., there were differences in the yields per cadastral acre).

Changing patterns of land-use in space and time reflect both modes of human adaptation and the impact of human activities on the landscape.

Sándor Frisnyák

TOPOGRÁFIAI ÉS GENEALÓGIAI KAPCSOLATOK A KORA ÚJKORI VÉG SZENDRŐ VÁROSÁBAN

BODNÁR TAMÁS

E dolgozatot részben azzal a céllal hoztuk létre, hogy tisztázzuk Szendrő város egyes részeinek korabeli megnevezését. Valamint, hogy megpróbáljuk meghatározni bizonyos ma is fennálló, a város képét jelentősen befolyásoló épület építési idejét és funkcióját. Végül a Gerse nevű utca egykori lakóinak leszármazását, családi kapcsolatait vizsgáljuk, ennek segítségével pedig a városrész korabeli topográfiáját próbáljuk felvázolni.

Szendrő a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyének egykori Borsod megyei részén, ennek északi határához közel fekszik. Az Északi-középhegységen belül keletről a Cserhát, ezen belül a Szendrői-rögvidék, nyugatról a Rudabányai-hegység és a Putnoki-dombság határolják itt a Bódva-völgyét.¹ A település külterületi határai mindegyik előbb felsorolt tájegységre kiterjednek. Szendrő ma város, több mint 4300 lakossal. A 16–17. században jelentős mezőváros és végvár volt itt. Egernek a töröktől történő 1687-es visszafoglalását, de még inkább II. Rákóczi Ferenc parancsára a vár falainak lerontatását követően 1707 után, az egykor élettől nyüzsgő város, amely elsősorban magyar és német, emellett horvát és lengyel végvári katonákkal volt tele, elveszítette jelentőségét. A városban élő, kiváltságos, praesidiarius katonaként szolgáló nemesség lesüllyedt, hópénz hiányában megélhetésének forrása csekély birtokaira korlátozódott. Szendrő korábban, Eger török általi elfoglalása, tehát 1596 után a Borsod megyei közelet egyik fő színtere volt. Itt tartotta a vármegye, de sok esetben Gömör megye is, legtöbb közgyűlését. A módosabb megyei, de még a környékbeli gömöri, tornai, abauji nemesek is vásároltak itt telket, tartottak itt fenn házat, ahol hellyel-közzel egész éven át ott laktak családjukkal együtt. Az erős, magyar viszonylatban jól kiépített és felszerelt erődítmény, a jelentős számú katonaság, a városrészek komoly palánkerődítései biztonságot adtak.² A megyei közeletnek helyt adó vár a török kézen lévő Eger ellenőrdjének szerepét is betöltötte. Megállapítható, hogy a 17. században Borsod megye nemesi elitje, a többszöri ostrom ellenére folyamatosan lakta a várost.

A településről és várról meglehetősen sok írásos forrás maradt fenn. Ennek a dolgozatnak nem célja a település történetének feltárása, ez megtörtént a Szendrő monográfia 2002. évi kiadása alkalmával. Annak és egyéb publikációknak apró, de lényeges kiegészítéseit szeretnénk itt közölni.

Míg sok esetben jelentős számú korabeli térkép áll rendelkezésre egy-egy város szerkezetének tanulmányozásához, addig Szendrő városáról kevés megfelelő térkép maradt fenn. Bizonyos településeknél akár a 19. század második feléből fennmaradt térképek alapján is komoly következtetéseket lehet levonni a kora újkori városszerkezetre, utcák nevének meghatározására. Szendrő városáról a legkorábban fennmaradt térkép tudomá-

1 MAROSI Sándor–SOMOGYI Sándor szerk.: 1990. I. kötet. 882.

2 „Minthogy Szendrő most véghely, ezen városnak egy része futott nemes emberekből, más része presidiariusokból és armalistákból áll, az incolák az földesúrnak ... censust és dézsmát nem adnak és semmi labort sem praestálnak.” 1652. év. B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. köt. 517.

sunk szerint egy 1816-ban kelt, az egész mezőváros határát ábrázoló térrajz, amelyen még jól elkülöníthetők a belterület egyes részei, a valamikori városrészek.³ Az utcahálózatot viszont ez a térkép nem ábrázolja. A városrészek közül névvel nevezett a Németváros és Szendrő városa. Ez utóbbi foglalta magába a Gerse utcát is. Látható még Vár megjelöléssel a Csáki-kastély, amelynek korábbi Alsóvárként funkcionáló idejéből jól látszik két kiszögellő átalakított bástyája.

Emellett 1892-ből maradtak fenn a városról kataszteri térképszelvények, amelyek a belterületet ábrázolják ugyan, de sajnos hiányosan, mert a szelvények egy része sérült.⁴ Ez utóbbi térképen azonban csak a régi Bebek-várból átalakított Csáki kastély látható, illetve a Bódva folyó ágai által elkülönített városrészek. Az utcanevek viszont már nem a 16–17. századi állapotokat tükrözik.

Ezeket a térképeken, illetve az első katonai felmérés térképén kívül csak a Szendrő monográfiában is leírt, Balassa M. Iván által részletesen felsorolt és korban meghatározott metszetek segítik a város és vár kora újkori topográfiai rekonstrukcióját.

Vég Szendrő városának részét⁵

A város egyes részeinek neve általunk a következőképpen különíthető el: 1: Felsővár, 2: Bebek vár vagy Alsóvár vagy Óvár, 3: Német város vagy Németvár, amelyhez nagyrészt hozzászámították a Huszárvárost vagy Huszárvárat, másként Malom utcát. 4: Szendrő városa, amelybe időnként beletartozott a Németváros és a Huszárvár is, de nagyobbrészt csak a Gerse, Szendrő, Hegyesi és Malom utcák, valamint a csak 1638. évben említett Majorosi rész. Ez utóbbi dél felé a város palánkján kívül volt.

A Felsővár helye egyértelműen tisztázott. Elhelyezkedését és arányait a Szendrő belterületi domborzati térképére ráhelyezett Karlsruheban őrzött alaprajz segítségével tettük érzékelhetővé.⁶

A Bebekék által épített Alsóvár a később Csáky-kastélynak nevezett épületegyüttessel egyezik meg. A 17. században a Várhegy és a Huszárvár között helyezkedett el. Környezete beépült, és csak északi irányba, a Bódva mocsarai felé nézett nyílt vidékre. Több kutató úgy véli: az Alsóvár és az Óvár megnevezés nem ugyanazt az épületegyüttest takarja. Ennek bizonyítására álljon ez az idézet 1646-ból⁷ és 1659-ből⁸ is: „vulgo Alsó alias Óvár”. Helytelen ezek szerint a Szendrő monográfia azon megközelítése, amely sze-

3 B.-A.-Z. M. Lt. XV-6. BmT. 179.

4 B.-A.-Z. M. Lt. VI-101/c. Szendrő.

5 A városrészek, kapuk, hidak, épületek azonosításához a következő ábrázolásokat használtuk fel: A Karlsruheban őrzött alaprajzokat, mivel ezek a mai domborzatra helyezve helytálló elrendezést mutatnak. A szintén ugyanitt őrzött metszeteket, amelyek északi és nyugati irányból ábrázolják a várat és várost, mivel a Szendrőről fennmaradt metszetek közül ezek a legkidolgozottabbak, és az előzőleg említett alaprajzokkal összevetve, véleményünk szerint helyes a térbeli ábrázolásuk. A fennmaradt metszetek közül még a Balassa M. Iván által is felhasznált ún. „német röplap” ábrázolására támaszkodunk, amely ábrázolását tekintve hitelesnek tekinthető, és amelyen jól tanulmányozható a németváros és a palánkfalak elrendezése. A stockholmi és württembergi Szendrő alaprajzok, összevetve őket a Karlsruheban őrzött alaprajzzal szintén helyes ábrázolást mutatnak. Ezeknek kiegészítéseként használtuk fel a már pontos mérnöki munka termékét, a B.-A.-Z. Megyei Levéltárban található 1816-ban készült Szendrő térképet.

6 NOVÁKI Gyula–SÁRKÖZY Sebestyén–FELD István: 2007. Szendrő-Felsővár (Várhegy) Bodnár Tamás rekonstrukciója 278.

7 MOL. P 71. Fs: I. No.: 5.

8 B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. kötet, 467.

rint az Alsóvár és ennek középkori előzménye megegyezne a Németvárossal.⁹ Az Óvár megnevezést még 1748-ban is használták, amikor az erődítmény már funkcióját veszítette ugyan, de az „Ó várhoz, azon városbeliek minden nap egy-egy embert strázsának rendeljenek”,¹⁰ rendelkeznek a mezőváros jegyzőkönyvében. Véleményünk szerint ezzel teljességgel kizárható az a feltevés, hogy a középkori Szendrői vár a Szendrőládi várral egyezne meg. Valamint az a feltételezés is, hogy a Várhegy platójának egy eddig fel nem tárt részén állt.¹¹ A 17. században használt Óvár kifejezés szerintünk az Alsóvárnak régi, középkori eredetűre történő utalás.

Németváros megjelöléssel él a korábban említett, 1816-ban készült térkép, az általa a mellékletben Németvárosnak jelölt, jól körülhatárolható városrésze. A Huszárvár¹² a Németvárostól keletre nagyjából hasonló nagyságú területen állt, de csak palánkkal volt kerítve. A többi városrésztől a Bódva folyó ágai választották el. Huszárvár néven határozta meg ezt a városrészt Tomka Gábor is 2005-ben.¹³

Szendrő városa név alatt együttesen értették egykor a vár előbb felsorolt négy, komolyabb erődítések nélküli beépített területet, minden utcájával együtt. Ugyanakkor szorosabban véve, volt a városnak egy utcája is, amelyet Szendrő utcának neveztek. Ez az utca mind az 1638-as, mind az 1660-as szendrői nemeseket összeíró lajstromban szerepel. Megtalálható ezen a két összeírás a Gerse, a Malom és a Hegyesi utca is.¹⁴ A Gerse utca helye egyértelműen meghatározható. A konkrét helymeghatározás bizonyítását alább a Gerse utcáról tárgyaltaknál fogjuk közölni. Az utca a mai Fő út, az egykori Lenin út helyén húzódott. Kiterjedésében a református templomtól, illetve a Hősök tere felé eső parktól kezdődött és az előbb említett utca vonalát követve, egészen ennek a mai Rákóczi útba történő csatlakozásáig, vagy a mai Táncsics út vonaláig tartott. Tehát nem helytálló a Szendrő monográfiában közölt Rákóczi úttal történő azonosítása!¹⁵

A Malom utca meghatározása az alábbi pontokra épül. A városnak volt egy malma ott, ahol ma is a malom épülete áll, a Huszárvár keleti sarkában.¹⁶ Ábrázolja ezt egy, a 17. század utolsó harmadában nyomtatott röplap is.¹⁷ A malom itteni helye adta a városrész nevét. A fent említett nemesi összeírások szerint ebben az utcában jóval kevesebben laktak, mint a többi városrészben. 1638-ban tizenkét, 1660-ban hét nemesi családfőt említettek itt. Ha megtekintjük Nicolo Angielini által a szendrői Alsóvár és Németváros, valamint környezetének erődítményeiről 1572–1573-ban készült tollrajzát, jól látható, hogy a Huszárvár kisebb területű, mint akár a Németváros, akár a település többi része.¹⁸

A Hegyesi utca azonosítása bizonytalanabb, de kikövetkeztethető. Nevéből adódóan a Várhegy oldalában kellett, hogy legyen, mégpedig körülbelül az Alsóvár és a mai Rákóczi utca tengelyétől keletre. Létezett egy úgynevezett Hegyesi kapuja¹⁹ a városnak,

9 BALASSA M. Iván: 2002. 369., 373.

10 B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. kötet, II. 1749-ben is elhangzik az Óvár megnevezés. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. Fr. 19.

11 NOVÁKI Gyula–SÁRKÖZI Sebestyén (szerk.)–FELD István: 2007. 109.

12 TAKÁTS Sándor: 1915. II. kötet 27.

13 TOMKA Gábor: 2004.

14 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/j. 13. kötet Szendrő, 1638., IV-501/b. II. III. 14. 1660.

15 BALASSA M. Iván: 2002. 378.

16 „Vagyon az úrnak önagságának a Malom utcában a Bódva vizén egy 3 köre épített jó malma...”
1652. évben B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. kötet 531.

17 BALASSA M. Iván: 2002. 370. (Magyar Hadtörténeti Levéltár GI. H. 647-1.)

18 KISARI Balla György: 2000. 565.

19 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVII. VI. 1177., XVIII. XXV. 1541. Fr. 19.

ennek helye az Alsóvár délre néző bástyája alatt, a mai Hősök terén volt. Meghatározása azért esik ide, mert a domborzat adta lehetőségek miatt a városnak csak egyetlenegy másik kapuja jöhetne szóba, de ennek neve Forrás kapu. A Forrás kapu helye viszont pontosan meghatározható. A Forrás-kút nevű forrás a Verbéna patak jobb partján volt, ott, ahol a mai Verbéna utca a Táncsics Mihály utcát egy hídon keresztül eléri. Itt volt tehát a Forrás kapu, a Váralja és Táncsics utcák találkozásánál.²⁰ A Hegyesi kapunak ezért mindenképpen a város másik végén, Alsóvár mellett kellett lennie, környezetében pedig a mai Dob, Bástya, Part és Váralja utcák helyén a Hegyesi utca, amely birtokosainak számát tekintve, 1660-ban negyvenkét fővel majdnem megegyezik a Gerse utca népességével.

A Szendrő utca elhelyezkedésére csak következtethetünk. A többi utca helyét meghatározva, kizárásos alapon, a Gerse utcától keletre, de a Hegyesi utcától délre, tehát a mai Váralja utcától délre és a Táncsics utcától északra helyezkedhetett el.

A városkapuk közül kettőt már meghatároztunk. Ha szemügyre vesszük a stockholmi várrajzok között közölt Szendrő alaprajzot,²¹ akkor az ezen ábrázolt palánkok és erődítmények vonala teljes egészében megegyezik a Karlsruheban fellelt alaprajzzal. (Eltekintve a tervezett, de el nem készült erődítménytől.) Az előbbin viszont apró, de számunkra fontos építményeket lehet észrevenni. A Boldva által szigetszerűen körbevett Németvárost, Huszárvárat valamint a Gerse és Huszárvár közötti kis szigetszerű erődítményt hidak kötik össze egymással és a folyócska két partjával, valamint az utóbbit az Alsóvárral is. A Németváros hermetikusan lezárható volt azzal a feltehetően cölöpökre épített két felvonóhíddal, amely a városrészt kelet felé a Huszárvárral, észak felé a Bódva jobb partjával kötötte össze. A Németvárosba vezető híd a mai Kovács utca helyén volt. A Huszárvár északi bástyájától hosszú, de érzékelhetően keskenyebb híd vezetett a folyópartig. Délkeleti bástyáját pedig egy rövid híd kötötte össze a kis szigetszerű erődítménnyel. Innen déli irányba, a Gerse utca irányába lehetett eljutni egy rövid hídon. Ezt szó szerint „Kis híd”-nak is nevezték.²² Keleti irányba egy hosszú híd kötötte össze az Alsóvárral, valamint egy cölöpökre épített híd vezetett innen a Gerse palánkjának északi oldala mellé. (Ennek funkciója ismeretlen.) A Stockholmban őrzött térképen nem csak a katonai funkcióval épült előbb említett városrészek, hanem az eredetileg polgári személyek lakta Gerse és a környék palánkerődítményeinek egy része is látható. E szerint a Gerse városrész északi végén a Malom utca felé vezető híd és az Alsóvár délre néző bástyája között húzódott a Bódva-parton egy várost övező palánkszakasz. Majd az Alsóvár déli bástyájánál délre fordulva a mai Rákóczi utca vonalát követte. Sajnos az erődítésnek csak ez a kis, északi része látszik. Az viszont jól látható, hogy az Alsóvár bástyájának sarkától kb. 20–30 méterre volt a város egyik kapuja, amely az alaprajz szerint kaputoronnyal is meg volt erősítve. Ennek oldalazó védelmére a palánkon még egy fület is kialakítottak. Ez volt a korábban már emlegetett Hegyesi kapu.²³

A karlsruhei alaprajz szerint kaputorony állt még a Németvárosban, a Huszárvárba vezető hídfőnél. Ábrázol még a mappa egy épületet a Huszárvárban, a híd mellett, feltehetően ez is kaputorony.

20 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. III. I. 11.

21 KISARI Balla György: 1996. 92.

22 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. Fr. 19.

23 B.-A.-Z. M. Lt. V-230. 148. köt. 222. Az egykori, szomszédos Csehi faluba a városból északi irányba vezető úton lehetett eljutni.

Városkapu volt még a Gerse utca déli végén. (Az utcának és az itt lakók telkeinek maghatározását lásd majd alább!) Itt a 18. század közepén Fáy Pál lakott, akinek kúriája mellett volt az un. „Kő kapu”,²⁴ de ezt más néven, utalva a város mellett folyó Bódva folyásirányára, „Alsó kapu”-nak is nevezték.²⁵ Ennek közelében állt az Alsó malom és egy szabad kocsmá hely.²⁶

Következtethetünk kapu létre az Alsóvár keleti bástyájának előterében, mivel itt, ahogyan szemmel jól kivehető az 1658-ban készült tusrajzokon, egy palánkfal húzódott lefelé a Felsővártól a Várhegy oldalában. Ugyanezt a palánkot ábrázolja, csak jelképes vonallal az a német nyelvű röplap, amely a Wesselényi összeesküvés után mutatja be a várost és környezetét.²⁷ Ez a palánk a Felsővár északnyugati, Szent Mihály bástyájától az Óvár irányába vezetett.²⁸ Emellett ezt a palánkot a városon keresztül északi irányba tartó út keresztezte.

A Malom utca felé vezető „Kis híd”-ra a „Kis kapu”-n át lehetett feljutni.²⁹ A Gerse városrészben a Kis kapu és az Alsóvár között volt a város kocsmája, ott ahol ma az éttermet és eszpresszót jelöli a térkép.

Igaz, hogy bevezetőnkben megemlítettük, nem foglalkozunk a Felsővárral, mivel ennek topográfiai elrendezése tisztázott. Mégis egyetlen apró hozzáfűzni valónk lenne a Felsővár szerkezetét tekintve. Tisztázott az, hogy a Várhegyen álló erődítménynek főbejárata keletre nyílt, a Szent Gábor bástyától közvetlenül jobbra. A kapu neve az 1658 táján készült rajz szerint „Szász kapu”. Innen vezetett aztán a bástya alatt, ezt megkerülve az út a város irányába, mint ahogyan ma is erre közelíthető meg a rom, illetve ahogyan ez a karlsruhei gyűjteményben, az alaprajzon látszik.³⁰ A kapuhoz vezető út jól látható az 1664-es, a Szendrő alatti táborról készült metszeten.³¹

Volt a Felsővárnak egy kisebb északnyugati kapuja is. Innen az út a Várhegyről a temetőn keresztül ereszkedett le a városba. Az 1658-as alaprajz feliratata szerint „der Pforten gang”, ami gyalogkapu vagy kapufolyosóként értelmezhető.³² Mindkét megfogalmazás helytálló lehet. Az alaprajzot megtekintve jól látszik, hogy jóval keskenyebb átjáró lehet itt a „Szász kapu”-hoz képest, amelyet „Thor” főnévvel jelöl a magyarázat, és valószínűleg kaputoronnyal volt védve. Ez a kisebb kapu, amely a Sáros és Korlát bástya közötti kötgátak közepén helyezkedett el, nem rendelkezett védőművel, viszont folyosója átvezetett a Felsővár árkán. Az alaprajzon a kapu kijáratát védő paliszád, és az ezen átvezető út is jelölve van.

A város ma is fennálló, egykori épületei közül a továbbiakban azokról emlékeznénk meg, amelyeknek funkcióját és korát tekintve valamiféle kétely merülhet fel. A Németvárosban található Kékfestő-ház semmiképpen nem lehetett az erődítmény

24 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. Fr. 19. , XVII. VI. 1177.

25 MOL. A. 57. 16. köt. 233–236. , B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXVI. 2375. fr.12.

26 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXVI. 2375. fr.12.

27 BALASSA M. Iván: 2002. 370. (Magyar Hadtörténeti Levéltár Gl. H. 647-1.)

28 KISARI Balla György: 2000. 469, 470.

29 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. Fr. 19. , XVII. VI. 1177.

30 KISARI Balla György: Bp. 2000, 471.

31 SZILÁGYI Sándor: 1894–1898. VII. kötet 182–183. oldalak között. A kép magyarázó szövege: A szendrői magyar tábor 1664-ben. Merian Gáspár metszete Szicha György egykorú rajza után. A kép alján: Georg(ius) Szicha Delin(eavit) et com(m)unicavit. Caspar Merian fecit. A Lanfronconi-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról.

32 KISARI Balla György: 2000, 147. , TAKÁTS Sándor: 1915. II. kötet 26.

része,³³ tornya, mert nem a Németváros falai mentén, hanem jóval beljebb, a városban helyezkedett el. Nem szokványos külleme miatt elképzelhető, hogy valamilyen katonai objektum volt, de az biztos, hogy nem erődítési célt szolgált. Ezt a nézetet vallják a 2000. év után Szendrőről megjelent tanulmányok is.

A Lukács–Koritsánszky-féle Szendrő történetben a református harangtoronyról még egyértelműen megfogalmazzák annak a városerődítéshez tartozó őrtorony mibenlétét.³⁴ Balassa M. Iván ezt már elveti,³⁵ nagyon helyes megállapítással, mert a templom azt lehet mondani a város közepén, de legalábbis jóval beljebb állt, mint a védelmül szolgáló palánk. Tomka Gábor viszont emellé a torony mellé helyezi el a mezőváros szerinte késő középkori eredetű plébániatemplomát, amit a 19. század végén lebontottak.³⁶ Szendrő középkori plébániatemploma nem itt volt. Ez a terület a Gerse városrészhez tartozott, ennek pedig nem tudunk fennálló kőtemplomáról a középkorban. A református templom telke a 16. században a Csetneki, majd a Lórántffy családé volt. 1632 után Lórántffy Zsuzsanna adományozta a telket a szendrői református egyháznak templom- és paplaképítés céljára.³⁷ 1654-ben épült fel a református templom és harangtorony³⁸, amelyek közül a templomot 1895-ben teljesen lebontották és újra felépítve, 1898-ban felszentelték. A középkori templom helye nem itt lenn a Várhegy alatt, hanem fenn a dombokon, éppen a Várhegy oldalában, vagy környékén keresendő.

1601-ben a Szendrőn tartott református egyházlátogatás alkalmával ezt jegyzi fel a papsághoz tartozó szántóföldről: „... A dombon, melyen Szent Király egyháza volt és a Pap háza, az alatt az egyház alatt egy darab szántó föld. ...”³⁹ Tehát a látogatást végző jegyző egy dombon még látta egy katolikus templom maradványait a paplakkal együtt. Ezzel állítható párhuzamba Borsodi Mihály szendrői nemes feljegyzése 1658-ból. „Az Felső parton lévő föld is akkor adatott szendrei prédikátor számára, mely hívatatik Agyag ásonál az keresztfa nevű elpusztult templom mellett, mely ugyan Szendrőhöz való volt, mely megtetszik az eklézsia könyvében is. Azon túl volt osztán az Csehi határ és emlékezem oda hordottuk Csehi falujából a halottakat temetni deák gyermek koromban.”⁴⁰ Az idézetet a teljes szöveggel már 1959-ben közzétették a Szendrőről írt tanulmányban.⁴¹ A tanulmány szerzői előadják, hogy az Agyagásó a Gacsal dülőben fekszik, éppen a Várhegy és Somos hegy közötti részen. Itt kellene szerintük keresni az egykor Borsodi Mihály által emlegetett templomot. A tanulmány megjegyzi, hogy „egykori rajz szerint is a Várhegy és a Somoshegy közti részen, vagyis a Gacsal dülőnek megfelelő területen templom (vagy kápolna) képe látható.”⁴² Sajnos ezt a részletet egyik általunk ismert Szendrő metszeten sem tudtuk felfedezni!

A véletlennek köszönhetően 1980-ban a Gacsal dűlőt hosszú idő után újra felszántották. A domb tetején az eke köveket, habarcsdarabokat, cseréptöredékeket, embercsontokat

---

33 TOMKA Gábor: 2004. Igaz, Tomka Gábor zárójelben megjegyzi, hogy más vélekedések szerint 18. századi parasztház.

34 LUKÁCS János–KORITSÁNSZKY Dezső: 1959. 39.

35 BALASSA M. Iván: 2002. 372.

36 TOMKA Gábor: 2004.

37 B.-A.-Z. M. Lt. XIV-17. Szendrő 1632.

38 FLE. AV. 934. szám. Szendrő.

39 DIENES Dénes: 2001. 147.

40 B.-A.-Z. M. Lt. XV-15. 3. dob. Szendrő, Borsodi Mihály emlékeztető írása 1658.

41 LUKÁCS János–KORITSÁNSZKY Dezső: 1959. 60 – 64.

42 LUKÁCS János–KORITSÁNSZKY Dezső: 1959. 64.

hozott a felszínre. Az előkerült leletek alapján dr. Wolf Mária régész leletmentő-hitelesítő ásatást végzett a területen, amelynek során egy középkori templom, a körülötte lévő 40 sírhely és a templomhoz tartozó falu részletei kerültek elő. A régésznek megállapítása szerint a templom a 11. század végén, illetve a 12. század elején már fennállt. A település elnéptelenedésének időszakát pedig a leletek alapján a 16. század második felére teszi. Az ásatást végző régész is ismeri a Borsodi Mihály által leírtakat és a feltárt templomot azonosítja is azzal.⁴³ Még érdekfeszítőbbé teszi ezt a templomfeltalálást az a körülmény, hogy itt, éppen a Gacsal dűlőben találták a 20. század elején szántás közben az egyedülállóan értékes szendrői monstranciát.

A Gacsal dűlő és ezen belül az Agyagásó (másként Téglavető) ma is Szendrő határában található, mint ahogyan ezek a földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár korábban említett térképein szerepelnek. Az 1892-ben készült térképen az említett Gacsal dűlő egy része, mint ahogy a 17. század eleji egyházlátogatás is leírta, a református egyház kezében volt.

Szendrőnek az 1653. évet megelőzően nem volt kő református temploma. A fatemplom nem is a későbbi kőtemplom helyén állt.⁴⁴ Az 1746-os kanonika vizitáció megjegyzi, hogy „Van itt egy kőből épült református templom is. Ez régi nagy építmény. Nincs nyoma annak, hogy valaha a katolikusoké lett volna, ugyanis pajtaformájú építmény.”⁴⁵ Tehát ez a feljegyzés is kizárja azt, hogy templom állt volna itt a közép- vagy kora újkorban.

A ferences templom alapjait, amely később a plébániatemplom lett, pedig 1636-ban rakták le II. Ferdinánd király parancsára. A templom szentélyével ráadásul nyugatra néz, amely ugyancsak arra utal, hogy nem a középkorban építették.⁴⁶ Egyéb adat nincs Szendrőn, amely felszentelt egyház helyére utalna.

Szendrő környékén több település elpusztult a középkorban és a kora újkorban. Így Csákány, Csehi, Garadna, Ivánka, Szentmiklós, Pusztakazinc.⁴⁷ Közülük is csak három érte meg a 17. századot, Csehi, Garadna és Ivánka, a többi még a középkorban elpusztult. Nevük mégis töretlenül a mai napig fennmaradt, sőt térképek is jelölik, elkülönítik területüket. A három kora újkorban elnéptelenedett település határa az 1816-ban rajzolt térképen jól elhatárolható Szendrőtől. A települések közül egyetlenegynek volt temploma, Szentmiklósnak, amely pedig korábban, még a középkor folyamán vált elhagyottá.

Mindezek miatt felvetődik az a kérdés, hogy akkor vajon a Gacsal dűlőben álló templomos faluhely nevét mért nem ismerjük? Mért nem maradt fenn neve földrajzi nevekben, pedig a tőle századokkal korábban pusztultak nevét is jól tudjuk. Mért nem különíti el a térképet rajzoló mérnök a területét? Esetleg „Gacsal” néven létezett itt egykor egy település? Erre az utóbbi kérdésre egyértelműen nemmel kell válaszolnunk. Ez a földrajzi név soha, semmiféle írásos dokumentumban nem fordult elő lakott helyként, annak ellenére, hogy a régészeti megítélés szerint a település csak a 16. században néptelenedett el. Tehát ilyen településnév nem létezett.

Annál inkább létezett és fennmaradt, sőt sok írásos dokumentum foglalkozik Szendrő településsel. Szendrőnek viszont mind ez ideig nem sikerült középkori templomára rábukkanni. Mint ahogy feljebb már leírtuk, a mai város területén eddig nem sikerült

43 BODNÁR Tamás–WOLF Mária: 2002. 95–125.

44 Lásd a Gerse városrész részletes ismertetésénél!

45 FLE. 3415 rak sz. 95–96. fol.

46 FLE. 3415 rak sz. 95–96. fol.

47 BODNÁR Tamás–WOLF Mária: 2002. 95–125.

olyan épületet találni, amelynek helyén az Árpád-kori eredetű temploma állt volna a településnek. Itt van viszont a Gacsal dűlőben az Agyagásónál épült templom és a körötte lévő falu, teljesen név nélkül, és itt van egy mezőváros, amelynek nincs középkori templomhelye. Emellett van a városnak egy olyan része, kerülete, amely a kora újkor végéig önálló státusszal rendelkezett. Ez a Gerse városrész, vagy Gerse utca.

A előbb előadottak alapján az a következtetés vonható le, hogy Szendrő település a középkorban a Gacsal dűlőben helyezkedett el, itt állt temploma is. A Bebekek várakat a Bódva folyását és a domborzat adta lehetőségeket figyelembe véve építették fel a középkori Szendrőtől kissé távolabb, déli irányban, a Várhegy alatt. Az Óvár mellett a várépítés után kialakult, vagy a Bebekek kialakítottak egy különleges státusszal rendelkező kiszolgáló telepet, a Gersét. Ez az alapítás azért feltételezhető, mert a Gersének nincsenek középkori előzményei. Önálló területtel sem bírt, csak jogait tekintve léteztek kiváltságai. Maksay Ferenc szerint is 1570-ben a város még „csak egyetlen utca, az ún. Gerse utca.”⁴⁸

A 16. században a török előretörésével együtt a vár közvetlen közelsége felértékelődött. Egyre több lakos és nemes költözött a vár közvetlen szomszédságába, a Gerse utcába és a Gerse utca köré, mindeközben a királyi vár kiépítése folyamatos volt. A birtokosok, a király és a megye nem csak a várat, hanem a várost is erődítették, ami a biztonság miatt vonzóvá tette azt polgári személyek számára is.

Közben, a kiépülő vár miatt, amely „csínytevésekre” ösztönözte a török portyázókat, a környező települések elpusztultak. Így a Gacsal dűlőben álló Szendrő is. Pusztulása viszont nem okozott törést a település életében, hiszen Szendrő vára körül állt már egy lakott hely a Gerse városrészsel, amely tulajdonképpen Szendrő határain belül állt eddig is. A 17. században a középkori templom már csak rom, mint ahogy Borsodi Mihály emlegeti 1658-ban, a körülötte lévő elpusztult települést pedig már nem is említik.

Szendrő mezőváros palánkjáról több esetben esik említés. Ha végigtekintünk a fennmaradt metszeteken és alaprajzokon, alapvetően háromféle erődítéstípussal találkozunk. Kőből épült várfalakkal, amelyek elsősorban az Óvárat, illetve a Várhegyen épült ötszögletű Újvárat jellemzik. Föld-fa alapú védrendszerrel, amelynek bástyáinál biztos, hogy kő építőanyagot is felhasználtak. Ilyen falakat egyedül a Németvárosnál találunk. Ennek az egyszerű palánknál erősebb mivoltát látszik igazolni, hogy a Wesselényi-féle felkelés utáni állapotot tükröző német nyelvű röplapon ennek a városrésznek a védművei láthatóan épek maradtak, míg az egyszerű fából készültek leégtek. Harmadik típusú védmű az egyszerű palánkfal, amelyet a város nagy részének bekerítésére használtak.

Míg a két előbbi erődrendszer vonalát helyel-közzel a mai napig ismerjük, addig az utóbbi helyéről a Huszárvárat és a hozzá kapcsolódó kis szigetszerű erődöt kivéve, melyekről alaprajzi ábrázolás is fennmaradt, csak feltételezések vannak.

Annyit tudunk, hogy a korábban azonosított Hegyesi és Csehi kapu, Kis kapu, Alsó vagy Kő kapu és Forrás kapu közötti beépített területet kerítették körül palánkkal. Mégpedig úgy, hogy a Felsővár északnyugati oldalán lévő gyalogkaput is közrefogja a palánk.

Angielini metszetén, amely a várost nyugat felől ábrázolja, jól kivehető a nyugatra néző palánk vonala, középtájon egy zömök és két végén két kisebb őrtoronnyal. A tapaszt-

---

⁴⁸ Nem lehet véletlen az sem, hogy az urbáriumok külvárosnak vagy kolóniának nevezik meg a Gersét. MAKSAY Ferenc: 1959. 447.

tos palánkot pártázatosnak ábrázolta, kiálló gerendavégekkel. A palánk folytatása keleti irányba csak sejtetően veszi körül a beépített területet. A várhegy oldalában annál inkább látható az Óvár két végéhez lehúzódó palánkfal, közrefogva a temető egy részét. Az északi irányból a várost bemutató metszeten ugyancsak a város nyugatra néző fala, illetve a Felsővár és Óvár között húzódó északi palánkfal látszik.⁴⁹

Közelebbi képi ábrázolás maradt fenn a palánkról a Merian-féle metszeten. Ezen a Felsővártól a Várhegyen lefelé húzódó palánk kezdeti szakaszát láthatjuk, jobban megnevezve pedig, a Korlát bástya alatt felfedezhetünk rajta egy kaput.⁵⁰

A várost kerítő fa erődítmény alaprajzának részlete bukkan fel a stockholmi és württembergi várrajzok között. E két utóbbi alaprajz Szendrő északi falának részletét ábrázolja az Óvár előterében.⁵¹

A német röplap több helyen alaprajzszerűen mutatja be a palánkot, vagy ennek helyét. A város déli végétől keletre a Forrás kapu irányába fut a faerődítés, középtájon egy nagy félkör alakú bástyával. A Felsővár és az Óvár északi vége között szintén jól kivehető az építmény alapvonala, középtájon szintén egy félkör alakú rondellával. Az Óvár északi előterében ugyancsak kibontakozik egy nem egészen tisztázható, talán kaput is ábrázoló, palánk alaprajz részlet.

A képi ábrázolásokon túl leírások is fennmaradtak a város ezen erődítéséről. Már a 17. század folyamán írtak arról, hogy a Gerse utca két oldalán húzódó házsorok kertjeinek végében palánk állt. Nyugati oldalon a Bódva folyó partján. Ezen belül pedig egy utcácska volt, ahol a cirkáló örök tudtak közlekedni. Az utca keleti oldalán szintén palánk húzódott, amelyen belül, közvetlenül a fal tövében ugyancsak egy kisebb utca vezetett.⁵² Ezt a Gerse melletti palánkot folyamatosan emlegetik a 17–18. században.

A régebbi és újabb Gersét kerítő palánk helyét 1749-ben le is írták:⁵³ „Tudja, mert szemeivel eleget látta, hogy Fáy Pál uram háza mellett lévő Kő kaputul fogvást volt Szendrő városának palánkjá, egész a Hegyesi kapuig két sorral, arra hozott fel a palánk, ahol most az uraság [Csáky] kertének alsó része vagyon, ahol házak voltak, nem régen hanyatták el, a Fáy uram házául is a Boldváig, és a Boldva mellett fel egészen a város korcsmája mellett kévő hídig, ahol is kiskapu volt.”⁵⁴ Ez a tanúkihallgatásban szereplő vallomás a korábban meghatározott kapuk közötti palánkszakaszokat írja le, de csak a Gerse városrész körül. Érdeemes megfigyelni, hogy az elbeszélés szerint „két sorral”, tehát kettőzötten rótt gerendákból állt a palánk. Az nem derül ki, hogy a gerendasorok közvet-

49 KISARI Balla György: 2000, 469, 470 o.

50 SZILÁGYI Sándor: 1894–1898. VII. kötet, 182–183. oldalak között. A kép magyarázó szövege: A szendrői magyar tábor 1664-ben. Merian Gáspár metszete Szicha György egykorú rajza után. A kép alján: Georg(ius) Szicha Delín(eavit) et com(m)unicavit. Caspar Merian fecit. A Lanfranco-gyűjteménynek az országos képtárban levő példányáról.

51 KISARI Balla György: 1996, 92. , KISARI Balla György: 1998, 110.

52 „napkeletről pedig Gerse palánkjá mellett való utca”. (B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/l. 5. Köt. 164. , V-1. 517. , XIII-25. 11. doboz. Platthi inventárium. IV-501/b. III. III. 429.) „A Palánk mellett Bódva körül, belül utca, melyen a czirkálók jártak. ... Palánk az egyik a Dobozi és Fáy Pál úr házak mellől fel a Hegyesi kapuig, a másik pedig az Aszalai és Kozma házak mellett vitt fel ugyanazon kapuig. ... Gerse utcának napnyugati sorában lévő házaknak oly közel volt vetve a palánk, hogy még azon gyümölcsös és más veteményes kertek voltak a Bódváig, a palánk pedig és házhelyek közt esett az a czirkáló utca. Tudja, hogy Gerse utcai Fáy, Ragályi és Giczei uraimék házhelyek napkeleti végiben utca volt mindenkor a palánkg...” (B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVII. VI. 1177.)

53 Ezt csak a Gerse utcáról a következőkben leírtak után lehet majd pontosan értelmezni.

54 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. fr. 19.

lenül egymás mögött álltak-e, vagy kettőzött közüket földdel töltötték, de ez utóbbira lehet következtetni az Angielini metszet alapján.

Ugyanebben a kihallgatásban a következő tanú már az Alsóvár közeléből a Felsővárig vezető palánkról is megemlékezik, illetve a Gerse városrész kiskapujától a mai fürdő mellett a Huszárvárig vezető szakasról: „A palánk a Hodossi Gáspár uram háza mellett lévő pusztá körfaltul fogva volt fel a parton egészen a Vár bástyájáig, és a nevezett Hodossi uram házának alól volt a kiskapu. A Bódvaparton is fel a melegvíz mellett is volt palánk, azelőtt pedig hogy az uraság kerete végiben is volt fel a parton, aztúl is emlékezik...”⁵⁵

A harmadik visszaemlékezés a még végházként működő vár és város palánkjait hasonlítja össze a végvári katonaság nélkül maradt Szendrőével: „Tudja, hogy az elsőbb és régibb palánk volt a Hegyessi kaputul fogva a Domonkos há[za] mellől, a Siroki háza felé, Fáy Pál és Dobozi uram házak mellett el a Bodva felé, és a Bódva mellett fel a Város korcsmája mellett való Kis hídig. Azután elfogyván a katonaság, a palánk a Hodossi uram háza végiben lévő pusztá köház falátul fogva fel a partra a kertész háza mellől a régi Hegyessi kapuig, az Aszalai házáatul pedig a Bódváig, és a Bódva mellett fel a Kis hídig, onnat az Alsóvár szögire.”⁵⁶

Összegezve, véleményünk szerint a várost a Felsővárnál kezdődő és itt is végződő palánk vette körül. Indult a Felsővár északnyugati bástyájától, lefutott a várhegyen az Alsóvár keleti bástyája közelébe. Az Alsóvár déli bástyájától két irányba indult el és fogta közre a Gerse városrészt. Egyik része nyugatra tartott a városi kocsmá és Kis hid felé, majd a Bódva partját követte déli irányba, egészen kb. a mai Táncsics, Fő és Rákóczi utcák találkozásának környékéig. Itt keleti irányba fordult, a mai Fő út végénél épült Kő kapuig, majd nem sokkal később, a Rákóczi út vonalánál észak felé fordult és visszavezetett az Óvárig, ahol a Hegyessi és Csehi kapu volt. (A Hegyessi kapu a Hegyessi „városrészbe” vezetett a Gerséből, míg a Csehi kapu már a városból teljesen kivezető kapu volt.)

Az 1816-ban készült térképet megnézve látható, hogy a város még ekkor is csak a mai Táncsics utca vonaláig volt lakott. Ettől északra volt csak beépítve a város területe. Ez pedig a város kora újkori kiterjedését tekintve megegyezik a Forrás kapunál leírtakkal, illetve a várost nyugati irányból ábrázoló metszetekkel. Ezek szerint a város további palánkjai a mai Táncsics utca vonalán húzódtak végig, egészen a mai Váralja utcával való találkozásáig, ahol a Forrás kapu volt. Innen a palánk további vonala csak feltételezhető. Mivel egyetlen déli irányú ábrázolás sem maradt fenn, nem tudhatjuk, hogy a leglogikusabban innen a Felsővár valamelyik délre fekvő bástyájához vezetett-e? Annyit tudunk biztosan, mint ahogyan azt már korábban leírtuk, hogy a Felsővár nyugati bástyájától szintén vezetett le egy palánk a Várhegy oldalán, a temetőn keresztül az Alsóvár déli oldala felé.

Azt, hogy a Gerse városrész és a város többi része között milyen átjárhatóság volt az egy Hegyessi kaput kivéve, nem tudjuk.

Több esetben előfordul, hogy nem tudják értelmezni a Várhegy nyugati és déli oldalán a metszeteken látható kis építményeket, zászlócskákat. Így van ez még a legutóbbi 2002-es Szendrő monográfiában is. A terület ma temető, és így volt ez a 16–17. században is. Az egyesek szerint őrtornyocskáknak vélt épületek, sirok fölé emelt kápolnák, vagy

55 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. fr. 19.

56 A következő tanú hasonlóképpen vall. Az Alsóvár helyett Óvár megnevezést használva. B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. fr. 19.

kripták, a zászlócskák pedig az elhunytak zászlós kopjái, címeres zászlói. Ennek bizony-
ságára áll itt Kolláth István szendrői kapitány végrendeletéből egy részlet:

„Mindeneknek előtte holtom után kívánom, ha lehetséges léssen, hogy testemet
takarítsák maradékim temető helyében Szendrőben, az üdvözült feleségem Barna Anna
teste mellé tisztességesen, és Korláth Ferenc fiam a maga rész javaiból csak fából csinál-
tasson egy kápolnácskát temetőm felett bezindelyezvén, hogy zászlóm állhasson szá-
razon. Azvégre kell fából csinálni, hogy az váraknak ártalmára ne legyen, s kívül Isten
oltalmazzon, ha szállása történnék az helynek, tűzzel az épületet semmivé tehessek.
Tudom pedig, hogy az kövel való épületet ugyan nem is engednék...”⁵⁷

A szendrői Gerse utca 17. századi topográfiája

A várost, és az ebbe beépült Gersét, amely a település egy utcáját képezte, palánkfal
vette körül. Ezt a falat időnként a lakosok saját költségükön, saját telküknek végében a
telek szélességében egyéneként tartották karban.⁵⁸

A várossal való egybeépülése ellenére voltak a településrésznek bizonyos külön-
leges kiváltságai.⁵⁹ A 17. században az itt álló telkeket már mind nemesek lakták. Mivel
a várat 1707-ben Rákóczi leromboltatta, és 1715-ben hivatalosan is megszűnt végvár
lenni, az egykori praesidiarius katonákat a Csákyak igyekeztek jobbágyi sorba süllyesz-
teni. Ez abban nyilvánult meg, hogy kötelező földesúri járandóságokat követeltek tőlük,
amit azonban közülük legtöbben nem voltak hajlandók megadni. 1747-ben Csáky Antal
földesúr pert indított a mezőváros ellen a királyi kúrián. Ezt a pert a birtokos meg is
nyerte az egykori végvári katonák ellenében. A Gerse utcában lakók kiváltságait azonban
ő sem csorbíthatta. Az itt álló telkek a továbbiakban is nemesi telkeknek számítottak és
adómentesek maradtak.⁶⁰

A perhez kapcsolódóan felsorolták a Gerse utca nemesi kúriáit a város déli palánk-
jától, az Alsó kaputól észak felé haladva a református templomig, majd a szemben álló
telkek tulajdonosait vették számba ugyancsak dél felől északi irányba.

A per alapján, amely a 18. század közepén folyt, visszatekinthetünk a tulajdono-
sok során keresztül a 17. sőt helyenként a 16. századig. A telkeket összeíró ugyanis sok
esetben a megelőző birtokosokat is megemlítette a perbeli tulajdonosok mellett. Ennek,
illetve sok egyéb levéltári adatnak segítségével megrajzolható a Gerse utca 18. század
eleji, és ezt megelőző topográfiája.

A Gerse helynév feltehetően pusztaszemélynévből, mégpedig talán a magyar
Gergely személynév becéző alakjából keletkezett. De szláv személynévi előzményre is
gondolhatunk.⁶¹ Hasonló településnév előfordul még Zala és Vas megyékben.

A Szendrő mezővárosban húzódó utca észak–déli irányú volt. Nyugati telkeinek
végében egykor a Bódva folyt, de erről az oldalról is palánk kerítette. Délről ugyancsak
palánk védte, útja pedig, amely a megye egyik fő közlekedési útja volt, az Alsó vagy Kő

57 HML. XII-1./13. No. 314.

58 BOROVSZKY Samu: 1909. 10.

59 „... így a különös személyek a bor árulásától tiltanak, a pálinka árulás pedig még az ehylségnek
sem szabad, mert az a földesúri proventuához tartozandó. Ide nem értvén a Gerse curiát, mivel az különös
királyi privilégiummal bírattatik, s ott a korcsma árulástól compossessor urak semmiképpen nem is akadályoz-
tatnak.” 1773. évben. B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. köt. 611.

60 B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. köt.

61 KISS Lajos, 1983. 238.

kapun lépett ki a városból. Északi végén az Óvárhoz kapcsolódott, de ettől is palánkfal választotta el, míg keleten a vár alatt elterülő Hegyesi és Szendrő városrészekkel volt szomszédos, amelyektől ugyancsak cölöpfal határolta el. A palánk és az utca kertjeinek vége között keskeny utcácskák húzódtak a fel-alá cirkáló örök számára.

A Gerse utca ma is létezik, helye könnyen meghatározható a végében épült református templomról. Elnevezése ma Fő út, mivel az utóbbi századokban ténylegesen ez volt Szendrő fő útvonala. Manapság az átmenő forgalom egy utcával keletebbre tolódott. Természetesen a telekfelosztás ma már nem tükrözi a korabeli, 17. századi állapotokat, csak körülbelül állapítható meg egy-egy nemesi telek helye. Kivéve a református templomot, amely ma is az utca északi végében helyezkedik el. A Gerse utca déli vége viszont bizonytalanul határozható meg.

Az alább leírt telkek helyének azonosításához, valamint örökösödéséhez, lásd a mellékletet.

Végighaladva a nemesi kúriák során délről észak felé, a keleti sor első telke a 17. század első évtizedében Paksy Gergelyé volt. Nincs pontos adatunk arra nézve, hogy mikor került tőle a Bárius családhoz. Egy 1652-ből származó birtokosztály szerint már Bárius Demeter, valamint felesége Barna Katalin, valamint fiaik, Ferenc és felesége Rédey Erzsébet és András osztoztak többek között két szendrői kúria birtokában.⁶² Mint az osztálylevélből kiderül, nem is egy, hanem két kúriát is bírtak itt a Gersében a Báriusok. Feltehető, hogy valamelyikhez esetleg az Ományi rokonság révén jutottak hozzá, akiknek szintén volt Szendrőben házuk 1632 előtt.

Az egyik épület biztos, hogy nem öröklött vagyon volt, mert ezt Bárius András saját pénzen vásárolta. 1658. január 4-én Szendrőben, valószínűleg ebben a házban így végrendelkezett: „Én Bánfalusy Barius András, ... elsőben is azért akarom és hagyom, hogy az én pénzen vött Szendrey házom, az édes feleségemé Garay Borbáláé, és nevetetlen kisfiamé Bárius Istóké légyen ...”⁶³

1660-ban már sem András, sem testvére, Ferenc nem éltek. Az udvarház ekkor özvegy Bárius Andrásné nevében volt,⁶⁴ aki ekkoriban ment férjhez Fáy Istvánhoz. Időközben a gyermek Bárius Istók meghalt. Fáy né és az egyetlen még élő Bárius fiági leszármazott, a kiskorú Péter között jött létre megegyezés arról, hogy az egykori özvegy is birtokos többek közt a szendrői házban.⁶⁵ Ez a megegyezés azonban már bizonyosan a másik kúriahelyre vonatkozik, amiből mint Bárius családi vagyonból járt a hitbér a megegyezett asszonynak.

Szintén 1660-ból találunk egy összeírást Szendrőről és néhány Szendrő környéki faluról, amelyben a katonaság fenntartására a helyi nemesek által befizetett pénzösszegeket sorolják fel személy szerint. Ebben az iratban a Gerse utcában Bárius Andrásné, Bárius Péter és Fáy István is szerepelnek.⁶⁶

A házra ifjabb Fáy István 1669-ben szerzett adományt. 1676-ban, a Wesselényi-összeesküvés után pedig, mint a vármegyei jegyző konfiskált javait írták össze Szendrőben

---

62 B.-A.-Z. M. Lt. XV-17. Szendrő 1652.

63 MOL. A 57. 12. kötet. 491.

64 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/b. II. III. 14.

65 B.-A.-Z. M. Lt. XV-17. Szendrő 1660.

66 B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. II. III. 14.

a Gerse utca végén. Ezen a telken két házát találták, amelyek közül az egyik egy kő, a másik egy fából ácsolt épület volt, amelyet a horvátok elpusztítottak.⁶⁷

Ugyancsak 1669-ben vette meg Recski György és felesége Dobronoki Erzsébet 200 tallérért Básti János özvegyétől, Terczi Zsuzsannától a Gerse utcában, a Fáy István és Fuló uraimék közti házat.⁶⁸ Ez a házhely az első és második telek valamelyikének része volt eredetileg.

Északi irányba haladva, a következő, tehát a palánk után a második telek a „Bornemisza ház”. Bornemisza János kassai vicegenerális 1610-ben kapta Rudolf királytól a Gerse utcai kúriát, amelynek szomszédai Szirmay István és Paksy Gergely voltak.⁶⁹ A kúria eredetére nézve nagyon fontos megemlíteni, hogyan vallanak erről a 16–17. században. Borsodi Mihály 64 éves nemes, egykori szendrői bíró elmondta 1689-ben, hogy Bornemisza a gersei kúriájában „mészárosot tartott és borokat árultatott”. Azonban csak limitált mennyiségű, 15 hordó bort volt szabad ott árulni. Szepesi Gergely egykori korcsmáros így vall: „... örökké szabad fundusnak tartották azon Bornemisza házat, mely a Gerse nevű szendrői utcában vagyon, örökké szabad korcsmája volt, sőt olyan fundus volt, hogy annak előtte akármilyen vétekben esett ember odaszaladt is, megmaradhatott békével benne.”⁷⁰ Gyulai Éva szerint ez a középkorra visszamenő jog arra enged következtetni, hogy a telken valamikor egyházi ingatlan volt, s hogy a hely ennek egykor volt szentségét őrizte meg.

Mindenképpen hozzá kell fűznünk ehhez a következőt: Bornemiszának amint a korabeli dokumentumokból kitűnik, két telke volt! A telkek helye ugyan ismert, de ez tévedésre adhat okot a két telekre vonatkozó adatokat tekintve.

Bornemisza János már korábban, 1571–1573 közt a szendrői uradalom provizora volt.⁷¹ 1635-ben végrendelkezett, s birtokait nővére gyermekeire, osgyáni Bakos Borbálára, Máriára és Zsuzsannára hagyta.⁷² Bakos Borbála pedig, mivel másodszor Giczey Farkashoz ment nőül,⁷³ a későbbiekben mindkét Bornemisza-féle telek a Giczey-kúria nevet kapta.

A Bornemisza-kúriát 1655-ben Hatvani András szendrői főkapitány szerezte meg. Ezt Wesselényi Ferenc, mint az uradalom birtokosa adományozta 2000 forintért neki, azzal a kiváltsággal együtt, hogy évi 12 hordó bort kimérhet innen.⁷⁴ Miután Pusztakazincnál, Szendrő határában Hatvani elesett egy törökkel vívott ütközetben, háza özvegyére szállt. Özvegye Hartyányi Borbála, Fuló Miklóshoz ment férjhez, aki az itt álló régi faház helyett kőépületet emeltetett a telken.⁷⁵

A kapitány lánya, Hatvani Mária és férje, Iosonci Gyürky Pál 1686-ban Borsod megye hatóságaihoz fordult, mert míg ők más, biztonságosabb vármegyébe költöztek, addig bizonyos vártsztek és szendrői lakosok elfoglalták szendrői házukat.⁷⁶ A ház feltehetően az 1687-es ostromkor leégett. A vármegye küldöttei ezen az éven megtekintették a

---

67 MOL. U et C 57:18

68 MOL. P. 72. Fs 70. fól. 122.

69 GYULAI Éva 2002. 202.

70 B.-A.-Z.-M. Lt. IV-501/a. XI. 264–271.

71 MAKSAY Ferenc: 1959. 458.

72 GYULAI Éva: 2002. 203.

73 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 254.

74 GYULAI Éva: 2002. 208.

75 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVII. I. 71.

76 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. X. köt. 766.

nevezetes „puszta kőházat omladozott állapotjában, minden haj és faépület nélkül, kinek is az első része az utcára kidüllött, az alatt vagyon egy kőbolt pince, kibén tíz hordó bor elférne.”⁷⁷

Két évvel később Hatvani Mária testvére, Ferenc kért tanúkihallgatást Hatvani András egykori jószágának felmérésére.⁷⁸ Az általa kezdeményezett per a birtok visszaszerzésére még 1699-ben is tartott.

1680-ban és 1693-ban megvettek itt egy-egy kisebb értékű házat. Feltételezhető, hogy ezek közül az egyik ugyancsak az egykori Bornemisza-telken állt, mert szomszédai Fáy István illetve Gyürky Pál voltak.

A telket 1747-ben Hatvani–Gyürky–Giczey-kúriaként jegyezték fel.

A soron következő harmadik telket is a Giczeyek örökölték meg a Gyürky családtól, ahogy az egykori Bornemisza-telket is. Gyürky Pálnak Hatvani Máriától született Zsófia nevű lánya Giczey Gáborhoz ment férjhez. Gábor feleségével együtt Szendrőben élt, majd 1743-ban itt is halt meg.⁷⁹ Az 1747-es per alkalmával Giczey Gábor örököseinek kúriájaként tartják számon.

1610-ben azonban még Szirmay István kezén volt egy része. 1617-ben Szirmay György, az elhunyt István, Péter fiának gyámja tiltakozott az ellen, hogy az egykori özvegy, Onghai Borbála, most Almási Istvánné el akarta ezt a telket adni Kiss Imrénének.⁸⁰ (Aki ugyancsak a várhoz tartozó lovaskapitány, és a feljebbi Korláth-kúria szomszédosa!)⁸¹ Ha nem is adhatta el, de része volt benne, mint ahogy az alább következő dokumentumok is ezt bizonyítják.

A második és harmadik kúriahely birtokosaira vonatkozik ez a néhány 17. század végi adat. 1669-ben Onghai Éva a következő végrendelet hátrahagyásával hunyt el: „Én néhai Cserneli Véber György uram özvegye, néhai Onghai Menyhárt úrnak pedig néhai nemzetes Liptai Judit asszonytul való leánya ... ennek előtte bizonyos számú esztendőkkel Szendrő nevű Coniciumban, dél felől nemzetes vitézlő Szél Miklós és Szél András, napnyugatról nemzetes Kátai Ferenc uram háza, mely quondam Basó Farkasé volt. (1670–1673 közötti feljegyzés szerint Kátai Ferencnek házrésze volt Szendrőn.⁸²) – Elhagyott telkek megosztása Északról Agyai házhelye, kit most nemzetes és vitézlő Fuló Miklós uram bír. (Agyai Szabó András Hatvani alkaptánytól 1651-ben kapta a házhelyet, melynek alsó szomszédja Szél Mihály, felső Kun Demeter volt.⁸³ Majd Hatvani ezt a részt Wesselényi Ferencnek adta cserébe még ezen az éven.⁸⁴ Fuló Miklós viszont a Hatvani András háza felőli oldalon kapott egy kis telekrészt örökségképpen Nyustay Mihálytól és feleségétől, Szentpétery Annától.⁸⁵) Napkeletről pedig Gerse Palánkja mellett való utca szomszédságában lévő, megírt édesatyámtul álló, a reám szállott ... házat és sessiót nem-

---

77 GYULAI Éva: 2002. 203.

78 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. XI. köt. 260–271.

79 FORGON Mihály: 1909. I köt. 254, 268.

80 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. IV. köt. 304.

81 GYULAI Éva: 2002. 204.

82 MOL. UetC 157:73.

83 MOL. P. 72. Fs 75. No. 15.

84 MOL. P. 72. Fs 75. No. 16.

85 MOL. P. 72. Fs 75. No. 58. Anna apja Szentpétery János volt. Nem derül ki miféle rokoni kapcsolatban álltak Fuló Miklóssal!

zetes Dobótzai Péter uram, megemlített édesanyámnak utóbbszori ura, mostoha atyám, édesanyámmal bizonyos summa pénzen néhai Makai Szél Mihály uramnak adott.”⁸⁶

Az előzőekben bizonyosan az egykori elaprózódó Bornemisza-telekről van szó. 1749-ben történt tanúkihallgatás során jegyezték fel az alábbiakat: „Gyürki Pál úr, aki a Gerse nevű utcának napkelet felől való során lakott, amely kőházban azután Giczey Gábor úr elvévén Gyürki Pál uram leányát, azon házban lakott és meg is holt. Maga Gyürki Pál uram azon házban lakott, aki most Giczei leány után Vajda Lászlónak jutott. A felső pedig, aki Giczei Gábor úrnak jutott, ebédlőháza volt.”

„Hanem azon curia mellett dél felől való kertnek napkeleti része a filegoriáig, tudja, hogy néhai Szél Miklósé volt. Mikor Gyürki Pál úr el akarta venni Szél Miklóstól, ez nem engedte, még pár puskát is tekert volt fel Gyürki Pál uram ellen amint akkor a tanú hallotta. De aztán csak megvette tőle Gyürki Pál. Jól ismerte ezt a Szél Miklóst, aki magáénak tartotta azon fundust, melyen most Giczey Gábor uram maradéki kertje, és ott lévő filegoria vagyon.

Amely házban Gyürki Pál uram lakott, tudja, hogy annak a felső részét most Giczei Gábor uram bírja, az alsó részét pedig testvérhúga, Vajda Lászlóné asszony.”⁸⁷

A következő, azaz negyedik telekről csak annyit sikerült kideríteni, hogy 1642-ben Monaky Ferenc alispáné.⁸⁸ Majd egy évszázad múltán a Szathmáry családé, mint ahogy a Csáky perben előfordul: „Szathmáry-féle pusztá kúria”.⁸⁹

Az ötödik telek a református templom irányában 1642-ig Pap István nemes emberé volt, aki azért kényszerült 100 forintért házát eladni Döry Istvánnak és feleségének Keresztes Katalinnak, mert csak ennek az árán szabadulhatott meg az egri törökök fogságából.⁹⁰ Azt, hogy a Döryektől hogyan került Janka Péter kezébe a szendrői kúria Thököly támadásainak idejére,⁹¹ nem sikerült megtudni. 1747-ben még mindig Janka Péter elpusztult kúriájaként emlegetik.

Szám szerint a hatodik nemesi telek 1642-ben Senyei Péter kezében volt.⁹² Tőle Török András vette meg, de 1649-ben már tovább is adta sógorának, Recski Györgynek. A következő, a 18. században ezen a telken birtokos családról leghamarabb a 17. században hallani. Lenkei György 1659-ben szendrei lovas főhadnagy volt. Felesége az 1642-ben említett negyedik telek tulajdonosának, Monaky Ferenc alispánnak a lánya, Zsófia. Nekik csak három leány utódjuk volt.⁹³ Viszont Recski György egyik unokája, Erzsébet egy Lenkei Márton nevű férfi felesége volt.⁹⁴ A Csáky perben a telket Török – Recskei – Lenkei kúriának nevezik.

A hetedik kúriahelyet a 16. század végén bizonyára a Putnoki család bírta. Putnoki Zsuzsannának Papócsy Lászlóval, majd ennek halála után Csató Imre gömöri alispánnal kötött házassága révén került ez utóbbi férfi kezére.⁹⁵ Csató mostohagyermekének gyámja a vele sógorságban lévő, később szendrői főkapitány Korláth István lett. Csató Imre

86 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. fr. 7.

87 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. fr. 15.

88 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. VI. köt. 344–345.

89 B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. köt.

90 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. VI. köt. 344–345.

91 CSOMA József: 1898. 287.

92 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. VI. köt. 344–345.

93 CSOMA József: 1898. 381.

94 OROSZ Ernő: 1906. 242.

95 FORGON Mihály: 1909. II. köt. 152–153, 178, 202.

1597-ben tiltotta Zolthay István főkapitányt és feleségét, valamint Korláth István gyámot a Gerse utcai ház erőszakos elfoglalásától és az ingóságok elhurcolásától.⁹⁶ Korláth István apjának, Lázárnak viszont Puthnoki Zsuzsanna testvére, Zsófia volt a felesége,⁹⁷ így Korláth István próbálta megszerezni a vagyont, ami sikerült is neki.

1609-ben, amikor Herencsényi István akarta megvenni a szomszédos telken álló házat, megemlíti a Korlát-féle épületet.⁹⁸ Ebben az évben Kis Imre lovaskapitány lakott itt, de bizonyára csak bérelte az épületet.⁹⁹ Korláth István 1625-ben kelt végrendeletében Ferenc fiát tette meg örökösévé.¹⁰⁰ Fia szerencsétlenül, 1651-ben török fogságban halt meg, fiúörökös nélkül.¹⁰¹ A leányági örökösök 1657. november 30-án osztoztak meg a javakon. A 18. század közepére viszont már Hodossiné kezében volt a telek.¹⁰² Megjegyzendő, hogy Papócsy Margit Hatvani Boldizsárnak lett a felesége, aki Hatvani András apja. Ezeknek gyermeke Mária, aki Gyürki Pálné. Ez a Gyürki Pál a következő telek egykori tulajdonosa lett!¹⁰³ Biztos, hogy örökség révén és nem vásárlás útján került a kezükbe a 18. századi birtokosoknak, mert emlegetik Dobozi Pált és Giczei Gábort is, akik Gyürki Pál vejei voltak! Így Hatvani Mária révén jutott a Gyürki örökség Mária testvérének, Ferencnek lányára Klárára, aki Rétey Mihályné. Ennek unokahúga pedig Rétey Judit, aki Tornalyay Mártonné.¹⁰⁴ Mint ahogyan 1747-ben írnak a telekről: Korláth – Horváthy – Hodossy, Retheti jusson Tornallyai Márton özvegyéé.

Ugyanennek a teleknek másik része, vagy ennek osztásával létrejött kúriahelyről az alábbi adatok állnak rendelkezésünkre:

Ezen a portán állhatott egykor a középkori eredetű Derencsényi család kúriája is. Az utolsó leányági örökös, Kata, Darholcz Pálhoz ment feleségül 1600 körül. A porta Darholcz Kristófnak és Korláth Ferenc lányának, Zsófiának, majd fiuknak, a későbbi szendrői kapitánynak, Darholcz Istvánnak a kezébe került. Ő magtalanul halt el, így az egykori Korláth Zsófia-féle jószágokat, többek közt a gersei kúriát is gróf Pethő Zsigmond kérte és kapta 1662-ben adományul, aki azt 1668-ban már Fáy Istvánnak zálogosította el.¹⁰⁵ Ez ellen a zálogosítás ellen Darholcz Istvánné Ispán Mária tiltakozott, mert igényt tartott az itt álló „Darhócz- háza” nevű kúriára. Fáy István pedig továbbadta egy részét Mederi Györgynek és Rozman Mártonnak.¹⁰⁶

A fent említett adománnyal Pethő hozzájutott a valamikori Derencsényi vagyon egy részéhez. Korláth Kata öröksége ezzel azonban nem lett az övé. A Pethő családtól kazi Gyulaffi László, aki Korláth István unokájának volt a férje, majd tőlük 1692-ben Koós István és felesége, Fuló Mária vette meg. Fuló Mária Korláth Kata unokája, a várkapitány Korláth István dédunokája volt.¹⁰⁷

---

96 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. III. köt. 356.

97 FORGON Mihály: II. köt. 202.

98 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. IV. köt. 359.

99 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. IV. köt. 322.o.

100 BOROVSZKY Samu: 1909. 78.

101 FORGON Mihály: 1909. II. köt. 41.

102 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVII. XII. 2703.

103 FORGON Mihály: 1909. I. 268.

104 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 284., II. köt. 221.

105 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 189.

106 FORGON Mihály: 1909. II. köt. 143.

107 CSOMA József: 1898. 215., FORGON Mihály: 1909. I. köt. 189, 246.

Fuló Miklós és Mátyás sokat fáradoztak, hogy visszapereljék ezt a jószágot, amely Szendrőn egy házból és részeiből, valamint egyéb részjószágokból állt.

Fuló Miklóstól amikor elkobozták a Korláth-féle házat, a következőképpen írták össze: „Szendrőben, Gerse nevű utcában vagyon egy kőház, abbul nyíló kőbolt, egy sütőház, egy camera, az kőház alatt egy pince, egy romlott istálló.”¹⁰⁸ Majd 1673-ban így: „Curia lapidea fele, kényelmesre építve, felszereléssel.”¹⁰⁹ Majd 1677-ben: „... a Gerse nevű utcában van egy kőház, amelyet a lázadók felégettek, ennek a háznak az oldalánál van egy bolthajtás. A belső udvaron sütőház és zsindellyel fedett istálló.”¹¹⁰

Később Fuló Mátyás veje, Nagy János folytatta a hosszú pert. A visszaperelt jószágokon a leányági örökösök 1689. július 19-én osztoztak meg. Egyharmada Berthóti Juditnak, Korláth István unokájának, egyharmada Nagy János gyermekeinek, egyharmada pedig Gyulaffy Györgynek jutott, aki Kolláth várkapitány dédunokája volt.

Nagy Jánosnak Fuló Zsuzsannától Zsigmond és Judit gyermekei születtek, akik magtalanul haltak el. Haláluk után anyai jószáguk, Fuló Mária és Judit halála után a fiskusra szállt. A fiskális összeírás szerint: „... van egy kőfalú, Korláth háza nevezetű, kétszintes ház, amelynek felső része el van foglalva a kincstár számára, s amely meg van fosztva minden ablaktól, ajtótól és többi tartozékoktól.”¹¹¹ Ezt a részt a Török család kérte adományba 1725-ben.¹¹² Ennek a bizonyos felső szintnek a harmadát 1720-ban a Péchi család is követelte a Korláth–Fuló javakból.¹¹³

A soron következő, tehát nyolcadik kúriahely felének birtokosa 1609-ben Dósa Tamás szendrői kapitány, gömöri alispán.¹¹⁴ (Nagyapja a parasztvezér Dózsa György unokatestvére volt!)¹¹⁵ A terület még unokájának is kezén volt, akiről 1675-ben mint „néhai Dózsa Ádám nemes kúriája”-ként emlegetik. Ekkorra azonban felesége, inárcsi Nagy Borbála révén inárcsi Nagy Andrásra szállt a birtok.¹¹⁶ Különlegessége a teleknek, hogy ún. „szabad” telek volt, ahová akár ha gyilkos menekült is, harmadnapig nem volt szabad kihozni.¹¹⁷ A telek felét 1620-ban vásárolta meg a vele rokonságban levő Herencsényi István.¹¹⁸ Ez nem lehet véletlen, hiszen Dózsa Tamás apjának, Mihálynak felesége Herencsényi Borbála volt.¹¹⁹ Mivel Gömörben illetve Borsodban Mihály az első betelepülő, a telek egy része korábban a nagy múltú Herencsényi ősöké lehetett. Herencsényi István 1635-ben meghalt, legvalószínűbb, hogy lánya, Herencsényi Erzsébet és ennek férje, Móré István főkapitány lakott itt egészen 1650-ig. 1645–1649 között csatőházi Móré István volt Szendrő főkapitánya. Ő is a Gerse utcában lakott, valószínűleg azon a telken, amelyet még feleségének, Herencsényi Erzsébetnek apja, István vett meg 1620-ban Korláth főkapitány szomszédságában.¹²⁰ Ez egy fél kúriahely volt. Az 1648-as végrendeletben megemlíti, hogy „Itt Gerzében levő házamat hagyom ez pater jézsuitáknak

---

108 MOL. UetC 9:79. 1.

109 MOL. UetC 157:73.

110 MOL. UetC 9:78. 12., 57:35.

111 MOL. UetC. 9:79. 29.

112 FORGON Mihály: 1909. II. köt. 143.

113 MOL. UetC 121:61. 1.

114 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. IV. köt. 359.

115 MÁRKI Sándor: 1913. családfa

116 MOL. P. 72. Fs. 141. No. 25.

117 MOL. P. 72. Fs 75. No. 21, 25, 50.

118 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. IV. köt. 359.

119 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 208.

120 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a. IV. köt. 359.

... mihent holtom történik mindjárt ebben az én gersei házamban szálljanak, és mindeket kezekhez vévén.” A házat már 1652-ben bérbe kérte az atyáktól Bakos Gábor.¹²¹ A jezsuiták nem sokáig élvezhették az örökséget, ugyanis 1653-ban, amikor az uradalom Wesselényi nádorhoz jutott, rokoni kapcsolatai révén megegyezett Wesselényi Miklós kassai rendfőnökkel abban, hogy az uradalom visszaváltja a jezsuitákra szállt javakat.¹²² Móré főkapitány 1650-ben, felesége 1648-ban halt meg. Innentől kezdve a telek sorát egészen Janka Péterig nem ismerjük. Az 1747-es összeírás szerint ez is pusztán állt: „Janka-féle pusztá kúria”. 1749-ben már Dobozy Pál bírta, „amely pusztá házhely prédikátor uram háza, és Korlát kuriális pusztá ház között van.” Egykor néhai Gyürki Pál uram bírta ezt is.¹²³

Annak a teleknek, amelyen ma is a református templom áll, meglehetősen korán ismerjük a birtokosait. Gyulai Éva is feltételezi, hogy a Bebek családdal rokon Csetneki család bírta ezt a kúriát már a 16. század második felében.¹²⁴ Csetneki Ferenc testvéreire, Mihályra és Istvánra örökítette szendrői házat, melyet 1582-ben Széchy Tamás várkapitány elfoglalt az örökösöktől. A Csetneki-féle házként említett ingatlan miatt Csetneki István 1589-ben tiltakozott Mladosevith Péter uradalmi provizor ellen, aki az itteni házat át akarta építeni.¹²⁵

A Csetnekiek révén jutott hozzá a kúriához a Lorántffy család, ugyanis két fivér, Lorántffy Miklós és László két Csetneki leányt, Katát és Dórát vették feleségül még a 16. század legelején. A családból Lorántffy László özvegye, Töke Péterné és mostohafia, Lorántffy Pál kerültek birtokosként a telekre a 16. század végén. Az özvegy így írt erről: „Az néhai szegény Lórántffy Pállal, kit kicsinységétől föltartott, nevelt volt mint édes magzatját, kivel őstől maradt jószágokban és tulajdon örökségekben nem lakhattak az török ellenség miá’, kényszereltettek ide Szendrőben, Gerse városának kit hínak, Rudolphus császár urunk úfelsége palánkkal kerített végházában, fejük megmaradásáért, oltalmáért jönniük, és itt az őfelsége földjén újonnan egy kőházat rakatni, az ű fiával még nőtelen korában, az ő nagy summa pénzével...”¹²⁶

Az építkezésekről az 1598-as tanúkihallgatás során elmondták, hogy a kúria helyén egy „hitvány faház állt”, majd ezt lebontva, pincét építettek, és újra faházat akartak emelni, de a szendrői „föemberek” kinevették Lorántffy Pált, ezért emeltek kőből kúriát, s 200 forintot is ráköltöttek.¹²⁷

Amikor Szendrőre kerültek, először a ház udvarán álló sütőházban húzták meg magukat, és innen kezdték az új házat építeni. A házhoz a köveket jobbágyaik és török rabok vágták. Később, 1601-ben a házat megosztották Lorántffy Lászlóné és Lorántffy Anna között.

A Lorántffy Pál által építtetett ház 1610-re testvéreire, Mihályra szállt, de ő is hamarosan meghalt. Házbeli ingóságairól jegyzéket készítettek. Ebben kárpitos bútorok, karosszékek, hímes nyoszolyák, óntálak, ónkannák szerepeltek. Az udvarház utca felé eső részében, amelyet „fejér” vagy nagy háznak neveztek, több boltozatos szoba, és ebből

---

121 MOL. P. 72. 13. csomó. 72/4.

122 MOL. NRA. 721/12.

123 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c.XVII. VI. 1177.

124 GYULAI Éva: 2002. 199.

125 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c X. I. 81.

126 GYULAI Éva: 2002. 200.

127 Ua.

nyíló (háló) kamarák voltak. A szobák között az udvarra nyíló pitvar volt. Az udvarban még sütőház, kis ház, és szenes ház állott. Különálló istállókban helyezték el az igás, a hintó elé fogható és a hátslovakat.¹²⁸

Mihály özvegyétől, Andrassy Katától, aki ekkor már Hédervary István felesége volt, sikerült Mihály lányainak, Zsuzsannának és húgának, Máriának visszaszereznie a telket. A Rákócziakhoz feleségül menő lányok azonban csak a jegyajándék címén kifizetett 200 forint árán szabadultak meg Katalin asszonytól. Ő viszont ezután is nehezen mozdult innen, amiért Rákóczi Györgyné 1616-ban szolgálival elfoglaltatta az épületet és még bútorait és egyéb ingóságait is elvitette. A per végül is egyezséggel ért véget: „Tisztességes lakóhelyül adták Lorántffy Mihálynének az szendrei háznak felét, az ott való majorházzal és abban lévő tyúk-, lúd-majorssággal egyetemben.” Vagyis a kúria felét Andrassy Katalin és Lorántffy Mihálytól született lánya, Katalin kapta, a másik fele pedig Zsuzsannáé és Máriáé lett.¹²⁹

A fél telek 1632-re Lorántffy Kata birtokában volt, aki férjének, Allia Sámuelnek adta ezt.¹³⁰ Majd a telek másik felét Lorántffy Zsuzsanna a református egyházközségnek adományozta templom- és parókiaépítés céljára. Ezt fel is építették és a mai napig itt áll a szendrői református templom és paplak.

A soron következő utolsó telek a Gerse utca jobb oldalán az 1747-es per szerint a Dózsa – Andrassy féle kúria, amely Andrassy Lajos birtokába tartozott. Ha visszatérünk az előző, később református templom helyévé lett kúriára, kiderül, hogy a fél kúriahelyet Lorántffy Mihály özvegye, Andrassy Katalin és leánya, Katalin kapta. Utóbbinak férje az erdélyi Allia Sámuel, majd ennek halála után Apaffy István volt.¹³¹ Allia Sámuel küüllői főispán birtokrésze 1663-ban Szendrőn: romos udvarház, egy földesúri szántó és gyümölcsös, mely jogtalanul volt ekkoron más kezében.¹³²

Hogy hogyan került a Dózsa, majd újra az Andrassy család kezébe, nem találtunk rá adatokat.

A keleti sor telekkiosztása ezzel véget ér. Az utca bal oldalának, azaz nyugati részének telkeit újra délről észak felé haladva, azaz a város palánkjától kezdik el felsorolni 1747-ben: „A bal oldalról a déli részről a Gerse utca régi falán belül, a Fáy – féle kuriának közeléből kezdődik.” Itt állt ekkor a Móré–Szepessy-féle kúria, amelyet Ragályi István bírt.

1637-ben adta el Móré István jó barátjának, Zákány András alispánnak a szendrői Gerse utcában Katona Tamással együtt birtokolt nemesi telkét.¹³³

Ezt az első telket Móré János, a főkapitány öccse vette meg 250 forintért 1642-ben uzapanyiti Uza Imre gömöri alispántól. Ez a porta korábban Katona Tamás szendrői kapitányé volt.¹³⁴ Mivel feltehetően az első és második telek nem volt felosztva, alsó része Katona Tamásé, felső része Móré Istváné volt. Az is nagyon valószínű, hogy Móré ezt Berenthei Gáspár nagybátyjától, aki alispánja volt Borsod megyének, örökölte. (1630. május 10-én Berenthei Gáspár szendrői nemes kúriáját rokonára, Móré Istvánra ruház-

128 MOL. U et C. 120:2.

129 GYULAI Éva: 2002. 200–201.

130 B.-A.-Z. M. Lt. XIV-17. Szendrő 1632.

131 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 48., II. köt. 86.

132 MOL. UetC. 3:27.

133 MOL. A. 57. 9. köt. 36–37.

134 GYULAI Éva: 2002. 207.

ta.¹³⁵ Móré végrendeletében is megemlíti Berenthei Gáspárt, aki nagybátyja volt, és árva gyermek korában sok jóval volt iránta.¹³⁶) Ennek felső részét adta el Móré István Zákánynak 1637-ben, majd alsó részét vette meg Móré János 1642-ben Uza Imrétől, aki valamikor Katona Tamástól jutott hozzá.

A nyugati sor második kúriája a Zákány család kúriája 1747-ben. Zákány András alispán 1638-ban szerzett királyi adománylevelet szendrői nemesi házára.¹³⁷ Ezt 1637-ben vette meg Móré István barátjától, amelyet a szendrői Gerse utcában Katona Tamással együtt birtokolt.¹³⁸

Zákány Andrásnak három fia volt: István, András és Ferenc. Ifjabb András részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, amiért szendrői házat lefoglalták a kincstár részére. A foglaláskor készült inventáriumban ezt jegyezték fel: „Egy feir ház vagyon, ismég egy sütőház; – egy eöreg kamra, egy pincze. – Az házban üres ágy, egy karszék, egy pohárszék és kívül fűtő egy kályhás kemencze, egy kis almarium.”

Nyugati sor harmadik kúria: 1747-ben Becskeházy pusztá kúria. Ezt a kúria-helyet az 1580-as, 1590-es években Boza Benedek és felesége, Bey Klára birtokolta.¹³⁹ Három gyermekük volt: András, Kata (Török Bálintné) és Anna (Tornallyay Mihályné). András felesége Csató Barbara volt,¹⁴⁰ aki 1635-ben már özvegyasszony. A kúriát Boza Kata és Török Bálint örökölte, akik örökösödési szerződést kötöttek 1599-ben. Előbbi Szendrő városában lévő házat kötötte le, utóbbi Gömör vármegyei birtokrészeit.¹⁴¹ Török Bálintnak Boza Katától öt gyermeke született, de ezek közül csak három érte meg a felnőttkort: Kata, András és Bálint. Kata Recsky György felesége lett, míg Andrásnak, ki 1639-ben hunyt el, felesége Csuda Borbála volt. Bálint felesége Semsey Sára lett. Ez utóbbi pár gyermekei, apjuk halála után 1678-ban megosztottak két szendrői házukon.¹⁴² Az osztozás bizonyára ezen a telken belül történt.

Török András és Csuda Borbála leánya volt Török Kata, kinek férje sadányi Horváth János volt. Ez utóbbiaktól vette meg 1684 előtt a kúriát Becskeházy András. A Becskeházyak vásárlása azért történhetett, mert Csuda Borbála 1639 után, miután Török András meghalt, idősebb Becskeházy Andrásához ment nőül. Így Török Kata féltestvére lett ifjabb Becskeházy Andrásnak és Zsigmondnak.

1745-ben Fáy Pál bírta a kúriát.

Nyugati sor negyedik kúria: Bárius – Vay – Platthy-kúria, amelyet 1747-ben Platthy Imre birtokolt. A Bárius család bírta eredetileg ezt a helyet. Elképzelhető, hogy már a 16. században is az övék volt, de az is lehet, hogy a szintén itt birtokos, de a 16. század elején kihalt Ományi családtól örökölték. Bárius Ferenc felesége ugyanis Ományi Ilona. Ományi János pedig a 16. század végén a szendrői gyalogok kapitánya volt.¹⁴³ Ez a kúria-hely az utolsó Bárius férfi leszármazott, Péter 1668-as halála után szállt néniére, Bárius Katára és Ibrányi Ferencre. Majd ezek gyermekére és férjére, Ibrányi Annára és Vay Ábrahámra. Később ezek fia, László halála után 1716-ban a Vay testvérek osztzkodásakor a kúria Vay

135 KANDRA Kabos: 1885. I. füzet, 154.

136 RADVÁNSZKY Béla: 1879. III. köt. 305–315.

137 B.-A.-Z. M. Lt. XV-17. Szendrő 1638.

138 MOL. A. 57. 9. köt. 36–37.

139 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 142.

140 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/d. 31. köt.

141 B.-A.-Z. M. Lt. XV-17. Szendrő 1599.

142 FORGON Mihály: 1909. II. 321.

143 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/d. XVIII. I. 34.

Borbála, Platthy Sándorné kezébe került.¹⁴⁴ A Platthy inventárium szerint: „Itt Szendrő városában a Gerse nevű utcában vagyon egy pusztá nemes házhely, melynek egyik felől való vicinussa most Klobusiczky – féle nemes pusztá házhely, napnyugat felől, mely is csak félig mégyen, azon belől Bornemissza uram telke, alul délről Becskeházy uraimé egészen végig, ezen funduson pedig semmi épület nincsen hanem a régi ház alatt lévő kőpince, mely teletölt gazzal. Ez a fundus pedig éppen kijön a megnevezett utcára első végben, hátsó vége pedig a palláng hellig mégyen.”¹⁴⁵

Nyugati sor ötödik kúria: Hatvani–Dancs-féle pusztá kúria. 1749-ben így nyomoznak: „Tanú valld meg hited után, a Bornemissza nevű ház, mely vagyon a Szendrei Gerse nevű utcában, mely sorban vagyon, a régi elhagyott vár felül, vagy pedig a Boldva felül való soron?” Erre Ivanics György özvegye, Viszlai Judit így válaszol: „Mindétig gyermekségétül fogva hallotta a fátens, hogy a Bornemissza ház a Boldva felül való soron volna...”¹⁴⁶

Ugyanebben az iratban egy másik tanú, Nagy György János, 86 éves jobbágy elmondja, hogy „Hatvani András ... a Gerse utcában a Boldva felül való soron lakott és Hatvani Ferenc is, akit Szalonnán meglöttek...” Ugyanígy vall Majoros Erzsébet, aki azt is megemlíti, hogy ezeknek lakása már pusztás kőház, de régen a ház jobb állapotban volt, és mikor Szalonnán Hatvani Ferencet jobbágya meglötte, szintén azon házban volt kiterítve. Elmondja ő is, hogy „a Boldva felül lévő ház a Hatvani Ferencé volt, míg az innenső a Gyürki Pálé.”¹⁴⁷ Tehát a telek nyugati és keleti végén is állt egy-egy épület.

A Hatvani család családfáját megnézve a következőket lehet elmondani: Hatvani Andrásnak Ferenc nevű fián kívül volt egy Mária nevű lánya, akinek férje Gyürky Pál volt. Így lehet az, hogy a telek Bódva felőli oldalán álló ház Hatvani Ferencé, míg a Gerse utca felőli oldalon álló épület a Gyürky Pálé volt. Hatvani Ferenc leányai pedig Klára, Retej Mihályné illetve Zsuzsanna, Dancs Ferencé.¹⁴⁸ Ez utóbbi révén került aztán a telek a Dancs família kezébe.

A XVIII. század elején már még több birtokos tűnik föl. Gyürki Pál lányai, Julianna és férje, Gellén István, Zsuzsanna és férje Szeremley György, valamint Giczey Gábor és Terézia, valamint ennek férje, Vajda László. Ők mindnyájan eladják részeiket Csáky Antalnak.¹⁴⁹ Így ennek a kúriának a helye mai napig azonosítható a Csáky címert homlokzatán hordozó Városi Szociális Szolgáltató Központ telkével.

A nyugati sor hatodik kúriahelye 1747-ben a Zsoldos–Radosics-féle pusztá kúria, amelyet most Tiszta Pál birtokol.

A házhelyet 1613-ban még Féja Mátyás uradalmi provizor birtokolta.¹⁵⁰ 1694-ben már ugyanezt a pusztá kuriális helyet Vas Sándor abaúji alispán kezében találjuk. Ő ekkor adta el ezt a telket özvegy Radosics Gergelyné Szőlősi Erzsébetnek 145 forintért. A telket még ekkor is Féja Mátyás házhelyének nevezték.¹⁵¹ Az eladás alkalmával a telek szomszédai a Hatvani Ferenc-féle Bornemissza-ház és Pethő István kúriája.¹⁵²

144 B.-A.-Z. M. Lt. XIII-25. Platthy inventárium.

145 Ua.

146 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. Fr. 6.

147 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVIII. XXV. 1541. Fr. 19.

148 FORGON Mihály: 1909. I. köt. 284.

149 B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. köt. 355.

150 GYULAI Éva: 2002. 215.

151 B.-A.-Z. M. Lt. XV-17. Gerse 1617., MOL. NRA. 838:33.

152 GYULAI Éva: 2002. 215.

A következő, hetedik telek a Pethő puszta kúria, amely a család örököseihez tartozik. Forgon szerint Petheő István 1676-ban a szendrői kincstári uradalom tisztje volt. Petheő Zsigmondnak, aki 1736–59 közt gömöri esküdt, Szendrőn is volt jószágga, mely mint fiági birtok, egyedül fiát, ugyancsak Zsigmond nevűt illette.¹⁵³ 1694-ben a fent említett Petheő István Vas István abaúji alispán felső szomszédja volt.

A Wesselényi-összeesküvést követően, amíg a konfiskált birtokok sorsáról nem döntött a kamara, várkatonák és kamarai tisztjek költöztek a lefoglalt házakba. Aszalay Mátyás egymás mellett lévő házaiba Petheő István harmincados és Kovács György hadnagy költöztek. Feltehető, hogy Petheő ekkor kapta meg a később róla elnevezett kúria-helyet.

A nyolcadik telekről 1747-ben így emlékeznek: Péderi–Aszalay-kúria, amely az Aszalay család különféle örököseit illeti meg.¹⁵⁴

A szendrői Aszalay-birtok az egyik legtekintélyesebb volt a városban a 17. században. Amikor Aszalay Mátyás birtokát konfiskálták, majd szétosztották testvérei között javait a Wesselényi-féle összeesküvés után, az összeíró jól működő majorházat talált itt. Van itt egy zsindegyházzal fedett régi nemesi ház, és egy másik ház is.¹⁵⁵ Egy későbbi 1673-as inventárium szerint Aszalaynak két faháza is volt Szendrőben.¹⁵⁶ Eredetileg, 1676 előtt a későbbi hetedik, tehát a Petheő-telek is az Aszalay birtokhoz tartozott. Az Aszalay családot megelőzően pedig feltehetően a Péderi család birtoka volt, mint ahogy erre a 18. század közepén még visszaemlékeztek.

A soron következő kilencedik telket Radosics-féle kúriának írják, amelyet 1747-ben Tiszta Pál bírt. Ugyanitt lakott 1747-et megelőzően Usz Gáborné Becskeházy Anna, akinek háza Aszalay Ferenc és az iskola között feküdt.¹⁵⁷ Ez a telek korábban feltehetően Anna asszony apjáié, Becskeházy Zsigmondé, de az is lehet, hogy az Usz rokonságé volt. A 18. század első felében élt idősebb Radosics Mihály uram felesége ugyanis Usz leány volt. Az, hogy hogyan került a Radosics család, majd Tiszta Pál kezére, egyelőre tisztázatlan.

Az utolsó telek ezen a soron, mint ahogy a 18. század közepén emlegetik, „a helvét iskola a szomszédságában Kálmánczay Dániel házával”. Elmondják róluk, hogy egy telken vannak felépítve.

Borsodi Mihály sokat emlegetett visszaemlékezése szerint a szendrői reformátusok a 17. század közepéig fatemplomban hallgatták az istentiszteletet. Ez a fatemplom a későbbi iskola helyén állt a Bódva partján.¹⁵⁸ 1664 körül építették a református kőtemplomot. Amikor az új templom készen volt, a régi fatemplom anyagából húzták fel az iskolát és építették a parókiát. A fatemplom, majd iskola helyét az egyház 20 tallérért eladta Dánoki Istvánnak, azzal a feltétellel, hogy halála után az ingatlan a közben általa felhúzott épülettel együtt visszazáll az egyházra.¹⁵⁹ A régi református iskola a Malom utcában, a Bódva hídjánál állt, itt volt az oskolamester lakása, sőt a bentlakó diákok otthona

---

153 FORGON Mihály: 1909. II. köt. 86.

154 B.-A.-Z. M. Lt. V-1. 153. köt.

155 MOL. U et C. 90:30.

156 MOL. U et C. 6:51.

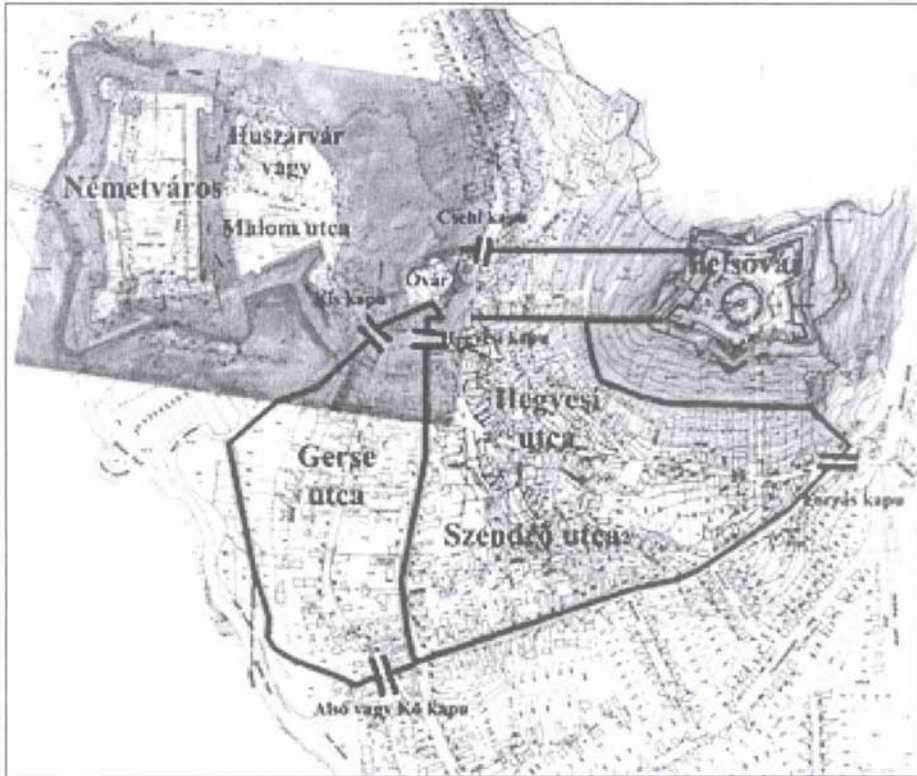
157 B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c. XVII. XV. 3375.

158 LUKÁCS János–KORITSÁNSZKY Dezső: 1959. 63.

159 Ua.

is három nagyobb szobában. A 17. század közepén kilenc öreg diák lakta az iskolaházat. Az iskola I. Rákóczi György támadása idején pusztult el.¹⁶⁰

A legtöbb ház Szendrőben fából készült. Nem lehet azonosítani, de a városban állt Trombitás Istvánnak, Szuhay Mátyásnak és Barakonyi Jánosnak a Hegyesi utcában,¹⁶¹ Király Imrének, Farkas Fábiánnak, Uri Istvánnak, Thököly Zsigmondnak, Vadászi Pálnak. Trombitás Istvánnak pedig ugyancsak a Gerse utcában lévő háza.¹⁶²

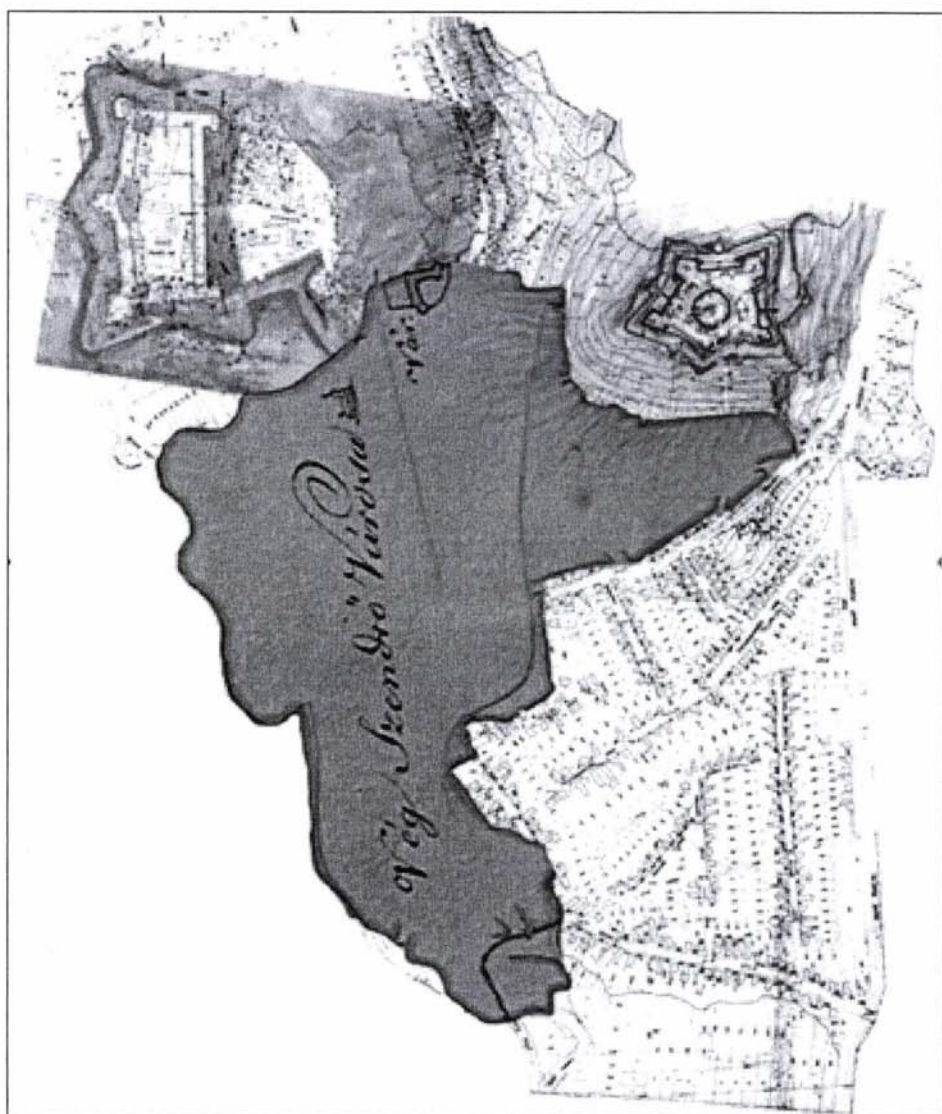

1. melléklet. Szendrő város részei, a város név szerint ismert kapuival, a palánk feltételezett vonalával. A montázs a Karlsruhében őrzött alaprajznak a mai városszerkezetre történt vetítésével készült. (A digitális munkát Honti Szabolcs készítette)

160 Ua.

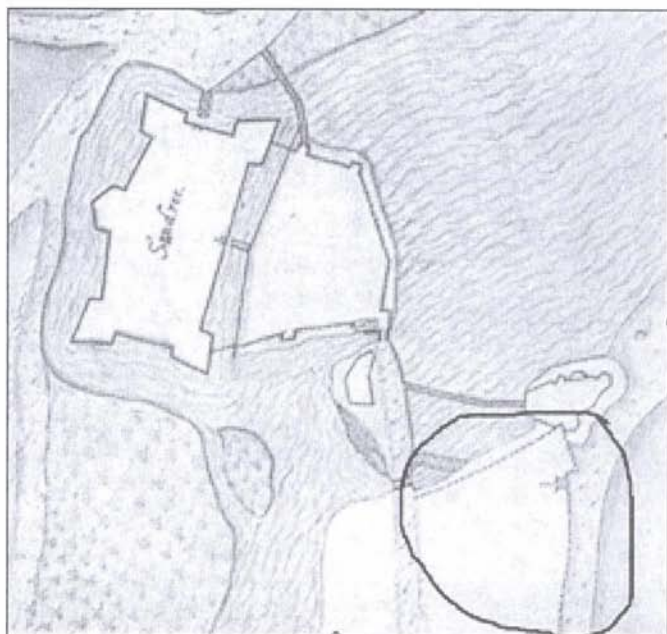
161 MOL. P. 72. Fs 72. 27. fol.,

162 MOL. UetC 44:24.

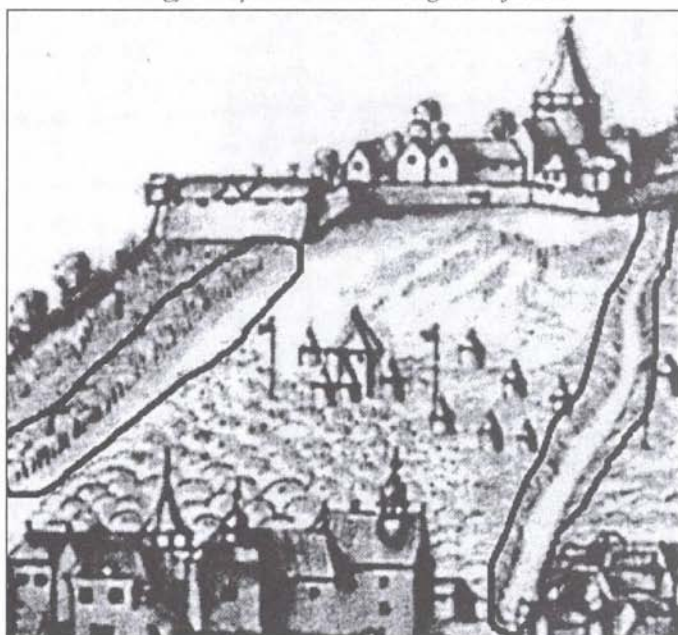

2. melléklet. Szendrő városnak az Óvártól délre eső beépített része, az 1816-ban készült térképről rávetítve a mai városszerkezettel összemontírozott karlsruhei alaprajzra. Segítségével megállapítható a kora újkorban az Óvártól délre beépített terület kiterjedése. (A Csáky-kastély „Vár” néven megjelölt épülete körül fekete vonallal jelöli az 1816-os térkép az egykori Alsóvár körvonalát.)

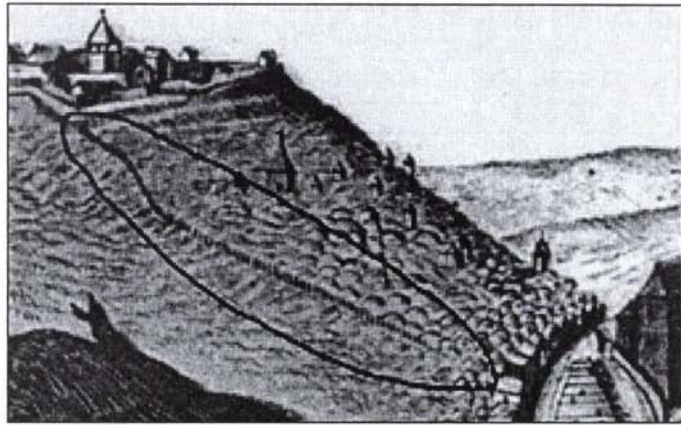

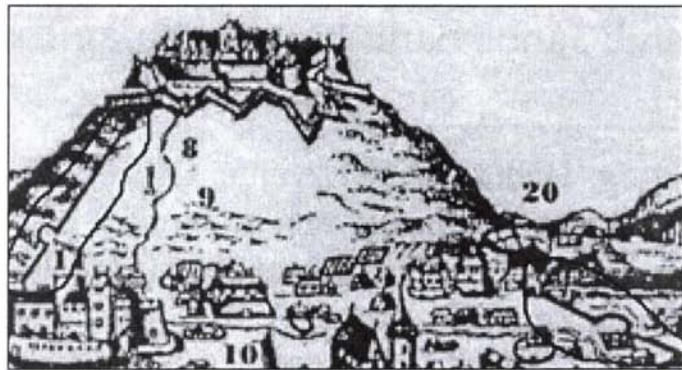
3. melléklet. A Gerse városrész északi és keleti palánkjának egy része a Hegyesi kapuval a württembergi várrajzokon

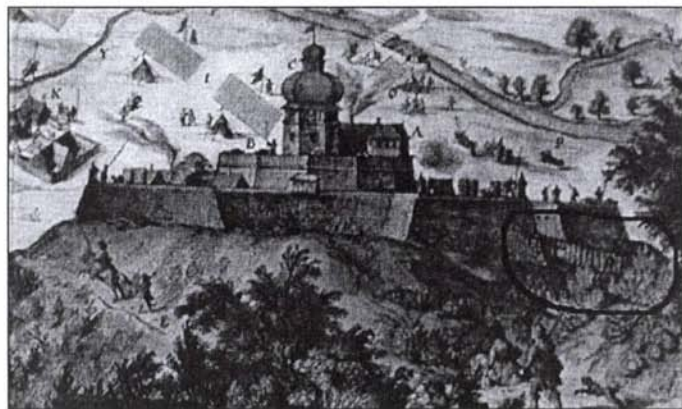
4. melléklet. A Felsővártól az Alsóvárig húzódó palánkok ábrázolása keleti irányból az első karlsruhei metszeten

5. melléklet. A Felsővártól az Alsóvárig húzódó palánk ábrázolása északi irányból a második karlsruhei metszeten

6. melléklet. Az ún. „német röplap” palánkábrázolásai

7. melléklet. Az 1664-es mustrát ábrázoló metszet, rajta a Korláth bástyától az Óvár felé induló palánk, kis kapuval

A Gerse utca 1600-ig

Feltételezhetően a református fatemplom.	G	Csetneki család majd a Lorántffyak 1590 utáni. özv. Lorántffy Lászlóné és mostohafia Pál.
?	E	
	R	
Aszalay család	S	Herencsényi család
	E	Putnoki család: Putnoki Zsuzsanna és férje Papócsy László 1597-ig. Gyermekük kb. 1609-ig
?		?
Bornemisza János udvarbíró 1571-1573	U	?
	T	
Bárius család	C	?
	A	?
Boza Benedek és Felesége Bey Klára 1580-1590.		
?		Bornemisza János udvarbíró 1571-1573
?		?

Kő kapu

8. melléklet

Gerse utca 1600-1630 között

Református fatemplom.	G	özv. Lorántffy Lászlóné és mostohafia Pál az 1590-es évek végéig.
?	E	
Aszalay kúria	R	
	S	Dósa Tamás főkapitány 1609-től. A telek fele 1620-tól Herencsényi Istváné.
	E	Korláth István főkapitány 1609-től, tőle bérli Kiss Imre lovaskapitány.
Féja Mátyás provizor 1613.	U	Senyei Péter
Bornemisza kúria	T	Pap István
Bárius kúria	C	?
	A	Szirmay István 1610-től, majd fia Péter 1617-től.
Török Bálint és felesége Boza Kata		
?		Bornemisza kúria
Katona Tamás főkapitány 1630.		?

Kő kapu

9. melléklet

Gerse utca 1630-1650 között

Református fatemplom.	G	Lorántffy Kata és férje Allia Sámuel 1632.
?	E	Református egyházközség
Aszalay kúria	S	Herencsényi István füleki kapitány 1620-1635.
	E	Korláth Ferenc 1623-1651.
?	U	Senyei Péter 1642-ig.
Bornemisza kúria 1635-ig.	T	Pap István 1642-ig.
Bárius kúria	C	?
	A	Szirmay István 1610-től, majd fia Péter 1617-től.
Török András és felesége Csuda Borbála		Bornemisza kúria
Zákány András alispán 1638.		Talán 1652 előtt is Bárius telek.
Uza Imre gömöri alispán 1642.		

Kő kapu

10. melléklet

Gerse utca 1650-1660 között

Református fatemplom.	G E R S E U T C A	Lorántffy Kata és férje Allia Sámuel 1632.
?		Református egyházközség
Aszalay kúria		Móré István főkapitány és felesége Herencsényi Erzsébet 1635-től.
?		Korláth Ferenc 1651-ig, lánya Korláth Zsófia és férje Darholcz Kristóf 1657-ig, majd fiuk Darholcz István főkapitány.
?		Török András 1642-1649. Recsky György 1649-től.
Hatvani András 1655-1659.		Dőry István 1642-től.
Bárius kúria 1668-ig.		Monaky Ferenc alispán 1642-től.
Becskeházi András és felesége Csuda Borbála 1639-től.		Kun Demeter 1651-ben
Zákány András alispán 1638.		Hatvany András főkapitány 1655-1659. Fuló Miklós 1659-től.
Móré János, a főkapitány öccse 1642-től.		Bárius család 1668-ig majd Fáy István.

Kő kapu

10. melléklet

Gerse utca 1650-1660 között

Református fatemplom.	G E R S E U T C A	Lorántffy Kata és férje Allia Sámuel 1632.
?		Református egyházközség
Aszalay kúria		Móré István főkapitány és felesége Herencsényi Erzsébet 1635-től.
		Korláth Ferenc 1651-ig, lánya Korláth Zsófia és férje Darholcz Kristóf 1657-ig, majd fiuk Darholcz István főkapitány.
?		Török András 1642-1649. Recsky György 1649-től.
Hatvani András 1655-1659.		Dőry István 1642-től.
Bárius kúria 1668-ig.		Monaky Ferenc alispán 1642-től.
Becskeházi András és felesége Csuda Borbála 1639-től.		Kun Demeter 1651-ben
Zákány András alispán 1638.		Hatvany András főkapitány 1655-1659. Fuló Miklós 1659-től.
Móré János, a főkapitány öccse 1642-től.	Bárius család 1668-ig majd Fáy István.	

Kő kapu

11. melléklet

A keleti sor Bornemisza kúriája 1669-ben

G E R S E U T C A	Kun Demeter telke		G E R S E P A L Á N K J A M E L L E T T I U T C A	P A L Á N K J A
		Egykor Agyai, de Hatvani birtok, mely Wesselényi Ferenc Birtokába került. Szentpétery örökség, melyből egy rész 1667-ben Fuló Miklósé.		
	Egykor Basó Farkas, 1669-ben Kátai Ferenc Majd Gyürki Pál.	Egykor Onghai Menyhárt és fel. Liptai Judit, majd ennek 2. férje Dobótzai Péter. 1669-ben Makai Szél Mihály.		
		Szél Miklós és Szél András majd Giczey Gábor		
	Fáy telek			

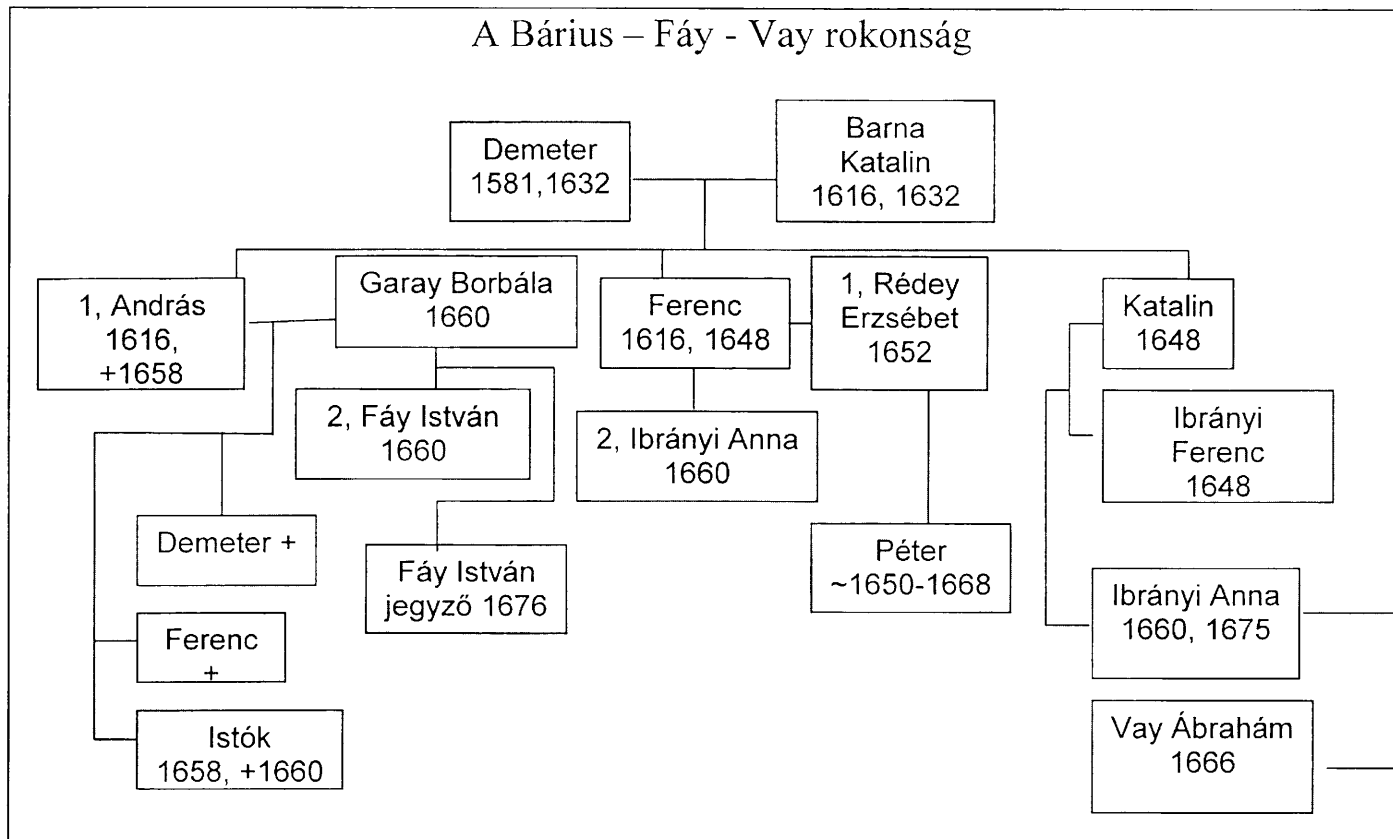
12. melléklet

A Gerse utca 1747-ben

Református iskola és Kálmánczay Dániel háza	G	Dózsa - Andrássy
Radosics – Tiszta Pál	E	Református templom és paplak
Péderi - Aszalai	R	Janka
Pethő	S	Korláth – Horváthy – Hodossy, Rethai jusson Tornallyai Márton özv.
Zsoldos – Radosics - Tiszta Pál	E	Török – Recskei - Lenkei
Hatvani Dancs	U	Janka Péter
Bárius – Vay – Platthy Imre	T	Szathmáry
Becskeházy	C	Giczey Gábor
Zákány örökösök	A	Hatvani – Gyürki - Giczey
Móré – Szepessi /Ragályi István/	A	Fáy

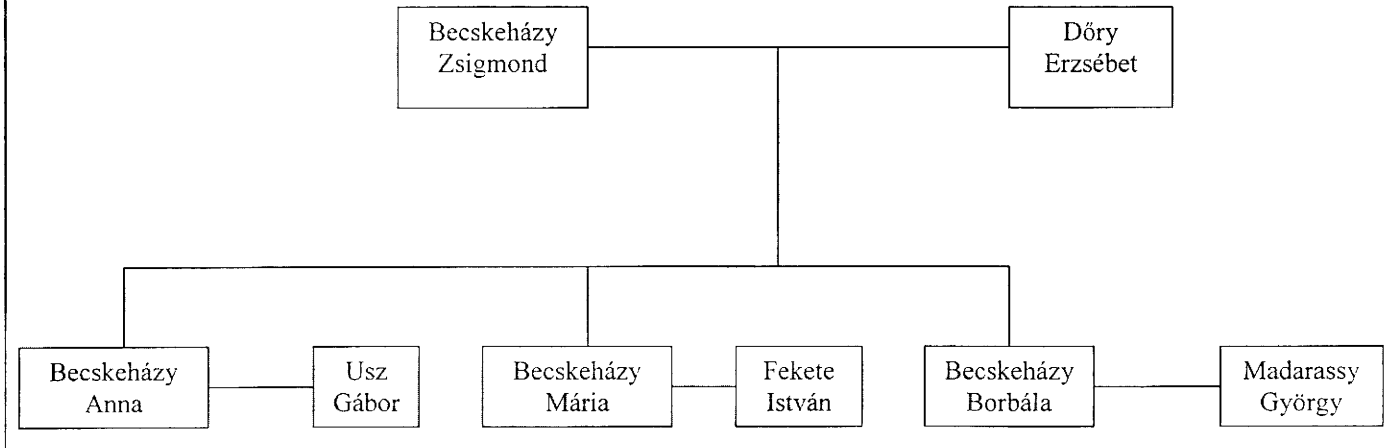
Kő kapu

13. melléklet

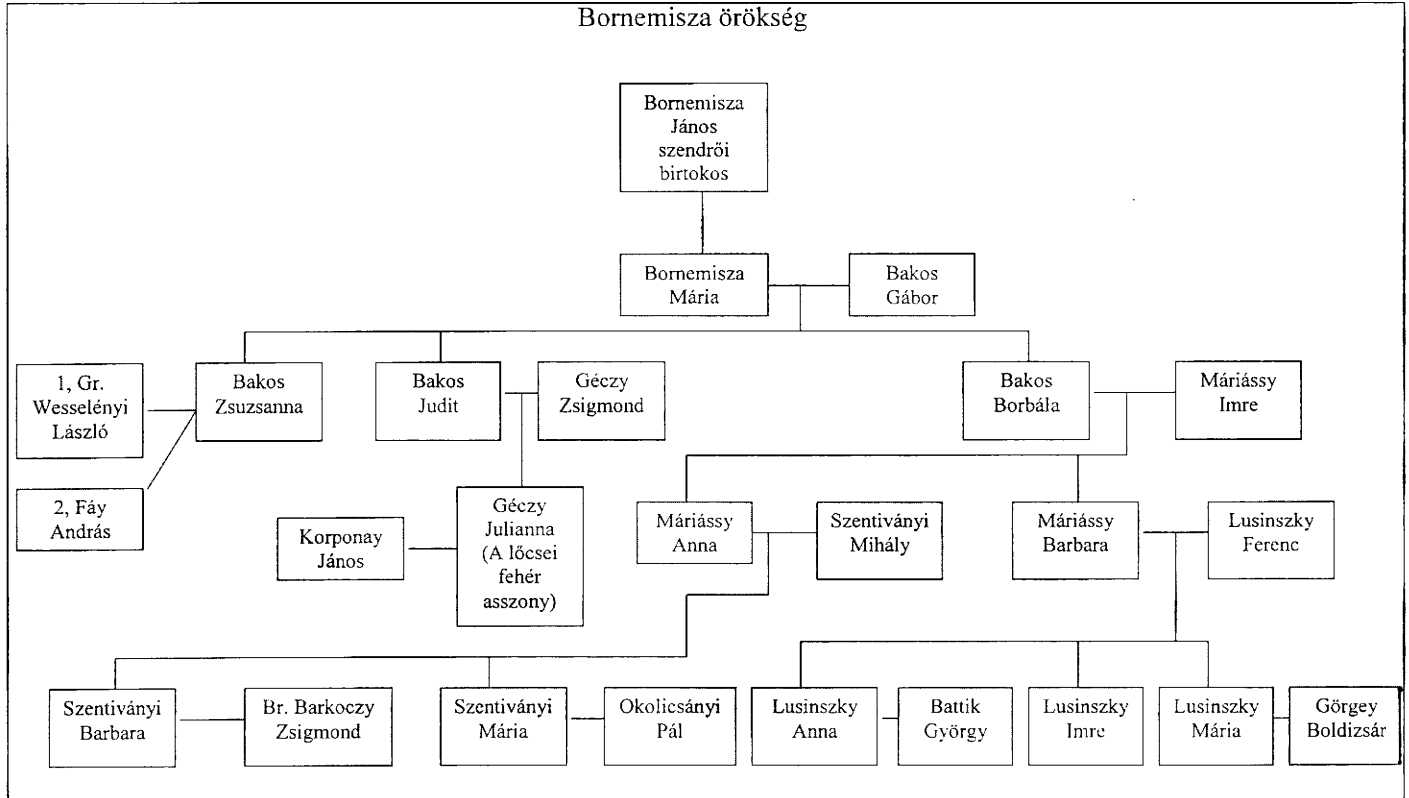

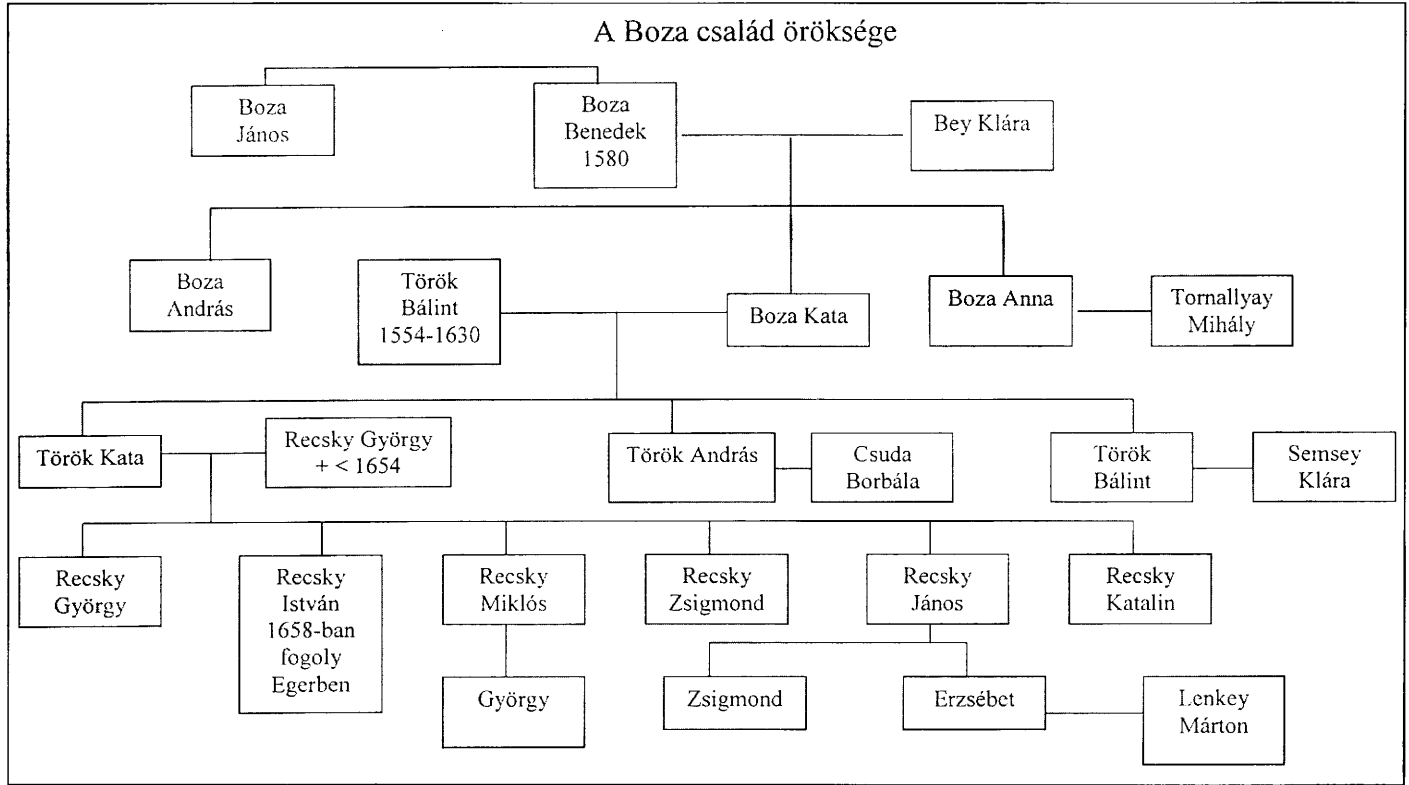
Becskeházi örökség

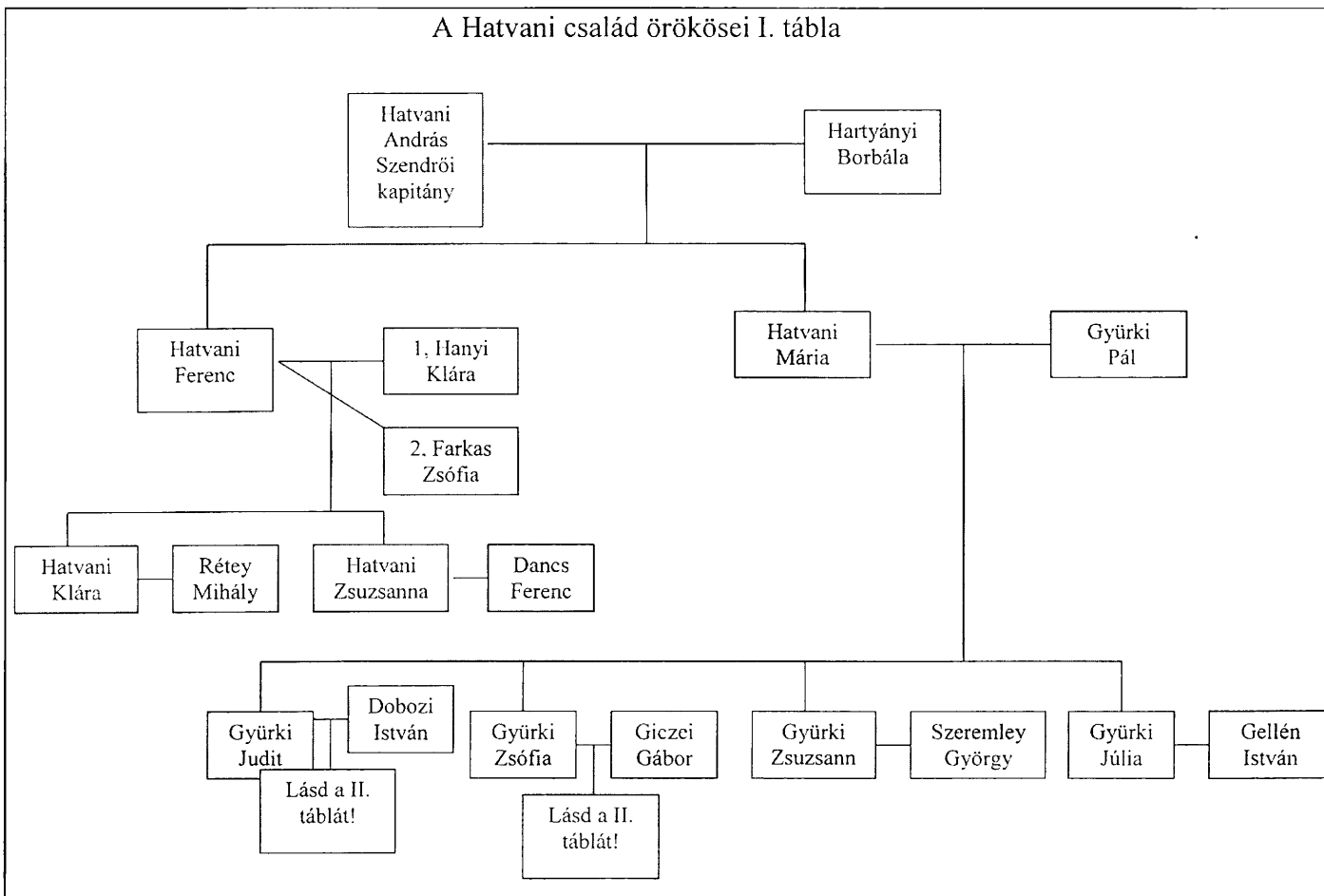
15. melléklet

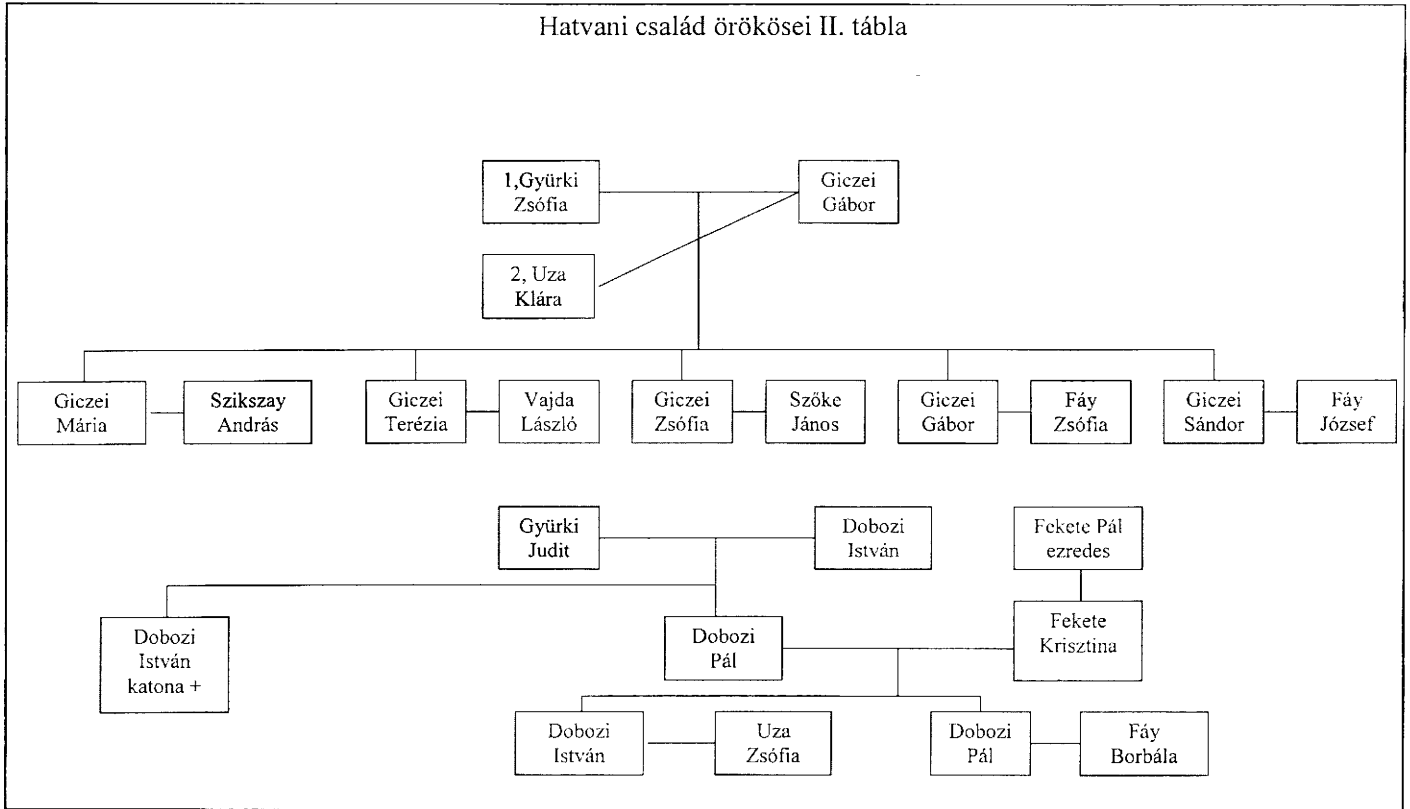
A Boza család öröksége

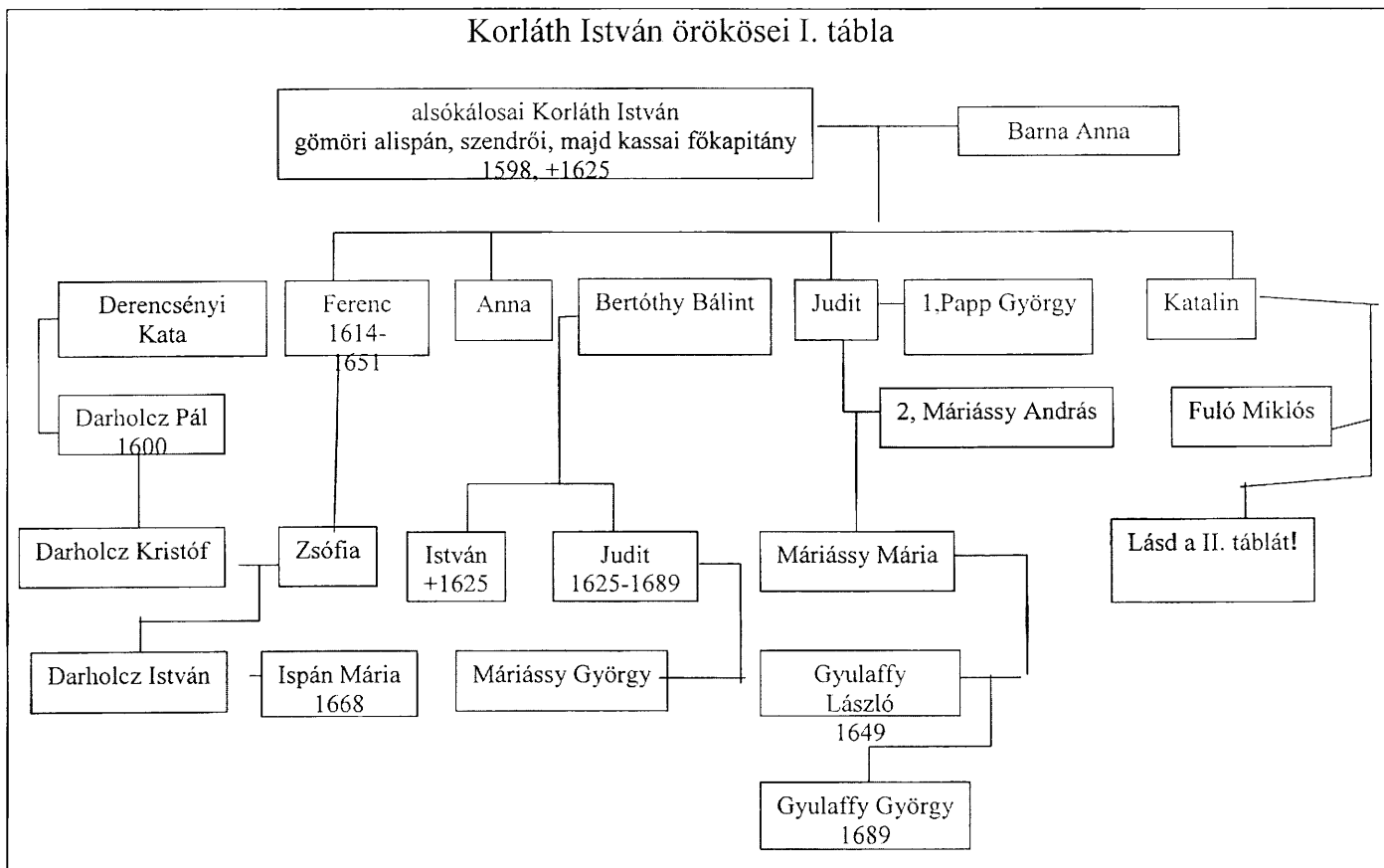

A Hatvani család örökösei I. tábla

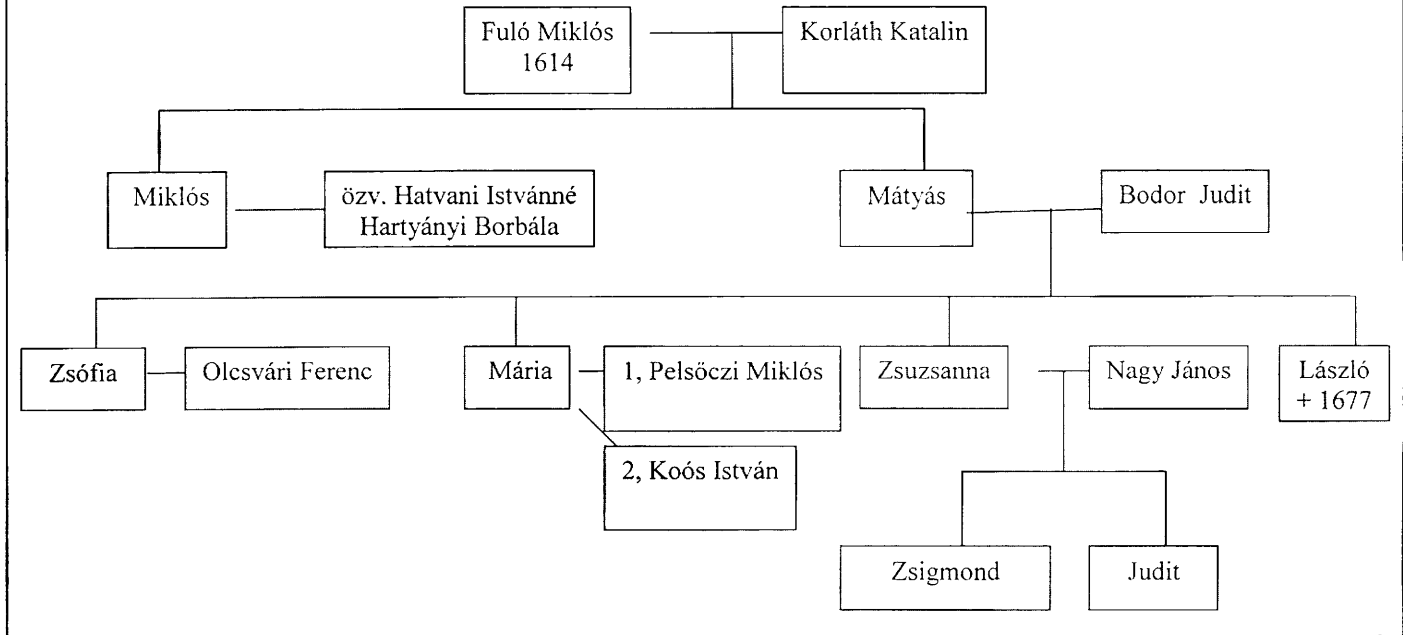

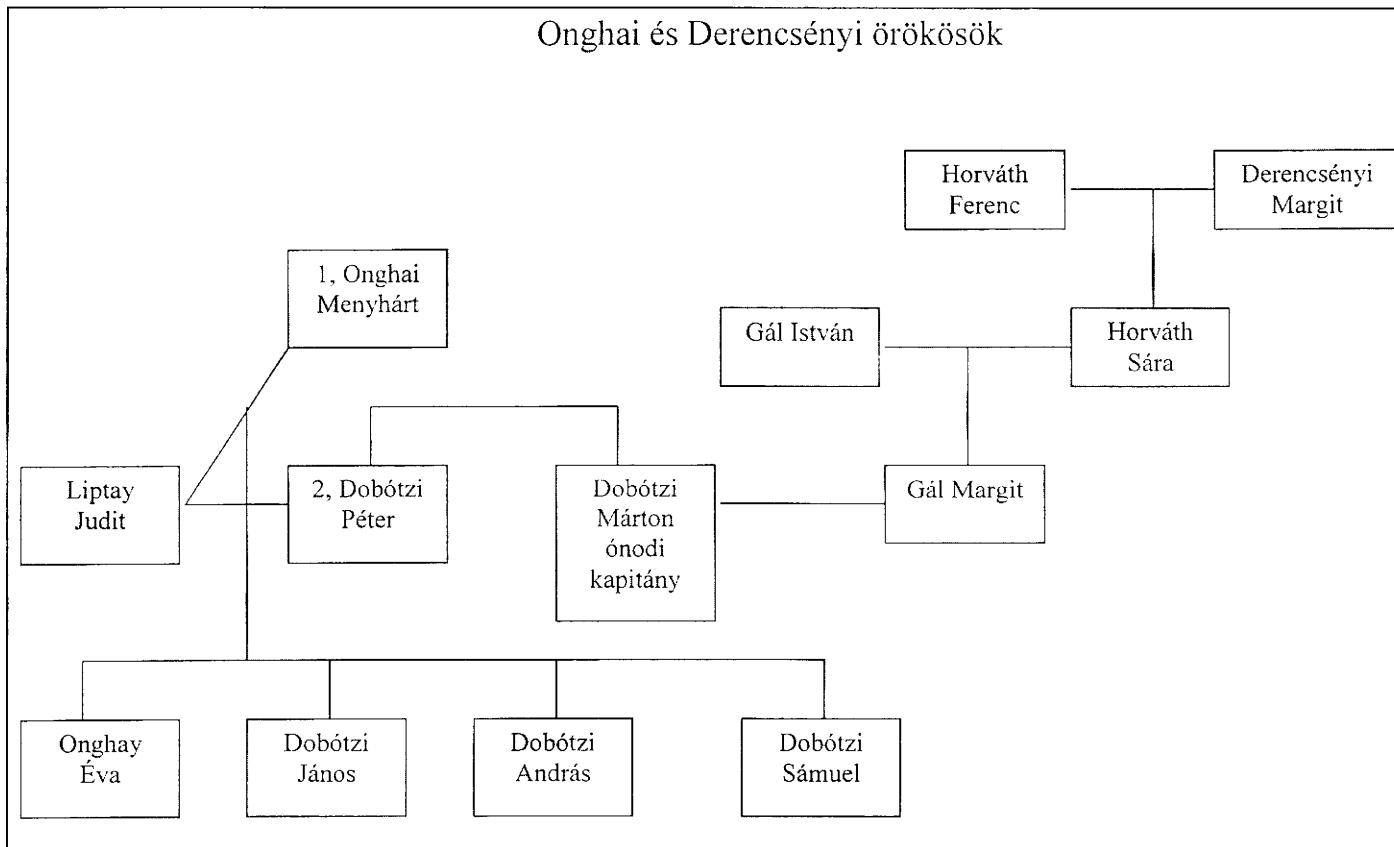
Hatvani család örökösei II. tábla

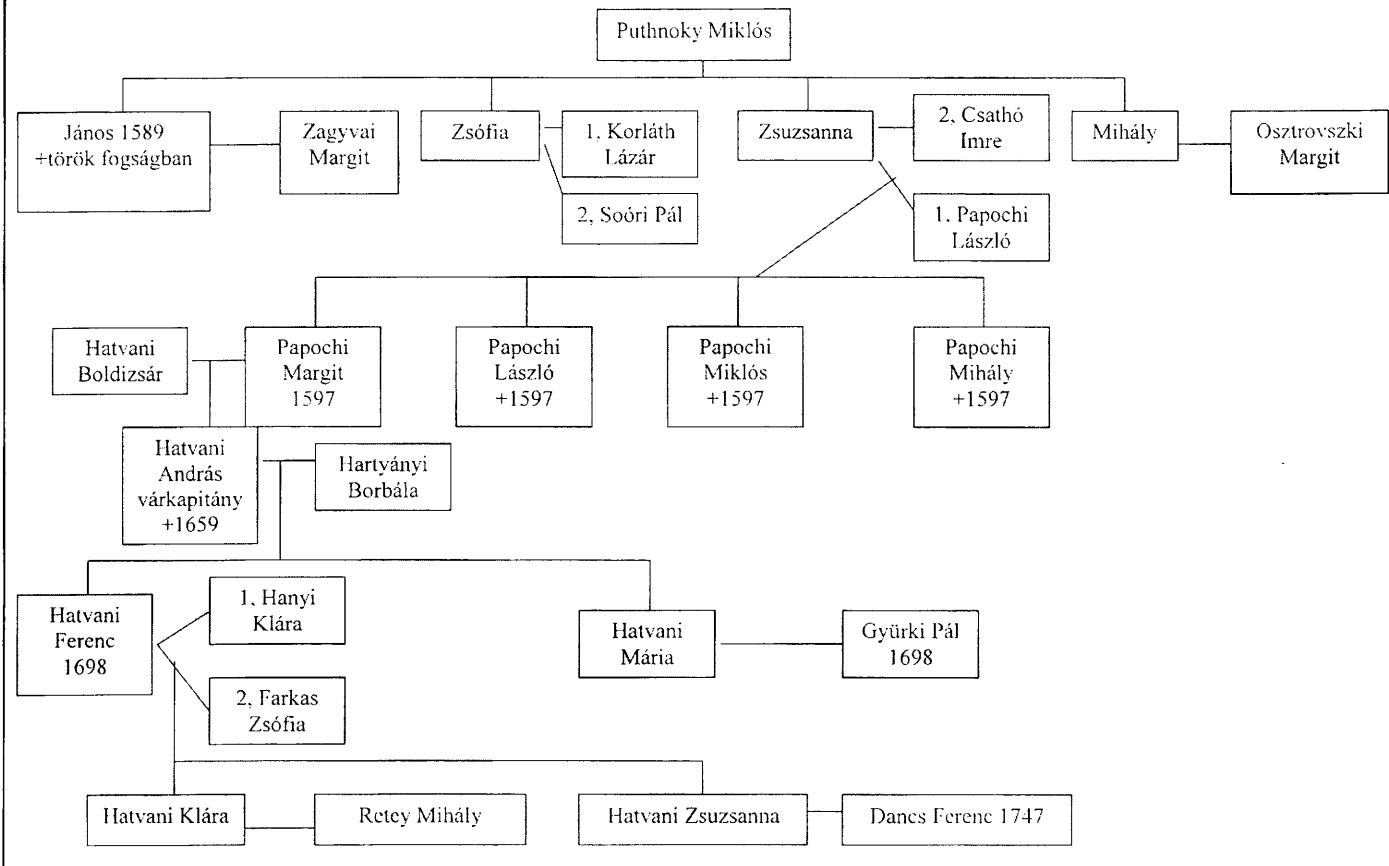
Korláth István örökösei II. tábla

A Puthnoky család öröksege

IRODALOM

Balassa M. Iván

2002 Település és népi építkezés, In: *Veres László–Viga Gyula* szerk.: Szendrő Monográfiája, Szendrő

Bodnár Tamás–Wolf Mária

2002 Elpusztult középkori települések Szendrő környékén, In: *Veres László–Viga Gyula* szerk.: Szendrő monográfiája, Szendrő

Borovszky Samu

1909 Borsod vármegye története a legrégebb időktől a jelenkorig, I. kötet, Budapest

Csoma József

1898 Abaúj-Torna vármegye nemes családjai, Budapest

Dienes Dénes

2001 Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Budapest

Forgon Mihály

1909 Gömör-Kishont vármegye nemes családai, Kolozsvár

Gyulai Éva

2002 A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása, In: *Veres László–Viga Gyula* szerk.: Szendrő monográfiája, Szendrő

Kandra Kabos

1885 Adatok az egri egyházmegye történetéhez, 1. füzet, Eger

Kisari Balla György

1996 Törökkori várrajzok Stockholmban, Budapest

1998 Száz várrajz Württembergben, Budapest

2000 Karlsruhei térképek a török háborúk korából, Budapest

Kiss Lajos

1983 Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest

Lukács János – Koritsánszky Dezső

1959 Szendrő, képek a volt város és várának történetéből, Szendrő

Maksay Ferenc

1959 Urbáriumok a XVI–XVII. századból, Budapest

Marosi Sándor–Somogyi Sándor (szerk.)

1990 Magyarország kistájainak katasztere I. kötet. 882.

Márki Sándor

1913 Dózsa György, Budapest

Nováki Gyula–Sárközi Sebestyén–Feld István (szerk.)

2007 Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig, Magyarország várainak topográfiája 1., Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 5. Budapest–Miskolc

Orosz Ernő

1906 Heves- és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai, Eger

Radvánszky Béla

1879 Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, Budapest

Szilágyi Sándor

1894–1898 A magyar nemzet története, Budapest

Takáts Sándor

1915 Rajzok a török világból, II. kötet, Budapest

Tomka Gábor

2002 Szendrő várai, In: *Veres László–Viga Gyula* szerk.: Szendrő monográfiája, Szendrő

2004 Szendrő várai, In: *Terei György* szerk.: Castrum Bene hírlevél.

2005 Szendrő: egy vándorló vár Felső-Magyarországon, In: *Feld István, Terei György, Szatlóczi Gábor, Domokos György* (szerk.) Castrum, A Castrum Bene Egyesület hírlevele, 2. sz. 51–64.

FORRÁSOK

B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Jegyzőkönyvek

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Acta Politica

B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/c.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Bejegyzett törvényszéki iratok

B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/d.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Be nem jegyzett törvényszéki iratok

B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/j.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Nemességösszeírások – Conscriptio nobilium

B.-A.-Z. M. Lt. IV-501/l.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Novák József levéltáros által készített másolatok

B.-A.-Z. M. Lt. V-1.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek, Kisebb mezővárosi levéltári töredékek; feudális kori községi levéltárak iratai

B.-A.-Z. M. Lt. XIII-25.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, A Vladár család levéltára

B.-A.-Z. M. Lt. XV-6.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltárában kezelt kéziratos térképek levéltári gyűjteménye

B.-A.-Z. M. Lt. XV-15.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, A Rákóczi-féle és az 1848–1849-es szabadságharcra kapcsolatos, valamint helytörténeti vonatkozású iratok levéltári gyűjteménye

B.-A.-Z. M. Lt. XV-17.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Gyűjtemények, Borovszky Sámuel Borsod megyei helytörténeti kutatócéduláinak gyűjteménye

FLE.

Főegyházmegyei Levéltár, Eger

HML. XII-1.

Heves Megyei Levéltár, Egyházi szervek, Egri Káptalan Hiteleshelyi Levéltárának iratai

MOL. A. 57.

Magyar Országos Levéltár, Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii

MOL. NRA

Országos Levéltár, Magyar kincstári levéltár, Neo Registrata Acta

MOL. U. et C.

Országos Levéltár, Magyar kincstári levéltár, Urbaria et Conscriptioes

MOL. P. 71.

Országos Levéltár, A Csáky család levéltára, Központi levéltár

MOL. P. 72.

Országos Levéltár, A Csáky család levéltára, Kassai levéltár

TOPOGRAPHICAL AND GENEALOGICAL CONNECTIONS IN POST-MEDIEVAL SZENDRŐ

Discussed in this study are the topography of the market town of Szendrő between the 16th–19th centuries and the location of the houses of the town’s inhabitants of noble descent. An attempt is made to identify the name and the extent of the town’s one-time quarters, the palisade protecting the town, and the name and location of the town gates. Other issues covered in the study include the exact location of the medieval parish church, and the continuity of Bebek Castle, the Óvár [Old Castle] and Alsóvár [Lower Castle], as well as the construction date and function of various, still extant buildings, which define the modern townscape. The last part of the study offers a description of the inhabitants of Gerse Street, their ancestry and family relations, alongside a reconstruction of the town quarter’s topography, based on the relation of the plots to each other and the landed possessions of the nobles living in this town quarter. The study is supplemented by several reconstruction maps and genealogical tables illustrating the ancestry and the family relations of the landowners once living here.

Tamás Bodnár

HAGYOMÁNYOK ÉS LEGENDÁK SÁROSPATAK MÚLTJÁBÓL

JANÓ ÁKOS

Sárospatak történelmének több korszakához fűződnek olyan hagyományok, amelyek valóság tartalmát tudományos körökben sem sikerült mind a mai napig megfelelő módon tisztázni, illetve annak történelmi hitelét a közvéleménnyel elfogadtatni. Ezek között három olyan témakörre igyekszem felhívni a figyelmet, amelyek a helyi történelmi ismeretek számára fontosak lehetnek, és az idegenforgalom során idelátogató közönség tájékoztatására is szolgálhatnak. A három téma:

- A) Szent Erzsébet születési helyének kérdése.
- B) A sárospataki vár építéstörténetének kezdetei.
- C) Az iskola 1531. évi „alapításának” hagyománya.

Az ezekkel kapcsolatos hagyományok egy része ma is a történelmi legendák világába sorolható, holott a nagyrészt hiányos, de mégis rendelkezésünkre álló okleveles és tárgyi források ismerete, vagy éppen azok hiánya a kérdések tisztázásához megfelelő támpontokkal segítheti a kutatókat.

Mindhárom kérdéscsoport – bár azok sárospataki vonatkozásúak –, szélesebb körű érdeklődést érdemel, mivel mindegyik meghaladja a helyi érdekelttség határait. Mielőtt azonban ezek részletes tárgyalásába kezdenék, szükségesnek tartom, hogy azokkal kapcsolatos „személyes érintettségemről” tájékoztatást adjak.

Az 1980-as évek elején felvetődött egy sárospataki helytörténeti monográfia elkészítésének a terve. Ennek bevezető, a város középkori története című fejezetének elkészítésére *Szűcs Jenő* történész egyetemi tanárt, mint a sárospataki iskola egykori diákját kérték fel. Magam is látva a korra és abban a vár építéstörténetére, valamint a sárospataki iskolázás kezdeteire vonatkozó ismereteink hiányosságát, s a témákkal kapcsolatos hagyományok túlhaladott és tarthatatlan voltát, 1987-ben arra kértem őt, hogy addigi kutatásainak eredményeiről előadás keretében tájékoztassa a sárospataki múzeum közönségét. Az ő hozzájárulásával az előadást magnószalagra vettem. Mielőtt *Szűcs Jenő* munkáját befejezte, s annak eredményeit írásba foglalta volna – most éppen 20 esztendeje –, tragikus körülmények között meghalt. Így az ő elvesztésében is kivételes szerencse, hogy az előadásban elhangzottak nem mentek veszendőbe, s az addig mások által nem alkalmazott szempontjait ebben a formában sikerült megőrizni, amelyek a további kutatásoknak új irányt szabhattak. Később özvegyével közöltem, hogy az előadás szövege birtokomban van, megküldtem neki a hangfelvétel és a gépelt szöveg másolatát, jelezve, hogy azt bizonyos szerkezeti módosításokkal kész volnék közreadni. Ezt ő hallgatólagosan tudomásul vette, s elfogadta. Ez részemről a miskolci Herman Ottó Múzeum XXXV–XXXVI. (1997.) Évkönyvében *Újabb szempontok a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteihez* címen meg is történt. *Szűcs Jenő* kutatásainak eredményeire e dolgozatomban is több esetben hivatkozom. Egyébként az okleveles adatok közvetlen megismerésére nekem nem volt módom, de erre nem is volt szükség, mivel azok az előző kutatók – különösen *Détshy Mihály* áldozatos munkájának köszönhetően –, szinte teljességükben felderítettek voltak, s nekem *Szűcs Jenő* gondolatmenetének megfelelően csak azoknak a korábbiaktól

eltérő újraértelmezése és az összefüggések feltárása volt a céлом. Megjegyzem, hogy már a korábbi, említett dolgozatomban is voltak észrevételeim, mint a volt dominikánus kolostor helyének meghatározása, vagy a szóban lévő objektumoknak a település szerkezetébe való illeszkedése. Előbbi a sárospataki várak előtörténetének talán legfontosabb kérdése, amelyről *Szűcs Jenő* még semmit nem tudhatott. Ez számomra is csak később, a városi gázvezetékek lefektetésének földmunkáival felszínre került falmaradványok és azok nyomvonalainak vizsgálatával, valamint egy lakóház pincéjében általam feltalált, ott a falakba elsődlegesen beépített gótikus faragott kő ajtókeret megtalálásával – aminek fotóját említett dolgozatomban már közöltem – vált nyilvánvalóvá. Az egykori városszerkezet, a szomszédos települések közötti átmenő forgalom, az itt áthaladó utak és a létesülő intézmények kapcsolatai pedig az akkori életfeltételek, egyéni és közösségi érdekek kifejeződését jelentették számomra.

A sárospataki kollégium kezdeteinek ismeretanyagát illetően korábban a kollégium tudós tanárai, mint *ifjabb Tsésy János*, *Szombathy János*, *Szinyei Gerzson* és mások, valamint a helyi krónikások írásaira, szinte egységes állásfoglalásaira voltunk utalva, akik az 1531-es „iskolaalapítás” mindmáig tartó hagyományainak továbbélését segítették. A reformáció pataki térhódítása és a protestáns iskolázás kezdetei *Szűcs Jenő* korábbi dolgozataiban már megoldott kérdések voltak, ezekkel kapcsolatban csak összegezni próbáltam az előadásban elhangzottakat.

A) A sárospataki köztudatban, különösen az utóbbi időkben felélénkült az a hagyomány, mely szerint Szent Erzsébet 1207-ben Patakon született. Újabbán a kérdés kutatásával is foglalkozó *Kuklay Antal* helyi származású plébános hívta fel a figyelmet arra, hogy a 15. században élt *Laskai Osváth Szent Erzsébet* szülőhelyeként Sárospatakot jelölte meg: „*Elisabeth Andree regis hungarie filia dum nata fuisset in oppido Sorospathach*”. *Soós Elemér*, Sárospatak krónikása írja, hogy „*Tömösvári Pelbárt*...egyik (108-dik) szent beszédében azt állítja, hogy Sárospatakon született volna *Szent Erzsébet*, II. András király leánya, ... s bár kényelemben neveltetett, mégis minden hiábavalóságot megvetett.” Utóbbiakat nem állt módunkban ellenőrizni, de az idézet hitelességét nincs okunk kétségbe vonni. E szerint *Szent Erzsébet* születési helyeként Sárospatakot nem *Laskai Osváth*, hanem *Temesvári Pelbárt* említi először. *Laskai* ezt az állítását valószínűleg *Pelbárt* atyától vette át, akivel szoros „munka-kapcsolatban” állt, s mondhatni, annak „tanítványa” volt. Nem tudjuk, hogy az írások szerzői milyen ismeretekre és forrásokra építették vélekedésüket, élt-e már korábban is Sárospatakon Szent Erzsébet itteni születésének hagyománya, vagy éppen ők teremtettek írásukkal hagyományt. Azt viszont tudjuk, hogy az illetékes egyházi körök (a szentté avatást megelőző pápai bizonyosságvelevek) erről mit sem tudnak, s *Szent Erzsébet* életútjának és csodaszámba menő cselekedeteinek méltatását végző későbbi történétírók is – eltekintve a kései helyi krónikásoktól, akik már a születéshelyet illető hagyományok világában éltek –, bár ismerhették fenti szerzők munkáit, *Szent Erzsébet* születéshelyének a pozsonyi várat tekintették.

Karácsony János történétíró a *Religio* című folyóiratban (1907. 1, 4. szám) a helyi hagyományoknak helyt adva Sárospatakot fogadta el *Szent Erzsébet* születéshelyének, de német történétírók véleményét figyelembe véve nem zárta ki a pozsonyi születéshely lehetőségét sem. Idézi *IV. (Kun) László* 1273-i oklevelét, ahol a települést *de Castro Patak* megnevezéssel említik. A szerző ezzel *Szent Erzsébet* születéshelyére utal. Mai ismeretünk szerint az oklevélben szereplő *Patak vára* csak az újhelyi vár lehetett volna, holott

Szent Erzsébet születésekor az még nem is létezett. A sárospataki születéshely mellett érvel a *Budai Polgári Lexikon* (1804.), *Szirmay Antal* (1804.), *Majláth János* (1825.), *Podhraczy József* (1838.), viszont Pozsonyt tartja születéshelynek a *Vasárnapi Újság* (1886. okt. 24. 693–694. p.) és pl. a *Pallas Nagylexikona* (1905.) Fenti vitát az említett folyóiratban *Dragoner Béla* foglalja össze.

A Szent Erzsébet születési helyét illető kétségeink indokolása lehet a „*Patak*”, mint kiterjedt királyi erdőbirtok és „*Patak*”, mint település helymegjelölésének kettős tartalma. A vidék és a sárospataki vár előtörténetének kutatásával foglalkozó történetírók számára ma már elfogadott, hogy a „*Patak*” helymegjelölés a magyar középkor első századaiban nem csak az akkori településre, hanem a nagy kiterjedésű királyi erdőbirtokokra, vadászterületekre is vonatkozott, s ez ma már igazolásra sem szorul. Ha volt is a tatárjárás előtt ezen a vidéken királyi kúria, az nem feltétlenül „*in Patak oppidum*”, hanem az erdőuralom más településén is elképzelhető. Erre *Szűcs Jenő* több analógiát említ. A későbbi Bereg megyében, amit eredetileg *Borsovának* neveztek, a kúria a településtől távol, a Tisza-menti *Váriban* volt. A középkorban az egész Zempléni-hegység a pataki ispán joghatósága alatt állott, de még szélesebben, nagyjából a Hernád és a Ronyva közötti vidék ugyancsak a pataki ispán alá tartozott, így a radványi erdőóvók, valamint a Hernád-menti német telepesfalvak (Vizsoly, Gönc, stb., összesen 10 falu). 1209-ben *Fóny* lakosai felett is a pataki ispán bíraskodott. Sok ilyen erdőispánság volt, amelyek egy része később az *Abák* birtokába került. *Torna*, *Sáros*, *Bereg* megyévé alakult. Patak azért nem vált megyévé, mert igen korán magánbirtokba került. Így nem alakult megyévé a *vizsolyi ispánság* sem.

Magát a települést később is „*oppidum Patak*” megjelöléssel illették. A helynév mai, „*Sárospatak*” formáját az oklevelekben 1458-ban, *Szent Erzsébet* születése után 251 évvel említik először, s ez a helynévforma ezután állandósult. *Laskai Osváth* írása ettől is 61 évvel később, 1497-ben jelent meg, amikor is a helynév kettős tartalma feltehetően elhomályosult, s annak korábbi tartalmát a későbbi helységnév fogalmával azonosították. Mivel ők Sárospatakkal közvetlen kapcsolatban aligha voltak, a helynév tartalmi kettősségének fel nem ismeréséért sem *Temesvári Pelbártot*, sem *Laskai Osváthot* nem ítéltük meg.

Kuklay Antal gondolatmenetében a *Laskai Osváth* megjegyzésére utaló hivatkozás az egyetlen olyan szempont, amely nem a kellő történeti alapokat nélkülöző, bár jól felépített, logikailag kimunkált érvrendszerek világába sorolható, de a konkrét tények helyett feltételezésekre és következtetésekre alapozza mondanivalóját, s ez önmagában nem elegendő, és más adatok megerősítése nélkül nem lehet döntő. Ezt a hagyományt nagymértékben alátámaszthatná, ha igazolódna, hogy a 13. század elején volt Patakon királyi kúria, mely nemcsak a királynét, hanem egész udvartartását befogadhatta, s a szülés menetét megfelelő szakellátás segíthette, s az anya gondozását elláthatta volna. A kérdést, hogy volt-e Patakon királyi kúria, *Szűcs Jenő* nem kerülhette el, s 1987-ben elhangzott előadásában így fogalmazott: „Fel kell tételezni, hogy a korai időben kellett lenni... királyi kúriának Patakon is. Ezt a feltételezést alátámasztja az a *nagyon meggondolandó* hagyomány, amit csak a 15. században jegyeztek fel, ami szerint Szent Erzsébet Patakon született volna, s ami csakis egy pataki királyi kúria feltételezésével érthető”.

Ezek után *Szent Erzsébet* születéshelyének kérdésén túl fontosabb számunkra, hogy volt-e a 12–13. században Patakon királyi kúria. Emellett szólhat, hogy 1262 után, amikor István, mint a trón utódlásának várományosa, megkapta apjától, IV. Bélától az ország ke-

leti részét, s ezzel az egész pataki erdőispánságot, ahol mint ifjabb király, teljhatalommal uralkodhatott, s székhelye Patak lehetett. A magyar történetírásnak ma is mellőzhetetlen összefoglaló munkájában olvashatjuk (a forrás megjelölése nélkül), hogy *IV. Béla* fia, a későbbi *V. László* egymás elleni hatalmi harcai 1264 nyarán fegyveres összeütközéshez vezettek, s ennek során az ifjabb király feleségét, *Kun Erzsébetet* sógornője, *Anna* halicsi, boszniai és macsói hercegnő serege *Sárospatakon* elfogta és őrizetbe helyezte (Hóman–Szekfü, 2. kiadás, 1. kötet, 578. p.). Az ispán, mint a gazdasági és politikai hatalomnak a király utáni legfőbb tisztviselője is feltételezhetően itt székelt. A nagy kiterjedésű birtokok tisztségviselői számára Patak volt az egyik kifizetőhely.

A Szent Erzsébet-hagyomány ápolói ezt a kúriát a mai plébánia helyén volt egykori épületben képzelik el, de ezt az elképzelést sem okleveles adatok, sem tárgyi emlékek nem igazolják. Patakon kúria meglétéről először 1427-ből származó oklevél tanúskodik 220 évvel *Erzsébet* születése után, mely szerint az akkori birtokos *Perényi Miklós* felesége Patakon „*in curia nostra*” datálja oklevelét. Ez az udvarház *Détshy Mihály* szerint a város északi részén (*Hécén*) lévő építménnyel volt azonos, tehát nem lehetett az akkori falusi viszonyok között létező település központi részén. A feltevést a mai templom mellett feltárt középkori körtemplom, s az egyház kiemelt jogi helyzete (*parochia exempta*) sem erősíti meg. Amikor – mintegy két évtizede – a plébánia épületén nagymérvű helyreállítást végeztek, alkalom lett volna annak alapjait megvizsgálni, s a helyén állt korábbi épületek falmaradványait feltárni. Ez a kutatás azonban nem történt meg, s az elképzelés tárgyi formában sem nyert igazolást. Így azokra az igen kései és kétes következtetésekre lennének utalva, amelyek a település és az egyház egykori rangjából, királyi-királynői városi helyzetéből volnának levezethetők. Amennyiben azonban a fenti adatok alapján helyt adhatnánk ennek a feltételezésnek, a királyi kúriát, s az ifjabb király és királyné lakóhelyét nehezen képzelhetnénk el a parókia akkori épületében, együtt az egyházi szolgálatok és ügyintézők hivatalával. Az akkori lakhatási lehetőségekre gondolva ennek sokkal inkább megfelelhetett a plébánia épületével szembeni, a templom közvetlen szomszédságában álló, ma a Sárospataki Képtárat magába foglaló, boltozatos kapualjú, kétszintes, a földszinten támpillérekkel megtámasztott, az utóbbi időben erősen átalakított, de archaikus jellegében megőrzött, a város egyik legrégebbi épülete, amely feltehetően már ez időben is létezett.

Helyi krónikásaink gyakran hivatkoznak Sárospatak egykori királyi, királynői városi kiváltságos helyzetére, ami a települést a kora középkori helységek fölé emelte, s ez indokolná az uralkodó család gyakori szálláshelyének megválasztásában elsődleges, kivételes szerepét. Ez az elképzelés az akkori település kiváltságos helyzetének túlbecsülését jelenti, s már a 19. század végén egyben kritika tárgyát is képezte.

A „*Pataki Névtelen*” (*G H J.*) (aki egyesek szerint *Kazinczy Ferenc* lehetett), arról tudósít, hogy *Szétsi Miklós* országbíró 1355-ben írott levelében Patakot *királyi városnak* mondja. Később, 1364-ben egy kisebb földbirtok-tulajdon peres ügyében Patakot a tárnokmester, mint a *királyi városok főbírája* képviseli. A szerző megjegyzi, hogy „A Királyi Város csak annyiban különbözött a Királynői várostól, hogy abbul a Király, ebbül a Királyné vette a hasznot... úgy hogy ugyanazon edj város most Királyi város volt, majd Királynői lett, midőn azt a Király jegyben adta a Királynénak, majd a királyné halála után ismét Királyi város lett.” A városoknak (pl. Szeben, Eperjes, Körmöcbánya) ilyen megkülönböztetett rangja nem jelentett mást, mint jövedelmi forrás-megosztást, amelynek a bevételeiről a mindenkori tárnokmester gondoskodott, s amely kiváltságot a király bármikor

másnak is ajándékozhatott, mint ahogy az Patak esetében is többször előfordult. A királyi-királynői városi rang tehát nem jelentett a birtokos számára feltétlenül állandó vagy huzamos ott-tartózkodást, sem állandó szálláshely, kúria meglétét. (Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, II. évf. [1896.] 1–4. szám.)

A kérdés újabb, részletesebb kifejtését Szabó István professzor 1966-ban megjelent *A falurendszer kialakulása Magyarországon* című könyvében (92. p.) találjuk, mely szerint „... a királyság megalapításának minden olyan föld, melyet addig a nemzetségek nem vontak szállásukba, a király földje (terra regis) lett, azokon a királyi jog (jus reginum) érvényesült. Így a király joga alá estek a törzsi és nemzetségi területen megszállatlan üres földek éppen úgy, miként azokon kívül a törzsközi és országos gyepük, valamint az utóbbi előtt a lakatlan övezet, ameddig azon az országhatárig a királyi hatalom, az állam uralma érvényesült. A király földjei gyarapodtak azután a királyi háramlási jog révén is, megszakadások esetén, de még inkább az elkobzásokkal... A király földjei így óriási tömegre duzzadtak, s azokat az ország minden részében meg lehetett találni... Túlzottnak tekinthető azonban az a becslés, mely szerint a király földjei együttvéve többszörösen is felülmúlták a nemzetségi szállásföldeket.

A királyi földek részben közvetlenül a királyi udvart és a király gazdaságát szolgálták mintegy uradalmi szervezetben – a gyepű előtti területen és az erdőuradalmakban –, később azonban fokozatosan királyi adományokban, nagyobb részben egyházi és világi birtokosok kezére jutottak.”

„A királyi földeken szálltak meg... a külföldről érkezett telepes csoportok is, melyek ... sajátos társadalmi állapotot biztosító kiváltságok birtokában, de anélkül is hagyományaiknak megfelelően alakították ki településeiket.” Erre vidékünkön a frank birodalomból származó „olaszokként” emlegetett *vallon* telepesek falvai (Bodrogolaszi, Olaszliszka) szolgálnak példaként. Ilyen *vallon* telepesek voltak Újhely és Patak legrégebb lakói is. A 13–14. században végbemenő átalakulások során megszűntek az ispánsági birtokok gazdálkodásának hagyományos formái, s azok helyét a kialakuló feudális rend vette át. Ennek a gazdasági és társadalmi átalakulásnak a következménye volt, hogy 1390-ben *Zsigmond* király a pataki erdőbirtokot, vele Újhely és Patak városokat *Perényi Miklós* szörényi bánnak, majd fiainak adományozta, s 1490-ben a *Pálóczy* testvéreknek adta.

A születéshelyet illető feltételezéseket azzal is magyarázták, hogy a királyné orosz (vagy kijevi) származása miatt az ország keleti részén érezte magát biztonságban (várható nyugati támadás esetére), ezért legszívesebben a pataki királyi erdőbirtokon szeretett tartózkodni. Ez a királyné azonban nem II. András, hanem I. András felesége, *Anasztázia* volt, aki I. János király orosz fejedelem lányaként (szül. 1020-ban) került a magyar trón közelébe. Azonban neki nem ez a vidék, hanem a Tihanyi-félsziget (ahol az oroszok monostort alapítottak) és a bihari Tormova kolostora (ahova Oroszországból hozatott apácákat telepített le) volt a kedvelt tartózkodási helye. Később fiával, a királlyá lett *Salamonnal* ellentétbe került, s ezután egy stájerországi kolostorban halt meg.

Petrássevich Géza az első, aki *Divald Kornél* könyvének ismertetésében írja, hogy nemcsak I. András, hanem II. András, illetve utóbbi felesége, *Gertrud* is szeretett a várban tartózkodni, ahol *Szent Erzsébet* is született (Adalékok... VII. 1902. 347–349.). Nem tudhatjuk, honnan szerezte ő ezt az értesülését, mindenesetre ez is alkalmas volt arra, hogy a szentéletű királyné pataki születésének akkor már kialakult legendáját erősítse.

Gertrud, II. András felesége (szül. 1185-ben) *Barthold* meráni herceg (majd horvát és dalmát fejedelem) lánya, bizonyos források szerint 1202 végén ment férjhez András magyar hercegehez. Férje trónra lépése után a magyar főurak az idegenek szertelen pártolása, pazarlása és önkényeskedése miatt a pilisi erdőben, más források szerint a pataki ispánság, a későbbi Zemplén egyik legrégebb településén, *Leleszen* megölték. (Pallas lexikon.) Szívét férje az ottani premontrei prépostság templomában helyezte el.

Ha *Anasztáziáról* elképzelhető volna is (mint ahogy a hagyomány tartja), hogy a központi hatalomtól távoli, rideg erdőispánsági birtokon szeretett tartózkodni, ez a politikai életben otthonos, a király helyett is uralkodni vágyó meráni neveltetésű *Gertrudról* aligha feltételezhető.

Az a kérdés is méltán felvethető, hogy amennyiben *Szent Erzsébet* születési helyének Sárospatakat tekintették, sem a korábbi időkben (amikor a templom *Keresztelő Szent János fejvételének* emlékét szolgálta, sem később, legalább annak késő gótikus csarnok-templommá történt átépítése (1492) után, azt nem *Szent Erzsébet* tiszteletére szentelték. Az egyház életében a legutóbbi időkig a *Szent Erzsébet*-kultusz ápolásának semmi jelét nem láthattuk, bár erre a fő- és mellékoltárok bő lehetőséget kínáltak. Az 1435-ből és az 1438-ból fennmaradt jegyzékek szerint a már háromhajós bazilikális gótikus templom főoltárát *Szent Miklós*, a mellékoltárokat a *Boldogságos Szűz*, *Szent Lukács*, *Simon és Júdás apostolok*, valamint *Krisztus teste* tiszteletére szentelték. (Soós Imre: Az egri egyházmegegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985. 530–534. Közli: *Kuklay Antal*).

Fentieknek ellentmondani látszik *Kuklay Antal* írása, amit már e dolgozatom elkészítése után kéziratának másolataként küldött meg részemre, s amelyben arról tudósít, hogy a pataki egykori plébániai iskolában tanuló *Szalkai László* iskolai jegyzetfüzete részletes kalendáriumot tartalmaz, felsorolva abban a helyileg megült ünnepeket, így az *Erzsébet*-napot is, mint a szent nevenapját, azt piros tintával jelölve. Nagyjából ez időben (1499-ben) *VI. Sándor* pápa elrendelte a ferences rendiek számára *Szent Erzsébet* ünnepének megülését.

Úgy hisszük, hogy a 13. és a következő századokban is a kiemelkedő egyházi és világi személyek születési helyének még nem tulajdonítottak olyan jelentőséget, mint a nemzeti romantika századaiban, vagy napjainkban. Hogy csak egyetlen példára utaljak, máig is vitatott *Bocskai István* fejedelem kolozsvári vagy kismarjai születésének helye. Ő maga a Kismarjában már korábban ott élt és az általa letelepített hajdú lakosság számára adott kiváltságlevelében is csak elődei és a maga származáshelyére, és nem születés-helyére utal. *Szent Erzsébet* kultusza sem elsősorban a születés-helyet illető tiszteletadást, hanem életének példaadó, követendő voltát volt hivatott kifejezni. *Szalkai László*, valamint iskolamestere, *Kisvárdai János* számára is az egyetemes egyház szentjei között meghatározott, kiemelt szerepe lehetett a szent magyar származásának. *VI. Sándor* papáról pedig nem gondolhatjuk, hogy a tiszteletadásnak és az arra való buzdításnak indoka lehetett éppen születésének helye, már csak azért sem, mert rendeletét nem a pataki, hanem az Európa-szerzte működő ferences szerzetesrendek számára küldte.

Úgy látjuk, hogy amint nemzeti történelmünk nagy eseményeinek és kiemelkedő személyiségeinek sajátos, romantikába hajló emlékezete a 18. század folyamán kezdett kifejlődni és történelmi tudatunk, nemzeti hagyományaink részévé válni, úgy *Szent Erzsébet* kultusza is ez időben kezdett kialakulni. Hogy ismét *Szűcs Jenőt* idézzem: „Számolnunk kell azzal, hogy a 18. század érdekes korszak. E korszak kezd felfedezni a forrásokat, s már elég sokat tud a történelemről, ugyanakkor nem nagyon fejlődött még

ki a történeti kritika, s azóta nemcsak nagyon sok újabb forrás került elő: írott források, régészeti bizonyítékok, hanem a történeti kritika is előbbre lépett.” Ez a megállapítás nem csak a *Szent Erzsébet* kapcsolatos hagyományokra, hanem következő témáinkra, a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteire, s a sárospataki iskola kialakulásának folyamatára, valamint nemzeti történelmünk sok bizonytalanságot és kétségeket hordozó hagyományainkra, azok újragondolásának szükségességére is vonatkozathatók. Az pedig a legendák világába is alig illeszthető, hogy a királylányt férje, *Lajos* thüringiai örgróf lóháton vezette Sárospatakra, hogy az „születési helyét” meglátogassa. Az állítólagos eseményt *Varga Imre* szobrászművész a plébániatemplom előtti egész alakos művében „jelenítette” meg.

Honnan ered hát az a már évszázadokkal ezelőtt kialakult hagyomány, amely szerint Szent Erzsébet születési helyét Sárospatakon képzelték el? Ennek magyarázata lehet, hogy a vár ma is álló lakótornyát egészen *Détszy Mihály* kutatási eredményeinek közzétételéig (1966) kora középkorinak tartották, s azzal az akkor még befejezetlen toronnyal azonosították, amelyet *V. István* 1261-ben kelt oklevele említ, s amelyet egyik hívének adományozott. Mindazok a helyi krónikások, és akik utánuk Szent Erzsébet születési helyének Sárospatakot tekintették, a születéshelynek a várat hitték. A vár kora középkorinak tartott álláspontja a közelmúltban véglegesen megdőlt, de a hagyomány erősebbnek bizonyult, a torony a hit szerint egy feltételezett királylány születési helyének is „megfelelt”, s évszázadok alatt ez legendává nemesült.

B) Az egykori *Patak* territórium, úgynevezett *erdőispánság*, amibe a 13–14. században beletartoztak Újhely és Patak települések és ezek tartozékai, királyi birtok volt, amelynek lakói a *sátorelői vendégnépek, hospesek* 1261-ben *V. István* ifjabb királytól kiváltságlevélben biztosított szabadságjogokat kaptak. Ez a kiváltságlevél említi először a sátoraljai *Sátorhegyen*, a mai *Várhegyen* állott várat, amelyet 1250 táján kezdhettek építeni (*Détszy Mihály*). A mai Sárospatakon ez időben még nem volt vár.

A sárospataki vár eredetkérdéseivel foglalkozva megállapíthatjuk, hogy a 16. század 30-as éveitől ismert erősségnek, a *Perényi Péter* által épített védelmi rendszernek két előzménye volt. Egyik a *Pálóczi udvarház* várszerűen megerősített épülete a várostól északra fekvő *Hécén*, a másik a város déli részén, a volt *dominikánus kolostorból* átalakított és szintén megerősített, úgynevezett *alsó-vár* volt. Mindkét erősség a vidéket birtokló *Pálóczi család* egy-egy ágának mintegy száz éven keresztül lakóhelyét, gazdasági és hatalmi központját alkotta, s udvarmépük, főúri kíséretük szálláshelyeit is szolgálta. A 15. század utolsó és a 16. század első évtizedeiben az oklevelek előbbit (a *Pálócziak* várszerűen megerősített *hécei udvarházát*) *felső-vár-ként*, utóbbit, a volt dominikánus kolostorból átalakított erősséget *alsó-vár-ként* emlegették.

1428-ban, amikor az újhelyi és pataki részeket is magában foglaló *Patak territórium* korábbi birtokos családjának utolsó férfitagja, *ifjabb Perényi Miklós* meghalt, s a családnak ez az ága kihalt, birtokaik visszaszálltak a koronára. Négy hónappal később *Újhely várat* Újhely mezővárossal és annak tartozékaival, valamint *Nagypatak* várost, (várról nincs említés!) ugyancsak tartozékaival a király a három *Pálóczi* fivérnek, *Péter* fiainak: *György* esztergomi érseknek, *Mátyus* országbírónak és *Imrének* adta érdemeik és szolgálatuk jutalmául, de Patak esetében ekkor még várról említés nem történik. Ha lett volna vár, a felsorolás azzal kezdődött volna. Az Újhely alatt lévő „*Patak vára*” és a hozzá tartozó birtokok a *Pálóczi-örökösök* közötti megosztásra *V. László* király 1453-

ban kelt adománylevele ad eligazítást. A király *Pálóczi László* országbírónak és *Mátyus (Máté + 1437.)* fiainak, *Simonnak* és *Jánosnak* újra adományozta *Újhely várát* Újhely és Patak mezővárosokkal és a hozzájuk tartozó falvakkal együtt, amelyeket már korábban is megosztva birtokoltak. Mindezek fele része *Lászlónak* (Újhely mezővárossal és a hécei udvarházzal), a másik fele (*Patak* mezőváros többi részével és a dominikánusok volt kolostorával együtt) *Simonnak* és *Jánosnak* jutott. *Pálóczi László* 1461-ben saját udvarházáról, *propia curia*-járól ad topográfiai leírást: „A Héce kezdődik a *felső kolostortól (superior claustró)*, azaz a ferenceseknek a Boldogságos Szűzről elnevezett kolostorától és egy bizonyos ároktól, ami a felső részen határolja ezt a kolostort, és tart *Lászlónak* a saját kúriája felé, a Sárospatak oppidum felső végében – és tart tovább Ardó felé.” Az ettől a vonaltól északra eső városrész tehát *Pálóczi Lászlóé*, a délre eső pedig értelemszerűen a *Simon* és *János* birtoka volt. *László* az 1470-ben bekövetkezett haláláig legtöbbit a hécei udvarházában tartózkodott, amit 1465-ből származó királyi engedéllyel várszerűen megerősített. Ő utód nélkül halt meg, örökösei, a két unokatestvér, *István* és *Imre*, 1471-ben egy oklevélben közös oppidumuknak mondják Patakot. Eszerint ekkor *Imrét* beiktatták Újhely vára teljes és Sárospatak fele (*medietas oppidi Sarospatak*) birtokába. Ezt a közöttük kötött megegyezés szerinti birtokmegosztást 1499-ben a király megerősítette. A város másik részét a dominikánusok kolostorával együtt *Simon* fia, *István* tarthatta meg. *Pálóczi Imre* felesége volt az a *Rozgonyi Dorottyá*, aki *saját birtokán* 1500 körül megépíttette a *Begina-házat*, a későbbi kollégium *Trója* nevezetű épületét. *Rozgonyi Dorottyának* az örökségről tett vallomását „az ő Újhely nevezetű várában” vették fel a leleszi konvent küldöttei.

Sárospatak 15. század második felének és a 16. század első évtizedeinek történetében az akkori szóhasználatban gyakran előforduló „*alsó-kolostor – felső kolostor*”, valamint „*alsó-vár* illetve „*felső-vár*” megnevezés az itt kialakuló katonai erősségek történetében kulcsfontosságú kifejezések, amelyek értelmezését és magyarázatát nem hagyhatjuk figyelmen kívül, de az események nyomon kísérése céljából időben vissza kell kanyarodnunk.

1444-ből maradt fenn egy oklevél, amelyben arról van szó, hogy *Perényi János*, az 1429-ben magvaszakadt előbbi birtokos *Perényiek* oldalági rokona, a király távollétében, hamisított adománylevéllel erőszakkal elfoglalta *Pálóczi Simontól* és megszállva tartotta Patak oppidumot azzal az erődítménnyel, amely egy kolostorból alakított és emeltett. Nem sokkal később *Perényi János* kénytelen volt visszaadni *Simonnak* az elfoglalt javakat. *Détshy Mihály* ezt a kolostort a város felső részén álló *ferences rendházzal* azonosította, pedig az egyértelműen a város alsó részén lévő *dominikánus kolostor* lehetett, mivel ez volt *Simon* birtokában. Ha a ferences rendház lett volna, azt nem *Simontól*, hanem *Pálóczi Lászlótól* követelheték volna vissza. Ez volt az *alsó-kolostor*, amelynek „*fortalitium*”-ként való említése az első adat Patak erődítményeinek történetében, szemben a város északi részén állt „*felső-kolostorral*”, ami addig nem is volt várszerűen megerősítve. A *Pálóczi László* hécei udvarháza már 1427-ben fennállt, de csak mint főúri *curia*, nem megerősített építmény, amelyet királyi engedély nélkül nem is lehetett megerősíteni. Ennek a vár módjára való megerősítésére *Pálóczi László* csak 1465-ben kapott engedélyt a királytól. *Détshy Mihály* írja (Sárospatak vára és urai...4. p.), hogy a család másik ágának udvarháza a város déli részén, talán a mai vár tájékán állhatott... Az utóbb említett udvarház lehetett az a Bodrog partján állott 'palota', amit 1529-ben említenek és erről vallhatta 1577-ben egy pataki nemesember: „...tudja azt, hogy *Palochi Katalin* itt

lakott Patakon az mostani hídnál, az mely vár volt, *alsó várnak* híták, és abban lakott az asszony.” Ez az udvarház vagy palota *Détshy Mihály* követői szerint az akkori plébánia épülete volt, erre azonban semmi nem utal, de a köznyelvben előbbi mint *alsó-vár*, utóbbi mint *felső-vár*, joggal szerepelt.

Détshy Mihály 1995. március 8-án az „Újabb szempontok a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteihez” című tanulmányom reflexiójaként hozzám írott levelében a központi kérdésnek tekintett, megerősített kolostorok ügyében így fogalmazott: „... Feltettem a jogos kérdést, vajjon miért nem a domonkos kolostort erődítették 1444 előtt... Én pedig nem emlékszem, miért a ferencesekre tippeltem, talán azért, mert a *Szent Vince* meglehetősen kívül esett a városon, de ez valóban nem döntő érv.” (A várostól délre, egy kiemelkedő dombon talált épületromokat a *Szent Vince* kolostor maradványainak hitték, ami már harmadik kolostor lett volna a városban.) A továbbiakban írja *Détshy*: „Lehetséges hogy a domonkosok kolostora a XIV. század végén és a XV. század elején éppen lakatlan volt, mert gyűjtőcéduláimon jó ideig nem szerepel okleveles említésük.” Másik levelében (1998. május 4.): „Az erődített kolostor lehetett a dominikánusoké is, ez annak idején nem ötlött az eszembe, de hát ez már a múlté.” A kérdést azonban e megjegyzésekkel nem tehetjük félre, mert az 1444-ből származó adat az első említése egy „*fortalitiun*”-nak, erődítménynek Patak történetében, amelyet korábban egy kolostor átalakításával hoztak létre. Úgy látszik, hogy erre a birtokrészre és erődítményre a pataki birtokaiktól elesett *Perényiek* maradványai továbbra is igényt tartottak, s *Pálóczi Simontól* jogtalanul, csellel elfoglalták. Nem sokkal később *Perényi János* kénytelen volt *Pálóczi Simonnak* visszaadni az elfoglalt javakat. Az ezek után *Perényi János* és *Pálóczi Simon* között létrejött egyezmény tisztázza, s egyértelművé tette számunkra az *alsó- és felső-kolostor*, valamint az *alsó- és felső-vár* kérdését, ami után a *Pálóczi család* birtokviszonyainak, s a vár építéstörténete kezdeteinek korábbi ismereteit teljes mértékben át kellett értelmeznünk.

A *Lászlónak*, illetve *Simonnak* és *Jánosnak* jutott örökség (1470) és a királyi megerősítés (1499) közötti időszakban kezd feltűnni a *Patak vára* megnevezés. Ezzel először 1482-ben találkozunk „*Castrum suum Sarospatakiense*” formában egy akkor kelt oklevélben, amikor az újhelyi vár és a hécei erősség *Imre* birtokában, Nagypatak pedig a már korábban megürült dominikánus kolostor épületeivel *István* tulajdonában volt.

A korábban *Simon* által birtokolt dominikánus kolostor, az úgynevezett *Alsó-vár* az ott élő szolgáló- és cselédnéppel, valamint a katonasággal való együttélés miatt később már nem felelhetett meg a főúri igényeknek, ezért a birtokos szűk családja és személyes szolgálatát ellátó udvarnépe számára *Pálóczi István* az *Alsó-vár* közvetlen szomszédságában külön lakóépületet, biztonságot és védelmet nyújtó *lakótornyot* (későbbi nevén *Vöröstornyot*) építtetett. Nem lehet kétségünk afelől, hogy a *Pálócziak* főúri rangjuk, hatalmuk és politikai szerepük nem képzelhető el a csupán gazdasági bázist jelentő, bár kiterjedt uradalom birtokában az akkor nélkülözhetetlen katonai erősség nélkül. Ez utóbbi jelentette a 15. század második felében a volt dominikánus kolostor megerősítésével létrejött pataki *Alsó-vár* és az 1471–1482 között felépült *lakótorny*, mint az 1534-től *Perényi Péter* által, az akkori belső-várost körülvevő védelmi falak és bástyák megépítésével létrehozott védelmi rendszer központi része. Az 1482-ből származó „*Castrum suum Sarospatakiense*” megnevezés tehát nem a hécei erősségre, hanem a volt *dominikánus kolostor* szintén megerősített épületeire, s hihetőleg az akkor már felépült *lakótornyra* vonatkozik. Utóbbiak várura *Simon fia, István*, várnagya pedig *Mikófalvi Bekény Ágoston*, s

1485-től *Begány Benedek* voltak. Érdekes és figyelemreméltó, hogy a vár meglétére utaló adatok a *Pálóczi családnak* mindig a város alsó részét birtokló ágához kapcsolódnak. Ez is igazolja, hogy a vár említésekor nem a hécei udvarházra, hanem az alsó részen lévő erősségre kell gondolnunk.

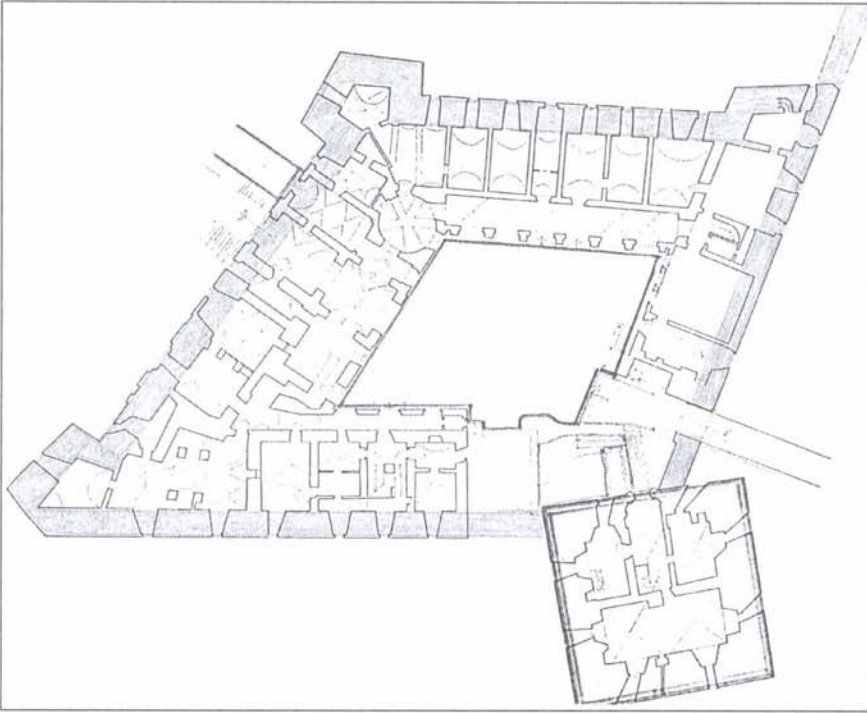
1527-ből arról értesülünk, hogy november 16-án *Ártándi Pál* naszádosi Tokajból három hajóval készültek Patakra támadni. Elhárításukra *Pálóczi László* „*a parton lévő pallaciumhoz*” a hécei erősségből őrséget helyezett. *Détshy* felveti a kérdést: Mi volt ez a pallacium? Válasza, hogy „valószínűleg *Pálóczi László* unokatestvérének, *Istvánnak* a XV. századi oklevelekben említett kúriája a mai vár környékén, vagy talán éppen az ehhez tartozó Vöröstorony.” Feltételezése még abból az időből származik, amikor a Vöröstorony építését – egyik lehetőségként – a 15. század végére képzelte. Álláspontját későbbi írásaiiban már nem tartotta, mivel a torony építését újabb adatok és vélt „bizonyítékok” alapján az 1531–34. évekre helyezte. Korábbi nézete mégis közelebb áll az igazsághoz, mivel azt a pallaciumot valóban a mai vár közelében állott volt dominikánus kolostorból átalakított erősséggel azonosíthatjuk. Ezek után *Kuklay Antal* a pallaciumot az általa feltételezett egykori királyi kúria, a mai római katolikus plébánia épületében látja. Az épület nagysága vélhetően akkor is meghaladhatta az egyházi hivatal működéséhez szükséges méreteket, de katonaság elszállásolására nem volt alkalmas, sem igénybe vehető. Az épület mai méreteire történt bővítés valószínűleg akkor történt, amikor *Báthory Zsófia* itt helyezte el a Patakra telepített jezsuita atyákat. Ettől kezdve az épület köznyelvi megjelölése a *jezsuita rendház* volt. De az újabb kutatások eredményei és a történeti adatok kritikai elemzése dacára sem lehetett már a korábban feltételezett királyi kúria és *Szent Erzsébet* születéshelyének elméletét ismét más helyszínre „áthelyezni”.

A *Pálóczi Imre* halála utáni birtokviták során *István* örökösei, *Antal* és *Mihály*, megkapták Újhely várát, Újhely mezővárost és Borsi falut, valamint ezek tartozékainak fele részét, de az örökségbe nem számították bele az akkori pataki „*Alsó-várat*”, mivel azok már előbb is a *Pálóczi* testvérek (*István* és *Mihály*) birtokában voltak. A még középkori jellegű lakótorony az akkori védelmi szempontoknak és kívánalmaknak megfelelő formában épült fel, mintegy 50 évvel megelőzve a *Perényi Péter* építkezéseit.

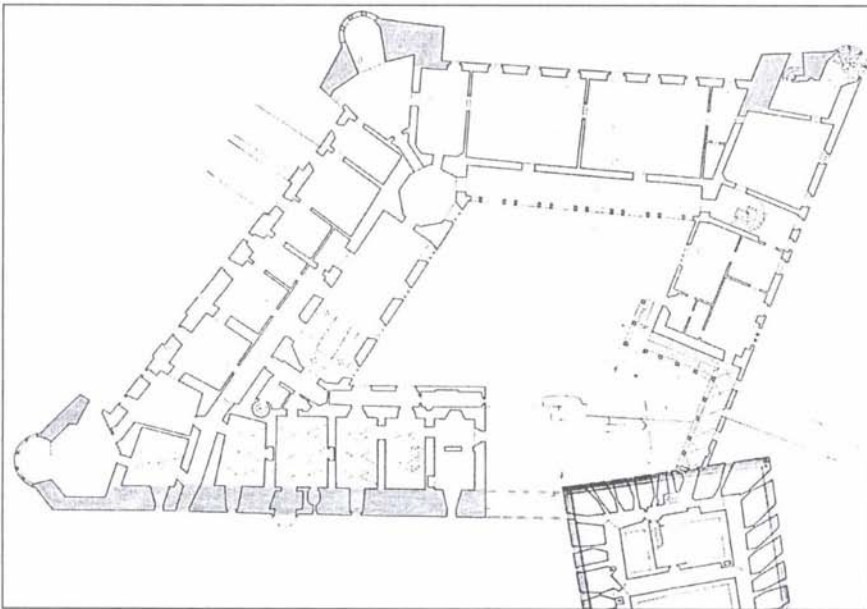
Perényi Péter sárospataki építkezését illetően lényegében egyetérthetünk *Dercsényi Dezső* és *Gerő László* véleményével, amely szerint *Perényi* várépítésének kezdetét az ő Kassa városhoz írott levele alapján 1534-re tehetjük.

Az építkezések kétirányúak voltak: részint a várost falakkal és árkokkal vette körül, azok sarkait olaszbástyákkal erősítette, részint a „belső várat” (a lakótoronyt) díszítette és palotát emelt mellé. A kétirányú építési tevékenység párhuzamosan, vagy szorosan egymást követően folyt, s azt egy építési folyamatnak tekinthetjük. A *Ferdinánd* és *János* királyok közötti béketárgyalásokat 1537-ben Sárospatakon, minden bizonnyal az 1528-as háborúskodás folytán megrongálódott, de most *helyreállított (és nem a most felépült)* várban folytatták.

A Vöröstoronynak a megrongálódott kő gótikus ajtó- és ablakkereteit *Perényi* az 1530-as évek második felében a falakból kiemelve, reneszánsz ízlésű újakra cserélte. Egyébként *Détshy* megállapítása szerint (Adalékok *Perényi Péter* sárospataki várépítésének és mestereinek kérdéséhez) *Perényi* kőfaragói, akik a faragványok művészi kivitelezői lehettek (*Bonifazius Wolgemuth* a Vöröstorony reneszánsz „átalakításán” mint tervező és kivitelező dolgozott, vagy *Laurencius* kőművesmester és 12 segédje) csak 1537-től kezdve tűntek Patakon, amikor az utóbbi vélekedések szerint a Vöröstorony

1. kép. A belső-vár és a Vöröstorony földszinti alaprajza.
Sötéttel a Vöröstoronyhoz csatlakozó várfal (kerítőfal)

2. kép. A belső-vár emeleti alaprajza

építése már befejeződött. Ez igazolja, hogy faragványaik nem lehettek a falszövetbe eleve beépítettek, hanem ott másodlagos elhelyezésük voltak. Ennek „kézzelfogható” bizonyítéka, hogy a Vöröstoronynak az 1980-as években kezdődött műemléki helyreállítása során olyan faragott kő ablakkeret került elő a torony déli falából, amelynek egyik, szépen kialakított, de sérült, késő gótikus stílusban faragott síkja befelé fordítva, a másik síkja pedig reneszánsz ízlésben utólag megfaragva, kifelé fordítva díszítette a torony külső képét. Ezt a helyreállítást végző szakemberek azzal magyarázták, hogy az ablakkeretet az akkor már elpusztult hécei udvarházból, a „felső-vár”-ból hozták és mentették át. Hogy annak korábbi helyét nem a torony tőszomszédságában állt „alsó-vár”-ban képzelték el, annak oka lehet, hogy akkor még nem sejtették, hogy a torony közvetlen szomszédságában állott a *Pálócziak* itteni ágának rezidenciája, a már szintén elpusztult „alsó-vár”, ahonnan a városfalakat építők a kövek egy részét is nyerték, és a külső védelmi rendszer falába (ahol az legközelebb állt a volt kolostorhoz) beépítették. Természetesen sem az egyik, sem a másik feltevés nem volna igazolható, de fenti elképzelésünk közelebb állhat a valósághoz. *Perényi Péter* 1534-ben a külső várfalak építéséhez kezdett hozzá, ez előtt ő Patakon nem építkezett. Egy 1567-ből származó egri püspökségi feljegyzés arról tudósít, hogy *Perényi Péter* leromboltatta a dominikánus kolostort, amely *in eodem oppido* – abban a városban (*in Patak*) áll, hogy annak köveit felhasználja a vár külső falainak építéséhez. Ha ő építette volna a Vöröstoronyt, akkor a román és gótikus elemeket nem a külső várfalakban, hanem a Vöröstorony falaiban találánk.

Ugyancsak később (de még a 16. században) került mai helyére a torony alsó szintjén lévő két gótikus ajtókeret, amelyeket minden bizonnyal a volt dominikánus kolostor (az *alsó-vár*) romjaiból (és nem a hécei kúriából) öriztek meg és telepítettek át ide. A városfalak építését a *Vízi-kapu* egykori évszáma szerint 1541-ben fejezték be.

A korábban említett tanulmányom (Újabb szempontok...) megjelenése után Détshy Mihálynak egyetlen nyomós érve maradt a Vöröstorony 16. századi építésének elmélete mellett. Válaszcikkében (Megjegyzések a pataki várak dolgában, *HOMÉvk.* XXXVII, 1999. 395–401.) a Vöröstoronnyal kapcsolatban így ír: „Az alsó szintnek... az alaprajza világosan mutatja, hogy a toronynak a városfal csatlakozása melletti lőrésai a többi két-, három- és négyágútól eltérően – egyetlen kétágút kivéve – egyágúak és irányuk a csatlakozó városfalak síkját követik. A fal csatlakozási pontjáról tehát a lőrésen egyik oldalon a fal külső, másik oldalon annak belső oldalát tekinthették át, s maga a fal beépült a torony falszövetébe.” Détshy abban téved, hogy ez a Vöröstoronyhoz csatlakozó falszakasz azonos lenne a *Perényi Péter* által az 1530-as években épített, a belső várost körülvevő védelmi övezet falával, illetve annak része lenne. Abban egyetértünk, hogy ez a fal nem épülhetett később, mint a torony, de ez nem *kormeghatározó*, hanem csak az *egyidejűséget* igazoló érv lehet.

Az északi palotaszárny előtti árok feltárásakor (az 1970-es években) a szabaddá váló falakból a két sarokbástya között öt lőrés került felszínre. Ez a Vöröstorony előtti udvar kerítőfala lehetett, ami a torony felől annak falába csatlakozott. Ilyen lőréses, gyilokjáróval ellátott kerítőfalakat korabeli váraknál, megerősített kastélyoknál láthatunk. (Ilyen van pl. a pácini kastély hátsó udvarrészén), amely az egykori várépítési gyakorlatnak, szokásoknak megfelelt. Amikor *Perényi Péter* a belső várost körülvevő erős falakat, bástyákat és sáncokat megépíttette, ezek a lőréses, de védelmi funkciójukat veszített falak szükségtelenné váltak. Ezeknek a védelmet már nem biztosító falaknak a külső várfalakkal és bástyákkal való egyidejű építésének feltételezése teljesen kizárt. A lőréses kerí-

tőfalak építése a torony építési idejére, a 15. század végére tehető, vagyis nem a torony építését kell időben későbbre helyezni, hanem a falak létrejöttét a torony építési idejére, fél évszázaddal korábbra tenni.

Amikor ezek a lőrések felszínre kerültek, *Détszy Mihály* már alig fordult meg Patakon, s ha nem is kerülték el azok a figyelmét, értelmezésükre nem került sor. Kérésemre *Váradai László*, a múzeum restaurátor munkatársa bújt be az egyik lőrésen a fal mögé és tapasztalhatta, hogy a későbbi északi palotaszárny külső fala a korábbi lőréses falakra épült rá, s pincéjének dongaboltozata takarta el a lőréseket. Ezek nyílásai az ároknak a 19. század elején történt feltöltésével föld alá kerültek.

A Műemléki Felügyelőség által 1983-ban készített felmérések szerint ez a fal csatlakozott a Vöröstorony északkeleti sarkához, másik irányban pedig a belső vár nyugati és déli palotaszárnya külső falának alapját alkotta. A földszinti alaprajzon látható, hogy a falak vastagsága mindenütt megközelítően azonos, bár a későbbi nagyfokú átalakítások miatt ez közvetlen tapasztalatilag alig érzékelhető.

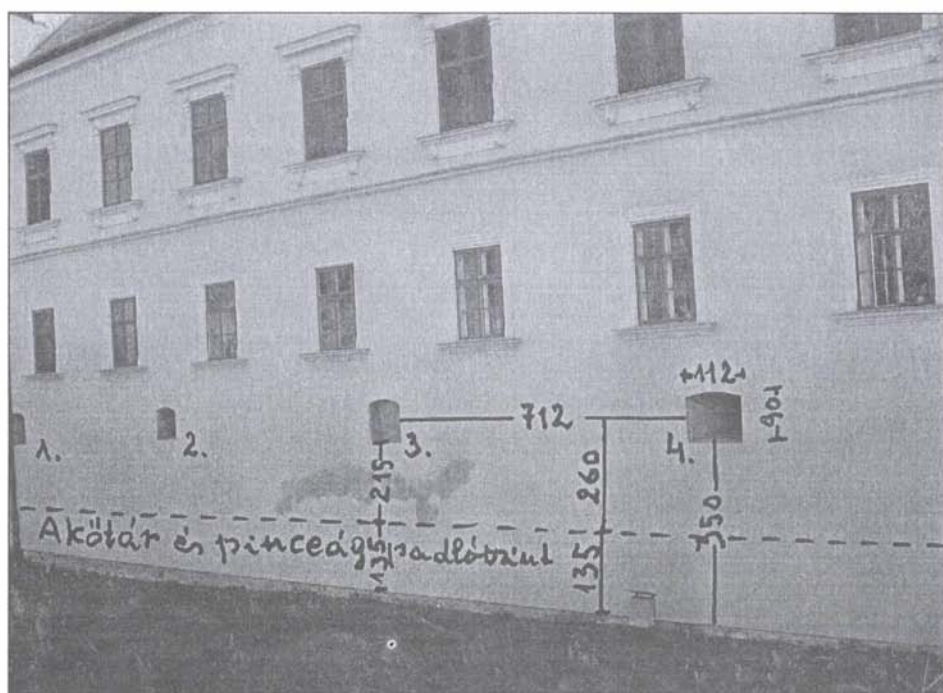
A földszinti terem sor alatti lévő pincéről felmérés nem történt, így saját méréseink eredményeire volnánk utalva. A két sarokbástya közötti fal vastagsága a lőrések torkának összeszűkülése miatt nem volt mérhető. A mellékelt fényképen ábrázolt falrész 4. számú lőrése torok-részében a falba hosszanti irányban beépített gerendát találtunk ugyanúgy bevészt „persellyel”, amelyeneket a Vöröstorony lőréseiből ismertünk. Ezek szakállas puskák csöveinek megtámasztására szolgáltak, s ennek korát is a torony építésének idejére tehetjük.

Az 1. számú lőrés mögött belül fel- és lemenő lépcső zárja el a lőrés nyílását, amely az emeleti szinten a Sub Rosa előteréből az istállóig a közvetlen közlekedést biztosította. Ez a lépcső egy nemrég még ismert hagyomány szerint az 1875-től birtokos *Windischgrätz Lajos* nevéhez fűződik.

Mivel a lőréses fal vastagsága a legalsó szinten nem volt mérhető, a mérést a 4. számú lőrés fölötti földszinti terem külső falán végezhattuk el. Itt méréseink szerint a falvastagság – az itt már kívül-belül vakolt réteggel együtt – 315 cm. Az előre tolt védelmi falnak a torony északkeleti sarkától a palotaszárnyak északi, nyugati és déli külső falán át a torony ellenkező sarkához futó falak vastagsága mindkét csatlakozó ponton mérhető. Előbbi helyen (a Sub Rosa alatt) a fal vastagsága 260, utóbbi helyen (a lebontott Lorántffy-szárny megmaradt alapfalánál) 250 cm. A *Perényi* által létrehozott, a várost kerítő fal vastagsága a sarokbástya közelében ezt némileg meghaladva, 275 cm.

A keleti („Perényi”) palotaszárny alsó részén lévő, jelenleg kőtárként üzemelő, középpillérekkel alátámasztott tágas helyiség, amelyet a hercegek idejében istállónak használtak, s esetleg eredetileg is annak szántak, három ablaka *Perényi* építkezése előtt szintén lőrés lehetett, amelyeket a jobb megvilágítás céljából ablakokká alakítottak. Az északi palotaszárny és a Perényi-szárny külső falaira ráépült boltívek építészeti megoldása közötti különbség az, hogy a boltozat előbbinél a lőrések alatt, utóbbinál – a nagyobb belmagasság biztosítása céljából – az ablakokká alakított lőrések fölött támaszkodtak rá a külső falakra. A terem és az abból nyíló pinceág („praebendás pince”, ma szőlészeti-borászati kiállítás) padlószintje lényegében azonos, s az ablakok magassága is megfelel az északi fal lőréseinek magasságával.

A kőtár külső falának vastagsága (amely eredetileg szintén az előretolt védelmi fal része lehetett), a külső-belső vakolatréteggel együtt 290 cm. Ez és a máshol mért falvastagság

3. kép. Az északi palotaszárny a „vak-lőréssekkel”

között mért eltérés – tekintettel az építéskor megengedhető mérési pontatlanságokra és az azóta történt átalakításokra –, nem lehet döntő, s a tűrőhatáron belülinek tekinthető.

Az északi fal lőréseinek alsó szélét a jelenlegi árokfenék szintjétől mértük, s 350 cm-nek találtuk. A fal mögötti pince padlószintje meghatározásához megfelelő technikai feltételek birtokában nem voltunk, de mivel a pince és a kőtár padlószintje lényegében azonos, azt a kőtár ablakainak alsó szélé és az ottani padlószint közötti méréssel próbáltuk meghatározni. Az árok feltárásakor annak alját a falak mögötti padlószint alá igyekeztünk vinni, hogy a beszivárgó csapadéktól és talajvíztől a pincét mentesíthessük. (Erre azért volt szükség, hogy a pincét megfelelő módon hasznosíthassuk és a kiállítást megrendezhessük.) A kőtár ablakai alsó szélének a padlószinttől mért magassága 170 cm. Ha ezt az északi, lőréses falra vetítjük, a fal mögötti pince padlószintje a lőrésék alatt 180 cm-re tehető.

A palotaszárnyak közül elsőként a Perényi-szárny készült el. Ennek emeleti szintje épült rá a Vöröstoronyhoz csatlakozó vastag (feltételezésünk szerint eredetileg lőréses) falra, amit célszerűen nem bontottak el, hanem megtartottak. Ez is mutatja a fal korábbi és a Perényi-szárny építésének későbbi idejét. Ennek az építési gyakorlatnak megfelelően és azt követően építették rá a földszint fölötti emeletet az északi palotaszárny külső, lőréses falára, de már nem védelmi funkciók elvárásainak megfelelő vastag falakkal, hanem a lakóépületek igényei és gazdasági szempontjai szerint.

Cserna Károly rajzán (1893) a Perényi-szárny homlokzatának ábrázolásával az alsó ablakoknak a felettük lévő földszinti és emeleti ablakokkal való harmonikus tagoltságának látszatára törekedett (tehát a hitelesség nem volt számára elsődleges szempont), és a

homlokzat legalsó szintjén négy ablakot sejtetett. Ezzel szemben a fal mögötti kőtárnak ma két ablaka van, a harmadik a teremről leválasztott szőlészeti kiállítás előterét világítja meg. (A bejárat mögötti kapubejáró helyén is lőrés lehetett, amelyet később ajtóvá, majd ablakká alakítottak.) Kétékedéseink mellett a rajzon ábrázolt ablakok mégis támpontot adhatnak az északi falban feltárt és a Perényi-szárny alatti volt lőréseknek minden bizonytalansággal egységes és feltételezhető ritmusának elképzeléséhez.

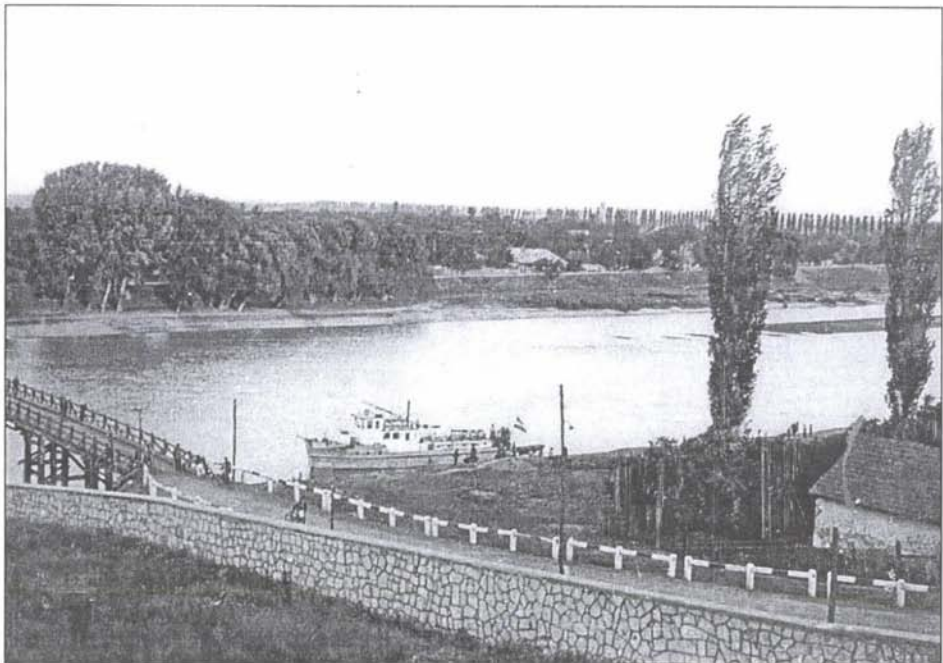
A kőtár két ablaka közötti távolság 580, a két ablak szélességével együtt 983 cm. Ezeknek az ablakoknak a szélességét alul 180 és 207 cm között, magasságát pedig 170 cm-ben mértük. Az ablakok alsó széle a padlótól 173 cm. A lőrések állítólagos eredeti nyílásai tehát mind szélességükben, mind magasságukban lényegesen megnagyobbodtak. Az északi falban lévő és a Perényi-szárny alatti lőrések azonos ritmusát – azokat egymásra vetítve nem vizsgálhatjuk, mivel utóbbiakon a palota építésekor jelentős méret- és formaváltozás történt. A kérdés megoldását segítheti, ha az északi fal 3. és 4. lőréseinek mértani középpontjától, valamint a kőtár két szélső ablaka szintén mértani középpontja egymáshoz való távolságát mérjük. Előbbinél a két középponttól való távolság 824 cm, utóbbinál 773 cm. Az 51 cm-nyi különbség nem zárja ki, hogy a két falon lévő, de egykor egységes falszakaszt képező várfal lőréseinek sora azonos ritmus szerint rendeződött.

A nyugati oldalon a belső-várat körülvevő árok itteni feltárásakor nem kerültek elő lőrések, de az említett műemléki felmérés a homlokzat alsó részén négy kisebb nyílást jelöl, amelyek korábban szintén lőrések lehettek. Ezekből a nyílásokból néhány ma is látható. Mivel a birtokosok, s igazolhatóan a hercegek idejében ebben a szárnyban voltak a kiszolgáló és tisztálkodásra való helyiségek, konyhák és ebédlők, a lőréseket szennyvíz-levezető csatornák nyílásaivá szűkítették.

Az említett műemléki felmérés azt mutatja, hogy a külső falvastagságot csak a déli oldalon, a Lorántffy-szárny déli homlokzatán emelték tovább a tetőzet magasságáig. Ez jelenleg is mérhető a Lorántffy-szárnyak lebontott, a Vöröstoronyhoz csatlakozó részén, annak megmaradt falcsontján. Ez pedig az északi–nyugati, valamint a déli palotaszárny építésének különböző időszakára utal. A sarokbástyák eleve kimagaslottak a falak méretei fölé, s ezek az egész építménynek a 15. század végén és a 16. század elején a célszerűség mellett a várak megkívánt, szokásos képét mutatták.

A vár, mint katonai erősség, a középkori elvárások szerint feltételezte az *árok*, a *sánc*, a lőréses *falak* és a sarkokon *bástyák* meglétét. A *curia*, *castellum*, *castrum* (vár) fogalmaknak, mint élesen megkülönböztetett objektumoknak a helyes szóhasználatára a középkorban nagyon vigyáztak. Az általunk eddig „kerítőfalaknak” mondott, előretolt védelmi művek fenti kritériumoknak mindenben megfelelnek, így azokat nem egyszerűen „kerítőfalaknak”, hanem *várfalaknak* tekinthetjük. Ha pedig az árok (amelyet a 19. század elején feltöltöttek, majd az északi és nyugati szárny előtt az 1980-as években feltártak), s amely az esetleges ostromok alkalmával a támadókat volt hivatott távol tartani, egyik feltétele volt a *vár* fogalmának, szükségszerűen folytatódott a mai Perényi-szárny Bodrog felőli homlokzata előtt is. Ezt az árkot, hogy az istállóból a lovak kijárását akadálytalanul biztosítsák, s részükre a takarmányt behordhassák, korán (feltehetően még a Perényiek idejében) feltöltötték. Ezt a feltevésünket a területen végzendő majdani régészeti kutatás igazolhatja. Az istállóba vezető bejáratot a mellékelt, *Cserna Károlytól* származó rajzos ábrázoláson láthatjuk (Közli: *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczi György, Bp. 1893.).

A lakótorony mellett a 16. század előtt jelentősebb építmények nem voltak. A torony körüli árok egy részét valószínűleg *Perényi* töltötte fel az első emelet magasságáig, s

4. kép. Az ideiglenes (kiszegítő- vagy szükség-) hid a Vöröstorony alatt, 1945.
Előtérben a várkert 1960-as években épült terméskő kerítése

a föld mélyére süllyesztette a torony alsó szintjéből az udvar felé nyíló több ágú lőrészeket, mivel azok már nem szolgálták a vár védelmét. Ez a torony és a palota előtti udvar kialakítását is lehetővé tette. Fenti szerzők megjegyzik, hogy az Olaszbástya feltöltése később, I. Rákóczi György idejében (valójában azonban a belső várat körülvevő árokkal együtt a 19. század elején) történt (*Dercsényi–Gerő*, 1963. 22–23.).

A lakótorony megépítése után a volt dominikánus kolostor, mint a birtok gazdasági központja és katonai szálláshely, az úgynevezett *huszár-vár* szerepét látta el. A főúri torony és a katonaság szálláshelye között vezetett az út a Bodrog átkelőhelyéhez, az általunk feltételezett legkorábbi hídhoz, ahol a Hegyalja és a Bodrogszék kereskedelmi és katonai forgalmát is ellenőrizni tudták.

Korábbi dolgozatom és annak vitái (válasz, viszontválasz) után a múzeum a vár építéstörténetének kérdéseivel kapcsolatban korábbi véleményén (hogy a Vöröstoronyt *Perényi* építtette az 1531–34. években) annyit változtatott, hogy azt újabban az 1534–1542. évekre teszi. Természetesen egyik álláspont sem indokolt, okleveles forrásokkal nem igazolt. Minél későbbre tesszük a Vöröstorony építését, annál inkább elvárható volna, hogy arra vonatkozó írásos bizonyítékok kerülnek elő. Emellett – tekintve *Perényi Péter* várépítési gyakorlatát – bár a falakat és bástyákat erősen romlott állapotukban ismerjük, a két építési tevékenység oly mértékű formai és stílusbeli eltéréseket mutat, hogy azok egymással nem egyeztethetők. Az is figyelembe vehető, hogy minél későbbre tesszük a torony építési idejét, az elképzelés annál kevésbé felel meg a korszaknak, s annál inkább anakronisztikusává válik.

Változott a múzeum álláspontja abban is, hogy a volt dominikánus kolostornak az általam megtalált és meghatározott helyét elfogadta, de a vár történetének folyamatát

ennek megfelelően nem értelmezte át, ami miatt az egész elképzelés a bizonytalanság homályában maradt.

A mai Rákóczi utca a középkorban országút volt, ott a 16. században kezdett képződni egy utca, de annak teljes kiépülése csak a 18. század végére és a 19. század idejére tehető. Ezt az utcát *Új utcának* nevezték és az azzal párhuzamos régebbi utcát, a mai Kossuth utcát hívták *Nagy utcának*, vagy csak *az utcának*. Patak tehát a középkorban jellegzetes egy utcás, egy plateás, egy vicusos kisvárosi település volt, s az utca a templom körül orsó alakban kiszélesedett. Ezen a településformán annyi változás történt a 16. században, amikor *Perényi Péter* a Mohács utáni adománybirtokához végre hozzájutott, 1533 végén vagy 1534 elején, s nagyszabású erődítmény építéséhez kezdett, durván átvágva az eredeti városmagot és felépítette a *külső várat*, amely a Vöröstoronyhoz csatlakozott. A városon átmenő forgalom ekkor tevődött át *az országútra*, majd a 19. század második felében, a folyószabályozások és a vasút építése idején a mai főközlekedési útra.

Közeledek tanúsága szerint a Bodrogon már a 16. század első felében volt híd (korábban gázló), amelyet többször felújítottak. A mai híd korai elődjét egy korabeli visszaemlékezés szerint I. Rákóczi György az akkortól „egy kőhajításnyira” feljebb építette. Másik, későbbi hagyomány szerint az 1911 tavaszán lebontott régi hídtól „egy kőhajításnyira” állott a *Rákóczi György* által 1627-ben épített nagy kőlábas híd, aminek felső részét szintén fából ácsolták (Sárospatak, II. évf. 48. szám). A mai hídtól felfelé, a víz folyásának irányával szemben már a Bodrog kanyarulata volt, s a víz mélysége és erős sodrása miatt az akkori építéstechnika kezdetlegessége miatt sem felelhetett meg a hely híd építésére. Az ezt megelőző híd tehát a mai Arad utca és az Áchim András utca között lehetett, ha nem is „egy kőhajításnyira” lejjebb az újtól. A visszaemlékezések is igazolják, hogy a Bodrogon való átkelést szolgáló híd a korábbi időkben nem volt feltétlenül a mai helyén, hanem lejjebb, a víz sekélyebb és enyhébb folyásánál. A 17. század végén *Stahremberg*, az itt állomásozó megszállók parancsnoka – katonai célokból – kompot létesített a folyón, amire szintén nem található alkalmasabb helyet, mint az egykori gázló vagy a régi fahíd helye. Az újabb, I. Rákóczi György által épített fahíd helyett építettek vashidat, amit 1912-ben adtak át a forgalomnak. Ez az új híd a második világháború végéig kötötte össze a folyó két partját, amikor a visszavonuló német csapatok felrobbantották. Nem véletlen, hogy az 1944-ben felrobbantott híd helyett az ideiglenes hidat éppen itt, az erre a forgalom szempontjából is legalkalmasabb, a legkorábbi átkelési helyen építették fel.

C) Sárospatakon az iskolai oktatás kezdetei sok évszázados hagyományokra nyúlnak vissza. A magyar középkor iskolázásának legszenzációsabb forrása éppen Sárospatakról maradt fenn. *Szalkai László*, a későbbi esztergomi érsek, egy mátészalkai vargának a fia, itt tanult 1489–90-ben és olyan iskolai jegyzeteket hagyott hátra, ami Európában is példátlan. *Gömöri János*, a helyi múzeum egykori régész munkatársa, a plébániatemplom mellett kiásta egy 5 x 10 méteres középkori épület alapfalait, amelyek aligha lehettek mások, mint a valamikor itt működött iskola maradványai. Ez az iskola valószínűleg megvolt már a 16. században, sőt minthogy Pataknak a 13. századi városi kiváltságát és plébániájának rangját tekintve feltételezhető, hogy már az előző században is volt plébánia iskola Patakon. Amikor a külső várfalat építették (az 1530-as évek végén), ezt az építkezés útjában lévő épületet lebontották, s e helyett az iskola a *Pálóczy Imre* felesége, *Rozgonyi Dorottya* által az 1500 körül a ferencesek női ága részére épített, de ekkorára már kiürült, ún.

5. kép. A Perényi-szárny keleti homlokzata a Kőtar ablakaival

6. kép. A Sárospataki Képtár épülete

Begina-házban kapott helyet. Ez a későbbi sárospataki kollégium legősibb, *Trója*-ként ismert épülete volt. Az itt folyó oktatás természetesen még nem a protestáns, hanem a katolikus hit szellemében történt. Az ország legtöbb városában, Soprontól Bártfáig, ahol a korai iskolázásról beszélhetünk, az iskola a plébánia mellett kezdődött, s a 15. század 30–40–50-es éveiben vált több helyen a protestantizmus intézményévé. Ennek a sárospataki legkorábbi iskolának volt iskolamestere az a *Kisvárdai János*, aki 1486 óta tanított Patakon, s akinek a tanítványa lehetett ez időben *Szalkai László*.

A sárospataki iskola „alapításának” 1531-es dátuma *Pápai Páriz Ferenc*nél szereplő bizonyos szövegrész összefüggéseiből való kiragadása, mely az ifjabb *Tsétsy (Csécsi) János* „műve” – mondja a történész *Szűcs Jenő*. A sárospataki protestáns iskolázás kezdeteit és a református iskola „alapítását” a hagyomány is ehhez az évhez köti. A hagyományt mind az iskola, mind a közvélemény napjainkban is tartja, az „alapítás” nagy évfordulóit változatlan formák

szerint ünnepli annak ellenére, hogy annak volt tanulója, *Szűcs Jenő* az 1981, 82 és 83. években megjelent tanulmányaiban hitelét nemcsak kétségbe vonta, hanem az addig még ismeretlen okleveles források feltárásával és más adatok újraértékelésével, forráskritikai módszerével a pataki iskolázás korai történetéről hiteles képet alkotott. Ahogy *Szűcs Jenő* a helyi múzeumban 1987-ben tartott előadásában elmondta, s kutatásainak eredményeit szavakban is megfogalmazta, a továbbiakban ennek az előadásnak a tanúságait igyekszünk felidézni. E szerint az a romantikus elképzelés és minden történeti alapot nélkülöző hagyomány, mely szerint a sárospataki protestáns iskola kezdete konkrét évszámhoz volna köthető, s még inkább formálisan, bizonyos jogi formák szerinti iskolaalapítás történt volna az 1531-ben a vidéket még csak ígéret szerint sajátjának tekintő *Perényi Péter* részéről. Ez mai fogalmaink és joggyakorlatunk majd 500 évvel való visszavetítésének és nagyfokú anakronizmusnak tekinthető.

Perényi Péter 1530-ban került el egyáltalán erre a vidékre, mert akkor állt be olyan „szélcsend” a két király, János és Ferdinánd között, ami ezt lehetővé tette. Megnézte az itteni „elvi” adománybirtokait, s egész évben *Terebes* várában tartózkodott. 1531-ben még *Siklóson* székelt, s annyira hithű katolikus volt, hogy még az olaszországi *Loretóba* is elzarándokolt. 1533 őszén, amikor János király megjelent Pécsen, *Perényi* akkor állt át az ő pártjára. Ezzel szabaddá vált az út *Újhely* és *Patak* birtokba vételéhez. 1534-ben valóban elkezdte Patakon az építkezést, ami elsősorban a külső védelmi rendszer kialakítását, a belső város védelmi falakkal és bástyákkal való ellátását szolgálta. Ekkor már protestáns érzelmű főúr, azonban szó sincs arról, hogy iskolát alapított volna. *Perényi* később „el-

7. kép. *Varga Imre* lovasszobra *Szent Erzsébet* és *Thüringiai Lajos* ögróf alakjaival a sárospataki római katolikus templom előtt

mosta” magában a protestantizmust, de Ferdinánd gyanakvását nem tudta elkerülni, aki őt 1542-ben fogságba vetette. Fogsága idején Patakon felesége, *Ormosdi Székely Klára* radikális intézkedéseket tett a protestánsok érdekében. 1537-ben ferences hittudományi iskola működött itt. 1540-ben itt volt már *Dévai Biró Mátvás*, de 1544 elején még katolikus plébános celebrálta a misét a templomban. 1546-ig a *ferences kolostor* is fennállt. 1546-ban tünt el az utolsó katolikus plébános, aminek a következtében az 1500 körül épített, de már üresen álló *Begina-házat* átadták a protestánsoknak. 1547 elején tűnik fel Patakon az első prédikátor, *Siklósi Mihály*, aki valószínűleg már 1545-ben vagy 46-ban is itt működött, s talán mint lelkész, tanított is. Ebben a házbán kezdődött a protestáns iskolázás 1542 és 1546 között. 1549-ben került ide *Kopácsi István*, még ez időben is lelkész és tanító. Ezután több fokozatban fejlődött az iskola.

1557-ben egy egri jegyzékben *scola lutherana*-nak mondják, tehát még *Luther*-irányzatú iskola, de azután nagyon hamar – s ez már a fejlődés harmadik fázisa –, az 1560-as években áttért a *helvét* irányzatra. Ekkor már külön rektora volt az iskolának *Szikszai Fabriciusz Balázs* személyében.

Sárospatak középkori történetének főbb eseményei

Patak 13. századi olasz (vallon) település.

1201. Az első ismert *hospes* privilégium.

1241 előtt felépült a *dominikánus kolostor*.

1261 előtt felépült a *ferences kolostor*.

A 13. század derekától Patak plébániája Parochia exempta. Az 1545-ös decretum is még az előkelő helységek sorában említi a pataki plébániát.

1262. Pataki *castrum* és abban egy *torony*. (Ez az Újhely alatti erősségre utal.)

1310. Patak vára (az újhelyi vár) helymeghatározása: „*Az újhelyi remetéek földje a pataki vár alatt, a nagy úttól balra, mely Patak faluba vezet, Újhely falu lakosainak földje közepette*”.

A *Patak vára* – *Újhely vára* terminológiai fordulat az 1390-es és az 1429-es eladományozással következik be. Ettől kezdve *Patak* = Patak és *Újhely* = Újhely.

Curia – *castellum* – *castrum* = udvarház – várkastély – vár.

1390-ben az addig *királyi* vagy *királynéi* várost eladományozzák.

1429-ben Zsigmond *szabad királyi várossá* emeli Patakot. (A városnak ez a kiváltságos helyzete csak néhány hónapig tartott.)

1444. *Perényi János* elfoglalta *Pálóczi Simontól Patak oppidum*-ot azzal az erődítménnyel együtt, amelyet egy kolostorból alakítottatott és emeltetett. Ez az erődítmény a volt, s akkorára már kiürült *dominikánus kolostor* a Bodrog jobb partján, a későbbi lakótoronytól kissé délre.

1458-ban kelt oklevélben fordul elő először a település ilyen megnevezése: *propie civitatem Sarospatak*.

1461. Topográfiai leírás *Pálóczi László* kúriájának említésével. Ebben az oklevélben a város megosztása szerepel: „*Medietas oppidi Sarospatak* – azt jelenti, hogy magát a várost is megosztották. Ugyanez a megosztás jött létre 1499-ben az *Antal–Mihály* és az *Imre–Anna* ág között. Ebben az oklevélben fordul elő először a *superior castro* kifejezés.

1465. *Pálóczi László* saját kúriájának *vár módjára való megerősítésére* (védelmi falak, árkok létesítésére) kapott engedélyt a királytól (ez az objektum a *hécei kúria* volt).

Pálóczy Simon helmeci udvarbírája betört Patak városába, amit *László* tartott elfoglalva és elfogta annak egyik jobbágját.

1470. *Pálóczy László* halála. Később a kúria *Simon* fiára, *Istvánra* és *János* fiára, *II. Imrére* szállt. Ezt mutatja, hogy *Imre* felesége, *Rozgonyi Dorottya* a város felső részén, nyilvánvalóan saját birtokán, 1500 körül felépíti a *Begina-házat*.

1471. Egy oklevél még *István* és *Imre* közös oppidumaként említi Patakot. Nincs szó még a várról. (A hécei épület „csak” kúria.)

1471 és 1482 között *Pálóczy István* megépíttette a lakótornyot, későbbi nevén *Vöröstornyot*.

1482. Először tűnik fel a sárospataki vár említése: *castrum suum Sarospatakiense* (*István vára*, a már felépült lakótorny).

1483. *Pálóczy István* emberei Helmec és Patak várnagyai.

1490-es évek: Hatalmaskodás kapcsán *István* emberei egy jobbágyot elraboltak és *in carcere* – a vár börtönében tartottak.

1492. A plébániatemplom építésének befejezése, amely építkezés minden bizonnyal a lakótorny építési munkáit követte. A két objektumon nagy valószínűség szerint azonos építőműhely dolgozott, s részben egymással párhuzamosan két építési tevékenység is folyt.

1493. *Antal* és *Mihály* egy kőházat adnak *pataki várnagyuknak*.

1503. A ferences harmadrendű nővérek, a *beginák* kolostora tűnik fel. Házukat, a későbbi *Tróját*, építtette *Rozgonyi Dorottya*.

1506. Az első évszámú kőfaragvány a várban, ami azt mutatja, hogy akkor még folyt az építkezés.

1528. *Ferdinánd* és *János* király közötti viszály során kétszer is ostromolták Patakot. Szó van a vár (a hécei erősség) ostromáról és pusztulásáról.

1529. A Bodrog folyón három hajóval ellenséges naszádosok érkeztek Tokajból Patakra. Ellenük az újhelyi várnagy őrséget helyezett el Patak városában a Bodrog partján emelkedett *pallaciumban* (erődített kúria vagy vár) – az *alsó-várban*.

1534. *Perényi Péter* írja Újhely várából, hogy a pataki vár és maga Sárospatak oppidum is *vectatio* következtében csaknem elpusztult. Ez évben kezdi *Perényi* Sárospatak mezővárost *falakkal és árkokkal öveztetni*. A lakótorny építéséről – amely az erősség legfontosabb és központi része volt –, nem esik szó.

1542. *Perényi Péter* újabb elfogatása, ami után már nem érhetett vissza pataki birtokaira, mert útközben meghalt.

1563. A *Perényi*-szárny kandallós szobájában lévő felirat szerint a „*királyi lak*”, amit *Perényi Péter* épített, s utólag fia, *Gábor* díszített, nem a lakótorny, hanem az 1540-ben elkészült palota volt.

1577-ben egy tanú nyilatkozata szerint – amikor *Perényi Péter* birtokba vette volna pataki adománybirtokát, *Antal* és *Mihály* testvére, *Pálóczy Katalin* a hídnál lévő *alsóvárban* lakott. Az akkori (fa-) híd valószínűleg a volt dominikánus kolostor és a lakótorny között volt. (Ezt mutatja az egykori városszerkezet és az odavezető közlekedési út.)

ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBETRŐL SZÓLÓ KORÁBBI IRODALOM

Oswaldus a Lasco (Laskai Osváth): Sermones de sanctis perutiles a quodam fratre hungaro ordinis minorum de observantia comportati biga salutis intitulasi feliciter incipiunt. Hagenau, 1497.

Laskai Osváth ferencrendi szerzetes, jeles prédikátor, *Temesvári Pelbárt* tanítványa. Mestere munkái 1490-ben kezdtek megjelenni, amelyek kiadását *Laskai* segítette. *Temesvári Pelbárt* 1504-ben halt meg, negyedik könyvének, *Rosarium* című teológiai ismerettárának folytatója és befejezője *Laskai* volt. Utóbbi szentbeszédei 1497 és 1516 között jelentek meg. Fent hivatkozott könyvében, amelynek egy példánya a közelmúltban került vissza „fogságából” a sárospataki kollégium könyvtárába, fordul elő *Szent Erzsébet* „Sorospathach”-i születéshelyének említése.

Danielik: Magyarországi Szent Erzsébet élete. A Szent István Társulat kiadása. 1857.

Toldy Ferenc: Magyar szentek élete. 1859.

Dudik Beda Ferenc: Szent Erzsébet ereklyéinek feltalálása. Magyarra fordítva 1864-ben.

Volf György: Az Érdy-kódex, I–II. kötet. Az Akadémia Nyelvemléktára, 1876.

Horváth Cyrill: Temesvári Pelbárt és beszédei. Budapest, 1889.

A SÁROSPATAKI VÁR ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉNEK FŐBB IRODALMA

Pataki Névtelen (G. H. J.): Sáros-Patak hajdani Szabad királyi, sokszor királynéi, most Mező Városnak történetei. Tudományos Gyűjtemény, V. (1818.). Kiegészítés: VI. (1819.) 104–106. Újraközli és magyarázatokkal ellátja *Szinyei Gerzson*. Adalékok, II. évf. 1–4. szám.

Varjú Elemér: Magyar várak. Bp. é. n.

Soós Elemér: Sárospatak város és vára történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. IV. évf. (1898.)

Dercsényi Dezső–Gerő László: Sárospataki Rákóczi-vár. Építés – Építészet, 1951.

Dercsényi Dezső–Gerő László: A sárospataki Rákóczi-vár. Bp. 1953. Újabb kiadás: 1963.

Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1957. 56.

Détshy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (HOMÉvk.) VI. (1966.)

Détshy Mihály: Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének kérdéséhez. Hadtörténeti Közlemények, 3. (1976.) 571.577.)

Détshy Mihály: Adalékok Perényi Péter sárospataki várépítésének és mestereinek kérdéséhez. *Ars Hungarica*, 1987/2.

Détshy Mihály: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 28. Szerk.: *Janó Ákos*. Sárospatak, 1989.

Détshy Mihály: Újhely várának története. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei, 1. (1994.)

Détshy Mihály: Sárospatak vára. A Rákóczi Múzeum Füzetei, 43. Szerk.: *Tamás Edit*. Sárospatak, 2002. (Benne több korábbi munkája.)

Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. Történelmi Szemle, XXXV. (1963.) 1–2, 1–57.

Janó Ákos: Újabb szempontok a vár építéstörténetének kezdeteihez. HOMÉvk. XXXV–XXXVI. (1997.) 35–58.

Janó Ákos: Sárospatak 1528. évi „hadtörténete”. Emlékkönyv: Írott és tárgyi emlékeink kutatója... Szerk.: *Mészáros Kálmán*. Magyar Nemzeti Múzeum 2002. 53–60.

A SÁROSPATAKI ISKOLÁZÁS ÉS A REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
TÖRTÉNETÉNEK FŐBB IRODALMA
(A munkák megjelenésének sorrendjében)

Pápai Páriz Ferenc: Romlott fal felépülése, avagy magyarországi és erdélyi Eklézsiák a reformáció kezdetétől való históriájok, Szeben, 1684, 1723.

Tsésy János (ifj.): 1759. december 4-én Zemplén megye küldöttsége előtt jelent meg, hogy a pataki iskola történetét kezdettől fogva oklevelekre támaszkodva előadja. Kézirat a sárospataki ref. kollégium kéziratárában.

Erdélyi János: Adatok a sárospataki ref. Főiskola történetéhez. Sárospataki Füzetek, VIII. 47, 355.

Frankl (Fraknoi) Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp. 1873.

Szinyei Gerzson: A sárospataki ev. Ref. Főiskola rövid története. Adalékok..., VI. 82–85, 110–114, 146–149.

Szinyei Gerzson: A sárospataki ev. Ref. Főiskola története 1531–1661-ig. Régi okiratok és Levelek Tára, I–II. Debrecen, 1905.

Székely Károly: A S. Pataki Reform. Collégium rövid Históriaja, mostanig. Adalékok... II. (1896.) 6, 38–40, 72–73, 116–117.

Zoványi Jenő: Sárospatak reformációja. (Perényi Péter szerepe). Századok, 1908. 806–817.

Zoványi Jenő: Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Századok, 1908, 50–62.

Zoványi Jenő: A sárospataki iskola a 16. században. Református Tanügyi Szemle, 5. (1930.)

Zoványi Jenő: Sztárai Mihály sárospataki lelkészsége és ebbéli társai. Irodalomtörténet, 1940, 29.

Dongó Gyárfás Géza: A sárospataki ref. kollégium emlékiratai 1714-ből. Adalékok, XXI. (1915–16) 72–74.

Dongó Gyárfás Géza: Közlevéltári adatok a sárospataki főiskola történetéhez (16–17. század). Adalékok... XXII. (1916.) 46–50.

Szombathy János: A sárospataki főiskola története. Latinból fordította *Gulyás József*. Bizonyosságok. Sárospatak, 1919.

Gulyás József: A sárospataki ref. főiskola rövid története. Sárospatak, 1931.

Mészáros István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Budapest, 1972.

Détszy Mihály: Adalékok a sárospataki református kollégium történetéhez. HOMÉvk. XII. (1973.) 41–63.

Szűcs Jenő: A középkori iskolázás Sárospatakon. A sárospataki református kollégium története. Bp. 1981. 7–16.

Szűcs Jenő: Sárospatak reformációjának kezdetei. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II. (1982.) 7–56.

Szűcs Jenő: A ferencesrend a középkor végén. História, V. (1983.) 5–6, 13–17.

LEGENDS FROM THE HISTORY OF SÁROSPATAK

The history of Sárospatak includes several legends, whose reliability has not been adequately clarified. The present study discusses three major themes, which most preoccupy public opinion and also roused heated debates in academe. These are the following:

- the birthplace of Saint Elisabeth;
- the construction date of Sárospatak Castle;
- the legend of the “foundation” of the Reformed School in 1531.

According to a still living legend, Saint Elisabeth, daughter of King András II (1205–1235) and his wife, Gertrud of Merania, was born in Sárospatak in 1207. Conforming to the general custom among royal families and in order to cement political alliances, a girl was often betrothed at a tender age to the son of another ruling family. This is how Elisabeth found herself in Wartburg Castle when she was four years old, after being betrothed to Louis, son Hermann I, Landgrave of Thuringia.

The earliest reference to Sárospatak as the birthplace of Elisabeth is a passage in a Latin book written by Osváth Laskai, a Franciscan friar, and published in 1497. The good friar apparently drew this information from his master, Pelbárt Temesvári, also a friar of the Franciscan Order. With the exception of this passage, there is no other reference to Elisabeth’s birthplace for many centuries. The three hundred years between Elisabeth’s birth and the publication of this book, as well as the lack of any other sources, cast doubts on the reliability of the passage in question. German historians usually regard Pozsony, seat of the Hungarian sovereigns at the time, as Elisabeth’s birthplace, while Hungarian historians are divided as to which of the two towns should be regarded as her genuine birthplace. The erudite professors of Sárospatak College and the chroniclers of the town’s history began advocating Sárospatak as the princess’ birthplace from the early 18th century, based solely on Osváth Laskai’s remark, and this tradition eventually blossomed into a legend during the ensuing centuries. The reliability of this legend could not be confirmed either based on the royal possessions at the time of Elisabeth’s birth, the examination of the itinerant lifestyle of the royal families, or the conditions in Sárospatak and the town’s privileged status at the time in question or the high rank of its church. The main question is whether there was a royal lodge in the town in the 12th–13th centuries, suitable for accommodating the queen and her retinue, and an appropriate body of midwives and servants capable of assisting in childbirth. The issue cannot be settled in the lack of reliable sources and the many uncertainties and assumptions concerning the birthplace.

* * *

One of the best known attractions of Sárospatak, a town with a rich historical past, replete with remarkable architectural monuments, is the castle and its central building, the Vöröstorony [Red Tower], once believed to originate from the early Middle Ages. The origins of the tower, shrouded in the mists of time, first began to be doubted in the later 19th century. However, only in the 1960s did Mihály Détshy’s research and critical evaluation of the archival sources and various relics dispel the misbeliefs, which had hardened into legend. His findings were also accepted by historical research. Even so, several questions remained unanswered owing to the castle’s intricate history, and the lack of reliable data concerning its early history continues to captivate the interest of scholars. One of the still unanswered questions is the construction date of the Vöröstorony [Red Tower], which Détshy determined as 1531–34. The other renowned researcher of the castle’s history, Professor Jenő Szűcs, reviewed the evidence concerning the various controversial issues, but his premature death prevented him from publishing his findings. In 1987, the present author requested Professor Szűcs to hold a lecture on his research, which was recorded with his permission. An edited transcript of this recording was published in the 1997 volume of the museum yearbook (pp. 35–58), ensuring that it would survive for posterity. This study is a continuation of Professor Szűcs’s research.

The main goal of the re-appraisal of the construction history of Sárospatak Castle was to fill the gaps in our knowledge based on the re-interpretation of the written sources and the material

remains instead of local traditions and legends, and to thereby contribute to a sound historical perspective.

The stronghold and the defence system built in the 1530s by Péter Perényi had two major forerunners. One was the building of the Pálóczi manor house with its castle-like fortification at Hece, north of Sárospatak, the other the so-called Alsó-vár [Lower Castle], created from the rebuilding and fortification of the Dominican friary in the town's southern part. Functioning as a residence, an economic and administrative centre for their owner, their court and their retinue, both strongholds were in the possession of a branch of the Pálóczi family for some one hundred years. The construction of the new castle and the Vöröstorony, its central structure, can be linked to István Pálóczi and dated to the 1480s.

Following the extinction of the male members of the Pálóczi family, the estate passed into the ownership of Péter Perényi, the second wealthiest aristocrat in the country. He only took possession of this estate in early 1534, and he immediately began the construction of a defence system around the town's inner part. This affected the tower inasmuch the Late Gothic door and window frames, which had been damaged in 1528 during the war, were replaced with new ones carved in the Renaissance style. Instead of moving into the uncomfortable, austere, medieval style tower, Perényi built a new, more comfortable building for himself and his family, which would also meet aristocratic needs: the castle wing, which was later named after him.

Also related to the architectural history of the castle is the transformation of the earlier townscape, the investigation of the roads traversing the town and the crossing-places over the River Bodrog.

* * *

For a very long time, our only sources for the foundation of Sárospatak College and the beginnings of Protestant schooling were the writings of the College's learned teachers and the town's chroniclers, who consistently maintained the tradition that the College had been founded in 1531. The spread of the Reformation in Sárospatak and the beginning of Protestant schooling were discussed in detail by Jenő Szűcs in his earlier studies, and this study merely reiterates his findings. The most important among these is that in contrast to public belief and the legend maintained by the school's teachers, Péter Perényi could hardly have founded the College in 1531 because he had not even been present in the town at the time. The College evolved gradually from the earlier parish school (where László Szalkai, the later archbishop of Esztergom had studied in 1489–90). The school first followed the tradition set down by Luther, and later adopted the Calvinist direction. By this time, the College had its own rector, Balázs Fabriciusz Szikszai.

Ákos Janó

ASZALAY FERENC, RÁKÓCZI EGYKORI SZEKRETÁRIUSA VÉGRENDELETE ÉS HAGYATÉKI LETÁRA

(Miskolc, 1728–1729)

GYULAI ÉVA

Aszalay Ferenc (Miskolc, 1674 – Miskolc, 1729)¹ volt II. Rákóczi Ferenc adminisztrációjának egyik legtovább szolgált tagja, 1703 őszétől ugyanis egészen 1711 végéig működött a kuruc állam kancelláriáján, kezdetben ímökként, lajstromozóként, majd 1706. március 20-án letett esküjétől fogva szekretáriusként. Ebben a minőségében egyébként nemcsak a kancellária, hanem a fejedelem udvari titkára is volt, a szakkancelláriák megalakulásával „bellicus secretarius” néven az állam és a fejedelem hadügyi levelezését felügyelte. Nevezték a fejedelem belső (*intimus*) szekretáriusának is. Apja, szendrői Aszalay András Borsod vármegye alispánja volt, anyja Döry Zsuzsanna, Borsod megye legvagyonosabb, legnagyobb presztízzsel rendelkező családjának tagja. Szüleitől, főként a Döry-jussból értékes miskolci udvarházakat örökölt (a Bornemisza-kúriát és a Hevessy-udvarházat), ugyanitt szülőket ráhagynak ősei, apja révén a Pest megyei Káta nevű falvakban van birtokrésze, illetve egyéb borsodi jószágokkal is rendelkezik.

Kétszer nősült, első felesége, akivel a Rákóczi-szabadságharc idején, 1706 elején kelt egybe, Németi Borbála, néhai Németi István zempléni alispán leánya volt, aki több értékes hegyaljai szőlőt és egy tarcali kúriát, valamint egy sajóvámosi nemes telket hozott a házasságba. Németi Borbála 1724 körül bekövetkezett halála után másodszor is megházasodott, s elvette Dancs István gyermektelen özvegyét, Ragályi Zsuzsannát, akivel azonban alig 3–4 évet élt együtt. Az asszonnyal Gömör megyei birtokokat (Alpár, Ragály, Naprágy, Sajókeszi, Kövecses, Putnok) kapott, melyek felett már a temetés másnapján megindul a per a Ragályiak és az örökös férj, Aszalay Ferenc között.

Aszalay Ferenc, aki Rákóczit lengyelországi száműzetésébe is elkísérte, majd 1711 végén bujdosásából szülővárosába visszatérve, haláláig mindvégig Miskolc Piacán (= Fő utca), a Bornemisza-házban élt, élete utolsó két évtizedét vármegyei hivatalviseléssel (helyettes alispáni és követi minőségben), a református egyház szolgálatával, valamint birtokai és családja igazgatásával töltötte. Örököse első házasságából származó egyetlen fia, az 1718–1719 körül született Aszalay II. Ferenc lett.

---

1 Aszalay Ferencről bővebben: Gyulai Éva: A diósgyőri vár és környékének ábrázolása 1719-ből Bél Mátyás kéziratok hagyatékában. Aszalay Ferenc – Adatok a nemesi értelmiség művelődéstörténetéhez. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII-XXIX.* [1991] 139–150.; Uő: Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán – Aszalay Ferenc (1674–1729) udvari szekretárius életútja. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára I-II.* (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 46.) Szerk.: Tamás Edit. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2003. II. köt. 7–79.; Uő.: Aszalay Ferenc a kuruc állam kancelláriáján. In: *A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyében. 1703–1704. Emlékkülés a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában 2004. május 26-án.* Szerk.: Dobrossy István. B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 2004. 39–62.; Uő.: Aszalay Ferenc, Rákóczi udvari szekretáriusa lengyelországi bujdosása – 1711. február–szeptember. In: *Povstanie Františka Rákócziho 1703–1711 (v novšom približení) / Rákóczi-szabadságharc 1703–1711 (újabb megközelítésben).* Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Ed. Peter Konya. Prešov, 2005. 256–265.

Aszalay feltehetően második felesége 1727. október 5-én bekövetkezett halála után határozta el, hogy végrendeletet készít, mégpedig hivatali gyakorlatának, erudíciójának megfelelően, részletes okiratot. A korban általános gyakorlatot nála különösen az indokolta, hogy második feleségének rokonaival már az asszony temetésének napján elkezdődtek ellenségeskedései, birtokpereit, ugyanakkor két húga családjától sem lehetett örököse biztonságban.

A végrendelet két különböző szövegű autográf példányban maradt fent, de egyiket sem fejezhette be az örökhagyó – feltehetően halála miatt, egyiket sem írta alá sem ő, sem a tanúk vagy testamentumosok. Az egyik végrendelet pár lapja elveszett, a másik viszont teljesen fennmaradt a családi levéltárban, sőt még egy megkezdett tisztázati példány is, amelybe viszont alig két oldalt másolt be Aszalay, ezért írhatták a levéltár rendezői, hogy három testamentuma van Aszalay Ferencnek. A két testamentum publikálását eltérő szövegük indokolja, igaz, tartalmuk igen hasonló, hiszen főként a birtokok részletes leírását közlik, de a végrendelező nem felejtkezett el az ingóságokról sem. A II. sz. végrendelet már az értékes ékszervagyont is tartalmazza. A végrendeletek mellett közöljük Aszalay Ferenc hagyatéki leltárát is, hiszen míg végakaratóiban főként a birtokvagyon, az inventáriumban elsősorban az ingóság szerepel, így a két forrás plasztikusan kiegészíti egymást, s fontos kútfők lehetnek a 18. század eleji nemesi gazdálkodásnak, birtokjognak, életmódnak, művelődésnek. Figyelemre méltó az Aszalay család tárgyi kultúrájának gazdagsága, kifinomultsága, mutatva, hogy a miskolci nemes Pesten, Bécsben vásárolta a legújabb divat szerinti viseletet, háztartási eszközöket. A tudós hivatalnok hagyatékában alig találunk könyvet, de ez a néhány műveltségének többretegűségére utal, hiszen a korabeli nemesség által gyakran forgatott protestáns kegyességi és vallásos irodalom, illetve jogi művek mellett a tudomány – okkult filozófia, természettudomány, államismertet – szakmunkáit is megtaláljuk könyvtárában, sőt még egy divatos 17. századi francia regényt is. A néhány könyv között igazi ritkaságot és különlegességet is felfedezhetünk, Henri de Saint-Ignace flamand katolikus teológusnak a „Tuba magna” c. jezsuitaellenes munkáját, ami ugyancsak arra utal, Aszalay Ferenc miskolci nemes lépést tartott az európai szellemi áramlatokkal és divatokkal.

A forrásokat a mai helyesíráshoz közeli formában, hangzashíven közöljük, csupán az idegen és tájnyelvi kifejezéseket adjuk meg az írott szöveg betűihez ragaszkodva. A ma már nem használatos szavakat megmagyarázzuk, a leggyakrabban előforduló, főként latin eredetű kifejezésekhez glosszáriumot készítettünk.

A szövegekben leggyakrabban előforduló kifejezések
difficualt = (latin-magyar) vonakodik
defalcal = (latin-magyar) leszámít, beszámít
rehabeal = (latin-magyar) visszaszerez, újra birtokba vesz
tertialitas = (latin) harmadrész
praetensio = (latin) követelés
ab anno ... ad annum = (latin) a(z) ... évtől a(z) ... évig
legal = (latin-magyar) örökölni hagy
testamentarius = (latin-magyar) a végrendelet tanúja és végrehajtója
dicta = négynyüstös vászon
dictas v. *diktás* = négynyüstös vászomból, vagyis diktából készült
fejel = párna

in anno = (latin) évben, évből
consimiliter = *similiter* = (latin) hasonlóan
per ... annos = (latin) ... éven át
cubul(orum) = (latin) köből
missilis v. *missiles* = (latin-magyar) levél, levelek
credentia = (latin-magyar) alátét, tartó, tálca
consignal = (latin-magyar) összeír, leltárba vesz
continuál v. *continuáltat* = (latin-magyar) folytat
situált = (latin-magyar) fekvő, helyezkedő, található
à f. = (francia-latin) à floreno = forintjával, forintot számítva
acquiral = (latin-magyar) szerez, pénzen vesz vagy magához vált
ad f. (H.) = (latin) ad florenos (Hungaricos) = magyar forintra
aestimál = (latin-magyar) becsül, megbecsül
appertinentia v. *pertinentia* = (latin-magyar) tartozék, telek külsősége
cedál = (latin-magyar) hagy, juttat, jut
circiter = (latin) körülbelül
colonialis = (latin) jobbágyi (telek)
cum (universis/suis) pertinentiis/appertinentiis = (latin) (összes) tartozékaival együtt
curialis = (latin) nemesi kiváltsággal rendelkező (telek)
f. v. flor. = (latin) florenus v. floreni = forint
f. H. v. H. f. = (latin) Hungaricus florenus/Hungarici floreni = magyar forint
impetaltat = (latin-magyar) birtokperben követel
in f. = (latin) in florenis = forintban, forintért
in toto = (latin) összesen
item (latin) = továbbá, a következő tétel
legitime = (latin) törvényesen
medietas, directa medietas = (latin-magyar) fele rész, birtok fele
portio = (latin) birtokrész, részbirtok
processus = (latin) bírósági eljárás
relaxál = (latin-magyar) elenged
res mobilis = (latin) ingóság
residentialis = (latin) lakásra használt
sessio = (latin) telek
successor = (latin) örökös, utód
tutela = (latin-magyar) gyámság
tutor = (latin-magyar) gyám
redemptionale quantum = (latin) megváltási rész²
in perpetuum = (latin) örökre (szóló)
acquisitio = (latin) szerzemény, szerzett birtok
Rh. f. = Rhénes (rajnai) forint

---

2 Miskolc 1702-ben (1755-ig) megváltotta magát a földesúri terhek alól a kincstártól, s a redemptio, a megváltás összegét megosztották a miskolci ingatlanulajdonosok között, ezt az ingatlanra kirótt összeget nevezték quantumnak.

**I. Aszalay Ferenc végrendelete (I.)
Miskolc, 1728**

Heves Megyei Levéltár, Eger
XIII-1. (Aszalay és Fáy család levéltára) 5. doboz VIII/39
(Korábbi jelzet: Ladula C fasc. I. № 64)³

**ATYÁnak és FIÚnak és SZ(ent) LÉLEK EGY örökké áldandó ÚR ISTENnek SZENT
NEVÉBEN. Amen.**

Én idősbik Aszalai Ferenc, adom jövődöbeli emlékezetül tudtokra mindazoknak, akiknek illik. Hogy mivel minden embereknek, valakik születtenek és születendők, meg kellett halniok, én is megemlékezvén utolsó végemről, elsőben is alázatos hálaadó szív[v]el áldom és magasztalom az örökké imálandó Istent, ki engemet, hogy a semmiségben ne maradnék, az ő nagy és csudálatos dicsőségének ismerésére e világra emberré teremteni, Szent Fia által megváltani, az igaz idvezítő Szent Írás szerint való hitre, vallásra, tudományra Szent Lelke által megtanítani, abban mindvégig megerősíteni, idvezítő igaz hittel, élő reménységgel és szeretettel felruházni, hogy tudnék kiben hinni, és bizonyos is lenni abban, hogy az ő NÁLLA eltett kincsemet minden én magános érdemem nélkül egyedül az ő Szentséges Fia idvezítő Vérében való hitbéli tulajdonítás szerint való igazságomért megadja énnekem ama napon. Annak felette olly kegyelmeivel is (több áldási közt) megékesíteni méltóztatott, hogy az ő Szent Házának ügyét, a felséges király és királyi commissio⁴ előtt is forgattam, hazámnak, nemes vármegyémnek és városomnak is sok ízben szolgáltam tökéletes szívvel. Végteére minekelőtte az én Idvezítő Uram Jesus Kristus (kinek is Szent Kezeiben kimúló szegény lelkemet ajánlom) magához szállítana, ép elmével meglehetőes egészségben lévén,⁵ az én irgalmas Istenem áldásából ingyen vett világi csekély javaimnak holtom után kikre, me[n]nyiben szállásáról teszek illetén

TESTAMENTUMOT.

Elsőben is. Porrá való testem koporsóját csak fekete rása⁶ matériával vonassák be, és apró vasszegekkel szegeztessek le az engemet szerető kedves feleim és édes atyámfiat, semmi pompáskodást kendőző cimereket⁷ ne csináltassanak, sem héjjában⁸ dícsírő oratiót és búcsúztató verseket koporsóban szállott és semmit nem szólható nyelvű testem felett ne mondassanak, elégségessek lévén utolsó tisztességem megadására tiszteletes predikátor uraimék által Szent Tanítások az Idvességnek utára mindeneket oktató Isteni Szent Írásból⁹. Temetésem pedig, ha az Úr Isten ezen alázatos kívánságomat beteljesíti, már lelkére nézve men(n)yben örvendező első kedves feleségem, néhai nemzeti Nemethi Borbála asszony temetőhelye mellett az miskolci templom cinteremében¹⁰ legyen.

---

3 Az iraton a levéltár rendezőjének megjegyzése: *Plenius Testamentum, quam reliqua duo Francisci Aszalay, sed non consummatum* (= Ez a végrendelet teljesebb, mint Aszalay Ferenc másik két végrendelete, de nincs befejezve)

4 (latin) bizottság

5 A szövegben eredetileg ezek a szavak álltak: „*egyéb aránt vékony egésségben*”, melyeket feltehetően azért húzott át és javított Aszalay, hogy a testamentumnak nagyobb hitelc legyen, hiszen a gyenge egészségi és elméleti állapotban tett végső rendelkezés könnyen megtámadható

6 posztófajta

7 A papírra vagy textilre festett halotti cimereket nemcsak a ravatalra tették, hanem gyakran a gyászolóknak is adtak.

8 hiába

9 Aszalay végső akaratával egyszerű temetést kíván, a halotti prédikációban nem óhajtja a halottat méltató temetési beszédet, orációt, csak a Biblia alapján mondott szentbeszédet vagyis tanításokat. A halotti oráció a 18. századra önálló műfajjá vált, míg a 17. században még nem vált el az igehirdetéstől. (A prédikációra vonatkozó utasítás meghatározásában Dienes Dénes volt segítségemre, amit ezúton is köszönök.)

10 temetőjében

Másodszor. Jó Istenem Dicsősségét mindenek felett előttem viselvén, hagyok a miskolci Helvetica Szent Confessiot¹¹ követő Szent Eklézsiá számára száz (100) német forintokat; Erdélyben Marosvásárhelyre Gyulafejérvárral (mellyet már Karol Várának hívnak¹²), az holott tanultam nagy emlékezetű néhai Komaromi István és Kapossi Sámuel professzor uraimék alatt, költöztetett Reformatum Collegiumnak száz (100) német forintokat; az tarcali Refor(mata) Szent Eklézsiának¹³ negyven (40) német forintokat, az saájokeszi Sz(ent) Eklézsiának harminc (30) német forintokat; az miskolci Refor(mata) Oskolának tizenöt (15), úgy az ispotályban nyomorgó szegényeknek is tizenöt (15) német forintokat. Mellyeket, mivel kevés költséggel bírok, eladandó boraim és marháim árából kell megadni.

Harmadszor. Az édes egyetleny kedves iffjú Aszalai Ferenc első édes feleségemtől született Fiamat ajánlom [.....] testamentarius tutorsága és curatorsága¹⁴ alá, amint vigore praesentium in majus robur atque firmitatem¹⁵ azoknak denominalom és constitualom¹⁶ ökegyelmét, kérvén bizodalmassan, méltóztassék az Úr Istennek felélmében, az Igaz Hitet mindenek felett legigazabban valló Helvetica Szent Confessio szerint való tiszta és minden megegyelés¹⁷ nélkül való idvességes tudományban és jó kegyes erkölcsökben nevelni, tanítani és a haza törvényneiben s minden egyéb jó dolgokban is oktattatni, bízván mindenekben való promotioját¹⁸ is az ökegyelme nagy jó atyafiuságára és kegyes voltára.

Negyedszer. Mivel az édes atyámról, néhai tekintetes nemzetes vitézlő Aszalai András uramról és édes anyámról is, néhai nemzetes Dőri Susanna asszonról (az egy Malyi nevű pusztában és Nyeki praediumban¹⁹ való portiocskánál, az melly köz²⁰ mindkét territoriumban a testvér hűgaimmal és néhai Aszalai Mátyás testvér öcsém fiával, Aszalai András öcsémmel) semminemű ingó és ingatlan jók énreám nem szállottanak; sőt ökegyelmek jószágocskáikat is eladván, olly megszűkül állapotra jutottanak, hogy nekem kellett az szegény Mátyás öcsémmel, Zsófia, Zsuzsanna, Mária és Erzsók (aki pestisben megholt²¹) hűgaimmal, nemkülönbén Mátyás öcsém megházasodván, ötlet is ötödmagával tartanom az tulajdon magam keresményimből. Nemkülönbén az szegény atyám uramat Csetneken az Augustana Szent Confessiot²² tartó atyafiak szép keresztyéni szeretetekből az ökegyelmek templomában alkalmas költséggel temettem is el,²³ akkortájtban praevie²⁴ két vagy harmadfél héttel el kellettvén szaladni néhai gróf Rabbutin²⁵ német generális által commenderoztatott német armada előtt²⁶ Miskole várossának, az szegény öcsémet Mátyást Szilváson²⁷, az hűgomat Erzsókot Miskolcon és az édes anyám asszonyt is ugyan Miskolcon temettetvén el²⁸ szép halotti

11 (latin) reformátust vallást

12 Gyulaféheváron a Habsburg-kormányzat 1715-től várat kezdett építeni, s ezért III.(VI.) Károly tiszteletére a várat és várost Károlyféhevárnak, Károlyvárnak is nevezték

13 Aszalay több tarcali szőlő és egy udvarház birtokosa volt felesége, Némethi Borbála révén

14 (latin) gyámsága és gondviselése

15 (latin) a jelen levél tartalmának nagyobb erejére és megerősítésére

16 (latin) kinevezem és állítom

17 összekeverés, összehavárás

18 (latin) előrehaladását

19 Malyi és Nyék Miskolccal határos falvak, a törökkorban nagyrészt elpusztultak

20 közös

21 Aszalay Erzsébet 1710. szeptember 7-én halt meg Miskolcon, s másnap el is temették. Bátyja ekkor Rákóczi kíséretében a közeli Szerencsen tartózkodott

22 (latin) evangélikus vallást

23 Aszalay Andrást 1706. október 22-én temették el a csetneki templomban

24 (latin) korábban, ezelőtt

25 Jean Louis Rabutin De Bussy császári generális, Erdély parancsnoka

26 a Rabutin által vezényelt német hadsereg elől

27 Szilvást (Borsod megye, ma Szilvásvárad Heves megyében) Keglevich gróf konfiskált faluját 1706-ban adományozta Rákóczi tikárának, Aszalay Ferencnek. A család egy időre – feltehetően a Rákóczi-szabadságharc alatt dülő pestis miatt – Szilváásra költözött, s itt érhet a halál Aszalay Mátyást.

28 Dőry Zsuzsanna 1712. április 19-én halt meg Miskolcon, és az Avasi református templom temetőjébe temették április 22-én unokája, Aszalay László mellé

sollemnitással²⁹. Zsófia, Zsuzsanna és Mária hűgaimat pedig tisztességesen kiházasítottam, melly tartások, ruházatok, temetségek és kiházasítások nékem alkalmas költségemben kerültek. Az miskolci fundusokért, az Angyalos Völgy felett északrúl levő pincékért és a szegény Mátvás öcsém szőlőcskéiért fizettem meg az Királyi Fiscustúl megvett redemptionale quantumban³⁰ kétszáz német forintokat, mellyeknek százát Hevesen néhai Her Mátvás uramtúl néhai méltóságos generális Glöckelsperger Detrick³¹ uram által rendeltetett prókátorságbeli conventiomra³² vettem fel, százat pedig kölcsön néhai Hütter Péter komám uramtúl,³³ és Bartffai György szolgálammal éjjel hoztam Miskolcra Eger várossábúl. Az melly supernatans summa³⁴ vagyon még ezen felyül Miskolc várossa testimoniális leveleiben, azt az redemptioban³⁵ és a fiscussal lett conventa summa repartitiojában³⁶ tett fáradságos munkáiért és a város sok ízbeli ügyeiben (mivel szegényt az Úr Isten nagy elmével áldotta volt meg, úgyhogy az nemes tizenhárom vármegyék³⁷ követei között mind az soproni Ország gyűlésekor, s mind Bécsben felséges Leopoldus császár előtt ökegyelme volt egyik az audientiakon, mind az religiot³⁸, mind egyéb országunk publicumit³⁹ illető nagy dolgokban, tekintetes nemes Borsod vármegyének pedig két ízben viselte ordinarius viceispánságát⁴⁰) elkövetett szolgálatajéért relaxalta. Mellyeket azért teszek itten fel, hogy ha az hűgaim részekrúl valami szutyongatása lenne jövődöben az édes Fiamnak, az én holtom után mind ezeket kereshesse rajtok a felyül reájok tött költségeimmal, mivel én őket nem tartoztam az magam sajátjából tartani, ruházni és kiházasítani; sőt az mit alább legalok is nekiek háládatosságokat reménlván, azokat is vegye vissza törvényessen az édes Fiam. Ha pedig jó atyafiak lesznek, relaxalom nekiek ezeket: úgymint Sofia hűgom maradékinak az redemptionale quantumból f. H. 48. Tartását ennek nem praetendalván⁴¹, de mivel egy szép karmazsin⁴² színű veres tabit⁴³ szoknyát és előkötőt, az mellyeket szegény anyám asszony adott volt zálogban néhai Hosszúfalusi Jánosné Döri Sára néném asszonynak in f. 54, és én is úgy váltottam ki s neki adtam, azért azt felteszen ú(gy) m(int) f. 54. Item karmazsin színű veres angliai posztóból mentét csináltattam számára, és rókamáll bélléssel volt bélelve, torokkal pedig prémezve, és annak felette ezüst gombokat is adtam reája, ismét arany és ezüst fonalból csinált szép csipkét is vettem hozzá, jó lelkiismerettel feltehetem ad H. f. 50. Tisztességes lakodalmat is tettem neki, paplanos ágját és mind főre való fátyolt, mind egyéb házassághoz való eszközöket is, mivel Eötvös Ferenc uram semmit sem hozott. adván neki, bizvást feltehetném ad H. f. 120, de ennek is felét relaxálván, teszek fel csak f. 60. Mellyek mind öszveszámláltván mennek in toto ad H. f. 212. Zsusanna hűgomnak esik a summaból H. f. 48. Tartását ab anno 1703 számlálván ad annum 1707 csak szintén à f. 8, teszen f. H. 152. Ruházattját consimiliter per annos 19 à f. 6., f. 114. Kiházasítását pedig mivel alkalmas számú becsületes vendégeket hozott magával nemes Zemplén vármegyéből az szegény sógor Szombati István uram, ad H. f. 126. Mellyek in toto mennek ad H. f. 440. Maria hűgomnak ab anno 1703 ad annum 1708 úgymint per annos 21 similiter à f.

29 (latin) ünnepélyes szertartással

30 (latin) megváltási részben. Miskolc 1702-ben (1755-ig) megváltotta magát a földesúri terhek alól a kincstártól, s a megváltás összegét megosztották a miskolci ingatlanulajdonosok között, ezt az ingatlanra kírót összeget nevezték quantumnak.

31 Dietrich Glöcklsberg császári ezredes vette meg az elkobzott Wesselényi-jóságokat Heves megyében, Aszalay 1702-ben az ő szolgálatába állt ügyvédnek

32 (latin) fizetésemre

33 Hütter Péter egri postamester volt

34 (latin) ezen felüli összeg

35 (latin) megváltás, megváltkozás

36 (latin) a kincstárral történt megállapodás szerinti összeg elosztásában

37 Felső-Magyarország vármegyéi

38 (latin) vallást, tudniillik a református vallást

39 (latin) közügyét

40 (latin-magyar) rendes alispáni hivatalát

41 (latin) itt: nem számítván fel

42 sötétvörös

43 selyem

8 számlálván tartását, megyen ad H. f. 168. Ruházatja, mivel igen szófogatlan volt, csak szintén à f. 5 számláltatván, megyen ad f. 105. Kiházásításakor, mivel nemes Borsod vármegye dolgaiban Pozsonban voltam, mit költött az szegény első felségem, nem tudhatom, de minthogy két hordó bort ittanak meg, azt feltehetem – tarcali borok lévén – ad f. 56. Mellyek mind öszve tesznek – a quantumból reája háramlott 48 forintokat is hozzájuk adván – H. f. 377. Lássák ezért a praetendensek⁴⁴, ha ezen nem tartozó relaxatiobeli⁴⁵ jó atyafiúsággal meglegezesnek, jó, másként a Fiam vegye meg törvényessen, az alább való legatumok⁴⁶ is addig ki ne adattassanak, míg helytelen praetensioikról in perpetuum írás által le nem mondonak.

Hagyom azért az **FIAMNAK**, ifjú **Aszalai Ferencnek** (egyébb derekas adquisitioim – mivel, Isten Sz(ent) neve áldassák érette, senki jószágára nem áhítottam – nem lévén) nemes Pest vármegyében Lédeci, Kokai. Tót Almasi és Boldog Katai Aszalai familiát illető harmadrészbeli portioikat, mellyeket az több compossessor⁴⁷ atyafiaknak már erga competentis summae pecuniariae depositionem remittált portioikkal együtt⁴⁸ nemes Pest vármegye – ob non exolutam super eas limitatam summam⁴⁹ – Kecskemét várossa számára törvényessen exequaltatott⁵⁰ (őkegyelmek tévén le azon nemes Pest, Pilis és Solt vármegyékben bíró földesurakért az jus armorumért conveniált⁵¹ harminckétezer német forintokat) és én magam váltottam ki őkegyelmektől, magam mostani birtokában maradott az reám háramlott zálogos summában pedig az édes atyám uram része, minthogy néhai Aszalai Mátyás uram, Aszalai Borbála és Erzsébet néném asszonyomékat illető részesket is az őkegyelmek successorinak kieresztettem ingyen, néhai Aszalai Erzsébet asszonyom fia ismét nekem örököszen eladta, úgymint Görgei Miklós uram a maga részét az édes atyám részén felyül is az Görgei familia részeknek is ötödik részét, az mellyek szállonak a Fiamra.

Hagyom ugyan neki nemes Abaúj vármegyében Szikszó mezővárossában (holott a Geleifundusokban és azoknak appertinentiáiban is vagyon Gelei familiárul része) néhai Perenyi Ferenc uramtól⁵² az négy vásárokban szabad koresmával és mészárszékkel adatott fundusban mind az édes anyám részéből (melly egy tertialitas) az engemet illető portiot, mind pedig ugyanazon fundusnak és pertinentiáinak harmadik tertialitását, amellyet Hosszúfalusiné Dóri Sára néném asszonytól megvettem.

Item nemes Zemplén vármegyében **Tarcal** várossáiban az melly curiának fele az édes anyjárul az szegény első feleségemre szállott volt, mivel annak másik felét is megvette Püspöki Zsófia néhai Dobronovszki Mihályné sógor asszonyomtól, és minden héjázat nélkül létéből mind a két részt megépítettem, az már minden appertinentiáival együtt egészen a Fiamé leszén. Ugyan Tarcalon az Mester völgyön levő Bakonyi nevű szőlőt eladván Dobronovszky Mihályné Püspöki Zsófia asszony méltóságos generális Spleni László uramnak az curia előtt való pusztával, úgy az curia felett levő szőlőnek is felét Püspöki Zsófia, másik felét Muraközi Lászlóné Viczmándi Éva asszonyoméék Mudrán uramnak azokat, úgy hasonlóképpen a Mézesmálon az Agyag vagy Cserfás szőlőt is, mellyeket a szegény feleségem édes anyja, Csekleszi Zsuzanna asszony öccse, Csekleszi Éva és leánya, Viczmándi Éva asszonyoméék adtanak el tokaji harmincados Wiczén uramnak, nem lévén semmi admoneáltatása⁵³ mindezekben a szegény feleségemnek és magamnak az praeemptio⁵⁴ végett, sőt inkább titkon adtanak el, ha értéke és kedve leszén hozzá a Fiamnak, úgymint vér szerint való osztályos successor kiválthatja.

44 (latin) követelők

45 (részben latin) nem kötelező elengedésben megnyilvánuló

46 (latin) hagyatékok, örökségek

47 (latin) birtokostárs

48 (latin-magyar) a megfelelő pénzösszeg letétele mellett visszajuttatott birtokrészekkel együtt

49 (latin) mivel a birtokrészekre kivetett összeget nem fizették meg

50 (latin-magyar) végrehajtott

51 (latin) a fegyverváltságért járó

52 Szikszó földesurai a Perényiek voltak

53 (latin) figyelmeztetése, vagyis a többi örökös értesítése a tervezett adásvételről

54 (latin) elővásárlás vagy elővásárlási jog

Item. Nemes Abaúj vármegyében **Kázmér Dobszán** vagyon a Fiamnak bizonyos arrúl költ transactionok⁵⁵ szerint az néhai Püspöki Tamás uram successorinak – sub ea tamen conditione⁵⁶, hogy mivel Püspöki Tamás uram nyolc esztendeig viselte tutorságát mint mostoha atyja az szegény első feleségemnek, jószágának jövedelméről pedig számot nem adott, in casu violatae transactionis recurratjon⁵⁷ az fennmaradott számadásnak a successorokon való [követelésben] a Fiamnak – melyet velem azért kötöttek, hogy minden jószágának a felét Szenczi György nevű paptúl együtt acquirálván ökegyelme örökösön, a Fiam nagyanyjával, néhai Cseklézi Zsuzsanna asszonnyal, abban való részeit a Fiamnak (az alpári kőházban száz forintig, az Verömáli szőlőben tizenkettődik részig való juson kívül, és hogy ezeken kívül, ugyan néhai Püspöki Zsófia asszonnyal együtt eladott jószágok iránt felül irt Püspöki Zsófia asszonnyak és a Fiamnak is legitima successiojok⁵⁸ szerint usque medietatem levatarum pecuniarum⁵⁹ helyes keresetek lehet) cedálnám Püspöki uram két leányinak, amint cedáltam és transferáltam⁶⁰ is.

Item. Nemes Borsod vármegyében Miskolc mezővárosában a Derék Piac utcán napkeletrül néhai Bodolai familia után ifjabbik Döri András uram, ismét néhai Döri Bálint uram maradéki, és a Gyenge familia successorai fundusok szomszédságában levő két fundusaimat, házamat és annak minden pertinentiáit, épületeit és a Szinyva vizéig tartó kertemet, mellyek napnyugatrúl advicináltatnak⁶¹ az néhai Muraközi Márton uram successorainak fundusokkal, hagyom a Fiamnak. Melly házam dolga e szerint vagyon, hogy az szegény öcsémmel megcseréltem volt az alsó fundusokban és kőházakban⁶² való nagyobb részemen az ő részét, mintsem ebben volt volna az öcsémnek. Az hűgaimnak pedig valamelly contentatiot⁶³ pénzül ígértem volt erga assumptionem evictionis contra Fiscum etiam Regium,⁶⁴ ha a város impetaltatni fog, és azzal én is, amint reája emlékezém, százszáz forintig (mellyért vagyon az praetensiojok) még in Anno 1707, de én mivel öreájok sokat költöttem, amint feljebb igaz idvezülni kívánó hit szerint feltettem, az arra háramolhatik, másként a Fiam keresteti rajtok. Annak utánna nehul-nehul napkelet, dél és észak felől fenn álló rossz falakból napnyugatrúl az általmenő két középfalakkal együtt egészen én építettem, még többet hordatván ki az alatta való két pincékből is ezer szekér ganéjnal, minthogy annak előtte az szomszédok minden affélét, nem lévén napnyugatrúl semmi kőfal, és annak felette az condescensioik⁶⁵ alkalmatossággival, mivel sok ezer németek is dögölttenek meg a városban, azok közzül is több temettetett volt oda, száznál. Mellyeket azért teszek fel, hogy lássák mind az atyafiai, s mind mások, melly sokban került nekem e rossz semmire való ház, minthogy a Tökölyi tumultusának fele idejétül fogva egészen pusztán állott mind 1708-dik esztendőig, az más (tudniillik alsó) házaknak⁶⁶ pedig, mellyeket idevezült asszony anyám a leányinak választott, csak héjazat kívántatott volna, az Rabuttin felégetésétül⁶⁷ fogva a városnak, és amint akkoron elrendeltett az napkelet felől való része azon kőháznak jutván az énvelem való csere szerint obtingalo⁶⁸ résszel együtt két részben az szegény Mátyás öcsémnek (az három rész pedig a közre maradott pitvarral az hűgaimnak) azt valamelly kovács behéjazta volt, és bizonyos ideig taxát adott az öcsém, Aszalai András számára, de hogy Csiszár István uram beleszállott, olly assecuratio⁶⁹ alatt, hogy jobban meghéjaztatja, azután ígéréte

55 (latin-magyar) itt: adásvételük

56 (latin) mégpedig azzal a feltétellel

57 (latin-magyar) az adásvétel megsértése miatt segítsen

58 (latin-magyar) törvényes öröklésük

59 (latin) a felvett pénzösszeg feléig

60 (latin-magyar) átadtam

61 (latin-magyar) szomszédosak

62 a Piac alsó részén álló ún. Hevessy-kúriáról van szó

63 (latin-magyar) kielégítést, kárpótlást

64 (latin) a királyi kincstár követelése elleni védelmet illetően

65 (latin-magyar) katonai beszállások

66 a Hevessy-kúria ingatlanai

67 Rabutin de Bussy erdélyi generális 1706 szeptemberében felégette Miskolcot

68 (latin-magyar) jutó, eső

69 (latin) biztosíték, ígélet

ellen sem taxát Andrásnak nem adván, sem még csak meg nem újítatván ökegyelme az megavult héjazatot, úgy pusztult el azon része a nagy kőháznak, és a kőfalai is elromlottanak.

Item. Ugyanitten Miskolcon Szemere Ferenc uramtúl acquirált egy fundust, melly vagyon az északrúl való soron ugyan a Derék Piac utcában az Sütő familiátúl száznegyven forintokon ugyan általam redimált⁷⁰ fundus mellett cum omnibus appertinentiis.

Item a Bodolai-pincét Hosszúfalusiné néném asszony pincéjén felyül az Angyalos Völgy⁷¹ felett, **Csabán**⁷² egy curialis és egy colonialis fundust, **Mályiban** az méltóságos gróff Szirmai Dersőffi (!) Tamás uramtúl kiváltott öt házhelyek közzül három pusztá, egyik curialis, ketteje colonialis sessiokat, a Pottornyai familiátúl néhai Dőri Ferenc nagyatyám uram által acquiralt portio-ban való részemen felyül.

Item. Ugyan Miskolcon ha életemben ki nem válthattam, váltsa ki Hosszúfalusiné asszonyomnál száz forintokban az édes atyám uram és asszonyom anyám által elzalogosított az eladás-kor nagy jó alkalmatosságú pincházás és megzsindelezett, de már pusztá formában levő pincét (mely száz forintokban vagyon inscribalva⁷³) az mint szüksége lészen reája és kiváltása aránt⁷⁴ már megalkudhatik.

Item. Miskolcon a nagyatyámrúl, néhai Dőri Ferenc uramrúl álló Alsó Malom-beli portio-nak harmadrészét, mellyet Hosszúfalusiné Dőri Sára asszonytúl váltottam ki, az mint az zálogos és redemptionalis⁷⁵ levél megmutatja.

Item. Ugyan Miskolcon az Szemere Ferenc öcsém uramtúl acquiralt és feljebb említett fundusnak végiben a Pecéig tartó Kecskeméti Miklós uramtúl, hogy a kert egyenessen mehessen le a Pecéig vett kis földcsékét.

Item a Tapolcai **Komlós** hegyen egyfelől Pécsi Péterné asszonyom, másfelől Kerekes alias⁷⁶ Vadaszi nevű ember szölejek szomszédsági közt való jó darab szőlőmet.

Item. Az **Kápolnai**⁷⁷ promontoriumon három, az **Sajószentpéteri** szőlőhegyen pedig egy darab szőlőket, mellyek ad menten Articuli XI. Anni 1687⁷⁸ a szegény második édes feleségemrúl szálottanak reám.

Item. **Sajo Vamoson** az Gelei familia által acquiralt curiaban az édes első feleségemrúl úgyis a Fiamat illető nagy részen felyül ifjú Törös György sógor uramtúl vett portio, úgymint az Törös-résznek negyedik részét, és ugyanott egy curialis házhelyben, melly Csajkos, annak előtte [...] familia által bíratott, általam acquiralt és Tamasi Márton uramtúl és tesvérhúgátúl húsz forintokon jure perpetuo⁷⁹ általam vett negyedrészt.

Item. **Nekesenben**⁸⁰ in H. f. 300, **Nyomaron** igen kevésben, **Alacsán** néhai Jaszi Márton és János uraméknak in communibus talleris centum et undecim⁸¹ az akkori pretium⁸² szerint az nagyatyám, Aszalai István uram által elzalogosított portiokat, az ott levő, néhai Barius Demeterné Barna Kata asszonyinak circiter nyolcvan vagy kilencven magyar forintokban ugyanaz nagyatyám uram által elzalogosított portiokat igyekezem ugyan kiváltani, de ha az alatt meghalok, váltsa ki az édes Fiam, Aszalai Ferenc. **Varbóci, Színi, Meszesi, Szendrőben** vagy inkább mellette a **Gersében**⁸³ való curiabeli portio, úgy ottan körül akar holott levő és a szegény atyám uram által elzalogo-

70 (latin-magyar) visszavett, visszavásárolt

71 ti. Miskolcon

72 Hejőcsabán

73 (latin-magyar) zálogba adva

74 iránt

75 (latin) megváltást igazoló

76 (latin) másként

77 Sajókápolna (Borsod m.)

78 (latin) az 1687:11 törvénycikk értelmében

79 (latin) örök jogon

80 Nekézsenyben (Abaúj m.)

81 (latin) 111 közönséges tallérban

82 (latin) át

83 nemesi kúriákból álló utca vagy városrész Szendrőn

síttatott jószágok vagy egészen vagy rész szerint általam kiváltathatnak, amint igyekezem, még életemet hogyha Isten nyújtani fogja, azok is mind a Fiamé lesznek.

Item. Szuhogyot, Felső Nyárádot, Tövissest, Telekest és több azokhoz való portiókat, melyeket néhai Pelsőczi Bebek Kata számára excindáltak⁸⁴ ki a szendrei dominiumból, aki néhai Herencseni Mátyás felesége volt, és néhai Herentséni István füleki főkapitánynak (akinek leánya volt az öreg nagyanyám, Herentseni Kata, mind fia, néhai Herentséni István uram, s mind az öreg nagyanyám, Herentseni Mária asszony, néhai More István és Herentseni Ilona asszony tutelajok in capillis existens⁸⁵ árvaleányságában bírta mindaddig, míg annak utána néhai groff Vesseleni Ferenc uram füleki főkapitányságot nyervén, néhai gróff Szécsi Mária asszonnyal együtt tutelajok alá vévén az árvát, mindenét eladták másoknak az cointeressatus⁸⁶ atyafiakkal együtt, ha Isten felneveli, keresse az édes gyermekem. **Nemkülönben: Alsó Nyárádnak és Aranyasnak** is directa mediettassit⁸⁷ néhai Fáncsi Pálné Balassa Szidónia Mária szsonytúl az édes asszony anyámról való nagyatyám, néhai tekintetes nemzeti Jobahazi Dóri Ferenc uram acquiralta, amint a levelek tartják in H. f. 2500, melly miatt ugyan az néhai méltóságos Szeleptséni György esztergomi érsek uram által impetaltatott ex eo principio⁸⁸, hogy Fancsi Pál minden jószágát úgy testálta önagységának, hogy valamely szerzeteseknek tegyen belőlök fundatiot⁸⁹. Mindazonáltal ob rationem acquisitionis uxorititiae ad medietatem intellectam⁹⁰ meghagyta usque reuolutionem praescriptae summae⁹¹, cum alioquin essent bona coronalia ad dominium Dios Györiense spectantia et praedecessoribus Fancsianorum in F. 6000 titulo pignoris inscripta,⁹² mellyekbül az több atyafiait kifizette Fancsi Pál és felesége, Balassa Szidónia Mária, a másik mediettassit pedig azoknak árendára bocsátotta megírt nagyatyám uramnak, az mint errül extalnak quietantiai⁹³ azon méltóságos érsek praefectussának, Czingel uramnak, és ekképpen az egyik mediettassát azon helységeknek, titulo legitimae acquisitionis pecuniariae⁹⁴, másik mediettassát pedig jure arendatitio⁹⁵ legitime bírta, consequenter⁹⁶ az özvegyre, néhai nemzeti Palugyai Zsófia nagyanyám asszonyra azon jussal szállott, birattatott mind a két faluknak directa mediettassok és az ökegyelma halála után megmaradott gyermekire, úgymint az édesanyámra, Dóri Zsuzanna, Hosszúfalusi Jánosné Dóri Sára és néhai Boldisar Zsigmondné Dóri Zsófia néném asszonyékra, s biratott is mindaddig pacifice⁹⁷ ökegyelmek által, míglen Egerben jezuita szerzetesek szállván bé, mind egészen azokat cameratica illegali assistentia circa annum 1690⁹⁸ elfoglalták, és azolta is bírják. Mellyeknek ámbár szintén egyik mediettásihoz, melly praedecessorim által árendára biratott, fundatione vel aliud quaecunq; jussok legitimumnak⁹⁹ tartathatik, de az melly mediettasok azokban minket concernalnak¹⁰⁰, azokban nyilvánvaló malae fidei possessorok¹⁰¹ ökegyelmek. Azokat azért szükség juris ordine¹⁰² keresni. Feljebb említett **Sajo**

---

84 (latin-magyar) hasítottak ki

85 (latin) hajadonként

86 (latin) érdekelt

87 (latin-magyar) fele részét

88 (latin) azzal a céllal

89 (latin-magyar) alapítványt

90 (latin) amiatt, hogy fele részben a feleség szerzeménye volt a birtok

91 (latin) az említett összeg visszafizetéséig

92 (latin) ezek a jószágok egyébként a diósgyőri királyi uradalomhoz tartoznak és a Fáncsiak elődeinek 6000 forintért zálogosították el őket

93 (latin-magyar) megvannak a nyugtái

94 (latin) pénzen való megszerzés címén

95 (latin) árenda jogán/bérleti jogon

96 (latin) következképpen

97 (latin) békességesen, háborítatlanul

98 (latin) a kamara törvénytelen segédletével 1690 körül

99 (latin-magyar) alapítványi vagy bármely másféle birtokjogok törvényesnek

100 (latin-magyar) illetnek

101 (latin-magyar) rosszhiszemű birtokosok

102 (latin) a jog rendjében

Vámoson vagyon még két házhely, mellyek az édesatyám több gyermekit is, ismét Dóri Sára néném asszonyt és Boldisar Ferenc s Boldisar Zsigmond öcsém uraimékat is egyaránt illetnék; de mivel azokat még néhai Szirmai István uram elfoglaltatván, nekem alkalmas summabúl álló pörlekedés által kellett rehabealnom méltóságos gróff cserneki Dersőffi Szirmai Tamás uramtúl, justo pecuniario titulo¹⁰³ bírtam azoltátúl fogva, és éltében igyekezem az atyafiakat az zálogos summabúl ad rationem proportionalitatis¹⁰⁴ kifizetni, hogy a szerint azok is az Fiam által bírattathassanak.

Item Nemes Gömör vármegyében Havas uraméknál vagyon Herentseni famíliárúl engemet **Mehiben** illető két derék fundusom cum suis appertinentiis, mellyek noha a több atyafikakat is illetnék, de mivel én cum tribus florenis legitime admonealtattam volt¹⁰⁵ néhai nemzeti vitézlő Tornallyai Márton szolgabíró uram és adjungalt¹⁰⁶ esküdte által említett nemes vármegyének super levatione trium florenorum liquidatione et concomitanter totalis ulterioris summae propter tres jam antecedenter admonitorie levandos florenos levationem et bonorum remissionem¹⁰⁷ ökegyelmeket, ökegyelmek is felvévén az három forintokat zálogos summajokat ad florenos négyszáz liquidálták¹⁰⁸, ezen okbúl nem tartozon ökegyelmeknek többet már letenni háromszázkilencvenhét magyar forintoknál, azokat igyekezem ugyan letenni, de ha éltében sem ezeket, sem Gömör Panyitban levő egy házhelyemet (melly cum pertinentiis nemzeti Boldisar Ferenc és Zsigmond uram által titulo pignorisi¹⁰⁹ huszonöt magyar forintokban bírattatik és Dusza András házhelyének hívattatik). Úgy azon Dusza András örökös jobbágy maradákit, kiket Dobos Márton uram successoritúl vett meg és Horkára ugyan nemes Gömör vármegyében transpopulált¹¹⁰ nemzeti vitézlő Zoltan Mihály uram és felesége, nemzeti Girinci Borbála asszony, nem rehabeálhatnám, az Fiam keresse törvénnel.

Item. Ugyan nemes Gömör vármegyében Putnoki territoriumban az szegény édes második feleségemrúl reám szállott pinceházas jó alkalmasságú kölyuk pincémet, mellyet méltóságos gróff Szerenyi Farkas uram azon tekintetes nemes vármegye főispánja tisztei kikértenek töllem önagysága borainak abban való rakodtatások végett az elmúlt Februrariusban.

Item. Ugyanazon nemes vármegyében Sajó Keszi, Kövecsesi, Sz(ent) Demeteri, Napragyi, Hubai és több, aminemű Ficsor András is házhelyestúl Sajokesziben, mellyeket az édes atyjátúl, néhai Ragalyi Ferenc úrtúl száz forintokon vett az szegény második feleségem, ugyanó rólla vigore Articuli undecimi anno millesimi sexcentesimali octagesimi septimi¹¹¹ legitime reám szállott jószágimat, mellyeket a szegény második feleségem temetése után második nap Ragalyi Zsigmond, Menyhárt, László és Ragalyi Anna akkor Farkas János uram özvegye legalább másfél ezer forintokat érő res mobilissimeim¹¹², feles számú köblökre menő mindennemű majorság és dézsma búzámmal, árpámmal, tönkölyömmel, zabommal, kölesemmel, sőt még akkori őszi vetésemmel, úgy Nagy Ragalyrúl és Imolyárúl bejött jövedelmemmel, nemkülönbön ökreimemmel, teheneimemmel circiter 64 öreg sertésimemmel (mellyek közzül némelleyeket lelövöldöztenek, némelleyeket cladtak), juhaimmal és kecskéimemmel, kertbeli veteményimemmel, feles szénámmal, szalmámmal, házi és konyhai eszközeimemmel, ekéimemmel, vasas szekereimemmel, házam és pincém padján lévő szerszámokkal, egyszóval minden ott levő portékáimemmel együtt, mellyek az elfoglalt épületeken kívül is háromezer forintokat alkalmasint megértenek (nagy embertelenséggel illetvén magamat is, a tortúl megmaradt tehén, borjú s egyéb húsoknak és a Tiszárúl felvitett feles szép kecségéimnek alattomban lett

103 (latin) pénzbeli jog címén

104 (latin) a birtokrész arányában

105 (latin-magyar) három forinttal törvényesen figyelmeztettem

106 (latin-magyar) mellé kirendelt

107 (latin) a három forint felvételével és ezzel együtt a további – a már előzőleg a figyelmeztetéskor felvett három forinton felüli – összeg felszámításával a [zálogösszeg] felvételére és a jószágok visszabocsátására

108 (latin-magyar) négyszáz forintig számították

109 (latin) zálog címén

110 (latin-magyar) átköltöztetett

111 (latin) az 1687:11 tc. hatályával

112 (latin-magyar) ingóságaimmal

elvitetések után) elfoglaltanak nagy törvénytelen hatalmassággal, az mellyek már processusban is vannak, mindazáltal ha éltemben végét nem érem, az Fiam mint legitimus haeres¹¹³ (mivel azokat is neki testálom) continuáltatván a processust, övéi lesznek és successoraié. Ezeket ugyan az ifjú Szentmiklosi István uram titulo defectus uxoris meae¹¹⁴ Ragalyi Zsigmond urammal való egy értelemből felkérte ugyan méltóságos Palatinus Palffi Miklós urunktól, de én annak mind Kesziben és Kövecssesen, s mind egyebütt a statutio peragalásakor¹¹⁵ annak utána pedig intra fatales dies¹¹⁶ a tekintes nemes Egri Káptalanban is contradicaltam¹¹⁷, de mindazonáltal ezek mind semmire valók az praecitalt¹¹⁸ 1687 esztendőbeli tizenegyedik és az 1715. esztendőben condalt¹¹⁹ huszonhatodik articulusok szerint, nem szál(l)ván azon jószágok a Királyi Fiscusra, amelly miatt sem az Felséges Király, sem az említett méltóságos Palatinus urunk senkinek nem conferalhatta¹²⁰.

Item. Nemes Heves vármegyében Gyöngyös Halmajon három házhelycimet pertinentiáival, jobbágyimmal és zsellérimmel együtt nyervén el nagy betegségem miatt lett nem comparitomiért¹²¹ in Neoacquistica Commissione¹²² caesarum regalium fő director¹²³ tekintetes nemzetes és vitézlő Grassalkovics Antal uram, jóllehet én insuniáltam¹²⁴ volt magamat. Minthogy az Felséges Király kegyelmes resolutioja¹²⁵ is azt tartja, hogy az elébbeni possessoroknak adattassanak, Kadas Pál uramnak adott háromszáz tallérokön facientes Rh. f. 450¹²⁶, azon leszek ugyan, hogy visszavessem éltemben és úgy szálljonak a Fiamra, mindazáltal ha nem érkezhetném, igaz jussa leszen a Fiamnak reacquisitiojára erga praementionatae summae depositionem.¹²⁷

[...] ¹²⁸

[Atyám] temetségire való költségnek is a közből kellett volna meglenni, de nem lévén miből, én vittem végben mind Csetneken az Lutheranus atyafiak templomában való tisztességes és nagy költséges temetést szegény atyám uramnak, s itt Miskocon pedig szegény asszonyom anyámnak, mellyek kerültenek legalább 300 forintokban, mellyeknek nagy részével adóssak nekem az atyámfiak, másként megvegye annak rendi szerint az édes fiam. Amit alább testalok is nekik, addig ki ne adatódjék, míg háladatosságokat hozzám meg nem mutatják és helytelen pratensiojok-ról le nem mondanak.

Nyolcadszor. Nem lehet elhallgatnom az mások vélekedésének elhárítására, hogy én olly pusztá házat vettem el számomra Miskolcon az édes asszonyom anyám kérésére, mellyet nagy költséggel kellett megépít(t)etnem, hordatván ki csak a pincéjéből is a Tökölyi háborújának elmulásától 1707. esztendeig az szomszédok által hordott ganéjt is legalább ezer szekérig, az középületét pedig nagyob(b) részent fundamentumból nehol az régi dülőfélben álló ó falakból rakatván fel, annak felépítése legalább kerül ötszáz forintokban, amint már mostan vagyon kertével s egyéb épületekkel megér legalább [...] száz¹²⁹ magyar forintokat. Az öcsém és húgaim számára esett negyedfél alsó fundusokon levő köépület pedig, melly alatt derék boltozatos pincék vannak, mellyek

---

113 (latin) törvényes örökös

114 (latin) azon a címen, hogy már nincs feleségem

115 (latin-magyar) a birtokbaiktatás végrehajtásakor

116 (latin) az ellentmondásra rendelt napokon belül

117 (latin-magyar) ellene mondtam

118 (latin-magyar) fent említett

119 (latin-magyar) törvénybe iktatott

120 (latin-magyar) adományozhatta

121 (latin-magyar) személyes megjelenésemért

122 (latin) az újszerzeményi bizottságban

123 (latin-magyar) a királyi birtokok főigazgatója

124 (latin-magyar) bejelentettem

125 (latin-magyar) szándéka, döntése

126 (latin) amely 450 Rhénes (rajnai) forintot tesz ki

127 (latin-magyar) a fenti összeg letétele melletti visszaszerzésére

128 az eredeti forrásból néhány lap hiányzik

129 a szövegben áthúzva: ötszáz, nyolcszáz, kilencszáz

ezer német forintakat is meghaladnak, csak szintén gerendázni, nehul-nehul reparálni és behéjázni lévén szükséges.

Kilencedszer. Idvezült atyám uram és asszonyom anyám számokra diversis vicibus¹³⁰ adott pénzbeli succursusokat¹³¹ is félre tévén, Lengyelországban 1710-dik esztendőben October közepe táján lett elszaladásomkor¹³² asszonyom anyámnak adtam maga és leányai, Zsuzsanna és Mária számokra száz forintokat, mellyeket, [ha] az húgaim háládatlanok lennének, vegyen meg rajtok annak rendi szerint az édes Fiam, a feljebb consignalt adósságokkal. Ebből pedig háramlonak, minthogy a felét asszonyom anyámnak elengedem, mivel a fia velünk együtt szaladott el, Zsuzsanna és Mária húgaimnak huszonöt-huszonöt magyar forintok. Nemkülönb az atyám uram és asszonyom anyám temetségére 300 forintoknak is. András öcsémnek pedig elengedem az negyed rész, mellyek szerint, minthogy az magam számár defalcalok f. 150, az más részében f. 150 négyfelé osztolva reájok, és így az András részére való 37 forintok és 50 pénzek delfalcaltván, húgaim tartoznak refundálni¹³³ f. 112.

*

(Függelék: Aszalay Ferenc feljegyzése a családi ezüstről és ékszerekről)¹³⁴

Heves Megyei Levéltár, Eger

XIII-1. (Aszalay és Fáy család levéltára) 5. doboz VIII/B 39.

Ezüst kalán magamé № 10
Feleségemrül maradott – 13
Kissebb kalán magamé – 2
Ezüst nyelű kések, 5 pár kissebkekkel – pár 21
NB.¹³⁵ Egy tengeri csigás kalánomat keresni
4 darab drága pántlika
18 reff¹³⁶ ezüst paszaman
Aranyas csésze, magamé – 1
Dolmányra való aranyas gombok makkostúl, magamé – darab 32
Item Gyöngyösen az háborúság alatt¹³⁷ csinált apró gombok makkokkal – 72
Feruska kék dolmányán is aranyas gombok pikkelyekkel – darab 24
Dolmányomon makkostúl aranyas gomb – 40
Item a Feleségem mentéjén ugyan olly tekervényes virágos gomb makkostúl – darab 28
Alatta gomboknak pár kapocs – 2
Egy belől aranyazott só tartó – 1
Ezüst kapcsok külön-különfélék, vállra valók – 47
Kézre gyöngyhöz való arany csatt – 2
Vál[l] Jra való rózsás kapocs – 40
Dolmányra való ezüst gombok makkostúl – 32
Feruska egyik dolmányán, ugyan gyöngyösi, gombok aranyas makkokkal – 20
Magam által régen csináltatott mentére való nagy ezüst gombok – darab 36

Ezüst iskatula, mellyben vagynak az felyül írt arany csattok és 4 új német forint és 2 aranyas gomb pikkellyel – 1

Item gyűrűcske teteje türkissel

---

130 (latin) különféle alkalmakkor

131 (latin-magyar) támogatásokat

132 Aszalay Ferenc 1710 októberében indult, Rákóczit kísérve, a bujdosásba

133 (latin-magyar) visszaadni

134 A feljegyzést reszkető kézzel írta Aszalay, s minden bizonynal a testamentum részének szánta

135 = Nota bene! (latin) itt: Nem szabad elfelejteni!

136 rőf

137 feltehetően a Rákóczi-szabadságharc idején

Az viseltes dolmányomon makkostúl ezüst gombok – 40
 Item 1 pár ezüst kapocs – 2
 Kapocs ugyan 18 pár – 36
 Nadrágomon ezüst kapocs 16 pár – 32
 Aranyas pártá öv
 Item 6 darab aranyos s a többi tiszta ezüst láncos pártá öv
 Övre való aranyos csatt és szíjvég 7 boglárval
 Hasonló formájú ezüst övre való csatt szíjvéggel és 7 boglárval és alatta való aranyozott 7
 sima pléhekkel

Az angliai kötött iskatulában:

Szegény első Feleségem nyakra való 10 sor gyöngy arany darabokkal és gyémántos függővel.
 Item egy nagy veres kláris

A szíves aranyos iskatulában vagynak

5 drágaköves feleségem pártájáról levett arany bogláros és 12 darab 3-3 rubintos bogláros
 konytra (!) való virágos fekete pántlikákkal, mellyeknek végin gyöngy van fűzve
 10 sor nagy gyöngy nyakra való
 10 sor kisebb nyakra való gyöngy
 2 kézre való gyöngy fekete klárisal

A szívforma aranyas iskatulában:

1 konytra (!) való 4 rubintos 3 smaragdusos arany boglár – A szíves iskatulában
 Item szegény első Feleségem 6 gyémántos kék kövű pecsétnyomó arany gyűrűje
 9 rubintos arany gyűrű
 4 gyöngyű és a közepin egy rubintú arany gyűrű
 Item 1 veres kövű pecsétnyomó arany gyűrű
 Nyakra való arany lánc

Az kerekded fa iskatulában apró gyöngyök

Talléros és forintos ezüst pénz	Rh. f. 100	
Máriásos és 7 krajcáros pénz	f. 45	.50
Item	f. 21	.51
Garas pénz	f. 72	. 6
	f. 238	.47
Egy öreg mottring arany fonal		
Szegény első Feleségem gyöngyös pártája a kiszedett boglárak nélkül.		

2. Aszalay Ferenc végrendelete (II.)

Miskolc, 1728

Heves Megyei Levéltár, Eger

XIII–I. (Aszalay és Fáy család levéltára) 5. doboz VIII. B/31

(Korábbi jelzete: Ladula C fasc. I. № 64)¹³⁸

Atyának és Fiúnak és Szent Lélek Egy örökké áldandó ISTENnek Szent Nevében. Amén.

Én idősbik Aszalai Ferenc adom emlékezetére mindazoknak, akiknek illik, hogy mivel minden embereknek, valakik születtek és születendők, meg kelletik halniok, én is megemlékezvén utolsó végemről, elsőben is alázatos szívvel magosztalom az örökké áldandó Istent, ki engemet e világra teremteni, Szent Fia által megváltani, az igaz hitre Szent Lelke által megtanítani, abban megerősíteni, idvezítő igaz hittel, remésséggel és szeretettel felruházni, hogy tudnék kiben hinni és bizonyos is lenni abban, hogy az ő nálla eltett kincsemet megadja nekem ama napon minden érdemem nélkül, amineművel magánossan értvén az emberi gyarlóságot, senki az Urat nem látta és nem is látja, méltóztatott annak utána, minek előtte az én Idevezítő Uram Jesus Christus magához szállítaná szegény lelkem, egészséges testtel és ép elmével lévén, az én irgalmas Istenem áldásából szerzett világi csekély javaimnak holtom után kikre, mennyiben szállásáról teszek illetén TESTAMENTUMOT.

Elsőben is porrá való testem koporsóját csak fekete rasa matériával vonják be és apró vaszegekkel szegeztessek le az engemet szerető feleim és édes atyámfiak, semmi pompáskodást ábrázoló címereket ne csináltassanak, sem hijjában dicsíró oratitot és búcsúztató verseket koporsóban szállott testem felett ne mondassanak, elégségessek lévén utolsó tisztességem megadására tiszteles predikator uraimék által mondandó Idvesség Tanítások az idvességnek utára mindeneket oktató Isteni Szent Írásból. Temetésem legyen az én Istenem által lelkére nézve boldogul kiszóllítottatott néhai első kedves feleségem, tekintetes nemzetes Nemethi Borbála temetőhelye mellett, az Isten ezen alázatos kívánságomat bételjesíti a miskolci nagy templom cinteremében, epitaphiumom pedig: **Haec terra tegit terram Francisci Senioris Aszalai**¹³⁹.

Másodszor. Jó Istenem dicsőségét mindenek felett előttem viselvén, hagyok az miskolci Szent Eklézsia számára száz német forintokat, az marosvásárhelyi Reformatum Collegiumnak, mellyben Gyula Fejer Varat (mellyet most Karol Varanak hívnak) tanultam volt boldog emlékezetű néhai tiszteletes Komaromi István és Kapossi Sámuel professor uraimék alatt, száz német forintokat. Az Tarcali Reformatata Szent Eklézsiának negyven német forintokat, az Sajó Keszi Szent Eklézsiának harminc német forintokat, az Miskolci iskola számára tizenöt, úgy az ispotályban nyomorgó szegényeknek is tizenöt német forintokat.

Harmadszor. Az édes Fiamat ajánlom tekintes nemzetes vitézlő Vay Ábrahám¹⁴⁰ kedves öcsém uram testamentarius tutorsága és fő curatorsága alá, s kérem az Istenre, nevelje őtet az Úr Istennek félelmében, az igaz hitet mindenek felett igazabban tanító Helvetica Szent Confessio szerint való tudományban, a jó erkölcsökben, taníttatni is a haza törvényeiben és mind jó dolgokban méltóztatassék őkegyelme, kinek mindenekben való promotioját is bizom az őkegyelme nagy jó

138 Az iraton a levéltár rendezőjének megjegyzése: *Testemanta senioris Francisci Aszalay imperfecta, tamen relicta. Tenore quorum universa bona sua filio suo Francisco testatur, eadem bona specificce recensendo, et quanam adhuc recensenda sint, declarando. Triplex testamentum prostat, ast quodvis, út praemissum est, imperfectum.* (= Melyeknek tartalma szerint minden jószágát fiára, Ferencre hagyja, egyenként számba véve a jószágokat, és az eddig még számba nem vett jószágok öröklését is kinyilvánítva. Három végrendelet maradt fent, de mindegyikük befejezetlen, amint már említettük).

139 (latin) Ez a (poros) föld fedi Aszalai Ferenc földi porait.

140 Vay (II.) Ábrahám Vay Ádámnak, Rákóczi udvari főmarsalljának unokaöccse volt. Miskolcon házal rendelkezett (ma Széchenyi u. 12. sz.)

atyafiúságára és kegyes voltára. És a végre in majus robur atque firmitatem vigore praesentium denominalom és constitualom ökegyelmét egyetlen egy kedves felyül irt Fiam, iffjú Aszalai Ferenc testamentarius tutorának, parancsolván és ezen testamentumomban meghagyván a Fiam[nek], hogy az Istent félje, az igaz Helvetica Confessiot tartó hitet megtanulja, a szerint az Istent tisztelje, éljen tiszta és kegyes életben, hogy minden lelki és testi áldások szálljonak mind holtig a fejére. Tutor uramtúl függjön mindenekben, ökegyelmét és szerelmesit becsülje, és amit ökegyelme parancsol, megfogadja, és azt cselekedje. Bartffai György szolgálmtúl is függjön, aki is holtig ötet el ne hagyja, hanem tutor uram dispositiója szerint hűséges gondot viseljen reá és jószágocskáira, s res mobilis-seire is.

Negyedszer. Mivel az édes atyámrúl és anyámrúl semmi ingatlan és ingó-bingó jószágok nem szállottanak, sőt az miskolci házra, fundusokra és két kőlyuk pincére is az Angyalos völgy felett északrúl én fizettem meg az redemptionale quantumot, noha a szegény atyám nevét inseraltattam¹⁴¹, úgy a néhai Kun János uramtúl cserélt szőlőért is, nemkülönb a nemes Pest vármegyében levő Ledéci Kokai, Toth Almasi részjószágokat én magam saját pénzén váltottam ki Kecskemét várossátul azon summán, mellyben tekintetes nemes Pest vármegye adta volt ökegyelmek által le-tett jus armorumbeli summában, derekas jószágbeli acquisitioim nincsenek, hanem az édes anyám, néhai Dóri Zsuzsanna asszony testvér öccsétül, néhai nemzetes Hosszufalusi Jánosné Dóri Sára néném asszonytúl Szikszó várossában megvettem azon fundusnak harmadrészét cum universis ap-pertinentiis, mellyet zálogban adott volt néhai méltóságos Pereni Ferenc uram öngagsága az négy vásárkori szabad korcsmájával és mészárszékével. Az Gyöngyös Halmaji házhelyek, mellyeken laknak kilenc külön levő kenyéren gazda jobbágyok, Kadas Pál uram által contra benignam suae maiestatis resolutionem¹⁴² vétetődvén meg az Fiscustúl, azokat is lehet keresni jövendőben. Az Vámosi curianak nagy része az Fiának édes anyjárúl, néhai Nemethi Borbála kedves feleségemrúl álló, mellyben az iffjabbik Törös György sógor uram részét is sub evictione perennaliter¹⁴³ megvettem hatvan magyar forintokon. Item ugyan Sajo Vamosom vettem egy curialis fundusnak negyed részét Tamasi Márton uramtúl és testvér hűgától simili jure perennali. Csabán váltottam ki méltóságos groff Szirmai Cserneki Szirmai Tamás uramtúl másfél curialis és egy colonialis sessiokat, mellyek után több szántóföldek is vannak, de nevezetessen azon földek, mellyeknek napkelet felől való végein vagyon az Boldisar öcsém uramék malma, az mint szegény sógor néhai Boldisar Zsigmond uram az méltóságos úrtúl való impetitiaja miatt féltvén azon malmát, én is pedig akkor tájban pörlekedésben lévén öngagságával, kivitt azon malmához és ott mutogatta az malomra menő szántóföldeket is, és azon kért, hogy az urat ha convincáltatom¹⁴⁴, azon földeket is exequaltassam¹⁴⁵, és ökegyelme azokért akar a Miskolci, akar Csabai territoriumban jobb föl-deket fog nékem adni cserében. Malyiban ugyan öngagsága az akkori megyezés szerint kiadott öt házhelyeket, mellyeket a Csabai portioval az nagyatyám, néhai Aszalai István uram adott volt zálogban néhai idősbik Szirmai Péter uramnak. Nemes Zemplén vármegyében Tarcál mezőváros-sában jure perpetuo vettem meg az Zombori familiátúl acquirált curialis fundusnak és kőháznak is, mellynek már héjazatja sem volt, cum suis commoditatibus et appertinentiis¹⁴⁶ hason felét ne-mes Püspöki Zsófia asszonytúl, néhai Dobronozki Mihály uram özvegyétül még ura éltében, el akarván ökegyelmek idegennek adni (minthogy idvezült első édes feleségem édes anyjárúl, néhai nemzetes Csekleszi Zsuzsanna elsőben néhai nemzetes Nemeti István uram, annak utána néhai nemzetes Püspöki Tamás uram házastársárúl mint mindkettőjöknek édes anyjokrúl álló jószág volt) háromszáz forintokon. Az miskolci napkeletre az Derék utcán északra levő házhelyeket is Szemere Ferenc öcsém uramtúl és az Sütő familiátúl magam acquiraltam, úgy az Angyalos Völgy felett az délrúl való soron Hosszufalusiné asszonyom mellett való Bodolai-pincét is az öcsémtül, Aszalai

141 (latin-magyar) írttam be

142 (latin) öfelsége kegyes határozata ellenében

143 (latin) a birtokban való megvédelmezés terhe alatt örökre

144 (latin-magyar) elmarasztaltatom

145 (latin-magyar) foglaltassam el

146 (latin) hasznaival és tartozékaival együtt

Andrástúl és a Szesztai-pincét is tiszteletes Banhorvati János uramtúl. Mindezeket, nemkülönben vigore Articuli undecimi anni 1687 ab intestato et sine haeredum solatio¹⁴⁷ Istenben kimúlt édes második feleségem, néhai tekintetes nemzeti Ragalyi Zsuzsanna asszonyról reám szállott nemes Gömör vármegyében levő Sajo Keszi, Kövecsesi, Napragi, Hubai és Szent Demeteri jószágokat is, mellyeket Ragalyi Zsigmond és Menyhárt uramék hatalmasul tölem elfoglaltanak, másnap mindjárást a szegény feleségem temetése után sexta Octobris anni 1727¹⁴⁸ feles köblökből álló búza, árpa, tönköly és árpa gabonáimmal együtt, nemkülönben a majorság ökreimmel, teheneimmel, juhaimmal és sertés marháimmal, úgy Kesziben és Ragalyon az jobbágyoknak kiadott ökreimmel együtt és ugyanaz Ragalyi, Trizsi és Imolai jószágban szegény feleségemről énreám szállott jövedelmeimmel együtt, mellyeket ifjabbik Szentmiklosi István uram impetralt¹⁴⁹ ugyan méltóságos Palatinus gróff Palfi Miklós uramtúl, de az semmire való impetratio respectu expositionis¹⁵⁰, mivel lett contra Articulos XI. 1687 et 26. Anni 1715¹⁵¹ és statutiójának contradictaltam¹⁵², mind facie locorum¹⁵³ s mind az tekintetes Egri Káptalanban, melly dolgok miatt törvénykezésre kell fakadnom mind Ragalyi uramékkal, s mind ifjabbik Szentmiklosi István urammal. Ha pedig annak vége nem érésségig Isten e világból magához veszi lelkemet, kérem az édes Tutor Uramat, ne terheltessék hova, hamarabb az édes Fiam megrontásának méltó resarcimentumát¹⁵⁴ elkövetni. Mindezeket azért hagyom az édes Fiamnak.

Ötödször nemes Gömör vármegyében az Mehi portiot és Gömör Panyiton levő egy házelyet, ahhoz való Dusza nevű jobbágyokkal, akik most Zoltán Mihály uram és felesége keze alatt vagynak, és ökegyelmek által mali informato jure¹⁵⁵ acquiraltattanak néhai Dobos Márton uram successoritúl, minthogy már azon summa pénz, mellyben a szegény öreg nagyanyámtúl, néhai nemzeti Herentseni Mária asszonytúl néhai Dobos Márton uram számára elfoglaltattanak volt, ugyan Dobos Márton uram által alattomban adott és in duplo¹⁵⁶ törvény ellen adjudicattott¹⁵⁷ summában, melly is régen kitölt. Nemes Borsod vármegyében ismét az Alacsikai portiot, mellyet a nagyatyám, Aszalai István uram adott volt néhai Jaszi Márton és Jaszi János uraméknak száztizenegy kurta és akkori időhöz képpent folyó tallérokban. Item a Nyomári és Nekeseni portioikat is igyekezem, ha Isten éltet, kezemhez venni. Hasonlóképpen Szendrőben vagy inkább mondjam, mellette az Gersében levő nemes házban és pertinentiáiban, ismét Perkupán, Meszesen, Varbócon, Színen és a tájékán való jószágokban levő portioikat is, ha én ki nem válthatom, váltsa ki az édes Fiam, másként ha kiválthatom, övéi legyenek, mind azok is.

Hatodszor. Nemes Abaúj vármegyében az első édes feleségem édes anyja álta Püspöki Tamás urammal együtt acquiralt jószágokbeli portioik végett mint transigaltam¹⁵⁸, meg van arról az Püspöki uram successorival való transactionalis¹⁵⁹ levél, az Alpári curiában vagyon a Fiamnak száz forintig való része, és azon territoriumban a Verőmáli szőlőben is az tizenkettődik rész, mellyeket azért consignalok¹⁶⁰, hogy az Kazmer Dobszai portióján kívül is tudja, mi(j)e vagyon azon nemes vármegyében.

Hetedszer a Miskolci kőházamat is egész két fundussaival és appertinentiaival, nemkülönben ugyan Miskolcon Szemere Ferenc uramtúl és Sütőéktől vett két fundusokat és pertinentiaikat.

147 (latin) az 1687:11 tc. értelmében végrendelkezés és örökösök nélkül

148 (latin) 1717. október 6-án

149 (latin-magyar) adományba kért

150 (latin) az előterjesztést illető kérelem

151 (latin) mivel az 1687:11 és az 1725:26 törvénycikkeknek nem felelt meg

152 (latin-magyar) a birtok beiktatásának ellene mondtam

153 (latin) a helyszínen

154 (latin-magyar) kijavítását, helyrehozását

155 (latin) rosszhiszeműen

156 (latin) kétszeresen

157 (latin-magyar) megítélt

158 (latin-magyar) egyeztem meg

159 (latin) a birtokot illető megegyezést tartalmazó

160 (latin-magyar) írok össze

Item Csabán egy curialis és egy colonialis puszta fundusokat, Malyiban az Pottornyai-részben levő portiom felett három puszta fundusokat, item Sajovamoson amelly negyedrészt házhelyett vettem Tamasi Mártontól, a hűgátul cum universis appertinentiis, úgy Tarcalon az ősi curianak a felét háromszáz forintokon néhai Dobronoczi Mihályné Püspöki Zsófia sógor asszonytól éppen olly puszta korában, hogy héjazatja sem volt, megvettem és megépíttetem, azt is Ferenc Fiamnak hagyom. Aszalai András öcsémnek pedig Csabán fél curialis fundust, Malyiban egy puszta fundust és ugyanottan egy puszta fundust is az Szirmai uramtól kiváltott fundusok közzül cum universis pertinentiis. Bartffai György szolgámnak, ki ab Anno 1702 hűségessen szolgált, hagyok, ha tetszik neki, akar Sütőéktől kiváltott, akar Szemere Ferenc öcsém uramtól vett fundust vegye el Miskolc várossában magának, de a kertet együtt bírja az Fiammal, és a fundus is halála után Fiamra szálljon, kire, míg él, hűségessen viselje gondját.

Nyolcadszor. Vannak a Fiamnak Tarcalon hét, Szikszón négy darab szőlei az édes anyjáról, mellyeket szegény első feleségem mostoha atyjától in anno 1706 parlagon vettem kézhez és már jól megépíttetem, azok úgyis egyedül övéi. Magam acquisitumiból¹⁶¹ hagyom számára az Tapolcai Komlos, ismét a Kapolnai és Szentpeteri hegyeken második édes feleségemről törvény szerint reám szállott szőlőimet. Aszalai András öcsémnek hagyom az Aszalai Sarkany hegy nevű promontoriumon levő szőlőmet, Bartffai György szolgámnak pedig a Kapolnai Hegyen levő Kultsar és Divinyi szőlőket.

Kilencedszer. Az miskolci Dőri familiát illető malombeli részét az édes anyám asszony Hosszufalusi Jánosné Dőri Sára asszonynak adta volt el, mellyet én váltottam ki saját pénzemen, az is a Fiamé leszén.

Tizedszer. Az édes asszonyom anyámról álló kölyuk pincékért is amint feljebb írtam, én tettem le az redemptionale quantumot, mindazon által az nagy és kisebb pincékben levő részemet hagyom Aszalai András öcsémnek. Az ő tőlle ötven forintokon megvett, de nem exolvattatott¹⁶² summa pénz pedig (mellyek illetik az Husszufalusiné asszonyom pincéje mellett napnyugatról levő kis pincét) ruházatjára és sok rendbeli jótéteményimre háramlik, és azon pince a Fiamé leszén, és az Fiamnak jövendőben kedve leszén hozzá, az néhai Eötvös Mátyás uram özvegye, Hesel Judit asszony pincéje mellett levő pincét is váltsa ki az édes Fiam Hosszufalusiné néném asszonytól vagy successoritól.

Pincékbeli jussom cserélésére a Pest vármegyei Tot Almásban, Kokaban, Ledecben és Boldog Kataban levő portiokkal egyaránt osztozzanak az atyámfiak, úgy az Miskolci malombeli részeken is, de úgy, hogy a Fiamat semmiben ne háborgassák, másként pénz nélkül ne szálljonak reájok. Putnokon is vagy egy jó pinceházas, zsindeles pincém a szegény második feleségemről, azt is a Fiamnak hagyom. *

Tizenegyedyszer. Az Szikszai és Tarcali szőlőkről és Vamosi curiaról való levelek Törös György sógor uram (aki most Szabolcson lakik) kezénél vannak, így az néhai Gelei Borbála asszony, szegény első feleségem nagyanyja testamentuma is, azokat onnét kell kivenni. Az Baji házhely is, mivel ollyatén házhelynek az árán acquirattatott, mellyeknek a fele az szegény első feleségemet illette, azt is azért teszem fel, hogy tudja meg ott való jussát is az édes Fiam.

Tizenkettődszer. Az szürethez való kádak, terhet hordó nagy hordók, sajtók és egyéb eszközök, kik között értetődnek az kapák, ortó kapák, reszelők és metszőkések is, mind itt Miskolcon, s mind Tarcalon, a Fiam számára leszénnek. Úgy a borhűtő réz dézsa és konyhára való réz vas és egyéb eszközök is az tepsikkel és egyéb házi eszközökkel együtt.

Tizenharmadicszor. Az Bécsből hozott cifra rakású íróasztal egyéb asztalim, almariumim és tizenkét bőrös székeim, ágyaim, azokhoz való párnákkal, derékaljakkal, lepedőkkel és egy új selyem, zöld környületű és a közepin veres szép tafota, másik viseltes veres bársony, aranyas szövet paplannal együtt a Fiam számára leszénnek; az két viseltes paplanok közzül egyik András öcsém, másik Bartffai György szolgám számára, egy-egy kisdéd derékaljjal és két-két alább való vánkossal

161 (latin-magyar) szerzeményeimből

162 (latin-magyar) megfizetett

maradjonak önekiek. Kató szolgáló adjon azokból egy jó vastag fejér derékalt, két fejelet és egy lepedőt.

Tizenegyedikszor. Minden asztal abroszok, tányér kendők és törülköző kendők a Fiamé lesznek, mellyek laistromban vannak az fekete táblájú hosszú jegyzőkönyvben, nemkülönbén a zsebbe való narancsszín három sellyem kendők, fejér öltözőim is, mellyekből egy párt Gyurka, a szolgám vegyen el, két párt Aszalai András öcsém. Item egy-egy asztal abrosz és két-két törülköző kendők is legyenek az öcsémé és Bartffai György szolgámé. Az fejér patyolat kendőmet pedig, mellynek kerületin arany fonalból való gazdag kötés vagyon, hagyom [...].

Tizenötödikszor. Mindennemű gabonáim és vetésim, úgy az Malyi korcsma és major háza-
im is a Fiamé lesznek.

Tizenhatodikszor. Az fegyvereim közül az szép pár francia pisztolyaim és az ezüstös flintáim, más egyik legszebbik flintámmal Ferenc Fiam számára maradnak. Az alábbvaló egy pár pisztolyaim és az rézzel borított szép flintám Aszalai András öcsémé lesznek. Bartffai György szolgámnak már kiadatván mind egy pár pisztolyai s mind egy szép flintája. Az melly flintám pedig Mohatsi kezénél vagyon, azt a marháim őrzésére állítandó pásztor számára kell tartani.

Tizenhetedikszor. Csekély ezüst portékáimról, mellyeket mind magam szerzettem, ez a dis-
positionom: a Fiamé lesznek.

Az szép gazdagon csinált ezüstös kardom rajta levő felkötő és ezüst bogláros, csattos, szij-
véges és felkötő ezüstű szíjjal.

Item tizenöt nagy pár ezüst nyelű kés, villájokkal, három pár ezüst nyelű asszonynak [való]
kések, ezek is villájokkal, és egy pár ezüstös bicsak.

Item húsz ezüst kalánok egy ezüst sőtartóval és szép aranyos csészével.

Item a finsákhöz való ezüst két kalánok.

Item szép virágos tizenhét ezüst öreg gombok tizenöt makkokkal együtt, mentére valók.

Item tizenhat jáspis gombok, a tetejeken rubintocskák vannak.

Item tizenkét jáspis gombok, megcsináltatás nélkül.

Item tizenhét aranyas forgó szárú dolmányra való virágos ezüstgombok, hasonló makkokkal,
mellyek közzül most tizennégy a Fiacskám veres mentéjén vannak, ugyanannyi makkokkal, három
pedig ugyan három makkokkal a több gombok közt vannak feltűzve. Húsz aprób(b) hasábos gom-
bok, ugyanannyi makkokkal, megaranyozva, mellyekből is a Fiam veres angliai posztó dolmányá-
ra adtam ki tizennégy gombokat és ugyanannyi makkokat.

Item huszonkét hasonló hasábos aranyas gombok, hasonló és ugyanannyi pikkelyekkel.

Item ötven aranyas szép kiseded öntött virágos ezüst gombok, negyvenöt hasonló makkokkal,
mellyekhez még öt makk vagyon, vagy egyik, vagy másik ládában.

Item harminchat szép aranyos tekervényessen vert és virágokra is metszett dolmányra való
középszerű gombok, harmincöt virágossan öntött aranyas hosszú pikkelyekkel.

Item tizenhat pár szép virágos és aranyos kapcsok, mellyek most vannak az újabb setétszür-
ke dolmányom ujjain és a mellyén való gombok alatt.

Item húsz virágossan öntött tiszta ezüst gombok és ugyanannyi s olyatén makkok.

Item. Tizennyolcadfél pár szép ezüst kapcsok, nadrágra valók.

Item. Két pár ezüst tengeri csiga formára öntött kapcsok és egy pár szép ezüst kapocs, melly
most vagyon a fiacskám zöld kamuka dolmányán, a zománcos tetejű fejér kő gombocskák alatt.

Item. Övre való szép aranyas öreg csatt szíjvégestül és hét aranyas bogláróstül.

Item. Hasonló csatt, szíjvég és ugyan hét ezüst boglárók, mellyeknek az alján aranyas plé-
hecskék vannak.

Item. Harminchat pár vállra való szép ezüst kapcsok, az tizennyolc párja szép virágossan
szíjban való, szárral öntött, a többi kígyó formára.

Item. Tizennyolc pár aranyas szép virágokra vert pléhü aranyas és zománcos vállra való
kapcsok.

Item. Tizennyolc pár szép formájú ezüst kapcsok az szép gazdag francia paszammal varrott
viola színű bársony vállal együtt.

Item. Két szép kívül ezüst angolai órák. Az képesnek a láncocskája szakadt ketté, és nagyon rajta angolai szép ezüst felyül kettős, alól hármast kötött lánc kulcsával és három peccsényomóval együtt. Az másikon az lánc vonódott ki az horgocskájából, egyébaránt kevésben kerül reparaltások, ha engem Isten az alatt kiszóllítana is.

Item. Három nadrágban kívántató szíjjakra való ezüst csattok és szíjvégek. Két ezüst ingre való csattocskák, egyike aranyazva nagyon, másik nincsen. És egy fél csattforma ezüst szép munka a szegény második feleségem számára vett, és egyik szárában megtört, de ezüsttel megcsinált árnyéktartócska¹⁶³ nyelének a végén, mellyben fekete pántlika nagyon.

Tiszteletes Tarczali Sámuel sógor uramnak az Miskolci Szent Eklézsia érdemes főpredikátorának egy nagy ezüst nyelű kést, villát és egy ezüst kalánt, úgy az ökegyelme kedves házastársának is (ki fiacskámnak néneje) egy ezüstnyelű kised kést, villát és egy ezüst kalánt hagyok.

Aszalai András öcsémnek a kerekded ezüstnyelű kést a háromágú ezüst villával és egy ezüst kalánt hagyok.

Bartffai György szolgálomnak is egy ezüst kalánt. Nemkülönbem mellettem betegségimben sokat fáraddott Tordai Szabó Györgyné asszonynak is egy ezüst kalánt és a zománcos nyelű egy pár tokos biesakot.

György Deák János sógor uramnak hagyom azt az ezüst órácskát, melly szegény Dants István uramról, az édes Ragalyi Zsuzsanna második feleségemre és rolla reám szállott, de az tengelykéje kiszakadt és üvege is meg van törve, egyébaránt könnyen megcsináltatható és másként kevés költséggel megcsináltatható.

Az négy porcella tálacsák és finscák az indiai módra festett szép tá(1)cával az úré, Tutor Uramé legyenek.

Tizennyolcadikszor. Az ön edényeim között Ferenc Fiamnak hagyok harminckét angolai óntálakat, három tálak alá való karikákat, hatvan angolai óntányérokat. Pecsényék alá való két angolai és harmadik jó ön nagy ön tálakat, sőtartókat, három ön és egy réz gyertyatartókat és koppantókat. Az apró három ön tálacsák is a Fiamé lesznek.

Ugyanaz angolai óntálakból hagyok tiszteletes Serczi Lőrinc komám uramnak négy ön tálakat.

Aszalai András öcsém négy ön tálakat és öt tányérokat, Eötvös Ferenc sógor uram az húgomtól, szegény Aszalai Zsófiától való leánykáinak négy ön tálakat.

Csiszár Istvánné húgomnak, Aszalai Máriának és Zsuzsannának két-két ön tálakat.

Tordai Szabó Györgyné asszonynak két ön tálakat.

Bartffai György szolgálomnak három ön tálakat és négy tányérokat.

Tizenkilencedikszor. Minden könyveimet, mellyek a fekete táblájú hosszú jegyzőkönyvben laistromban vannak feltéve, hagyom a Fiamnak, úgy a jószágról és szőlőkről álló leveleket is, mellyek nagy részent ugyan övék, némelylek közre valók. Item. Az Tarczali nagyatyjáról álló szőlőkről, úgy a Szikszai szőlőről, Vámosi és Szikszai curiákról álló levelek Törös György sógor uram kezénél vannak, amint feljebb is emlékeztem a XI. Punctumban¹⁶⁴, azokat onnan kell, ha másként nem, törvényesen is kivenni, másként evictoralis securitasból¹⁶⁵, és erre nézve mind magának tanácsosabb foglenni, ha az nemes Egri Káptalanban sub juramento ad transumendum¹⁶⁷ mind beadja [a birtokokra vonatkozó okleveleket], s a Fiam részéről is bátorságosabb.

Huszadikszor. Az fekete zománcos arany lánc, az kézre való arany csattocskákkal.

Item. Egy szép rubintos, egy kék köre metszett hat gyémántos, item két karnel köre metszett peccsétű arany gyűrűk a Fiamé lesznek. Aszalai András öcsémé pedig az körül négy gyöngyű, közepin rubintos arany gyűrű.

---

163 napernyő

164 11. pontban

165 (latin) a jogos tulajdonát perlő személy

166 (latin-magyar) a birtok visszaperlésére vonatkozó lehetőségből

167 (latin) eskü alatt az oklevelek átírására

Item. Az kilencven rubintú harminc arany boglárókkal és közikben fűzött apró gyöngyökkel ékesült konty[o]lt lekötő bársony párta, egy öt gyémántos gyöngyre való arany fekete zománcos függő, az négy rubintos és három smaragdusos arany, kontyra vagy mellyre való nagy boglár, az gyöngyös pártárul leszedett rubintos és smaragdusos arany boglárók, mellyek mind egészen az első édes feleségem számára valók voltanak, az Fiamé lesznek.

Úgy minden nyakra való gyöngyök, nevezetesen mellyek az szegény Haller Sámuelné asszonytúl általam vetettek, ismét más egy főre való tíz sor gyöngyök, az két kézre való tarkásan fűzött gyöngyökkel együtt.

Az mely tíz sor nyakra való gyöngyök arany golyóbiskákkal vannak öszvefűzve, mivel azokat mostani méltóságos Personalisné¹⁶⁸, tekintetes Paxi Daroczi Katalin asszonynak ígértem, azokat oda kell adni, ha én nem adhatom.

Az első édes feleségem számára vett indiai módra szépen festett kék bársonyú varró láda légyen [...].

Huszonegyedikszor. Az schezamat¹⁶⁹ hat fekete lovakkal és a bőrös kocsit is négy fekete lovakkal és szerszámokkal a Fiamnak hagyom, vagy ha úgy leszen jobb, el kell adni egyiket, nevezetesen a schézát hat lovakkal és szerszámokkal, és az árok a Fiam számára fordíttassanak. Az négy ígás lovak és vasas szekér Bartffai György szolgám dispositioja szerint kívántató szükségére valók lesznek. Az melly lovaim vannak pedig a Keresztési¹⁷⁰ vad ménesen, azok közzül egy gyermek ló adassék Aszalai András öcsémnek, más gyermek ló Bartffai György szolgámnak, a többi vagy megtartassék az Fiam számára szaporodásnak okáért, vagy (ki tudja, micsoda idők lesznek) eladattassék.

Huszonkettődikszor. Az juhaim közzül annyi tartassék meg az házi szükségre, amint Bartffai Györg szolgám ítéli. Hagyok mindazáltal belöllök Eötvös Ferenc sógor uram első feleségétül, Aszalai Zsófia húgom asszonytúl [való] két leánykainak tizenkét juhokat, Csiszár Istvánné húgom, Aszalai Mária számára is tíz juhokat, az öcsémnek, Aszalai Andrásnak tizennégy juhokat.

Huszonharmadikszor. Az szarvasmarháim közzül hat tehenek és hat szántásra való ökrök tartassanak meg, a többeket el kell adni, hagyok mindazáltal Aszalai András öcsémnek négy ökröt, három tehenet, Eötvös Ferenc uram említett két leányi számára két tehenet, Csiszarné húgomnak két tehenet, Aszalai Zsuzsanna húgomnak is két tehenet.

Item Tordai Szabó Györgyné asszonynak is két tehenet.

Item, Hosszufalusi Jánosné Dőri Sára néném asszony gyermekinek egy-egy tehenet, úgy-mint Kovacs Ferencné húgomnak és Hosszufalusi Zsigmond és Sámuel öcsém uraméknak is.

Item. Berecz Dorkónak, kit Csindom molnár fiának házásított volt ki az szegény első feleségem, jóllehet jobbágyom lévén, az pestisben megholt atyja, és arrúl valamely marhácskák szálottanak reám, de mind elvesztetek Lengyel Országban szaladásomkor, mindazonáltal hagyok egy jó üszöt.

Item. Az szegény második feleségemnek kedves szolgálója lévén Ficsor Panna, kit Keresztesre házásított ki, Halaszinak hagyok egy jó üszöt. Kati leányzó szolgálónak egy tehenet.

Item. Néhai Paloczi Horvath Györgyné tekintes nemzeti Monoki Erzsébet húgom asszony leánykájának egy pár üszöt.

Az több marhákat, hogy a cseléd kevesedjék, el kell adni, és az árokat Fiam számára tartani.

Huszonnegyedikszor. Volt Kesziben felhajtva Malyibúl hatvanhét derék sertésem, amineműeknek párja legalább az elmúlt ősszel könnyen elkölt húsz vonás magyar forintokon, azok közzül szegény második feleségem torára hármat ölettem le, a többit négy teheneimmel, juhaimmal, kecskéimmel és hat béres ökreimmel, nemkülönben ottan és Ragalyon (s úgy tetszik Imolyan is) a jobbágyoknak kiosztott ökreimmel Ragalyi Zsigmond, Menyhárt, László, Ferenc uramék és Ragalyi Anyicska foglalták el, házi és konyhára való réz, vas és egyéb eszközökkel négy ön tálakat

---

168 (latin-magyar) személynök felesége

169 csézamat

170 ma: Mezőkeresztes. Ez a helység a középkor óta a búkkaljai szilaj állattartás központja.

és két ón tálak alá való karikákat, ismét a szegény második feleségem számára csinált arany és ezüst paszamanos vállat tizenennyolc pár ezüst kapcsokkal és kék selyemmel s arany vagy ezüst fonallal tarkássan vert fűzőjét az ládában való feles vászonnal együtt titkon vitetett el Napragybúl, ismét a takácstúl többet száz sing vászonnál ugyan ökegyelmek vitettek el. Ragalyi Anicska pedig ezek felett az ház padján levő bárány, ju(h) és kecske, úgy marha bőreimet is fülem hallottára hányatta le és adta el, minthogy én nagy nyavalyában fetrengettem az ágyban a nagy házban, és ugyan onnét minden eszközöket el is hordatott, minek utánna nagy furorral¹⁷¹ mind az jobbágyokat, jószágokat, majorság búzámat, árpámat, szénámat, úgy az őszi vetéseimet is, úgy ekéimet, vasas ökrös szeke-remet, vas láncaimat, pince padján levő lepény és egyéb vas eszközöimet, házaimat, csűrömet, egy szóval mindenemet idevezült édes második feleségem eltemetése után való második nap, nem hajt-ván sem nyomorúságos nyavalyáimra, sem feleségemtől való megválásomon való keserűseimre, töllem elfoglaltanak; sőt olly hallatlan dolgot is követtenek el, hogy a Tiszárúl felszállított szép kecsgeimből, megmaradtó tehén, borjú és sertés húsoból is semmit teljességgel számomra nem hagytanak, hanem az apró házi majorság marhákkal mind elvitettenek. Hasonlóképpen Ragalyi Menyhárt három diktas nagy fejeleket, Anyicska a több ottmaradtó derékalfjakat, lepedőket, vánkó- sokat és paplant vitették el. Ezeket azért teszem fel, hogy ha halálomig végét a pörnek nem érném, a Keszi, Kövecsessi, Napragyi, Szent Demeteri jószág rehabitiojakor¹⁷² ezekről is contentumot¹⁷³ tegyenek a Fiamnak Ragalyi uraimék.

Huszonötödikszor. Jóllehet szegény Dants István uram azon okból leginkább, hogy a Kövecsessi jószágának nagyobb részét, melly is idvezült feleségemmel való acquisitioja volt, néhai Ban Sándor uramtól származott unokáinak, Ban Lackónak, Borisnak és Ilusnak ne difficultalná testálni, az Sajó Keszi maga örökös fundusát az szegény feleségemnek kétezer német forintokban legálta, mindazonáltal a felét nemzetes vitézlő Követsesi Dants Ferenc és Sándor uraméknak, mit- hogy ökegyelmeké az haereditas¹⁷⁴, relaxalom, mellyet ökegyelmek sem difficultalhatnak megadni, mivel ügyis kivált a nagy költséges épület a feleségemé volt, a fundust pedig in sortem dotis et alias rationabiles ob causas inscribalhatta¹⁷⁵ ökegyelme.

Huszonhatodikszor. Az karmazsin szín selyemből vert és gazdagon fejr szkofiummal megkötött nagy öv, ismét a tengerszín selyemből vert övnek való két darab zsinór, hozzá való két levél aranyas szkofiummal, és a nuszto zöld süvegemmel, az szegény első feleségem számára arany fonallal és aranyos szkofiummal Pozsonban varratott, de mivel ő szegény meg holt, addig, míg elkészült, és annak utánna idvezült második feleségemhez alkalmaztatott meg(g)yszín szép kamuka¹⁷⁶ szoknyával a Fiamé léznek, úgy a szép gazdag francia kötésű aranyas paszamanall varrott meg(g)yszín bárson váll is. Aszalai András öcsémé pedig a másik nuszto¹⁷⁷ süvegem.

---

171 (latin-magyar) dühvel

172 (latin-magyar) visszavételekor

173 (latin-magyar) elégtételt

174 (latin) örökség

175 (latin-magyar) hozománya révén és egyéb ésszerű okok miatt

176 selyemdamaszt

177 nyusztprémes

3. Aszalay Ferenc hagyatéki leltára Miskolc, 1729. július 20.

Heves Megyei Levéltár, Eger
XIII-1. (Aszalay és Fáy család levéltára) 5. doboz VIII. I/4

Anno 1729. di 11-ma Marty én, Ovary István esküdt, társom: nemzetes Kassay János, úgy convocált¹⁷⁸ becsületes személyek: nemes Soos Péter, Arva István, Marussi Mészáros István és Bánhalmi Nagy János uraimékkal a Sajo Szent Pétery territoriumban úgy Kápolnai határban lévő promontoriumokon situált szőlőket minek utánna felit, alját, közepit, mezsgyéjít megjártam, és minden appertinentiáit oculáltam¹⁷⁹ volna, jó lelki esméret szerint aestimáltam e szerint.

A Szent Pétery Csikos oldal nevű promontoriumon napkelet felől Aranyas János uram, nyugotrúl pedig Fodor Mihály szomszédságok között lévő egy darab szőlő juxta modernum statum¹⁸⁰ aestimáltatott kétszáz magyar forintokra. Kápolnai promontoriumon délről Barat István, északról pedig néhai tekintetes Ragályi Zsuzsanna asszonyrúl álló szőlő szomszédsági között situált egy darab szőlő, mellyet néhai tekintetes nemzetes Aszalay Ferenc uram ökegyelme most említett feleségével együtt acquirált. aestimáltatott ötven (50) magyar forintokra. Ennek észak felől lévő szomszédságában situált most említett asszonyrúl álló szőlő aestimáltatott kétszáz (200) magyar forintokra. Ugyanezen oldalon északról nemzetes Farkas András uram, délről pedig a szőlőn keresztül általvivő szekér úton alól peniglen majorság szőlő szomszédsági között lévő szőlő, mind az úton felyül s alól lévő részeket egyben consideráltam¹⁸¹, aestimáltatott kétszázötven (205) magyar forintokra.

Anno eodem diebus 16 et subsequentibus mensis Marty¹⁸² continuálván az miskolci residentialis háznak és házbéli partékáknak inventatioját¹⁸³ találtam e szerint:

Elsőben residentialis kőház, melly vagyon a miskolci Piac utcán, napkeletről tekintetes Dőri András uram és condicionalis¹⁸⁴ több atyafiak, napnyugatrúl néhai nemzetes Pedery István¹⁸⁵ uram özvegye, nemzetes Pap Mária asszony házhelyek szomszédsági között, mellette lévő két kis kamara, kőkonyha, az cselédházzal és alatta lévő pincével. Nemkülönben ennek udvarán által ellenében most zsidók utcára nyíló boltja, avagy árujoknak helye, mely is fából építetett[t], végiben lévő egy kis házzal és konyhával, ennek végiben séza¹⁸⁶ tartó hellyel avagy színnel együtt, melly épületek mostani statusokhoz¹⁸⁷ képes felviseltében lévő zsindelel vadnak befedtetve. Ugyanezen udvarban az egész házhelyen keresztül lévő épület, melynek napkeletről való végiben borház, nyugotrúl pedig ló istáll[í]ó vagyon építve, az közepin pedig az kertre nyíló ajtó előtt circiter harmadfél ölnyi ambitus, ezen épület nádkötéssel vagyon befedve. Az épületen túl való veteményes kert, benne lévő meggyes, egyéb élő fákkal együtt.

A fejér házban¹⁸⁸ talátatott zöld kályhás kemence, négy hajszín festékkal festett fogas, ugyanilly festékkal festett pléhes ajtó, két ólomban foglalt üvegü ablak, három kép rámaikon és négy címer az falban lévő almáriummal, mellyben vadnak könyvek, úgymint:

---

178 (latin-magyar) összehívott

179 (latin-magyar) vettem tekintetbe

180 (latin) jelenlegi állapota szerint

181 (latin-magyar) tekintetbe vettem

182 (latin) ugyanebben az évben március 16-án és a következő napokon

183 (latin-magyar) leltárba vételét

184 (latin) osztályos, közösen birtokló

185 A Péderyek rokonságban álltak az Aszalay családdal, Aszalay Ferenc nagyanyja Pédery Dorottya volt.

186 cséza

187 (latin-magyar) állapotukhoz

188 az utcára néző, kőből rakott főépület

- Sistemata Mundi¹⁸⁹
- Egy nagy Mappa¹⁹⁰
- Bél Uram Prodromossa¹⁹¹
- Ar(ticu)li Diaetae 1722¹⁹²
- G(enera)le Decretum¹⁹³
- Johannes Heideggerus Tom(us) 2.¹⁹⁴
- Magyar Biblia
- Tuba Magna¹⁹⁵
- Engesztelő áldozat¹⁹⁶
- Pax Corporis¹⁹⁷
- Deák Új Testamentum
- Giges Gallus¹⁹⁸
- Henricus Cornelius Agrippa¹⁹⁹
- Deák Psalmusok,²⁰⁰ lelki élet²⁰¹

189 A világ működéséről több neves munka is megjelent a 17. században, a legnagyobb hatású Galilei könyve volt (*Systema cosmicum... de duobus maximis mundi systematibus, Ptolemaico et Copernicano*. Augustae Trebororum, 1635), hasonló címmel publikálta Deusing, Antonius (1612–1666) holland orvos, fizikus, matematikus Kopernikusz rendszeréről szóló művét (*De vero systemate mundi dissertatio mathematica qua Copernici systema mundi reformatur*. Amsterdam, 1643), illetve Megerlin, Petrus ugyancsak a kopernikuszi rendszerrel írt munkáját (*Systema mundi Copernicanum, argumentis demonstratum*. Amsteladami, 1682). Bármelyik is volt meg Aszalay könyvtárában, természettudományos érdeklődésére vall.

190 (latin) térkép

191 Bél Mátyás: *Hungariae antiquae et novae prodromos*. Bécs, 1723. c. könyvét államismereti munkája mutaványkönyvének és bevezetőjének szánta. Aszalay személyesen ismerte Bél Mátyást, akinek készülő művéhez elküldte a diósgyőri várról készült rajzát és leírását. Vö: Gyulai Éva: A diósgyőri vár és környékének ábrázolása 1719-ből Bél Mátyás kéziratok hagyatékában. Aszalay Ferenc – Adatok a nemesi értelmiség művelődéstörténetéhez. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. [1991] 139–150.

192 (latin) *Az 1722. évi országgyűlés törvényei*

193 (latin) *Corpus Juris Hungarici seu Generale Decretum*

194 Johann Heidegger (1633–1698) svájci teológus *Medulla medullae theologiae Christianae*. Zürich 1716. c. munkájáról lehet szó

195 Henri de Saint-Ignace (1630–1719): *Tuba magna mirum clangens sonum, ad sanctissimum d. n. papam Clementem XI... De necessitate longe maxima reformandi Societatem Jesu, per eruditissimum dominum liberium candidum S. Theologiae L. L. Argentinae* [Strassburg], 1715. Henri de Saint-Ignace flamand karmelita, janzenista teológus műve éles kritika a jezsuiták ellen.

196 Torkos András (1669–1737), a pietizmus legismertebb magyarországi képviselője először 1709-ben Halléban megjelent imakönyve a magánáníthat egyik legtöbbet forgatott műve volt a 18. században.

197 Pápai Páriz Ferenc: *Pax corporis az az: Az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s' azoknak orvoslásának módgyáról való tracta*. Kolosvaratt, 1690.

198 Zacharie de Lisieux (álnevén: Petrus Firmianus): *Gyges Gallus c. latin nyelvű szatirikus regénye, amely először Párizsban jelent meg 1658-ban*. A regény magyarországi népszerűségére vall, hogy 1743-ban Nagyszombatban is megjelent, Aszalay azonban minden bizonnyal a francia kiadást olvasta, s hogy milyen kivételes hatással volt rá, példa rá egy Bécsből írt levele, melyben elbeszélve, hogy észrevétlenül kihallgatta mások beszélgetését, utal a regény hősére, aki gyűrűje révén láthatatlan volt: *...holott nem Gyges Gallusként, minthogy isto annulo carni tamquam jam per ipsam in profundum gurgitem projecto, voltam invisibilis*. Aszalay Ferenc levele Borsy Mihály borsodi alispánhoz. Bécs, 1725. aug. 6. Borsod–Abáuj–Zemplén Megyei Levéltár IV. 501/b XII. V. 149.

199 Cornelius Agrippa (1486–1535) fő műve az először 1531-ben megjelent *De occulta philosophia* [Titkos bölcelet] c. könyve

200 (latin-magyar) Latin zsolttárok. Nagy valószínűséggel az Andreas Spethe által latinra fordított genfi zsolttárokra van szó, melyek több kiadást is megértek a 17. század elején Németországban (A könyv azonosításáért Dienes Dénesnek tartozom köszönettel).

201 Feltehetően egy másik (esetleg a latin zsolttárokkal egybekötött) könyvről van szó, címe után ítélve a kegyességi irodalom műve lehet.

- Confessio Augustini²⁰²
- Erasmus Roterdamus

Egy jager²⁰³ táska hat csökkal együtt, szíj nélkül
 Két kis viselt dolmányka, gyermeknek való
 Egy ó süveg posztója
 Két fedeles talpas pohár
 Három kisebb talpas pohár
 Egy ujj keresztény²⁰⁴ csésze
 Öt alacsony kristály pohár
 Négy cavéhoz való fincsa
 Alája való hét tálacskák
 Egy karafina²⁰⁵ fedél nélkül
 Négy fa iskatulya aszalt gombával és gyöngyvirággal
 Egy bádóg iskatulyában valamely bors
 Egy bádóg borsoló²⁰⁶ úti ládácska
 Egy ócska cave örlő
 Egy zsacszóban egy font gyömbér circiter
 Egy fontnyi nádméz
 Herbaténak való egy bádóg iskatulya
 És nyolc albák,²⁰⁷ mellyekben eoconomiákhoz²⁰⁸ való jegyzések vadnak²⁰⁹

Az oldal kamarácskában

Tizenkét veres bőrszék
 Egy nyoszolya, melyben egy fejer vászony alsó derékalj
 Öt dictás derékalj
 Két dictás dugna
 Harmadik cartonbúl
 Hét párna varrott hajaival
 Kettő haj nélkül
 Egy peniglen rongyos viselt dicta hajjal
 Öt apró vánkás hajjal együtt
 Egy hitvános recés lepedő
 Egy rongyos sárga kerületű selyem paplan
 Más zöld kerületű viselt paplan
 Egy viselt veres csujtár²¹⁰
 Egy viseltes asztalra való szőnyeg
 Egy festett fogas, mellyen öt üveg korsó vagyon, ismét öt srófos palackok, mellyekben holmi vizek vadnak, és egy pincetokban való kristálypalack, melyben levendulavíz vagyon
 Tíz üvegben holmi destillált vizek
 Két darab viselt fekete posztó
 Egy rossz fedél nélkül való pincetokban öt kristálypalack, fa dugóval és ebben egy sróf nélkül való palack is vagyon

---

202 (latin) *Ágostai hitvallás*

203 (német-magyar) vadász

204 újkeresztény = habán

205 palack

206 borstartó

207 (latin-magyar) kitöltetlen

208 (latin-magyar) gazdasághoz, gazdálkodáshoz

209 papírok

210 csótár, nyeregtakaró

Egy tábori ágy ládástúl
Egy jó forma nagyságú réz mozsár törőjével együtt
Egy réz tepsi
Harmadfél kósó
Egy gyermeknek való dobocska
A kamara két ablakján vas rostély, az harmadikán deszkából csinált fekete tábla, és két al-
márium, leveles

A kis kamarában találtatott egy ó bőrös láda, melyben egy buja²¹¹ vászony vesszőssen szőtt elő-
ruha.

Két kötéses patyolat előruha, melyben alól és kétfelől kötés vagyon var[r]va
Két slesiai²¹² gyócs jó előruha
Harmadik viseltes
Két gyócs ingváll
Tizenkét tányér keszkenő, még el sincs metszve egymástúl
Öt zöld selyemmel elvarrott fejel haj
Két virágos asztal abrosz
Nyolc új törölköző kendő veres pamuttal
Két darab selymes és arany fonállal varrott lepedő, végire való viseltes darab gyócs és varrás
Öt ezüst fonállal és karmazsin színű selyemmel varrott fejel hajak
Egy virágos fejr fátyol ingváll
Négy újj fejel hajak, különb-különbféle selyemmel varrattak
Négy selymes varrású fejel haj
Egy pár ingvál[|]ra való kötés fodor
Egy fekete tafota haj végére való zsacskó
Két réces gyolcs lepedő
Egy asztal abrosz
Egy sokféle selyemmel varrott lepedő
És négy egymás végiben levő még el nem metszett törölköző kendő, négy nyüstös

Ezeket mind ezen most következő hajszín ládában raktuk bé.

Ezekon kívül ezen hajszín ládában vagyon:

Egy viselt selyem matériából álló kopott, színhagyott veres furhang²¹³
Egy meggy színű bársony váll arany paszománnyal, rajta levő ezüst kapcsokkal, mely köz-
ben vagyon hajtva egy selymes fejel haj
Egy zöld tábit²¹⁴ szoknya, arany csipkével és paszománnyal
Egy meggy színű kamuka arany varrású és paszományos szoknya, varrás és paszomány bé-
takarására, közötté vagyon egy törölköző kendő, item e között mel[|]yre való darab kamuka arany
varrással.

Két karmazsin színű szkofiummal kötött férfiúnak való selyem öv.

Egy szkofiummal kötött férfiúnak való tengersiz selyem öv

Item circiter fél vég tengersiz selyem zsinór

Egy fekete fátyol előruha

Egy darab koporsóra való vizsla színű fél tábit avagy tubinét, öt rőf

Egy angliai kötöt[t] kerek iskatulyában három nyakra való jóféle gyöngy tíz-tíz sor, az legkissebb
szeműnek vagyon vagy két sorban valami híjja

Két kézre való gyöngyök fekete kláriszal füzve, két arany csatjaival együtt

Egy kontyra való tizenöt rubint[t]al és apró gyöngyös boglárokkal ékesítve

---

211 török kelme, finom vászon

212 sziléziai

213 függöny

214 posztófajta

Más kontyura való nyolc boglárókkal
Egy öt gyémántú arany boglár
Egy kontyura való rubintos és smaragdos arany boglár
Egy nyakra való arany lánc, gombnak való egy veres kláris
Egy smaragdos boglárócška
Egy gyűrőben való türkes²¹⁵ kövecské
Három zománcocška

Ezen iskátulya bépecsételtetett általunk.

Egy szív formájú aranyas üres iskatolya, tíz fejer kő gombocška vagyon benne és tíz pár pikkely, ugyan kő.

Egy fa iskatulyácskában tizenhét virágos ezüst gomb, mellyek mellet[t] 15 pikkely vagyon, ezek mentére való öreges gombok

Egy pléhes pártá öv
Más karikás kisebb aranyas pártá öv
Két övre való ezüstös, egyik aranyas csat szíjvégekkel
Övre való hét aranyos boglár
Item hét ezüst boglár
Tizenhat pár nadrágra való ezüst kapocs

Egy ezüst haj tő

Ezek megmértvén, tesznek in univrsium²¹⁶ három fontot és hetedfél latott.

Ezen ládában vagyon egy réf²¹⁷ és $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{8}$ új színű spanyol²¹⁸ posztó

Ferencke zöld kamuka²¹⁹ dolmánykája, rajta 12 pár üveg gomb vagyon, és egy pár ezüst kapocs a gombok alatt

Ferencke metczin²²⁰ nadrága, vagyon rajta tíz pár ezüst kapocs

Veres és kék selyem rojtok

Egy kised selyem öv szkofiummal kötött, mellette levő egy csomó veres selyem zsinórral

Egy fekete bársony fejkötő, melyben egy aranyos szélű fekete selyem fátyol keszkenőnek való vagyon

Egy vég sláér²²¹, egy ingvál[í]ra való kötéssel és egy darab közönséges kötéssel együtt

Egy viselt tafota kuklya²²²

Egy karmazsin színű béletlen gyermeknek való mentécske, rajta vagyon 14 pár aranyos gomb

Egy nagy embernek való tengerszínű angliai dolmány, húsz pár aranyos gomb és tizenhat pár ezüst aranyos kapocs vagyon rajta az ujjain

Egy fahéj színű angliai posztó dolmány selyem zsinórral és gombokkal s nadrággal, benne lévő bagaria²²³ szíjjal és ezüst szíjvéggel együtt.

Kilenc tekeres pázsit színű sodratlan selyem s három publicán²²⁴ színű

Egy veres szőr öv és egy viseltes kised tengerszín öv

Egy nadrágban lévő bagaria szíj ezüst csattal és szíjvéggel

Két selyem sárگا keszkenő

Egy kócsagtól[í] tokostúl, mellyen két boglár vagyon, hat rubint[t]al és egy smaragddal

---

215 türkiz

216 (latin) összesen

217 rőf

218 spanyol

219 selyemdamaszt

220 meggyzín = vörös

221 Schleier (német) = fátyol(szövet)

222 csuklya

223 finom bőr

224 pelikán

Két pár veres karmazsin papucs
 Egy kávé edények alá való festett deszka credentia
 Egy tükör
 Tizenhat pár öreg ezüstnyelű kések
 Négy pár ezeken kívül kised asszonyembernek való
 És még is egy gömbölyeg nyelvű háromágú villával együtt
 Ismét huszonhárom ezüst kanál
 Gyermekeknek való két kis ezüst kanál
 Még is herbatéhoz való két kis ezüst kanál
 Tizenkét pár ezüst gomb, tekervényes, egy mogyorónyi nagyságú pikkelyekkel
 A kalánokat és utána consignált ezüst partékát megméretvén, téssen két fontot és 29 latot.
 Három pecsétnyomó arany gyűrű, kettének a köve veres carniol²²⁵, az harmadiknak kék, kerületit hat gyémántocská ámbiálja²²⁶
 Két arany gyűrű, egyik rubintos, vagyon benne kilenc rubint. A másik gyöngyös, négy öreg gyöngy vagyon a fejiben és egy rubint
 Ezen ládában találtatott egy festett varró láda, melyben vadnak: tizenhat veres kő gombok, melyek tetején egy-egy rubint vagyon és zománcos rózsácska.
 Ismét gombnak való száratlan veres kő
 Tizenhat aranyos gomb 15 lapos mak[k]jával együtt, mentére való
 Húsz pár virágos ezüst gomb pikkelyeivel és egy pár ezüst kapocs, dalmány gombjai végében való
 Huszonkét pár kised aranyos gomb pikkelyestűl
 Harminchat aranyos gomb, apró, mellette levő negyven pikkelyel
 Ezeken kívül húsz pár vál[ ]ra való rózsás és S-forma igen szép ezüst kapcsok
 Tizennyolc pár és egy vál[ ]ra való ezüst lapos kapocs
 Megin öt pár kígyós fejű vállra való ezüst kapocs
 Nyolc pár öreg ezüst kapcsok, nadrágra valók, és egy eltörött kalán nyelének a vége
 Három aranyos gomb, egy mogyorónyi nagyságú pikkelyeivel
 Hat kisebb aranyos gomb makkostúl
 Tizenöt pár aranyos zománcos rózsás vál[ ]ra való úri kapocs
 Egy kis ezüst virágos iskatulya, melyben vagyon két ujj német forintos, két kétpoltúrás garas, egy arany kis pénz, egy grajczár, három pár ezüst kapocs, másfél ujj[ ]nyi ezüst láncocská.
 Ezen varró ládában levő ezüst partéka téssen mind öszve két fontot és tíz latot, a gombokban levő spargákkal együtt.
 Egy ezüstös árnyéktartó,²²⁷ minden pántlika nélkül
 Hat karika ezüst szkofium
 Hat lat és egy nehézék²²⁸ ezüst paszomány, téssen 14 réffet²²⁹, fél fertály hijja
 Egy darab cammerlot²³⁰
 Egy fél fekete bársony fejkötő, széles[s]égében fejkötőre való arany paszománnyal együtt
 Fára feltekerve egy kevés veres sodrot[t] selyem
 Pálcacskára való egy kék selyemből és ezüst fonálból szót[t] pántlikácska
 Két ingváll ujjára való fejér varrás
 Hét asztal abrosz, hat vastagabb, egy vékonyabb
 Egy ujj zöld tafota kerületű selyem paplan
 Egy veres gyermeknek való dalmanka, vagyon rajta 14 pár apró aranyos gomb

225 karneol, vörös színű kő (kalcedon), gyakran véstek címert bele

226 (latin-magyar) keretezi

227 napernyő

228 nehézék

229 rőföt

230 teveszőr

Egy szőtt avagy kötött széles öv, mellyen négy ezüst aranyos gomb vagyon
Egy viselt gyermeknek való nadrág, fahéj szín, és egy háj szín mentécske

Az ön edények consignatioja²³¹

Vagyon 59 ön tányér
Öreg tál № 3
Kisebb – 12
Még is kisebb – 28
Gyermeknek való – 3
Elolvaszott – 1
Tál alá való karika – 3
Ön mosdó medence – 1
Ön credentia – 1
Ön sótartó – 3
Ön gyertyatartó – 3
Réz gyertyatartó – 3
Egy koppantó
Két ros[s]z borsoló láda
Két üres pincetok

A kis kamarában levő almáriumban

Egy ezüstös kard, felkötő, ezüst csattos, bogláros és szíjvéges karmazsin kard szíjjal
Két pár veres karmazsin bokanacs
Két tábla rókamáll béllés
Idvezült Aszalay Ferenc uram téglá színű rókaháttal prémezett selyemgombos mentéje
Egy nádpálca
Egy szűnyogháló
Egy kék remek ujj nadrág
Egy ó kantár réz boglárokkal
Egy szegre való romlott óra
Herbaténak való bádoggannácska
Csipkét sikarló²³² réz
Rezes görbe kard szíjjastúl
Négy flinta
Eg öntött csőjű karabély
Három pár pisztolly
Egy rézzel borított tentás láda, melynek fiókjában némely missilesek vadnak
Találtatott egy kised veres láda is, melyben literale instrumentok²³³ vadnak
Egy bors őrlő
Egy kis lombik két csőjével együtt fedél nélkül
Két réz katlanka
Egy bádog töcsér

A nagy almárium alatt vadnak ó kapák, metszőkések, egy béklyó és holmi pántok, rossz
rozsdás vasak

Egy zsákban vadnak holmi együnnen-másunnét küldött missilesek, egy kis gyermeknek való
hajsín nadrággal együtt

Egy bőr párna zsák

A cseléd házban találtatott

Egy vass nyárs

---

231 (latin) összeírása

232 dörzsölő, tisztító

233 (latin-magyar) íróeszközök

Egy rost. Egy pecsenye alá való
Egy melegítő
Egy fávágó fejsze
Két lámpás egyik lantornás, a másik üveges
Egy nyereg alá való viseltes pokróc
Egy szita
Egy fa sótartó

A pitvarban

Egy pohárszék-forma fejer almárium
Egy tálas és egy deszka lóca
Egy réz fazék melegítővel

A ház padlássán

Egy nyársot forgató folyó óra-forma elromlott kerék²³⁴
Egy ló és két tinó bőr
Három juh bőr
Egy hosszú asztal lábostúl
Nyolc négynyüstös zsák
Kilencedik igen rossz
Egy sátor fályaival, minden appertinentiaival három darabban
Egy bőr általvető
Egy rongyos ponyva vászonybúl
Egy kisdéd szór ponyva
Egy jó ponyva
Egy fekete superlátos²³⁵ nyoszolya
Egy viselt olasz fal²³⁶
Egy zsákban fél vékányi apró dara
Öt vékányi lencse
Hat dupla új hám, fekete csatokkal
Hat kantár és hat fék szárok nélkül
Négy közönséges hám istrángok nélkül
Két nagy nyárs
Egy káposzta gyalu
Egy rosta
Egy készített bárány bőr
Négy vannácska²³⁷ túró
Egy vanna²³⁸ írósvaj
Holmi díb-dáb cserép edény
Réz és ón urinale²³⁹
Két konyhára való vass kanál
Egy lábatlan vass serpenyő
Három réz földő
Egy fejer nyoszolya
Egy kő közepű asztalka, láb nélkül

---

234 Ezt a (feltehetően folyó vízzel működő) nyársforgató készüléket Bécsben vette Aszalay. 1720. máj. 18-án írja a feleségének: "... egy magátul nyársat forgató pecsenyesütőt veszek.... igen jó alkalmas eszköz, a cseléddel addig más munkát lehet tétetni." Heves Megyei Levéltár XIII-1. 5. VIII. B/20

235 baldachinos

236 spanyolfal, paraván

237 kádacska

238 kád, kerek faedény

239 éjjeli edény

A borház mellett való ambituskában

Egy seza minden készületivel

Egy ó sajtó

A ló istáll[1]óban

Négy barna ló és egy deres ló

Egy itató nagy dézsa és egy ló vakaró

A kertnek két oldalán meglehetősen sövény találatott, az végét pedig elrontotta az árvíz

Az udvaron egy lovas vasas szekér és egy ujj vasas kerék első tengelyhez való. Egy vas lánc.

A zsidók színje padján vagyon egy elhányott séza, melynek számszáma többire mind elromlott.

A borházban

Vagyon öt vass rosta

Hét szállító kád, kettő fenék nélkül vagyon közöttte

Tíz zsák, egy zsákban egy kevés lencse

Két vasas vanna

Két törköly vágó rövid nyelű kapa és egy lapos kapa

A szőlő alatt napnyugot felől való pincében

Vagyon két átalag²⁴⁰ essentia²⁴¹

Hét átalag asszu szőlő bor

Egy átalag mászás asszu szőlő bor

Kilencedfél hordó ó bor

Huszonkét hordó új bor s ½

Három bor seprő

Hét üres hordó és két átalag

Az által ellenben lévő pincében

Vagy hét ó bor

Egy átalag ürmes ó bor

Nyolc hordó ujj bor

Harmadfél hordó löre

A lőrés pincében

Vagyon tizenöt hordó aljas löre

A ház alatt lévő pincében

Szép tiszta búza cub(ulorum) 3 ½

Egy átalag túró

Egy törkölyhordó kád

És két szállító kád

Még is a borházban

Búza cub(ulorum) № 6

A másik kádban cub(ulorum) 7

És három zsák liszt

A miskolci Alsó Malomban néhai Döry Ferenc uram portiojának tertialitással

Mályiban találatott

Tchén № 18

A(nn)o 1726 üsző tinó – 5

A(nn)o 1727 üsző tinó – 7

A(nn)o 1728 rugot[t] borjú üsző – 11

Bika borjú – 6

Tulok – 3

Jármas ökör – 10

---

240 átalag, kisebb hordó

241 aszúeszencia

Kanca ló – 6
Tavalyi kanca csikó – 1
Szekres avagy hámos ló – 4
Öreg kos № 18
Tavalyi kos bárány – 10
Juh – 199
Tavalyi jerke – 42

Ugyan Mályiban vagyon az ország útja mentében egy korcsma avagy vendégfogadó ház, árendában bírja most Egasszegi Mátyás, ad esztendőig árendát 31 magyar forintokat.

Vagyon most egy ház pitvarostúl.

A pitvarbúl fábúl ravatt pince nyílik ki, capacitassa mint egy nyolc hordónak való.

És most felette újonnan épített[et] kezdett[et] ház, kinek még az végén és két oldalán való faljai vadnak megtapasztva, padlása is még nincsen.

Vagyon majorház is, mellyben egy szoba, pitvar és kamara találtatik, fenyő deszkával padlott a ház, az kamara pedig fenyő deszkával és egy kis helyen sövényvel padoltatott.

Mellyben vagyon egy rost. Egy nyárs.

Egy zsindice főző nagy réz fazék és egy sajtnyomó szék, a másik romlott, egy nagy dézsa, juhtéjnek való és két fejtő sajtár.

Kívül az udvaron egy vasas szekér, ökör után való

Négy lánc

Két fejsze

Két eke

Négy jó szántó vass, ötödik ócska

Egy csoroszllya

Két vass villa

Két üsztöke és egy szíjj ostor

Egy ó szekér el vagyon hanyva, de igen viselt, a vasai amit érhetnének

Egy rámás fűrész

Egy hosszú két kéz fűrész

Egy nagy vastag fűrő

És egy files véső

Húsz zsák őszi búza vetés

Miskolcon is két köböről való

Miskolcon az város alsó vége felé a Derék utcán napkelet felől Sütő Péter, nyugotrúl pedig Debretzeni István uraimék szomszédsági között levő funduson:

Vagyon egy oldal ház, melyben két szoba és egy pitvar vagyon építve szalmával vagy gazzal fedett.

Az udvaron találtatott két romladosott kis házacská, végiben levő rossz pitvarkákkal, mellyektül még eddig szolgálni szoktak a lakók vagy zsellérek amiben kívántatott és semmi meghatározott taxájok nem volt.

Hanem az fundusnak napnyugott felől való oldalán épített[et] egy kovács műhely, mellyet az most benne lakó kovács épített ex fundamento.²⁴² Taxája esztendőig flor. 8, mellyet mesterségbeli munkájával defalcálni szokott.

Itt találtatának Daru nevű cigányok is, Zsigmond, Ferenc és János a keresztnevek.

Ezen fundusnak hátulsó részében vagyon egy sövényvel bekerített veteményes kert.

Ugyan Miskolcon egy veremben találtatott:

Tavaszi búza cubulorum № 48 ½

Árpa – 16

Zab – 14 ½

---

242 (latin) alapjaitól, teljesen

Ezekon kívül két leveles fiókos almárium és egy leveles hajszín ládácska, mellyekben könyvek, jószágokról való levelek és feles missilisek vadnak, találtattanak, mellyeket bepecsételve hagyunk az háznak nagyobbik kamarájában.

Vagyon egy dézsmaadó szőlő az Tapolcai promontoriumon az Komlos oldalon circiter huszonnyolc ember kapálló, mellynek is felét, alját, közepét megjárván, az tőkéi öregeseknek látشانak, igen kevés sőt semmi homlítás többire nem találatott benne, máskint a szőlő elég saru tőkékkel vagyon.

Más darabb szőlőcske is vagyon, egy az Rusin oldalon²⁴³ Csizmadia János szomszédságában, melly is palántos és meglehetősen sűrűséggel vadnak a tőkék benne, de most fedetlen volt és alja munkában vagyon.

Quae praemissa per nos diligenter investigata et consignata, quod tali modo sint inventa recognoscimus inque majorem fidem hasce nostras recognitionales propriis subscriptionibus nostris munivimus. In oppido Miskolcz Die 6-ta Aprilis 1729.

Inclyti comitatus Borsodiensis judlium et ad hancee inventationem per deputationem exmissus

Stephanus Ovary m. p.

Ludovicus Kükemezey m. p.²⁴⁴

LAST WILL AND INVENTORY ASSETS OF FERENC ASZALAY, FORMER SECRETARY OF PRINCE RÁKÓCZI (MISKOLC, 1728–1729)

Ferenc (Frances) Aszalay de Szendrő (1674–1729) was born in a Miskolc noble family, his father was Andreas Aszalay vice-count of Borsod county, he joined Rákóczi's state administration in the very beginning of the Hungarian war of independence launched against the Hapsburg king and empire (1703–1711). He served as secretary for the administration and court of Frances Rákóczi II., prince and duke of Transylvania and Upper Hungary. In 1711 he followed Rákóczi into exile in Poland with his wife, but after a couple months they returned to Hungary due to the reconciliation between King Joseph I. of Hapsburg and the Hungarians. Frances Aszalay as a well-educated clerk and politician began a new life in his noble residence on Market street of Miskolc, he became also vice-count of Borsod county and one of the main leaders of the reformed church in North–East Hungary. Shortly before his death he prepared his last will in two exemplars by his own hand (having excellent calligraphy used on the chancellery of Rákóczi, too), later, 1729, after his death was made an inventory on his assets by his heirs and the town administration of Miskolc. These documents of Hungarian language from the Aszalay-archive preserved by the County Archives of Heves County (Eger) could be regarded as sources of the 18th century's culture and town history, because Aszalay's last will and inventory assests contain the list of his estates inherited from his ancestors and acquired by himself, as well, and the personalty, houshold stuff of a Hungarian country noble-man of this era.

Éva Gyulai

---

243 miskolci szőlőhegy

244 (latin) Elismerjük, hogy alapos vizsgálat és összeírás után a fentieket ilyen módon leltárba vettük és hitelesítő iratunkat a nagyobb hitelesség kedvéért aláírásunkkal is megerősítettük. Kelt Miskolcon 1729. április 29-én. Nemes Borsod vármegye összeírásra kiküldött szolgabirái: Ováry István és Kükemezey Lajos saját kezűleg.

ROZSNYÓ 1849-ES PAPÍR SZÜKSÉGPÉNZEI

ZSUPOS ZOLTÁN

1848. március 15., a forradalom győzelme után április 7-én megalakult az első felelős magyar kormány, és az áprilisi törvények szentesítését követően az osztrák állam és a magyar Szent Korona országai között egyetlen közös intézményként csupán a király személye maradt. Minden más feladatot önálló magyar intézményrendszer látott el, így a pénzügyek területén is nagy változás következett be: sor kerülhetett az önálló jegybank létrehozására és saját pénzt adhatott ki Magyarország. Ehhez azonban időre volt szükség. Noha Kossuth Lajos április közepén már megkezdte pénzügyminiszteri munkáját, a pénzügyminisztérium csak május elsején vette át teljesen az ország pénzügyi irányítását. Az államháztartás bevételei bizonytalanok voltak, míg a mindennapi forgalom a váltó- és papírpénzek hiánya miatt akadozott nagymértékben. „A pénzügyminiszter összes további pénzzel kapcsolatos intézkedése tulajdonképpen az állami hitelügy önállósodását szolgálta, ennek részeként a papírpénz-kibocsátás pedig lényegében a különböző banki műveletek segítségével felvett hitelek sorozata volt a későbbiekben, úgy hogy külföldi kölcsön szóba sem jöhetett.”¹

A kamatos kincstári utalványok, a bankjegyek, az államjegyek és a kamat nélküli kincstári utalványok kibocsátásának folyamatát az előbb idézett munka áttekinti, ezért arra nem térünk ki. Azt azonban el kell mondani, hogy a magyar pénz, főleg a mindennapi pénzforgalomban használt aprópénz minden törekvés ellenére legtöbbször hiánycikk volt. A pénzjegynyomda felszerelését a súlyos hadi helyzet miatt 1848 végén a fővárosból Debrecenbe szállították, majd a hadiszerencse fordultával 1849. május végétől megkezdtek azok csomagolását és Pestre történő visszavitelét. Mindez tovább nehezítette az amúgy is szükségét szenvedő gazdaság helyzetét. A katonák fizetése elmaradt, az emberek éheztek, az aprócikkek vásárlásához nem állt rendelkezésükre váltópénz: az ország különböző vidékein ettől az időtől kezdve bocsátott ki több település helyi szükségpénzeket.²

„Az 1848–1849-es papír szükségpénzek földrajzilag sajátosan három országrészre oszlanak. A kiadások zöme a felvidéki bányavárosok, ipartelepek hadműveletileg érintett területére esik. A másik az ország déli szakaszára, a Déli-Kárpátok szénben és kohászati anyagban gazdag ipartelepeire tevődik, ahol a kurrens pénz és főleg a váltópénz eltűnése bénította a termelést. A harmadik a Drávától délre Fiume-Karlóca kereskedelmi góccok, átrakodóhelyek gazdasági lüktetését befolyásolta s ezt segítették a papír szükségpénz kiadások.”³

„A felvidéki helységek 1849 áprilisától szeptemberig kibocsátott, vagy kibocsátani szándékozott szükségpénzei azonban – függetlenül az általános pénzügyi krízistől – kizárólag a szabadságharc hadszíntér területi ingadozására, a magyar és osztrák hadak vonu-

1 *Leányfalusi Károly–Nagy Ádám*: Pénzek 1848–49-ben. A magyar forradalom és szabadságharc pénzei. Kecskemét, 2000. 27.

2 *Leányfalusi–Nagy* i. m. 37. és 113., A papír szükségpénzekről *Ambrus Béla*: Magyarország papír szükségpénzei 1723-tól 1914-ig. Budapest, 1977.

3 *Ambrus* i. m. 9.

lásának függvényeként keletkeztek. A legkorábbi április 3-i keltezésű Lőcse, a legutolsó szeptember 1-i kibocsátású Dobsina városkák sorozatai. Túlsúlyban július–augusztusban került sor (megjelentetésükre, amelyek) mintegy nyomtatott okmányai és ereklyéi a felejthetetlen eseménysorozatnak.⁷⁴ Ambrus Béla jól összefoglalta az idevonatkozó ismereteket, de, mint a következőkből kiderül, a felvidéki papír szükségpénz-kiadás nem volt, nem is lehetett független az általános pénzügyi krízistől.

A Kek nyomda Rozsnyón

A Kek család Földvárról került Rozsnyóra, ahol az 1780 körül született Kek József 1826-ban megvásárolta a lőcsei származású Mayer Károly József nyomdáját. A nyomdász mint császári és királyi könyvnyomtató, 1831 és 1839 között a főtér északi házsorának egyik ma is álló épületében működtette azt⁵ (1. kép). Számos fontos kiadványt jelentetett meg, egyebek között 1829-ben Marikovszky György: A Nagy-Rötzei orvosviznek elbontásáról, orvosi erejéről és hasznairól szóló művét (2. kép), 1831-ben a Sajtószabadság című írást, a rozsnyói püspöki megyében elhangzott egyházi beszédeket, 1837-ben Hollók Imre: Egy pillanat a Dé'smákra, 's különösen a gömöriek' czélszerű használatira (3. kép), ugyanebben az évben Matúsik András: Alphabetum et orthographia universalis című munkáját, továbbá nyomdájának terméke volt a város első folyóirata, a Hollók Imre paptanár szerkesztésében 1834-től megjelent Egyházi Töredékek.

1. kép. A főtér északi házsora a püspöki székesegyházzal és a ferenciek templomával.
A Kek nyomda épülete az utóbbi mellett található. Borovszky i. m. 125.

4 Ambrus i. m. 11.

5 Tököly Gábor: Ki kicsoda Rozsnyón. Somorja, 1999. 166.

A'
NAGY-RÖTZEI
ORVOSVIZNEK

elbontásáról, orvosi erejéről
és hasznairól.

I R T A

Nagy Toronyai MARIKOVSKY GYÖRGY
O. Dr. Tttes Gümör Kis - Hontal törv.
egygyes. Vármegye Physicus, több
Tttes. Vármegyéek Tábla Birája 's a' Jé-
nai Mineralogica Társaságnak levelező
tagja.

RO'SNYÓN 1829.

Nyomatott Kek Jósef betűivel.

2. kép. Marikovszky György: *A Nagy-Rötzei orvoslviznek elbontásáról, orvosi erejéről és hasznairól.* Rozsnyó, 1829. Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) példánya

EGY PILLANAT
A'
DÉ'SMÁKRA.

'S KÜLÖNÖSEN

A' GÖMÖRIEK' CZÉLSZERŰ HASZNÁLATIRA

Hollók Imre

által

RO'SNYÓN 1837.

Kek Jósef Cs. Kr. szab. Könyvnyomató Intézetébe.

3. kép. 1837-ben Hollók Imre: *Egy pillanat a' Dé'smákra, 's különösen a' gömöriek' czélszerű használatira.* Rozsnyó, 1837. Az OSZK példánya

1839-ben, egy évvel apja halála előtt Kek László vette át a nyomdát, melyet 20 éven át, 1859-ig működtetett. 1840-ben, édesapja életében még azt írta, hogy „Ro'snyón Kek Jó'sef cs. Kir. Szab. Könyvnyomató intézetében 1840.” vagy „Rosnyón Kek Josef betűivel 1840.”, amint az a Hivatalos jelentés a marha pestisnek Nagy, és Kis-Veszverésen történt beoltásáról Sz. Jakab Hava 26-kán 1839-ik évben című kiadványon is olvasható. Az ugyanebben az évben kiadott Az 1840-ik évben alkotott törvényeknek, a Közönséget különösen illető cikkelyein már az került feltüntetésre, hogy „Nyomatott Kek örököseinél”, de ugyanezt nyomtatták például a Méltóságos és főtisztelendő Vásonkeői gróf Zichy Domonkos úrnak ő nagyságának midőn Ro'snyón Püspöki székét elfoglalná 1840. című kiadványra. A későbbi években aztán már a „Rozsnyón Kek László betűivel” szöveg szerepelt.

Idézzük Tököly Gábor további sorait a nyomdászról: „A kicsiny Rozsnyó méretehez képest meglepően sok könyv és folyóirat került ott kinyomtatásra. A bőséges termés magyarázata Rozsnyó nagy múltra visszatekintő iskolatörténetében keresendő. Kek László nyomdájában született többek között Pavol Dobsinsky szlovák népmesegyűjtémé-

nyének első szlovák nyelvű kiadása is. Kek László részt vett az 1848/49-es forradalom és szabadságharc küzdelmeiben. Az 1848 szeptemberében Rozsnyón szervezett honvédszászlóalj II. századának hadnagya volt.”⁶

Hozzátehetjük ehhez, hogy a nagy megbecsülésnek és tiszteletnek örvendő nyomdász a város életében aktív, vezető szerepet játszott. Természetes volt, hogy amikor a szükség úgy hozta, a város tőle rendelte meg a papír szükségpénzeket. Mielőtt azonban erről szó esne, nézzük meg, hogyan alakult e pénzek kiadása Gömör vármegyében. A következő táblázatban időrendbe szedve tekinthetjük át, hogy melyik település mikor és milyen címletű papír szükségpénzt hozott forgalomba:

Rozsnyó	1849. július 16.	1 pengő krajczár
		3 pengő krajczár
Rozsnyó	1849. augusztus 29.	6 pengő krajczár
		10 pengő krajczár
		1 ezüst forint
		2 ezüst forint ⁷
Dobsina	1849. július 16.	1 pengő krajczár
		3 pengő krajczár
		6 pengő krajczár
		10 pengő krajczár
Dobsina	1849. szeptember 1.	1 ezüst forint
		2 ezüst forint ⁸
Jolsva	1849. augusztus 6.	1 pengő krajczár
		3 pengő krajczár
		6 pengő krajczár
		10 pengő krajczár
		20 pengő krajczár ⁹
Murányalja	1849. augusztus 18.	1 pengő krajczár
		3 pengő krajczár
		10 pengő krajczár
		20 pengő krajczár ¹⁰
Rimaszombat	1849. augusztus 25.	1 pengő krajczár
		3 pengő krajczár
		10 pengő krajczár ¹¹

Noha nem Gömör megyében fekszik, de szomszédsága és az itteni településekhez fűződő aktív kereskedelmi kapcsolatok miatt megemlíttjük:

Szomolnok	1849. július 31.	1 pengő krajczár
		2 pengő forint ¹²
Losonc	1849. augusztus 25.	5 pengő krajczár
		10 pengő krajczár ¹³

6 *Tököly* i. m. 167.

7 *Ambrus* i. m. 145–149.

8 *Ambrus* i. m. 57–60.

9 *Ambrus* i. m. 85–88.

10 *Ambrus* i. m. 123–124.

11 *Ambrus* i. m. 142–144.

12 *Ambrus* i. m. 164–165.

13 *Ambrus* i. m. 107–108.

Ambrus Béla alapvető munkájában kimutatta és konkrét példákkal szemléltette, hogy egy-egy nyomda ornamentikáinak a környező helységek papír szükségpénzein előforduló jellegzetes megismétlődése azzal magyarázható, hogy ugyanabban a nyomdában készültek. Így Kek László rozsnói nyomdájának termékei Dobsina, Jolsva, Losonc, Lőcse, Merény, Murányalja, Rimaszombat, Rozsnyó és Szomolnok 1849-es papír szükségpénzei.¹⁴ Látható tehát, hogy az összes gömői település papír szükségpénze Rozsnyón készült.

Dobsina papír szükségpénzei

Mielőtt Rozsnyó szükségpénzeit közelebbről szemügyre vennénk, nézzük meg a Dobsina által kiadottakat (4–5–6. kép). Szerencsés módon ezekről igen sokat tudunk, hiszen már a 20. század elején alapvető információkat közöltek róluk. Halász Gábor 1906-ban egyebek között az alábbiakat írta:

„1849. július 16. dátummal háromfélét ismerünk, 1, 3 és 6 k(rajcá)rost. A szövege mind a háromnak teljesen megegyezik. A háromféle teljesen egy típus. Sötétkékpapíron fekete nyomással. Úgy látszik azonban, e három faj elégtelen volt a forgalomra s azért jelent meg 1849. szeptember 1. kelettel az egy- és kétforintos. A kettő egy típus. Ezek fehér papíron fekete nyomással vannak készítve.

A dobsinai papírpénzek egyik legnevezetesebb tulajdonsága azonban, hogy egyedüli szabadságharci szükségpénz, melyen vízjegy van. Az 1, 3 és 6 k(rajcá)ros ugyanis vízjeggyel van ellátva. ... Bár e vízjegyek csinosak, mégis nem valami tökéletesek: a számok határvonalai a papír fokozatos és nem egyszerre történő ritkulásánál kissé elmosódtak. Arra azonban e vízjegy bizonyára jó volt, hogy egykönnyen ne lehessen hamisítani. Papírjuk valószínűleg a hajdan virágzott, de már régen megszűnt dobsinai két papírmalom valamelyikében készült.”¹⁵ A tanulmány közölte a vízjelek rajzát, valamint a 6 pengő krajcáros és az 1 ezüst forint értékű címlet képét.¹⁶

Nem telt el sok idő, 1908-ban Horváth Adolf János közölte Dobsina város levéltárában és régi városi lakások irattárában végzett kutatásainak eredményeit. A nehezen elérhető leírásból idézünk:

„1849. júl. 21-én a városi képviselőtestület kimondja, hogy az aprópénzhiányon segítő 2000 pengő forint értékben 1, 3, 6 és 10 kr(ajcár)os papírpénzt nyomtat és bocsájt ki.

1849. júl. 28-án Widdemayer György Dobsinán nyugtát állít ki 4 ¾ rizsma, 2375 ív pénzpapírárt 71 frt. 15 kr.-ról váltópénzben.

1849. júl. 30-án Kék László rozsnói könyvnyomó számlája a nyomásról ad felvilágosítást. A számla szerint 2300 ív, egy íven 20 példány, összesen 46.000 drb. pénztári utalvány nyomása, ezre 1 frt. 30 kr., összesen 69 pengő forintba került.

1849. aug. 25-iki gyűlésen a városi képviselőtestület elegendőnek mondja a 2000 frt. CM értékben a váltópénz pótlására kibocsátott 1, 3, 6 és 10 kr(ajcár)os papírpénzt s határozza, hogy többet nem bocsájt ki.

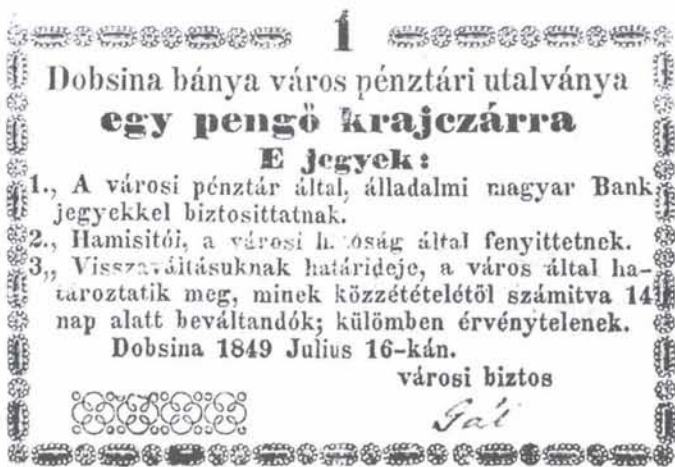
Ezekből a hivatalos adatokból kitűnik, hogy Dobsina bányaváros 1849 július havában négyféle papírpénzt nyomtatott Rozsnyón dobsinai papírosra: 1, 3., 6 és 10 kr(ajcár)osokat 46.000 drb.-ban.

¹⁴ Ambrus i. m. 20–22.

¹⁵ Halász Gábor: Dobsinai szükségbankók. In: Numizmatikai Közölny 1906. 6–7.

¹⁶ Halász i. m. 7.

1
Dobsina bánya város pénztári utalványa
egy pengő krajczarra

E Jegyek:

- 1., A városi pénztár által, álladalmi magyar Bank jegyekkel biztosítottak.
- 2., Hamisítói, a városi hatóság által fenyítettnek.
- 3., Visszaváltásuknak határideje, a város által határozottatik meg, minek közzétételétől számítva 14 nap alatt beváltandók; különben érvénytelenek.

Dobsina 1849 Julius 16-kán.

városi biztos

Sai

4. kép. 1 pengő krajczár
 Dobsina, 1849. Magyar
 Nemzeti Múzeum,
 Éremtár
 (A továbbiakban MNM
 Éremtár)
 Ltsz.: 78/898-9.

6
Dobsina bánya város pénztári utalványa
hat pengő krajczarra

E J E G Y E K :

- 1., A városi pénztár által, álladalmi magyar Bank jegyekkel biztosítottak. —
- 2., Hamisítói, a városi hatóság által fenyítettnek.
- 3., Visszaváltásuknak határideje, a város által határozottatik meg, minek közzétételétől számítva 14 nap alatt beváltandók; különben érvénytelenek.

Dobsina 1849 Julius 16-kán.

városi biztos

1256 Gomory

5. kép. 6 pengő krajczár
 Dobsina, 1849.
 MNM Éremtár
 Ltsz.: 108/906.

Utalvány.

1 az az egy ezüst forintra,
 melyet Dobsina bányaváros teljes értékű
 folyó pénzben bevált.

Kell Dobsinán 1849 September 1-én.
 városi biztos

6. kép. 1 ezüst forint
 Dobsina, 1849.
 MNM Éremtár
 Ltsz.: 70/898-1.

Részletesebb felvilágosítást nyújt erre vonatkozólag egy érdekes lelet, mely Dobsinán Ruftinyi Jenő bányatanácsos irattárából került hozzám. Iratok burkolására szolgált egy 41 cm hosszú és 33,2 cm széles kék, 1, 3, 6 és 10 vízjegyes merített papír, melyre 20 drb városi utalvány van nyomva és pedig a vízjegyek állásával egyező helyzetben 4 drb. 10 és 4 drb. 6 kr(ajcár)os, a vízjegyekkel keresztben 4 drb. 3 kr(ajcár)os és 8 drb. 1 kr(ajcár)os.

A fenti adatokkal összevetve tehát 9200 drb. 10, 6 és 3 kr(ajcár)ost, s kétszer annyi, azaz 18.400 drb. 1 kr(ajcár)ost bocsátott ki a város.

Víznyomás az utalvány előlapjára nézve, mind fordított.

A szöveg, kivéve az értékjelzést, teljesen egyező mindegyiknél, a keretezés és a nagyság a 10 és 6, majd a 3 és 1 kr(ajcár)osoknál egyezik. Mégis kis nyomdahibácskák, csekély eltérések találhatók az egy íven levő példányok között.

A 10 kr(ajcár)osok három példányánál a sorszámok – 1., – így vannak jelölve, egynél így: 1.' A 3 kr(ajcár)osok egy darabján „városi pénztár” helyett „varosi pénztár”, továbbá ugyanazon példányon „visszaváltásuknak” helyett „vizszaváltásuknak” áll. Az 1 kr(ajcár)osoknál, míg a többinél „hamisítói” szónál az első i fölött két pont van, addig ezeknél a pontozás csak egyszerű. Egy 1 kr(ajcár)oson „közzétételétől” helyett „közzétételétől”, egy másikon „külömben” helyett „külömben” s egy harmadikon pedig „E jegyek” után kettőspont helyett pontosvessző van. Aláírás az íven nincs.

Mint hogy Dobsina város jegyzőkönyvei 1849. aug. 25-étől 1860-ig hiányoznak, a városi papírpénzek sorsát nehéz meghatározni. A pénztári adatokból azonban kitűnik, hogy a város a fenti utalványokon kívül nemsokára nagyobb és pedig 1 és 2 f(o)r(in)tos utalványokat is nyomtatott és bocsátott ki.

1849 szeptember 3-án Kék László rozsnyói könyvnyomó egy- és kétforintos pénztári utalványok nyomásáért papirossal együtt, 14 frt. pengőpénzben vesz föl.

Innen van, hogy az 1 és 2 frt.-osok egyszerű fehér papirosa teljesen elűt a korábban kibocsátott kisebb utalványok vízjegyes kék papirosától.”¹⁷

Rozsnyó papír szükségpénzei

Mielőtt azonban rátérnénk a rozsnyói papír szükségpénzek kiadására, röviden nézzük meg, milyen körülmények között került erre sor?

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eltiprására az osztrákok csak az orosz haderő segítségével voltak képesek. 1849. június 15-én Rüdiger lovassági tábornok, június 17–19. között Paszkevicz tábornagy hadtestei léptek magyar földre. Az orosz főerőkkel szemben az északi hadsereg parancsnoka, Józef Wysocki vezérőrnagy az egyetlen lehetséges taktikát alkalmazta: „időről időre megállította csapatait, s ezzel az orosz fővezért csapatai szétbontakoztatására kényszerítette, s így lassította előrenyomulását. Az utóvédi ütközetekben rendre vereséget szenvedett, de így is két hétig tartott, amíg az oroszok elérték az Alföld északi peremét.”¹⁸

Arról, hogy ez a nagy hadművelet hogyan érintette Rózsnót és környékét, egy korabeli orosz szemtanú feljegyzéseiből értesülünk: „Az idő alatt, míg a IV. hadtest megjárta Debrecent, a hadsereg főerői Forrón, Miskolcon és Mezőkövesden át Kápolna felé

17 Horváth Adolf János: Adatok a dobsinai szükségbankokhoz. In: Numizmatikai Közlemények 1908. 12.

18 A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849. Budapest, 1998. A kötetben Herman Róbert tanulmányában a 242. oldalon ír erről Az orosz főerők bevonulása Észak-Magyarországra című fejezetében.

nyomultak előre. Még Miskolcon tartózkodtak, amikor június 22-én (= július 4.) azt a hírt kapták, hogy a lázadók egyik csoportja mintegy ötszáz emberrel támadást intézett egy Torna környékéről jövő szállítmányunk ellen, de a szállítmányt fedező poltavai ezredhez tartozó század a támadókat visszaverte. Az említett és más, a hírek szerint Torna vidékén gyülekező ellenséges csapatok felderítése céljából Miskolcra Zassz altábornagy parancsnoksága alatt két ágyúval a muzulmán lovasezredet küldték ki. Útközben Zassz tábornok tudomására jutott, hogy a magyarok a Rozsnyó és Váralja nevű városokban gyülekeznek. Június 24-én (= július 6.) Zassz tábornok különítménye Dernő falvánál egy rá tüzet nyitó ellenséges századba ütközött. Az elöl haladó muzulmánoszotnya Kazbek kapitánnyal az élén karddal rontott az ellenségre, visszaszorította, és a közeli erdőbe üzte, miközben huszonhárom foglyot ejtett. Innen Zassz tábornok bizonyos távolságban még két, Rozsnyó és Váralja felé vezető utat végigjárt, néhány foglyot és két zászlót szedett össze, s még ugyanaznap éjszaka visszatért Miskolc környékére. Így két nap alatt több mint száznegyven versztát tett meg.”¹⁹

Az oroszok után érkezett az osztrák haderő: „Rozsnyó és vidéke is élénk színtere volt a szabadságharc eseményeinek. Vogel és Benedek osztrák tábornokok, 12 000 főnyi sereggel, 1849. július hó elején vonultak be Rozsnyóra. Rosty főbíró már napokkal előbb dobszó útján hirdette, hogy miután az érkező ellenség túlsúlyban van, a nemzetőrség semlegesén viselje magát. A hevesebb vérűeket állandó katonai szolgálatra a szulovai és a szoroskői tetőkre rendelte.

Vogel tábornok a Kalmár-féle házban tartotta főhadiszállását és első gondja volt az erkélyes városi őrtoronyba, 4 tiszttel vezetésével, 20 főnyi őrcsapatot elhelyezni. A város utcáinak négy főkijáratát eltorlaszoltatta, a „Krajcár” korcsma mellett gerendákból összeácsolt sáncot építtetett, hova egy 12 fontos ágyút helyeztetett el. Ekkor Vogel parancsnok felhívta a lakosokat a fegyverek beszolgáltatására. Csaknem 3 hétig tartó táborozásuk alatt minden élelmi cikket kipusztítottak a városból. A lakosság, hogy az osztrákokat eltávolítsa, végre cselhez folyamodott. A közeli hegységekben elhelyezett nemzetőrökkel éjjeli tüzeket gyújtattak és gyakori lövöldözésekkel hozták zavarba az osztrákokat. Nagy része volt ebben Sziklay József mérnök nemzetőr-kapitánynak, kit az osztrákok el is fogtak. De családja szerencsésen kiszabadította. Sziklay megmenekülve, Krasznahorka-Váraljáról, Beniczky ezredes aláírásával, szállást megrendelő nyomtatott ívet küldött a városnak azzal, hogy 6500 honvéd részére szállásról és élelmiszerekről gondoskodjék. Ezt az okmányt egy öregasszonyra bízta, kit a váraljai úton a vasas-németek elfogtak és nagy diadallal vittek Vogel elé. Ez alatt Czíkó gerillavezér folyton nyugtalanította az ellenség előőrseit. A csel sikerült, mert Vogel megijedt, titokban a hadisarc megtérítésére hívta fel a polgárságot, amit azok örömmel megfizettek, mire az osztrák sereg már másnap kivonult a városból, de magával vitte túsokul Szontagh Lajos ügyvédet, Markó János börgyárost, Vincze István szabómestert, Bölcs házy József városi főjegyzőt és Pelech János gimnáziumi igazgatót. Az osztrákok Dobsina felé vonultak, de a túsok néhány nap után szerencsésen visszaérkeztek Rozsnyóra.

A Beniczky elől menekülő Vogel Dobsinán is hosszabb pihenőt tartott, hol Szehtló főesperesnél szállásolta el magát. A város a sereg érkezésére megrémült, de a leleményes főesperes a szobájában lévő magyar képeket az osztrák császárok és főhercegek képeivel

---

19 *Mihail Dormidontovics Lihutyin*: Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról. In: *A magyarországi hadjárati. 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Budapest, 1988. 715.

cserélte fel s ez annyira megtetszett Vogelnek, hogy Dobsinát hadisarc követelése nélkül hagyta el.

Beniczky ezredes július hó közepe táján érkezett Rozsnyóra kb. 400 főnyi csapatával. A lakosság nagy lelkesedéssel fogadta a magyarokat és vendégszeretettel halmozta el őket. Beniczkyt a berzétei útvonalon Pelech igazgató üdvözölte. A kis magyar sereg nem sokáig időzött Rozsnyón és 2 napi pihenő után Dobsina felé vonult.²⁰

Ilyen, nem hétköznapi körülmények között/után kerültek tehát kiadásra Rozsnyón a szükségpénzek, de most nézzük meg konkrétan, hogyan is történt mindez.

Míg Dobsinán 1849. július 21-én döntött a város képviselő-testülete a szükségpénzek kiadásáról, Rozsnyó városa majdnem egy héttel hamarabb megtette ezt. Az aprópénz nagy szükére hivatkozva július 15-én a Város Biztossága javaslatot terjesztett a Városi Gyűlés elé, amelyben javasolta, hogy Rozsnyó város Ipari pénztárára szóló 1, 3, 6 és 10 pengő krajcáros utalványokat bocsássonak ki, névértékenként 500 pengő forint erejéig:

„Jelen időben a réz, és ezüst apró pénznek nagy szűki lévén, – tsupán Bankjegyek – igen sok százasok, tizesek, ötösök vagynak forgásban, a két forintos, 30. és 15. Xros apróbb Bankjegyek ritkábbak, de apróbb vásárlások mellett a rézpénz kimondhatatlan szűke miatt ki adni ezekből sem lehetvén, a nép gyakran, bár pénze van, még sem veheti meg a szükségeseket. Hogy e fen forgó bajon némileg segítve legyen, hogy nagyobb Magyar Bankjegyek kisebb vásárlások mellet is használtathassanak, a Biztosság oda vélekedik, hogy:

Nyomtatassanak, és botsátassanak ki Rosnyó Városa Ipar pénztárára szóló 1., 3., 6. és 10 Pengő Krajczáros Utalványok, mindegyikből 500.- Pengő forint erejéig, ezen utalvány következendő légyen:

Utalvány

1. 3. 6. vagy 10. Pengő Xra, melly Rosnyó Bánya Város Ipar pénztára által bé váltatik, s fizetés gyanánt el fogadtatik, Rosnyón, s.a.t.

Az utalvány hátára következendő föltételek nyomandók:

1.) Jelen utalvány – a közzététel idejétől számíttandó két hét alatt bé váltás véget elő mutatandó – később el nem fogadtatik, s bé nem váltatik.

2.) E ki botsájtott Jegyek utánzóí, s hamisítóí, - a Város Biztossága előtt állani kötelezetnek, s az által fognak meg itéltetni.

3.) A ki botsájtott 2000.- pftig terjedő 1., 3., 6. és 10. Pengő Xros Utalványok bé váltásának határ ideje a Város által fog meg állapítatni.

A nyomtatási költségek fedezése tekintetéből, a váltani kívánó köteles ezen Utalványokat kezelő Pénztárnoknak minden Pengő forint fel váltássáért egy ezüst Krajczárt fizetni, 10 Pengő forintnál több, egy pengőnél pedig kevesebb, fel nem váltatik.

A 10. és 6. Xros utalványokat fő Biránk, a 3. Xrosokat az alább irt fő Jegyző, az 1. Xrosokat pedig Szerecsen Lajos fő Jegyző írják alá. Kelt Rosnyón Julius 15kén 1849. évben.

A Biztosság Jegyzője

Böltsházy József

Biztosok: *Fő Bíró Elnöklete alatt Sziklay Ede, Perkner Samu, Kováts István, Szontagh Imre, Koch József, Szerecsen Lajos, Schlosser Károly, Sthymmel Samu, Vincze István, Sziklay Pál, Újházy Dávid, Szegheő Sigmond, nép szónok²¹*

²⁰ Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Budapest é. n. (1904) 568–569.

²¹ Rozsnyói Állami Járási Levéltár, A Városi Gyűlés Jegyzőkönyve 46. sz. alatt (1849/46.) (Hátulján:) Olvstatott a Város Gyűlésében az 1849ik Év Julius 16án a V(árosi) Gy(űlés) J(egyző)K(önyv)é(ben) 46: sz: alatt.

Az előterjesztést a Város Gyűlése másnap tárgyalta meg. A kiadandó címletekben, azok mennyiségében egyetértettek, néhány dologban azonban változtatásokra került sor. Míg az előterjesztésben „Rosnyó Bánya Város Ipar pénztára”, addig a határozatban „Rosnyó Bánya Város Pénztári Utalványa” szerepel. A javasolt első pont helyett abban arról rendelkeztek, hogy a szükségpénz fedezetét állami magyar bankjegyekkel biztosítják. A harmadik pontba beépítették a kihagyott első pontot azzal a módosítással, hogy visszaváltása határidejének közlése után nem az előterjesztésben szereplő két hét, hanem 8 nap áll a beváltásra rendelkezésre.

„A forgásban lévő Magyar Bankjegyek könnyebb fel válthatása, a' vásárlásnak az apró réz és ezüst pénz nagy szükségben is léendő elő segítése tekintetéből a tudósításban érintett 1., 3., 6. és 10es utalványok a ki tett mennyiségben nyomtattni rendeltettek, ezek iránti vélemény el fogadtatik, olly módosítással, hogy az utalványra nyomandó, a tudósításban foglalt 1ső pont ki hagyatvány, annak helyébe tétessék és nyomatassék ki az: „hogy a' ki botsájtandó Jegyek alapját alladalmi Magyar Bank Jegyek teszik, az utalvány ekkép szerkeztessék, -

Rosnyó Bánya Város Pénztári Utalványa, 1, 3, 6, vagy 10. pengő Xrra

E jegyek

1. A Városi Pénztár által Álladalmi Magyar Bank jegyekkel biztosítattnak.
2. Hamisítói a Városi Hatóság által fenyítettnék,-
3. Vissza váltásoknak határ ideje, a' Város által határozatlik meg minek közzé tételétől számítva 8 napok alatt be váltandók, külömben érvénytelenek. Rosnyón Julius 16kan 1849 Fő Bíró, vagy Fő Jegyző²²

A szükségpénzek kinyomtatása néhány napot vett igénybe, július 24-én a Tanács jóváhagyta, hogy Kek Lászlónak a benyújtott számlán szereplő kereken 180 forintot ki-fizessék:

„Fő Biránk, Következendő, a' Várost terhelő árjegyzékeket mutatott bé kifizetés végett, minek következtében, ...

Kek Lászlónak a Város részéről kibocsájtott utalványok nyomtatásáért, a' Bankó pénztárból, 180f-x.”²³

A papír szükségpénzek készítése

A könyvek nyomtatásánál is felhasznált díszítőelemekből elkészített keret mind a négy címletnél *hasonló* – ha azt íránk, hogy *azonos*, az nem fedné a valóságot. Ennek okát azonnal megértjük, ha megismerjük e pénzek készítésének folyamatát. Egy ívre, annak nagyságától függően 16 vagy 20 pénz fért, tehát ennyit kellett külön-külön összeállítani egy adott címletből.²⁴ Mivel azonban az ornamentikák apró darabokból kerültek összeállításra, fennállt a tévedés lehetősége. Így, noha első ránézésre teljesen egyformának tűnnek, közelebről és aprólékosabban összehasonlítva őket jól látható eltérések fedezhetők fel rajtuk. Ugyanez a helyzet a keret által körülölelt szöveggel is, amelyben a

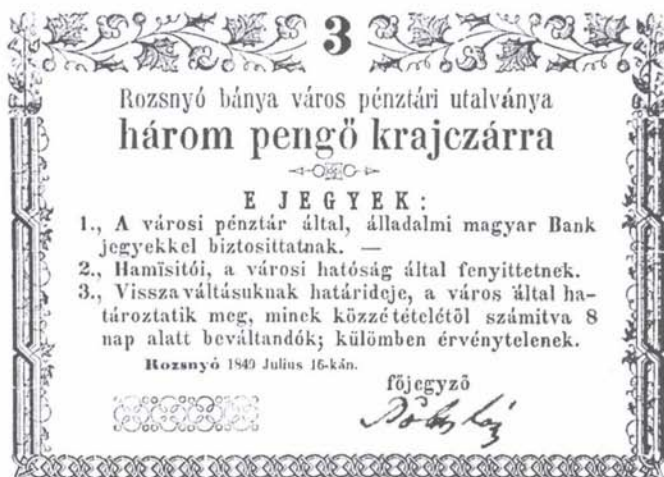
22 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Város-Gyűlési Jegyző Könyv 39. oldal.

23 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Közigazgatási Jegyző Könyv 49. oldal (Az 1849. július 24-i Tanács ülés 132. pont).

24 Mivel felvágatlan ívek Rozsnyó 1849-es papír szükségpénzeinek különböző színű papírra nyomtatott, 1, 3, 6, és 10 pengő krajcáros címleteiből nem maradt fent, ezért pontosan nem ismerjük azok pontos méretét. Jolsva 1849-es papír szükségpénzeinek felvágatlan Poprádon készült íveinek mérete 454 x 286 mm. Egy ívre 16 darab pénz került. Lásd *Ambrus* i. m. 88. Dobsina 1849-es papír szükségpénzeit a Dobsinán helyben előállított, 410 x 332 mm méretű ívekre nyomtatták, amelyen 20 pénz fért el. Lásd *Horváth* i. m. 12.

7. kép. 1 pengő krajczár
Rozsnyó, 1849.
MNM Éremtár
Ltsz.: 86/877.6.

8. kép. 3 pengő krajczár
Rozsnyó, 1849.
MNM Éremtár
Ltsz.: 88.23.1.

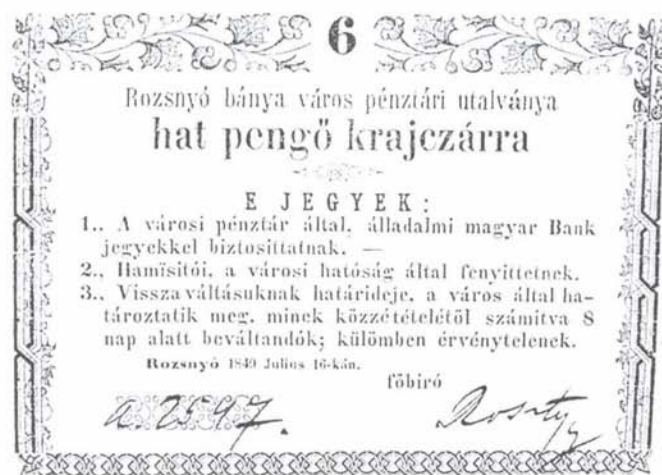
9. kép. 10 pengő krajczár
Rozsnyó, 1849.
MNM Éremtár
Ltsz.: 86.877.3

10. kép. 10 pengő krajcár Rozsnyó, 1849. táblázat: 1. d) Burkovszky László gyűjteménye, Rudna

11. kép. 1 pengő krajcár Rozsnyó, 1849. táblázat: 2. a) Szaniszló András gyűjteménye, Rozsnyó

12. kép. 6 pengő krajcár Rozsnyó, 1849. táblázat: 2. c) Bányászati Múzeum, Rozsnyó Ltsz.: Nu-126. 963/68.

13. kép. 10 pengő krajcár
Rozsnyó, 1849. táblázat: 8. d)
Bányászati Múzeum, Rozsnyó
Ltsz.: Nu-127.964/68.

hibátlanak tekinthetőn (7–8–9. kép) kívül több változat is előfordul.²⁵ Ha csupán az egyértelműen azonosítható, nyilvánvaló eltéréseket számba vesszük, már egyből 9 változatát látjuk a különböző címleteknek (10–13. kép). Meg kell jegyezni, hogy ha a megvizsgált pénzek száma még nagyobb lehetett volna, nyilván az alábbi táblázat is teljesebb lenne.

Rozsnyó 1849-es papír szükségpénzeinek változatai

	a)	b)	c)	d)
	1 kr.	3 kr.	6 kr.	10 kr.
1. Jobb oldalon középen csavart, beváltandók szó után vessző	+	+	+	+
2. Jobb oldalon középen csavart, beváltandók szó után pontosvessző	+	+	+	+
3. A városi helyett városi, visszaváltandók helyett visszaváltandók	+	+	+	+
4. Alul bal oldalon a 2. elem 90 fokban elfordulva, Julius helyett Juiius	+	+	+	+
5. Az 1., helyett 1. ²	+	+	+	+
6. Az E JEGYEK után a kettőspont pontjai közel vannak egymáshoz	+	+	–	+
7. A jobb oldali keret felső indás része fordított állású, mint a baloldali	–	+	–	–
8. Jobb oldalon fent csavart, bal oldalon lent csavart	–	–	–	+
9. Jobb oldalon fent csavart, bal oldalon középen és lent csavart	–	–	–	+

²⁵ Az idevonatkozó változatokra több tanulmány felhívta a figyelmet. *Magyar István*: Rozsnyó szükségpénz-változatok. Az Érem 2000/2. 19–20., *Mikó Endre*: Változatok a Szabadságharc papír-szükségpénzeinél. Az Érem 2001/2. 39–42., *Mikó Endre*: Rozsnyói papírszükségpénz-változatok. Éremtani Lapok 70. szám, 2001. december, 13–14.

A táblázatból az is egyértelműen kiderül, hogy kinyomtattak egy címletet a szükséges példányszámban, majd mind a 16 vagy 20 pénznél kicserélték fent középen az adott címletnek megfelelő számot és annak betűvel kiírt megnevezését, és már nyomtathatták a következő címletű pénzeket. Csak így magyarázható, hogy a különböző címletekben ugyanazok a változatok találhatóak. A 8. és a 9. változat valószínűleg azért kizárólag a 10 krajcárosnál fordul elő, mert annak előkészítése közben a keretdísz meglazult, egy-egy apró eleme kiesett, és azt véletlenül fordítva helyezték vissza.

Rozsnyón minden címletet másféle papírra nyomtattak. Az egy pengő krajcáros bordázott fehér papíron fekete nyomással készült. Olyan példányai is vannak, amelyen vízjel található, hiszen az ív alján C Regest feliratok voltak, így amelyeket ide nyomtattak, azokon e feliratok valamelyik része látható. E címletet Szerecsen Lajos főjegyző írta alá. Az egy pengő krajcárosnak ismertek olyan példányai, amelyek kitöltetlenek, nincsen rajtuk sorszám. Ezek olyan ívről lettek kivágva, amelyet egykor adminisztrációs célra használtak, kézzel írt szöveg olvasható rajtuk, amelyek más címletekkel együtt később kerülnek részletes bemutatásra.²⁶

A három pengő krajcárosnak fehér papíron fekete nyomású és zöld papíron fekete nyomású példányai vannak. Ezt a címletet Böltszázy József főjegyző írta alá. Ambrus szerint vízjeles darabjai is vannak, az általunk tanulmányozottak között ilyen nem fordult elő. Szintén ő írja, hogy hátlapján más célra szánt tintairásos szövegrészlet található.²⁷

A hat pengő krajcáros fehér papíron fekete nyomással és rózsaszín papíron fekete nyomással készült, Roszty József főbíró kézjegyét viseli.²⁸

A tíz pengő krajcárosból fehér papíron fekete nyomású, valamint sárga papíron fekete nyomású, számozott példányok ismertek, amelyeken szintén Roszty József főbíró neve olvasható.

Itt térünk vissza a már említett dobsinai papír szükségpénzekhez. Kek László alig fejezte be Rozsnyó szükségpénzeinek nyomtatását, már hozzá is láthatott a dobsinaiakhoz. Az ottani városi képviselő-testület július 21-i döntése után nyilván hamarosan megkezdte munkáját, de ez esetben meg kellett várnia a külön erre a célra készített vízjeles papír elkészültét. Mivel ezekből igen kevés maradt meg, csak a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példányokat tanulmányozhattuk, ezért a rozsnyói szükségpénzekkel történő összehasonlításra igen behatárolt volt a lehetőség. Horváth Adolf János alapos megfigyelésének és leírásának köszönhetően azonban néhány megállapítást így is tehetünk.

A dobsinai 1 pengő krajcáros esetében – amellyel egyező kiállítású Ambrus szerint a 3 pengő krajcáros is²⁹ – a nyomdász kicserélte a keretet, más betűvel szedte az első három sort, elhagyta a második és a harmadik sort elválasztó díszítőelemet, majd be-

---

26 Ambrus 146.

27 Ambrus 147. „Bölcszázy József 1849-ben városi főjegyző volt. Amikor 1849 júliusában Vogel tábornok tüzszakot ejtve távozott a városból, Bölcszázy Józsefet is magával vitte. A Rozsnyó bányaváros pénztára által 1849-ben kiadott „szükségpénzeket”, melyek nagy veszteségeket okozva a városnak, az ország legtovább érvényben levő szükségpénzei voltak, Bölcszázy József aláírása olvasható. Bölcszázyt 1862-ben, 1871-ben és 1872-ben is megválasztották a város élére, és ebben a hivatalban főbíróként ő állt utolsóként Rozsnyó élén, mivel ez az elnevezés 1872 végével megszűnt, illetve azt felváltotta a polgármesteri tisztség.” *Tökölly* 55–56.

28 Ambrus 147. „Roszty József 1848 és 1850 között volt Rozsnyó város bírása. 1851-ben a közigazgatási bíró (főszolgabíró) tisztséget töltötte be a város vezetésében. A szabadságharc idejének közkedvelt főbírája, akkor számos, a Bach-korszakot jellemző népszerűtlen országos intézkedés feltétel nélkül való végrehajtásának köszönhetően, korábbi népszerűségét hamarosan elvesztette, és Rozsnyón már csak mint *Bach-huszárt* emlegették.” *Tökölly* 298.

29 Ambrus 59. Fényképét közölte *Miroslav Refkovsky*: Prvé gemerské nůzové peniaze z roku 1849.

illesztette a rozsnyói szükségpénzeknél használt 1–3. pontot annyi változtatással, hogy a harmadik pontban 8 nap helyett 14 nap szerepel. A következő sorban Rózsnóy nevét kicserélte Dobsinára, de érdekes módon meghagyta az 1849. július 16-i dátumot. A sorzámnak háttérrel adó motívum ugyanaz maradt. Hogy valóban felhasználta a rozsnyói szükségpénzek nyomtatásához elkészített szövegeket, arra bizonyíték, hogy a Horváth által említett kis nyomdahibák közül több ugyanúgy fordul elő mindkettőnél: így például az 1., helyett az 1.', más esetben pedig a városi pénztár helyett városi pénztár, visszaváltásuk helyett visszaváltásuk szerepel. Azt is meg kell említeni, hogy a Horváth által az 1 krajcárosokon említett eltéréseket nem találtuk meg a rozsnyói darabokon, így azt sem, amit Horváth nem sorolt fel, de észrevettük, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött darabon: a 3., helyett 3., szerepel.

A 6 pengő krajcáros és a 10 pengő krajcáros esetében minimális az eltérés a rozsnyói, hasonló címletektől. Csak az más, amit meg kellett változtatni: a település neve az elsősorban, a visszaváltásra rendelkezésre álló idő 8 nap helyett 14 nap, a kiadás helye, valamint az, hogy itt a városi biztos szerepel aláíróként.

Dobsinán, mint azt feljebb már idéztük, július 28-án állított ki nyugtát a pénzpapírrért Widdemayer György 71 forint 15 krajcárról, míg Kek László július 30-án kelt számlája szerint a nyomtatás 69 pengőforintba került, ezzel szemben Rózsnóy Kek Lászlónak a nyomtatásért – nyilvánvaló módon a papír árával együtt – 180 forintot fizettek. A rozsnyói papír szükségpénzek előállítása tehát 40 forinttal többbe került. Ennek megértéséhez közelebb vihet bennünket, ha a leírások alapján számítást végzünk.

Rózsnóy első alkalommal címletenként 500 forint értékben nyomtatták a pénzekeket, így 30 000 db 1 pengő krajcáros, 10 000 db 3 pengő krajcáros, 5000 db 6 pengő krajcáros és 3000 db 10 pengő krajcáros, összesen 48 000 db papír szükségpénz készült. Amennyiben egy ívre 20 pénz került, akkor összesen 2400 ív papírt használtak fel.

Dobsinán is összesen 2000 forint értékben nyomtattak pénzekeket, azonban Horváth Adolf János leírásában 2300 íven, ívenként 20 példány, összesen 46 000 darab elkészítése szerepel. A felvágatlan dobsinai íven szereplő címletek alapján, nyilván abból a feltételezésből kiindulva, hogy ugyanilyen ívekben nyomtatták az összes dobsinai papír szükségpénzt, Horváth kiszámolta, hogy a 3, 6 és 10 pengő krajcárosokból címletenként 9200 darab, az 1 pengő krajcárosból pedig 18 400 darabot bocsátott ki a város. Ha valóban így történt volna, akkor összeadva a Horváth által kiszámolt címletek értékét, azok összesen a meghatározott 2000 forint helyett 3220 forintot tettek volna ki. Tehát egyértelműen kiderül, hogy a Dobsinán talált felvágatlan ívvel azonos ívekben nem nyomtathatták a szóban forgó papír szükségpénzekeket.³⁰ 4 ¾ rizsma, vagyis 2375 ív pénzpapírrért fizetett a város, ugyanakkor ha a rozsnyóihoz hasonló címletekben és példányszámban készültek volna a dobsinaiak is, akkor 25 ív papír hiányzik a nyomtatáshoz szükséges papír mennyiségéből. Az eltérés a pénzt számlázó Widdemayer György nagyvonalúságával lenne magyarázható, azonban Horváth szerint Kek László 2300 ív nyomtatásáról adott számlát. Amennyiben Dobsinán a rozsnyóinál valóban 25 ívvel kevesebb papírra volt szükség, és Kek László is a rozsnyóihoz viszonyítva 100 ívvel kevesebbet számlázott, akkor mindez csak úgy magyarázható, hogy az összesen 2000 forint címletenként nem 500 forint ér-

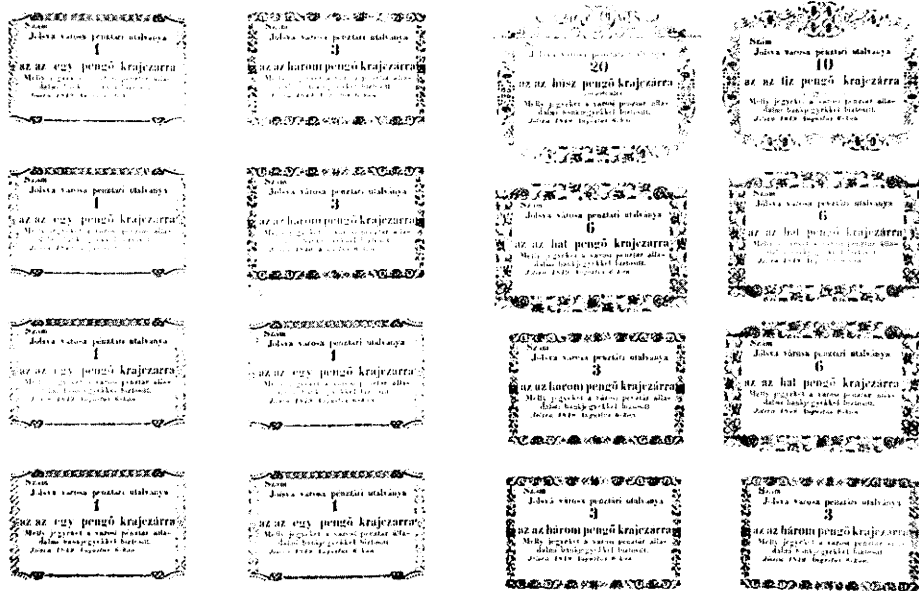
---

30 A felvágatlan ívek nagy valószínűséggel azért készültek, mert a nyomdász – más nyomdai termékekhez hasonlóan – részben a felsőbb hatóságoknak, részben pedig a megrendelőnek, ebben az esetben a város vezetőségének mintapéldányokat készített, amelyen együtt láthatták a különböző címletek példányait. Ezt a feltételezést támasztják alá Jolsva hasonló felvágatlan ívei is (14. kép).

tékben került előállításra. Ha valóban így volt, akkor egyrészt a rozsnói papír szükségpénzek előállításához egyrészt több papírt kellett a nyomdásznak felhasználnia, amelyek ráadásul a dobsinaival ellentétben különböző színűek voltak, sőt a legkisebb címletű 1 pengő krajcárrost távolról, Poprádról hozott vízjeles papírra nyomtatta – ami később részletesen bemutatásra kerül.

Ambrus katalógusában minden címletnél feltüntette, hogy aláíratlan, sorszám nélküli, vagy kitöltetlen is ismert az aláírt, számozott példányok mellett. Jolsva 1849. augusztus 6-i és Rimaszombat 1849. augusztus 25-i dátummal nyomtatott papír szükségpénzeiből kizárólag aláíratlan és sorszám nélküli példányokat ismerünk, amelyek nagy valószínűséggel nem kerültek forgalomba.³¹

Dobsina, Losonc, Murányalja és Rozsnyó több címlete esetében sorszámozott és aláírt, valamint sorszám nélküli aláíratlan példányok egyaránt ismeretesek. Feltételezhetjük, hogy a sorszám nélküli, aláíratlan példányok esetleg a Jolsva és Dobsina esetében már megismert egybefüggő ívekhez hasonló darabok későbbi felvágásával keletkeztek. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az ilyen íveket később különböző hivatalos iratok fogalmazásához használták fel, majd amikor a szabadságharc kultusza miatt a papír szükségpénzek értéke megnőtt, az üresek mellett az ilyen, hátlapjukon szöveges íveket felvagták, így ezek is a gyűjtemények értékes, nagy becsben tartott darabjai lettek. Ilyenek fordulnak

14. kép. Jolsva egy íven elhelyezkedő papír szükségpénzei. MNM Éremtár Ltsz.: 330/940.

31 Mikó Endre egy 6 pengő krajcáros jobb felső sarkára írt 849.3 szám alapján azt írta, létezik számozott és forgalomba került jolsvai papír szükségpénz. Lásd: *Mikó Endre: Még egyszer Jolsva papírszükségpénzeiről*. Az Érem 2003/2. sz. 20. Meg kell állapítanunk azonban, hogy ilyenfajta sorszámozott nem használtak, valamint azokat minden esetben a keretdíszben belülré írták, tehát a bemutatott pénzen szereplő szám nem a pénz sorszáma.

elő Losonc,³² Rimaszombat³³ és Rozsnyó³⁴ papír szükségpénzei esetében. Egyetlen kivétel az egyik rozsnyói 1 pengő krajcáros, amelyen aláírás olvasható. Az egyes darabokon olvasható szövegrészletekből megállapítható, hogy az adott pénz az íven belül hol helyezkedett el. Ez egy nagyobb összehasonlítási alap esetén lehetőséget ad majd arra, hogy az egyes variánsoknak az íven való elhelyezkedése is rekonstruálható legyen. A szövegek keletkezésének időpontjára egyetlen konkrét adat utal, a rozsnyói 20 pengő krajcároson

32 Mikó Endre gyűjteményében egy losonci, aláíratlan, sorszám nélküli 10 pengő krajcáros címlet hátoldalán tollal írva az alábbi szöveg olvasható: ...*er város főbirájától* (új sorban) *Tekintetes* (a két sor között kör alakú bélyegzőn kívül LOSONCZ, középen 25/7, alul hatágú csillag).

33 Mikó Endre gyűjteményében egy rimaszombati, aláíratlan, sorszám nélküli 1 pengő krajcáros címlet hátoldalán ceruzával írva az alábbi szöveg olvasható:

(G)yorgy arvaja ...
(olvashatatlan sor)
... ik Janosne ar(vaja) ...
... n.
... áts Jozsefine ar (vaja) ...
(olvashatatlan szó) a 210 sz. ala(tt) ...
... Andrásné - ...
... Zsigmond a ...
... István árva ...

Ugyanebben a gyűjteményében egy rimaszombati, aláíratlan, sorszám nélküli 3 pengő krajcáros címlet hátoldalán ceruzával írva az alábbi szöveg olvasható:

... es István arvája ...
... 0 Vfr betegsegre s a ...
... akényt kéri visza.
... bély fer.

Innen tollal folytatva:

... roszky árváira nézve a ...
... szandó. Minthogy a jövedelme ...
(olvashatatlan sor)
(olvashatatlan szó) a házban ...
... hozása részére betegsege miatt ...

Az 1 és a 3 pengő krajcáros szövegéből egyértelműnek tűnik – különös tekintettel arra, hogy az 1 pengő krajcáros ceruzával írt szövege kihagyással, de hasonló tartalommal és ceruzával folytatódik a 3 pengő krajcároson –, hogy mind a két pénz ugyanabból az ívből származik.

34 A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára gyűjteményében a 82.440.2.5. leltári számú rozsnyói, aláíratlan, sorszám nélküli 1 pengő krajcáros címlet hátoldalán tollal írva az alábbi szöveg olvasható:

Tekintetes Cs. K. ...
Folyó hó 3. napján ...
van szeren...
után ...
giará ...

A rozsnyói Bányászati Múzeum gyűjteményében a Nu-127.964/68. leltári számú rozsnyói, aláírt, sorszám nélküli 1 pengő krajcáros címlet hátoldalán tollal írva az alábbi szöveg olvasható:

... erfekt elfoglal...
... lőség által kért e...
... ta nékie köteless...
... vatos minta példányok ...
it meg küldend..
... dó 30 pftok mel...

A rozsnyói Bányászati Múzeum gyűjteménye őrzi azt a Nu-128 965/68. leltári számú rozsnyói, aláírt, sorszám nélküli, vízszintesen egymás mellett három 20 pengő krajcáros címletet tartalmazó ivdarabot, melynek hátoldalán tollal írva az alábbi, áthúzással javított szöveg olvasható: Városi éves Kortsma tárgyában keletkezett irományok – Sz(olga)bírószághoz Megyei Hatóságához intézett folyamodások – a Mayi Cs. K. Belügyminisztériumhoz a Jegyzőkönyv 217ik sz. a. 1855ik Evi ...

15. kép. 3 pengő krajcár Rimaszombat, 1849. Mikó Endre gyűjteménye, Budapest

említett 1855. év, de a történelmi körülmények ismeretében a többi keletkezése is ekkortájt valószínű.

Több szepességi település kényszerült szükségpénzek kiadására, köztük az egykor virágzó felső-magyarországi bányaváros, Szomolnok. Rozsnyón a város augusztus 14-i ülésében olvasták fel azt a levelet, amelyben szükségpénz kiadásukat kérik közhírré tétetni:

„Olvastatott a' Szomolnoki bánya fő felügyelőségnek Aug. 9én keltt hivatalos levele, mellyben jelenti, hogy az apró pénz hiánya pótlása végett aránylagos rézpénz alapra 2. pft. 1. pft. 30. ppx. 10. ppx. 6. ppx. 2. ppx. és 1. ppxos bányapénztári utalványokat e napokban kiadand, mit is Közhírré tétetni kér,

Tisztelt fő Biránk e' tekintetben már intézkedvén, tudomásúl vétetik.”³⁵

A levélben felsoroltak közül Ambrus csak az 1 és 2 pengő forintos címleteket említi és mutatja be, az 1, 2, 6, 10 és 30 pengő krajcáros címletekről nem szól.³⁶

1849. augusztus 29-én a város gyűlésén már jól érzékelhetők a Kossuth-bankók elértéktelenedése miatt fokozódó gondok. Mivel azokat már gyakorlatilag nem fogadták el, helyette azonban nem állt más rendelkezésre, ezért egyrészt a már korábban kiadott szükségpénzek alapját megváltoztatták a teljes értékű érvényes pénzre, másrészt, mivel az addig kiadott mennyiség nem bizonyult elegendőnek, újabb szükségpénzek kiadását határozták el. 300 forintig újabb 10 pengő krajcáros, és két új címlet, 1500 forintig 20 pengő krajcáros, 2000 forintig pedig 1 pengő forint nyomtatásáról döntöttek. A kereskedelmi forgalom minél gyorsabb felpozícióba hozott szükségpénzek használatba kerüljenek.

„Augustus 29kén Fő Biró Roszty Josef, Benkner Samu, Kováts István, Holetz Endre, Vintze István Tanatsnokok, Szegeő Zsigmond népszónok, Szontagh Imre, Posch Gyula, Vass Károly, Alexy Lajos, Schlosser K. Lajos, Sziklay Ede, Ujházy Dávid, Sziklay Pál, s több képviselők jelenlétében.

Tapasztaltatván hogy a Magyar Pénzjegyek betsöket veszítve kész pénzü el nem fogadtnak, Ausztriai Bankjegyek 's ezüst pénz hiányában pedig a lakosság élelmi első szükségeit sem fedezhetvén,- az ebből könnyen történhető zavarok el kerülése, 's a' teljesen megakadt forgalom, adás vevés, némü elő mozdítása – következőleg semmi jogokba nem vágó ártatlan czélből.

35 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Közigazgatási Jegyző Könyv 53. oldal. (Az 1849 augusztus 14-i a ülésben a 147. pont alatt.) A pft a pengő forint, a ppx a pengő krajcár rövidítése.

36 Ambrus 164–165.

Nem csak a' már eddig 2000 pfo-
rintokig ki adott 1 – 3 – 6 – 10 Xros
Utalványok biztosítási alapja változtatik
meg, 's tellyes értékű és folyó pénzrel cse-
réltetik fel, de sött miután ezen összeg a'
meg akadt forgalom meg indítására nem
elegendő, a Város Pénztára által 300 pftig
10 xros Fő Biró Roszty Josef – 2000 pfo-
rintig 1 pengős Szeretsen Lajos, és 1500
pforintig 20 xros Utalványok Böltszázy
Josef fő Jegyzők alá írásával botsattnak
ki úgy – hogy a ki tett utalványok tellyes
értékű vissza váltásakkor folyó pénzrel, és
igy kellőleg biztosítottván, ezen utalvá-
nyokat a Város kebelében mindenki tellyes
biztosított értékben el fogadni kötelez-
tik. Hogy pedig az Utalványok által a fel
merült szükségén rögtön segíteni lehes-
sen, ezek 500 pftyával Kötelezvény mel-
lett, Matko János, Alexy Lajos, Czibercz
Frigyes, Benkner Samu, Vass Károly,
Schlosser K. Lajos, Kalmár László, és
Bronts József Kereskedőknek olly köteles-
séggel adatik kezelések alá, hogy azok
minden biztos módal használása mellett
a lakosság között azonnal szükségükhez
képpest szét osztván a' meg akadt forgal-
mat meg indítsák.³⁷

Ezen a gyűlésen – mivel a sza-
badságharc bukásának közeledtével a
Kossuth-bankók elértéktelenedésétől tart-
va a lakosság azon minél hamarabb túl
akart adni, és nagy mennyiségben kezdték
felvásárolni a bort és a pálinkát –, a főbí-
ró ezt a problémát is a város gyűlése elé
terjesztette:

„Ugyan Fő Biránk jelenti, hogy a
Városnál haszonbérben lévő Kortsmáltatás
szükségeire összeve vásároltatott bort és pályinkát, a lakosság hihetőleg hogy a magyar
pény jegyeken túl adhasson, olly mennyiségben vásárollya, mi szerint félni lehet, hogy
készlete nem sokára el fogyván, a kortsmákat itallal el látni képes nem lesz, 's igy e' tekin-
tetben gondnokok mi tévők legyenek tanacsot kér.

Ne hogy a Város Kortsmainak italokkali el látása tettemesebb fel akadásnak legyen
ki téve, utasításul adatik, hogy bér gondnokaink italokat csak német bankjegyek, ércz

16. kép. 20 pengő krajczár Rozsnyó, 1849.
Bányászati Múzeum, Rozsnyó
Ltsz.: Nu-127.964/68.

37 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Város-Gyűlési Jegyző Könyv 39–40. oldal.

17. kép. 20 pengő
krajcár Rozsnyó, 1849.
MNM Éremtár
Ltsz.: 86.877.2.

18. kép. 1 pengő forint
Rozsnyó, 1849.

péNZ – és a Város által teljes értékben biztosított s ki adott utalványokért árúltathas-
sanak.”³⁸

Mivel a 10 pengő krajcárosból csak 1849. július 16-i dátummal kiadott példányok ismeretesek, ezért valószínű, hogy az augusztus végén újonnan kiadottak is a régi dátummal jelentek meg. Lehetséges, hogy ezeket nyomtatták sárga papírra, amit már korábban, a júliusi kiadásnál említettünk – ha így van, akkor csak itt kellene szerepelnie, de ezt egyértelműen nem tudjuk eldönteni.

A 20 pengő krajcáros fehér, bordázott papíron fekete nyomású. Számozatlan, Bölcsényi József főjegyző aláírása olvasható rajta. E címletnek is több változata ismert. Egyikben a „húsz” értékjelző szó ú-betűjén nincs ékezet.³⁹ Ugyanez a változat megtalálható a 16. képen látható ívdarab középső pénzén. Más esetben a Rozsnyó szóban az y-betű jobb felső szára hiányzik⁴⁰ (17. kép). Van olyan, amelyiken a keret jobb oldali alsó

38 MOL Filmtár C373. doboz. 1849ik Évi Város-Gyűlési Jegyző Könyv 40–41. oldal.

39 Magyar i. m. 19.

40 Magyar i. m. 19.

vízszintes részén a körívek nem metszik egymást, csak összeérnek,⁴¹ másikon a bal alsó sarokminta csúszott el jobbra. Az a változat, amelyen alul a bal oldalon a sarkot díszítő minta után egy pont van, jobb szélén pedig a két darabból álló ornamentika elemei elcsúsztak egymástól, szintén megtalálható a 16. képen látható ívdarabon.

Az 1 pengő forintos szintén fehér, bordázott papírra készült fekete nyomással. E címlet példányai szintén számozatlanok, Szerecsen Lajos főjegyző szignálta őket (18. kép). Egyik változatában a „folyó pénzzel” helyett „folyó értékű pénzzel” szerepel,⁴² egy másikban a „folyó pénzzel” helyett „főlyó pénzzel”, tehát az o-betűn felesleges ékezet található.

Mivel ismert, hogy címletenként milyen összegben kerültek kiadásra, így tudhatjuk a példányszámukat is: 300 forint összeget 1800 darab 10 pengő krajcáros, 1500 forintot 3600 db 20 pengő krajcáros, 2000 forintot pedig 2000 db 1 pengő forintos tesz ki. Tekintetbe véve a korábban kiadott 3000 db 10 pengő krajcárost, ebből a címletből az újonnan megjelentekkel együtt összesen 4800 darab készült.

Itt szükséges szólni az e papír szükségpénzek elkészítéséhez felhasznált alapanyag-ról, a papírról. Pelbárt Jenő alaposan elemezte egy rozsnói 20 pengő krajcáros papírján látható szöveg-vízjel töredéket, megállapításaiból röviden idézünk:

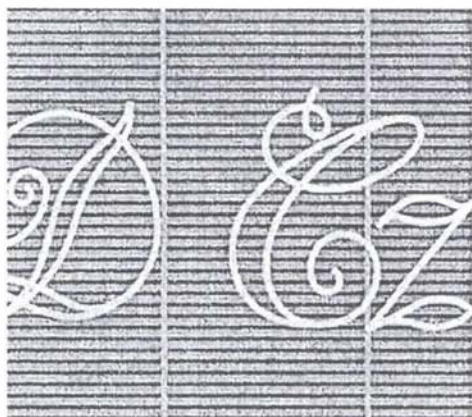
„A véletlen úgy hozta, hogy a nyomdai többképes, vízjeles papírív felvágása során a papír készítő mesterre utaló betűk tisztán, jól látható módon benne maradtak a papírban. Ha feltételezzük, hogy az ív csak ezt az egyetlen vízjelmotívumot tartalmazta, akkor a méretre vágás után legfeljebb két utalvány papírjában jelenhet meg, a többi amelyet még ugyanerre a papírrívre nyomtattak – sajnos mind vízjel nélkülivé válik.”⁴³ Ha feltételezzük, hogy egy ívre 20 darabot nyomtattak belőle, akkor e pénzek 10 százalékán volt ilyen vízjel.

Mivel Rozsnyón 1779-től működött papírmalom, amely ebben az időben is termelt, kézenfekvőnek tűnik, hogy a nyomda innen fedezte papírszükségletét. „A korabeli feljegyzések és fennmaradt papírok azonban másról tanúskodnak. Bár a Sajó mellékvizén működő rozsnói papírmalom valóban ellátta a felvidéki nyomdákat – köztük néha a rozsnói nyomdát is – saját papírjával, de fő piaca mégis a közeli Kassa és Tokaj volt. ... A nyomdák papírvásárlási szokásait – ahogy részben ma is – akkor is két tényező, a minőség és az ár befolyásolta. A rozsnói papírmalom egyik vonatkozásban sem tudott versenyezni a szomszéd Szepes vármegyében, Poprádon működő, nagyobb kapacitással, patinásabb hagyományokkal és kiterjedtebb piaccal rendelkező poprádi papírgyárakkal. ... A 20 krajcáros papír szükségpénz kibocsátásának idején, 1849-ben Poprádon a Czieser papírkészítő család egyik leszármazottja, Czieser Dávid papírkészítő mester irányította az ekkor mintegy 20–25 főt foglalkoztató gyárat, amelyet 1821-ben vett át és 1866-ig vezetett. A vízjelhasználat terén ő is őrizte a családi hagyományt, amely szerint a gyárat irányító papírkészítő mester nevének szöveg-vízjele volt a főjel a vízjelszítán. A szöveg-vízjel írásánál (hasonlóan a monogram-vízjelekhez) a korabeli általános gyakorlatnak megfelelően ő is a német névírás (fordított) sorrendjét követte, tehát elől állt a keresztnév kezdőbetűje és ezt követte a családnév szövege.

41 Mikó, 2001. i. m. 40–41.

42 Mikó, 2001. i. m. 40–42.

43 Pelbárt Jenő: Ritka papírszükségpénz-vízjel 1849-ből. Éremtani Lapok 73. szám, 2002. június, 10–13.

19. kép. 20 pengő krajcár Rozsnyó, 1849.
Pelbárt Jenő negatív szöveg-vízjel rekonstruált
rajza, Pelbárt Jenő i. m. 11.

A 20 krajcáros pénztári utalvány papírjában látható vízjel jelentése tehát: D = Dávid, Cz = Czieser, azaz Czieser Dávid papírkészítő mester = a poprádi papírgyár készítménye⁴⁴ (19. kép).

Ugyanez a vízjel az 1 pengő krajcáros papírjában is felfedezhető, sőt a ív másik felén lévő *C Regest* felirat különböző részei szintén előfordulnak ezeken a pénzeken, tehát annak papírja is Poprádról származik. Megjegyezzük, hogy a Jolsva papírszükségpénzeit tartalmazó felvágatlan ív (lásd az 14. képet) alján az egész vízjel: D Cziser látható.

Az 1 pengő forintos szintén bordás vízjellel ellátott papírra készült, amelynek eddig egy darabján sikerült vízjelet találni, de még nem sikerült származási helyét pontosan azonosítani.

Arról nincs információnk, hogy az újabb papír szükségpénzek nyomtatásáért milyen összeget fizetett a város a nyomdásznak, ezúttal viszont megtudjuk azt, hogy az elkészült pénzek körülvágásáért milyen fizetség járt a könyvkötőnek:

„Sávolyi Ágoston könyvkötő, a Városi utalványok körül vágásáért, magát kifizetetni kéri, Adóbeszedőnk Sziklay Pál, e' Jegyzékben benyújtott keresetet 20 ./. Húsz pengő forintokat Közpénztárunkból, Sávolyi Ágostonnak fizesse ki.”⁴⁵

A helyzet komolysága, a szegény sorsú emberek sanyarú helyzete ezekben a napokban újabb intézkedések megtételére ösztönözte a város vezetését:

„Augusztus 31én fő Biró Roszty Józsefelnöklete alatt, Benkner Samu, Kovács István, Kek József, Kubinyi Flórián, Ujházy Dániel, Sápy Sándor, Vajda Károly, és Vincze István Tanácsnokok, Szegheő Sigmond népszónok jelenlétében:

Fő Biránk előadta, hogy a fenakadt pénzforgalomból, több nehézségek merülvén fel, Különösen az élelem és első szükségbeli cikkek nehezen szerezhetők meg, miért is a szegényebb sorsú lakosok könnyítése tekintetéből, némelly rendelkezések tételére a tisztelt Tanácsot felszólítja:

A' tisztelt Város jót állása mellett már biztos és telyes értékű pénzutralványok bocsájtván ki, miután tapasztaltatik még is, hogy mind a' mellett is a' szükségek mellözve nincsenek, következők rendeltetnek:

1., Benkner Samu, Kek József, és Sápy Sándor Tanácsnokok megbizatnak, hogy elő hivatván valamennyi kenyér áruelőnkát, kérdezzék ki, kik kívánnák a Város biztos pénzéért jelen időkbén mind eddig is Kenyeret folytonosan sütni és árulni, kijelentvén, hogy kik jelenlegi időkbén is sütendnek – csak azok(na)k lesz joguk ezen cikkel jövőre is iparkodni.

2., A' M(é)l(tósá)gos Püspöktől a Város által 25. V(onás)ff(orin)tj(á)val 30 köből rozs vétetni rendeltetvén, Ujházy Dániel, és Vajda Károly Tanácsnokok a' végegt küldetnek

44 Pelbárt i. m.

45 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Közigazgatási Jegyző Könyv 60. oldal (Az 1849. szeptember 18-i ülésben 167. pont alatt.)

ki, hogy ezen mennyiséget a 'szegényebb sorsú Lakosság között később visszafizetendő kölcsönképp ovatossan osszák ki.

3., *Regula József pék oda utasítatik: hogy a M(é)l(tósá)gos Püspöktől 10. köblönként, 30 köből búzát a 'Város jót állása mellett vegyen meg, 's azt a meg állapított Tarifa szerint ki sütvén, Rosnyai utalványokért árúlja.*

4., *A' Kereskedők és szappanosok figyelmeztessenek, hogy miután a Rosnyói utalványok telyes értékű ezüst pénzként lévén tekinthetők, árúikat e' pénz utalványokért méltányos és nem felcsigázott áron árúlják, a szalonna fontjának árra 25. garasokra szállítván. Rendkívüli időbken rendkívüli módokhoz kelletvén nyúlni, fő Biránk megbizatván, hogy rendelkezéseket, minden hatalmában lévő módokkal, szigorúan sikerbe léptetni igyekezzenek.*"⁴⁶

Láthatjuk, hogy valóban érdemi segítséget próbáltak nyújtani a legalapvetőbb élelmiszerek területén, ugyanakkor mindent megtettek azért, hogy a szükségpénzek bekerüljenek a pénzforgalomba.

Noha 1849. augusztus 13-án Görgey tábornok Világosnál fegyverletételre kényszerült, Rozsnyón a magyar pénzek és a papír szükségpénzek továbbra is forgalomban voltak. Míg az ország egyéb területein a bankjegyek beszolgáltatását egy július 11-i rendelet alapján több helyen azok megsemmisítése, nyilvános elégetése követte, addig itt, mivel egyéb pénz nem állt rendelkezésre, azok használata általános volt. A helyzetet érzékletesen szemlélteti Sziklay Viktor Krasznahorkaváraljáról 1849. augusztus 24-én urának, gróf Andrássy Györgynek írt levele:

„Ezen vidék, kivéven Vogl tábornok átvonulását, közvetlen még nem szenvedett a háború által, de az egész hazának szenvedései e vidékre is sujtólag hatnak. Különösen aggasztó az, hogy a vidéken, az úgy nevezett Kossuth féle jegyeken kívül más pénz teljességgel nincs, eddig széltébe elfogadtattak, de legközelebb itt is nehézséggel jár elfogadásuk. Gömörben felsőbb parancsolat által forgalomba tetelük eltiltva még nincs, ha eltiltatik, teljességgel semmi más pénz sem lévén látható, kimondhatatlan felakadás fog mindenben előallani, 's szenvedni mindenki, 's koldus botra jutni számtalan egyenek fognak. Most a polgárháborúnak természetes más vissza hatásain túl főleg az aggódat mindenkit, 's az aggódat engemet is, azon egy pár ezer forintra nézve, mely a Csetneki Uradalmi tárban a Juniusi Angariák befizetéséből fekszik.

Annál fogva bátor vagyok kérdést tenni: mit tévő legyek, ha ne talán itt is, mint máshol történt, azon hivatalos felszólítás bocsájtatnék közre, hogy a Kossuth féle jegyek adassanak be nyugtatvány mellett?"⁴⁷

Rozsnyón a papír szükségpénz kiadására kényszerült Losonc polgármesterének kérését – hogy a magyar bankjegyekkel biztosított utalvényaik forgalmát segítsék elő, s a viszonságot, tehát a Rozsnyón kiadott szükségpénzek használatát ők is szorgalmazzák – arra hivatkozva utasították vissza, hogy a losonci utalványok alap nélkül maradtak.

---

46 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Közigazgatási Jegyző Könyv 57–58. oldal 158. pont.

47 MOL Filmtár C 357. Andrássy levéltár 1848/49. „Sziklay Viktort, gróf Andrássy György uradalmainak igazgatóját, a szabadságharc után a kozákok – csapatával együtt – elfogták, összes ingóságait Krasznahorka-Váralján szétrombolták és felégették. Elrejtett arányaival sikerült magát és a többi elzártakat az éhhaláltól megmenteni.” *Borovszky Samu* i. m. 569.

„Losoncz Városa Polgár Mesterétől

Tisztelt Polgármester Úr!

A jelen apró pénz hiánya pótlása tekintetéből Városunk álladalmi Magyar bankjegyekkel biztosított 5 és 10 Xros Utalványokat bocsájtván ki, tisztelettel felkérem Polgármester Urat, hogy ezt a közönségnél közzé tenni s ez által Utalványaink forgalmát és hitelét előmozdítani sziveskedjék, - e tekintetben a viszonyosságot részünkről is igérvén.

Tisztelettel maradtam

Polgár mester Úrnak

Költ Losonczon Aug. 27-én 849.

Jeszenszky Samu

Polgármester⁴⁸

„Losoncz Várossa Polgár Mesterre Jeszenszky Samu, az 5. és 10 xros Magyar Bankjegyekkel biztosított, a kibocsájtása felől, múlt hó 27-én kelt, s hozzánk intézett levelében értesít, mit is közzé tétetni kér,

A Magyar Bankjegyek a folyamatból ki esvén, az ekként alap nélküli utalványok kibocsájtását közzé tenni nem lehet.”⁴⁹

Szeptember 11-én Szilárdy János megyei főkörmányzó rendeletére hivatkozva futólevél által közölték a településekkel, hogy a magyar bankjegyek ezentúl érvénytelenek:

„Futó Levél

Tisztelt Szilárdy János Királyi Biztos, s megyei főkörmányzó Úrnak, All Ispáni hivatal útján, ma: ahúl irt nap esteli 6 órakor következő szigorú rendeleteit vévén, azok köztudomás, s pontos tellyesítés végett ezennel Köröztetnek.

... 5. A' magyar bank jegyek folyamatbúl kiesvén, érvénytelenek.

Költ K. Taploczán Sept 1én 1849 Szontagh Gyula⁵⁰

1849. szeptember 14-én vette tudomásul a Pelsőcön ülésező megyei közgyűlés, hogy a magyar kormány megszűnt létezni. Ugyanezen a napon írt ismét levelet gróf Andrássy Györgynek Krasznahorkaváraljáról Sziklay Viktor, amelyben mint legfontosabb kérdést, ismét a Kossuth-bankókkal kapcsolatos helyzetet vázolta:

„Méltóságos Gróf Császári Királyi Kamarás Kegyelmes Uram!

... A Kossuth féle jegyek, mihelyt az úgy nevezett Magyar Kormány megszűnt Gömörben parancsolni, azonnal érvényteleneknek tekintettek, azolta nem is fogadtatott el egy sem, s intézkedtünk hogy be ne tsúztathassék egy is azon időn túl, a' miolta a' kényszerítéstől tartani nem lehetett. Hogy mivel a' mellett több ezek vannak a' Cassákban, annak tulajdonítható, hogy Gömör teljesen izolálva lévén, itt Kossuth féle jegynél más pénz teljességgel nem volt látható, s fel lévén akadva a forgalom túladni alig lehetett rajtok. Ez okból Gömörben mindenhol igen nagy mennyiségű jegyek fekszenek, s minthogy más pénz nincs minden mozgás meg szűnt. ...

48 Rosznyói Állami Járási Levéltár, (Címzés:) Losoncz városa Polgár Mesterétől Rosnyó Városa Fő Birájának Rosnyón (Hátul:) Olvastatott a Tanácsba Rosnyón az 1849. Év Sept. 10kén A V. Jegyző Könyv 165. sz. alatt.

49 MOL Filmtár C373. doboz. Rosznyó, 1849ik Évi Közigazgatási Jegyző Könyv 59. oldal, 165. pont (Noha ez a határozat az augusztus 31-i ülésben szerepel, egyértelműen szeptemberben hozták, hiszen a határozatban „múlt hó 27-én kelt” levelet említenek.)

50 MOL Filmtár C 357. doboz Andrássy levéltár 1848/49.

*A' Kossuth féle jegyek elfogadására nem lévén felhatalmazva, 's azoknak beadása mind eddig még senki által sem lévén parancsolva, be várom míg a beadás parancsoltatni fog, 's akkor a M(é)l(tósá)g(od)tól vett utasítást követendem. ..."*⁵¹

A katonai parancsnokság néhány nap múlva, szeptember 18-án elrendelte a Kossuth-bankók beszolgáltatását, amit Rozsnyó előjárósága a szeptember 20-i ülésen tárgyalt:

„Olvastatott Szontagh Gyula Fő Szolga Biro Kun Taploczán folyó hó 18kán kelt Kör levele, mellyben a' Megyében létező Csász. Kir. Szláv Önkéntes Katonáság Parancsnoka Báró Levartovszky Henrik Úr, Mumhard, már most Szilárdy János által másod Al Ispáni úton ki adott következő Rendeleteit, pontos tellyesítés végett köz hirre teszi.

*1. Hogy a Magyar /Kossuth/ Bankjegyek kemény büntetés terhe alatt, Rima Szombatba vitessenek be."*⁵²

Az Andrassy család levéltári anyagában ez a hivatkozott körlevél is fennmaradt:

„Kör Levél

Megyénk Fő Kormányzója T. Cs. Szilárdy János Úr a Katonai fő parancsnoksággal egyet értőleg tett következő rendeletei köröztettek.

A Köz forgalom minden ágaiban megzavart rendnek mi előbbi helyre állítása, úgy a törvényteleneknek nyilvánított Kossuth féle Magyar Bank jegyek folyamatból kiesésével tapasztalható pénz hiány miatt elő álható ipar 's földművelés az egész Hazánkra káros csökkenésének meggátlása, némely egyesek zsarolásának elhárítása az Ostrom állapotban helyhez tetett Megyében rögtöni intézkedések, és így a' munka bér és ipar Czikék ár szabályozásánál igényeltettek, mire való nézve a földművelő Osztály, minden iparűzők és mester emberek ezennel intettek, hogy munkájok illő bérével elégedjenek meg, a felszigázt, 's többé fel nem álható árt szállítsák le – külömben minden Czik árszabás alá esik. Egyéb iránt az alól irt pontok, mindenki által javainak el kobzásán felül Katonai Törvényszék elő állítása mellett, hadi törvény általi büntetés terhe alatt pontosan megtartatni rendeltettek.

Iször Úgy az Austriai Bankjegyek valamint a Magyar Aladalmi javakra kibocsajtott Almásy féle utalványokat mint tellyes értékkel bíró pénzt kiki elfogadni köteles.

Rendelet következtében kiadatott Kun Taploczán September 28án 1849

*Szontagh Gyula Szolgab(író)"*⁵³

Rozsnyón megszületett a határozat, mely szerint közzé teszik a rendeletet, mivel azonban nyilván a forgalomban lévő pénz nagy mennyisége miatt annak összegyűjtése hosszabb időt kívánt, a felsőbb hatalomtól néhány napos türelmet kértek:

„Az érkezett rendeletek tellyesítését ezennel el határozattván, Városunkban is szokott módon közzé tetetni rendeltettek, miután azomban a Magyar Bankjegyek bé szedését, Rima Szombatba léendő be küldését olly röktön eszközölni, 's végbe vinni nem lehetne, a' tisztelt Báró 's Parantsnok Úr, Benkner Samu Tanátsnok és Szontagh Lajos Képviselőnk 's ki küldött Biztosaink által hogy e' részből pár napig türelemmel légyen meg kéretni rendeltetik.

A Magyar Bankjegyek be szedéséhez Kováts István, Holecz Endre, Kubinyi Florian Tanátsnokaink, Fő Jegyzőink egy a' mást fel váltsa 's így Szegheő Zsigmond mind nép szónok, Ujházy David, Vass Karoly, Sprenger Antal, Valko Josef, Bronts József Képviselők,

51 MOL Filmtár C 357. doboz Andrassy levéltár 1848/49.

52 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Város-Gyűlési Jegyző Könyv 44. oldal 54. pont (A szeptember 20-án tartott ülésben.)

53 MOL Filmtár C 357. doboz. Andrassy levéltár 1848/49.

*Sziklay Pál adót be szedünk, Ifj Toth László Tiszteletbeli Jegyző, és Vietorisz András Biztosilag ezennel ki küldtetnek.*⁵⁴

Közvetlenül a Kossuth-bankókra vonatkozó, előbb idézett rendelet tárgyalása előtt, nyilván annak ismeretében a főbíró a város által kiadott papír szükségpénz sorsáról kért döntést. A főbíró azok beváltására tett javaslatot, de ha ellenkezőleg döntenek, kéri intézkedjenek. A szükségpénz határozatból csupán annyit tudunk meg, kiket bíztak meg a szükségpénzek beszedésével:

„Fő Bíránk a Város által ki bocsájtott Utalványok be váltását indítványozván – a be nem válthatás esetére nézve pedig intézkedést tétetni kér.

*A ki bocsájtott Városi Utalványok be szedése tekintetéből, Fő Jegyző Szerecsen Lajos, Benkner Samu, Kováts István Tanácsnokok, Leszich Károly és Leopold Samu Képviselőink ezennel ki küldtetnek – tudósításokat be adandók.*⁵⁵

Sajnos a beadott tudósítást nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy milyen összegben szolgáltatta be a papír szükségpénzeket a lakosság. A Kossuth-bankókra vonatkozóan azonban az adatok a rendelkezésünkre állnak. Rozsnyón a lakosságtól összesen 183 735 forintot és 45 krajcárt szedtek be. Ezt az összeget két részletben szállították el Rimaszombatba, nyilván azért, mert a sürgető határidő miatt egy nagyobb összeg összegyűlte után kénytelenek voltak azt elvinni, s ezt követően a feladat teljes(nek mondott) végrehajtása után ismét megtenni az utat.

„Az ügy nevezett Kossuth pénzjegyek beszédetni, 's a' Katonai parancsnokságnak átadni rendeltetvén, az e' tekintetben működött biztosság a beszédett öszevegekről szöllő két rendbeli Rimaszombatba b. Levartovszky Örnagy Úrnak átadott 's nyugtatványozott lastromokat bemutatja, mellyek szerint Rosnyó Várossában illy nemű pénz bejött öszveszen 185,735 Ft,- 45xr ppénzben,

*A Kossuth pénzjegyek átadására, és a vásárok tárgyában utazott négy rendbeli Biztosság, különösen pedig az egybe foglalt Két rendbeli biztosság költsége 57. f. 1. x., a harmadik biztossági 31. f. 6. x., a negyedik Vásári tárgyban járó biztosságé 9. f. 15. x., öszveszen 97. f. 22. xr.*⁵⁶

Jól ismert, hogy a lakosság kezén viszonylag nagy számban maradt belőlük, ennek mennyiségét azonban nem tudhatjuk. Arról azonban értesülünk, hogy a visszaemlékezések, nyilván az elszenvedett igen jelentős anyagi veszteség miatt felnagyították a város által beadott összeg nagyságát.

*„Az utolsó időben nevezetes anyagi csapás érte a várost az által, hogy csaknem utolsó hely lévén, melyen császári katonaság megjelent, kormánybiztosi kényszer mellett, tán legtovább volt itt forgalomban a magyar pénz, úgy hogy egyedül Rozsnyóról félmilliót haladó összeg szolgáltatott be.*⁵⁷

Mint a többi pénzt, a papír szükségpénzeket is hamisították, sőt hamisítják. Nem kivételek ez alól a Rozsnyón 1849-ben kiadottak sem. A szabadságharc ritkaságszámba

---

54 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Város-Gyűllési Jegyző Könyv 45. oldal (A szeptember 20-án tartott ülésben.)

55 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Város-Gyűllési Jegyző Könyv 44. oldal 53. pont (A szeptember 20-án tartott ülésben.)

56 MOL Filmtár C373. doboz. Rozsnyó, 1849ik Évi Közigazgatási Jegyző Könyv 62. oldal 177. pont. (Az 1849. október 2-án tartott ülésben)

57 *Hunfalvy János*: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. A Rozsnyóról szóló részt *Kramarcsik Károly* írta. Pest, 1867. Idézi *Tököly Gábor*: Rozsnyó könyve. Rimaszombat–Rozsnyó, 2003. 120.

20. kép. 20 pengő
krajcár Rozsnyó, 1849.
MNM Éremtár
Ltsz.: 18/1981-281

menő, nagyra becsült ereklyeként őrzött papír szükségpénzeit a nagy érdeklődés miatt a 19–20. század fordulóján hamisították, ami elsősorban Füredi Róbert nevéhez fűződik. Primitív kivitelezésű hamisítványai között a Rozsnyón kiadott papír szükségpénzek azonban ismereteink szerint nem fordulnak elő, aminek az lehet az oka, hogy azok viszonylag nagy számban maradtak fent, tehát a nagyközönség és a gyűjtők előtt jól ismertek voltak.

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében hamisként van nyilvántartva egy 1 pengő krajcáros a tanulmányunkban Rozsnyó 1849-es papír szükségpénzeinek változatai 4. a) alatt leírt, amelynek állapota arra utal, hogy nem volt használatban.

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött egyik 3 pengő krajcáros már első látásra nyilvánvalóan hamisítvány. A sötétebb festékekkel, más minőségű papírra nyomtatott darabon az eredetihez képest a következő alapvető eltérések láthatóak:

1. A keretet alkotó felső, vízszintes ornamentika levelei kevésbé kidolgozottak, az eredetitől eltérő képet mutatnak.

2. Az ornamentika kétoldalt elhelyezkedő függőleges és alul futó vízszintes apró elemei az eredeti példányokon elkülönülnek egymástól, ezzel szemben itt folyamatos képet mutatnak.

3. Az ornamentika alsó, vízszintes sorában az elemek az eredetiben egyforma nagyságúak, ezen azonban balról jobbra haladva nő a méretük.

4. A szöveg nyomtatására használt betűk más típusúak.

5. A szöveg 3. pontjában „minek közzétételétől” helyett „minek-kezzétételétől” szerepel.

6. A dátumban „Julius 16-kán” helyett Julius 16 kap.” szerepel.

7. Böltszály aláírása jól láthatóan utánzat.

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött egyik 20 pengő krajcáros szintén hamisítványként van feltüntetve (20. kép). Ez a példány a címlet ama változata, amelynél Rozsnyó nevében az y jobb felső szára hiányzik. Ugyanolyan bordázott papírra készült, mint az eredetiek, nyomtatása is azonos, azonban Böltszály aláírása ezen a címleten általánosnak mondható, hogy jelentős eltéréseket mutat. Ezért vélhetők hamisnak a szóban forgó példányt.

Legújabbán egy soha nem létezett, rozsnói 1849-es két ezüst forintos papír szükségpénzt is megalkotott valaki. A hamisító azonban több olyan hibát vétett, amely alapján a szakemberek egyértelműen rá tudtak mutatni arra, hogy a nyomdai úton napjainkban készített darab két eredeti, egy rozsnói és egy dobsinai papír szükségpénz összedolgozásából készült.⁵⁸

Végül kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor köszönetet mondok mindazoknak, akik segítséget nyújtottak a tanulmány elkészítéséhez. Csobádi Józsefnek, a rozsnói Bányászati Múzeum igazgatójának, munkatársának, Sylvia Holeckovának, a szintén rozsnói Szaniszló Andrásnak valamint a Rudnán lakó Burkovszky Lászlónak, és külön Ambrus Ferencnek, akinek a segítségével eljutottam az említettekhez. Hasonlóképpen köszönöm a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának, dr. Kovács Tibornak, hogy engedélyezte az Éremtárban történő fotózást, továbbá dr. Torbágyi Melinda és dr. Pallos Lajos szíves segítségét. Továbbá hálás vagyok Mikó Endrének és Pelbárt Jenő filigranológus, valamint Németh György levéltáros úrnak, akik önzetlenül és nagylelkűen segítettek munkámat. Végül köszönöm fiamnak, Zsupos Zoltán Andrásnak a Magyar Nemzeti Múzeumban készített felvételeket.

PAPER MONEY OF NECESSITY IN ROZSNYÓ IN 1848

The lack of denominational currency during the 1848–1849 Revolution and War of Independence, and especially from Spring 1849, posed serious difficulties in daily life. Several smaller settlements tried to remedy the situation by issuing paper bills acting as a kind of money of necessity. Bills of this kind were issued in several places in County Gömör-Kishont, all of which were printed in the Kek Printing House in Rozsnyó. The study discusses the measures taken by the town of Rozsnyó for the issuing of paper bills of necessity based on the records and documents housed in the District Archives of Rozsnyó and the Hungarian National Archives. Some documents contain information on the role these bills played in day-to-day life, others describe how they were put into circulation and then withdrawn after the crushing of the revolution. The variations and forgeries of the individual denominations are also presented. One section of the study focuses on the similar bills printed in Dobsina since we know that regarding their legend and ornamentation, they were modelled on the money of necessity produced in Rozsnyó. The archival documents include letters in which certain settlements request the town's leadership in Rozsnyó that the town accept the paper bills printed by them on a reciprocal basis. The town of Rozsnyó fulfilled these requests, but after the crushing of the revolution, it no longer pursued this practice owing to the dissolution of the basis for these bills. The records and bills in public and private collections are presented in a series of photographs.

Zoltán Zsupos

---

⁵⁸ *Pelbárt Jenő–Mikó Endre*: Hamis rozsnói papírszükségpénz. *Éremtani Lapok* 83. szám, 2004. február, 24–25.

„LÉGI HÁBORÚ” ÓZDON 1944-BEN

ALABÁN PÉTER

A második világháború ózdi helytörténeti eseményeinek feltárására az elmúlt évtizedek alatt legfeljebb átfogó módon került sor. Az egyes részterületek ismertetése ráadásul a rendszerváltozást megelőző szocialista időszak honismereti irodalmában legfeljebb a „felszabadulás” eseménytörténetének leírására korlátozódott, a város esetében kiemelt szerepet szánva az Ózdi Kohászati Üzemekre (ÓKÜ) gyakorolt következményekre. A téma részletesebb tárgyalására azonban az 1990 után megjelent településtörténeti kézikönyvek, városismertetőik sem vállalkoztak, a korábbi, részben kézirat szintjén maradt, részben folyóiratokban publikált kisebb tanulmányok, szakdolgozatok pedig inkább csak szemtanúi beszámolókat, naplókat, olykor egymásnak ellentmondó saját készítésű interjúkat vettek alapul. A hiányosságokat egy régóta várt, az egyes történelmi korokat elsődleges forrásokra épülő és alaposra törekvő várostörténeti monográfiának már mindenképpen pótolnia kell a minél hitelesebb áttekintés követelményeit figyelembe véve.

A dolgozat elkészítése mögött leginkább e részterület feldolgozásához nyújtandó adatszolgáltatás állt, amely a korszak talán legismeretlenebb helytörténeti fejezetét érinti. Habár az akkori közigazgatásban még községként szereplő Ózd¹ és környékén komolyabb veszteségekkel és emberáldozatokkal járó légi támadásokra nem került sor, egyes – tartalmilag még fel nem tárt – dokumentumok tanúsága szerint nem mellőzhető történésekről van szó.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye második világháborús helytörténeti kutatása során talán az egyik legrejtélyesebb és legvitatottabb eseménynek számítottak az akkori csehszlovák határ közelében, Ózd és térségében lelőtt orosz és amerikai repülőgépek történetei. Egy most előkerült, eddig magánarchívumban² őrzött dossziéból újabb iratok állnak rendelkezésünkre, hogy a várostörténeti kiadványokban meg sem említett bombatámadásokhoz bővebb információkhoz jussunk. Az új adatok birtokában némileg pontosításra szorulnak az eddig rendelkezésre álló feljegyzések; a lakossági kárfelmérések és kárigények elemzéseit szintén erre utalnak. Írásunk nem tekinti (nem tekintheti) feladatának a szakirodalomból, a repüléstörténeti adatbázisokból, a levéltári forrásanyagból, illetve az egyes adatközlők elmondásai között még mindig sokszor szembetűnő ellentmondások teljes feloldását, sokkal inkább adalékuul szolgálva későbbi – kiegészítő jellegű – kutatásokra ösztönöz.

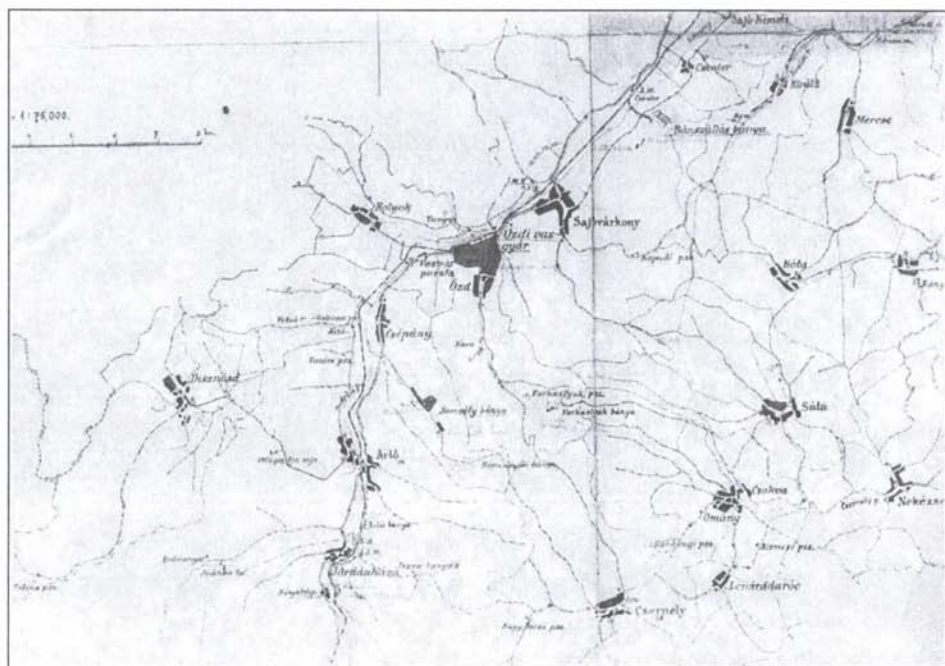
A „háttérben” zajló országos események közül számunkra kiindulópontként szolgálhat a szövetséges erők magyarországi megjelenése, s egyben a németellenes légi támadások kezdete. Magyarország német megszállását követően, 1944. április 3-ával megkezdődtek és rendszeressé váltak az amerikai–angol légibombázások. Az első ilyen akciók a főváros ellen irányultak, s az áldozatok száma már az első napokban meghaladta az 1000 főt. Tíz nappal később az amerikaiak bombatámadást intéztek több ipari és infrastrukturális létesítmény ellen Budapest, Szigetszentmiklós és Győr térségében.

---

1 Város 1949. január 1-jétől.

2 Ezúton mondok köszönetet Seffer Ferencnek, Ózd város korábbi polgármesterének (1990–1991), hogy az iratokat felkutatta és feldolgozás végett rendelkezésemre bocsátotta.

Június elején az angol–amerikai légierő, immár áttérve az olasz és a szovjet támaszpontok közötti ún. ingabombázásokra, megkezdte a hazai közlekedési csomópontok (majd a budapesti pályaudvarok és újabb gyárak) szisztematikus rombolását. Ekkor már támadás érte Debrecent, Miskolcot, Püspökladányt, Szegedet és Szolnokot is.³ A trianoni határon belül szeptember 23-án a szovjet hadsereg megjelenésével kezdődtek meg a tényleges harcok, amelyek az év végére elérték Borsod megyét és Ózd térségét is.

1. kép. Az ózdi járás az 1930-as években (Forrás: ÓVMA, lelt. szám: 98–103)

Miközben a nyilas rémuralom (1944. október–1945. április) totális mozgósítást rendelt el, a Vörös Hadsereg egységei 1944. október közepére–végére már az ország középső és keleti részén jártak, s az átálló román katonasággal elfoglalták Debrecent. Az Ukrán Front csapatai közül északon – az 5. légi hadsereg támogatásával – a 2. Ukrán Hadseregcsoport kapta feladatául a németek által megszállt területek visszafoglalását. November 4-én a Tisza vonalától támadást intézve bevették Szolnokot és Ceglédet, a hónap legvégén délen Szekszárdot és Pécsét, északon pedig Egert. Fő céljuk a főváros ostromának előkészítése végett a még harcban álló magyar és német alakulatok elvágása, az összeköttetések, utánpótlások megszüntetése volt nyugat–keleti irányban a Börzsöny, Cserhát, Mátra és Bükk vonulatain belül. A borsodi megyeszékhely, Miskolc elfoglalására több összehangolt hadműveletet követően került sor december elején, amely után a 2. Ukrán Front egységei – a Bódva és a Sajó mentén – 1944. december 12-én elfoglalták a Kazincbarcikával szomszédos Berentét, 17-én Putnokot, Kelemért, Ragályt és Zádorfalvát, december 18-ára elérték Bánrétvet és Serényfalvát, 21-ére pedig Rimaszombatot. A Sajó

³ Ravasz I.–Oprán E., 2005.

folyó völgyének irányában a hónap második felében jutottak el Ózd térségébe. Közülük a 27. hadsereg 202. lövészhadosztályának 645. és 682. lövészezredei december 20-án, az esti órákban érték el a községet, megkezdve annak felszabadítását.⁴

A fenti hadműveletekkel, illetve azok előkészítésével párhuzamosan tűntek fel a légtérben azok a repülőgépek, amelyeknek pusztán hovatartozása is számos vitát váltott ki. Az bizonyosnak tűnik, hogy a Zrínyi Kiadó gondozásában az 1990-es évek elején megjelent, a Magyarország fölött dúló légi háború eseményeit tárgyaló kétkötetes munka feltételezése sem a helybeliek, sem a roncskutatók álláspontja szerint nem helytálló, mivel a kötet Ózd és térségében alig számol be szovjet és amerikai harcászati légitámadásokról. Térségi szinten – mintegy előzményként – fontos utalni a náci megszállás ellen küzdő partizán ellenállók tevékenységeire, amelyek helyi szinten is megfigyelhetők voltak. Külön szakirodalom foglalkozik például az 1944. augusztus 8-án éjjel – Borsodszentgyörgy és Hangony határában – egy Kijevből érkező, Li-2-es típusú repülőgépről kiugró és leereszkedő 13 fős (8 magyarból és 5 szovjetből álló) partizáncsoporttal Szőnyi Márton (1918–1944) irányítása alatt, amelynek feladata az ellenállás erősítése és a bázisépítés lett volna. Akciójukat azonban hamar felfedezték és tűzharcban felszámolták a kivezényelt – nagyszámú – csendőrök, valamint SS- és partizánvadász-alakulatok.⁵ Egy hónappal később, 1944. szeptember 19-én a csehszlovákiai Harkácson (Tornaljától alig 10 km-re, a Turóc jobb partján, ma Gömörfalva [Gemerská Ves] része) a csendőri jelentések szovjet gép lezuhanását jegyezték fel, amely feltehetőleg partizánalakulatokat szállított.⁶

Az Ózdra vonatkozó – a fenti kötetben is említett – egyetlen időpont gyűjtésünk adatai között kronológiailag a legkorábbi: 1944. október 21-e, amikor a 15. AAF⁷ egyik vadászgépe intézett alacsony támadást.⁸ Utóbbi akció előzetesen a sziléziai finomítók ellen irányult, az észak-magyarországi vas- és acélipari üzemekben (pl.: Ózd, Diósgyőr) kár nem keletkezett, a termelés zavartalannak mondható. Később inkább a nyersanyaghiány okozott problémát és jelentősebb visszaesést a kapacitásban.⁹

A hónap legvégén, október 31-én újabb három bombázógép jelent meg Ózd fölött, amelyek támadása során a Báthory István út (későbbi neve: Tanácsköztársaság út, ma Kőalja út) több házát találat érte. Az előkerült dokumentumok alapján ez utóbbi katonai akció következményei viszonylag jól lokalizálhatók, a károsultak beszámolóit, lakásigényléseit alapján hatásai pontosabban felmérhetők.

A bombatámadás kapcsán Jánkfalvi Zoltánnak az 1999-ben és 2000-ben végzett repüléstörténeti vizsgálatait, terepbejárásait is alapul szolgálhatnak. Az eredetileg a Magyarországon lezuhant angol és amerikai repülőgépek iránt érdeklődő kutató több helyen is publikált írása szerint a támadó három gép közül egyet a Drótos-hegyen lévő gépágyútűz talált el. A háttérben nyilvánvalóan az állt, hogy a németek a közelgő szovjet csapatok hírére a szárazföldi előkészületeken túl – főként a vasgyár körüli magaslatokon – légvédelmi állásokat, ütegeket helyeztek el. Jánkfalvi adatgyűjtéséből kiderül, hogy az eltalált repülő tíz bombájának kioldását követően a kohászati üzemek egyik telepén lévő

4 Dobi S., 1972. 30. Idézi *Dömötör Á.*, 1980. 298.

5 Csorba B., 1964; ill. *Réti R. L.*, 1980. 292.

6 További adatokért lásd még <http://www.netlabor.hu/roncskutatas/>.

7 15. AAF = Fifteenth Army Air Force, USAAF (Az Amerikai Egyesült Államok Hadseregének Légierője); európai bázisa Dél-Olaszországban (pl.: Cerignola, Torretta, Pantanella) volt 1943. december 1-től 1945. szeptember 15-ig. (Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Fifteenth_Air_Force)

8 Pataky I.–Rozsos L.–Sárhidai Gy., II., 2002. 204, 253.

9 Uo., 231.

kocsztárolóba zuhant, felrobbant, személyzete meghalt. A szemtanúk szerint a pontos helyszín az Iparvasút utca mögötti, korábban mocsaras rétterületnek számító Sárli-telep (ma kereskedelmi célból beépített terület) volt, ahol a roncsok és a halottak elszállítása szigorú csendőri jelenlét mellett zajlott. A hivatalos csendőri jelentés ezen a napon megerősítette ugyan az „ellenséges gépzuhanást”, annak származásáról azonban csak találgatások voltak.

A Seffer Ferencsel közösen megkérdezett személyek angol támadásról beszélnek, amely alatt a közös nyelv végett minden bizonnyal amerikaiak kell értenünk. A Brit Királyi Légierő ([British] Royal Air Force, RAF) fő célpontjai között ez a régió nem szerepelt és bár ugyanez elmondható az Amerikai Egyesült Államok Légieréről (United States Army Air Force, USAAF¹⁰) is, lelőtt gépeinek angol nyelven közzétett internetes fórumának listáján szerepel Ózd mellett lelőtt gép; igaz, nem október 31-én. Utóbbi tényező Jánkfalvi igazát bizonyíthatja, aki a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Mezőcsáti Fióklevéltárában őrzött halotti anyakönyveket vizsgálva szovjet legénység adataira bukkant. Eszerint a feltehetően szovjet Iljusin Il-4 távolsági bombázón (eredetileg DB-3F)¹¹

2. kép. A feltételezett DB-3F bombázó repülőgép
(Forrás: http://www.masodikvh.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=177)

öt személy tartózkodott, akik ekkor vesztették életüket.¹²

Az október 31-én történt légitámadások, habár az adatok szerint valóban csak egy területét érték a városnak, jelentős károkat okoztak. Id. Dobosy Lászlónak a település utcahálózatát rendszerező műve szerint mindössze öt házat ért valamilyen sérülés vagy rongálás, a károsultak bejelentései között azonban – ennek ellentmondva – 13 személynél (illetve családnál) új lakásigénylés szerepel.¹³ Noha ezek elsősorban a Báthory utcában élőkől érkeztek, a – későbbi nevén – Tanácsköztársaság útjának több szakaszáról is érkezett igénylés, így például a Major útról vagy a Szent

István útról (utóbbi nem azonos a mai hasonló nevű úttal). A Báthory utca 21. szám és 41. szám közötti részének lakói közül végül egy 6 személyes, egy 5 személyes, egy 4 személyes, három 3 személyes, öt 2 személyes családot, valamint két egyedül élőket kellett másik lakásba helyezni átmenetileg.

A legsúlyosabb helyzetre utalnak az alábbi kárfelmérések: özv. K. Andrásné nyugdíjas Báthory utcai házában „a bejárat felőli végfalán kívül még meglévő falak mind elvannak tolvá, erősen összeroppedezve. A mennyezetek beszakadással fenyegetnek. Ezen

¹⁰ A szervezet elődjének neve: The United States Army Air Corps (USAAC) volt, amely 1926 és 1941 között létezett, majd a USAAF időszakát (1941–1947) követően ismét változott az elnevezés, elnyerve mai formáját: The United States Air Force (USAF) = Az Amerikai Egyesült Államok Légierője.

¹¹ Nagy sebességű, nagy hatótávolságú, megfelelő teherbíró képességű, de gyenge védettségű távolsági bombázó, amelynek gyártása 1944-ig folyamatos volt. A 3 fős legénységet szállító repülőgép maximális bombaterhe 2700 kg volt, fegyverzetét 3 db 7,62 mm-es géppuska alkotta. Forrás: *Pataky I.–Rozsos L.–Sárhidai Gy.*, I., 2002. 221.

¹² Jánkfalvi Z., 2004. 54–55. Lásd még Jánkfalvi Z.–Mohos N., 1998.

¹³ Vö. Dobosy L., 1977. 69.

épület tetőzete és a végfalon kívül az összes falak lebontandók. Javításról nem lehet szó.” Kb. tíz háznyi távolságra Cz. Jánosné ingatlanján „az egész épületből csak egy sarokfal a felette lévő tetőszerkezettel maradt meg, azonban oly állapotban, hogy úgy a tető, mind a sarokfal lebontandó.” A közeli Szent István út elején K. János gyári munkás háza szintén komolyan megsérült: „az udvarra eső nagyméretű bomba az épület tornácának falát választotta el a főépület falától és a homlokfal udvari sarkán egy mindkét oldalon végig menő repedést okozott. Mind a két keletkezett repedés gondosan kiékelendő.” Volt, aki még ettől rosszabbul járt: F. Mihály bornagykereskedő háza teljesen összedőlt, ép fal sem maradt. A károsultak ideiglenes lakhelyét nem sikerült minden esetben másik épülettel vagy utcán belül rokonoknál, ismerősöknél való elhelyezéssel biztosítani. Ezt mutatja például, hogy a B. Istvánné beteglátogató ellenőr részére átmeneti lakássá vált a kőaljai rendelő is, míg volt olyan, akinek a pincében kellett meghúznia magát.¹⁴

A lakásigényléseken felül a Kőalja-telep kárfelméréseinek másik csoportját azok a bejelentések alkotják, amelyek részleges károkról tudósítanak, vagyis főképp ingóságban keletkezett nagyobb kár. V. József gyári alkalmazott Báthory utcai házának egy része (2 szoba, 2 konyha, 2 kamra) dőlt romba: „A megmaradt rész, utca felé néző fala és abból hiányzó része szét van teljesen repedve, egészben lebontandó. Tetőt a használható részen ki kell egészíteni. Összes megmaradt lakrész ablaküvegei kitörték.” Az ő és háromfős családja esetében nem került sor kilakoltatásra, mivel az épületnek „csak” az utca felőli részét érte sérülés.¹⁵ Úgy tűnik továbbá, hogy értékeiben sem keletkezett nagy veszteség, mivel kiutalási kérelmében csupán főzőedények és evőeszköz-készlet szerepelt. Helyzete ezek alapján tehát szerencsésebbnek mondható más személyekénél, akiknél a lista már jóval bővebb.

Újabb konkrét esetet említve az is kiderül, hogy az elveszített vagyontárgyak pótlására milyen forrásból (is) nyílt lehetőség. Egy 1944. november 8-án keltezett beadványban özv. T. Aladárné „Kisfaludi”¹⁶ óvónő, aki foglalkozása végett más településről Ózdra kerülve az óvoda épületében lakott, a magával hozott értéktárgyai, bútorai közül néhányat (1 nagy hármastükrös szekrényt, 1 bőr díványt és 2 bőr fotelt) – helyszűke miatt – másnál helyeztet el. A bombatámadás után az utóbbi – szintén Báthory István utcai – házban megsemmisült értékeit a községi elöljáróságnak címzett levelében a pedagógus a zsidók elhurcolt bútorából kívánta maga számára biztosítani. Az alábbi szemelvény-részlet jól reprezentálja a nyilas uralom idején kialakult helyzetet, s egyben a hatalmas szegénységet is: „Miután magam is szerény fizetésű özvegy óvónő vagyok és két gyermekem van, tisztelettel kérem ezen kárigényemet tudomásul venni és ezen felsorolt bútoraimat [t. i. a fentiekben említettek] a zsidó bútorokból kiutalni szíveskedjenek.”¹⁷

Országos szinten a hazai zsidóság kifosztása, gazdasági megsemmisítése még az év első felében, áprilisban megkezdődött Sztójay Döme miniszterelnöksége (1944. március 27–augusztus 24.) idején. A „párhuzamos” vagy „kettős” (németek és magyarok által történő) kifosztásuk során elsőként az 1600/1944. számú rendelet zárolta az összes tulajdonukat a lakóháztól a részvényeken, a gyárakon át egészen a készpénzig. Az élelmszerellátás korlátozását és a gettósítást követően javaikat pontosan regisztrálták, egy

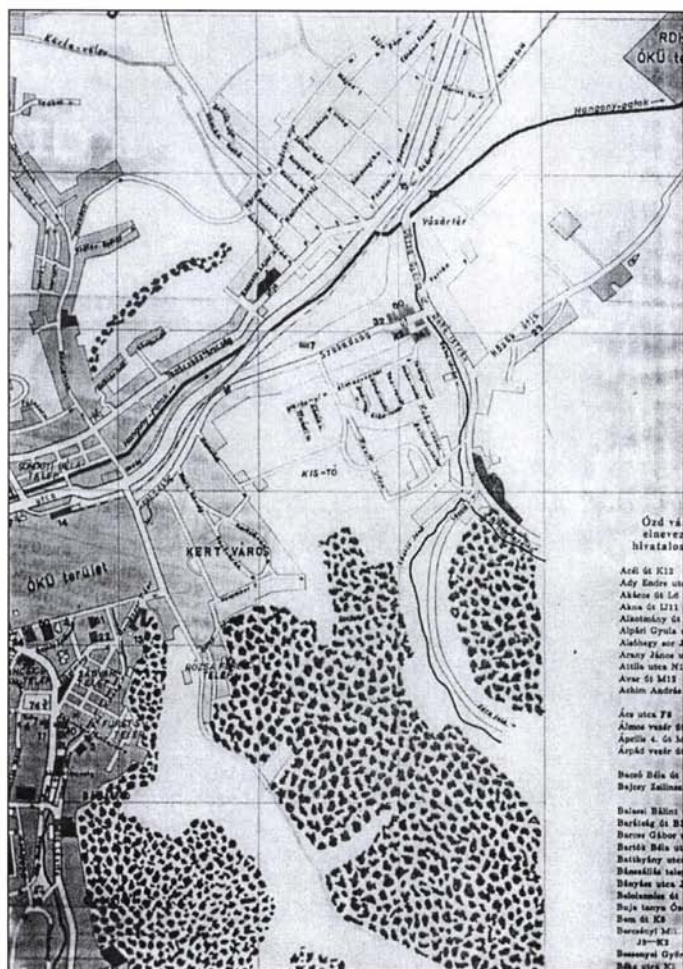
---

14 Forrás: Magánarchívum.

15 Uo.

16 A Drótos-hegy aljában található, korábban az önálló Uraj községhez tartozó területet 1930-tól Kisfaludi útnak, 1948 után Petőfi útnak hívták (*Dobosy L.*, i. m. 66.).

17 Forrás: Magánarchívum.

3. kép.
Az 1944. október 31-i
bombatámadás hely-
színe a Hangony-patak
mentén

részüket „osztogatással” szociálpolitikai célokra fordították. Horthy sikertelen „kiugrási kísérlete”, majd kormányzói hatalmáról való lemondása után 1944 októberében Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt vezetője került hatalomra.¹⁸ A „nemzetvezető” irányítása alatt álló „hungarista állam” november 3-án hozott 3840/1944. számú rendelete értelmében „a zsidók minden vagyona a nemzet vagyonaként az államra száll”. Ezzel a döntéssel a végrehajtó hatalom végképp pontot tett a magyarországi zsidóság gazdasági likvidációjának végére.¹⁹

Kárenyhítés végett az ózdi iratok között az említett berendezési tárgyakon és bútórokron felül további tételesen összeállított listákkal találkozhatunk. Mai szemmel olvasva ezeket a kiutalási kérelmeket, meglepő „apróságokat” láthatunk, mindez azonban a háborús körülmények között meg- és túlélni próbáló helyi lakosság nagy részére jellemző vagyoni helyzet hű tükörképe. V. István helyi lakos ennek megfelelően 6 db párnahuzatot,

¹⁸ A Lakatos Géza kormányát (1944. augusztus 29–október 16.) követően hatalomra kerülő Szálasi 1944. november 4-től egy személyben volt miniszterelnök és államfő.

¹⁹ A témával kapcsolatban részletesebben lásd Kádár G.–Vági Z., 2005.

4 db törülközőt, 3–3 db függönyt és női inget, 2–2 db dunnahuzatot, paplan- és alsóledőt, fejkendőt, pulóvert, férfi ünneplőruhát, abroszt, szakajtóruhát, valamint 1–1 db fiú- és férfikabátot, női ruhát és zsebórát is „visszaigényelt”. A saját házában keletkezett pusztítás nyomainak leírásakor nem feledkezett meg továbbá a légnyomás által romba döntött spajzban tárolt termékekről (31 befőttes üveg, 2 kg zsír, 4 kg liszt), illetve a 17 helyen megsérült ablakokról sem. Közeli szomszédja, B. László esetében a talán még nehezebb megélhetést jelzi, hogy a kérelmezett – előbbihez hasonló – háztartási kellékek mellett külön fel van tüntetve, hogy felesége varrással kénytelen pótolni férje keresetét.²⁰

A bombatámadás károsultjainak „létfenntartáshoz szükséges” ingóságai igénylistáján összesen 16 név (család) szerepel (főként ipari-gyári munkások, alkalmazottak, nyugdíjasok), a fentiek alapján pedig látszik, hogy a felsorolt tételek túlnyomó részét valóban a ruházati, illetve az alapvető, mindennap használatos cikkek alkották. Nem egy – mellékesen feltüntetett – jegyzetből kiolvasható, hogy sok családnál nem volt elegendő ruha, amit lehetett volna rendszeresen váltani. Nem véletlen így, hogy a dokumentumok között az olykor csak ceruzával írt magánlevelek egy része kifejezetten segélykérő és a teljes létbizonytalanságról tanúskodik. Az igénylések között készpénz ellenben így is csak ritkán szerepel.

Ózd légterében a következő hetekben is tűntek fel újabb repülőgépek. 1944. november 2-án a szemtanúi beszámolók újabb szovjet „vasmadár” lelövését említik, amelynek négytagú személyzete a helyszínen meghalt. A Hangony melletti Petre völgyben ugyanakkor ismeretlen célból dobtak le bombát, amely nagy riadalmat keltett a faluban. A szóbeszéd szerint az eredeti cél az ózdi gyár lehetett, a pilóta végül sem arra, sem a községre nem dobta le „szállítmányát”. Más vélemények az ipari objektum feltételezett angol–amerikai érdekeltségeire utalva cáfolják a célpont ezen helyét. November végére az Ukrán Front (majd a román alakulatok) előrenyomulása következtében Ózdra települt a Kárpátaljai Katonai Kormányzóbizottság és hozzálátott a gyár kiürítésnek előkészítéséhez. A géppark leszerelése, egyes alkatrészek elszállítása, a daruk tönkretétele után a németek a kommunikáció, valamint a közlekedés és infrastruktúra megbénítására törekedtek, ezért közel 2,5 km hosszúságban felrobbantották a vasúti síneket Ózd és Bánréve között.²¹

December közepére a német és magyar egységek nagy része meghátrálva elhagyta a községet. Id. Dobosy László e témával kapcsolatban írt dolgozatának adatközlői szerint december 18-án újabb „angol” (valószínűleg amerikai) repülőgép jelent meg, amelyből a Kiserdőalja és Baka-tető közötti részen öt ejtőernyős ugrott ki. Gépük végül Csokvamánynál zuhant le.²² Sajóvárkony felszabadítása során a szemtanúk egy nappal később (december 19-én) újabb légi harcról számoltak be, bizonyítva, hogy az ellenállás még ekkor sem szűnt meg teljesen. A kora délutáni órákban a gyár irányából érkező három gépre több irányból (Akasztó-hegy, Kőalja-tető, Kórház-hegy) is tüzet nyitottak, egyiküket azonnal el is találták. „9 ejtőernyős ugrott ki belőle. Amint ereszkedtek lefelé a németek géppisztollyal tüzeltek rájuk. El is találták mind a kilencet. Mire földet értek, már halottak voltak. A Ladányi-völgy [a sátai út felé] fölött Csontalma [Csontalma völgy,

20 Forrás: Magánarchívum.

21 *Vass T.*, 1982. 35. Lásd még U. ö., é. n. [2001]. 55–56.; ill. 2003. 61.

22 *Dobosy L.*, 1984. 26. A tanulmány megemlíti, hogy a községet megszálló németek a Béke-telep magaslátán építették ki tüzéségi ütegállásukat, míg máshol géppuska-állásokat és aknavetőket helyeztek el. (Uo., 63.)

Kertváros] irányában estek le.”²³ Utóbbi esetben is „angolokról” beszéltek, de természetesen ugyancsak amerikai támadást feltételezhetünk. Ózd felszabadulása december 20-án vált véglegessé.

Az ózdi történésekkel egy időben zuhant le a településtől 15 km-re fekvő Sata közelében az a B-24G-10-NT típusú 42-78155/78160 faktorszámú „Cherry” becenevű bombázó, amelyet eredetileg – 27 másik géppel – az olaszországi Cerignola melletti bá-zisról felszállva a lengyelországi Auschwitz térségében található finomítók ellen vezé-nyeltek. Jánkfalvi Zoltán kutatásai során arra következtet, hogy légvédelmi találat miatt a bombázó visszafordult, de Magyarországon kényszerleszállást kellett végrehajtania. A manőver nem sikerült, 1944. december 18-án a repülőgép az Ózd melletti Sátánál le-zuhant, a kiugró ejtőernyősökre a német és szovjet egységek egyaránt tüzet nyitottak. A tiszfős személyzetből ketten azonnal életüket veszítették, hatan fogságba estek.²⁴

A túlélők közül Robert G. DeGroat hadnagynak, aki a tragédia idején még nem volt 23 éves (!), több visszaemlékezése is megjelent később amerikai katonai folyóira-tokban.²⁵ Szakértői módon részletesen bemutatta az előzőekben említett B-24 Cherry II típusú gépét, míg a második világháborús közép-európai bevetései kapcsán kiemelte pél-dául a térségben az időjárást, így a látásviszonyokat nagyban meghatározó hegységek (pl.: Alpok), földrajzi viszonyok szerepét. Eközben egy-egy bevetés során érzett belső gondolatait sem titkolta el a nyilvánosság előtt: „Kicsit már hozzászoktam a halálhoz, pusztításhoz, melyeknek szemtanúja voltam, s melyek körülvettek engem és a gépemet” – írja egyik cikkében, hangsúlyozva, hogy a pilótának 25 000 láb magasságból a pusztítás látványát általában az oszlopszerűen kitörő fekete füstfelhő jelenti.²⁶ Egy másik nyilat-kozatában a hadnagy utalt arra, hogy az orosz szövetséges zónákban sem volt tanácsos az amerikaiaknak leszállni. Az előzőekben leírt, Sata határában kialakult zavaros hely-zetben való kockázatos ejtőernyős ugrás és a minden oldalról ért lövöldözés tükrében ez nem meglepő állítás. Megfogalmazása szerint viszont: „jobb, ha az oroszok találják meg, mintha a németek fedeznek fel a területen.”²⁷ Hitelességképpen végül kiemelendő, hogy a Sátánál lelőtt „Liberator” gép szerepel az amerikai légierő katonai repülőgépeinek soro-zatszám listáján is, megjegyezve, hogy az Auschwitz felől Magyarország felé „eltérített” gépet a frontvonal közelében, Ózd mellett lelőtték.²⁸

Az amerikai gépektől eltérően a szovjet légierő akciói túlnyomó részben nem te-kinthetők hadászati jellegűeknek. Egységeit – részben a II. Ukrán Front támogatása végett – 1944 szeptemberétől 1945 januárjáig az I. román repülőhadtest egészítette ki, amelynek bombázóit 1944 második felében Ózd környéki települések ellen is bevetették (pl.: Rimaszombat, Rimaszécs, Füle, Losonc, Putnok, Barcika).²⁹ A későbbi iparváros elleni román légi támadásról nincs információnk.

---

23 *Dobosy L.*, 1984. 38.

24 *Jánkfalvi Z.*, 2004. 57.

25 A Wilmington városban (Delaware állam, USA) élő DeGroat hadnagy 2003. január 30-án hunyt el, 81 éves korában. Kortársai a „legnagyobb generáció” (‘greatest generation’) egyik kiemelkedő alakjának nevezték. (Forrás: *Flight Journal*, June 2003).

26 Az eredeti angol nyelvű szöveg fordítása alapján (ford. *Alabán P.*). Vö. *DeGroat, Robert G.*, 1998.

27 *DeGroat, Robert G.*, 2001.

28 Forrás: Az Amerikai Egyesült Államok Hadserege Légierőjének repülőgép sorozatszámjai 1908-tól napjainkig. USAAS-USAAC-USAAF-USAF Aircraft Serial Numbers-1908 to Present: 1942 USAAF Serial Numbers (42-70686 to 42-91973). Web: http://home.att.net/~jbaugher/1942_4.html

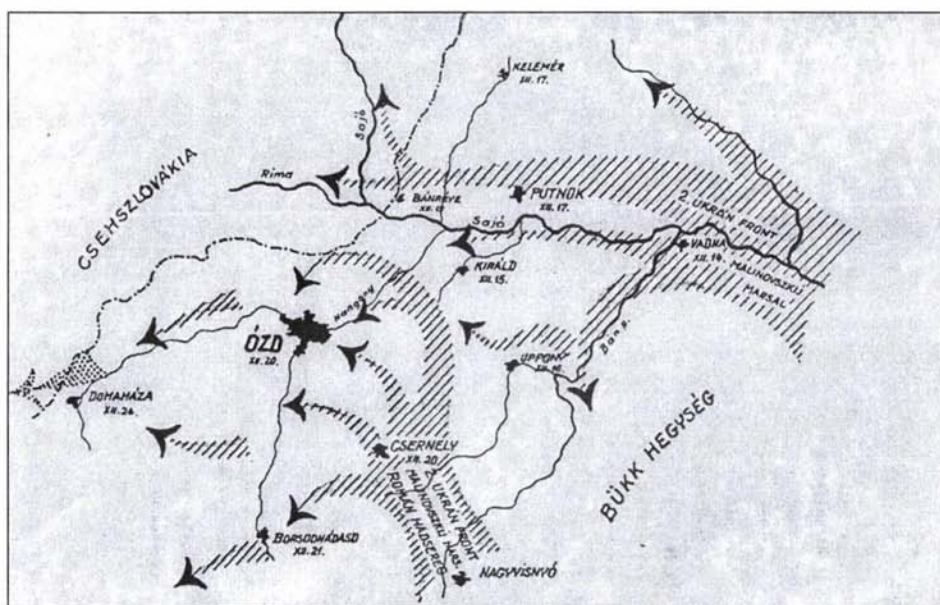
29 *Pataky I.–Rosos L.–Sárhidai Gy.*, II., 2002. 249.

Miközben a frontvonal fokozatosan nyugati irányba tolódott, sorra szabadultak fel az Ózd környéki települések. 1944. december 23-án Hangony, majd a megyében legutoljára Domaháza került szovjet kézre december 24-én, ahonnan – az időközben Borsodszentgyörgy irányából támadó román csapatok miatt – már csak Csehszlovákia irányába tudtak menekülni a németek. Ezt megelőzően viszont – a helyi lakosok visszaemlékezései szerint – a falu határában, a Néhág-völgyben hat ózdi és farkaslyuki bányászt lőttek agyon.³⁰ Voltak veszteségek katonai oldalról is: Domaházánál a románok kilenc, a németek nyolc, a szovjetek hat embert veszítettek a szárazföldi harcok során.³¹ Mire a fasiszta erők nyomában a 2. Ukrán Front 1945. január 23-ra elérte a határ másik oldalán fekvő Rozsnyót, addigra már január 20-án hazánk képviselőjében Gyöngyösi János külügyminiszter Moszkvában aláírta a trianoni határokat visszaállító magyar–szovjet fegyverszüneti egyezményt.

4. kép. B24 Liberator nehézbombázó repülőgép
(Forrás: http://www.militaryfactory.com/aircraft/detail.asp?aircraft_id=80)

5. kép. Hadműveletek és a 2. Ukrán Front csapatainak elhelyezkedése Ózd térségében, 1944. december (Forrás: Dobosy László, 1984. 19.)

30 Helyszínen készített interjúk közlésével a témáról részletesen lásd Oravec J., 1970.

31 Dobosy L., 1984. 63.

IRODALOM

Csorba Barna

- 1964 A Szőnyi-csoport. Egy partizáncsoport emlékére. MHS Borsod megyei elnöksége, Miskolc

DeGroat, Robert G.

- 1998 Combat tales from a Liberator pilot: As if it were yesterday. In: Flight Journal, August. Web: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3897/is_199808/ai_n8819993

- 2001 B-24 „Bailout!” Not in the Travel Brochure? In: Flight Journal: WW II Bombers. Special Issue. Winter

Dobi Sándor

- 1972 Ózd 700 éves. Ózd

Dobosy László

- 1977 Ózd utcahálózata. Ózdi Honismereti Közlemények. 1. szám. Ózd

- 1984 Negyven éve történt Ózdon és környékén. Kézirat (Honismereti pályázat). Ózd. Ózdi Városi Múzeum Adattára (ÓVMA), lelt. szám: 632–85.

Dömötör Ákos

- 1980 Az újjáépítés szolgálatában 1945–1948 között. In: *Berend T. Iván* (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózdi Kohászati Üzemek, Ózd. 297–324.

Jánkfalvi Zoltán

- 2004 A sátaí „nagyvas”. In: *Aranysas 12.* 54–58. (Egy B-24 Liberator Sátán. Kutatás egy 60 évvel ezelőtt lezuhant gép roncsai után. Web: <http://www.freeweb.hu/sata/historia/history2.htm>)

Jánkfalvi Zoltán–Mohos Nándor

- 1998 Amerikai repülőgép-veszteségek Magyarország felett, 1944–1945. In: A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 145–152.

Kádár Gábor–Vági Zoltán

- 2005 Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Hannah Arendt Egyesület – Jaffa Kiadó, Budapest

Oravec János

- 1970 Karácsony, karácsonyfa nélkül. [Riport] In: *Napjaink 1.*

Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula

- 2002 Légi háború Magyarország felett I–II. Zrínyi Kiadó, Budapest

Ravasz István–Oprán Emese

- 2005 Megszállástól megszállásig. Magyarország 1944–45. In: *História 3.* Web: <http://www.historia.hu/archivum/2005/0503ravasz2.htm>

Réti R. László

- 1980 Az ózdi gyár a második világháború idején (1938–1944). In: *Berend T. Iván* (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózdi Kohászati Üzemek, Ózd. 278–293.

Vass Tibor

- 1982 Ózd felszabadulása. 1944. december 20. In: *Nagy Károly* (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. 7. szám. Ózd. 33–43.

é. n. [2001] Az ózdi iparvasút története. Közlekedési Múzeum, Budapest

- 2003 Az ózdi nyersvasgyártás története 1906–1996. Miskolc

“AIR BATTLE” IN ÓZD IN 1944

The Russian and American airplanes shot down in the Ózd area near the Czechoslovak border rank among one of the most enigmatic and controversial events in the history of County Borsod-Abaúj-Zemplén during World War 2. New documents have emerged from a private archive, providing new information on the bombings, which are not even mentioned in the local history annals.

In fact, historians specialising in wreck research knew about these events. An investigation begun in 1999 on the outskirts of Sáta, a small settlement near Ózd, brought to light the remains of an American bomber, which was shot down by the anti-aircraft defence in December 1944. It is not entirely clear who opened fire at the plane, which was returning from a Polish mission. The two studies providing a detailed discussion of the events published in 2002 and 2004 by Zoltán Jánkfalvi, an aviation history researcher, provided the basis for this study; however, recently discovered documents mention serious damages to Ózd several months before the events discussed by him. According to the eyewitnesses, airplanes were shot down above Ózd on October 31, 1944 too. The applications for apartments and various movables owing to the bomb damage caused by the air attack indicate the areas hit in the town.

This brief study merely offers new data on the local events of World War 2 by presenting new, formerly unknown primary documents. These contain data on a relatively large-scale bomb damage assessment in a well-defined area, while the appended letters containing the eyewitness reports can to some extent be treated as historical source. Taken together, the two offer a reliable account of the events.

The supplementing of the descriptions of the better known military operations on land with the history of the airborne attacks offers a sound basis for a better and more detailed knowledge of the local events of World War 2.

Péter Alabán

NAGYVÁROSI FÉNYEK: VILÁGÍTÓ REKLÁMTÁBLÁK FELTŰNÉSE MISKOLCON

KAPUSI KRISZTIÁN

Autónk mellett elsuhanó benzinkút az éjjeli sztrádán. Bevásárlóközpont kilométerekről vöröslő logója. Mozi, kávéház, gyógyszertár villódzó hirdetései. Eme sötétségben érvényesülő színek és fények – alapvető reklámfunkciójukon túl – jelzőpontokként szolgálják a mindennapos tájékozódást, megszokott városképi illuminátorok. Rosszul alvó ember nem is haragudhat igazán a multikra, alkonyat után felértékelődnek a nappal elcsépeelt szlogenek és szimbólumok ismerősen fénylő táblái. Az első magyar hangosfilmek üldözési jeleneteinek mozgalmas közege a főváros esti millióje, melyben a kormányt rángató hős vállalai mögött zaklatott háttérzene ritmusára váltakoznak a modern idők grandiózus neonjai. Szolidabb kiterjedéssel és kevésbé tömegesen, de az 1930-as évekre már nálunk is „sikítanak” a hamisítatlan nagyvárosi fények... Választ keresünk arra, hogy adatolható-e az éjszakai korzó régen eltűnt díszei, és ezzel összefüggésben vetünk egy alkonyat utáni pillantást a mai városképre!

Sok egyéb mellett, Miskolcra elektromos árammal érkezett meg a huszadik század. Közlekedését korszerűsítette először: 1897. július 10-én villamos gördült végig a főutcán. Működtetője, a Miskolci Villamossági Részvénytársaság fokozatosan szélesítette szolgáltatói profilját, így a helybéliek 1900. március 15-től otthoni világításra is használhattak elektromos áramot; 1909. december 21-én pedig üzembe helyezték a Széchenyi utca első ívlámpáit. A háztartásokhoz eljuttatott újszerű energiaforrást 1901-től kezdték ipari célok szolgálatába állítani asztalosok, lakatosok, esztergályosok, nyomdák és malmok. Néhány vállalkozás talán már az első világháború előtt világító reklámtáblákkal próbálta hatékonyabban ajánlani magát. Látványukat utcaképi szempontból olyannyira jelentéktelennek értékelte a helybéli hatóság, hogy az 1912 nyarán kelt hirdetésiügyi szabályrendelet engedélyeztetés nélkül alkalmazhatónak minősítette az alábbiakat: „az ingatlanoknak a közterület felőli külső részén is mindazok a felírások és hirdetések, amelyeket az ingatlan tulajdonosok vagy bérlők, vagy lakók saját viszonyaikra vonatkozólag – vagy a házban bírt lakásukra vagy foglalkozásukra vonatkozólag közszemlére tesznek (...), üzletek, vállalatok, egyletek, társaságok, intézetek, testületek és hivataloknak oly címei, felírásai, hirdetései, amelyek ezen házban lévő üzletükre és árucikkeikre, illetőleg helyiségeikre (...) vonatkoznak”.¹ Képeslapok örökítették meg a Pannónia Szálloda (Kossuth u. 2. szám) tetőperemén végigfutó – sötétben valószínűleg kivilágított – feliratát a korból, melyben a Weidlich-palota még nem ékesítette a főutca adott szakaszát (tehát: 1911 előtt). A világháború küszöbén, 1914 áprilisában plakátkiállítást tartottak a megyeháza nagytermében, ahol Weisz Teréz mosodai reklámjaként szerepelt egy – talán árammal működtetett – „gépezet, egy vasalónő, aki állandóan vasal – vasal ütemesen, gépiesen, soha el nem fáradozó”.² Azokban a napokban helyezték üzembe az Avas északi pincesorain este 7-től 11-ig közvilágítást biztosító villanylámpákat, április elejétől pedig már a borházak is áram-

1 B.-A.-Z. M. L. IV. 1906. 7506/1919.

2 Miskolci Estilap, 1914. április 17.

mal tehetők fényesebbé a vigadozók élményeit. Rohamosan szélesedett a felhasználók köre, olyannyira, hogy 1914 tavaszán Gebr. A. meg O. Huff császári és királyi szállítók Berlinből kifizetődőnek értékelték miskolci lapokban ajánlani izzóikat, csillárjaikat.

Szórványos és közvetett háború előtti példáink esetlegességéhez képest 1929-ben már leírták a miskolci főutcáról, hogy „az üzletek, kávéházak, kirakatvilágító lámpák fényében nagyvárosias színt nyer, (...) színes villanyreklámszövegek esténként ragyogóvá teszik a város felett a sötétlő boltozatot”.³ Új utcakép született, az éjszakai korzó látványa! Fokozódó szerepüknek megfelelően, a fényreklámok engedélyeztetése immáron komoly procedúrával járt. Ügymenetének kiforrott stádiumában (az 1930-as évek derekán) az alábbi módon lehetett hatósági jóváhagyáshoz jutni: 1. a kérelmező Miskolc Thjf. Város Városbírósaági Ügyosztályához fordult; 2. megkeresését áttették a Magyar Királyi Államrendőrség Miskolci Kapitányságához, ahol a közigazgatási detektívcsoporthoz fordult; 3. véleményét megírta Miskolc Thjf. Város Mérnöki Hivatalának; 4. végül a rendőri és mérnöki szakértők megjegyzéseit az eredeti kérvénnyel együtt visszakapta a városbírósaági ügyosztály, amely meghozta vonatkozó határozatát, döntött; 5. szerencsés esetben kiadta az engedélyt.

Az aprólékos korabeli bürokrácia ellenére, alig maradt vonatkozó dokumentum a megyei levéltár jelenlegi állományában. Miskolc Város Mérnöki Hivatalának egyébként igen adatgazdag irategyüttesében mindössze az 1932. évi iktatókönyv bejegyzései konzerváltak világító reklámtáblákkal kapcsolatos információkat. Fentebb láttuk: az államrendőrség helyi kapitánysága továbbította a kérvényeket, eztán referálhatott a mérnöki hivatal a városbírósaági ügyosztálynak. A végső határozatra, az engedély kiadására ott került sor, így a mérnöki hivatal iktatókönyve alapján csupán annyit sikerült kideríteni, hogy kik és hol kívántak világító reklámtáblát felszereltetni az adott évben, 1932-ben. Topográfiailag nyugat felől keletre tartva, efféle lokalizáció rajzolódott ki a tervbe vett fénylő hirdetések alapján!

A belváros nyugati peremén, a Hunyadi utcán Szász László (Hunyadi u. 1. szám), Fied József (5. szám) és Tanda Lajos (44. szám) kívánta világító reklámtáblával felhívni önmagára, vállalkozására a publikum figyelmét. A Városház (korabeli Horthy Miklós) tér ugyanazon épületén, a 13. számú Almássy-kúrián két kereskedő: Halmos Mór, valamint Flegmann V. és fia szerette volna a saját – sötétben is érvényesülő – hirdetését látni. A Széchenyi utca fényárban úszott, ezt a hullámzást próbálta továbbduzzasztani 1932-ben dr. Braun Tibor (Széchenyi 12. szám), Lusztig László és Ferenc (43. szám), Hecht Ignác (46. szám), Spitz Árpádné (66. szám), Kerekes József (88. szám) és Róna Lipót (94. szám). A Meteor Villamossági és Csillárgyár Rt. a Széchenyi u. 58. számú házra felszerelendő fényreklámra kért engedélyt. A miskolci hirdetésügy szóban forgó szegmense 1932-ben már nem korlátozódott a saját üzlet – vállalkozás helyét és bejáratát jelző felhívásokra: a nagyobb cégek fizikai elérhetőségüktől függetlenül a belváros frekvenciát, jól látható pontjait célozták modern reklám-berendezéseikkel. A Shell Kőolaj Rt. miskolci fiókja szintén 1932-ben kért engedélyt helybéli világító reklámtáblára.

A korzó mellékutcai is kedvező hirdetési felületeket biztosítottak. A Rákóczi u. 1. számú házra ketten pályáztak, Gosztonyi József és Reich Sámuel jelezte fényreklám-elhelyezési szándékát. Perniczky Gusztáv a Kálvin (mai Kandia) utca 7, Körmeny Zsigmond a Kazinczy u. 22. szám alatt kívánta népszerűsíteni önmagát. A külváros sem maradt

---

3 Wittich A., 1929. 402.

fénylő kereskedelmi üzenetek nélkül: Kárpáti István a Szentpéteri kapu 12, Szvetozár György a Vörösmarty u. 29, Lisszauer Miksa a Vörösmarty u. 33, Doma József az Újvilág (mai Vörösmarty) u. 19. számú házon próbált 1932-ben világító reklámtáblát telepíteni.⁴ Kitűnt a hosszas felsorolásból: egészen különböző, többnyire meglehetősen hétköznapi vállalkozások törekedtek korszerű módon propagálni önmagukat. A hentes Gosztonyi, Szvetozár a pék, Róna Lipót mosodája, a kocsmáros Lisszauer, de persze Szász László nívós könyv- és hangszerkereskedése, Halmos Mór ruházati boltja is szerepelt a kérvényezők között.

Visszatérve a levéltári forrásokhoz: sajnálatos, hogy Miskolc Thjf. Város Városbírószági Ügyosztályának – a témánkban döntő szerepkörű hatóságnak – alig maradt iratai. Világító reklámtáblák engedélyeztetése tárgyjal mindössze kettő akta került levéltári kezelésbe. Az egyik kezdeményezője – picit meglepő módon – egy tánctanár, bizonyos Tóth Gyula volt. Ő természetesen az „intézménye” bejáratát kívánta feltűnőbbé tenni, közvetlenül a tánciskolának otthont adó Horthy Miklós (mai Városház) tér 14. számú épület falára szereltetett világító reklámtáblát. Az 1936. március 4-én kiadott engedély rögzítette a hatósági elvárásokat: a járdaszinhez képest minimum 3 méter magasan kellett lennie a tábla alsó peremének; külső éle nem érhetett a járdaszegélyen túlra; a 110×40 centiméteres hirdetést vasszerkezettel kellett a falhoz erősíteni; a vezetékeket tűzvédelmi szempontok miatt „Bergmann” csöbe húzni. Szászfay József lakatos és villanyszerelő mester (Szent Anna u. 19. sz.) volt a munka felelőse. Az engedély az üzemeltetéssel kapcsolatos elvárásokra is utalt, deklarálva, hogy állandóan, vasárnapokon és ünnepeken is legalább este 8-ig világítania kell a hirdetésnek.⁵

A tánciskola kapcsán gondoltunk arra, hogy a modern éjszakai fények mellett talán nem erőltetett az újszerű hangokról, zenéről, szórakozásról is írni. Kávéházaink virágkorukat élték, és az érdeklődés fokozását hajtó tulajdonosi leleményből nem volt hiány. Az Abbázia (Széchenyi u. 24. sz.) és a Korona (Széchenyi u. 1. sz.) kerthelyiségeiben egyik „garden party” váltotta a másikat. Ismerkedési estek, velencei karnevál az Abbázia teraszán, nagy „Miki” est a Pannóniában (Kossuth u. 2. sz.), ugyanott máskor „Zeppelinest”. A cigányzene mellett sok helybéli hívet szerzett magának a világhódító dzsessz. A stílusok persze jócskán keveredtek. A „budapesti Dunapalotából és a rádióból közismert” Bachmann zenekara játszott dzsesszt, tangót, magyar nótát, szalonzenét, időnként kísérte Balogh Bandit, a „legszebb hangú magyar prímást”.⁶ Akkoriban, 1931 nyarán hetekig vendégszerepelt Miskolcon a Skála női ének- és zenekar, melyet huncutkodva „Skála urileányok zenekara” néven is emlegettek. Hasonló élményeket nyújthatott a „Tamara orosz női jazz band” játéka. Zenei szempontból igényesebb szórakozást garantált „Fejes szalon és jazz zenekara, mely a rádió révén világhírré tett szert”⁷ és a „Lorand jazz”. Pezsgő, szivarfüst, vérbő ritmus, bubifrizurás nők a miskolci éjszakában, no meg a fények...

Hétköznapi dolgaink emlékezete rendszerint nem állja ki az idő próbáját, inkább csak a szokatlan, formabontó jelenségek kerülnek „évkönyvekbe”. Az egykoron unásig közismert hirdető-berendezések utólagos azonosítása ezért sem egyszerű. Másrészt a sors fintora, hogy éppen a legnívósabb nagykávéházak, mozik, szállodák fényreklám-

4 B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1914. 81. kötet, iktatókönyv, 1932.

5 B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1905/f. 267/1936.

6 Reggeli Hírlap, 1931. máj. 31; júl. 4.

7 Reggeli Hírlap, 1931. máj. 30.

az utcán hömpölyög, reggelig csodálja a „kávéházak üvegtábláin keresztül kiszüremelő fényáradatot”.⁹ Világító reklámtáblákra nincs szükségük az egyébként is feltűnő létesítményeknek. Impozáns szállodák legalsó szintjén működnek a kor valódi kávéházai, szám szerint öt, valójában inkább kettő. A Grand Hotelben („Három Rózsa”, Széchenyi u. 33. sz.) a bérlők gyors váltakozása miatt nem biztosított a kiegyensúlyozott színvonal. Lentebb, a főutca alsóbb részén lévő Royal Szálloda (Széchenyi u. 60. sz.) földszintjén afféle felekezeti jelleg uralkodik: rengeteg zsidó lakosával közeli az Arany János utca, leginkább a hagyományos öltözetű és az asztalnál is kalapot viselő ortodoxok ülnek be a kávéházba. Az Abbázia rangosabb, de a hierarchia csúcsán a Pannónia és a Korona méregetik egymást. Utóbbi elsősorban étterem, a remek konyhájának köszönheti versenyképességét. A Koronát helybeli dzsentrik és vármegyei uraságok preferálják. Szabó Zoltán 1938-ban írja, hogy a Koronában „hét vármegyére híres volt a konyha. Jeleznén, hogy annak a rétegnek készült e helyiség, melynek mindig több érkeke volt a jó enivaló, mint a szép dekoráció iránt”.¹⁰ Ekképpen a modern külsőségek és technikai alkalmazások korántsem jellemzik a korszak – egyébként Krúdy Gyula által is jegyzett – Koronáját. Más a helyzet a Pannóniával, ahol újságírók, ügyvédek, orvosok tanyáznak éjjel-nappal. Ott valóban érzékelhető az art deco és „szemben a Korona berendezési tökéletlenségével szép csőlámpák vannak, rikító modern színek”.¹¹

Képeslapok és korabeli fényképek alapján nem lehet magabiztosan beazonosítani a megörökített hirdetések közül a világítókat. Az emlegetett Pannóniához hasonlóan valószínűsíthető, hogy a Weidlich-palotában működő Apolló mozgókép-színháznak (Széchenyi u. 19. szám) és Szántó Mór patinás divatkereskedésének (Széchenyi u. 30. szám) is alkonyat után neonreklámként fénylő felirata látható a nappali korzót mutató megsárgult képeslapokon.¹² Írásos dokumentáció nélkül eléggé félszegen jelezzük mindezt. Kényszeredetten példálózunk egy bőrkereskedő üzletével, melynek társadalmi súlya, rek-

dokumentációi hiányoznak az archívumokból. A kávéházakról szólva megjegyzendő, hogy hivatásuk szerint előnyös, ha (vaskos falak helyett inkább nagy üvegfelületekkel és teraszokkal kijelölve a szükség-szerű határokat) nyitottak az utcára. A korabeli Pannóniáról tudjuk: „hatalmas tükörablakában két hosszú asztal állt”.⁸ Thurzó Nagy László leírja a húszas évek szilveszteréről, hogy olyankor zsúfolásig megtelnek a szórakozóhelyek; a fizetésre képtelenek tömege

⁸ Fazekas Gy. 1976. 30.

⁹ Thurzó Nagy L. 1966. XVI. köt. 49.

¹⁰ Szabó Z. 1938. 271.

¹¹ Szabó Z. 1938. 272.

¹² L. pl. Dobrossy I. 1995. 154; 2006. 501.

lámtáblájának városképi szerepe korántsem számottevő, de a modern hirdetését engedélyező aktája ma is fellelhető a városbírói ügyosztály iratai között!

A korszót és a Búza teret összekötő korabeli Lichtenstein (mai Ady Endre) utca 28. szám alatt működött Rubinstein Dezső bőrkereskedése. A tulajdonos 1935. május 6-án kapott engedélyt arra, hogy az üzlethelyisége fölötti külső falra világító reklámtáblát szereltesen. Fel-

tétel volt, hogy a járda szintjétől legalább 3 méter magasan legyen a 100×70 centiméter nagyságú hirdető-berendezés. Ugyanúgy, a táblát vasszerkezettel kellett falhoz erősíteni, külső éle nem érhetett a járdaszegélyen túlra, a vezetékek behúzásához pedig Bergmann csövet írt elő a hatóság. Két szakember osztozott a munkálatokon: Schwarcz Jenő lakatos (Rákóczi u. 26. sz.) és Róth József villanyszerelő (Széchenyi u. 103. sz.) műve volt a reklámtábla, melynek „állandóan, vasár és ünnepnapokon is sötétség beálltától legalább 8 óráig” kellett világítania.¹³

Az éjszakai fényeknek jelentős szerepük volt abban, hogy Móricz Zsigmond eképpen lelkesedett városunkért 1930-ban: „nagyon szeretem Miskolcot. Mindig gyönyörködtem az a pezsgő élet, amely utcáin folyik. Az alföldi nagy városok este kilenckor álomba borulnak, itt szinte fővárosi élet van éjfélig s még tovább”.¹⁴ Utalt a miskolci kereskedők agilis kezdeményező hajlamára, mely modern reklámokat eredményezett. Az egyéni haszon érdekében alkalmazott üzleti fogások az utcaképet és a város megítéltségét is javították. Mindez persze kizárólag a korszóra volt érvényes. Nyilvánosan alig beszéltek más településrészről, ezért is járta, hogy Miskolc amolyan együtcs város.¹⁵ A periférikus nyomornegyedekből nézve kevésbé volt szívmengető az éjszakai fények derengése. Gergely Sándor zszurnaliszta 1928-ban készített riportot az Avas lankái alá szorult Danyi-völgy szegénypéjéről. Alkonyatkor a domboldalról is látszott, hogy „Miskolc már villanyfénybe öltözött. A kávéházból ide szivárog a dzsesszbend lármája. (...) Tükköl az autó. És a villanyfénybe, amely alatt selymes, kacagós, parfümbe fürdetett nők sétálnak, a villanyfénybe, innen a hegyről kis ötéves gyerek szeme kapaszkodik: borzongva, és ámulva nézi a más embereket”.¹⁶ A korszerősödés vívmányaiból kimaradók ítéletében Miskolc a bűn érzéketlenül önző városa, modern Szodoma volt; a borsodi megyeszékhely sajátjának érezhette a nagyvárosi fényekhez és árnyakhoz fűződő topozokat. Igazán Szabó Zoltán sem tudott érte lelkesedni, elismerte ugyan, hogy van „modern kávéház csöslámpákkal, villamos az utcán, vannak boltok, gazdag és fényes boltok”,

13 B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1905/f. 3036/1935.

14 Móricz Zs. 1930. 91.

15 Fazekas Gy. 1976. 7.

16 Gergely S. 1928. 89.

azonban „Miskolc nem érzelmes, hanem törtető s kemény, mint általában a nagyvárosok. Üzleteiben jó a forgalom és a főutcán éjszaka is nyüzsgő az élet”.¹⁷A második világháború lezárta végül a polgárosodás klasszikus korát, 1941-től gyakori volt a légiveszély miatt előírt kötelező elsötétítés, feszülten csendes lett a korzó. Fennmaradt ugyan Miskolc Thjf. Város Városbírósi Ügyosztályának 1943. évi iktatókönyve, abban viszont már egyetlen bejegyzés sem utalt világító reklámtáblát igénylő kérvényre...¹⁸

Úgy tűnik, a sötétséget megtörő város kontúrjai mindig is a fényűzést, szórakozást, hétköznapi gondokra fittyet hányó felszabadultságot demonstráltak, és ma is hasonló hangulatot ébresztenek. Első világító reklámtábláink művészek mondható megjelenése, a betükké és ábrákká hajlított üvegcsővekben fénylő neon azonban visszaszorul az olcsó műanyag és a digitális led-kijelzős technika térnyerése következtében. Az 1970-es, 80-as évek miskolci városképéből alig emlékszünk már a Napsugár cukrászdát hirdető neon-égitestre; a közért szimbólumaként zölden világító és névadó csemege-kosárra; a patyolat halványkék hatyújára... A felszámolt cégek gazdátlaná váló hirdetési szürkületnek, törnek, végül eltűnnek. Hétköznapi helymeghatározásainkban és egyéb magyarázatainkban már nem hivatkozhatunk régi jelzőpontjainkra. A belváros és a Győri kapu határán álló Szent István utcai háromemeletes bérház lapos tetejére szerelt monstre „Casco” felirat sem világít, léte is talán csak annak köszönhető, hogy a biztosító cég aktuális reklámjával bővült az elkoszolódott neon. Szép? Nem mondhatnám. Egyedi? Az sem, hiszen más városokban (például Győrben) is van vagy volt hasonló Casco-fény. Mégis kár lenne érte... Szerencsére bajos volna leszerelni, de megőrizni és gondozni a törekeny, nagy felületű berendezéseket még inkább megoldhatatlannak tűnik. Félő, hogy a majdani kutatók sem lesznek jobb helyzetben, mint a Horthy-korszak világító reklámtábláit kajtató elődjük.

Ízléstől függetlenül egyre többen gondolják úgy, hogy a generációk hétköznapi befolyásoló városképi elemek nem tűnhetnek el nyomtalanul. Budapesten több szerveződés (Neonmentők, a Fényreklámokért mozgalom és a Neonon Csoport Egyesület) dokumentálja a főváros még meglévő neonjait. Próbálják megmenteni a leszerelt berendezéseket, raktározni azokat, hosszú távra restauráltatni és intézményes keretek között bemutatni az adott kor hamisítatlan rekvizitumait. Kiállításait, a Magyar Elektrotechnikai Múzeummal, Octogon Galériával, Francia Intézettel közös rendezvényeiket élénk figyelem övezi. Vidéken is egyre inkább feltűnik a megszokott tényezők hiánya: Irisz Eszter „Neonfények végnapjai” című riportja olvasható az internetes Győri Napilap archívumában, más elhivatott „neonvadászok” pedig gyönyörű fotókat tesznek közzé. E soroknak is a vázlatos és forrásszegény történet („világító reklámtáblák feltűnése”) utóélete és végkifejlete, a neon-sorsok mai kérdésköre ad értelmet, aktualitást.

Miskolcon a főutcai homlokzatok örömteli megújulásával összefüggésben tűnnek el sorban a régi neonok: nincs már fent a sarki könyvesbolté, hiányzik a „filmszínház”, „kalapszalom”, „totó” és az „eszpresszó” is. A „kávé tea édesség” és a kecses „óra ékszer” nyilván azért látható ma, a kézirat lezárásakor, mert az adott épületek felújítása még nem került terítékre. Mondani sem kell talán, hogy eme utolsó darabok már régen nem működnek. Sötétedés után olcsóbb műanyag dobozokon világítanak a kereskedelmi üzenetek, azok sem feltétlenül csúnyák, viszont igen ritkán egyediek. A jól ismert márkák és hálózatok hirdetési dominálnak, kevés a jellemzően miskolci reklám. Biztató másrészt,

---

17 Szabó Z. 1938. 263; 275.

18 B.-A.-Z- M. Lt. IV. 1905/f. 2. kötet, iktatókönyv, 1943.

hogy a – kétségtelenül drágább – művesen hajlított neont sem felejtik el egészen! A homlokzatokról ugyan lepucolják a régi darabokat, de az egyik könyvesbolt-csoport üzletei szép új, vörös fényű neoncsövekkel világítják egyedi neveiket („Kossuth”, „Univerzum”, „Belvárosi”, „Géniusz”) a miskolci éjszakába. Tetszetős a Szemere–Uitz utcák sarkán álló gyógyszerárat jelző neon-kereszt zöld fénye, és az Ady hídnál lévő divatbolt olaszos nevét a kirakatból vörösen világító felirat. Ízléses és egészen egyedi a Sötétkapunál üzletet tartó szücs cégéreként vöröslő neon-ábra, a homlokzatról kiálló táblára szerelt stilizált róka. Valószínűleg a kiadós költségekkel magyarázható, hogy a szórakozóhelyek és a bevásárlóközpontok inkább csak a biztonságosnak ítélt belső tereket díszítik hajlított neon-szövegekkel, az utcafrontokon nem látni jelentős méretű és egyedi tervezésű remekket. A korszórolt eltűnnek a régi darabok, lakótelepi szolgáltatósorokon lehet még egy-egy hetvenes, nyolcvanas évekbeli „zöldség-gyümölcs”, „fodrászat” stb. feliratot látni, persze csakis nappal, hiszen a poros neonjaink már régen nem világítanak.

IRODALOM

Dobrossy István

1995 Miskolc írásban és képekben. 2. kötet. Miskolc

2006 Miskolc írásban és képekben. 1. kötet (bővített kiadás). Miskolc

Fazekas György

1976 Miskolci toronyóra. Budapest

Gergely Sándor

1928 Boldogok a gyáristák. In: *Ezredvég*, XV. évf. 8–9. szám, 86–89.

Móricz Zsigmond

1930 Mai napok. Miskolc. In: *Ezredvég*, XV. évf. 8–9. szám, 90–91.

Szabó Zoltán

1938 Cifra nyomorúság. In: Szerk. *Huszár Tibor*: A tardi helyzet; Cifra nyomorúság. 1986. Budapest

Thurzó Nagy László

1966 Miskolci lexikon. Kézirat

Wittich Andor

1929 A közgazdasági fejlődés rövid vázlat. In: *Halmay Béla–Leszih Andor* (szerk.): Miskolc. 397–433.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1905/f.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, a városbírószáki ügyosztály iratai

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1906.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai

B.-A.-Z. M. Lt. IV. 1914.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Miskolc Város Mérnöki Hivatalának iratai.

CITY LIGHTS: THE APPEARANCE OF NEON SIGNS IN MISKOLC

Lights and colours affecting our emotions and mood are elements of our daily life which can be conserved but with difficulty. Various advertisements and neon signs are important beacons on our mental maps. Electricity has been used in Miskolc since 1897, when the town's streetcars began to be operated with electricity. From 1900, households too began to use electricity and from 1909, the streets and other public areas were provided with electric lights, one of the basic energy types of modern life. While electricity was sporadically used to power neon lights for advertisements already before the Great War, a night townscape evoking genuine big-time cities evolved only from the 1930s in Miskolc. The study presents the archival data on the neon signs of the Horthy era in Miskolc, as well as the descriptions from the contemporary press owing to the relative scarcity of archival records. The topicality of the study is that the neon signs, glowing symbols and inscriptions which became widespread in the 1970s and the 1980s, have slowly begun to disappear: cheaper plastic and digital technology has begun supplanting the products of neon benders. The neon signs acting as beacons and sources of information for many generations are gradually disappearing, to be replaced by the continuous glare of shopping centres, petrol stations and thematic parks.

Krisztián Kapusi

A „DRÓTGYÁR” TÖRTÉNETE ALAPÍTÁSÁTÓL ÁLLAMI TULAJDONBA KERÜLÉSÉIG (1911–1954)

MAROZSÁN ZSOLT

A ma már „csak” „drótygyárként” emlegetett miskolci ipari vállalat 1913-as indulásától kezdve számos névváltoztatáson ment keresztül. A társaság jogelődjét még 1911-ben alapította Deichsel Adolf német gyáros, akinek a környező országokban már több, hasonló profilú üzeme volt. A gyár megalakulásának előzményei az 1900-as évek elejére nyúlnak vissza, hisz korábban Miskolc ipari életét közép- és kisvállalkozások jellemezték. A 19. század végén alapított és mezőgazdasági eszközöket gyártó Szilágyi–Diskant-féle gépgyáron és a Hercz-féle gépgyáron kívül a korszakban csak egy-két jelentős gyár alakult a városban.

A Deichsel-drótygyár technikatörténeti előzménye, hogy a 19. század második felében az acélhuzalgyártás nagyarányú technikai és technológiai fejlődésen ment át. A század végére szinte minden készen állt a korszerű acélhuzalgyártás nagyiparszerű megteremtéséhez. A gyár ilyen, szerencsésnek mondható körülmények között alakult meg. Mindezen tényezők mellett az alapításban fontos tényezőként szerepelt a Sajó hajózhatóvá tétele is.

A gyáralapítás előzményei

Miskolc a magyarországi vasgyártás bölcsőjeként, gépgyártó központként volt ismert már régóta, mégis a 20. század első évtizedében Temesvár-Gyárváros szolgált mintaként a miskolci városvezetésnek arra, hogy a helyi ipart fellendítse.¹ Temesvárhoz hasonlóan ipari negyed létrehozásán fáradozott a városvezetőség, és Miskolc-Gyárvárost akarták kiépíteni a Sajó partján. Dr. Szentpáli István,² a város polgármestere egyenesen ezzel a céllal vásárolta meg a városnak az ottani Martin-tagot,³ hogy ingyenes területek felajánlásával ideédesgesse a gyáripart.⁴

A terv kiindulópontja az volt, hogy egy 1908-as törvény biztosította a Sajó csatornázását – 115 kilométer hosszan, a folyó torkolatától Bánrévéig.⁵ Ez alapján a Sajó

---

1 Robonyi A., 1987. 12.

2 Szentpáli István dr. (1861–1924): Miskolc polgármestere, a város országgyűlési képviselője. A források különbözősége mutatnak nevének írása tekintetében. A legutolsó, 2008-ban megjelent, hivatalosnak tekinthető munka, a Miskolci Életrajzi Lexikon a *Szentpálit* használja, tehát a következőkben ezen írásformát használom.

3 A Gömői pályaudvar és a Sajó folyó közti terület.

4 Robonyi A., 1987. 12.

5 1908. évi XLIX. törvénycikk a vízi beruházásokról. A törvény Magyarország vizeinek szabályozási munkálatait írta elő, mégpedig hajózási és közgazdasági szempontok alapján. Elsődleges célja a Duna, Tisza, Dráva, Száva, ezek mellékfolyóinak, köztük a Sajónak, valamint a Balaton állami szempontból történő vízrajzi rendezésének keresztülvitele volt. Végrehajtásával a földművelésügyi és a pénzügyminisztert bízták meg.

hajózhatóvá tétele 1911-ben már csak néhány esztendő kérdése volt, hiszen e célra évekre elosztva tízmillió koronát szánt a magyar törvényhozás.

A város birtokállománya a megvásárolt két nagy kiterjedésű magánbirtokkal megkétszereződött.⁶ Az új birtokrészek alakult ki a Zsolcai ipartelep egy része, és így része lett annak az elképzelésnek, amely a Sajó tervezett kikötője környékén kívánta kiépíteni Miskolc-Gyárvárost.⁷ Itt nyitotta meg kapuit a Deichsel-féle sodrony- és drótkötélgyár, mely a könnyebb alapanyag- és készáruszállítás érdekében Tomanádaska felé önálló vasúti szállítási lehetőséget is kapott.⁸

1911-ben, amikor Deichsel Adolf mérnök-doktor, kereskedelmi tanácsos elhatározta, hogy Miskolcon felépíti magyarországi gyártelepét, a Sajócsatornázási m. kir. Kirendeltség – élén Hegedüs Miklós miniszteri tanácsossal – már megkezdte működését Miskolc székhellyel, és még a világháború előtt elkészítette a torkolattól Miskolcig terjedő 38 km hosszú folyószakasz csatornázásának részletes terveit.⁹ Miskolc-Gyárváros a hajózható Sajó partján tervbe vett és már kijelölt téli kikötő mellett épült meg. Helyes volt tehát az a gondolat, amely nemzetközi kapcsolatokra építő gyárat itt kívánt üzemeltetni. Ámbár akkor még senki sem gondolhatott a világháború kitörésére, a trianoni döntésre és következményeire, az 1920-as évek végén robbanó gazdasági válságra, de legfőképpen arra nem, hogy a Sajó hajózhatóvá tétele csupán álom marad.

A gyáralapítás

A gyár megvalósulásában szerencsésen találkozott össze három érdek. Egyrészt a városé „Miskolc-Gyárváros” elképzeléssel, másrészt Szilágyi Miklósé, aki közelről akarta venni a gyárában készülő gőzeke kötelét, harmadrészt Deichsel Adolf gyáros új piacok megszerzésére irányuló szándéka.

Deichsel Adolf figyelmét Szilágyi Miklós hívta fel a miskolci gyárépítés várható és kínálózó előnyeire. A drótművek Miskolcra telepítésében nagy érdeme volt a gyárosnak, de ebben üzleti szándékként működött a balkáni piacok megszerzése is a tervezett Sajó–Tisza–Duna vízi útvonalon. Kapcsolatuk nem volt újkeletű, hisz a Szilágyi és Diskant motor-, gépgyár- és malom a gépgyártás mellett megbízásokat végzett a külföldi Deichsel drótműveknek is.¹⁰

Miskolc város törvényhatósági bizottsága 1911. március 30-i közgyűlésén foglalkozott első ízben Deichsel Adolf kérésével. A gyár alapításának közvetlen előzményeként április első felében dr. Szentpáli István polgármester, dr. Nagy Ferenc helyettes polgármester-főjegyző, Koós Soma, a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, Pfliegler Ferenc alelnök, Szilágyi Miklós gyáros, Hercz Jenő gyáros, dr. Sugár Ignác kamarai titkár és Schrecker S. Lipót vezérigazgató Adolf Deichsel meghívására megtekintették a poroszországi zabrzei¹¹ és a lengyelországi sosnowitzi gyártelepeket, ahol meggyőződtek a Deichsel-üzemek és vállalkozások komolyságáról és tőkeerőségéről. Az ott látottak

---

6 A város korábbi, 397 holdnyi területe 325 holddal bővült.

7 Robonyi A.–Imolayné, 1992. 4.

8 Dobrossy I., 1995. 63.

9 Robonyi A., 1987. 12.

10 Robonyi A., 1987. 12.

11 A település neve a két világháború között Hindenburg volt.

meggyőzték a küldötteket, és a Sosnowitzban¹² működő leányvállalathoz hasonló üzem Miskolcra telepítését tervezték.

A gyár miskolci megnyitásának tervével kapcsolatban így írt a korabeli miskolci sajtó: „*Deichsel Adolf ajánlatot tett a városnak, hogy hajlandó Miskolczon acélsodronygyárat létesíteni, amelynek ellenében a várostól egy megfelelő terület ingyenes átengedését kéri. A város a Martin-tagból hajlandó 16.800 négyszögölet átengedni. Az iparfejlesztési és gazdasági szakbizottságok azt javasolják, hogy tekintettel a beérkezett információkra, a terület átengedtesék. A tanács is javasolja a terület átengedését, mert a gyár létesítése a város ipari fejlesztésére kihatással lesz. A közgyűlés elhatározta, hogy a területet átengedi a gyárosnak, s azonkívül kilátásba helyez 20 évig kövezetvám- és pótagómentességet. Ezen előnyökkel szemben a gyáros köteles 120–150 munkást naponta alkalmazni. Felhatalmazza a közgyűlés a tanácsot, hogy a gyárossal a végleges szerződést kösse meg.*”¹³

A május 24-i városi közgyűlés újból foglalkozott a Deichsel-gyár szerződésével. Az Ellenzék című helyi lap május 27-i számában így tudósított az eseményről: „*Dr. Nagy Ferenc főjegyző ismerteti a közgyűlés ez év március 30-iki határozatát, mely szerint elhatározta, hogy Deichsel Adolf myslowitzi lakossal acélsodronygyár létesítése iránt szerződést köt és a gyárosnak támogatás címén a Martin-tagból 16 800 négyszögöl területet ingyen átenged, valamint vám- és kövezetadómentességet ad.*

A gyáros újabban azt is kéri, hogy a kijelölt terület mellett még 7152 négyszögöl területet megfelelő árért biztosítsanak, ha öt éven belül bővítené a gyárat és ha tíz év múlva lenne csak időszerű a gyár kibővítése, erre a területre elővételi jogot kapjon kizárólag a gyár céljaira. A gyárat felépíti Deichsel és a felépítés után egy éven belül üzembe helyezi. Az átengedett terület csak akkor lesz végleg a gyárosé, ha a gyárat tizenöt éven át folyton üzemben tartja. A szerződési költségek a várost terhelik. ...

A gáz- és vízvezeték használatára nézve megjegyzi, hogy a vízvezetékekre nézve nincs nehézség, mert a vízvezeték a városé lesz és az kivezetheti, a gázra nézve a gázgyárnál nem igen lehet nehézség, mert a gázgyár csak örül, ha új nagyfogyasztót kap. De a város megegyezhetik a gázgyárral erre nézve, hogy aztán a város kötelezőleg is elvállalhatta a gáz kivezetését. Lelkesedéssel támogatja a gyáralapítás eszméjét, mert meg van arról győződve, hogy Miskolcz város jövő nagyságának az az alapja, ha itt gyáripark keletkezik és fejlődik. Elfogadásra ajánlja a szerződést... A nagy többség a szerződést... elfogadja. A terület átengedését névszerinti szavazás útján elhatározza a közgyűlés.”¹⁴

A közgyűlés név szerinti szavazással hozta meg határozatát. A jegyzőkönyvből tudjuk, hogy 103 igen szavazattal, 1 nemmel, mely Csorba Andor nevéhez fűződött, elfogadta a szerződéstervezetet és Deichsel Adolfnak átengedte a területet a fejlesztés céljaira.¹⁵

Ez érdemben azt jelentette, hogy a város a kérdéses területet eladta Deichsel Adolfnak arra az esetre, ha gyártelepét öt éven belül kibővítené, ha pedig a bővítés csak 10 év múlva lenne időszerű, úgy a kívánt területre elővételi jogot biztosít számára. Az átengedett terület a szerződés szerint csak akkor lesz végleg a gyáros tulajdona, ha telepét öt éven át folyamatosan üzemelteti, mindemellett a szerződés aláírta utáni egy év-

12 A sosnowitzai Deichsel-gyár 1881-ben alakult.

13 Ellenzék. A miskolci függetlenségi és negyvennyolcas párt hivatalos közlönye, 1911. április 11.

14 Ellenzék. A miskolci függetlenségi és negyvennyolcas párt hivatalos közlönye, 1911. május 27.

15 B.-A.-Z. m. Lt. IV/1903-a/3.

ben a gyár építésénél legalább 1 000 000 millió korona igazolható befektetést hajt végre. Egyúttal elhatározták, hogy a telepre kivezetik a gáz- és vízvezeték is.

1911 nyarán Deichsel Adolf Miskolcra látogatott és aláírták a szerződést, amely szerint a gyáros a Sajó melletti Martin tag-birtokon, saját műszaki alkalmazottjaival felépítheti az acélsodrony és drótygyárat. Azonban a szerződés végleges megkötése előtt, az 1911. július 12-i közgyűlésen még egy módosítást hajtottak végre a Deichsel-féle szerződésen, amely kimondta, hogy a gyárosnak a gyárra vonatkozó szerződést joga van másra is átruházni: „*Még egy módosítást javasol a tanács, hogy t. i. a gyárra vonatkozó szerződést a gyárosnak a közgyűlés jóváhagyása nélkül joga van átruházni.*”¹⁶

Deichsel Adolf az iparendélyt 1911. augusztus 7-én kapta meg, hogy a városban acélsodrony- és drótkötélgégyárat létesíthessen.¹⁷ A céget *Magyar Acélsodrony-, Drótművek és Kötélgégyár Deichsel A. Miskolc* cégjelzéssel jegyezték be,¹⁸ és a szerződés aláírása után Árvai Pál mérnök, építési vállalkozó vezetésével megkezdődött a gyártelep építése.

1912. október 16-án felavatták a gyárat, s a termelés 40 fővel megindult. A beüzemelésre, termelésre igazából csak 1913-ban került sor,¹⁹ kezdetben száz, később lényegesen több munkásnak munkát biztosítva. Először a kézi kötélverés, a szeg és a vashuzal gyártása indult meg, Miskolc ipari környezete (Kohászat, Szilágyi–Diskant Gépgyár, Lesszih gépműhely) pedig lehetővé tette igazi „iparosok” alkalmazását. A gyár munkásait a Szilágyi–Diskant Gépgyártól valamint a környező falvakból – Onga, Zsolca – szerezte.²⁰ 1913 végére teljesen felépült a dróthúzó-, a sodróüzem és a szegverőműhely.

A gyár alighogy termelni kezdett, igen nehéz helyzetbe került az I. világháború kitörése miatt, mert az alapanyagok beszerzése és a késztermékek értékesítése lehetetlenné vált.²¹ A háború megindulása egyfajta felfutást is jelentett a vállalatnak a hadiszállítások révén, mely monopolhelyzetbe hozta a gyárat az országban.

A gyár az első világháború lezárása után is életképes maradt. Köszönhette mindezt Deichsel Adolf nemzetközi kapcsolatainak, és ennek következtében, mikor Magyarország 1918. november 3-án fegyverszüneti megállapodást kötött az antant hatalmakkal, a gyárban már 300 fős munkásgárda dolgozott.²² Ezzel a gyár Miskolc vasipari üzemei között, Diósgyőr után a legnagyobb lett, a termelés visszaszorulását egyedül a háborút követő forradalom és a város megszállása okozta.

A Trianon okozta gazdasági átrendeződés

Talpra állni 1920-tól kezdett ismét a gyár. Mindezt kettétörte, hacsak egy rövid időre is, a trianoni békeszerződés. Az ezt követő gazdasági hanyatlás megakasztotta a gyár fejlesztését, semmivé vált a Sajó-csatornázás terve, több, Miskolc-Gyárvárosba szervesen beilleszkedő, már felépült üzem a gazdasági válság áldozata lett.²³ A gyár problémája az is volt, hogy kapacitása meghaladta az országos igényeket. Mindez azért jelentett

16 Ellenzék. A miskolci függetlenségi és negyvennyolcas párt hivatalos közlönye, 1911. július 15.

17 Dobrossy I., 2003. 412.

18 Robonyi A.–Imolayné, 1992. 5.

19 Halmay B.–Lesszih A., 1929. 132.

20 Robonyi A.–Imolayné, 1992. 5.

21 Dobrossy I., 1995. 84.

22 Robonyi A.–Imolayné, 1992. 5.

23 Robonyi A., 1987. 14.

problémát, mert a gyár vas- és acélhuzalból állította elő termékeit, de ezeket külföldről nem lehetett behozni, a gyengébb minőségű hazai áru viszont jóval drágább volt, mint a külföldi. A vámkedvezmények eléréseért vívott küzdelem viszont reménytelennek látszott még évek múltán is. A gyár termékeit alig védte behozatali vám, ezért erős volt a német és a cseh konkurencia.²⁴

1927-ben sor került a termékek körének kiszélesítésére: megindult a kerítésfonatok, a szita- és szúnyoghálók gyártása. 1928-ban tovább bővült a termékkála: bevezették az ipari és mezőgazdasági láncok gyártását, valamint megindult a nagy szilárdságú acélhuzalok gyártása is. A gazdasági élet fellendülésével párhuzamosan megindult a gyár fokozottabb fejlesztése.

A gyár igazán nehéz helyzetbe a gazdasági válság éveiben került. Ekkor a MÁV, a Miskolci Textilipari Rt. és a Miskolci Villamosági Rt. üzemei után Miskolc negyedik legnagyobb gyára volt és 216 munkást foglalkoztatott. Erre is hivatkozva emelték ki képviselői, hogy *„gyárunk az egyedüli gyár nemcsak a mai, de a régi Magyarország területén is, amely acéldrótygyártással foglalkozik és soha még anyagi támogatást nem igényelt. Mi a saját erőnkéből és a saját tőkénkől fejlesztettük a mai fokára és így méltán elvárhattuk, hogy a mai nehéz gazdasági viszonyok mellett az állam legalább annyira támogasson, hogy fel tudjuk venni a harcot a német és cseh gyárakkal, amelyeket saját államuk az egész vonalon erős támogatásban részesíti. ... nagyon könnyen megtörténhetik, hogy Magyarország egyedüli drótygyára le fog állni és így Magyarországon kizárólag külföldre lesznek ráutalva mind azon üzemek, amelyeknek acéldrótra van szükségük. ... szén és egyéb bányáink, ipari üzeimeink, gőzekéink, hajóink akadálytalan drótkötél-ellátása politikai bonyodalmak esetén kiszámíthatatlan fontosságú és gyárunk szüneteltetése az országra nézve katasztrofális lenne.”*²⁵

A gyár telepítésének idején és működése kezdeti időszakában főleg német mérnökök és szakemberek dolgoztak Miskolcon. Az 1930-as évekre a szakemberek és munkások már kizárólag magyarok lettek. A felvevőpiacot, a vevőkört a bányák, földbirtokosok, nagyobb gyárak és a vaskereskedők jelentették. *„Vevőink között a leggyengébbek a vaskereskedők és a gazdák. Ezen két vevőkategória bonítása megfelelően összefügg, mert ha a gazdának van pénze, akkor a vidéki vaskereskedőnek is van pénze. Sajnos, ma mindkető nagyon rosszul áll, ami megnehezíti a hitelezést, ami viszont a mi forgalmunk rovására megy.”*²⁶

Részvénytársasági formában

A megindult fejlődés 1928-ban megszakadt. Az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság előjeleként a munkáslétszám 100 főre csökkent.²⁷ A folyamatos, óriási mértékű infláció következtében a veszteségek rendszeresek voltak a gyár életében. Ezek az 1930-as évek elején elérték az évi 60 000 pengőt. A veszteségek csökkentése céljából a gyár

24 Dobrossy I., 1995. 84.

25 Dobrossy I., 1995. 84.

26 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

27 Robonyi A.–Imolayné, 1992. 6.

1930. március 17-én tartott közgyűlésén döntött a részvénytársasági formában történő további működésről.²⁸

Az alakuló ülés ránk maradt jegyzőkönyvéből kiderül, hogyan is állt fel a tulajdonosi szerkezet és struktúra.²⁹ Ennek értelmében a részvénytársaság alaptőkéjét 300 részvény alkotta, mely 300 szavazati jogot biztosított birtokosainak a társaság tulajdonosi tanácsában. A szavazati jogok megoszlása a következőképpen alakult: 255-öt Deichsel Adolf tudhatott magáénak, 38-at lánya, Rinke Heribertné sz. Deichsel Erna, a következő személyek pedig 1–1 részvényt birtokoltak: dr. Hajdu Artur, Hajdu Sándor, Dénes Vilmos, Tisza Artur, Láng István, dr. Herskovits Ferenc, Herskovits Fábán.

A társaság alaptőkéje 900 000 pengő lett, mely természetbeni betétből és készpénzből tevődött össze. Deichsel Adolf természetbeni értékét az *Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet Rt.* becslése 765 000 pengőben állapította meg. A közgyűlés ezt átvéve ellenértékként 255 db, egyenként 3000 pengőről szóló részvényt adott ki számára. A többiek szavazati joguk arányában kapták meg részvényeiket.

A közgyűlés kimondta a *Deichsel Adolf Magyar Acéldrót-Drótkötél és Drótárugyár Rt.* megalakulását, mely a *Magyar Acélsodrony-, Drótművek és Kötélgár Deichsel A. Miskolc* cég vagyonát 1929. december 31-i értékkel átvette és a részvénytársaság működését nyomban megkezdte. 3 éves ciklusra felállt az igazgatóság is, melyet Deichsel Adolf, Deichsel Ervin,³⁰ Rinke Heribert³¹ és Dénes Vilmos alkotott.

1. kép: A részvénytársaság pecsétje

és Dénes Vilmos alkotott.

A cég 1934-re ért fellendülő szakaszba, termelése ezen év végére ért el újra nyereséget: a felügyelőbizottság vizsgálata kimutatta, hogy az 1934. évi nyereség (55 108 52 pengő) levonva a korábbi évek veszteség áthozatát (52 626 54 pengő) először mutatott aktívumot.³² Ennek következtében a gyár fel tudott készülni arra, hogy a kor gazdasági viszonyai közt minden magyarországi igényt ki tudjon elégíteni. Termékpalettájukat bővítették és megindult a nemesített, a textilipari és egyéb nagy szilárdságú huzalok gyártása.³³

Deichsel Adolf 1936. február 1-én bekövetkezett halála után gyermekei örökölték vagyonát.³⁴ A miskolci gyárat lánya, Deichsel Erna kapta, aki továbbvitte

28 Robonyi A., 1987. 15.

29 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

30 Deichsel Adolf fia

31 Deichsel Adolf veje

32 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

33 Robonyi A.–Imolayné, 1992. 6.

34 Deichsel Adolf halála után, a 6., éves rendes közgyűlés úgy határozott, hogy az elhunyt megüresedett igazgatósági tagságát ideiglenesen nem tölteti be.

apja munkáját a gyár életében. A termékek minősége kifogástalan volt, új csarnokkal bővült a dróthúzóüzem és elkészült a készáruraktár. A tulajdonos szénbányát vásárolt, hogy az energiafejlesztő generátorokat³⁵ minden körülmények között üzemeltethesse.

A fejlődés az ő ideje alatt is, egészen 1943-ig folyt. Oly mértékű fejlődésről volt szó, hogy 1937-ben tőketartalékalap létesítéséről tudott határozni a gyár közgyűlése, 1939-ben pedig már osztalékot tudott fizetni a részvényeseknek.³⁶ Először az 1940-es mérlegben jelent meg a beruházási ill. felújítási tartalék, melynek összege 95 000 illetve 32 458 pengő volt. Ennek összegét a következő évben a közgyűlés a vállalat nagyméretű beruházási szükségletére nézve 107 458 pengőben határozta meg.³⁷ A következő táblázat jól mutatja a másfél évtizedes fejlődés pénzre kivetített eredményeit.

A részvénytársaság nyeresége (pengő/év)

1930	-60 669 86
1931	3 496 84
1932	-11 474 51
1933	16 020 99
1934	55 108 52
1935	65 603 13
1936	74 081 85
1937	8 355 29
1938	103 296 23
1939	141 295 02
1940	98 587 20
1941	110 527 99
1942	206 525 08
1943	373 919 27

1937. október 16-án ünnepelte a gyár fennállásának 25. évfordulóját, ahol részt vettek a Deichsel család tagjai is. A magyar ipar és a minisztérium legmagasabb szintű reprezentánsaival képviseltette magát. A gyár bemutató után jubileumi ünnepség volt a Zenepalotában, Halmay Béla polgármester itt leplezte le azt a bronzreliefet, amely a néhai Deichsel Adolfot, a gyár alapítóját ábrázolta. A Deichsel család este 720 személyes fogadást adott a gyár munkásai, tisztviselői valamint feleségeik részére.³⁸ Itt hangzott el *Dénes Vilmos* drótygyári igazgató szájából Szentpáli István egykori álmáról megemlékezve, hogy: „... 'Miskolc-Gyárváros' álmképe köddé sűrűsödött, álmkép maradt. A szőke Sajó hátán nem úsznak lefelé lomhatestű uszályhajók... Nincs Sajó kikötő sem. ... Csak a Deichsel-gyár maradt meg nekünk 'Miskolc-Gyárváros' álmképéből...”³⁹ Az ünnepi beszédben Dénes kiemelte, hogy Miskolc egyik legnagyobb ipartelepe a gyár, amely 1937-ben 414 családfőt tart alkalmazásában és mintegy 2000 embernek ad kenyeret a városban.⁴⁰

35 A melegüzemek energiahordozója generátorgáz volt.

36 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

37 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

38 *Dobrossy I.*, 2007. 394.

39 *Robonyi A.-Imolayné*, 1992. 6.

40 *Robonyi A.*, 1987. 14.

A világháborús fellendülés

A gyár fejlődése mondhatni folyamatos volt. Az élet azonban nem állt meg, a világ jelei figyelmeztettek egy készülő katasztrófára.⁴¹ Miután Németország 1939. szeptember 1-én megtámadta Lengyelországot, a háború elkerülhetetlenné vált. Ezután a gyár szinte teljes kapacitásával a háború szolgálatába állt.

A vállalat a háború előtt és alatt 700–750 fővel működött. A második világháború jelentős fellendülést indított el a gyár életében. A hadigazdálkodás igényeinek kielégítésére modern húzó- és sodrógépek álltak üzembe, és az alkalmazottak létszáma elérte az ezer főt.⁴²

Az 1942-ben kezdődött jelentős fejlesztéseknek⁴³ csak a háború menetének alakulása parancsolt megálljt. Visszaemlékezők szerint a háború során a gyárat egy szerencsés kimenetelű, mások szerint három – kárt alig okozó – bombatámadás érte.⁴⁴ A Miskolcot ért bombázások során a komplexum mellett elterülő bolgárkertészet szenvedett súlyos károkat. A front közeledtének hírére 1944 szeptemberének első napjaiban a gyár igazgatója kiadta a gépek leszerelésére vonatkozó rendelkezést, amely főleg a legkorszerűbb berendezésekre vonatkozott. A gépeket Vágsellyére irányították, mint továbbműködési helyre.⁴⁵

A gyár munkásai igyekeztek a leszerelés ütemét lassítani, a termelés szintje folyamatosan csökkent. Ennek okaként részben a gépleszereléseket, másrészt a Miskolcot ért bombázásokat lehet felhozni. Az üzem fokozatos leszerelése a szovjet csapatok gyors közeledése miatt lassúnak bizonyult, ezért az akkori vezérigazgató és tulajdonos, *Ingrid von Ihne*⁴⁶ utasítására háromműszakos leszerelésre tértek át. Kijelölték a Vágsellyére áttelepítendő munkásokat, a tisztviselőket pedig kötelezték az áttelepülésre.⁴⁷

1944. november 9-én a hírre, hogy a szovjet csapatok már Hejőcsabán vannak, a gyár főmérnöke, titkára, az üzemvezetők családostól elmenekültek. A kijelölt munkások és más alkalmazottak nem hajtották végre az áttelepítési utasítást, a tulajdonos parancsára pedig felrobbantották az épületeket. Csak a csupasz, kormos falak maradtak, az itt maradt gépek és maradványaik a romok alá kerültek. Ezzel lezárult a gyár történetének egyik szakasza, 32 év után a *Deichsel Adolf Magyar Acéldrót-Drótkötél és Drótarugár Rt.* megszűnt.

1944. december 4-én Miskolcra ráköszöntött a béke. Közvetlenül az ezt követő napokban a gyárban megjelenő munkások, alkalmazottak nekifogtak a romok eltakarításának, a sérült gépek kijavításának. Önfeláldozó munkájuk eredményeként 1944 végére egy patentozókemence, néhány dróthúzó, kötél sodró, valamint szegverő gép már üzemelt.⁴⁸ A gyár a továbbiakban *Acéldrót-, Drótkötél- és Vasarugár Termelő és Értékesítő Szövetkezet*-ként működött tovább.

---

41 *Robonyi A.–Imolayné*, 1992. 6.

42 *Robonyi A.–Imolayné*, 1992. 6.

43 *Robonyi A.–Imolayné*, 1992. 6.

44 *Robonyi A.–Imolayné*, 1992. 6.

45 Egyesek szerint valójában Galánta lett volna a végcél.

46 A gyáralapító Deichsel Adolf unokája.

47 *Robonyi A.*, 1987. 15.

48 *Robonyi A.–Imolayné*, 1992. 6.

A háború végeztével a munka beindítása sem volt könnyű, hiszen mint német érdekességű üzem automatikusan szovjet tulajdonba került,⁴⁹ s a gyár éveken keresztül nem került arra a listára, amely a szovjetek által „használatba visszaadott” üzemeket, bányákat, üzleteket vagy egyéb rendeltetésű műhelyeket tüntette fel.⁵⁰

Az 1945-ben készült legelső adatszolgáltatás az üzembről csak a fontosabb információkat szolgáltatotta és jól érzékeltette a gyár helyzetét.⁵¹ A részvénytársaság tulajdonosnője Ingrid von Ihne vezérigazgató volt, aki a vezető tisztségviselőkkel elmenekült. A gyárat az adatszolgáltatáskor 5 tagú vezetőség irányította, közülük 3 régi munkás volt. A gyárat német utászok felrobbantották, a gépi berendezés és egyéb felszerelés, valamint az épületek kb. 85%-ban használhatatlanná váltak, ugyanis a gépek jelentős részét bevagonírozták és elszállították. A szerelvény valahol Eger–Putnok–Losonc környékén, már visszafoglalt területen vesztegelt. Nehezítette a helyzetet, hogy a gépi berendezések túlnyomó többsége Németországból származott, s azoknak magyar gyártmányú pótlására nem volt lehetőség.

Az 1945-ös *Adatok Borsod megye gyáripáráról* c. kamarai helyzetjelentés 11561/1945. számú, gyárról és bányákról készült jelentése alapján tudjuk, hogy a szovjet hadsereg bejövele előtt 760 munkás dolgozott a gyárban.⁵² A helyreállításban és a szovjetek részére naponta 12 munkás dolgozott.⁵³ A munkaerőhiányt jól szemlélteti, hogy a jelentés egyik pontja szerint: „Legalább 100 emberre lenne szükség, főleg Alsó- és Felsőzsolcáról.”⁵⁴ A gyárban uralkodó állapotokról azonban még ebből sem kapunk pontos helyzetképet.

A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara irataiból kitűnik, hogy a termelés – mint mindenütt – azért ha lassan is, de beindult. Az acélhengerhuzal Ózdról, a vashengerhuzal Salgótarjánból érkezett.⁵⁵ A gépi berendezések pótlását a saját öntődében kezdték meg, és a korábbi, több tucatra tehető termékfeleségek helyett csak a legfontosabbak gyártásával indult újra a termelés. Mindezek következtében a láncfeleségek gyártása váratott magára, mert a gyártógépeket nem tudták pótolni.

A gyár életében fontos dátum 1946. május 6-a, ugyanis a Budapesten megtartott közgyűlésen a háború lezártaival felállt az új tulajdonosi szerkezet. Eszerint az igazgatósági tagokat a Magyar Iparügyi Miniszter 58906/V./2./1945. számú rendelete alapján felmentették.⁵⁶ A közgyűlés az új igazgatósági és felügyelőbizottsági tagokat egyhangú határozattal, 3 év időtartamra megválasztotta. Az 1930-as alapszabály 1. §-a helyébe újat iktattak, ez pedig a névváltoztatást tartalmazta, a cég új neve: *Magyar Acéldrót-, Drótkötél- és Drótáru gyár Részvénytársaság* lett.

A gyár szövetkezetként működött tovább és a Szovjetunió Magyarországi Vállalatait és Vagyonát kezelő Hivatal⁵⁷ igazgatása alá került. Korabeli jegyzőkönyvekből tudjuk,

49 A Deichsel-gyár mellett így járt még a Haas üzletlánc is.

50 *Dobrossy I.*, 1998. 218.

51 B.-A.-Z. m. Lt. IX-701/455.

52 B.-A.-Z. m. Lt. IX-701/455.

53 *Dobrossy I.*, 2007. 252.

54 B.-A.-Z. m. Lt. IX-701/455.

55 *Dobrossy I.*, 1995. 86.

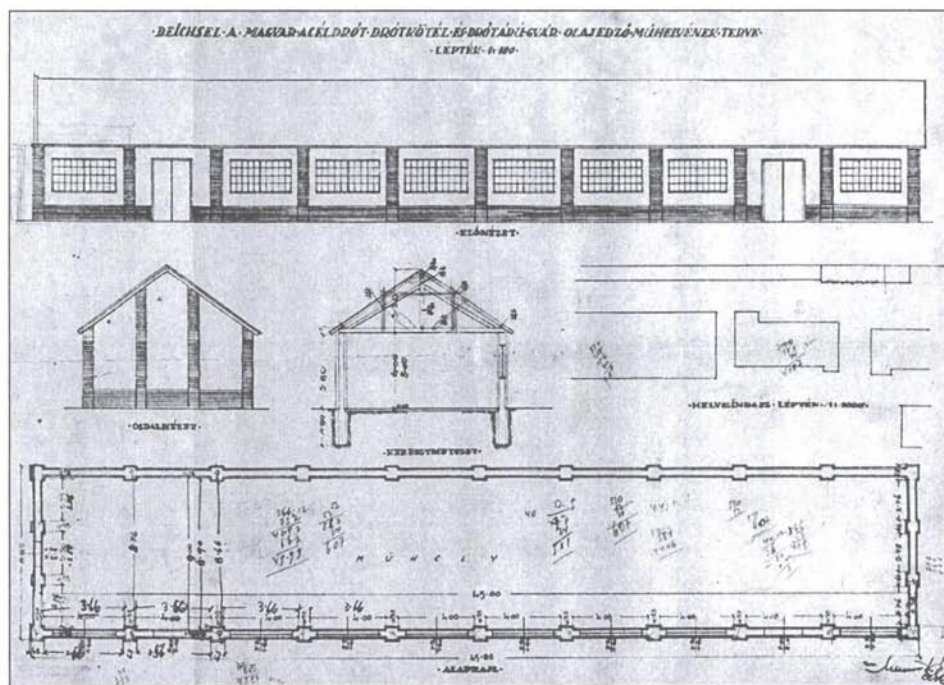
56 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

57 Hivatalos nevén: Gépipari Szovjetvállalatok Igazgatósága.

hogy 1947. május 19-től szovjet vezérigazgató, Vaszilij Rejkovicskij állt az élén, június 17-től pedig új vezérigazgató-helyettese is lett, a szintén szovjet Leonyid Garkovik személyében.⁵⁸

Az 1947. január 1-i nyitómérleg a vállalat beépítetlen telkeinek értékét a kataszteri tiszta jövedelem 80-szoros szorzatával egyenlő forintösszegben vette fel leltárba. Miskolci gyártelepének és házadó alá eső ingatlanának értékét Menner László miskolci építőművész és Münnich Vilmos okleveles gépészmérnök szakértői becslései alapján vette fel mérlegébe.⁵⁹ Egy 1949-es cégbirósági másolat tanúsága szerint a 40.032 cégjegyzéki számon nyilvántartott vállalat alaptőkéje 3 900 000 Ft volt, mely 300 db, egyenként 13 000 Ft névértékű, bemutatóra szóló részvényből állt. Tulajdonjogát, tehát az alaptőke 100%-án alapuló részvényesi jogokat, a 11.700/1945 M.E. sz. rendelet 3. §-ban adott felhatalmazás alapján a Gazdasági Főtanács 1009/1946. számú határozatával – mint német vagyont – a Szovjetunió kormányának rendelkezésére bocsátotta.⁶⁰

A gyárban 1946–1952 között 16 000 000 Ft-ot fordítottak az újjáépítésre és fejlesztésre.⁶¹ Megépült a gyár történetében az első fürdő, mely az összes dolgozó számára biztosította a tisztálkodás lehetőségét. A terveket Menner László miskolci mérnök készítette.

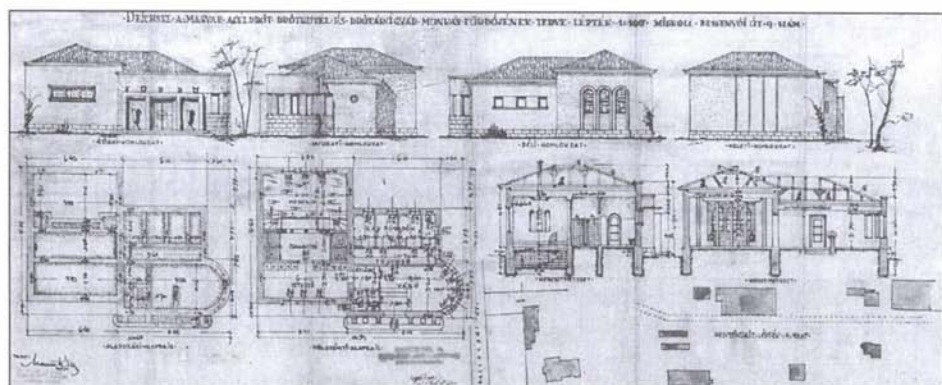
2. kép. Az olajedző műhely terve

58 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

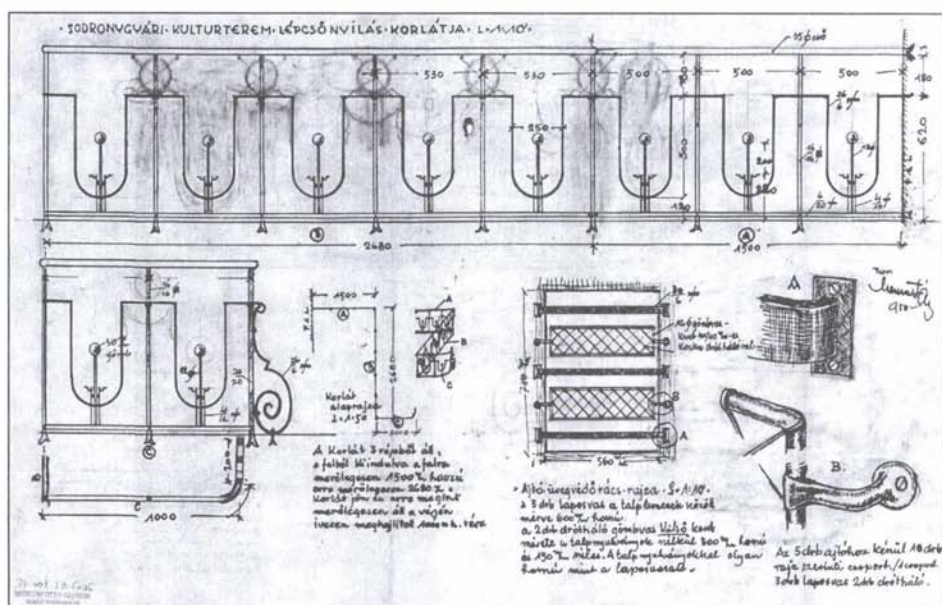
59 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

60 B.-A.-Z. m. Lt. VII-1/d/658.

61 Robonyi A., 1987. 16.

3. kép. A munkásfürdő terve

4. kép. A kultúrterem egy részletének terve

Az építés, korabeli szóhasználatlál elve építóművész már a Deichsel-féle időszakban is tervezett épületeket a gyáregyüttesnek, és 1934-től a mindenkori tulajdonos házi tervezőjének számított.⁶² Az általa a gyárnak tervezett épületek a gyár fejlődését is jól példázzák, hisz az akkori tulajdonosoktól minden évben kapott megbízásokat.⁶³

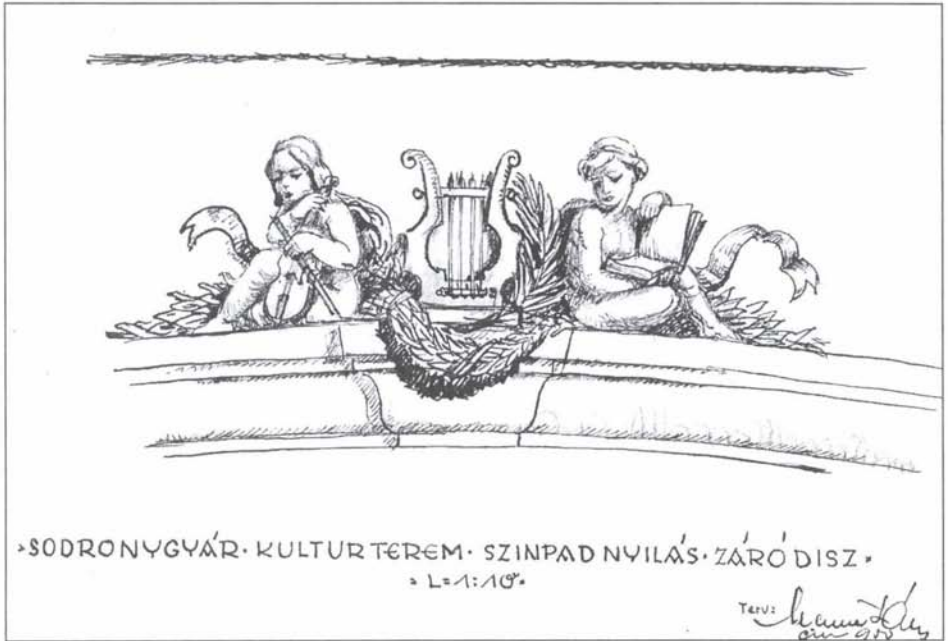
Menner László 1945 és 1952 között az újjáépített gyár orosz igazgatójának is állandó tervezője volt.⁶⁴ Az ő munkáját dicséri a gyár épületeinek nagy része, mintegy 80 darab tervrajz.⁶⁵ A horganyzóműhely, az irodaépület, a hengerhuzaltároló, valamint a dolgozók

62 HOM HTD 2007.51.199.

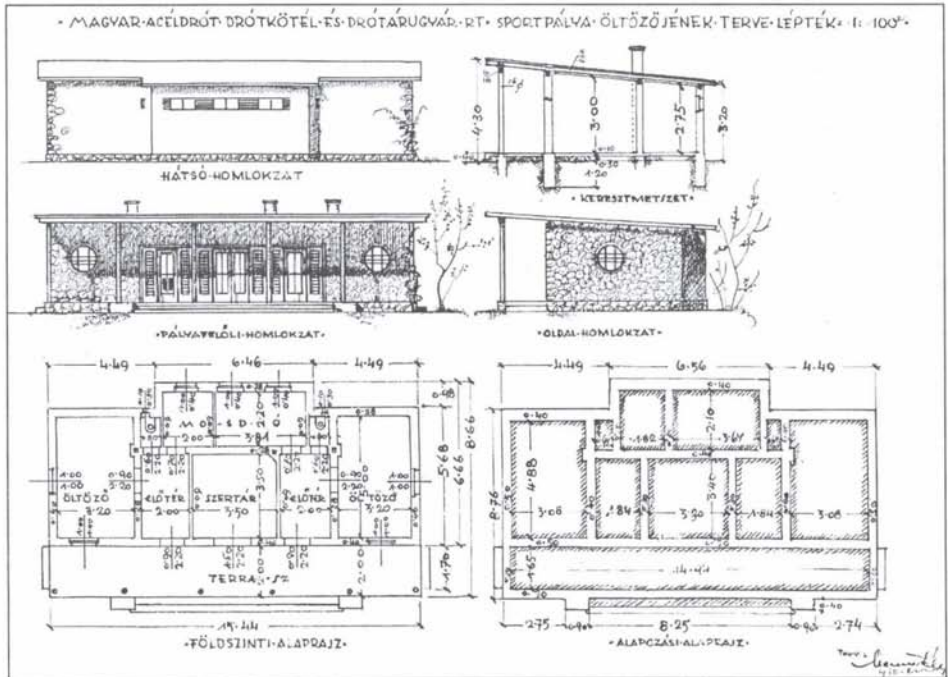
63 Iglói Gy., 1993. 5.

64 HOM HTD 2007.51.199.

65 HOM HTD 2007.51.100.1.1–2–20.

5. kép. A tervezett kultúrterem színpadnyílásának záródíszje

6. kép. A sportpálya öltözőjének terve

munkakörülményeit javító szociális blokkok, fürdő és étterem, munkáslakóházak terve is Menner László munkái, valamint ő készítette el a dróthúzó műhely bővítési terveit. Az építész kezéből kerültek ki a munkaidőn túli élet színtereinek, a kultúrteremnek és a sportpályának rajzai is.

A fejlesztések időszakában, 1952. október 1-én a Szovjetunió ajánlatára, a többi magyarországi német tulajdonhoz hasonlóan, a gyár újra a magyar állam tulajdonába került, felügyeleti szerve pedig a Kohó- és Gépipari Minisztérium Tömegcikkipari Igazgatósága lett.⁶⁶ A korábbi Deichsel-gyár 1954-ben megváltoztatta nevét, ekkortól az üzem „December 4.” Drótművek néven volt ismert Magyarországon és világszerte. Nevét a munkások kérése alapján kapta, ugyanis az ő óhajuk volt, hogy gyárukat a város felszabadulásának napjáról nevezzék el.⁶⁷ Az már csak az érdekesség kategóriájába tartozik, hogy a várost a szovjet csapatok valójában már december 3-án felszabadították, de a gyári munkások már december 4-én megjelentek a gyár falai között, tehát kérésük valójában a gyárral kapcsolatos élményük volt.

IRODALOM

Csiffáry Gergely

2003 A város gazdasági élete. Vas- és fémfeldolgozó ipar. In: *Veres László* (szerk.): *Miskolc története IV/1. (1848–1918-ig)* 405–414. Miskolc

Dobrossy István

1995 Deichsel A. Magyar Acéldrót-, Drót-, Kötél- és Drótáru gyár Rt. In: *Dobrossy István* (szerk.): *Miskolc írásban és képekben 2.* 83–86. Miskolc

1998 A második világháború utáni átalakulás, s a korszakhatár kérdései. In: *Dobrossy István* (szerk.): *Miskolc írásban és képekben 5.* 207–222. Miskolc

2007 Ipari középüzemek. Gyárak Miskolcon, Diósgyőrben és Görömbölyön. In: *Dobrossy István* (főszerk.): *Miskolc története V/1. 1918–1949-ig.* 388–453. Miskolc

Halmay Béla–Leszih Andor (szerk.)

1929 Magyar városok monográfiája, Miskolc, Budapest

Iglói Gyula

1993 A drótygyár sorsfordulói. In: *Déli Hírlap.* 1993. január 5.

Robonyi Andor

1987 „December 4.” Drótművek. 75 éves a gyárunk. Miskolc

Robonyi Andor–Imolayné Váradi Mária

1992 Nyolcvan éves a drótygyár. GÉP XLIV./11. 4–9. Budapest

---

66 *Robonyi A.–Imolayné.*, 1992. 7.

67 HOM HTD 2007.51.202.

HISTORY OF THE “WIRE MILL” FROM ITS FOUNDATION TO ITS NATIONALISATION

The industrial company known affectionately as the “wire mill” was renamed several times after its foundation in 1913. Its predecessor was founded in 1911 by Adolf Deichsel, a German industrialist, who owned several similar factories in the neighbouring countries.

Although Miskolc was one of the cradles of the iron industry in Hungary and had achieved fame as a machinery production centre by the early 20th century, the municipal leadership looked to Temesvár-Gyárváros as a model for boosting local industry. Dr. István Szentpáli, the town’s mayor, bought an area known as Martin with the express intention of making it an incentive to would-be investors by providing the area for free.

In Summer 1911, Deichsel visited Miskolc and signed a contract according to which he would build the steel wire and cable factory in the Martin area beside the River Sajó with his own engineering staff. The factory was inaugurated on October 16, 1912, and production began with a labour force of 40. Test production, followed by real production, however, was only begun in 1913 with a hundred workers, whose number late rose. No sooner had the factory begun its production it found itself in a difficult situation owing to the outbreak of World War I because the procurement of raw material and the marketing of the finished products became virtually impossible.

The factory began to recover from 1920, although the recovery was blighted, even if briefly, by the Treaty of Trianon. The economic decline hindered the factory’s development, and its situation turned from bad to worse during the Great Depression. The company was transformed into a shareholding company in 1930 to mitigate its losses.

The company prospered again by 1934 and its production became profitable by the end of the year. Its growth was continuous from then on. Following the outbreak of World War 2 in 1939, the factory geared its entire production to the war effort. When news of the approaching front reached the town in early September 1944, the factory’s director ordered the machinery to be disassembled, especially the most up-to-date production lines. The plan was to transfer the machinery to Vágsellye, where production was to be continued. The employees refused to carry out the relocation and blew up the buildings on the orders of the owner. Only barren, sooty walls remained, the machinery and their remains were buried under the rubble. One phase of the factory’s history came to end: after 32 years, the Deichsel Adolf Hungarian Wire and Cable Factory Ltd. ceased to exist.

The war ended on December 4, 1944 in Miskolc. During the next days, the factory’s workers and employees began clearing the rubble and repairing the damaged machinery. As a result of their tireless efforts, a furnace, a few twistlers, wire drawers and other machines were in working order by the end of the month.

The start up of production was no easy task because being a German asset, the factory automatically passed into Soviet ownership and was not included in the list of factories, mines, shops and workshops “given back for use”. The factory was operated as a co-operative, maintained and directed by the Office for the Hungarian Companies and Assets of the Soviet Union.

Large-scale development was begun in 1946. Between 1945 and 1952, László Menner worked as the designer of the rebuilt factory’s Russian director. Most buildings were designed by him. The galvanizing workshop, the baths, the canteen and other buildings intended to improve the workers’ work conditions, as well as housing units were designed by him, as were the plans for enlarging the wire drawing workshop. He also designed recreational sports fields and culture halls. On the recommendation of the Soviet Union, the factory passed into the ownership of the Hungarian state on October 1, 1952, similarly to the other former German assets. The factory was now supervised by the Directorate for Mass Production of the Ministry of Metallurgy and Machine Industry. The former Deichsel factory’s name was changed to December 4 Wire and Cable Works in 1954, and it became known in Hungary and abroad by this name. Its new name was chosen by the workers, who wished to commemorate the day of the liberation of their town and factory.

Zsolt Marozsán

A MEZŐKÖVESDI KISTÉRSÉG NÉPESSÉGI ÉS LAKÁSVISZONYAI A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

KÁPOLNAI IVÁN

A sok évszázados közigazgatási intézmény, a járások 1984. évi megszüntetése után néhány év múlva a megyéken belül kialakított, *kistérség*nek nevezett új igazgatási egység jött létre. A mezőkövesdi kistérség a megszüntetett mezőkövesdi járás 1950–83 közötti területén kívül az egykori mezőcsáti járásból Tiszabábolna és 1997-től Tiszadorogma településeket foglalta magában. Mezőkövesd várossal együtt ez összesen 24 közigazgatási egységet jelent több mint 770 km² területen.

Az Országos Területfejlesztési Tanács – a Központi Statisztikai Hivatal és a szakárca (Földművelésügyi és Területfejlesztési Minisztérium) előterjesztése nyomán, a Európai Unió irányelveit is figyelembe véve – a mezőkövesdi kistérségből leválasztott három Tisza menti falut (Bábolna, Dorogma, Valk), s így a térség településeinek száma 2004-től 21-re csökkent. A megyebeli kistérségek többségében is csökkent a települések száma, s egyidejűleg négy új kistérség jött létre. Így számuk a korábbi 11-ről 15-re emelkedett, az egész országban pedig 150-ről 174-re.

A mezőkövesdi kistérség Borsod-Abaúj-Zemplén megye területének déli részén, az *Északi-középhegység* és az alföldi sík vidék találkozásánál fekszik. Pontosabb természetföldrajzi meghatározással: a Bükkaljaként (is) emlegetett *Borsodi Hegyköz* és ettől délre a *Borsodi Mezőség*, valamint a *Közép-Tiszavidék* borsodi árterének egy részét foglalja el. A Budapest–Miskolc–Kassa (Kosice) közötti köz- és vasúti fővonalak kettészelik (kb. felezve) a kistérséget. A kistérséghez az *Egri Bükkaljából* 6 község (Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralfa, Szomolya, Bogács és Tard), a *Miskolci Bükkaljából* ugyan csak 6 település (Borsodgeszt, Kács, Sály, Tibolddaróc, Vatta és Bükkábrány) tartozik. A Tisza, Sajó folyók és az Eger patak által határolt Borsodi Mezőségnek nevezett földrajzi táj területén fekszik a sík vidéki települések többsége (Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Mezőnagymihály, Mezőnyárad, a tanyai településből 1994-ben önálló községgé lett Csincse, Szentistván, Egerlövő és Borsodivánka), ezenkívül a Közép-Tiszavidék borsodi árteréhez tartozik Négyes és három Tisza menti falu (illetve ez utóbbiak elcsatolása után már csak Négyes).

A Magyarország területének 0,83%-át elfoglaló térségben az ezredfordulón az ország lakosságának 0,46%-a élt, egy évszázaddal korábban azonban még 0,8%-a, a 18. század végén pedig a kistérség 1%-kal részesedett az ország jelenlegi határok közötti népességéből. A kistérség súlya tehát az ország népességében egyre kisebb, miként Magyarország népessége is egyre kisebb hányadot képvisel Európában. Ismeretes, hogy az ország népessége 1980 óta fogy, s a közvélemény ezt tudomásul veszi azal, hogy egész Európában fogyatkozik a népesség. Figyelmen kívül marad azonban, hogy a fogyás mértéke országonként – különösen hosszabb távon vizsgálva – nagyon eltérő. A múlt század második felében Magyarország népessége növekedett egész Európában a legkisebb mértékben: alig 10%-kal, a közel 30%-os európai átlaggal, sőt néhány ország 40–50%-os növekedésével szemben. Az 1960-as évek elején ugyanis Magyarországon a születési arányszám az egész világon a legalacsonyabbra zuhant, a kiemelkedően magas

terhesség-megszakítások száma pedig még az 1970-es években is meghaladta az élveszületéseket. Az egész 20. századot tekintve is, Magyarország népességének növekedése Ausztriával, Csehországgal és Írországgal együtt Európában a legalacsonyabbak közé tartozik, miközben Hollandia népessége megháromszorozódott, és több országa legalábbis kétszeresére emelkedett.

A következőkben bemutatjuk a mezőkövesdi kistérség népességi és lakásviszonyait az elmúlt fél évszázadban – nem a jelenlegi, hanem az ezredfordulókori területen. Röviden utalunk általában a megelőző hosszabb-rövidebb időszak viszonyaira is, hogy ily módon beillesztjük az utolsó félszázadot a történeti folyamatosságba. Közben igyekszünk ráirányítani a figyelmet a térségen belüli nagy különbségekre. Ily módon talán elősegíthetjük a legfontosabb intézkedések megtételét a népességfogyás mértékének lassítására és a lakáshelyzet terén mutatkozó nagyobb eltérések csökkentésére.

I. NÉPESSÉGI VISZONYOK

1. A népesség számának alakulása

A mezőkövesdi kistérség népessége az 1780-as évtizedbeli népszámlálás szerinti 26 ezerről a 19. század végéig közel megkétszereződve 50 ezer közelébe emelkedett. Ezen belül Mezőkövesd város lélekszáma több mint megháromszorozódott, a környék többi településének lakossága pedig átlagosan 60%-kal növekedett. De a térség második legnagyobb településének, Mezőkeresztesnek a népessége csak 27%-kal emelkedett, sőt volt falu (Borsodgeszt), melynek lakossága alig haladta meg a 18. század végi szintet.

A 19. század folyamán az alföldi községek népessége valamivel nagyobb mértékben (közel 70%-kal) növekedett, a bükk-vidékieké pedig csak mintegy 50%-kal. A 20. században éppen ellenkezőleg: a sík vidéki lakosság növekedése valamelyest elmarad a bükki mögött a század első felében, a másodikban pedig fogyatkozása nagyobb mérvű volt, mint a bükki térségé.

A kistérség népességének növekedési üteme a 20. században mérséklődött, és az 1940-es évek elején 62 ezer főben tetőzött. A második világháborús veszteségek és népességmozgás következtében a század közepére a lélekszám 58 ezerre csökkent. A csökkenés jelentős része Mezőkövesdet érintette annak következtében, hogy a nincstelen mezőgazdasági „summás” munkások egy része áttelepült, többnyire a háború után kényszer-kitelepített német lakosok helyére. Kitelepültek több szomszédos községből (Lövő, Szentistván) is.

Az 1950-es években 60 ezerre növekedett, de a továbbiakban folyamatos a népesség fogyatkozása. Különösen nagy mértékben, több mint 10%-kal csökkent a kistérség lakó- (nappali) népessége a mezőgazdaság 1959–60. évi kollektivizálását követő években: Bükkzsércen mintegy 30%-kal, Cserépfaluban és -váralján 20–25%-kal, az alföldi részen Lövön, Négyesen, Bábolnán is hasonló mértékben. Az 1970-es évtizedben csak 2–3% a térség népességének a fogyása, mert az 1973-ban várossá lett Mezőkövesd lakossága 4–5%-kal növekedett, ezenkívül Nyárad és néhány bükkaljai község (Zsérc, Bogács, Ábrány) lélekszáma is gyarapodott valamelyest. 1980–90 között nincs már egyetlen község sem a környéken, melynek ne csökkent volna a népessége. A század utolsó évtizedében a térség népessége 3–4%-kal fogyatkozott, de a környéké valamivel nagyobb mértékben.

A legtöbb településen az 1960-as években kezdődött a népesség fogyása, de Szentistvánon – Mezőkövesd mellett a másik jelentős matyó településen – már az 1930-as évtizedben. Mezőkövesden és néhány környékbeli községben az 1940-es évek végén kevesebben laktak, mint az évtized elején. Mezőnyáradon és Bükkábrányban viszont csak a század vége felé mutatkozott népességfogyás.

A népesség számának alakulása a kistérségben Mezőkövesd város és környéke szerinti megoszlásban:

	Kistérség összesen	A kistérségből		A környékből	
		Mező- kövesd	Környék	Bükkalja	Alföld
1786	26 043	4 628	21 415	10 945	10 470
1900	49 368	15 215	34 153	16 475	17 678
1941	62 261	20 838	41 423	21 226	20 197
1949	58 424	18 075	40 349	20 694	1 965
1960	59 751	19 143	40 608	21 059	19 549
1970	52 715	17 635	35 080	18 046	17 034
1980	51 152	18 426	32 726	17 336	15 390
1990	48 080	18 124	29 956	15 792	14 164
2001	46 514	17 836	28 678	15 358	13 320

Végül is az ezredfordulón több mint 20%-kal kevesebben laktak a térségben, mint a 20. század derekán, sőt 5–6%-kal kevesebben, mint egy évszázaddal korábban, kb. annyian, mint az 1890-es évtized közepén, a millennium táján. A térség népességét Mezőkövesd nélkül vizsgálva, a környék lélekszámának fogyatkozása fél évszázad alatt közel 30%, a 20. század elejéhez viszonyítva is mintegy 15%. Mezőkövesd népessége ugyanis az elmúlt század második felében 18 ezer körüli szinten stagnált, s ez a száz évvel korábbi lélekszámnál 17–18%-kal magasabb.

Mezőkövesd város súlya a térség népességében mind jobban növekszik. Jelenleg a városban lakik a térségnek már közel 40%-a, a múlt század első felében még nem sokkal több, mint 30%-a, a 18. század végén pedig még csak kb. a 20%-a. A másik egykori mezőváros, Mezőkeresztes lakossága a 18. század végén csupán mintegy 30%-kal volt kevesebb Mezőkövesdénél, és két évszázad múlva Mezőkeresztes népessége – a szomszédos Keresztespüspökivel 1949-ben bekövetkezett egyesülése után is (az önállóvá lett Csincsevel együtt) – csupán kb. egynegyede Mezőkövesdének.

A népesség hosszabb távon megfigyelt nagyarányú fogyatkozására jó példa a térségben a Bükk vidéki Borsodgeszt. A 19. század első felében még 1000-nél több lelket számláló falu lakossága a 21. század elején alig több 300-nál. Ennél gyorsabb ütemű volt a sík vidéki Tiszababolna lélekszámának zuhanása több mint 1300-ról egy fél évszázad alatt félezer alá, az ugyancsak alföldi Négyes lakossága több mint 900-ról, és Tiszavalké közel 700-ról esett 300 közelébe. Megállapítható az is, hogy a sík vidéki települések népessége az elmúlt században nagyobb mértékben csökkent, mint a Bükk vidékéké. A század második felében az alföldi táj lakossága több mint harmadával fogyatkozott meg, a bükkaljai tájé pedig csak negyedével. A Bükk vidéken Borsodgeszt mellett a másik református többségű község, Cserépfalu népessége csökkent a legnagyobb mértékben: hat évtized alatt kétezer főről a felére, s így a Bükkalja korábban legnépesebb települése a kisebbek közé került.

2. A népesség mozgása

Természetes népmozgalom

A népesség számának alakulását elsősorban a természetes népmozgalom két ágának, az élveszületések és halálozások különbözeteiként adódó természetes szaporodás, illetve természetes fogyás befolyásolja. Az utóbbi a régebbi századokban főleg a gyakori járványok nagymérvű halálozásának a következménye volt, a 20. században pedig a gyermekvállalási kedv fokozatos és mind általánosabbá válásának az eredménye.

Az 1895. októberben megindult állami anyakönyvezés *közigazgatási egységenként* (önálló településenként) ad számot a népmozgalomról, korábban az egyházi – térségünkben a katolikus és református – anyakönyvek bejegyzései a keresztelesekről és temetésekről *egyházközségenként* tájékoztatnak hozzávetőlegesen a népmozgalommal kapcsolatos eseményekről, kimutatva az anyakönyvet vezető anyaegyházon kívül a hozzá tartozó leányegyházak (filiák) adatait is.

A fennmaradt (olykor hiányos) egyházi anyakönyveknek 1828-tól és az állami anyakönyvezés első éveinek feldolgozott adatai a 19. század több mint hét évtizede alatt térségünkben mintegy 20 ezer kereszteleési (születési) többletről, vagyis természetes szaporodásról tanúskodnak. Ebből 90% a katolikus népességre esik, ami a reformátusokénál lényegesen nagyobb szaporodásukra utal. Megállapítható az is, hogy az 1872/73. évi utolsó nagy kolerajárvány utáni időszakban erőteljesen növekedett a természetes szaporodás. A 20. század első felében a két világháború embervesztései ellenére a térség természetes szaporodása több mint 27 ezer fő volt. A születések gyakorisága a második világháborúig jelentősen meghaladta az országos arányszámokat, és a természetes szaporodás másfélszerese volt az országos átlagnak, sőt Mezőkövesden még annál is nagyobb mértékű.

A gyermekvállalási kedv fokozatos csökkenésével azonban Mezőkövesden a század elején még kiemelkedően magas, 47–48 ezrelékes születési arányszám az 1940-es évektől 20 ezrelék alá csúszott. A második világháborús évtizedben minimálisra zsugorodott természetes szaporodás után megélnéknült a születési gyakoriság, különösen az 1950-es évek első felében, amikor szigorú büntetőjogi szabályok tiltották a születéskorlátozás legdrasztikusabb formáját, a művi vetélést. A későbbiekben olykor szinte valamiféle sorscsapásként emlegették ezeket az éveket, a korabeli egészségügyi miniszter asszony nevét viselő „Ratkó-korszak”-ot. Valójában pedig az 1950-es évek népszaporodása még a két évtizeddel korábbi szintet sem érte el. Mikor – a világ legengedékenyebb rendelkezésével – szinte minden korlátozás nélkül lehetővé vált az abortusz, a születési arányszám az 1960-as évtized elején a világon a legmélyebbre zuhant, és Magyarországon a termékenység Európában elsőként esett a népesség egyszerű újratermelési (reprodukciós) szintje alá.

Az 1960-as években a népesség szaporodása az öt és fél ezret meghaladó előző évtizedbeli szintről 2300 közelébe esik, és három alföldi községben (Ivánka, Lövő, Négyes) már több a halálozás, mint a születés. Az 1970-es évtizedben alig 900 fő a népszaporodás. Az alföldi részen Nyárad és Keresztes kivételével minden településen negatív előjelű a születések és halálozások különbözete, a Bükk vidéken Geszt és Cserépfalun kívül Cserépváralján és Tardon is halálozási többlet mutatkozik, 1978-tól pedig a térség egészében negatív előjelűvé vált a természetes népmozgalom mérlege. A népesség természetes fogyása tehát 3 évvel korábban kezdődött, mint az országban, ahol 1980 no-

vembertől állandósult a halálozási többlet, és 1981 óta folyamatos a népességszökkenés. Az alacsony születési arányszámokhoz az országos átlagnál is magasabb (14,4 ezrelékes) halandóság kapcsolódott a térségben.

Az 1980-as években tovább csökken a születések száma, és tovább növekszik a halálozásoké. A halandóság emelkedett országszerte a középkorú férfilakosság körében is olyannyira, hogy e téren is az élvonalba került az ország. A halálozási arány különösen magas a Tisza közelében levő településeken. Csekély természetes szaporodás csupán Sályban és Bükkábrányban mutatkozik.

A halálozások évi átlagos száma a térségben az 1960-as évtizedbeli mintegy 580-ról a század végéig 900 közelébe emelkedett. A élve születések évi száma az 1920-as évek első felében még több mint 2000 volt a térségben, az 1950-es évek végén ez 1000 alá esett, az 1980-as évtized átlagában a 600-at, a század utolsó évtizedében pedig már az 500-at sem éri el. Még rohamosabb a természetes szaporodás csökkenése, illetve átfordulása természetes fogyásba. Az 1920-as években a kistérség népessége évente közel 800, még az 1950-es évtizedben is mintegy 500 fővel növekedett, az 1970-es évek átlagában 90 főt sem éri el az évi növekmény, az 1980-as évtizedben az átlagos évi természetes fogyás közelíti a másfél százat, az utolsó évtizedben pedig a halálozási többlet ennek jóval több mint a kétszerese.

A születések elapadása nagymértékben megváltoztatta a népesség kormegoszlását. A századfordulón az össznépséggnek még több mint 36%-a volt 15 éven aluli gyermek, némely községben arányuk elérte, vagy közelítette a 40%-ot. A század derekán a alföldi részen már egyetlen községben sem érte el arányuk a 30%-ot, a Bükkalján is csak négy községben (Zsérc, Kács, Daróc és Sály). 1960-ban a lakosságnak már csak egynegyede volt gyermekkorú, 1970-ben az átlag 20% közelébe esett, de az alföldi községek többségében már 20% alá került. Az 1970-es években a községek nagyobb részében már több volt az időskorú, mint a gyermek. 1990-ben a népességnek már csak egyötöde, az ezredfordulón pedig csupán egyhatoda volt 15 évesnél fiatalabb. Sályban azonban még mindig csaknem minden negyedik lakos 15 évnél fiatalabb, és az egyetlen település, ahol több a gyermek-, mint az időskorú. Néhány faluban azonban csupán 10% körüli a gyermekek aránya (Tiszavalk és Tiszabábolna, Négyes és Ivánka).

A század első évtizedeiben, az 1940-es évek elejéig még 18 ezer körüli gyermeklétszám a század végére 8 ezer alá zsugorodott. Még gyorsabb ütemű volt a népesség elöregedése: a századfordulón még alig több mint 3300 főnyi 60 évesnél idősebb lélekszám a század derekára 7 ezer fölé emelkedett, az ezredfordulóig további több mint 4 ezerrel közel 11 és fél ezerre növekedett. Egy évszázaddal korábban a lakosságnak alig 7%-a tartozott az időskorúak közé, félszázad múlva már 12,4%-a, a század vége felé pedig ennek a kétszerese. Csak Sályban maradt az arányuk 20% alatt, egyes községekben azonban – mint például Tardon és a térség déli falvaiban – arányuk nemcsak a 30, hanem olykor a 40%-ot is meghaladja. Tiszabábolnán pl. a időskorúak aránya az ezredfordulón 45% volt. Ha figyelembe vesszük, hogy a nők nagyobb számban szerepelnek az idősek között, az időskorú nők aránya ennél is magasabb. Ilyen kormegoszlás mellett a népesség gyorsuló fogyására lehet számítani, és – amennyiben valamilyen változás nem következik be a népesedési folyamatban – szinte előre kiszámítható, hogy egyes települések kihalása hozzátétőlegesen mikor következik be.

Korábban az átlagosnál gyorsabban szaporodó térségben – különösen annak központjában és néhány (többnyire katolikus többségű) településén – tartósan magas volt a

születések száma, a gyermekvállalási kedv nagymértékű csökkenése és egyéb okok miatt azonban a század végén a térségben a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségek közül legmagasabb az időskorúak aránya, sőt az ország másfélszáz kistérsége között is élen jár a legjobban elöregedettek sorában. A legkedvezőtlenebb demográfiai helyzetű európai országban a mezőkövesdi kistérség a népesség kormegoszlása tekintetében is a legkedvezőtlenebb helyzetűek között foglal helyet. A népesség számának alakulását már nem a biológiai háttérű természetes népmozgalom befolyásolja elsősorban, hanem a népesség térbeli, fizikai lakhelyváltogatása, a gazdasági-társadalmi viszonyok által ösztönzött vándormozgása, az úgynevezett „mechanikus” népmozgalom.

A népesség vándormozgása

A 18. században, a török uralom utáni évtizedekben jelentős számú (részben idegen ajkú) népcsoportok beköltözése, letelepedése révén (is) növekedett a népesség, nehezen meghatározható mértékben. A 19. században többé-kevésbé már számszerűsíthető is a negatív előjelű vándormozgás, az elköltözés a térségből. Az 1820-as évek végétől feldolgozott (túlnyomórészt egyházi) anyakönyvi adatok szerint a születési többlet a térségben meghaladta a 20 ezer főt, s ezalatt a lélekszám a század végéig csak kb. 12–13 ezerrel növekedett. Így a vándorlási veszteség a bő hét évtized alatt 7–8 ezerre tehető, s ennek nagyobb része az 1870 előtti időszakra esik. A vándorlási veszteség a vizsgált időszak alatti természetes népszaporodás jó harmadának felel meg.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a tényleges elvándorlás az ily módon becsült vándorlási veszteségnél nagyobb, mert az csak az el- és bevándorlás egyenlegét mutatja. Az elvándorlással pedig olykor együtt járt némi bevándorlás is. Különösen vonatkozik ez a térség központjára, Mezőkövesdre és a másik egykori mezővárosra, Mezőkeresztesre, amely a későbbiekben rövid ideig járási székhely is lett. Lassú polgárosodásuk során költöztek be jelentős számban zsidók (köztük iparosok, kereskedők, szabadfoglalkozású értelmiségiek), közigazgatási tisztviselők, oktatás- és egészségügyi munkaerők stb. Megállapítható az is, hogy Mezőkövesd vándorlási vesztesége már a 19. század első évtizedeiben meghaladta az 1200 főt, és néprajzi kutatók adatai nyomán azt is lehet tudni, hol telepedtek le.

A 20. században felélénkült a népesség vándormozgása számszerűleg, földrajzilag pedig a lakóhelységekből más helységbe *elköltözés* kitágult az országhatáron túli *kivándorlással*. Mezőkövesden pl. 600 körülire tették az első világháború előtt Amerikába kivándoroltak számát (akiknek jelentős része azonban – anyagilag némileg megerősödve – egy idő múlva visszatért). A század első négy évtizede alatt a mintegy 25 ezer főnyi születési többlet közel fele volt a vándorlási veszteség, de Valkról, Nagymihályról az elvándorlók száma a teljes népszaporulatot is meghaladta, Négyesen és Lövön is megközelítette. Az alföldi részről nagyobb mértékű volt az elvándorlás, mint a Bükkaljáról, vagy a térség központjából.

Mezőkövesd vándorlási vesztesége a század első és harmadik évtizedében még csak a születési többlet kb. harmadára rúgott, de a negyedik évtizedben eltűnt a nagyközségekből a teljes népességszaporulat. Az 1940-es években pedig a föld nélküli szegény nép egy részének szervezett kitelepítése – s azonkívül a katonai és polgári háborús embervesztesség – eredményeképpen Mezőkövesd lélekszáma a század közepére közel 3 ezer fővel megfogyatkozott. Ennél nagyobb arányú népességvesztesség – az ugyancsak jelentős kitelepülés következtében – csak Egerlövöt érte. A térség népességének évtizedről évtizedre

kimutatható növekedése az 1940-es években megszakad, a lélekszám 6%-os visszaesésével. A csökkenés Mezőkövesden és Lövön kívül Szentistvánon, Bogácson, Szomolyán és Cserépfalun többszörösen is felülmúlta a természetes szaporodást.

Az 1950-es években mérséklődött a vándormozgás, de korábban soha nem tapasztalt csúcsot ért el az 1960-as években: a mezőgazdaság kollektivizálását követő néhány évben mintegy 9 ezer fő költözött el a kistérségből, kb. négyszerese a megcsappant természetes népszaporodásnak, közel egyhatoda az összlakosságnak. Az 1970-es években két és fél ezerre csökkent a „menekülés” a falvakból: Bábólnán, Négyesen és Geszten ugyan csak csekély mértékben, de több Bükk vidéki helységben is (Zsérc, Bogács, Ábrány) megállt az elvándorlás, az 1973-ban városi rangját visszanyert Mezőkövesd lakossága pedig néhány száz fővel növekedett is.

Végül is 1941–80 között a térség természetes szaporodása az előző négy évtizednek alig felére, 12 ezerre apadt, a vándorlási egyenleg pedig közel megkétszereződve 23 ezer fölé növekedett. Csupán két országút menti település akadt (Ábrány és Nyárad) amely meg tudta tartani a természetes szaporodásnak legalább egy részét.

Az 1980-as években másfél ezerre csökkent a negatív előjelű vándorlási egyenleg, az utolsó évtizedben pedig fordulat következett be a vándormozgásban: pozitív előjelűvé vált. Az ipari-építőipari munkahelyek megszűnése okozta gazdasági nehézségek miatt több mint kétezeren költöztek be (illetve vissza) a falvakba. A két utolsó évtized ellenkező előjelű vándorlási egyenlege tehát valójában csaknem kiegyenlítőddött.

Végül is csupán a 20. század vándormozgás-adatait tekintve, néhány alföldi faluból (Négyes, Bábólna, Lövő és Nagymihály) elvándorolt a helység jelenlegi lélekszámának több mint, vagy közel kétszerese, a Bükk vidéki községek többségéből elvándoroltak száma meghaladja vagy közelíti a mai népességszámot. A térség két legnépesebb települése, Mezőkövesd és Keresztes is elvesztette jelenlegi lakosságszámának legalább a kétharmadát, a 19. századi elvándorlást is figyelembe véve, háromnegyedénél is nagyobb részét.

A népesség vándormozgásával kapcsolatban emlékezzünk meg azokról a vándormunkásokról, akiknek a lakhelye csak *ideiglenesen*, hosszabb-rövidebb időre változott meg. Az ún. *summások* kb. féléves időtartamra elszegődtek különböző mezőgazdasági idénymunkák végzésére kisebb-nagyobb uradalmakhoz az ország csaknem minden részébe, sőt az 1930-as években külföldre, Németországba is, és bérüket természetben és készpénzben rendszerint végelszámoláskor egy summában kapták meg. Mezőkövesdről és néhány környékbeli községből került ki a summásmunkásoknak országszerte egyik legnagyobb létszámú csoportja. Csak Mezőkövesdről az 1930-as években olykor 5–6 ezer személy, a lakosság több mint negyede járt el summásmunkára. A több mint fél évszázados summásjárás az 1940-es évek végén megszűnt, és helyébe a lakó- és munkahely közötti naponkénti, hetenkénti vagy más időközönkénti „*ingázás*” lépett.

Tömegméretűvé vált a naponkénti ingázás a hajnali és délutáni vonatokkal a mezőkövesdi kis- és nagyállomásról, vagy kisebb méretekben Mezőkeresztes–Mezőnyárádról Miskolcra és vissza. A fővárosi és távolabbi munkahelyekre járás a családtól 1–2 hétre vagy hosszabb időre való elszakadás áldozatával járt, a munkások részére rendszeresített tömegszállások életformájának vállalásával együtt.

A Bükk vidéki falvak férfi munkaereje nagyobb számban volt foglalkoztatva építési-szerelési munkákon, mint a telepített ipar munkahelyein. 1970-ben a bükkaljai aktív keresőknek több mint 20%-a, mintegy 1800 férfi dolgozott az építőiparban, az alföldi részről pedig kb. félezer. Az 1970-es években egyes falvakból (Szomolya, Cserépváralja,

Tard) az aktív kereső férfiak mintegy 40%-ának nyújtott kenyeret az építőipar. Az építőipari és közlekedési-szállítási munkahelyekre Ábrány, Daróc, Geszt és Szentistván községekből is többen jártak el dolgozni, mint az iparba.

Az 1973-ban várossá lett és bizonyos ipari fejlettségi szintre jutott Mezőkövedre közel 1600 aktív kereső járt, többnyire a szomszédos településekről. Már többen jártak Mezőkövesdre, mint ahányan onnan eljártak máshová dolgozni. A Kövesdre ingázóknak több mint harmada Szentistvánról és Tardról járt be. A két község aktív keresőinek kb. negyede járt Kövesdre, Egerlövőről pedig csaknem fele. Mezőkövesd környékéről azonban nagyobb számban jártak dolgozni Miskolcra, mint Kövesdre. Az északabbra fekvő községek ingázása inkább Miskolcra irányult. Így pl. a vattaiak közel fele, a gesztiak és nyárádiak mintegy harmada.

A Kövesdre járó dolgozók száma az 1980-as évek végére már 1850 fölé emelkedett, utána azonban visszaesett. Az ezredfordulón a bejárók és a városból eljárók száma 1200 körüli szinten nagyjából egyensúlyban volt. Ez azt jelenti, hogy a város aktív keresőinek mintegy 80%-a helyben dolgozott, és egyötödük járt el lakóhelyéről.

A kistérség községeiből azonban a keresők átlagosan több mint fele járt máshová dolgozni, sőt Valkról, Csincseről és Szomolyáról több mint, vagy közel háromnegyede. Bükkábrány és Borsodivánka foglalkoztatott lakónépességének viszont több mint 70%-a dolgozott helyben, s ezenkívül jelentős számú – Ábrányban közel kétszer annyi, több mint 800, Ivánkán is több mint 100 – bejáró dolgozóra volt még szükség a helybeli külszíni fejtésű bányüzem, illetve a szociális (helyesebben szólva: pszichiátriai) otthon munkaerőigényének kielégítésére.

3. A népesség szerkezete

Vallási és etnikai megoszlás

A múlt század második felében végrehajtott népszámlálások nem tudakolták a népesség vallási hovatartozását. A korábbi egyházi összeírások és népszámlálások adatai szerint igencsak színes és változatos a népesség vallási tagolódása a megelőző két évszázadban. Az 1746-ból származó egyházi források, a Canonica Visitatio számadatai szerint a térség 13 ezer körüli összlakosságának több mint fele volt római katolikus vallású, 40%-ot meghaladó hányada református, és mintegy 5% kisebb vallások (görög katolikus, lutheránus, izraelita) között oszlott meg. Másfél század múlva, a 19–20. század fordulóján az erőteljesen növekvő számú római katolikusok aránya meghaladta a 70%-ot, az évtizedeken át stagnáló szintű reformátusoké 25%-ra csökkent, a 19. században nagyjából bevándorlásból fokozatosan növekvő számú izraelitáké 3% fölé emelkedett és csupán néhány tized százalék volt az egyéb kisebb felekezetek aránya. A 20. század első felében a római katolikusok aránya már közelítette a 80%-ot, a reformátusoké tovább mérséklődött 20% közelébe, az izraeliták számaránya az első világháború utáni fokozatos el- és kivándorlás és az 1940-es évek drasztikus veszteségei után 0,3%-ra zuhant, az egyéb vallásúak és felekezeteken kívüliek aránya pedig összesen 1% volt.

A fél évszázados szünet után 2001-ben (február 1. eszmei időpontban) végrehajtott népszámláláskor a kistérség lakóiból több mint háromezren (6,6%) nem kívántak válaszolni a vallást tudakoló kérdésre, két és fél ezren pedig (5,4%) úgy nyilatkoztak, hogy nem tartoznak semmilyen vallási felekezethez sem. Az országos arányok ennél jelentősen

magasabbak voltak, tehát a vallástól való fokozatos elszakadás folyamata a térségben lassúbb volt, mint országszerte, különösen, mint a nagyobb városokban és Budapesten. Az ország lakosságának 15%-a nem tartozott egyetlen vallási felekezethez sem, de a fővárosnak egyötöde, némely kerületben pedig minden negyedik személy elszakadt a vallástól. A vallást tudakoló kérdésre a népesség több mint 10%-a nem kívánt válaszolni országos átlagban. A 2001. évi népszámlálási adatok nem tájékoztatnak ugyan – mint korábban – a teljes népesség vallásonkénti megoszlásáról, de a kistérség népességének közel 90%-a megismerhető, az ország népességének pedig csak háromnegyed részéről kapunk képet felekezetenként. A mezőkövesdi népesség 84%-ának felekezeti tagolódását ismerhetjük meg, a szomolyai lakosság 79%-áról, Borsodivánkán pedig alig több mint 70%-áról állnak rendelkezésre felekezeti adatok – talán a szociális-pszichiátriai otthon lakóinak nehezebben megszerezhető nyilatkozataival (is) összefüggésben. De vannak községek (Cserépváralja, Tard, Kács, Daróc, Geszt, Lövő, Bábolna), melyek népességének 97–98%-áról ismeretesek adatok vallásonkénti megoszlásban.

Az 1949. évi adatok szerint a katolikusok aránya a térségben 78% volt, és ez fél évszázad alatt 68%-ra esett, a reformátusoké pedig 21%-ról 18%-ra. Legnagyobb mértékű volt a hanyatlás Mezőkövesden, ahol több mint négyezerrel kevesebben vallották magukat katolikusnak, mint 1949-ben, s így arányuk a közel 98%-ról 76% közelébe zuhant. A katolikus többségű települések közül csak Tardon, Kácson és Cserépváralján maradt az arányuk valamelyest 90% fölött, Szentistvánon és Bábolnán meghaladja a 80%-ot, Bogácson és Négyesen 80%, Szomolyán, Ábrányban és Ivánkán 70% alatti a katolikusok száma, Sály, Vatta, Mezőkeresztes és Csincse lakóinak pedig valamivel több mint a fele vallotta magát katolikusnak. A túlnyomóan református többségű Cserépfaluban, Borsodgeszten, Egerlövön és Tiszavalkon is 80% közelébe csökkent az arányuk. Valójában azonban mindezek az arányok valamelyest magasabbak is lehetnek, ha figyelembe vesszük, hogy a vallást tudakoló kérdésre nem válaszoló személyek is ténylegesen valamely valláshoz tartoz(hat)nak.

Megállapítható az is, hogy néhány vegyes vallású községben növekedett – pontosabban szólva: tovább emelkedett – a katolikusok aránya. Külön kell szólni a térség második legnépesebb településéről, a 18. században még csaknem kizárólag református Mezőkeresztesről. Lakosságának a 20. század elején 15%-a, a század közepén több mint harmada volt katolikus. Keresztespüspökivel történt egyesülés után pedig Keresztes katolikus többségűvé vált. Megfordult a katolikusok és reformátusok aránya Sályban is: az 1910-es években a katolikusok száma már meghaladta a reformátusokét, és arányuk az elmúlt évtizedekben is némileg emelkedett. Tibolddarócon a katolikusok korábban kétharmados aránya 80% közelébe került. A túlnyomóan katolikus Alsóábrány és a református többségű Felsőábrány egyesüléséből 1949-ben létrejött Bükkábrány összevont lakosságában is az elmúlt fél évszázadban már a kétharmados arány fölé emelkedett a katolikusok száma. Mezőnagyimihályon már az 1880-as években többségbe kerültek a katolikusok, de többségük az elmúlt évtizedekben némileg mérséklődött. Gyengült a katolikusok aránya Bükkzsércen is 38%-ról 33%-ra. Itt mutatták ki a térségben a legtöbb (85 fő) baptistát, akiknek a gyülekezete korábban Tardon volt a legnépesebb (80–100 fő).

Az izraeliták csaknem teljesen eltűntek a térségből: mindössze 17 személy vallotta magát izraelitának az 1949. évi 146 fővel szemben. Szerepe lehet ebben annak is, hogy a felekezeti vezetők a népszámlálás során a válaszadástól való tartózkodást tartották helyesnek.

A vallási hovatartozás olykor összefügg az etnikummal is. Ami indokolhatja, hogy azonos fejezetben belül foglalkozunk a népesség etnikai, nemzetiségi tagolódásával is. Egyházi összeírások és más honismereti források a 18. században Geszten és Sályban szlávok, Tardon szlávok és németek jelenlétéről tájékoztatnak, Cserépváralja népe szláv nyelven beszélt, Kácson és Darócon is szlávok voltak erős többségben. Vannak adatok Szomolya, Bogács és Alsóábrány szláv lakosairól, a sík vidéki részen a Tisza menti Bábolna szlovák és rutén telepeiről, és Nyárádra is érkeztek rutének és más idegen ajkú telepesek. Meg lehet még emlékezni Vatta 10%-nyi jiddis nyelven beszélő zsidó lakóiról, valamint Felsőábránynak a 19. század elején mintegy 30%-ra tehető zsidó lakosságáról, amely egész Borsod megyében az egyik legnépesebb zsidó tömörülés volt.

A 18. században és a 19. század elején etnikailag ilyen változatos összetételű népességnek szinte semmi nyoma az 1880-ban végrehajtott népszámlálás eredményeiben, amikor első ízben tudakolták a népesség anyanyelvét. Az egész lakosságnak mindössze 0,4%-a vallotta magát nem magyar anyanyelvűnek. Az 1910. évi népszámláláskor írták össze a térségben a legtöbb, 135 idegen ajkú lakost, többnyire németet és „tót”-ot. Néhány „oláh”, rutén, szerb-horvát és más hazai nemzetiségen kívül szerepeltek köztük Bogácson és Szentistvánon cigányok is.

Az 1940-es évek végére német és szlovák anyanyelvű lakosból alig maradt 13, viszont összeírtak 20 cigány és 23 egyéb anyanyelvűt. A nem magyar anyanyelvű, nemzetiségű lakosok száma az 1980. évi népszámláláskor jutott a mélypontra, miközben a különböző német, szlovák, délszláv stb. nemzetiségi szövetségek az országban sok ezres létszámmal működtek. A statisztikailag hivatalosan kimutatott nem magyar nemzetiségűek alacsony száma és a nemzetiségi szövetségekben tömörült lakosság, valamint az ellenőrző helyszíni vizsgálatok során nemzetiséginek, vagy legalábbis „nemzetiségi kulturális igényű”-nek minősített személyek tényleges száma közötti nagy különbségeket valamelyest csökkentették az 1990. évi szabadabb légkörben végrehajtott népszámlálás nemzetiségi statisztikai adatai: valamivel többen vallották magukat német, szlovák stb. anyanyelvűnek és/vagy nemzetiségűnek, és különösen megszorodott a cigányok száma.

Számuk tovább növekedett a legutóbbi évtizedben. A kistérség népessége az 1990-es években több mint 2 ezerrel megfogyatkozott, a nem magyar nemzetiségű lakosság száma viszont több mint 300-zal növekedett. Így arányuk 2,8%-ról 3,6%-ra emelkedett. A roma lakosság az összes nem magyar nemzetiségűek 95%-át képviseli. A 18. században és szórványosan később betelepültek és leszármazottaik elmagyarosodása, asszimilációja minden bizonnyal befejeződött. Kérdőjel csupán a cigány lakosság reális száma és annak várható alakulása. Az 1990-es évek elején kimunkált becslés szerint a magyarországi cigány lakosság lélekszáma 400–500 ezer között mozoghatott, vagyis több mint háromszorosra az 1990. évi népszámlálási 143 ezernek.

A mezőkövesdi kistérségben az 1992. évi becslés Mezőkövesd városban kétszer, a környékbeli községekben átlagosan 30%-kal több a hivatalosan kimutatottnál.

Talán nem túlzás, ha a mezőkövesdi kistérség népességén belül a cigányság arányát a legutolsó népszámlálás 3,6%-ával szemben legalább 5% közelébe tesszük. Ez kb. az országos átlagnak felel meg, ha elfogadjuk a hazai cigányság félmillió körülire becsült számát. Valószínűsíti becslésünk realitását, ha figyelembe vesszük az általános iskolai tanulók 7–8%-os arányát a térségben (ami kb. fele a megyei átlagnak). Megállapítható az is, hogy a térségbeli Sály roma lakosságának 1/3-osnál magasabb arányával a me-

gyei községek élvonalában jár. Mindez előrevetíti a közeli évtizedek várható tendenciáit. A roma lakosság számának alakulása:

	Becslés	Népszámlálás		Növekmény %	A lakosság %-ában	
		1990	2001		1990	2001
	1992	1990	2001	%	1990	2001
Mezőkövesd	720	349	507	+ 45,3	1,9	2,8
Sály	679	397	537	+ 35,3	19,2	26,7
Bogács	390	292	234	- 19,9	14,7	11,3
Szomolya	198	157	194	+ 23,6	9,1	10,7
Mezőkeresztes	83	73	129	+ 76,7	1,5	3,1
Szentistván	89	52	61	+ 17,3	1,8	2,3
Egyéb települések	18	18	3	-	-	-
Kistérség összesen	2177	1338	1665	+ 24,4	2,8	3,6

Gazdasági aktivitás, foglalkozási tagolódás

Az évtizedenkénti népszámlálások adatainak feldolgozása során a népességet gazdasági aktivitásuk figyelembevételével 1890 óta két fő csoportra osztják: keresettel, jövedelemmel rendelkező *kereső*kre és – koruknál fogva, testi-szellemi fogyatkozások vagy egyéb ok miatt – rendszeres kereső munkára nem képes *eltartottakra*. Keresők közé számították az ún. segítő családtagokat is, akik a családfőnek általában fizetés nélkül, rendszeres segítséget nyújtottak. Több évtizedes átlagos adatok szerint 100 keresőnek a század elején 140–150, a század derekán is 120–130 személy eltartásáról kellett gondoskodnia.

A keresők és eltartottak egymás közti viszonyában nagyarányú változás következett be a század második felében a lakosság iparba tódulása és a nők munkaviszonyba állása következtében. 1960-ban a keresők száma (a segítő családtagokkal együtt) már megközelíti az eltartottakét, sőt a mezőgazdaságban már lényegesen több a kereső, mint az eltartásra szoruló. A következő évtizedekben még erőteljesebben növekszik a keresők és csökken az eltartottak száma. A társadalombiztosítási rendszer kiszélesítésével, öregség, betegség esetén is járó juttatások, nyugdíjak folyósításával mind nagyobb lesz azok száma, akik kereső foglalkozás nélkül is rendszeres jövedelemhez jutnak. Ez az ún. *inaktív kereső* réteg még jobban megduzzad 1967-től, amikor bevezették az anyák részére gyermekük 3 éves koráig a gyermekgondozási segély (GYES), majd gyermekgondozási díj (GYED) juttatását. Az inaktív keresők aránya a térségben a korábbi 1–2%-ról 1970-ben 13%-ra emelkedett, megközelítve az országos átlagot. 1980-ban a lakosságnak közel egynegyede tartozott a keresők közé, 1990-ben csaknem minden harmadik személy, az ezredfordulón a lakosság 40%-a volt inaktív kereső. Az egyharmados országos átlagot jóval meghaladó magas arány a térség átlagosnál is nagyobb elöregedésének a következménye. A bükkaljai Tardon és Geszten, az alföldi részen pedig a települések többségében az inaktív keresők aránya közelíti vagy meghaladja a lakosság felét, sőt Ivánkán és Bábolnán 60%-nál is magasabb. Míg 1980-ban az összes keresők egyharmada fizikai vagy szellemi munka kifejtése nélkül jutott rendszeres keresethez, az ezredfordulón az inaktív keresők száma már jelentősen meghaladta a ténylegesen foglalkoztatott aktív keresőket, egyes falvakban kétszer, háromszorosan, sőt Bábolnán négyszeresen.

A kommunista gazdasági rendszerben – ideológiai okoknál fogva – nem mutattak ki *munkanélküliséget*, legfeljebb csak – szervezési fogyatékoságok miatti – munkahelyi, ún. „üzemi” munkanélküliségről eshetett szó. Az 1990. január 1-jei eszmei időpontban végrehajtott népszámlálás 617 munkanélküli, „első ízben munkahelyet kereső” személyt vett számba a térségben, az évtized első éveiben a megyei szervek által nyilvántartott munkanélküliek száma meghaladta az 1400 főt, a 2001. évi népszámlálás pedig 2065 munkanélkülit mutatott ki. Ez a térség lakónépességének 4,5%-a, a férfilakosság 6,2%-a, a nőknek 2,9%-a. Ez több a 4,1%-os országos, kevesebb a 6,9%-os megyei átlagnál, és a megyebeli 11 kistérség közül a legalacsonyabb arányszám.

A munkanélküliség és a népesség gyorsuló előregedése következtében nagymértékben megcsappant a ténylegesen foglalkoztatott aktív keresők száma és a népességen belüli aránya. 1990-ben a közel 20 ezer aktív kereső az össznépesség több mint 40%-át tette ki, 2001-ben a 13,2 ezer főre apadt foglalkoztatott létszám a lakosságnak mindössze 28,3%-a. Ha a munkanélküliek mind munkához jutnának, akkor is az össznépességnek alig harmada (32,8%) lenne foglalkoztatva.

A gazdasági aktivitás népességen belüli arányszámainak alakulását a 20. században a következő összeállítás mutatja be:

	Népesség összesen	Ebből %		Kereső	
		Aktív	Inaktív	Munka- nélküli	Eltartott
1900	49 368	42,1	–	–	57,9
1949	58 424	45,1	–	–	54,9
1960	59 751	47,4	2,1	–	50,5
1970	52 715	44,6	12,9	–	42,5
1980	51 152	44,7	22,9	–	32,4
1990	48 080	40,6	30,0	1,3	28,1
2001	46 514	28,3	40,4	4,5	26,8

A következőkben a népesség főbb *foglalkozási* csoportok (szektorok) szerinti megoszlását tekintjük át.

A kiegyezés korabeli Magyarország lakosságának több mint háromnegyed részét a *mezőgazdaság és erdőgazdálkodás* tartotta el, a századfordulón már csak kétharmadát, sőt a jelenlegi határok közötti ország lakosságának csak 60–61%-a élt mezőgazdaságból – ideértve a szőlő- és kertművelést is. A mezőkövesdi kistérségben azonban, a Bükk vidéki és alföldi részen egyaránt 83–84%-ra rúgott, számos községben 90–95%-ot is meghaladta a mezőgazdasági (korabeli kifejezéssel: őstermelő) foglalkozású népesség aránya. Még az 1940-es évek elején is 76% volt az agrárhányados.

A legszegényebb és vállalkozó kedvű agrárlakosság egy részének 1945 utáni kitelepődése következtében Egerlövő és Szentistván 90% körüli mezőgazdasági népességhányada 60% közelébe esett, Mezőkövesden alig több mint 50%-ra. De a mezőgazdasági foglalkozásúak továbbra is több mint 90%-kal részesednek Valk és Bábolna népességében, a Bükk vidéki falvak átlagában pedig 80% az agrárhányados. A század derekán a kistérség megfogyatkozott lakosságának már csak kétharmada maradt a mezőgazdaságban, sőt Kövesden kívül Ábrányban is alig több mint a fele, Nyáradon pedig csak jó harmada.

Az 1950-es években a parasztságot szorongató anyagi és lelki nyomás, s ugyanakkor a fővárosi és Borsod megyei ipari központokban kínálkozó munkaalkalmak hatása alatt a mezőgazdasági lakosság egyetlen évtized alatt, 1960-ig mintegy harmadával, 12–13 ezerrel csökkent, sőt Mezőkövesden (és Vattán is) felére zuhant. A térség népességében a mezőgazdaság aránya 66%-ról 44%-ra csökkent.

A mezőgazdaság kollektivizálásának 1960–61. évi befejeződését követően a Bükk vidéki községekben a lakosságnak további egynegyede hagyta ott a mezőgazdaságot, és az évtized végén az ipari népesség ezen a tájon már megközelítette a mezőgazdaságit, sőt több faluban a lakosság többségét már az *ipar és építőipar* tartotta el. Mezőkövesden a mezőgazdasági népesség alig több mint 20%, és az ipar kétszer annyi személyt foglalkoztat, mint a mezőgazdaság. Egyes sík vidéki községekben (Négyes és a Tisza menti falvakban) a lakosság 80% körüli többsége még 1970-ben is a mezőgazdaságból élt, és azokon a településeken, ahol jól működtek a termelőszövetkezetek, valamelyest még növekedett is az agrárlakosság. Említésre érdemes az is, hogy az 1972. évi összeírás adatai szerint a mezőgazdasági keresőknek mintegy 80%-a a szövetkezeti és állami gazdasági kereteken kívül kisüzemi (háztáji, kisegítő) gazdaságokban is tevékenykedett, és nagy számban vettek részt kisüzemi mezőgazdasági munkákban más ágazatbeli dolgozók is, településenként eltérő mértékben.

Az 1970-es években további 30%-kal (6–7 ezerrel) folytatódott a mezőgazdasági népesség csökkenése, és 1980-ban a térség össznépeességében a mezőgazdaság 33%-os arányával szemben az iparé már meghaladja a 40%-ot. Az aktív keresőknek 1970-ben még közel 40%-a dolgozott az első foglalkozási szektorban, 1980-ban kb. a negyede, 1990-ben pedig alig több mint 20%-a.

A mezőgazdaságban dolgozóknak minden korábbit meghaladó mértékű csökkenése az 1990-es években következett be – összefüggésben az ágazatnak az ország gazdasági életében betöltött szerepének nagymérvű hanyatlásával (is). A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás szervezeti keretei között dolgozóknak 1990-ben még több mint 4 ezernyi száma az ezredfordulóra alig több mint ezer főre zuhant, s az 1990. évi 21,8%-kal szemben 2001-ben az összes foglalkoztatottnak mindössze 8%-át képviselik. Arányuk már csak Szentistvánon és Nagymihályon haladja meg a 20%-ot, a 10%-ot két Tisza menti faluban, Négyesen és Lövön, a Bükkalján pedig Tardon, Cserépfalun és Váralján. Az ipar és építőiparban foglalkoztatottak száma is megfogyatkozott 3 ezerrel, arányuk pedig 38%-ról 35% közelébe. De arányuk meghaladja még a 40%-ot több Bükk vidéki településen, valamint Nyárádon és Csincsen, az alföldi falvakban pedig – Dorogma kivételével – legalább a 20%-ot.

A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, az ipar és építőipar, vagyis az első és második szektor mellett a harmadik nemzetgazdasági ág, a „tercier” szektor a *szolgáltatási* jellegű ágazatokat foglalja magában. Ezek a már megtermelt javak hasznosságának megőrzését, helyreállítását, térbeli helyváltoztatását szolgálják. Az anyagi szolgáltatásokon (kereskedelem, szállítás, termelő berendezések és tartós fogyasztási cikkek karbantartása, javítása stb.) kívül a nem anyagi szolgáltatásokat vonják össze egy foglalkozási főcsoportba. Az utóbbi évtizedekben ez a leggyorsabban növekvő rétege a népességnek.

A szolgáltatási szektor a mezőkövesdi kistérség lakosságának a második világháborúig csupán 10% körüli hányadát foglalkoztatta. Némely faluban mindössze 2–3% volt az arány, de Keresztesen és Nyárádon meghaladta vagy közelítette a 20%-ot. Mezőkövesden

a szolgáltatási szektor részesedési aránya a múlt század első évtizedének vége felé lépte csak túl a 10%-ot, de az 1940-es évek elején sem éri el a keresztesi és nyárádi hányadot.

Az 1950-es években a magánkereskedelem fokozatos elhalása után csökkent, és éveken át stagnált a közismerten szegényes áruellátási viszonyok között az állami kereskedelem keretei között foglalkoztatott létszám. A forgalmi élet másik ágában, az áru- és személyszállításban dolgozók száma viszont jelentősen emelkedett. Növekedett a szolgáltatási szektor összlétszáma is az 1950-től kiépített új tanácsi közigazgatási rendszer kereteinek a bővülésével, a központilag irányított gazdaság igazgatása, a rendőrség széles körű tevékenysége, az államosított egészség- és oktatásügy, a kiépített kulturális intézmények működése stb. ugyancsak jelentős apparátust igényelt. 1960-ban a kistérség népességének már mintegy negyede, Mezőkövesden minden harmadik, a környéken minden ötödik személy a terciér szektorhoz tartozott. Ezen belül a közlekedésben-szállításban foglalkoztatottak száma meghaladta a 7%-ot, Mezőnyáradon a lakosság negyedét.

Az inkább stagnálónak mondható 1960-as évtized vége felé folytatódott tovább a szolgáltatási szektor fejlődése. Szerepe lehetett ebben a szabadabb gazdálkodásra ösztönző, 1968-ban indult ún. „új gazdasági mechanizmus”-nak is. A fokozatosan javuló áruellátás, a gazdasági egységekben bizonyos fokú önálló elszámolást lehetővé tevő kereskedelmi formák (pl. „gebines” rendszer) némi mozgást eredményeztek ebben az eléggé megbénított ágazatban. Új boltokat nyitottak, és az 1980-as években már – Borsodgeszt kivételével – minden településen több kiskereskedelmi egység állt a lakosság rendelkezésére.

A kereskedelemhez hasonló mértékben emelkedett minden településen a nem anyagi szolgáltatási tevékenység területén a nagyobbrészt szellemi foglalkozású keresők száma. Arányuk a környékbeli községekben átlag 11–12%, Mezőkövesden közel 20%. A nem anyagi ágazatokban foglalkoztatottak közel fele Mezőkövesden az egészségügyi és szociális ellátás területén, valamint az oktatási-nevelési és kulturális intézményekben dolgozott, és nagy többségük nő. Az 1980. évi adatok szerint a 41 orvos és gyógyszerész közül 18 volt nő, a különböző egyéb – nem fizikai munkának minősülő – egészségügyi munkaköröket néhány kivételtől eltekintve csaknem teljesen nők látják el. A mintegy 300 pedagógus foglalkozásának is háromnegyed része tartozott a női nemhez. Nagyarányú a nők többsége a pénzügyi, számviteli munkakörökben, a személyi szolgáltatások körében, ezenkívül a közigazgatási apparátusban – miként a kereskedelemben is női többség mutatkozik a térség egészében.

A kereskedelmi tevékenység szerepének növekedését jelzi, hogy 1990-ben az aktív keresőknek már 10%-át képviselik – meghaladva a közlekedésben-szállításban foglalkoztatottak számát – s ez csak tovább folytatódik a 90-es években. A foglalkoztatottak mintegy 40%-át (Mezőkövesden közel 50%-át) képviselő szolgáltatási szektor közel felét foglalja el a forgalmi szféra két ága, másik felét pedig a különböző nem anyagi szolgáltatások.

Miközben a népesség lélekszáma, s még inkább a foglalkoztatottaké folyamatosan és gyorsuló ütemben fogyatkozik, azon belül az első foglalkozási főcsoport részesedése az egész 20. században, az 1980-as évektől az ipar-építőipar is csökken, a harmadik nemzetgazdasági szektor aránya mind jobban növekszik. Az ezredfordulón a szolgáltatási jellegű ágak aránya a térségben már 56,5% volt, az országos és megyei átlag pedig 61–62%. A települések többségében magasabb volt az arány, mint az első két szektorban együttvéve, Mezőkövesd városban az országos és megyei átlaghoz hasonló.

Az aktív keresők (foglalkoztatottak) nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlásának alakulása az utolsó három évtizedben:

	Foglalkoztatott összesen	Ebből %		
		Mező- és erdő- gazdasági	Ipar és építőipar	Szolgáltatások
1970	24 222	38,5	40,6	20,9
1980	22 976	24,8	43,4	31,8
1990	19 316	21,8	37,8	40,4
2001	13 086	8,0	35,5	56,5

Megállapítható az is, hogy az ezredfordulón a foglalkoztatottnak a kistérségben 32%-a folytatott szellemi tevékenységet, ezen belül Mezőkövesd városban közel 40%, a környékbeli községekben azonban csak 26,5% volt az arány, ami jóval alatta marad a 40–41%-os megyei és országos átlagnak. Ez összefügg a foglalkoztatottak iskolázottsági színvonalának alakulásával, és indokolttá tenné ennek vizsgálatát nemek szerinti megoszlásban is. Ez azonban már külön tanulmány tárgya lenne.

II. LAKÁSVISZONYOK

Lakóházak, lakások száma

A II. József-korabeli népszámlálás során a mezőkövesdi kistérségben 4062 lakóházban 5273 családot írtak össze több mint 26 ezer lakossal. Mezőkövesden 100 lakóházra 135 család, illetve 728 személy jutott. Több mint a környékbeli községekben, meghaladva a megyei és országos átlagot is. A térség legtöbb településén nem 7-nél, hanem csak 6-nál több személy jutott egy lakóházra, de voltak falvak, ahol 6 főnél is kevesebben laktak egy házban.

A 19. század végéig a lakóházak száma 10 ezer fölé, két és félszeresére emelkedett, nagyobb mértékben, mint a lélekszám. Így a lakóházankénti személyek átlagos száma („laksűrűség”) már 5 fő alá csökkent, de Mezőkövesden továbbra is valamivel nagyobb volt, mint a többi település átlagában. A második világháború során a bukáljai községekben átlagosan minden negyedik lakóház – néhol annál is több – megromlott, de azokat túlnyomórészt sikerült helyreállítani. A század első felében is a lakóházállomány több mint kétszer olyan ütemben növekedett, mint a népességszám, így a házankénti átlagos laksűrűség a század közepén már nem sokkal több 4 főnél, sőt Mezőkövesden valamivel kevesebb.

A század második felében a lakóház- illetve lakásállomány növekedése az 1950-es évtizedben volt a legnagyobb mértékű: 12%, ezen belül Mezőkövesden 8,6%, a környéken 13,6%. Több mint 1600-zal növekedett a lakóházak száma a térségben 11 év alatt. Valójában ennél is jóval több, mintegy 2700 új lakóházat emeltek, ami azt jelenti, hogy több mint 1000 régi ház helyett nagyobb, korszerűbb épület jött létre, nagyjából a környéken. Az 1960. év elején a környékbeli településeken összeírt lakóházaknak 20–25%-a az 1950-es években keletkezett, Mezőkövesden azonban csak 6–7%-a.

Említésre érdemes, hogy a legtöbb bukáljai községben – a természeti adottságokat kihasználva – túlnyomórészt kőből építkeztek, Vattán, Ábrányban, Tardon inkább vályogból. Mezőkövesden és az alföldi településeken a 19–20. század fordulóján a kő- vagy téglapépületek aránya alig 2%. A század elején az egész térségben 10 közül 8–9 ház tetejét

nád, szalma vagy más gyúlékony anyag fedte, az 1940-es évtized elején a Bükk vidéki házak több mint 80%-ának tetőzete már cserép vagy pala, a matyó települések közül Tardon a házak tetőzetének több mint fele, Szentistvánon közel kétharmada, Mezőkövesden is mintegy 30%-a gyúlékony anyagból volt. A bükkaljai községekben 1960-ban már ritka a szalma- vagy nádtetős ház, Mezőkövesden még csaknem minden negyedik ház, az alföldi községekben pedig – Nyárád és Ivánka kivételével – ennél is több a gyúlékony tetőzetű.

A következőkben nem a lakóházak, hanem a lakások számának alakulásán át vizsgáljuk a lakásviszonyokat. 1949-ben a lakások száma 10%-kal, 1960-ban 6%-kal volt több mint a lakóházaké, vagyis kevesebb volt a többlakásos lakóház. Az 1960-as években Mezőkövesd lakásállománya már nagyobb mértékben (8,8%) növekedett, mint a környéké (4,6%): a közel félezres növekmény megközelítette az egész környékét. A környékbeli községekben továbbra is jelentősen nagyobb mérvű volt ugyan az építkezés, de az új lakások túlnyomó része a régiék helyére lepett, Mezőkövesden viszont a felépült új lakások alig fele szolgált a régiék pótlására.

Az 1970-es évtizedben a községek többségében megfogyatkozott a lakóházak, s még inkább a lakások száma, de az össznépeesség csökkenése ellenére tovább épültek a térségben a lakóházak és lakások. Ezer lakosra számítva Mezőkövesden évente több mint 8 lakást emeltek – megközelítve az országos átlagot –, a környékbeli átlag pedig 5 alá esett. Az utóbbiak túlnyomó része azonban önálló családi ház volt, a kövesdiek jelentős része viszont városi lakótelepi tömblakás. Az emeletes lakóépületek száma 10 év alatt 14-ről 55-re emelkedett, ezenkívül az egész térségben csak 15 további emeletes lakóházat vettek számba 1980-ban.

A lakásépítkezésben a hetvenes évtized közepén bekövetkezett csúcs után, az 1980-as években jelentősebben csak a mezőkövesdi lakásállomány növekedett. Több alföldi településen fogyott a lakások száma, és a Bükk vidék néhány községében is. A lakásállomány Mezőkövesden 9,2%-kal emelkedett, a környéken csak 1,5%-kal, a térség egészében pedig – az 1970-es évtizedbeli 4,8%-kal szemben – 4,3%-kal. A század utolsó évtizedében a térség lakásainak száma (a lakott üdülőkkel együtt) – Mezőkövesden és a városkörnyéken egyaránt – 3,5%-kal növekedett, miközben a népesség 3,2%-kal csökkent. A növekmény jelentős részben Bogácsra és Bükkábrányra esik, amely két községben a lélekszám is növekedett – a fürdőtelep és az ipartelepi tevékenység fejlődésével összefüggésben. A bogácsi építkezések lendületére jellemző, hogy az ezredfordulón már 579 üdülőt vettek számba (577 üdülőházban). A több évtizeddel korábban létesült mezőkövesdi Zsóry gyógy- és strandfürdő-telepen hat évtized alatt csupán 60-nal több üdülő létesült. Ha ehhez hozzávesszük a fürdőtelep Heves megyei részén, Szihalom község határában levő 365 üdülőt, akkor is szembetűnő a bogácsi építkezések gyors üteme.

Az építkezési tevékenységgel kapcsolatban említésre érdemes még, hogy a mezőkövesdi kistérségben 2001-ben a 18 080 lakóházon kívül számba vettek 1509 üdülőházat is: Mezőkövesden 639-et, Bogácson 577-et, ezenkívül Cserépfaluban (83) és -váralján (10), Kácson (39), Bükkzsércen (13) és Ábrányban (2), valamint Szomolyán és Tibolddarócon volt 1–1 üdülőház, az alföldi részen pedig Tiszabábolnán (91) és Valkon, továbbá Négyesen (1–1). Ezek közül laktak is 24-ben: Mezőkövesden 12 és Bogácson 8 házban, az egyik ábrányi üdülőben, és a 3 Tisza-parti üdülőben.

A térség lakó- és üdülőházai közül 159 emeletes épület volt, ebből 136 Mezőkövesden. A mezőszéki községek közül Keresztesen és Nyárádon volt 4–4 emeletes lakóház, 2 Szentistvánon, a többi pedig az alábbi bükkaljai településeken: Tardon

és Cserépfaluban 3–3, Cserépváralján és Bükkbányában 2–2, Tibolddarócon, Kácson és Bogácson 1–1.

Az ezredfordulón a térségben számba vett 19 és fél ezer lakás közel 30%-kal több, mint a fél évszázaddal korábbi lakásállomány, miközben a népesség mintegy 20%-kal megfogyatkozott. Ezen belül Mezőkövesden – ahol a lélekszám fél évszázadon át 18 ezer fő körül stagnált – a lakások száma az 1949. évi 4867-ről öt évtized alatt több mint 50%-kal emelkedett, a mintegy 30%-kal megfogyatkozott környékbeli lakosság számára pedig közel 12%-kal több lakás állt rendelkezésre. Ez azt jelenti, hogy a század közepén egy lakásra átlagosan még csaknem 4 személy (Mezőkövesden 3,9, a környéken 3,7) jutott, az ezredfordulón már csak 2–3: Sályban és Csincsen némileg több mint három, Bábolnán és Négyesen pedig alig valamivel több mint kettő, a térség átlagában Mezőkövesden és környékén egyaránt 2,4 fő.

Figyelembe veendő azonban, hogy az elmúlt fél évszázad nagyarányú lakásépítkezéseinek és ugyanakkor a népesség folyamatos fogyásának következményeként a térség lakásállományának egyre fokozódó részében nem laknak. Mezőkövesden 1970-ben még csak 2,9%, 1990-ben 6%, az ezredfordulón már 8,1% volt a nem lakott lakás, a városkörnyéken 1990-ben alig 1–2 település akadt 10% körüli lakatlan lakással, 2001-ben pedig már az egész térség lakásainak egytizedében nem laktak. A nem lakott lakások aránya a megyében a mezőkövesdi kistérségben a legmagasabb, miként az időskorúak aránya is. Borsodgeszten, Négyesen és Tiszavalkon minden negyedik lakás lakatlanná vált, és számos lakás meg is szűnt. Geszten pl. fél évszázaddal ezelőtt még 243 lakás volt, az ezredfordulón már csak 179, de ebből csak 129-ben laktak. Az ezredfordulón lakott lakások száma az 1949. évi állományhoz viszonyítva Geszten közel felével, Négyesen harmadával csökkent, nyolc további községben is 10–20%-kal. Ha a népességet a lakott lakások számához viszonyítjuk, a lakásonkénti átlagos laksűrűség 2,6 fő.

A lakásviszonyok fél évszázad alatti javulását még jobban kifejezi, ha a lakások számának nagyarányú növekedésén kívül figyelembe vesszük a lakások nagyságában bekövetkezett még jelentősebb változásokat is.

A lakások nagysága és életkora

Annak érzékeltetésére, hogy a lakások az ezredfordulón – a szobák számát tekintve – mennyivel nagyobbak voltak, mint a múlt század közepén, elég megemlíteni, hogy a térség lakásainak a száma öt évtized alatt 15 ezerről közel 20 ezerre, mintegy 30%-kal emelkedett, a szobák száma pedig 18 ezerről több mint 50 ezerre ugrott fel, vagyis közel megháromszorozódott. Ezen belül Mezőkövesden – ahol a lakosság mindvégig 18 ezer körüli, nagyjából változatlan szinten mozgott – a szobák számának növekedése (5 és fél ezerről mintegy 20 ezerre) közel négyszeres, a környéken pedig – ahol a népesség 40 ezerről 29 ezer alá hanyatlott – a szobák számának 12 ezerről 32 ezerre emelkedése több mint két és félszeres növekedésnek felel meg. A múlt század közepén egy lakásra még majdnem 4 személy jutott, és egy szobára is átlagosan – minthogy a lakások túlnyomórészt egyszobásak voltak – közel 3 és fél személy, Mezőkövesden és a környéken egyaránt. A század végén viszont már több volt a szoba, mint a lakó, így minden személyre több mint egy szoba jut.

A 20. század közepén, az 1949. évi felmérés szerint a kistérség lakásainak több mint 80%-a – egyes Bükk vidéki községekben (Szomolya, Bogács, Cserépfalu és Váralja), több mint 90%, Mezőkövesden és a másik két matyó faluban közel 90% – egyszobás, többnyi-

re egyszoba-konyhás volt. Akadtak konyha nélküli lakások is – Sályban, Cserépváralján, Vattán pl. minden negyedik-ötödik – vagy csak éppen konyhából, esetleg más helyiségből álló, lakásnak szinte nem is nevezhető lakrészek is. Az alföldi községekben több volt a kétszobás lakás. Kiemelkedett közülük Mezőnyárad, a Bükkalján pedig a szomszédos falu, a főútvonal mentén: Bükkábrány, ahol a kétszobás lakások aránya meghaladta a 40%-ot.

Mezőkövesden még 1960-ban is a lakások háromnegyede, 1970-ben is közel fele egyszobás volt, a környék átlagában pedig 60, illetve 40% alá csökkent a legkisebb lakások aránya. Az 1970-es évek építkezéseinek, lakásbővítéseinek eredményeképpen 1980-ra a mezőkövesdi lakások egynegyedére esett, az ezredfordulóra pedig 8% alá csökkent, és a térség egészében is átlagosan 10% alá szorult az egyszobás lakások részesedése. Arányuk már csak Négyesen, néhány Bükk vidéki faluban (Zsérc, Cserépfalu és -váralja, Daróc és Sály) haladja meg a 10%-ot, Geszten pedig a 20%-ot (miként a fővárosban is). A térség 8,2%-os aránya viszont alacsonyabb a legtöbb megye átlagánál.

A térség lakásainak 1970-ben már több mint fele kétszobás, és a későbbiekben főleg a nagyobb lakások aránya növekedett meg erősen. A lakásállományban még az ezredfordulón is a kétszobások részesedése a legnagyobb (a országos átlaghoz hasonlóan), de 1990-ben a 3 és többszobás lakások száma már meghaladja a kétszobásokét, az ezredfordulón pedig az egész lakásállomány több mint fele (54%-a) tartozik ebbe a nagylakás-kategóriába. Arányuk Mezőkövesden 57%, néhány bükki községben (Tard, Bogács, Szomolya) több mint 60%, jelentősen meghaladva a 48%-os országos átlagot is! A nagylakásokon belül megismerhetjük a legnagyobbak részarányát is: Bogácson és Ábrányon kívül Szomolyán is minden negyedik lakás a 4 vagy többszobás lakások csoportjába tartozik. Ezzel élen jár a térségben, melynek 17%-os arányánál csak néhány dunántúli megye átlaga magasabb. Végül is a lakások átlagos szobaszáma Bogácson és Ábrányban közelíti a hármat, de Geszten és Dorogmán is meghaladja a kettőt.

Ha a lakások nagyságát nem a szobák számával, hanem alapterületük alapján, négyzetméterben vizsgáljuk, megállapítható, hogy a mezőkövesdi lakások ugyancsak kisebbek voltak valamivel az átlagos környékbelieknél. A mezőkövesdi lakások több mint a fele kisebb, a városkörnyékieké pedig nagyobb volt 60 m²-nél. Kövesden ugyanis egyrészt viszonylag sok volt a régi lakás, másrészt az új lakások jelentős része lakótelepi, melyek alapterülete kisebb, mint a környékbeli építkezések csaknem kizárólagos többségét kitevő családi házaké.

A következő két évtized építkezéseinek eredményeképpen jelentős túlsúlyba kerültek a 60 m²-nél nagyobb alapterületű lakások. 1980-ban még a 60–79 m² alapterületű lakás volt a leggyakoribb, Mezőkövesden még 2001-ben is – miként országos viszonylatban is –, de a környék átlagában már a 100 m²-nél nagyobb lakásból volt a legtöbb. A 60 m²-nél nagyobb lakások aránya a térségben 78%, országos átlagban pedig ezek a lakott lakások kétharmadát sem érik el. 1980-ban a lakásoknak még csak 4–5%-a volt 100 m²-nél nagyobb, az ezredfordulón már a legtöbb községben minden negyedik vagy ötödik lakás tartozott ebbe a csoportba, néhány Bükk vidéki faluban (Tard, Bogács, Ábrány), és Szentistvánon, Ivánkán a lakásoknak pedig az egyharmada. Ugyanakkor az 50 m²-nél kisebb lakások együttes aránya a térségben alig 10%, országos átlagban pedig 17%. A tömeges lakásépítések típuslakásait is magába foglaló (50–59 m² alapterületű) lakások 12%-os aránya is alacsonyabb a 17%-os országos átlagnál.

A mezőkövesdi kistérség lakásainak átlagos alapterülete 2001-ben 80 m² – Mezőkövesd városban valamivel kisebb, a térség községeiben némileg nagyobb –, ami

ugyancsak magasabb a 75 m²-es országos átlagnál. Kiemelkedően legnagyobb, 93 m² átlagos alapterületű lakások Tardon találhatóak, ahol a 100 m²-nél nagyobb lakások aránya közel 40%, és a 60 m²-nél kisebb lakásoké pedig csupán 8%. Abban a matyó faluban, amely a két háború közötti szociográfiai irodalomban Szabó Zoltánnak nagy vihart kavart „A tardi helyzet” című munkája nyomán szinte a szegénység szimbólumává vált országszerte. Ebben a szegény faluban a század elején még 80, az 1930-as években is több mint 50 gyermek született minden évben, most pedig alig 10, és több mint háromszor annyi személyt temetnek. A születéseket meghaladó halálozási többlet is – a legtöbb települést megelőzve – már az 1970-es évek közepén jelentkezett, és azóta folyamatos. Gyermekekben a legszegényebb község a Bükk vidéki térségben: arányuk alig több a lélekszám 10%-ánál, a 60 év feletti időskorúak aránya viszont a legmagasabb. A múlt század elején a falu egyharmada volt gyermek, most pedig minden harmadik személy időskorú. A legjobban elöregedett falu az egész térségben Bábolna és Négyes mellett, ahol azonban építkezési tevékenységről évtizedek óta alig beszélhetünk. Így Tardon jelentkezik a legélesebb kontraszt a gyermekvállalási kedv átlagosnál is nagyobb mértékű fogyatkozása és a reális igényeket is meghaladó lakásépítkezési törekvés között.

Nem sokkal marad 90 m² alatt a lakások átlagos alapterülete Ábrányban és Ivánkán (89 m²), Bogácson és Szentistvánon (87 m²), meghaladja a 80 m²-t Zsércen (84 m²), Szomolyán, Nyáradon és Csincsen (81 m²), 80 m² az alapterület Cserépfalu, Kács, Keresztes és Dorogma községekben, 70–80 m² közötti Darócon és Négyesen (79), Sályban (78), Egerlövön és Cserépváralján (77), Mezőnagymihályon, Valkon (74) és Vattán (73 m²). 70 m²-nél is kisebb viszont a lakások átlagos nagysága Geszten és Bábolnán.

A térség külső arculatát rövid fél évszázad alatt megváltoztató nagyarányú építkezések eredménye a lakások viszonylag fiatal *életkora*: a térség közel 20 ezer lakásának több mint 70%-a a második világháború után keletkezett. Ez az arány a Bükk vidéki községek átlagában közel 80%, egyes településeken (Tard, Szomolya, Ábrány és Sály) még magasabb, tehát a lakások alig egyötöde, vagy annál is kisebb hányada származik az 1945 előtti korszakból.

Mezőkövesd város lakásállománya nem újult meg ilyen mértékben: minden harmadik lakás még 1945 előtt épült. Hasonló a helyzet a kistérség erősen fogyatkozó népességű alföldi részén, ahol a lakásoknak szintén csak kétharmada épült 1945 után, s itt az építkezések lanygulása különösen szembetűnő az utolsó két évtizedben.

A lakásállomány bővítéséhez legkisebb mértékben, 6–7%-kal az utolsó évtized járult hozzá, az 1990 előtti évtizedek – kistérségi szinten – eléggé egyenletesen, 15–17%-kal vették ki részüket a lakásépítési tevékenységből. A környékbeli építkezések az 1950-es években voltak a legnagyobb arányúak, Mezőkövesden viszont ez a pangás időszaka volt. A térség központjában a csúcsot az 1970-es évtized jelentette, a városi cím elnyerésével kapcsolatos általános élénküléssel összefüggésben.

A térség második legnépesebb települése, Mezőkeresztes lakásainak a kövesdinél is nagyobb hányada, 40%-a maradt meg, főleg az első világháború előtti időkből. Vattán, Ivánkán és Négyesen is a lakások több mint harmada 1945 előtt épült, az utóbbi két településen nagyjából az 1920–44 közötti negyedszázadban. Borsodgeszten és Egerlövön pedig a lakások fele – sőt Lövön több mint fele – inkább a első világháború előtti évtizedek nyomait őrzi.

Mindennek épp az ellentéte viszont az egykori tanyai településből 1994-ben önálló településsé lett Csincse, amely nemcsak közigazgatás-jogilag legfiatalabb helység a

térségben, hanem a lakások életkorát tekintve is. Egyetlen lakás őrzi az 1919 előtti kor emlékét, az összes többi lakás a második világháború utáni évtizedekben jött létre, és az építkezés az utolsó évtizedben is kiemelkedő mértékben folytatódott.

A mezőkövesdi kistérség 2001. évi lakásállományának megoszlása az építési idő szerint:

	Összes lakás	Mezőkövesd	Környék	Bükk vidék	Alföld
Lakások száma	19 562	7435	12 127	6381	5746

Az építési idő %-ában

-1919	14,5	18,0	12,4	8,3	17,0
1920–1944	14,8	15,6	14,3	13,3	15,5
1945–1959	16,7	7,5	22,4	24,4	20,1
1960–1969	14,5	11,6	16,2	17,5	14,8
1970–1979	17,2	21,1	14,8	14,9	14,7
1980–1989	15,5	18,5	13,6	15,1	11,9
1990–2001	6,8	7,7	6,3	6,5	6,0

A lakások felszereltsége, komfortossága

A lakásviszonyok alakulásában elsősorban nagyarányú mennyiségi változás következett be az elmúlt fél évszázad első évtizedeiben a lakások számának, szobaszám és alapterület szerinti nagyságának erőteljes növekedésével. Ennél is gyorsabb ütemű minőségi változást eredményeztek az utolsó évtizedek a lakások technikai felszereltségének, komfortosságának nagyarányú emelésével.

A technikai felszereltség bemutatása előtt meg kell említeni a lakások belső viszonyainak jellemzésére, hogy a század közepén Mezőkövesden a vertföldes szobák aránya meghaladta a 40%-ot, 1970-ben is az 5%-ot. Még nagyobb volt a változás a környékbeli községekben, ahol a század közepén a szobáknak (csakúgy mint a konyháknak) több mint háromnegyede – Szentistvánon és Tiszabábolnán 90%-ot is meghaladó hányada – volt vertföldes. Arányuk még 1970-ben is több mint 20%, 1980-ban pedig átlagosan 4%. A két legkisebb alföldi faluban, Tiszavalkon és Négyesen azonban a szobák több mint negyede, illetve közel egyötöde még 1980-ban is földes volt. Frissebb adatok nem ismeretesek.

A technikai modernizálás valójában már a század első évtizedeiben megkezdődött a villamos áram fokozatos bevezetésével. A villanyfény Mezőkövesden 1906-ban gyulladt ki néhány lakóházban, Tibolddarócon 1920-ban, majd 1938-ban további 5 községben. Mezőnyáradon 1941-ig a lakások közel 30%-ába vezették be a villanyáramot, Mezőkövesden, Tibolddarócon és Mezőkeresztesen minden ötödik házba, (a később Mezőkeresztesen egyesített) Keresztespüspökiben, Mezőnagymihály és Vatta községekben pedig a lakóházak 12–14%-ába. Más településeken azonban egyáltalán nem volt villanyvilágítás az 1940-es évek elején.

Az 1950-es évek végéig Mezőkövesden a lakóházak több mint háromnegyedét kapcsolták be az áramszolgáltatásba, a környékbeli mezőségi települések házainak közel kétharmadát, néhány bükkalji faluban azonban (Zsérc, Sály, Geszt és Cserépváralja) még egyáltalán nem volt villanyfény, Tardon is csak 19 lakóházban. 1970-ig a lakások villamosítása Mezőkövesden elérte a 94–95%-ot, 1980-ban a 99%-ot, a környékbeli községekben

is a 96–97%-ot. Mezőkövesden csak 57 lakás volt még villany nélkül, a környéken pedig 379. Ha azonban az áramszolgáltatásba bekapcsolt lakások lakóit viszonyítjuk az összlakossághoz, akkor már az egész kistérség villamosítása 99%-osnak mondható 1980-ban.

A vízellátási viszonyokat jellemzi az 1940-es évek elején, hogy a házak több mint felének a telkén nem volt kút, így a lakóházak több mint 40%-ába 100 méternél, sőt gyakran fél km-nél is nagyobb távolságról kellett a vizet hordani. A négyesi és tiszavalki lakóházak telkén alig akadt kút, Mezőkeresztesen is csak minden hatodik ház telkén, Borsodivánkán, Mezőnyáradon és Alsóábrányban viszont a lakóépületek 85–90%-ának a telkén volt kút.

1970-ben az épület telkén levő vagy utcai kútból szereztek a vizet Mezőkövesden a lakások közel 80%-ában, a környéken általában ennél is nagyobb részében. *Vízvezeték* Mezőkövesden a lakásoknak még csak 10%-ában volt, a környékbelieknek pedig alig 3%-ában. Az 1970-es évtizedben erősödött fel a folyóvíz bevezetése a lakásokba. 1980-ban már csaknem minden második mezőkövesdi lakásban és a környék lakásainak közel 30%-ában volt vízvezeték, de a mezőnyáradói lakásoknak több mint felében, a bogácsiaknak is 44%-ában. A lakáson kívüli vízvezetékéből, vagy inkább az épület telkén kívüli „vízvezetéki közfolyó”-ból (vagyis utcai vízcsapból, illetve fűrt artézi kútból) nyerték a vizet a mezőkövesdi lakások további negyed részében, a környékbeli települések lakásainak jó 30%-ában. 1990-ben a mezőkövesdi lakásoknak közel 80%-ában volt vízvezeték, az ezredfordulón pedig 88%-ában, de Mezőnyáradon és Szentistvánon 90–91%-ában, ami már alig marad el a 92%-os országos átlagtól. A térség egészében 82% a vízvezeték lakások aránya, de Tiszabábolnán és Dorogmán csak 55–56%, a borsodgeszti lakások többségében pedig nincs vízvezeték. Csaknem minden vízvezeték lakásban (97–98%-ban) a háztartás viteléhez szükséges *meleg folyóvíz* is biztosítva van.

Vízöblítéses WC Mezőkövesden 1970-ben a lakásoknak csupán 7%-ában működött, tíz év múlva már 40%-ában, 1990-ben 70, az ezredfordulón pedig 84%-ában – miként Mezőnyáradon is. A környéken még gyorsabb ütemben terjedt el: az 1970. évi 2%-ról 1990-ig 50%-ra, majd az utolsó évtizedben tovább 71%-ra emelkedett számarányuk. Borsodgeszten viszont csak minden harmadik lakásban van vízöblítéses WC, Bábolnán és Dorogmán is 44–45%-ban. A kistérségi 75%-os átlag azonban a gyors terjedés ellenére is elmarad a 87%-os országos szinttől.

Viszonylag rövid idő alatt látták el *fürdőszobával* is a lakásokat. 1960-ban a lakásoknak csupán 3%-ában volt fürdőszoba az egész térségben, Mezőkövesden éppúgy, mint a környéken. 1980-ban Mezőkövesden a lakásoknak nagyobb része, a környékbelieknek jó harmada volt fürdőszobás, az ezredfordulón a fürdőszobás lakások aránya Mezőkövesden 86%, sőt Bogácson 87% és Bükkzsércen 89%, a térség egészében pedig 80%. Ettől ugyan elmarad a geszti, bábolnai és dorogmai 50% körüli arány, de az átlag magasabb a legtöbb megyebeli kistérségnél, csak az iparosodottabb miskolci, kazincbarcikai és tiszaujvárosi haladja meg.

Gyors ütemű volt a csatornázás is. 1970-ben Mezőkövesden a lakásoknak csak 14%-a, a környéken pedig alig 4%-a volt szennyvízelvezető csatornával ellátva, az ezredfordulón pedig a kistérség lakásállományának 82%-a. Közcsatornába azonban csak minden tizedik lakás volt bekötve, pedig a megyében több volt a közcsatornával, mint a házi csatornával („derítő”-vel) ellátott lakás. A közcsatornázás aránya az egész megyében – az encsi kistérséggel együtt – a mezőkövesdi térségben volt a legalacsonyabb. Mezőkövesden közcsatornába a lakások egynegyedét kötötték csak be, a megye városaiban pedig a la-

kások háromnegyedét. Mezőkövesden kívül az egész térségben csupán a mezőkeresztesi lakások 5%-a (87 lakás) volt közcsatornázott. Meg kell azonban említeni, hogy az utóbbi években Mezőkövesden és néhány szomszédos községben (Szentistván, Mezőkeresztes, Tard, Bogács) nagyarányú csatornázási munkálatok folytak, és jelentősen növekedett a közcsatornázott lakások aránya 2001 óta. A vízügyekkel kapcsolatos komfortelemek elterjedése általában az 1970-es években gyorsult meg, a lakások és háztartások (palackos) *gázzal való ellátása* korábban is elindult. 1970-ben Mezőkövesden kívül Mezőkeresztes lakásainak is már a felében használtak gázt, a Bükk vidéki községekben átlagosan mintegy 20%-ban terjedt el a gáz használata, az alföldiekben ennél nagyobb mértékben. A gáz használata azonban a településeken elég széles határok között mozgott: 3–4%-tól 60%-ot is meghaladó gyakorisággal. Ezek a nagy különbségek az egyes községek, a város és környéke között az 1970-es években eléggé kiegyenlítődték. A lakások gázhasználata 1980-ban Mezőkövesden közelítette a 80%-ot, és a környék átlagában is meghaladta a 70%-ot. 1990-ben Mezőkövesden a lakások több mint 90%-ában használtak gázt, és az ezredfordulón a gázhasználat a környéken is elérte a 90%-ot, közelítve az országos és némileg meghaladva a megyei átlagot. Nagy áttörést jelentett a vezetékes gáz gyors elterjedése az 1980-as évek második felétől: 1985-ben még csak mintegy 400 mezőkövesdi háztartás fogyasztott vezetékes gázt, 1990-ben már több mint 3000, az ezredfordulón közel 6000, és csak minden tizedik lakás palackost. A környéken is nagyobb arányú a vezetékes gáz használata, mint a megyebeli községekben. 1994–95-ben ugyanis több községbe is bevezették a gázt, s így a hálózati gázellátás az ezredfordulóig 70%-ra emelkedett, meghaladva az országos, s még inkább a megyebeli arányt. A térségbeli községek háztartásainak átlagosan csak egynegyedében használnak palackos gázt, de egyes bükki falvakban (Cserépfalu, Sály) még 2001-ben is több háztartásban fogyasztottak palackos gázt mint hálózati. A gázhasználat a térségben végül is általánosnak mondható. Az összes lakás mintegy 90%-ában mutatkozó gázhasználati arány csupán a lakott lakásokhoz való viszonyításban valójában magasabb is lehet, mert jelentős számú lakás nem lakott.

A lakások technikai felszereltségének további eleme a *központi* (táv-, egyedi vagy etázs) *fűtés*. A mezőkövesdi lakásoknak 1990-ben 31%-a volt ellátva központos fűtéssel, a környéken pedig átlagosan 21%-a. Az ezredfordulóig ez Mezőkövesden 39%-ra, a környéken pedig 31%-ra emelkedett, Bükkzsércen, Darócon és Ábrányban meghaladta a 40%-ot, Nyáradon közelítette az 50%-ot, de Négyesen és Bábólnán ez az arány 10% alatti. Végül is a térség egészében minden harmadik lakásban központos fűtés volt.

A különböző lakásfelszereltségi tényezők meglétéből vagy hiányából ötvöződik a lakások *komfortosságának* komplex mutatója. Az *összkomfortos* lakást a központos fűtési mód jellemzi. *Komfortosnak* minősül az a lakás, amely 12 m²-t meghaladó alapterületű lakószobával, főző-, fürdőhelyiséggel és WC-vel, villannyal, melegvíz-ellátással és szennyvíz-elvezetéssel, valamint egyedi fűtési móddal (gázfűtéssel, szilárd vagy olajtüzelésű kályhafűtéssel, elektromos hőtároló kályhával) rendelkezik. A *félkomfortos* lakásban nincs melegvíz-ellátás, sem szennyvíz-elvezetés. A *komfort nélküli* lakásból hiányzik a fürdőhelyiség és a WC, de a vízvétel lehetősége biztosított. Egyik fokozatba sem sorolható a *szükség-* (vagy egyéb) *lakás*.

A térség lakásainak 32%-a volt összkomfortos 2001-ben, ami elmarad az 50% körüli országos és megyei átlag mögött. A komfortos lakások aránya 40%, a félkomfortosoké 5%. Ez a három komfortfok együttesen a lakások több mint háromnegyedét képviseli, a tíz évvel korábbi közel kétharmados aránnyal szemben.

A különböző komfortfokú lakásokban mutatkozó növekedéssel egyidejűleg jelentősen csökkent a komfort nélküli és szükséglakások száma különösen Mezőkövesden, ahol arányuk az 1990. évi közel 30%-ról alig több mint a felére esett. A térség egészében arányuk 1990-ben még meghaladta a lakásállomány harmadát, az ezredfordulón nem éri el a negyedét. A csökkenés ellenére ez mégis magasnak mondható. A megyebeli átlag ugyanis alig több mint a lakások egyötöde, az országos átlag pedig egyhatod rész. A térség számos településén különösen magas az arány: Geszten, Bábolnán és Dorogmán a lakások több mint fele komfort nélküli, arányuk (a szükséglakásokkal együtt) Cserépváralján, Nagymihályon, Négyesen és Lövön is 40% körüli. Különösen sok a szükséglakás Sályban és Nagymihályon: 6–7%, Négyesen és Valkon pedig 5–6%. Ezek az adatok egyben felhívják a figyelmet a további teendőkre a lakásviszonyok javítása terén.

Összefoglalás

Mezőkövesd várost, a vonzáskörébe tartozó 11 hegyvidéki és 12 mezőségi települést magába foglaló, 770 km²-nyi kistérség az ország területének 0,83%-át foglalja el, 46 és félezer főnyi lélekszáma az ezredfordulón az ország népességének 0,46%-a, de száz évvel ezelőtt 0,72, a 18. század végén pedig – a jelenlegi határok közötti terület lakosságának – még 1%-a volt. A népesség az 1940-es évekig folyamatosan növekedett, a természetes népszaporodás meghaladta az országos átlagot, de nem sikerült a teljes születési többletet a térségben megtartani. Már a 19. században kimutatható az elvándorlás, a vándorlási veszteség a 20. század első négy évtizedében a természetes népszaporodás fele, mintegy 12 ezer fő volt, a következő négy évtizedben pedig közel kétszerese, 23 ezer fő, de az utolsó két évtizedben már nem számottevő.

Mezőkövesd város lélekszáma a múlt század második felében 18 ezer körül mozgott, az össznépesség 20%-kal, a városkörmeyéki településeké közel 30%-kal csökkent, számos településé alig felére. Az össznépesség a 19. század végének szintjére esett vissza. Legnagyobb mérvű volt a népességfogyás az 1960-as években, a mezőgazdaság kollektivizálása után. Az ország népességének a fogyása 1981-től kezdődött, a térségben a gyermekvállalási kedvnek az átlagosnál is nagyobb mérvű csökkenése következtében a természetes fogyás 1977-től folyamatos, de a halálozások száma több községben már korábban is meghaladta a születéseket.

A lakosság fokozatos öregedését jelzi, hogy a múlt század elején a népességnek jóval több mint egyharmada 15 éven aluli gyermek volt, az ezredfordulón már csupán egyhatoda, néhány faluban csak egytizede. 1900 körül a népesség alig 7%-a tartozott a 60 éven felüli időskorúak közé, a század közepén már több mint 12%-a, az ezredfordulón minden negyedik személy, de egyes községekben arányuk a 40%-ot is meghaladja.

Megváltozott a népesség vallási és etnikai összetétele is. A 18. század derekán a lakosság több mint 40%-a református volt, arányuk a múlt század közepére 20% közelébe mérséklődött, a katolikusoké pedig – jórészt nagyobb népszaporodásuk révén – közel 80%-ra növekedett. Az ezredfordulóig a katolikusok aránya 68%-ra esett, a reformátusoké 18%-ra és 2% egyéb felekezetű. A többi nem tartozott semmilyen felekezethez, vagy nem kívánt válaszolni a vallást tudakoló kérdésre.

A 18. században még jelentős számú idegen (nagyobbrészt szlovák) ajkú lakosság a 19. században csaknem teljesen magyar anyanyelvűvé vált. A 20. század vége felé egyre

erősödik a túlnyomórészt magyarul beszélő, de mindinkább cigány nemzetiségi tudatára ébredő és gyorsan szaporodó etnikai kisebbség. Arányuk a térségben – nehezen meghatározható országos arányukhoz hasonlóan – legalább 5%-ra becsülhető.

A népesség gazdasági aktivitását jellemzi, hogy 1900 körül 100 keresőnek legalább 140–150 eltartottról – korábban talán még többről – kellett gondoskodnia. A század második felében a társadalombiztosítás kibővítésével, gyermekgondozási segély stb. juttatásával jelentős társadalmi csoportok munkanélküli keresethez jutottak. Az inaktív keresők aránya 1970-ig 13%-ra, az ezredfordulóig – a nagyarányú előregedés következtében – 40%-ra emelkedett. Számuk a lakosság felét is meghaladja, többségben vannak az aktív keresőkkel szemben. Mindehhez járul még a 2001. évi adatok szerint – az országos átlagnál magasabb, de a megyeinél alacsonyabb – 4,5% munkanélküli. 1990-ben még a népesség több mint 40%-a volt aktív kereső, 2001-ben a foglalkoztatott létszám a lakoságnak mindössze 28%-a.

A múlt század elején a népességet – az országos átlagot is meghaladó mértékben – a mezőgazdaság tartotta el. Az agrárlakosságnak még a század közepén is kétharmados aránya 1980-ig egyharmadra csökken, az iparban foglalkoztatottaké pedig már meghaladja a 40%-ot. Az aktív keresőknek 1990-ben alig több mint 20%-a tartozott a mezőgazdasági szektorba, az ezredfordulón mindössze 8%-a. Az ipar-építőipari szektorban foglalkoztatottak aránya is mérséklődött 35% közelébe. A különböző szolgáltatási jellegű ágazatokat magába foglaló harmadik („tercier”) szektor vált uralkodóvá, amely a második világháborúig a lakoságnak csupán 10% körüli hányadát foglalkoztatta. Jelentősen emelkedett a nem anyagi szolgáltatási tevékenység területén nagyjából szellemi munkát végző keresők száma. Az ezredfordulón a foglalkoztatottaknak közel harmada folytatott szellemi tevékenységet.

Az egyik legkedvezőtlenebb demográfiai helyzetű európai ország egyik legjobban előregedett kistérségében országos viszonylatban is kiemelkedő mértékben bővült az elmúlt fél évszázadban a mind jobban fogyatkozó népesség lakásállománya. Az ezredfordulón közel 30%-kal volt több lakás, mint a század közepén, s így egy lakásra már csak 2–3 személy jut. 1900 körül még közel 5, a 18. század végén pedig 6–7 személy zsúfolódott össze egy kis lakóházban. A túlnyomóan egyszobás, „vertföldes” korábbi lakásokkal szemben többségük 3 vagy több szobás, átlagos alapterületük 80 m², az országos átlag pedig csak 75 m². Villamosításuk befejeződött az 1970-es években, és az utolsó 2–3 évtizedben felgyorsult a lakások technikai felszereltsége különböző komfortelemekkel.

Az ezredfordulón általánosnak mondható a háztartásokban a gázhasználat, nagyjából már a hálózati gáz. Nem sokkal marad el a 92%-os országos átlagtól a vízvezetékes (és meleg folyóvízes) lakások aránya. 80% fölötti a szennyvíz-elvezető csatornával ellátott lakásoké is, bár 2001-ben még több a házilagos, mint a közcsetorna. Fürdőszobával rendelkező lakások átlagos aránya 80%, megelőzve a megye legtöbb kistérségét.

A központos fűtéssel is ellátott lakások egyharmados aránya elmarad az 50% körüli országos és megyei átlagtól. A vízöblítéses WC minden negyedik lakásból hiányzik, így viszonylag sok a komfort nélküli lakás országos és megyei összehasonlításban egyaránt. Mindezen túl a legjobban megfogyatkozott népességű települések lakásainak legalább, vagy közel fele messze elmarad a kistérségi átlagértékek mögött. Több faluban a szükség-lakások száma is 5–7% között mozog.¹

---

1 Köszönet Herkely György Mezőkövesd város díszpolgárának szíves szóbeli közléseiért.

IRODALOM

A Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási kiadványai

Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyvei

Területi statisztikai évkönyvek

Demény Pál

1997 A huszadik század Magyarországnak népesedése nemzetközi összehasonlítások tükrében. In: *Kovacsics József* (szerk.): Magyarország történeti demográfája (1896–1995) Millecentenáriumi előadások. Központi Statisztikai Hivatal, 379–390.

Kápolnai Iván

2002 Mezőkövesd és környéke I–II. Népeségi és gazdasági-társadalmi viszonyok a 20. század végéig. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára

THE POPULATION AND HOUSING CONDITIONS IN THE MEZŐKÖVESD MICRO-REGION DURING THE LATER 20TH CENTURY

The 770 km² large micro-region incorporating eleven mountain and twelve agricultural settlements in the broader area of Mezőkövesd accounts for 0.83 per cent of Hungary's territory, while its population of 46.5 thousand for 0.46 per cent of the country's population. The latter figure was 0.72 per cent a hundred years ago and 1 per cent in the late 18th century. Population growth was continuous until the 1940s, with the birth-rate exceeding that of the Hungarian average. However, the birth surplus could not be maintained in the region. Migration away from the area began already in the 19th century and the losses caused by this migration accounted for one-half of the population growth (12 thousand), rising to twice this figure in the first four decades of the 20th century (23 thousand), but no longer decisive in the past two decades.

The population of Mezőkövesd numbered 18 thousand in the later 20th century; the overall population number fell by 20 per cent, while that of the settlements around the town by almost 30 per cent. The population of several settlements fell by almost 50 per cent. The greatest population decline could be noted in the 1960s, after the collectivisation of agriculture. The general population decline in Hungary began in 1981. The willingness to have children declined to a greater extent in this region than the national average, as a result of which natural decline became continuous from 1977, although in some settlements, the death rate exceeded the birth rate from an earlier date.

The gradual ageing of the population is reflected by the fact that in the early 20th century, children below 15 years of age accounted for over one-third of the population, dropping to one-sixth by the turn of the millennium. Around 1900, about 6 per cent of the population was over 60; this figure rose to 12 per cent by the mid-20th century and to 25 per cent by the turn of the millennium, although in some villages the proportion of senior citizens is over 40 per cent.

The religious and ethnic breakdown of the population changed too. While over 40 per cent of the population followed the Reformed Church in the mid-18th century, this proportion fell to around 20 per cent by the mid-20th century. In contrast, the proportion of Roman Catholics grew to almost 80 per cent owing to their higher birth rate. The proportion of Roman Catholics declined to 68 per cent by the turn of the millennium, the followers of the Reformed Church to 18 per cent, with 2 per cent of the population belonging to some other denomination. The remaining portion of the population was either unaffiliated with any denomination or declined to answer the census question on religion.

The substantial non-Hungarian speaking part of the population (mostly Slovaks) was for the greater part assimilated during the 19th century. One tendency at the close of the 20th century was the

rapid growth of the predominantly Hungarian speaking Gipsy minority, which also became highly conscious of its ethnic origins. Their proportion in the region's population is estimated around 5 per cent, corresponding more or less to their overall proportion in the country's population, although the latter is also based on estimates.

The economic activity of the region's population is reflected by the fact that around 1900, 100 earners had to support at least 140–150 dependants (or perhaps even more earlier). The broadening of social security, childcare allowance, etc. in the mid-20th century meant that fairly large social groups enjoyed some sort of income without labour. The proportion of inactive earners rose to 13 per cent by 1970 and to 40 per cent by the turn of the millennium owing to an expanding ageing population, whose number now exceeds one-half of the population and that of active earners. According to the 2001 population data, 4.5 per cent of the region's population is unemployed (a figure higher than the national average, but lower than the county average). In 1990, over 40 per cent of the region's population fell into the category of active earners; this figure dropped to 28 per cent by 2001.

In the early 20th century, the main source of livelihood was agriculture (to a higher proportion than the national average). The agrarian population still accounted for two-thirds of the entire population in the mid-20th century, but declined to one-third by 1980, while the proportion of the population working in industry rose to over 40 per cent. Roughly 20 per cent of the active earners were engaged in agriculture in 1990, dropping to 8 per cent by the turn of the millennium. The number employed in the industrial-construction industry sector decreased to around 35 per cent. The servicing sector became dominant, even though this sector only employed roughly 10 per cent of the population before World War 2. The number of earners engaged in intellectual work in the non-material servicing sector has grown significantly: about one-third of the earners were engaged in intellectual activity.

The housing conditions of the declining population living in one of the most ageing micro-regions of Hungary, a country with one of the most unfavourable demographic conditions in Europe, has improved significantly during the past fifty years. The number of houses/apartments grew by 30 per cent compared to the mid-20th century, meaning that there is an average of 2–3 persons to a home. This figure was roughly five individuals per home around 1900, an improvement compared to the 6–7 individuals crowding in a small house in the late 18th century. Compared to the earlier one-room houses with beaten earthen floor, most houses have three or more rooms, their average floor area is 80 m² (the national average is 75 m²). Most homes are provided with electricity since the 1970s and their provision with various conveniences has also grown during the past 2–3 decades.

The use of gas, predominantly network (piped) gas, can be regarded as general at this time. The proportion of homes with plumbing (and running warm water) is slightly below the national average of 92 per cent. The proportion of homes with sewage disposal is above 80 per cent, although the ratio of home solutions was higher than of public sewage disposal in 2001. The proportion of homes equipped with a bathroom is 80 per cent, higher than the average in most of the county's other micro-regions.

One-third of the homes have central heating, a proportion below the 50 per cent national and county average. Every fourth home lacks a flushing water closet, meaning that the number of homes without this convenience is relatively high compared to the national and county average. About one-half of the homes in the settlements whose population has declined to the greatest extent are well below the average of the micro-region. In some villages, the proportion of emergency housing units is around 5–7 per cent.

Iván Kápolnai

HÁZTARTÁSI ISKOLÁK, TANFOLYAMOK ÉS A TÁPLÁLKOZÁSI KULTÚRA ALAKULÁSA A 20. SZÁZADBAN

KNÉZY JUDIT

Nőket oktató háztartási és mezőgazdasági iskolák előképei a 18–19. században

Dolgozatomban azokkal az iskolákkal és tanfolyamokkal foglalkozom, amelyek mezőgazdasági és háztartási ismereteket közvetítettek leánytanulóknak.¹ Eltekintek a kifejezetten hivatásos szakácsokat illetve vendéglátóipari szakembereket képező intézmények ismertetésétől.

A leányok közép- és felsőfokú képzése, illetve szakoktatása a 19. század utolsó évtizedeiig sokkal lemaradt a fiúkétól. A háztartási ismeretek tanítása egyébként mindig is szerepelt a leányok spontán vagy tudatos nevelésében, akár jómódú nemesi háztartásokba tanulásra odavett, vagy az állami, egyházi, akár magániskolákban tanuló leányok oktatásáról volt szó. Akadtak olyan kísérletek a 18. század végétől kezdve, amelyek etalonul szolgáltak a 19. század végi szakoktatási tervezetek megtervezésénél. Ilyen volt az Erlangenben tanult evangélikus lelkész, Tessedik Sámuel Szarvason alapított három- majd négyéves alapfokú gazdasági iskolája. Ezeket 1780-ban „Gyakorlati gazdasági kert”, majd 1781-ben „Gyakorlati gazdasági iskolá”-nak nevezte el és itt parasztfiúkat és leányokat is oktatott. Intézménye 1806-ig működött, mezőgazdaságra, háztartásra, szövés-fonásra, textilfestésre vonatkozó ismereteket tanított és gyakoroltatott be az iskolához tartozó földeken és műhelyekben.² A szarvasi példa nyomán az 1797-ben alapított keszthelyi Georgikonban 1808–11 között leányokat is tanítottak, de nem paraszti sorból valókat, hanem köznemesek és polgárok leányait sütés-főzésre, kerti vetemények konzerválására, konyhán kívüli női munkák technológiájára, egészségtanra. Az itteni tananyagok egyik összeállítója, a Georgikon korábbi tanára, Nagyváthy János 1820-ban könyvben kiadta e témára vonatkozó hazai és nemzetközi ismereteit. Lényege: mi mindent kell tudnia egy nagyobb háztartást vezető nőnek a 19. század elején, és januártól december végéig, mi a női munkák sorrendje.³ Könyve forrásul szolgált a 19. század folyamán a magyarországi háztartási könyvek számára, amelyek nemcsak külföldi szakirodalomból merítettek, de az ő hely- és szakismereteit tükröző leírásai, tárgyalási szempontjaiból is.⁴ A szarvasi és keszthelyi kísérleteknek híre ment Közép-Európában és Németországban.⁵ Magyarországon a női mezőgazdasági illetve háztartási szakoktatás területén e jeles példák után sajnos szinte 50 évig nem történt semmi. Csak a nagyobb – főként a német polgárság lakta – városokban lévő, magasabb műveltséget adó leányiskolákban, ahova nemesek és jobb módú iparosok gyermekei jártak, tanítottak valamelyest gazdasági és

1 Első kísérletem e téma feltárására *Knézy J.*, 2005. 135–151. 2006. 55–66.

2 *Tessedik S.*, 1786. 5–508. *Szávai F.*, 1996. 15. .

3 *Nagyváthy J.*, 1820.

4 *Lukácsy S.*, 1854. I–III. *Vörös E.*, 1860. 1870. 1872. és még további művei ill. ezek újrakiadásai

5 *Vincze F.*, 1937., *Vincze L.*, 1953. 4. sz. *Csiki L.*, 1941. 10. 1791-ben a csehországi trnovai intézet, 1818-ban a hohenheimi és a hesseni iskola alakult meg. *Szávai F.*, 1996. 15. 20. Festeticsnek kapcsolata volt Thae-rel, aki segített neki a földműves iskola létrehozásában 1805-ben.

kézműipari ismereteket is.⁶ A 19. század elejétől háziipari iskolákat árvák számára szerveztek. Az 1830–40-es évektől egyes városokban leányoknak kenyérkereső foglalkozásként háziipari (pl. szalmafonó vagy szabó-varró) iskolákat nyitottak.⁷ A férfiak gazdasági iskoláinak létesítése sem haladt olyan ütemben a 19. század folyamán, mint tőlünk nyugatra. 1819-től kezdve alapítottak kétéves gazdasági és téli gazdasági iskolákat, 1920-ig mindössze 24 ilyenről tudunk.⁸

A leányok gazdasági, háztartási oktatása a fiúkéval együtt az elemi iskolai tantervbe csak az 1868. évi 38. számú – a tankötelezettség bevezetését elrendelő, a magyar népoktatás egészét döntően befolyásoló – ún. népoktatási törvény nyomán került. Az iskolaköteles kor 12–15 éves korig tartott. 12 éves kor után heti egy alkalommal ún. ismétlő (vasárnapi) iskolákba kellett járniuk. Itt az addigi ismeretek begyakorlásán kívül földművelési, gazdasági, kertészeti ismereteket is oktattak.⁹ A gyermekek mezőgazdasági feladataik miatt e törvény behozása után sem jártak rendszeresen iskolába, a lányok még kevésbé, mint a fiúk. Nem véletlen, hogy a sajtó is felfigyelt erre és kifejezetten foglalkozott a leányok tanulásának hiányosságaiával.¹⁰ 1896. évi 60.764. sz. törvény továbbfejlesztette a fenti elképzelést. Gazdasági ismétlő iskolákat szerveztek 12–15 éves korú tanulóknak, mely a téli időszakban, novembertől március végéig – a korábbi heti egy nap helyett – heti 2 és fél nap iskolai tartózkodást írt elő. A törvény csak a népesebb helységeken tette lehetővé ezek megalapítását. Tekintettel voltak a leányokra, mint jövő gazdaasszonyokra és anyákra a tanmenet kialakításában: hagyományos gazdasági és háztartási feladataik ellátásához szükséges tudnivalók elméletének és gyakorlatának elsajátítását tűzték ki célul (konyhakerti, gyógynövénytermesztési, selyemhernyó-tenyésztési, háztartási teendők, csecsemőgondozás, szabás-varrás). A gazdasági gyakorlatokra földet is bocsátottak rendelkezésre, az oktatást gazdasági továbbképzésben részt vett tanárookra bízta. E törvény hatására ekkoriban több mint 1000 iskolát építettek.

Az elemi iskolát elvégzetteknek a polgári iskolákat is az 1868. évi törvény teremtette meg, amelyeket falusi gyermekek még nem látogattak akkor, pedig az általános közismereti tárgyakon kívül közgazdaságtant, rajzot, mezőgazdasági és ipari alapismereteket is tanultak. A törvény betűinek megfelelően háztartási tankönyvek is születtek „polgári és felsőbb iskolák” számára, melyek több kiadást is megértek.¹¹ 1918-ban változott a tanrend a polgári iskolákban, a lányok itt már gyakorolták is a háztartási elméletben tanultakat. Fiúk, lányok is részt vettek ipari és mezőgazdasági gyakorlatokon is.¹² Ekkortól jobb módú parasztcsaládok is beíratták gyermekeiket a polgári iskolákba. A tejjgazdasági szakiskolákban csak alkalmazottaként dolgozhattak leányok (fejőnők), egyedül a nagyszécsényi iskolában végezhettek el 1897-től a hat hónapos, 1900-tól az egyéves tejjgazdasági tanfolyamot.¹³

6 Kosáry D., 1988. 231. *Eperjes* 1794, Lőcse 1803, Késmárk, Sopron.

7 Pl. 1819-ben Pesten I. Pedagógiai Lexikon III. 1978. 17–18.

8 Szávai F., 1996. 65. l. 1840–50. Nagykovács, fiúkból néptanítóképzés mezőgazdasági ismeretekkel. 1839. Rohonc, téli gazdasági iskola, továbbá 1845–48. Zelemér, 1846. Cegléd-Szőkehalom, 1865. Keszthely stb.

9 Rendek M., 1998. júl.–aug. Schwartz E., 1938.

10 Schwartz Gy., 1869. és Kossuth L., 1868. 15. sz.

11 Sajóhelyi B., 1883. 90., Sebestyén K., 1890. 288., Mársits R., 1902. 112.

12 1886-ban 3, 1900-ban 300, 1918-ban 550 polgári iskola működött, ugyanakkor földműves iskola 1914-ben csak 24 volt.

13 Csiki L., 1943. 58.

*Nők számára alapított mezőgazdasági illetve háztartási szakiskolák
a 20. század első felében*¹⁴

1906-ban átszervezték a mezőgazdasági szakoktatási intézeteket, az addig felsőfokúaknak nevezettek akadémiákká nevezték ki. A fiúk számára megszűnt a középfokú képzés, csak az alap- és felsőfokú maradt. Ennek áthidalására 1910-ben gazdasági tanítóképzőt létesítettek Komáromban. Ugyanebben az évben már a leányok számára is megteremtették ezt a lehetőséget a kecskeméti gazdasági szaktanítónő-képző alapításával, azaz, hogy a mezőgazdasági, egészségügyi és háztartási ismereteiket középszinten mélyíthessék el, s ehhez megfelelő tanárokat képezzenek.¹⁵ 1911 és 30 között 243 tanárnőt indított útjára a kecskeméti iskola. Ennek az intézménynek a korábban már működő földműves iskola elkülönített részében adtak helyet és 197 kataszteri holdnyi tangazdaságot bocsátottak rendelkezésre.

Az alapfokú továbbképzésre is gondoltak, ehhez több általános tanítóképzőben gazdasági tanszékeket állítottak fel, hogy 2–4 hónapos vándortanfolyamokat tartsanak. A kecskeméti gazdasági tanítónőképző az 1923–26 közötti rövid időszak kivételével egészen az 1950-es évekig működött, s ezzel a gazdasági tanárnők képzésének, továbbképzésének fő bázisa lett. Az iskolai képzésen kívül a tanfolyamok szervezésének is egyik legfőbb központjaként szolgált.

A háztartási képzést adó iskolákat jóval megelőzték azok az ipartanodák, amelyek szakmát adtak a lányok kezébe, azaz varrni, szabni, műhímzést készíteni is tanítottak, amelyből meg is tudtak élni.¹⁶

Európában általában az 1880. és 1910. évek közötti időben alakultak az első alsó- és középfokú háztartási iskolák, és a női akadémiák,¹⁷ amelyek sokszor a szerteágazó tevékenységű különféle női egyesületek¹⁸ sürgetésére jöttek létre, de a minisztériumok támogatásával. Női egyházi tanító rendek tanárai is bekapcsolódtak ezek munkájába.¹⁹ Dél-Németországban a 19. század végén vasárnaponkénti vándor háztartási iskolákat szerveztek, de az általános iskolai oktatás tantervébe is beiktatták a főzéskurzusokat. Továbbképző iskolák és tanfolyamok is terjedtek e területen, eleinte nem nagy számban. A céljuk az életszínvonal emelése volt.²⁰ A sziléziai, cseh és morva területeken előbb megindult az egyéves háztartási iskolák létrehozása, mint a magyarlakta területeken. Pl. 1884-ben Kroměříž-ben és 1887-ben Stěžery-ben. 1920-ban ezeken a területeken 12 háztartási iskola volt: csak kettő volt közülük négyéves képzésű és adott érettségit is. Ezeket a falusi önkormányzatok illetve egyesületek alapították, míg a magyar iskolákat részben magánszemélyek, részben a földművelésügyi minisztérium, az ő fennhatósága alá tartoz-

14 A putnoki iskolára vonatkozó jelentős fotó- és iratanyagot találtam a Magyar Mezőgazdasági Múzeum szakoktatási gyűjteményében (a továbbiakban MMgMA II.)

15 72 445/1906. aug. 30. A FM rendelet. Csiki L., 1943. 49–51. Első évben 10, a következő évben 44 tanuló iratkozott be, bentlakásos iskola volt, egyesek fizettek, de voltak tandíjmentesek is. Czvetkovits F., 1930. 779–781.

16 1874 Budapesten 3 éves nőipar tanoda, 1879-től középfokú női ipariskola stb. valamint több vidéki városban hasonló iskolák alakultak. Pedagógiai L., 1978. III. 19.

17 Fenton, A., 2003. 58. első női intézet Kanadában 1897-ben, Írországban 1910-ben, Walesben 1915-ben.

18 Fenton, A., 2005. 58. Edinburghban az 1897-ben alapított St Cuthbert's Co-operativ Association Limited nevű egyesület falusi nők számára csak 1917-ben alapított intézetet.

19 Godina-Golija, M., 2005. 194. Szlovéniában Mariborban 1898-ban alapítottak háztartási iskolát, ebben tanított az első szlovén nemzeti szakácskönyv írója, Felicita Kalinšek apáca is.

20 Teuteberg, H. J., 2005. 38.

tak.²¹ Az első magyarországi és csehországi háztartási iskolák tanárai külföldön szereztek gyakorlatot és képe­ sítést.

A magyar gazdaasszonyképzőknek sokáig nem volt céljuk, hogy a növendékek továbbtanuljanak, egyáltalán leérettségizzenek. 1902-ben Bottó Ferenc alapítványt létesített Nagyváradon főzőiskola megnyitására, amely az első világháború alatt megszűnt, bár 1928-tól ismét működött.²² 1908-tól Aszódon, a bányai evangélikus egyházkerület 1891-től fennálló leányintézetében egyéves gazdasági tanfolyamot hozott létre, ez csak 1940-től vált kétéves szaktanfolyammá. Ezeken olyan leányok vehettek részt, akik a népiskola 6. osztályát kijárták vagy azok, akik nem iratkoztak be e leányintézmény polgári osztályába.²³

Az első középfokú háztartási iskola az 1908-tól kezdve működő, Amizoni Károly alapítványából létrehozott Magyar Nőnevelő Intézet Budapesten, mely egészen az 1950-es évekig működött. Hároméves tanulmányi időn belül a kisgazdaság tevékenységéhez és igényes háztartásvezetéshez való képzettséget nyújtott, de tanultak szabás-varrást, hímzést, gyors- és gépírást, s az azt külön igénylők és megfizetők francia és angol nyelvet, zenét, zenetörténetet is. A felvételhez a négy polgári, vagy a középiskola alsó négy osztályának elvégzését kellett igazolni.

Ehhez a rangosnak számító iskolához hasonló színvonalúvá alakult – bár megkésve, szerény kezdetek után 10 évvel – a putnoki leánynevelő intézet is. Itt 1905-ben gróf Serényi Béla földbirtokos Állami Kertgazdasági Tanszéket alakított ki a filoxeravész után szőlők telepítése, faiskola létrehozása, a gyümölcs- és zöldségtermesztés fejlesztése céljából.²⁴ 1911-ben háztartási tanfolyamot rendeztek e helységben az elemi iskola napközi otthonában. 1912-től évente háromszor szerveztek Putnokon és vidékén vándortanfolyamokat (1. kép). 1913-ban állandó jellegű egyéves Magyar királyi Háztartási Iskolát nyitottak meg. Ehhez 1913-ban rendelkezésre állt egy földszintes tanépület és az ún. háztartási épület is, amelyben kialakították a tanulók konyháját.²⁵ 24 tanuló kezdte meg a tanulmányait: 12 bentlakó, 12 bejáró (2. kép). A tanrendet a Földművelésügyi Minisztérium munkatársa, Barótiné Stégmüller Mária állította össze és ellenőrizte annak betartását, akinek 1908 és 1925 között a háztartásvezetés különböző témáiról több füzetet jelent meg – nagyobbrészt a Földművelésügyi Minisztérium kiadásában.²⁶ Az iskolaalapító báró Serényi Béla tulajdonképpen közép- és kisbirtokos parasztcsaládok leányait szeret­ te volna képezni, ez kezdetben sikerült is. A háború közbejöttével erősen megcsappant a paraszti származású tanulók száma, mert az apák és a nagyobb fiútestvéreik a frontra távozván, nekik kellett az otthoni munkákban helytállni, s így hazahívták őket.²⁷

---

21 Honcová, J., 1988. 47–51.

22 1928-ban a román állam háztartási középiskolaként működtette újra, 1940-től a magyar állam háztartási-gazdasági szaktanfolyammá szervezte át. Csiki L., 1943. 65.

23 Rendek M., 1990.

24 Bodnár M., 2001. 320. Molnár Etelka tanárnő emlékei alapján. Csiki L., 1943. 64–65. elsősorban a gyümölcs- és zöldségtermesztés fellendítését emelte ki.

25 1910. jan. 17–1913. jún. 10. és 1918. febr. 11.–okt. 31. között Serényi Béla földművelésügyi miniszterként segítette Putnok gazdasági és szellemi fejlődését (meghalt 1919. október 5-én). Fülöp É., 2002. 348.

26 Barótiné Stégmüller M., 1908. 8., 1911. 49., 1911. 34. 1925. 19. A gazdasági, háztartási ismereteken kívül fontosnak tartották, hogy ruházatok terén önellátók legyenek. Gajary L., 1938. 9.

27 Bencze Imréné Lang Edit tanár visszaemlékezései 1938. 7–11. Ő már a kertgazdasági tanszéken is dolgozott, közben Münchenben végzett kétéves háztartási iskolát, az 1940-es évek végéig tanára volt az intézménynek.

1. kép. Háztartási tanfolyam résztvevői reggeli foglalatosságukban Putnokon 1911.
Gömöri Múzeum 89.146.31

2. kép. A Magyar Királyi Háztartási Iskola növendékei Schwartz Judit igazgatónővel 1914.
Putnok. Andok György tanár gyűjteményéből

A tanulók szervezése a háború alatt és közvetlenül utána is iparos, kereskedő, értelmiségi, kisebb részben magas rangú tisztviselők és „kékvérűek” családjából történt, akik meg tudták fizetni a magas tandíjat és nélkülözni tudták otthon leányaikat. A nem paraszti származásúaknak az volt a célja, hogy az iskola elvégzésével növeljék férjhez menési esélyeiket. Ezt szolgálták a nagy farsangi bálók a jogászok és a kadétskola hallgatóinak meghívásával. Voltak, akiknek fontos volt, hogy állást kaphassanak, pl. Kertészeti Tanintézetben, Diatetikai Intézetben, ápolónői tanfolyamon folytathatták tanulmányaikat. Végbizonyítványuk nem tette lehetővé, hogy főiskolára vagy egyetemre jelentkezzenek. 1937-ben a 87 tanulóból csak 10 származott kisbirtokos családból. Lakóhelyük szerint 21 megyéből kerültek ide hallgatók, még Budapestről is. A háborús idők beszállásolásai, csapatátvonulásai nem kímélték meg a putnoki szakiskolát sem. Így csak 1924-ben sikerült újra talpra állítani hosszú vegetálás után az iskolát M. kir. Felső Leánynevelő Intézet néven. Ekkortól valóban középfokú intézménynek számított, mert háromévéssé vált a tanulmányi idő, s ennek megfelelően alakították ki a tanmenetet. Az év végén vizsgázni kellett és bizonyítványt kaptak, a három év elvégzése után végbizonyítványt. Az iskolát ellátó gazdaságot felfejlesztették és a szükséges épületegyüttest megtervezették, megépítették, a meglévőket átalakították.²⁸ Ekkortól korszerű, 60 növendék befogadására alkalmas eklektikus stílusú diákkotthon várta a bentlakókat. Az 1926. évi iskolaismertetőből kiderül, hogy 100 tanulójuk van. Alaposan dolgozták ki a tanrendet, az elméleti és gyakorlati oktatás zavartalan működésének módját, a gazdálkodás rentabilitását, a tandíjak, az oktatáshoz való anyagi és munkabeli hozzájárulások rendszerét, a jelentkezés feltételeit, a bentlakáshoz szükséges és magukkal hozandó ruhaféléket és tárgyi eszközöket.

A főváros továbbra is élenjárt a lányok gazdasági, háztartási képzésének intézményesítésében. 1913-ban Budapesten is szerveződött az Egressy úton Női Gazdasági és Háztartási Tanfolyam. Itt nagyobbreszt helybelieket vettek fel, ha volt hely, akkor vidékieket is. Számukra bentlakásos kollégium állt rendelkezésre. Budapesten, a Maglódi úton Kertgazdasági Szabadiskola nyílt leányoknak. Ez 1924-ben Kertgazdasági és Háztartási Tanfolyam néven kétéves képzési idejűvé vált, 1930-tól háromévéssé. 1932-től a főváros kezelésébe került. Ebben az iskolában az volt a cél, hogy kiscgazdaságukat okszerűen tudják irányítani a növendékek, de önálló alkalmazottakként is megállják a helyüket akár intézményeknél (kórház, szálloda stb.), akár magánbirtokokon.²⁹

Az első világháború utáni határváltozásokkal több mezőgazdasági szakiskola a határon kívülre került.³⁰ Az alapfokú mezőgazdasági iskolák területén változások történtek. Önálló „gazdasági népiskolákat” szerveztek az 1921. évi törvény alapján, melyek neve 1938-ban „mezőgazdasági népiskola lett”, de csak 1940-től lett ez az iskolatípus nyolc osztályos. Ezekben önálló gazdaasszonyképzést nem folytattak, de a lányok háztartástant és szabás-varrást is tanultak. Ezek az alapfokú mezőgazdasági népiskolák maguk is szerveztek kívülállóknak tanfolyamokat.³¹

---

28 Az épületegyüttest az 1880-ban építőmesteri címet szerzett Kopeczky Raul tervezte meg. A tanépületet átalakították egyszemélyesé, a háztartási épületet korszerűsítették, volt még gondnoki, személyzeti épület, vendégház, két istálló, magtár, kocsiszín, 4 cselédlakás, méhes, baromfitelep, üvegházak, igazgatói lakás stb. A zuhatag kutak már 1905-től működtek. *Bencze I. né.*, 1938., 7–11. és *Köztelek* 1924. jún. 25. II. 625.

29 Neve 1932-től Budapest Fővárosi Községi Gazdasági és Háztartási Iskola. *Csiki L.*, 1943. 66. 175.

30 Két gazdasági akadémia, a komáromi mezőgazdasági szaktanító intézet, 15 földműves iskola került az utódállamokba, 45 önálló gazdasági népiskola maradt. *Vincze F.*, 1937. 36.

31 1921. XX. tc. és 130 700/1922. tc. és 1938/109.388. V. K. M. rendelet, 1940. X. tc.

Tizenhat középfokú mezőgazdasági tanintézet alakult fiúk számára, többségük „Mezőgazdasági Középiskola” néven 1922–1943 között.³² 1938-ban a leányok öt középfokú gazdasági intézményben tanulhattak, az eddig említettek kivül 1924-től Kiskunfélegyházán és 1941-től Sopronban is.³³ Ebben az időszakban már a katolikus női szerzetesrendek is bekapcsolódtak a tanköteles korú, vagy az annál idősebb leányok képzésébe az iskolai oktatás keretében. A Jézus Szíve Néplányai két évfolyamú háztartási és gazdasági iskolája Pécelen 1937-ben nyitotta meg kapuit, ahol 80 fővel indult meg az oktatás.³⁴ A líceumokban fontos tantárgyak voltak a háztartástan, egészségtan, szabás-varrás-hímzés, illetve a polgáriból hozott ismeretek továbbfejlesztése. A két világháború között mezővárosok, nagyobb falvak módosabb, törekvőbb parasztlányai szívesen iratkoztak be polgári iskolába, a legmódosabbak bentlakásos líceumba is. Az itt szerzett ismereteiket otthon, saját falusi környezetükben gyümölcsöztették, mind a főzés, befőzés, betegápolás, gyereknevelés, higiénia stb. területén. A Dél-Dunántúlon a bajai, pécsi, szigetvári, kaposvári, nagyatádi, zalaegerszegi, keszthelyi líceumok voltak a legkeresettebbek a parasztlányok körében. De a falvakban lakó apácarendek az elemi iskolákban és az iskolán kívül is foglalkoztak a leányokkal, hogy azok megfelelő háztartási ismereteket sajátítsanak el. Mesztesyön az 1872-től ott szolgáló, óvoda és zárdaiskola alapító Krisztus Szeretet Leányai Apácarend³⁵ tagjait emlegetik ma is szeretettel, hogy milyen sok jót tettek a falu népével. Gyógynövény-, kertészeti, háztartási ismeretekre is tanították a leányokat az iskolán kívül is. Tanfolyamokat is szerveztek.

A kecskeméti gazdasági tanítónőképző 1926-ban felvette az alapító miniszter Darányi Ignác nevét.³⁶ A minisztérium annyira elismerte mind a gazdasági tanítónőképzők tanárainak, mind az alsó-, mind a középfokú gazdasági szakiskoláknak a szerepét az iskolán kívüli mezőgazdasági ismeretterjesztésben is, hogy 1936-tól mindegyik neve mellé oda kellett írni a Gazdasági Szaktanácsadó Intézet nevet is.

A bécsi döntéssel visszatért országrészekben újra fellendült a szakiskolákat és tanfolyamokat alapító kedv. Ekkortól a kétéves, részben 10 hónapos bentlakásos háziasszonyképző iskolák szervezése vált aktuálissá: 1938-ban Komáromban, 1939-ben Bárcán, majd Kecskeméten, Szikszón, Újvidéken, Debrecenben, Székelyudvarhelyen, Pécsen.³⁷ Ezekhez az intézményekhez tangazdaság, majorság és gyümölcsös is tartozott, mint a korábbi középfokú gazdaasszonyképzőkben is. De létrejöttek egyéves iskolák is. Érdekesen alakult a középfokú iskolák és tanfolyamok száma (1. táblázat). A bárcai iskolával kapcsolatban Banke Antal szakfelügyelő kiemelte rádiós előadásában, hogy inkább paraszti származású leányokat kívánnak képezni. Indokolásában látszik, hogy a vidék táplálkozásának színvonalát nem tartották megfelelőnek. „A tejet, a gyümölcsöt leginkább nyersen fogyasztják, főzeléket minél kevesebbet esznek, és sokat vétenek az egészségügyi

---

32 1922. Orosháza, 1923. Békéscsaba, 1925. Gyöngyös, 1926. Budapest, 1927. Szarvas, 1936. Kecskemét, 1937. Bácsalmás, 1938. Székesfehérvár, 1939. Kassa, 1940. Debrecen 1941. Berettyóújfalú, Csurgó, Marosvásárhely és Újvidék, 1942. Szeghalom és Sepsiszentgyörgy.

33 Kiskunfélegyházi Constantinum Római katolikus Mezőgazdasági Leányiskola csak 1938-tól lett középfokúnak minősítve, 1941-ben Sopronban a Szent Orsolyarendi kat. Vincentianum Leány Mezőgazdasági Középiskola nyílt meg. *Csiki L.*, 1943. 73–74.

34 Az iskola ismertetője MMgMA II. Szakoktatási Gyűjtemény 636.

35 Pontosabb neve a „grazi Pauli Szent Vince Leányai” *Gaálné Jáger M.*, 2002. 143–44.

36 *Csiki L.*, 1943. 75.

37 Iskolaismertető: Bárca 1938, MMgMA II. 639, Komárom 1940. II. 882. Székesfehérvár II. 641, Újvidék II. 638. Szikszó 1943. II. 640.

követelmények ellen is magukon, ruházatukon, lakásukon. Emiatt nagy a községünkben a tuberkulózis halálozási arányszáma, a gyermekhalandóság. Ezért kellene a példaadók, a tanultak, hogy irányítsák, vezessék a többieket.”³⁸

*1. táblázat. A középfokú háztartási iskolákról és tanfolyamokról
1943-ban Csiki László összesítése alapján*

AGRICULTURAL, HOUSEKEEPING SCHOOLS AND COURSES FOR WOMEN IN 1943
M I D D L E L E V E L S C H O O L S

1. From 1910 – KECSKEMÉT Agricultural and Housekeeping Schoolmistress Building Institute
2. From 1908 – BUDAPEST Hungarian Institute for Women's Teaching (called Amizoni)
3. From 1913 – PUTNOK ... (previous institute : „Hungarian Royal Housekeeping School”)
4. 1924 – PUTNOK „Hungarian Royal Institute of Higher Level Girl's Building”
5. From 1924 – BUDAPEST ... (previous school: „Course on Gardening and Housekeeping”)
1932 – BUDAPEST ... Village Agricultural and Housekeeping School of Capital Budapest
6. From 1924 – KISKÚNFÉLEGYHÁZA... „Constantinum Rom. Cath. Agricultural Girl's School”
7. From 1941– SOPRON ... „Vincentianum Agricultural Secondary School of the Orsolya order”

M I D D L E L E V E L C O U R S E S

TWO YEARS TECHNICAL COURSES
HOUSEKEEPING AND

State establishment: Hódmezővásárhely
Nagyvárad

Székesfehérvár

Ecclesiastical Rom. Cath. Budapest

Lutheran: Aszód

ONE YEARS AGRICULTURAL AND

FURTHER TRAINING COURSES

State establishment: Székesfehérvár
Nagyvárad

Ecclesiastical: Rom. Cath.: Budapest

A háztartási iskolák és tanfolyamok működése a második világháború alatt sem szünetelt, a nehéz évek után pedig új lendülettel folytatódott, újak is alakultak. A celldömölki iskola beszámolójából kiderül, milyen nagy lelkesedéssel kezdték meg az oktatást 5 tanulóval, 6 tanárral, hiányos készletekkel 1946-ban. Az iskolai oktatáson kívül a tanárok vándor- és ezüstkalászos gazdatanfolyamokat is tartottak, részt vettek a népi kollégiumok szervezésében.³⁹

³⁸ Rádiós Gazdasági Előadások 1939. XII. 20. sz. I. még *Rendek M.*, 1990.

³⁹ MMgMA II. 572. M. Áll. Gazda- és Gazdaasszony képző Iskola Celldömölk. Beszámolója 1947. április 13-án.

3. kép. Gobbi Hilda és osztálytársai az 1930-as évek elején ünnepi matróruhájukban Putnokon.
Gömöri Múzeum

4. kép. Ünnepi magyarruhás (Bocskay) leánycsoport 1938-ban az eucharisztikus kongresszus idején Putnokon. Ebben vonultak fel Budapesten, az élen matyó ruhás leány vitte a zászlót.

Andók György gyűjteményéből

Kérdésként merül fel, hogy a háztartási illetve gazdaasszonyképzők tanulói mit tanulhattak a táplálkozás színvonalasabbá, változatosabbá tétele, korszerűbb konyhaeszközök felhasználása érdekében. Ehhez érdemes megnézni a kecskeméti gazdasági tanítóképző bevallott célkitűzéseit: 1. „A polgári konyha összes teendőiben való kiképzés 2. Termelési, értékesítési eljárások megismerése, melyek a szegény néposztály foglalkozási körében különösen fontosak és a nép jólétének emelésére alkalmasak 3. Szem előtt tartani a tömegélelmezés olcsó és célszerű keresztülvitelét.”⁴⁰ Ezenkívül az egészségi, tisztasági szempontok ismertetése a háztartás vezetésében is felmerült minden iskolatípusnál és tanfolyamnál. Ezt szolgálta már az iskolában a főzésnél, laboratóriumban használt kötények, fityulák, majd köpenyek használata is, a szigorúan vett tűzhelytisztítási gyakorlatok. A tanárok ismertették, de reklámozták is a legújabb és akkor korszerűnek tartott háztartási eszközök használatát, akár magyar gyártmány, akár külföldi volt az.

E gyakorlati célok mellett hangsúlyozták minden iskola és tanfolyam esetében a hazafias nevelés fontosságát, ezt ruházatukban is érzékeltették. A háztartási tanfolyamok és iskolák leányai általában megtanultak „magyar ruhát” varrni maguknak sötétkék vagy fekete anyagból. A putnoki iskolában volt a tanórákon viselendő pöttyös formaruha, ünnepre matrózruha még az 1930-as években is (3. kép). De az 1936. évi eucharisztikus konferenciára a budapesti felvonulásra fehér „bocskay” ruhában mentek el (4. kép). Ezután volt nekik sötét színű zsinórozott ünnepi öltözkékük is. Legtöbb adatot, fényképet a putnoki intézmény életéről sikerült találni. Az 1926. évi iskolaismertető arról írt, hogy a tanulók tárgyi hozzájárulása a tanításhoz abban is megnyilvánult, hogy kést, villát, evő- és kávéskanalakat, mély-, lapos- és kistányért, kávéscsészét is kellett vinniük magukkal, ezeken kívül pohártörölt, 3 asztalkendőt, 12 személyes abroszt. A fényképeken úgy tűnik, hogy később az iskolának egységes, saját tálalókészletei voltak, hiszen a terítés igényessége is cél volt. Később tányért, evőeszközt nem kellett magukkal vinniük, csak a második világháború után, amikor az iskola nem rendelkezett a korábbi edénykészletekkel.

A putnoki tanárok közül Benczéné Lang Irénről biztosan tudjuk, hogy Münchenben végzett kétéves háztartási iskolát. Putnokon volt az iskola megalapításánál, évtizedeken keresztül oktatta a háztartástant, háztartási vegytant és élelmiszerismeretet. Az 1930-as években tankönyveket is írt, melyeket az első és második osztályokban használtak („A könnyű főzés titka” 1934, „Gyümölcs és zöldség eltevése” 1935 és 1936, „Helyes táplálkozás” 1940, 1943.) című könyveket.⁴¹ Nem titkolta már a könyv címében sem, hogy a „finom és polgári konyha” számára írta le receptjeit, s ezt tanulták az iskolában. Ennek megfelelően alakították ki a tűzhelyeket és a konyhai eszközöket. A 20. század elején már a falusi háztartásokban is kezdett általánossá válni a fafűtéses takaréktűzhelyek használata. A háztartási tanfolyamokon szintén ezeket használták, bár igyekeztek minél takarékosabb tűzhelyféléket alkalmazni. Putnokon 1926-ban alacsony kis gáztűzhelyek sora mellett tevékenykedtek a leányok a tankonyhában (5. kép). Egy későbbi kb. 1938-ban felvett jelenetben szögletes csempékkel kirakott oldalú, nagyméretű tűzhely látható, melynek két csöve fent a szoba sarkában egy tartályba torkollik,⁴² legalább 6–8 nagy méretű fazék elfért a tetején. Körülötte az egyik oldalon az asztalnál tésztasütéssel foglalkoznak, kézi daráló és habverő rézüsttel is használatban van, a tűzhely másik

40 Cvetkovits F., 1930. 783.

41 1937. évi tankönyvjegyzék Gajáry L., 1938. 52. Benczéné Lang I., 1934. 1935. 1936. 1943. mindegyik több kiadást is megért.

42 MMgMA II. 885/6.

5. kép. Tanulókonyha Putnokon az 1926. évi iskolaismertetőből, alacsony, kis gáztűzhelyek mellett dolgoznak a tanulók. Gömri Múzeum 89.146.1

oldalán befőttek, mérleg és daráló van az asztalon. A jelenet beállított, lehet, hogy nem a tankonyhában, hanem az épület közkonyhájában készült. Ugyanitt van laborjelenet is. Az 1937/38. évi jubileumi iskolakötet szerint 1937-ben két darab villany- és két szénfűtéses tűzhely mellett tevékenykedtek a leányok. Az I–II. osztályosok az „egyszerű magyaros polgári konyha” ételeit, a III. osztály pedig az ételkülönlegességeket és a diétás konyha ételeit tanulták meg készíteni. A konyhában az első két osztály tagjai 10–12 között, a harmadikosok 10–13 között csoportokra osztva dolgoztak. Az élelmiszerek mértékének megállapítása, kimérése, az étlap-összeállítás a növendékek közül kijelölt gazdaasszonyra hárult. A növendékek külön gazdaasszonykörbe is beiratkoztak és fizették a tagsági díjat.⁴³ Az étel-előkészítés és -feldolgozás színvonala nem haladta meg az igényesebb polgári háztartásokét, háztartási gépeket alig használtak. Nagyüzemi módszereket a tejfeldolgozásnál tanultak (tej pasztörözése, vaj- és sajt készítés) mutattak, s talán a sertésfeldolgozás és bizonyos ételtartósítási eljárások. Iskolai kirándulások alkalmával tejgyárban és húsüzemben jártak.⁴⁴ Az igényes, tetszetős terítésre sok gondot fordítottak, egy vagy két napos volt beosztva a terem előkészítésével, a terítéssel, az edény leszedésével és a terem kitakarításával. A putnoki háztartási épület ebédlőjéről a II. emeletről 1938-ból van egy felvétel terített asztalsorral. Nem hiányozhatott egyetlen asztalról sem a friss virág egy-egy cserépköcsögből, a vizeskancsó, a terítékek (két tányér fejenként, evőeszközök, szalvéta, pohár) mellől. A nagy szekrény sor tetején népi cserépedények: korsók,

43 Gajáry L., 1938. 38.

44 Gajáry L., 1938. 20.

kancsók, kanták sorakoznak.⁴⁵ A putnoki háztartási iskolában kezdettől fontos cél volt, hogy a főzelék- és gyümölcsfélék tartósításával kiterjedten foglalkozzanak az órákon. Az 1938-ban rendezett Országos Mezőgazdasági Kiállításon a hímzések, ruhaköltemények mellett patentos üvegekben termények, tartósított gyümölcsök, savanyúságok sorakoznak, kisebb palackban szörpök.⁴⁶ Kapitán Mária, aki 1930-tól Kecskeméten dolgozott és vándortanfolyamokat szervezett, tankönyveivel, előadásaival fontos szerepet játszott az iskolai oktatásban, tanfolyamokon, rádiós műsorokban is: megjelent munkái az „50 ebéd”, „Gyümölcs és zöldség hazai konzerválása”, „A sertés házi feldolgozása”, „A család ételmezésének könyve”.⁴⁷

A kecskeméti gazdasági tanítónőképző, mint az összes működő gazdasági tanár-nő útra bocsátója szintén ezt a színvonalat képviselte és még inkább etalonul szolgált a többi iskolának. Egy konyhafelvételeen épp olyan csempés, nagyméretű takaréktűzhely van, mint Putnokon, csak a tűzhely fölötti fal is csempés, füstcsöve nem látszik, valószínű villanytűzhely. A laboratórium is jól felszerelt. Az itt működő tanárok előadásainak kéziratjai közül több fennmaradt, sőt néhány tanítvány szakdolgozata is. A Budapesten működő tanárok közül is többen írtak megfelelő tankönyveket, népszerűsítő füzeteket. Ramsayné Kozó Irma 1936-ban kiadott Háztartási útmutatója magas színvonalon foglalta össze az addigi eredményeket. Tankönyvnek szánhatták, mivel a Földművelésügyi Minisztérium jelentette meg.⁴⁸ Dr. Kollmanné Lemhényi Dávid Andrea Háztartási ismeretek és gyakorlatok című tankönyvének előszava nagyon sokat elárul az akkori szakiskolák és tanfolyamok körülményeiről. Budapesten a Székesfőváros Prohászka Ottokár utcai hároméves Háztartási Továbbképzőjében tanított és tartott gyakorlatokat. Ezenkívül előadott a Székesfővárosi Népművészeti Bizottságnak a Gázművekkel karöltve rendezett főzőtanfolyamain is rendszeresen. Pontosan hivatkozott a felhasznált nemzetközi⁴⁹ és a magyar szakirodalomra, megnevezi tanárait,⁵⁰ akiknek előadásait hallgatta. Külön megköszönte Gundel Károly segítségét, az ő éttermében szerezte a legtöbb gyakorlatot. A szakirodalomból ismert idegen kifejezéseket igyekezett magyarul körülírni illetve megfelelő magyar neveket illetni. Könyvében háromféle konyhatípust vett figyelembe: a legegyszerűbb polgári konyhát, a gazdaságosan vezetett vendéglátóipari konyhát, valamint az ún. nemzeti konyhákat, a magyarost, a franciát, bécsit, illetve általában nemzetközi szinten ismert ételeket. A polgári iskolák negyedik osztályának, a líceumoknak és az „új rendszerű” (különböző típusú háztartási iskolákat érthet ezen) leányiskoláknak is, de a továbbképző tanfolyamok hallgatóinak is készítette munkáját. A konyhai technikák és ételféleségek számbavételénél megjegyezte, hogy a német Frauen Akadémiák mintáját követte. A leírásokat nagyon fontosnak tartotta, mert hosszú évek alatt azt tapasztalta, hogy kevesebbet tudnak tanulni a hallgatók, ha a gyakorlati idő ételreceptek leírásával megy el, ahelyett, hogy a tanárok újabbnál újabb technikai trükköket árulnának el. Inkább nagyon részletes tankönyvet akart rendelkezésre bocsátani részletes receptekkel, amelyet bárki megért. A leírások középpontjába az ebédet állította, 100 ebéd étrendjét figyelembe

---

45 MMgMA II. 887/4/1.

46 MMgMA II. 887/1/1.

47 Kapitán M., 1933. 68. 1936. 62. 1941. 32. 1941. 70. Az „50 ebéd” 22 kiadást ért meg.

48 MMgMA II. 851.

49 Dr. Kollmanné Lemhényi Dávid A., 1941. Élelmiszerkémiái, élettani, fiziológiai, konyhatechnikai és diétákkal kapcsolatos művek.

50 Dr. Soós Aladár, konyhatechnikai, Farkas Géza élettani előadásai.

véve 600 ételfélét írt le. A budapesti háztartási iskolákban főként gáztűzhelyeket használtak, ezek kezelését, a rajta készíthető ételek sütési-főzési idejét éppúgy ismertette, mint vidéki hallgatóinak a szén- és fatüzelésű tűzhelyekkel történő munkákat, technikákat és időtartamokat.

Már az első világháború idején és utána készültek szórványosan prospektusok a takarékos főzésről, ínségételekről. Az 1920-as évektől a polgári rétegek elszegényedése miatt ismét napirendre került a takarékoság kérdése, de az orvostudomány eredményeinek megfelelően az egészséges, vitamindúsabb, gyümölcsben, főzelékfélében gazdagabb és változatos étrend is nagyobb hangsúlyt kapott. A minisztérium által propagált *A magyar nép táplálkozástana* című füzet a burgonyás, tejes ételeket és italokat, az olcsó tésztákat propagálta, de nem annyira táji jellegzetességeket vett sorra, hanem a közétkeztetésben is elterjedt technikákat. A búzaliszt és gríz helyett a kereskedelem által is javasolt burizs és köles felhasználását javasolta.⁵¹ A háború alatt az ételreceptek között egyre inkább szerepeltek a hús nélküli „hamis” jelzővel illetett levesek, de pl. „hamis halszelet” is és olyan ételek, amelyekbe húskonzervet vagy gombát tettek. Programmá vált a zsír helyett az olajjal való főzés. Egy előadásból kiderült, hogy az olajjal történő főzés a gyimesi csángóknál általánosabb volt, mint a zsírral való. Egy összefoglalóban a tanárnő arra készítette hallgatóit, hogy a beszerzési gondok miatt mindenütt, ahol csak lehet díszkertek, gyümölcsösök, üres telkek, kopár lakóudvarok helyén létesítsenek zöldségeskerteket falun és városon. Tanácsot is adott arra nézve is, hogy miként oldják ezt meg.⁵² 1942-ben Kassán előadás hangzott el „A háborús idők háztartásában jelentkező hiányok és azok pótlására irányuló törekvések” címmel.⁵³ Beszélt a rizsföldekről a Hortobágyon, kávétermelésről Békés megyében, a cukorrépa fokozottabb terjeszkedéséről és német exportjáról. Sorra vette, hogy a megszokott, de már hiányként jelentkező ételnyersanyagokat miként kellene helyettesíteni:

- a zsírt növényi olajokkal (napraforgó, szója, tök, szőlő, paradicsom és dohánymagból), margarinnal lehet pótolni,
- a zsíros rántás helyett száraz rántást vagy lisztes, tejes, tejeles habarást alkalmazni
- tésztát lazítani zsír helyett burgonyával is lehet,
- búzalisztet kenyér, palacsinta stb. készítése esetén köles-, szója-, bab-, burgonyaliszttel lehet pótolni egészében vagy keverten. Érdekes, hogy a kukoricalisztet nem említi,
- cukor pótlását mézzel, vagy cirok szárából való szörppel lehet megoldani, befőttekbe rum és más alkohol részben pótolja a cukrot,
- a tojást nehéz pótolni, megkísérelték porított sütőtökkel, tojáskonzervekkel, tojássárgája illetve tojásfehérje porral, tejporból való tojáspótlóval. Tésztát célszerű tojás helyett sárgítani: szójaliszt, sütőtöklé, sárgarépa, paprikás tej alkalmazásával,
- a gyarmatáru fűszerek beszerzése nagy gond, ezeket nemigen tudták pótolni, főként a borsot nem,
- babkávét helyett a már egyébként is bevált pótkávékkal éltek, vagy vegyítették babkávétal,
- a külföldi teák helyett „magyar” teákat (hársfa, kamilla, citrompótlóval) javasolt,

51 *Dr. vitéz Kolgyári L.*, é. n. 16.

52 MMgMA II. II. 852.

53 Büky Gabriella m. kir gazdasági segédtanár előadásának gépelt szövege MMgMA II. 862.

- csokoládéptótlót készítettek cukor, gesztenye, cikórialiszt, szentjánoskenyér, mogyoróliszt vegyítésével, (de hiányzott belőle a theobromin),
- propagálta vitaminptótlékoknak a pritamint, vitaprix készítményeket, melyeket a főzés végén tettek az ételbe.

A háború utáni időben az élelem beszerzése gondot okozott, ezért az ellátáshoz hozzá kellett járulni a bentlakásos iskolákba járóknak. Putnokon havonta személyenként: 10 kg kenyérliszt, 5 kg főzőliszt, 0,80 kg zsír, 0,30 kg cukor, 2 kg bab, 2 kg borsó, 10 kg válogatott burgonya, 15 db tojás, 0,50 kg füstölt szalonna, 1 kg füstölt hús, 0,50 kg lekvár, 0,20 kg mák vagy dió, 0,50 kg só, 0,50 kg mosósószappan és 40 Ft. Az étrend ebből bizonyára nem túl egészséges. Zsírral, szalonnával főztek, füstölt húsos leveseket, sok tésztát. Bizonyára a kerti terményekből kiegészítették ezt. Még edényeket is kellett hozniuk: 1 db egyliteres főzőfazekat, 1 db egyliteres főző lábost, mindkettőre fedőt, fakanalat és tésztaavágót.⁵⁴

Egy 1947/48. évi összeírás főként a Dunától keletre és északkeletre fekvő területek mezőgazdasági női szakiskoláit vette számba: Állami Mezőgazdasági Középfiskola volt 5 helyen (Amizoni-féle budapesti, a Prohászka és a Maglódi útiak Budapesten, a putnoki és a jánosalmi), kétéves gazdaasszonyképző működött 7 helységben (Eger, Jászberény, Kecskemét, Pestszentlőrinc, Pécel, Pomáz, Szikszó), kétosztályos gazda- és gazdaasszonyképzők leány tagozattal dolgoztak 7 helyen (Monor, Nagykőrű, Sárospatak, Nagytétény, Szeged-Röszke, Heves, Kalocsa), négyosztályos gazdaasszonyképzőt tartottak számon négy helységben felekezetek működtetésével (Köszeg, Pécel, Sopron, Hódmezővásárhely), 10 hónapos gazdaasszonyképzőt szerveztek felekezetek öt helyen (Elek, Pécs, Pécel, Szikszó, Pomáz), és Mezőgazdasági Leányközépfiskolákat 16 helyen írtak össze.⁵⁵ Bár az elnevezések nagy tarkaságot mutatnak és nehéz kiigazodni, azért kiderül, hogy ugyanazon intézményben esetenként hosszabb és rövidebb időtartamú képzéseket is tartottak.

A földosztás után a kormány is feladatának tekintette a széles körű mezőgazdasági felvilágosító munkát, támogatta a mezőgazdasági és háztartási iskolákat, tanfolyamokat, hogy az újjazdák is boldogulni tudjanak kicsinyke földjükön. Eleinte a korábbi hagyományok alapján működtek ezek az intézmények. A népi kollégiumok külön hangsúlyozták, hogy új tehetségek kinevelését nagyon fontosnak tartják. A celldömölki iskola céljai között szerepel ez a tétel is: „intézményünk ...szellemi esztergapad, ahol a falusi vadhajtasokat lenyesik anélkül, hogy fájdalmat okoznának ... és segítségével addig ismeretlen tehetségeket hoznak felszínre.”⁵⁶

Az 1950-es években minden középfokú, mezőgazdasággal, háztartási ismeretek terjesztésével foglalkozó iskolát egységes elnevezéssel igyekeztek megkülönböztetni a másfajta iskoláktól, a tanmenetüket egységesítették. A gazdaasszonyképzők háztartással, szabás-varrással-hímzéssel kapcsolatos tananyaga kimaradt belőle. Putnokon különféle átalakulások és különféle elnevezések után lényegében öt leány érettségijével 1951-ben befejeződött e korábbi iskolatípusnak a működése. A középszintű mezőgazdasági képzésben részt vett fiúk és leányok azon túl bármelyik egyetemen vagy főiskolán tanulhattak tovább. Egy ideig működött itt felsőfokú mezőgazdasági technikum is. Az 1989.

54 Iskolaismertető 1947/48. MMgMA II. 884.

55 MMgMA II. 647/1

56 *Rendek M.*, 1990.

évi rendszerváltás után újra szerveződtek gazdaasszonyképzők,⁵⁷ Putnokon csak pár évig működött.

Iskolán kívüli gazdasági és háztartási tanfolyamok, szak- és továbbképzések módjai, tanárai, hálózata a 19. század végétől az 1920-as évekig

A földműves iskolák szaktanárai már a 19. század végén tartottak iskolán kívüli személyeknek is két-három hónapos háziipari oktatással egybekötött tanfolyamokat. Ezekben az években a parasztság elszegényedése egyes vidékeken olyan mértékű volt, hogy gazdasági tanárok, helyi értelmiségiek, maga a földművelésügyi minisztérium is igyekeztek e hátrányos helyzetű rétegeknek téli munkaalkalmakat illetve kereseti lehetőséget nyújtani. Téli háztartási tanfolyamokon vessző, gyékény kitermeléssel, vessző-, csuhé-, gyékényfonással, fafaragással, szövással, hímzéssel, csipkeveréssel foglalkoztak a résztvevők. A nemzetközi, országos és helyi mezőgazdasági kiállítások helyet adtak a mezőgazdasági és háziipari tanfolyamok résztvevői által készített munkáknak is, és ezzel inspirálták őket a további tanulásra. Évről évre más-más mezőgazdasági szakiskolák mutatkozhattak be az Országos Mezőgazdasági Kiállításokon. A putnokiak 1938-ban Tóth Jenő-vándorszerleget nyertek munkáikkal.⁵⁸ Az alsó- és középfokú iskolákban – mint fentebb ismertettem –, akár szakiskolákról, akár általános ismereteket adó iskolákról van szó, lehetőség nyílt arra, hogy háztartási, egészségügyi, esetenként mezőgazdasági ismereteket szerezhessenek a tanulók. Mivel a parasztfiataloknak csak egy része került be ezekbe az iskolákba, szükségessé vált, hogy az iskolai oktatáson kívül is átadják a szükséges ismereteket, és a begyakorlásra is lehetőséget biztosítsanak az iskolaköteles koron túl lévőknek is. Nemcsak alapképzéseket, hanem továbbképzéseket is tartottak. Mivel a parasztfiatalok többsége inkább csak a téli időszakban ért rá, a tanfolyamok gerincét férfiak számára az ún. téli gazdasági tanfolyamok képezték. A vándortanfolyamok hálózata a tanítóképzőkben felállított 2–4 hónapos gazdasági tanfolyamok rendezésével és az ott felállított gazdasági tanszékekkel függött össze.

A 20. századi tanfolyamok alapját a putnoki m. kir. háztartási iskolánál először 1911-ben, később pedig évenként három ízben – szeptember, december és március 1-jei kezdettel – rendezett háztartási tanfolyamokkal vetette meg a földművelésügyi miniszter. Eredeti célja a 15. életévüket betöltött, és legalább az elemi iskola 4. osztályát elvégzett gazdaleányoknak a háztartási teendőkben való elméleti és gyakorlati szakszerű kiképzése volt. 1912-ben az országot hét kerületre osztották és mindegyiknek székhelyet jelöltek ki (Szeged, Pozsony, Pécs, Nagyvárad, Kolozsvár, Sátoraljaújhely és Sopron), ahova 2–2 gazdasági tanítónőt helyeztek. Minden körzet teljes háztartási felszerelést kapott ingyen. Nemcsak a székhelyeken, de másutt is, ahol a földművelésügyi miniszter kijelölte, vándor háztartási tanfolyamokat tartottak. 1913-ban már 34 tanfolyamot tartottak 914 résztvevővel, 1914-ben 42 helyen 1036 fővel. A háború alatt a foglalkozásokat szüneteltetni kellett, s csak 1929-ben indíthatták meg újra. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége választotta öttagú bizottság készítette elő és felügyelte ekkor egy ideig a tanfolyamokat. Hat teljes háztartási felszerelést biztosítottak, csak a szállítás díját kellett a résztvevők-

57 GMA 91. 38.12. Dr Fügedi Péter kéziratai az iskoláról és a gazdaasszonyképző iskolák, tanfolyamok kronológiájáról.

58 Reichenbach B., 1938. 308–9.

nek kifizetniük. 6 hetes (36 napos) tanfolyamon az egyik, a vezető tanerő tanította az elméleti tárgyakat, a főzést és mosást. Másik tanárnő oktatta a varrást, orvos adta elő az egészségtant és gyermekápolást. A tanítás ingyenes volt, a felmerülő költségeket (felszerelések tárolása, szállítása, szállás, nyersanyagok) „étkezési költség” címén számolták el, hozzávetőleg 10 P-t fizettek be a beiratkozáskor az 1930-as években). A rövid idejű tanfolyamokat inkább meg tudták fizetni a kisbirtokosok leányai, mint a jóval költségesebb három-, kettő- vagy akár egyéves gazdaasszonyképző iskolákat. Olyan helyre tették a tanfolyamokat, ahol tudták biztosítani a tantermet, konyhát, kamrát, mosó-, vasalóhelyiséget, a vezető tanárnő részére egy bútorozott szobát. Általában 18, legfeljebb 30 fős tanfolyamokat rendeztek.⁵⁹ Jelentkezni először a községi előjárásnál kellett. Az elméleti előkészítésen túl gyakorolták a főzést, mosást, vasalást, mindenféle házi munkát, fehérneműszabást és varrást. A gyakorlati órákon kisebb csoportokban vettek részt: 6–6 fő a főző- és mosó-, 12 fő a varrócsoportban, 3 naponként váltották egymást a munkában. A több éves gazdaasszonyképzőkben volt idő a különböző tudással érkezett tanulók egy szintre hozására. A rövid idejű tanfolyamok megkezdésénél az első feladat volt, hogy a tanárok alaposan tájékozódjanak, hogy mit tudnak már tanítványaik és milyen hagyományokat hoztak magukkal.

A főzés tanításánál a fő szempont az volt, hogy a polgári háztartásnak megfelelő ételek olcsó, de ízletes elkészítését sajátítsák el. E célból minden napra háromfogásos ebédet főztek, de sütöttek finomabb tésztákat és süteményeket is. Fontos volt a füzet vezetése, a receptek leírása is. Bevásárlást, étrendek összeállítását a vezető tanár segítségével végezték, megtanulták az ízléses terítésmódokat, felszolgálást, az edények és konyhaeszközök tisztán tartását. A napi program reggel 7 órától este 5 óráig tartott. Szombat délután kirándultak, azaz meglátogattak tanulásuk szempontjából fontos intézményeket pl. kertészetet, gazdaságot, tejüzemet, csecsemőotthont.

Fennmaradt egy hathetes vándortanfolyam tervezete 1938 januárjából. Mivel kétféle „putnoki” jelzőjű étel is szerepel benne, valószínűsíthető, hogy Putnok körzetében tartották, vagy onnan érkezett tanárnő vezette. Jelzi, hogy csak a szállásért és ételmezésért, illetve az ételnyersanyagokért kellett fizetni. A sütés-főzésből a tanfolyam végén nyilvános vizsgán kellett szerepelni, kiállítás is rendeztek. A tanulók önellátóak voltak főzés, takarítás, mosás, sürolás, a fémedények szidolozása, mosogatás, takarítás tekintetében. A munkák beosztása a tanár feladata: „A gazdaasszony kiméri az ételalapanyagokat a kezében lévő füzet alapján, figyeli mindenki munkáját, menet közben magyaráz, bemutat bizonyos technikákat az egész csoportnak, figyel az ízléses tálalásra, a felszolgálásra, az étkezés utáni munkákra. A főzés tananyagában sajátos táji jellegű (*székelygulyás, hajdú gulyás, székely tokány, kolozsvári káposzta, debreceni karaj, somogyi galuska, putnoki pástétom, putnoki tészta, tarhonya, puliszka, cibere leves, lebbencsleves*), országosan elterjedt ún. magyaros (*gulyás, töltött káposzta, korhelyleves, kaszáslé, halászlé*), az európai, főként a szomszédos népek asztaláról ismert ételek (*podlúvka, cseh fánk, olasz tojás, olasz leves, bajor rostélyos*) is szerepeltek. A vendéglátó ipar és a cukrászdák terjesztette ételkülönlegességek sem hiányozhattak pl. *Stefánia torta, pozsonyi kifli*. Szám szerint 220 étel van e listán készítési technikájuk alapján csoportosítva. A tanfolyam ideje alatt természetesen nem mindegyik jelzett ételt gyakorolták, csak a fontosabb technikák mindegyikéből egyet: pl. egy-két fajta húsleves, rántásos, habart leves, tésztaféle, gyümölcsleves,

---

⁵⁹ Szávai F., 1996. 74. Csiki I., 1943. 813—817.

gyúrt, kelt tésztát, rétes, palacsinta, kalács, piskóta, porhanyós és vajas tészta készítését. A cél a takarékoság, változatosság, ekkor már az egészségügyi szempontokat is hangsúlyozták. A rövid idő miatt a saláták, savanyúságok, befőttek és a diétás ételek készítése nem szerepelt ebben a tanrendben. De az étrendek kialakításánál fontos szempont volt az ebédek, vacsorák, reggelik, húsos és nem húsos étrendek összeállítása. Az ünnepi ételsoroknál a helyi szokásokat is figyelembe kellett venniük.⁶⁰ Alexy Julianna tanfolyamvezető módszertani előadásában hangsúlyozta, hogy a tanulók gyakorlati óráin főként azokat a feladatokat kell elővenni, amelyek nem helyettesíthetők az elméleti órákkal: kenyér- és kalácssütés, szappan készítése, illetve főzése lúgkőből vagy anélkül, kályhák és tűzhelyek tisztítása, gyümölcsök és zöldségfélék télire történő tartósítása, sertésvágás és házi feldolgozása.⁶¹

A 10 hónapos háztartási tanfolyamokat alapfokú gazdaasszonyképzőnek tartották, ahova a 15. életévüket betöltött, már nem iskolaköteles lányok jelentkezhettek. Az intézmény nevében szerepelt az „iskola”, mert az elméleti oktatás mindig valamelyik téli gazdasági iskolában történt. Hivatalosan alsó fokú szakoktatási intézményként tartották számon. Fennmaradt egy 1934-ből származó, a minisztérium ügyiratszámát is tartalmazó tanfolyamtervezet. Tudatosan törekedtek a „falusi leányok családanyai és háziasszonyi hivatásra való nevelésére”, hogy a család gazdasági üzemében megállják a helyüket. A tanulóidőből az elméleti oktatás öt hónapig tartott (IX. 1.–X. 25. és IV. 1.–I. 29.) az iskola területén tartották, a gyakorlatokat és a tanácsadást a „növények otthonában” (XI. 1.–III. 31.). Ami a táplálkozást illeti, a tanmenet szerint tanultak számtanból árszámítást, jövedelmi előirányzatot, étlapszámítást, mértanból pl. a kert területéhez képest a szükséges palánták, vetőmagok mennyiségét, a háztartási ismeretek köréből a fűtés, a háztartás kapcsolatát a gazdasággal, szakszerű háztartási könyvvezetést. A táplálkozás alapanyagaiból sorra vették: a tej- és tejtermékeket, tejes ételeket, a baromfiús szerepét, disznóölést és sertéshús-tartósítást, leveseket, főzelékeket, húsokat körítésekkel, egytál-ételeket, ételsorok összeállítását. A táplálkozás jellegéből a vegyes és a növényi táplálkozást, a nyers koszt kérdéseit és diétás ételeket tárgyalták. Gondot fordítottak a terítés, tálalás, felszolgálás módjaira, fűszerek, élvezeti szerek és italok kiválasztására. További témák: a tartósítás módjai, a termények kiválogatása, ételőkészítés, a célszerű edények és eszközök ismerete, befőttek készítése, főzelékek eltevése sóban, sós vízben történő savanyítása. A gyakorlat a konyhatechnikai ismeretekben erősítette meg a tanulókat.⁶² A putnoki iskola gondolt az érettségizett és a már végzett középiskolás leányokra is, akiknek többsége nem a falusiak közül kerülhetett ki. Az 1930-as években nyaranta négyhetes háztartási tanfolyam elvégzéséért 140 forintot kellett fizetniük.⁶³

A tanfolyamok szervezéséhez idővel újabb központokat alakítottak ki: 1942-ben Aszódon az evangélikus egyház, Budapesten és Hódmezővásárhelyen a római katolikus egyház, Nagyváradon és Székesfehérváron az állam szervezésében működtek ilyen központok. Egyéves továbbképző tanfolyamokat Budapesten két helyen is, ezenkívül Nagyváradon és Székesfehérváron is rendeztek.⁶⁴ A központokból szervezték távolabbi

60 MMgMA II. 865.

61 Alexy Julianna, A háztartási vándortanfolyamok vezetőinek szerepe a falu gazdaasszonyainak körében. Berettyóújfalú 1940 körül. Előadás kézírata. MMgMA II. 627. tanfolyamok.

62 MMgMA II. 625/2.

63 Ismertető... 1936. MMgMA II. 883.

64 Csiki L., 1943. 76–77.

vidékekre a rövidebb ideig tartó nyári vagy téli tanfolyamokat, a helyi értelmiségiek, vezető emberek segítségével (2. táblázat).

*2. táblázat. Az alsó fokú háztartási iskolákról és tanfolyamokról
1943-ban Csiki László összesítése alapján*

LOWER LEVEL HOUSEKEEPING SCHOOLS AND COURSES IN 1943
SCHOOLS

Sate establishment:	Ecclesiastical establishment:
Bárca	Rom. Cath.: Pécel
Debrecen	Calvinist: Pécs
Komárom	
Székelyudvarhely	
Szikszó	
Újvidék	

AGRICULTURAL, HOUSEKEEPING WANDERING COURSE

In 1943 in 27 locations with diverse places.

AGRICULTURAL PUBLIC ELEMENTARY SCHOOLS

In 65 towns or market towns for mainly boys and rarely for girls too.

*Újfajta állami, egyházi szervezésű tanfolyamok, továbbképzések, programok
az 1920-as évektől*

Az 1920-as évek második felétől nagyszabású iskolán kívüli mezőgazdasági szakoktatási program indult,⁶⁵ amely részben szemléletváltozást idézett elő a falusi családokban, különösen a fiatal házaspárok gondolkodásában. Felújították az első világháború idején kihagyásokkal működő vándortanfolyamokat, egyre több téli gazdasági iskolát szerveztek fiatal férfiaknak először 1920-ban Pápateszéren, 1927–28-tól kezdve újabb lendületet vett a bentlakásos téli gazdasági iskolák alapítása. A fiatal férjeket a falvakban tartott téli esteken feleségük is elkísérte az előadásokra. Arany- és ezüstkalászos, zöldmezős gazda címet is nyerhettek a részt vevő férfiak. Somogyi adataim szerint elismerés övezte a falvakban a gazdasági iskolát végzett – többnyire módosabb – gazda ifjakat. Úgy mondták, ezek másképp viselkedtek, mint a többiek, szebben írtak, világosabban beszéltek gazdasági kérdésekről, a világ dolgairól. A saját családjukban változtatni akartak higiéniai kérdésekben, pl. nem hagyták, hogy a kisgyerekeket szájon csókolják, vagy, hogy együtt aludjanak a kisgyerekek a nagymamával, ha beteg volt a házban már orvost hívtak, odafigyeltek az étrend változatosságára, egészségesebb voltára.⁶⁶

A vándortanfolyamok tartásához az 1920-as évektől szükségessé vált a vándortanárok képzése, mert a még aktív tanárok mellett nyugdíjasokat is be kellett vonni a munkába. 1928-tól négyhetes tanfolyamokon vándortanárokat képeztek Magyaróváron, 24

65 A téli gazdasági képzés célja ekkor az alsófokú mezőgazdasági képzés korszerűsítése, alkalmazkodás a változó körülményekhez. A tervezet 1922. febr. 21-én a 26.652/IX. A. 1. sz. FM rendeletben fogalmazódott meg.

66 Csökölyi, kutasi gyűjtéseim Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára 1334, 1335.

tanfolyamvezetőt 13 hónapos képzésre küldtek el. 1936-ban tizenegy tanítóképző, illetve tanítónőképző intézetbe gazdasági tanárokat osztottak be.⁶⁷ Az 1920-as évek végétől gazdasági témájú rádióelőadásokat is szerveztek, az 1930-as években a női hallgatóságnak⁶⁸ riportok és előadások keretében népszerűsítették a háziasszony- és gazdaasszonyképzőket és tartottak a női munkaköröket érintő előadásokat is. Több tanulót a rádióban hallottak készítették arra, hogy háztartási iskolát vagy tanfolyamot elvégezzenek. Kedveltek voltak falun és városon a sütés-főzésről szóló rádiós előadások, ezek receptjeit feljegyezték. A rádiós előadások könyvalakban is megjelentek, mint a rádiós receptes könyv.⁶⁹ A Földművelésügyi Minisztérium 4800 helységben népkönyvtárakat is létesített, ahol ezt igényelték a helyi egyesületek.

Az iskolán kívüli oktató, nevelő és népszerűsítő propagandák másik vonulata a nyugat-európai mintára meghonosodott tanfolyam jellegű népfőiskolai mozgalom volt az 1920-as évektől kezdve.⁷⁰ A mozgalom csúcspontja az 1935–45 közötti időszakra esett. Többnyire egyhetes tanfolyamokat tartottak. Az egyházak tevékeny részt vállaltak a szervezésben. Legfőbb témái voltak a magyar sorskérdések, az ifjúság helyzete, a család védelme, a falvak kulturális életének gazdagítása, gazdálkodásuk korszerűsítése. Az egyházak képviselői figyeltek arra, hogy a hazánkban élő nemzetiségek számára is legyenek rendezvények, és fontosnak tartották a leányok képzését is (Nagytarcsa, Gyenesdiás, Veszprém). Pécelen női vezetőképző tanfolyam is indult 1934-ben. A mezőgazdaság kérdéseit nagy érdeklődés kísérte (Pilisén 1930-tól), mind a KALÁSZ, a KIE, KALOT mozgalmak is csatlakoztak ehhez. Néhány helyen a KALÁSZ mozgalomnak saját épülete és gazdasága is volt. Azok a leányok, akik részt vettek ezekben a mozgalmakban, szemléleti változásokon mentek keresztül, megfigyelhették mások szokásait, ruházatát, viselkedését, s ez hatással volt otthoni tevékenységükre. Úgy tűnik, hogy a népi írókkal szemben ezeknek a mozgalmaknak a képviselői jobban értékelték a helyi hagyományokat, nem az elmaradottságot kifogásolták bennük. Néhány korabeli képes lap, képes újság szívesen közölt képeket, riportokat a parasztélet jobbítására törekvő mozgalmakról, bemutatta ünnepeiket, hétköznapjaikat.⁷¹ Az állam a területi mezőgazdasági kamarákon keresztül igyekezett e mozgalmakon keresztül a középfokú szakoktatást megvalósítani, főképp a kisgazdákat segíteni.

Magánkezdeményezések a községekben főző-, befőző-, cukrásztanfolyamok, orvosok előadásai az egészséges étkezésről

A 20. század eleji paraszti visszaemlékezések szerint az újdonságok átvételében igen fontos szerepe volt a községek szellemi (orvos, tanító, tanítónő, lelkész, papné, ezek gyermekei), gazdasági (agronómus, felvásárló, kereskedő) vezetőinek. Ezek tartották a

67 225.157/1936. sz. rendelet, L. Csiki L., 1943. 78.

68 Rádiós Gazdasági Előadások: pl. Kapitan Mária: A háztartási vándortanfolyamok munkája, Az előrelátó háziasszony időszerű teendői. Banke A., A Putnoki Gazdasági Felső Leánynevelő Intézet, A putnoki Gazdasági Felső Leánynevelő Intézet GMA 91.38.1. A bárcai háztartási tanfolyamról is volt riport.

69 *Somogyvári Gy.*, 1943. 189.

70 Franciaország, Anglia, Dánia, a skandináv államok, osztrákok, németek. 1914-ben volt az első Kecskeméten. 1921 Esztergom, Dorog, Tát, 1924 Pécs, 1925. Senta stb. *Szávai F.*, 1996. 17–18.

71 Pl. Pócsmegyeri leány téli egybe ruhában, maga varrta melles kötényben, bőszyknás, kendős asszonyok, rokkán dolgozó nők Pilisén, tejfórralás takaréktűzhelyen, tejszűrés stb. MMgMA VII. 5088. 2704.

kapcsolatot az országos kezdeményezések szervezőivel, részt vettek szövetkezetek (hitel-, tej-, begyűjtési-értékesítési stb.), egyesületek, falusi könyvtárak szervezésében, maguk is tartottak előadásokat, meghívtak előadókat, járattak újságokat, egyeseknek rádiója is volt. A tanárok, esetenként a kereskedők, ügynökök szerveztek varrógépes, hímző-varró-, főző-, cukrász-, egészségügyi előadásokat. Nagykorpadon erre így emlékeztek: „Az asszonyoknak volt varró, sütő-főző tanfolyam. A tanító szervezte több éven keresztül, úgy 4–5 évenként. Én 1940–42-ben jártam, de volt előbb is. A sütő-főző tanfolyamvezető Nagyatádról jött, idősebb nő. A cukorsüteményeket az 1930-as években kezdték készíteni nálunk, addig a lakodalmakban a piskóta volt a jobb sütemény, nagy kiflik, kuglóf, forgácsfánk is. Tortát abban az időbe Nagyatádról hozták a cukrásztól... pörkölt (grillázs) tortát akkor itt Lábodon készített egy asszony...” Gondoltak a nagyobb vendégségek alkalmával az igényesebb, tetszetősebb terítésmódokra, sőt egyik falu asszonyai meg is szólták a másikat, ha ott nem elég szépen rendezték el az asztalt.

A satócsboltok a napközbeni találkozások színterei voltak. Az asszonyok körülnéztek az áruk között, érdeklődtek róluk, tanácsokat kértek, egymás között tapasztalatot cseréltek. A férfiak eleve azért mentek „be a faluba”, boltba, malomba, kocsmába, hogy társalogjanak, „politizáljanak”. Az 1920–30-as évektől kezdve már számolni kell azzal, hogy a parasztfiatalok közül a magasabb iskolákat végzett nők, a tanfolyamok résztvevői változtattak a szemléleten, részük volt az újfajta igények kialakulásában, újdonságok terjesztésében. A sütés-főzésben, háztartásvezetésben, gyermeknevelésben segítettek szomszédnőiknek, recepteket közvetítettek, újságokat adtak kölcsön.

A mezőgazdasági szakképzésben részt vett rétegek

A 20. század első felében a gazdaasszonyképzők illetve háztartási iskolák hallgatói elsősorban a polgárság, azaz a középosztály családjából kerültek ki, sokan értelmiségi, tisztviselő családból, részben módosabb iparosok, kereskedők köréből. Kevesebb számban előkelőbb birtokos családok, magas rangú tisztviselők, volt dzsentri családok leányai. Alig 5–10%-ra tehető a módosabb paraszti körből bejutott tanulók részvétele. Ezeknek a leányoknak az iskola elvégzése növelte jó férjhez menési lehetőségeiket, mert önálló gazdaasszonyként, nagy háztartás vezetőjeként is megállták a helyüket. Az elszegényedő középosztály gyermekei viszont el tudtak helyezkedni magánbirtokokon, intézményekben (kórház, szálloda, gyermekintézmények), részben tovább tudtak tanulni pl. egészségügyben. A falusi, mezővárosi származású leányok hazatérve továbbíthatták ismereteiket. A polgári iskolákban, líceumokban a polgárok gyermekei mellett szép számmal vettek részt módosabb parasztlányok is. Külön jelentőséget kell tulajdonítani a mezővárosi parasztpolgári rétegek tanuló leányainak is. Az iskolát elhagyók otthon saját háztartásukban igyekeztek a „városi” ízlést, igényeket megvalósítani, családjuk körében terjeszteni, közös étkezések, ünnepek alkalmával tudásukat másoknak is átadni.

A rövidebb idejű háztartási, sütő-főző, egészségügyi tanfolyamokon inkább részt tudtak venni parasztlányok nemcsak a módosabbak, de a tanulni vágyó szegényebbek is, mert az alacsonyabb részvételi díjat könnyebben meg tudták fizetni, és kevesebb ideig kellett a családi munkákban őket nélkülözni. E tanfolyamokon és különféle helybéli előadásokon, foglalkozásokon részt vevők példaképpen álltak a község népe előtt, így tudásukat továbbadták. A mezőgazdasági ismeretterjesztés, háztartási tanfolyamok hatása

csak alig érvényesült az uradalmi cselédek körében, onnan nem járhattak a cselédek lányai tanfolyamokra.

Eredmények

A mezőgazdasági szakoktatás 20. századi megszervezése mind a városi, mezővárosi polgárok, mind a módosabb és kevésbé módos parasztok háztartásvezetésére, női munkaköreinek megszervezésére erőteljesen hatott. A 20. századi konyhatechnikai (gáz-, villanytűzhelyek, gőzzel működtetett fazekak, darálók stb.) újítások bevezetése, elterjesztése éppúgy feladata volt az iskoláknak, mint a táplálkozáskultúra alapos átalakítása. Fontos volt az egészségi szempontok, a korcsoportok, betegek élettani sajátosságainak figyelembevétele, a körültekintő higiénia megvalósítása is. Ugyanakkor a tetszetős, étvágygerjesztő terítés, megfelelő étrend, a korábbinál sokkal többféle étel, az igényesebb polgári konyha, vendéglátóipari és nemzetközi konyha ismerete is köszönhető e nevelésnek, de luxus igények is érvényre jutottak.

A paraszti közösségekben az 1920-as évek végétől észrevehető, hogy hatottak a tanultak a korszerűbb életvitelre. Többféle zöldség, gyümölcs termesztése, fogyasztása, a konzerválási módszerek körének bővülése, a korábbinál változatosabb, egészségesebb étrend kialakítása következett be (több leves-, főzelékféle, mártás, többféle húsétel: rántott, töltött, vagdalt húsból való ételek, tartósított gyümölcskészítmények, saláták, köretetek). A sertésfeldolgozás is jelentősen átalakult a városi szakemberek hatására.⁷² Nagy dologidőben többféle zöldfőzeléket kezdtek fogyasztani. De a nagyobb ünnepekre nem az egészségesebb, hanem a presztízst mutató étrendek gazdagítása maradt jellemző. A figyelmet ráirányította a betegek, öregek, gyermekek, főként a csecsemők számára hasznos diétára. Az orvosok, védőnők hatására komolyabban vették a tisztaság, a higiénia kérdéseit. A táji táplálkozási különbözőségek eltérései csökkentek, átvették más tájak, de más nemzetek ételeit. A közkonyhák és a vendéglátóipar készítményei is részben elkerültek a paraszti konyhára. Változott a konyhatechnika, az edénykészlet, igényesebbek lettek – különösen vendégeskedések alkalmával – a tetszetős, a városi mintákat követő tálalási módokra is. A hétköznapi tisztasági követelményeinek fontos mottói voltak: „kerüljön abrosz mindig az asztalra, asztalkendő mindenkinek, legyen meg mindenkinek a saját evőeszköze, tányérja, pohara és az ragyogjon a tisztaságtól”. Azaz a közös tálból való evés hamarosan kezdett megszűnni, de az egy üvegből való ivás is. A konyhában elterjedt magas kredenceknek, kisebb szekrényeknek köszönhetően a legtöbb edény zárt helyre került és nem rakódott rájuk a por. Változott mind a tálaló-, mind a tárolóedények anyaga és a velük való technikák milyensége is.

---

⁷² T. Bereczki I., 1997. 107–117., Knézy J., 2006. 60–66.

IRODALOM

Banke Antal

- 1939 Kisgazdák leányainak kiképzése. A háztartási (gazdasági) vándortanfolyamok szakfelügyeletével megbízott m. kir. gazdatanár. Rádiós előadások XI. évf. B sorozat 8. f. 18.

Barótiné Stégmüller Mária

- 1911 A zöldség és gyümölcs feldolgozása. Budapest. M. kir. Földművelésügyi Miniszter Kiadványai 12. sz. 34.
1911 Háztartásról. Budapest, Pallas ny. M. kir. Földművelésügyi Minisztérium Kiadványai 13. sz. 49.
1925 A főzőlédáról. Budapest, Élet Ny. Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége 19.

Bencze Imréné Láng Margit

- 1934 Könnyű főzés titka. Putnok, Tapody Nyomda 33.
1935 Gyümölcs és zöldség eltevése. Elméleti és gyakorlati kézikönyv receptekkel. 2. kiadás Ózd, a szerző kiadása 96.
1938 Visszaemlékezés az elmúlt 25 esztendőről. In: (szerk.: *Gajáry László*, A putnoki m. kir. gróf Serényi Béla Gazdasági Felső Leánynevelő Intézet és Gazdasági [háztartási] Szaktanácsadó Állomás értesítője az 1937/38. évről.) Ózd 7–11.
1940 Helyes táplálkozás. Legújabb tapasztalatok alapján összeállított receptekkel. 2. bővített kiadás. Miskolc, a szerző kiadása

T. Bereczki Ibolya

- 1997 Változások a sertéshús feldolgozásában a 20. században. In: *Romsits Imre–Kisbán Eszter* (szerk.): A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. Kalocsa 107–117.

Bodnár Mónika (szerk.:

- 2001 Putnok monográfiája. Putnok

Csiki László

- 1941 Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása és mai helyzete. Budapest
1943 Mezőgazdaságunk kialakulása és mai helyzete. Bővített újrakiadás Budapest

Czvetkovits Ferenc

- 1930 Magyarország mezőgazdasági szakoktatása. A földművelésügyi miniszter kiadványa 4. Budapest 938.

Fenton, Alexander

- 2005 The Scottish Women's Institutes: a case study of their impact on twentieth century eating habits'. In: *Ossy, J, Derek–Petranova, Lydia* (eds.) The diffusion of Food Culture in Europe from the late Eighteenth Century to the Present Day' Prague 54–73.

Fülöp Éva Mária

- 2002 Miniszteri pályaképek. In: (szerk.): *Estók János–Fehér György–Gunst Péter–Varga Zsuzsanna*: Agrárvilág Magyarországon (1848–2002). Budapest 346–374.

Gaálné Jáger Márta

- 2002 Mesztegnyő. Száz Falu Könyvesháza, Mesztegnyő

Gajáry László

1938 A putnoki m. kir. gróf Serényi Béla Gazdasági Felső Leánynevelő Intézet és Szaktanácsadó Állomás Értesítője az 1937/38. évről. Ózd

Godina-Golija, Maja

2005 Felcita Kalinšek and her influence in Slovenien eating habit's, In: *Oddy, J, Derek–Petranova, Lydia* (eds.): The diffusion of Food Culture in Europe from the late Eighteenth century to the present Day Prague 194.

Honcová, Jaroslava

1988 Beitrag tschechischer Haushaltungsschulen zur Entwicklung der Landwirtschaftlichen Wissenschaft und der Lebensweise der Landwirte. In: Acta Museorum Agriculturae Praugae 47–51.

Horváth Mihály (szerk.)

1988 A magyar nevelés története. Budapest 231.

Iskolaismertető

1926 A putnoki m. kir. Felső Leánynevelő Intézet ismertetése. Budapest 16.

1936 M. kir. gr. Serényi Béla Felső Leánynevelő Intézet és Gazdasági Szaktanácsadó Állomás. Putnok, Miskolc é. n. Ludvig István könyvnyomdája

1946 A putnoki M. Állami Mezőgazdasági Leányközépiskola ismertetése. Putnok, Tapody–Klein Nyomdája

Kapitán Mária

1933 50 ebéd. Felelet a mit főztek kérdésre Budapest. A szerző kiadása. Európai Nyomda, 68.

1936 Zöldség és gyümölcs házi konzerválása. Budapest. A szerző kiadása. Európa Nyomda, 70.

1941 A család ételmezésének könyve. A szerző kiadása. Budapest Európa Nyomda, 62.

1941 A sertés házi feldolgozása. Budapest. A szerző kiadása. Hungária Nyomda. 32.

Knézy Judit

2005 Innovations in food culture among the rural communities of Hungary. In: (ed.): *Derek J. Oddy–Lydia Petranova: The diffusion of food culture in Europe from the late Eighteenth Century to the present Day. Prague* 135–151.

2006 Újítások a falusi közösségek táplálkozásának kultúrájában Magyarországon. (1920–1970) Somogyi Múzeumok Közleményei 17. 55–66.

Kolgyári László

é. n. A magyar néptáplálkozás. Budapest, a M. kir. Földművelésügyi Minisztérium kiadványai 16.

Kollmanné Lemhényi Dávid Andrea

1939 Háztartási ismeretek és gyakorlatok könyve. Budapest

Kosáry Domokos

1988 A felvilágosult rendiség oktatástügyi törekvése. In: (főszerk.): *Horváth Márton: A magyar nevelés története. Budapest* 211–246.

Lukácsy Sándor (szerk.)

1854 A magyar nők Házikönyvtára I–III. Pest

Mársits Rozina

1902 Háztartástan felsőbb és polgári leányiskolák részére. Budapest, Singer és Wolfner 112.

- Nagy Sándor* (szerk.)
1978 *Pedagógiai Lexikon*. III. Budapest
- Nagyváthy János*
1820 *A magyar Gazdaasszony*. Pest
- Orosz Lajos*
1962 Nőnevelési reformtörekvések Magyarországon, az intézményes nőnevelés, munkaiskolák (1777–1867). In: *A magyar nőnevelés úttörői*. Budapest
- Pedagógiai Lexikon*
1978 *Pedagógiai Lexikon* III. Főszerk.: *Nagy Sándor*. Budapest 448.
- Ramsayné Kozó Irma*
1936 *Háztartási útmutató*. A m. kir. Földművelésügyi Miniszter kiadványai 48. sz. Budapest 159.
- Reichenbach Béla*
1938 *A mezőgazdasági szakoktatás kiállítása*. Köztelek ápr. 10. 19–30. sz. 18. évf.
- Rendek Magdolna*
1996 *Gazdaasszonyképzés az alsó fokú mezőgazdasági szakképzésben*. Új Pedagógiai Szemle augusztus–július
- Sajóhelyi Béla*
1883 *Háztartástan*. Polgári és felsőbb iskolák számára. Budapest. Eggenberger Nyomda, 96.
- Schwartz Edit*
1938 *Nőnevelés és oktatás a 19. században Magyarországon*. Debrecen
- Sebestyén Károly*
1890 *Háztartástan polgári és felsőbb iskolák számára*. 2. kiad. Budapest 288.
- Somogyvári Gyula* (bev.)
1942 *Rádió szakácskönyv*. Összegyűjtötték a Magyar Rádió „Mit főzzünk?” c. előadását tartó háziasszonyok. Budapest, Franklin Nyomda 158.
- Szávai Ferenc*
1996 *Gazdaképzési rendszerek*. A mezőgazdasági szakképzés története a 19–20. századi Európában. Budapest, Pannónia könyvek 300.
- Tessedik Sámuel*
1786 *A parasztember Magyarországon mitsoda és mi lehetne...* Németből ford. *Kónyi János*. Pécs, 5–508.
- Vörös Eszter*
1860 *Gazdaasszonyok könyve*. Pest
1870 *Gazdaasszonyi előcsarnok*. Kis leánykák számára. Pest, Emich Gusztáv kiadása 102.
1872 *Ügyes szakácsnő*. In: *Közhasznú családi könyvtár* 8. Pest, Franklin K. 144.
- Vincze Frigyes*
1937 *Szakoktatásunk múltja és jelene*. Budapest
- Vincze László*
1953 *Tessedik Sámuel élete és pedagógiai munkássága*. *Pedagógiai Szemle* 4. sz.

THE IMPACT OF HOUSEKEEPING SCHOOLS AND COURSES ON DIETARY CUSTOMS IN THE 20TH CENTURY

This paper will include discussion of the following points:

a) Preliminary models of domestic economy and agricultural schools in the eighteenth and nineteenth centuries

For example, Szarvas, a “Practical economy school” with agricultural and housekeeping theory and practice, was opened for 7–13 year-old peasant boys and girls and operated between 1782 and 1806. In Keszthely the “Georgikon” agricultural school for boys existed between 1796 and 1849 and as a domestic economy school for noble girls between 1808 and 1811.

b) Agricultural Schools

In the first decades of the twentieth century and agricultural school for teachers for boys was founded in Komárom, and, in 1910, a domestic economy school for female teachers was founded in Kecskemét. Furthermore, in 23 institutes for teacher training, domestic economy faculties were opened. Schools for females, which taught cooking, housekeeping, and gardening, and boarding schools for girls which also taught these subjects, were opened (partly as a civil initiative) with governmental direction: from 1908 “Amisoni” in Budapest; Agricultural Secondary Schools in Aszód in 1908, in Putnok in 1913 and 1924, in Kiskunfélegyháza in 1924, in Budapest in Maglódi line in 1932, in Pécel in 1937 etc. These were one-year and three-year schools. From 1918 onwards, domestic economy classes were held for girls in the higher elementary schools and lyciums too. From the 1930s, schools training females in clerical work were also opened.

c) Courses held outside the schools from the end of the nineteenth century until about 1950.

Nearly all of the teachers of agriculture and domestic economy in elementary and middle-level schools, held courses, such as, home craft, housekeeping, and household economy courses, and there was an entire network of travelling teachers who taught these courses in the countryside.

d) New governmental programmes for professional training in domestic economy at the end of the 1920s

There were also lectures on the radio and in the press on the topic, and public libraries were opened in many villages. During the 1930s, writers on rural affairs, churches, and people’s academics (KALOT, KIE), sought to further the process of improvement in peasant life.

e) Civil initiatives in the villages

These provided cooking, preservation, and confectionary courses, and there were lectures by doctors concerning healthy nutrition.

f) Societal participation in initiatives

The different strata of society took part in these initiatives and their broad effects. The secondary schools were preferred mainly by girls from families of middle classes, the courses were famous under the girls of peasants families.

g) The result of all these initiatives?

A more modern household economy was developed, which included the consumption of more vegetables and different kinds of fruit; there was a broadening of methods of preservation, and the overall provision of healthier nutrition (mostly for children, ill, and old people). The production of new dishes (more soups, vegetable dishes, sauces and meat dishes), gradually led to a blurring of differences in local nutrition, as well as the introduction of international cuisine.

Judit Knézy

SZOKÁS – JOG – HAGYOMÁNY HEGYALJÁN. FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS KORLÁTOK A HEGYALJAI BORÁSZATBAN

HAJDÚ ILDIKÓ

Tokaj-Hegyalja ma az ország egyik legismertebb borvidéke, amely számos tekintetben sajátos törvényekkel és egyedi borkultúrával bír a 16. század óta. Neve napjainkra összefonódott a borral, mely mind az országban, mind Európában egy, csak ebben a régióban előállítható, egyedülálló bortípust, az aszút jelenti elsődlegesen. Létrejöttje azonban nemcsak a terület sajátos mikroklímájának köszönhető, hanem azoknak a különböző etnikumú, itt letelepedő emberek szaktudásának, tapasztalatainak is, akik az évszázadok során kikísérletezték és meghonosították azokat a szőlőfajtákat és termelési eljárásokat, melyek annak létrejöttéhez elengedhetetlenek. A sajátosan csak erre a régióra jellemző termelési mód és termék megjelenésében nélkülözhetetlen fontossággal bírt mind a mikrorégió klímája, mind az itt letelepedő etnikumok kulturális változatossága. Ezen tényezők eredményeként egy speciális, elsősorban a minőségi kereskedelemben értékesíthető termék jelent meg, amely lehetővé tette nemcsak a „zárt borvidék”-hez tartozó települések rohamos fejlődését a 16–17. századtól kezdődően, hanem a gazdaságnak egyetlen termék előállítására, a szőlőtermesztésre épülő átstrukturálódását is.

A bor és készítési technológiája nemcsak a gazdasági életnek, de a kultúrának is meghatározó elemévé vált. Számos hagyomány, népszokás szerveződött körülötte, amelyek ma a „tokaji bor”, a hegyaljai borkultúra fogalmában összegződnek. A borkultúra fogalma a Révai Nagy Lexikon szerint „a bor készítésével, kereskedelmével és fogyasztásával kapcsolatos anyagi és szellemi dolgok összessége.”¹ Benne foglalják a borhoz kapcsolódó gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők történelmi fejlődése és azok egymásra hatása. Tehát mindazon szokások és hagyományok köre, amelyek a termelési és fogyasztási folyamatok során ahhoz szervesen hozzákapcsolódtak. Ezen túlmenően azonban a szőlő művelését sem lehet kihagyni a definícióból, amelyet mint munkafolyamatot, az előző évszázadokban szintén számos hagyomány és szokás kísért. A jelenségek egy része a belső működést segítette, lehet azt mondani, szabályozta, ahogy a külső, a közösségen kívüli működést elsődlegesen a törvények nyújtotta határok szabályozták és stabilizálták. Ahhoz, hogy a borra épülő társadalmi berendezkedés hosszú távon működőképes lehessen, tehát mind a termelésben részt vevő szűkebb közösség, mind a nagyobb társadalmi környezet oldaláról informális és formális keretek közötti szabályozás létrehozására volt szükség. A társadalmi és gazdasági változások hatására azonban ezeket időről időre újra kellett értelmezni. A folyamat során gyakran bizonyos elemek átkerültek a formális keretek közé, míg mások – jelentőségüket, szerepüket elveszítve – a hagyományok és borkultúra területére vagy az informális korlátok közé „szorultak vissza”.

A régióban a gazdálkodásnak egy mindig kiemelkedő jelentőséggel bíró területe, a szőlőművelés és borkészítés a 18–19. században olyan jelentőségre tett szert, amely

---

1 Révai Nagy Lexikon

Hegyalján majdnem egyetlen termékre épülő monokultúras gazdaság kiépülését eredményezte. A Hegyalján folytatott intenzív szőlőművelés és borászat a helyi gazdaság legfontosabb ágazatává vált. Frisnyák Sándor szerint „értéktermelése többszöröse lehetett a területi aránynak,”² és ezáltal a lakosság legfőbb jövedelmi forrását jelentette. Gazdasági szerepe az évszázadok során, összetett társadalmi és gazdasági változások során alakult ki. Ezen folyamat időbeli változásait nyomon követve a szokások és viselkedésminták olyan aspektusait lehet vizsgálni, amelyekben megfigyelhető bizonyos elemek átterülésének folyamata a hagyományok, a szokásjog és a jog szférája között. Ezen tényezők ugyanakkor a helyi identitás és mindennapi élet meghatározó elemeivé is váltak. Fel lehet tenni tehát a kérdést, melyek azok a külső és belső tényezők, amelyek ezen elemek állandóságát vagy épp változását, átalakulását meghatározzák és mely elemek váltak a szokások, hagyományok vagy épp a törvények részévé és hogyan jelennek meg a mai borászatra épülő társadalmi csoport gondolkodásmódjában, viselkedésmintáiban és identitásában?

Minden társadalom és közösség működése során fennmaradásához és fejlődéséhez elengedhetetlen „korlátokat” állít fel, amelyekkel szabályozza a társadalmi interakciókat és kereteket teremt az optimális működéshez. Míg napjainkban ezek elsődlegesen a törvényekben, addig az előző évszázadokban és a zárt közösségekben a törvények gyökereit jelentő szokások, hiedelmek, viselkedésminták, majd a megszilárdulásukkal kialakuló hagyományokban öltöttek elsődlegesen testet. A gazdaságban a borászat mindig hangsúlyos területén ennek egy újabb szabályozási területe, a falutörvények, szokásjog és a hegytörvények is különösen fontos szerepet kaptak.

Ez a folyamat az állandóság és változás egymásra hatásának kontextusában szerveződik. Az állandóság, a konstans állapot a változással szemben konstituálódik és válik a helyi életviszonyok alapjává, amellyel a kiszámíthatóság, biztonság érzése megeremlődik. A szokások, hagyományok és törvények legfőbb ismérve a generációról generációra öröklés, amelyet azonban épp a változások tükrében újra és újra átértelmeznek. Az előbbi két aspektus jellemzője továbbá, hogy olyan összetett folyamatként szerveződnek, amelyek a múlt tevékenységeit a jelen szemüvegén keresztül értelmezve a jövő felé mutatnak irányt adott közösség tagjai számára. Az állandóság mellett, annak komplementer párjaként jelenik meg gyakran a hagyomány ellentétéként értelmezett modernizáció is, amely ha nem is szembenálló elem, de annak értelmezésében mindenképp elengedhetetlen tényező, jelentést ad annak. Ezen utóbbi fogalommal áll szoros kapcsolatban az innováció kérdésköre is. Egy-egy új módszer, eljárás bevezetése gyakran épp a termelőtevékenységet, annak szervezését vagy az előállított javak fogyasztását támogatja vagy segíti elő. Az innováció, a technikai, üzemszervezeti újítások, tehát – nagyobb léptékben – a mezőgazdasági forradalmak – „szoros kapcsolatban vannak egészen alapvető társadalmi változásokkal, az emberiség mind nagyobb része életszínvonalának emelkedésével.”³ Ebből eredően az innováció a tradíció, hagyomány opozíciójaként feltételezhető. Új elemek, minták megjelenése adott közösségben ugyanakkor eltérő eredményhez vezet, amely mind negatív, mind pozitív irányban elmozdíthatja egy rendszer működését. A külső körülmények és azok változásai – mint a társadalmi és gazdasági átalakulások – pedig a hagyomány elemeinek átértelmezését is maguk után vonhatják. A hagyomány,

---

2 *Frisnyák S.*, 1988. 26.

3 *Hoffmann T.*, 1975. 59.

szokás elemei koronként, az azt „használó” emberekkel együtt szerveződnek újra és ezáltal hol új tartalommal telítődnek, hol eltűnnek a mindennapi gyakorlatból. Bizonyos elemek, kulturális jelenségek azonban állandósulnak, és oly mértékben megszilárdulnak, hogy a hagyományok, szokások közül kilépve átkerülnek a jog területére. Ez a folyamat Hegyalján a szőlő- és bortermelés gazdasági tevékenységeinek – és azoknak a társadalom más területeivel való kapcsolatában – egymásra hatásában jelenik meg a legerősebben.

A gazdasági tevékenység olyan magatartás és cselekvés, amelyeknek eredményeként a társadalom tagjai a mindennapi létszükséglet kielégítésén keresztül, bizonyos technológiák alkalmazásával és bizonyos magatartásminták követésével – amelyek az egyes gazdasági tevékenységekkel kapcsolatban állnak – biztosítják fennmaradásukat. Ezek megvalósítására az emberi társadalmak különböző intézményeket hoznak létre. A gazdaság működésének biztosítására létrehozott intézmények pedig meghatározzák magát a gazdasági rendszert is.⁴ A gazdasági intézmények a fentiek értelmében tehát „olyan, emberek által létrehozott korlátok, amelyek strukturálják az emberi kapcsolatokat. Megkülönböztetünk ezek között formális korlátokat (mint a szabályok, törvények, alkotmány) és informális korlátokat (mint viselkedési normák, szokások, hagyományok) és ezek jellemzőit. Ezek együttesen definiálják a társadalmak és különösen a gazdaságok ösztönző struktúráit.”⁵

A gazdasági rendszer ezen intézmények összes alakzatát magában foglalja, és annak, mint egésznek a felvázolása láthatóvá teszi az intézményeket strukturáló gazdasági cselekvéseket és magatartásmintákat, amelyek szoros kapcsolatban állnak a kultúra területeivel is. A gazdasági tevékenységek folyamatos átalakulásával, átszerveződésével ugyanakkor a formális és informális korlátok elemei egyik csoportból a másikba kerülhetnek. A külső és belső változások során bizonyos elemek tekintetében a jogi szabályozás különösen fontossá válhat, míg más aspektusok esetében épp a változásokból következően azoknak a jog területéről való kikerülése figyelhető meg. Az előbbi folyamatot példázza az alábbiakban bemutatásra kerülő tokaji borkülönlegesség, az aszú, mint innováció megjelenése a 16. század folyamán, majd a gazdasági növekedéssel párhuzamosan a hozzá kapcsolódó tevékenységek egyre szélesedő körét érintő szabályok gyarapodása. Ezen utóbbi esetben ugyanakkor az is megfigyelhető, például a borhamisítások kapcsán, hogy negatív szokások szankcionálása gyakran jelentős hangsúlyt kap bennük. Ezek a változások ugyanakkor a társadalmi átalakulásokkal kölcsönös, oda-vissza ható viszonyban állnak. A társadalmi-gazdasági változások a fennálló formális és informális korlátok újraértelmezését maguk után vonják a társadalom fejlődésével párhuzamosan és új alapokra helyezik azokat.

1. A változás-állandóság folyamatait irányító külső-belső tényezők

Ezen területek és fogalmak főként a történelmi folyamatok kontextusában rajzolódnak meg. Míg a bor főként a belső fejlődés eredményeként alakult ki, a külső tényezők hatásáról sem szabad megfeledkezni. Bár létrejötté során is lehet találni külső erőket,

---

4 Pryor, F. 2005.

5 North, D. 1998. 79.; Idézi Pryor, F. 2005. 6–7.

amelyek befolyásolták kialakulását, a későbbiekben értékesítése során a külső tényezők döntő szerephez jutottak és a jogi szabályozás egyre erősödő szerepét eredményezték.

A külső és belső fejlődés változásai kapcsán azonban rögtön felmerül a hagyományserűség, a Kósa László által tradicionalitásnak nevezett jelenség problematikája, amely Hegyalja esetében számos kérdést vet fel. Kósa László megfogalmazásában „a tradicionalitás olyan, a társadalmi viszonyokból kinövő mechanizmus, mely az adott társadalmi-gazdasági állapotot, vele együtt pedig a kultúrát konzerválja, azaz ellenáll a felbontó-átalakító hatásoknak, akár külső eredetűek azok, akár a belső készíttetésű fejlődés termeli ki őket.”⁶ Hegyaljával kapcsolatban viszont épp a piactudományba való aktív bekapcsolódás zárja ki a kultúra konzerválódásának, a külső átalakító körülményeknek való ellenállás lehetőségét, de épp az átalakulásban megjelenve mégis annak jelenvalóságát. Azonban ahhoz, hogy a tokaji bor minden időben és térben ugyanazt jelentse, állandó, a külső faktoroknak ellenálló elemekre is szüksége volt. Konzerválni kellett bizonyos tényezőket, bizonyos társadalmi-gazdasági állapotot, amelyeket a jog rögzített, de a hagyományban gyökereztek. A tradicionalitás, a borászathoz is, mint „fékező, bizonyos állapotokat fenntartó erő”-ként,⁷ „korlátként” jelent meg. A tradicionalitás a társadalmi, főként gazdasági kényszerben gyökerezik, akárcsak a jog különböző írott és íratlan formái. Minden társadalom kijelöli kultúrája azon aspektusait, amelyeket mint hagyományokat értelmez és jelentéssel, történelmi hitelességgel tölt meg. Néha ez a folyamat a régi gyakorlatok folytonosságának felismerését jelenti. Más esetekben a múlt hangsúlyozását adja a formákhoz és gyakorlatokhoz, amelyeknek kevesebb folytonossága van, mint a kijelölt utalások. Valamit hagyományosnak nevezni, annak intézményesítését jelenti azáltal, hogy elmozdítja azt a kevésbé autentikus gyakorlattól, letisztítja a lényegét, támogatja társadalmi megjelenését, és magában foglalja annak szükségességét, hogy a jövőbe kell vezetni. A hagyomány legkevésbé abból a szükségletből származik, hogy az ismétlődő jelenségek által társadalmi gyakorlat alakul ki. A hagyomány sokkal inkább az értelmezés, a kiválasztás és megnevezés módjaként tételeződik, a társadalmi élet zűrzavarában tiszteletet keltő szabályok alapvető megfogalmazásaként.⁸ Az íratlan szabályok ezen csoportjának elemei azonban részévé válhatnak a formális korlátoknak, mint ahogy az Hegyalja esetében viszonylag korán végbement, a tokaji bor megjelenésével párhuzamosan. A hagyományok, szokások bizonyos kulturális jelenségei a szokásjog íratlan szabályai közé kerülve idővel átléptek az írott jog, a hegytörvények és falutörvények, majd az országosan hozott törvények csoportjába.

A szőlőművelés Magyarországon igen korai időszakról kezdődően kiemelkedő gazdasági szerepre tett szert, az ország megfelelő földrajzi és éghajlati adottságainak köszönhetően. Ezt mutatják a 11. századtól kezdve fennmaradt királyi dekrétumok, alapítólevelek is, amelyek a mezőgazdaság többi részétől elkülönítve, azokból kiemelten említik. A szőlő és borkészítés a kora középkortól megkülönböztető figyelemben részesült. A jelenség oka elsődlegesen abban keresendő, hogy a mindennapi élet állandó, fontos részét alkotta. Nemcsak az egyházi szertartásokban játszott meghatározó szerepet, hanem a rossz minőségű, vagy ihatatlan ivóvíz helyettesítőjeként is lényeges volt a mindennapok során. Ezen utóbbi tulajdonságának köszönhetően az iránta mutatkozó kereslet már a középkor folyamán meghatározó gazdasági terméké tette. A bor iránti kereslet jelentősen

6 Kósa L., 1992. 149.

7 Kósa L., 1992. 149.

8 The Dictionary of Anthropology, 470–471.

befolyásolta a termelést és kereskedelmet, valamint ezeken keresztül a termelők gazdasági mentalitását és a helyi, szőlőművelésre és borkészítésre épülő kultúrát. Az állandó és magas kereslet kielégítésének igénye az árutermelés ezen speciális területén ugyanakkor megkövetelte mind a termelés, mind a kereslet oldalán a stabilitást és kiszámíthatóságot, amely alapvető feltétele minden piaci működésnek. Ezt szolgálták a hagyományok és szokás területeiből kinövő szokásjog, rendeletek és törvények köre, amelyek helyi, regionális és országos szinten egyaránt, az egyes törvényalkotók igényei szerint, meghatározták annak kereteit és működését – mint ahogy azt már a szőlő- és bortermelés 11. századi, fentebb említett szabályozásai, vagy az extraneus városoknak az uralkodóktól nyert kiváltságai is mutatják. Bár a hegyaljai terület felemelkedése a 16. századdal vette kezdetét, annak későbbi jelentőségét már a megelőző évszázadok társadalmi eseményei is előrevetítették. A kereskedővárosok extraneus birtokosainak hegyaljai megjelenése a 15. századdal vette kezdetét. A szőlőtelepítések, szőlőtermesztés a 15. század végétől növekedik meg jelentős mértékben, hatásukra. Ahogy Ulrich Attila is említi, „a felvidéki városok ekkor már kiforrott szokásjoggal rendelkeztek,” amely nagyarányú szőlőbirtoklásuk okára is rávilágít.⁹ Szőlővásárlásaik szoros összefüggésben álltak azok tőkeerősségének növekedésével.¹⁰ A birtokosok a régió gazdasági jelentőségének felemelkedésével párhuzamosan egyre nagyobb gazdasági szerepre tettek szert. Saját érdekeiktől vezérelve pedig igyekeztek a maguk igényei szerint alakítani a régió bortermelését és értékesítését.¹¹

Tokaj-Hegyalja szempontjából a 16. századot követő évszázadok játszottak meghatározó szerepet. Hírnevének alapjait egy innováció, a régió mikroklímája révén előállítható különleges bor, a tokaji aszú „megalkotása” jelentette. Szirmay Antal zempléni középbirtokos és nemes, helytörténész, a hegyaljai borról szóló munkáiban az 1560-as évekre teszi kezdeteit. A legújabb kutatások szerint azonban már a század első felében elkezdtek aszút készíteni.¹² A háromszori kapálás, a szüret időpontjának késő ősze kitolásával megváltozott és javult a szőlő minősége, majd az aszúsodott szőlőszemek különválogatásával a 17. század folyamán megjelent az aszúbor is. Új termelési viszonyok alakultak ki ezzel a helyi gazdaságban. Az innováció sikere ugyanakkor, a termék iránt mutatkozó kereslet rohamos emelkedésével párhuzamosan, gyors társadalmi és kulturális változásokat vont maga után. A kereslet növekedésével megindult a régió borászatának és ezáltal gazdaságának fellendülése. A 16. századdal kezdetét vette a piacgazdálkodás kiépülése, amelybe minden társadalmi réteg és csoport igyekezett bekapcsolódni. Ezt tükrözte az a társadalmi folyamat, amelynek következtében a 16. század folyamán először a nemesek, majd a század második felétől, a felvidéki városok extraneusai által elkezdett úton haladva, a gazdag főurak is elkezdtek borkereskedelemmel foglalkozni, gazdasági előnyhelyzetük kihasználásával. Ahogy Komoróczy György írja: a „főurak és nemesek a haszon kedvéért oly mértékben foglalkoznak kereskedelemmel, hogy a gyengébbeket megfosztják a kereseti lehetőségtől.”¹³ A nemesség részvétele a hegyaljai bor kereskedelmében azonban nem a feltétlen értékesítési stratégiájuk révén hozott eredményeket

---

9 Ulrich A., 2003. 84.

10 Ulrich A., 2003. 89., Gecsényi L., 1972.

11 Komáromi É., 2006.

12 Csoma Zs., 2002. 34. Csoma Zsigmond Balassa Iván kutatásaira hivatkozva teszi az 1500-as évek első felére utalást.

13 Komoróczy Gy., 1944. 124.

Hegyaljának. Jelentősebb volt, hogy az európai nemesi, királyi udvarok felé meglevő társadalmi tőkékük, kapcsolataik révén számos főúri családhoz eljutott a tokaji bor.

Ezzel a gazdasági átalakulással együtt járt a szőlő termelésében és kereskedelmében részt vevő más társadalmi csoportok átstrukturálódása is. A hegyaljai települések paraszti rétegében a polgárosodás viszonylag korai jeleit lehet megtalálni. Ahogy a paraszti életformából a polgárosodás felé haladó paraszti rétegeknél megjelent a pénzgazdálkodás – főként a 18. századtól jellemzővé váló gazdasági folyamat hatására –, annak egyre hangsúlyozottabb szerepe nemcsak átalakította, formálta kulturális arculatukat, hanem elindította erőteljesebb vagyoni tagozódásukat is. Mindezzel együtt járt mentalitásuk átalakulása.¹⁴ A hegyaljai termelés „szabályainak”, módjainak rögzülésével meginduló egyre erőteljesebb kereskedelempolitika tehát a szőlőbirtokosok és az egész régió kultúráját és gazdasági mentalitását átszervezte.

A bor gazdasági potenciáljával, a szőlőbirtoklás az egész ország területén nemcsak fő megélhetési forrást jelentett birtokosai számára, hanem gazdasági szerepéből eredően a szőlő birtokló területeken a társadalmi felemelkedés eszközeként is szolgált.¹⁵ Az abból származó magas jövedelem a tőkefelhalmozás kiindulópontjává vált, amely az egyének életvitelén túlmenően, a borászatra épülő területek, jelen esetben Hegyalja, regionális felemelkedését is meghatározta. Az egyének életében játszott presztízs-növelő szerepen túl egy-egy település, régió fejlődésében is hasonló jelentőséggel bírt. A 18–19. században birtoklása rangjelző volt, egy-egy település, régió esetében is. A szőlőbirtoklás, a szőlőterületek nagysága a települések presztízsét növelte, szorosan összefonódva azok kereskedelmi szerepével. A borászat által erősödő gazdasági élet fejlődésével együtt, erős urbanizálódás ment végbe Hegyalján, a „vásárvonal”, valamint a kereskedelmi útvonalak mentén. Így vált jelentős településsé például az előbbi révén Szerencs, Tokaj, Sárospatak és Sátoraljajúhely, az utóbbi, Lengyelországba tartó útvonal mentén pedig Mád és Tállya.

A Hegyalját érintő első rendelkezések nem a területen születtek, hanem az extraneus városokban, amelyek felismerték a – hegyaljai – borban rejlő gazdasági lehetőségeket és azt saját hasznuk növelésére törekedtek erősíteni. A városok, mint a kereskedelem központjai fejlődésük érdekében mindig gazdasági előnyhelyzetek megteremtésére törekedtek. Ennek során lakosaik az uralkodóktól számos, a hegyaljai bort és kereskedelmét is érintő rendeletet, kiváltságot harcoltak ki maguknak, hiszen még a legzivatárosabb történelmi események közepette is, amíg a szőlőtőkék nem pusztultak el, állandó bevételi forrást jelentettek művelőik számára. Ebből eredően a szőlő minden korszakban az egyik legértékesebb ingatlannak számított.¹⁶ Így nagyobb városaink, mint például a Hegyalján is fontos szerepet játszó Kassa vagy Bártfa városai, már a 14. század folyamán olyan árumegállító jogot kaptak az uralkodótól, amellyel kizárták a külföldi kereskedőket a határon túlra, és így elérték, hogy a borkereskedelemről származó haszon a magyar kereskedőknél maradjon.¹⁷ Ezt az előnyüket egészen a 17. századig képesek voltak megtartani, és a legnagyobb felvásárló-terület képviselői, a lengyel kereskedők nem vásárolhattak bort személyesen az országban. A lengyel határokat lezárták, de velük együtt a Hegyalján élő görög és zsidó kereskedők helyzetének ellehetetlenítésére is törekedtek. A borértéke-

---

14 Kósa L., 1992. 147.

15 Magyar Néprajz

16 Feyér P., 1970. 22.

17 Feyér P., 1970. 24.

sítés közös megszervezése helyett a nemesség és a városi kereskedők igyekeztek a saját helyzetükben rejlő előnyöket minél jobban kihasználni.¹⁸

Élénk gazdasági fejlődés bontakozott ki ezeken a gazdasági és társadalmi alapokon, a 17. századtól kezdődően. Az árutermelésre és pénzgazdálkodásra épülő gazdaság pedig igen korán társadalmi változásokat generált, és a gazdasági mentalitás átalakulásának eredményeként „a magyar paraszti társadalom átlagánál életmódjában, szemléletében, szokásrendjében és világlátásában sokkal polgárosultabb, vállalkozó szellemű társadalommá” szerveződéshez vezetett.¹⁹ Tokaj-Hegyalján „a mezővárosi parasztpolgár fejlődés egész településláncolatban bontakozott ki [...] (Szerencs, Tállya, Mád, Tarcal, Tokaj, Abaújszántó, Erdőbénye, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Sárospatak, Sátoraljaújhely).”²⁰ Ahogy Kósa László a paraszti réteg 19. századi polgárosulásával kapcsolatban írja: „a tőkés társadalomnak önálló, munkaerejével és termelőeszközeivel rendelkező, vállalkozóképes és vállalkozó szellemű tagja lett.”²¹ Hegyalján azonban épp a szőlőbirtoklás nyújtotta kiváltságoknak köszönhetően már jóval korábban megindul ez a folyamat, a terület virágkorában, a 17–18. század folyamán.

Ezekben a századokban tehát az új termék iránti kereslet hatása alatt, számos téren a gazdasági érdekek által vezérelve egy egységesülő szokásrend, hagyományalkotás ment végbe Hegyalján. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban azt a tényt, hogy a korabeli szokások és hagyományok ma már nem tárthatók fel a maguk teljességében, az írott források hiánya miatt. Mai leírásuk – fennmaradt dokumentumok hiányában – elsősorban a jogban rögzült elemek meghatározásával és a napjainkban is élő, vagy felelevenített szokások, hagyományok felsorolásával rajzolható meg. Ezen utóbbiak pontos szerepének, jelentőségének meghatározását ugyanakkor tovább nehezíti, hogy ez az állapot is csak a 19. századig követhető vissza, valamint az, hogy a fennmaradt elemek, gyakran mint „revival”-ek élnek, a jelenkori körülmények között, új funkciókkal felruházva. Mégis e két irányból megközelítve mind a hagyomány, mind a jogalkotás folyamatának és összefonódásának számos pontja rekonstruálható.

II. A szokás, hagyomány és jog intézményeiben rögzülő elemek

Ahogy a szőlő birtokosait – elég itt példaként megemlíteni, hogy „a jobbágytelekkel ellentétben a szőlőbirtok adható, vehető, örökölhető és zálogosítható” voltát²² – a birtokosokat összefogó szervezeteket, mint a hegyközségeket is különleges jogok illették meg. A hegyközségek nem pusztán a szőlőhegyet védelmezték a birtokosok jogaival egyetemben, hanem magának a közösségnek az életében, irányításában is komoly szereppel rendelkeztek, döntési joggal bírtak.²³ Különleges vonásuk volt továbbá, hogy a hegyközségeken belül minden társadalmi réteget azonos jogok illették meg. Ezen tulajdonságából eredően tette lehetővé a szőlőbirtoklás a birtokosa részére a társadalmi felemelkedést. A hegyközségek, a belső fejlődés során, az életre hívott intézményekben a szőlőtermesz-

---

18 Komoróczy Gy., 1944. 118.

19 Takács P., 1988. 13.

20 Magyar Néprajzi Lexikon

21 Kósa L., 1992. 149.

22 Magyar Néprajz

23 Magyar Néprajz

téshez és borászathoz kapcsolódó szokásjog elemeit kötelező érvényűvé tették minden birtokos számára. Széles körben szabályozták a művelés és viselkedés alapvető normáit. Mind a szőlősgazdák vagyoni- és jogvédelmét, mind a kötelezettségeiket és ezen túlmenően a „szőlőhegyen való viselkedésnek a közösség által előírt normáit” is rögzítették.²⁴

Helyi szabályozás

Általánosan megfigyelhető a hegyközségi törvényeknél, hogy azok eltérnek egymástól, a gazdasági tevékenység más-más területére helyezik a hangsúlyt. A jelenség megmutatja, hogy valójában egy-egy közösség életében a borászat, szőlészet területén más-más tényező szabályozásában látták a legfontosabb problematikát. Emellett gyakran nem önállóan jelentek meg, hanem a falukönyvben, falutörvényekben, a falvak jogszabályalkotó tevékenységének ezen jellegzetes emlékeiben kaptak helyet. Ezek közül Hegyalján az egyik legismertebb és legkorábbi idők emlékét is őrző írás, Mád fennmaradt Falukönyve. A könyv azonban nemcsak Mád, hanem Tállya törvényeit is őrzi. A két, egymás mellett fekvő település évszázadokon keresztül ugyanannak az uradalomnak a része volt. A Falukönyv a benne foglalt törvények, rendelkezések és bejegyzések révén, „bevilágít egy hegyaljai község életébe, fényt vet a bíró, a tanács hatáskörébe, működésére, törvények születnek itt, amelyek biztosítják a szőlők gondozását, megmaradását, a tulajdonjogot a tulajdonosuk számára, az erkölcs tisztaságát, a parasztság életét.”²⁵ Ez a könyv falutörvényként funkcionált, bár javarészt bejegyzései alapján a szőlőkkel kapcsolatos ügyeket tárgyalja, mint vásárlások, örökhagyások, cserék. Emellett található benne földesúri, bírói rendelkezések, valamint a Tállyai törvények, amelyeknek cikkelyei kiterjednek mindenféle szőlőfölddel, szántófölddel kapcsolatos tudnivalókra.²⁶ Ez az időben 1598-ig visszanyúló falukönyv szinte, mint hegyközségi törvénykönyv működött.²⁷

A falutörvények és hegytörvények alapját és gyökerét a szokásjog alkotta. A szokásjognak a falu rendjét szabályozó szerepe azonban gyakran erősebb volt annak írásba foglalásának igényénél is. Így többször csak akkor készültek, amikor a régebbi szabályokat írásba foglalásukkal meg akarták újítani,²⁸ amelyek az adott körülmények között a legmeghatározóbbak voltak, vagy épp káros szokásokat igyekeztek szankcionálni.

Az első, a gazdasági érdekeket biztosító, a termelést, kereskedelmet szabályozó rendelkezéseket a 14–15. századtól általánossá váló városi és megyei statútumok jelentik, amelyek főként a helyi termelés védelmére koncentráltak.²⁹ Szintén jelentős gyűjteményként kell megemlíteni az írott és íratlan jog, a szokásjog helyi rendeleteit, valamint a király által adott privilégiumokat összefoglaló, ún. jogkönyveket. Ezen utóbbihoz hasonló módon fejlődnek a hegytörvények és azok intézményi kerete, a hegyközségek. A szőlő birtokviszonyainak, a bor kereskedelmének szabályozása mellett a szőlőműveléssel, a szőlőhegyek rendjével kapcsolatban is számos szokásjog alakult ki. „A helyi viszonyok által meghatározott szempontok alapján kialakuló szokások elfogadása révén létrejött szabályok lettek az alapjai a hegyszabályoknak, rendtartásoknak.”³⁰ Ezek a szokásjog-

24 *Égető M.*, 2001. 19.

25 *Kalmár J.*, 1968. 102.

26 *Kalmár J.*, 1968. 101.

27 Ebben az esetben a falutörvény nem különül el a hegytörvénytől, amely utóbbit Belényessy Márta az előbbi sajátos formájának tekintette. In: *Égető M.*, 2001. 21.

28 *Bodor Gy.*, 1968. 257.

29 *Komáromi É.*, 2006.

30 *Komáromi É.*, 2006.

ra épülő szabályok már a 17. századra rögzültek a hegytörvényekben, a hegyközségek autonóm intézményeinek megszilárdulásával egyetemben. Égető Melinda szerint „a legkorábbi sokpontos, önálló szőlőhegyi statutumot a hegyaljai mezővárosok hozták létre 1641-ben³¹ „vincelérek csalárdsága, kapásoknak tulkapása, „napi számosoknak hamis munkája” s több efféle csalafintaság ellen tanácskozni határozni és rendtartást alkotni gyűltek össze Mád városában...”³²

Hegyalja tehát csak a 17. században erősödött meg annyira, hogy szükségét érezték a szokások minél szélesebb területen való írásbeli rögzítésére és mind több termelőre való kiterjesztésére. Mi sem mutatja ezt jobban, mint épp ezen 1641-es hegytörvény, amely elsődlegesen megerősíti az 1613-ban elfogadott 5 pontból álló végzéseket és rendeleteket, amelyek kiegészítik a körülbelül 80 évvel korábban, 1561-ben megalkotott „*Culturae Vinearum Regulamentum*” 48 pontját. Ez a közös szabályzat az első megnyilvánulása az összefogás által elérhető érdekképviselet pozitív eredményeinek, amelyet még a 18. században is alapvető fontosságúnak tekintettek és 1719-ben, a közös Hegyaljai statútumban is továbbfejlesztettek, „egységesítve az addig meghonosodott szokásjogokat.”³³

A hegytörvényből elsődlegesen Tokaj-Hegyalja 17. századi területi lehatárolása állapítható meg. Bár a korábbi rendeletek helységneveit nem örizte meg az 1641-es hegytörvény, ezen utóbbit azonban tizenhárom, Abaúj-Torna és Zemplén vármegyei hegyaljai település – Tokaj, Tarcal, Mád, Tállya, Szántó, Zombor, Szerencs, Ond, Rátka, Bénye, Tolcsva, Liszka és Keresztúr képviselője – írt alá és öt felső-magyarországi királyi város – „*Tokaj-Hegyalja szőlőhegyein birtokos „pentapolis”, t. i. Bártfa, Eperjes, Lőcse, Kassa és Kiszteben sz. kir. városoknak*”³⁴ – kiküldötte törvényesített. A településeket két társadalmi réteg, a polgárok és nemesek képviselték. A lehatárolás mellett azonban már a szőlőművelés és borkészítés terén hozott egységes szabályok is olvashatók. A „*Regulamentum*” (Rendtartás) 48 pontja a szőlőművelésre vonatkozik, annak szabályozását tartalmazza, mintegy ugyanolyan kötelezettségeket fogalmazva meg minden településen. A rendtartásban foglaltak főként a szőlőtermesztés mezőgazdasági munkafolyamatainak helyes végzését és azok megszegésének szankcióit tartalmazzák. Az 1613-ra visszautaló végzések és rendelkezések legfőbb tételei a szőlőkben dolgozó munkások díjazását, valamint az extraneus birtokosok vincelléreinek büntetési tételeit tartalmazzák, akik „*az Szeoleo munkások(na)k szokot berit Annauatim fellyebb fellyebb verik es Ebregbitik...*”³⁵ A rendtartás tehát kimondja, hogy ugyanolyan szabályok érvényesek a vincellérekre és rajtuk keresztül az extraneus birtokosokra, mint a helybeliekre. Amennyiben pedig ezt megszegik, érdekes kitétele a büntetésüknek, hogy a bírság felét az Ónod végvárbeli katonáknak, a másik felét pedig „*az meg mondot varosokban es falukban leueo Templomoknak epitesere oszak.*”³⁶

A törvényalkotásban részt vevő és azt aláíró települések neve mellett érdekesebb témánk szempontjából az a mondat, amely a fentebb említett „*Eleink 1613. Esztendőbeli*” végzésére és az „*az eleott 80 esztendeovel valo szép rend tartás*”-ra hivatkozik. Itt, a visszautalással ragadható meg első ízben a szokásból a törvényi szintre emelkedésnek,

31 Égető M., 2001. 26

32 Égető M., 2002. 23.

33 Takács P., 2007.

34 Égető M., 2002. 23.

35 Égető M., 2002. 24.

36 Égető M., 2002. 25.

a szabályalkotásnak, intézményesülésnek a folyamata. Ahogy Bodó Sándor is említi Hegyalja területi lehatárolásának folyamatos alakulásáról írt tanulmányában, „a XVI. század közepétől tehát már nem csupán a jogszokás irányította a szőlőmunkák menetét, hanem a mezővárosok egyenlő akarattal hozott írásos végzése is.”³⁷ A szabályalkotás ezen folyamata már a hegyaljai, tokaji bort készítő településeknek a borkészítésére vonatkozó egységesülését mutatja, amelyben már látható a közös érdekek által elérhető eredmények fontosságának felismerése.

Szintén még ebben a században kell megemlíteni azt az országgyűlési törvénycikkelyt, amely a hegyaljai szőlőtermesztésre és borkészítésre vonatkozott. Az 1655. évi országgyűlés 79. cikkelye legfelsőbb szinten szabályozza a hegyaljai termelést. A cikkely rendelete szerint „*a hegyvám beszedése, valamint a fekete és aszu szőlő begyűjtése körül becsuszott némely visszaélések megszüntetendők*”: „*A hegyaljai városok előadják, hogy a polgároknak, meg a nemeseknek is, a földesurak szőlőhegyein levő szőlőikből, amaz urak tisztjei nemcsak hegyvám fejében a kitünőbb borokat választják ki és foglalják le az edényekkel együtt, és hogy nagyobb mértékeket szoktak használni; hanem visszaélésképen fekete és aszu vagy kitünőbb szőlőket is szoktak szedni és elvinni:*

1. § Határozták, hogy ezek, mint sérelmesek, jövőre szűnjenek meg.”³⁸

Tehát itt is egy visszaélés kapcsán kerül szabályozás alá a hegyaljai szőlőtermesztés, amely már az aszú különválogatásáról, mint szokásról tesz említést. Azt a nemesek tisztjei külön szedetik és elviszik a gazdaktól. A 16. század közepén meginduló folyamat tehát egy évszázaddal később már általános gyakorlatot mutat. Az 1650-es évekből származó, Szepesi Laczkó Máté nevéhez kötődő feljegyzések is ezt támasztják alá. Az aszú tényleges megjelenését azonban nem lehet pontosan meghatározni, mint ahogy azt sem, mikortól jelenik meg a szamorodni jellegű bor. A 16. század elején, 1524-ben a vidéken átutazó Paraceulsus már megemlíti a hegyaljai bor különlegességét, akárcsak a szintén ebben az évtizedben a vidéket bejáró Oláh Miklós püspök. 1536-ban írt Hungaria című munkájában a legnagyobb elismeréssel illette Liszka, Tarcal és Tállya borait: *vini optimi feracia*, azaz mint legjobb, legerősebb borokat említi. „... *a hegyek körül Tarcal, Füzér, Újhely, Sárospatak, Buldókő [Boldogkő], Tállya, Szántó, Liszka mezővárosok, mind kiváló bort termő hely.*”³⁹

A vidék borai tehát nemcsak jó minőségűek voltak már ekkor is, hanem neves, elismert bortermő helyeket jelöltek.⁴⁰ Szirmay Antal azonban csak az 1560-as évek körüli időszakra helyezi mind a szüretelés késő őszi bevezetését, mind a háromszori kapálás által elérhető minőségi javulás általánossá válását.⁴¹ Szintén az egységes, az aszúszemek különválogatása nélküli szüretelésre és borkészítésre utal Draskovics György által a pápának kínált bor. Balásházy János szerint az 1562-ben Draskovics György által a pápához eljuttatott bor szamorodni volt, azaz az aszúsodott szőlőszemekkel együtt szüretelt és érlelt bor.⁴²

37 Bodó S., 1988. 14–15., *Dongó Gy.*, 1915. 155, 160.

38 1655. évi LXXIX. tc.

39 Oláh M., 2003.

40 Zelenák I., 2006.

41 Feyér P., 1970. 30. *Szirmay Antal: Notitia topographica politica inelyti comintatus Zempleniensis 1803.*

42 Feyér P., 1970. 30.

Kulturális fejlődés

Ezzel az eseménnyel veszi kezdetét a tokaji bornak a humanista irodalomban meginduló kivirágzása, és az ahhoz kötődő legendák megjelenése és kibontakozása. A gazdasági fellendülés mutatójának tekinthető a kulturális „fejlődés”, amely mindig azzal párhuzamosan gazdagodott vagy épp hanyatlott. A kulturális értékek gyarapodásának egyik meghatározó tényezője a rendelkezésre álló nyereség, amelynek visszaforgatása a gazdasági működésbe már nem szükséges. Az egyik, a köztudatban máig élő legenda szerint Draskovics György 1562-ben a tridenti zsinaton egy ebéd alkalmával IV. Pius pápát tállyai borral kínálta meg, aki a zamatos bort megkóstolva, így kiáltott fel: „...*patrem sanctum talia vina decent!*” Ezen kettős jelentésű szójáték szerint „a pápához ilyen borok illenek, vagy A pápához tállyai borok illenek.” Ez a legenda és szójáték ihlette a humanista Bocatius János (1549–1621) egyik híres epigrammáját is, amely azóta is a tokaji borról alkotott kép, a tokaji borkultúra meghatározó, szerves részét képezi. A kis történet tehát egyszerre utal a tokaji bor minőségére, a vidék fokozatos emelkedésére. Ezt támasztja alá maga a humanista költő és *Óda Magyarország termékenységéről* című költeménye is.

Hegyalja 16. században meginduló gazdasági fejlődése tehát indikátorává vált a kultúra, művészetek terén meginduló fordulatnak. Ebben a században kezd kibontakozni Hegyalja és a tokaji bor mítosza a humanista irodalomban.⁴³ Ettől kezdődően nemcsak a 17–18. századi Hegyaljáról szóló költészet központi alakjává válik Bacchus, hanem abból kinőve hegyaljai hagyomány, borkultúra részévé válik. A 18. századtól kezdődően nagy számban maradnak fenn népi Baksus (Bacchus) faragások és ábrázolások, amint szétvetett lábbal, hordón ül. Külön érdekességévé válik, hogy az antik istent magyaros ruhába öltöztetik.⁴⁴ Végbemegy Bacchus metamorfózisa a népi költészetben és hagyományban és a görög istenből *pater Tokajinus, tokaji atya* lesz. Szerves részévé válik a munkavégzést strukturáló ünnepi rendezvények szokásainak és hagyományainak. A hegyaljai szőlőművesek által létrehozott szőlőműves társulatok által évente szervezett Bacchus-ünnep a filoxéra-vészig állandó rendezvénye volt például Erdőbénye, Mád, Olaszliszka településeinek.⁴⁵

A kulturális fejlődést is nyomon követve látható, hogy a hegyaljai bor minőségének javulásával és a kereskedelem fellendülésével nemcsak az irodalomban megy végbe változás, hanem a szokások, hagyományok területén is. Az irodalom által megőrzött legendák, szokások is újabb ismérvekkel gazdagodtak. Ahogy a 15. században még maga a bor az, ami a középpontba kerül, addig a 17. században Szepesi Laczkó Máté és Lórántffy Zsuzsanna nevével már az aszú kapcsolódik össze. Azonban mindkét esetben egy már bevett, általános gyakorlat az, ami „megemlítésre kerül.”

Országos rendelkezések és a tiltás, mint negatív szokást szankcionáló intézmény

Hegyalja virágkorát a 18. században élte. A Rákóczi-szabadságharc utáni békés évtizedek és Rákóczi Ferenc rendeletei a terület gazdasági fejlődését segítették, amely az előző évtizedek viharos eseményei következtében visszaesett. A borászatban rejlő gazdasági potenciál azonban nemcsak segített átvészelni ezt az időszakot, de azt követően hozzájárult annak gyors kiteljesedéséhez, amely hamarosan a települések országos átlag feletti népességnövekedését is maga után vonta. Ezt segítették tokaj-hegyaljai német te-

43 János I., 2003. Szörényi L., 2000.

44 Pap M., 1985.

45 Erdész S., 1988. 87.

lepítések, amelyek több hullámban, a Rákóczi-szabadságharc idején elnéptelenedett településekre irányultak,⁴⁶ vagy a környező területekről induló bevándorlási hullámok is. Ebben az évszázadban hozták meg az első országos törvényi rendeletet, amely már Tokaj-Hegyalja gazdasági helyzetére és a gazdaságban betöltött szerepére utal.

Az első fennmaradt helyi, mai szóhasználatlalt regionális szabályozás megalkotása után több mint száz évvel, 1737-ben hozzák meg a Zemplén vármegye által felterjesztett első országos törvényt. Ez a szabályozás ismét a Hegyaljához tartozó települések felsorolását adja, lehatárolja azt, és rögzíti, mely településeken termett szőlőből készült bort lehet tokajiként értékesíteni.⁴⁷ Kijelenti, hogy az ezen települések szőlődűlőiben „*termett borok a Tokajival a kereskedésben egy becsben tartatnak... ezért azokat egyformán kell kezelni és azonos bélyeggel ellátott hordókban kell árusítani.*”⁴⁸ Azonban még ez a törvény sem mondja ki Hegyalja zártságát. Ezt mutatja egy Balassa Iván által idézett, 1704-ből származó toborzó felhívás is, amely még Alsó-, Közép- és Felső-Hegyalja kisebb területi egységeiről tesz említést.⁴⁹

Szintén ebben a században jelennek meg a borhamisítást tiltó törvények. Az országos törvények a kora középkorban még elsődlegesen a borkereskedelem szabályozására, a borszállításokra, a termőterületek védelmére, a kereskedelmi formák betartására, a mértékek ellenőrzésére vonatkoztak. Jóval később vált fontossá a bor minőségének védelme.⁵⁰ A bor és ezen belül a hegyaljai bor iránt mutatkozó egyre nagyobb kereslet maga után vonta annak hamisítására irányuló kísérleteket is. Ennek megakadályozására a 18. század első felében 4 törvényt is hoztak,⁵¹ tiltva a kereskedők borhamisításait, a hegyaljai bor védelmében, a hamisítók büntetésének meghatározásával együtt. Ezek a törvények közvetetten a hegyaljai külföldi kereskedők ellen is irányultak, őket nevezve meg elsődlegesen, mint akik a tokaji bor kereskedelmén minél többet akarnak nyerni.⁵² A 18. századdal tehát az eddigi jogilag is szabályozott területek mellé felzárkózik a borhamisításra vonatkozó rendelkezések sora. Azonban nemcsak a kereskedők próbálják a bort hamisítani. Nagyváthy János figyelte meg azt a jelenséget, hogy a gyengébb aszús években a jobbgyparasztok igyekeztek a szőlő cukortartalmát, aszúsodását befolyásolni. Ennek érdekében kenyérsütés után a kemencébe tették a szőlőfürtöket, hogy azok ott töppedjenek meg. Ezzel a technikával bár elérték a töppedést, a bor mégsem érte el az aszúra jellemző ízt és illatot,⁵³ hiszen a szőlő nem ment keresztül azokon a biológiai folyamatokon, amelyek az aszút aszúvá teszik. A bor termelési vagy épp értékesítési folyamatai során a hamisítási kísérletek egyre többféle módon jelentek meg, amelyet mind több rendelettel vagy épp törvénnyel igyekeztek megakadályozni. A rendeletek legnagyobb száma erre irányult. A helyzet súlyosságát mutatja a Zemplén vármegyei gyűlés 1807-es jegyzőkönyvének egy mondata és határozata. A hamisítások ekkor már kezdtek komoly károkat okozni a hegyaljai bor értékesítésében: „...*érzi az ország, hogy a hegyaljai borok hitelének csődje miatt a hollandus aranyak eltűnedeztek.*” Ennek a folyamatnak a

---

46 Balassa I., 1984. 267., Balassa I., 1973. 285–320., Lengyel I., 1969. 233–243.

47 Bodó S., 1988. 14–21.

48 Sátoraljaújhelyi Állami Levéltár, IV–I. (P) 43. sz.; Balassa I., 2002. 5.

49 Balassa I., 2002.

50 Csoma Zs., é. n.

51 Az 1715. évi IC. tc., az 1723. CXVIII. tc., az 1729. évi XII. tc., valamint az 1741. évi XXIX. tc. In: Feyér P., 1970. 34.

52 Feyér P., 1970. 34.

53 Csoma Zs., é. n.

megakadályozása újabb szigorú szabályozást vont maga után: „Mivel legtöbb csalárdság és kártétel, a borok pancsolása és fertőzése a tiszántúli boroknak a hegyaljai területre való behozatala révén szokott történni, ezért, hogy az effajta csalásnak a jövőben eleje vetessék, és hogy a hegyaljai bort a tiszántúli bortól meg lehessen különböztetni, ezután a tiszántúliakat csak a göncieknél nagyobb hordókba, a hegyaljaiakat ellenben igaz gönci hordókba legyen szabad szűrni. Az előbb nevezett tiszántúli borokat – már az azelőtt is megvolt szokás szerint – egész a Boldogságos Szűz Mária tisztulásának napjáig a hegyaljai területre bármi címnél és oknál fogva ne vihesse be az országnak senki fia. Sőt, ha el is múlt az említett határidő, másképp ne legyen szabad azokat behozni, mint a Zemplén vármegye viceispányánál teendő jelentés és az általa adandó útlevel mellett.”⁵⁴

Ez a rendelet ugyanakkor már nemcsak a hamisításra utal, hanem megfogalmazódik benne az a tétel, amely Hegyalját mint zárt borvidéket definiálja az elkövetkező években, ahová más borvidékről származó bort tilos behozni. A rendelkezés ugyanakkor felveti annak kérdését is, mely települések köre készíthet tokaji bort, ahová a tiszántúli borok behozatalát már meg kell akadályozni. A komoly presztízzsel járó jog azonban épp ebből eredően hosszú időn át tartó vitákat generált a települések között. Ez figyelhető meg abban, hogy bár lehatárolják Hegyalját és a hozzá tartozó településeket, azok száma azonban a régió szélein fekvő települések esetében folyamatosan ingadozik.

A 18–19. század folyamán végig megfigyelhető, hogy a települések száma 20 és 22 között változik. A Hegyaljához tartozó települések egységes listája évszázadokon keresztül nem forrt ki. Folyamatosan változik például Sátoraljaújhely, Sárospatak, Toronya és Szerencs helyzete és még számos településé, amelyeket korszakonként másképp ítélték meg.⁵⁵ A 19. század elején, az 1820-as Zemplén vármegyei közgyűlésen is újfent vita tárgyát képezi, mely települések árusíthatnak Tokaji névvel bort.⁵⁶ Az ekkor rögzített 22 település már viszonylag állandónak tekinthető, még akkor is, ha a filoxeravészt követő drasztikus társadalmi és gazdasági válság következtében Hegyalja határait kiterjesztik és 1900 után már 31, néha 32 települést sorolnak hozzá. A filoxéra és az azt követő gazdasági visszaesés tehát területi bővülést eredményezett. Ennek eredményeként véglegesen Hegyalja részévé vált Szerencs és környéke, valamint a korábban gyakran vitatott Sárospatak környéki falvak, így Hercegkút, Károlyfalva, Végárdó, Bodroghalász.⁵⁷ Lényegében két település, Kistoronya és Szőlöske elcsatolásával, valamint két falunak Sárospatakhoz csatolásával, a mai zárt borvidék is ezen települések sorát tekinti Hegyalja részének.

Ezen túlmenően a filoxeravész másik gazdasági következménye volt a borhamisítások ugrásszerű növekedése. Jelentősen nőtt a borhamisítások száma és a hamisított borok mennyisége, amelynek oka főként abban keresendő, hogy a megművelt szőlőterületek drasztikus csökkenésével párhuzamosan az előállított bor mennyisége is lecsökkent. A kínálat visszaesése pedig a bor árának növekedésével együtt annak hamisítását is ösztönözte. Hatására ebben az időszakban több új eljárás is meghonosodott.⁵⁸ A filoxérát követően a mesterségesnek nevezett borok elleni küzdelem újabb törvényt hívott életre

---

54 Csoma Zs., é. n.

55 Balassa I., 2002., 5.

56 Balassa I., 2002.

57 Balassa I., 2002.

58 Ezeket az eljárásokat Csoma Zsigmond a borhamisításról szóló cikkében mutatja be.

1893-ban. A 23. törvénycikk országosan szankcionálja a borhamisítást, bár két pontban is külön említi a tokaji bort:

3. § *Az oly természetes bort, melyhez külföldi mazsola-szőlő is hozzáadatott, „tokaji”, „hegyaljai” vagy „szamorodni” elnevezés alatt forgalomba hozni tilos.*

[...]

5. § *Kihágást követ el és a mennyiben cselekménye a büntető törvények vagy a közegészségügyi törvény vagy szabályok szerint súlyosabb büntetés alá nem esik, 25 frttől 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az,*

[...]

c) *ki a 3-ik § első bekezdésében említett borokat „tokaji”, „hegyaljai” vagy „szamorodni” elnevezés alatt forgalomba hozza;*

[...]

A filoxéravész társadalom- és gazdaság-átalakító hatásai között azonban nemcsak a törvények változását lehet megemlíteni. A szőlő- és borkultúrával összefüggő teljes gazdasági és társadalmi szféra érintett volt ebben a folyamatban: kereskedők, kézművesek, iparosok, pincevájók stb. kerültek csődbe vagy a csőd szélére. Következmenyeként egyrészt eltűnt a munka- és gazdasági erő akkumulálódása, másrészt sokan tönkrementek és eladták földjüket.⁵⁹ A kizárólag szőlőművelésre berendezkedett vidékeken így a létalapjukat veszített lakosság (napszámosok, kapások, csöszök, vincellérek, borkereskedők, hordókészítők) el- vagy kivándorolt. *„Nem faluk vagy vidékek, hanem országrészek mentek a filoxéra miatt tönkre, és az utolsó karóból vándorbotot, a préházi kötényből vándortarisznyát készítve indultak neki az új világnak”* – olvasható egy kortárs beszámolójában.⁶⁰

Azáltal, hogy a helyi társadalom szerkezetében jelentős fordulat következik be, a hegyaljai borhoz kapcsolódó szokások, hagyományok is átszerveződnek. A filoxéravész következményei között kell megemlíteni a hegyaljai szőlőműveléshez kötődő szokások átalakulását. A szürethez kapcsolódó szokások, mint munkaszokások is, „a munka elvégzésének tradicionálisan kötött módjai”-hoz kapcsolódnak, amelyek a gazdasági élet, a termelés zárt rendje szerint szerveződnek.⁶¹ Ebben az időszakban azonban a kulturális szokások átalakulása megy végbe, amelynek megállítására ugyanakkor régi hagyományok felújítására irányuló törekvések is megjelennek Hegyalja számos településén. Ezek között lehet megemlíteni a filoxéravész előtt több évszázados múltra visszatekintő szüreti koszorúvitel szokását. A vész után a szüreti munkások által elhanyagolt szokást a századfordulón felülről szervezve, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter nyomására a nagybirtokosok annak felelevenítésére törekednek. Ezt azonban csak eszköznek tekintik a bizonytalan helyzetben a feszültségek csökkentésére. Ugyanez a folyamat az 1920-as években megismétlődött, egy országosan zajló folyamat részeként. Ennek során újból szüreti rendezvények, szokások kerültek megrendezésre Hegyalján, azonban már új szervezetek, az iparos társulatok szervezésében.⁶²

---

59 Dobos, I. 1971., 26.

60 Burucs K., 1998. 59.

61 Magyar Néprajzi Lexikon

62 Erdész S., 1988. 88–93.

III. Hagomány és borkultúra

A szokás – hagyomány – törvény egymásra épülő folyamatainak hegyaljai értelmezésében elengedhetetlen annak végigtekintése, hogyan vált az aszú és annak előállításának technikája mind a helyi borászat, mind a régió megkülönböztető ismérvévé, a hegyaljai hagyományok szerves részévé, sajátos jogszokásokkal és törvényi szabályozással. Ugyanakkor lényeges annak vizsgálata, a kultúra mely elemei kerültek jogi szabályozás alá, és melyek váltak a hagyomány részévé. A hagyomány és a jogszokás folyamatos kölcsönhatásban áll egymással, amelyeket – ahogy látható – számos külső és belső tényező befolyásol. Ezek között a hegyaljai bor esetében a piacgazdaság lényeges külső faktorként jelent meg. A benne részt vevők számára a szőlő és borkészítés szabályozása jelentette a garanciát annak állandóságára.

Ahogy a rendszerváltás után napjainkban lezajló átalakulási folyamatok során is megfigyelhető az innováció, újítások megjelenése, úgy az aszú és annak előállításának szabályainak fokozatos formálódását is hasonló folyamatként lehet értelmezni. Csoma Zsigmond szerint, „bár a 16. század első harmada óta állandóan fejlődött, változott az aszú készítése, alapjaiban, a lényegét tekintve mégis állandósult és máig jól elkülöníthető más borkészítéshez viszonyítva a tokaji aszúborok készítése.”⁶³ Ezek az újítások részben régi hagyományokon alapuló divatnak, részben már szokásnak, hagyománynak tekinthetők. E. Sz. Markarjanra hivatkozik Artyunov, amikor arról ír, hogy minden tradíció, hagyomány „valamikor innováció volt, s minden innovációnak elvileg esélye van arra, hogy hagyománnyá váljék és pontosan az innováció birtokbavételének képességében rejlik a hagyomány életképessége.”⁶⁴ Két típusát különbözteti meg, az evolúciós, tehát fokozatosan, észrevétlenül bevezetett, valamint forradalmi innovációt.⁶⁵ Az előbbi típusba sorolható az aszúhoz és készítéséhez kötődően kialakuló hagyományok köre, míg az utóbbiba a rendszerváltást követő átalakulási folyamatok, és például a reduktív technológia megjelenése. Ugyanakkor a filoxéravészt követő fajtaszelekció, a Hegyalján ültethető szőlőfajták nevesítése és a korábbi nagy fajtaszám leszűkítése szintén a forradalmi innováció típusába sorolható, mely utóbbi azonban egy negatív, külső hatás eredményeként jelent meg. Ha ezeket a példákat nézzük, az evolúciós innováció esetében jelentősebb szerephez jut a belső környezet, míg a forradalmi innovációnál a külső környezet, a kívülről érkező hatások dominálnak.

Ezen innovációk átalakulási folyamatában, az új irányokban induló fejlődéshez minden esetben lényegében át kellett szervezni a korábbi hagyományokat. A kultúra nem változatlanul hagyományozódott át egyik nemzedékről a másikra, hanem azon valamennyi nemzedék változtatott és ezáltal egyszerre éltek annak régről örökölt elemei az újonnan kialakuló elemekkel.⁶⁶ Az innováció mindig egy már kialakult hagyománykörben, gondolkodásmódban jelenik meg, ebben kell a helyét megtalálni. Az aszú és a töppedt szőlő felhasználásával készülő bortípusok, és a hozzá kapcsolódó termelési eljárások állandósulásukkal, a közösség minden tagja általi elfogadásukkal a hagyomány részévé váltak, a korábbi innováció ezzel tradícióvá alakult.

63 Csoma Zs. 2003. 38.

64 Artyunov 1989, 106.

65 Artyunov 1989, 106.

66 Madarász S., 2001.

Ha az aszút vizsgáljuk, a 17. századtól kezdve lehet ténylegesen megállapítani, hogy általános szokássá válik az aszúszemek különválogatása. Ezekben a századokban ugyanakkor nemcsak új, a mai napig a tokaji bort fémjelző aspektusok megjelenése ragadható meg, hanem a hagyományokból és szokásokból kilépő szabályozás intézményszerűségi folyamata és a jogban való rögzülés számos eleme is. Ezekben az évszázadokban indul meg ténylegesen a korábban közös megegyezésre épülő cselekvések szabályokba foglalása, így elsősorban Hegyalja „lehatárolása”, a szőlő művelése, valamint az aszú készítésének alapjait jelentő különválogatás területein. Ezek azok a legfontosabb elemek a tokaji bor és borvidék esetében, amelyek rögzítése a helybeli és a kereskedelem révén távolabbi gazdasági szereplők számára is alapvető fontossággal bírtak. Így Hegyalja felemelkedésének időszakára már egy egységes szabályozási rendszer jellemzi, amely a későbbi évtizedekben bár részleteiben változik, az alapjai tekintetében azonban már egységként jelenik meg.

IV. A hagyomány és jog ereje

A gazdaság fellendülésében meghatározó korszak volt a 17–18. század. A végbenő gazdasági átalakulás hatására a paraszti, jobbágyi áruterelés is lendületet vett és képessé vált a kereskedelemben történő aktív bekapcsolódásra. Ugyanakkor Hegyalja is azon borvidékeink közé tarozik, amely a török hódoltság idején is magyar kézen maradt, és ez tovább növelte értékét. Nő az itt termelt borok iránti kereslet, mind az ország, mind az országon túli piacokon.⁶⁷68 és a szőlőtermesztés szabályozására.

Minden társadalom alapvető fontosságúnak tartja, hogy tagjai között minimális összhang legyen. Ennek elérése érdekében társadalmi ellenőrző mechanizmusokat hoz létre, amelyek szabályozzák az egyének viselkedését. Ebből kifolyólag mindig vannak elfogadott viselkedési minták, de ugyanakkor el nem fogadottak is, amelyeket még szigorúbb szabályokkal igyekeznek megszüntetni. „A legkirívóbb eltérések a normális viselkedéstől, amelyek a csoport összetartását veszélyeztetik,” a törvény hatáskörébe tar-

---

⁶⁷ *Feyér P.*, 1981. 81.

⁶⁸ *Bodó S.*, 1988. 15.

toznak.⁶⁹ Azonos elvek szerint működnek a gazdaság terén is a normák és azok be nem tartásának szankcionálásai. A szokás társadalmi normákból áll, amelyeket és amelyekkel szintén szabályoznak. Mégis a gazdaság működése során időről időre felbukkannak olyan társadalmi szokások, amelyek korántsem a társadalom érdekeit szolgálták. Az egyéni érdekek gyakran felülírják az általános társadalmi normákat. A gazdasági működés, a lehetőségek kihasználása egy közösség több tagja körében is azonos válaszütemekhez vezet. Ezt tükrözik a borhamisítások is, amelyek az egész közösség kárára válhatnak. Azok az elemek váltak a jogi szabályozás részévé, amelyek a gazdasági stabilitás elérésében a lehető legnagyobb szerepet játszották, és amelyek gyakran a mindennapokban „negatív szokásként” megjelenő gazdasági magatartásformák korlátozására, visszaszorítására törekedtek. Ugyanakkor itt kell megemlíteni a területi rendezést – amely még ma is vitákat generál például Szlovákia és Magyarország között –, azon települések meghatározását, amelyek részt vehetnek a kereskedelemben és árutermelésben; az egységes név meghatározását, amelyet a települések borászai használhatnak; és szintén a területi lehatárolás kulcselemévé vált „határokon belüli” feldolgozás; a szőlő és must kiviteli tilalmát, mint amelyek jogi szabályozásának fontossága túllép a szokásjog és hagyomány keretein. Törvényi szabályozásuk a belső működés szempontjából legalább annyira fontos, mint a külső környezet felé való irányultságuk tekintetében.

A fennmaradt törvények alapján látható, hogy a társadalom differenciálódásával, a gazdaság fejlődésével párhuzamosan a leszabályozott területek köre is egyre gyarapodik. Azonban míg egy kisebb, zártabb közösség esetében a közös érdekek felismerése alapján önként követett és megtartott szabályok a hagyomány és szokásjog keretein belül is elegendően bizonyultak, addig a gazdasági-társadalmi fejlődéssel egyre összetettebbé váló gazdasági mechanizmus keretein belül a jogi szabályozásnak egyre nagyobb szerep jut. Ezek, a gyakran a külső környezet számára szóló törvények a gazdasági stabilitást szolgálják. Megmutatkozik mindez a hegyaljai borászat jogi szabályozásának egészen korai, a 17. századtól meginduló folyamatában, a helyi vagy regionális rendelkezések mellett az országos törvényekben való külön megnevezésében is. Ezen folyamat során egyre több, korábban a hagyomány által irányított tényező került jogi szabályozás alá.

A szőlőfajták és készítmények technológiai meghatározásának, szabályozásának hagyományban, szokásban gyökerező jelentőségét mutatják ugyanakkor a borok körül ma dúló viták, amelyek például az aszú érlelési ideje körül generálódnak. Ez a konfliktushelyzet jól reprezentálja, mely tényezők határozzák meg a helyi borászok identitását és borról alkotott nézeteit, a borkészítéshez kötődő hagyományok tükrében. Ezek között lehet megemlíteni legjellemzőbb elemként a modernizációval megjelenő új termelési és készítmény módszereket, mint a reduktív technológiát és az ezzel készített borokat. A tradicionálisban gyökerező ellenállás a modernizációval szemben épp ezt a „fékező, bizonyos állapotokat fenntartó erőt”⁷⁰ lehet látni, amely az előző évszázadokban az aszú kialakulásával intézményesült. Az új módszerekkel szemben meghatározóbb a borászatban hosszú generációkra visszanyúlóan jelen levő tölgyfahordós érlelés, a pince és minden olyan tényező, amely az aszúbort azzá teszi, amit a piacon és a vásárlóknak jelent: egy zamatos, édes, nehéz és különleges magyar bort, hungaricumot.⁷¹ A kettő között húzódozó ellentétet

---

69 Hollós M., 1993. 131.

70 Kósa L., 1992. 149.

71 Az aszúbort hagyományos készítése teszi a hegyaljai borkultúra központi elemévé, amely már a kiválasztott szőlőfajtákkal, metszéssel kezdetét veszi, s megkülönbözteti a szőlő késői szürete, a botritisz penész,

mutatja az alábbi idézet: „... aszúkészítésnél is maradtunk a hagyomány mellett... ahány puttonyos az aszú fahordóban érleljük, nem úgy mint ahogy elérték azok a hazaáruló magyarok és borászok, akik kiszolgálják azokat az embereket, befektetőket, akik azért mennek valahova, Tokaj-hegyaljára is, hogy a pénzét minél hamarabb újra lássa. Azok az újdonsült borújságírók is – itt lehet említeni a ...-t és ...-t – tehát azoknak az újságoknak a szakértőit és megfizetett embereit, akik eladják szabadságukat a biztonságért, akiket elsősorban a pénz érdekel, nem a tradíció. Azok elsősorban azt hirdetik, tudják, hogy a fogyasztó mit szeret. Az biztos, hogy a fogyasztási kultúra a frissebb, könnyebb ízű borok irányába ment el, de ez nem igaz a tokaji aszúra. Eddig nagyon sokat vitatkoztunk ezen... az az igazi aszú: ahány puttony, annyi év, ha kell egy-két évig fahordóban tárolják.”⁷²

Más a helyzet ugyanakkor a munkaszokások terén. Míg a termék minden időben és térben való azonosságát szabályozó rendelkezések a mai napig nemcsak a jogi szabályozás és hagyomány alapját képezik, addig az átalakuló munkamódszerekkel számos, hozzá kapcsolódó szokás és hagyomány eltűnt. A tokaji bor egyedi jellemzőinek kialakulásával a termelést és készítést strukturáló munkafolyamatok szokássá szerveződtek, majd bekerültek a szokásjogba és törvényileg meghatározottá vált a szőlőtermesztés módja, a késői szüret – és annak pontos kezdetének meghatározása –, vagy épp az aszúszemek különválogatásával vagy a szőlőfürtön hagyásával történő bor fajtáinak definiálása. A filoxeravészt követően azonban „a munka elvégzésének tradicionálisan kötött módjai” megváltoztak, átalakultak és legfőképp a munka menetét strukturáló ünnepi szokások el is veszték. Számos népszokás feledésbe merült, annak ellenére, hogy mind a század elején, mind a század végén, a rendszerváltást követően történtek kísérletek felélesztésükre. Napjainkban bár lehet azt mondani, hogy a hegyaljai borkultúra elemei között továbbra is ottmaradtak és a tokaji bor mindennapi bemutatásában helyet kapnak, eredeti feladatukat azonban elvesztették és új tartalommal telítődve, új kontextusban, a turizmus keretei között tűnnek fel.

IRODALOM

Balassa Iván

- 1973 A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. HOMÉ XII. 285–320.
- 1984 A tokaj-hegyaljai német telepek építkezésének néhány sajátossága. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 267–280.
- 2002 Tokaj-Hegyalja történelmének fő vonásai. In: Zempléni Múzsza, II. évf. 3. sz. 5–17.

Bodó Sándor

- 1988 Tokaj-Hegyalja körülhatárolása, In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza (szerk.: *Bencsik János–Viga Gyula*) Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 14–21.

Bodor György

- 1968 Egy falutörvény a XIX. század elejéről. In: Ethnographia. LXXIX. évf. 2. sz. 257–260.

---

majd a leszűretelt szőlő feldolgozása és az annak során használt elemek, az alapbor, a puttonyszám, az érlelés ideje és módja, tölgyfahordóban, hegyaljai pincében.

72 P. J. 2004. 09. 10., Tarcal

- Burucs Kornélia*
1998 Filoxeravész Magyarországon. In: *História*, XX. évf. 5–6. sz. 57–62.
- Csoma Zsigmond*
é. n. Amikor még borbírság létezett.
2002 Tokaj és a tokaji kereskedelmének történeti alapjai, évszázadai. In: *Tokaj szőlővesszein*. 32–38.
- Dobos Ilona*
1970 Tarcfal története a szó hagyományban. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Dongó Gyárfás Géza*
1915 A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből. *Akk.* XXI. 155–161.
- Erdész Sándor*
1988 Szüreti népszokások kialakulása a hegyaljai mezővárosokban. In: *A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza* (szerk.: *Bencsik János–Viga Gyula*) Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 86–93.
- Frisnyák Sándor*
1988 A Zempléni-hegység gazdasági mikrokörzetei a 18–19. században. In: *A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza* (szerk.: *Bencsik János–Viga Gyula*) Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 22–47.
- Geccényi Lajos*
1972 Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV–XVI. század fordulóján. In: *Agrártörténeti Szemle*. XIV. évf. 3–4. sz.
- Hoffmann Tamás*
1975 A mezőgazdaság forradalmi. In: *Néprajz és feudalizmus*. Gondolat Kiad. Budapest. 59–84.
- Hollós Marida*
1993 Bevezetés a kulturális antropológiába. ELTE–BTK Kulturális Antropológia. Budapest
- János István*
2003 Hegyaljai bormitológia és az újlatin irodalom. In: *HOMÉ*. XLII. Miskolc, 622–929.
- Kalmár János*
1968 Mád tokajhegyaljai község élete a XVI–XVIII. században, In: Mád „Falukönyve”, Mád
- Kósa László*
1992 Parasztsodás – polgárosulás. A parasztság változásai Magyarországon a XIX. században. In: *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen. 143–156.
- Komáromi Éva*
2006 A hegyközségek kialakulása és szabályozása a 20. század közepéig. In: *Zempléni Múzsá*. 3. sz.
- L. Szörényi László*
2000 A tokaji bor dicsérete a humanista, illetve a jezsuita neolatin irodalomban. In: *Tokaj a világirodalomban*. Szerk. *Sturm László*. Miskolc
- Lengyel Imre*
1969 A rátkai német település. *HOMÉ* VIII. 233–243.

Oláh Miklós

2003 Hungária. Budapest, Neumann Kht. (online kiadás:
<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b151/ch17.html>)

Pap Miklós

1985 A tokaji. Budapest

Takács Péter

1988 Az úrbérrendezés Mádon. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza
(szerk.: *Bencsik János–Viga Gyula*) Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 5–13.

2007 Tállya. In: Száz magyar falu könyvesháza. Budapest

Ulrich Attila

2003 Tokaj. Várostörténeti tanulmányok IV. (szerk. Bencsik János). Tokaj

Zelenák István

2006 A borút a történeti irodalomban. In: Zempléni Múzsza. VI. évf. 1. (21.) sz.

CUSTOM, LAW AND TRADITION IN TOKAJ-HEGYALJA. FORMAL AND INFORMAL CONSTRAINTS OF THE WINERY

Every society and community, as Douglass C. North said, devises constraints that structure human interaction and which are necessary for its own subsistence and development. These constraints are of both controlling and possibility raising type. Today these mainly appear in the laws. During the former centuries and in the closed communities the roots of the laws – for example customs, beliefs and patterns of behaviour, and their institutionalised forms, the traditions – were of higher importance. Their most important elements primarily materialized in the laws of villages and common laws.

My study describes cases in Tokaj-Hegyalja region in which this process of change can be found, the result of which certain aspects of traditions transfer into the field of the law. This happens, for example, simultaneously with the appearance of the “aszú” wine. The new product and its making process became more and more a tradition. After its development, in a little longer than a century the law, as a result of demands and other economic incentives, already controls it.

Beyond that I also study the role of modernization often seen as the opposite of tradition. This notion, even if not always considered to be an opposing element, it is a necessary factor in defining and naming the elements of the tradition. To do this, I review the major local, regional and national laws and decisions made in connection with the Tokaj-Hegyalja region, the relevant new legends and their infiltration into the traditions. Secondly, I present some legends and customs that were born or were changed with the appearance of the aszú wine, and which resulted in developing new factors in winemaking in Hegyalja district.

Ildikó Hajdú

KERÉKGYÁRTÓ-MESTERSÉG TARDONÁN AZ 1950–60-AS ÉVEKBEN

CSEH FRUZZSINA

„Mer ugye van egy olyan vicc, hogy kovácsinak elment a gyereke, és a szülei meghagyták, hogy márpedig ne dolgozzon, hanem csak nézze. Hát ugye elment szabadulni, no akkor kovácsolni kell egy szekértengelyt. No, hát kovácsolta, kovácsolta, nem sikerült, no jó van, akkor kovácsolja belőle egy taligatengelyt. Aztat is kovácsolta, az se sikerült, no jó, a végeredmény lett, csinálj akkor belőle egy tengelyvégszöget... Tehát nem elég nézni. Igaz-e, a gyalu nem mindenkinek fog.”

(L. G., bognár)

Bevezetés

Egy kézművesmesterség bemutatásakor a szakmai fogásokon, eszközökön és elkészített tárgyakon túl elengedhetetlen az adott mesterség és a kézműves koronként változó társadalmi és gazdasági szerepének, a történelmi kontextusnak, a „vélt és valóságos értékrendnek”¹ feltárása. A vizsgálatához felhasználhatók a szóbeli közlések és számtalan írott forrás, megmaradt tárgyak, erre a komplex szemléletre szolgáltat remek példát többek közt Bodgál Ferenc is a kovácsmesterség kutatásakor.² Érdemes azonban egy-egy részletgazdagabb forrás vagy adathalmaz esetén azt külön is elemezni, hiszen további kérdésekre és lehetséges szempontokra hívhatja fel a figyelmünket. Jelen tanulmány egy tardonai kerékgyártó életútját mutatja be a mester elbeszélése alapján, s arra helyezi a hangsúlyt, hogyan befolyásolja a természeti környezet, a társadalmi és gazdasági változások, valamint nem utolsósorban a technikai fejlődés a mesterség változását. Az 1950–60-as években dolgozó kerékgyártó életén keresztül megfigyelhetjük a bognár iparág ekkorra már eltűnt vagy megváltozott, esetleg még meglévő társadalmi és gazdasági vonatkozású jellegzetességeit és a hozzá fűződő értékrendet, valamint a vidék adta lehetőségekhez igazodó szakmai mobilitásnak és a bognármesterség megszűnésének egy tipikus példáját követhetjük nyomon.

Hazánkban az életrajzok módszeres néprajzi gyűjtése csak a II. világháború után indult meg, amikor a kutatók érdeklődése többek közt „a felbomló hagyományos közösségekre, a falusi életforma változásaira is kiterjedt”.³ Tobiassen remekül megfogalmazza az életrajzi módszer előnyeit: olyan segédeszköz, amely lehetővé teszi többek között univerzális-tudományos konklúziók levonását, valamint a változások regisztrálását.⁴ Több tanulmány született egy-egy kézműves életútjáról – akár írott források alapján is –, amelyek a mesterség leírása mellett nagy hangsúlyt helyeznek a kézműves-társadalomban

1 Bácskai V., 1989. 9.

2 Bodgál F., 1967., 1968.

3 Küllös I., 1982. 163.

4 Tobiassen, A. H., 1982. 80.

és gazdaságban betöltött szerepére.⁵ Egy életút elemzésekor figyelembe kell vennünk, hogy az nem egyszerűen az események kronologikus felsorolása, a történesek utólagos jelentéseket kapnak, amelyeket az adatközlő beleszó az elbeszélésbe. Minden önéletrajz a jelenhez viszonyítva fogalmazódik tehát meg,⁶ így nem csak az egyes események, tények, de azok jelentősége, az elbeszélő által azokhoz fűzött magyarázatok, jelentések is információértékkel rendelkeznek.

Életút

L. G. 1931-ben született Tardonán. A református község ekkor még közigazgatásilag Mályinkával együtt Dédeshez⁷ tartozott. Agrárlakossága 1900 és 1960 között felére csökkent, míg jelentősen megnövekedett az iparban és kereskedelemben foglalkoztatottak száma. A településsel foglalkozó szakirodalom szerint mindez nem érintette az állatállományt, s ebben az időszakban nőtt a kert és szőlő területe is.⁸

A kétyermekes család föld- és szőlőművelésből tartotta el magát. L. G. már 13–14 évesen járt sógorával vasúti talpfát faragni a Bükkbe, Lyukóbánya mellé, a fát ekkorra már jól ismerte, s hamar megtanult bárdolni is. Ebben az időszakban az erdészet fogadott fel faragókat a Lillafüredi vasút meghosszabbítása miatt, itt L. G. szelvénykarókat faragott. Az erdei famunkák⁹ 1920–30-as évektől egészültek ki a Bükkben talpfafaragással és szelvénykaró-faragással, s ugyanúgy, mint más erdei munkák, ezek is biztos megélhetést jelentettek, és szaktudást igényeltek. A bükkzsérci talpfafaragók például külön mesterségnek, szakmának tartották munkájukat.¹⁰ L. G. is büszke volt teljesítményére, megemlíti, hogy egy alkalommal rá is szóltak, kevesebbet faragjon, mert nem tudják kifizetni. Mégis úgy döntött, hogy mivel elég jól értett a fához, szakmát szeretne tanulni, s megkérte édesapját, keressen neki kerékgyártómestert Sajószentpéteren. Az ország más területein is minden földműves családban örültek, ha a fiatalok iparosnak álltak,¹¹ így volt ezzel L. G. édesapja is, hiszen az alig néhány hold földdel és szőlővel rendelkező gazda az iparban fia megélhetését biztosítva látta. Később a már műhellyel és sok munkával rendelkező kerékgyártó a mezőgazdasági munkában kizárólag aratáskor vett részt.

Sajószentpéteren L. G. emlékezete szerint a '40-es évek végén kb. nyolc kerékgyártó volt, hiszen sokan jártak oda vásárra. Az akkor 16 éves fiatalember eredetileg egy Dugovenszki nevű mesterhez akart menni, aki azonban nem vállalt már inasokat, így L. G. végül Kádas János mesterhez került 1947 szeptemberében. Egy hét próbaidő után bebizonyosodott, hogy L. G. elég érett a kerékgyártó munkára, így Kádas János két éves inasszerződést kötött vele. Mivel a 16–17 éves fiatalember jól tudott bárdolni, telente, amikor a kerékgyártóműhelyben kevesebb munka volt, mestere ács öccsének a műhelyben segédkezett. Ez idő alatt is a bér egyik feleként a saját mesterénél kapott ellátást: szállást és ételt egész héten (csak hétfégenként járt haza Tardonára), míg a bére másik felét

---

5 Bakó F., 1992.; Berta I., 1970.; Bodgál F., 1962.; Fejes L., 1976.; Tóth Z., 1977.; Dobos L., 1976.; Szekeres Gy., 1987. 7–12.

6 Niedermüller P., 1988. 468.

7 Ma Dédestapolcsány.

8 Sárközy Z., 1989. 174.; Tardona történetéhez lásd még: Takács L. (szerk.) 2003.

9 L. Bodgál F., 1958.; Paládi-Kovács A., 1986–87., 1988.; Petercsák T. 1982–83.; D. Tóth P. 1970.

10 Máday Gy., 1970. 15.

11 P. Madar I., 1982. 442.; Juhász A., 2003. 50.

pénzben adták oda neki. A kétéves inasszerződés letelte után L. G. még egy évet maradt mesterénél segédnek, amikor is már önállóan dolgozott, és bérként az elvégzett munkából befolyó haszon 40%-át kapta meg. Egy mester általában csak egy segédet vagy egy inast tartott, hiszen ha a műhelyben csak két gyalupad volt, többen nem is tudtak volna dolgozni, illetve egyszerre több inas betanítására nem is lett volna idő a sok munka miatt. Az inasok fokozatosan tanultak bele a szakmába, de egy bizonyos szintű ügyességet és önállóságot minden szakmában elvártak tőlük; voltak kevésbé önálló inasok is, ennek okán született a jelen tanulmány elején idézett vicc.

A sajozszentpéteri műhelyben nemcsak helybe dolgoztak, hanem vidékre is (Varbó, Parasznya, Kondó, Alacska, Borsodszirák, Boldva, Sajóecseg), többek közt a fuvarosoknak, akik a Sajóról hozták a sódert. L. G. szerint annak, hogy ilyen sokféle teljesítettek megrendeléseket, volt egy hátránya is: ha gyenge minőségű volt egy-egy alkatrész, nem jött visszajelzés a rossz munkáról, és mivel bőven volt kuncsaft, nem is kellett amiatt aggodni, hogy néhányan esetleg másik kerékgyártóműhelyt választanak. Ezért mestere nem is törekedett a fejlődésre, csak a lehető legtöbb munka elvégzésére. A később kis faluban dolgozó L. G. természetesen nem engedhette meg magának, hogy rossz minőségű munkát adjon ki a kezéből, hiszen fontos volt a jó híre is és a visszatérő kuncsaftok is.

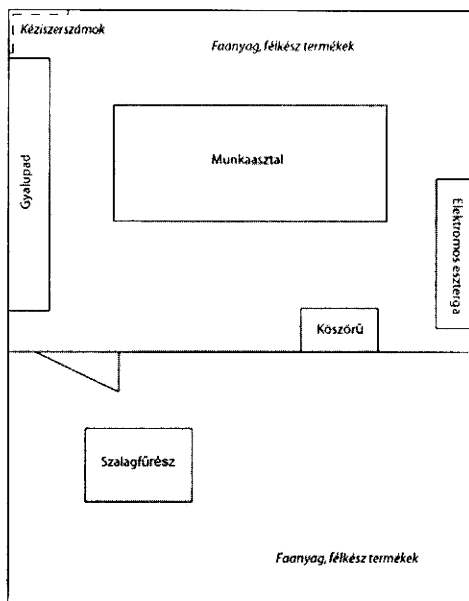
A fiatal kerékgyártó előtt a két világháború között volt utoljára egy bognár a faluban. L. G. 1950. december 31-én került haza Tardonára, két év katonáskodás után kezdett önállóan dolgozni. Anyagi helyzete igen nehéz volt önálló munkája kezdetén, arról szó sem lehetett, hogy újonnan vásároljon eszközöket, ezért édesapja segítségével megvette egy akkor elhunyt szirmabesenyői mester műhelyfelszerelését. Bár a felszerelésben sok tönkrement szerszám is volt, akadt egy-két olyan eszköz (vésők pl.), amelyek a mai napig használhatók. A legértékesebb darabok, amiért az akkori árak miatt érdemes volt az egész felszerelést megvenni, az agyfűrók voltak, amik újonnan többbe kerültek volna, mint az egész műhelyfelszerelés. A gyalupadot L. G. maga készítette, az esztergapadot pedig egy diósgyőri mestertől vették, aki felhagyott a kerékgyártó szakmával. A fiatal bognár 1954-ben megnősült, s ez év februárjában működési engedélyt váltott. Elmondása szerint ebben az időben hét szakmára adtak falun működési engedélyt, s mivel szükség volt rá Tardonán, nem volt követelmény a kétéves gyakorlat segédként, csak a szakmunkás-bizonyítvány.¹² L. G. sógora udvarán, a melléképületben kezdett el dolgozni, majd '56-ban építette fel saját házát műhellyel együtt (1. kép). Önálló éveinek kezdetén első dolga az volt, hogy édesapja fatengelyes szekere (amelynek a tengelyét édesapja maga készítette bükkfából) helyett új szekeret csinált maguknak. Tardonán 1970 körül adták le a földeket, addig használta a család a szekeret, még el is tudták adni. Az '50–60-as években bőven akadt munkája a kerékgyártónak, hiszen szinte minden háztartásban használtak még fogatot, a faluban 1962-ben 102 ló volt még és 22 igásökör,¹³ s a szomszédos településekről, Bánhorvátiról, Kazincbarcikáról, Mályinkáról és Dédesről¹⁴ is több megrendelés érkezett. Így aztán a munka olyan sok volt, hogy gyakran éjjel is dolgoznia kellett.

---

12 Az 1953-as és 1954-es állami szabályozások a magánkisipar fellendítését célozták. Az 1953. évi 14. számú törvényerejű rendelet az iparüzést nemcsak iparigazolvány, hanem kisipari működési engedély alapján is lehetővé tette. Az 1954. évi 24. számú jogalkotás értelmében kiadták az iparjogosítványt annak, aki a jogszabályban előírt általános feltételeket és a szakképzettséget igazolta. *Smuta L.*, 1982. 113.

13 KSH 1972.

14 A szomszédos falvakat L. G. az 1950-es településösszevonások előtti nevükön említette: Bánfalva, Barcika, Felsőbarcika, Kazinc, Dédes.

1. kép. L. G. műhelyének alaprajza

Ezt megkönnyítette, hogy 1958-ban bevezették a faluba az áramot,¹⁵ és a kerékgyártó fokozatosan gépesíthette műhelyét. Tardonán és környékén kétféle szekeret használtak: ígás szekeret és egy könnyebb fajta „kifutószekeret”. 10–20 földdel rendelkező gazdának valóban két szekere volt, egy *derékon* (lőcsős oldalkitámasztással, egyenes derékkal, általában hét közkarfával) és egy *koleszon* (ígás szekér rakoncás oldalkitámasztással).¹⁶ Szegényebb háztartások egy szekeret használtak, amelyet át lehetett rakni derékról koleszra, illetve fordítva. 7, 7,5, 8 sukkos szekereket kellett a kerékgyártónak készítenie, a 7, ígásszekereken 8 colos kerékgagyak 6 talpas, 12 küllős kerekeket tartottak, az első kerekek 85 cm, a hátsó kerekek 1 m átmérőjük voltak (2. kép). A szekereket ezen a vidéken gyakran sárgára festették (3. kép).

L. G. 1958-ban tett mestervizsgát.

Egyrészt azért, mert csak így tarthatott tanulót vagy segédet, másrészt mert az ipartelemben felhívták rá a figyelmét, hogy ha üzembe kerül, más kategóriába sorolják mesterként, mint szakmunkásként. A miskolci vizsgát egy hat hónapos előkészítő tanfolyam előzte meg Putnokon, ahova hetente kétszer kellett eljárni. Itt kevésbé a szakmáról, sokkal inkább a pénztárkönyv vezetéséről, az elvégzendő adminisztrációról tartottak előadásokat a leendő mestereknek. A mestervizsga ellenére L. G. nem sokáig tartott segédet (egy helyit majd egy putnokit), egyrészt mert a munka a '60-as években elkezdett fogyatkozni, másrészt a segédek is ügyetlennek bizonyultak, hiszen nem tudtak önállóan még kéz alá sem dolgozni, így nem érte meg velük bajlódni. A kerékgyártó ezért inkább csak annyi munkát vállalt fel, amennyit egyedül el tudott végezni.

1970-ig igen intenzíven művelték a földet Tardonán, egész szekereket is kellett csinálni. Az egyre kevesebb munka miatt 1961-ben L. G. beadta ugyan az ipart, és elment bányába dolgozni, de még '70-ig folyamatosan dolgozott otthon is kerékgyártóként. 1970-ben a környező falvakban tsz-esítettek, onnan hordták el sokan a használt szekereket. Ekkor tehát végleg fel kellett hagynia a bognárnak eredeti szakmájával. A herbolyai bányában L. G. egy ideig föld alatt volt szénfálnál, majd műhelyben kapott famunkát egészen a nyugdíjazásáig, 1984-ig, amikor is súlyosan megbetegedett. Nyugdíjazása után L. G. kisebb famunkákat vállalt a környékre: korlátelemezeket, szerszámnyeleket, üvegezéseket, kerék formájú csillárokat. Emiatt aztán 1987-ben újra kiváltotta az ipart Dédestapolcsányon.

¹⁵ Takács L., 2003. 126.

¹⁶ Kolesz lásd még: Paládi-Kovács A., 1989. 365.; 2003. 160–161.;

2. kép. Könnyűszekér Tardonán. Jókai emlékház, Jókai út 1. (Cseh F. 2007.)

3. kép.
Festett könnyűszekér Mályinkán.
Lillafüredi út (Cseh F. 2007.)

A bognár keresete

A kerégyártószakma a parasztcsaládban felnőtt L. G.-nek nem csak a tudás, de – mint már említettük – az anyagi javak miatt is előrelépést jelentett. Szaktudásával megbecsülésre és biztos megélhetésre tett szert, amit jól példáznak az általa is kihangsúlyozott fordulópontok életében. 1954-ben édesapja nem csak a használt eszközök megvásárlásában segítette, de a kölcsönruhában nősülő fiatalember lagziját is ő fizette. Nem hiába volt tehát büszke a hamar önállósuló kerégyártó arra, hogy '56-ban már saját keresetéből építkezett, s azon kívül, hogy családját eltartotta, az időhiány miatt felfogadott három ács bérét is egyedül kikereste. Egy jó kerégyártó természetesen nem csak Tardonán, de az ország bármely pontján elégedett lehetett keresetével, példa erre többek közt a Dobos Lajos által bemutatott halmaji Bognár István is, aki állítása szerint „...mesterségéből jobban megélt, mint egy 25 holdas gazda.”¹⁷

L. G. 1958-tól bevételeit és kiadásait pénztárkönyvben jegyezte, amelyet a putnoki tanács ellenőrzött és hitelesített. Az 1958 júliusától 1960 decemberéig vezetett füzetből is kiderül, hogy a kerégyártó elsősorban szekereket és szekéralkatrészeket készített, s bár nincs feltüntetve, de gyakran kapott megrendelést szerszámnyelekre is. L. G. járommal nem foglalkozott, hiszen abból bőven volt kínálat elsősorban a „bükki tótoknak” köszönhetően (bár előfordult, hogy helyiek is készítettek jármot eladásra, pl. L. G. sógora). A pénztárkönyvben csak egy-két helyen vannak feltüntetve a felhasznált nyersanyagok (1958. december: „0,6 m³ kőrösfű 700 Ft”), amelyeket vagy a kiutalásoknak köszönhetően, vagy egyéb módokon vásárolt a bognár.

A pénztárkönyvben a következő árak szerepelnek:

1 db kerék	200 Ft
4 db kerék hozott anyagból	640 Ft
1 db eleje	150 Ft
1 db hátulja	150 Ft
6 db talp	60 Ft
1 db nyújtó	40 Ft
1 db ferhéc	20 Ft
1 db astok	30 Ft
1 db simely	30 Ft
1 db rúd	30 Ft
1 pár rúdszárny	60 Ft
10 db küllő	50 Ft
1 db saroglya	80 Ft
1 pár derék	150 Ft
16 db karfa	160 Ft
1 db löcs	10 Ft
1 db szekér	2500 Ft
1 db szekér hozott anyagból	1400 Ft

---

¹⁷ Dobos L., 1976. 91.

Az 1950–60-as években ritka volt már, hogy valaki terményben fizessen a szekéralkatrészekért, ekkorra a forint eléggé megerősödött. Igaz, az 1956-os forradalom előtt sokan tartottak a pénz gyengülésétől, s szerettek volna szekeret csináltatni. A 2500 Ft-os új szekérre akár 1000 Ft előleget is adtak volna. A forint végül mégis megerősödött a forradalom utáni tavaszra, így L. G. utólag bánta, hogy csak kevés előleget fogadott el. Előleget egyébként a kerékgyártó új szekér készítésekor, s minden nagyobb munka felvállalásakor kért.¹⁸

A jó mester ismérvei

A kézművesszakmáknak még a 20. század közepén is presztízsiük volt. A mester szavahihetőségét és becsületét többek közt úgy tarthatta meg, ha minden felvállalt munkát elvégzett, illetve nem vállalta túl magát. Ehhez tisztában kellett lennie azzal, mennyi időre van szüksége egy-egy munka elvégzéséhez.

Remekül nyomon követhető a bográn éves időbeosztása nem csak a pénztárkönyvből, de a szóbeli elbeszélés alapján is. Áprilistól–májustól elsősorban javításokat kellett végezni egész nyáron, s késő ősszel volt a darabolás ideje: a talpat előre ki kellett fűrészelni egy évre és felstócolni, hogy legyen ideje száradni. Télen volt idő az új szekér, illetve szekéralkatrészek készítésére is. Apróbb új munkát tavasszal és nyáron is lehetett csinálni (új szekeret csak kivételes esetben), de akkor már a javításokon volt a hangsúly. Több munkát pedig nem vállalt fel a bográn, mint amennyit el tudott végezni, hiszen becsapni sem akart senkit. Az olyan iparos, aki rendszeresen túlvállalta magát, sosem tudta időben teljesíteni a megbízásokat, s ezzel hitelét veszítette. Márpedig minden iparoszakmában nagy jelentősége van a becsületnek, a megélhetés múlhat rajta.¹⁹ A tardonai bográn szerint különösen jellemzi egy-egy mester szaktudását az, hogy mennyi idő alatt készíti el a legtöbb hozzáértést igénylő alkatrészt, a kereket. Neki egy napra volt szüksége egy kerékhez, esetenként két nap alatt hárommal is elkészült.²⁰ Tudását más szakemberek is elismerték, ezt egy rövid történettel illusztrálta.

„Ez az egyik ember ... kerékgyártónak tanult. Meg azt később ... ácskodott. És mivel ő kerékgyártónak tanult, aszondja szeretné őt a kerékgyártót látni, aki egy nap egy kereket megcsinál. Hát, mondom neki akkó ne menjék messze, itt vagyok. És úgy is vót, míg itt dolgoztak ők, gyött egy olyan munka, hogy postamunka. Tehát gyött az ember este, hogy hónap neki kell egy kerek, mer összetört neki a kereke, és menni kell neki a szekerral. Jó. Holnap délután gyöhet érte. Reggel kidobáltam, mire gyöttek az ácsok, kidobáltam ott a műhely elébe az agyat, a talpat, hát a talp az idebe vót persze, meg a küllőt. Mondom neki, Pista bá! No itt van, ebbü lesz a kerek. Majd szólok, amikor kész van. Délután négykő kikarítottam (kigurítottam) a kereket, szólok föl a tetőre, Pista bá, itt a kerek. Az öreg azóta kalapot emelt előttem, aszondja ilyen velük ott nem történt meg, mer a mestere nem tudott megcsinálni egy kereket.”

A kerékgyártó szükség esetén egyszerre 12 kereket is elkészített, ebben az esetben a lábbal hajtós eszterga folyamatos hajtásához segítséget kért a rokonságból.

18 Paládi-Kovács Attila 1938-as adatokat közöl a szekéralkatrészek répáshutai díjzabásáról: *Paládi-Kovács A.*, 1984. 164–165.

19 *Jávorka K.*, 2000. 641.

20 Munkadarabok elkészítésére fordított időről L. még: *Paládi-Kovács A.*, 1984. 165.

A jó kerék lelke a küllőzés volt, az agy kivésése. Ha ez jól sikerült, a megrakott szekér akár ráf nélkül is el tudott menni nagyobb távolságra. Előfordult, hogy a tardonai mester által készített kerékről egyszer leesett a ráf Sajószentpéternél, de a fával megrakott szekér mégis bement Miskolcra. Ez egyértelmű bizonyítéka volt annak, hogy a kerék valóban kerek, és megfelelően van küllőzve, erős. A bognár tudásának ilyen módon való igazolására máshol is találunk példát. Tiszaigaron „A hagyomány szerint a kerékgyártók elszánt versenyben álltak egymással. ... A század elején Székynél szolgált kerékgyártóról, Hollósíróról mesélik, hogy fogadásból olyan kereket készített, amivel megrakott kocsin ráf nélkül be lehetett menni Füredre és vissza. A fogadást természetesen megnyerte.”²¹ A minőségre a kerék javításánál is odafigyelt a jó bognár, a kicserélt küllőt, talpat mindig lepucolta, hiszen azt nem csak a megrendelők, de a kereket vasaló kovácsműhelyben épp ott lévő falubeliek, maga a kovács is látta, s dicsérték azt. A bognár szerint a jó munkához a tudás mellett elengedhetetlen és alapvető volt a szakma szeretete. Aki a munkáját nem szerette, az nem is tudott jól dolgozni.

Presztízstértéke volt tehát annak, hogy a mester milyen munkát ad ki a kezéből. Számított egyrészt a megrendelővel, de még jobban a hozzáértő másik iparossal szemben is, hiszen ha gyenge minőségű alkatrészt vagy szekeret készít, szégyellte volna magát. A precíz munkának presztízstértéke volt minden iparos szemében, a kerékgyártó elmondása szerint zavarban is volt a falu idősebb kovácsa, amikor be kellett látnia, hogy tanítványa ügyesebb, mint ő maga. L. G. az idős kovácsot azzal vigasztalta, hogy attól fejlődik minden technika, s lesznek tökéletesebbek az alkatrészek, hogy a tanítvány ügyesebb, mint a mestere. „*Akkor még most is egy nagy darab rönkbű levágnának egy karikát, oszt azon menne a szekér, ha nem tanultunk volna többet, mint az előzők.*”

A kézművesszakmákban nemcsak a szaktudásnak és a precíz munkának volt értéke, hanem a becsületességnek is az iparos és a vásárlók oldaláról egyaránt. Ezen érték fontosságát illusztrálják az L. G. által elbeszélt történetek, amelyek máig élénken élnek emlékezetében.

Társadalmi kapcsolatok

A tardonai bognárt tág vevőköre a már említett településekről és helyben bőven ellátta munkával. A jó mesternek sehol sem kellett vásárra vinnie a termékeit, igazolja ezt Dobos Lajos leírása is Bodnár István kerékgyártóról, akinek szekereit Halmajra, Aszalóra, Kázsmárkra, Kinizsre, Hernádkércsre, Alsódobszára vitték. „Ő volt itt a legjobb bognár, ezért nem volt szükséges, hogy áruját vásárra vigye.”²²

A kerékgyártónak sok esetben jó emberismerőnek is kellett lennie, hiszen ha ritkán is, de előfordult, hogy egy-egy vevő megpróbálta becsapni. Egyik alkalommal pl. L. G. elkészítette a megígért elejét a szekérnek (rúdszárnya, *simely, astok, juh, ferhéc*, hámf), s össze is fúrta azokat, majd újra szétszedte. A megrendelő eljött megnézni, hogy áll a munka, s ha a bognár látta rajta, hogy másnap akar fizetni, megmondta neki, hogy reggel jöhet a kész munkáért, hiszen az *astok, simely* és *ferhéc* összefogását egyetlen facsappal oldotta meg, egy ötperces munkával. Ha úgy tűnt, hogy be akarják csapni, csak jövő hétre

---

²¹ Bakó F., 1992. 20.

²² Dobos L., 1976. 91.

hívta vissza a vevőt. Szerencsére ritka volt az olyan ember, aki nem fizetett, de a szakmájának minden apró fogását ismerő kerékgyártó általában megtalálta a módját annak, hogy a tisztességtelen megrendelőt egy következő alkalommal megleckéztesse. Ilyenkor nem az anyagi veszteség kárpótlása volt az elsődleges cél. L. G.-t sokkal inkább motiválta az őt becsapók megleckéztetése során az a paraszti társadalomban élő alapvető norma, miszerint becsapottnak lenni szégyen, s éppen ezért nem szégyen viszont bizonyos helyzetekben kijátszani valakit.²³ A kerékgyártó nem csak azokat említi meg, akik megpróbálták becsapni, de azokat a vevőket is, akik egy sürgősebb munka esetén megemelték a fizetséget, vagy akik bármely munkáját a fizetség mellett meg is köszönték. Az iparos és megrendelő kapcsolatában tehát az utóbbi becsületességének is igen nagy súlya volt.

Az 1950–60-as években két kovács volt Tardonán, L. G. mindkettőnek dolgozott, egy alkalommal pedig egy mályinkai kováccsal is volt közös munkájuk. A munkát a kovács vagy a kerékgyártó is felvállalhatta, attól függően, hogy hova ment először a megrendelő. Új szekeret általában a bognárnál rendelték meg, míg esetenként egy-egy javítandó alkatrészt a vasalás miatt először a kovácshoz vittek, aki odaadta azt a kerékgyártónak a törött farészek kicserélésére. Gyakran a vevő döntötte el, hogy melyik kovácshoz viszi a munkát, hiszen ha a kevésbé ügyes kovács pl. ráfhúzáskor gyakran törte el a kerék talpát, azt a megrendelőnek kellett a kerékgyártónál újra megcsináltatni. Előfordult viszont az is, hogy a bognár és a kovács előre egyeztetett. 1960 körül a szentléleki turistaházba kapott L. G. egy megrendelést egy könnyű szekérre. Akkor elment a mályinkai kovácshoz, egyeztették a famunka és a vasalás árait, és együtt adták be az árjegyzéket. A több éven keresztül együtt dolgozó mesterek jól ismerték egymás munkáját, és mint már említettük, a bognár számára a vevőkkel és a kovácsokkal meglévő szoros kapcsolat miatt is fontos volt, hogy jó minőségű munkát adjon ki a kezéből, dicsérik azt a kovácsműhelyben is.²⁴

A kézműves az adott településen gyakran jelentős társadalmi szerepet vállalt. Tóth Márton, tiszai kerékgyártó az 1920–30-as években presbiter volt, sőt, képviselő is a községnél.²⁵ Az ároktői Szilágyit, a kovácsmestert is megbecsülték, presbiternek is megválasztották.²⁶ A 20. század közepére azonban a jelentősebb társadalmi feladatok elvégzése már kevésbé az iparosokra hárult, L. G. ugyan presbiter volt Tardonán, de ezt nem a szakmája által szerzett elismerésnek köszönhette. Édesapja is presbiter volt, s annak halála után a bognárt kérték meg a feladatra.

Fejfékésítés

A szekérfékekészítésen és apróbb famunkákon túl L. G. készítette a fejfákat is a faluban. A fejfékésítés tudományát a kerékgyártó az '50-es években a szomszéd áctól vette át, és folytatta ezt a tevékenységet egészen a '90-es évekig, a fejfák használatának megszűnéséig. Elmondása szerint a szomszéd falvakban szintén megvolt az a helyi iparos vagy ügyes kezű kontár, aki értett ehhez. A bognár elődje még kézzel faragta ki a fejfákat, az '50-es évektől azonban méretre fűrészelték a nyersanyagot, amely így került L. G.-hez, aki kifaragta és lekezelte a fejfát, majd – mivel iparosként mindenkit ismert a

---

23 Jávorka K., 2000. 627–628.

24 Kerékgyártó és kovács együttműködéséről lásd még: Kemecsi L., 1998. 102.

25 Bakó F., 1992. 21.

26 Bodgál F., 1967. 216.

4. kép. Tardonai fejfa (Cseh F. 2006.)

faluban – az általában használt feliratokat személyre szabottan átalakította, és a fára véste. Ezeket a verseket mai napig őrzi egy füzetben. Ritkán az is előfordult, hogy az elhunyt családtagja hozta a kész szöveget, arra azonban nem emlékszik a bognár, hogy az ács (Pál Mihály), akitől a fejkészítést tanulta, maga írta-e a fejfaverseket, vagy a megrendelők hozták azokat. L. G. számára természetes volt, hogy ő maga alakítja az elhunyt életének és személyének megfelelően a feliratokat (4. kép).

A korábbi kutatások alapján elmondható, hogy a fejkészítés területenként más-más személyre hárult: férfirokonra, asztalosra, kerégyártóra.²⁷ Sok helyen asztalos hiányában a fejfákat is a bognárok készítik,²⁸ ezt igazolja a tardonai példa is. Szekeres Gyula azonban a hajdúböszörményi kerégyártás kapcsán említi, hogy ott „a kerégyártók feladata volt a fejfa készítése is”.²⁹ A hajdúszoboszlói Császi Ferenc szintén mesterétől tanulta a fejfa-

készítés menetét, mesterségének elsajátítása során ez a művelet is nagy hangsúlyt kapott az 1940-es években. Itt szintén kifejezetten a bognár feladata volt a síremlékek kifaragása.³⁰

Összefoglalás

A tardonai kerégyártó szakmaválasztása szorosan összefüggött a természeti környezet nyújtotta lehetőségekkel, az erdei munkák során ismerte meg a fát és annak feldolgozását. A kerégyártó önállósodásának, majd későbbi lehetőségeinek a magánkisipart szabályozó állami rendeletek szabták meg a kereteit, melyeken belül a mester ügyességén múlott, milyen mértékben tud az igényeknek és elvárásoknak megfelelni, illetve egy állandó vevőkört kialakítani. Juhász Antal a kézműveseknek a helyi társadalomban betöltött szerepe kapcsán úgy látja, hogy egy iparos társadalmi súlyát befolyásolja vagyoni helyzete, hogy egyedül vagy segéddel dolgozott, mennyi földingatlanra rendelkezett. Természetesen mindezek mértéke függött az adott település nagyságától is.³¹ L. G. nem törekedett a családi 1–2 hold föld és szőlő gyarapítására, hiszen a műhelyben bőven volt a megélhetést biztosító munka, másrészt az egyre iparosodó társadalomban a földtulajdon is fokozatosan értékét veszítette. A 20. század második felére a kerégyártó mesterség

27 Domonkos O., 1991. 432.

28 Juhász A., 1991. 138.; Domonkos O., 1991. 433.

29 Szekeres Gy., 1987. 65.

30 Szóbeli közlés: Császi Irén 2008.

31 Juhász A., 2003.

helyzete jelentősen megváltozott az 1960-as évektől meginduló társadalmi, gazdasági folyamatoknak köszönhetően. Mind az agráriumban, mind az országúti szállításban teret hódítottak a gépjárművek, s a mezőgazdaság kollektivizálása siettetette a teherautók és a motoros szállítás uralomra jutását. Mindez természetesen a régi szekerek, kocsik kiszorulásához vezetett. E viszonylag hirtelen lezajló folyamatok hatását a kerékgyártó szakmára egyértelműen illusztrálja a tardonai mester munkássága, a megváltozott igényekhez és lehetőségekhez alkalmazkodó életútja.³²

IRODALOM

Bácskai Vera

- 1989 Kézműves és társadalom In: *Nagybákay Péter–Németh Gábor* (szerk.): Kézművesipartörténeti Szimpózium. 1988. november. 15–16. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. 9–13. Veszprém

Bakó Ferenc

- 1992 Kézművesség egy alföldi faluban. Tiszaigar 1949–1950. 18–20. Eger

Berta István

- 1970 Egy mesterember életútja. Budai József pápai ácsmester emlékkönyve. 197–214. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9.

Bodgál Ferenc

- 1958 Népi foglalkozások a Bükk vidékén. Borsodi Földrajzi Évkönyv 77–79.
1962 Községi kovács a mezőkövesdi matyóknál. Néprajzi Értesítő XLV. 81–96.
1965 A miskolci kovács-kerékgyártócéh. Herman Ottó Múzeum Évkönyve V. 299–316.
1967 Az ároktövi kovácsok. Ethnographia LXXVIII. 202–218.
1968 A kovácsmesterség kutatása. Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. 157–170.

Dobos Lajos

- 1976 A halmaji bognármesterség. In: *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból. A Miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványai VII. 89–95.

Domonkos Ottó

- 1991 A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In: *Domonkos Ottó–Nagybákay Péter* (szerk.): Kézművesség. Magyar Néprajz III. 7–154.

Fejes László

- 1976 Egy miskolci kádármester. In: Foglalkozások és életmódok. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. 113–119.

Jávor Kata

- 2000 Magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom 601–692.

Juhász Antal

- 1991 Fafeldolgozás. In: *Domonkos Ottó–Nagybákay Péter* (szerk.): Kézművesség. Magyar Néprajz III. 412–463.

---

32 Akutatás megvalósulását az Archaeolingua Alapítvány támogatta. Köszönettel tartozom L. G. tardonai kerékgyártónak türelméért és kitaró segítségéért, Saléti Györgynek, valamint Tardona Önkormányzatának.

- 2003 A kézművesek, kisiparosok a helyi társadalomban. In: *Viga Gyula–Holló Szilvia Andrea–Cs. Schwalm Edit* (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából.* 39–57. Budapest. Archaeolingua

Kemecsi Lajos

- 1998 Szekerek, kocsik, szánok. Paraszti járműkultúra Észak-Dunántúlon. Életmód és Tradíció 8. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest

Küllös Imola

- 1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklóriztikában. In: *Küllös Imola* (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában.* Documentatio Ethnographica 9. 163–173. MTA Néprajzi Kutató Csoport

KSH

- 1972 Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Állattenyésztés. Községsoros adatok. 1. Szarvasmarha; 2. Lóállomány. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest

Mádai Gyula

- 1970 Ölfavágók – erdei munkások a Bükkben. In: *Mádai Gyula* (szerk.): *Népi kultúra Borsodban. A miskolci Földes Ferenc Gimnázium „Istvánffy Gyula” néprajzi szakkörének évkönyve.* 13–29. Miskolc

P. Madar Ilona

- 1982 Bognármesterség a Tiszazugban. In: *Bereczki Ibolya–Szabó László* (szerk.): *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara.* 442–488. Szolnok

Niedermüller Péter

- 1988 From the Stories of Life to the Life History: Historic Context, Social Processes and the Biographical Method. In: *Tamás Hofer–Péter Niedermüller* (eds.): *Life History as Cultural Construction/Performance.* 451–473. Ethnographic Institute of the HAS Budapest

Paládi-Kovács Attila

- 1984 Hagyományos közlekedés és szállítás Répáshután. In: *A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XIII.* 141–169. Miskolc
- 1986–87 Favágók és más erdőjárók Dél-Gömörben. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 25–26. 573–593. Miskolc
- 1988 Életmód, foglalkozás, nemzetiség: Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen
- 1989 A szállítás és közlekedés hagyományos eszközei a Palócföldön. In: *Bakó Ferenc* (szerk.): *Palócok III.* 333–377. Eger.
- 2003 Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében. Szentendre

Petercsák Tivadar

- 1982–83 A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. *Agria XIX.* 375–392.

Sárközy Zoltán

- 1989 Társadalom- és gazdaságtörténet az új- és legújabb korban (1848–1890). *Bakó Ferenc* (szerk.): *Palócok II.* 113–200. Eger

Smuta Lilla

1982 Adatok a Tiszazug kisiparának történetéhez (1945–1970). In: *Bereczki Ibolya–Szabó László* (szerk.): *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara*. 97–138. Szolnok

Szekeres Gyula

1987 Kerékgyártó-mesterség Hajdúböszörményben. Debrecen

1995 Kísérlet egy település szekérművészetének tipológiai modellezésére. *Ethnographia* 1995 (2). 463–480.

Takács Lajos (szerk.)

2003 Válogatott források Tardona történetéhez (1240–1956). Tardona

Tobiassen, Anna Helene

1982 Az életrajzi módszer. In: *Küllös Imola* (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*. *Documentatio Ethnographica* 9. 75–84. MTA Néprajzi Kutató Csoport

D. Tóth Piroska

1970 Népi erdőgazdálkodás Dédestapolcsány környékén. In: *Dr. Márai Gyula* (szerk.): *Népi kultúra Borsodban. A miskolci Földes Ferenc Gimnázium „Istvánffy Gyula” néprajzi szakkörének évkönyve*. 30–38. Miskolc

Tóth Zoltán

1977 Schiszler Károly kádármester Szekszárdon. Egy kisvárosi mesterember gazdasági-társadalmi viszonyai a századfordulón. *Agrártörténeti Szemle* XIX. 199–218.

WHEELWRIGHTS IN TARDONA IN THE 1950S AND 1960S

Wheelwrighting had virtually disappeared by the late 1960s owing to the profound economic and social changes. Before the demand for the wheelwright's craft disappeared entirely, it underwent a certain measure of transformation, similarly to other crafts. The regional traits of wheelwrighting, the changes in the tools and techniques used, as well as in pricing, can be traced through the life of a particular wheelwright.

G. L., a wheelwright active in Tardona, a small village in the Bükk Mountains, began working within the framework of the regulations concerning private craft industry in the early 1950s. He learnt the ins and outs of this craft in the Sajószentpéter workshop, and about the different types of timbers in the surrounding woods. He produced wagons, tool hafts and grave markers conforming to the local demand. The data contained in the account-books reveal much about his earnings and how he organised his work. Although the social position and prestige of craftsmen changed by the mid-20th century, their expertise and reliability was highly respected, and formed the basis of a craftsman's reputation, as well as his work and personal relationships in the community. In consequence of the economic transformation in the 1960s, G. L. was by necessity forced to find employment in the area's industry and work as a miner, and to find work as a carpenter instead of a wheelwright.

The discussion of the changes in wheelwrighting, the social position of wheelwrights and their social role, as well as the interpretation of the life of the wheelwright of Tardona and comparisons with other wheelwrights are based on the data published in other studies in this field.

Fruzsina Cseh

EGY ELFELEDETT MISKOLCI FESTŐNŐ

160 éve született Bizony Ákosné Hosszúfalussy Róza (1848–1932)

MARTOS GÁBOR

A Majovszky Pál szerkesztette Magyar Művészet című folyóirat 1933. évi 1. számának 31. oldalán a következő rövid nekrológ jelent meg: „Késő aggkorában, 1932. december 20-án Miskolcon meghalt Bizony Ákosné Hosszúfalussy Róza festőművésznő, aki a budapesti közönség előtt mindössze kétszer szerepelt: egyszer egy arcképpel a Műcsarnokban (1899), egyszer pedig műveinek egész gyűjteményével (táj- és csendéletképek, képmások, aktok) a Nemzeti Szalon 1926 szeptemberi kiállításán. Bizony Ákosné Ábrányban született 1848. február 14-én. Negyvennégy éves korában műkedvelésből festeni kezdett, később a nagybányai művésztelep egyik festőjétől, Kemenszky Árpádtól kapott útmutatásokat a festésben. Még hetven-nyolcvanéves korában is nagy kedvvel és szorgalommal festett, sőt éppen hajlott korában vált előadása egyre festőibbé és erőteljesebbé. A boldogult művésznő egyébként nagy szerepet játszott Miskolc társadalmi életében és sokat tett a művészet megkedveltetése érdekében.”

Ennyit ír tehát mindösszesen a névtelen megemlékező – de vajon ki is volt ez a bizonyos Bizony Ákosné Hosszúfalussy (máshol Hosszúfalusy, Hosszúfalusi, sőt bizonyos helyeken a család Hosszúfalviként is szerepel) Róza, akiről alig néhány sor olvasható A Magyar Képzőművészek Lexikonában,¹ s akiről a Művészeti Lexikon is mindössze annyit tart említésre méltónak, hogy „főleg táj- és arcképeket festett”²

Hosszúfalussy Róza 1848. február 14-én született Ábrányban (ma Bükkábrány), Borsod megyében. (Bizonyos helyeken – tévesen – Sáros megye van megadva születési helyeként, valószínűleg amiatt, hogy ott is volt egy Ábrány nevű helység, a mai szlovákiai Abranovce.) A család az erdélyi Hosszúfaluból ered („már 1445-ben Hunyadi Jánost a Dragul vajda elleni hadjáratban három vitéz Hosszúfalusy követte” – írja a familia történetéről Nagy Iván Magyarország családai címekkel és nemzedéki táblákkal című művében³), „s csak a XVII. század második felében a Rákóczy-féle mozgalmak viharai között hagyta el H. Zsigmond ősi lakhelyét, és nejével, Poroszlay Zsófiával együtt Magyarországra, Borsod megyébe telepedett meg”.⁴ Ennek a bizonyos, Borsodban megtelepedett Hosszúfalusy Zsigmondnak és Poroszlay Zsófiának volt a szépunokája Róza, akinek déd-, illetve nagyapja, Hosszúfalusy II. Sámuel, illetve Hosszúfalusy János is „több t. vármegyéknek táblabírája volt”.⁵

Róza apja Hosszúfalusy Ferdinánd, anyja Mikófalvi Bekény Erzsébet. Ferdinándról ma már csak annyit tudunk, hogy 1845-ben táblabíró volt,⁶ míg a Bekény (másutt Bekényi) család „Mikófalvi előnevét [a] Heves megyei Mikófalva helységről írja, hol jelenleg is

1 Szendrei J.–Szentiványi Gy., (szerk.), 1913.

2 Zádor A.–Genthon I., (főszerk.), 1965.

3 Nagy I., 1859. 176.

4 Uo.

5 Uo.

6 Lásd: Orosz E., 1906.

1. kép. Hosszúfalussy Ferdinándné
Mikófalvi Bekény Erzsébet,
Hosszúfalussy Róza édesanyja 1872-ben

2. kép. Bizony Ákosné
Hosszúfalussy Róza
1920-ban

birtokos. Ezenkívül kiterjedt a család Borsod, Pest, Szabolcs és Nógrád megyébe is”.⁷ Ferdinándnak és Erzsébetnek Róza mellett még egy fia biztosan született, Miklós (1852–1944/45), bár Nagy Iván szerint a házaspártól „számos maradék vette lételét”, akik közül Dezsőt név szerint is említi. Azt is tudjuk, hogy a 20. század első felében egy ideig a Hosszúfalussy (majd részben a velük házasság révén rokonságba került ongai Kóczán) család birtokában volt Miskolcon a mai Kossuth Lajos utca 16. számú háza,⁸ miközben a családnak a megyében – Ábrányban, Vattán és másutt – is számos birtoka volt.

Hosszúfalussy Róza életének eseményeiről nagyon kevés konkrét információval rendelkezünk; tulajdonképpen alig néhány, a család leszármazottai által máig megőrzött anekdota alapján idézhetünk csak fel róla néhány emléket, például azt, hogy Párizsból hozatta a kalapjait, mint állítólag mondta azért, hogy vastag bokájáról ezekkel a különleges, divatos fejfedőkkel terelje el a férfiak figyelmét... Egy 1897-re datált önarcképe kissé hosszúkás, de szép arcú, szelíd, ábrándos tekintetű nőt mutat (bár a kép – hacsak nem valamilyen korábbi ábrázolás nyomán készült – alighanem finoman fogalmazva is erősen „idealizál”, hiszen a virágok közül kiemelkedő, fehér csipkegalléros fiatal nőalakról asszonyosan kontyba fésült frizurája ellenére is nehéz elhinni, hogy egy csaknem ötvenéves nőt ábrázol); egy 1920-ban, tehát már 72 éves korában készített fotóján pedig ugyancsak egy, idős kora ellenére is még mindig finom vonású, rövid hajjú, elrövedő tekintetű hölgyet láthatunk (talán éppen a műtermében, hiszen festmények és üres képkeretek között).

⁷ Nagy I., 1857. 276.

⁸ L. A Tomka, Kapmari és Hosszúfalussy családok telke (Kossuth Lajos u. 16. sz.). In: *Dobrossy I.* (szerk.), 2003. 152.; a szövegben a szerző Hosszúfalussy Rózáról is megemlékezik, mint a városban alkotó „jeles képzőművész”-ről.

Ami biztos, hogy Hosszúfalussy Róza még 1883 előtt valamikor férjhez ment Bizony Ákos miskolci jogászhoz.⁹ A férfi 1846. november 25-én született Budapesten, iskoláit Miskolcon és Késmárkon végezte, majd Kassán és Eperjesen tanult jogot. 1869-ben Budapesten közügyvédi, majd 1870-ben váltóügyvédi vizsgát tett. (Közben 1869-ben önkéntesként bevonul, 1871-től a 48. zászlóalj hadnagya.) Kezdetben Miskolcon apja, Bizony Tamás ügyvédi irodájában volt joggyakornok, majd 1876-ban (Révai Nagy Lexikona szerint – tévesen – 1872-ben¹⁰) ugyanitt önálló ügyvédi irodát nyitott. Ugyanettől az évtől a tiszáninneri református egyházkerület ügyésze, később a Borsod megyei és a miskolci városi bizottság tagja lett, majd 1902-től két évtizeden át, haláláig a miskolci ügyvédi kamara elnöke volt. 1901-ben Miskolc I. választókerületében Függetlenségi Kossuth Párti programmal országgyűlési képviselő lett, s 1905-ben és 1906-ban is újraválasztják.¹¹ Az 1910. június 1-jei választáson ugyan alulmarad riválisával szemben, ám a decemberi pótválasztáson már ismét győzedelmeskedik. 1918-ban azonban visszavonult a politikától, s 1922-ben halt meg Miskolcon; ma utca van elnevezve róla a városban.

Hosszúfalussy Róza az 1890-es évek elején, negyvenes évei közepe táján, már férj asszonyként kezdett el festeni. „Magánszorgalom útján elsajátított ismereteit olaszországi, müncheni és párizsi tanulmányútjai alkalmával bővítette” – írja róla Szendrei János Miskolc város története című munkájában,¹² de művészi kiteljesedéséhez később más segítséget is kapott. „A városba érkező művészeknek egyik patrónusa a Miskolc bölcsének nevezett híres jogász, kamarai elnök és országgyűlési képviselő Bizony Ákos és családja. Felesége, Hosszúfalussy Róza maga is amatőr festő. Műtermében dolgozik első éveiben a háború után Miskolcra költözött Meilinger Dezső (1892–1960), majd később évekig Kemenszky Árpád (1870–1945)” – írja Dobrik István művészettörténész Miskolc képzőművészete 1918–1948 című munkájában,¹³ míg Bozsik István az Ezredvég miskolci különszámában Miskolc képzőművészete című cikkében azt emeli ki, hogy Meilinger,

3. kép. Hosszúfalussy Miklós, Róza testvére 1920-ban; ma az ő lezármazottainál található fel a festő összesen nyolc darab munkája

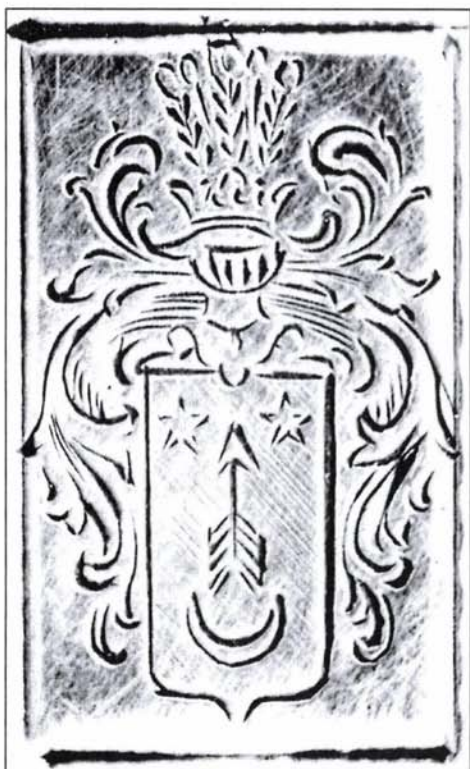
⁹ Egy akkor keltezett adásvételi szerződésen Hosszúfalussy Róza már mint Bizony Ákosné szerepel, lásd: Miskolci Levéltár, XIV/3 fond.

¹⁰ Révai, 1911.

¹¹ Lásd: Országgyűlési Almanach, 1901–1906.

¹² Szendrei J., 1911. 393.

¹³ Dobrik István: Miskolc képzőművészete 1918–1948. http://mesterkedo.atw.hu/misk_muveszet.htm; utolsó megtekintés 2008. január 17.

4. kép. A Hosszúfalussy család címere

aki a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán Olgyay Viktor tanítványaként 1914-ben szerzett rajztanári oklevelet, és mint a miskolci 10. gyalogezredhez bevonult katona „a háború alatt ismerkedett meg Bizony Ákos családjával”, 1919-ben „Bizonyék műtermében” „Nyitrayval együtt szabadiskolát alapítanak, amely a későbbiek során a miskolci Művésztelep bázisa lesz”.¹⁴

A Művésztelep megalakulásáról Bartus Ödön is beszámol a Képzőművészet 1927. évi 4. számában a Vidéki centrumok című sorozat Miskolc képzőművészetét bemutató fejezetében: „A háború szülte nehéz helyzet a magyar művészeket a képzőművészetek decentralizálásának gondolatára ébresztette. Így alakult meg Miskolcon elsőnek az országban a háború után az első művésztelep, három művész kitaró, szívós munkája alapján az állam támogatásával, a város hozzájárulásával. Bartus Ödön, Meilinger Dezső és Nyitray Dániel még a forradalom idején szabadiskolát alapítanak, s az ott elért szép eredmények, Miskolc gyönyörű környéke arra bírta a kormányt, hogy létrehozza 1921-

ben a művésztelepet. Bár a kitűzött programot teljesen nem lehetett keresztülvinni, de a művésztelep elindítója lett Miskolc művészeti életének.”¹⁵ (Ugyanebben a cikkben a szerző a Miskolchoz kötődő művészek felsorolása és munkásságuk rövid összefoglalása között kiemeli, hogy „akadnak hölgyfestők is a városban, mint özvegy Bizony Ákosné, ki arcképeket és virágszendéleteket fest”). A művésztelep tagjainak első kiállítására 1920. december 5-től került sor a miskolci Megyeháza nagytermében: ezen Bartus Ödön, Meilinger Dezső, Nyitray Dániel és mások mellett ott szerepeltek Bizony Ákosné munkái is.

A „Bizonyék”, azaz Hosszúfalussy Róza műtermében szabadiskolát alapító, és hosszabb ideig ott is dolgozó művészek, mindenekelőtt tehát Meilinger Dezső (aki egyébként később a gyermektelen Bizony-házaspár örökbefogadott leányát, Thuránszky Erzsébetet vette feleségül¹⁶) és a művésznő nekrológiájában is említett Kemenszky Árpád (aki a fővárosi Mintarajziskolában 1887 és 1891 között Székely Bertalan, majd Münchenben Hollósy Simon tanítványa volt, két alkalommal – 1896-ban, tehát már az alapítás évében, és majd 1901-ben is – járt a nagybányai művésztelepen, és Párizsban is folytatott tanulmá-

¹⁴ Bozsik István: Miskolc képzőművészete. [¹⁵ Bartus Ö., 1927.](http://64.233.183.104/search?q=cache:B5gPvArDv-IJ:magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/0508-9/0508-97.html+Bizony+%C3%81kos+Miskolc&hl=hu&ct=clnk&cd=6&gl=hu&lr=lang_hu; utolsó megtekintés 2008. január 17.</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹⁶ Lásd: Dobrossy I. (szerk.), 2003. 56.

5. kép. Asztali csendélet (olaj, vászon, 75×63,5 cm, j.j.l. Bizony Ákosné, magántulajdon)

6. kép. Félakt (az Asztali csendélet hátoldala; olaj, vászon, 75×63,5 cm, magántulajdon)

nyokat, és akit több írás is Bizony Ákosné mesterének nevez) nyilván valóban befolyással voltak a festőnő művészi munkásságára; ezt állítja egyébként a Miskolc története 1848-tól 1919-ig című kiadvány A miskolci képzőművészet múltja című fejezete is: „[Kemenczky – M. G.] munkái hatással voltak a nálánál generációval idősebb helybeli művészekre is, mint a vele egy műteremben dolgozó Bizony Ákosné Hosszúfalussy Rózára”.¹⁷ Am ez a hatás alighanem csak tovább erősítette Hosszúfalussy Róza művészi ambícióit, illetve nyilván csiszolta már korábban is megmutakozó festői tehetségét; a művésznő ugyanis már jóval a Kemenczkyvel és Meilinggerrel történt találkozás előtt is eljutott már a „kiállítási színvonalra”: bár Bozsik István már idézett cikkében azt írja róla, hogy „inkább csak amatőr szinten foglalkozott művészettel”,¹⁸ azért az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1899–1900. évi téli tárlatának összesen 485 alkotása közé a zsűri csak beavagolt Bizony Ákosné egy portréját (a Tárgymutató Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1899–1900. évi téli kiállítására)¹⁹ szerint a Műcsarnok IX. termében szerepelt tőle egy Női arckép – olajfestmény, magántulajdon –; többek között olyan művészek alkotásai között, mint Mednyánszky, Kunffy, Rippl-Rónai, Perlmutter, Gulácsy, Lotz, Glatz, Réti, Ferenczy Károly, Csók, Tornyai, Kernstok, Koszta, Fényes, Hatvany, Vaszary, Telepy).²⁰ Bizony Ákosné ezt követően ugyancsak kiállított a Miskolci Közművelődési Egylet

17 Dobrossy I. (főszerk.), 2003. 1033.

18 Bozsik I., i. m.

19 Singer és Wolfner kiadása.

20 L. Bartus Ö., 1929.: Bartus Ödön azt idézi ismeretlen szerzőtől erről a portréről, hogy „a zsűri a legkedvezőbben nyilatkozott felőle, s mint ilyet a párizsi világkiállításra is elviszik”, arról azonban, hogy ez valóban megtörtént-e, nem tesz említést. És csak az érdekes párhuzam kedvéért érdemes lehet azt is megemlíteni, hogy miközben Bizony Ákosné a fővárosban a Műcsarnok kiállításán képviseli városát, Miskolcon ugyanakkor látható az első, írásos emlékekben fennmaradt művészeti kiállítás, a Nemzeti Szalon 1899. november 11-én megnyílt „vendég-tárlata” 267 művel, amelyek alkotói között ott volt többek között Iványi-Grünwald Béla, Glatz Oszkár, Mednyánszky László – valamint a helybeli művészek közül Kemenczky Árpád is.

7. kép. Tengerpart
(olaj, vászon, 72×98
cm, j.b.l. Bizony Ákosné,
magántulajdon)

8. kép. Tengeri táj
(olaj, vászon, 42×77
cm, j.b.l. Bizony Ákosné,
magántulajdon)

szorgalmazására az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat által rendezett kiállításon a miskolci Vármegyeháza dísztermében 1902 őszén, két évvel később ugyanitt a miskolci festők kiállításán (többek között Kemenszkyvel együtt), majd a miskolci művészek 1909. és 1910. évi karácsonyi tárlatain is.

Mindezek ellenére azonban valószínűleg igaz lehet, hogy Bizony Ákosné festői munkásságánál jóval fontosabb volt a (részben talán férjével együtt) Miskolc város képzőművészeti életében betöltött szerepe. Mint már Bozsik Istvántól idéztük, „Bizonyék műtermében”²¹ alakult meg az első miskolci festő-szabadiskola, amelyről Dobrik István – igaz, ő ebben az összefüggésben éppen a „hiány” oldaláról vizsgálva a kérdést – is említést tesz munkájában: „Miskolc város képzőművészeti életében korszakunkban (tehát 1918 és 1948 között – M. G.) a Meilingerék által szervezett szabadiskola majd a főiskola művésztelepén kívül szervezett képzőművészeti formációval alig találkozhatunk. (...) Az egyetlen szakmai szerveződés is tisztavirág életű volt, (...) az 1926-ban nagy lelkesedéssel

21 Talán Bizony Ákos Verbőczy utcai – ma Dózsa György út – egyemeletes házában.

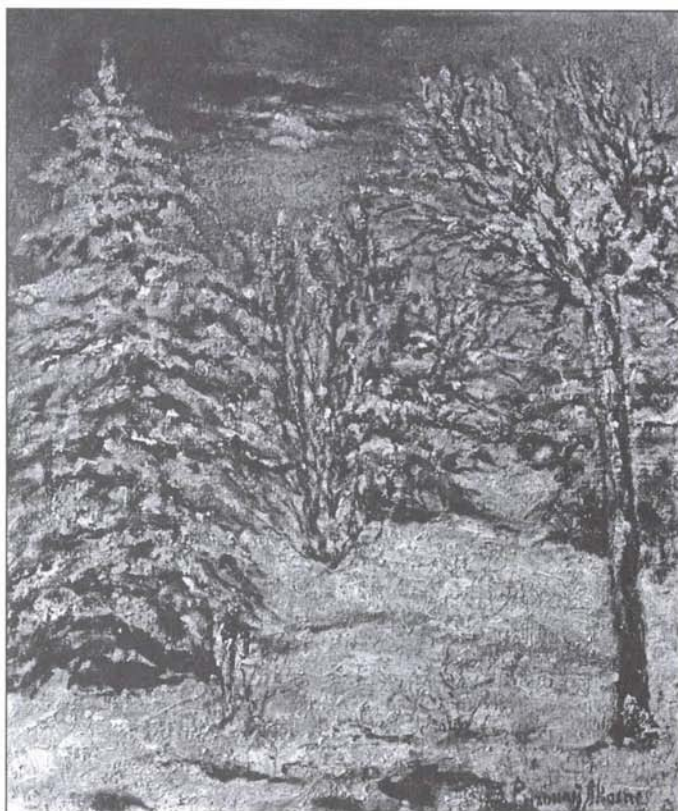
9. kép. Házak
(olaj, vászon, 64,5×78 cm,
j.j.l. Bizony Ákosné,
magántulajdon)

megalakult Miskolci Művészek Társasága”²² (amelynek Bizony Ákosné természetesen szintén tagja volt). Ezt megelőzően azonban alakult még egy művészeti szerveződés is a városban, a Lévay József Közművelődési Egyesület, amelynek volt egy képzőművészeti „osztálya” is; ennek 1924 májusi bemutatkozó kiállításán a miskolci városháza nagytermében Bizony Ákosné ugyancsak részt vett munkáival.

A helyi kiállításon való szereplések és az 1899-es műcsarnoki téli tárlaton bemutatott egyetlen képe után Hosszúfalussy Róza 1926-ban kapott lehetőséget arra, hogy nagyobb kollekcióval is bemutatkozhatson Budapest közönségének: a Nemzeti Szalon szeptember 5-én nyílt kiállításán nem kevesebb, mint 61 képe volt látható. A tárlaton Az L-ik csoportkiállításának katalógusa (Budapest, 1926. szeptember 5-től 12-ig) szerint „Brailowsky Leonidas, Brailowsky Rimma orosz festőművészek, valamint Bizony Ákosné, Gyenes Gitta, Liedenfrost Pál és Lingauer István festőművészek művei” voltak láthatók; köztük legnagyobb számban Hosszúfalussy Rózáéi (a második legtöbb művel, 45 darabbal Gyenes Gitta szerepelt). A katalógusba írt (hibás!) életrajz szerint „Bizony Ákosné, családi nevén Hosszúfalussy Róza született Mezőnyéken 1849-ben. Festeni 45 éves korában kezdett, amikor évekig Kemenszky Árpád tanítványa volt. Mint állandóan vidéken tartózkodó művészlélekre a szabad természet megfigyelése nagy hatással volt és tulajdonképpen saját erejéből érte el a most bemutatott első nyilvános szereplésének a színvonalát.”

Erről a kiállításról a korabeli sajtó szép számú hírt adott: a Magyarország már augusztus 31-én beharangozta a tárlatot, majd szeptember 4-én újra felhívta rá a figyelmet, 5-én pedig hosszabb beszámolót szentelt az eseménynek. Ebben a szerző, bizonyos (m. j.) a következőket írta: „A magyar művészek közül Bizony Ákosné képei arról a művészi lelkeségről, szeretetről és nagy munkáról tesznek tanúbizonyságot, amellyel megalkotjuk gazdag művészi lelkének legmélyéből bányássza fel őket. Negyvenöt éves korában kezdett festeni, saját erejéből ért el mindent, mert gazdag volt a természet szépségeitől és az önképzésen túl festői ereje vezette. Tájképei, akttanulmányai eredeti egyéniség gazdag termését adják.” A lap szeptember 7-én még egyszer visszatért a megnyitóra: megemlékezett Kertész K. Róbert kultuszminisztériumi államtitkár beszédéről és felső-

22 Dobrik I., i. m.

10. kép. Téli erdő
(olaj, vászon, 60×52 cm,
j.j.l. Bizony Ákosné,
magántulajdon)

rolta a jelenvolt hírességeket. Szeptember 5-én, a nyitás napján sok más lap is említést tett hosszabb-rövidebb cikkekben a kiállításról: az Újság kis híre mellett a Pesti Hírlap a kínálatból Bizony Ákosné tájképeit és tanulmányfejeit ajánlotta a közönség figyelmébe, a Nemzeti Újság pedig (tulajdonképpen tévesen) azt emelte ki, hogy a festőnőnek ez az első nyilvános szereplése. A Pesti Naplóban (r. l.) A Nemzeti Szalon csoportos kiállítása című írásában ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy „A magyar művészek közül elsősorban Bizony Ákosné érdemel említést, aki ma 77 éves korában lép először nyilvánosság elé. (Mint már láttuk, ezek az állítások maximum azzal a „megszorítással” lehetnek igazak, hogy Budapesten, és hogy nagyobb anyaggal – M. G.) Harminc éve festi a természet szeretetétől és mélységes átérzésétől irányított képeit, amelyeknek a barbizoniakra emlékeztető modorához önállóan jutott el vidéki magányában.”

A kiállítás sikeréről tanúskodik, hogy a Magyarországon 1926. szeptember 18-án a következő kis hír látott napvilágot: a tárlat „a nagy érdeklődésre való tekintettel egy héttel meghosszabbítatik, így a kiállítás szeptember hó 19-én zárul.” A csoportos bemutatkozásról egyébként később pár sorban megemlékezett a Magyar Művészet 1926. évi 7. száma is.

Nem egészen egy évvel később, 1927. július 15-én ugyancsak a Magyarországon számol be róla, hogy Bizony Ákosné aktképekkel szerepel a miskolci Lévy József Egyesület kiállításán. Ugyanerről a tárlatról beszámol a Képzőművészet 1927. évi 3. száma is: a cikk felsorolja a bemutatkozó művészeket – az egyetlen festő mellett Bartus Ödönt,

11. kép. Önarckép, 1897.
 (olaj, vászon, 20×13 cm,
 j.j.l. Bizony 97,
 magántulajdon)

Meilinger Dezsőt, Szontagh Tibort, Kiss Lajost, Petrányi Miklóst és Nyitray Dánielt –, s valamennyiükre vonatkoztatva írja, hogy „már mind ismertek Miskolcon”; Bizony Ákosné munkái közül pedig kiemeli, hogy „Merengés című aktja sok eredetiséget árul el”.²³

Újabb egy év múlva, 1928. október 28-án a Budapesti Hírlapból tudhatta meg a közönség, hogy Bizony Ákosné a Miskolci Művészek Társaságának tagja lett, s ugyanaz év november 6-án a Pesti Hírlap már a Társaság első kiállításáról számol be, amelyen – a miskolci Hubay Jenő zeneiskola hangversenytermében – természetesen szintén ott szerepeltek a festőné képei is. De láthatta a közönség a munkáit a Lévay József Egyesület 1929-es és 1930-as csoportos tárlatain is, 1931 áprilisában pedig az egyesület rendezésében Victorisz Máriával közös gyűjteményes kiállításon mutatta be festményeit a városháza nagytermében. Ugyanitt rendezte meg egy évvel később, 1932 februárjában az egyesület a miskolci művészek Téli Tárlatát; ez volt az utolsó kiállítás, amelyen a művésznő életében szerepelt.

Bizony Ákosné Hosszúfalussy Róza 1932. december 20-án, 84 éves korában halt meg Miskolcon. Műtárgy-gyűjteményét a Miskolci Múzeumra hagyta, s végrendeletében 10 000 pengőt hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára – ahová Bizony Ákos hagyatékának egy része (az MTA Kézirattárának nyilvántartása szerint Herman Ottóval váltott

²³ Képzőművészet, 1927/3. 16.

12. kép. *Hátakt*
(olaj, vászon, 40×25 cm, j.n., magántulajdon)

Ákosné művészi munkássága – ha a Miskolc képzőművészeti életében betöltött szervező szerepéről nem is beszélünk – annál biztosan többet ér, mint hogy a feledés örök homálya boruljon rá.

24 L. Dobrossy I., (szerk.), 2003. i. h.; az MTA nyilvántartása szerint azonban ez az összeg soha nem érkezett meg az Akadémiához.

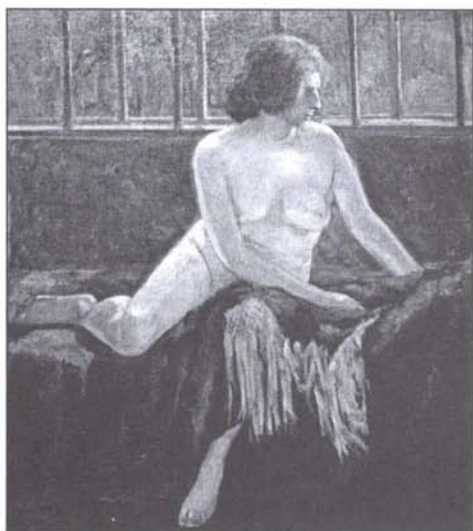
25 Ezúton köszönöm meg a Herman Ottó Múzeum művészettörténésének, Pirint Andreának a munkámhoz nyújtott segítségét, mindenekelőtt a Bizony Ákosné miskolci kiállításairól készített és rendelkezésemre bocsátott összeállítását.

26 2007-ben egy miskolci régiségkereskedő felajánlotta a Herman Ottó Múzeumnak egy Bizony Ákosné-képet megvételre, ám a múzeum a nagyalakú, sötét tónusú, egy nőalakot ábrázoló festményt nem találta megvásárlásra érdemesnek. A kereskedő – aki később eladta valakinek a képet – 2008 februárjában azt közölte jelen sorok írójával, hogy tizenegy éves régiségkereskedői pályafutása alatt ez az egyetlen Bizony Ákosné-festmény fordult meg a kezei között, s nincs tudomása arról, hogy más miskolci kollégájánál felbukkant volna bármilyen munka a festőnőtől az utóbbi években.

levelezésének néhány darabja) a halála után került –, hogy férje emlékét kellőképpen ápolják.²⁴

Ami művészi utóéletét illeti, Bizony Ákosné egy festménye halála után még egyszer közönség elé került: 1970-ben a Miskolci Képtár rendezett kiállítást *Képek a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből* címmel, s ide beválogatták a festőnő *Akt napsütésben* című vásznát is (13. kép). Ugyancsak a miskolci múzeumban van *Tapolcai erdő* című képe (14. kép); ezt a leltári katon szerint maga a művésznő ajándékozta a múzeumnak 1930–31-ben, míg az aktot a múzeum 1000 forintért vásárolta valamikor.²⁵ A festőnő többi munkái minden bizonnyal szétszóródtak; ma testvére, Hosszúfalussy Miklós tizenegy dedunokája közül háromnál található fel összesen nyolc képe (ebből kettő ugyanannak a vászonnak a két oldalára van festve).²⁶

Ez az (általam ma) összesen ismert tíz festmény ahhoz természetesen kevés, hogy ezek alapján megalapozott képet alkothassunk Hosszúfalussy Róza művészetéről. E tíz munka között van olyan, amelyik finoman fogalmazva is komoly perspektíva-problémákkal küzd (valljuk be: eredménytelenül), ugyanakkor vannak olyan vásznak is, amelyek vitathatatlanul jó kompozíciós képességről, ügyes ecsetkezelésről tanúskodnak. Úgyhogy Bizony

13. kép. Akt napsütésben, 1925.
(olaj, 120×108 cm, Herman Ottó Múzeum
Ltsz.: 63.48.)

14. kép. Tapolcai erdő
(olaj, vászon, 150×130 cm, Herman Ottó
Múzeum Ltsz.: 53.1.1.)

IRODALOM

Bartus Ödön

1927 Vidéki centrumok: Miskolc. Képzőművészet 1927/4. 28–29.

1929 Miskolc képzőművészete. In: Miskolc. Magyar városok monográfiája V.
Szerk.: *Halmay Béla–Leszih Andor* Budapest 254–270.

Dobrossy István (főszerk.)

2003 Miskolc története 1848-tól 1919-ig. IV/2. köt. Miskolc

Dobrossy István (szerk.)

2003 Miskolc írásban és képekben. X. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei
Levéltár

Nagy Iván

1857 Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. köt. Pest,
Friebeisz István kiadása

1859 Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. köt. Pest,
Ráth Mór kiadása

Orosz Ernő

1906 Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger

Révai

1911 Révai Nagy Lexikona. III. köt. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet
Részvénytársaság

Szendrei János

1911 Miskolcz város története. V. köt. Miskolc

Szendrei János–Szentiványi Gyula (szerk.)

1913 *A Magyar Képzőművészek Lexikona*. Budapest

Zádor Anna–Genthon István (főszerk.)

1965 *Művészeti Lexikon*. I. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó

A FORGOTTEN PAINTRESS FROM MISKOLC

Róza Hosszúfalussy (Mrs Ákos Bizony) (1848–1932)

Very little is known about the life of Róza Hosszúfalussy and very few of her doubtless many paintings have survived. Still, we know from contemporary press articles that she regularly exhibited her works, mostly in Miskolc, and that her paintings had been displayed in Budapest too on two occasions: a female portrait was accepted by the jurors for the 1899–1900 winter exhibition of the National Art Society, and sixty-one paintings – landscapes, still lifes, portraits, nudes – were displayed at the fiftieth exhibition of the National Saloon in 1926. She was 78 years old at this time – but we know that she began painting in the early 1890s, when she was in her forties. (She had been married for over a decade, when she took up painting. Her husband, Ákos Bizony, was a lawyer, who acted as president of the Miskolc Bar Association for two decades, from 1902 until his death. He was a Member of Parliament between 1901 and 1918. A street has been named after him in Miskolc.) “She expanded her knowledge acquired through unflinching diligence during her study trips to Italy, Munich and Paris,” as János Szendrei noted in his book, *History of Miskolc*, and she undoubtedly received professional help from the renowned painters she worked together with in her studio, among them Dezső Mellinger (1892–1960) and Árpád Kemenszky (1870–1945), who had stayed at the Nagybánya Art Colony several times. Together with her husband, she played an important role in the organisation of the art scene in Miskolc: the art school founded in 1919 in her studio became the basis of the Miskolc Art Colony founded in 1921, and she played an active role in the creation of the Miskolc Art Society in 1926 and the Art Section of the Lévay József Public Education Society. She submitted her paintings to all the local exhibitions staged by these organisations. In her will, she bequeathed her art collection to the Miskolc museum. The museum’s art collection includes two of her paintings, one of which was displayed in 1970 at a local exhibition. Róza Hosszúfalussy did not have any direct descendants; her eight currently known paintings were preserved by her sibling’s great-grandchildren. While her artistic talent cannot be unequivocally judged based on these paintings alone, her other activities, and especially her role in the town’s art life, were all the more important, earning her a place in the town annals.

Gábor Martos

TORNYAI JÁNOS MŰVEI A HERMAN OTTÓ MÚZEUMBAN

Adatok és megfigyelések a Petró-gyűjtemény Tornyai-képeiről

TÓTH KÁROLY

A miskolci Herman Ottó Múzeum képzőművészeti gyűjteményének értékében jelentős egységét Petró Sándor egykori kiváló miskolci orvos és műgyűjtő gyűjteménye képezi. A széles érdeklődési körrel rendelkező Petró Sándor a 19. és 20. századi magyar művészet különböző irányzatait emelte be gyűjteményébe, így az alföldi festészet számos képviselőjét is. E művek közül Tornyai János munkáit szeretném tanulmányomban részletesebben elemezni, és néhány esetben új információkkal és adalékokkal szolgálni az egyes művek értelmezéséhez és az életmű egészében való elhelyezéséhez. Tornyai János életművének bemutatása egyik legfontosabb eleme volt a 2007-es évben megírt és megvédett *Hódmezővásárhelyi művészek 1900–1914* című szakdolgozatomnak és a közeljövőben alapja lesz doktori disszertációmnak is.

Tornyai János a századforduló kevésbé ismert, némiképp elfelejtett művészegyenisége, az alföldi festészet, „alföldi iskola” és a „vásárhelyi művésztelep” legjelentősebb képviselője.¹ Élete és pályája majdnem egészében átfogja a polgárosodó 19. és 20. századi Magyarország korszakát, mely korszaknak – mint utólag látjuk – részben haszonélvezője, részben kárvallottja volt. Hódmezővásárhely külvárosában született 1869-ben nagyon szegény, „párhodas” parasztszaládban. A jó képességű fiú hamar kitűnt a városi gimnáziumban a rajzolás iránti fogékonyságával és tehetségével. Többévi munkavégzés után az évekig várt városi ösztöndíjjal tudott tanulni Párizsban a Julien Akadémián. Közel két és fél évet töltött a francia fővárosban 1894 és 1897 között. Hazatérve szülővárosát választja letelepedése helyszínéül, 1900 februárjában pedig programnyilatkozatot tesz, melyben fő célkitűzéseként a kultúra pártolását és terjesztését jelöli ki az akkor fejlődő, polgárosodó parasztvárosban, Hódmezővásárhelyen. Közel másfél évtizeden keresztül a vásárhelyi művészkör meghatározó személyisége, irányítója volt, művésztársaival kezdett vállalkozásai mind a mai napig meghatározzák a város arculatát. Endre Béla (1870–1928), Rudnay Gyula (1878–1957), Pásztor János (1881–1945), Rubletzky Géza (1881–1970), Kiss Lajos (1881–1965), Gonda József (1870–1913), Várady Gyula (1866–1930), Plohn József (1869–1944), Kallós Ede (1866–1950), Szöri József (1878–1914) azok a Hódmezővásárhelyen élő és dolgozó, illetve rendszeresen idelátogató művészek, akik körül egy pezsgő szellemi környezet jött létre. Kiss Lajossal néprajzi gyűjtést végeztek, megalapították a mai, városi múzeumként funkcionáló elődjét, az Ady-rajongó Gonda Józseffel együtt létrehozták a reformer és polgári radikális eszmevilág iránt elkötelezett *Jövendő* című folyóiratot.² Mindeközben Tornyai jelen volt a jelentősebb országos kiállításokon is, a Rippl-Rónai József és Rózsa Miklós vezette budapesti Művészház 1911

1 A Tornyai Jánosról megjelent két monográfia: *Bodnár É.*, 1956. és *Bodnár É.*, 1986.

2 A *Jövendő* című folyóirat teljes digitalizált változatban megtalálható a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár honlapján: www.nlvk.hu

október–novemberében megrendezte retrospektív, áttekintő életmű-kiállítását.³ 1912-ben megalapították a Művészek Majolika- és Agyagipar Telepét, melyet az első világháború söpört el, mint magát a vásárhelyi művészkört is. A háború előtti helykereső évek Tornyai számára új értékek felfedezésébe csaptak át, csodálta egykori cselédlánya, Kovács Mária festészetét és mindent megtett művei bemutatása és megismertetése érdekében. A háborús nélkülözések és a magyar állam totális összeomlását követő zűrzavarban el kellett hagynia vásárhelyi műtermét, Budapestre költözött. Élete végén, a harmincas években festészete megújult, az addigi sötét, földszínekre épülő népi életképeit és a nagyon gyors, könnyed festésű, majdnem gesztusértékű megoldásokkal felépített plein-air képeit egy, a festőiségben tobzódó, színeiben is megújuló, Szentendrére lokalizálható korszaka váltotta fel. Az utolsó években több jelentős elismerés és kitüntetés is utólrta, ám így is szegényen és nélkülözések között hunyt el 1936-ban.

Nem ismerek olyan forrást, amely arról tanúskodna, hogy Tornyai valaha Miskolcra látogatott, ám kiállított ott és levelezett Balogh Bertalannal,⁴ a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület vezetőjével, aki 1906-ban az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat felvidéki vándorkiállítását szervezte.⁵ Egyik, Balogh Bertalannak írott levelében⁶ található egy, később sokat idézett gondolatmenete, mely szerint, ha képeire „szerényebb sorsú” magyar vevő akad, akkor nyugodtan eladhatja őket Balogh az eredeti ár alig tíz százalékáért. Az eredeti levél teljes szövege:

Igen tisztelt, Balogh úr!

Örvendek rajta, hogy b. körlevelével alkalmat adott nekem, hogy őszinte szívből üdvözljem!

Én a Kegyed szép tervét nagy dolognak tartottam még a kezdet kezdetén, s örülök, hogy sikerült is nyélbe ütnie. Soká éltesse Önt az Isten édes hazánk javára, amelynek bezzeg szüksége van az ilyen fájú emberekre!

B. levelében foglaltakat is mindenben helyesnek tartom (s mint kiállító: belegyezem) És – hogy nagyon idealistának ne tartson! – egyben jóakarató gondoskodásába ajánlom szerény szülőteimet és kérem, ha lehet, adja el őket.

Kassa városában reménykedem, mikor útnak indítottam a Rákóczit, de ha talán ott nem tartanak elég komoly dolognak és akadna jó magyar, de szerényebb sorsú ember, a kinek megtetszik, adja oda neki – előleges megkérdezésem nélkül is, – a mennyi pénze van. (400 forinttól, le egész 40-ig!)

Gazdagra azonban ez nem áll. Attól csak vasaljunk ki, a mennyit csak lehet.

Szép vállalkozásához Isten áldását és azonfelül (Magyarországon) sok szerencsét kíván őszinte tisztelője: Tornyai János

A miskolci kiállításon végül két műve szerepelt. Az egyik a *Rákóczi Rodostóban*⁷ című nagyobb méretű vászon, mely 174-es katalógusszámmal szerepelt a kiállításon

³ Tornyai 1911.

⁴ Zsadányi G., 1963.

⁵ Balogh Bertalan kiállításszervező munkájáról lásd: Pirint A., 2006. és korábban: Zsadányi G., 1964.

⁶ Tornyai János teljes levelezésének feldolgozását Kőszegfalvi Ferenc, hódmezővásárhelyi helytörténész és jelen sorok szerzője végzi. Itt is szeretném megköszönni Fülöp Erzsébet és Kőszegfalvi Ferenc támogatását, és hogy felhívták figyelmem ezen levél létezésére is.

⁷ Tornyai János: Rákóczi Rodostóban, 1904. (olaj, vászon, 95 x 134 cm, j.n.) Magyar Nemzeti Galéria, Ltsz.: 57.72 T.

1. kép. Szobarészlet alakokkal (Fotó: Kulcsár Géza)

s később egy miskolci bank tulajdonába került, mely a második világháború után már Miskolci Takarékpénztár nevű intézményként cserélte el a Magyar Nemzeti Galériával.⁸ A második mű az *Öreg fűzfák* címmel vett részt a kiállításon.⁹ Erről a munkáról nem rendelkezem pontosabb adatokkal, az 1906-os katalógusban az olajfestmény megjelölés mellett csak a 200 koronás árat vélték szükségesnek feltüntetni. A vásárhelyi festő ezen miskolci kapcsolatának nincs közvetlen köze a később a Petró-gyűjteménybe került, Tornyai Jánosnak tulajdonított darabokhoz. A most a miskolci Herman Ottó Múzeumban fellelhető művek azonban munkásságának különböző korszakaiból származnak, így elég jól demonstrálhatók rajtuk a vásárhelyi festő különböző korszakainak jellegzetességei.

Legkorábbi miskolci műve a *Szobarészlet alakokkal* (1. kép) címet viseli.¹⁰ Papíralapra készült ceruzarajz, melyre néhány vonásnyi fedőfehéret is helyezett Tornyai. Kis méretű vázlat, magassága 19 centiméter, szélessége 24 centiméter. Különlegessége, hogy lényegében háromszor és mindkét szélén is jelzett. Alul a bal oldalon *Tornyai János*

⁸ Ugyanezen *Rákóczi Rodostóban* című kép a felvidéki vándorkiállítás előtt már szerepelt az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Műcsarnokban rendezett 1904/1905. évi téli tárlatán. Lásd: *OMKT Kat.* 1904. kat. sz. 166. és a Szegedi Képzőművészeti Egyesület 1905. áprilisi kéпкиállításán. Lásd: *SZKE Kat.* 1905. kat. sz. 17. Itt 1000 koronás ármegjelöléssel szerepelt.

⁹ *Vándorkiállítás 1906.* Érdekes, hogy ezen a kiállításon a *Rákóczi Rodostóban* csak 800 koronás árral jelent meg a katalógusban.

¹⁰ Tornyai János: *Szobarészlet alakokkal*, 1888. augusztus 17. (papír, ceruza, 19x24 cm, J.b.l.: Tornyai János, J.j.l.: Tornyai 1888 aug 17.) Ltsz.: P. 77.369.

szignó olvasható, erősen kalligrafikus, vékony hegyű tollal meghúзва. Míg a jobb oldalon, lendületesebb kézjegyként egymás fölött két sorban a név kétszer és az évszám, *Tornyai 888. aug. 7.* olvasható. Ebben az évben Tornyai tizenkilenc éves volt, a rajz szülővárosában, Hódmezővásárhelyen töltött nyarának emlékét őrizheti. 1886 és 1889 között a Mintarajziskola (a későbbi Képzőművészeti Főiskola) hallgatója volt. Ezekben az években Greguss János, Székely Bertalan és Lotz Károly tanították, míg a nyári hónapokban hazatért, és az adóhivatalban és ügyvédi irodában keresett pénzt a fővárosban eltöltendő hónapokra. A mű datálása alapján tehát egyértelmű, hogy egy Vásárhelyen eltöltött nyár alatt készült tanulmányrajz-sorozat egy darabja. Az 1984-ben előkerült úgynevezett Tornyai-hagyaték több olyan hasonló méretű grafikai munkát is tartalmaz, mely mind papíryananyagokat, mind rajzi megoldásukat tekintve lényegében megegyeznek a Herman Ottó Múzeum gyűjteményének darabjával. A Tornyai-hagyaték rajzanyaga az előkerülés után megosztásra került; egy része a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályára,¹¹ másik része a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumba.¹² A fent említett mű számos párhuzama megtalálható a két gyűjteményben. A Petró-gyűjteményhez tartozó grafika egy népi életképet ábrázol.

A Magyar Nemzeti Galériában lévő anyagról készült fotódokumentáció újbóli átnézésekor meglepődve tapasztaltam, hogy az ottani grafikai művek egy része ugyanazon típusú, viszonylag vastag paszpartuba van beragasztva, mint amely a Miskolcon őrzött darabon is látható. Az eredeti papírlapokat minden ilyen esetben egy kifelé, a papírfelületől negyvenöt fokos szögben eltávolodó, két-három milliméter vastag, aranyozott ráma kerít körbe, melyet egységes fehér felület fog körül. A Nemzeti Galériába került lapok némelyikének hátoldalán tíz-húszezer koronás beárzások találhatók, melyek arra engednek következtetni, hogy ezek a grafikai anyagok valószínűleg az első világháború utáni hiperinfláció időszakában szerepelhettek együtt valamilyen kiállításon.

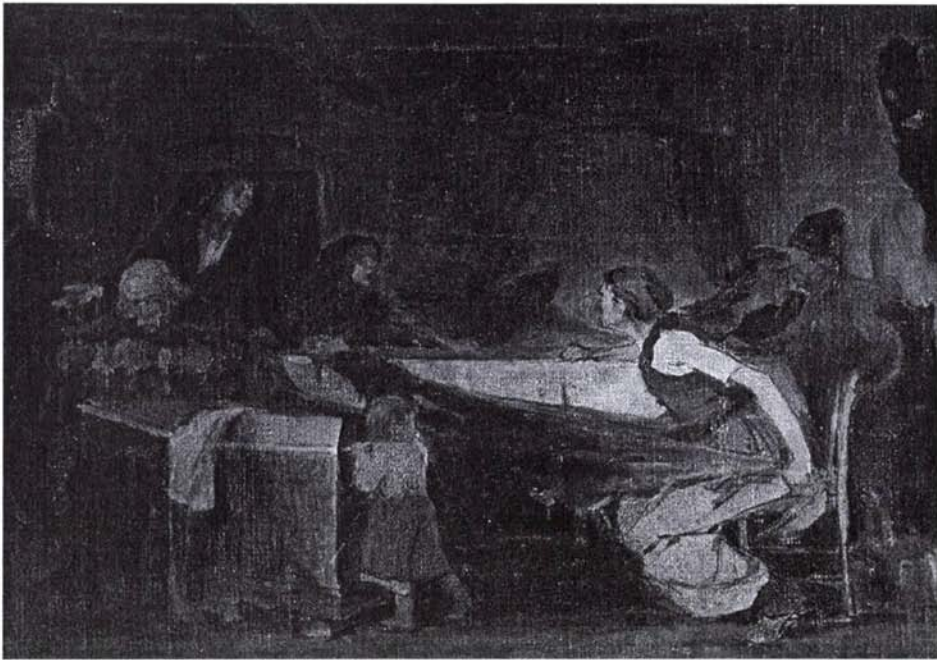
A *Szobarészlet alakokkal* cím nagy valószínűség szerint leíró, múzeumi címadás. A grafika egy paraszti szoba enteriőrijét ábrázolja, a háttérben egy sarokba állított búbos kemence található, a jobb oldalát határoló falon kis ablak. A jobb oldal előterében egy vánkosra rakott férfikalap körvonalazódik. A búbos kemence előterében öt alak foglal helyet. A kompozíció közepén két férfi, a hátrébb lévő a kemence padkáján, a másik egy közszerű mellett ül, közben kést élez. A kompozíció jobb oldalán három asszony fog körül egy asztalt, mely részleteiben már nincs kidolgozva, hasonlóan a két férfialaktól balra eső részhez. Az asszonyok egymás felé fordulva, közös munkát végeznek, valószínűleg varrnak. Tornyai grafikaként kivitelezett népi életképeinek sorozatába illeszkedik. Tornyai művészetével kapcsolatban már sokszor leírták, de nem árt újra rögzíteni a tényt, hogy korai munkáinak egy igen jelentős része saját környezetét, gyermek- és fiataikorának helyszíneit mutatja be, leíró jelleggel, ám keresve a karakterábrázolás lehetőségeit és a bensőségességet sugalló megoldásokat. Korai, főleg tanulmányi éveinek korszakában készültek a népi élet műfajába sorolható alkotásai, melyek azután pályakezdő festői oeuvre-jének is markáns részét alkották. Véleményem szerint azonban Tornyai munkássága épp azért fontos és jelentős a századelő magyar művészetében, mert el tudott mozdulni

---

11 Ezúton is szeretném megköszönni Tokai Gábornak, Róka Enikőnek és Zsákovics Ferencnek az MNG Grafikai Osztály anyagának kutatásában nyújtott szíves segítségüket.

12 Köszönettel tartozom a hódmezővásárhelyi múzeum egykori és mostani igazgatójának, Nagy Verának és Nagy Imrének, hogy segítették az ott lévő anyag megismerését, illetve Bernátsky Ferencnek és Hegedűs Imrének, hogy a helytörténeti, illetve a képzőművészeti osztályon kalauzoltak.

2. kép. *Juss (vázlat)* (Fotó: Szujó Péter)

arról a statikus holtpontról – sok más kortársával ellentétben – melyet a népi zsánerek, portrék egy életen át való, begyakorlott és unalomig halmozott ismételtetése jelentett. A korabeli művészeti életet figyelő és az ott bekövetkezett változásokra érzékenyen reagáló művészként Tornyai tisztában volt a korszak törekvéseivel. Elvárásait önmagával és képzőművészeti munkásságával szemben úgy határozta meg, hogy egyéni utat keresve kifejlesszen valami újat és karakteresen egyedit, melynek lehetőségét az 1907 utáni években a tájkép-festészetben találta meg.

A Petró-gyűjtemény kronológiai szempontból második Tornyai-műve a „Juss-ciklus” egy különleges darabja¹³ (2. kép), mely az életműben időrendben még megelőzi a „tájképi-fordulatot”. A kartonra ragasztott vászonkép olajtechnikával készült, védeltséget élvez, jelezve a jobb oldal alsó részén: *Tornyai*. A kép hátoldalára határozott méretű, nyomtatott nagybetűkkel a következő felirat került: *Eredeti fényképek (Till műteremből)*, majd alatta töredékesen: *20 krajczár*. Amennyiben ez a felirat ténylegesen a *Juss* kompozícióra vonatkozik, az annyiban jelent különlegességet, hogy Tornyai a *Juss* kompozíciót megelőző fotósorozathoz valószínűleg nemcsak barátjának, Plohn József¹⁴ ismert fotográfusnak a segítségét vette igénybe, hanem Till Viktor¹⁵ fotóival is dolgozhatott.¹⁶

13 Tornyai János: *Juss (vázlat)*, 1901–1904 között (olaj, kartonlapra ragasztott vászon, 51x73 cm, J.j.l.: Tornyai) Ltsz: P. 77.368. Közölve: *Pirint A.* (szerk.), 2004. 98.

14 Plohn József (1869–1944) hódmezővásárhelyi fényképész.

15 Till Viktor Gusztáv (1877–1945) hódmezővásárhelyi fényképész. Életéről lásd a Hódmezővásárhelyi Életrajzi Lexikon szócikkeit. A hódmezővásárhelyi fotótörténetről lásd még: Bán András: *Vásárhelyi fotósélet a századelőn*. In: *Bán A.*, 2008. 31–52.

16 A fenti gondolatmenetet gyengíti a tény, hogy Till Viktor csak 1907 májusában nyitotta meg véglegesen hódmezővásárhelyi műtermét, tehát abban az időszakban, amikor a *Juss* leginkább foglalkoztatta Tornyait, 1902 és 1905 között, még nem volt saját műterme.

Az 1984-ben szerencsés körülmények között megtalált hagyatékból előkerült személyes dokumentumok között fennmaradt egy, Till Viktor műtermében készült, az általa kiadott, kereskedelmi keretben – az életkor alapján – 1910 körülre tehető fénykép-portré a festőről.¹⁷

Ismert, hogy Tornyai komolyabb igényű, nagyobb méretű képeinek elkészítése előtt sok esetben igénybe vette a fotográfia által lehetővé tett kompozicionális képrögzítést. Több jelentős festményének fotó-előképe is fennmaradt az 1984-ben megtalált hagyatékból, többek között legnagyobb számban a *Jusshoz*, de az *Édesanyám szobája* és a *Vén Gulyás*¹⁸ című műveihez is megtalálhatók a fotók.¹⁹ Fennmaradtak olyan fotók is, melyek felületét Tornyai rácshálózattal látta el, amely a korban ismert lepraktikusabb eszköz volt a fénykép nagyméretű vászakra való felnagyításának megkönnyítéséhez. A legtöbbször és legalaposabban átgondolt felvételsorozatokot a miskolci gyűjteményben is egy példánnyal képviselt *Juss*-sorozat érdemelte ki. Több tucat fotó tanúskodik arról, hogy milyen kompozíciós változatok foglalkoztatták Tornyait. Többször változtatta a fényképezés helyszínét, készítettek felvételeket Plohn József műtermében, Tornyai Serház-téri, nagy belmagasságú műtermében és egy alacsony belmagasságú parasztházban is, amely talán a Tornyai család rokonságáé volt. Tornyai szinte minden esetben rokonait és ismerőseit kérte meg, hogy álljanak modellt a képhez, akik így karakteres, autentikusnak ható paraszti arcukat adták a festő rokon munkájához, a *Juss* szereplőinek megformálásához. Több sorozatnyi beállítást és részletfotót készítettek, külön az egyes szereplőkről, alaposan körbejárva a kompozíciót. Tornyai ezekkel együtt több tucat rajzot, vázlatot készített, később – újrahasznosítva őket – ezekre jegyzetelte fel gondolatait az alkalmazandó színekkel, az árnyékokkal kapcsolatban, sőt még fiktív neveket is kitalált a képen szereplő egyes személyeknek.

Arról, hogy összesen hány darab nagyméretű vászonképet, kisebb méretű vászon vagy papíralapú képet, grafikai előtanulmányt és fényképet készített a *Jusshoz*, még megbecsülni is nehéz. Nagyméretű vászonfestményként is több, feltehetően kettő-három darab létezett, illetve létezik. A kisebb méretű, vázlatban maradt munkák száma – becslésem szerint – a több százas nagyságrend felé közelít. Nem véletlen, hogy a Tornyai-életművel foglalkozó művészettörténészek többsége kulcsfontosságú műként tekintett a *Jussra*, önálló, korszakos jelentőségű, autonóm műcsoportnak határozva meg azt.

Tornyai nagyformátumú, alapos munkájának meglelt a visszaigazolt eredménye, 1904-ben az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kiállítására a Műcsarnokba beküldött *Juss (vázlat)* címmel ellátott vászon elnyerte az egyik jelentős kitüntetésnek számító Ráth György-díjat.²⁰ E műve kapcsán figyelt fel rá először a fővárosi sajtó, került be neve először a művészeti köztudatba. Az 1904-ben kiállított kép pontos keletkezési körülményeiről nincsenek adatok, az viszont biztos, hogy Tornyait még évtizedekig foglalkoztatta a *Juss* gondolatköre. A mű értelmezésével kapcsolatban számos lehetőség merült föl már eddig is a szakirodalomban, Bodnár Éva és Galyasi Miklós is részletesen tárgyalták

¹⁷ Tornyai János portréja a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében található.

¹⁸ Ez néhány esetben téves azonosítással a fent már említett *Rákóczi Rodostóban* címmel szerepel.

¹⁹ Tornyai fotóhagyatékának egy másik része a többi dokumentummal együtt ugyancsak a Magyar Nemzeti Galéria Adattárának tulajdonában áll, a 22935/1989-es fond részeként. A teljes fotóanyag alapos feldolgozása a közeljövő feladatai közé tartozik.

²⁰ *Sinkó K.*, 1995.; A kiállítás katalógusa: *OMKT Kat.* 1904.

a kérdést.²¹ Amennyiben elfogadjuk azt, hogy Tornyai személyes élményeit, így az édesapja halála körüli családi drámát, és az azt követő osztozkodást akarta megjeleníteni, akkor az édesapa halálakor 1899-ben rajzolt szobabelsőben lévő halálos ágy tekinthető az első, e téma gondolatháttérét felvető rajznak.²² Alig két évvel később, 1901-ben már az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Igazgatóságához fordulva levelében említi mint előtte álló, nagy megoldandó feladatot, melyhez szegény vidéki festőként támogatást kért, majd egy évvel később K. Lippich Eleknek, a Kultuszminisztérium művészeti főosztályvezetőjének is írt ugyanilyen céllal.²³ Majd két évvel később küldte be az egyik nagyméretű változatot a Múcsarnok kiállítására. Ha az elszórt adatok alapján rendelkezésre álló dátumokat vesszük, akkor legalább három éven keresztül foglalkoztatta a kérdés, mire az első művét be merte küldeni egy országos kiállításra. Igaz, azt is csak vázlat alcímmel. A *Juss* mint téma az első világháború előtti mozgalmas időszakban talán már nem foglalkoztatta annyira, inkább a nagyméretű változatainak kiállításával, értékesítési lehetőségeivel kapcsolatban merültek fel gondolatok. Később, az 1930-as években, budapesti tartózkodása alatt a Horánszky utcai műteremben kezdett el újra foglalkozni a témával, s újabb változatokat készített belőle.

A miskolci Herman Ottó Múzeum példányának hátoldali feliratából ítélve ez a változat még Hódmezővásárhelyen készülhetett. Kompozíciós beállítás nem tér el a legtöbbször megalkotott változatoktól. Egyedisége a vázlatos, a kész alkotást még inkább csak vázlatosan előlegező színhasználatból ered. Nagyon erősen dominálnak a zöld szín különböző árnyalatai, melyeket azonban szokásának megfelelően igen erősen kever az erős földszínekkel. Néhány, fény által bejárt felületet azonban egészen világoszöld ecsetvonások jellemeznek. Színhasználatát és méretét tekintve szinte megegyező két kompozíció található a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében és a Tornyai János Múzeum gyűjteményében is. Ezek alaposabb feldolgozása a jövőben talán újabb támpontokat fog szolgáltatni a miskolci kép datálásához is.

A *Juss* két nagyméretű, ma ismert változata mind kompozíciójában, mind szín- és anyaghasználatában erősen kötődik a részben emulziószerű alapozó masszára felvitt, Munkácsy Mihály által használt úgynevezett „bitumenes” technikához.²⁴ A *Juss* korabeli, relatív nagy sikere is erősen hozzájárult, hogy a felületesen tájékozódó művészettörténeti szakma mind Tornyai munkásságát, mind az egész alföldi festészetet egyben Munkácsy-hagyományként, Munkácsy-epigonizmusként lássa és láttassa.²⁵ A Herman Ottó Múzeum gyűjteményében található változat szemmel láthatóan nem azzal az úgynevezett bitumenes vagy kátrányos alapozással készült, mint többi társa, így a sötétebb felület által körbefogott alakok, sőt a belső tér termélysége, a háttér falazata is még jól látható. Ez több nagyméretű képen már sajnos nincs így, hiszen az alapozás miatt magas hőmérsékleten a színek és formák fokozatosan eltűnnek, kivehetetlenekké válnak.

---

21 Bodnár É., 1986. és Galyasi M., 1964.

22 Tornyai János: Édesapja halálos ágján. (grafit, papír) Budapest, magántulajdon.

23 Tornyai János levele az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Igazgatóságához. Hódmezővásárhely, 1901. május 31. Közzölve: Bodnár É., 1956. 62. és OSzK Kt. Levelestár Tornyai János–K. Lippich Eleknek I. Hódmezővásárhely, 1902. június 30.

24 Erről lásd: Wittmann Zs., 2005. 149–151.

25 Erre példa Genthon I., 1935. A kérdéskör historiográfiai és kutatástörténeti szempontú áttekintése: Tóth K., 2007/a-b.

3. kép. *Asztalosinas* (Fotó: Kulcsár Géza)

4. kép. *Női portré* (Fotó: Szujó Péter)

A miskolci múzeum *Asztalosinas* című darabja azonban nem maradt fenn ilyen szerencsés állapotban²⁶ (3. kép). A képre felvitt festékek a fent említett sötét alapozásnak nem tudtak ellenállni, már szinte teljesen eltűnt a kép termélysége, csak a vastagabb és több színnel jellemzett, középen elhelyezkedő figura alakja vehető ki. Kecskelábú széken ülő, kismértékben előrehajoló, fehér gatyás és inges, vörös mellényes, kalapos inast mutat be Tornyai. A kép rossz állapota ellenére néhány érdekes tanulsággal is szolgál, főként a hátoldali feliratok. A hátoldalon megfigyelhető egy cédula, mely az Andrassy-féle ösztöndíj-pályázathoz mellékelt művek hátoldalán szokott feltűnni. Tornyai életművében több alkalommal találkozhatunk ugyanezen kéz által megírt pályázati címkével. A fennmaradt írott források alapján eddig azt valószínűsítettem, hogy Tornyai csak két alkalommal, 1908-ban és 1909-ben jelentkezett az ösztöndíj elnyeréséért kiírt pályázatra.²⁷ Ám több pályázati cédulával rendelkező, más stilisztikai megoldásokkal készült művével kapcsolatban kétséges volt, hogy 1908–1909 körül keletkeztek-e. A miskolci kép, mely stílusa alapján jóval korábban, talán még a századforduló éveiben, de minden bizonnyal még 1907 előtt kellett, hogy keletkezzen, megerősíti azt a feltételezést, hogy valószínűleg már korábban is részt vett az Andrassy-ösztöndíj-pályázaton. A kép hátoldalán található még több autográf felirat is, melyek sajnos nehezen olvashatók. Kivehető azonban egy 300 koronás árjelzés és egy fekete, arany szópár is, mely talán keretezési útmutatásnak tekinthető. Egy másik ráragasztott címkén az *Egyedül. Gyermekek a sötét szob[ában?]* felirat látható, nem Tornyai kézírásával, talán egy későbbi tulajdonos címjelzése lehet.

²⁶ Tornyai János: *Asztalosinas* (olaj, karton, 50x39 cm, J.J.I.: Tornyai) Ltsz.: P. 77.370.

²⁷ Tornyai János levele Lyka Károlynak, 1908. május 6. OSzK. Kt. F 65/632/9 és 37. illetve Tornyai János levele K. Lippich Eleknek, 1909. március 21. OSzK Kt. Levelestár, Tornyai J.–K. Lippich E. 8.

A gyűjtemény negyedik és ötödik, Tornyai János kezétől származó munkája közel azonos időszakban keletkezhetett. A kettő közül az egyik egy viszonylag nagyméretű, fedetlen vállal kivágott, profilból látszó női portré²⁸ (4. kép). A kartonlapra festett portré hátoldalán Tornyai eredeti kézírata olvasható: *Kicsérérendő Temesvár / széles, fényes ökörszem*. Mivel a felirat Tornyai kézírása, nagy valószínűséggel feltételezem, hogy a kép keretezésére vonatkozik. Valószínűleg önmagán a felejtés ellen védekezve írta fel Tornyai, hogy a női portré keretét ki kell cserélni egy „széles, fényes ökörszemes” keretre, még a temesvári kiállítás előtt. Tornyai az 1911-es, a budapesti Művészházban megrendezett kiállítás utáni két évben egész anyagát több vidéki városban kiállította, így többek között Temesváron is 1912 áprilisában.²⁹ Ezen kiállításról sajnos nem ismert a kiállított művek jegyzéke, külön katalógus nem maradt fenn, persze az sem biztos, hogy egyáltalán volt. A kiállításról kizárólag a helyi sajtóból fennmaradt források alapján tájékozódhatunk. A korabeli szokásoknak megfelelően a városi napilapok általában közölték a jelentős közéleti súllyal bíró, az adott városban megrendezett kiállítással kapcsolatos híreket, történéseket. Így volt ez Tornyai temesvári bemutatkozása esetében is, amelyet a sajtó előre beharangozott, a megnyitóról és kiállításról hosszabb tudósításban számoltak be, majd a tárlat zárultával közölték a képvásárló temesvári polgárok névsorát és a megvásárolt képek címeit. Az itt felsorolt címekből megítélhetően a most Miskolcon őrzött festmény nem szerepelt az itt eladottak között. Bár meg kell jegyezni, a felirat nem biztosítja, hogy ténylegesen is ki volt állítva.

Tornyai életművében viszonylag ritkák a portrék, ezt a műfajt nem igazán kedvelte, nem érezte fontosnak, hogy munkásságában nagyobb teret szenteljen neki. Megrendelésekre több portrét is festett Hódmezővásárhelyen, ám ezek nem kiemelkedő kvalitású munkák. Többségükben vagy még korai, tanulmányi éveik időszakában készültek, vagy a megrendelő elvárásainak megfelelően akadémikus felfogású, leíró jellegűek lettek. A hódmezővásárhelyi városháza számára két nagyméretű egész alakos portrét készített Deák Ferencről és évekkel később Bercsényi Miklósról.

A Miskolcon őrzött női arckép azonban nagyon különbözik a fent említett munkáktól, sokkal könnyedebb, lazább festőiség jellemzi. Nagyon érzékelteti, hogy milyen különbségek alakulnak ki akkor, ha valaki megrendelésre vagy saját maga számára, örömből fest. Tornyai számára – mint az elméleti jellegű írásai is alátámasztják – nagyon fontos volt, hogy a festészetet „autentikus”, „belülről jövő”, „átérző” lélekkel művelje valaki. A Petró-gyűjtemény egykori darabja talán egy jó példa lehet arra, hogy milyen festői értéket tartott Tornyai fontosnak, festészetének megújítása után. A lendületes, gyors festésmód az 1910 körüli időszakra már Tornyai egyik jellegzetességévé vált, ezen a képen is megfigyelhetjük. A haj kócos fürtjeinek egymást átfedő laza összevisszaságát jól ki-fejezik és érzékelhetővé teszik ezek a megoldások. A háttér okkersárgás, a barna különböző árnyalataival bővített, ám így is egyszínű felületét is számos határozott ecsetvonás barázdálja, néhány vonással már előlegezi a középre helyezett fej formáit. A háttér alsó részét zöld színnel telítette a festő, ám ennek megoldása már nem lényegi kérdés. A váll és a félig beforduló hát határozottan zárja le az alsó részében a kompozíciót, itt is nagyon érvényesül a már említett, laza, könnyed, de mégis kifejező ecsetkezelés. A szignó mind-

28 Tornyai János: Női portré, 1912 körül (olaj, karton, 55x39,5 cm, J.j.f.: Tornyai) Ltsz.: P. 77.367.

29 A kiállításról megjelent cikkek közül: Malonyai Dezső: Tornyai János. In: Temesvári Hírlap, 10. évf. 1912. márc. 30. 72. sz. 1.; Tornyai-kiállítás. In: Temesvári Hírlap, 10. évf. 1912. márc. 30. 72. sz. 4.; A Tornyai-kiállítás utolsó napja. In: Temesvári Hírlap, 10. évf. 1912. ápr. 10. 80. sz. 4.

5. kép. Ismeretlen festő: Női portré
(Fotó: Kulcsár Géza)

ezekkel szemben sötétvöröses színben tűnik fel, ami némiképp meglepőnek is hat, hiszen Tornyai általában valamely, a képen is használt színnel írta alá befejezett munkáit.

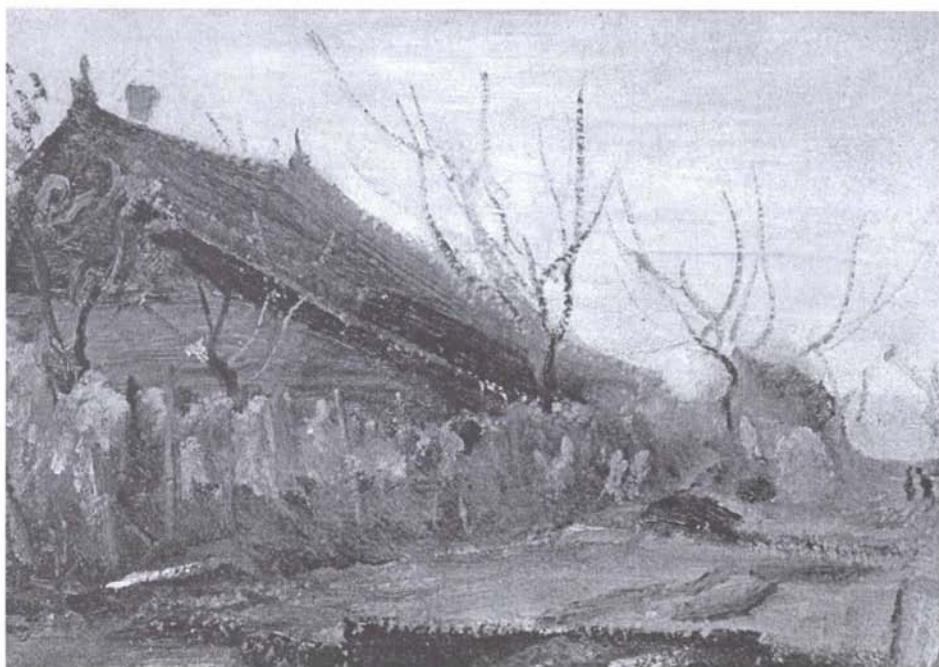
A Herman Ottó Múzeum raktára őriz egy másik, Tornyai Jánosnak attribuíált női arcképet is³⁰ (5. kép). A darab nem a Petró Sándor-gyűjteményből származik, hanem vásárlás révén került a múzeum tulajdonába. Mindazok az ismérvek, amelyeket fentebb leírtam Tornyai laza és könnyed festőiségéről, az érzéki felületalakításáról, ellentétben állnak ezzel az alkotással. A sötét háttérben álló nőalak feje nincs igazán pontosan megoldva, némiképp zavaró az egész test merev egysíkúsága. Tornyai, mint képzett festő, valószínűleg nem oldotta volna meg így, plaszticitás nélkül a felsőtestet, a vállat, a nyakat, az arc egészét. A vállat beborító világos, fehér felület rendkívül durva és egyenes ecsetvonásokkal van meghúzva, ezek teljesen ellentétesek a vásárhelyi mester egész életművében

egységesen képviselt elvekkkel. Mindezeket figyelembe véve nagy valószínűséggel kijelenthetem, hogy a szóban forgó női portré nem Tornyai János alkotása.

A Herman Ottó Múzeum állandó kiállításának egyik remek, az alföldi festészetet méltán prezentáló darabja az *Őszutó* című kép³¹ (6. kép). A kép bal oldalát egy ház, nem túlzás feltételezni, egy tanyaépület foglalja el, előtte szőlőlugas húzódik, a jobb oldalon út vezet el párhuzamosan a lugassal, s távolba vezet a néző szemét is. A kép megfestése ugyancsak nagyon könnyed, bizonyos formák alig néhány ecsetvonásból rajzolódnak ki. Tornyai munkásságában 1907 nyarán következik be egy igen erőteljes fordulópontra: szinte teljesen felhagyott a műtermi munkával és szinte kizárólag a természetben festett plein-air képeket, rövid idő alatt, gyorsan dolgozva ki őket. Ezen munkáira egyre inkább az egyszerűsítésre való törekvés lesz a jellemző és a kevés szín használata. 1907-től Tornyai egy képének kiszűrése miatt már nem állított ki sem a Mücsarnokban, sem a Nemzeti Szalonban, nem kereste a kapcsolatot a konzervatívabb szemléletű művészkörökkel. Rájött, hogy egyéni utakat és megoldásokat kell keresnie ahhoz, hogy saját elveinek megfelelően kibontakoztathassa művészetét. Saját festői egyéniségét végül ebben a minimálisra redukált, matériagazdag, vastag és lendületes ecsetvonásokkal jellemzett tájképfestészetben találta meg. Ehhez a korszakhoz csatlakozik a fent elemzett kép is, de ennek még egy korai fázisához, amikor még a tájba helyezett elemek jelenlétét a képen fontosnak tartotta.

30 Tornyai János helyett ismeretlen festő: Női fej (olaj, karton, 50x39 cm. J.n.) Ltsz.: 80.130.

31 Tornyai János: *Őszutó* (olaj, karton, 35x50 cm, J.n.) Ltsz.: P. 77.366. Hátoldala festett, alföldi tájat ábrázol. Hátoldalán felirat: 54.) *Csöszh / K 8500*. Közölve: *Pirint A.* (szerk.), 2004. 98.

6. kép. Őszutó (Fotó: Szujó Péter)

A kép vizsgálatakor meglepődve tapasztaltuk, hogy hátoldala is festett, (7. kép) és egy szinte teljes egészében meglévő kompozíció bontakozik ki, mely – ha ebből a szemszögből vizsgáljuk – sokkal inkább Tornyai munkásságára vall, mint a másik, Endre Béla munkáival több hasonlóságot mutató *Őszutó*. A hátoldalon egy nagyon alacsony horizonttal jellemzett alföldi sík látható, a kép felső kétharmadát a nyugalmat sugárzó, felhőkkel gazdagított, kék égbolt uralja, az alsó harmad földi világában viszont egy kis-méretű emberalakot, tehenet és sertéseket helyezett a horizontvonalon kirajzolódó fákkal körülvett tanyaépület elé. Még egyszer hangsúlyozom, Tornyai ezen kompozíciója is legjellegzetesebb megoldásai közé tartozik. Figyelembe véve néhány olyan képét, amelyet nagy valószínűséggel 1908 és 1909 közé lehet datálni amiatt, hogy hátoldalukon megtalálható az Andrassy-ösztöndíj pályázati cédulája, némi óvatossággal feltételezem, hogy a kép ebben az időszakban készült. A mostani hátoldal autentikus alföldi táját egy, Tornyai János által ceruzával írt felirat bontja meg: 54.) *Csöszh / K 8500*. Azt gondolom, hogy az előlap képére vonatkozó kiállítási adatokat jelent ez a kis felirat. Ha ezt a feltételezést elfogadjuk, akkor a kép hátoldalán az eredeti, az alkotó által adott címet, *Csöszházat* ismerhetjük fel. S most már csak az lenne a feladat, hogy megtaláljuk azt a kiállítást, amelyen 54. sorszámmal és *Csöszház* címmel szerepelt, 8500 korona értékre beárazva. Figyelembe véve az első világháború előtti korszak koronában számított nominális árviszonyait, azt feltételezem, hogy ez a mű is vagy még az első világháború alatt, vagy közvetlenül az után volt kiállítva, de még a hiperinfláció és a pengő 1926-os bevezetése előtt.

Áttekintve Tornyai János négy művét a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből, kijelenthető, hogy mindegyik olyan műalkotás, mely méltán képviseli alkotóját Magyarország e jelentős képzőművészeti gyűjteményében. A vásárhelyi mester munkás-

7. kép. Tájkép-vázlat az Őszutó című kép hátoldalán
(Fotó: Kulcsár Géza)

ságának – a szentendrei, késői korszaka kivételével – mindegyik jelentős alkotói periódusát jellemző megoldásokkal átitatott művek képviselik. Ezen utolsó éveiben keletkezett, a modernizmust legjobban abszorbeáló művei talán már kevésbé fértek volna össze Petró Sándor konzervatívabb, inkább a 19. századot és nem annyira a 20. század modern irányzatait kedvelő ízlésével, ám így is biztos kézzel válogatott gyűjteményének kialakításakor.

IRODALOM

Bán András

2008 A vizuális antropológia felé. Typotex, Budapest

Bodnár Éva

1956 Tornyai János 1869–1936. (Magyar mesterek) Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest

1986 Az újra felfedezett Tornyai. Gondolat, Budapest

Fülöp Erzsébet

2003 Mári. Kovács Mária (1883–1977) születésének 120. évfordulójára. (Múzeumi műhely 2.) Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely

Galyasi Miklós

1964 Adatok és reflexiók Tornyai János „Juss” című festményének eszmeköréhez. Művészettörténeti Értesítő XII. évf., 1. sz. 31–35.

Genthon István

1935 Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig. Magyar Szemle Kiadó, Budapest

OMKT Kat.

1904 Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Téli Kiállítás 1904–1905. (Kiállítási katalógus.) Singer és Wolfner kiadása, Budapest

Pirint Andrea (szerk.)

2004 A Herman Ottó Múzeum Képtára. Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Pirint Andrea

2006 Egy kiállítás-szervező viszontagságai a 20. század hajnalán. Balogh Bertalan és az 1906-os felvidéki vándorkiállítás. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV. Miskolc 371–384.

Sinkó Katalin

1995 Tornyai János: Juss. In: Aranyérmek – Ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században. (Kiállítási katalógus.) Szerk.: Sinkó Katalin–Nagy Ildikó. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 294–295.

SZKE Kat.

1905 Szegedi Képzőművészeti Egyesület képkiallítása. 1905. április hó. (Kiállítási katalógus) Schulhof Károly könyvnyomdája

Tornyai

1911 Tornyay János gyűjteményes kiállítása a Művészházban 1911. október–november havában. (Kiállítási katalógus.) Művészház (Művészeti Egyesület), Budapest

Tóth Károly

2007/a Hódmezővásárhelyi művészek 1900–1914. (Kézirat) ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára, Ltsz.: 1153.

2007/b Képzőművészek Hódmezővásárhelyen az első világháború előtti évtizedben – Kutatástörténeti áttekintés. (Kézirat) Publikálás alatt

Vándorkiállítás

1906 Országos Magyar Képzőművészeti Társulat – Vándorkiállítás 1906. (Miskolc, Kassa, Eger, Gyöngyös, Eperjes, Sátoraljaújhely, Debrecen) (Kiállítási katalógus.) Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája, Budapest

Wittmann Zsuzsa

2005 A „bitüm”: Munkácsy sötét alapozómasszája. Anyagvizsgálati eredmények. In: Munkácsy a nagyvilágban. Munkácsy Mihály művei külföldi és magyar magán- és közgyűjteményekben. Szerk.: Gosztonyi Ferenc. (Kiállítási katalógus.) Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 149–151.

Zsadányi Guidó

1963 Adatok Tornyai János miskolci kapcsolataihoz. Napjaink. Észak-magyarországi Irodalmi és Kulturális Lap, II. évf. 1963. február 1. 2. sz. 4.

1964 A felvidéki vándorkiállítások története. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 183–206.

JÁNOS TORNYAI'S WORKS IN THE HERMAN OTTÓ MUSEUM

Tornyai's paintings in the Petró Collection

The study presents the works of János Tornyai (1869–1936), a painter active in Hódmezővásárhely, kept in the art collection of the Herman Ottó Museum of Miskolc. With the exception of a single painting, the artworks came into the museum's possessions from the collection of Sándor Petró, a renowned doctor and art collector. Two paintings were exhibited at Miskolc during Tornyai's lifetime as part of the Upper Hungary travelling exhibition organised by Bertalan Balogh in 1906; however, neither of them was part of the Petró Collection. Research on the paintings and the drawing in the Miskolc museum has contributed to determining their role in Tornyai's oeuvre, as well as to a better understanding of the painter's art and the paintings' artistic afterlife. The five works in question are made up of an early drawing portraying a folk scene and four oil paintings. Two of these, "The carpenter's apprentice" and "The legacy" can be assigned to Tornyai's early period, characterised by rich, dark tones. The third, "Woman's portrait", can be dated to before the 1912 exhibition in Temesvár on the testimony of the autographic inscription on the reverse, while the fourth, "Late Autumn", probably dates to the same period. An earlier work, portraying the landscape of the Great Plain, can be seen on its back.

Károly Tóth

SZELENCÉK „MESÉI”

Petró Sándor szelencegyűjteményének válogatott darabjai

PIRINT ANDREA

A Petró-gyűjtemény említésekor mindenekelőtt azok a képzőművészeti alkotások jutnak eszünkbe, amelyek a magyar festészet legtöbbet reprodukált és legtöbbször kiállított műkincsei közé tartoznak, így Keleti Gusztáv Tátrai vízese, Szinyei Merse Pál Mezője, Gulácsy Lajos Tavasz, Csontváry Koszka Tivadar Öreg halásza, és még sorolhatnánk. A kiemelkedően gazdag gyűjtemény édes átka, hogy a védett műkincsek árnyékában akaratlanul is háttérbe szorulnak a halkabb húrokat pengető képzőművészeti darabok, valamint a gyűjteménynek ugyancsak részét képező iparművészeti tárgyak.

Az utóbbiak alatt konkrétan arra a közel kétszáz darabos szelencegyűjteményre gondolunk most, amellyel e sorok szerzője évek óta foglalkozik. Egy ilyen gyűjtemény katalogizálása sok mindenre megtanítja (vagy legalábbis próbálja megtanítani) az embert, hiszen a meghatározások megkövetelik az alaposabb tájékozódást valamennyi kézműves technika terén, legyen az ötvösség, keramika, elefántcsont-, drágakő-, szaru- vagy teknőchéj-megmunkálás, ugyanakkor igényli a vonatkozó szakirodalomnak és az egyéb szelencegyűjtemények anyagának minél behatóbb ismeretét is. Ki kell mondani: a katalogizálás korszaka tulajdonképpen ma sem zárult le. Több meghatározást (datálást, származási helyet) jelenlegi tudásunk alapján csupán kérdőjelesen kockáztathatunk meg. Van tehát még tennivaló, elsősorban olyasfélék, amelyek orientalista szakemberekre és egyéb specialistákra várnak. Részünkről ez a dolgozat egyfajta összegzés és számadás. Nem tételes felsorolást, gyűjteményi katalógust nyújtunk (arra e hely nem is volna alkalmas), hanem olyasféle interpretálást, ami a tárgyaknak egy másfajta, a pusztán nyilvántartásba vételen túlmutató szemléletét képezi. A szelence ugyanis egy olyan tárgytypus, amely nemcsak ipartörténeti, használati ill. értéktárgyként, de művelődéstörténeti forrásként is felfogható. Az alábbiak a Petró-gyűjtemény szelence-kollekciójának „beszédese” emlékeiről szólnak.

A szelencékről a mai kor embere leginkább csak múlt időben beszélhet, hiszen funkciójukat régen elvesztették. A 19. század második felétől más tárgyak vették át a szelencék helyét: tégelyek, flakonok, szivardobozok, cigarettatárcák... Ma már minden terméket praktikus csomagolóanyagban kapunk: cukorkák zacskóból kínáljuk meg egymást, kompakt púderünket tükrös műanyag dobozban vásárolhatjuk meg, gyógyszereink papírdobozban lapulnak a táskák alján. A termék elfogyasztásával aztán repül a csomagolóanyag is...

A szelence leggyakrabban dohány, édesség, gyógy- és szépítőszerek, szépségtapaszkok tárolására szolgáló apró doboz, melynek egykori divatját a tényleges funkció mellett e tárgytypus szép mívű kidolgozása, tehát dísz tárgy volta is magyarázza. A szelencék anyaga, formája – akárcsak rendeltetése – rendkívül változatos. Készülhettek fémről, drágakőből, porcelánból, papírmaséból, fából, elefántcsontból, szaruból... Az anyagtól függően díszíthették öntés, vésés (gravírozás, gillosálás), préselés, zománcozás, festés útján, de a szelencetestre applikált díszítmény alkalmazása szintén gyakori. Formája a

mértani alakzatoktól kezdve bonyolultabb kartusz-formákon át igazodhatott egy-egy állat, valamely tárgy (pl. legyező, kosár, koporsó, gyaloghintó, nadrág, kalap) alakjához vagy akár emberi fej formájához is.

Petró doktor szelencegyűjteménye nem tükröz a tárgytipuson belüli specifikus gyűjtőkört. Anyagot, technikát, származási helyet (országot, kontinenst) és kort tekintve is teljes mértékben összetett kollekciónak van szó, amely nyilvánvalóan véletlenszerűen, – amint arról a tárgyakra „pingált” számok és néhány megmaradt cédula tanúskodik – a Bizományi Áruház Vállalat kínálatának megfelelően állt össze.

Szelencehasználat Magyarországon

A szelence mint tárgytipus a 17. század közepétől, a francia királyi udvarból indult hódító útjára, vált divattá, s kétszáz éven keresztül tartotta állásait. Hamarosan beszivárgott Európa uralkodóköréinek diplomáciai és társasági életébe, majd a főrangúak divatját követni akaró alsóbb osztályok, végül a polgárság életének is részévé vált.

Mint bárhol Európában, úgy Magyarországon is nagy közkedveltségnek örvendett, hogy milyen mértékben, azt leginkább talán a hagyatéki leltárak volnának képesek visszatükrözni, már ha az összeírások következetesen tartalmazzák az elhunytaknak kifejezetten személyes használati tárgyait. Nem nehéz belátni, hogy ezek az apróságok – főképp, ha pénzbeli értéket alig képviseltek – többnyire kikerültek a hagyatéki besorolást, s az örökösök mint emléktárgyat – úgymond nyomtalanul – vették magukhoz.

Konkrétabb nyomát találjuk a szelencékre – szűkebben a nemesfém szelencékre – való igénynek a hazai ötvösséggel foglalkozó irodalomban, ahol a különböző fémjegyek előfordulására példaként hozott tárgyak között a szelencék gyakorta előfordulnak. Olykor csak a külalakról (pl. kerek, ellipszis kerületű) kapunk tájékoztatást, de előfordul, hogy egy-egy darab rendeltetése is említésre kerül, úgymint ostyartartó, cukor- vagy burnótszelence. E tárgyak észlelhetően beletartoztak a 18–19. századi közkedvelt, világi és egyházi rendeltetésű ötvöstaragyak (kanna, fedeles kupa, késbak, evőeszközök, tálca, serleg, kehely, paténa, úrmutató, tömjéntartó stb.) körébe.

Am, hogy a különféle anyagokból készült pikszisek milyen mértékben uralták a régi idők tárgykultúráját és alkották részét a mindennapi életnek, annak felidézését leginkább szépirodalmi művek segíthetik elő számunkra. Mikszáth Kálmán regényei nem egyszer kerülnek felhasználásra művelődéstörténeti forrásként. A 19. századi világ nagy megörökítőjéről gyakran megjegyzik, hogy előzetes jegyzetelgetés nélkül, kötetlenül szötte cselekményeit, de emellett már az is köztudomású, hogy szárnyaló fantáziáját a realitások kereteinek szándékolt kijelölése és tiszteletben tartása mellett kamatoztatta. A 19. század elején játszódó „Különös házasság” a szelencéknek (elsősorban annak tubákos fajtájának) egykori hazai közkedveltségéről igen beszédesen árulkodik. A történet során lépten-nyomon előkerül némely zsebköböl egy-egy ilyen aprócska tárgy: a regénybeli vidéki doktor, Medve Ignác zsebében egy rózsafából készült, dr. Guillotine arcképevel díszített burnótszelence lapul, s az egykori titkosrendőr, Krok Mátyás is gyakran veszi elő tubákos szelencéjét, „...hogy megsarkantyúzza az agyvelejét”. A regényben képszerűen kerül bemutatásra, hogy a burnótozás, s vele a szelencehasználat nemcsak világi körökben, de az egyházi szférában is általános volt. A „Különös házasság” Egerben lezajló szentszéki tárgyalása folyamán „... az igazság... mérlegelése előtt még egy kis

burnót megízlelése sem látszott megvetendőnek, mire kivette a praeses tubákos szelencéjét, és szippantott. A többi kanonokok is előszedték a piksziseket, és általános prüszkölés következett: a vicensótárius nem győzte ismételtetni a sok Conducát sanitati-t.” A szelencék használata azonban nem korlátozódik kizárólag burnót tárolására. Számos típusa közül egy-egy alkalommal a levélszelencére és cukros szelencére történik a regényben utalás.

Mikszáth „Új Zrínyiász”-a már a 19. század végére, az író korába viszi az olvasót. A két történet között az időbeli távolság csaknem egy évszázad, amelynek során a tubakolás fokozatosan eltűnt a divatból. A századfordulós történet szereplői közül csak egy régimódi alak, Sartory Pál hódol a szokásnak, aki külső megjelenésével és szellemiségével egyaránt a megkövült nézetek képviselője. Burnótos szelencéje, „melynek fedelére egy hajporos dáma volt festve, valami múlt századbeli angol királyné” – a maradiság szimbóluma.

A mikszáthi szépirodalmi helyek plasztikus képet festenek egy számunkra már funkció és jelentés nélküli tárgytypus egykori fénykoráról és hanyatlásáról. Régi időkben játszódó regényeket olvasva számos alkalommal találkozhatunk említésükkel, hétköznapi és szimbolikus szerepkörben egyaránt. Ez utóbbira szolgáltató kitűnő példát Tormay Cécile családrégénye, „A régi ház”, melyben a családi relikvia, az ezüst burnótszelence sorsa (elkészítése, megőrzése majd eltékozlása) a familia három generációjának sorsát jelképezi. Köznapi értelemben pedig egy olyan darabról van szó, amit a regénybeli pozsonyi ötvösmester valamikor a 18–19. század fordulóján használati tárgynak készít, azt halálakor fia öröklé, s mikor a század második felének folyamán továbböröklődik a dédunokához, az eredeti, burnóttartó igény eltűnésével már dohány tárolására szolgál.

Az iménti rövid kis szépirodalmi kitérőt a tárgytypus iránti érdeklődés felkeltésére szántuk. Másrésztől azonban némi összegzésre is alkalmat ad, hiszen a fentiekből már megállapíthatjuk, hogy a piksziseket igen gyakran díszítették arcképekkel. Ha pedig az említett (francia és angol illetőségű) ábrázoltakra gondolunk, az is kitetszik az irodalmi forrásokból, hogy a különböző dolgok tárolására, hordozására szolgáló szelencék csak részben készültek itthon, jócskán kerültek hozzánk import útján is.

Szelencék „meséi”

A Petró-gyűjtemény szelencéinek jelentős része egyszerű megjelenésű, díszítetlen tárolóalkalmatosság, más részük (tetszetős külsejűvel, növényi és/vagy geometrikus ornamentikájukkal, figurális díszítésükkel) túlmutat a legszűkebb funkcionalizmuson. A szelencetestre felvitt díszítés olykor egyszerűen csak szemrevaló, ám a dekorativitáshoz gyakran társul valami jelentésbeli többlet is. Olyanféle többletre gondolunk, ami az egykori használók számára személyre szabottá tehetné apró holmijukat: tükrözta hitüket, valamely történelmi személy iránti rajongásukat, esetleg politikai meggyőződésüket, ajándéktárgyként a megajándékozott iránti érzelmeiket, felidézhetta egy mulatságos színházi előadás kellemes élményét vagy egy középkori szerelmi történet drámáját, esetleg a huncut pajkosság titkos ábrázolásával (és egyben ígértével) izgalmasabbá tette a korlátok közé szorított életet.

Valamennyi eszmei áramlat közül a keresztény hit uralta legmélyebben és legtar-
tósabban az európai ember gondolkodását, szötte át mindennapjait. Nem véletlen, hogy

1. kép. Holland
dohányszelence ószövetségi
idézzel. Ltsz.: P.2005.61.
(Fotó: Kulcsár Géza)

ebben a gyűjtési körét tekintve abszolút szerteágazó, tehát véletlenszerűen összeálló gyűjteményben is a keresztény tematika az egyik leggyakoribb. Az Ószövetség tanításaira intette valamikori holland használóit a gyűjtemény egyik legértékesebb és legérdekesebb darabja¹ (1. kép). A tárgy felső és alsó lapját egy-egy bibliai idézet díszíti, sajátos keverékét adva a képi és a verbális közlésnek. A szavak és az ábrák egymást kiegészítve olvasandók:

„Esaia 1 / v 2:3:4: / de Heer spreekt / Ik hebbe / (3 emberalak) / groot / gemaakt / En verhooght maar / sijn hebbe tege mijn / Overtreede / een / (egy bika rajza) / kent sijn / besitteen / ende / een (egy szamár rajza) de (egy jászol rajza) / sijne Heere maar / Iserel en heeft geen / kennes mijn / en verstaat / niet (4 férftalak) / het domme vee kent / sijn Heere maar / Iserel en heeft / geen kennes / meer”. Magyar megfelelője Károli Gáspár nyomán: „Ézsaiás 1 (fejezet) / v(ers) 2–3–4. / Az Úr szól / fiakat neveltem / méltóságra emeltem / és ők elpártolának / tölem. / Az / ökor / ismeri gazdáját, / a / szamár az ő urának jászlát. (Eddig Károli fordítása) / Az ő Urát vizont / Izrael nem ismeri / és nem érti. / Egy buta állat ismeri / az ő Urát de nem / Izrael és nem érti”.

Ézsaiás (Izaiás) próféta az Ótestamentum egyik legtöbbet idézett alakja, akinek tanítása az utókorra mély hatást gyakorolt. A szelencére gravírozott sorok a próféta neve alatt fennmaradt első könyv legfőbb mondani-valóját emelik ki. A széles körben ismert tanítás mellett azonban meglepő módon egy kifejezetten mellőzött ószövetségi hely kerül kiemelésre. A másik oldal intése ugyanis Jézusnak, Sirák fiának könyvéből való, amely könyv csupán a bővebb, ún. alexandriai kánonban szerepel:

„Siragh / 21 v 2:3:4: / Vliet voor de sonden / als voor een / (egy kígyó rajza) / Want in dien gij tot haar / nadert zij zal steeken haar / (fogak rajza) zijn / (két oroslán rajza) / (fogak rajza) en dooden de / ziele der / (két emberalak) / Alle ongeregtighijt is gelijk / een 2 sneijdent (egy kard rajza) en / geen gengeser (olvashatatlan) voor / haar wonden / Vliet voor de sonden als / voor een slange / aangerigt en (olvashatatlan) dat / gij tot haar nadert / sulle sij u beijden”. Magyar fordítása Rosta Ferenc nyomán: „Jézusnak, Sirák fiának könyve / 21. (fejezet) v(ers) 2–3–4. / Menekülj a büntől, / mint a kígyó elől / hogyha közelébe kerülsz / megharap. / Fogai olyanok, mint az orosláné, / elrabolja velük az ember életét. / Minden igazságtalanság

1 Dohányszelence. Hollandia, 18. század. Sárga- és vörösréz, vésett, H: 15,8 cm, Sz: 5 cm, M: 2,8 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2005.61. (Nyújtott ovális alakú szelence zsanéros fedéllel, vésett díszítéssel. Oldalán körbefutó vadászjelenet. Tetején és alján holland nyelvű szövegnek és figurális ábrázolásnak talányos szintézise. Fedelén belül vésett felirat: „Lambert op steyn”. Feliratai és a díszítés stílusa alapján holland munka. Állapot: ép.)

2. kép.
Szelenca arma Christivel.
Ltsz.: P.2007.32.
(Fotó: Szujó Péter)

kétélű kard, / sosem gyógyul meg a seb, amit ejt. / Menekülj a büntől, / mint a kígyó elől / (olvashatatlan) / hogyha közelébe kerülsz, / megharap”.

Az ún. deuterokanonikus könyvek egyikéből való idézetet azért tartjuk meglepőnek holland nyelvű szelencénken, mivel a protestánsok – szemben a katolikusokkal – a 16. században visszatértek a palesztinai kánonhoz és elvetették az alexandriai kánon többletét. A protestáns Hollandiában ezek az ún. többletek azóta is apokrif könyveknek számítanak. A két oldal intése azonban minden furcsaság ellenére is megtervezetten simul össze. A két legfontosabb „törvényre” intenek: maradj hű Istenhez és kerüld a bünt! – *Ezúton és kiemelten mondok köszönetet Anikó és Gino Schakennek (Hollandia) a gravírozott szövegek olvasatáért, valamint a magyar Biblia-fordításokkal való összevetésért.*

Az Újszövetséget, annak is leglényegibb mondanivalóját, Krisztus kereszthalálát idézi a passiójelenetet ábrázoló szaruszelence,² és egy másik, archaikusabb, arma Christivel díszített darab³ (2. kép). A forró vízben történő puhítás után mindkét felén ugyanazzal a dúccal préselt szarudoboz középső medalionja, egyben zsanérosan nyitható fedele a keresztre feszített Krisztust Szűz Mária és Szent János alakjával együtt ábrázolja. A jelenetet körben, egymástól izoláltan a passióban szerepet játszó kellékek, a szenvedés eszközei kísérik, úgymint: kézfej (utalva a kínzókra, vagy konkrétan Pilátus kézmosására), szégyenoszlop, ostor, töviskorona, kakas, a három keresztfa, a három szög, Longinus lándzsája, harapófogó, a három szerencsekocka (amellyel sorsot vetettek Krisztus ruhája felett). A liturgikus és világi tárgyakon egyaránt előforduló hieroglifikus ábrázolás jelentése a keresztyén ember számára, aki elfogadja Krisztus szenvedését és kereszthalálát, az ítéletkor megmenekül. Az anyag olcsóságát is tekintetbe véve elmondható, hogy szelencénk az Istennek tetsző életre törekvő, ugyanakkor kevésbé gazdag ember, tehát a szélesebb népréteg számára készült.

2 Szelenca passiójelenettel. Szaru, préselt, 9,2x5,2 cm, M: 1,9 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.31. (Téglatest formájú szelenca zsanéros fedéllel. Fedélén préselt passiójelenet, középen a keresztre feszített Krisztus alakjával. Felirat lent: JESUS RENCONTRANT SA S^{TE} MERE. Állapot: ép.)

3 Szelenca arma Christivel. Szaru, sárgaréz, préselt, 9x5,9 cm, M: 4 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.32. (Ovális alakú szelenca zsanéros fedéllel. Mindkét felén préselt ábrázolás, amelynek középmotívuma a keresztre feszített Krisztus Szűz Máriával és Szent Jánossal. Körben a keresztre feszítés kellékei sorakoznak. Zsanérja sárgaréz. Állapot: alsó és felső része a ragasztás mentén elvált.)

3. kép. Királyok hódolása Rubens festménye után. Ltsz.: P.2007.2.1–2. (Fotó: Kulcsár Géza)

A vallásossággal ötvözött szelencék következő példája rendhagyó módon nem a díszítésével, de magával a benne foglalt tartalommal követel magának itt helyet. Ha a tárolás funkciója szerint többek között dohány-, burnót-, tűtartó vagy épp cukorkásszelencéről szokás beszélni, ezt a darabot nyugodtan nevezhetjük kegytárgy-szelencének.⁴ A teljesen díszítetlen, sima felületű doboz tulajdonképpeni feladata, hogy belsejében, jobbról-balról egy-egy apácamunkának adjon helyet, melyek a tövissel koronázott Krisztust, ill. a Fájdalmas Anyát ábrázolják. Az egykor zsebben hordott tárgy betölthette a bajokat hártó amulett szerepét, vagy egyszerűen csak a bárhol elővehető ún. ájtatosképek, illetőleg útioltárok funkcióját.⁵

A Királyok hódolását ábrázoló puszpángfa szelence Jézus földi életének nyitányát idézi⁶ (3. kép). A fedélre préselt jelenet gazdagsága, a központi jeleneten kívül a Háromkirályok kíséretének plasztikus megjelenítése, egyáltalán a kompozíció átgondoltsága mind arra utal, hogy a nyomódúc készítője minden bizonnyal képzőművészeti előképet használt. És valóban, a téma klasszikus festmény-feldolgozásai között keresgélve a mintául szolgáló előképet Rubens 1624-ben festett vásznában ismerhetjük fel.⁷ A barokkosan gazdag festmény egyes lényegtelen elemeinek elhagyásával, más elemek egymástól való elcsúsztatásával jött létre az álló formátumú kompozíció kör alakú átírata.

Hogy a kereszténység gondolkörébe tartozó darabok közül épp az iméntit említettük utoljára, annak oka abban rejlik, hogy áttérve a profán illusztrációkra, könnyedén párba állíthatjuk a Rinaldo és Armida történetéből merítő szaruszelencével⁸ (4. kép). Megjegyzendő, hogy némi keresztény vonatkozást ez a darab is felmutat, hiszen a Torquato Tasso által 1580-ban megírt eposz az első kereszties hadjárat idején játszódik

4 Kegytárgy-szelence. Dr. Kárpáti László meghatározása nyomán: magyar, 18. század vége. Sárgaréz, pergamen-színezett rézmetszet, fémszál, vegyes technika, H: 6,7 cm, Sz: 5,2 cm M: 1,9 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2005.64. (Ovális alakú szelence zsanéros fedéllel. Belül – a fedélhez és az aljához igazítva – egy-egy ún. apácamunka található, szentképekből, gyöngyökből és szalagokból varrva, ill. ragasztva. Az egyik a szenvedő Krisztushoz, míg a másik a Fájdalmas Anyához szól. Állapot: ép.)

5 Közölve: *Lengyel L.* (szerk.), 1987. kat. sz. 59. 56. kép; közölve még: Kárpáti László műtárgyleírásával. In: *Véres L.–Viga Gy.* (szerk.), 1999. kat. sz. 89.

6 Szelence a királyok hódolása jelenettel. Francia (?), puszpángfa, préselt, teknőchéj-béléssel ellátva, d: 7,8 cm, M: 1,7 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.2.1–2. (Kerek formájú szelence leemelhető fedéllel. Fedélén préselt jelenet: Királyok imádása. Fedélén lent felirat: ADORATION DES MAGES. Állapot: ép, belül kopott.)

7 Koninklijk Museum Voor Schone Kunsten, Antwerpen, inv. 298.

8 Szelence Rinaldo és Armida jelenetével. Francia (?), szaru, préselt, 10x5,6 cm, M: 2,6 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.39. (Téglatest formájú szelence zsanéros fedéllel. Fedélén préselt figurális jelenet: földön fekvő páncélos férfi fölé nőalak hajlik, körben négy puttófigura, távolban kétlovas harci szekér. Felirat fent: RENAUD ET ARMIDE. Állapot: ép.)

4. kép. Rinaldo és Armida jelenete Poussin festménye után. Ltsz.: P. 2007.39.
(Fotó: Kulcsár Géza)

és keretét Jeruzsálem győzedelmes megszállása adja. Ám a két szelence közti szorosabb kapcsolat számunkra abban áll, hogy – amint a Háromkirályok-jelenetnek, úgy – a Rinaldo-féle kompozíciónak előképét is egy híres festő műve adja. A művész ezúttal Poussin, festménye 1625–26-ból való.⁹ E két példa pedig markánsan illusztrálja azt az egyéb (hazai és külföldi) gyűjtemények anyagát is figyelembe vevő megállapítást, hogy a szelencék képi ábrázolása igen gyakran merít a képzőművészet világából. A két miskolci darab a nyomódúcós préselt „átiratokat” példázza, de egyéb gyűjtemények anyagát is tekintetbe véve elmondható, hogy a papírmáséból készült, festett lakkszelencék még a préselt szaru vagy fa típusnál is gyakrabban hordanak magukon magas művészetből vett „idézetet”, gyakran igen kimagasló festőiséggel. Az iparművészeti tárgyak és a képzőművészeti alkotások közötti közvetítők a festmények kompozícióit sokszorosító, s ezáltal azokat széles körben ismertté tevő metszetszámolatok voltak.

Visszatérve az ábrázoláshoz: Rinaldo és Armida történetét Tasso nyomán számosan feldolgozták, ill. merítettek ötletet belőle. Ahány feldolgozás (opera, balett, színdarab), az alaptörténetnek annyi változata alakult ki az évszázadok folyamán. De bármilyen sokféle is a cselekmények variációja, néhány híres jelenet visszatérően fordul elő a színpadi feldolgozásokban. Ezek közé tartozik az a jelenet, amikor a varázserővel bíró, muzulmán Armida hatalmába keríti az alvó Rinaldót, a keresztes lovagok vezérét, hogy végezzen vele. A daliás férfi iránti szerelme azonban erősebbnek bizonyul, és gyilkos tervét nem hajtja végre. Armida tipródása a történet legszenvedélyesebb jelenete, az ezzel összefüggő „enyelgő duett” pedig a legérzékibb. Nem csoda, hogy a történetből merítő festők legtöbbször ezek egyikét választották. Poussin mintául szolgáló festménye a főalakok mellett – a barokkos képépítés szabályait követve – több mitológiai mellékszereplőt is felsorakoztat. A negatív mintáról préselt szelencefedél természetesen nem alkalmas a teljes kompozíció átültetésére; a főalakok mellé csak néhány másodlagos elem került a festmény nyomán, így a három kis puttó és a harci szekér. A előkép dús lombozatú fáját itt egy behajló faág és rózsabokor helyettesíti.

9 Puskin Múzeum, Moszkva.

5. kép. Szerelmi zálog. Ltsz.: P.2006.41.
(Fotó: Szujó Péter)

Monteverdi, Lully, Händel, Gluck, Haydn, Rossini, Brahms és a magyar Kisfaludy Sándor is sokban hozzájárultak Tasso eposzának erőteljes utóéletéhez. Rinaldo és Armida története oly mértékben vált közzismert és közkedvelt darabbá a 17–19. század folyamán egész Európában, hogy az arra való képi utalás bármely típusú használati tárgy kelendőségét garantálhatta. Érdekesség, hogy Padovában egy olyan szemüveg-tartó dobozt őriznek, amelynek fedelét ugyanazzal a dúccal nyomták, mint szelencénkét.¹⁰

Armida szerelme átvezet bennünket azokhoz a darabokhoz, amelyek használati funkciója tulajdonképpen háttérbe szorul azok ajándéktárgy jellege mögött. Ide tartozik az a szelencénk, amely képileg és szavak útján is egyértelműen fejezi ki az ajándékozó érzelmeit. Fedelén a két szív, alján az enyelgő szerelmespár motívuma, oldalán az egymással rímelő szerelmes sorok – mind a szerelmi zálog visszatérő elemei¹¹ (5. kép). Hasonló gondolatokat idéz az a holland szelence, amelynek fedele a tenger partján magányosan üldögélő férfi ábrázol. Vágyakozásának tárgya a szelencetest alján ölt képi formát, ahol kedvesével romantikázik a tűző nap alatt¹² (6. kép). A két jelenet tartalmi kapcsolatát az összetartozó két bevéssett félmondattal teszi egyértelművé. A díszítés ugyanakkor a tárgy dohánytartó funkciójára is utal, hiszen a férfi épp pipázgatás közben ábrándozik. A szelence a munkája miatt kedvesétől tartósan távol levő férfiember számára készült, akit használati tárgya minden rágyújtás alkalmával a szeretett nő jóleső emlékével töltött el.

Az előbbieknél még intimebb darab a dupla aljú szelencék típusába tartozó tárgyunk¹³ (7. kép). Külsőleg nézve bárhol elővehető, fedelének romantikus hangulatú női portréjával az erkölcsi normákba illeszkedő ártatlan kellekről van szó. Fedelét leemelve sem hozza tulajdonosát kellemetlen helyzetbe, de az a képi ábrázolás, amit a duplázott alj takar, már kizárólag csak birtokosának szólhat. A papírmáséból préselt, festett és lakkozott 19. századi szelencék igen számottevő csoportja rejt magában erotikus, sőt, ha őszinték akarunk lenni, kifejezetten pornográf jelenetet. A szakirodalomban közölt darabok

¹⁰ Galleria Guglielmo Tabacchi-Safilo Museum, Padova.

¹¹ Szelence gravírozott díszítéssel. Német, csont, gravírozott, 6,5x5 cm, M: 2,5 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2006.41. (Ovális alakú szelence. Felső részének középső része zsanérosan nyílik. Egész külső felületén rusztikus stílusú karcolt díszítés: alul életképi jelenet férfi és nő figurájával, fedelén lángoló kettős szív, oldalán növényi ornamentika és német nyelvű felirat: „Liebst du mich als wie ich dich / So ist die Lieb bestendiglich”. Állapot: zsanérja eltörtött.)

¹² Dohányszelence. Hollandia, 18. század. Sárgaréz, belül ezüstréteggel bevonva, vésett, H: 13,5 cm, Sz: 7 cm, M: 3,5 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2005.60. (Nyújtott ovális formájú szelence zsanéros fedéllel, vésett díszítéssel. Fedelén és alján egy-egy figurális jelenet. Fedelén tengerparton pihenő, pipázó férfi, alatta holland felirat: „ha voe ge sel”. Alján enyelgő párocska „ik ben wel” felirattal. Felirata és a vésett díszítés stílusa alapján is holland munka. Állapot: ép.)

¹³ Lakk-szelence. Német (?), 19. század. Papírmásé, festett, lakkozott, d: 9,5 cm, M: 2 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.9.1–3. (Kerek szelence leemelhető fedéllel. Dupla aljú. Fedelén festett női portré: fiatal, bájos hölgy, jobbában rózsával. Rejtett alján belül erotikus festett jelenet, lent középen „Les Mariages”-felirattal. Állapot: néhol kopott.)

6. kép. Holland dohányszelence szerelmi jelenete. Ltsz.: P.2005.60. (Fotó: Kulcsár Géza)

a szimpla kétszemélyes heteroszexuális aktustól az olykor állatokat is bevonó gruppen-szexig olyan leplezetlenséggel dolgozták fel a témát, amin túltenni – érzésünk szerint – aligha lehet.¹⁴ A pikáns szelencék gyakorisága mutatja, hogy a 19. századi hölgyek és urak körében nagy igény mutatkozott az ilyesféle portékára. Amint azt ezen apró tárgyak is mutatják, az illedelmes magaviselet szabályainak nyomása alatt búvópatakként csörgedezett az elfojtott erotika. A miskolci szelence rejtett képének főszereplője az esküvői ünnepségről daliás partnerével titokban félrevonuló menyasszony. Vigyázó tekintetét a jótékonyan takaró vastag függönykárpit felé fordítja, amely mögött vőlegénye épp egy vendég gratulációját fogadja. Mielőtt megvetéssel sújtanánk az efféle jelenetet szívesen nézegető egykor élt asszonyokat, gondoljunk azok társadalmi helyzetére és az érdekházasság intézményére. Ilyen körülmények között az imént leírt jelenet meg-megpillantása inkább csak ártatlan vigasztalódásnak tűnhet.

A lakk-szelencék (és egyéb papírmásé tárgyak) értékes darabjai a Stobwasser család braunschweigi gyárában készített példányok. Ezeknek mind minősége, mind festett díszítésének színvonala a műfaj élvonalában mozgott. Imént bemutatott szelencénk ugyan aligha Stobwasser-termék (sem a gyár szokásos jelzése, sem pedig számozása nem szerepel rajta), a jeles manufaktúrát azért érdemes mégis szóba hoznunk, hogy tárgyunk nivóját érzékeltethessük. A miskolci darab ugyanis valamennyi mutató szerint a Stobwasser-árak színvonalán áll.

A Petró-gyűjtemény további lakkszelencéi az előbbinél gyengébbek ugyan, de kultúrtörténeti szempontból nem maradnak alul. Különösen beszédes az a példány, amelynek felirata segítségével fény derül arra, hogy a fedél festett jelenete a 19. század egyik népszerű vígjátékát idézte a kortársak számára¹⁵ (8. kép). A „hét kisasszony egyenruhában” mára már jelentés nélküli felirat egy szelence fedelén, de egykor egy fergeteges komédiát

¹⁴ Richter, D., 1988.

¹⁵ Lakk-szelence. Német, 1820–1870 között. Papírmásé, festett, lakkozott, d: 9,2 cm, M: 2,1 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.10.1–2. (Kerek szelence leemelhető fedéllel. Fedelén festett jelenet: kaszárnya udvarán egyenruhás figurák. A jelenet alatt felirat: „Die sieben Mädchen in Uniform”. Állapot: kopott.)

7. kép. Dupla aljú lakk-szelence fedele.
Ltsz.: P.2007.9.1–3.
(Fotó: Kulcsár Géza)

8. kép. Lakk-szelence a korban népszerű
komédia jelenetével. Ltsz.: P.2007.10.1–2.
(Fotó: Kulcsár Géza)

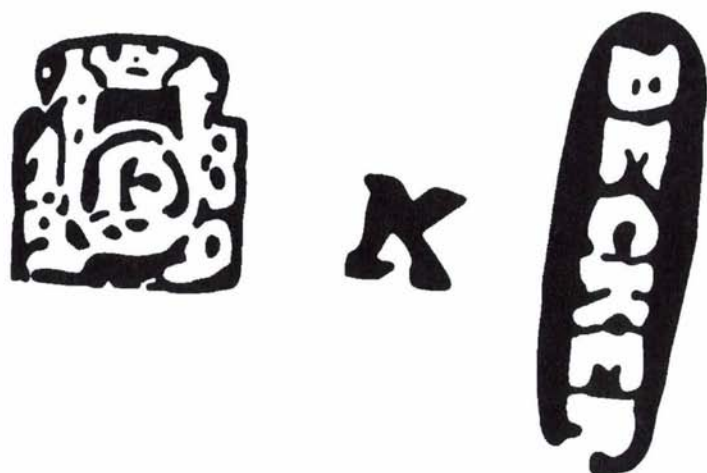
juttatott eszébe a pikszis tulajdonosának. A darab szövegírója – egy 1820-ban Párizsban bemutatott pantomim-balett nyomán – Louis Angely (1787–1835) német színész és vígjátékíró volt, zenéjét Franz Gläser (1798–1835) komponálta. Az 1825-ös bécsi ősbemutató után aztán az egész német nyelvterületen (Drezda, München, Berlin, Lipcse) egymást követték az előadások, sőt a darabnak (eredeti német címén: „Sieben Mädchen in Uniform”) megszülettek a tizenkét, valamint 14 kisasszonyos változatai is. A bemutatóknak elsősorban az 1820-as években vannak nyomai, de tudni lehet 1840-es, sőt 1870-es előadásról is. Szelencénk készítési idejét minden bizonnyal a darab fénykorára tehetjük.

Ez idáig csupa olyan szelence került bemutatásra, amelyek leíró jellegű képi ábrázolást hordanak magukon. Ám bizonyos szempontból még az olyan pikszisek is szóra bírhatók, amelyek díszítése csupán ornamentális jellegű, vagy épp teljességgel díszítetlenek. A nemesfém szelencékre gondolunk itt, szűkebben – minthogy aranyból készültet nem találunk a Petró-gyűjteményben – az ezüstszelencékre, amelyeknek verőtövel beütött fémjegyei (pl. mesterjegy, finomsági jegy, dátum betű, felülbélyegzési jegy, behozatali jegy, helybélyegző) olyan kapaszkodót jelenthetnek számunkra, amelyek segítségével szerencsés esetben pontosan kideríthetjük nemcsak a tárgy korát, de a készítés helyét, sőt a mester nevét is. Az ötvösség története során kialakult bélyegzések rendszere nem volt egységes, országonként és céhenként is nagy eltérést mutat. A céhszabályok mindenestre az évszázadok előrehaladtával mindenhol előírták a céhmesterek kötelezettségét a próbálásra, valamint a mesterjegy használatára. E jegyekkel vállalt felelősséget a mester, ill. a cég a fém tisztasági fokáért, vagy igazolta az adóilletmény befizetését.

Ha a jegyek gazdagok és épek, a nemesfém szelencék akaratlanul is sokat „mesélnek” – korszakot, országot, várost és akár embert állítanak maguk mögé. Ezüstszelencénk egyik legbeszédesebb példányának egyetlen díszje a valószínűleg már egykori tulajdonosa által, tehát utólag gravírozottatott cikornyás betűje.¹⁶ Alján azonban olyan szép tiszta

16 Ezüstszelence. Pozsony-Vártelek, Friedericus vagy Johannes Becker, 1829. Ezüst, gravírozott, d: 3,9 cm, M: 2 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2005.56.1–2. (Kerek szelence leemelhető)

9. kép. Próbajegy, évbetű és mesterjegy a pozsony-vártelki ezüstszelencén.

Ltsz.: P.2005.56.1–2.

(Szujó Péter átirata)

beütéseket (próbajegy, évbetű, mesterjegy) ismerhetünk fel, amelyekből megtudjuk, hogy az apró darab a régi Magyarország területén, Pozsony-Vártelken, a Pozsony melletti várhegyen készült. Az egykori királyi birtok nem tartozott a városhoz, s így annak törvénykezése sem terjedt ki rá. A várhegy oldalában gettószerű közösségben élő, jellemzően zsidó ötvösök nem tartoztak a városi ötvöscéhbe, de a tárgyak bélyegzése tekintetében teljesen a pozsonyi céh nyomán jártak el. A települést azonosító, a város címer alapján kreált próbajegy már önmagában is utal a készítés idejére, de az évbetű („K”) még tisztábban datálja a szelencét az 1829-es évre. Ebben az időben – az ismert adatok szerint – hét ötvös dolgozott itt, akik közül szelencénket idősebb Friedericus Becker, esetleg utódja, Johannes Becker látta el mesterjegyével¹⁷ (9. kép). A pozsony-vártelki pikszis – akár csak a gyűjtemény többi ezüstszelencéje – a hivatalos terminológia szerint is antik darab. 1867. január 1-től az Osztrák–Magyar Monarchia területén a fémfinomság vizsgálatát állami hivatalok vették át a céhektől, s ettől kezdve az osztrákhhoz hasonló fémjelzési rendszer lépett életbe. Az ezt megelőző korokban keletkezett ötvöstárgyakat nevezzük antiknak, az ötvösjegyeket pedig antik fémjeleknek. Az 1867 után készült ezüsttárgyaink már nem adják ilyen jóleső örömét a megfejtés sikerének.

Ezüstszelencéink java része bécsi munka. A számbeli többség, valamint a megmunkálás gazdagsága (változatos alakformálás, gravírozás, gillosálás) együttesen azt támasztják alá, hogy mindenekelőtt Bécs látta el ilyen típusú tárgyakkal a magyar piacot – a bécsi ötvösök professzionálisan foglalkoztak szelencék készítésével. Tipikus példája a bécsi portékáknak az a darabunk, amelyet a 19. század közepén, vélhetően Josef Hulwa készített¹⁸ (10. kép).

fedéllel. Fedélén gravírozott díszes L(?) betű; egyébként díszítetlen. Alján kívül beütött fémjegyek: 1. Próbajegy: Pozsony-Vártelke, 1829. 2. Évbetű: K 3. Mesterjegy: BECKER. Állapot: ép.)

17 A pozsony-vártelki ötvösökről való ismeretek és a jegyek feloldása: *Köszeghy E.*, 1936. Nr. 1827., 1843., 1856.

18 Ezüstszelence. Bécs, 1847 vagy 1849. Ezüst, belül kadmiumréteggel bevonva, gravírozott, gillosált, applikált, H: 7,7 cm, Sz: 4,6 cm, M: 1,1 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2005.52. (Téglatest alakú)

10. kép. Ezüstszelence, Bécs, 1847 vagy 1849. Ltsz.: P.2005.52.
(Fotó: Szujó Péter)

A Petró-gyűjtemény jelentős tárgycsoportja igazolja azt a szépirodalomból fentebb már leszűrt tanulságot, miszerint a szelencéket gyakorta díszítették portrékkal. Mint ahogy a tárgytypus történetének kezdeti korszakában – amikor a szelencehasználat az előkelő körök kiváltsága volt – a szelence dominánsan szolgálta az udvari ajándékozás céljait, úgy tartotta meg ajándéktárgy jellegét a polgárság körében történő elterjedés időszakában is. Az uralkodók saját arcképükkel ellátott, értékes anyagból készített szelencékkel tüntettek ki diplomataikat, követeket, udvari szolgáltevőket, sőt művészeket. A későbbiekben ez a hagyomány folytatódott a köznép szintjén, amikor az ajándékozó miniatűr portréját magában foglaló pikszis a barátság, a szeretet vagy a szerelem jele lehetett. E névtelen darabok a családi relikviák köréből kikerülve érthető módon elvesztették történetüket, csupán az anonimitás szintjén őrzik egykor élt emberek arcvonásait, jelzik szeretetteljes emberi kapcsolatait (11. kép).¹⁹

Gyűjteményünkben az uralkodói portréra is találunk példát, még ha az nem is a költséges kivitelezésű uralkodói ajándékok, hanem a köznépek szóló propagandatárgyak csoportjába tartozik. Idevágó szelencénk ábrázolta nem kisebb történelmi személy, mint I. Napóleon francia császár, akit a préselt fedél második feleségével, Mária Lujza osztrák főhercegnővel együtt jelenít meg²⁰ (12. kép). Az 1810 márciusában rendezett bécsi eljegyzési ceremónia után a következő hónapban Párizsban létrejött frigy a korszak egyik legrendkívülbb eseménye volt, aminek bekövetkezését aligha jósolta meg előre bárki

szelence zsanéros fedéllel. Fedelét kidomborodó öntött növényi ornamentika keretezi, a kereten belül szimmetrikusan elrendezett barokkos minta díszíti. Alján a gillosált mintasorokat a két rövidebb oldalon barokkos növényi ornamentika veszi közre. Belsejében (fedelén és alján egyaránt) beütött fémjegyek: 1. JH mesterjegy 2. 1847-es vagy 1849-es bécsi finomsági jegy. Állapot: ép.) A mesterjegy feloldása: *Neuwirth, W.*, 2000. Nr. 313.

19 Miniatűrös szelence. 19. század. Elefántesont, sárgaréz, elefántesontlapra festett miniatűr, d: 5 cm, M: 2 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.58.1–2. (Kerek szelence lecsavarható, menetes fedéllel. Fedelén rézkeretben, üveg alatt női mellkép. A szelencében megtalálható a BÁV elszámoló szelvénye. A miniatűrön jelzet nem látható. Állapot: kopott.)

20 Szelence I. Napóleon és Mária Lujza portréjával. Osztrák, 1810. Papírmásé, préselt, szaru, d: 8 cm, M: 2,2 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.50.1–2. (Korábban: HOM Iparművészeti Gyűjteményben Ltsz.: 2002.1.4.1–2.) (Kerek szelence leemelhető fedéllel. Fedelén préselt ábrázolás, amely I. Napóleon és Mária Lujza egymás felé forduló mellképét ábrázolja. Felirat lent: *NAPOLEON K[AISER] DER FRANZOSEN. LOISE H[ERZOGIN] V[ON] OESTERREICH.* Belsejében szarugyűrű. Állapot: ép.)

is. Szinte a lehetetlennel volt egyenértékű, hogy a Habsburg Monarchia császára a gyűlölt ellenfélhez adja leányát. A döntéssel, amelyet politikai kényszerűség szült, egy időre abbamaradt a napóleoni és az osztrák seregek közötti fegyverkezés. Ausztria levegőhöz jutott, Napóleon pedig olyan feleséghez, akinek személye Európa egyik uralkodó családjával hozta őt rokonságba, és aki a várva várt trónörökös ígéretével kecsegtetett.

A házasságkötés a Habsburg Birodalom egész területén módosította Napóleon megítélését. A korábbi, osztrák-párti körökben domináns ellenszenvet felváltotta az a fajta tisztelet, amely a Habsburg-házba benősült uralkodónak, a Habsburgok rokonának kijárt. Az osztrákok abszolutizmusa alá tartozó Magyarországon sem volt ez másképp, amit kiválóan illusztrál Kazinczy Ferenc példája. A Napóleon-kérdésben a Bécshez hű nemesség álláspontját képviselő irodalmi nagyságunk a házasságkötés hírére már dicsőítő epigramma megírására ragadtatta magát. A vers, amely „A Nagyság és Szépség Diadalma, Napoleonnak és Luizának menyekzőjök-nél” címet viseli, Kazinczy sárospataki barátai, Sipos Pál és Kézy Mózes ugyanezen alkalomra íródott hexametereit követően született.²¹ Ebben az ünneplő sodrásban természetesen Bécsben, a birodalom központjában is megszülettek a Napóleon iránt most már rokonszenvet tanúsító alkalmi művek. Ide tartoznak a nagyszombati származású, de Bécsben működő éremművész, Stuckhardt Ferenc emlékérméi a házasság alkalmából,²² és ide sorolható az ugyanezen alkalomra készített miskolci szelence is a frigyre lépők kettős portréjával.

A dinasztikus házasság – mint tudjuk – csak átmenetileg rendezte a két nagyhatalom viszonyát. Három év múlva Ausztria ismét a szövetségeseihez csatlakozott és hadat üzent Napóleonnak. Amikor pedig bekövetkezett Napóleon bukása, az örömtől ujjongó Bécsben – ahol 1810-ben még az itt tárgyalt szelence és az ehhez hasonló emléktárgyak

11. kép. Miniatűrös szelence.
Ltsz.: P.2007.58.1–2. (Fotó: Kulcsár Géza)

12. kép. Szelence I. Napóleon és Mária Lujza portréjával, 1810. Ltsz.: P.2007.50.1–2.
(Fotó: Kulcsár Géza)

21 Biró F., (sorozatszerk.), 1998. 63. 252.

22 Lyka K., 1981. 48–49.

13. kép.
Napóleon tubákos
szelencéből kínálja
katonáját. A festmény
fényképfelvételről
ismert.
(Hadtörténeti Múzeum,
Budapest)

sorozatban történő előállításával bajlódtak – már egészen más hangvételű pikszisek kerültek ki a szelenceművesek műhelyéből. Olyasfélék, mint a Kazinczy levelezésében is leírt darab, melynek „Bakot lőttem” felirattal kísért gúnyrajza a menekülő Napóleont ábrázolja, amint egy bakot vonzol maga után.²³

A Napóleon házasságára készített szelencéhez hasonlóan ugyancsak egy bizonyos eseményhez, és ugyancsak a nagy történelmi alakhoz kapcsolódik a Petró-gyűjtemény egy másik darabja is. Ez az esemény a jénai csata, amely 1806. október 14-én zajlott le, és amelynek során a francia csapatok szétverték és megsemmisítették a porosz hadsereget. Napóleon pályafutásának az egyik legfényesebb diadala volt ez, nem csoda hát, hogy a császár életében és halála után is virágzó Napóleon-kultusz képző- és iparművészetének kedvelt témái közé tartozott. Szelencénk préselt ábrázolása bonyolult formában, allegorikusan meséli el a francia oldalról nézve dicső ütközetet.²⁴ Az állatalakokból, heraldikus jegyekből és feliratokból összeálló kompozíciót egy korábbi alkalommal már publikáltuk, szimbólumainak megfejtésére kísérletet tettünk.²⁵ A korábbiakat ezúttal annyival egészítjük ki, hogy felhívjuk a figyelmet a csata allegorikus megjelenítésének keretébe foglalt apoteózis jelenségre. Az égi szféra bal sarkában Napóleon fél alakja tűnik fel, amint isteneknek és szenteknek kijáró felhőkoszorútól övezve elégedetten szemléli fentről a történéseket. Ez az allegóriából és apoteózisból gyúrt absztrakt megjelenítés a kompozíció kidolgozójának olyan fokú műveltségét feltételezi, amely előkelő művészre

²³ Tichy M., 1911. 48.

²⁴ Puszpángfa szelence a jénai csata allegóriájával. Francia, Saint-Claude (?), 19. század első fele. Puszpángfa, préselt, belül lakkozott, teknőcháj-béléssel ellátva, d: 7,8 cm, M: 2 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.1.1–2. (Korábban: HOM Iparművészeti Gyűjteményben Ltsz.: 2002.1.1.1–2.) (Kerek formájú szelence leemelhető fedéllel. Fedelén préselt allegorikus jelenet. Fedelén lent felirat: ALLEGORIE SUR LA BATAILLE D’JENA. Állapot: ép, teknőcháj bélése csorba.)

²⁵ Pirint A., 2002. 212.

enged következtetni. Ábrázolásunk a propagandaművészet legintellektuálisabb vonulataiba tartozik, amiből azt kell gyanítanunk, hogy a művészi program valószínűleg udvari körökből ered.

Közvetve ugyancsak a Napóleon témájú szelencék csoportjába tartozik az a darab, amelynek fedele József Poniatowski (1763–1813) lengyel herceg halálát ábrázolja.²⁶ A tárgy korábban már szintén részletes bemutatásra került, itt csak mint olyan példát említjük meg, amely a memoriale-típusú, egy nemzeti hősnek a hétköznapi szintjén emléket állító darabok közé tartozik. Poniatowski a napóleoni lengyel hadak hősiessen küzdő főparancsnoka volt, aki 1812-ben a lipcsei csatában lelte halálát. Emlékét természetesen elsősorban a lengyel nép őrzi szeretettel szívében, de hősiességéről a franciák sem feledkeznek meg, mint ahogy a lengyelséggel szimpatizáló magyarok is átéreztek személyes tragédiáját. Szelencénk a 19. század első felében különösen elevenen élő Poniatowski-tisztelet szép emléke.

Mesélő szelencénk sorát végül egy – díszítésével és formájával is, mondhatni tehát, izig-vérig – napóleonos emlékkal zárjuk. Rendhagyó formája miatt az ún. fantáziaszelencék típusába tartozik a baljával előre mutató, lovon ülő Napóleont ábrázoló, Napóleon-kalap alakú szelence.²⁷ Ikonográfiai tekintetben a leggyakrabban előforduló Napóleon-ábrázolásról van szó – lovagló hadvezérként jeleníti meg a nagy embert számtalan festmény, grafika, s ezek nyomán számtalan iparművészeti tárgy, legyen az szelence, dísztányér, spialter szobrocska vagy épp kalaptartó doboz.²⁸ A győzedelmes hadvezért ábrázoló tárgyak – keletkezzenek azok a napóleoni időkben, vagy azt követően – a kivételes ember, a legendás hadvezér, a rendkívüli cselekvő és értelmi erő iránti tiszteletnek, vagy akár – gyaníthatóan – bizonyos politikai meggyőződésnek, a bonapartizmussal való szimpátiának tükrözői. Egy olyan szellemi vonulat tárgyi manifesztációi, amely Európában sokfelé, az egész 19. századon hangsúlyosan végigívelt, és amit röviden összefoglalva Napóleon-kultusznak nevezünk.

Petró Sándor szelencegyűjteményében – mint láttuk – a Napóleon-téma igen hangsúlyosan fordul elő. Gondolhatnánk, hogy ez a gyűjtő személyes érdeklődésével van kapcsolatban, de sokkal valószínűbb, hogy a véletlen műve. A szelencékre vonatkozó szakirodalmak szintén sok napóleonos darabot közölnek, ami azt jelzi, hogy Napóleon viselt dolgai az egyik „legdivatosabb” témakört szolgáltatották egykoron. Személye és tettei szélsőséges indulatokat váltottak ki. Lehetett gyűlölni és rajongani érte (mindkét vélekedésnek megvannak a tárgyi tolmácsolói), de közönyt tanúsítani, főképp a napóleoni háborúk idején, aligha volt elképzelhető. A szelencék pedig – mint az aktualitásokra frissen reflektáló populáris portékák – ezt híven tükrözték.

---

26 Szaruszelence Poniatowski halálának emlékére, 19. század első fele. Szaru, préselt, 8,8x5,2 cm, M: 2,5 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.29. (Korábban: HOM Iparművészeti Gyűjteményben Ltsz.: 2002.1.3.) (Téglatest formájú szelence zsanéros fedéllel. Fedelén préselt figurális jelenet, amely József Poniatowski lengyel herceg halálát ábrázolja a lipcsei csatában. Felirat balra fent: MORT DE PONIATOWSKI. Állapot: ép.) Közölve: *Pirint A.*, 2002. 214–215.

27 Napóleon-kalap formájú szelence. Francia, 19. század eleje. Szaru, préselt, 8x4,9 cm, M: 2,5 cm. HOM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltsz.: P.2007.30. (Korábban: HOM Iparművészeti Gyűjteményben Ltsz.: 2002.1.2.) (Napóleon-kalap formájú szelence zsanéros fedéllel. Fedelén préselt lovas katona-ábrázolás. Állapot: kopott.) Közölve: *Pirint A.*, 2002. 213.

28 Az utóbbi típusba tartozó tárgy bemutatása: *Vanja, K.*, 2008.

Ugyanakkor Napóleonnak magának is eleven „kapcsolata” volt a szelencével mint tárgytypussal. Amikor Bonaparte első katonai sikereit aratta, a szelencehasználat divatja épp hanyatlóban volt Franciaországban. A forradalom idején a királyság fényűző életmódjának kellékeivel együtt e tárgytypus is háttérbe szorult. A császárrá lett Napóleon új lendületet adott a szelenceművészetnek azzal, hogy felelevenítette a szelence-adományozás uralkodói gyakorlatát, de egyébként is nagy barátja volt a szelencéknek. Szívesen tartott magánál burnótszelencét, bár ő „... a szó hagyományos értelmében nem burnótozott. Nem szippantotta fel a port, csak annak illatát lélegezte be. A szelencéből két ujja közé vett egy adagot, szagolgatta, majd visszajejtette a dobozba. [...] Szívesen játszadozott azonban a dobozokkal. Az államtanács hosszú ülésein kölcsönkérte, majd elfelejtette visszaadni azokat. Végül a tanácsosok már csak 15 sou-s szelencét hordtak magukkal” – olvassuk Ács Piroskánál.²⁹

Napóleon és a szelencék tehát furcsamód kétoldalú kapcsolatban állnak. A pikszisek róla vallanak, a rá vonatkozó magánemberi adalékok pedig a tárgytypus egykori kedveltségéről. E két oldalt pedig sajátosságosan elegyítik az olyan típusú nagyművészeti alkotások, mint az a festmény, melyen Napóleon a győztes csata után elismerésképpen saját tubákos szelencéjéből kínálja meg egyik közkatonáját³⁰ (13. kép).

Szelencék képi ábrázolásai gyakorta tükrözik régi korok gondolati áramlatait, a készítési idő társadalmi életének kis és nagy eseményeit, vagy tolmácsolnak korszaktól független emberi érzelmeket. Alkalmasak arra, hogy faggassuk őket, és érdemesek rá, hogy kiemeljük a gyűjteményi raktárak elzárt világából. A Herman Ottó Múzeum Képtárának 2005-ös rendezésekor ez is célunk volt.

IRODALOM

Ács Piroska

1982 Szelencedivatok. Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest

1994 Szelencék titkai. Budapest

Bíró Ferenc (sorozatszerk.)

1998 Kazinczy Ferenc összes költeményei. Régi magyar költők tára. XVIII. század II. Budapest

Holzhausen, Walter

1982 Lack-Kunst in Europa. München

Kolba, Judit H.

1996 Hungarian silver. The Nicolas M. Salgo Collection. London

Kosáry Domokos

1977 Napóleon és Magyarország. Budapest

Kőszeghy Elemér

1936 Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Budapest

---

²⁹ *Ács P.*, 1994. 11–12.

³⁰ A festmény, amelynek alkotója a szignó alapján ez ideig azonosíthatatlannak bizonyult, fényképfelvételről ismert. Hadtörténeti Múzeum, Budapest (Lisz. nélkül).

Lengyel László (szerk.)

1987 Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon.
Eger

Lyka Károly

1981 A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800–1850. (3. kiadás)
Budapest

Neuwirth, Waltraud

2000 Wiener Gold- und Silberschmiede Punzen 1781–1866. I–III. Bécs

Pirint Andrea

2002 Apró tárgyak Napóleon kultuszának jegyében. A Herman Ottó Múzeum
Évkönyve XLI. Miskolc, 207–220.

Richter, Detlev

1988 Lackdosen. München

Tichy Margit

1911 A francia forradalom hatása szellemi életünkre Kazinczy Ferenc levelezése
alapján. Budapest

Vanja, Konrad

2008 Erzählen Sie uns vom Kaiser! Eine Spanschachtel mit dem Bild Napoleons I.
In: Europa entdecken. Ausstellungskatalog. Museum Europäischer Kulturen
Staatliche Museen. Berlin 48–54.

Veres László–Viga Gyula (szerk.)

1999 A Herman Ottó Múzeum mükincsei. Miskolc

TALES FROM THE SNUFF-BOX

Selection of Sándor Petró's collection of snuff-boxes

Sándor Petró, the renowned art collector of Miskolc, collected not only artworks, but also various decorative objects, such as snuff-boxes. His collection of roughly two hundred snuff-boxes was acquired by the Herman Ottó Museum in 1983. This study presents a selection of these snuff-boxes, with a focus on the pieces, which have a cultural- historical value. The scenes decorating these articles reveal much about the culture of bygone ages.

Christianity was one of the ideologies that permeated the thought of European man for the longest time and it is therefore not mere chance that Biblical themes are among the most frequent in the Petró Collection. One of the most precious pieces among the snuff-boxes in this category is an 18th century Dutch piece inscribed with a passage from the Old Testament on its lid and base (*Fig. 1*). The text and the depiction complement each other. The essence of the quotations from the Book of Isaiah and Sirah's son is that one should remain true to the Almighty and avoid sin.

The snuff-box painted with a barrack scene (*Fig. 8*) leads into the profane world. The inscription reveals that this piece is illustrated with a scene from a by now wholly forgotten play, which was immensely popular in Germany between 1825 and 1870. This snuff-box attests to the popularity of the comedy *Sieben Mädchen in Uniform* [Seven damsels in uniform].

The French Emperor Napoleon I caused major upheavals in the lives of entire nations and peoples. His person and his deeds elicited extreme emotions: he was both adored and loathed wholeheartedly. The snuff-boxes, products mirroring actual events, provide a reliable reflection of his life. Many pieces bearing scenes from Napoleon's life can be found in various collections, and the Petró Collection is no exception. One depicts his marriage to Marie Louise, the Austrian Archduchess, in 1810 (*Fig. 12*), while another commemorates the Battle of Jena.

The snuff-boxes presented here all had a personal meaning, which made them especially valuable to their owners: they reflected their beliefs, their political conviction, the major and less important social events of their times, and as gifts, they expressed sentiments felt towards the person they were given to (*Figs 5–6*), or made a marriage of convenience slightly more bearable by an erotic scene concealed behind a charming lady's portrait (*Fig. 7*). Many snuff-boxes have interesting stories to tell, not only of the one-time goldsmiths who crafted them, but also of the tragedies of national heroes. It is well worth listening to what they have to say.

Andrea Pirint

HAT KÁLYHACSEMPETÍPUS VÁNDORLÁSA NYUGATRÓL KELETRE (16–17. SZÁZAD)¹

BARON LUDWIG DÖRY

Amióta Barbu Slatineanu 1938–58 között próbálkozott az erdélyi csempeállag összekuszált képét kideríteni,² azóta a csempekutatás terén jelentős előrelépések történtek. Ezt Batariuc, T. Emödi, Fulga, Kémentes, Klusch, Marcu-Istrate, Pinca, Rosu és Blajan, Rusu, Szöcs, Tófalvi és Tóth munkái fémjelzik.

Az erdélyi és bukovinai régészeti folyóiratok átnézése után megállapítható, hogy a kutatók kályhacsempékkel kapcsolatos kérdéseket ritkán vetettek fel, és a mindenkori ásatási anyag közzétételénél a súlyt mindig a római kor emlékeire fektették. A középkorral foglalkozó tanulmányokban itt-ott a szöveg végén megjelentettek mutatóban egy-egy újkori (reneszánsz) kályhacsempét, sajnos alapos magyarázat nélkül. Valóban vannak örvendetes kivételek is (pl. Déva [Deva, Diemrich]³ vagy Székelykeresztúr [Secuiesc],⁴ de a tartós benyomás azt sugallja, hogy a feldolgozók néha tanácstalanul álltak a számukra idegen töredékek előtt.

Még két tényező korlátozza az eddigi eredményeket. Egyrészt az egyoldalú rögzítés a középkorra, másrészt az alakos darabokra való – kényelmes – megszorítás. Éppen a tapasztalat mutatja, hogy ásatási anyagnál az alakos töredékek a csempéknek még 5%-át sem teszik ki, hiszen a mező vékony figurális ábrázolásai kisebb számban maradtak ránk, mint a keretek markos részei. Mivel a keretek és más ornamentális részek feldolgozása elmaradt, így lemondtak azokról az elsőrendű felismerésekről, amelyeket a keretek stb. – sokszor vesződséges – feldolgozása kínál. A hurkoló fali kárpitok története mutatja, mennyire fontos a szegély számbavétele ismeretlen darabok meghatározásánál.

Itt megkíséreljük térképezéssel az egyes csempetípusok származási vidékét kideríteni, hogy azután az onnan történt kirajzásra térjünk át. A csökkenő művészi minőség bizonyítja, hogy a mindenkori terjedési irány nem megfordítható.

Én ma egyetlen alakos tárgyat sem mutatok, hanem csak ornamentális megoldásokat. Erre a célra hat csempetípust választottam ki. Tekintve, hogy egyes típusok nagyon sokszor előfordulnak, így ezeket darabonkénti bizonyíték nélkül térképeztem.⁵ Más töredékek igazolást igényelnek. Így lépésről lépésre lehet a formaváltozást követni.

---

1 Részletes kidolgozása a 2006. szeptember 23-án Nagyszebenben (Sibiu) tartott német nyelvű előadásnak a 39. Internat. Hafnereisymposium des Arbeitskreises für Keramikforschung keretében. Egy nagyon rövidített és sűrített ismertetése megjelent a nagyszebeni ASTRA kiadásában „Keramische Oberflächen und ihre Gestaltung – Suprafete ceramiche si design”, Sibiu 2007. 24–32.

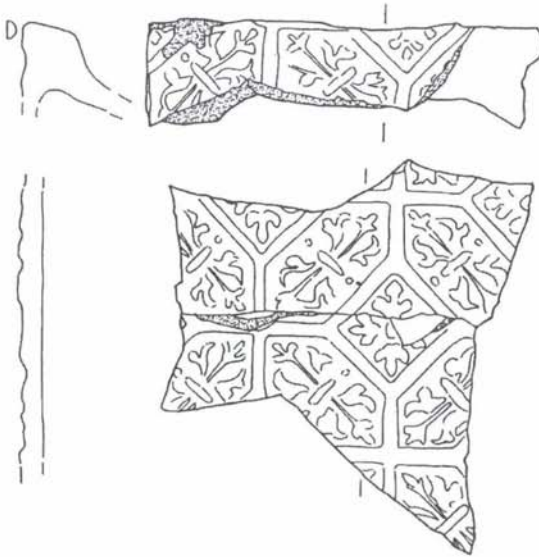
2 Barbu Slatineanu, *Ceramica romanesca*, Bukarest 1938; Ua., *Ceramica feudala rominesca si originale*. Bukarest 1958. térkép 150.

3 Jon Petru Albu, *Noi descoperiri arheologice pe dealul cetatii Deva I*. In: *Apulum* 9, 1971. 139–145; Ua. II. In: *Sargetia* 8. 1971. 57–60; Dana Marcu Gheorge Petrov, *Cahle di secolele XV–XVII in solectiile Museelor din Deva si Hunedoara*. In: *Ars Transilvaniae* 3. 1993. 93–105.

4 Benkő, fig. 19.

5 Darabonkénti igazolást hoztam cikkemben: *Ofenkacheln Nord oder Süd I*.

1. típus (térkép I/1.). Minden bizonnyal Winterthurban alkották azt a típust, amelyek hatszögekből és négyzetekből álló mustrája padlócsempékre emlékeztet. Példának a winterthuri Salmen-házból mutatok egy töredéket⁶ (1. kép). Egy további talajlelet Winterthurból és legalább tizenkét lelőhely az északi Svájcban alátámasztják a felvetést, hogy ezen típus hazáját ott kell keresni. Innen vándoroltak a dúcok Dél-Németországon és Ausztrián át Cseh-, Morva- és Nyugat-Magyarországra, onnan gyéren tovább Felső-Magyarországra Eger legtávolabbi ponttal.⁷ Ezen típus közkedveltségét bizonyítja gyakori alkalmazása Lengyelországban,⁸ Galíciában⁹ és Wolhyniában.¹⁰

1. kép. Csempe, Lh. Haus Salmen, Winterthur, 17. sz. első fele. Kachel, FO. Haus Salmen, Winterthur, 1 Hälfte 17. Jh. (Frascoli, 1997. t. 18/155.)

2. típus (térkép I/2.). Hihetetlen sokra vitte egy egyszerű geometrikus mustra: egy négyzetben hegyére állított kisebb négyzet (körítéssel) (2. kép). Egy ilyenféle csempe díszíti a sokalakos kályhát az Aarai Schössliben. Svájci ásatásokból ismerjük ezt a típust, Fribourgból és sok példányban Wattwil-Planereggből, St. Gallenből. Majdnem három testvérről kell beszélnünk két hiánytalan kályha és egy további romhalmaz láttán. A két hiánytalan közül az egyik a vaduzi kastélyban áll, a másik Waidhofen an der Ybbs-ből származik,¹¹ míg az összetartozó csempéket a krakkói Wawelben fedezték fel.¹² Az 1660-ra datált kályhán a zürichi Wohnmuseumban látjuk a HHG szignót, amely a winterthuri Hans Heinrich III Grafra (1635–96) utal.¹³

6 Frascoli, 1997. 103. 134. t. 18/155.

7 Dobó István Vármúzeum Eger, Ltsz. 60.32.1–2. (Havassy, Nr. 79), V 74.14.1.

8 A lengyel és magyar kályhacsempék közti viszonyt a gótika és a reneszánsz idejében tárgyalja Imre Holl, Ungarisch-polnische Beziehungen aufgrund der Ofenkacheln. In: Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 55. Fasc. 3–4. 2004. 333–375.

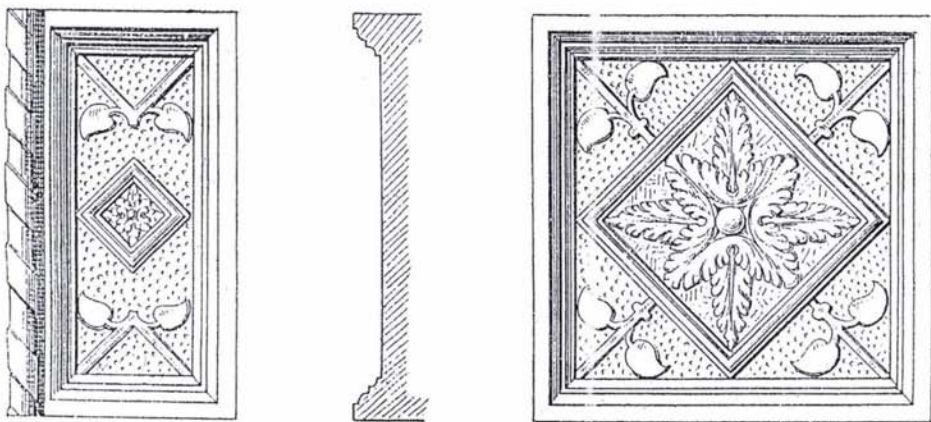
9 Hupalo, V. D., Die alten Kacheln aus Dubno und Lwiw (ukrainisch). In: Chovanec, 109–130. t. 11/1.

10 Uo. t. 3/3 és 5.

11 Ortwein, t. 21–22 (annak idején Reg.-Rat Uhl, Mondsee).

12 Joanna Renner, Późnorenskawe kafle Wawelskie z motywem rosety w kwadracie. In: Studia Wawellana I. 1992. 37–67. fig. 1–4., 10.

13 Terem 28, vétel az utolsó háztulajdonostól. Az üelőke támláján PHIDIAS Claude Vignon után (B. Nr. 118).

2. kép. Kályha, Lh. Waidhofen a. d. Ybbs/NÖ, tár. hajdan Reg. Rat Friedrich Uhl, Mondsee/OÖ.
Ofen, FO. Waidhofen a. d. Ybbs/NÖ, Vb. ehem. Reg-Rat. Uhl, Mondsee/OÖ
(4a Ortwein, t. 22, 63.)

Svájcból kiindulva ez a típus Dél-Németországon és Ausztrián át elérte Pannóniát, és onnan tovább Felső-Magyarországot a legkeletibb leletekkel Csengerből¹⁴ és Tökretebesből (Trebisov).¹⁵

Helytelen lenne ezen csempeforma vándorlását elszigetelten taglalni, mert két vidéken ennek a típusnak további változatai gyökeret vertek: Lengyelországban¹⁶ és a Felvidék déli sávjában az Ipoly (Ipel, Eipel) és a Szamos (Somes, Samosch) közt, földrajzilag Miskolc központtal. Tomka Gábor nagyjából felvázolta azt a területet, mely a mi típusunk variánsait is tartalmazza („Gruppe 'Miskolci Mihály'” stb.), mindazonáltal nem tisztázódott a központ kérdése, és az sem, hogy mennyire játszott közre a lengyel csempeművészet hatása.¹⁷

Lengyelországban egy csomó változat épült fel az alapsémára. Nem csoda, hogy a lengyel eredetű formák Magyarország keleti vármegyéinek váraiban és kastélyaiban is elterjedtek.¹⁸

A mi két típusunkat összeköti az a tény, hogy a három részre szakadt országban csak a királyi területeken terjedtek el, de Erdélyig nem jutottak. Semmi esetre sem hanyagolhatjuk el a kérdést, hogy milyen mértékben működtek közre a habánok, hiszen közsímet, hogy Morvaországban és Magyarország nyugati vármegyéiben dolgoztak, és ahonnan 1621–22-ben, majd 1645-ben betelepítették őket Erdélybe majd Sárospatakra. Talán nem tévedünk túlságosan, ha a habánok kályháiban látjuk azt az akadályt – karöltve a lengyel származású megoldásokkal –, amely a királyi Magyarországon uralkodó délnémet befolyást részben feltartóztatta.

Elkerülhetetlen a habánok működésének értékelése, hiszen verhetetlenek voltak az ónglazurak téren (különösen a kék színnel). Német nyelvűek, német nyelvterületről

14 Magyar Nemzeti Múzeum, Ltsz. 57.1123.4C (Gyuricza 24. rajz XVI).

15 Paricš (Paric) várának romjaiból, most Vlastivedné Múzeum Trebišov.

16 Például Sandomierz (Maria Dabrowska, Kaffle ze stanomiska Zamek I. In: Polskie badania archeologiczne T. 31 (Instytut Archeologii i Etnologii Polkiej Akademii Nauk), Warszawa 1993. S. 140–148. fi. 7–8,

17 Tomka Gábor, Zwei Ofenkachelgruppen von den Burgen Ónod und Szendrő. In: Chovanec, 231–240.

18 Földing, 275–76; Simon Zoltán, A füzéri vár a 16–17. században. Miskolc, 2000. 82–83; Feld, 43.

indultak útra, Dél-Németországon át jöttek, így a motívumkincsük részben odavaló – ezt a kérdést a csempék területén nem igen kutatták eddig¹⁹ – részben azonban más eredetű. Így a „céhes” délnémet kályhások keletre irányuló befolyása karöltve a habánokéval ment végbe. Az a „más” Cseh- és Morvaországból indul ki, nem terjed el Németországban, de Ausztria tartományaiban sem,²⁰ de már a Dunántúlon keveredik jellegzetesen délnémet formákkal.²¹ Magyarország területén a Duna nem határ, a dunántúli főurak ugyanúgy befogadták és dolgoztatták a habánokat, mint rokonaik az északnyugati vármegyékben.²² Így a befolyás terjesztőinek megítélésekor esetenként kell mérlegelni az utat, mert csak az 5. és 6. csoportnál biztos a habán eredet, a 3. és 4. csoportnál tőlük függetlenül vándorolhattak a dúcok Erdélyig. A szászok kulturális szálai az anyaországhoz sohasem szakadtak meg.²³

Kutatásaim eredményeképpen úgy látom, hogy az ő formai potenciáljukat eddig – részben – túlértékelték. Mert motívumaik részben bizonyíthatóan Svájból, Délnémet-, Cseh- és Morvaországból származnak, tehát ők nemcsak átvették (és átformálták), hanem továbbították is (hogy milyen arányban, nem tudjuk, lásd az 5. csoportot).²⁴

A mi 2. csoportunk esetében utalni kell a nagyszombati múzeum (Trnava, Tyrnau) jól konzervált csempéjére²⁵ és tovább az ottani töredékre,²⁶ hogy ezeket habánok készítették, nem ismert. Biztosan habánoktól származik öt töredék Vöröskőről (Cerveni Kamen, Bibersburg) (a kastély padlásán, engobe és zöld máz), és egy Csejteről (Cachtice, Csachtitz) a nagyszombati múzeumban.²⁷ Ezek szerint a habánok ismerték a 2. típusunkat és továbbterjesztették.

3. típus (térkép I/3.). Valóban, ez a legelterjedtebb típus 1600 körül (3. kép). Mustráját a berni ásatási anyagot vizsgálván a gótikától származtathatjuk.²⁸ A híres hallwili vár soraiban is képviselve van,²⁹ és Winterthurban több töredék került napvilágra.

Óriási elterjedtsége Prágában, Morvavidéken, Felső-Magyarországon és Lengyelországban kedveltsége mellett szól, a gótikus formákhoz szokott kályhások részére ezen formák átvétele nem jelentett különösebb újdonságot. Erdélyben ásatásoknál gyakran megjelenik, több múzeumban őrzött darab a brassói Adolf Resch (Brasov, Kronstadt) műkereskedőktől származik.

Mint a 2. csoport esetében, itt is találkozunk azon jelenséggel, hogy a habánok szintén bevették az új típust a repertoárjukba: Straznice (Straßnitz),³⁰ Hranice (Mährich-

---

19 Eddig még tisztázatlan a kassai kályhások szerepe.

20 Csupán két, a mi 5. típusunkhoz tartozó töredéket ástak ki Alsó-Ausztriában, nem messze a morva határtól: Negers (Föst 34, 1995. 784. fig. 796) és Poysbrunn (Föst 32, 1993. 815. fig. p. 816).

21 Például Sümeg, Pozsony.

22 Katona Imre sokat tett közzé levéltári anyagból, legutoljára: Habánok Magyarországon, Budapest, 2001.

23 Viorica Guy Marica, Süddeutsche Interferenzen in der siebenbürgischen Kunst des 15. bis 17. Jahrhunderts. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde (Sibiu) 38, 1995. 9–20; Klusch, Zauber 23, 37, 45, 54–55. – Erdélyi csempéket a 2. típusból Marcu-Istrate állított össze (Marcu, Kahle, 94–95. fig. 23/2.).

24 Még korai az eddig már kimutatott tényeket feldarabolva publikálni.

25 Ltsz. 4980/4e, 22,8x23,1 cm.

26 Ltsz. 450A.

27 Ltsz. 431A.

28 Roth Kaufmann/Buschor/Gutscher.

29 Hans Lithberg, Schloss Hallwill III:1. Stockholm 1932. t. 178D.

30 Itt 3. kép (Pajer 25. t. XIX. továbbá fig. 55/1. t. XXXI/2. stb.).

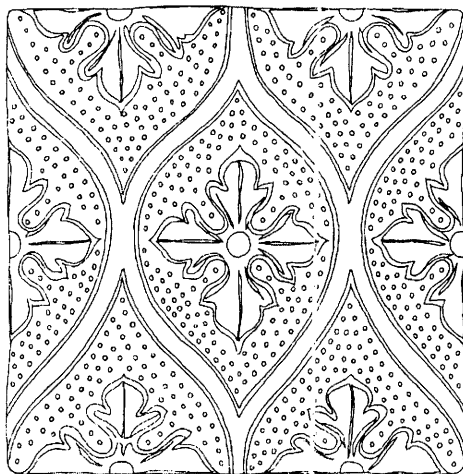
Weißkirchen),³¹ Vöröskő³² és Modor (Modra, Modern).³³ Tekintve a rengeteg példányt mondhatjuk, egy kedvelt forma volt, általánoson terjed el számtalan változattal és a habánok is felhasználták őket. Van-e jogunk, mindennek ellenére őket a „céhes” délnémet kályhásokkal együtt „délnémetnek” (süddeutsch) nevezni? Mindenesetre a habánok hozzájárultak a kelet felé terjeszkedő délnémet stílus felgyorsulásához.

Ennél a csoportnál nincsen földrajzi határ, mint az áradat ömlenek egymással hasonló formák Berntől Brassóig.

4a-f. típus (térkép II/4., 4a. kép). A szükségletnek megfelelően egy salzburgi művész alkotta (lásd köv. old.) azt a két zónából álló modellt, melynél egy kisebb, behúzott sarkú keret a mező közepébe kerül, és a rajta sorakozó „Rollwerk” indák, kis angyalfejek és szárnyas angyalfejek töltik ki az űrt a nagy keretig. Négyzet, téglalap és keskeny téglalap adják az alapformát.

Térképezés révén kitűnik, hogy ez a típus Svájcban csak szórványosan fordul elő, zöme Salzburgból és vidékéről származik, így a salzburgi Strobl-műhely kerül érdeklődésünk fókuszába. Stílusösszehasonlítás alapján úgy Franz mint Svoboda a mi 4. típusunk feltalálását Salzburgban keresik.

Valamennyi formát felőlel a goldeggi Judhofból (Pongau) származó kályha a Salzburger Museum Carolinumban (4a. kép).³⁴ Egy második kályha hasonló motívumokkal áll a bad-gasteiner Weitmoser-Schlösslben.³⁵ Dúcotat a salzburgi Strobl-műhelylelet

3. kép. Csempe, Lh. Straznice/Morvaország, tár. Straznice Múzeum, Ltsz. 10735. Kachel, FO. Straßnitz, Inv. 10735 (Pajer 1982, fig. 25.)

31 Milos/Michna/ Sedlacková, Nr. 27.

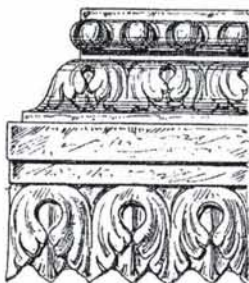
32 Holcik ásatási anyagának törmelékei mosatlanul porosodnak két ládában évtizedek óta a vár padlásán.

33 Landsfeld 1976. fig. 26.

34 Amióta a salzburgi Museum Carolino Augusteum 1883-ban megvette a goldeggi Judhof „Gewerbehause”-ának az 1606-ra datált berendezését (falburkolatok, kazettás mennyezet, ltsz. 1124/48), azóta az egyik sarokban ott állt egy zöldmázos kályha, Ltsz. K 270/49. (Ortwein t. 62–63; Öst. Kunsttopographie XVI. Die Kunstsammlungen der Stadt Salzburg, Wien 1919. 297. Nr. XXVII; Langthaler 2, Abb. 23a; Svoboda 1. Nr. 89. abr. hátsó bekötés, továbbá Nr. 85; Svoboda 2. Nr. 88; Svoboda 3. 856). Svoboda úgy fogalmazta 1981-ben „der von 1606 stammende Ofen in der Goldegger Stube”. Minket érint a kályha kormeghatározása, a) abszolút, b) viszonylag. – nem a kályha van 1606-ra datálva, hanem a fali berendezés; b) a múzeumi leltár szerint a kályha a Strobl-műhelyből [Salzburg] származik a 16. sz. 2. feléből (Urd Vaelske szíves közlése). Ezt a szöveget vette át Svoboda 1984-ben; ugyanabban a mondatban folytatja, hogy többek közt a kályha „spättere (sic) Hinzufügung”. Albin Rohrmoser 1988-ban írja „ein Kachelofen aus der Zeit [Kunstwerk des Monats Juni 1988]. Sehöl a múzeum irományában nem áll expressis verbis, hogy a kályha eredeti berendezési tárgy-e. A muzeológusok úgy kezelték a kályhát, mintha mindig oda tartozott volna. Végül is segítségünkre jön Ortwein szövege, amelyből kitűnik, hogy a kályha igenis a helyiség tartozéka. Persze nem tudjuk, hogy a berendezéskor egyhuzamban állították-e fel, avagy később? Stilisztikailag semmi sem szól 1606 ellen, így óvatosan, mint „1606” fogjuk idézni.

35 Langthaler 2, fig. 23a.

4a. kép. Kályha „1606”,
Lh. Judhof/Goldegg
(Pongau), tár. Salzburg
Múzeum, Ltsz. 270/49.
Ofen „1606”, FO.
Judhof/Goldegg
(Pongau), Vb. Salzburger
Museum, Inv. 270/49.

hozott napvilágra.³⁶ Vétel révén került a zöldmázás, téglalap alakú salzburgi csempe az Iparművészeti Múzeum tulajdonába.³⁷ Ez a típus is elterjedt.

Az állandóan fejlődő változások jobb megítélése érdekében szükségünk van egy nagyobb áttekintésre. Salzburgban két esetben kicserélték a mező „húsát” képező elemeket, így összesen öt megoldás áll rendelkezésünkre (4a. kép).

Aa Négyzet. „Rollwerk” és a behúzott sarkokból kifelé induló gallyak.³⁸

Ab Négyzet. Olasz vázát körüljáró gyermekek a felső félben, lent lazán kifeszített kendők.³⁹

B Keskeny téglalap. A nagy keretet oldalt behúzzák a kis keretig, így a „hús” oldalt teljesen elesik, a maradék üröket „Rollwerk”, csigák és levelek töltik ki.⁴⁰

36 Cserey, 89., jegyzet 10; Svoboda 1. Nr. 65, 65a.

37 Ltsz. 15699.

38 Judhof.

39 Svoboda 1, fig. 65.

40 Uo., fig. 66; Judhof, Joanneum Graz (Strauss, Steiermark, T. 30/6.)

Ca Téglaalap. „Rollwerk”, szárnyas angyalfej pártával fent, csigákon kifeszített és lógó kendők, továbbá szalagok lent.⁴¹

Cb Téglaalap. Csak fent helyettesítik a szárnyas angyalfejet pártával az olasz vázát körüljáróló gyermekek.⁴²

Valamennyiüknek közös közepén a jól fésült női fej, álla alatt zsabó, „koronája” gyümölcsből és levelekből áll, homyozott szélű fátyla finom ívben esik a vállára, ott eltűnik, hogy a kisebb keret alatt átbújván az oldalsó angyalfejekhez emelkedjék. Így a vízszintes összekapcsolódás a „Rollwerk” szellemében két rétegben játszódik le. Fantázia és kézügyesség eredménye.

4b. típus. Mivel a délnémet példák⁴³ belül (beleértve Szombathelyt, Főtéri ásatás 1991) nincsenek lényeges változások, térjünk át a sokrétű magyarországi anyagra. Eddig ez a típus a Felvidéken nem került elő, így egy nagy ugrással Erdélybe térünk. Ott majdnem csak négyzet alakú csempék otthonosak. Nem kevesebb, mint négy darabot (4b. kép) leltároztak még 1919 előtt Kolozsvárott (Cluj-Napoca, Klausenburg), mindegyik évszámossal (1617, 1618, 1620, 1650⁴⁴). Marcu-Istrate szerint ezek Adolf Resch „colectia”-jából származnak.⁴⁵ Ugyanonnán került 1888-ban a Budapesti Iparművészeti Múzeumba egy „foltosan pettyes zöld” csempe,⁴⁶ egy másik a sepsiszentgyörgyi (Sfintu Gheorghe) múzeumba.⁴⁷ Ezekhez hozzászámíthatjuk az 1650-re datált példányt Alvincről (Vintu de Jos, Unter-Vinc) Nagyszebenben,⁴⁸ egy darabot „Erdélyből” Bukarestben,⁴⁹ egy

41 Uo., fig. 65a.; Judhof, Iparművészeti Múzeum, Ltsz. 15699.

42 Svoboda I. Nr. 86; Langthaler 2, fig. 23; Uo. fig. 23a.

43 Feuchtwangern, Altötting, Passau, Scharstein, Wien.

44 Ltsz. I 3299, dat. 1617 (Marcu, Cluj, Nr. 94; Marcu, Cahle, Nr. 5. t. 26 és 178.); Ltsz. I. 3305, dat. 1618 (Marcu, Cluj, Nr. 95; Marcu, Cahle, Nr. 6, t. 127.); Ltsz. I 3300, dat. 1620 (Marcu, Cluj, Nr. 96; Marcu, Cahle, Nr. 7, t. 26 és 178.) Lásd Ltsz. 2386, dat. 1618 (Bunta, fig. 22b.). Ami Ltsz. I 3307-est illeti, valami tévedésről van szó, mert Bunta a 22b ábrájához más Ltsz.-ről számol be (p. 44, 96). Csak a helyszínen lehetne tisztázni, hogy a Marcu, Cluj Nr. 95, 97 és 98 számú csempék hogyan viszonylanak egymáshoz. Elképzelhető, hogy Ltsz. I 2386 (Bunta, p. 96. fig. 22b) megfelel I 3307-nek (Marcu nem ismeri a I 2386-os számot). Mellesleg kell megemlíteni, hogy az I 3300 és I 3299 daraboknál a női fej pártáját koronával (áttöri a belső keretet!) és kehelyszerű sugarakkal helyettesítették.

45 Marcu, Cluj, p. 121; Marcu, Cahle, p. 193–196, csoport 11, Nr. 1–53. Tévutakra terelt az Iparművészeti Múzeum Adattárának egy csoportja. Kartonra rögzített, számozott fényképek 1–1872-ig a K. u. K. Monarchia területéről, kályhákrol és csempékről (többek közt Wlha-tól). Ez a dokumentáció csak 1947-ben lett beleltározva, eredete ismeretlen. Felűnő egy homogén csoport FLT 1834–58, egyes csempéknek egyszeri fotódokumentációja. Két vízszintes polc (papírral befedve, rajzszögekkel rögzítve) három emelet csempének ad helyet, polconként 2–6 objektummal. Kiegészítésül egy-több nagyobb darab. Seholy egy Ltsz. Hosszú keresgélés után – türelmüket köszönöm Lichner Magdolnának, Csenkey Évának és Radványi Diánának – sikerült az ábrázolt tárgyak egy részének a sorsát kideríteni; legalább 36 a házban van, 53-at a kolozsvári múzeum őriz (Marcu, Cahle, p. 193–96, csoport 11). A fényképsorozat akkor készült, amikor az anyag még együtt volt, tehát Reschnel, Ó csináltatta a képeket, hogy ajánlatokat tehessen. Így azzal a ritka esettel van dolgunk, hogy egy műkereskedő állagát megismerhetjük. Hasonló a helyzet a neves bázeli Scheuchzer csempekereskedővel. Minden még 1919 előtt történt, de pontosan mikor? Aprólékos kutatással beláttam, hogy mint kivülálló az Iparművészeti Múzeum leltárát feldolgozni lehetetlen. Az egyes tételeket összegezve négy vételről van szó: a) 1887-ből (Ltsz. 8019, 8545 stb.), b) négy esetben 1896-ból (3541, 3579, 3712, 10711) és c) egy esetről 1911-ből (52.3613, régi szám 16558). d) Egy külön csoport 1904-ből 13518–55 minket is érint (13531 mai száma: 52.3616, a 13549 mai száma: 52.3610). Ezek szerint a Resch-fotóakció 1887 előtt készült.

46 Ltsz. 52.3355. I. (Renaissance, Nr. 540; Cserey p. 89.

47 Ltsz. Ca 114, régi szám 1208 (Marcu, Cahle, p. 267, Coll. Resch, Nr. 2. t. 196/2).

48 Inv. 1989 C (Szöcs, Nr. 29).

49 Rusu-Blajan, Nr. 1799.

4b. kép. Csempe, valószínűleg Brassóból, tár. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Ltsz. 53.4675. Kachel, wohl aus Kronstadt, Vb. Iparművészeti Múzeum Budapest, Inv. 53.4675. (Dr. Lóránt Sárdy, Budapest)

1618-as csempét a Néprajzi Múzeumban Budapesten,⁵⁰ egy ismeretlen eredetű tárgyat az Iparművészeti Múzeumban⁵¹ (4b. kép), és két saroktöredéket, az elsőt a vurpod/borbereki (Vurpar, Unter-Vinc, Burgberg) ásatásából,⁵² a másodikat ismeretlen lelőhelyről az Iparművészeti Múzeumban.⁵³ Lelelőhelyüket ismerjük egyes daraboknak Nagyenyedről (Aiud, Srassburg),⁵⁴ Gyulafehérvárról (Alba Iulia, Karlsburg),⁵⁵ Barcarozsnyórol (Risnov ill. Rasnov, Rosenau)⁵⁶ és nagyobb számban Fogarasról. Közös tulajdonsága valamennyinek a mustra redukálása.

Aa típusnál a fenti és lenti „Rollwerk” tekercesei most sima csigákká sorvadnak, befelé kunkorodva párosan foglalják el eredeti helyüket (4b. kép). Salzburgban ötlevelű gallyak sarjadnak a belső keret behúzott sarkaiból kifelé, most két-két levéltől fosztják meg őket, amellest szigorúan lesoványítják ezeket. Pártát kap a központi fej – mintha az álla alatti zsabót

csapták volna fel –, kétoldalt a fátyol csomókká duzzad. Máris lemondanak a kétrétű reliefről, vagy mert nem értik a műfogást, vagy mert technikailag nem akarnak megbirkózni a feladattal.

Décsfalván (Dejutin) elhagyták az ágakat a felső sarkokban, hogy helyet kapjanak az 1639-es évszámhoz.⁵⁷ Nagy segítségünkre van a már az 1984-ben publikált előadása Cserey Évának Kirchheimbolandenben „Gedanken zu Habaner-Kacheln im Kunstgewerbemuseum Budapest”⁵⁸ (I. Függelék). Aki hallotta, egy történelmi tapasztalattal gazdagabban ment haza, mert egy nagy ívben „látta” maga előtt a fejlődést Morvaországtól Erdélyig. Két gyűjtemény (Iparművészeti Múzeum, Muzeul National de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca) és egy salzburgi lelet anyagából kiindulva Cserey rámutatott ezen objektumok összefüggésére. Mint az Iparművészeti Múzeum sokévi munkatársa a „saját” darabjából (Ltsz. 15699) indul ki, hogy azonnal a kolozsvári példányokat sorakoztassa fel (2386, 3307, két darab 1618-ból, egy saroktöredék Alvincről) és

50 Ltsz. 78.112.1.

51 Ltsz. 53.4675 (Cserey, p. 89.).

52 Bunta, fig. p. 45.

53 Ltsz. 69.147.1.

54 Marcu, Cahle, Nr. 2/11, t. 3/11.

55 Uo. Nr. 1/18, t. 6A/18.

56 Uo. Nr. 23, t. 130/23.

57 Benkő, fig. 19; Klusch, Zauber, rajz 68; Marcu, Cahle, p. 94. Nr. 3.

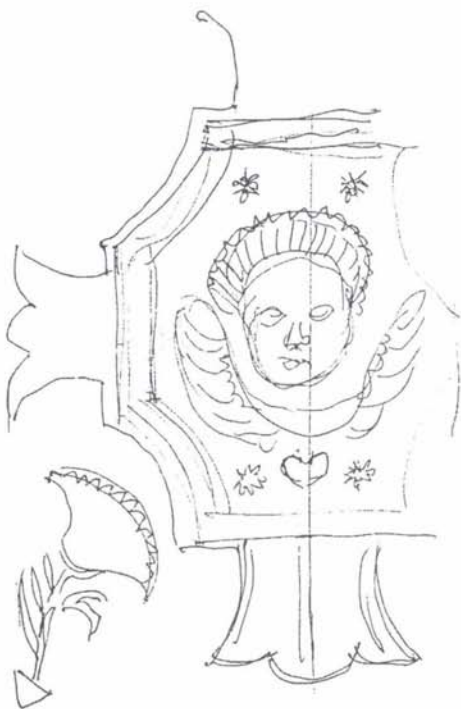
58 Ez az értekezlet nem jöhetett volna létre ebben a terjedelemben Cserey Éva segítségével nélkül. Csempekutatási jegyzeteit és rajzait Romániából, Szlovákiából, Morva- és Csehországból rendelkezésemre bocsátotta.

bevonja a salzburgi leletet (Svoboda 1, 65–66 ábra), továbbá természetesen a bad-gasteini kályhát. Nem meggyőzően szúrja közbe – Bunta Magdát (lásd lent) követve – Landsfeld csesztei (Castá, Schattmannsdorf) szintén egy pártás fejjel ellátott, de egy másik típushoz tartozó csempéjét.⁵⁹ Ez a választott sorrend gátolta abban, hogy az egymáshoz kötődő darabokat más sorrendbe iktassa be; ezzel elmulasztotta a formailag logikus levezetést. Mindez nem csökkenti az általános áttekintés kidolgozásának messze hordó jelentőségét. Így pl. a 4. csoport formakincsére vonatkozóan állapítja meg, hogy a habánok „ihre Muster und ihren Formenschatz mitbrachten und hier weiter verwendeten”. Úgy látszik, a kézirat leadásakor Svoboda katalógusa még ismeretlen volt Budapesten, így a fontos „1606”-os kályhával még nem lehetett diszponálni.

Összegzés: a két salzburgi modell (ha igaz, és nem dúc = Model. Svoboda ábr. 65, 65a) – a mi összefüggésünkben elsősorban a lappangó 65a – képezi a kiindulópontot, másolta őket az Iparművészeti Múzeum Ltsz. 15.699-es darabja és további négy csempe (Passau, Altötting, Praga, Chernelhaza). A redukálás első törekvése a négyzet felé vezet. További lépések jelzik a formák „elvadulását”.

4c. Nyolc oldalán a belső keretnél eltűnnek az eddigi zömök formák, a négy főirányban kéve alakú formák kapnak helyet (4c. kép). Eleinte még jól felismerhetők a kévéket alkotó szárak, de idővel ezek elsorvadnak. Szárnyakat kapnak a pártás fejek, körülveszi őket egy szív és négy csillag. Az átlók irányában helyezett gallyak most a nagy keret sarkaiból nőnek ki és kis keret behúzott sarkai felé, legyező alakú nagy virágok konvex íve válaszol a belső keret konkáv sarkainak. A Kisenstädter Ödöntől vett, csillámos csempéknek a Magyar Nemzeti Múzeumban (4c. kép) a lelőhelye Brassó,⁶⁰ ugyanoda utalnak a brassói múzeum példánya⁶¹ és a Néprajzi Múzeum csillámos darabja a brassói Fejér kereskedőtől 1903-ból.⁶² Egy-egy csempének a nagyszebeni Emil Sigerus Múzeumban,⁶³ továbbá egy privát gyűjteményből⁶⁴ végül is három példánynak

4c. kép. Csempe, vétel Kisenstädter Ödöntől, tár. Budapest, Nemzeti Múzeum Ltsz. 33/1911,3. Kachel, Kauf von Ödön Kisenstädter, Vb. Nemzeti Múzeum Budapest, Inv. 33/1911,3. (szerző)

59 Landsfeld 1976. fig. p. 73.

60 Ltsz. 33/1911, 3.

61 Klusch, Zauber, p. 49. fig. 36.

62 Ltsz. 41.837.

63 Ltsz. 1976 C (Szöcs, Nr. 24.)

64 Klusch, 1980, p. 33; Klusch, Zauber, rajz 69.

4d. kép. Csempe, 1661. vétel Resch Adolftól, Brassó 1888, tár. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Ltsz. 52.3353.1. Kachel, Kauf von Adolf Resch, Kronstadt 1888, Vb. Iparművészeti Múzeum Budapest, Inv. 52.3353.1. (Dr. Lóránt Sárdy, Budapest)

Iparművészeti Múzeumban⁶⁵ ismeretlen az eredete. Egy vérszegény utánzat ugyanott már a 18. századot jelzi, felső sávjában kétfejű sas.⁶⁶

4d. Ha lemondunk a középső női fejről, akkor a képet vegetabilisztikus ornament határozza meg (4d. kép). Így ezen darabon is, melyet az Iparművészeti Múzeum 1888-ban vásárolt Brassóban Reschtől.⁶⁷ Számunkra fontos az 1661-es dátuma, mert egy egységes, meghatározott csoport tagjáról van szó: Kolozsvár múzeum (vétél Reschtől),⁶⁸ Sepsiszentgyörgy múzeuma,⁶⁹ Bukarest Muzeul Taranului roman,⁷⁰ Magyar Nemzeti Múzeum⁷¹ és Néprajzi Múzeum.⁷² Aligha tévedünk, ha ezeket egy kályha maradványainak tekintjük, mert a műkereskedők – szokásuk szerint – darabonként adták el a kályhákat.⁷³

4e. Már csak távoli emlékeket idéznek leegyszerűsített csempék a Székelyföldről,⁷⁴ a Bukaresti Muzeul Taranului roman-ból⁷⁵ és a Reschtől vásárolt példányról az Iparművészeti Múzeumban.⁷⁶

4f. Nagyobb mértékű ásatás folyamányaként nemcsak megismerjük a több lelőhelyről származó fogarasi állományt, hanem osztályozni is tudjuk. Több ismert típusból indulunk ki, amellet az egyes motívumok keresztül-kasul kerülnek alkalmazásra.

65 Ltsz. 52.3334, 3353, 3355.

66 Ltsz. 3689, vétel Dénes Jánostól 1884.

67 Ltsz. 52.3353.1–2, dat. 1661. Régi szám 3079 (4d. kép). Egy szívből nő ki a háromtagú virág, a közepét táská alakú kelyhes virág uralja. Négy ugyanilyen alakú nő ki a belső keret homorú oldalából a sarkok felé.

68 Ltsz. I 5331 (Marcu, Cluj, Nr. 170. t. 12/4; Marcu, Cahle, csoport 11. Nr. 20. t. 27/20); Ltsz. I 3326 (Marcu, Cluj, Nor. 155; Marcu, Cahle, csoport 11. Nr. 14–15.).

69 Malonyai fig. 337b; Néprajzi Lexikon 3, Budapest 1987, 9.; Kós, 157, fig. 52; Marcu -/.

70 Rusu-Blajan, Nr. C.

71 Ltsz. 19/1911/2, vétel Kisenstädter Ödöntől.

72 Ltsz. 41844, vétel a brassói Fejér kereskedőtől.

73 Iparművészeti múzeumok anyagának vizsgálatakor gondolni kell arra a szokásra, hogy a jobb bevétel miatt összetartozó tárgyakat vagy csoportokat a műkereskedők (és antiquarok) szétszedik, így ezek különböző gyűjteménybe kerülnek.

74 Malonyai, fig. 337c.

75 Rusu-Blajan, Nr. C 1850.

76 Ltsz. 3675 (Adattár 1842/I).

4b-ből több hű másolat⁷⁷ és egy kissé ügyetlen variáns.⁷⁸ 4b-ből kiindulva lesóványodik a kompozíció, alárendelt helyeken most az új elemek szerepelnek: ötös sarokmotívum, lent középen kettős spirálok (késő középkori szemüvegre emlékeztetnek), a kis kereten ülő csigák kifelé kunkorodnak (akárcsak Salzburgban), oldalt két-két hatágú csillag jelenik meg.⁷⁹ Egy új sarokmotívum a toronyóra óramutatójára emlékeztet.⁸⁰

4c-ből mérsékeltén redukált mező lett, legyező alakú nagy sarokvirággal⁸¹ (l. Klusch, Zauber, fig. 36.). Még 4b-hez közelebb áll két töredék kifelé növő virágokkal.⁸² A kolozsvári koronás variáns csak egy esetben talált utódra Fogarason.⁸³ Itt következnek egymás „kéz” sovány stílusa, jellegzetes formái a három- illetve ötágú egyszerű legyezők, de most nem a kis keret homorú sarkaiból kiindulva, hanem a sarkokból befelé növe. Tehát kiépítik a 4c-típus ösztönzését: háromszárú legyező⁸⁴ de ötszárú is (utóbbi egy félig nyitott svájci bicskára emlékeztet).⁸⁵ A kisebb keret oldalain kettős spirálok (l. fent).⁸⁶

5. típus (5a–b. kép). Ebben a fejezetben csak terjesztem és kiegészítem azt, amit más kutatók már publikáltak.

Hála a szenzációs ásatásoknak, melyeket Bunta Magda 1965-ben Borberekén (Vurpar/Vurpód, Burgberg) és 1970-ben Alvinzen véghezvitt, most már van egy kezdeti elképzelésünk a gazdag ottani csempeanyagról. Annak ellenére, hogy annak idején a habánok művészete úgy technikai, mint esztétikai vonatkozásban még nem igen volt feldolgozva, Bunta felismerte az összefüggést, és eredményeit 1970–73-ban publikálta.⁸⁷ Szerinte Erdélyben talált vagy kiásott habán csempék nem öregebbek a 17. század harmincas éveinél.⁸⁸

Ezen csoport mustrájának a gerincét egymást keresztező körszeletek képezik (5a–b. kép). Nekik Bunta két oldalt, Cserey kevés sort szentel. Térképünk sok lelőhelyet jelöl meg Prágától Brassóig (Brasov, Kronstadt), mindenütt ott, ahol habánok dolgoztak.

Óhatatlanul felmerül a kérdés, honnan származik ez a típus. Németországban ismeretlen, de Csehországból tizenegy datálatlan példányt ismerünk, melyek hipotetikus következtetések levonására alkalmasak. A mi harmadik típusunknál kockáztattuk a mustra levezetését a gótikától. Most szétáramlik a hatalmas gótikus tömeg, itt az egymást keresztező körszeletek válnak le. Hat objektum utal a mi 3. csoportunk mérművel díszített gótikus példaira, a stílusváltozás tétovázva megy végbe: Rýzmburk (Okr. Náckod (Nachod),⁸⁹

77 Puskasu, fog. 27; Marcu, Cahle, Nr. 92–98. t. 183–86, Nor. 92, 92a, 95, 95a, 96 dat. 1640, 96a–e, 97, 97a–c, 98a.

78 Puskasu, fig. 26; Marcu, Cahle, Nr. 91. t. 66/91.

79 Lsz. CH 176; Iliescu/Puskasu, fig. 6/15; Puskasu, fig. 23/2; Fulga, fig. 19; Marcu, Cahle, Nr. 107. t. 67/107.

80 Puskasu, fig. 24/2; Marcu, Cahle, Nr. 92. t. 66/92.

81 Puskasu, fig. 25.

82 Puskasu, fig. 26 = Marcu, Cahle, t. 66/91; 187/99a–b.

83 Marcu, Cahle, t. 183/90.

84 Iliescu/Puskasu, fog. 3; Puskasu, fig. 23/1, 24/1; Marcu, Cahle, t. 67/102a, 104; 188/102a–b, 104.

85 Puskasu, fig. 23/2; Fulga, fig. 19; Marcu, Cahle, t. 67/107, 188/107b. Hasonló Marcu, Cahle, t. 57/22.

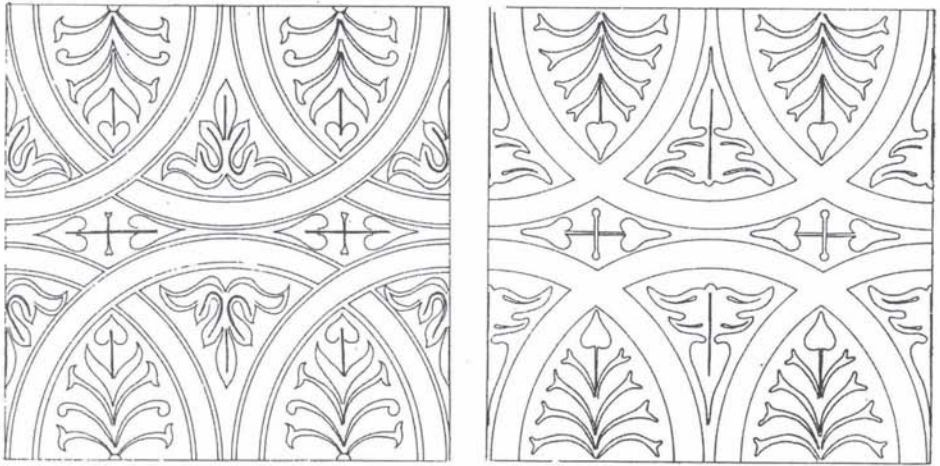
86 Iliescu/Puskasu, fig. 3; Puskasu, fig. 24/1; Fulga, fig. 19a; Marcu, Cahle, t. 67/102b, 188/102a–b.

87 Magdalena Bunta, Habanii i Transilvania. In: Acta Musei Napocensis 7, 1970. 201–26; Uő. Fainta habana din Transilvania. Uo. 8. 1971. 219–38. Bunta 1973.

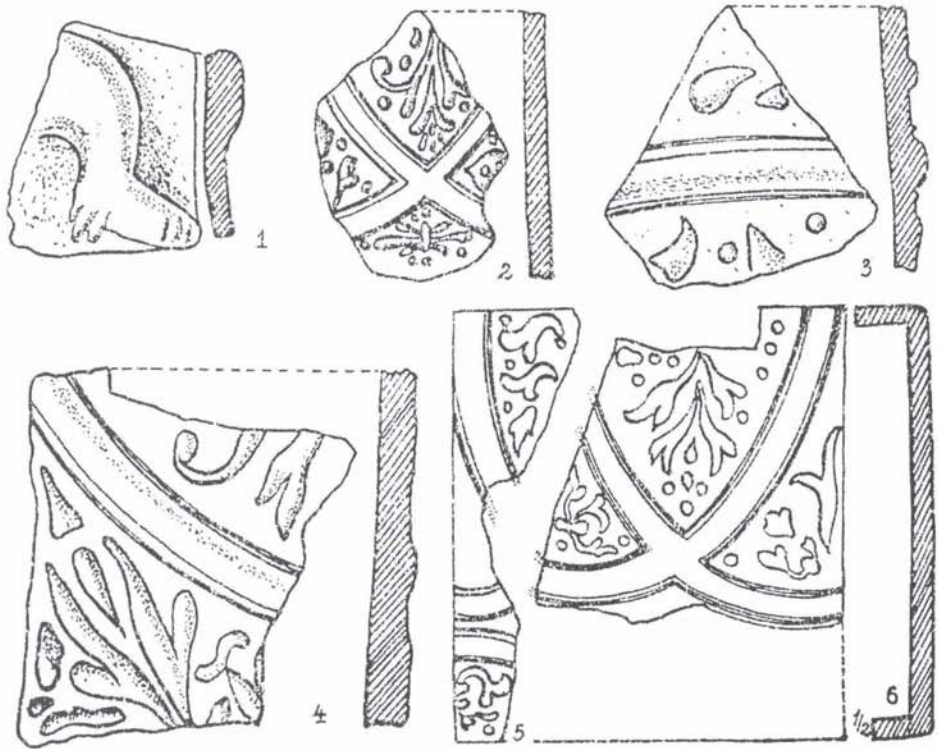
88 Bunta, 1973. 35.

89 Zdenek Hazlbauer/Josef Hlaváček, Početny pozdné renesanční kachlový soubor z hradu Rýzmburku. In: Zpravodaj muzea v Hradci Králové číslo 23, 1997, p. 123–35. t. 3/2; Cenek Pavlík, Gotická a renesanční kachlová tvorba Království českého. Katalog článku a kreseb MUDr. Zdenka Hazlbauera z let 1982–1997, Praha 1998, Nr. 328.

5a. kép. Csempék, Lh. Straznice /Morvaország, tár. Straznice Múzeum, Ltsz. 13/84. Kachel, FO. Straßnitz/Mähren. Vb. Museum Straßnitz/ Mähren. Vb. Museum Straßnitz, Inv. 13/84. (Pajer 1983, rajz 54.)

5b. kép. Csempetörödékek, Lh. Medias (Medgyes Mediasch). Kacheln, FO. Medias (Mihai Blajan/ George Togan, Lociunta medievals descoperita la Medias. In: Sargetia 21–24, 1988–91, 764. fig. 8.)

Celákovice ék. Pragatol,⁹⁰ Vartnov (Ublo Pocsen),⁹¹ Sedlcany, Okr. Příbram,⁹² Lovosice, Okr. Litomerice (Leitmeritz)⁹³ és Prága.⁹⁴

Még keresztezik egymást a gótikus szelvényű bordák (Rýzmburk, Celákovice, Sedlcany), de később uralkodnak a lapos, aláhelyezett szalagok (Lovosice, Prága). Utóbbiak még keresztezik egymást (Lovosice), azonban Vartnovban és Prágában megtalálták a végleges alakot. Még gótikaszerű a töltelék Vartnovben, Rýzmburkban és Celákoviceben, ám újabb formák a végleges alakok felé mutatnak, úgy, ahogy azokat Morvaországból, Lovosiceből, Sedlcanyból és Prágából ismerjük. Itt feltételezhetjük, hogy valaki valamikor arra az ötletre jött, hogy a feltörő íveket lehajlítsa és a szomszéd ívvel összekösse. Ennek a műveletnek senki sem volt a tanúja, következtetésünk hipotézis marad.

Mivel ez az öt példa egy könnyebben belátható fejlődést sugall, ez a csoport kicsinysége ellenére is szóhoz jut. Hogy is lehetne másképpen, mint hogy a gótika mérműves világa adta az alap gondolatot. Viszont, egy 1500 körül datált fríz a morvaországi Bouzov (Buzau) várának ásatási anyagából mutatja két egész és két fél körszelet kombinációját vízszintes sorban. Az ívek ötágú csillagokon nyugszanak.⁹⁵ Jelentős a töltelék, a mérműves ablakok eltorzult utóda. Ha elhagyjuk a töltelék, akkor kész az ívsor, így látható egy szerényebb bouzovi darabon (csillagok helyett hármascsillagocskák).⁹⁶ Feje tejére állítva a mi íveink jól alkalmazhatók mint oromcsempék, így például Olomoucban (Olmütz).⁹⁷ Ezzel bővül az igen kedvelt és hosszú életű gótikus oromcsempék családja.

Töröljük a kisebb bouzovi csempén a hármascsillagocskákat, akkor a pucér, de kicsit ügyetlenül összeállított ívsorok Tyrov, Okr. Rakovník várába vezetnek.⁹⁸

Mondhatni, egy tervezőtől származhatnak a mellvédormos csempék a lipnicei (Lipnitz, Okr. Havlickuv Brod) várából⁹⁹ és a caslavi (Tschaslau) múzeumban.¹⁰⁰ Míg a lipnicei darab egysoros, addig Caslavban a másik két – nem egyforma – sor egymás felett nyugszik. Analóg a nagyobbik bouzovi frízhez gótikus mérmű tölti ki a közöket itt is, ott is. Bouzovban az íveket tartó csillagok/hármas csillagocskák gyámkövek szerepét töltik ki; Lipnicén a magasabb alsó „felet” kampók tartják, róluk lógnak lefelé kilenclevelű gallyak, közöttük betűk és sokágú csillagok. Caslavban a bouzovi kettes sor alulra, megnyírbált párja felülre került (szegfű a végeken). Ritka eset, hogy egy tervező gondolatvilágát jól lehessen követni. Bouzov volt az elsődleges mű „mit csinálók egy téglalappal?” kérdezi a művész. A maradék kettes sor nem tölteni ki, „hova tegyem a maradék sávot? Tehát egyrészt redukálom másrészt laposabbra nyomom az íveket”. Kicsit félszeg eljárás.

90 Ludvik Skruzny/Jaroslav Spaček, *K vibranym motivum stredovekých kachlu zu sribek Mestskéhoz muzea v celákovicích*, Čelákovice 2004. Nr. 7. 49.

91 Pavel Kouril/Dalibor Prix/Martin Wihoda, *Hrady Českého Sleska, Bmo/Opava 2000*. p. 363. fig. 258.

92 Martin Dohnal/Karel Koucky, *Analýsa časti novovekých nálezy archeologického výzkumu městské parcely v Sedlčanech*. In: *Archeologia ve středních čechách 4, 2000*. p. 371. t. 3/5.

93 Zápotocky, p. 146. t. 66/11.

94 Brych, 1990; Brych, 2004. Nr. 565.

95 Enc. Nr. 1163.

96 Enc. Nr. 1131.

97 Enc. 1129.

98 Tamás Durdik, *Nálezy z hradu Týřova (Die Funde aus der Burg Týřov II. Katalog älterer Sammlungen)*. In: *Zprávy CSSA 24, 1982*. p. 1–34, Nr. 394. t. 40/1.

99 Enc. Nr. 1134.

100 Zdenek Hazlbauer, *Sbírka historických v Městském muzeu v Časlavi a její puvod*. In: *Muzejní a vlastivědná práce Ročník 29 = Čítatel starožitností Ročník 99, 4/91*. p. 218–26. fig. 4.

A habánoknak ebben az állapotban csak szigorúan pontosítaniuk kellett íveket és tölteléket, ezzel megnyitották a hatalmas terjedés kapuját (a tyrovi formák erre nem alkalmasak). Ezt a műveletet már az ő fellépésük előtt részben elvégezték a lansperki (Landsberg, Wenzelsfeld, Dolný Dobrou) várnak dolgozó kályhások, immár tökéletes iv-sorokkal.¹⁰¹ A bökkenő csak ott van, hogy a törmelék közt egynek sincs meg a fríz alsó része (fele?), pedig az ottani töltelék icipici maradványokkal árulja el hajdani létét. Ezek a kályhások (szobrászok) – mai szemszögből nézve – elébe vágta a habánoknak. Ezek a bizonyítékok Csehországból a habánok kisugárzó erejét mutatják? Avagy fordítva, a habánok rátaláltak erre a cseh formakincsre, átvették, átformálták és távoli vidékekig terjesztették? Úgy tűnik, mintha az utóbbi eset felelne meg a valóságnak. Évszázadok távlatából ítélve a csehországi átmenet a gótikától a késő reneszánszig egy izgalmas, fantáziadús kor lehetett. Valóban hosszú ideig tarthatott az egymást keresztező körszeletek vándorlása Csehországból Délkelet-Erdélyig. Nem csoda, hogy a számos átvételkor a művészi minőség fokozatosan csökkent, amiről utolsónak a lugosi (Lugoj, Lugosch) múzeum ívtöltelékei tanúskodnak.¹⁰²

6. típus (6a–b. kép). Két gazdag, méreteiben is jelentős (ca. 36x30 cm) kompozíció A–B vetekedik egymással, hogy egy messze elterjedt sorozatnak az elejét képezte volna (A = 6a. kép B¹⁰³). Valamennyi íves kaput egymástól eltérő részletek jellemzik. Az A–C íves kapukat és azok díszítését AA–CC külön-külön ismertetjük.

Amennyire az íves kapuk A és B rokonok egymással, mégis különböznek. Valóban összeköti őket a fogaskerekű gerendaív, de több más részlet eltér. „A” pilléreit két egymásra állított korlátbábu – mint egy oszlop – alkotja, míg B-nél az alsó korlátbábút faragott kőből alkotott talapzat helyettesíti. „A” oszlopfőlapján egy váza áll. Különbözők a fenti férckövek is, ékzárát általában csak A-nál találunk.

Térjünk át a kapumezők alakjaira AA–VV. AA-nál négy indakör begöngyölődik, torzképszerű gallyakban végződnek; ők alkotják az állványzatot (6a. kép). Négy érintkezőponton kapcsok biztosítják a rácsszerű emelvény szilárdságát. Mintha a „súlyt” jobban tudnák vinni, az alsó körök még indákat is bocsátanak ki lábak helyett. Indák alkotják a fércköveket is. Breclavból (Lundenburg) két példány került napvilágra (6a. kép). Hasonló

101 Rdim Dušek/René Klimes, Hrad Lansperk ve 20. století. Ústí nad Orlicí 2002. fig. 16–17.

102 Răzvan Pinca, Cahle medievale din colectia Museului de istorie și etnografie din Lugoj. In: Annale Banatului, Muzeul Banatului Timisoara, Seria nouă Arheologie-Istorie 9, 2001. p. 329–60. t. 16–17.

103 A–B Típusok, lehetőleg lelőhelyek után: A: 1. Kosolna (Kosolna) vgy Stará Břeclav, Mestké muzeum Straznice Ltsz. 2/98. 36x29 cm; Kybalova/Novotna, Nr. 547: Kosolna; Cserey rajz: Stará Břeclav; Kybalova, Poele, p. 99. fig. 7: Stará Břeclav. 2. Stará Břeclav, Hrnčíř-gyűjtemény, Praha, 37x26,5 cm, Cserey rajz. Állítólag 1590 dat. Cserey Éva szíves közlése. B: 1. Ostrožská Nová Ves (Neudorf bei Ung. Ostra), Mestké muzeum Straznice 34x25 cm; Landsfeld 1970. fig. p. 26 (töredék); Cserey rajz; Cserey, p. 91. jegyzet 23. 2. Kosolna vgy Stará Břeclav, Mestké muzeum Straznice, 34x25 cm; Kybalova/Novotna, Nr. 546: Kosolna; Kybalova, Poele, p. 99. fig. 6: Stará Břeclav. 3. Stará Břeclav, Hrnčíř-gyűjtemény, Praha, 25,5x25 cm, Cserey rajz. Cserey Éva szíves közlése. 4. Trencsén (Trencin), Západoslovenské Museum Trnava, Ltsz. 6870, 36,5x30,2 (illetve 35,8x30,3). Cserey rajz. 5. Brno (Brünn), Moravská Galerie, Ltsz. 2937, 30x23 cm, zöld máz. Cserey rajz. Cserey Éva szíves közlése. 6. Brno, Spilberk, Muzeum mesta Brna, Brno, töredék. 7. Brno, Spilberk, Muzeum mesta Brna, Brno, töredék, zöld máz; Hanna Jordánková/Irena Lostoková, Špilberská kachlová kamna a jejich stavebnici. In: Archeologia Historica 27, 2002. p. 255, 569, fig. 8/3 baloldalt. 8. Brno, Spilberk, Muzeum mesta Brna, Bruno, Ltsz. 323287, töredék, zöld máz.

kapumezőket ismerünk Homoróddarócból (Drauseni, Draas)¹⁰⁴ és Tófalvi publikációja nyomán ismeretlen lelőhelyről Erdélyből¹⁰⁵ (6b. kép), az indák egy vázából nőnek ki.

BB. Helyszűke miatt ezt a kapumező-mustrát¹⁰⁶ csak a teljesség miatt érintjük. Nagyon kedvelték a habánok a szívotívum-együttest, egymásba akaszkodva sorjában rendezték el őket. Tekintve a magasabb mint széles kapumezőt most két szívotívumsort hát a háttal egyesítettek. A szívotívumok középső liliomaihoz igyekvő száruk mellőzik őket, párosával tovább futva új, most már nagy szíveket képeznek. Fent az ív csúcspontján, ahol elég hely van, az új nagy szívek kifejlődhetnek, alul azonban elsorvadnak és rugalmas támaszokká válnak. Egy még álló kályhán, a bajmóci (Bojnice, Bojnicz) Pálffy-várban¹⁰⁷ látjuk a majdnem „gépesített” kivitelezést. Nem lehet egyértelműen a hranicei (Mährisch-Weisskirchen) csempe mezőmotívumát rekonstruálni.¹⁰⁸

Idővel a kerettípusok A és B keverednek.

C – Továbbfejlesztették az A–B alaptípusokat Felső-Magyarországon és Erdélyben. Problémát jelentett a négyzethez és a keskeny téglafomához való alkalmazkodás. Legfontosabb változás az ornamentika terén a gerendaívet éri, a fogaskerekűt – Bajmócz kivételével – faragott kőből pótolta helyre. Így: Besztercebánya,¹⁰⁹ Kraszna Horka (Krasna Horka),¹¹⁰ Szepesvár (Spiss),¹¹¹ Eperjes (Presov, Eperies),¹¹² Kassa (Kosice, Kaschau),¹¹³ Sárospatak,¹¹⁴ Szerencs,¹¹⁵ Nagyszében (Sibiu, Hermannstadt), 1679-es év számmal,¹¹⁶ Homoróddaróc, a Tófalvi által publikált darab (6b. kép) és Zalatna (Zlatna, Klein-

6a. kép. Csempe, Lh. Breclav, tár. Straznice Múzeum, Ltsz. 2/98. Kachel. FO. Lundenburg. Vb. Museum Straznitz, Inv. 2/98. (Kybalová, Poele, 99. fig. 7.)

104 Emil Sigerus-Muzeum, Sibiu, Ltsz. 2330c (Szöcs, Nr. 49. fig. 101). Egy további darabot a vidékről idéz térképén Szöcs, p. 26–27.

105 Tófalvi, fig. 155.

106 Lásd jegyzet: 103.

107 Lásd átfogóan. Döry, Kittsee, p. 186. Nr. 1.

108 Milos/Michna/Sedláčková, Nr. 33.

109 Lásd átfogólag Döry, Kittsee, p. 186. Nr. 4.

110 Voit Pál: Régi magyar otthonok. Budapest, 1943. p. 133. fig. p. 233; Michal Slivka/Adrián Vallasek, Hradý a hrádký na východnom Slovensku, Košice 1991. p. 69. fig. 28; Döry, Kittsee, p. 186, Nr. 2. jegyzet 3.

111 Kiállítva Szepesváran, ca. 23x21 cm. Východoslovenské Múzeum v Kosiciach, Ltsz. 84/38.

112 Marian Ulicny, Výskum v Metskej Pamiatkovy rezervácii Prešov. In: AVANS 2002. Nitra 2003. p. 152–53. fig. 6.

113 Východoslovenské Múzeum v Kosiciach, törött, 21,7x19,6, kiállítva.

114 Ltsz. 74.7.48, 36,4x26 cm (Gyuricza, Nor. 301).

115 Ltsz. P III 86.120.1–3 (Uo. Nr. 265–66, 268, 270).

116 Museum Brukenthal, Sibiu, Ltsz. 4941 (Marcu, Cahle, csoport 7, Nr. 19. t. 136/19).

6b. kép. Csempe, valószínűleg Erdélyből, tár-
 ismeretlen. Kachel wohl aus Siebenbürgen, FO
 und Vb. nicht ermittelbar (Tófalvi, fig. 155.)

Schlatten),¹¹⁷ ugyanúgy az alacsonyabb változat négyzetben (l. lent). Kivételesen mutatnak valóságos oszlopokat a Tófalvi-féle csempe és a homoróddaróci példány. A mezőkben vagy „olasz vázák/kancsók” (DD) ékeskednek, mint Kraszna Horka, Szepesvár, Eperjes, Kassa, Homoróddaróc, vagy mozgalmasan komponált lendületes indák, mint Besztercebánya, Sárospatak, Szerencs és Zalatna (EE).

Valaki vonzódott köröket rajzolni, mint ezt egy brassói kereskedőtől vásárolt darab a Néprajzi Múzeumban mutatja.¹¹⁸ Itt a pillérek faragott kőből vannak, és a gerendaív egy márkinő. A mezőben gallyak és indák nőnek ki egy kosárból (?), őket koronázza egy hétágú csillag (FF). A virágok is csipkézettek: hatszögek homorú oldalakkal.

Még tisztázatlan az összefüggés egy további, váza/kancsó nélküli csillámos darabbal a Néprajzi Múzeumban,¹¹⁹ vétel Eisenstädter Ödöntől habán kerámiával együtt. Az eladó a csempét vagy Bazinból (Pezinok, Bösing) vagy Modorból (Modra, Modern) származtatta. Itt a tervező hajlamanak szabad folyást enged. A pillérek korlátbábui földi mogyoróformát kapnak, de a gerendaív faragott köveit, az ékzárral

együtt plasztikusan kiemelik. Szinte kibogozhatatlanok a mező körei. Stílusban hasonló egy siklódi csempe¹²⁰ és egy gombóc nélküli ismeretlen lelőhelyről az Iparművészeti Múzeumban.¹²¹ Ugyanúgy indákká átfomálták, és a váza helyett egy szívet iktattak be egy esetben ugyanott.¹²²

Helyettesítője a négyzetes sorozatnak a nagyszebeni Emil-Sigerus Múzeum darabja.¹²³ Merőlegesen felezték a sima pilléreket, a gerendaív faragott kövekből áll – l. Tófalvi példányát és a zalatnait – ékzár nélkül. Öt ág szegfűvel nőnek ki egy füles vázából, két petyhüden lelőgő levél szekundálja őket. Könnyen eltérő változatot tartogat a brassói

117 Daniela Marcu/Adrian Andrei Rusu, Cahle din secolele XV–XVIII descoperite la Zlatna, jud. Alba. In: *Archeologia medievala* 3. 2000. p. 224, t.6/1; Marcu, Cahle p. 104, 296, Nr. 23. t. 173/23.

118 Ltsz. 101.267 zöld máz, 22,8x22,3 területmustra („tapéta”).

119 Ltsz. 91718, 30,4x27,2 cm.

120 Uo. Ltsz. 76.22.1.

121 Ltsz. 3654, 36x216 cm.

122 Ltsz. 3712, mázatlan, 23x20, vétel Reschtől 1896.

123 Ltsz. 1334C (régiz szám: 8438), 21,9x20,5 cm (Klusch, Zauber, rajz 98). Uo. raktárban Ltsz. 1913C.

múzeum,¹²⁴ követve egy egészen primitív darabbal ugyanott.¹²⁵ Az úton, mely ezekhez a példányokhoz vezet, helyezük be az Iparművészeti Múzeum csempéjét.¹²⁶ itt a merőlegesen felezett dupla korlátbábuk még hiánytalanul megvannak, és a gerendaív felváltva hosszú és rövid faragott kövei már megfelelnek a nagyszebeni múzeum példányának (l. fent). Csak négy águk van szegfűje, mert a középső virág tulipánra (?) emlékeztet. A nagyszebeni csempe petyhüdtlen lelőgó levelei most árulják el származásukat az eredeti vázafülek alapján. Ezt bizonyítja egy darab Szentágotáról (Aguita, Agnetheln) és egy immár keret nélküli Oláhújfaluból (Nou Román), mindkettő a bukaresti múzeumban,¹²⁷ továbbá három, lelőhely nélküli csempe az Iparművészeti Múzeumban.¹²⁸

A hajdani együttesnek már csak egyes részei (mint például a két egymásra állított korlátbábu egy új kompozícióban, felbomlott angyalféjjel és -szárnyal integrálva), emlékeztetnek az eredeti alakra.¹²⁹ Három példa Erdélyből¹³⁰ és egy további Curtea Argesből¹³¹ a mustra kedveltségére utal. Két forrásból származnak az egyes elemek, egyrészt a 6. csoportból (keret), másrészt egy oromkompozícióból mint a brassói múzeumé¹³² és a hajdani vaca-i kolostorból (Ribicenél, Ribita, Brádtól északra):¹³³ szárnyas angyalfej fejdíszsel és gyöngysorral egy pár egymásra állított korlátbábu közt. Azon lehet vitatkozni, kié az elsőbbség. Ez a két találmány A és B a morvaországi – és magyarországi – habánok szellemi tulajdona. Mindkét típusnak – 5 és 6 – közös az eredete a német nyelvterületen túlról, itt megint egy-egy szakaszra bukkanunk.

Sokrétű és terjedelmében messzemenően ismeretlen Európa kályhával fűtött országainak kályhacsempe-állománya. Egyes csoportok – vidékek, helységek, múzeumok – anyagának széles körű feldolgozása még kezdeten áll, de ami már nyomtatásban megjelent, nagy segítséget jelent a csoportosításban. Az itt bemutatott kályhacsempe-típusok szerényen járulnak hozzá az elhanyagolt kutatás gazdagításához.

Két svájci típus – 1-es és 2-es – vándorol Dél-Németországon, Cseh- és Morvaországon, Nyugat- és Felső-Magyarországon át még tovább keletre, azonban a Kárpát-medencén belül nem haladnak túl a királyi Magyarország területén. Hogy itt miért húzódik egy szakaszhatár, nem tudjuk. Tekintve, hogy a habánok lakta vidékek a formavándorlások során útba estek, valahányszor feltettük a kérdést az ő feltételezett részesedésükre. Egyes számú típusunk a habánokat nem foglalkoztatta, a másodikat ismerték, de nem írták zászlójukra annak terjesztési szükségességét. A harmadik svájci találmány magától előrehatolt Erdélyig; a habánok – akár csak 2-nél – átvettek és használtak, így fokozták

124 Mezeul de etnografia Brasov (Klusch, Siebenbürgische, fig. 57; Klusch, Zauber, fig. 67), továbbá Iparművészeti Múzeum Budapest, Ltsz. 3630.

125 Klusch, Zauber, fig. 69.

126 Ltsz. 3630 (régí szám: 6665), 21,5x20,5, vétel Dávid Jánostól 1885. (Magyar iparművészet 27, 1934. fig. p. 76.

127 Rosu/Blajan, Nr. C 1781, C 3973.

128 Iparművészeti Múzeum Budapest, Ltsz. 5954, 15.726, 69.10.1.

129 Néprajzi Múzeum Budapest, Ltsz. 106.282–83 és 60.43.20, Ltsz. szerint „Erdély”, amit biztosra vehetünk, mert mind a kettő csillámos.

130 1. Enlăcol (Inlaceni) Kos, fig. 78); 2. Székelyudvarhelyről (Odorheiu Secuiesc, Hofmarkt) vagy környékéről az Emil Sigerus Múzeumban Nagyszeben, Ltsz. 5545 C (Szöcs, Nr. 53. fig. 103); 3. feltételezhető, hogy ugyanonnan (Tófalvi, fig. 152).

131 Klusch, Zauber, fig. 37.

132 Uo. fig. 39.

133 Marcu-Istrate, Sobele de cahla din Manastirea Vaca (sec. XVI–XVII), In: Ars Transilvaniae 2, 1992. p. 180. fig. 10/b.

a típus elterjedését anélkül, hogy bármiféle döntő szerepet játszottak volna. Itt szakaszcsoportról szó sem lehet. Szakaszcsoportról igenis lehet szó – 4. – esetben, hiszen a típus szülővárosa messze fekszik Svájcra. Megkérdőjelezzük a habának viszonyát ehhez a – 4. – típushoz: Morvaországban, a nyugati megyékben és ugyanúgy Sárospatak vonzáskörében eddig ismeretlen maradt, csak egy töredék került napvilágra Bunta Magda ásatásából.¹³⁴ Mert a kolozsvári múzeum 1617, 1618 és 1620-ra keltezett darabjai még a habának 1620–21-es betelepítése előtt készültek. Vajon kitől származnak? Elképzelhető, hogy a habának a – 4. – típust csak Erdélyben ismerték meg? Datált darabok ezen típusból mind fiatalabbak, mint „1606”.

Egyértelműen szakaszcsoportról van szó – 5 és 6-nál –, terjesztői a habának voltak.

Tisztázni kell még a kronológiát:

1. típus. Nincs kézzel fogható támpont.

2. típus. Az 1660. zürichi dátum nem sokat segít. Az óriási ásatási anyag nem nyújt semmiféle támpontot a kor meghatározásához. Szerencsére egy dúccsoport és egy állókályha kísérik a dilemmából. A mi 2-es képünk mustrájának egy gazdagabb példánya a donawörthi múzeumban 1612-ből van jelezve (ltsz. 13). Mint egyöntetű csoport hozzátartozik egy további négyzet (ltsz. 12) és két vízszintes téglalap, közéjükön kis hegyen álló négyzet (ltsz. 7 és 15), valamennyi 1612-ből. Ltsz. 15. ismétlődik a Schweizerisches Landesmuseum Zürich példányában¹³⁵ és a winterthuri „Haus zum Balusterbaum”, Markt 68 kályhájának ülökéjén 1610-ből.¹³⁶ Egy további, ltsz. 15-nek megfelelő csempét őriz a Sommerhuber-gyűjtemény Steyerben, hozzá tartozik egy példány a donawörthi ltsz. 12-es dúc után. Stílusa szerint ide kell besorolni egy vízszintes téglalapot két medailonnal¹³⁷ 1607-ből az elggi kastély (Kt. Zürich) lovagterméből,¹³⁸ viszont a későbbi gyártmány, a klingenauai kályha 1676-ből¹³⁹ is a dúcok hosszan tartó alkalmazására utal. Tirolra nézve számunkra az 1627-es dátum szintén igazol az innsbrucki kályhás Philipp Gantner kályháján a kühtai „landesfürstliche Landsitz”-ban.¹⁴⁰

3. típus. Óriási elterjedése ellenére, datált kályhát ezen mustrával csak kivételesen találunk, mint a kék-zöld mázast Neumelansban/Taufers 1614-ből.¹⁴¹ A habának szerepét lásd 5-nél.

4. típus. Ezen típusnál bővelkedünk korban meghatározott darabokkal (1617, 18, 20, 39, 50, 61), mégsem tudjuk pontosan, mikor született ez meg. Nem hiába próbáltuk a salzburgi múzeum judhofi kályhájának adatait tisztázni (l. jegyzet 34), végül is „1606”-ban állapodtunk meg. Ez az időpont lehetséges.

5. típus. 1500 és 1600 közt száz év áll rendelkezésünkre e csempetípus keletkezését keresni, de hogy ez mikor történt meg ezen korhatárokon belül, nyílt kérdés marad. Sokat töprengtek a cseh régészek a kifutó gótika időmeghatározásán, de szűkebb határokat nem

¹³⁴ Bunta, p. 45. Ide tartoznak-e az elvinci darabok Marcu, Cahle, Calile Martinuzzi 3/150a–b, t. 167/150^a–b(?).

¹³⁵ Fotó 14184.

¹³⁶ Most Heimatmuseum Lindengut Winterthur (B, Nr. 21).

¹³⁷ Női fej fejkendővel, férfifej.

¹³⁸ Die Kunstdenkmäler des Kantons Zürich 7, Der Bezirk Winterthur südlicher Teil. Basel 1986. p. 368. fig. 451; B, Nr. 4; Fotó Hochbauamt des Kantons Zürich.

¹³⁹ Gewerbemuseum Basel (Frei, p. 105, fig. 22).

¹⁴⁰ Franz Colleselli, Nachrichten über die Innsbrucker Hafnerfamilia Gantner. In: Tiroler Heimatblätter 29, fűzet 10/12, 1954. p. 106–07, fig. 1; Ringler, p. 52. als 1618(sic), fig. 72.

¹⁴¹ Ringler, p. 53, jegyzet 161, fig. 70. Magasság 3,51 m.

vontak. Pajer szerint a morvaországi habánok innovatív korszaka az 1620-as kiűzésükkel véget ért. Datált csempét nem ismerünk, annál inkább találunk évszámokat fajanszedényeiken, 1593-tól ritkán, 1600–20-ig gyakran. Ez a két utolsó évtized alkotó lehetett. Itt egy történelmi esemény jön segítségünkre, Straznice felperzselése Bocskay hadai által 1605-ben. A romok régészeti kutatása bizonyítja, hogy a 3. és 5. csoport formái már kiforrott formában kerültek a földre.

6. típus. Sehol egy támpont a kronológiát illetően. Végül is a típus két változatának alapító darabjait a régészek Morvaországban ásták ki. Hogy éppen több példány került ki Brnoban a földből, nem véletlen. Ez a típus azonban 1620-ban már létezett.

Nem szükséges az egyes motívumok hosszúéltűségére a 18. századig¹⁴² külön kitérni, kézzel fogható bizonyíték erre többek közt az 1773-ra datált kályha 6-os csempékkal az Iparművészeti Múzeumban.¹⁴³

Összegezve mondhatjuk, az ismertett 6 csempetípus a 17. század elején már a kályhások rendelkezésére állt. Aki ezzel az anyaggal foglalkozik – mint a szerző –, idővel felismeri a közös stílusbeli vonásokat. Innen nézve a goldegyi kályha csempéi a salzburgi múzeumban tökéletesen illenek a kor termékeihez, tehát „1606”-nál elhagyhatjuk az idézőjelet. Már a harmincéves háború stílusbeli újításokat hoz.

Mintha Morvaország 1600 körül egy olvasztótégely szerepét töltötte volna be. Mi itt főleg a bevándorolt habánok szerepét vizsgáljuk. Rajtuk kívül a céhbéli kályhások is profitáltak a német fejlődésből (1. 1–4 csoport), de itt csak néhány példáról esik szó; másra nem térhetünk ki ugyanúgy az eddig még fel nem ismert északi befolyásra sem. A számos magyarországi habán település kályhásai is igen aktívak voltak, így pl. átformálták a 6. típust és jelentős újat is alkottak, mint azt a két besztercebányai és a lipótánadasi (Trstené) kályhák¹⁴⁴ keleties hatású csempéi igazolják. Még mindig tisztázatlan marad, hogy hol keressük az illetékes műhelyeket.

Erdélyt illetően kimondhatjuk, hogy az őshonos, igen sokrétű és fantáziadús csempeművészet a 16–17. században nyugati formák átvételével csak gazdagabb lett.

---

142 Egyes motívumok hosszan tartó alkalmazását az erdélyi asztalos-festők is bizonyítják. A mi 6. csempetípusunk egy századdal később téglalap proporciója miatt karzatokon, stallumokon, padmellvédeken, szószékeken, ajtókon és úrasztalokon került szembetűnő helyekre. Kép és levéltári forrásanyagot a Néprajzi Múzeum Budapest 2007-es, gondos kiállítása bocsátott rendelkezésre. Több mesterműhelyre utalt a kiállítás, de kiemelte a kolozsvári céhtag, Umling I. örniz és fia munkásságát. A „Változások” című tablók a motívumvándorlást taglalták, ez az anyag a kiállított írásbeli dokumentáció segítségével kiegészíthető. A mi oszlopos íves motívumunk látható a következő református templomokban: a) id. Umling Kiskapus (Capus Mic.) 1742, Kalotadámos (Domusu) 1746, Szucság (Suceagu) 1749 körül, Nádasddaróc (Doroltu) 1750, Farnas (Sfaras) 1750, Kide (Chidea) 1751, Magyarlóna (Luna de Sus) 1752, Magyargyerőmonostor (Manastireni) 1753/58, Somkerék (Sintereag) 1761. b) id. és ifj. Umling együtt Körösfő (Izvoru Crisului) 1764, Magyarvalkó (Valeni) 1778. c) ifj. Umling és műhelye Kalotadámos 1774, Magyargyerőmonostor 1780, Farnas 1790. Közös ismeretűjele ennek a nagy terjedelmű csoportnak a képkerszerű keretezés, tehát a keret alul is körbefut, és csak a hajdani oszlopok kapiteljei szakítják félbe a folyamatot. Kívül-belül vastag vonal határolja az u- és fordított u-alakú zónát, ezen elnyúló zónamező sötét és többször dekorált. A nagy mező egy kivétellel (Farnas anygallal 1790 olasz korszót ábrázol. Ehhez a csoporthoz kötődik Török Sándor 1758-ra datált magyargyerőmonostori papi széke. – Két művel külön kell foglalkoznunk. Id. Umling kalotadamosi 1774-es szószéke és Asztalos Boka János 1775-ös szucsági padmellvédjei még az oszlopok (pillérek) klasszikus formáját idézik (oszloptalplemez, gyűrű, derék, vápa, abakusz). Miért nyúlnak a műhelybeli régebbi mintakönyvek mintáihoz akkor, amikor az új formák már évek óta használatban voltak?

143 Ltsz. 5954. vétel Dávid Jánostól 1884.

144 Döry, Kittsee, Nr. 3, 15, 4.

Ma Slatineanu ismeretszintjén túl valamivel mégis tovább jutottunk. Mind a hat csempetípusról meg tudtuk állapítani az eredeti vidéket, azután vándorlásuk útját és a közben adódó szakaszok határait.

FÜGGELÉK

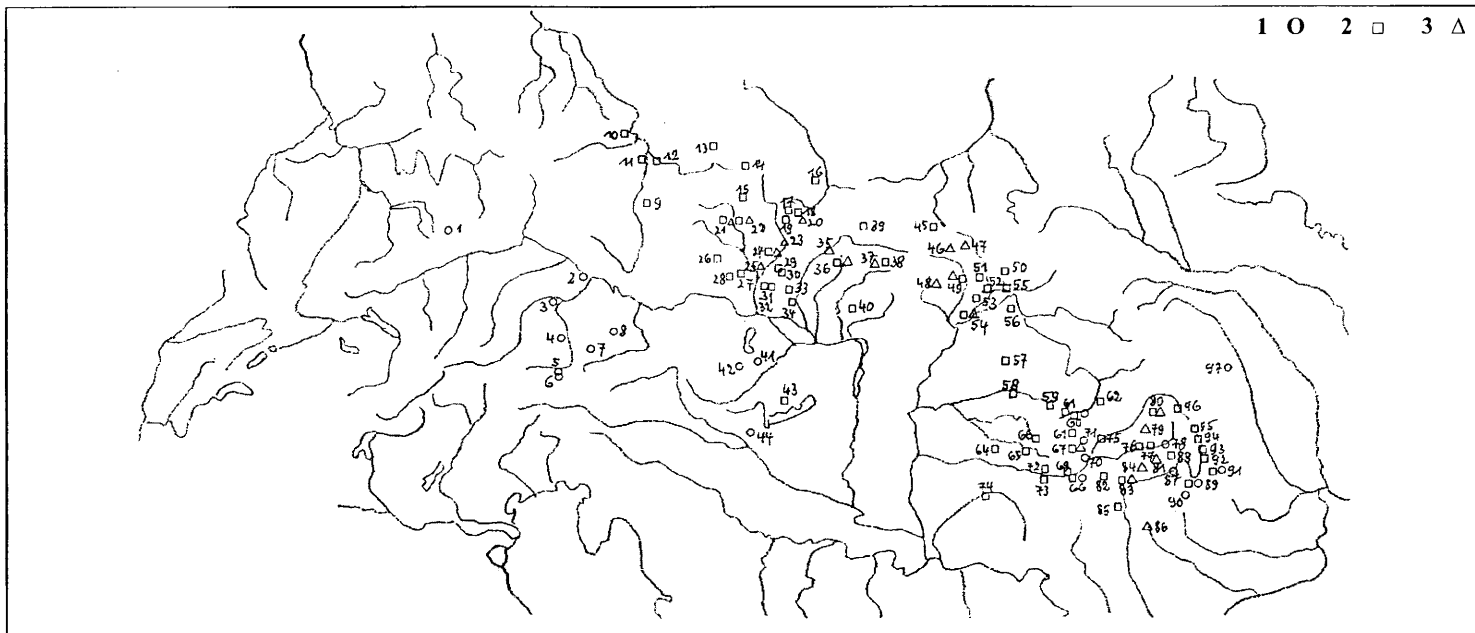
(Cserey Éva szövege p. 89 és 96)

Von den figürlichen Kacheln nenne ich eine grüne Kachel mit Bleiglasur (Kunstgewerbemuseum Budapest, Inv.-Nr. 53.4675). Die gerahmte Kachel ist quadratisch und in ihrer Mitte befindet sich eine Maske, links und rechts sitzen Engelsköpfe. Auf der Rahmung erscheint oben sowie unten restliches Rollwerk. Die Ecken sind mit gezackten Blättern verziert. Man erkennt unten auf der Kachel die Buchstaben „D“ und „P“. Im Museum in Klausenburg befinden sich mehrere Pendantstücke. Zwei Kacheln davon sind grün und zeigen das Monogramm „GM“ mit *der Jahreszahl 1650* (Museum Klausenburg, Inv.-Nr. 2386. – Von Bunta (siehe Literaturverzeichnis) S. 96 unter Kat.-Nr. 22b als Vergleichsstück angegeben). Ein anderes grünes Stück (Museum Klausenburg, Inv.-Nr. 3307. – Vgl. Bunta, S. 96. Kat.-Nr. 22b) sowie sein farbiges pendant tragen ebenfalls das Monogramm „GM“ und die Jahreszahl 1618. Bei den Ausgrabungen in Winz ist das Eckfragment des Musters zutage gekommen (Über die Funde von Winz vgl. Bunta, S. 96, Kat.-Nr. 226), und so kann man behaupten, daß diese Kacheln aus einer Habaner-Werkstatt stammen. Da die Habaner erst im Jahre 1621 in Siebenbürgen angesiedelt wurden, die beiden letzten Kacheln aber die Jahreszahl 1618 tragen, muß man vermuten, daß diese *Muster auch schon früher in Mähren von ihnen verwendet* wurden.

Landsfeld hat in Schattmannsdorf eine plastische Kachel ohne Glasur, mit einer gekrönten Maske in einem Tondo, ausgegraben (Landsfeld 1970, S. 73.). Er vermutet daß sie nach 1665 angefertigt wurde. Da aus den verschiedensten deutschsprachigen Gebieten die verfolgten Habaner nach Mähren kamen, erscheint es als sehr wahrscheinlich, *daß sie ihre Muster und ihren Formenschatz mitbrachten und hier weiter verwendeten.*

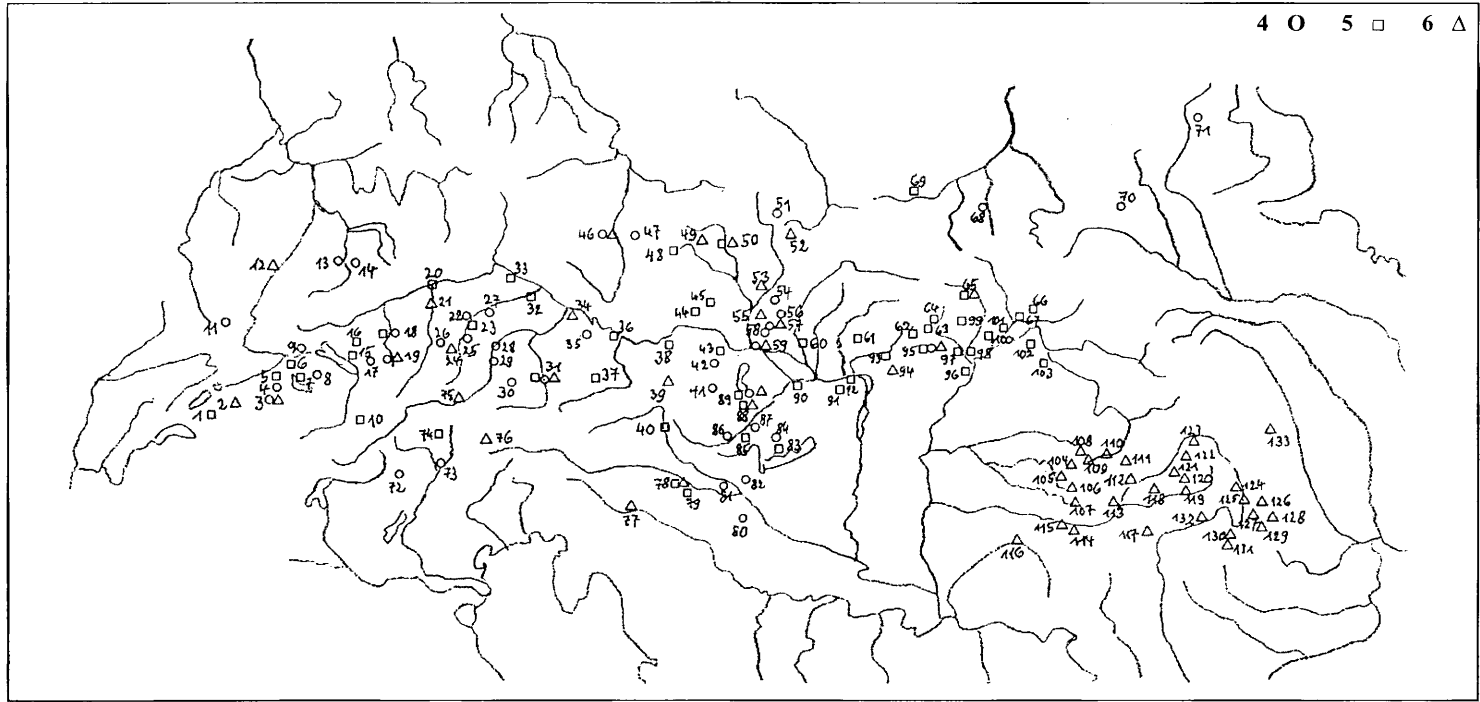
Die Verbreitung der Maskenmodelle auch schon im 16. Jahrhundert zeigt eine aus süddeutschem Gebiet stammende Kachel (Kunstgewerbemuseum Budapest, Inv.-Nr. 15.699), welche sich im Kunstgewerbemuseum in Budapest befindet. Auf der rechteckigen Kachel mit grüner Bleiglasur erscheint in der Mitte des Innenfeldes eine Frauenmaske, deren Kopfschmuck aus Früchten und Blättern gebildet wird.

Eine weitere Analogie gibt es in *Salzburg*. Es handelt sich um ein quadratisches Tonnegativ, in welchem in quadratischem Rahmen eine Frauenmaske mit Früchte- und Blätterkrone dargestellt wird (Alte Salzburger Hafnerkunst, Dokumentation zu den Funden im Haus Steingasse 67 in Salzburg Teil 1 [hrsg. v. Salzburger Aktiengesellschaft für Elektrizitätswirtschaft], Salzburg 1875, Nr. 40). Der *wasserspeiende Engel* links und rechts erinnert an die zwei Seitenfiguren auf unserer Kachel. Das Negativ ist mit vielen anderen, mehr als 200 Stücken, in der Steingassa 67 zum Vorschein gekommen. Die ehemalige Strobl Werkstatt bestand über 200 Jahre hier. Ein Ofen aus diesen Kacheln der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts steht noch heute in einem Saal des Schlosses *Weitmoser* (Alte Salzburger Hafnerkunst [wie Anm. 10], Teil 2, 1979, Nr. 23a.). Makenegative mit unterschiedlichem Kopfschmuck kommen auch in Salzburg in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts vor. Es ist uns bekannt, daß *Nürnberg*, bis zum Jahre 1600 eine sehr wichtige Rolle in der Musterherstellung spielte, so auch bei den Ofenkacheln. Die Verbreitung des Maskenmodells in verschiedenen deutschsprachigen Gebieten *muß mit Nürnberg zusammenhängen*. Die nach Mähren flüchtenden Wiedertäufer könnten diese Muster *mitgebracht* haben und sie auch später noch in Siebenbürgen verwendet haben. Die Modifizierung ist eine Folge der Veränderungen durch den Zeitstil.

I. térkép

1. Fribourg, 2. Bern, 3. Hallwil, 4. Möriken, 5. Aarau, 6. Schinznach, 7. Zürich, 8. Winterthur und vier Orte in der Nordostschweiz, 9. Schaffhausen, 10. Vaduz, 11. Montbéliard, 12. Strasbourg, 13. Leonberg, 14. Denkendorf, 15. Ravensburg, 16. Hummertsried, 17. Isny, 18. Kempten, 19. Sulzberg, 20. Donauwörth, 21. Augsburg, 22. Dachau, 23. München, 24. Dießen, 25. Wolfartshausen, 26. Schongau, 27. Landshut, 28. Wasserburg, 29. Rosenheim, 30. Traunstein, 31. Salzburg, 32. Dingolfing, 33. Straubing, 34. Passau, 35. Peuerbach, 36. Linz, 37. Scharnstein, 38. Waidhofen, 39. Altenreith, 40. Graz, 41. Neunkirchen, 42. Liechtenstein, 43. Heiligenkreuz, 44. Eggenburg, 45. Znojmo, 46. Prag, 47. Celákovice, 48. Orlik v Humpolec, 49. Bouzov, 50. Brno, 51. Sternberk, 52. Hranice, 53. Straznice, 54. Sobotiste, 55. Cerveni Kamen, 56. Trnava, 57. Modra, 58. Pezinok, 59. Bratislava, 60. Sintava, 61. Levice, 62. Filakovo, 63. Rimavská Sobota, 64. Balog, 65. Kosice, 66. Trebisov, 67. Borsá, 68. Biecz, 69. Kraków, 70. Lwów, 71. Dubno, 72. Chiavenna, 73. Bolzano, 74. Kühtai, 75. Mils, 76. Neumelans, 77. Ljubljana, 78. Salek, 79. Celje, 80. Bjelovar, 81. Nadaždijew, 82. Lenti, 83. Szigliget, 84. Sümeg, 85. Hegyhátszentpéter, 86. Körmend, 87. Vasvár, 88. Chernelháza, 89. Sopron, 90. Győr, 91. Tata, 92. Esztergom, 93. Szécsény, 94. Hollókő, 95. Eger, 96. Ónod, 97. Diósgyőr, 98. Miskolc, 99. Szendrő, 100. Szerencs, 101. Sárospatak, 102. Kisvárdá, 103. Csenger, 104. Pojemii de Sus, 105. Lelestei, 106. Leheceni, 107. Vaca, 108. Manastireni, 109. Kapusu Mare, 110. Cluj-Napoca, 111. Aiton, 112. Aiud, 113. Vintu de Jos, 114. Deva, 115. Mintia, 116. Lugos, 117. Cisanadioara, 118. Ózd, 119. Mihaileni, 120. Corund, 121. Siclod, 122. Hodak, 123. Orsova, 124. Madaras, 125. Miercurea-Ciuc, 126. Targu Secuise, 127. Sfintu Gheorghe, 128. Covasna, 129. Zagon, 130. Brasov, 131. Rasnov, 132. Fogaras, 133. Iasi

II. térkép

1. Feuchtwangen, 2. Passau, 3. Altötting, 4. Salzburg, 5. Goldegg, 6. Hofgastein, 7. Aussee, 8. Scharnstein, 9. Sedlcany, 10. Lovosice, 11. Prag, 12. Celákovice, 13. Ryzmburk, 14. Lansparki, 15. Bouzov, 16. Vartnov, 17. Prerov, 18. Helfstyn, 19. Holesov, 20. Hranice, 21. Brno, 22. Spilberk, 23. Ostrožská Nová Ves, 24. Straznice, 25. Breclav, 26. Tavikovice, 27. Poysbrunn, 28. Negers, 29. Sobotiste, 30. Branc, 31. Cerveni Kamen, 32. Kosolna, 33. Boleráz, 34. Trnava, 35. Trencin, 36. Bojnice, 37. Banská-Bystrica, 38. Slovenská Lupca, 39. Orava, 40. Levice, 41. Chernelháza, 42. Szombathely, 43. Sümeg, 44. Lenti, 45. Stará Lubovná, 46. Spissky hrad, 47. Presov, 48. Krásna Horka, 49. Kosice, 50. Michalovce, 51. Füzér, 52. Sátoraljaújhely, 53. Sárospatak, 54. Szerencs, 55. Pácin, 56. Kisvárdá, 57. Pocsaj, 58. Oradea, 59. Depresiuna Huedinului, 60. Cluj-Napoca, 61. Cluj-Monastur, 62. Bontida, 63. Rimetea, 64. Pâncota, 65. Barsa, 66. Vaca, 67. Zlaltma, 68. Vintu de Jos, 69. Vurpár, 70. Alba Julia, 71. Goisesti Vidra, 72. Georgiu Bai, 73. Deva, 74. Lugos, 75. Aiud, 76. Medias, 77. Dumbraveni, 78. Dejutiui, 79. Inlaceni, 80. Siclod, 81. Drauseni, 82. Cilnik, 83. Sibiu, 84. Agnita, 85. Cozia, 86. Curtea Arges, 87. Fogaras, 88. Racosul de Jos, 89. Brasov, 90. Rasnov, 91. Sfintu Gheorghe, 92. Lazaresti, 93. Sintimbru, 94. Misentea, 95. Miercurea-Ciuc, 96. Lazarea, 97. Iasi

IRODALOM

- B – Ueli Bellwald, Winterthurer Kachelöfen, Bern 1980.
- Benkő – Elek Benkő, Székelykeresztúri kályhacsempék, Bukarest 1984.
- Bern – Eva Roth Kaufmann / René Buschor / Daniel Gutscher, Spätmittelalterliche Ofenkeramik in Bern, Bern 1994.
- Brych, 1990 – Vladimír Brych / Dana Stehliková / Jaromír Zegklitz, Prazské kachle dobí gotické a renesanční, Praha 1990.
- Bunta – Magda Bunta, Az erdélyi habán kerámia, Bukarest 1973.
- Chovanec – Ján Chovanec, Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch, Trebisov 2005.
- Cserey – Éva Cserey, Gedanken zu Habaner-Kacheln im Kunstgewerbemuseum Budapest. In: Keramos Nr. 104, 1984, 86–96.
- Döry, Ofenkacheln Nord-Süd 1 – B. Ludwig Döry, Ofenkacheln der Spätrenaissance: Nord oder Süd, Teil I. In: Nearchos 12, 2003, 277–290.
- Döry, Kittsee – Ua., Vergessene und unbekannte Habaneröfen. In: Keramik als Zeichen regionaler Identität. Beiträge des 36. Internat. Hafnerei-Symposiums des Arbeitskreises für Keramikforschung vom 21. bis 26. 9. 2003 in Kittsee (Kittseer Schriften zur Volkskunde Bd. 16), Wien/Kittsee 2005, 185–206.
- Enc. – Cenek Pavlík / Michal Vitanovský, Enciclopedie kachlu v Cechách, na Morave a ve Slezsku, Praha 2004.
- Feld – Feld István, Gótikus és reneszánsz kályhacsempék Északkelet-Magyarországról. In: Havassy, 31–49.
- Földing – Földing Zoltán, A kisvárdai vár XV–XVII. századi kályhacsempéi. In: Jósa András Múzeum évkönyve 39–40. 1997–98, 265–309.
- Föst. – Fundberichte aus Österreich
- Frascoli – Lotti Frascoli, Handwerker- und Kaufmannshaushalte im frühneuzeitlichen Winterthur, Winterthur/Egg 1997.
- Frei – Karl Frei, Zur Geschichte der aargauer Keramik des 15.–19. Jahrhunderts. In: Anzeiger für schweizerische Altertumskunde NF 33, 1931, 73–202.
- Fulga – Ligia Fulga, Centre de olari din Tara Oltului in se. XVII–XVIII (Fogarasföldi fazekasközpontok a XVII–XVIII. században). In: Centre de olari din Sud-Estul Transilvaniei (Fazekasközpontok Délkelet-Erdélyben). Sf. Gheorghe- Sepsiszentgyörgy 1997, 15–46.
- Gyuricza – Anna Gyuricza, Reneszánsz kályhacsempék Északkelet-Magyarországról, Miskolc, 1992.
- Havassy – Havassy Péter szerk.: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudális kori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről (Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete), Gyula 2002.
- Iliescu/Puskasu – Ana Iliescu / Voica Puskasu, Plăci descoperite in cursul cercetarilor de la cetate Fagaras. In: Buletinul Monumentalor Istorice 29, Nr. 4, 1970, 11–14.
- Kémenes – Kémenes Mónika, Kályhacsempék Csík-, Gyergyó- és Kászonszékből 14–18. század, Kolozsvár 2005.
- Klusch, Töpferkunst – Siebenbürgische Töpferkunst, Bukarest 1980.
- Klusch, Zauber – Ua., Zauber alter Kacheln aus Rumänien, Hermannstadt 1999.

- Kós – Kályos Kós, Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében. In: Ua., Népélet és néphagyomány, Bukarest 1972, 134–190.
- Kybalová/Novothá – Janá Kybalová / Jarmila Novotná, Habanská fajáns 159–1730, Praha/Brno 1981.
- Kybalová, Poêle – Jana Kybalová, la céramique de poêle des anabaptistes dans les pays tchèques aux XVIIe et XVIIIe siècles. In: Archéologie du poêle en céramique du haut Moyen Age à l'époque moderne. Actes de la table ronde Montbéliard 1995, Dijon 2000, 93–100.
- Landsfeld 1970 – Herman Landsfeld, Habanské památky, Strážnice 1970.
- Landsfeld 1976 – Ua., Stredoveke a novoveke kachle (Ustav liového umení ve Strásnici), Strážnice 1976.
- Langthaler – Erns Langthaler, Alte Salzburger Hafnerkunst 1–2, Salzburg 1975–79.
- Malonyai – Dezső Malonyai, A magyar nép művészete 2, Budapest 1909.
- Marcu Istrate, Cluj-Napoca – Daniale Marcu Istrate, Cahle medievale din Transilvania. Colectia Museului National de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. In: Satu Mare Studii si comunicari seria arheologie 17–21/1, 200–2004, S. 121–85.
- Marcu Istrate, Cahle – Ua., Cahle din Transilvania si Banat de la inceputuri pana la 1700, Cluj-Napoca 2004.
- Milos/Michna/Sedlacková – Stanislav Milos / Pavel Michna /Hedvika Sedlacková, Pozdnegotické a renesancní kachle ze zámku v Hranicích (Late gothic and renaissance tiles from the Hranice Chateau), Hranice 1998.
- Ortwein – August Ortwein, Die deutsche Renaissance in Österreich, Leipzig 1887.
- Pajer, 1982 – Jiry Pajer, Hromandný nález ze začátku 17. století ve Strážnici, Strážnice 1982.
- Pajer, 1983 – Ua., Pocátky novevéké keramiky ve Strážnici, Strážnice 1983.
- Puskasu – Voica Maria Puskasu, Placi ceramice decorative descoperite la cetatea fogarasului in anii 1966–73. In: Acta Musei Moldaviae meridionalis, Vaslui 1980, 223–68.
- Renaissance – Renaissance and Manerism. Periods in European Decorative Arts (Reneszánsz és manierizmus. Az európai iparművészet stíluskorszakai, Iparművészeti Múzeum Budapest 1988.
- Rosu/Blajan – Georgeta Rosu / Ion Blajan, Cahle. Ed. Muzeul Taranului Roman, Bukarest 2001.
- Strauss, Steiermark – Konrad Strauss, Kacheln und Öfen der Steiermark, Graz 1940.
- Svoboda 1 – Christa Svoboda, Altsalzbürger Hafnerkunst. Model und Kacheln des 16. bis 18. Jahrhunderts aus der Strobl-Werkstatt. Salzburg, Salzburger Museum Carolino Augusteum 1981.
- Svoboda 2 – Ua., Salzburger Werkstätten. In: Albin Rohmoser, hg., Meisterwerke aus dem Salzburger Museum Carolinum Augusteum, Salzburg 1984, 856.
- Szőcs – Fülöp-Károly Szőcs, Red. Karla Rosca, Marturii ale civilizatiei transilvanene. Colectia de cahle a Muzeului ASTRA. Az erdélyi civilizáció bizonyítékai. Az ASTRA Múzeum Kályhacsempe gyűjteménye. Zeugen der siebenbürgischen Kultur. Die Kachel-Sammlung des ASTRA Museums, Sibiu 2006.
- Tófalvi – Zoltán Tófalvi, A sóvidéki népi fazekasság. Marosvásárhely 1996.
- Zápotocký – Milan Zápotocký, Katalog stredoveké keramiky severoceskeho polabi (Katalog der mittelalterlichen Keramik aus dem nordböhmischen Elbgebiet. Výzkumy v cechách supplementum), Praha 1979.

A SVÁJCI BERGELL-VÖLGYI CUKRÁSZKULTÚRA MISKOLCI MEGHONOSÍTÓI

SOMOGYI GÁBOR

St. Moritz és a Comoi-tó között húzódik a svájci Graubünden kantonban a Bergell-völgy virágzó falvakkal, ahol a Zuan, Silvestri, Giovannini és a Prevosti családok századok óta élnek. E vidéken azonban sokszor fél éven át tartó kemény telek vannak több méter magas hóval, ami az ott lakókat nehéz próba elé állítja a megélhetésért. A völgy felső részén az 1817 m magas Maloja hágón levő középkori őrtorony (1. kép) ma múzeum, ahol a hatalmas hóval megküzdő bergelli emberek korábbi nehéz élete van bemutatva. E zord időjárás miatt érdekes módon itt elsősorban a cukrászat és a kávézás fejlődött és terjedt el szerte a falvakban, ahol az emberek a hideg télben ánizsos likört, rostopsint rummal és meleg puncsokat fogyasztani jöttek össze (3. kép). De a bergelli völgy csak szerény megélhetésre adott lehetőséget, ezért az emberek egyre nagyobb része vándorolt el a jobb kereset reményében. Főleg a cukrász és kávéfoglalkozás csábított el sok embert a völgyből. E vándormunkások nagyobb része visszatért és a megszerzett pénzüket szép patriciusházak építésébe fektették (2. kép), amelyek a mai falvak ékességei.

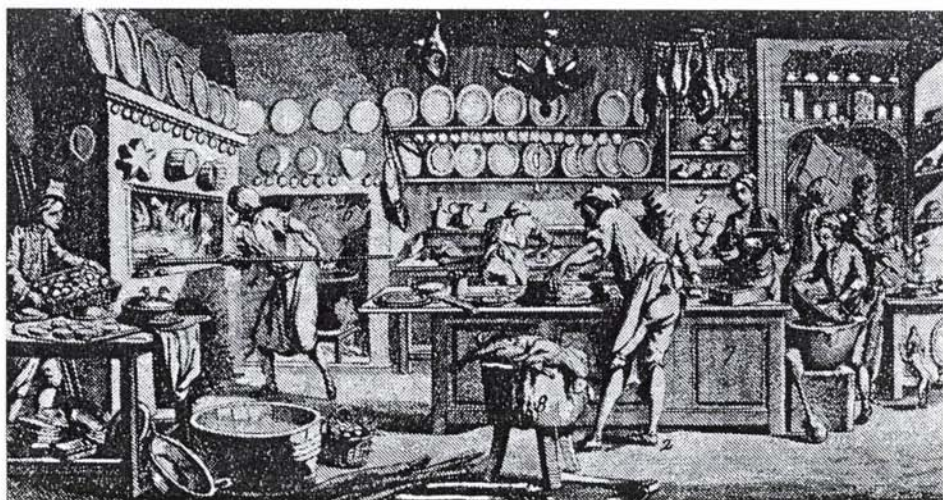
A 13. század óta jártak a kivándorlók a Velencei Köztársaságba, majd később nemcsak Itáliába, hanem Francia-, Porosz-, Lengyel-, Orosz-, Magyar- és más országokban is szerencsét próbáltak. Krakkóban például egy bergelli kolónia is létesült 1590-ben.

1. kép. Az őrtorony ma múzeum

2. kép. A Bergell-völgyi patriciusházak

3. kép. Egy Bergell-völgyi cukrászüzem régi metszeten 1790 körül

Az első, majd a második világháború azonban a legtöbb ilyen vállalkozást tönkretette. A „rég szép idők” e cukrászdákkal és kávéházakkal elmúltak.¹

Magyarország több városába számos bevándorló jött a bergelli völgyből, így Budára, Pestre, Szegedre, Veszprémbe, Eperjesre és Miskolcra is. A bevándorlók nagyobb része cukrász volt. A bergelli völgy Stampa falujában levő helytörténeti múzeumban (4. kép) a kivándorlók nevei mellett egy egész cukrászda² (Zuckerbäckerei) van bemutatva a 19. századból a süteménykészítés és kávéfőzés minden eszközével.³ Ez a svájci cukrász-kávés kultúra került át Miskolcra is és tette színesebbé a város életét hosszú évtizedeken át.

A svájci cukrászat miskolci megjelenése egy nagyszabású eseményhez kötődik. I. Ferenc császár gróf Reviczky Ádámot nevezte ki 1828-ban Borsod vármegye főispánjává. A császári udvarban élő főúr nagy beiktatási ünnepséget rendezett Miskolcon. A lakoma rendezője az európai hírvő bécsi Schachner cukrászda svájci főcukrásza, Johann Jost mester volt, akit csak kártérítés lefizetése ellenében tudott Reviczky kölcsönkérni. A beiktatási ünnepségen Jost mester készítményeivel, édes ingyencégeivel, tortáival remekelt, olyasmikkal, amiket hazánkban még nem ismertek. A főispán annyira megkedvelte az ügyes mestert, hogy Miskolcon tartotta, aki a Piac utcában 1828. július 20-án cukrászdát és kávéházat nyitott. Ez volt Miskolc első cukrászdája.⁴ Jost János, a Davosból⁵ származó mester azonban 1833-ban váratlanul meghalt. Özvegyétől a svájci Bergell völgyéből, Casacciából⁶ Eperjesre 1822-ben kivándorolt „cukkor sütemény készítő” Rodolfo Zuan⁷

1 Míndezekeket részletesebben l. *Remo Maurizio: Führer des Talmuseums Ciäsa Granda, Stampa, Bergell 1990. 24–29.*

2 Magyarországon a cukrászatot a 19. század közepéig művészetnek tekintették, a cukrászokat nem sorolták az iparosok közé, céhen kívüliek voltak. A cukrász elnevezés is késői, a 19. század első harmadában fordul elő először. A „cukrászda” elnevezés a 19. század végén került a köztudatba. L. *Rózsa Miklós: Svájci cukrászok Miskolcon. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1975. 247.*

3 Részletesen l. *Remo Maurizio: Führer des Talmuseums Ciäsa Granda, Stampa, Bergell, 1990. 24–28.*

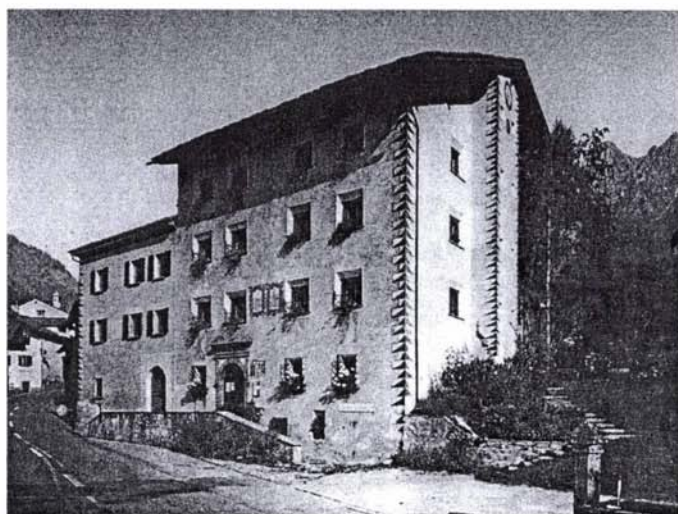
4 *Zsemley Osz-kár: A magyar sütő cukrász és mézeskalács ipar története, Bp. 1940. 243–245.*

5 l. *Kaiser, Dolf: Fast ein Volk von Zuckerbäckern. Verlag Neue Zürcher Zeitung, ISBN: 3.85823 1347*

6 Hivatalosan Vicosopranóból, ahol a községi előljáróság volt, de Casacciában laktak.

7 Magyarul Zuan Rudolf vagy Rezső. A család nevét Zuannino de Zuanninik is írta.

4. kép.
A Ciäsa Granda Múzeum
Stampán

vette át üzletét 1833-ban, aki a várostól letelepedési engedélyt kért, amit 1834-ben megkapott.⁸

Zuan Rudolf egy rettenetes tragédia miatt ment Eperjesről Miskolcra. De érdekes egyénisége, nagy magyarrá válása és a Giovannini családdal való közeli rokonsága miatt tekintsük át életútját. Idősebb Rodolfo Zuan (1767–1805, nevét Zuannininek is írják) casaccai fuvaros vállalkozó és Caterina Santi négy fiúgyermeké közül ő született harmadikként 1800. november 9-én Casacciában. Apjának nővérét, Maddalenát (1765–1828) Bartolo Giovannini (1760 körül–1835) vette nőül, innen van a közeli rokonság. A kis Rodolfo alig volt 5 éves, mikor apja meghalt. A félárva négy Zuan fiút anyjuk nagy nehézségek árán kitaníttatta cukrásznak és mire felnőttek, mind a négyen kivándoroltak. Rodolfo, illetve Rudolf 1822-ben jött Eperjesre⁹ szerencsét próbálni. Kis cukrászüzletének forgalma évről évre nőtt, így szépen vagyonosodott. Erről így ír Berzeviczy Albert visszaemlékezésében: „*a főutca kellő közepén, szemben a 'Fekete sas'-ról nevezett vendéglővel, ...egy szép barokk stílusban csipkézett oromzatú, egykor Drugeth-Van der Nath-féle házban volt az üzlete, s ő maga... nemcsak közmegebecsülésben részesült mint polgár és üzletember, hanem személyes tulajdonainál fogva a város és a megye legjobbjainak barátságát is bírta.*”¹⁰ Nemsokára megházasodott és feleségétől, Katalin Emmától (családneve nem ismert) öt gyermeke született. Boldog családi életüknek egy szörnyű tragédia vetett véget, az 1832-es kolerajárvány. Zuan Rudolfnak mind az öt gyermeke és felesége a járvány áldozata lett. Rettenetesen elkeseredett és ekkor jött neki kapóra Jost mester megüresedett cukrászüzletének átvétele Miskolcon, hogy családi tragédiájának helyszínét végleg elhagyja. Új cukrászüzemében segítségre volt szüksége, ezért unokaöccsét, Giacomo Silvestrit (Silvestri Jakabot) (1807–1869) hívta Casacciából maga mellé dolgozni. Ahogy az évek múltak, Zuan mester családi tragédiája miatti elkeseredettsége

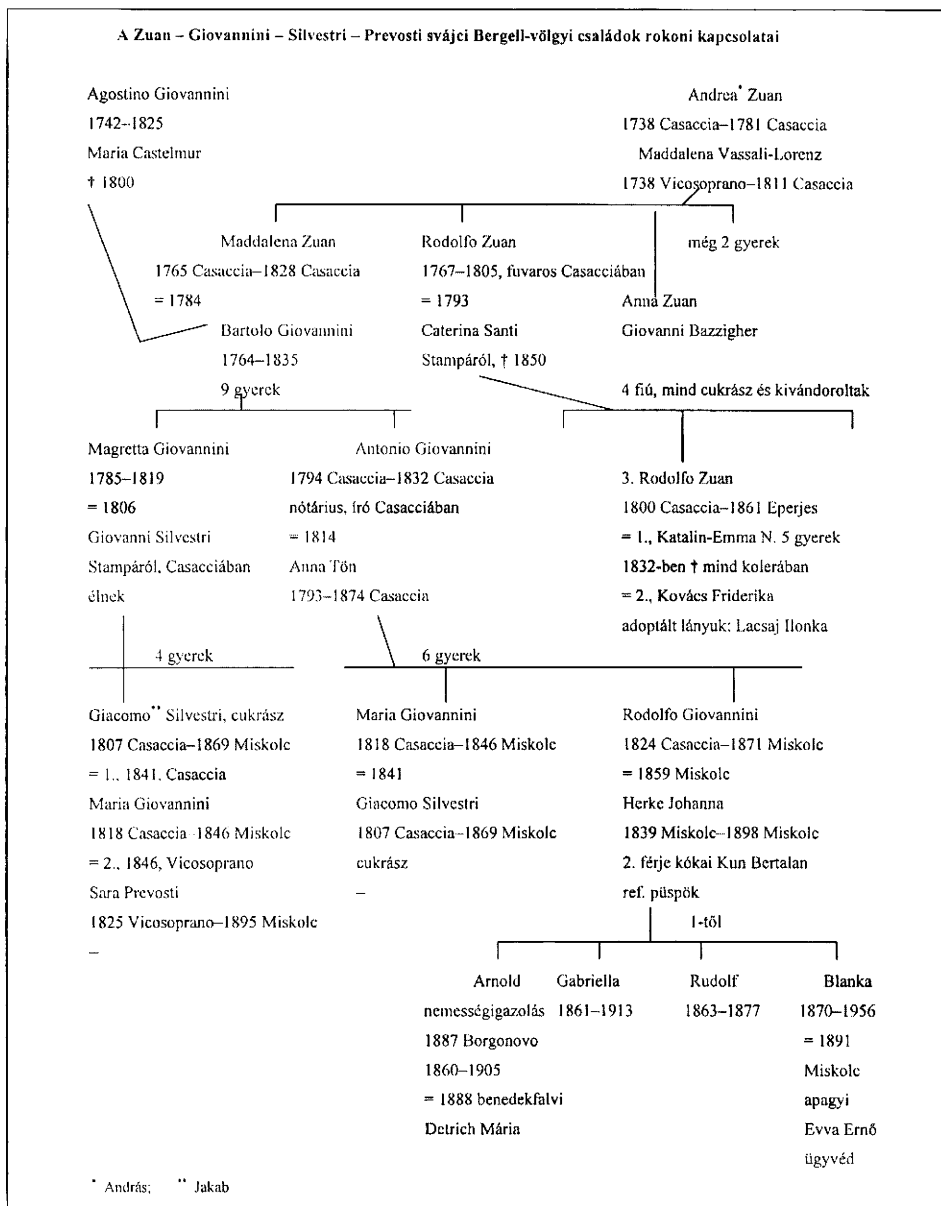
⁸ Dobrossy István: A cukrászdák története, cukrászok és más „édes”-mesterségek Miskolcon című cikkében, 331–332. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, XXXI. Miskolc, 1993.

⁹ Kaiser, Dolf: „Fast ein Volk von Zuckerbäckern, Verlag Neue Zürcher Zeitung, ISBN. 3. 85823 1347; 111.

¹⁰ Berzeviczy i. m. 164–165.

is oldódott, s egyre inkább visszavágyott Eperjesre a sok régi kedves ismerőshöz, ahol első üzleti sikerei születtek. Ezért 1837 körül a miskolci üzletet átadta Silvestri Jakabnak, ő pedig visszament Eperjesre, ahol újra megnyitotta üzletét. Silvestri mester ekkor hívta segítségül casacciai unokaöccsét, a cukrásztanuló Rodolfo Giovanninit (a továbbiakban Giovannini Rudolfot). Néhány év múlva Rudolfnak nővérét, Giovannini Máriát feleségül vette. Az esküvő 1841. augusztus 1-jén Casacciában volt.

A Zuan-Giovannini-Silvestri-Prevosti családok rokoni kapcsolatai az alábbi táblázaton láthatók:

5. kép.

Az eperjesi csipkézett oromzatú ház, ahol Zuan Rudolf cukrászüzlete volt

Magyarországról Giovannini Rudolf fia, Arnold (1860–1905) kért és kapott 1887-ben a család nemességére vonatkozó igazolást Stampa község hatóságától, amelyet a járási főhatóság is megerősített Borgonovóban (6. kép). Ebben a Zuannino de Zuannini és a Giovannino de Giovannini rokoncsaládok nemességét igazolták. A Zuannini családnevet sokszor Zuan-nak rövidítve használták. Giovannini Arnoldnak ezen igazolásra 1888-ban történt házasságkötéséhez volt szüksége, mivel a benedekfalvi Detrich családból nősült.

Mielőtt a svájci cukrászok miskolci történetét folytatnánk, szólni kell még a nagy magyar hazafivá vált Zuan Rudolf további életének érdekes eseményeiről. Az eltelt évek alatt annyira magyarrá lett, hogy a 48-as szabadságharcban az Eperjesen verbuválódott nemzetőr csapatnak őt választották parancsnokává. Hősiesen harcolt a magyar szabadsággért alakulata élén, ezért a világosi fegyverletétel után Kassán bebörtönözték és halálra ítélték. A bátyjai kegyelmi kérvényt nyújtottak be Lederer osztrák tábornokhoz, aki azt elfogadta és visszaadta szabadságát. Ezt követően az eperjesi Zuan cukrászda a 48-as szellemiségű magyarok találkozóhelye lett. Nem sokkal halála előtt ismét megházasodott, Kovács Friderikát vette nőül. E házasságból gyermekük már nem született, de felesége unokahúgát, Lacsaj Ilonkát örökbe fogadta, aki végül örököse lett. Az eperjesi temetőben síremlékére az alábbi szép gondolatokat írták:

*„Itt Nyugszik
a Jámbor jó Keresztény;
a hű férj és barát,
a lelkes polgár és hazafi,
a nemes jótevő
És szegények atyja
Zuan Rezső
szül. Casazziaban Schweizban
9dik November 1800;
meghalt 9dik májusban 1861;
Áldás és béke hamvaira!”¹¹*

¹¹ A Zuan vagy Zuannini családra vonatkozó adatokat a genealógus és Zuan leszármazó Leonhard Mörlikofer úrtól Zürichből kaptam, amiért ezúton is köszönetet mondok.

Certificato.

Il sottoscritto ufficiale di Stato civile
del Comune di Stampa, Cantone dei Grigioni,
attesta con ciò che il signor Arnaldo
Guannini, cittadino di Stampa e di
Bassocia, domiciliato in Ungheria, è discen-
dente diretto dell'antica famiglia Guannini
de Guannini, oppure come si scrive oggi
Guannina de Guannini, come appare
dai vecchi registri parrocchiali di questo
comune.

In fede di quanto sopra si segna.

G. Stampa,
Ufficiale di Stato civile.

Borgonovo, 30 Maggio
1887.

L'autenticità della firma sopra posta
del sig. G. Stampa, Ufficiale di Stato civile
di Stampa, attesta

Il segretario del Tribunale
di Circolo della Bregaglia,
Wolpi

Borgonovo, 30 Maggio 1887.

6. kép.
A Certificato

Ezek után térjünk vissza a svájci cukrárszok miskolci történetéhez.

Silvestri Jakob a Széchenyi u. 5-ben folytatta a cukrászda üzemeltetését. A szép biedermeier berendezést valószínűleg Jost mester készítette 1828-ban.¹² „Az üzlethelyiség pultja és üveges szekrényei – a budavári Russwurm cukrászda és a budai vizivárosi Fő utcai volt Friedl cukrászda klasszicizáló üzleti berendezése mellett – mint a három legrégebbi magyarországi cukrászati berendezés egyikének bútorai maradtak meg. A pult előlapjának és az üveges szekrények ajtajainak hullámos, lágy belső keretvonalával, a szekrények pártázatos felső díszítésükkel a táblabíró világ vidéki bútorművességének értékes reprezentánsai. Készítőjüket nem ismerjük. A cukrászda berendezését a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum 1975-ben megnyílt kiállításán kiállította.”¹³ Silvestri mester munkájáról, üzletviteléről 1833–1869 között olaszul írt naplót vezetett.¹⁴ A múlt század első évtizedeinek tanúja, Henszelmann Aladár jelzett írása szerint e

12 A cukrárszdt 1971. október 1-jén végleg bezárták. Az épületet 1971. november 25-én felrobantották, szanálták. Berendezéseit a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumba szállították. L. Rózsa M. i. m. 256.

13 Rózsa Miklós i. m. 256–257.

14 E naplóból Henszelmann Aladár publikált „Miskolci biedermeier” címen a Reggeli Hírlapban 1934. febr. 25-től. A napló vagy üzleti évkönyv eredeti címe: „Libro dell'Entrata della Bottega” volt.

16 164

Schweiz.Eidgenossenschaft Kanton Graubünden

Evangelisches Pfarramt *Vicosoprano-Cavacchia*

Tauf-Schein

Namen: *Giovannini Rudolf*
 geboren: *den 2. Oktober 1834*
 ist im Jahre eintausend *acht* hundert *sechszwanzig*
 den *7. Oktober* in der hiesigen Kirchengemeinde getauft worden.
 Eltern: *Antonio Giovannini & Maria geb. Tosi*
 Heimat: *Cavacchia & Stampo*
 Bemerkungen:

Solches bezeugt mit pfarramtlichem Siegel und eigenhändiger Unterschrift

Vicosoprano den *17. Nov.* 1839

Der Ortspfarrer:

H. Hofler
Pfarrer in Vicosoprano
Cavacchia

7. kép.
Giovannini Rudolf
születési anyakönyvi
kivonata

biedermeier „cseresznyefakredencek” kályha melletti részében voltak Silvestri Jakab üzleti könyvei, naplója túlnyomóan olaszul, néhol német nyelven írva. Sajnos ez a forrás értékű irathalmaz időközben, valószínűleg az 1950-es évek elején történt államosításkor elveszett. A cukrászda kínálata piskóta, vajstészta, linzer, grillage, karamell, makron-massza, catalani kenyér, paganini volt, italként ánizsos köményes likört, rostopsint rummal, hideg és meleg puncsokat szolgált fel, de volt fagyalt is. Feljegyzései szerint napi átlagos bevétele 100 forint volt, de egy-egy bál 50–300 forintot is hozott a mesternek. 1848. augusztus 10-én azt írta naplójába, hogy „mia magyar Haza” (magyar hazám). Vendégei a megyei urak, színészek, értelmiség voltak, de a szabadságharc idején a honvéd főtisztek, sőt még Görgey Artúr is megtisztelte cukrászdáját. Silvestri a „Szűzhöz” (Haus zur Jungfrau) nevet adta cukrászdájának, ami nagy derűtséget váltott ki a miskolci aranyifjúság körében, ezért ezt megszüntette és általában svájci cukrászdnak hívták üzletét.¹⁵

Silvestri mester 1856-ban a városi tanácstól kávémérési jogot kért. Ezt a tanács azzal az indoklással adta meg, hogy „van a műveltebb közönségnek egy része, amelyet

¹⁵ Dobrossy István: „A cukrászdák története... Miskolcon” c. írása alapján. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXX–XXXI. Miskolc, 1993. 328–338.

8–9. kép. Giovannini Rudolf és Herke Johanna 1860 körül

10. kép. A Giovannini család
1865 körül

eddig fennálló kávéházak ki nem elé-
gítenek.”¹⁶

Silvestriné Giovannini Mária 1846. március 25-én tüdőbajban meghalt. Üzleti könyvében felesége haláláról azt írta olaszul, hogy meghalt az asszonyok legjobbjá.¹⁷ A mester még ez évben megnősült, szülőfalujából Bartolo Prevosti és Anna Bazzigher leányát, Prevosti Sárát (1825–1895) hozta Miskolcra. Az új feleség is unokatestvér volt, mert anyja, Anna Bazzigher szülei Giovanni Bazzigher és Anna Magretta Zuan voltak (l. a leszármazási táblázaton). Az esküvőt 1846. szept. 9-én Vicosopranóban tartották. Lakásuk Miskolcon az üzlet fölött volt. A ház, amelyben az üzlet volt, a hozzá tartozó 470 □-öles telekkel időközben Silvestri tulajdonába

¹⁶ Dobrossy István: „A kávézás elterjedése és a kávéházak története Miskolcon”. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXVIII–XXIX. Miskolc 1991. 272.

¹⁷ Henszelmann A. Miskolci biedermeier c. cikkében, Magyar Cukrász és Mézeskalácsos VIII. évi 3. sz. Bp. 1934. márc. 9.

11. kép.
Giovannini Rudolf
gyászjelentése

került, akitől halála után azt felesége örökölte. Ugyanakkor Silvestri saját rokonsága és első felesége rokonsága egyes tagjai javára 500–1500 Ft összegű jelzálogjogokat jegyeztek be az ingatlanra.¹⁸ Silvestrinek sem első, sem második házasságából gyermeke nem született.

Silvestri Jakab 1869-ben halt meg. Sógora, Giovannini Rudolf, aki már Miskolcra érkezésétől Silvestri mellett dolgozott, sőt évek óta már társa volt (Silvestri&Co) megszerezte az özvegygel és átvette az üzlet vezetését. Ekkor hívta maga mellé – talán kezdődő betegsége miatt is – Vicosopránóból a fiatal, 18 éves Prevosti Oszkárt. Ő Prevosti Sára bátyjának, Antalnak volt örökbe fogadott fia.

Giovannini Rudolf, aki még gyermekként jött 1837-ben Magyarországra fokozatosan magyarrá vált, így könnyebb volt neki magyar asszonyt találni. Feleségül Herke Sándor gazdag miskolci kereskedő és vámosi Gyurkó Zsuzsanna leányát, Johannát választotta. Még 1859-ben megházasodott és többgyermekes apa lett. Cukrászüzletét azonban alig három évig vezethette, mert hosszasan szenvedés után 47 éves korában vízkór-ságban meghalt. Ekkor felesége, Herke Johanna vette át az üzlet vezetését. Silvestriné Prevosti Sára mint háztulajdonos és özv. Giovannini Rudolfné és kiskorú gyermekei között olyan haszonbérleti szerződés jött létre, amely szerint özv. Giovannini Rudolfné és kiskorú gyermekeit a Széchenyi u. 5. sz. ház boltjára, a mellette levő konyhára, laboratóriumra és tartozmányaira 1872. febr. 1-től 1878. febr. 1-ig terjedő időre haszonbérleti jog illeti meg.¹⁹ Ekkor az üzlet már hivatalosan is „Giovannini cukrász cég.”²⁰ A Silvestri és Giovannini rokon családok között jó kapcsolat volt, amit az is mutat, hogy Giovannini Rudolf első gyermekének, az 1860. június 11-én született Arnoldnak a keresztanyja Silvestriné Prevosti Sára volt. A váratlanul megözvegyült Giovannininé Herke Johannának nemcsak négy kisgyermek felnevelési gondjával kellett szembenéznie, hiszen legkisebb lánya, Blanka ekkor alig egyéves volt, hanem a cukrászüzlet vezetését is át kellett vennie. És ekkor már édesapja, Herke Sándor sem élt, aki segíthette volna. E

18 *Rózsá M.* i. m. 251.

19 *Rózsá M.* i. m. 255.

20 L. a M. v. t. ir. 177/1872 sz. tanácsülési jegyzőkönyvben.

12. kép. Kun Bertalan és Herke Johanna

13. kép. Giovannini Gabriella

nehéz éveket életének egy új lehetősége szakította félbe, 1876-ban a család régi jó ismerőse, az időközben szintén megözvegyült kókai Kun Bertalan ekkor már a tiszáninneni református egyházkerület püspöke (1866–1910), felsőházi tag feleségül vette (12. kép). Ezzel megszűntek anyagi és üzletvezetési gondjai is. Ekkor adta át az üzlet vezetését a svájci Prevosti Oszkárnak. Így 1876. július 11-én a már 25 éves Prevosti Oszkár jegyezték be a Miskolci Királyi Törvényszék kereskedelmi cégjegyzékébe üzletvezetőnek.²¹ Ő 19 évig vezette az üzletet, és nem sokkal Silvestri özvegyének 1895. június 27-én bekövetkezett halála előtt beszüntette működését,²² majd nagynénje temetését követően külföldre, először valószínűleg Lembergbe ment, majd Montreux-ben telepedett le.²³ Az üzletvezetést ekkor vette át a lőcsei Rábel Albert, de a tulajdont csak 1905-ben szerezte meg.²⁴ Giovannini Rudolf leánya, Gabriella már fiatal korától az üzletben dolgozott, ezért is maradt meg a család emlékezetében a „Giovannini cukrászda” elnevezés. A Silvestri-Giovannini cukrászdáról fénykép is látható a stampai Ciäsa Granda múzeumban.²⁵ A szép biedermeier cukrászdából megmaradt néhány üvegpoharat, üvegtányért, cukorkatartó üvegeket máig őriz a család Giovannini Rudolf hatszemélyes ezüst étkészletével együtt.

21 Borsod Megyei Levéltár VII-1/d Ce. 179/1.

22 U. o. 179/2. 1895. június 12-én.

23 Prevosti Oszkár (1851. febr. 23. –1928. júl. 30.) Rouge Rose Máriával 1900. nov. 1-jén kötött házasságot, akitől Irén nevű lánya Lembergben 1901. márc. 22-én született. L. *Rózsa M.* i. m. 254. és a 131. sz. jegyzetét.

24 Prevosti Oszkár időközben megszerezte az üzlet tulajdonjogát, ugyanis 1895. év elején adta át az üzletvezetést Rábel Albert cukrásznak, aki 1895. ápr. 8-án kapott iparjoga alapján lett az üzlet cukrásza. A Széchenyi utcai házat Prevosti Oszkár örökölte, aki azt 1905. július 10-én adta el 54 ezer koronáért Rábel Albertnak. L. *Rózsa M.* i. m. 255.

25 Rózsa Miklós idézett művének 258. oldalán a cukrászda belsejéről két 1960-ban készült fénykép is látható.

Prevosti Oszkár mint unokaöccs, valamint a távollévő Prevosti Anna mint nővér a magok és számos rokonok nevében is megtört szívvel tudatják szerető nagynénje, illetve testvéröknek

SILVESTER JAKABNÉ

szül. PREVOSTI SÁRA urnónék

I. évi június hó 27-én d. e. 10 óraker 70 éves korában történt csendes elhunytát.

A meghaldogult porrézei folyó évi június hó 29-én délután 6 óraker fognak miskolci főútczái házáól az ev. ref. egyház szertartása szerinti az avasi sírkertben örök nyughelyre letétetni.

Miskolcz, 1895. június 27.

Áldás és béke emlékére!

14. kép.
Prevosti Sára
gyászjelentése

A barátság generációsan is fennmaradt, mert a Giovannini leszármazó dr. Evva Gabriella Prevosti Irénnel is levelezett, Casacciában személyesen is kutatta a rokoni kapcsolatokat és ezen adatokkal segítette Rózsa Miklóst is.²⁶

A Silvestri–Giovannini–Prevosti rokon családok barátságukat a síron túl is őrzik, mert a 19. században és a 20. század elején Miskolcon elhunyt tagjai az Avasi temetőben közös sírban nyugszanak. A szép fekete gránit síremlék ekként őrzi neveiket (15. kép):

Itt nyugszik
Silvestri Jakab
1807–1869
és neje
Giovannini Mária
1818–1846
továbbá második neje
Silvestri Jakabné
szül.: Prevosti Sára
1825–1895
Giovannini Rudolf
1824–1871
és fia
Rudolf
1863–1877
Áldás emlékökre!
Giovannini Gabriel
élt 52 évet mh. 1913. szept. 23.

15. kép. A síremlék az Avasi temetőben

A síremléket a hálás leszármazók készítették a 20. század elején.

²⁶ Rózsa M. i. m. 263. 112. és 131. jegyzetek.

A sírhelyet különleges várostörténeti értéke miatt a városi önkormányzat védendőnek kívánja nyilváníttatni.²⁷

„1828-tól 1895-ig, két esztendő híján háromnegyed évszázadig működtek Miskolcon svájci, graubündeni cukrárszok. Magukkal hozták őseiktől átvett és Európa különböző városainak cukrászainál bővített ismereteiket, kifinomult ízlésüket, amivel hozzájárultak a magyar cukrászipar színvonalának emeléséhez, ugyanakkor a magyarság gasztronómiai ízlésének és igényeinek fejlesztéséhez. Élénkítették a miskolci couleur local-t, Bottegajukkal, a miskolci »svájci cukrászdá«-val pedig részesei voltak a városiasodás formái miskolci kiterbélyesedésének.”²⁸

---

27 Református templom és temető a miskolci Avason. Szerk.: *Dobrossy István*, Miskolc 2003. 210–211.

28 *Rózsa M.* i. m. 255.

A NÉGYESI SZEPESSY CSALÁD NEMZEDÉKRENDI TÁBLÁINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

KOVÁTS KORNÉL

Először is szeretném leszögezni, hogy cikkemet nem bíráló, kritizáló, hanem javító szándéktól vezérelve írtam meg. A négyesi Szepessy nemzetség táblájának van egy nem nagyon publikált része, amellyel jelen tanulmányban nem foglalkoznék. Ez megtalálható a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban XIII – 14-es jelzet alatt. A tábla a Szepessy család valószínűsíthető kezdeteitől (a 13. század vége) egészen a 16. század közepéig tart.¹ Az egyik ok, amiért nem foglalkoznék vele az, hogy bár gyanítható, hogy a már többek által publikált, valamint az idáig egyszer publikált családfarész hol csatlakozik egymásba, azonban sajnos nem bizonyított. A másik ok pedig az, hogy ők a 16. század közepén élt Pétertől kezdve négyesi Szepessy nevet használták.

Mielőtt az általam vizsgált hat nemzetségtáblát elemezném, pár szempontot szeretnék ismertetni, melyek segítenek a nemzedékrendi táblán történő eligazodásban. Családfa általában két féle lehet, az egyik történeti kritériumok alapján, míg a másik az orvos-genetikai szempontok szerint készített. Utóbbira ismert történelmi családok, királyi dinasztiák példái találhatóak Czeizel Endre orvos-professzor könyvében.² Én azonban történészként inkább csak történeti kritériumok alapján szeretném megvizsgálni a négyesi Szepessy nemzetség genealógiai táblázatait. Egyik legfontosabb információ maga a családhoz tartozó személy neve és a rokonsági kapcsolat. Mellette azonban érdemes feltüntetni más információkat, mint például a házastárs nevét, valamint fontosabb személyeknél a tisztségeket. Ezenkívül történeti munkáról lévén szó különös jelentőséget kap az idő is. Ez két formában jelenik meg a családfán, egyrészt a többször előforduló személyneveknél a sorszámozás, valamint az egyes személyeknél születés–halál időpontja. Persze minél inkább visszamegyünk az időben, az utóbbira annál kisebb az esély, hogy tudunk róla információt szerezni, ezért azokban az időszakokban igyekeztem feltüntetni az egyes személyek első és utolsó dokumentumokban előforduló megjelenését, hogy hozzávetőlegesen látni lehessen, mikor élt a személy. Természetesen mint általában, a történeti dokumentumokból megszerzett információknál itt is felmerül a hitelesség kérdése. Ezt a hagyományos családfáknál általában vagy szaggatott vonallal,³ vagy a személynév elé tett kérdőjellel szokták jelezni, én a Microsoft Powerpointban a családfánál az utóbbival szoktam jelölni.

A nemzedékrendi tábla második részét idáig hatszor publikálták. Először a neves 19. század közepén élt családtörténész, Nagy Iván adta közre a négyesi Szepessy családfát. Bár ő említi, hogy a család maga középkori eredetű, és adatokat is hoz egészen az 1409-es esztendőig a nemzetségről, azonban az információk hitelessége és hiányossága miatt a nemzedékrendi táblán feltüntetett első ős négyesi Szepessy I. Pál, aki Thököly

1 A négyesi Szepessy család levéltári dokumentumainak jelzete a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban Miskolcon (a továbbiakban: BAZML XIII – 14.).

2 Czeizel E., 1992, 48–72.

3 BAZML XIII – 14

Imrének volt az alvezére. A kevés hely ellenére egyik legnagyobb családtörténet-kutatónk megpróbált a családfán is minél több információt elhelyezni, s emellett az azonos nevűeket a könnyebb azonosíthatóság érdekében sorszámozta.⁴ Arról nem ő tehet, hogy mint majd emlitem is, ez a sorszámozás bizonyos esetekben éppen visszajára fordult, s kavardásokat okoz máig, mivel ő másutt indította a családfát, ami a korábbi részek 19. század közepi információhiányát mutatja. Emellett másutt fejezte be a családfát, mint későbbi kollégái, ami annak következménye, hogy egy szűk fél évszázaddal korábban fejezte be vizsgálatait, mint a második „táblakészítő”.

A leszármazási táblát másodszer a 19. század végén élt négyesi Szepessy családtag, Béla árvaszéki ülnök adta közre a nyilvánosság számára az akkor (1893-ban) már országos hírű Turul heraldikai folyóiratban. Ő a középkori eredetben bő két évszázaddal, egészen III. Béla uralkodásáig visszamegy az első említett Szepessy családtaggal, az más kérdés, hogy ilyen korai személy egyedül nála jelent meg. Sőt vannak más, a családfába be nem illesztett személyek is tanulmányában, azonban mivel jelen tanulmányban a családfákat vizsgálom, e felmerülő kérdésekkel nem foglalkoznék. Viszont a családfa-szerkesztésnél négyesi Szepessy Béla is óvatosabb volt, ugyanis nála a kiindulópont az a 16. század második felében élt négyesi Szepessy Péter, akinek Daróczy Zsófia volt a felesége. Ő innen vezeti végig a leszármazási táblát egészen saját koráig. Érdekes viszont, hogy nála a már említett kuruc vezér négyesi Szepessy II. Pál néven fut, ami végül is érthető az alapján, hogy a nemzedékrendi táblán tényleg van egy korábbi Pál is, ugyanakkor zavaró, mivel a köztudatba (véltetően a jobban elérhető Nagy Iván verzióknak köszönhetően) eggyel kisebb sorszámmal vonult be. (Mivel így logikusabb, én is így – mármint II. és III. Pál – sorszámozom őket a családfán, s a tanulmányban.) Ettől eltekintve a leszármazási táblának ez a verziója szinte teljesen rendben van, és a történészek segítése gyanánt az évszámokkal sem fukarkodott a szerkesztő. A dátumokhoz annyit azért hozzáfűznék, hogy ahol két dátumot ír a szerző, az nem feltétlenül a születés–halálozás időpontokat jelöli például négyesi Szepessy III. Pálnál 1663–1717.⁵ Mint az évszámokból is kiderül, ha az utóbbi időpontot elfogadnánk halálozási esztendejének, akkor a napló, vagy inkább Gazdasági Feljegyzések jó része nem a II. Rákóczi Ferenc egykori gazdasági tanácsosának az alkotása lenne, ugyanis az utolsó benne felbukkanó évszám 1728.⁶ Amit viszont hiányolok, hogy a legmagasabb elért tisztségeket, illetve legnagyobb cselekedeteket nem nagyon tüntette fel a szerző. Ezt mondjuk a Thököly-mozgalomban, Rákóczi-szabadságharcban, valamint az 1848–49-es függetlenségi háborúban részt vevő személyeknél meg tudom érteni (a tanulmány elkészítésekor még hatalmon voltak a Habsburgok), viszont ez „csak” 11 személyt érint a családfán, a többieknél feltűntethette volna. De összességében ez a családfa segítségére lehetne a hivatásos történészeknek és a helyi történelemmel ismerkedőknek egyaránt.

Az 1930-as esztendők neves családtörténésze, Kempelen Béla is publikálta a családfa egy részét. Sajnos nála igencsak rövidített változata jelenik meg a családfának, ugyanis csak három személyt szerepeltet rajta (a bárói ágat alapító Lászlót, fiát, Sámuel valamint unokáját, Ferencet). A három személy nevén kívül összesen annyi plusz információt tartalmaz a genealógiai táblázat, hogy 1775-ben szerezték meg a bárói címet.⁷

4 *Nagy I.* 1857–1869

5 *Négyesi Szepessy B.*, 1893.

6 *Ifjabb Négyesi Szepessy* (18. század eleje).

7 *Kempelen B.*, 1931, 154.

E nagyon lerövidített családfa láttán felmerül az emberben a kérdés, hogy miért is keletkezett, illetve miért csak ennyit közölt a szerző, amikor két korábbi tanulmány is sokkal részletesebben foglalkozott vele. Viszont éppen nála merül fel egy érdekes kérdés, ugyanis az összes szerző közül ő az egyetlen, aki Négyessy – Szepessyként írta a család nevét, amely arra enged következtetni, hogy e nemesi név két család nevének összeolvadásából keletkezett. E kérdéskör azonban ismét ahhoz a 16. századi családtörténeti részhez vezet vissza, mellyel korábbi tanulmányomban részletesen is foglalkoztam.

Ezt követően egy jó évszázados ugrás következik a négyesi Szepessy családfa szerkesztők körében. Jó tíz esztendővel ezelőtt 1997-ben Dikác Norbert, a Miskolci Egyetem hallgatója készített szakdolgozatához függelékként egy négyesi Szepessy nemzetség táblát. Maga a családfa szinte hibátlan, már ami a rokoni kapcsolatokat illeti. Mindössze egy leány maradt le a családfáról, méghozzá négyesi Szepessy II. Márton leánya, Sára, valamint természetesen férje, Tolcsvay-Nagy József. Szintén dicséretes volt, hogy a szerkesztő az azonos nevéket sorsámozta, valamint hogy e sorsámozás közben a bárói ágat külön kezelte. Viszont annak ellenére, hogy ez a nemzestábla csak kiegészítésként, függelékként szerepelt a szakdolgozatban, kicsit több információt is elhelyezhetett volna a táblákon. Mert bár igen jól azonosíthatóak így is a táblán az egyes személyek, de az mégiscsak furcsa, hogy se egy évszámot, se egy házastársat el nem helyezett a genealógiai táblán. Ezek után az sem volt meglepő, hogy a legmagasabb elért tisztségek, vagy jelentősebb cselekedetek sem szerepeltek rajta, ráadásul a szerző a helyhiányra sem nagyon hivatkozhatott.⁸ Mindenesetre kíváncsi lettem volna, hogy a genealógiai táblázatokról hogyan vélekedett a konzulens, Tóth Péter, illetve a szakdolgozat kijelölt opponense, azonban a dolgozat bírálatai sajnálatos módon elkeveredtek.

A leszármazási tábla második részét Tarczai Béla is publikálta 2003-as tanulmányában. Ő szintén megemlíti információkat az 1409-es esztendőől Nagy Ivánhoz hasonlóan, azonban a családfát ő is négyesi Szepessy Bélához hasonlóan csak a már említett négyesi Szepessy Pétertől közöli.⁹ A szerzőnek jóval kisebb terjedelem állhatott rendelkezésére, mint 19. század végi kollégájának, ami indoka lehetett annak, hogy a legutóbb publikált családfába nem kerültek évszámok, s így a családfa „lóg a levegőben”. Szintén a kisebb fajsúlyú hibák közé tartozik, amikor a korábbi táblákon szereplő neveket hosszabbítja, illetve rövidíti a szerkesztő (például Sarolta – Sára stb.) Ez utóbbi azonban a kisebb, még áthidalható hiányosságok közé tartozott.

Szintén kisebb, viszont nem elhanyagolható hiányosság, hogy az azonos nevékekhez nem kerültek sorsszámok, gondolok itt a gyakoribb családfán is feltűnő nevekre, mint Péter, György, Pál, László, Zsigmond stb. Így hiába próbálja valaki beazonosítani a leszármazási táblán mondjuk a tanulmányban szereplő kuruc alvezért, nem tudja csak a felesége, Kakasfalvi Csuda Zsuzsanna után.

Sajnos a sorsszámokhoz hasonlóan nem egy helyen elmaradtak a feleségek, házastársak nevei, mint Szepessy I. Pál felesége, Miskolczi Erzsébet, vagy Szepessy I. János felesége, Nagy Katalin, valamint Négyesi Szepessy Eugénia második férje, Wildburg Adolf Móric. A házastárs elhagyása ugyan egy szimpla érdeklődő számára csak annyit jelenthet, hogy vagy fiatal korában elhalálozott az illető és nem érte meg a nagykorúságot, esetleg agglégényként/vénkisasszonyként élte le életét. Azonban mivel e tanulmány a

---

⁸ *Dikác N.*, 1997, 56–59.

⁹ *Tarczai B.*, 2003.

régió egyik szakorgánumban, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében jelent meg, nyilvánvalóan elsősorban történészek kezébe kerülhet, akik, amennyiben nem tudják megszerezni a családfának csak ezt a verzióját, így esetleg olyan téves következtetéseket is levonhatnak, amit nem kellene.

Néhol ráadásul nemcsak a házastársak nem szerepelnek, hanem az utódok sem. Erre egyik legékezebb példa négyesi Szepessy Zsigmond és Gáriel Zsuzsanna házasságából származó két gyermek, Ilona, valamint Zoltán elhagyása, holott több helyütt is szerepeltek.¹⁰ Szintén ebbe a körbe tartozik, hogy Tarczai Béla négyesi Szepessy II. Mártonnak öt utódját sem tüntette fel (Erzsébet, Menyhért, Júlia, Zsófia, valamint Sára, ráadásul a fiúgyermeken kívül mindegyik meg is házasodott Fáy Lajost, Bonis Istvánt, Bekény Jánost és Tolcsvay-Nagy Józsefet elvéve).¹¹ Bár a lányok házasságából származó gyermekek elhagyása nem olyan „nagy bűn”, azonban éppen a négyesi Szepessyeknél található egy kivétel is. A már említett Wildburg – Négyesi Szepessy házasságból származó leány, Szilvia Alojzia elhagyása vezethet oda, hogy sokan csodálkozhatnak, miért vehette fel Sokoll József a 20. század elején, 1909-ben a báró négyesi Szepessy előnevét. Pedig semmi meglepő nincs benne, ha tudjuk, hogy egyrészt az említett időpontra a négyesi Szepessy nemzetség bárói ága férfivonalon kihalt, másrészt az említett Sokoll József vette el Szilvia Alojziát. Sőt a házasságból még két gyermek is származott, Rudolf és Margit.¹²

Persze ezek a hiányosságok, hibák, elhagyások mind eltörpülnek amellelt, hogy a családfa Mátyástól származó ága „elrajzolódott”. A szerkesztő ugyanis nem négyesi Szepessy István és felsőbüki Nagy Zsuzsanna házasságából származtatja Zsigmondot, Istvánt, Pétert valamint Ferencet és leszármazottjaikat (magyarán a teljes Mátyás-féle ágat...). A hiba persze kevésbé lett volna észrevehető és feltűnő, ha lett volna az említett Istvánnak egy fiútestvére, azonban nem volt. Így pedig még érthetlenebb, hogy tudták Judit és Angelo Mihály, valamint Judit és Fáy György leszármazottjaként feltüntetni őket, ugyanis azoktól nem származhatott Szepessy nevű utód.

A leszármazási tábla (egy részének) eddig utolsó változata a 2006-os esztendőben, Szénászký Mária tollából jelent meg. Ez igazából csak a négyesi Szepessy Jánostól leszármaztatott bárói ág családfáját tartalmazza. Megjegyzem, kicsit furcsa is lenne elvárni a teljes családfa bemutatását, amikor maga a könyv a bárói ág Erdélybe, majd Pécsre szakadt leghíresebb családtagjának, Ignácnak az életét, illetve tudományos munkásságát, mecénási tevékenységét mutatja be. Persze ugyanakkor a szerző szerintem utalhatott volna arra a családfán is, hogy a négyesi Szepessy nemzetségnek volt másik két ága is, amelyekkel nem kíván részletesebben foglalkozni.

Emellett kisebb hiba, hogy a szerző épp a családfánál nem írta oda, hogy honnan vette az információkat.¹³ Viszont dicsérendő, hogy megpróbált minél több házastársat feltüntetni a családfán, holott pécsi kutatóként nem lehetett könnyű hozzájutni minden, a négyesi Szepessyekkel kapcsolatos információhoz.

Én is készítettem egy négyesi Szepessy családfát, melyeknél az előzetesen megfogalmazott vizsgálati szempontokhoz tartva magam próbáltam megszerkeszteni.

---

10 BAZML XIII – 14, valamint *Négyesi Szepessy B.*, 1893.

11 *Négyesi Szepessy B.*, 1893.

12 *Gerő J.*, 1940, 193., valamint *Gudenus J.*, 1998.

13 *Szénászký M.*, 2006, 18.

IRODALOM

Czeizel Endre

1992 Családfa. Honnan jövünk, mik vagyunk, hová megyünk? Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Dikács Norbert

1997 A négyesi Szepessy család leszármazása, (szakdolgozat, konzulens: dr. Tóth Péter), MEBTK, Miskolc

Gudenus József

1998 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája IV., (SZ–ZS), Heraldika Kiadó, Budapest

Gerő József

1940 A királyi könyvek, az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke, Budapest

Kempelen Béla

1931 Magyar nemes családok, X. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest

Iffabb Négyesi Szepessy Pál

(XVIII. század eleje) Gazdasági Feljegyzések, In: BAZML XIII – 14, Fasc. XLVIII.

Négyesi Szepessy Béla

1893 A négyesi Szepessy család története, In: Turul

Nagy Iván

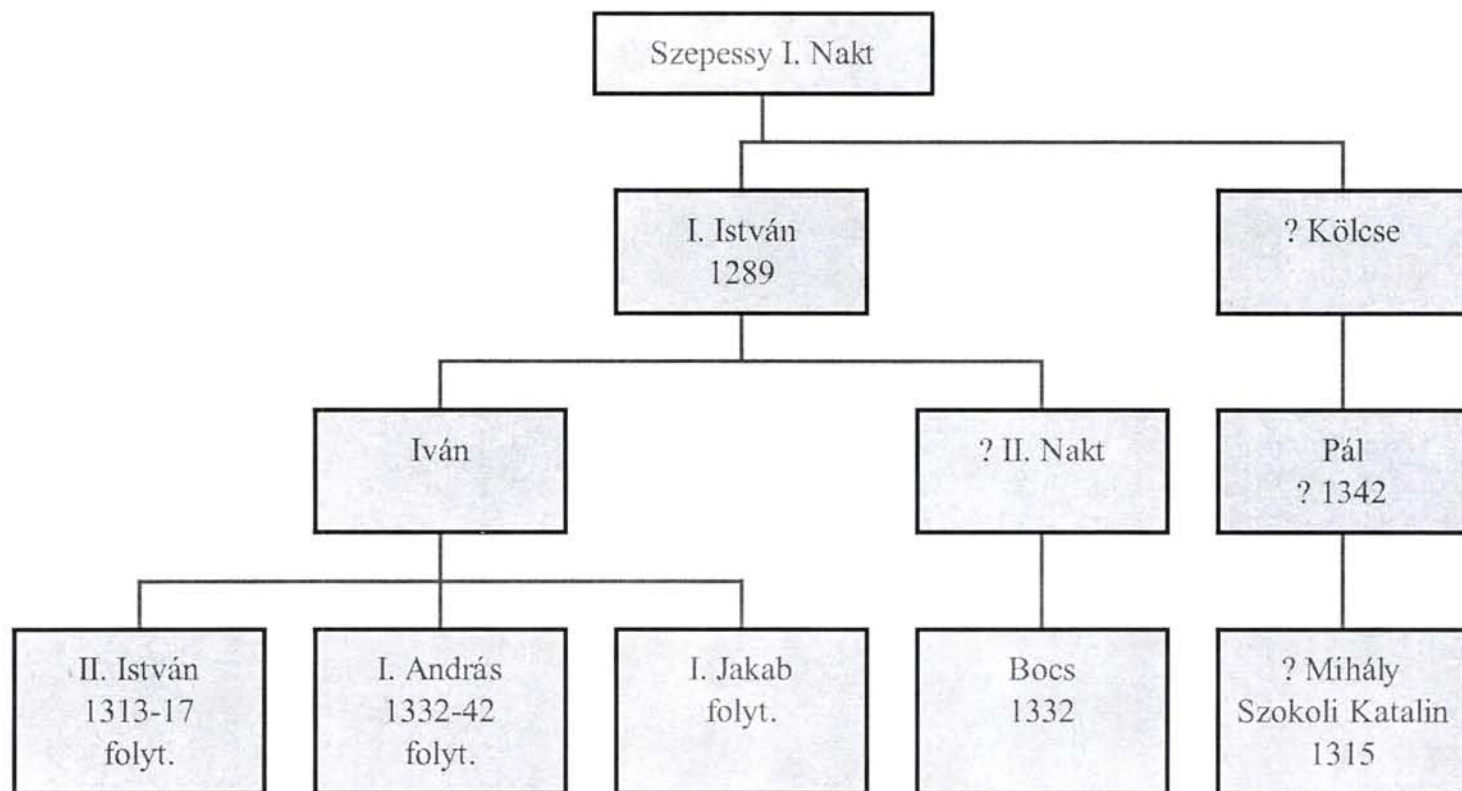
1857–1869 Magyar nemesi családok, Kozma Vazul, Pest

Szénászký Mária

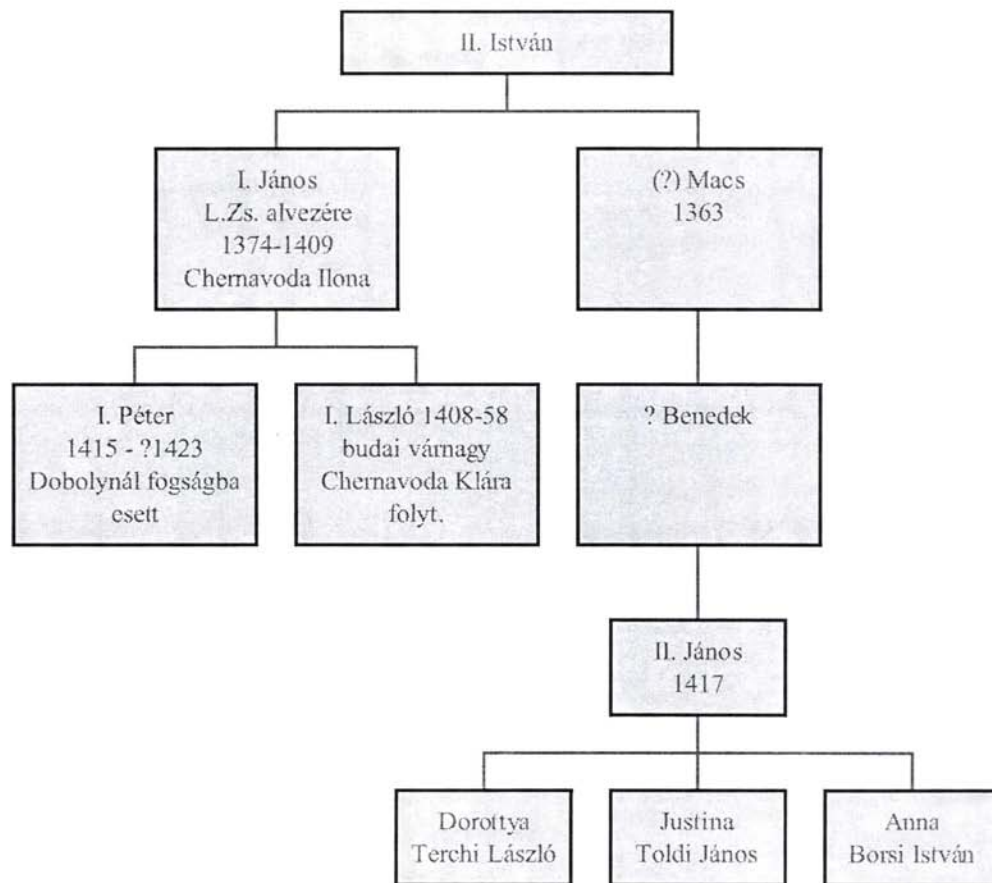
2006 Négyesi Szepessy Ignác élete és tevékenysége, PEK, Pécs

Tarczai Béla

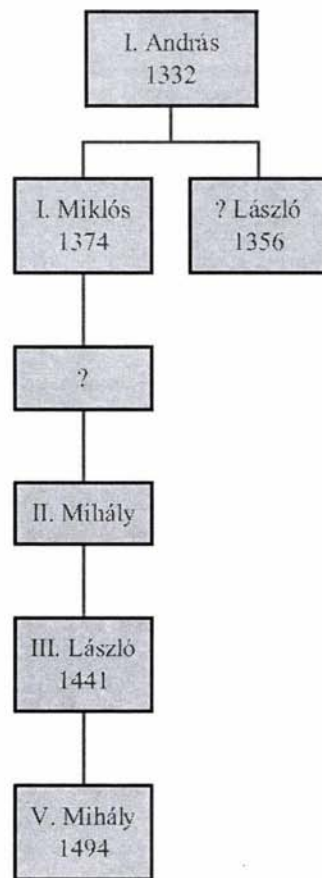
2003 A négyesi Szepessy család története, In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Miskolc

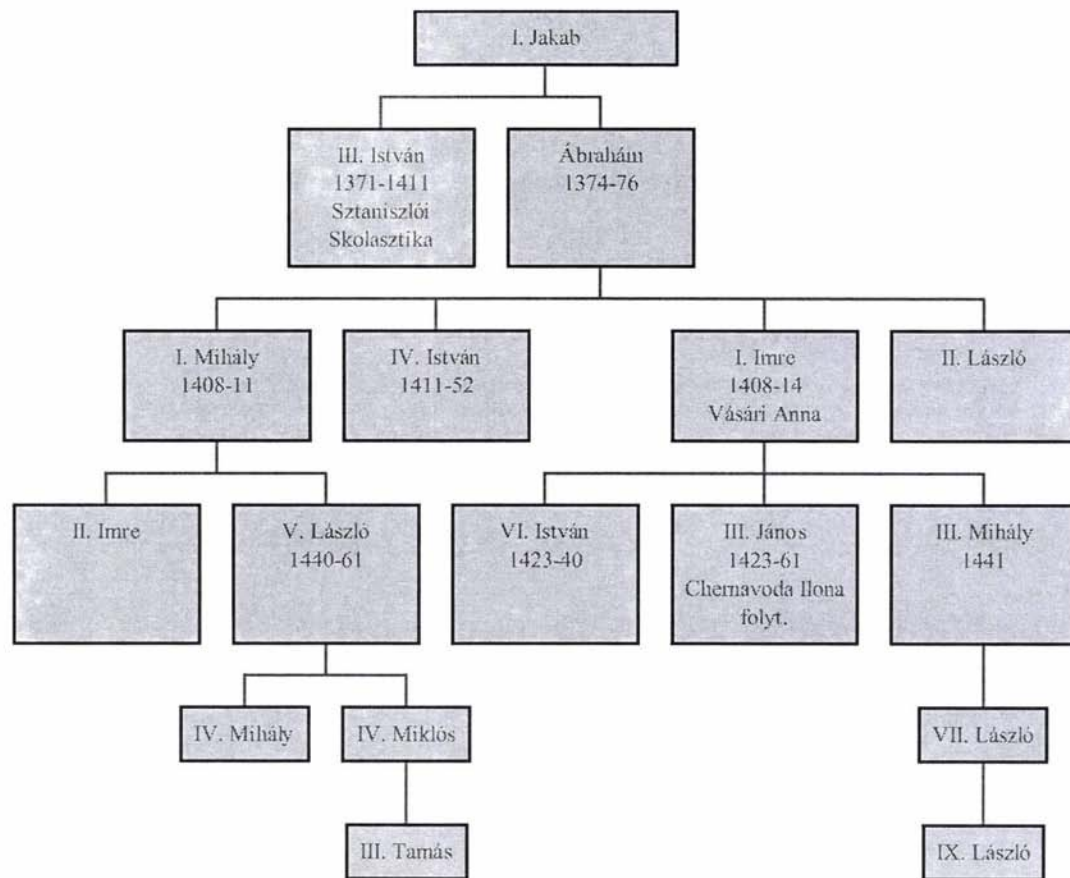
1. tábla. A korai Szepessyek

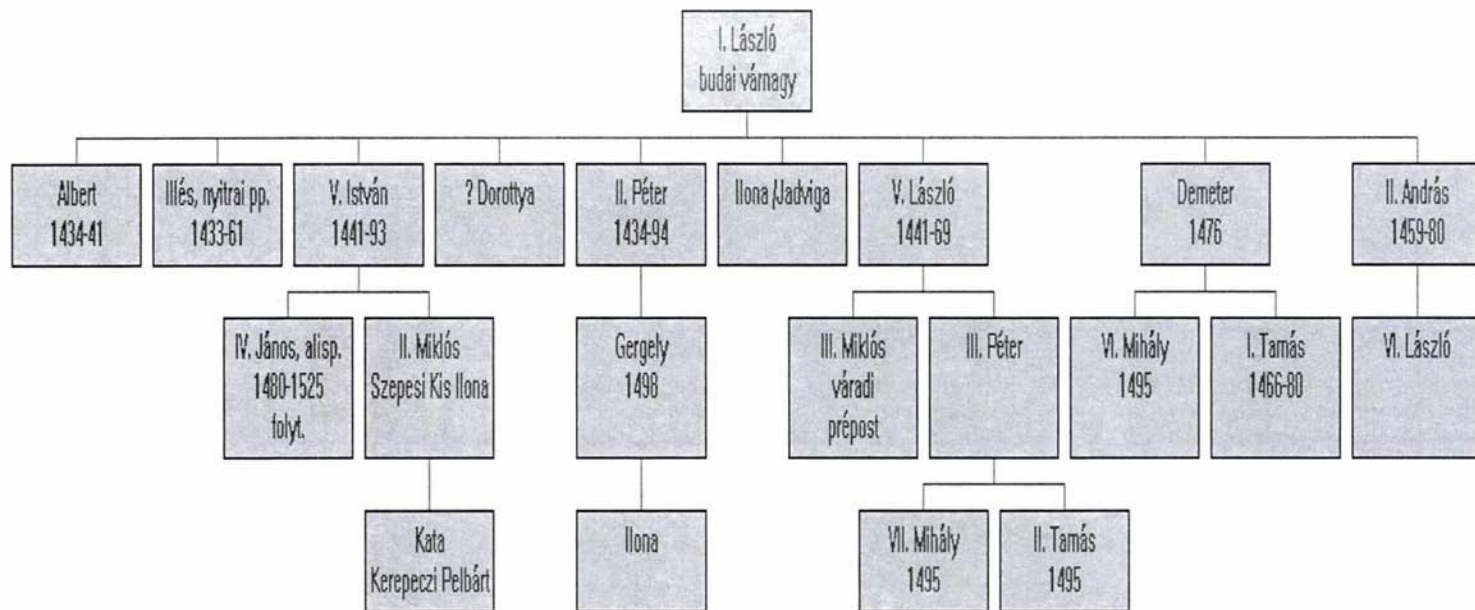
2. tábla. A II. István-féle ág

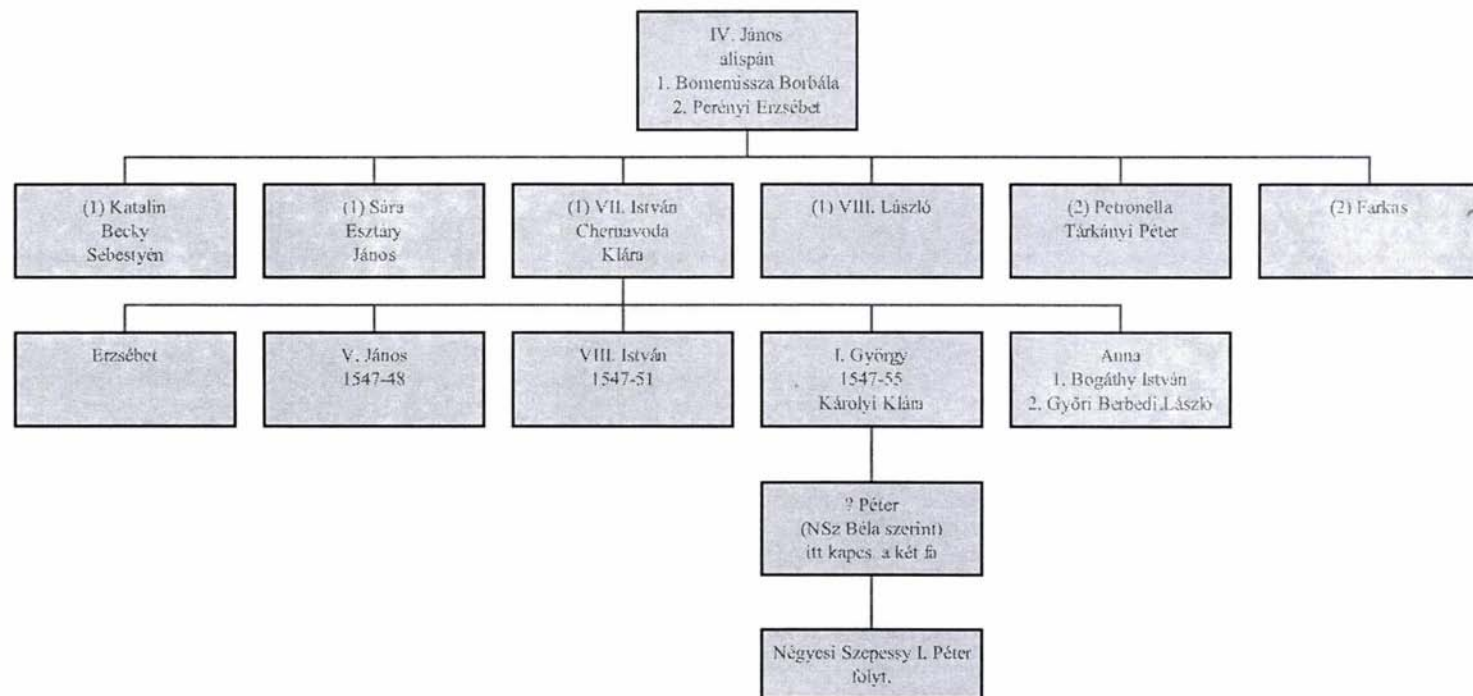
3. tábla. Az I. András-féle ág

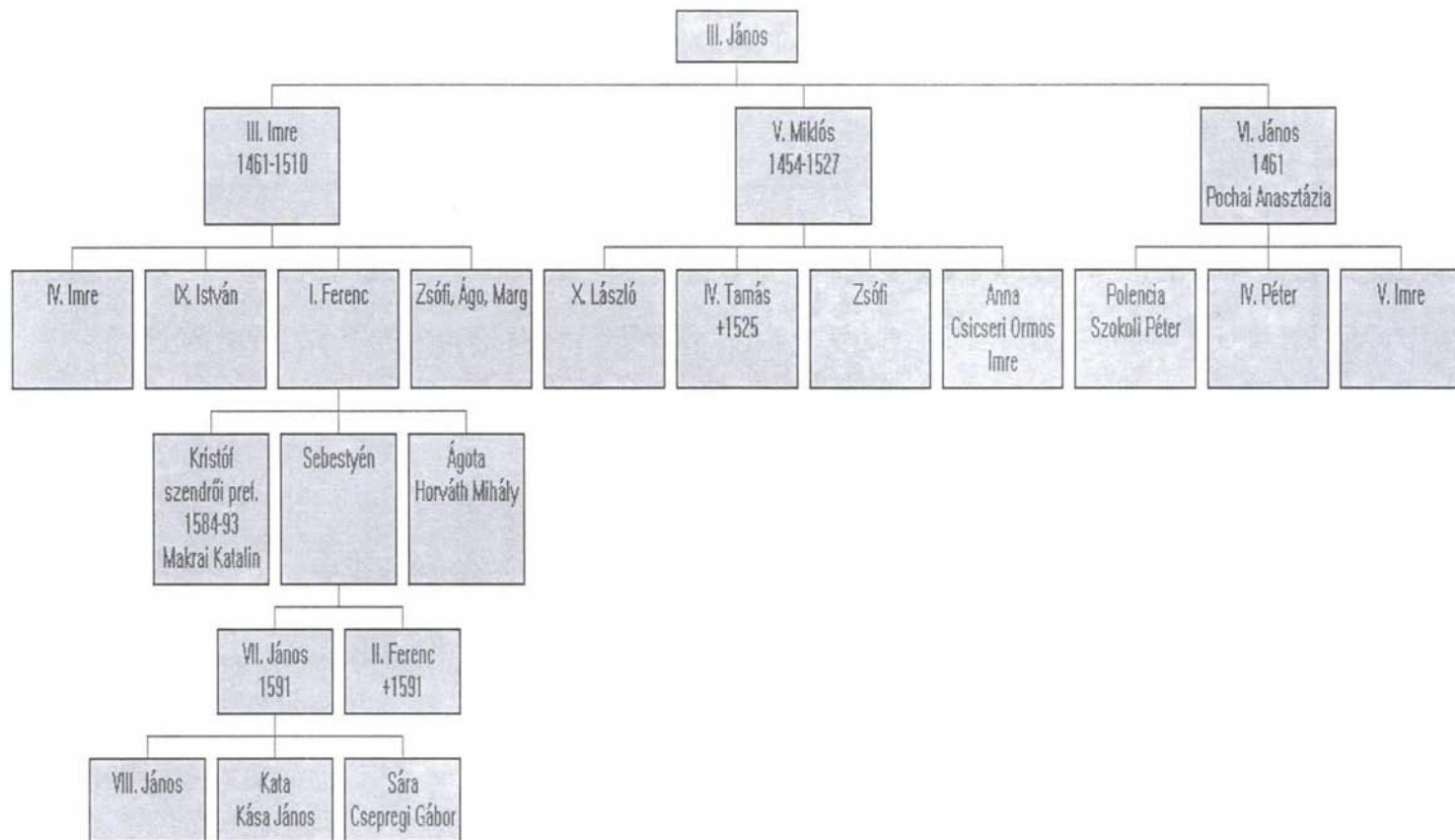
4. tábla. Az I. Jakab-féle ág

5. tábla. Szepessy I. László utódai

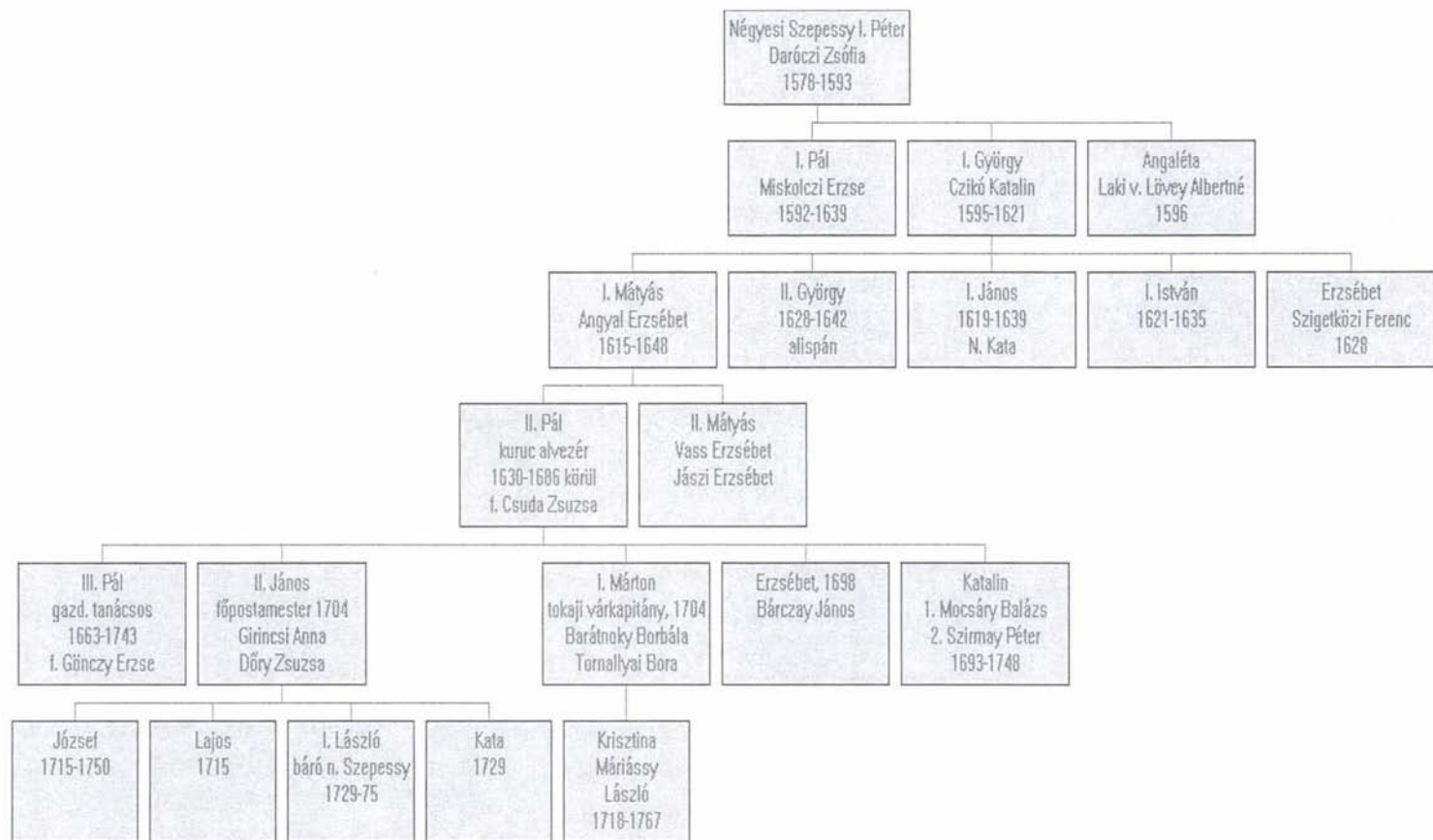

6. tábla. IV. János alispán utódai

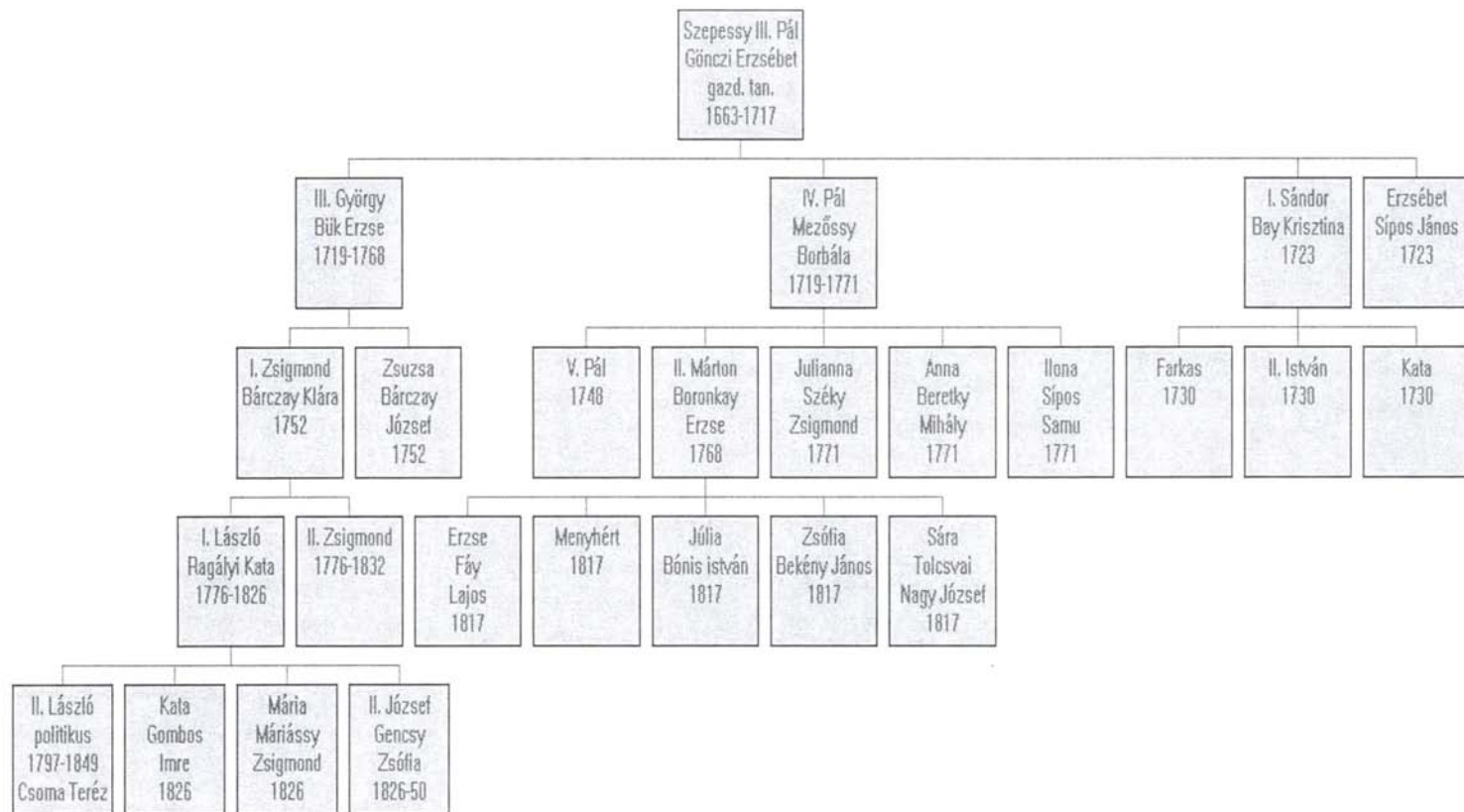

7. tábla. III. János utódai 1552-ig

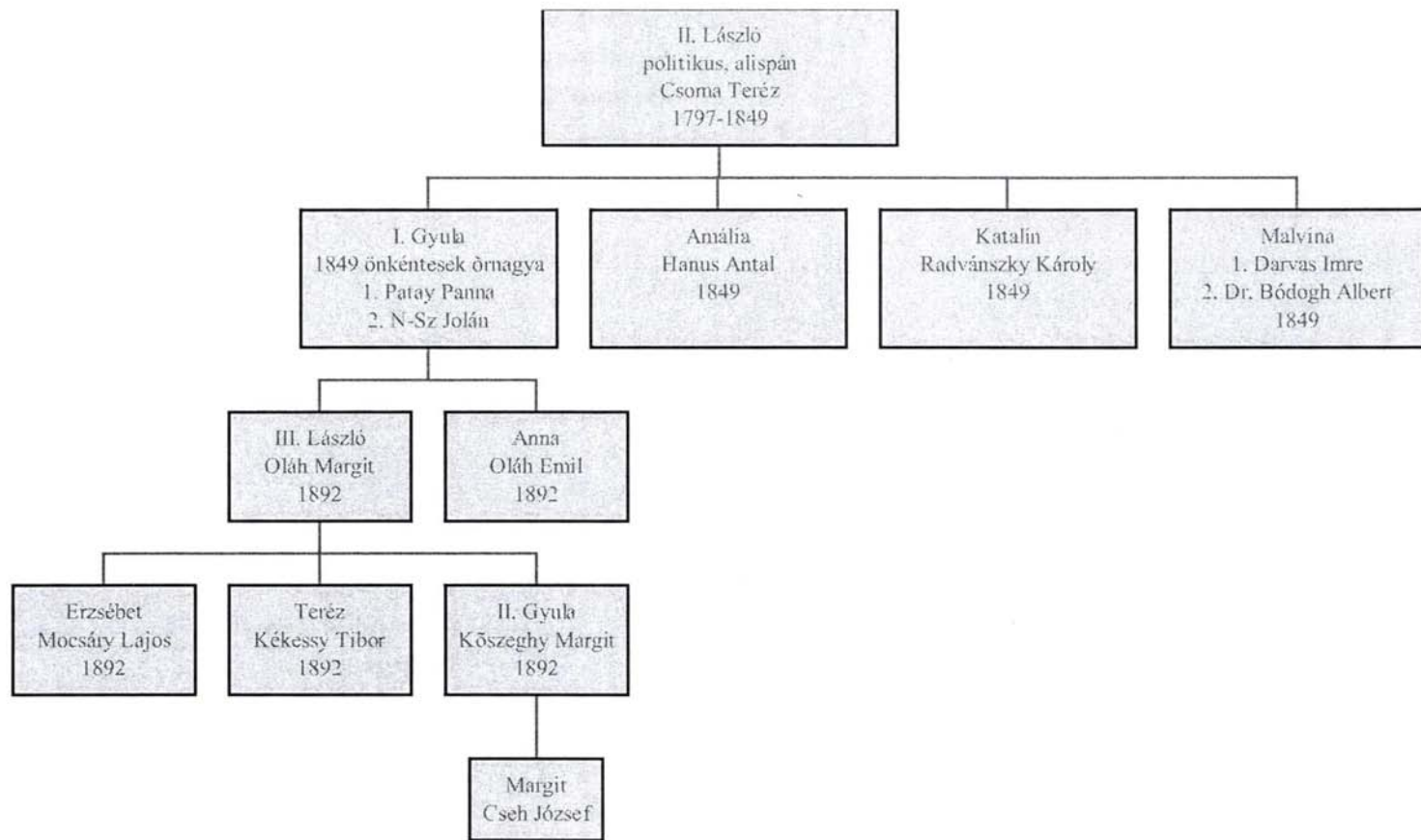

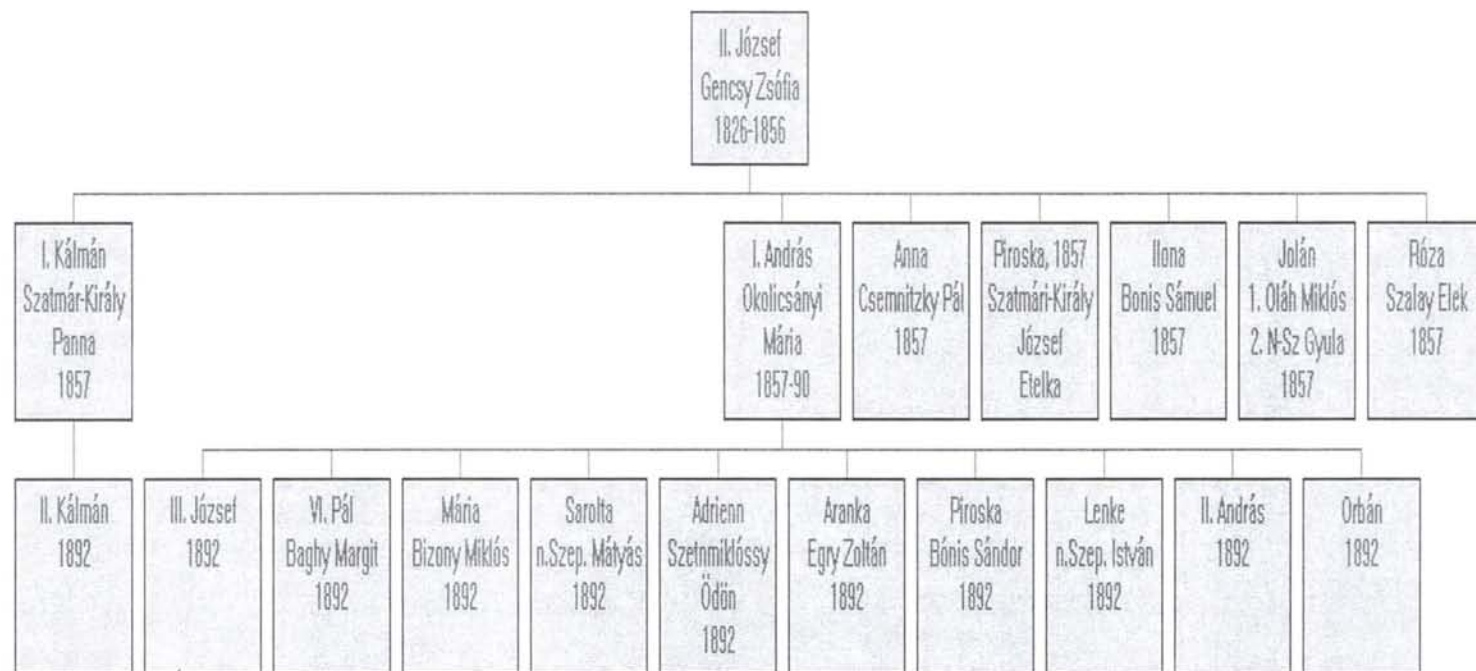
8. tábla. Négyesi Szepessy I. Pétertől III. Pálig

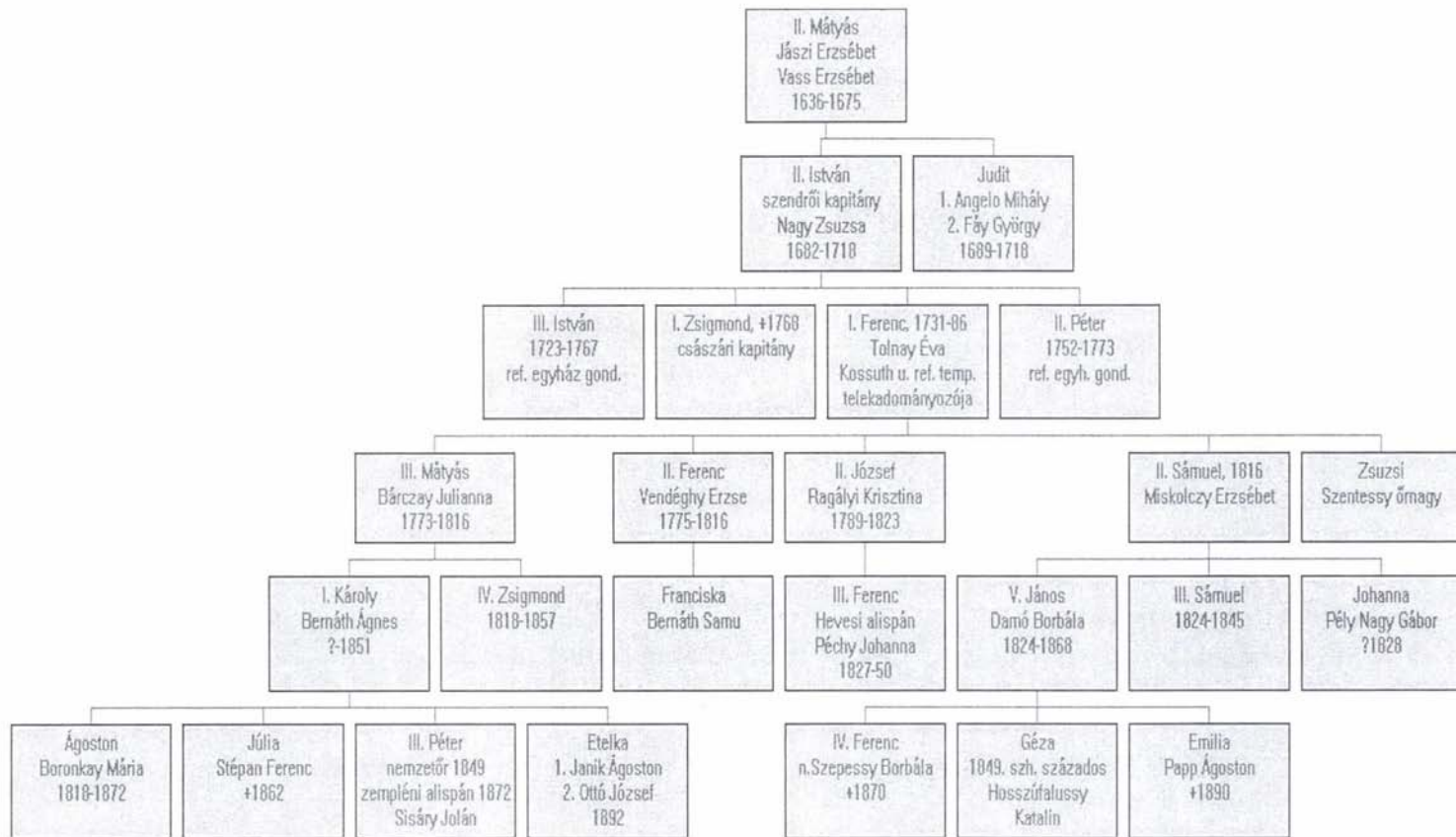
9. tábla. Négyesi Szepessy III. Pál-féle ág

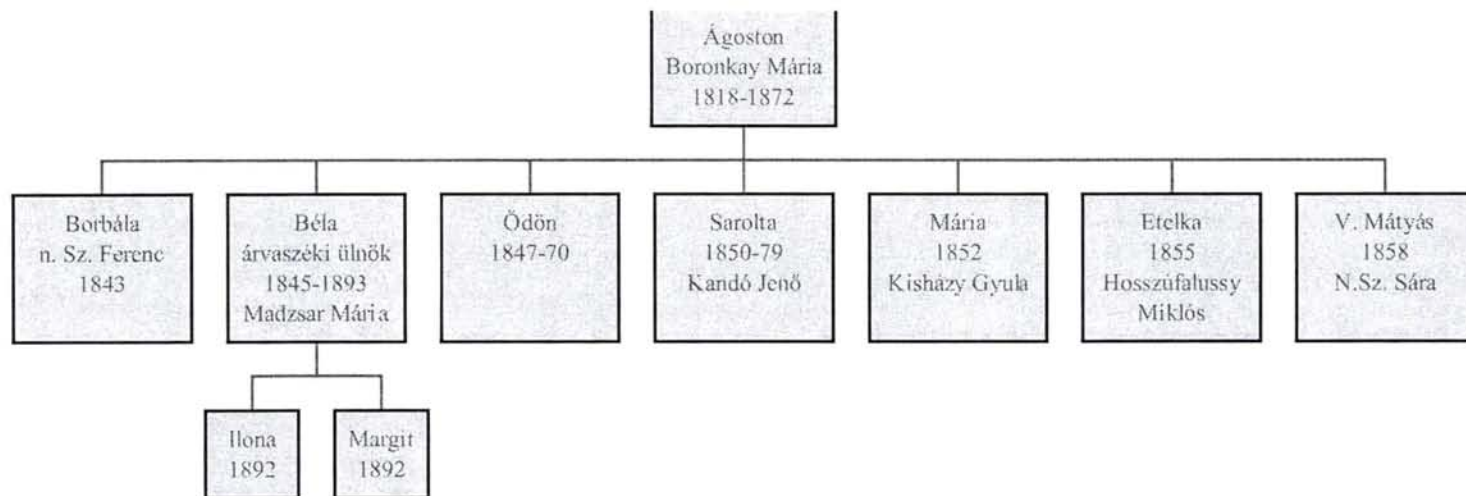
10. tábla. A III. Pál-féle ág II. László-féle rész

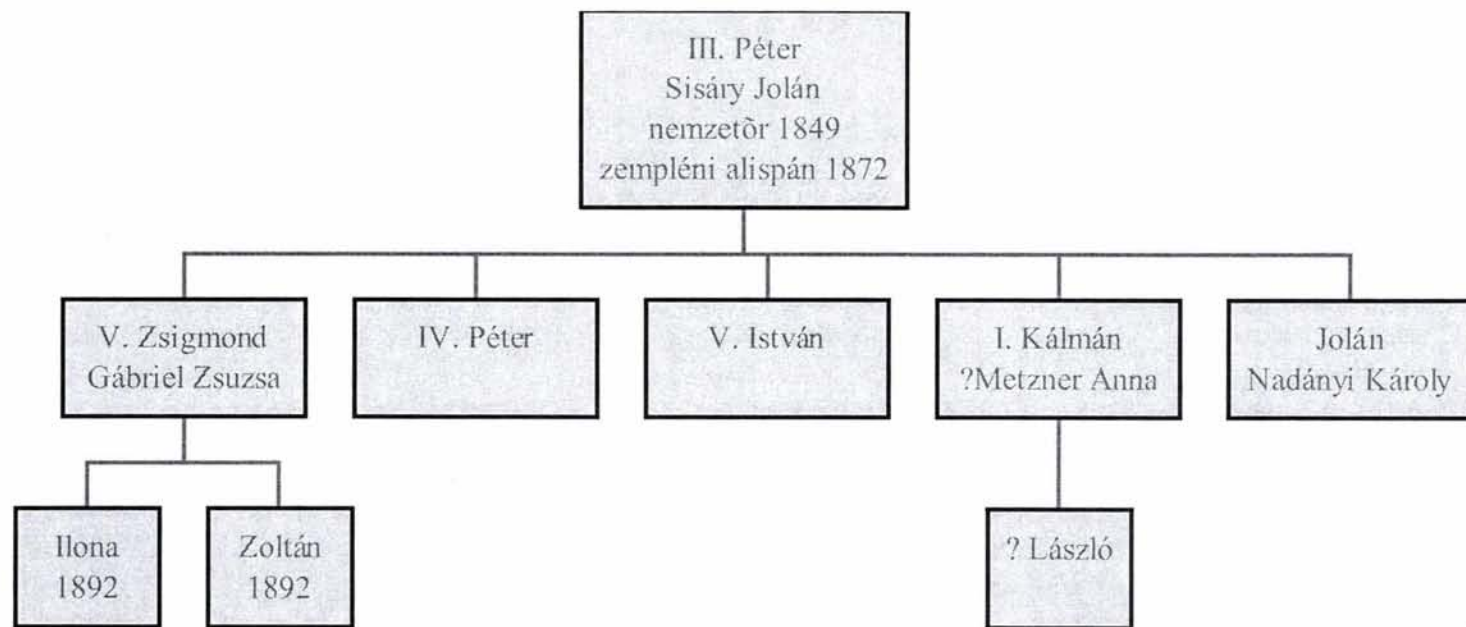
11. tábla. A II. Pál-féle ág II. József része

12. tábla. Szepessy II. Mátyás-féle ág

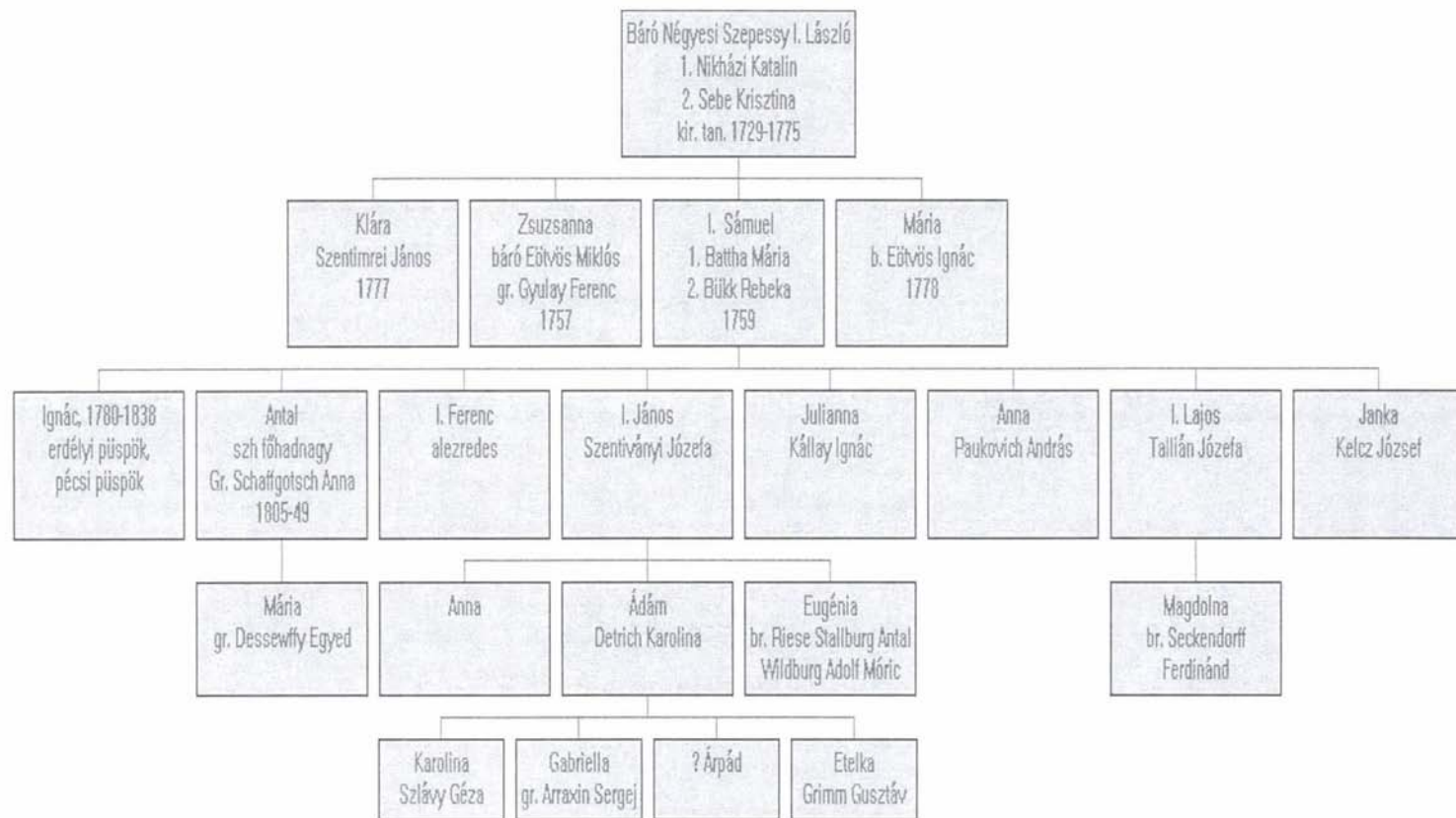

13. tábla. A II. Mátyás-féle ág Ágoston része

14. tábla. A II. Mátyás-féle ág III. Péter része

15. tábla. A Szepessy II. János-féle bárói ág

16. tábla. A bárói ág vége

A NÉGYESI SZEPESSY NEMZETSÉG CSALÁDFÁJÁNAK VISSZAVEZETÉSE A KÖZÉPKORIG

KOVÁTS KORNÉL

Már többször említettem, a négyesi Szepessy családfának van egy alig publikált része a miskolci Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár dokumentumai között.¹ Ez a család történetének 1285-től a 16. század közepéig tartó történetét fogja össze.

Bár a korábbi leszámazási táblaszerkesztők (itt leginkább Nagy Ivánra, valamint négyesi Szepessy Bélára és nem Tarczai Béla muzeológusra gondolok) részben információhiány, részben a hitelesség, részben a két családfa összekapcsolódásának kérdése miatt nem illesztették össze a két családfát.

Szerencsére az információhiányt valamelyest leküzdötte az idő, köszönhetően annak, hogy a 19. század közepe óta folyamatosan bővült a levéltári források feldolgozása, illetve ezeknek a dokumentumoknak a szakmai nyilvánosság számára történt elérhetővé tétele.

Emellett fontos, hogy a hitelesség és megbízhatóság tekintetében is sikerült előre lépni, így mára tulajdonképpen a Szepessy családfa korai homályos részeitől, valamint az András-féle ág bizonytalanságaitól eltekintve hitelesnek tekinthető. Előbbi kiküszöbölhető, azzal, hogy az első biztos személlyel (az 1285-ben említett Szepessy Naktal) kezdem a családfa megszerkesztését. Persze ez elvezethet a későbbi kutatások során egy olyan furcsasághoz, hogy bizonyos személyeket újra kell(ene) sorszámozni, ami olyan keveredésekhez vezethet, mint a Nagy Ivánnál „első ősként” feltüntetett Négyesi Szepessy I. Pál a későbbi táblakészítő négyesi Szepessy Bélánál (mivel ő korábbra ment vissza, és előtte is volt egy Pál) teljesen jogosan eggyel nagyobb sorszámmal szerepelt Thököly alvezére.²

Az András-féle ág bizonytalanságai nem mérvadóak, mivel egyrészt a fontosabb személyek nem ezen az egyébként sem személyekben gazdag ágon találhatóak (hacsak ki nem derül, hogy Szepesi Jakab országbíró és fia, János zágrábi püspök nemcsak hogy családtag, de éppen ennek az említett Andrásnak a leszámazottjai, utóbbinak jelen pillanatban igen kicsi az esélye), másrészt minden valószínűség szerint nem ehhez az ághoz csatlakozik hozzá a Négyesi Szepessy nemzetség családfája.³

Utóbbit, mármint a két leszámazási tábla összekapcsolását megvizsgálva igazából egyetlen csatlakozási pont jöhet szóba. Bár, mint ennek a homályos időszaknak a vizsgálatánál kiderült, elméletileg több helyen is csatlakozhatna a II. István-féle, valamint az I. Jakab-féle ágakhoz a négyesi Szepessy családfa. Gyakorlatilag azonban a legvalószínűbb, hogy négyesi Szepessy Péter lehet az összekötő személy. Az igazi kérdés inkább csak az, hogy az első családfán lévő Péternek volt-e a felesége királydaróczi Daróczy Zsófia, vagy pedig volt neki egy fia, és annak volt a házastársa a második családfa őse.

---

1 A négyesi Szepessy család levéltári dokumentumainak jelzete a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban Miskolcon (a továbbiakban: BAZML XIII – 14.) 13. doboz, genealógiai táblák.

2 Nagy I. 1857 – 1869, illetve *Négyesi Szepessy B.* 1893.

3 BAZML XIII – 14, 13. doboz, genealógiai táblák.

Sajnos e kérdésre sem a levéltári forrásokból,⁴ sem négyesi Szepessy Pál naplójából,⁵ sem a már említett családtörténeti munkákból nem sikerült megnyugtató információkat szerezni.⁶ Ugyanakkor a személyek felbukkanásának időpontját is figyelembe véve szerintem nem kellett ott még egy Péternek lennie, mint azon négyesi Szepessy Béla morfondírozik.

Igazából ez is motivált abban, hogy inkább két rövidebb tanulmányban foglalkozzak a leszármazási táblák vizsgálatával. Jelen tanulmányban ezért a családfa Négyesi Szepessy I. Péterrel kezdődő részével nem is foglalkoznék részletesen. Persze más okok is vezéreltek e tekintetben, részben az összehasonlíthatatlanul nagyobb információbőség, részben pedig a korábban megszerkesztett a négy „teljes” leszármazási tábla (Nagy Iván, Négyesi Szepessy Béla, valamint Tarczai Béla, és Dikác Norbert-féle⁷) és két genealógiai táblázatrészlet (Kempelen Béla,⁸ valamint Szénászky Mária⁹) megléte miatt egy teljesen más történet ehhez képest, mint majd következő tanulmányomból is kiderül.

Igaz, hogy a négyesi Szepessy család középkori őseit egyszer már táblázatba foglalta Engel Pál, azonban ez részben kiegészítésekre, valamint néhány ponton tisztázásra szorul. Az előbbire részben azért van szükség, mert a szerző csak a 15. század végéig készítette el a táblázatát, részben pedig azért, mert a levéltárban található családfán több helyen is szerepel házastárs, mint az Engel-féle családfán. Ugyanakkor dicsérendő, hogy a szerző a legtöbb személyt próbálta időponthoz kötni. Ezeknél a „másodlagos” információknál egyik sem szorul pontosításra, így erről külön most részletesen nem írnék, a tanulmány végén található családfán minden világosan fel lesz tüntetve.

Viszont néhány pontja az Engel-féle családfának tisztázásra szorul. A legkorábbi részeknél bár a szerző helyesen járt el, amikor Kölcsét és Pált „nem kötötte be” a táblába csak jelezte, hogy ők is e családhoz tartoznak, viszont a nála homályosan a Szepessy családfához kapcsolódó Jakab-féle ág¹⁰ a levéltári genealógiai táblázat szerint biztosan kapcsolódik a családfához. Emellett a levéltári nemzetségtábla Iván nagyapját, Naktot, valamint apját, I. Istvánt is megemlíti, mint a család őseit.¹¹ Leginkább utóbbiak hiánya miatt nem fűzhettem a családfához Kölcsét és Pált a szerző.

Szintén furcsa volt látni a levéltári családfát követően, hogy Engel Pál Szepessy I. András fiának tünteti fel Lászlót, és nem unokájának, ami ha igaz az 1356-os említés, akkor valószínűnek is tűnhet, de a Négyesi Szepessy család levéltári dokumentum hagyatékában másképp szerepel. Kérdőjelesen beleszerkesztettem a fába őt is, akárcsak Macs fia, Benedeket.

Emellett az is érdekes, hogy a szerző a 15. század végéig vezetett családfán László budai várnagynak mindössze egy unokáját tünteti fel, holott több is napvilágot látott az említett időszakig.¹²

---

4 BAZML XIII – 14.

5 Ifjabb négyesi Szepessy P. (18. század eleje). Gazdasági Feljegyzések, In: BAZML XIII – 14, Fasc. XLVIII.

6 Nagy I. 1857 – 1869, négyesi Szepessy B. 1893, valamint Tarczai B., 2003.

7 Dikác N., 1997.

8 Kempelen B., 1931.

9 Szénászky M., 2006.

10 Engel P., 2000.

11 BAZML XIII – 14.

12 Engel P., 2000.

Mint említettem én is elkészítettem a Szepessy család genealógiai táblázatát részben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban található nemzetségtábla, részben saját vizsgálataim alapján.¹³ Bár annyit megjegyeznek, hogy nem fog szerepelni a Szepessy családfán Jakab országbíró és fia, János zágrábi püspök, azonban nem vagyok arról teljesen meggyőződve, hogy egy teljesen másik családfán kellene szerepelniük, mint ahogy Engel Pálnál.¹⁴ Ugyanakkor mivel nem bizonyított, hogyan kapcsolódnak a genealógiai táblázathoz, ezért nem szerepeltetem őket.

IRODALOM

Dikács Norbert

1997 A négyesi Szepessy család leszármazása (szakdolgozat, konzulens: *dr. Tóth Péter*), MEBTK, Miskolc

Engel Pál (szerk.)

2000 A középkori Magyarország egyházi és világi archantológiája, Magyar Országos Levéltár, CD-ROM, Budapest

Kempelen Béla

1931 Magyar nemes családok, X. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest

Nagy Iván

1857–1869 Magyar nemesi családok, Kozma Vazul, Pest

Négyesi Szepessy Béla

1893 A négyesi Szepessy család története, In: Turul

Szénászkó Mária

2006 Négyesi Szepeszy Ignác élete és tevékenysége, PEK, Pécs

Tarczai Béla

2003 A négyesi Szepessy család története, In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Miskolc

---

¹³ BAZML XIII – 14, A Magyar Országos Levéltárban található dokumentumok Mohács előtti anyagainak jelzete. MOL DL / DF.

¹⁴ *Engel P.*, 2000.

RÉGI BELTERÜLETI NEVEK BORSOD MEGYÉBEN – 1864

MIZSER LAJOS

Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtő mozgalmában Borsod megye is tevékenyen vett részt. A települések néhány hónap alatt vissza is küldték a megkapott íveket. Pesty nemcsak a külterületi elnevezésekre volt kíváncsi, hiszen a kérdőívén ezt is írja: „Ide tartozik sokszor a külvárosok, városrészek, utak, terek és utcák neveinek felelőlegesen, ha ezen nevekben valami eredetiség lappang, vagy ha nemzeti emlékekkel összekapcsolván, és így rólok történetileg vagy nyelvészetileg valami felderítés várható”. Az utcanevek száma minimális lenne, ha Miskolc nem közölte volna a saját neveit. Északkelet-Magyarországon épp a nagyobb városok, megyeszékhelyek (pl. Beregszász, Munkács, Nagyszőlős, Sátoraljaiújhely, Szatmárnémeti, Ungvár) mellőzték vagy a leírást vagy a belterületi neveket. Biharban Debrecen csak külterületi neveket hoz, Nagyvárad pedig csak a városrészneveket említi. Összességében a borsodi névanyag jelentősnek tekinthető. Szatmár megyében 22 helységről 99 adat van, Zemplénben pedig 13 helységről 67. Ez Borsodban a következőképpen alakul: 11 település 102 adatot mutat (természetesen az ismétlődéseket egyik megyében sem számoltuk). Borsod megye következő helységeiből vannak adataink (zárójelben a lejegyzők nevei és a leírás kelte): Borsodivánka (Olasz János bíró, 1864. május 21), Cserépfalu (Zubek Alajos jegyző, 1864. május 12), Emőd (Szoboszlai András jegyző, 1864. szeptember 30), Kistokaj (Szalántzi Antal bíró, 1864. május 5), Mezőkövesd (Barankovics Lajos főjegyző, 1864. május 18), Miskolc (aláírás és keltezés nélkül), Négyes (Lemberkovics Alajos jegyző, Kovács Pál bíró, Dants Lázár törvénybíró, 1864. június 7), Ónod (Egressy József jegyző, Németh József bíró, P. Kis János törvénybíró, Lénárt József hites, Lénárt János hites, 1864. november 18), Sajópetri (Mihajlovics János jegyző, Kondrat András bíró, Mata János törvénybíró, 1864. május 8), Sajószentpéter (Vadászy György jegyző, 1864. május 16), Visnyó (Énekes Alajos jegyző, Konkoly Mihály bíró, Fónagy András hites; a község 1903-ban a Nagy- megkülönböztető jelzőt kapta, az 1950-es megyerendezéskor Heves megyéhez csatolták). Az anyag kisebb részét (Cserépfalu, Ónod) magam olvastam le mikrofilmről, a nagyobb részét Tóth Péter könyvéből vettem.

A neveket ABC-sorrendben közlöm: a mai forma, *dőlten* az 1864-ben leírt adat. A lejegyzők magyarátat – az eredeti helyesírást megtartva – idézőjelben hozom (néhol semmi kommentár sincs). Magam csak akkor fűzök hozzájuk megjegyzéseket, ha elengedhetetlenül szükségesnek látom. Miskolc belterületi neveit Marjalaki Kiss Lajos a maguk történetiségében részletesen elemezte, magyarázatai szakszerűek, megállják a helyüket. Ő ugyan nem ismerte a Pesty-féle anyagot, az ott levő helytelen magyarázatokat (pl. Cankó utca, Kandia utca stb.) nem is tudta javítani, ezt utólag megteszem.

Alsó vég: *Alsó vég* (Visnyó): a falunak a hegytől távolabbi része.

Alvég: *Alvég* (Cserépfalu): a községnek a templomtól délre eső része.

Bagaméri sor: *Bagaméri sor* (Miskolc): „Hasolóképpen ezen utcát a' Bagaméri család birta és általok osztatván ki taksás házhelyekül nevét innen vette. E' család utolsó ivadéka hir neves ügyvéd Bagaméri e' század első tizedében halt meg”:

Belegrád: *Belegrád* (Miskolc): „Ezen utcát a’ Szinva folyó két felől mosván magasabb emelkedettségénél fogva kedélyességéből Belgrádnak nevezetett, nagy részét timárok lakják”. A Belegrád név az ország több részén is előfordul városnévrészként és külterületi lakott helyként egyaránt. A birtokos vagy délvidéki származású volt, vagy a telepések szerbek, esetleg görög keleti vallásúak voltak.

Boldogasszony utca: *Boldog asszony utca* (Miskolc): „Az ott lévő, Boldog asszonyról nevezetett az 1729-ik évben épült két tornyú, minoriták díszes templomáról ’s kolostoráról nevezetik”.

Búza piac: *Búza piacz* (Miskolc): „Miskolcznak alsó részében a’ Zsolczi kapunál lévő meg lehetős nagy térségű hely, hol a’ búza vásár tartatik. Ha nyárban nagy szárazság, télben kemény fagy nincs, e’ piacson feneketlen sár szokott lenni, ’s e’ miatt igazán »Perbaj« piacznak lehetne nevezni. Régtől fogva várja mindenki, hogy a’ miskolczi egész vásárjog jóvedelmét húzó Diós győri uradalom ezen mocsáros perbaj piacot mielőbb kiköveztesse”.

Czikó utca: *Czikó útca* (Miskolc): „Czikó családtól vette nevét”.

Cankó utca: *Czankó utca* (Mezőkövesd): „A városnak negyedik szakaszbeli azon része, hol a Diós győri koronai uradalomnak máig is fennálló épülete Sörház név alatt ismeretes – miután az épületben hajdan sör főzetett – Czankó utcának nevezetik”. A cankó tájszó jelentése: ’savanyú bor; könnyen megsavanyodó sör’ volt. Így az utca elnevezése gűnynév.

Csabai kapu: *Csabai kapu* (Miskolc): „Mivel erre viszen ki az országút Csaba felé”.

Fábián utca (kis és nagy): *Fábián útca* (Miskolc): „Ez utca is régibb földtulajdonosáról vette nevét”.

Fazekas utca: *Fazekas utca* (Miskolc): „Ezen utcának lakott több fazekas mestertől vette nevét”.

Felső vég: *Felső vég* (Visnyó): a falunak a hegyhez közelebb eső része.

Felső Szentgyörgy utca: *Felső Szentgyörgy útca* (Miskolc): „A’ múlt században e’ városrész Szentgyörgyi nevű miskolczi lakos által taksás házhelyekül osztatván fel mint szántó föld nevét onnan vette”.

Forrás völgy: *Forrás völgy* (Miskolc): „Az ott lévő forrásról nevezetik”.

Fő utca: *Fő utca* (Borsodivánka): „mintegy 650 öl hosszú és 40 öl széles”. *Fő útca* (Visnyó): a falut átszelő utca.

Füzes utca: *Füzes útca* (Miskolc): „Ez utca a’ Szinva folyam mellett nyúlván le mint vize nyös hely fűzfák által környezetik nevét innen vette”.

Gero utca: *Gero útca* (Miskolc): „A’ még most is élő Gero családtól vette nevét”.

Gordon utca: *Gordon útca* (Miskolc): „Ezen útca Miskolc városának kelet déli alsó részét mint bástya sarok fedezvén nevét innen vette”. Kissé félreérthető magyarázat: a gordon szó szűk utcára utal.

Gyöngyvirág utca: *Gyöngyvirág útca* (Miskolc): „Ez útca hajdanában számosabb gyöngyvirágot termő hely lévén, innen vette nevezetét”.

Hajda: *Hajda* (Sajószentpéter): „néhány viskó, túl a Sajón, hol a napszámosokat hajhászni szokták”.

Harangláb utca: *Harangláb útca* (Ónod): „az ott mostis fenálló haranglábról”.

Hatház: *Hatház* (Cserépfalu): a nép magyarázat szerint hat ház állt ott, a 19. században csak egy, ez is a falu védelmét szolgálta, azaz hadház.

Hátmege utca: *Hátmege útca* (Sajószentpéter): a hegyhát mögötti utca.

Hatrongyos: *Hatrongyos* (Emőd): „úttza, nevét onnan vette, hogy ott az előtt egy századal nemvolt több mint 6 ház az is igen rossz állapotban – most azomban a községnek legszebb és legnépesebb uttája”.

Hutás utca: *Hutás útca* (Miskolc): „A’ Diós győri rengeteg erdők közt fekvő Ó Hutára vezető úttól vette nevét”.

Jakab sor: *Jakabsor* (Cserépfalu): Jakab vezetéknevű családok laktak ott, akkor még egy házsorból állt.

Kádas utca (Miskolc): ld. Palóczy utca!

Kandia utca: *Kandia útca* (Miskolc): „A' Szécsényi (:régi piac:) útca mellett lévén nagyobb ünnepélyek alkalmával lakosai ki ki futottak, régi szó járás szerint kikandikáltak, nevét ettől vette”. Eredetileg Kréta szigetének régebbi neve. Több helyen is előfordul országshoz, és a mostoha körülmények között levő településrészek neve volt. A kandikáláshoz semmi köze sincs.

Kazinczy utca: *Kazinczy útca* (Vereshid utca) (Miskolc): „Hasonlóképpen Kazinczy nevét örökítendő”.

Kenő utca: *Kenő útca* (Miskolc): „A' régebbi időkben, mikor még orvosok és szülésznők oly ritkán találtak, a' gyógyítás egy nemét a' kenés pótolá, ez utcában illy kenő nők többen lakván nevét innen vette”.

Kertaljai árok utca: *Kert allyai árok Utza* (Sajópetri): „ezen árokal nap nyugotról kéről [étsd: körül M. L.] van véve egész falu, úgy anyira, hogy a Sajó áradása alkalmával ez is meg telvén, az egész helység szigetett képez”.

Kertész utca: *Kertész útca* (Miskolc): „Ez útca minden lakója kertészekből állván nevét innen vette”.

Király utca: *Király útca* (Miskolc): „E nevet ez útca jelen század 3-ik tizedében nyerte”.

Kis Gedely: *Kis Gedely* (Sajószentpéter). A név eredete ismeretlen

Kis Hunyad utca: *Kis Hunyad utca* (Miskolc): „A' nagy Hunyadi nevét örökítendő nevezetett századok előtt e' néven”.

Kis köz utca: *Kis köz utca* (Visnyó). Jelentéktelen utcácska lehetett.

Kis Szentgyörgy utca: *Kis Szentgyörgy útca* (Miskolc): ld. Felső Szentgyörgy utca!

Kondói sor: *Kondói sor* (Sajószentpéter): Kondó felé vezet.

Kósik sor: *Kósik sor* (Cserépfalu): Kósik nevű családok laktak ott.

Kőporos: *Kőporos* (Miskolc): „Miskolcznak felső, vagyis Diós Győr felé való végén lévő egy része, a' Kőporos nevű hegynek déli oldalán, hol a' sűrűlőshöz igen alkalmas kőpor ásatik, miről is nevét vette. Az itt lévő lyukak és nyomorult viskók leginkább a' koldusoknak szolgálnak lakhelyül. Nem régebben egy zsidó telepedvén meg oda a' koldusok közzé, koresmát nyitott 's jelenleg a' mint beszélék már a' koldusoktól felgazdagodott”.

Köves út: *Kövesút* (Sajószentpéter): kövezett utca.

Kukukk sor: *Kukuk sor* (Cserépfalu): a Kukukk ragadványnevet viselő Hüvelyes család lakott ott.

Kutyaszorító utca: *Kutyaszorító útca* (Miskolc): „Ezen útca Miskolcz város keleti része felől a' Salétrum útca délnek néző telkeivel elzárva lévén, kimenetel ez utcából csak nyugatra van, ezen helyzeténél fogva bármi is ez utcába beszorítható lévén, nevét innen vette”.

Lovagda utca: *Lovagda útca* (Miskolc): „Ezen útca mellett most is meg lévő ló iskolától vette nevét”. A lovagda szó a nyelvújítás terméke, 1854-től adatható, tehát az utcanév meglehetősen új.

Major utca (Kis és nagy): *Major útca* (Miskolc): „Miskolcz városának ott lévő majorjáról neveztetik”. *Major útca* (Sajószentpéter): „nevét onnan vette hogy a régi időben major volt”.

Malom sor: *Malom sor* (Sajószentpéter) „eredete magában van”.

Margit kapu: *Margit kapu* (Sajószentpéter) „szűk út, ki a hegy felé”. A névadó személyét nem sikerült felderíteni.

Megyeház utca: *Megyeház útca* (Miskolc): „Borsod vármegyének ott lévő házárol nevezetik az előtt Mészár utca volt a' neve”.

Meggyes alja: *Meggyes allja* (Miskolc): „Ezen útca kertjeiben még most is bőven található meggyfáktól vette nevezetét”.

Mély völgy: *Mély völgy* (Miskolc): „Ezen útca nyugati végében egy mély völgy van, mely három sorosan több bors pinczékét foglal magában, nevét innen vette”.

Mező utca: *Mező útca* (Ónod): „a' város nyugoti oldalán”. A mezőre vezet ki.

Mindszent utca: *Mindszent útca* (Miskolc): „Ezen útca Miskolcz városával egybe olvadt a' Munkácsi püspökség birtokához tartozó Mindszent község nevével vette nevezetét”.

Nagy bekecsi utca: *Nagy Beketsi Utza* (Sajópetri): Bekecs felé vezet.

Nagy Gedely: *Nagy Gedely* (Sajószentpéter). A név eredete ismeretlen.

Nagy Hunyad: *Nagy Hunyad* (Miskolc): „A' nagy Hunyady nevét örökítendő neveztetett ez utca századok előtt e' néven”.

Nagy lány temető: *Nagy Lyány temető* (Miskolc): „A' nép adoma szerint ezen utca melletti temető midőn megnyitott temetkezésül egy igen magas termetű agg leánynak szolgált legelső nyugvó helyül, nevét innen vette”.

Nagy utca: *Nagy útza* (Kistokaj), *Nagy Uttza* (Sajópetri): általában a falvak legnagyobb, meghatározó utcáját nevezték így.

Német sor: *Német sor* (Miskolc): ld. Sváb sor!

Nyakvágó: *Nyakvágó* (Miskolc): „Mivel itten régenten vesztő hely volt. A' városi levél tárban nyoma van, hogy e' helyt boszorkányok is égettettek el.”

Nyárádi sor: *Nyárádi sor* (Négyes): „Népesített meg Sály községből, mely helységet a nevezett nemzetség [a Szepessy család M. L.] szinte egészben bírt és hihetőleg Alsó Nyárádról, amennyiben egy utcának a neve mai napig is Nyárádi sor”.

Pacsir: *Pacsir* (Sajószentpéter): „szűk útza”. Nyilván sok pacsirta volt arrafelé, ezért kapta ezt a nevet az utca.

Palóczy utca: *Palóczy útza* (Kádas útza) (Miskolc): „Múlt 1861-ben elhunyt Miskolczi volt képviselő az általánosan közszeretben és tiszteletben részesült Palóczy nevet megörökítendő rendelte el a' városi előljárárság ez utcát e' néven neveztetni. A' régiebb időben azonban ez utcát többnyire az ős gyökeres nemes Kádas család birván, kiknek utódai még most is élnek, e' névről neveztetett”.

Pap sor utca: *Pap sor útza* (Kistokaj): „a' hol pedig a' Pap és Tanító háza van”.

Papszer (alsó és felső): *Papszer* (Miskolc): „Ezen két útza királyi adományképpen III. Ferdinánd által adományoztatván a' miskolczi helv. hitvallású egyháznak, mint egyházi birtok nevét innen vette. Itt megjegyzendő, hogy ezen telkek feletti bíráskodást az egyház a' közelmúltban is gyakorolta”.

Patkány sor: *Patkány sor* (Miskolc): „Ez utca az Avas hegy északi oldalában van 's a' házak benne mint meg annyi patkány lyukak, a' régiebb időben a' hegy oldalába ásattak, ez utcában nevezetes természeti tünemény az, hogy ide a' Nap november 21-től január 21-ik soha nem sűt”.

Pecze köz: *Pecze köz* (Miskolc): „Ez utca mindkét oldalról a' Pecze által környezetetvén nevét onnan vette”.

Pengyom: *Pengyom* (Miskolc): „Gúnyneve ez utcának, a' város végén, apró hitvány házakból áll”. Hangfestő – ma már nem él – tájszó vált utcanévvé. Egyes utcanévadásban az ironia is szerepet játszott.

Piac utca (Miskolc): ld. Szécsényi utca! *Piatz útza* (Sajószentpéter): a piac felé vezető utca.

Piac: *Piarcz* (Cserépfalu): a község közepén levő térség.

Pince sor: *Pinczesor* (Cserépfalu): a Hór-patak bal oldalának déli része, ma is pincék vannak ott.

Pipis domb: *Pipis domb* (Miskolc): „Ez utca az itt tanyázó sok pipis madártól vette nevét”. A búbos pacsirta neve volt egykor pacsir.

Posta utca (alsó, felső): *Posta útza* (Miskolc): „Az ott lévő posta házról”.

Rozmaring utca: *Rozmaring útza* (Miskolc): „Gúnyneve e' még most is rondaság, büszkösödés tanyájául szolgáló utca köznek”.

Salétrom utca: *Salétrom útza* (Miskolc): „Az ott jelenben is meglévő salétrom főző helyiségtől vette nevét”.

Sörház utca: *Sörház útza* (Miskolc): „Az ott lévő Kir. Koronai serházról vette nevét”.

Sváb sor: *Sváb sor* (Miskolc): „Miskolcznak felső végén, a' Diós győr felé vezető országút mentében, nevét az ide telepített posztó szövő sváboktól, de ott jelenleg már sem svábok sem posztó szövés többé nem léteznek. 'S bár a' forradalom után a' falakra »Német sor« iratott, mégis a' nép ajkán a' sváb sor nevezet megmaradt”.

Széchenyi utca: *Szécsényi utca* (Miskolc): „Miskolcz város tanácsa az elhunyt Széchényi nevét megörökítendő a' közelmúltban határozta ez utcát e' néven nevezetni”.

Szeles: *Szeles* (Miskolc): „E' város részben levő utcák mint Miskolcz városát fedező völgyön kívül cső rész az északi szeleknek legjobban lévén kitéve, nevét innen vette”.

Szentpéteri kapu: *Szentpéteri kapu* (Miskolc): „Mivel erre viszen ki Miskolczból az országot Szentpéter fele, Gömör vármegyével erre tartatik fel a' közlekedés”.

Szepessy sor: *Szepessy sor* (Miskolc): „Ez utcát mint szántó földet a' Négyesi Szepessy család osztván ki házhelyekül nevét innen vette”.

Szirma utca: *Szirma útza* (Kistokaj): „mi után Szirma fele vezet”. *Szirma útca* (alsó és felső) (Miskolc): „Szirma községébe vezető úttól vette nevét”.

Temető alja: *Temető allja* (Miskolc): „Ez utcának északi részén lévő temetőről vette nevét”.

Templom utca: *Templom Utta* (Sajópetri): „a templomnak és Párochianak épületjeiről”.

Tetemvár: *Tetemvár* (Miskolc): „A' régibb századokban e' hely temetőül szolgáló lévén az ott még most is itt ott létező holt tetemekről vette nevét”.

Tizenhárom város utca: *Tizenhárom város útca* (Miskolc): „Hajdan apró tizedekre lévén felosztva a' város, ezen utcát a' 13-ik sorszám érte”.

Torma utca: *Torma utta* (Emőd): „nevét onnan vette hogy még máig is ott igen sok torma terem vadon”.

Torony alja (alsó és felső): *Toronyallja* (Miskolc): „A miskolczi helv: hitvallású egyház óskori toronyának alljában fekvén innen nevezetett így”.

Tót utca: *Tót útca* (Miskolc): „A' múlt század vége felé a' felföldségről Miskolczra leszármazott és itt megtelepedett szláv atyafiakról vette nevezetét”.

Töltés utca: *Töltés Útza* (Ónod): „mely Sajó-Ládtól Poga felé a' városon végig megyen”.

Tyúk utca: *Tyuk utca* (Cserépfalu): a lejegyző eufémiából írta a Tyúkszar utca helyett. Szélső utca.

Új sor: *Új sor* (Cserépfalu): a Hór-patak bal oldalán létesült utca, ma Belsősor a népi neve.

Újváros (kis és nagy): *Újváros* (Miskolc): „Ez útca, melynek keleti része még a' múlt század 7-ik tizedében mint posványos hely apróbb tavakkal bővelkedett lakásúl házhely számra felosztván nevét innen vette. Megjegyzendő, hogy a' belvárosban ez útca bir legszélesebb illezőleg legegyszerűsebb vonallal”.

Urak utcája: *Urak utcája* (Miskolc): „Ezen útca a' múlt században Miskolcz városnak legszebb utcáját képezvén, az általánosan terjedelmesebb birtokú uraktól lakatott, a' mint jelenleg is több urasági házakkal díszlik”.

Vár arkai utca: *Várarkai útta* (Ónod): „a vár mellett”.

Vászonfehérítő utca: *Vászon fehérítő útca* (Miskolc): „Ez útca a' Szinva folyam mellett Miskolcz városa nyugoti oldala felső részén esvén a' még jelenleg is vászon fehérítésből élő laktulajdonosokról vette nevét”.

Vég utca: *Vég útta* (Ónod): „mely az Ónodi (:Vég:) vártól a' városon keresztül Hejő-Keresztornak megyen”.

Vereshíd utca: *Vereshid útca* (Miskolc): a Kazinczy utca régebbi neve.

Vízköz utca: *Vízköz útca* (Miskolc): „A' Szinva folyó ez utcát két ágban övedzvén körül nevét innen vette”.

Völgy utca: *Völgy útta* (Ónod): „lapályos hely”.

Zagit: *Zagit* (Sajószentpéter): „szűk útta”. Eredetét nem sikerült felderíteni.

Zöld kert utca: *Zöldkert útca* (Miskolc): „Ezen utcácska a' végiben lévő kerttől vette nevezetét”.

Zsolcai kapu: *Zsolczai kapu* (Miskolc): „Miskolcznak alsó végén, mivel arra viszen ki az országot Zsolca felé, a' vasúti indóházhoz erre történik a' közlekedés”.

Három kivételével (*Kazinczy, Palóczy, Széchenyi utca*) valamennyi természetes úton keletkezett. Ez annyit is jelent, hogy az ember (az elnevező) és a táj (az elnevezett) teljes összhangban van egymással. Az elnevezések alapjaként több tényező játszhatott szerepet. Az ún. irányutcák, amelyek valamely helységbe vagy külterületre vezetnek, érdekes nyelvi megformálást mutatnak: *Mező utca, Szirma utca; Csabai kapu, Kondói sor; Hutás utca* stb. Meghatározó lehet az elhelyezkedés: *Alsó vég, Fő utca, Hátmeg utca* stb. Fekhet az az utca természetes (*Forrás völgy, Kőporos, Pece köz* stb.) vagy mesterséges (*Boldogasszony utca, Harangláb utca, Malom sor* stb.) mellett. Személyek is meghatározhatják az utcanevadást: a régi földtulajdonos (*Bagaméri sor, Fábián utca, Szepessy sor* stb.), az ott lakó családok (*Czikó utca, Jakab sor, Kósik sor* stb.), az odatelepült~telepített népcsoportok: *Nyárádi sor, Sváb sor, Tót utca* stb.), az ott lakók foglalkozása, mestersége (*Fazekas utca, Kenő utca, Vászongféhéritő utca* stb.). Eseményekhez is kötődhetnek az utcanevek: *Búza piac, Nyakvágó*, az utca minőségét is meghatározhatják: *Köves út, Kutyaszorító utca, Nagy út*). Állat- és növénynevek is szerepet játszhatnak: *Pacsir, Patkány sor, Pipis domb; Fűzes utca, Gyöngyvirág utca, Meggyes alja*). A népi humor sem hiányozhat: *Cankó utca, Hatrongyos, Pengyom, Rozmaring utca*.

Nagyjából hasonló tendenciákat figyelhetünk meg a 19. század középső harmadában az ország más megyéiben is. Elkezdődött – legalábbis a városokban – az utcanevek rendezése. Ez a folyamat többnyire a millennium idejére fejeződött be, és aránytalanul megnőtt a személyekről elnevezett utcák száma. Sajnos, ez a gyakorlat a 20. században is folytatódott.

IRODALOM

Marjalaki Kiss Lajos

1987 Történeti tanulmányok. Miskolci várostörténeti tanulmányok I. Miskolc

Mizser Lajos

2003 Régi belterületi nevek Zemplén megyében. Széphalom 13. 229–231. Sátoraljaújhely

2004 Régi utcanevek Szatmárban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XXXIX, 20–24. Nyíregyháza

Szabó T. Attila

1970 Anyanyelvünk életéből. Bukarest. Kriterion Kiadó

Tóth Péter

1988 Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Documentatio Borsodiensis 5. Miskolc

NÉHÁNY ADALÉK TOKAJ GAZDASÁGI, TÁRSADALMI ÉLETÉHEZ (1850–1950)

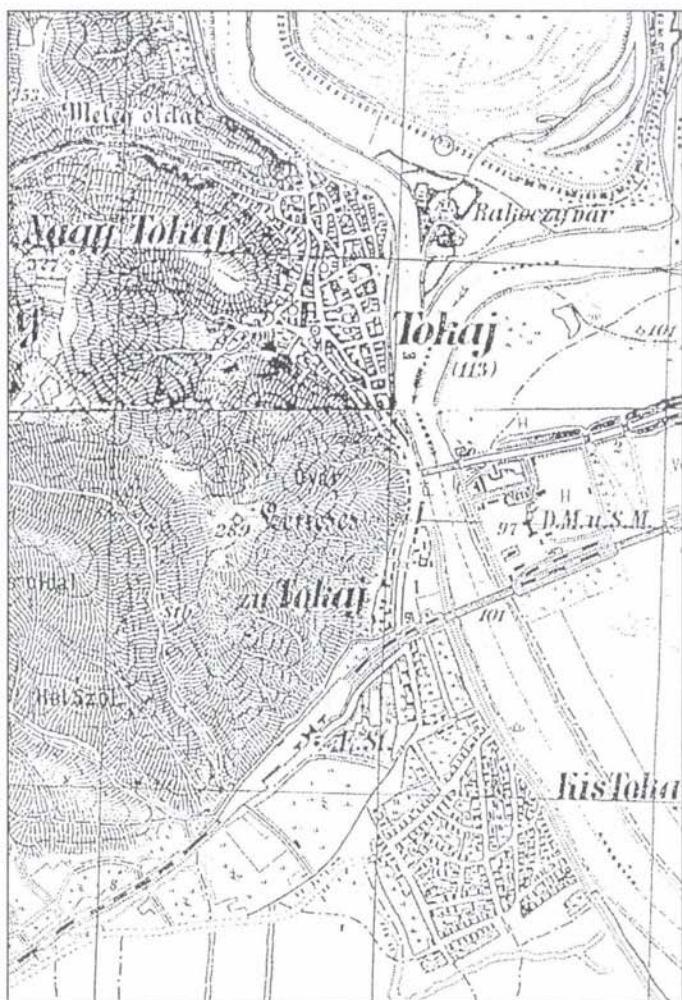
BOROS LÁSZLÓ

Tokaj világhírű hely, az egész földkerekségen ismerik. Nem kevés helyen nagy városnak gondolják. Számos történeti és földrajzi tanulmányban kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően írják le borának jóságát, sőt kitűnőségét, a település hínevét. A szőlő- és bortermelésre kiválóan alkalmas Kopasz-hegy, a vízi közlekedést lehetővé tevő Tisza és a Bodrog folyók jelenléte, a 2,8 km-re összeszűkült ártér (kedvező folyami átkelőhely), jó hadászati védetősége (vára, a folyók holtágai, vizenyős, mocsaras árterei) mind hozzájárultak, hogy évszázadokon keresztül ténylegesen kedvező volt a földrajzi helyzete. Azonban az iparosodás, a városfejlődés folyamatában nem tudott előrelépni, mert ami addig előnyös, elegendő volt, az a 19. század közepétől a fejlődés térbeli akadályául szolgált. A hegy és a két folyó közé szorított településen nem volt (s ma sincs) elegendő hely az urbanizációs folyamatok (nagyobb ipar- és lakótelepek) számára (1–3 ábra). Így megmaradt ötezer lakosú világhírű kisvárosnak.

Tokaj gazdasági életének vázlatos áttekintése (1850–1950)

Tokaj a kapitalista településfejlődési időszak kezdetére felemás adottságokkal érkezett. Mezővárosias fejlődése továbbra is szűk piackörzetének központjává tette. Forgalmi energiái – átkelőhely, a folyóvízi-szárazföldi szállítás átrakóhelye, vásárvonal – továbbra is fennálltak. A 19. század közepén rövid időre úgy tűnt, hogy Tokaj a kapitalista városfejlődés útjára tud lépni. Az egyre jelentékenyebbé váló gőzhajóforgalom északi végpontja volt, hajózási ügynökség is alakult Tokajban. A Tiszán továbbra is érkeztek a máramarosi sószállítmányok és a fa. Sőt a Bodrogon is úsztattak felső-zempléni fát. Korán (1859-ben) vasúthoz jutott. A kornak megfelelő stílusú, impozáns vasútállomást (1. kép) építettek (amit sajnálatos módon másfél évtizede lebontottak, illetve átalakítottak), s elkészült a Tiszát átívelő vasúti híd.

Nagy fakereskedések alakultak, a nagykereskedelem is újra megtelepült Tokajban. Az 1870-es években megjelentek az első ipari üzemek. A folyószabályozásokhoz, vasúti töltésekhez, utak építéséhez nagy mennyiségű kőre volt szükség, ezért sorra nyíltak a Tokaji-hegy oldalában az andezit (piroxéndacit) kőbányák. Azonban az ország közlekedés-földrajzi képét átrajzoló vasútépítések végeredményben mostohán bántak Tokajjal; a környék vasúti csomópontjává Szerencs vált, s a vasúthálózat kiépítése nyomán a tiszai hajózás is csakhamar háttérbe szorult, az átkelőhely szerepe gyengült. Pedig 1848-ban állandó, stabil fahíd épült a Tiszán, amely egy év után leégett, de 1852-ben újjáépítették. A millennium évében (1896) pedig felavatták Tokaj első vasból készült, Erzsébet királynőről elnevezett impozáns közúti hídját (2. kép), felgyorsítva ezzel az Északi-hegyvidék, a Felvidék és az Alföld közötti országúti forgalmat. 1919-ben a román csapatok felrobbantották, de 1921-ben újjáépítették, s szolgálta az egyre növekvő közúti forgalmat egészen

1. ábra. Tokaj az 1860-as évek elején

1944 őszéig, amikor is a visszavonuló német katonák robbantották fel. Eredeti formáját később már nem nyerte vissza.¹

Károsan érintette Tokaj 19. századi fejlődését a tőkehiány. A borkereskedelemről származó kereskedelmi tőke túlnyomó többsége „idegenek” – földesurak, kamara, görög kereskedők stb. – kezén halmozódott fel.² Így a 19. század végén meginduló iparosítás csak kisüzemeket hozott létre Tokajban, amelyekben elsősorban a helyi termékeket dolgozták fel, s többnyire csak szűk, helyi piacra termeltek. A borértékesítés nehézségeit kívánták csökkenteni az 1890-ben létesített Első Tokaji Konyakgyár Rt-vel. Az 50–60 munkással dolgozó üzem külföldre is szállította készítményeit. Az 1887-ben alapított

1 Zelenák István szóbeli közlése.

2 Berényi I., 1980. 29.

2. ábra. Tokaj északi része és a Bodrogzug a II. katonai felmérés szerint

Hengermalom, az ecetgyár (1874), a rövid ideig működő likőr-, paplan- és szappangyár szintén a helyi, illetve a belső piacra termelt.

A kiegyezés után fellendülő faipar a tiszai fausztatásra épült. A gyufagyár és a fűrészüzem lett Tokaj két legjelentősebb ipari létesítménye. A gyufagyár részben Kárpátaljáról a Tiszán úsztatott fából, részben Lengyelországból hozott gyufaszálakat használt fel, s hagyományos módon állította elő termékeit. Grósz Vilmos az 1912-ben leállított üzemet 1917-ben újjászervezte: előbb 43, később 80–90 főnyi, többségében női munkaerővel a gépesített gyár napi 180 ezer doboz és tasak kénes és „svéd” gyufát állított elő. A nagy gazdasági világválság idején a gyufagyár sem bírta a világpiacon kibontakozó konkurenciaharcot. 1929-ben Grósz Vilmos kénytelen volt átadni az üzemét a Szikra Magyar Gyűjtőgyár Rt. budapesti cégének, amely a gyárat 1930–1931-ben felszámolta, a munkásokat szélnek eresztette.³

A kőbányászat adta a húszas években a legtöbb munkaalkalmat Tokaj lakóinak. A Folyammérnöki Hivatal a mederszabályozási és partvédelmi munkálatokhoz szükséges követ az 1923-ban megnyitott, a Bodroghoz közeli Patkó-kőbányából (3. kép) biztosította, ahol előbb 20 főt, később 100–150 bányászt foglalkoztattak. A kő iránti növekvő kereslet hatására az 1920-as években Reökh István megnyitotta a Hubertus bányát, ahonnan előbb szekereken szállították a vasútállomásra a követ. 1927-ben siklót építet-

3 Zelenák I., 1995. 158.; A Sátoraljaújhegyi Pénzügyigazgatóság iratai. Boros L., Tokaj ipara (kézirat).

3. ábra. A déli városrész (Kistokaj) környéke a 20. század első felében

tek, s csilléken továbbították a vagonokhoz az andezitet.⁴ A Tarmak-kőbányából előbb szekereken, a 30-as évektől drótkötélpályán szállították a vasútállomásra az építőkövet. A Patkó-kőbányában útburkoló kockaköveket is faragtak a ritzerek.

A kisüzemek mellett a 19–20. század fordulóján mintegy száz kisiparos dolgozott a városban. A segédekkel számuk meghaladta a félezeret (1. táblázat).

1. táblázat. Tokaj kézműveseinek szakmai tagozódása 1900 és 1910 között

Szakma művelői	1900	1910
Kovács	13	14
Lakatos	4	19

4 Uo.

Szakma művelői	1900	1910
Egyéb vas- és fémipar	10	17
Gép- és hajógyártás	18	13
Kő-, föld-, agyagipar	32	68
Fazekas	0	2
Asztalos	35	36
Egyéb faipar	27	31
Bőr-, sörite-, szőr	7	1
Fonó-, szövőipar	10	7
Szabó	64	97
Csizmadia, cipész	74	98
Egyéb ruházat	30	34
Fotóipar	1	4
Sokszorosító műhely	0	3
Malomipar	5	0
Sütőipar	9	5
Hentes, mészáros	19	18
Egyéb élelmiszeripar	22	26
Vegyészeti ipar	17	29
Kőműves	31	28
Ács	19	16
Egyéb építőipar	33	31
Iparral mellékesen foglalkozó férfi	28	9
nő	33	24
Mindösszesen	541	630

A kézművesek jobbára segéd nélkül, vagy egy-három segéddel dolgoztak (2. táblázat). Ezek a kézművesműhelyek nem gépekkel dolgoztak, hanem manufaktúraként, kézi erővel. Azonban az 1872-ben eltörölt céhrendszer hatására a segédeknek már nem kellett „remekművet” készíteni ahhoz, hogy mesterré válhassanak.

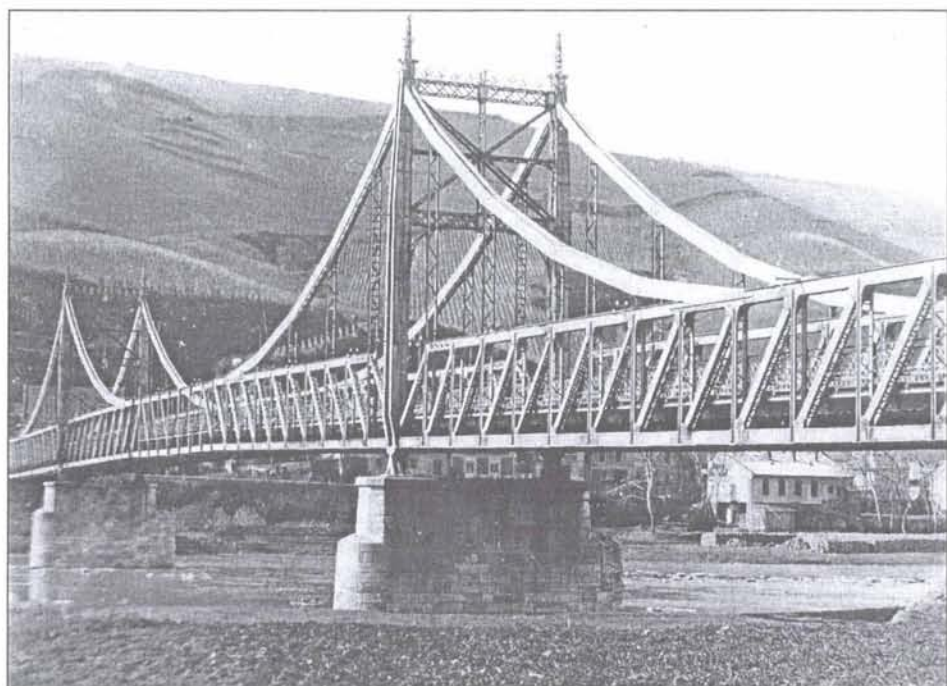
2. táblázat. Tokaj kézművesműhelyei a dualizmus végén⁵

Kézművesműhely	1900	1910	1920
Segéd nélkül	145	150	182
Egy segéddel	47	50	–
Két segéddel	32	26	–
Három-öt segéddel	13	29	87
Hat-tíz segéddel	5	10	–
Tizenegy-húsz segéddel	0	1	–
Húsznál több segéddel	1	2	1
Összesen	243	268	270

5 Takács P., 1995. 285.

1. kép. Tokaj 19. század közepén épült vasútállomása

2. kép. Az 1896-ban épült Erzébet királyné közüti Tisza-híd

Fényes Elek 1847-ben említést tesz a hegyaljai kölelőhelyekről, kőbányákról. Az útépítésre, folyópartvédelemre használt andezitek ekkor már vízen is szállították. 1845-ben

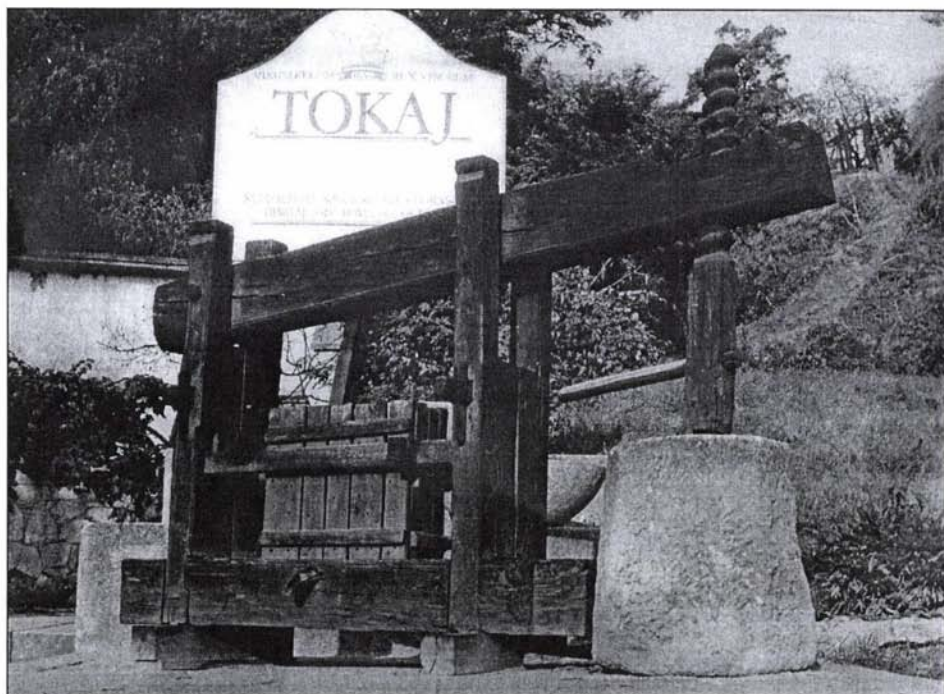
3. kép. A Patkó kőbánya. A kép felső részében már a Tarnak bánya látható

gróf Széchenyi István gőzhajóval érkezett Sárospatakra. Tíz hónappal később, 1846 júliusában a Pannónia gőzessel Tokajban tett látogatást. Hatására a 19. század második és a 20. század első felében egyre több követ szállítottak a gőzhajók által vontatott uszályokon. A Szatmár nevű gőzvontató és a hozzá tartozó uszályok 1904 és 1911 között átlagosan évi 167 üzennapot dolgoztak. A Sátoraljaújhelyi Folyammérnöki Hivatal évente átlagosan 40 ezer m³ andezitet szállított hajóval a tokaji kőbányákból. A Tiszán és a Bodrogon a legmodernebb hajóparkkal az M. F. T. R rendelkezett. Hajói (pl. az 1910-ben épült, 120–120 LE-s, lapátkerekes „Ipoly”, a „Csaba”, a „Tahi” valamint a „Vásárhelyi”) főként tokaji követ szállítottak a Közép- és Alsó-Tiszavidékre. A magánvállalkozók sokféle árut, így követ, fát, cukorrépát, gabonát, lent, almát, bort fuvaroztak. Két legnagyobb hajójuk a 250–250 tonnás „Maros” és „Katica” nevű fedeles fahajó volt.

A sátoraljaújhelyi Zemplén Vármegyei Levéltárban őrzött okirat szerint 1930-ban Tokajban hajózási társaság alakult kőszállításra: „Alulírott, Szász Géza szállító és Binét Jenő kőbánya-tulajdonos tokaji lakosok tisztelettel bejelentjük, miszerint Tokaj szék- és telephellyel Tiszai Gőzhajózási Vállalat Szász Géza társa közös cég alatt közkereseti társaságot létesítünk és az A. pont alatt csatolt igazolvány alapján e közkereseti társaság a Tisza és mellékfolyóin áruknak vízi fuvarozásával foglalkozik.”⁶ A tiszai hajópark nagy részét 1944-ben a németek elsüllyesztették, s csak a 40-es évek második felében emelték ki a hullámsírból és építették újjá.

Tokaj mezőgazdaságában a 19. század második felében is a szőlő- és bortermelés, és az ehhez kapcsolódó borkereskedelem állt vezető helyen. A Tisza szabályozása, az árvízvédelmi töltések megépítése előtt a gyakori vízelöntések miatt nem volt szántóföld a település határában. A vízjárta területeket rét és legelő formájában az állattenyésztés, főként a szarvasmarhatartás hasznosította. Ezen ágazat nemcsak húst és tejet szolgáltatott a lakosság számára, hanem trágyát is biztosított a szőlőültetvényeknek.

6 Zemplén Megyei Levéltár; Boros L., 1996. 53.

4. kép. „Bálványos” szőlőprés a 18–19. századból

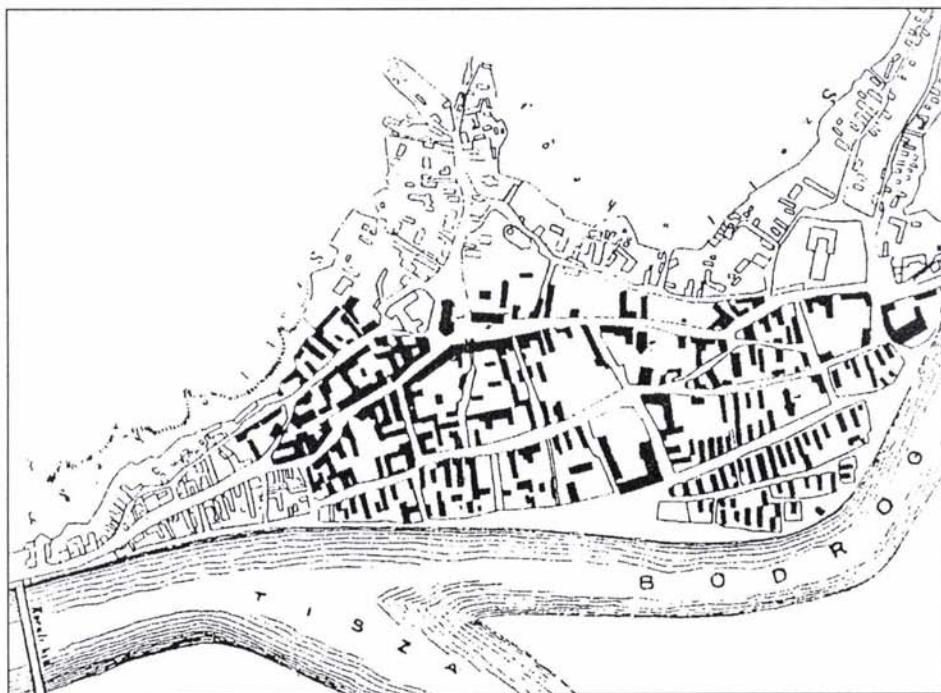
A 19. század második felében a tokaji borok értékesítése gyakorta komoly gondokkal küzdött. A bajokat tetézte a század végén pusztító filoxéravész, amely ha a lösszel borított Tokaji-hegyen nem is volt olyan mértékű, mint a Hegyalja más részein, hatása megrázó erejű volt. Harmadára csökkentették a szőlőtermő terület nagyságát, a termés mennyiségét.

1904-ben a község határa 4821 kh volt, amelyből a szőlő 832 kh, a szántó 1033 kh, a rét 771 kh, a legelő 1202 kh, a kert 124 kh, művelés alól kivont (parlag, bozót) 732 kh. 1941-ben a község területe 4896 kh (= 2790 hektár). Ebből szántó 1041 kh (= 616 ha), kert 126 kh (= 72 ha), rét 768 (= 438 ha), szőlő 823 kh (= 469 ha), legelő 1204 kh (686 ha), nádas 28 kh (= 16 ha), erdő, sarjerdő 71 kh (= 40 ha), művelés alól kivont (parlag, bozót) 761 kh (= 734 ha).

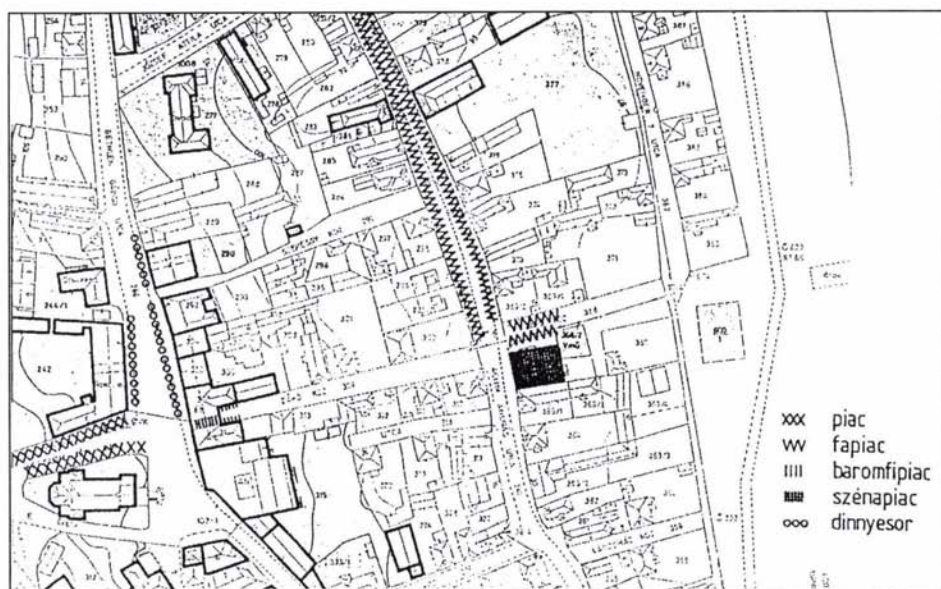
Az állatállomány alakulása 1944-ben: szarvasmarha 435, sertés 913, ló 235, juh 85 darab.

Az 1880-as, 1890-es években pusztító filoxéravész (szőlőgyökértetű) után (közben) még egy nagy elemi csapás érte Tokajt: az 1890-es nagy tűzvész, melynek során leégett Tokaj („Nagytokaj”) nyugati (hegy felőli) és déli része (4. ábra). Bár a középkori eredetű római katolikus templom nem égett le, mégis, helyére 1912-ben Zóbel Lajos budapesti műszaki főtanácsos terve szerint 170 ezer koronáért impozáns neoromán stílusú templomot építettek (5. kép). Környéke, a központ (amelyben jórészt a dualizmus korában épített földszintes és egyemeletes lakó- és kereskedőházak sorakoznak) a 19 és 20. században is a kereskedelem, a bolthálózat színhelye volt, s ma is az (üzleti negyed). Hosszú évtizedeken keresztül itt voltak a piacok (külön élelmiszer, élő baromfi, dinnye, fa, széna –

4. ábra. Tokaj az 1890-es tűzvész után. A városrész hegy felőli nyugati és déli részei (a világossal jelzett lakóépületek) lettek a tűz martalécai (Benedek Pál egykori rajza)

5. ábra. A szakosodott piacok elhelyezkedése az 1940-es, 1950-es években

5. ábra). Ezeken a szakosodott piacokon az 1950-es évek végéig 6–8 település lakói kínálták portékáikat. Tiszaladányból, Tiszatardosról, Rakamazról, Tiszanagyfaluból, Timárról, Szabolcsból tejet, tejterméket, zöldségfélét, élő baromfit, gyümölcsöt, Erdőbényéről, Erdőhorvátiból, Háromhutáról fát, Nagycserkeszről, Rakamazról dinnyét, Zalkodról szénát hoztak a tokaji piacra hetente öt-hat alkalommal.

Az üzletek nagyobb hányada szakosított (vas-műszaki, textil, ruházati, rövidáru, cipő, háztartási (vegyi, gyógyszerár), részben vegyes élelmiszer (szatócs). Itt volt a bank, a vendégfogadó (Arany Sas), az orvosi rendelő.

Tokaj 6–10 környékbeli településnek volt állandó kiskereskedelmi központja (az említett piacozófalvakon kívül ide jártak iparcikket vásárolni Bodrogkeresztúrból, Bodrogkisfaludból, Taktabájról, Csobajról és részben Tarcáról). Állat- és kirakodóvásárait 40–50 km-es körzetből keresték fel.

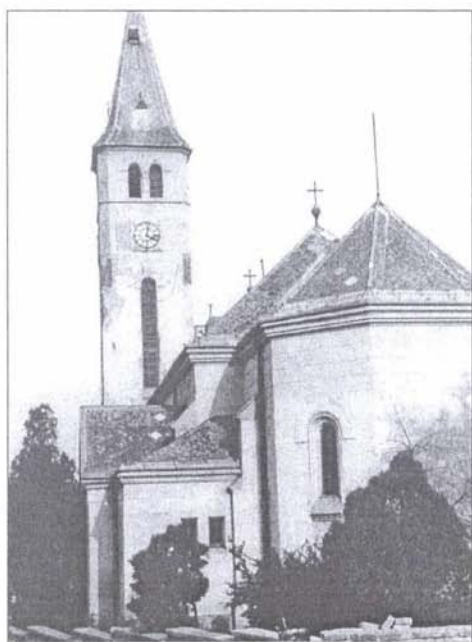
Tokaj társadalmi élete

A sokáig mezővárosi jogállású Tokaj lakossága már a 18–19. században is a szőlő- és bortermelés mellett egyre nagyobb arányban foglalkozott iparral, kereskedelemmel, s igazgatási funkcióit is ellátták. Már a 19. század második felében jelentős számú köztisztviselő élt a városban. Tokaj 1917-ig kiterjedt nagyságú járás székhelye volt. Hozzá tartozott Tarcál, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Szegi, Szegilong, Erdőbénye, Olaszliszka, Tolcsva, Vámosújfalú, Erdőhorváti, Háromhuta, Komlóska, Bodrogolaszi, Bodrogzsádány és Sára. 1917-ben az utóbbi nyolc községet az akkor megalakuló sáropataki járáshoz csatolták.⁷

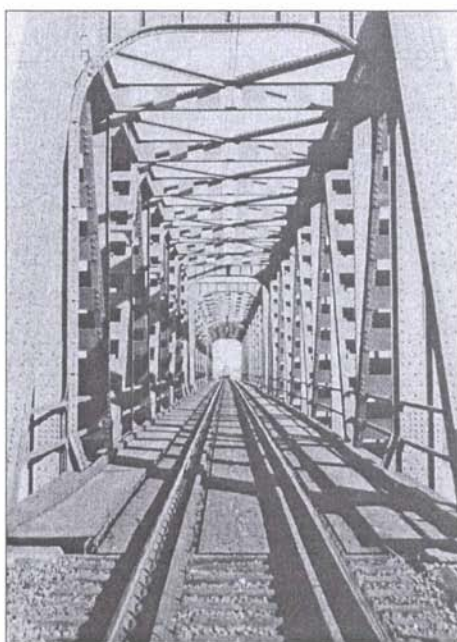
Tokaj népessége a kis számához viszonyítva elég jelentős ingadozásokat mutatott a vizsgált évszázad alatt: 1870-ben 5012, 1880-ban 4479, 1890-ben 4815, 1900-ban 5110, 1910-ben 5105, 1920-ban 5073, 1930-ban 5844, 1941-ben 5903, 1949-ben 5074 fő. Az 1880. évi népességcsökkenést az Észak-Magyarországon akkor pusztító kolerajárvány, néhány évvel később a szőlőállomány pusztulása (filoxéravész), s a nyomában járó elvándorlás okozta. A századfordulóra már valamivel meghaladta az 1870. évit, mivel a szőlőállományt lassan újratelepítették, és a gazdaság tőkés fejlődése is megindult. Az első világháború nem csökkentette jelentősen a lakosságszámot, s így a trianoni békediktátum utáni betelepítések és a nagy világválság utáni fellendülés következtében Tokaj lakossága megnőtt. A népességcsökkenés 1944-ben kezdődött, amikor több mint 900 zsidó lakost hurcoltak el. Nem sokkal később az oroszok több száz tokaji nőt és férfit vittek el a Szovjetunióba, kiknek többsége soha nem tért haza. A népesség csökkenése hatására a születések száma is visszaesett, ami a lakosság további fogyását eredményezte. A második világháború után szűkült az ipari munkahelyek száma, visszaesett a szőlő- és bortermelés, aminek eredményeképpen 1949–1959 között 238 fős vándorlási veszteség érte a községet. 1952-ben megszüntették a tokaji járást, beolvastották a szerencsibe. Megszűnt Tokaj közigazgatási központi szerepköre, a járási hivatalok tisztviselői elköltöztek a településről. Tokaj elvesztette értelmiségi foglalkozású lakóinak majdnem felét.

---

⁷ Mosolygó J., 1930. 58–59.

5. kép. Az 1912-ben épült neoromán stílusú római katolikus templom

6. kép. Az 1948-ban újjáépített vasúti Tisza-híd

Tokaj polgárainak lakókörnyezete

Tokaj a vizsgált időszakban – a természeti (árvíz, tűzvész, filoxéra) és a gazdasági helyzetétől függően – hol gyorsabb, hol lassúbb fejlődésen ment keresztül. A 19. század második felében és a 20. század első felében a község lakóépületei megújultak, korszerűsödtek. A lakóházak mellett új üzletek, hivatalok, iskolák, templomok (1890-ben új zsinagóga, 1912-ben római katolikus) épült. 1900-ban 736, 1920-ban 762 lakóházat írtak össze (3. táblázat).

3. táblázat. A lakóházak számának alakulása 1900–1920 között⁸

Lakóházak	1900		1910		1920	
	db	%	db	%	db	%
Összes lakóház	736	100	730	100	762	100
Ebből						
Kő, vagy tégl	251	34,1	307	42,1	260	34,6
Kő vagy tégl alap + vályog	224	30,5	276	37,8	337	44,2
Vályog vagy sár	180	24,4	132	18,0	151	19,8
Fa vagy egyéb	81	11,0	15	2,1	11	1,4

8 Népszámlálás adatai alapján. Orsz. Magy. Kir. Stat. Hiv.

	db	%	db	%	db	%
A házak tetőzete						
Cserép, bádóg	68	9,3	217	29,7	372	48,8
Zsindely, deszka	519	70,5	440	60,3	329	43,2
Nád, zsúp	149	20,2	73	10,0	61	8,0

A 19–20. század fordulóján még sok volt a zsindely- és a nádtetős lakóház Tokajban. Ezért is volt katasztrofális az 1890-es tűzvész. Utána egyre többen alkalmazták a biztonságosabb cserép- és bádógtetőt. Bár az andezit nem ideális építőkö, mégis az alföldi településekhez képest magas volt a kő, vagy kő alapú lakóházak aránya. E tekintetben az 1920-as visszaesés a trianoni békediktátum (az ország 1918 végétől történő megcsontítása) idején, hatására történt szegény, vagy kevés vagyonnal rendelkező áttelepülők a drágább kő helyett olcsóbb vályoglakásokat tudtak csak építeni.

Tokaj lakossága 1850 és 1950 között fluktuált, cserélődött. Mind társadalmilag, mind etnikailag, mind vallásilag mobilnak mondható. 1880 és 1910 között a nemzetiségi lakosság, főleg a német és a szlovák népesség elhagyta Tokajt. Itt nem asszimilációról, hanem lakosságcsereéről volt szó. Megszűntek olyan funkciók, feladatkörök, foglalkozások, amelyek a német és szlovák lakosságot Tokajhoz kötötték, ezért eltávoztak. Különösen élénkítette a város népességének cserélődését a zsidók magyarányú bevándorlása. 1836-ban még mindössze 173 zsidó lakosa volt a településnek, 1880-ra számuk 1161-re növekedett. A lakosság cserélődéséről, a folyamatos fluktuációról árulkodik Tokaj népességének vallási megoszlása is (4. és 5. táblázat).

4. táblázat. Tokaj lakosságának anyanyelv szerinti összetétele⁹

Anyanyelv	1880	1910	1920	1930	1941
Magyar	3886	5047	5016	5785	5886
Német	171	33	26	29	5
Szlovák	199	16	16	15	3
Román	–	1	1	1	–
Ruszin	31	1	–	–	1
Szerb	2	2	–	–	1
Egyéb	49	7	12	14	6
Csecsemő	141	–	–	–	1
Összesen	4479	5105	5073	5844	5903

A település lakóinak 1880-ban 86,8%-a, 1941-ben 99,7%-a magyar anyanyelvű. A vallások közül a legtöbben a római katolikust követik: 1880-ban 38,4%, 1941-ben 45,2%. Ez utóbbi évben a reformátusok aránya 24,7%, a görög katolikusoké 13,8%, az izraelitáké 13,9% (5. táblázat).

⁹ Orsz. Magy. Kir. Stat. Hiv. és a KSH adatai alapján.

5. táblázat. Tokaj lakóinak vallási megoszlása¹⁰

Vallás	1880	1910	1920	1930	1941	%
Római katolikus	1734	2055	2079	2470	2655	45,2
Görög katolikus	401	638	677	819	812	13,8
Görögkeleti	10	2	9	9	14	0,2
Evangélikus	126	104	112	128	128	2,2
Református	986	1187	1264	1448	1453	24,7
Izraelita	1161	1119	930	959	816	13,9
Egyéb	1	–	1	11	–	–

Takács Péter a Magyar Statisztika Közlemények (MSK) új sorozata alapján közli a 19. század vége és a 20. század elejének foglalkozási struktúráját (6. táblázat). E szerint 1900-ban az 5110 összlakosságnak 36,3%-a, 1920-ban 5073 lakosnak 43,6%-a volt kereső. A mezőgazdasági őstermelők aránya 1900-ban 10,9%, 1920-ban 18,1%. A számok számottevő különbözete azt mutatja, hogy 1920-ra Tokaj kilábalt a filoxéravész okozta kataklizmából.

6. táblázat. A tokaji társadalom foglalkozási struktúrája a 19. század végén és a 20. század elején¹¹

Foglalkozás	1900	1910	1920
Összes népesség	5110	5105	5073
Ebből kereső	1853	2197	2213
Mezőgazdasági őstermelő	559	745	920
Ipari kereső	506	634	547
Kereskedelem és hitel	167	193	202
Közlekedés	88	131	120
Közszolgálat	122	142	146
Véderő	6	8	33
Napszámos	99	48	26
Házi cseléd	198	190	126
Nyugdíjas, tőkepénzes	–	–	66
Egyéb, ismeretlen	108	106	19

A 6. táblázat áttekintést nyújt Tokaj kereső rétegeiről a dualizmus utolsó évtizedeiből. Az őstermelők száma elég lendületesen növekszik, de az általunk vizsgált időszakban (1850–1950) a tokaji társadalom több mint fele más területen találta meg boldogulását, megélhetésének alapforrásait. Számban is többen vannak az iparból, közlekedésből, közszolgáltatásból, kereskedelemből élők.

¹⁰ Orsz. Magy. Kir. Stat. Hiv. alapján; Zelenák I. közlése.

¹¹ Takács P., 1995. 282.; A Magyar Statisztikai Közlemények megfelelő kötetei.

IRODALOM

Berényi István (szerk.)

1980 Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai. Akadémiai Kiadó. Budapest

Bencsik János–Orosz István (szerk.)

1995 Tokaj várostörténeti tanulmányok, I–II. Tokaj

Boros László

1977 Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. Acta Academiae Pedagogiensis Nyíregyháziensis 7. 52–72. Nyíregyháza

1996 A Bodrog és környéke. Tokaj–Nyíregyháza

1997 Tokaj és környéke. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 4. Tokaj–Nyíregyháza

Frisnyák Sándor

1990 Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó. Budapest

Korompay Katalin

1989 Tokaj a 18–19. század fordulóján. Archív tervek üzenete a múltból holnapot építő mának. Tokaj és Hegyalja I. 162–173. Miskolc

Mosolygó József (szerk.)

1930 Tokaj. Magyar Városok Monográfiája VII. Budapest

Takács Péter

1995 A polgárosodó kamarai mezőváros (Tokaj 1850–1918). Tokaj várostörténeti tanulmányok I. 271–301. Tokaj

Viga Gyula

1991 A javak cseréje az alföldi és észak-magyarországi tájak között. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 27. 313–319. Miskolc

Zelenák István

1995 Tokaj gazdasági-társadalmi helyzete a Horthy-korszakban. Tokaj várostörténeti tanulmányok II. 149–182. Tokaj

BODROGKÖZI VASUTAK

SISKA JÓZSEF

1846-ban adták át Magyarország első vasútvonalát Pest és Vác között. Az ország gazdasági életét jelentősen átalakító vaspályaépítés intenzív szakaszát az I. világháború kitörése zárta le. Szülőföldemen, a Bodroghözben az említett időszakban két különböző minőségű vasút létesült. Történetüket mutatom be.

A nagyvasút

A Magyar Északkeleti Vasút építésére az 1867-ben alakult magyar kormány az 1868. évi XIII. törvénycikkkel adta meg az engedélyt. A szükséges tőke biztosítására részvényt és kötvényt bocsátottak ki. Az Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Hajdú és Bihar megyéket érintő vonalakat, amelyeknek összes hosszúsága 580 km volt, szakaszosan adták át a vonatközlekedésnek.

1871-ben a Szerencs–Sátoraljaújhely, Debrecen–Szatmár, 1872-ben a Sátoraljaújhely–Legenyemihályi, Sátoraljaújhely–Csap–Ungvár, Csap–Királyháza, Szatmár–Máramarossziget, Nyíregyháza–Kisvárd, 1873-ban Kisvárd–Csap, Legenyemihályi–Kassa helységek között. A következő években újabbakat csatlakoztattak a meglévőkhöz. Az 1890. XXX. törvénycikk rendelkezése szerint a Társaság megszűnt és az üzemeltetést a Magyar Állam-Vasutak vette át.¹

A Bodroghöz érintő szakaszt 1871-ben kezdték építeni. A két évig tartó munkálatok sok bodroghözinek biztosítottak kenyeret. A nyomvonal kialakításában közreműködött két helyi főnemes, akik az országos politikában is kivették részüket ebben a korban. A perbenyiki Mailáth és a bélyi Sennyey család tagjairól van szó.²

A Sátoraljaújhely és Kassa felől vezetett pálya Szöllöske és Bodrogszerdahely közös határán felépített vasúti hídon jött át a Bodrogon. Az első tervek szerint Királyhelmece, a tájegység közigazgatási és kulturális központját is érintette volna, de ez meghiúsult. A városka fölött magasodó szigethegyen már századok óta intenzív szőlőművelés folyt, és a borok minőségének romlásától tartottak a helyi polgárok. A vasútvonal több kilométeres távolságban lévő szomszédos község: Perbenyik északi fertályán megy át.³ Bodrogszerdahelytől kelet felé haladva Szomotor, Nagygéres, Kisgéres, Perbenyik, Dobra, Bély, Ágcsernyő falvak lakosai élvezhették elsődlegesen a vasúti közlekedés előnyeit. Érdekességként jegyzem meg, hogy olyan birodalom, mint Kína, csak 1876-ban építette első vasútvonalát.⁴

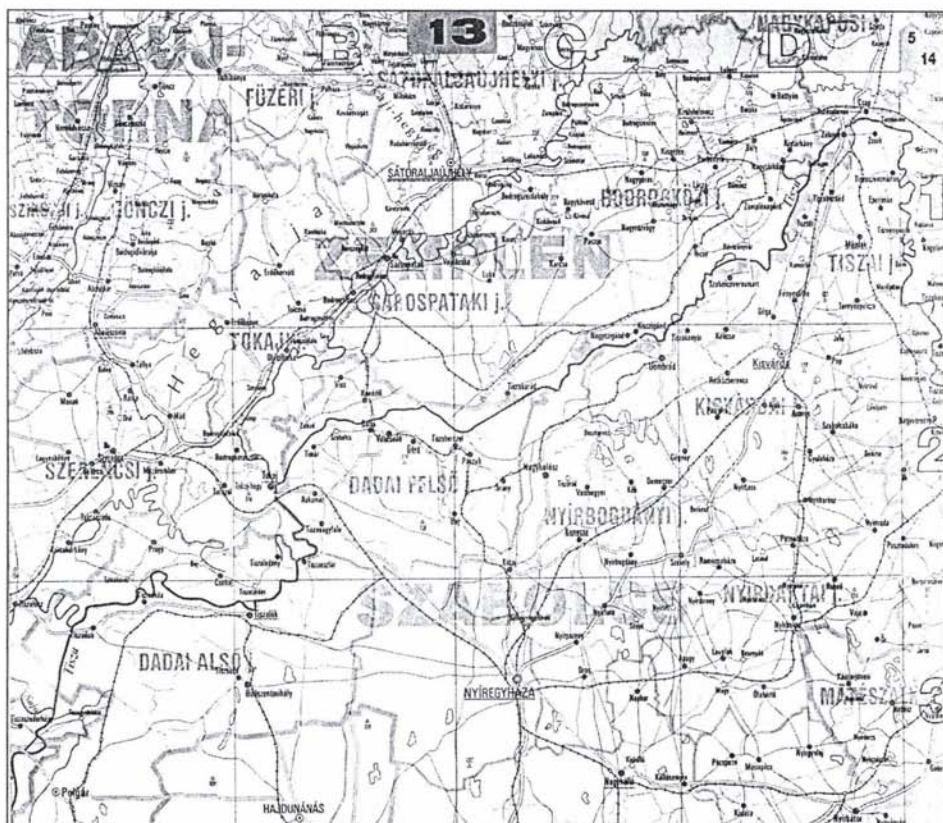
A vasút kitágította a horizontot. Könnyebben elérhetővé tette Sátoraljaújhelyt, Kassát, Ungvárt, mint felvevőpiacokat. A nagy és kisbirtokosok az előbb említett városoktól távolabbra is eljuttathatták fölös mezőgazdasági termelvényeiket, például a

1 Pallas nagy lexikona Budapest, 1894. VI. kötet, 493–494.

2 Bély krónikája. Dodek Jenő kézírata (18. oldal), HOM NA. 7231. I. kötet, 1936.

3 Péter I.–Molnár J., 1969. 17.; Dobek i. m.

4 Qi W., 1984.

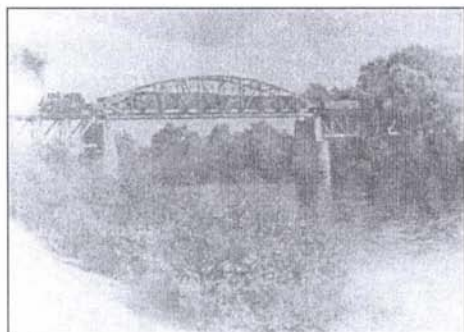
1. kép. Bodrogköz és környékének vasúthálózata 1914-ben

kevésbé termékeny Galíciába. Bodrogszerdahely, Szomotor, Nagygéres, Perbenyik, Bély állomásoknak nagy teherforgalmi vonzókörzete alakult ki, ahová szekerekkel szállították az árut. Egy 1895-ből származó adat szerint Perbenyik 12, Szomotor pedig 11 helység forgalmát bonyolította.⁵ A személyvonatokon kisebb mennyiségű friss zöldséget és gyümölcsöt vittek a szorgalmas bodrogközi asszonyok a környező városokba.

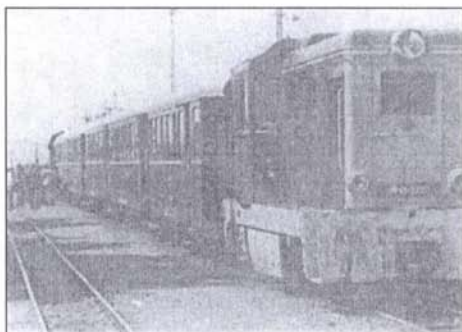
Az első világháború alatt megnőtt a vonal katonai jelentősége. Jarošláv Hašek: Svejki című örökbecsű művében is szerepel ez a tény. A hadi eseményekhez köthető egy szomorú esemény. 1916. november 8-án Bély állomáson vesztglő, sebesült katonákat szállító szerelvénybe a Csap felől érkező vonat, hibás váltóállítás miatt belement. Heten életüket veszítették és többen súlyosan megsérültek. Ez volt a vonalszakasz eddigi legnagyobb szerencsétlensége Magyarország trianoni körülmételését megelőzően.⁶ Az első világháború győztes hatalmai úgy húzták meg az ország északi választóvonalát, hogy Pozsonytól Kárpátaljáig az újonnan létrehozott állam, Csehszlovákia területén maradjon a XIX. században kiépített vasút. Így került a csehek kezére Kisújhely, ahol a kassai és a budapesti vonal egyesülve tart a Bodrogközbe, és onnan tovább Kárpátaljára.

⁵ Frisnyák Zs., 2002. 156.

⁶ Dobek i. m. 22.

2. kép. Gőzös vonatású szerelvény a bodroghalászi vasúti hidon az 1950-es években

3. kép. Személyszállító kisvasúti szerelvény az 1960-as években

1938. május 14-én a délelőtti órákban vitték a Szent Jobbot Ungvárra. Minden állomáson megálltak, hogy a lakosság megnézhesse a féltve őrzött ereklyét.⁷

1941-től újra a háború növelte meg a helyi vasút forgalmát. Az 1919-ben a cseh légiósok rongálta szerdahelyi vasúti hidat a Bodrogeközéből kivonuló német katonák 1944 novemberében felrobbantották. A német megszállókat követő orosz megszállók a környékben verbuvált munkaerő segítségével már december hónapban helyreállították a vasúti összeköttetést, mert fontos utánpótlási vonalnak számított. A közreműködőket aztán vagonokba rakták és meg sem álltak velük a donyecki bányavidék lágereiiig. 3–4 év múltával csak nagyon kevesen tértek vissza. Sokkal többen pusztultak el itt, mint a háború harcaiban.

Az 1947-es párizsi békeszerződés visszaállította az 1938 előtti határokat úgy, hogy az orosz Kárpátalját bekebelezte. Ágcsernyőig nyomult be a Felső-Bodrogeközbe. Ez tette lehetővé Tiszacseryő város születését: Záhonyhoz hasonlóan Dobra és Ágcsernyő között átrakó körzetet alakítottak ki. Az orosz vasút szélesebb, mint a mi normál nyomtávunk, ezért oda-vissza át kell pakolni a rakományt. Az 1990-ig tartó időszakban ezt főleg emberi erővel oldották meg. A gépesítés csak araszolva haladt előre. Ebben az időben 4000 ember dolgozott itt. 1990-ben a politikai változások az áruforgalom meredek visszaesését eredményezték. Az 1950-es években még a helyhatóságok nehezményezték, ha valaki a vasúton vállalt munkát a mezőgazdaság helyett. Most pedig mindössze 1500 embert tudnak alkalmazni a munkahellyel egyáltalán nem dúskáló vidéken.⁸ Az áruk jelentős része már konténerben érkezik a dobrai terminálba. 2008 májusában például Kínából jött egy szerelvény Dobrára. Elektromos alkatrészeket hozott csehországi összeszerelő üzemébe. A jelenlegi Fico-kormány tervei szerint az orosz nyomtávot fokozatosan Pozsonyig építenék ki. Megszüntetve a mostani munkalehetőséget is.⁹

A nagyvasúthoz Bodrogszerdahelyen csatlakozik normál nyomtávú ipari vágány. A kőbányából egykor keskeny nyomtávú kisvonaton szállítottak, akárcsak a bodrogszentesi kőfejtő és a nagygéresi kőfeldolgozó üzem között.¹⁰

7 Dobek i. m. II. kötet, 17. 1941.

8 Zsidai Péter: Karácsonyra aktivicsnit kérnek. Magyar Hírlap 2007. december 8. 23.

9 Simon László közlése.

10 Gece Ferenc közlése.

Gróf Mailáth József szorgalmas közbenjárásának köszönheti születését. Összefogott a Bodroghköz többi nagybirtokosával, báró 'Sennyey Pállal Bélyből, báró 'Sennyey Lajossal Pácínból, a Leleszi Prépostsággal és a Sárospataki Református Kollégiummal. 1905-ben alakították meg 'Sennyey Miklós cigándi nagybirtokos vezetésével a kisvasút megépítését kezdeményező bizottságot. A kereskedelmi miniszterhez felterjesztett kérelmüket 1906-ban és 1907-ben megismételték. A hatóságok akkor sem kapkodták el a dolgot, mert a születéshez hosszú, a romboláshoz minden korban rövid időre van szükség. Végül 1912. augusztus 3-án megszületett az engedély a Bodroghközi Gazdasági Vasút létesítésére. Az építés még az éven elindult. Egy év elteltével, 1913. augusztus 13-án már átadták a Királyhelmece–Cigánd közötti szakaszt, majd 1914. január 15-én a Cigánd–Sárospatak és az Elágazás–Kenézlő került sorra. Királyhelmece, a település északi részében, az Ágcsernyő–Sátoraljaújhely út mellett alakították ki a végállomást. Perbenyik, Dobra, Dámóc, Zemplénagárd, Órhegy, Monyha, Ricse, Budahomok, Cigánd, Erzsébetmajor, Határszél, Tiszacsermely, Józsefmajor, Tiszakarád, Györgyarló, Szophomok, Dorkó, Rózsás, Elágazás, Bodroghalász helységeken jutott el a hivatalosan Sárospatak–Átrakónak nevezett kisállomásra. Az Elágazástól a Tisza felé tartó szakasz Vilma-tanyát, Visst, Kenézlőt érintve érte el a folyó partját. Ipari kiágazása a Bodroghalászon üzemelő kőbányához vezetett, akárcsak a nagyvasút szárnyvonalai. A trianoni területablás miatt Királyhelmece és Zemplénagárd között megszűnt a közlekedés. Az utóbbi helyen hurokvágányt építettek ki, itt fordult meg a mozdony.

Több szakaszban és időpontban, 1924 és 1927 között adták át a Sárospatak–Átrakó és Pálháza közötti Hegyközi Kisvasutat. Így kialakult az összeköttetés Zemplén megye két, domborzatilag és gazdaságilag különböző része között.

A Tisza túloldalán már 1910. január 22-től üzemelt a Nyíregyházától induló kisvasút. 1930. október 22-re készült el a Kenézlő és Balsa közötti hídon átvezető szakasz. Így Szabolcs megye székhelyére is közvetlenül juthattak el a patakiak, újhelyiek, hegyköziek és bodrogzugiak. A többi bodroghközinek Elágazás állomáson kellett átszállni. A második világháború befejezése vetett véget ennek a lehetőségnek. A németek az összekötő hidat felrobbantották.¹¹

A kisvonat nyilván jóval óvatosabban, hosszabb menetidővel közlekedett, mint a nagyvonat. Ez a személyszállításnál okozott némi gondot, de a legnagyobb hófúvásban is folyamatosan járhatott, hiszen a mozdonyra tett hóeke megtisztította a pályát. A teherszállításnál hasznot hajtott, mert nagy mennyiségű árut tudott továbbítani. A szállítási költséget viszont növelte az átrakódás Sárospatakon a normál nyomközű vonatra.

1945 után kijavították a pálya és a felvételi épületek kárait. Utána nem sokat törődtek vele, csak a biztonságos közlekedéshez feltétlenül szükséges karbantartásokat végezték el, amelyet vasutasberkekben egyszerűsített korszerűsítésnek neveztek.

A teheráru-forgalom nagy része a helyben termelt gabonaféle, kukorica, cukorrépa volt. Minden állomáson rakodódepót képeztek ki, ahová a vonallal nem érintett községek is hordhatták termelvényeiket. A Futura Rt. például már az első világháború után kiépítette a kisvasút közelében a gabonafelvásárló tárházait. Mailáth József gróf a monyhái, a Leleszi Prépostság és a tiszacsermelyi vasútállomás mellett szeszgyárat üzemeltetett.

---

¹¹ *Hatalas Gy.*, 1994. 10–16.

4. kép.
A ricsei vasútállomás
1972-ben

Ezeket az államosítás után felszámolták, de a gabonátárolókat átvette a Terményforgalmi Vállalat.

Az 1960-as évek második felében különféle koncepciókat dolgoztak ki a pártállam kezdeményezésével a gazdasági élet reformálására. Ez érintette a közlekedést is. A gazdaságtalannak tartott kisvasutakat az egész országban halálra ítélték. Megyénkben először 1969-ben a Taktaharkány–Megyaszó közötti pályát számolták fel. 1975. november 7-én következett a Szerencs–Prügy közötti vonal.¹² A Megyei Forgalomszervezési Bizottság első nekifutásban a lakosságot méltánytalanul terhelő akciónak ítélte a Bodroghközi Kisvasutat felszámoló elképzelést. 1972. január 1-jétől egy évig vizsgálták a teher- és személyforgalmat, és 1972. december 18-án a MÁV Miskolci Igazgatóságán kimondták a verdiktet: az Elágazás–Zemplénagárd szakaszt 1976. december 31-én, a Kenézlő–Sáropatak–Füzérkomlós vonalat pedig 1980. december 31-én meg kell szüntetni. A megye vezetői nem értettek ezzel egyet. Ábrahám Kálmán közlekedési államtitkár 1975. május 14-én a sátoraljaújhelyi városi tanácsra összehívott eligazításon megerősítette, reklamálásnak helye nincs. A vasúti közlekedés megszűnése után rövid időn belül felszedték a síneket, nehogy hivatkozni lehessen a meglévő pályára, ha valakiknek eszükbe jutna az újraindítás.

A kisvasúthoz három, eddig soha meg nem valósult terv kapcsolódik. 1913-tól 1920-ig dédelgették azt a gondolatot, hogy Nagykaposig meghosszabbítják. Az impériumváltás ezt megghiúsította.¹³ A második világháború után felmerült az az elképzelés, hogy Zemplénagárd és Sátoraljaújhely között kellene megépíteni az új nyomvonalat. A meglévővel együtt jönne létre Alsó-Bodroghközben egy körvasút.¹⁴

A MÁV létrehozta leányvállalatát, a MÁVAUT-ot, és ezzel bonyolította le a személyforgalmat Dámóc és Sátoraljaújhely között. Az első rendszeres buszjáratot 1925-től vállalkozók üzemeltették Királyhelmece és a perbenyiki vasútállomás viszonylatában.

¹² Halas i. m. 35.

¹³ Péter–Molnár i. m. 19.

¹⁴ Bodroghköz jövőjéért. Zempléni Barátság című lap, 1946. április 26.

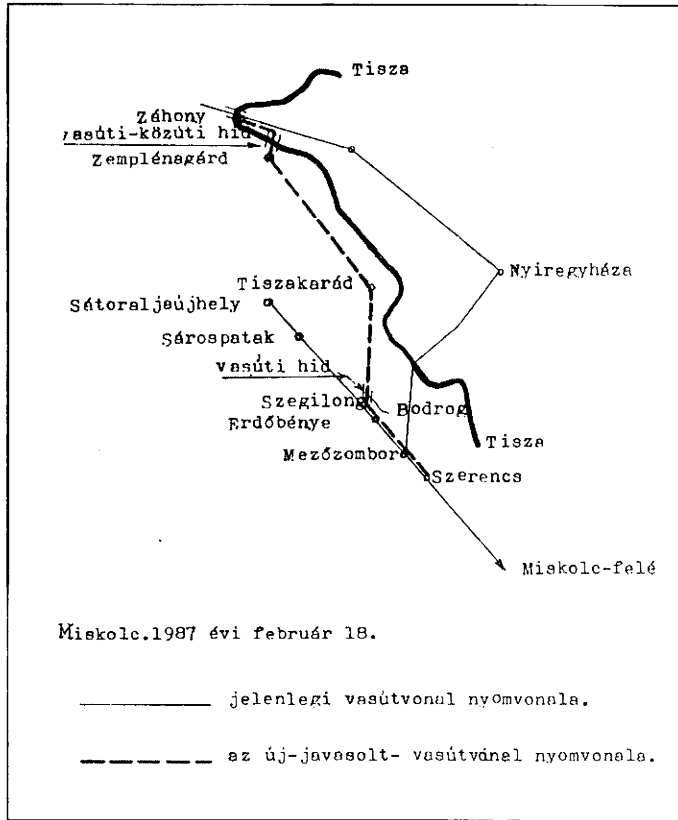
5. kép.
A Királyhelmec-Perbenyik vasútállomás központi épülete, 1997.
(HOM NA. 6746)

6. kép.
A tiszacsernői vasútállomás forgalmi épülete
(Fotó: Kopasz László, 2008.)

7. kép.
A tiszacsernői pályaudvar
(Fotó: Kopasz László, 2008.)

8. kép.
 Az alsó-bodrogi új
 vasútvonal terve
 1987-ből

Szlovákiában a Nemzeti Közlekedési Társaság, Magyarországon pedig a Volán végzi ezt a feladatot.¹⁵

Csajka István, nyugalmazott MÁV főtanácsos szervezésében összeült Miskolcon a Közlekedéstudományi Egyesület Seniorok Tanácsa 1989. április 7-én. Csajka István itt terjesztette elő elképzelését a bodrogi kisvasút pótlására. A kelet-nyugati forgalom útját, költségeit jelentősen csökkentené, ha Tuzsér és Zemplénagárd között hidat létesítenének. Normál nyomtávú, villamosított vasutat építenének Ricse, Cigánd, Tiszakarád, Viss érintésével. Egy új Bodrog-hídon Szegilongnál csatlakozna a már meglévő Szerencs-Sátoraljaújhely vonalhoz.¹⁶ Az elképzelésnek jelentős sajtóvisszhangja volt, azonban az illetékeseket egyáltalán nem hatotta meg az Alsó-Bodrogköz lakosságának egyre romló életszínvonala, amelyet a kisvasút felszámolása idézett elő.

¹⁵ Kopasz László közlése.

¹⁶ Csajka István: Javaslat normálnyomközű bodrogi vasút építésére. Közlekedéstudományi Egyesület kiadása, Miskolc, 1989.

IRODALOM

- Borovszky Samu* (szerk.)
1905 Zemplén vármegye. Budapest
- Csikvári Antal* (szerk.)
1940 Zemplén vármegye. Budapest
- Frisnyák Zsuzsa*
2002 Szekerezés a vasutakhoz. A magyarországi vasútállomások vonzáskörzetei,
1895. HOMÉvk. XLI. 147–170. Miskolc
- Gecse Ferenc–Resko Sándor*
1998 Bodrogszerdahely. A bodrogi közti nemesi falu. Komárom
- Halas György*
1994 Volt egyszer egy kisvasút. Miskolc
- Hogya Viktor*
2001 Ricse krónikája. Ricse
- Kováts Dániel*
2000 Zemplénagárd krónikája. Zemplénagárd
- Ladányi Miksa* (szerk.)
1933 Sárospatak és vidéke. Budapest
- Nagy Géza*
1999 A Bodrogi köz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája I–II. Sárospatak–
Karcsa
- Péter Imre–Molnár János* (szerk.)
1969 Királyhelmec 700 éve. Kassa–Királyhelmec
- Popik Nikolett*
2007 A kisvasutak idegenforgalmi szerepe Zemplénben és Szabolcsban. Széphalom
17., 313–318. Sátorajújhely
- Qi Wen*
1984 Kína. Peking
- Siska József*
2002 Bodrogi köz átkelőhelyek. HOMÉvk. XLI. 299–323. Miskolc
- Viga Gyula*
1996 Hármaskör határon. Miskolc
- Zentai László* (szerk.)
2000 Magyarország Közigazgatási Atlasza–1914. Pécs

A NÉPVISELETEK A NÉPRAJZTUDOMÁNY LÁTÓKÖRÉBEN

SZILÁGYI MIKLÓS

A Kárpát-medence egy-egy faluja, városa (egyszersmind etnikus kisközössége) egykor volt parasztviseletének olyan megidézése, amilyennel a kedves látogató ebben a látványtárban találkozik, minden apró részletében hiteles. Egy páratlan szorgalmú és áldozatkészségű magányűjtő által egybehordott, komoly önértékkel bíró öltözet-együttesek mindegyike azért készült eredetileg, hogy „valaki” viselje azt, s nem azért, hogy – stilizált színpadi kosztümként – emlékeztessen egy véglegesen a múltba tűnt világra.

A hitelesség kinyilvánítása ellenére mégis azzal kell kezdenie ennek a nagyközönség érdeklődő figyelmére számító szép és tanulságos – bízvást megfogalmazhatom: Magyarországon páratlan – látványosság szakmai értékelését-értelmezését magára vállaló néprajzkutatónak, hogy az egyszer-valamikor jellemző volt népi öltözékeknek ez a különös kavalkádja – így együttesen – *mégsem* a véglegesen a múltba tűnt paraszti világ – az egykori magyar „valóság” – pontos és hű tükörképe.

Hogyan is lehetne az a kiállító tér szűkös lehetőségeihez alkalmazkodni kénytelen válogatás? – fogalmazható meg azonnal a látvány eltervezőinek védelmében. Hisz a legmerészebb képzelettel sem álmodhatunk olyan monumentális „népünnepélyt”, ahová minden, a maga szépségével-különösségével dicsekedni akaró magyar (és nem magyar) falu-város elküldhetné egy-két képviselőjét, akik azután – a bemutatkozás szándékával – zárt sorokba rendeződve felsorakoznának, úgy ahogyan e kiállításon látható.

Hadd tegyem hát hozzá a fenti tagadáshoz: természetesen én sem egy „elképzelni is lehetetlen” népünnepély – tehát konstruált ál-valóság – szereplőiként tekintek ezekre a népviseletbe öltöztetett bábukra. De tartok attól, hogy a paraszti múlt titkaiba be nem avatott kiállítás-látogatót megtéveszti ez a pompázatos szépség. Ezért érzem szükségét, hogy megfogalmazzam mindazt, amiről a kíváncsi szemeknek felkínálkozó látvány csupán félreérthetően, pontatlanul, egyoldalúan *tud* informálni. (Hiszen mindazt, amit a szaktudomány tud az egykori paraszti életformáról, s ennek részeként a népviseletekről, nem is lehet belesűríteni egyetlen látványtárba...) Összefoglalom tehát röviden, hogy milyen viszonyban is van egymással a paraszti létforma mint „valóság”, és ez a „tükörként” felkínált tetszetős-látványos népviseleti bemutató!

Arra persze nincsen lehetősége annak, aki egy népviseleti kiállítás ajánlását fogalmazza, hogy a paraszti munkavégzés megannyi nehézségét-vesződségét és a cselekvési automatizmusok háttérében meghúzódó sokrétű tapasztalati és az ösöktől megörökölt hagyományos tudást részletesen megidézze. Pedig a paraszti tudás-egész, no meg a parasztos életszervezés: a folytonos munkában lét legalább felszínes ismeretere is szüksége lenne annak, aki az olykor igencsak fényűző anyaghasználatú, máskor a legegyszerűbb-legalacsonyabb kelme különös szépségét felvillantó öltözékek egykori viselőinek habitusára, ezzel együtt a mindennapokat megszervező kultúrájukra szeretne rálátni. Hiszen ezek a kimódoltan szép, de „magamutogatásra” való ruhák jószerevével csak a ritka ünnepnapokba belefelejtkező emberről szólnak! A munkanapokon felöltött durvább anyagú és dísztelen, ám felettébb praktikus ruhafélék, öltözet-együttesek a néprajzkutatók érdeklődését is alig-alig keltették fel a néprajzi vizsgálódások megindulásakor még évtizedekig: múzeumi

kiállításokon is, szócikkekben is rendszerint ugyanezek az ünnepi öltözetek jelentették a népviseletet. A felületesebb szemlélődben tehát olyan képzet alakulhat ki, hogy az az életvidámság és fényűzés hatotta át a parasztnak mindennapjait, amit az ünnepnapokon – csak akkor – viselt ruházatuk sugároz a számunkra.

Ha viszont azt mondom, hogy nem a paraszti valóságot, csupán a test és a lélek ritka ünnepnapjait idézi meg az ilyen látvány, a fekete-szürke hétköznaptól való tudatos ön-megkülönböztetés más egyéb parasztnak eszközeit – a népművészet egészét: a költészetet, a táncot és a díszített felületű használati tárgyak tömegét – is meg kellene idéznem. Annak bizonyosságaként, hogy a könyörtelen létküzdelem és a felszabadult játékoság együtt, egymásba fonódva jellemezte az emberiség több évezredes történetét, s jellemezte tehát ezeket a pompázatos ruhákat magukra öltő s ezzel is az egyetemes művészetet gazdagító magyar parasztnak is, szerte e hazában.

És arra sincs lehetőségem ez alkalommal, hogy a Kárpát-medence jellegzetes népviseletével itt bemutatkozó minden egyes táji-etnikai csoportjának – s mert a bemutatott viselet-együttesek rendszerint egyetlen falut-várost jellemeztek, minden egyes településének – sajátos történeti sorsát: az általános fejlődésvonalától való elkanyarodásait, illetve a sors kihívásaira adott más és más válaszoknak a történeti valóság legmélyén rejtő okait részletezzem. Pedig nem csupán a „néplélek” kiszámíthatatlan rezdüléseiből következik, hanem gazdaság- és társadalomtörténeti okai voltak, hogy miközben az egyik falu paraszti közössége eltökélten ragaszkodott népviseletéhez, és (a néprajztudomány, no meg az érdeklődő nagyközönség látókörébe kerülve) a 19. század végétől a 20. század közepéig összetéveszthetetlenül egyedivé alakította-formálta a magáét, a másik falu népe viszont könnyű szívvel veszni hagyta a parasztnak voltáról árulkodó öltözet-darabokat: a polgári ízléshez igazodott és kritikátlanul elfogadta a kereskedelem közvetítette kommerszet, a konfekcionált tucatárut. Azaz – a viselet nélkülivé válás tényét jelölő közkeletű kifejezést használva – „kivetkőzött”.

A paraszti ünneplés legfontosabb kellékei elszíntelenedésének, a városi-polgári divat térhódításának a „kivetkőzéssel” megjelölt évszázados folyamata – a felszíni jegyekből úgy tűnhet – máig sem fejeződött be. Ám a helyenként még fellelhető népviseletes „szigeteken” sem ugyanaz a parasztnaviselet használatának az oka és célja „ma”, a már nem is parasztnak, hanem kisvállalkozók és alkalmazottak körében, mint volt „tegnap”. Ahogy az 1800-as évek végén vagy az 1930-as – 1940-es években polgárra (vagy parasztnak ugyan, de jellegtelenre) cserélt, tehát megtagadott népviselet sem jelentette az országban mindenütt *ugyanazt* a fényűző pompát! Ha a népviseletet a mindenkori kortársak (tudósok és művészek, muzeológusok és műgyűjtők) érdeklődő figyelmét felkeltő táji csoportoknak (a matyóknak, a palócoknak, a sárközieknek vagy a kalocsaiaknak) az öltözködési módjával azonosítjuk – ezek a viseletek ezen a bemutatón is fel fogják kelteni a figyelmet –, a Kárpát-medence falvainak többségében tulajdonképpen meg sem történt az a bizonyos „kivetkőzés”, mert nem volt mit a történelem szemétdombjára vetniük a múltjuktól szabadulni akaró parasztnak. Vagyis a díszes-fényűző öltözet-együttesek hiánya *is* jellemzője volt annak az évszázadnyi korszaknak, amikor a Kárpát-medence káprázatos szépségű parasztnaviseletei kifomálódtak.

Be kell persze látnom: olykor a gazdaság- és társadalomtörténeti összefüggések gondos felfejtése is elégtelen lenne annak a különösségnek – úgy is mondhatnám: történelmi kurióznak – az értelmezésére, hogy *ugyanabban* az időszakban – a magyarországi kapitalizálódás évszázadában – miért lehetett a mezőgazdasági termékek

konjunktúráján kibontakozó viszonylagos paraszti jólét fitogtatására is, a parasztmunkási létállapotnak: a kíméletlen robotnak csak ritka ünnepeken, ideig-óráig lehetséges takarogatására-elfeledtetésére is alkalmas eszköz a népviseletben kifejeződő pompakedvelés. Hisz a néprajzkutató azt is számon tartja, hogy a sárközi falvak pazarlóan drága anyagú és nagy munkai igényű népviseletének 19. század végi kivirágzását a gabonatermelő parasztgazdaságok időleges prosperálásával szoktuk értelmezni-magyarázni. Ám a hasonlóan színpompás, s ugyanekkortájt kialakult mezőkövesdi viselet háttérében az egész országot behálózó summás munkavállalásokból származó szerény keresményt – mint a viseletben testet öltött „fényűzés” anyagi fedezetét – ugyan miként lehetne a paraszti jólét bizonyítékává stilizálni?

Nem vállalkozhatom tehát többre, mint hogy figyelmeztessem a reménybeli látogatót: az egykori paraszti valóság sokkalta összetettebb, bonyolultabb volt annál, mintsem egyetlen szegmenséből, viselet-együttesek tetszetős látványából megérthető lenne.

Íme, az eligazodásban segíteni akaró néhány további értelmezési szempont, melyeket – mint a néprajztudomány eredményeit – a figyelmébe ajánlhatok annak, aki okulni is szeretne e tetszetős és monumentális látványosságból.

Az egyén és a közösség

A népviselet – az egyén részéről – a faluközösség életviteli normáihoz és szabályaihoz való igazodás, a fenntartás nélküli azonosulás kinyilvánítása. Látszólag ugyanolyan tehát a hagyomány szentesítette ruházati együttes viselésének a szerepe, mint bármilyen egyesület, szervezet, pl. a fegyveres testületek ön-megkülönböztető egyenruhája esetében. Vagyis aki – múltban és jelenben – magára ölt valamilyen egyenruhát, ezzel a gesztusával a maga szuverén személyiségének a kötelezően egy akaratú, egy szellemiségű embertömegben való elrejtőzését-feloldódását szeretné környezetének a tudomására hozni.

Bármennyire csábító legyen is, hogy valamilyen értelmezésre váró jelenséget egy mindenki számára könnyen megérthető hasonlaltal világítsunk meg, ez esetben inkább félrevezető, mint a lényegre rámutató, ha a népviseletek „uniformis” voltával példálózom. Aki ugyanis beöltözik az egyenruhába, s eleve tudomásul veszi az összes lehetséges parancsot, utasítást és szabályt, mely *ezzel* az élethelyzettel együtt szokott járni, tudatában van annak, hogy vagy önszántából cselekszik, következképpen bármikor következmények nélkül megszabadulhat az uniformistól, ha terhes számára a folytonos igazodás, vagy – kényszerű beöltözése esetén – abban reménykedik, hogy csak belátható ideig kell elviselnie az egyenruhával szükségszerűen együtt járó teljes alávetettséget. A népviseletet viszont – mindaddig, amíg természetes velejárója volt a faluközösségben, parasztként létezésnek – *nem* egyszeri és bármikor megváltoztatható elhatározásból öltötte magára az egyén. Az egyetlen lehetséges magatartási és viselkedési forma volt a számára: a faluban – *így* egy kis-társadalom tagjaként – létezés magától értetődően természetes velejárója. Aki beleszületett egy olyan faluba (esetleg kisvárosba), ahol „mindenki” egymáshoz igazodva, tehát „egyformán” öltözködött, az „ilyen a világ!” természetességével már zsenge gyermekként tudomásul vette, elfogadta, észrevétlenül magáévá lényegítette ezt a normákkal, szabályokkal körülbástyázott szokást *is*. Ugyanúgy fogadta el, mint minden más törvényt, szokást, élet-szabályt. Mint a szántóföldek és legelők szigorú elkülönítését, az évszakok változásához igazodó élet- és munkaszervezést, az állatok munkavégző

képességének és/vagy tejének, húsának, tojásának, bundájának felhasználhatóságát vagy az erdők-mezők termékeinek haszonra fordíthatóságát. Ahogy a munkaeszközöknek és munkafogásoknak, amelyeket sorra-rendre ellesett-megtanult a felnőttektől, a maga faluja öltözködési szokásainak sem volt az ebbe – csak ebbe – belenevelődött egyén számára reális alternatívája. Láthatott persze, alkalmilag más falvakban, más vidékeken megfordulván, másmilyen munkaeszközöket, munkafogásokat és ruhaviselési szokásokat, ám azokat eleve nem láthatta hasznosabbnak, jobbnak vagy szebbnek, mint amelyet a „magáéként” ismert meg. Hisz az „otthon” szokásokat a szüleinek, a nagyszüleinek, a személyesen nem is ismert felmenőinek évszázados tapasztalata, pozitív ítélete hitelesítette, amivel lehetetlen volt összemérni azt, amit az ilyen-olyan idegenek mutatni tudtak és jónak-szépnek mondtak.

És amíg lassan-lassan belenevelődött a legénnyé-nagylánnyá cseperedő gyermek a számára egyedül lehetséges szokásvilágba, vagyis megismerte a maga faluját, azt is megtanulhatta, hogy az a sok-sok magatartási szabály, ki sem mondott utasítás, melyekhez igazodnia kellene, hiszen a betartásukat nemcsak a szülők-rokonok, hanem a falubeli idegenek is szigorúan számon kérhetik, mégsem arra szolgál, hogy az ő szuverén személyiségét lassan-lassan felszámolják ezek segítségével: belekényszerítsék – képletesen szólva – egy kényelmetlen „uniformisba”. Megtanulta például, hogy az időjárás jelenségekhez vagy naptári napokhoz hozzákapcsolt munkavégzési regulák csupán tájékoztató jellegűek, ha valaki mereven csak ezekhez próbál igazodni, s nem a maga józan ítélőképességére hallgat, ha pl. vetni vagy aratni akar, alkalmasint több kárt csinál, mint hasznot. És személyes döntések szükséges voltával együtt megtanulta azt is, hogy a ruházkodás megannyi normája és szabálya *ellenére* megvan a lehetősége az ember lányának-fiának, hogy a látszólag „teljességgel azonos” viseletbe belebújva a maga egyéniségét mégiscsak kinyilvánítsa! Különösen a párválasztás idején, amikor a legegység érdeké leánynak is, legénynek is, hogy – a maga legjobb adottságait hangsúlyozva, a kedvezőtleneket rejtegetve-takargatva – minden lehetséges eszközzel felhívja magára a másik nemhez tartozók figyelmét. Mert *ezt is* lehetővé tették a népviselet használatát aprólékosan szabályozó faluközösségi normák, csupán a külső szemlélő – az idegen – látta „egyformának” az egyazon viseletbe öltözött személyeket. Aki az ünneplő ruhát magára öltötte, abban a tudatban volt, hogy úgy hasonlítanak egymáshoz a társakkal, mint egyazon fának, bokornak a levelei, virágai. Melyek közül ki-ki megkeresheti magának a neki leginkább tetszőt, mert ha ugyanolyan is, mint a többi, az az egy kivirít a többi közül.

A viselet mint jelrendszer

Aki a saját közössége íratlan szabályait figyelembe véve, a közösségi ízlésnormához alkalmazkodva öltözködött, hallgatólagosan azt is számításba vette, hogy mindenki, akivel nap mint nap találkozik, tudja olvasni (azaz: megérti) ruházatára rábízott üzenetét. A magára öltött egyes ruhadarabok színe-formája s a viselet-együttes egésze félreérthetetlenül kifejezte tehát nemcsak azt, hogy viselője leány vagy asszony, még azt is, hogy gyermektelen avagy gyermeket nevelő menyecske, illetve – függetlenül töretlennek látszó testi erejétől – a közösség ítélete szerint bizony-bizony már „öregasszonynak” számít. Vagyis a hagyományos faluközösségekben elképzelhetetlen volt, ami a modern társadalmakban magától értetődően természetes (ha olykor mosolygásra csábító is...), hogy tud-

niillik egy matróna korú asszonyosság bakfis módjára öltözködjék. Hisz aki másnak akart látszani, mint ami volt valójában, könnyen kiválthatta a közössége haragvó rosszallását: a szokásjog szentesítette büntetésekre – a megszólásra, a kiközösítésre – számíthatott. Ekkora kockázatot pedig senkinek sem ért meg a környezete által amúgy is ismert tényeknek (életkorának, családi állapotának) a letagadása-meghamisítása.

Arra nézve egyébként nincsenek a néprajzi szakirodalomban általánosítható szabályok, hogy egy-egy közösségben a viselet mely elemeinek milyen konkrét jelentéseket tulajdonítottak. Az öregedést, s ennek függvényében a családi állapot módosulását kifejezhetette a viselet-együttes egészét uraló színhasználat lassú (vagy egyik napról a másikra bekövetkező) módosulása is, egy-egy öltözetdarabnak valamelyik életkorban „kötelező”, illetve – éppen ellenkezőleg – „tilalmas” volta is, valamint valamely ruhadarab (akár a legegyszerűbb kiegészítő: egy fejkendő vagy pántlika) életkoronként más és másféle használati módja is.

A viseletre rábízott, a külvilágnak szóló „üzenetekről” azt azonban bízvást megfogalmazhatom az általánosítás igényével, hogy az üzenet tartalmát eleve csak az érthette meg, aki tagja volt az adott faluközösségnek. Pontosabb, ha így fogalmazok: csak ő érthette meg maradéktalanul, hisz egy-egy szomszédos (olykor – ha rendszeres volt a kapcsolatuk – viszonylag távoli) falu-város lakói, sőt még a más társadalmi réteghez tartozók (pl. az értelmiségiek-hivatalnokok, a paraszti általánosítás szerint az „urak”) is le tudtak olvasni egyet-mást a velük alkalmi, rendszerint érdekkapcsolatba került, amúgy ismeretlen asszonyok-lányok (kevésbé a férfiak) ruházatáról. Annyit legalább leolvastak, hogy melyik faluba, esetleg csak annyit, hogy mely vidékre való az illető! És egy-egy ipari-kereskedelmi központ szerepű várossal hosszú távú kapcsolatot fenntartó, a piacon a maguk termelte élelmiszerekkel rendszeresen megjelenő falusi asszonyok természetesen számításba is vették, hogy *ennyit* bárki városi le tud olvasni a ruházatukról. Tudták, hogy jó referencia, ha abból a faluból valók, ahonnan „mindig” kiváló minőségű áruval szokták ellátni a városlakókat!

Az „idegeneknek” is szóló üzenet feltételezett megértése lehetett az egyik oka, ha valamely nagyváros – legjellemzőbben a főváros – közvetlen szomszédságában a közelmúltig, szinte napjainkig maradtak „népviseletes” falvak. A beavatatlan szemlélő számára úgy tűnhet, hogy e falvaknak a városi-polgári kultúrát amúgy jól ismerő, hisz a városlakókkal napi kapcsolatban lévő parasztnépe sokkal inkább „hagyományörző”, mint a magyar parasztság egésze a 20. század közepén-második felében. Pedig csupán a tudatosan végiggondolt gazdasági érdek – a reklámként: a „hamisítatlanul falusi termék” garanciájaként való felhasználhatóság – éltette a népviseletet akkor is, amikor más vidékeken megtörtént a „kivetkőzés”. És az esetben is hozzájárulhattak gazdasági megfontolások, érdek-szemponatok egy-egy falu népviseletének huzamos fennmaradásához, ha az idegenforgalom jelentette/jelenti be az igényét, hogy az egykori magyar népviseletek „még élő” emlékeit – a hagyományörző szigeteket – a hazai és a külföldi érdeklődőknek bemutassa. A turisták kedvéért színpompás ünnepi ruháját még fel-felöltő falusi nép amúgy már a kor kihívásaira figyelt és figyel: gazdaságát, háztartását, mindennapi életkörülményeit „modernizálni” igyekszik, de mert a „régii paraszti életre” irányuló osztársadalmi érdeklődés valamelyes közvetett hasznot ígér, legalábbis a turista-kíváncsiság és nagyvonalúság kihasználhatóságával kecsegtet, vállalja a „hagyományok örököjének” reá osztott szerepét – de csak a nagy ünnepeken és a színpadon. És az idegenek kiszolgálásának ez az igyekezete is „leolvasható” a közeli múltig viseletesnek megmaradt falvakból származó ruhákról

– ezen a kiállításon láthatókról is! Olykor csak gyanítható, olykor bizonyítható is, hogy a díszítőelemek halmozódása: a „szépségnek” vélt cifraság korlátolatlan túlburjánzása inkább az „idegeneknek” szóló gesztus, mintsem a helyi hagyományból következő belső igény kifejeződése.

A kisiparral és a nemzeti piaccal való kapcsolatok kifejeződése a népviseletekben

A parasztokat – minél inkább visszamegyünk a történeti időben, annál inkább – az önállósra való törekvéssel lehet a legegységesebben jellemezni. Bár minden néprajzkutató jól tudja, hogy a feudális kor jobbágyparasztja sem volt – nem lehetett – teljességgel önálló: el is adott, vásárolt is a városok piacán, mégis előszeretettel idézgetjük a két világháború közötti időszak paraszti ön-jellemzéseiként, hogy akkortájt még „csak sóért, gyufáért, petróleumért kellett a boltba menni, minden mást maga termelt meg a paraszt – vagy megkereste, hisz az agrárbérmunkást is természetben fizették.” Idézzük, pedig jól tudjuk, hogy az ilyen és hasonló szentenciákba belefoglalt általánosítások szó szerint nem, csak a szándékok-törekvések szintjén lehetnek igazak.

Hogy mennyire nem volt igaz a „teljes önállóság”, ez a 19. század végi – 20. századi parasztviseleteket felvonultató reprezentatív bemutató is bizonyítja! A figyelmes szemnek feltűnhet pl., hogy alig-alig fedezhetők fel olyan ruhadarabok (inkább csak a ki-kivillanó alsóruhák vagy az öltözet-kiegészítők között), melyek a kendertermesztésről és a „háziipari” feldolgozó munkáról: a szövésről-fonásról árulkodnának. Bármennyire az egyik legfontosabb asszonyi tevékenységként tartották számon a parasztgazdaságok/háztartások a saját ruhaanyag-előállítását, megérthető, hogy *itt* alárendelt szerepű a vászon mint alapanyag. Hiszen elsősorban a *hétköznapi* öltözködést szolgálta az asszonyok-lányok szorgalma és szaktudása!

Az ünnepi öltözékek – íme – annak beszédes bizonyítékai, hogy a paraszti reprezentáció (ha úgy tetszik: magamutogatás, hisz, mint mondtam, az ünnepi viselet a külvilágnak szóló „üzenet” volt) az ipar és a kereskedelem teljes kínálatának figyelembevételét *is* jelentette. A virágozott bundák és szűrök vagy a posztóból varrt felsőruhafélék már a 17–18. században is a céhes keretek között dolgozó szakiparosok (szücsök, szabók és szűrszabók) készítményei voltak. Ahogy a kapitalisztikus verseny miatt napról napra fogyatkozó létszámú kisiparos-műhelyekből került ki e népviseleti kiállítás legtetszetősebb, legreprezentatívabb, legdrágább ruhadarabjainak nagyobb hányada. És ez azt is jelenti, hogy a népviselet sok évszázados alakulás-történetéhez a parasztokat kiszolgáló, egyszersmind a mindenkori divatot is közvetítő szakiparosok tetemesen hozzájárultak. A városiak és tanulóévei alatt külföldi műhelyekben is megforduló, tehát az itthoniól különböző ízlésirányokkal is megismerkedő szakiparos persze jól tudta, hogy csak olyan ruhaneműt érdemes piacra vinnie, mely találkozik vevőkörenek ízlésével, óvatosan-megfontoltan és ravaszul hozzáigazította tehát a messze földön már divatos és kelendő holmi szabásvonalát, díszítését az adott vidéken megszokotthoz. Ezért van, hogy bár a magyar népviselet korai, inkább csak írásos és képes források alapján kikövetkeztethető, mint múzeumi műtárgyakkal igazolható története arról tanúskodik, hogy az európai népeken át-áthullámzó divatáramlatok a Kárpát-medencébe is elértek, mégis maradt a magyar népviseletekben „magyaros” – ha úgy tetszik: „keleties” – jelleg.

A 19. század második felében és a 20. században kialakult „új” népviseletek – a látványtárban megcsodálható öltözék-együttesek nagyobb hányada ilyen – persze nemcsak a szakiparosok (közöttük az éppen aktuális iparjog értelmében „kontár”, hisz iparendedély nélkül dolgozó falusi „varróasszonyok”) alakító-formáló hatásáról árulkodnak. Arról is, hogy a kapitalizálódó ipar – amellet, hogy a viszonylag olcsó konfekcionált ruhafélékkel a népviseletek elhagyására ösztönözte a parasztokat – szintén hozzájárult (akaratlanul is) a népviseletek „továbbfejlődéséhez”. Hisz a kevésbé tájékozott szem is felfedezheti, hogy az újmódi népviseletekhez felhasznált drága kelmék, valamint a díszítő-ékesítő funkciójú kiegészítők (pántlikák, gyöngyök, flitterek) nagyipari-gyári készítmények. A paraszti igények tehát, ha mindezeket a „minél drágább, minél csillogóbb, annál szebb” kelméket és csecsebecséket is felhasználták a maguk „parasztos” ízlésének a kinyilvánítására, a 20. század folyamán igencsak messze sodródtak az „önellátás” eszményétől.

Bízást megfogalmazhatom: a népviseleteknek ez a páratlan kavalkádja nemcsak a magyar parasztság hagyományörzéséről tanúskodik. Arról is, hogy a mind díszesebbé, fényűzőbbé, a használók szempontjából mind szebbé és kifejezőbbé alakuló-módosuló viselet-együttesek a legfontosabb paraszti életeszmeny, az önellátás látványos megtagadását is hirdetni szeretnék a számunkra.

AZ ABSZURD A NÉPKÖLTÉSZETBEN

BALÁZS GÉZA

1. Bevezetés

A hivatásos művészeti mozgalmak, stílusok mindig kölcsönhatásban voltak a népköltéssel. Igaz ugyan az, hogy a primitív népek és a folklór művészetben (népművészetben) nem minden esetben beszélhetünk stílusokról, de stílusjelenségekről vagy művészeti módszerről föltétlenül. Ezek a stílusjelenségek olykor megelőlegezték a hivatásos (magas) művészet stílusjegyeit, máskor átvették, követték. Az első esetben folklorizmusról (népiességről), a második esetben folklorizálódásról (népivé válásról, „alászállott kultúrájavarokról” beszélünk).

2. Történelmi stílusorszakok

A legjellemzőbb történelmi stílusorszakok (amelyek Nyugat-Európától a Kárpát-medencéig) jellemezték Európát, s amelyeknek az irodalomban is megvannak a megfelelőik a következők: premodern – modern – posztmodern. Részletezve Szabó Zoltán (1998) szerint: román, gótika (pl. a kódexirodalomban is), reneszánsz, manierizmus, barokk, klasszicizmus, romantika, népiesség (folklorizmus), szecesszió, impresszionizmus, szimbolizmus, avantgárd (modernizmus): expresszionizmus, futurizmus, szürrealizmus, a népies modernizálása (új népiesség, neofolklorizmus), tárgyias-intellektuális stílus, neoavantgárd, posztmodern.

Természetesen a stílusok nem egyformán jelennek meg valamennyi művészeti ágban. Gondoljunk csak arra, hogy a realizmus és a romantika hányféle korban és alakban jelenik meg – máig. Valamint: mindegyik művészeti ágban vannak uralkodó stílusai. Érdekes lenne áttekinteni a stílusok földrajzi elterjedtségét is. A román, a gót, a reneszánsz, a barokk építőművészet mind megáll az egykori Magyarország határán. A Kassa melletti jászói apátság a legkeletibb barokk műemlék. A reneszánsz Magyarországon át terjedt el Németországban.

Zenében, táncban, a képzőművészetekben, az építészetben, de a szó művészetében is sok kapcsolatot találunk a nagy stílusok és a népi művészeti módszerek között. Sok vita folyt arról, hogy a nagy, hivatásos művészeti stílusok a nép művészetéből emelkedtek-e ki, avagy éppen fordítva: a nagyobb stílusokból vett-e át a nép. Ez a folyamat művészetenként és koronként másként zajlott; általános törvényszerűség talán nincs is e tekintetben. Csoóri Sándor szerint: „Minden művészeti stílus gyökereit megtalálhatjuk a folklórban, például az avantgárd számos elemét (pl. a szürrealizmust).”

Ebben van igazság. A nép művészetében megragadhatjuk a hivatásos stílusok nyomait. De mind a magas művészetekből a népművészet felé, mind pedig a népművészetből a magas művészetek felé vezet út. S ezt az utat közösségek és nagy egyéniségek egyaránt járják.

3. Fantasztikum, abszurd

Most egy viszonylag új, különösen az avantgárral, a modernizmussal a szó szoros értelmében polgárjogot nyert stíluseszköz, a fantasztikum sarkított válfaját, az abszurdot vesszük szemügyre.

Mi az abszurd? Köznapi értelme a latin *absurdus* szóból származik: kellemetlen, ízetlen, együgyű. Ma esztétikai szóhasználatban: képtelen, lehetetlen, tulajdonképpen nonszensz.

Az abszurd esztétikai értelemben: Az abszurd a fantasztikum azon szélsőséges válfaja, amikor a képzeletbeli jelenségek és a közöttük levő kapcsolatok ábrázolása felborítja a köznapi fantázia logikáját, a mitikus–mesés–utópikus hagyományokat, s így hihetelensége abszolút váratlanul és kiszámíthatatlanul egyéni, meghökkentő. Az ilyen típusú ábrázolásmód a művészetek történeti fejlődésének kezdeteitől fel-felbukkan, de többnyire nem önálló, a műalkotás egészét uraló minőségként, hanem egészükben nem abszurd művek motivációjaként (Esztétikai kislexikon, 1979. 17).

Manapság azonban az abszurd fő ábrázolásmóddá válik, amely a társadalmi létet abszurdnak, az embert tehetetlen lénynek tekinti. Ily módon beszélünk: abszurd drámáról, abszurd történetről, más szóval antidrámáról, metaszínházról, amely a második világháború után létrejött avantgardista drámai irányzat (fő képviselői: Beckett, Ionesco, Genet).

Az abszurdral mint stíluseszközzel a csodás elemekben gazdag művek már korábban is bőséggel éltek, de csak a huszadik század modernista művészetében vált fő esztétikai minőséggé, először az expresszionista, dadaista és szürrealista stílusban, majd az abszurd drámában és elbeszélésben. Camus szerint az abszurd a valóságnak megfelelő ábrázolásmód, mert a valóság értelmetlen, megérthetetlen. (Esztétikai kislexikon, 1979. 17).

Az abszurd tehát az avantgárdban, a modernizmusban vált központi fogalommá. Különösen a szürrealizmus, illetve a dadaizmus kedveli az álomlogikát, valamint az ún. önműködő (vagy automatikus) írást, tulajdonképpen a szabad képzettársítást, a megdöbbentő költői képek alkotását. Ez sokszor a groteszkben vagy a most hangoztatott abszurdban ölt testet.

4. Posztmodern

A sokat emlegetett posztmodern korszakot, illetve annak stílusát ugyancsak jellemzi az abszurd, illetve az irónia: a jelentésekkel, formákkal való játék, a véletlenszerűség, az anarchia. Ám előbb lássuk, hogy mi az a posztmodern? „A posztmodern a modern és ezzel voltaképpen az egész modernitás kérdéssé válása. A fogalom meglehetősen bizonytalan, hisz olyan valamiről szól, ami éppen történik, amivel szemben nem rendelkezünk distanciával, rálátással. Ezt jelzi az is, hogy csak valami utániként, tehát negatívan nevezzük el.” (Bókay 1997. 278.).

A posztmodern nyelvezet legfontosabb ismérve: „A posztmodern nyelvfelfogás alapvető kételyt fejez ki a nyelv megbízhatóságával szemben. A nyelvi kifejezés csak az immanencia körvonalait tudja megragadni...” (Bókay, 1997. 279.).

Másként: A posztmodernre elsősorban a nyelvközpontúság jellemző, a nyelvbe vetett bizalom megrendülése, a jelentések, pontosabban a szó-, a mondat- és szövegértelmezések szétzilálódása. Szabó Zoltán (1998. 243.) szerint: „A posztmodern irodalom a nyelv,

a jel és a szöveg irodalma. A posztmodern irodalomban ugyanis döntő szerepet játszik a mű jelrendszeréhez és egyáltalán a költői nyelvhez való viszony...” A jelentéshordozó nyelv helyére a jelentésteremtő nyelv lép, az eseményirodalom helyére a szövegirodalom. A posztmodernnek további jellemzője még: az intertextualitás (korábbi művekből való átvétel), a stíluspluralizmus, a szövegalkotás és a szövegszerkezet sokfélesége (pl. különféle szerkezetbontások), a történetmondás állóképszerűsége, (szürrealizmus hasonló) merész jelentéstani társítások (Szabó 1998. 246–251.) nyomán.

5. Az abszurd, a szürrealis a népköltészetben

A népköltészetben az abszurdnak és a szürrealisnak számos előképét találhatjuk meg.

1. Találós kérdés? Tautológia? A következő találós kérdés Kriza János Vadrózsák című, 1863-ban megjelent népköltési gyűjteményében szerepel. Weöres Sándor (1977. 47.) kitűnően ráérezett arra, hogy ez nem találós kérdés, hanem vers, egészen „modern” vers:

Árva borju anyátlan,
Pusztapajta fedetlen,
Három verébnek hat szeme,
Szenes csutak fekete.

Ha találós, akkor a megfejtése: *abbizon*¹, vagyis beugratás, tréfa, hiszen magától értetődő dolog fölöslegesen magyarázatát rejti, vagyis egyszerűen tautológia. Vegyük sorról-sorra:

Árva borjú anyátlan – persze, hogy nincs anyja az árva borjúnak.
Pusztapajta fedetlen – persze, hogy nincs teteje a pusztapajtának (lepesztult tetejű) pajtának.
Három verébnek hat szeme – persze, hogy hat szeme van három verébnek.
Szenes csutak fekete – persze, hogy fekete a szenes csutak.

Weöres Sándor (1977. 47.) az első három sor alliterálását ósköltészetinek véli (árva – anyátlan, pusztapajta – három – hat), az ellentétes ragrímeket (*-atlan, -etlen*) 15. századinak. Ennek alapján feltételezi, hogy ezt a versikét eredetileg nem találós (játéknak) találták ki, hanem ősi pogány szertartásszöveg törmelékéről van szó. Hajdani rendeltetését a nép elfeledte, de mint érthetetlen furcsaságot, móka-alkalmat megőrizte.

Nem egyedüli találósról vagy versről van szó. Ezt bizonyítja egy korábbi, 1858-ból származó változat:

Árva borjú anyátlan
Csonka bika szarvatlan
Szenes töke fekete
Három papnak hat szeme

---

1 Az bizony!

A kritikai elemzés egyébként ezt a 19. századi találósti ősi, pogány kori halottsirató-
nak tartja: amit jelez az árvaság, a pusztaság, az elszenesedés, illetve a védőszellemekre
utaló állatidéző:

Három verébnek hat szeme
Csonka bika szarvatlan

Éppen azért vált abszurd találóssá, tréfás műfajjá, mert már elfeledték ősi, mágikus
jelentőségét.

A legtömörebb tautológia tánczó formájában bukkan elénk (Arany–Gyulai 1872.
320.):

Ma van ma!

2. Abszurd, nonszensz. Az abszurdhoz, a nonszenszhez² soroljuk a „felfordult vi-
lág” képzetét, amely csaknem minden nép költészetében megtalálható. Most egy Kodály
Zoltán gyűjtötte magyar népdalban mutatom be (idézi: Lukácsy 1981. 479.):

Egy nagy óru bóha
Úgy nálunk kapott vót:
Ebéden, vacsorán,
Mindig csak nálunk vót.

De annak a szeme
Olyan szörnyű nagy vót,
Mikor kinyitotta,
A ház világos vót.

De annak a körme
Olyan szörnyű nagy vót,
Hogy a ház oldalát,
Mind lekörmötte vót.

De annak a hasa
Olyan szörnyű nagy vót,
Hogy a Duna vize
Mind elérekedt vót.

A bolhának akkora szeme van, hogy bevilágítja a házat, a ház oldalát a körmével
kaparja, a Duna vizét mind kiszippantja. A „felfordult világban”, a kimozdult időben és
térben bármi megtörténhetik. És folytathatnánk a lehetetlenségeket: A tenger porrá lesz, a
kompok poros úton úszkálnak, az egér fogja a macskát, hal a vidrát, légy a fecskét, béka
a gólyát, bárány pedig a farkast. Ez azonban nagyon is ismerős a régi és a mai népkölté-

---

2 Arany János a nonszensz-re megalkotta a neszme szót (< nem eszme, téveszme). Közli: Lukácsy
1981. 484.

szetből. Például ez az Egyházashetyén gyűjtött „hazudós vers” (forrás: Ortutay–Katona, 1975. 1/620.):

Megfogtam egy szunyogot, nagyobb volt egy lónál
Kisütöttem a zsirját, több volt egy akónál³

Igaz, ezzel fejeződik be a hazudós vers:

Aki eztet elhiszi, szamarabb a lónál,
Aki eztet elhiszi, szamarabb a lónál.

A „felfordult világ” (amely föltehetőleg ugyancsak antropológiai alapmotívum) magyar gyökereként egy 17. századi verset szokás idézni (Weöres, 1977. 231–232.):

Visszajár az idő, az világ elfordult,
Az ég mindenestül az föld alá szorult,
Tenger az egeknek homályában borult,
Még ilyen nagy csoda nem hallatott sohult.⁴

Csillagok az földön, vadak égen járnak,
Halak az erdőben fák alatt sétálnak,
Kösziklák vizeken kedvekre úszkálnak,
Az levegő égben gólyák hajózkálnak.

Vert viszen veretlent, vak ép szemöt vezet,
Sánta futhat jobban, ép láb mankón mehet,
Rák jó lovat kifut, bolha vaját gyölthet,⁵
Ha már pór és paraszt nemessel feltehet.

A vers groteszk ironizálás azon a „felfordult világon”, amelyben a társadalmi osztályok helyet cserélhetnek (17. század!), s ennek következtében minden a feje tetején áll. Játékosabban fogalmazódik ez meg a Jászság Kúnság című egykori táncdalban (Weöres 1977. 233.):

Jászság, Kúnság mentiben
Szarkák kodácsolnak,
Az berényi malomban
Verebet patkolnak,
Szege mellett borosztján
Baglyok fuvoláznak,
Érken, Mérán a gyíkok
Bojnyik⁶ táncot járnak.

---

3 A „nonszensz” szunyogház jellegzetes kelet-európai folklórmotívum.

4 soha

5 gyűjthet

6 (szláv) harcos, rabló

A 17. század második feléből, az 1670-es évekből származik az a nonszensz, logikai és nyelvi lehetetlenséget őrző vers, amelyet pontosan megérteni aligha lehet (nyilván ez is a célja). A jelentést elhomályosítja a régi, ismeretlen szavak használata, a nyelvtani szabályok olykori fölragása és az alapvető képtelenség (paradoxon). Ám ebben is fölbukkan a szúnyogháj, no meg a tetübőrből csinált kesztyű és még sokféle furcsaság, föltehetőleg nem társadalomkritikaként, mint az előzőekben, hanem pusztán szórakoztatásként (jelentéstani, „posztmodern” játékként):

Az vénasszony borjut őriz, mind elszalasztgatja,
Ice széna, nyaláb szerdek,⁷ korpa harisnya
Szőr furkó, daróc kalán, vászon cipellő,
Az apád is, varga mester, lóbőr gerezna

Sós túró, sótalan málé, lapos kislice,⁸
Hő szoba, meleg szoba, végig kinyitva
Az sátonnak az udvarán nagy rakás fája,
Száraz helyen víz fenekén kit szerzett vala.

Ökör ikra, rák faggyu, lónak bőgése,
Az szép fejr vak bolhának nagy prüsszentése,
Az embernek tetübőrből csinált kesztyűe,
Vaj ki meleg, ha az tűzhöz ülhet ő véle.

Égettborban⁹ az fokhagymát olajjal öszve,
Szunyog háját velejével öszveszerezve,
Prücsök talpát, kégyó máját hátra nem vetve,
Prücsök tenyerét kecskebakkal öszveszerezve.

Az abszurd megtalálható még sok további szövegtípusban, pl. hazugságmesékben, anekdotákban, sokféle apróműfajban, pl. a gyermekfolklor halandzsáiban, a táncszókbán:

Adjatok egy szalmaszálat,
Hadd fúvom föl ezt a házat

Különösen érdekes, tréfás a nyelvi formákat (szavakat) a rím kedvéért széttagoló eljárás:

Kicsi nekem ez a csűr,
Kirepülök mind a fűr-
jmadár!

---

7 aludtfej

8 keszli (< német Kessel), üst

9 égett szesz, pálinkaféleség; a versben említett égettbor + fokhagyma keveréket a népi gyógymód egyik receptjének vélem. B. G.

3. Beugrató. A népköltészetben „csali-” jelzővel látjuk el a beugratós műfajokat (*csalimese, csalivers*). Egy ilyen népdal (Lukácsy 1981. 484.):

Ha úgy volna zsirom,
Mint ahogy nincs lisztem
A szomszédba kérnék tepsit,
Sütnék túrósrétest.

Tehát: nincsen semmim, de azt igen ügyesen elfödi a nyelvi szerkesztés. Egy szé-
kelyföldi népdalban ugyancsak lehetetlenség bukkan föl (forrás: Ortutay–Katona, 1975.
1/620.):

Hála neked, nagy Úristen,
Hogy a bolhán patkó nincsen!
Mert ha rajta patkó volna,
Sok szép asszonyt agyonrúgna.

Hála legyen az Istennek,
Hogy nincs szarva az egernek!
Mert ha néki szarva volna,
Sok asztagot széjjeltúrna.

4. Paradoxon, elvárástörlés. A ritmikus, végletekig leegyszerűsödött táncszók mű-
fajában is előfordulhat a paradoxon (Arany–Gyulai 1872. 318.):

Ha a lúdnak szarva volna
Minden szalmát szélyelszorna.¹⁰

A táncrigmus „ha” bevezetése egy feltételezés elvárását, következményét rejti,
amelyet a paradoxon „felülír”, azaz töröl. Ez a félrevezető, tévútra vezető „ha...” szólás-
mondás a mai folklórban is gyakori (lásd később), a mai egészen pontos logikai előképé-
nek tekinthető.

Egy, paradoxonokat felsorakoztató ivóversike egy 19. századi népköltési kötetből
(Arany–Gyulai 1872. 311–312.):

Addig iszom én egyedül,
Míg ivó czimbora kerül,
Míg a nyúlbol nem lesz jáger,¹¹
Krinolinból hózentráger.

Addig iszunk mi ketteskén,
Míg a zsidó nem szánt kecskén...

---

¹⁰ széjjelszórna

¹¹ vadász

Addig igyunk mi hármacskán,
Míg a zsidó nem szánt macskán...

A nyúlból egy ideig bizony nem lesz vadász, ahogy a krinolinból sem gatyatartó!
Stb.

6. *Az abszurd, a szürrealis, a nonszensz a mai folklórban
és a posztmodern irodalomban*

Ilyen előképek után talán elgondolkodva, de mindenképpen meglepve figyelhetjük meg ugyanezeket a jelenségeket a sokáig nem kutatott, talán egy kicsit le is nézett mai folklórban (aszfaltköltészetben, városi folklórban).

1. Találós kérdés – tautológia. A találós kérdés vicc formájában igen kedvelt műfaja a mai szóbeliségnek. Az ilyen viccek általában kivétel nélkül az abszurd viccek kategóriájába tartoznak. Most olyanokat mutatok be, amelyek ráadásul szóviccek: a szavak szokatlan szétválasztásán, összerakásán alapulnak.¹²

– Mi az, fémből van és utazik?

– Vas utas.

– Mi az aperitif ellentéte?

– Utó-pia.

– Mi lesz a paripa és a grépfrút keresztezéséből?

– Lócitrom.

A tautológia – ugyanazt mondás – fontos nyelvkeletkeztetési, mnemotechnikai (emlékezetkönnyítő) eljárás egyben. Kommunikációs funkciója is van: a redundanciára való törekvés, a nyomatékosítás, az értelmesítés. Ez eredményezi az ilyen – nyelvhelyességileg kifogásolható, ám sokszor talán éppen humorból, játékból kitalált – formákat, mint: *tényadat, tényvalóság, menettértili retúr, hétvégi vikend, kétkerekű bicikli, regionális térség* illetve az olyan „abszurd” mondatokat, mint: *Vizuálisan is láttam a szememmel. Úttestet, járdát és egyéb közterületet bármiféle szeméttel (szennyvízzel, vizelettel, emberi és állati ürülékkel stb.) beszennyezni tilos.*

Sajátosan tautologikus (önmagáért való) szövegeket eredményez az ún. önműködő vagy automatikus írás, amelyet most egy posztmodern szövegben mutatok be. Erdős Virág versének már a címe is „túlírt”:

„Bábel tornya”, mint nyelvtani alakzat avagy folytasd a megkezdett mondatot

Bábelnek van egy tornya.

---

¹² Saját gyűjtés, 2004.

Bábelnek van egy tornya,
de még nem éri fel.

Bábelnek van egy tornya,
viszont *megélhetési problémái*
nincsenek.

Bábelnek van egy tornya,
de éjszakára mindig kiveszi.

Bábelnek van egy tornya,
illetve nem neki, hanem
Noénak, és nem tornya,
hanem mázlija, de mindegy.¹³

2. Abszurd, nonszensz. A mai folklórban számos abszurd szólás, szólásmondás keletkezik és terjed szájhagyomány, illetve az internet útján. Például:

Ezek a patológiák napról napra kihaltabbak!
Csak a hangom miatt nem lettem énekes.
A szakáll nem szúr, csak a megfelelő oldalára kell születni.

Számos modern szólás tökéletes abszurd, mert csak egyszerűen játék a nyelvvel. Ide tartoznak a különböző szólásferdítések. Például:

Nem minden arany, ami hörcsög. (= Nem mind arany, ami fénylik.)
Nem a Dunakeszi az embert. (= Nem a ruha teszi az embert.)
Aki másnak Ermitázs, maga esik bele. (= Aki másnak vermet ás, maga esik bele.)¹⁴

Nyelvi telitalálat a nonszensz recept, amely ugyancsak a világhálón terjed (forrás: Balázs 2001. 28.):

Truttyolt ratyli¹⁵
(ősi magyar étel)

Hozzávalók:

- másfél kiló nyersratyli
- egy jókora pese
- 2 csobolyó gönyezde (ha lehet: porcogós!)
- 3 csipet cihata

A nyersratyilit fertályórát posvasztjuk, míg csurmot nem enged. A hröllyen kipicskázzuk, a nyesedekből pedig apró csulmákat gyúrunk, ezek kerülnek a koshadtba.

Közben a pocadékot megpeccsentjük, a ratyilit pedig hagyjuk slottyadni.

---

13 Erdős Virág: „Bábel tornya”... Részlet. Élet és Irodalom, 2002. augusztus 2.

14 Állítólag Boncz Géza szüleménye. T. F. közlése.

15 A szöveg név nélkül terjed az interneten. A szövegből remek szerzőre következtethetünk!

Tuttyolni csak akkor kezdjük, ha már jó vatyalós!

A peset lesolyvasztjuk, aztán már csak töttyengetjük, miközben a gönyezdét lassan patykazmáljuk.

Vigyázzunk a csobollyal, nehogy a flenymája nagyon megzsersdáljon, mert hamar odakaphat.

A cihatát a végén összegremnyáljuk, majd kerek tazskilán tálaljuk. Ajánlhatjuk hozzá a tacsokándi vörös kretylit, vagy a dimánykói letronyát, esetleg a cserdönci vanyorgát.

Jó étvágyat!

A nyelvi formák szétválasztását jól mutatja egy mai szólás, valamint versike:

De nagy fene köd van! (nagyfenekű nőre mondják)

Az utcán hideg szél söpör,
zsebemben egy marék töpör-
tyű, de hideg van.¹⁶

A folklór és mai folklór előképek nyomán posztmodern irodalom különösen kedveli a hagyományos nyelvi formák felbontását, átalakítását. Lackfi János *Tanulságok* című versével példázom ezt:

Amilyen az adjon isten, úgy puffanik,
Az asszony verve jó, ne halaszd holnapig,
Ágyát ki mint veti, várj a helyébe jót,
Addig jár a korsó, amíg ér a takaród.

Aki szelet vetett, két szék közt pad alatt,
Akinek nem inge, az lel majd aranyat.
Kolbásznál több a nap, ajtó mögött helye,
Nem fér meg két dudás, maga esik bele.¹⁷

Végül pedig abszurd eljárásnak nevezhetjük a posztmodern tudatos intertextuális játékait, a közismert versekre való rímeléssel történő „átírásokat”.

Kovács András Ferenc:
Bírálóimhoz. Születésnapomra. Plágium!

Harmincnégy éves lettem én:
nem bódít versen vett remény,
se bú,
se bá.

---

16 Erdősi Tibor leveléből.

17 Lackfi János: *Tanulságok*. Részlet. *Élet és Irodalom*, 2002. augusztus 26.

A mennybolt menten rámborul:
nem éltem jól, sem jámborul,
    csupán
    bután.

Mint kínon égő ékezet!
lobog világom: létezek!
    Enyém
    e fény!¹⁸

3. Beugrató. A magyar nyelvben igen jól alkalmazhatók a kiazmusok (chiazmusok). A kiazmus elemcsere, pontosabban a szószerkezetet alkotó két szónak a felcserélése el-
lentétes szórendű, szimmetrikus szerkezetben. Egy alapmintára abszurd nyelvi játékok
sorozata készíthető:

Nem mindegy, hogy egyöntetű, vagy hogy ön egy tetű.
Nem mindegy, hogy mögöttem, vagy nem öttem mög.
Nem mindegy, hogy római pápa, vagy pápai roma.
Nem mindegy, hogy mire fekszel: nedves köre, vagy kedves nőre.
Nem mindegy, hogy helyet cserélni, vagy csehet herélni.¹⁹

A kiazmus fokozható, többes formákat is ismerünk. Harmath Imre hármas kiazmu-
sa (közli: Lukácsy 1981. 456–457.):

Mi jobb?
Ha valakinek Gödön van szobra?
Vagy Szobon van gödre?

Illetve egy mai folklór adat:

No de Józsi bácsi, nem székletből sormintát végig az ajtóra, hanem székletmintával
a sor végére az ajtóhoz!

Nyelvi beugratónak tarthatjuk a következő csattanós kis szöveget, amely végig
más, mint aminek látszik (Balázs 2001. 29.):

Hogyan gyártsunk házilag műanyagot?
1. Vegyünk 10 csomag sósrudat (ropit).
2. Adjunk hozzá 1 liter vizet.
3. Főzzük egy órán keresztül, majd szűrjük le a levét. A fennmaradó ropimasszát
dobjuk ki, arra már nem lesz szükség.
4. A lébe tegyünk egy félkilós polipot, majd főzzük ismét egy órán keresztül.
5. Szűrjük le újra, és máris készen van a polip-ropilén.

---

18 Részlet. In: Kovács András Ferenc: És Christophorus énekelt. Jelenkor, Kriterion, Pécs, Bukarest.

19 Világhalós adat, 2004. november 30.

4. Paradoxon, elvárástörlés. A modern szólásokban nagyon sok a lehetetlenség, a paradoxon. A bemutatott történeti formák maiakkal egészíthetők ki. Ilyen például a ha... kezdetű szólások egyik típusa, az ún. elvárástörlő paradoxon szólás:

Ha nagyapámnak áramszedője lett volna, nyilván villamos lett volna.

Ha nagyanyámnak kereke lett volna, nyilván omnibusz lett volna. (Temesi 1986. 281.)

Ez a típus a folklórban is ismert, s ehhez hasonlít Karinthy Frigyes számos paradoxona, például az is, amely a *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellájában található:

A várkastély leszállt a hegyről, és ostrommal bevette a völgyet... A tölgy meghódította a folyondárt és szerelmesen körülcsavarta.

A hagyományos szólások helyett a városi fiatalok egyre több új szólást, szóláshasonlatot és közmondást találnak ki. Hihetetlen gazdagságú pl. a *Kevés vagy...*-gyal kezdődő, a másik leértékelését mutató szólásféleség:

Kevés vagy, mint Balaton szeletben a hullámverés. Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem. Kevés vagy, mint börtönben a vészkijárat. Kevés vagy, mint dísznójsajtban a rőfögés. Kevés vagy, mint dobostortában az ütemérzék. Kevés vagy, mint erdőtűznél a vízpisztoly. Kevés vagy, mint fűben a gyíkpisi. Kevés vagy, mint gázkamrában az oxigén. Kevés vagy, mint Hitlerben a jóindulat. Kevés vagy, mint kempingsajtban a sátorfelszerelés (sátorozó). Kevés vagy, mint kompon a vészfék. Kevés vagy, mint lágerben a reggeli (repeta). Kevés vagy, mint lángolt kolbászban a lángolás. Kevés vagy, mint lépes mézben a zümmögés. Kevés vagy, mint lószarban a C-vitamin. Kevés vagy, mint lúdtalpbetétben a gágogás. Kevés vagy, mint macskanyelvben a nyávogás. Kevés vagy, mint madártejben a csipogás. Kevés vagy, mint medvesajtban (mackósajtban) a brummogás. Kevés vagy, mint ónos esőben a hajszárító. Kevés vagy, mint sivatagban a gémeskút. Kevés vagy, mint szarban a vitamin. Kevés vagy, mint tanyán a villanyszámla. Kevés vagy, mint téliszalámiban a hófűvás. Kevés vagy, mint tőkés récében a dollár. Kevés vagy, mint tömött buszon az ülőhely. Kevés vagy, mint törökmézben a janicsár. Kevés vagy, mint virsliben a lórúgás.

Egy újabb típus, amely a másik ember figyelmeztetését szolgálja:

Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát. Nehogy már a bogyo egye meg a madarat. Nehogy már a cigi szívja az embert. Nehogy már a cipő húzza fel az embert. Nehogy már a csörgő rázza a gyereket. Nehogy már a fa tekeredjen a kígyóra. = Lehetetlenség, hogy ez megtörténjen! Nehogy már a fagyi visszanyaljon! = Ilyen nincs! Nehogy már a farkok rázza a kutyát. Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra. Nehogy már a ketrec rázza a majmot. Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt. Nehogy már a lekvár keverje a nagymamát. Nehogy már a levél rázza a fát. Nehogy már a ló mondja meg, merre szántson az eke. Nehogy már a málna mondja meg a medvének, hogy mikor legyen a szüret. Nehogy már a nyúl vigye a puskát.

7. Abszurd – posztmodern – nyelviség

Az abszurd, azaz a logikai és nyelvi képtelenség, lehetetlenség, a hagyományos formák semmibevétele nem csak huszadik századi öntörvényű írók és költők munkásságában figyelhető meg, nemcsak azokból definiálható, hanem magából a népköltészetből is. Ha pedig így van, akkor újításként, századvégi válsághangulat kifejeződéseként értékelni aligha értelmes dolog: hiszen sokkal mélyebb, antropológiai, általános emberi jelenségről van szó. Amelynek ráadásul századok homályába vesző történelme van. Hogy ma „stílusként” sokan alkalmazzák, az inkább az írótsadalom egymást-utánzását bizonyítja. Claude Mauriac írja: „A szürrealizmus újra megteszi – mégpedig visszafelé – a civilizáció befutotta utat, hogy ismét fellelje a legrégebbi korok varázslatát.”

Amennyiben az abszurd a szürrealizmus egyik központi kategóriája, akkor erre is igaz, hogy a legrégebbi korok varázslatába vezet el bennünket, abba a korba, amikor még csak a nép költészete, a folklór létezett. A posztmodern csodálatból ezért léptünk vissza a több száz éves népi posztmodernbe.

IRODALOM

Arany László és Gyulai Pál

1872 Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Athenaeum, Pest (Magyar Népköltési Gyűjtemény, I.)

Balázs Géza

2001 Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfalköltészet, internetfolklór. Fekete Sas, Budapest

Bókay Antal

1997 Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Osiris, Budapest

Eszttétikai kislexikon

1979 Szerk.: *Szerdahelyi István és Zoltai Dénes*. Harmadik, átdolgozott, bővített kiadás. Kossuth, Budapest

Lukácsy András

1981 Kiment a ház az ablakon. Költészet és játék. Gondolat, Budapest

Ortutay Gyula és Katona Imre (szerk., vál.)

1975 Magyar népdalok I, II. Második, átdolgozott kiadás. Szépirodalmi, Budapest

Szabó Zoltán

1998 A magyar szépirói stílus történetének fő irányai. Corvina, Budapest

Weöres Sándor

1977 Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

NEGYED ÉVSZÁZADA EGYÜTT (A VOLOGDAI MÚZEUM ÉS A HERMAN OTTÓ MÚZEUM EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉBŐL)

KOZLOVA, OLGA–VIGA GYULA

A Vologdai Állami Történeti, Építészeti, Képzőművészeti Múzeum és Skanzen, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság negyedszázada tartó szakmai együttműködése a két ország és régió politikai kapcsolataiból bontakozott ki.¹ Több mint 30 éve folyik közvetlen és aktív együttműködés a Vologdai terület és Borsod-Abaúj-Zemplén megye között. A múlt század 70-es éveiben a Magyar Szocialista Munkáspárt Borsod megyei vezetősége és a Megyei Tanács vezetői együttműködési szerződést kötöttek a Vologdai terület pártvezetésével. Az ilyen partneri kapcsolat egyik lehetősége volt a kulturális intézmények által küldött delegációk kölcsönös látogatása. Magyarország volt a Vologdai terület első partnerországa, illetve Borsod megye volt a terület első európai partnere. 1970-ben jöttek létre a Vologdai terület és Borsod-Abaúj-Zemplén megye közötti közvetlen, testvérmegyei kapcsolatok, amelyek azóta is folyamatosan erősödnek és bővülnek. A kapcsolatok erősödésében nagy szerepet játszott a Szovjet–Magyar Baráti Társaság vologdai csoportja. A társaság fő feladata volt a népeink közötti testvériség, barátság és sokoldalú együttműködés további fejlesztése és erősítése, egymás életének, történelmének és kultúrájának megismerése. Ismerjük el: ezek több mint nemes célok!

Egymás kultúrájának megismerése a Miskolci Nemzeti Színház és a Vologdai Színház művészeiből álló küldöttségek látogatásával, az úgynevezett Barátság vonat vologdai turnéjával kezdődött, és végül a Vologdai Helytörténeti Múzeum meghívására 1982-ben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeum vezetőségének küldöttsége először látogatott Vologdába. A küldöttséget dr. Szabadfalvi József vezette, dr. Veres László, igazgatóhelyettes, dr. Kárpáti László művészettörténész és dr. Viga Gyula, a néprajzi osztály vezetője voltak a delegáció tagjai. A két intézmény közötti megállapodást 1982. szeptember 5-én írta alá Novozsilova G. M., a Vologdai Helytörténeti Múzeum igazgatója és dr. Szabadfalvi József, a miskolci múzeum igazgatója. A megállapodás lehetőséget biztosított a két testvérváros: Vologda és Miskolc részére, hogy kölcsönösen megismerjék egymás történelmét és hagyományait, illetve arra, hogy elkezdődjön a két intézmény közötti tapasztalatsere, a tematikus kiállítások cseréje (a két párt soros kongresszusa eredményeinek ismertetése mellett).

A következő évben, 1983-ban a vologdai muzeológusok négytagú küldöttsége Novozsilova G. M. igazgató vezetésével vizsgozta a látogatást, és ettől kezdve évente múzeumi dolgozók négyfős csoportjai utaznak tanulmányozni kollegáik tapasztalatait. Általában a múzeumi munkatársak megtekintik a testvérváros történelmi és építészeti nevezetességeit, a múzeumi és fiókintézeti kiállításokat, tanulmányozzák a szakemberek munkáját.

Az együttműködés szakemberek egyéni tanulmányútja keretében is megvalósul: így Okruznaja Irina, a Herman Ottó Múzeum festő-restaurátora a Vologdai Múzeum

---

1 Az írás oroszul megjelent: Csetverty veka vmesztye. Muzej 2008. 5. szám 50–55. Moszkva.

restaurátori műhelyeiben volt tanulmányúton. Az orosz kultúra nyomai Magyarországon a templomi ószláv nyomtatványokban és ikonokon című témában, valamint az orosz művészeti emlékek beazonosításában Anisina Alla, az orosz osztály munkatársa nyújtott segítséget a miskolci múzeumnak. 2005–2006-ban a múzeumokban restaurátorok voltak tanulmányúton. Fedisin Ivan, I. kategóriájú restaurátor nyújtott módszertani és gyakorlati segítséget a Herman Ottó Múzeum részére orosz művészeti emlékek beazonosításában és restaurálásában, mesterkurzusok tartásában. A maga részéről Bánfalvi Ferenc restaurátor segített a Vologdai Múzeum fából készült tárgyainak restaurálásában.

Az intézmények lehetőséget találtak kiállítások cseréjére is:

1987 (Miskolc): Taraszovszki Vladimir (a Vologdai Múzeum fényképésze) alkotásainak kiállítása.

1989 (Miskolc): kiállítás a Vologdai Múzeum és Skanzen „A vologdai vidéki művészet a 18–19. században” című gyűjteményből.

1996 (Vologda): kiállítás a Herman Ottó Múzeum „Magyarország északkeleti tájegységeinek hagyományos népviselete” című gyűjteményből. A látogatók és a szakemberek óriási sikerként értékelték a kiállítást.

Jelenleg tárgyalások folynak a két fél között arról a lehetőségről, hogy a Vologdai Múzeum munkatársai elhoznák Miskolcra „A 16–20. századi orosz Észak orosz művészete” című kiállítást.

Több nemzedéknyi vologdai lakos számára a Magyarország, Borsod megye, Miskolc szavak különösen érthetőek, kedvesek és közel állnak a szívükhöz. A két város közötti hosszú barátság emlékének megőrkítésére Vologda egyik utcája a Miskolci nevet viseli, Miskolc egyik városrészét pedig Vologdának nevezték el, de Vologdában megnyílt egy Miskolc nevű étterem is.

Bár a nagy távolság megnehezíti a partneri kapcsolatokat működését, de a muzeológusok számára erős motivációt jelent az a lehetőség, hogy megismerhetik egymás igen eltérő világát, ezért a szakemberek mindig leküzdötték a felmerülő akadályokat. Valóban, ez egy érdekes paradoxon! A huszadik század 80–90-es éveinek testvérvárosi mozgalma szinte teljesen megszűnt, miközben a két múzeum kapcsolata még szorosabbá, stabilabbá, mondhatnánk testvériesebbé vált. Nem érzékeltünk krízist a kapcsolatunkban. A kollegáink és mi – azonos világszemléletű emberek vagyunk. Egységesek vagyunk a legfontosabban: tudjuk, hogy a mi munkánk össztársadalmi jelentőségű, annak eredményei mindig érvényesek, függetlenül az aktuális politikai helyzettől. Egészében véve példa nélküli, hogy a két múzeum közötti együttműködés átvészelt egy nemzedéknyi időt, figyelembe véve a két országban lezajlott társadalmi és politikai átalakulások hatását.

Mindannyian ismerjük Oroszország és Magyarország földrajzi jellemzőit. Hatalmas különbségek vannak a két ország területe, lakosainak száma és természeti kincsei között. Érthető, hogy magyar barátaink tisztelik országunk hatalmasságát, erejét, rendkívül gazdag történelmét és kultúráját. De ez pont egy olyan eset, amikor a méretnek nincs jelentősége. A magunk részéről minket elbűvöl Magyarország egyedülállósága, rendkívül gazdag kultúrája, amit a magyarok nagyon óvnak. Elbűvöl a saját történelmük alapos ismerete, a szülőföldjük iránt érzett leplezetlen büszkeség. És ez nem nacionalizmus, hanem normális és természetes hazaszeretet. Ezzel kapcsolatban örülünk annak, hogy jelenleg Oroszország is azon az úton halad, hogy felismeri saját jelentőségét a világban, újjáépíti az ország nagysága miatt érzett büszkeséget.

1802 számít a magyar muzeológia kezdetének, amikor gróf Széchényi Ferenc átadta a magyar államnak nagy könyvtárát, numizmatikai és műtárgygyűjteményét. Miskolcon a múzeumot 1899-ben társadalmi összefogással hozták létre. Körülbelül azonos időben (1885) nyílt meg Vologda első múzeuma – I. Péter cár háza – Goutman holland kereskedők házában, ahol többször megszállt a cár Oroszország északi részén tett utazásai során. 1923-ban hozták létre a Vologdai Tájélmúzeumot (Helytörténeti Múzeumot) az I. Péter Múzeum, a Honismereti Múzeum, az Egyházmegyei Gyűjtemény és a Szépművészeti Kör összevonásával. 1988-ban a múzeum megkapta az állami történeti, építészeti, képzőművészeti múzeum és skanzen státuszt.

Miskolc város múzeuma 1952-től viseli Herman Ottó, a neves tájkatató, politikus, természettudós és régész nevét. 1962-ben a Herman Ottó Múzeum lett Borsod-Abaúj-Zemplén megye központi múzeuma. Jelenleg az intézményben 150-en dolgoznak, ebből

46 munkatárs foglalkozik tudományos munkával. A Vologdai Múzeum dolgozóinak létszáma 205 fő, a tudományos munkatársak száma 72.

Mennyiségi szempontból múzeumaink állománya gyakorlatilag azonos – körülbelül 500 ezer tárolási egység. Természetesen az állományok eltérnek összetételben és a gyűjtemények számában. A múzeumok legfontosabb küldetésének teljesítése – a történelmi és kulturális örökség megőrzése sok mindenben függ a mindenkori hatalom hozzáállásától. Azok a vologdai múzeumi szakemberek, akik az utóbbi években látogattak Magyarországra, elbűvölve szemlélték a Borsod megyei múzeumok részére épített hatalmas, a muzeológiai szakma legújabb követelményeinek megfelelően kialakított tároló épületét. A területi és a városi hatóságok Vologdában is biztosítottak egy épületet a Vologdai Múzeum gyűjteményei részére, nem messze a város központjától. Jelenleg az épületben restaurációs munkák folynak. Az új tároló üzembe helyezése jelentős mértékben javítja számos múzeumi gyűjtemény tárolásának körülményeit, a vologdai kremlben helyet szabadít fel új kiállítások részére, illetve növeli a különböző látogatói csoportokkal folytatott foglalkozások számára rendelkezésre álló területet.

Az elmúlt öt évben a Vologdai Múzeum bővítette kapacitásait. Új fiókintézmények épültek: „Irodalom. Művészet. 20. század”, „Vologdai száműzetés”. Elkezdődött a Vologdai Csipkemúzeum építése, amely e hagyományos vologdai mesterség történelmét és jelenkori fejlődését fogja bemutatni.

A miskolci múzeum egyik alapvető része a régészeti gyűjtemény. A magyarországi ősemberkutatás a világhírű Avas és Bükk középső paleolitik leleteinek gyűjtésével kezdődött. Napjainkban is ez a leletanyag és a korszak tudományos kutatása jellemzi a múzeum arculatát. A megye földrajzi helyzete miatt főleg a folyóvölgyekben található gazdag régészeti leletek: különösen jelentősek a réz- és bronzkori leletek. Az 1990-es években egy új korszak kezdődött el a régészet történetében: a nagy tökeberuházások – utak, csővezetékek stb. építése során megvalósuló előzetes ásatások kora. Mindez új követelményeket támasztott a gyűjteményekkel szemben: egy új épület készült a régészeti gyűjtemény részére, illetve növelték a munkatársak létszámát. A Vologdai Múzeum minden munkatársa, aki ellátogatott a miskolci múzeumba, megemlíti a városi hatóságok és kulturális vezetők részéről tapasztalt segítőkészséget és a múzeum régészeti kutatásainak nyújtott konkrét segítséget. Senki nem jogosult építési munkálatok elkezdésére addig, amíg a régészek el nem végzik a terület vizsgálatát.

A Vologdai Múzeum gyűjteményei közt szintén jelentős részt képviselnek a régészeti tárgyak (több mint 136 ezer leltári egység). Minden évben régészeti expedíció indul a Veksa folyó torkolatához, ahol a régészek feltételezése szerint a 9–10. században egy régi város volt. Érdekes, hogy régióink történelmének közös gyökerei vannak, éspedig finn-ugor gyökerei. Talán ez a tény magyarázza az egymás iránt tanúsított érdeklődést.

A Herman Ottó Múzeum néprajzkutatása a matyó és a palóc népművészet ismert tárgyainak gyűjtésével indult és ez alapozta meg a múzeum néprajzi gyűjteményét. A 19. század végén, illetve a 20. század elején az egész világon a matyó népcsoport művészetével azonosították a magyar népművészetet, népi hagyományt. A múzeum 2005-ben költözött egy új, modern épületbe.

A Vologdai Múzeum néprajzi gyűjteménye keletkezésének meghatározó jellegzetessége, hogy azt a Vologdai terület különböző járásaiba indított történeti-néprajzi expedíciók gyűjtötték. Ezekben az expedíciókban a történeti osztály, a művészeti osztály munkatársainak tucatjai, illetve a Vologdai Területi Építészeti és Néprajzi Múzeum munkatársai vettek részt. A történeti-néprajzi expedíciók jelentik az orosz múzeumok munkájának sajátosságát, a magyar kollegák gyakorlatában nincs ilyen tevékenység.

Magas színvonalú múzeumaink tudományos kutatómunkája. Jelenleg a magyar muzeológusoknak lehetőségük van kiállítási katalógusok, illetve tematikus monográfiák kiadására. Függetlenül attól, hogy ki melyik osztályon dolgozik, a miskolci múzeum összes tudományos munkatársa köteles kutatómunkát folytatni a múzeumi tevékenység valamely területén. Számos munkatársnak nem csak a múzeumi kiadványokban jelennek meg rendszeresen publikációi, hanem a szakmája szerinti hazai, illetve külföldi kiadványokban is.

Napjainkban a múzeumok a látogatottság növelésének feladatával szembesülnek, a magyar múzeumi szakemberek véleménye szerint a feladat megoldása abban rejlik, hogy a múzeum egy érdekes és megbízható barát legyen (a látogatók részére). Ezzel kapcsolatban bővült a Herman Ottó Múzeum oktatási és közönségkapcsolati osztálya. A Vologdai Múzeum tárlatvezetési és ismeretterjesztési osztályán 9 szakember dolgozik, többek közt egy módszertani szakember és egy közönségkapcsolati szakember. Tervszerű

és módszeres munka folyik a látogatók „vonzására”. Húsz évvel ezelőtt, az ország gazdaságában végbe menő kedvezőtlen folyamatoknak „köszönhetően” a múzeum kényszerűségből főleg a helyi lakossággal foglalkozott. Annak ellenére, hogy állandóan növekszik az ország történelme és kultúrája iránti érdeklődés, illetve növekednek az orosz emberek lehetőségei, az ország más régióiból érkező, szervezett turistacsoportok nem olyan gyakran látogatnak el városunkba, mint azt mi szeretnénk. A látogatók vonzására különféle programokat szervezünk és különböző bérletkonstrukciókat alkalmazunk, melyek figyelembe veszik a hallgatóság korosztálybeli sajátosságait. Ez pozitív eredményeket hoz. Az elmúlt tíz évben stabil a múzeum látogatottsága: 200 ezer fő. Konkrétan 2007-ben: 236 ezer látogató (miközben a városnak 300 ezer lakosa van). Oroszországban 2008-cat a „Család évének” nyilvánították, ezért ebben az évben nagy hangsúlyt kapnak a család megerősítésére irányuló rendezvények: a „Család születése” ünnep, „Családi ünnepek a múzeumban”, „Családi emléktárgy – múzeumi érték” stb.

A múzeumokban folyó alaptevékenységek egyike a kiállítások szervezése és megvalósítása. A Herman Ottó Múzeumban évente 60–70 kiállítás kerül megrendezésre, a Vologdai Múzeumban átlagosan 40. Ez túlságosan sok, ezt nem igazolja a látogatottsági statisztika sem, de pályázati támogatás elsősorban az ilyen célokra érkezik. A fő nehézség a kiállítási területek hiánya. Mint ismeretes, az orosz múzeumok többsége a teljes gyűjteményének csupán 6–12 százaléka kiállítását engedheti meg magának. A kiállításokhoz meghívók, néha kisebb ismertetőik készülnek. Mind ritkábban van arra lehetőség, hogy plakátok készüljenek a kiállításához. Annak ellenére, hogy a meghívókon és a sajtóközleményeken kívül az internet is segít a kiállításokról és a rendezvényekről szóló információk terjesztésében, az elmúlt években nem növekedett jelentős mértékben az intézmények látogatottsága. A múzeumok költségvetése nem biztosít lehetőséget komolyabb hirdetési tevékenységre. 2007-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megye múzeumainak 136 ezer látogatója volt. Mint Vologdában is, változó a fiókéntézmények látogatottsága. Múzeumi pedagógus dolgozik a miskolci múzeumban, mivel a látogatók közt sok a gyerek. Az osztályon külön szakember foglalkozik a nyugdíjasokkal. Különös figyelmet szentelnek annak, hogy a helyi lakosok (iskolások, egyetemisták) körében kialakuljon egy olyan réteg, amely érdeklődik a történelem és a kultúra iránt, és rendszeresen visszatér a kiállításokra és rendezvényekre.

Határozottan állítható, hogy a múzeumok közművelődési szerepe válaszút elé érkezett. E szerep tisztázására a magyar muzeológusok is új megoldásokat keresnek. Csak reménykedhetünk abban, hogy az új nemzedékeknek a kulturális örökség iránt tanúsított érdeklődése megerősíti a múzeumok kulturális szerepét is. E cél eléréséhez nekünk is sokat kell tennünk.

A múlt század 50-es éveitől kezdve vált rendszeressé a múzeumok kiadói tevékenysége. Kiseb cikkek 1955-ös kiadásával kezdődött el a Herman Ottó Múzeum Közleményeinek rendszeres megjelenése, amelyek 1994-ig külön kötetben jelentek meg (26 kötet). 1957-től jelenik meg a Herman Ottó Múzeum Évkönyve, amelyből eddig már 47 kötet látott napvilágot. A kiadványban nemcsak a miskolci múzeum munkatársai kutatásairól szóló cikkek jelennek meg, hanem a régió muzeológusainak eredményei, illetve más országokban tevékenykedő kollegák, beleértve a Vologdai Múzeum munkatársai által írt tudományos cikkek. A rendszeres kiadványok mellett kisebb, ismeretterjesztő kiadványok jelennek meg a régió történelméről és néprajzáról, valamint kiadják a Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei című sorozatot. Sajnos egyelőre a

Vologdai Múzeumnak nincs lehetősége hasonló tudományos munkák kiadására. A maga részéről a múzeum 2007-ben kiadta a 14–16. századi vologdai ikonok című katalógust, az Oroszország ősi festészete sorozat részeként. Egy régióközi kiállítási projekt keretében elkészült az Emlékeink városai 1147–2007: Moszkva, Vologda, Velikij Usztjug című művészeti album. Megjelent a 16–20. századi portréfestészet új felfedezései az északnyugati régióban című tudományos konferencia anyagainak kiadványa. A múzeum megjelentette a Vologda útikalauzt, a fiókintézmények munkáját bemutató ismertetőket, és elkészítette a Vologdai kreml kincsei című filmet.

A Herman Ottó Múzeum felvirágzása akkor kezdődött, amikor Szabadfalvi József (1928–2001) lett a múzeum igazgatója. Ő Debrecenből került Miskolcra, 25 éves egyetemi oktatói pályafutás után. Öt kollegái is követték Miskolcra. Szabadfalvi József nem csak a múzeum szakembergárdáját erősítette meg, de kiépített egy fiókintézmény-hálózatot is. A múzeum igazgatójának és munkatársainak tevékenysége kivívta a közvélemény és a muzeológus kollegák tiszteletét. Szabadfalvi József igazgatósága alatt kezdődött el a szakmai együttműködés a Novoszilova G. M. által vezetett Vologdai Múzeummal. „A kultúra érdemes szakembere” címmel kitüntetett Galina Mihailovna 1975 és 1994 között dolgozott igazgatóként. Sokat tett annak érdekében, hogy a Vologdai Területi Tájmuzeumból történeti, építészeti, képzőművészeti múzeum és skanzen legyen. 1991-ben Szabadfalvi Józsefet az igazgatói poszton tanítványa és helyettese, Veres László követte. Ő folytatta az elkezdett munkát és az új körülményekhez igazította a múzeum tevékenységét. Veres László a Debreceni Egyetem történelem-néprajz szakán szerezte oklevelét. Kutatási témája az üveggyártás története, ezen belül a díszüveggyártás kérdései.

Az „Orosz Föderáció kultúrájának érdemes szakembere” címmel kitüntetett Korotajeva Ljudmila 1994-ben lett a Vologdai Állami Történeti, Építészeti és Képzőművészeti Múzeum vezérigazgatója, 1991 és 1994 között ő volt a vezérigazgató tudományos munkáért felelős helyettese. Éppen Veres László és Korotajeva Ljudmila voltak azok, akik munkatársaik segítségével folytatták és egy újabb szintre emelték szakmai kapcsolatainkat. Nem véletlen, hogy Korotajeva Ljudmila magas állami kitüntetésben – Barátság Érdemrendben – részesült.

A Vologdai Múzeum igazgatóságának küldöttsége 1995-ben ellátogatott Miskolcra. A látogatás során a múzeumok aláírtak egy új szerződést, amely hosszabbításokkal 2010-ig van érvényben. Jelenleg a Vologdai terület és a Magyar Köztársaság közti együttműködés az alábbi megállapodások szerint valósul meg: az 1995-ben aláírt Megállapodás a közvetlen gazdasági és kulturális kapcsolatok létesítésére az Orosz Föderáció Vologdai területe és Borsod-Abaúj-Zemplén megye között, illetve a 2007 júniusában aláírt Megállapodás a Vologdai terület kormánya és a Magyar Köztársaság Gazdasági és Közlekedésügyi Minisztériuma között a gazdasági együttműködés fejlesztéséről. 2008 áprilisában a Vologdai terület delegációt küldött Magyarországra a Miskolcon megrendezett turisztikai kiállításra. A küldöttség egyik tagja volt Korotajeva Ljudmila, a Vologdai Múzeum és Skanzen vezérigazgatója.

Vologda és Miskolc igen messze van egymástól. Más-más nyelvet beszélnek lakói, de lélekben közel állunk egymáshoz: összeköt minket a barátság, a baráti kapcsolatok és az üzleti együttműködés nyelve. Mindenkire emlékszünk és köszönjük kollegáinknak az orosz kultúra iránti élénk érdeklődést, a vendégszeretetet, a hűséges, időtálló barátságot és az egymást megértésre irányuló szándékot. Tiszteljük, nagyra tartjuk, és őszintén támogatjuk kapcsolatainkat, melyek a testvériség és a népek barátsága jegyében születtek. Ily módon erősödik a népeink közötti kapcsolat. Büszkék vagyunk arra, hogy e folyamat részesei vagyunk.

VELEMÉRI KOCSONYÁSTÁL RESTAURÁLÁSA

TÓTH EDINA

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tulajdonát képező, Velemérről származó tárgy korongolt fazekasmunka. Funkciója szerint kocsonyástál.

A tárggyal kapcsolatos munkálatok: a hiányzó rész kiegészítése és retusálása, melynek nyomán a tárgy esztétikusabbá, egységesebbé válik. Az így restaurált tál a későbbiekben kiállításon bemutatásra kerülhet.

A tárgy adatai

A tárgy tulajdonosa: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, gyűjtemény megnevezése: Néprajzi Gyűjtemény, származási helye: Velemér, leltári száma: 2001.40.2., naplósám: 1978/055–3, gyűjtés helye: Magyarföld.

Tárgy meghatározása

A tárgy típusa: Kocsonyástál, tárgy fajtája: fazekasmunka, tárgy anyaga: agyag, formázási eljárása: korongolás, díszítőtechnikája: festés, díszítés módja: mázazás.

Tárgy méretei

Magasság: 7 cm, talpátmérő: 11,5 cm, peremátmérő 20 cm.

Történeti háttér

Velemér Vas megyéhez tartozó település. Vas megye a nyugat-magyarországi peremvidék földrajzi nagytáj része. Felszíne változatos síkság, amelyet völgyek, dombok, hegyek öveznek.¹ A 14. században már ismert a Veleméri-völgy fazekassága egy korabeli feljegyzés tanúsága szerint.² A lakosság nagy része agrártevékenységgel és a mezőgazdasági idényt követően egész évben kézművességgel foglalkozott még a 20. század elején is.³ A Veleméri-völgy mesterei reformátusok voltak és félig-meddig az Őrséghez tartoztak. Tárgyaik díszítésében vallási megnyilvánulás jelei fedezhetők fel, például a fazekások rontás ellen András-keresztet festettek tejesköcsögeikre.⁴

A kultúra csoport kerámia és típusai

A mezőváros kettős életet élő – gazdálkodó és egyben kézműves – mesterei korán szakosodtak.⁵ A fazekasoknak (gerencséreknak) 1762-ben kilenc, 1817-ben hét önálló céhük volt, ahol 144 mester dolgozott.⁶ Egy 19. századi tankönyvben lapozva ezt olvas-

---

1 *Gráfik I.*, 1996, 16.

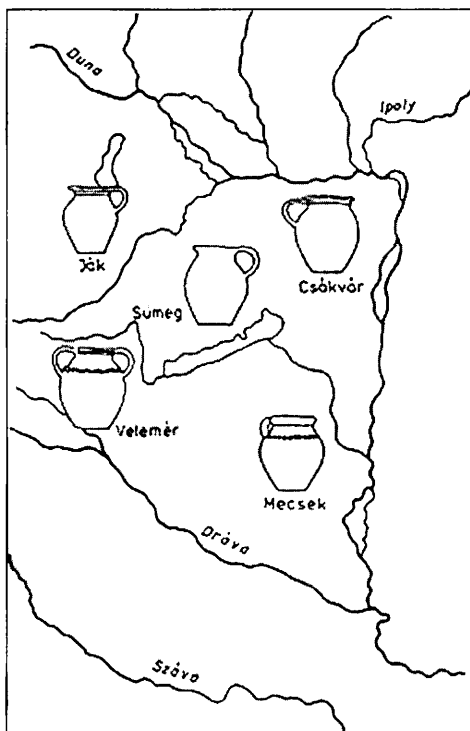
2 *Kresz M.*, 1996, 229.

3 *Nagy Z.*, 1996, 196.

4 *Kresz M.*, 1996, 230.

5 *Nagy Z.*, 1996, 196.

6 *Nagy Z.*, 1996, 202.

1. kép. Vas megye fazekasközpontjai
(Magyar Néprajz 1991 nyomán)

inkább mázas edényeket készít, míg a gerencsér kezdetlegesebb, ősbibb módon korongozza, égeti jórészt mázatlan edényeit. Vas megyében a lakosság nagy része gerencsér. E völgynek több neve is van a néprajzi irodalomban: Belső-Örség, Züric-völgy, Veleméri-völgy.⁸ Az első ismert néprajzi emlékek csupán századunk elejéről származnak. E tárgyak a középkori egyszerűséget örítették meg. A Veleméri-völgy lakosságának kerámiaművészete jórészt a tűzálló agyag és a fa bőségén alapuló fazekasságon nyugodott. Veleméren szinte mindenki gerencsér volt, többségük a mesterségét háziiparszerűen folytatta.⁹

Jellemző fazekastermékeik

A fazekakra egy vagy több abroncsot tettek és a száját, ajakát meg az abroncsok vonalát színes: sötétbarna, zöld vagy sárga mázzal vonták be. A tejesfazék sajátos alakú, tört vonalú alul hasas, nyaka csonkakúpszerűen elkeskenyedik. A cseréptepsi kemencében sütésre való. „Lakodalomba készítették tálakat. A levesestál nagyobb, a húsostál kisebb méretű volt. A tálak belül meg voltak öntve fehér vagy piros öntőfölddel, belsejükbe pemzivel karikát húztak, ebbe belefröccsentettek néhány csepp színes festéket és

hatjuk a veleméri gerencserek kerámiaművességéről: „Én pedig gerencsér leszek, kinek munkája a mi tájékunkon legkelendőbb. Ő a közönséges fazékon kívül kályhákat, tálakat, tányérokat, lábasokat s többi efféle kisebb-nagyobb cserépedényeket agyagföldből a kerekén melyet a lábával hajt meg és s közönséges edényt a kemencében egyszer – a megöntöttel pedig kétszer megégetvén – könnyű módon csinalni, és jó nyereséggel eladni tudja...”⁷

Gerencserek a nyugati határvidéken

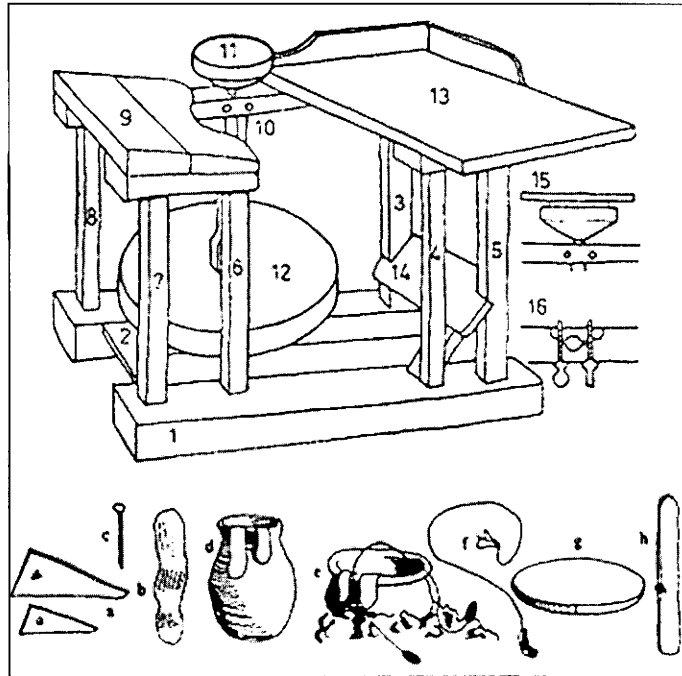
Gerencsérnek vagy gelencsérnek mondják a fazekast a Dunántúl délnyugati és az Alföld déli részén. Ez az elnevezés a délszláv, eredetileg „fazék” jelentésű szóból származik. Magyarország más területein ezt a szót nem ismerik, mindenütt fazekasnak hívják azt, aki agyagműves. A fazekas elnevezést szintén használják Nyugat-Dunántúlon, ahol csak a városi céhbeli mestert hívják így. A falusi agyagművest pedig inkább gerencsérnek nevezik. A kétféle megnevezés készí-téstechnikai megkülönböztetést is takar. A fazekas fejlettebb technikát alkalmaz,

7 Nagy Z., 1996, 206.

8 Kresz M., 1996, 228.

9 Kresz M., 1996, 230.

2. kép. Gerencserek fazekaskorongja (Kós 1944 nyomán)

azt márványosan szétfolyatták, vagy pedig virágozták. Az edények kivétel nélkül mind mázasak voltak.”¹⁰

Díszítés

A korszokra leginkább plasztikai madzag- vagy a bronzdész jellemző, gyakori az agyagból ráakott gombos díszítés. A megyében a parasztfazekasok körében nem alakult ki egységes „zalai” vagy „göcseji” jellemző díszítési stílus. Kerecsényi Edit szerint ennek az a magyarázata, hogy sok „paraszti fazekas”, aki még a 19. század második felében szinte ellepte a göcseji falvakat, inkább a maga egyéni ízlése szerint dolgozott, így a tárgyak formája, alakja, díszítése is szinte faluról falura változott. Nagy a különbség a nyugati vidék edényei és az ország többi részének kerámiájától: míg a legünnepibb edény díszítése sem közelíti meg az Alföld legközönségesebb edényeinek díszítésbeli igényességét.¹¹ Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy előtérben e tárgyak használati értéke, funkciója állt és hogy e tárgyak készítői nem voltak a kerámiaművesség szakosodott specialistái, nem törekedtek díszítő és formavilágában kiemelkedő, egységes fazekaskultúra létrehozására. Az 1930-as években, a két háború közötti időszakban tanította meg egy iparművész a völgy fazekasait az íróka használatára, az edények virágozására. Ennek ellenére nem maradt meg igazán a használata. Leginkább ecsettel festettek virágmotívumokat. Egyedül e vidéken nem akasztható falra a tál, tányér; nem volt az edénynek faldíszítő szerepe, csak használati funkciója.¹²

10 Czugh D., 1954, 124.

11 Biró F., 2003, 235.

12 Kresz M., 1996, 235.

Technikájában is egyedülálló a Veleméri-völgy fazekasművészete. A korongot egészen másképpen forgatják, mint máshol az országban. Nem középen, hanem mint a Földközi-tenger vidékén, oldalt ülnek mellé.

Az égetőkemence is sajátos egyszerű csonkakúp alakú és nincs különálló tüztete, magukból az edényekből rögzítik a tűzjárás közti lábukat.¹³

Azok a gerencserek, akiknek saját lovuk és kocsijuk volt leginkább a környékbeli vásárokra jártak az áruikkal és leginkább oda készítették a termékeiket.¹⁴

Napjainkban a Veleméri-völgyben a gerencsérmesterség jelentősége megmaradt, de megváltozott formában. Az 1930-as évektől díszesebbek lettek az edények, de más vidékek motívumkincsét alkalmazták. 1950-ben a völgy egyik nagyobb műhelyében gyárat szerveztek, és még az 1970-es években is voltak termékeikkel házaló mesterek.¹⁵

Állapotfelmérés

A tárgy korongolt fazekasmunka. Alaki jellemzői: magas peremben végződő befelé ívelt oldala van, talpa vékony és fenékrésze szűk. Fülei vízszintes irányban helyezkednek el. A külső felületen sötétzöld alakra ecsettel festett világoszöld foltos máz látható. A tál belseje fehér mázzal van bevonva, a fenékén egy zöld és barna színnel festett szem alakú virágdíszítéssel. A perem alá szabálytalan futású zöld csíkot festettek.

A tárgy egy darabban van, peremének harmada hiányzik. Jó megtartású, nem pedt. Viszont a máz több helyen megsérült, lepattogzott. Feltehetően a rossz tárolás miatt. A máz üveghez hasonló szilikátolvadék. Előállításához az üveghez hasonló eszközökkel, módosító anyagokkal és festőoxidokkal történik. Az üveg korróziója, a víz kioldja az alkáli fémeket, képes felbontani a Si hálózatot, elindul a mállási folyamat, korrózió (lúg képződik) a felületen. Ha egy üveg vegyi tartóssága csekély, a felületi változások mélyre hatolnak az üvegbe, oly mértékű lehet, hogy szilánkok, pikkelyek szakadnak le az üvegről. Minden olyan, amely a víz adszorpcióját elősegíti, meggyorsítja és fokozza a mállási folyamatot.¹⁶ Ez figyelhető meg a tálnál is, a máz lepattogzásánál.

A konzerválási-restaurálási terv elkészítése

Tisztítás: A tárgy mechanikus és vegyszeres tisztítása. Mechanikus: ecsettel való portalanítás. Vegyszeres: kézmeleg vízben zsíralkohol-szulfátos tisztítás.

Restaurálás: A törésfelület színének megfelelő színű gipsz kikeverése. Ebből mintalap öntése a későbbiekben használatos retuszín keveréséhez. Negatívétel a hiányzó peremrészhez plasztillinnal. A hiány pótlása. A kiegészítés összedolgozása a kerámia eredeti felületével, hogy egy síkban legyen.

Retusálás: A mintalapon a megfelelő színek keverése, annak figyelembevételével, hogy az alkalmazandó lakk sötétítheti. A kiegészítések megfestése. A megfestett részek lakkozása.

Mivel a máz több helyen is le volt ütődve, bennem két lehetőség is felmerült az eredeti és a kiegészítendő rész egységesítésére. Az egyik, hogy a felszínt egységesen festem

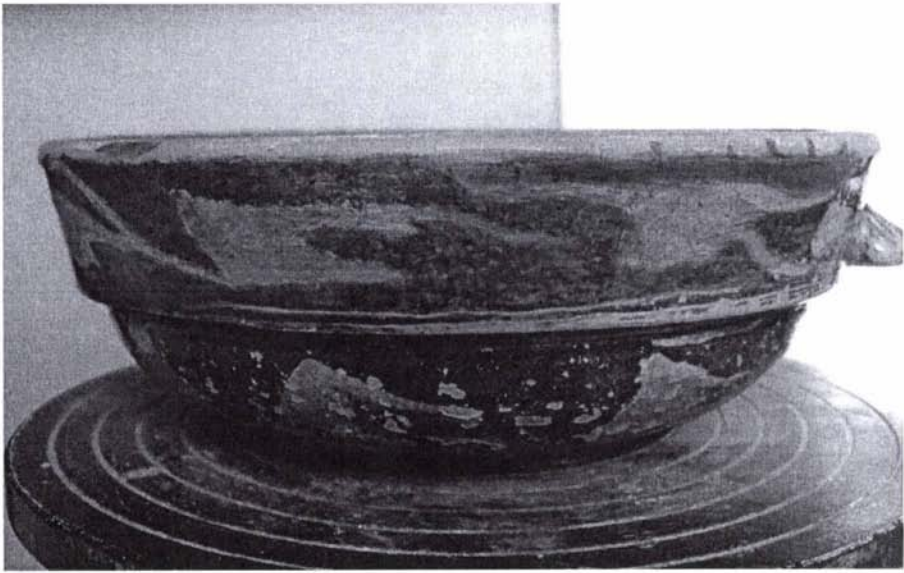
---

¹³ Kresz M., 1996, 237.

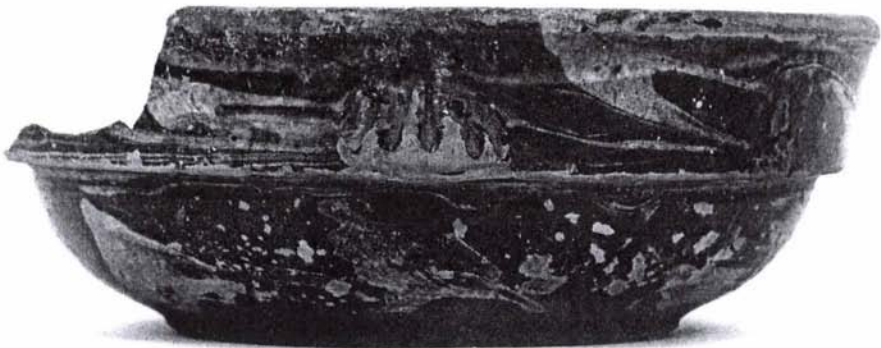
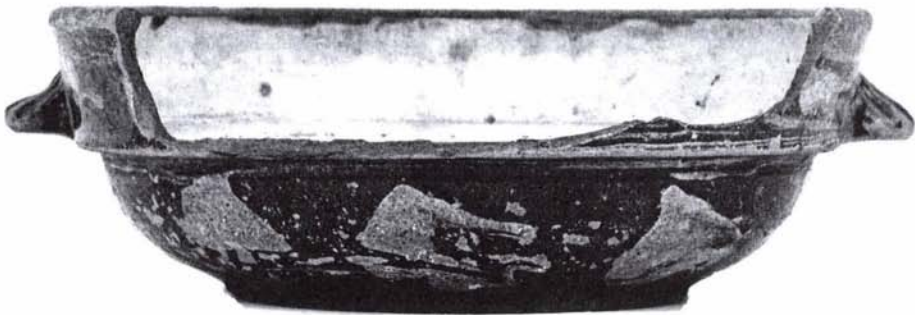
¹⁴ Kresz M., 1996, 234.

¹⁵ Kresz M., 1996, 238–239.

¹⁶ Szalai Z., 1975, 169.

3. kép. A festett kiegészítés

4-5. kép. A hiányos tál

és lakkozom, eltüntetve az eredeti felület kopásnyomait és ehhez igazítom a kiegészített rész retusálását; azaz rekonstruálom a tárgy korabeli kinézetét. A másik lehetőség, hogy a tálát jelen állapotú felületének megtartásával retusálom, azaz a kiegészítést egységesen lefestem és a lakkozás után pár helyen visszakoptatom a gipszrétegig, hogy ne üssön el az eredeti részekről. Az egyik lehetőség kiválasztásában kértem segítséget témavezetőmtől, aki a második felvetést javasolta. A cél tehát nem egy teljesen hibátlan restaurált tárgy elkészítése, hanem annak eredeti állapotában való megőrzése.

A restaurálás-konzerválás menete

Tisztítás

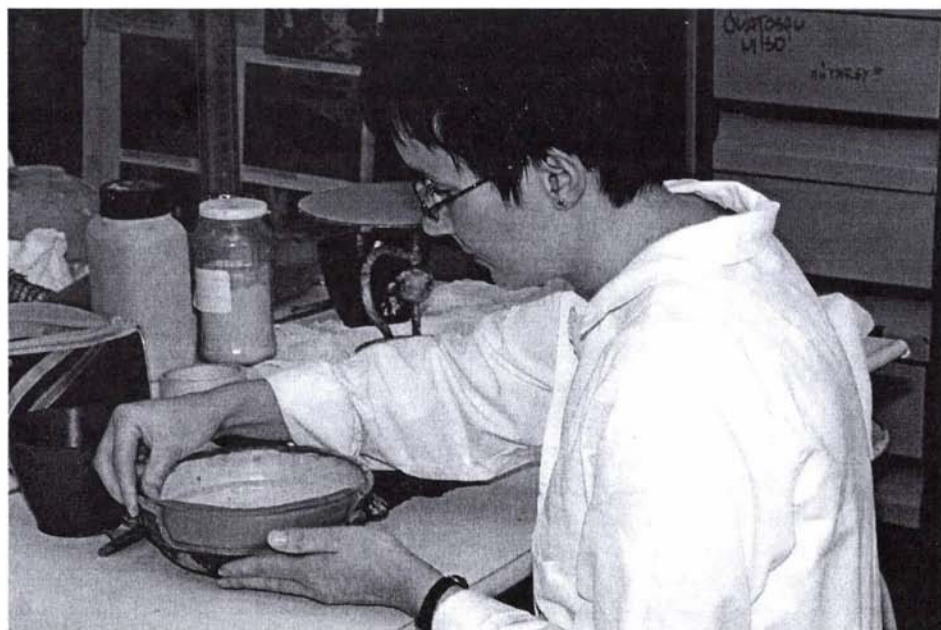
A tál felülete enyhén poros volt, ezért ezt ecsettel leporoltam. A tárgy jó megtartású, viszont a máz sérült, ezért a habos tisztítás a legmegfelelőbb. Kézmeg, kb. 30 °C-os vízben zsíralkohol-szulfátos 2 g/l vizes oldatával kezelést alkalmaztam, hogy a felületi vízzeloldható szennyeződésekeltávolítsam. Puha szűrő kefével 10 percig mechanikusan tisztítottam, különösen ügyelve a törésfelületre. Majd desztillált vízzel öblítettem. Szárítószekrényben 2 órán keresztül 60–70 °C-on szárítottam.

Restaurálás-kiegészítés

Az edény törésfelületének megfelelő színárnyalatú gipszet kevertem. Színezéknek különböző színű földfestéket használtam. Többszöri átszítálásra volt szükség, hogy minél finomabb szemcséjű színezett gipszet kapjak. Ezután színpróbát végeztem, egy papírlapot benedvesítettem és erre a felületre tettem egy kevés színezett gipszet. Majd ezt hajszárítóval megszáritottam és így láthatóvá vált a bekevert gipsz eredeti színe. A cél az volt, hogy hasonló színt érjek el, mint az eredeti kerámia anyagának színe. A gipsz alátámasztására plasztilint használtam. Kinyújtottam a tál falvastagságának megfelelően. A tál belső oldaláról negatívot vettem úgy, hogy ráillesztettem a tál ép felületére, így felvette annak a vonalát, és azt átcsúsztattam a hiányzó részhez, hogy az edényfal hajlását kövesse. A hiány körül alaposan a kerámiához nyomkodtam a plasztilint, hogy így nyújtson alátámasztást a gipsznek. Gumicsészében tejfölsűrűségű gipszet kevertem ügyelve arra, hogy ne keletkezzen benne buborék. Míg a gipszpépet egy darabig pihentettem, a hiányzó rész törésfelületét ecsettel alaposan bevizeztem. Erre azért volt szükség, mert a találkozási felületeken a kerámia elszívja a gipszből a vizet és elválk a kiegészítés. A bekevert gipszpépet felhordtam a hiányzó részre. Először a törésfelületekre simítottam, hogy ott buborék ne képződjön, majd így haladtam fölfelé a pereméig. Ügyeltem arra, hogy a kiegészítés pár milliméterrel legyen magasabb az eredeti felületnél. A gipsz kötése után hántoltam a felületet gipszkarton reszelővel és citlingel. A szerszámok nyomait finom csiszolóvászonnal tüntettem el, követve a tárgy eredeti formáját.

Retusálás – a tárgy díszítményeinek helyreállítása

A gipszkiegészítés retusálását a teljes kiszáradása után célszerű elkezdni, mivel az eredeti színekhez hasonló kevert retusfesték így nem változtatja meg a kiegészítésen a száradás utáni színét. Első lépésben a kiegészítés felületét lekentem vízzel hígított plectollal. Ezzel tömítettem a gipsz pórusait, hogy a különböző festékek jól elterüljenek a felületen. A tál belső felén szinte egységes tört fehér színű volt a máz. Ehhez összeválogattam a megfelelő színű festékeket. Temperából titánfehéret, akrýlból pedig világos

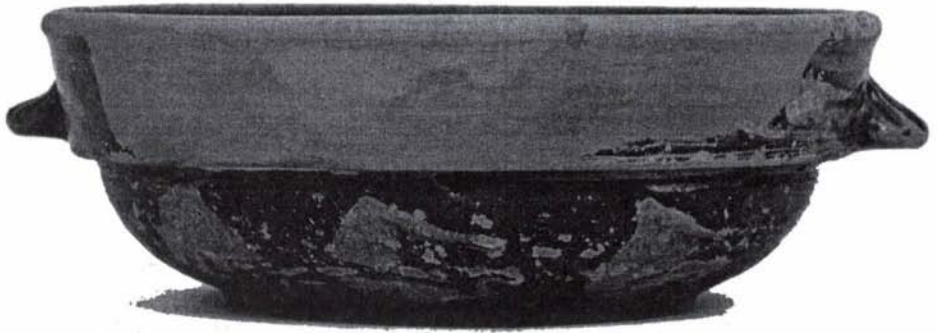
6. kép. Plasztilinnel való alátámasztás

okkert, égetett umbrát, természetes umbrát, permanent citromsárgát, elefántcsont-feketét. Ezeket egy csempelapon megfelelő arányban összekevertem víz hozzáadásával. Többször színpróbát végeztem az előzőekben már említett gipszlapon. Ami színárnyalat megfelelt lakkpróba után, azt a színt lazúrosan ecsettel vittem fel a felületre több rétegben. Az így kapott felület túlságosan egyenletes színű. Ezért egy barnás színárnyalatot kevertem ki, és ezt szivacs segítségével tamponálással vittem fel foltokban a felületre. Így már az eredetihez hasonló kontrasztot értem el.

A tál külső felületén először a világosabb zöld foltokat festettem meg. Célszerű volt ez alá az előzőekben kikevert fehéres színt festeni. Ebből már kialakítottam a szabálytalan foltokat. Majd titánfehér temperából [color & co gouche] zöld, permanent citromsárga, smaragdzöld színű akrilfestékből kikevertem a megfelelő világoszöld színt és azt pontretus technikával, ecsettel vittem fel a fehér alpra. Ezután az ezt körülvevő zöldes barnás színt kellett kikevernem. Ehhez a következő színű akrilfestékeket használtam: elefántcsont-fekete, sötétbarna, világos okker, égetett umbra, természetes umbra, permanent citromsárga, kreul acryl 8528 permanent grün del., kreul acryl 8514 cölinblan imit. valamint tempera: [color & co gouche] zöld, smaragdzöld, sötétzöld, titánfehér temperát. Többféle színt kevertem ki, haladva a világosabbtól a sötétebb árnyalatig. Azért volt célszerű így eljárni, mert ezáltal érhető el az edény eredeti színének legmegfelelőbb színárnyalat. Majd a festéket több rétegben vittem fel a felületre egy szivacsdarab segítségével tamponálással, míg az eredeti színhatást el nem értem.

A kerámiatál restaurálása befejeződött, de a mázas kerámiára jellemző fényes felület, amely egyben védi a retusfestés felületét a mechanikai sérülésekkel szemben és egységes képet alkot, az eredeti ép felületekkel még hiányzott. A lakk terítését a felületen retuspisztollyal végeztem. A lakk Porcelain Restoration Glake, amit kifejezetten restaurátori

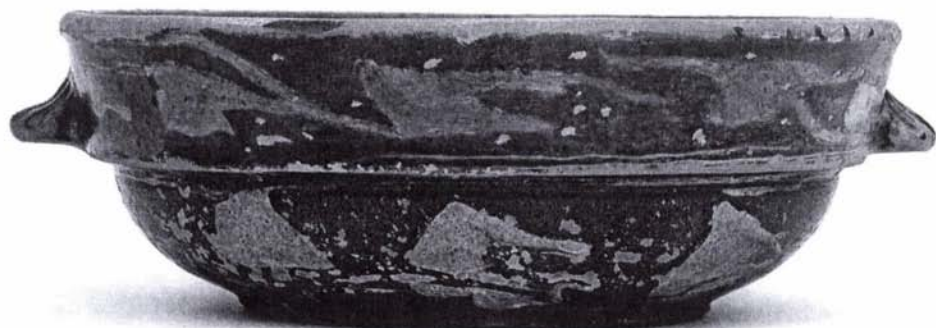

7. kép. A kiegészített tál

8. kép. A szem alakú virág

munkához fejlesztettek ki. Ezt is több rétegben vittem föl, míg ugyanazt a fényhatást el nem értem. Az eredeti máz a tálon nem egységes, hanem néhány helyen le van kopva.

9. kép. A restaurált tál

10. kép. A tál belső oldalán a kiegészített retusált rész

Hogy a kiegészített és retusált rész teljesen hű legyen egymáshoz, szikepengével lekapatam a festett részt a kiegészítésig. Így a tál már egységes képet mutatott.

Javaslatok a tárgy további kezeléséhez

A tárgy elhelyezése raktárban

A tárgyat, mint a legtöbb műtárgyat – minél kevesebb mozgatásnak kell kitenni. Kivételt képez a tárgy és környezetének tisztítása. A tisztításnál vigyázni kell a kiegészítő

anyagok érzékenyek lehetnek a tisztítószerekre (pl. a gipsz a vízre, akril tempera a vízre, az alkoholra, a lakk az etilacetátra).

A tárgy elhelyezése kiállításban

A vitrinben való elhelyezése biztonságosan támasztva történjen. Az optimális értékek: a megvilágítás eszköze lehetőleg spotlámpa legyen, teljesítménye 60 W és a megvilágítás erőssége 3200 K°. A relatív páratartalom 45%, a maximális hőmérséklet 20 °C.

A tárgy csomagolása, szállítása

A tárgyat papírvattába csomagolva, belülről kibélelve, savmentes kartondobozban legyen szállítva. A tárgy és a doboz közötti részt habszivaccsal vagy más szivacsos termékkel kell kitölteni, ezzel megakadályozva a tárgy mozgását, ütődését.

IRODALOM

Albrecht Júlia

1997 A kerámiakészítés elmélete és technológiája. TAN–GRAFIX Művészeti Szolgáltató és Kiadó Kft. Budapest

Czugh Dezső

1954 Magyarszombatfa és környéke fazekasságáról. In: A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. 1–4. szám

Bíró Friderika

2003 A szegek világa (Zala megyei Múzeumi Igazgatóság) Göcsej néprajza a 18–20. században

Edöcs Judit

1994 Zsolnai dísztál restaurálása. In: Múzeumi Műtárgyvédelem 22. 1993. MRMK Budapest

Földessy Péter

1989 Anyagismeret Kerámia. Általános jegyzet Budapest

Gráfk Imre

1996 Vas megye-történelem, tál és ember. In: Vas megye népművészete

Járó Márta

1991 Klimatizáció, világítás és raktározás a múzeumokban. Általános jegyzet MRMK Budapest

Kresz Mária

1996 Gerencserek a nyugati határvidéken. In: Vas megye népművészete

Nagy Zoltán

1996 Népművészet céltárgyakon és mesterműveken. In: Vas megye népművészete

Szalay Zoltán

1975 Az üveg romlásának okairól. In: Múzeumi Műtárgyvédelem 2. MRMK Budapest

T. Bruder Katalin

1989 Kerámia restaurálás. KMI Budapest

Walter Gebauer

1985 Kézműipari kerámia. Műszaki Könyvkiadó Budapest

ETNIKUS HAGYOMÁNY – LITURGIKUS HAGYOMÁNY

BARTHA ELEK

Több mint két évtizeddel ezelőtt szervezték az első hasonló jellegű konferenciát itt, Miskolcon. A mostani és az akkori konferencia tematikáját nézve, már a témából adódóan is több párhuzamosságot találhatunk. Magyar–szlovák–ruszin–lengyel–német és más etnikus közösségek kulturális kapcsolatai – ahogyan akkor mondtuk: „interetnikus” kapcsolatai, ezen kapcsolatrendszer egy-egy eleme a kultúra legkülönbözőbb területein, együttélés, átadás-átvétel, konfliktusok, etnikai folyamatok, integrálódás – és még sorolhatnám tovább az akkori és a mai témák átfedéseit, közös pontjait.

Joggal vetődik fel a kérdés: többet tudunk-e a vizsgált kérdéskörökben annál, mint amiről két évtizede ugyanitt eszmét cseréltünk? Vannak-e újabb kérdéseink, válaszaink? Megtudtunk-e valami újat, ami sarokpontot jelenthet a mai kutatásokhoz? Történet-e tematikai változás, bővülés, irányváltás közel egy nemzedéknyi időszak elteltével? Természetesen ezekre a kérdésekre a válasz néhány mondatban, vagy akár csupán egy előadás keretein belül nem adható meg.

A továbbiakban én a korábbi alkalommal taglalt szűkebb szakterületen próbálok – az akkor felvázolt gondolatmenettől jórészt eltérően – egy újabb, vázlatos, ugyanakkor átfogó áttekintést adni az etnikai identitás és a szakrális hagyomány tágabb összefüggéseiről.

A napokban emlékeztünk meg halottainkról. Ez az emléknap a katolikus hagyomány része, de egyúttal túl is nőtt a szorosan vett egyházi kereteken. A november elején tartott megemlékezés immár az egész keresztény világra kiterjed, és azok is gyakorolják, akik nem tartoznak a hívők sorába. Évtizedek óta Európa protestáns vidékein is szokássá vált a halottak napi temetőlátogatás és gyertyagyújtás. A messizi földről hazalátogatók számára eltávozott hozzátartozóikkal kapcsolatos emlékeik felidézésén túl alkalom nyílik ilyenkor a rokonság felkeresésére, szülőföldjükről közvetlen személyes tapasztalatok szerzésére, az információk felfrissítésére. Erősíti, fenntartja, időről időre táplálja ez a migráció a családi összetartozás tudatát, a helyi gyökerekhez való kötődést.

Kereken egy évtizeddel ezelőtt, még a boszniai polgárháború éveiben a hírügynökségek színes hírként számoltak be arról, hogy az egyik bajnoki labdarúgó-mérkőzésen a bíró kiállított egy játékost, aki éppen gólt szerzett csapatának. A kiállítást a játékvezető később azzal indokolta, hogy a csatár a gólt követően keresztet vetett. Ezt a gesztust, amit a többi játékos és a közönség is jól láthatott, a bíró elegendő oknak látta a kiállításra, mivel az ellenfél és a szurkolók többsége muzulmán vallású volt. Más körülmények között a keresztvetés a sportolók körében igen gyakori a versenyszám előtt vagy annak teljesítése után. Esetünkben azonban a bíró az egyszerű vallásos megnyilvánulásnak etnikai értelmezést adott, ami ebben az összefüggésben viszont már provokációnak minősült.

A közelmúlt európai történelmének fontos momentuma volt az európai alkotmány megszüvegezése. Bizonyára mindannyian emlékszünk arra, hogy milyen heves vita zajlott a keresztény kulturális gyökerekre való utalásnak az alkotmány szövegébe való beemeléséről. Itt most annak nincs jelentősége, hogy milyen irányban dőlt el végül is a

kérdés. A vita és annak utóhangjai ugyanakkor jól mutatják, hogy a vallásos hagyomány milyen felbecsülhetetlen jelentőségű Európa évezredes kulturális integrációjában és a kontinens nemzeti kultúráinak történetében, mennyire megkerülhetetlen az elérendő célként emlegetett „európai identitás” kialakításában.

Az iménti három példa más és más irányból, de jól szemlélteti a vallásos hagyománynak az identitás különböző típusaira gyakorolt hatását, és ezek a példák abból is megmutatnak valamit, hogy a néprajz hogyan látja a kapcsolatot az identitás különböző formái és a vallásos hagyomány között. A téma ma is aktuális, eleven. A paraszti kultúra, a paraszti társadalom már a múlté, a hagyomány azonban ma is élő. Újabb és újabb formában bukkan felszínre, jelenik meg előttünk, áthatja, befolyásolja mai életünket, ugyanúgy, ahogyan azt elődeinknél is láthattuk a 19. század és a 20. század első felének szép néprajzi leírásaiban. Az identitás és a szakrális néphagyomány kapcsolata – látva korunk vallási és nemzeti mozgalmait – még hosszú időn át foglalkoztatni fogja a humán diszciplínák képviselőit.

Néhány évtizeddel azt követően, hogy a pszichológus Erixon kutatásainak eredményeként az identitás kérdésére felfigyelt a világ, a kulturális antropológia és a néprajz felismerte a jelenség kulturális gyökereinek vizsgálatában rejlő lehetőségeket. Az identitás fogalma a kultúra területén – eredeti jelentését megtartva – széles értelmezést kapott, és napjainkra számos formáját, tartalmi típusát szokták megkülönböztetni: vallási, felekezeti, etnikai, lokális, kulturális, de beszélhetünk foglalkozási, közigazgatási, kistáji vagy regionális identitásról. Ha tovább bontjuk az identitás kulturális összetevőit, a mindennapi élet nagy számú mozzanata sorolható ide az individuum vagy a közösség kulturális arculatától és lelkialkatától függően: személyes emlékek, kapcsolatok, közös munkaalkalmak, ünnepek, ételek, tájak, környezeti elemek, és még sorolhatnám tovább. A néprajz és az antropológia érdeklődési körébe ez a problémakör viszonylag nem régen került, az előbbi néhány évtizede, az utóbbi Magyarországon a 90-es évek óta foglalkozik vele. A vallás a maga mindent átfogó hagyományrendszerével meghatározó szerepet játszik az identitás legtöbb típusában, elsősorban az etnikai, a lokális, kistáji, a családi, a kulturális identitások esetében.

Identitás – vallás – migráció

A néprajzi adatok arra utalnak, hogy a vallás tárgyiasult megnyilvánulásai, objektumai, szakrális építményei a közösségi összetartozás eszközeként szerepelnek. A régi templom emléke, a temető az ösök sírjaival – ahogyan a bevezető példából láttuk – erős érzelmi kötődési pont a távolba szakadt individuumok számára. Szinte kísérleti laboratóriumi körülményeket jelentenek az ilyen kutatásokhoz az eredeti gyökereikből kiszakadt (uprooted) közösségek. Általános szokás volt a 17–18. századi nagy európai migrációs folyamat során, hogy az új hazába útnak induló közösségek vitték magukkal templomuk kegyképét, kegyszobrát, csodatévő ikonjait. A német nyelvterületről a Dunán a Kárpát-medencébe érkező telepes közösségek gyakran hozták magukkal templomuk harangját. A Kárpátok északkeleti vidékéről telepített kárpátukrán, ruszin falvak lakói egész templomukat szállították magukkal szétszedett állapotban, tutajokon a Tisza vízi útján.

Ahol pedig erre nem volt lehetőség, mint például az Újvilágban, ott a „könnyebben szállítható” szimbólumok révén tárgyiasulhatott a szakrális hagyomány, és maradhatott a

közösség fő összetartó ereje. Például úgy, hogy a kibocsátási helyükről egy-egy településről, csoportosan érkező katolikus olasz, német, vagy ortodox görög, orosz bevándorló közösségek újonnan épült templomaikat nemzeti vagy helyi szentjeik tiszteletére szentelték fel. Ez a hagyományok egészen látványos és máig tartó formáit mentette át több évszázadnyi távolságból.

Szent helyek, szent idők

Mind a vallás, mind az identitás közös sajátja, hogy kialakítja és rögzíti saját időbeli és térbeli kiterjedését. A működő vallási rendszerek térbeli és időbeli koordinátáinak csomópontjai szent helyeket és szent időket, ünnepeket jelölnek. Ezek a helyek és kitüntetett időpontok rögzítik a hitélet szerkezeti elemeit egy meghatározott, előre kiszámítható szerkezeti rendbe, és egyben szervezik a hagyományokat maguk köré. Az identitás számos fajtájának ugyanígy alappillérei az adott szakralitás körében számon tartott szent idők és szent helyek. Ezeknek egy része nem vallásos természetű – mint például egyes emlékhelyek vagy csoportünnepek –, jelentős részükhöz azonban, mint több családi ünnep (pl. keresztelő, esküvő stb.), foglalkozási ünnep (pl. bányásznap), nemzeti ünnep (mint például augusztus 20.), nemzeti emlékhely, zarándokhely (pl. Csíksomlyó, vagy közeli múltban Fatimába szervezett nemzeti zarándoklat) vallásos hagyomány kapcsolódik. Friss példaként említhető a szent helyek egybeesésére a napokban a nagyváradi református templom kertjében átadott '56-os nemzeti és politikai emlékmű, vagy a hazai románságnak a körösszakáli román ortodox templom kertjében néhány éve felavatott Eminescu-szoborral megjelölt nemzeti emlékhelye.

Mind az ünnepeleméleti kutatások, mind a szakrális terekről a néprajzban és az antropológiában eddig kialakult kép azt igazolja, hogy a szent idők és szent terek súlya annál nagyobb és tartósabb, minél több érték és jelentés kapcsolódik hozzájuk. A vallási és etnikai tartalmak összekapcsolódása megsokszorozza a csíksomlyói kegyhely látogatottságát és kulturális jelentőségét, ami pedig mindkettőre pozitív visszahatást gyakorol. A karácsonyi hagyományok népszerűségéhez és világméretűvé válásához hozzájárul, hogy nem csupán a kereszténység egyik nagy ünnepe, de családi értékek is kapcsolódnak hozzá, mint a „szeretet” ünnepéhez. A keresztény hagyomány ebben az esetben a családi, rokoni („törzsi”) identitás részévé válik.

Több szó esett fentebb a vallásos zarándoklatokról. A búcsús zarándoklatok a katolicizmus és az ortodoxia évezredek hagyományai. A zarándoklatok modern formáiban újabb jelenségként bukkan fel egy, a vallástól eltérő motívum. A szent út használói egyre növekvő számban más vallásokhoz, felekezetekhez tartoznak, egyre több közöttük például a protestáns. Nem hívők is akadnak a mai zarándokok között szép számmal. Mégis önként vállalják a búcsújárás sokszor testet és lelket erősen próbára tevő nehézségeit. Ismert példája lehet ennek az El Camino utóbbi években látványosan fellendült forgalma. A mai zarándokoknak ez a köre a zarándoklatot valójában terápiának választja, önmagát keresi, saját identitását próbálja építeni, formálni a szakrális hagyomány eszközzelrendszerével. Egyébként ez a motívum a kifejezetten vallásos célú búcsújárásoktól sem idegen.

Szagrális hagyomány és anyanyelvűség

Vegyes etnikumú területeken megnő a vallásgyakorlás anyanyelvűségének jelentősége is. Magam is megírtam ezt már számos alkalommal, nem is beszélve a kérdés jelentős antropológiai szakirodalmáról. A vasárnapi istentisztelet, az anyanyelvű liturgia egy sziget a többséget alkotó etnikum között átélt hétköznapiak sorában. Mennyiségileg talán nem számottevő az anyanyelvű egyházi szertartás havi néhány órája, de mivel kiemelt időpontokban, ünnepeken, vasárnapokon kerül rá sor, megnő a jelentősége. Nyilvánvaló, hogy az anyanyelven történő vallásgyakorlás egy anyanyelvű vallásos műveltségi réteg kialakulásához vezet, ami a szagrális események alkalmával minduntalan megerősítést nyer.¹

A környező országok magyarságánál például a vallásos ismeretszerzés többnyire anyanyelven folyik. A mai Ukrajna, Románia területén, valamint a Vajdaságban élő magyarság vallásgyakorlásába – minthogy más felekezethez tartozik – az államalkotó nemzet nyelve csak nehezen tud behatolni. Ez utóbbi területen viszont asszimilációs folyamatok figyelhetők meg a magyar, a német, a bolgár etnikumok között a többséget alkotó közösség javára. Kivételt az olyan településeken – főként a mai Szlovákiában, valamint Moldvában – találunk, ahol a pap nem beszéli hívei nyelvét, és így a templomi vallásgyakorlás kiesik az anyanyelvi ismeretszerzés forrásai közül.

Identitás és vallási endogámia

A vallás évszázadokon át a párválasztás meghatározó szempontja volt. A különböző etnikumok és szociális csoportok, rétegek esetében a vallási endogámia két irányban is kifejthette hatását: a csoportra (pl. etnikumra) jellemző endogámiával párhuzamosan, vagy azzal szemben. Ezáltal egyaránt játszhatott megtartó szerepet, vagy lehetett az asszimiláció tényezője. Ahol a különböző csoportok különböző egyházakhoz tartoztak, a vallási endogámia a keveredést megnehezítette. Ha viszont egy csoport felekezeti szempontból megosztott, az elősegítheti a beolvadást. Különösen így van ez olyan nemzetiségi közösségek esetében, amely helyi felekezetén belül kis létszámú, így párválasztási lehetőségei korlátozottak.

A vallási hagyomány integráló ereje

A vallás és az etnikai identitás kapcsolatának azt az oldalát szokás hangsúlyozni, hogy a vallás az etnikum megtartó erőinek egyike. Adott esetben azonban a kulturális integráció tényezőjévé is válhat. Az azonos vallás a kulturális elemek átvételét, sőt még a nyelvi beolvadást is megkönnyítheti. Az azonos valláshoz tartozás sok esetben még nyelvi eltérés mellett is közelebbi kapcsolatot teremtett, mint az azonos nyelv – külön vallás.

Egy példát idézek erre: A 17–18. században Magyarországra települt szlovákok többsége az evangélikus, kisebb része katolikus. Az evangélikusok saját templomokat, is-

---

¹ Bartha E., 1987. 239, 2006. 196-197.

kolákat építettek, szlovák tanítókat, papokat hívtak meg.² A katolikusok kisebb létszáma, a szomszédos magyar katolikusággal való kontaktus, a magyar katolikus egyházszervezetbe való beintegrálódásuk arra vezetett, hogy vallási hagyományuk nem közvetített számukra etnikai identitásukat megőrző kultúrát és nyelvet.³

Kettős identitás

Vegyes nemzetiségű területeken gyakori jelenség a kettős identitás, az egyszerre több nemzethez való tartozás tudata. Teljes szimmetriát ezekben az esetekben rendszerint nem találunk, a két nemzeti közösséghez való tartozás érzése különböző mértéke adott élethelyzetekben nyilvánvalóvá válik (pl. futballmeccseken, népszámlálások alkalmával, döntési helyzetekben stb.). Jóval ritkább ez a jelenség együtt élő vallások vagy felekezetek között. Ennek sok évszázados történelmi gyökerei mellett intézményi háttere van.

Sajátos példaként hozható fel erre néhány középkori katolikus szokás fennmaradása reformátussá, unitáriussá lett erdélyi magyar közösségekben. Szerb kutatók több esetben hívták fel a figyelmet arra, hogy a török időkben iszlám hitre tért szerb falvak gyakran komplex struktúrákat működtetnek tovább a korábbi, pravoszláv hagyományból.

A többféle vallásos hagyomány etnikai tartalmaktól mentes megjelenését tapasztalhatjuk a korábbi évszázadokban a néphit-vallás szinkretizmusában, napjainkban pedig az új vallási mozgalmak és formációk, kultuszok, a New Age és a történelmi felekezetek és világvallások együttélése formájában.

Ezekben az esetekben nincs szó kettős vagy poliidentitásról, ugyanakkor a vegyes hagyomány lehet egy állomás az ilyenek felé vezető úton.

Szagrális hagyomány a folklórban

A szagrális hagyomány mint az identitás része, szembetűnően mutatkozik meg a folklórban, a népi díszítőművészetben (népművészetben), a szagrális zenei folklórban, a népénekekben, a vallásos folklór műfajokban (legenda, mirákulum elbeszélés stb.). Erre általában véve jellemző, hogy a szagrális hagyomány folklór hagyományként jelenik meg. Valláson kívüli jelenségek is tartoznak ide, amelyeket az adott időszakban az egyház tart életben, s amelyek a helyi folklórba épülve részei hordozóik etnikai azonosságának. Ezekre általában véve jellemző, hogy a néphagyomány, a folklór határterületein helyezkednek el.

Szagrális hagyomány mint folklór hagyomány

A vallási hagyomány az identitásban megnyilvánuló jelenlétét illetően korunkban túlmutat önmagán. Életfunkciói úgy működnek, ahogyan az a tradíciókra általában jellemző: nem követik automatikusan hordozóik világnézeti változásait. A szagrális ha-

---

2 Huley A., 1985.; Tábory Gy., 1986. 14.

3 Balogh I., 1972. 491.

gyomány a nem hívők vagy az adott valláshoz nem tartozók számára is identifikációs tényező lehet. Ezt már a bevezetőben említett európai uniós példa is érzékelteti. Ebben az esetben a vallás az identitás számos formájában jelenhet meg nemzeti hagyomány vagy folklór hagyomány formájában. Olyan jelenségek is tartoznak ide, amelyeket egy adott időszakban az egyház tart életben, s amelyek a helyi folklórba beépülve a hagyományban osztozók identitásának részeivé válhatnak. Ide sorolható például az egyház szervező tevékenysége, karácsonyi betlehemes játékok szervezése, a búcsús turizmus működtetése, a helyi ünnepeken való egyházi részvétel, korábban gazdakörök, hitelszövetkezetek alapítása. A hagyományoknak ez a része – a hívők körében megőrizve korábbi jelentésüket, értékeit – a más világnézetűek számára újabb jelentéseket és értékeket öltve magára, hosszú időn át képes egyének, csoportok, nemzetek azonosság tudatának gazdagítására.

Összegzés

A néprajz módszereivel a szakrális hagyomány és az identitás kapcsolatáról alkotott képünk főbb elemei az eddig elmondottak alapján a következők:

1. Az identitás egyéni és csoportokra jellemző formáinak egyik alappillére volt évszázadokon át a vallás, és ez az állapot napjainkra is jellemző.
2. A vallás elsősorban a hagyomány révén válhatott identifikációs tényezővé.
3. Az egyének és közösségek önmagukról és egymásról kialakított képét a szakrális hagyomány kulturális és areális tagoltságban, aszimmetrikus módon határozta meg vagy befolyásolta.
4. A vallás egyrészt a hagyomány elsajátításával azonos módon, (belenevelődés), másrészt direkt módon (szervezett oktatás) válik az identitás részévé.
5. Lényegi összefüggések és azonosságok mutathatók ki a vallás és az identitás egyik meghatározó fajtája, az etnikai, nemzeti identitás között.
6. A szakrális hagyomány az adott kultúrán belül némi jelentésbeli módosulással és esetleg megváltozott formában az identitás része marad az individuum vagy a közösség hitének megváltozása vagy megszűnése után is.

IRODALOM

Balogh István

1972 A paraszti művelődés. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában: 1848–1914. I–II. (Szerk.: *Szabó István*) Budapest

Bartha Elek

2006 Vallási terek szellemi öröksége. Debrecen

Huley Alfréd

1985 Ünnepek és ünneplés a Békés megyei evangélikus gyülekezetekben. Vallási néprajz, 2. 373–400.

Tábori György

1986 A rézveretes Transcius. Békéscsaba

TORNA MEGYE GÖRÖG KATOLIKUS FALVAINAK NÉPRAJZI KÉPÉHEZ

BODNÁR MÓNIKA

A történeti Torna vármegye Magyarország legkisebb vármegyéje volt. Az utóbbi években megnőtt iránta az érdeklődés, több publikáció is foglalkozik a térség történetével és kultúrájával. Gondolok itt többek között elsősorban Sárközy Sebestyén, Pozsgai Péter és Rémiás Tibor munkásságára.

Torna megye nem tartozik a korai, közvetlenül a honfoglalás utáni évszázadban létrejött megyékhez. Mint Györffyre hivatkozva Pozsgai Péter is megjegyzi, a Zólyomtól Ugocsáig terjedő összefüggő erdőség a 12. századig nagyrészt lakatlan volt. E terület fokozatos benépesedése nyomán a 13. század utolsó harmada és a 14. század első harmada közötti időintervallumban kilenc vármegye (Zólyom, Turóc, Liptó, Árva, Szepes, Torna, Sáros, Bereg és Ugocsa) jött létre.¹ Különböző nemzetiségek mellett többek között görög katolikus rutének is megtelepedtek itt az elmúlt évszázadok folyamán.

Sárközy Sebestyén *A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század elejéig* című munkájában megállapítja, hogy a megye a 17. század végére szinte teljesen elpusztult, gyakorlatilag elnéptelenedett, üres falvakból állt. Ezt az állapotot tetézte Sobieski lengyel király „lengyeljárása”, valamint az 1710–11. évi pestisjárvány. Az 1715 és 1720. évi országos összeírások még a pusztítások utáni állapotot rögzítették, de az 1720-as évektől nagyarányú betelepítések adtak új lendületet a megye településeinek újjáéledéséhez.² Az általa felsorolt 62 településből jó néhány elpusztult, egyiknek-másiknak a lokalizálása is nehézségekbe ütközik. Torna vármegyéhez 1881-ben, amikor úgymond véglegesen összevonták Abaúj vármegyével, 42 település tartozott. Ezek közül 7 települést Gömör-Kishonthoz csatoltak.³ Napjainkban a 42-ből éppen a fele, 21 található Magyarországon, 21 pedig Szlovákia területén.⁴

A 42 Torna megyei településből hármat az elmúlt évszázadok viharai okozta elnéptelenedést követően görög katolikus rutén telepésekkel népesítettek be. Ezek közül kettő – (Áj)Falucska vagy Hacsava és (Torna)Horváti – Szlovákiában, Tornabarakony pedig Magyarországon található.

Ha összegyűjtjük és összevetjük a jelzett településekre vonatkozó szakirodalmi adatokat, bizony nagyon sok ellentmondást fedezhetünk fel bennük.

---

1 Pozsgai P., 2007. 47.

2 Sárközy S., 2006. 11.

3 Seresné Szegőfi A., 1983. VIII.

4 A mai Szlovákiában található a fentebb említett 7 Gömörhöz csatolt település (Dernő /Drnava/, Hárskút /Lipovník/, Kovácsvágás /Kováčováv/, Lucska (Lučka/, Barka /Bôrka/, Borzova /Silická Brezová/, Szilice /Silica/, valamint Torna /Turňa nad Bodvou/, Áj /Háj/, (Áj)Falucska vagy Hacsava /Hačava/, Jablonca /Silická Jablonica/, Körtvélyes /Hrušov/, (Szád)Almás /Jablonov nad Turňou/, (Torna)Görgő /Hrhov/, Mész(ke) /Včeláre/, (Szád)Udvarnok(i) /Dvorníky/, Szádelő (Zádiel), Zsarnó /Žarnov/, (Torna)Újfalú /Turnianska Nová Ves/, (Torna)Horváti /Csorváty/ és (Bódva)Vendégi /Host'ovce/. Magyarországon található Torna megyei falvak: Hidvégaró, Becskéháza, Tornabarakony, Bódvalenke, Tornaszentandrás, Bódvarákó, Tornanádaska, Komjádi, Bódvaszilás, Szögliget, Derenk, Szin, Szinpetri, Jósvalfő, Dobódél, Perkupa, Varbóc, Tornakápolna, Szőlősgárdó, Teresztenye, Égerszeg.

Falucska Tornától északi irányba, Áj fölött, az Áji-völgyben fekszik. Évszázadokon keresztül rendkívül elzárt, nehezen megközelíthető település volt. Bél Mátyás leírása szerint *mindenfelől hegygerincek veszik körül, amelyek olyan magasra nyúlnak, hogy a nap-sugarat is alig engedik be ide az előtt az idő előtt, amikor reggelizni szokás. Ennélfogva nyáron nem kevésbé, mint télen szekér helyett szánkákat használnak a lakosok, akár a kivágott fát szállítják, akár szántóföldek termését takarítják be. ... Nehéz és csak kevés haszonnal járó itt a mezei gazdálkodás. ... A szarvasmarha hegyi kecskék módjára kénytelen kóborolni a meredek helyeken, ha valami füvet akar legelni.*⁵ Újfalu, Bognárvágása, Ájfalucska, Pungershau, Hacsava névváltozatok is ismertek a település megnevezésére.⁶ A falu a középkorban a tornai uradalomhoz tartozott. Sárközy Sebestyén szerint első előfordulásakor, 1409-ben már elpusztult birtokként említik, s a 15. század folyamán még kétszer, 1471-ben és 1476-ban is ugyanígy szerepel. Jó száz évvel később, az 1598. évi házösszeíráskor birtokosa Rákóczi Zsigmond, s ekkor 22 házat (16 összeírt, 5 elpusztult, 1 bírói) írtak össze. 1715-ben és 1720-ban 9 illetve 11 jobbágyportát írtak össze a faluban.⁷ Sárközy átveszi a Csikváry által szerkesztett Vármegyei Szociográfiák sorozat Abaúj-Torna vármegye kötetének adatát, miszerint a 18. században görög katolikus ruténekkal népesítették be.⁸ Ezzel szemben Paládi-Kovács Attila több írásában is 15. századi vlach-rutén településként említi.⁹ Tóth-Szabó Pál is 15. századi telepítésről értekezik.¹⁰ E korai rutén telepítést látszik alátámasztani az az adat is, mely szerint a 16. században görög katolikus iskolát említenek a források.¹¹ Úgyszintén a rutének korai, 17. századi vagy ez előtti beköltözését támasztja alá az az adat is, mely szerint Falucska 1648-ban már *ruthén parochiával bír*.¹² A helyi hagyomány szerint *Hodermarszky* gróf telepítette be a falut a 14. században, ő hozta le a telepéseket Késmárk környékéről.¹³ Ez az adat – amennyiben van is valóság alapja – nagy valószínűséggel nem a rutén, hanem a minden bizonnyal korábban ott élő német népességre vonatkozik. Ugyanis mint korábban már említettük, a település egyik névváltozata Pungershau. Amint Pozsgai Péter is írja egyik tanulmányában, a Torna megyei települések német névváltozata és a „vágás” (Hau) utótagja arra engednek következtetni, hogy az adott, erdőkben vagy ércben gazdag telepeken német telepesek éltek, akik a 18–19. századra beolvadtak a többségi magyarságba (Falucska esetében pedig a rutének közé), legfeljebb egy-egy torzult formájú családnév utal az egykori német ősökre.¹⁴

A ma is álló görög katolikus kőtemplom 1759-ben épült.¹⁵ Az 1773. évi összeírás szerint a falu görög katolikus parókiával és egy iskolamesterrel bír, nyelve *Ruthenica*

5 Bél M., 2002. 74.

6 Sárközy S., 2006. 102.; Bél M., 2002. 74., 97.

7 Sárközy S., 2006. 103.

8 Sárközy S., 2006. 103.; Kertész J.–Förös A.–Follajtár E., 1939. 166.

9 Paládi-Kovács A., 1973. 331–332.; Paládi-Kovács A., 1984. 129.

10 Tóth-Szabó P., 1903. A szerző a jászói levéltár irataira hivatkozva oláh telepesekről beszél, de Ernyey József helyreigazításából tudjuk, hogy a latin szöveg téves fordításáról van szó, valójában ruszin telepéseket kell értenünk alatta. (Ernyey J., 1904.)

11 Sudy K. J., 1896. 396.

12 Ernyey J., 1904. 264. Hivatkozik rá Pozsgai is: Pozsgai P., 2007. 49.

13 Adatközlő: a hívek elbeszélésére hivatkozva Gocsik József falucsikai parókus.

14 Pozsgai P., 2007. 48–49.

15 Leltár az ájfalucsikai gr. kat. egyház ingó és ingatlanjairól, 1939. aug. 14. Fellelhető a helyi egyházi irattárban.

Slavonica.¹⁶ A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása szerint Csiszárík János parókus szolgálja a tisztán görög katolikus hívőket, kiknek száma 478 fő, s prédikációs nyelvük a ruszin.¹⁷ Fényes Elek a 19. század közepén orosz faluként említi, ahol 645 görög katolikus és 9 római katolikus lakos él.¹⁸ A 19. század végén megjelent vármegye-monográfia szerint Falucskának 94 háza és 562 görög katolikus *tót s néhány rutén lakosa van*.¹⁹ Ez az adat az erőteljes szlovákosodásra enged következtetni. Az 1938. évi visszacsatolás után készült felmérés szerint a 785 lakosú Ájfalucskában 10 magyar, 4 német, 630 szlovák lakos él, kiknek vallási megoszlása a következő: 762 görög katolikus, 14 római katolikus és 9 egyéb.²⁰ Az 1991. évi népszámlálás adatai alapján a falu 255 lakosából 190 fő szlováknak, 1 cseh nemzetiségűnek és 64 fő cigánynak vallotta magát. Ugyanekkor 160 görög katolikust, 1 római katolikust írtak össze, 8 fő vallotta magát vallás nélkülinek, 86 esetben a vallási hovatartozás nem volt megállapítható. Az 1993. december 31-i állapotot mutató nemzetiségi statisztika adatai alapján 158 szlovák, 1 cseh és 66 cigány él a faluban.²¹

Hacsava parókusa jelenleg Gocsik József, aki néhány évvel ezelőtt még Horvátiban is szolgált. Viszont nem helyben él, hanem Kassáról jár ki szinte naponta.

Fontos dokumentuma a falu történetének, népéletének a községi hivatalban őrzött, szlovák nyelven vezetett falukrónika. Ez megerősíti a fent részletezett adatokat, de ismeretében még ennél is árnyaltabb kép alakul ki a faluról. A vallási viszonyokat tekintve megtudjuk, hogy itt is igyekeztek teret hódítani az ún. kis vallások, 1952-ben három adventista család élt a faluban. A lakosok zömének vallása ebben az időben – hivatalos politikai elvárásoknak megfelelően pravoszláv. De nem késlekednek megjegyezni, hogy 1950-ig mindannyian görög katolikusok voltak. A görög katolikus egyház rehabilitációjára csak 1968-ban került sor, összefüggésben az 1968. évi csehszlovákiai politikai eseményekkel. 1968. szeptember 10-én a falucskaiak ünnepélyes külsőségek között ismét visszatértek a görög katolikus hitre, amit valójában feltehetően sohasem tagadtak meg.²²

Az etnikai viszonyokra és a nyelvhasználatra vonatkozóan is találunk utalásokat a fent említett krónikában. Ezekből kitűnik, hogy a nemzetiségi hovatartozás kérdése nem foglalkoztatta különösebben az embereket az elmúlt évek során, de tudatában voltak és vannak bizonyos fokú másságuknak a magyarokhoz, de a környező szlovák népességhez viszonyítva is. Ennek tudható be, hogy az 1948-as reszlovakizáció eseményei nem okoztak nagyobb megrázkódtatást, a falucskai lakosok mindannyian szlovák nemzetiségűnek vallották magukat. Ám még napjainkban sem beszélhetünk teljes elszlovákosodásról. Az 1952-ből és az 1980-as évekből származó bejegyzések is arról tanúskodnak, hogy a hacsavaiak egy sajátos nyelvjárást beszélnek. Ez még a recens anyagban is megfigyelhető.²³

Ami a statisztikai adatok áttanulmányozása után a legszembeötlőbb, az a lakosság számának sehol másutt a környéken nem tapasztalható óriási mértékű csökkenése az utóbbi ötven-hatvan esztendőben. Míg 1952-ben arról ír a krónikás, hogy nagy a lakásínség a faluban, szinte minden házban két család él, ezért a fiatal házások kénytelenek elhagyni

16 Lexicon Locorum 1920, 271.

17 *Údvari I.*, szerk. 1990.

18 *Fényes E.*, 1851. II. kötet. 5.

19 *Borovszky S.–Sziklay J.*, szerk., 1896. 311.

20 *Kertész J.–Förös A.–Follajtár E.*, 1939. 166.

21 *Bodnár M.*, 2002. 34.

22 *Bodnár M.*, 2002. 34.

23 *Bodnár M.*, 2002. 34.

szülőfalujukat, néhány évvel később már arról tudósít, hogy a falu a kerületi nemzeti bizottság döntése következtében a halásra ítéltett falvak listájára került, erre hivatkozva betiltották az építkezéseket, a lakosság kénytelen elvándorolni. A céltelepülések főleg Stósz, Alsómecezdzéf, Áj, Torna, majd később Kassa. A nagyfokú elvándorlást később munkahelyhiánnyal magyarázza a krónikás, bár azzal korábban sem bővelkedett a falu. A lakosság zöme megélhetését messzi idegenben kereste, főleg Csehországban, ahová a férfiak erdei munkára, a lányok pedig általában hotelszolgáknak szegődtek, s csak évente négy-öt alkalommal jöttek haza, főleg nagyobb ünnepekre, mint a karácsony, húsvét, s nagyobb munkákra, mint a szénagyűjtés és krumpliszedés. A nagyfokú munkamigráció csak 1968 után szűnt meg, amikor lehetőségük nyílt a környék új üzemeiben – Tornán és Szepsiben – munkát vállalni.²⁴

A falucsakaiak jó kapcsolatban voltak és vannak a környező települések lakóival. Tudatában vannak másságuknak, valamint annak is, hogy a közeli Horvátiban is görög katolikusok élnek, csak ők magyarok. Legtöbbször a papjuk is közös (bár most éppen nem), csak míg ott magyarul, itt szlovákul prédikál, miközben a liturgiát ószláv nyelven végzi. Különösen jó kapcsolatuk van az áji magyarokkal. Már csak azért is fontos ez a jó viszony, mivel Falucskáról sokan lehúzódtak Ájba, s ez nemcsak az utóbbi évekre jellemző.

Falucska kétségkívül a vidék legezárta települése volt, és napjainkban is annak mondható, ahová autóbuszjárat is csak 1974 óta létezik. Ezzel is magyarázható, hogy szinte napjainkig megőrizte néprajzi sajátosságainak egy részét. Például az öregek még ma is viseletben járnak. A kivetkőzés ugyan lassan megindult az 1950-es években az akkori fiataloknál, ezt a jelenséget a krónikás az életszínvonal emelkedésével magyarázta. Érdekes módon a Csehországban dolgozó lányok idegenben megtartották viseletüket, csak azután vetkőztek ki, miután férjhez mentek, s hazajöttek.²⁵

A történeti Torna megye másik görög katolikus faluja *Horváti*, mely egy domboldalra települt, s Tornától délnyugati irányba, a hídvégardói határátkelőhely közelében fekszik. A Szopolyaiak birtoklásától számítva, tehát 1477-től ez a falu is a tornai uradalomhoz tartozott.²⁶ Sárközy Sebestyén szerint a 16. század végén vagy a 17. század folyamán elpusztulhatott, mivel Vályi szerint lakóit a Keglevichek telepítették a 18. században.²⁷ Bél Mátyás szerint a 17. században létesítették itt a Keglevichek az *oroszkoknak egy telepét*. Bél nem nyilatkozik túlságosan dicsérőleg sem a település gazdasági hasznáról, sem telepeseiről. Mint írja: *az egyik oldalról tölgyes erdő, a másiktól pedig gabona-termő mező övezi. Mindkettőnek kevés a haszna: ahhoz a fajta igénytelen paraszti élethez azonban, amelyet a rutének szokásuk szerint élnek, valamiképpen elegendő.*²⁸

Az elnéptelenedés és újratelepítés időpontja pontosan nem ismert. 1696-ban 12, 1715-ben 6 jobbágycsaládot, 1720-ban 25 (más forrás szerint 3) háztartást írtak össze.²⁹

A település egyházi irattárában fellelhető régi krónika bevezető részében a következők olvashatók: *Tekintve elnevezését, Horváti kétség kívül, hogy első lakói horvátok vagyis Croátok voltak, kik a 14-ik vagy 15-ik század elején gróf Keglevich által, ki*

---

24 Bodnár M., 2002. 35.

25 Bodnár M., 2002. 35–36.

26 Sárközy S., 2006. 46.

27 Sárközy S., 2006. 47.

28 Bél M., 2002. 78–79.

29 VSOS 2, 320.; Bodnár M., 2002. 39.; Sárközy i. m. 47.; Kertész J.–Fóris A.–Follajár E., 1939. 211.

maga is horvát volt, Horvátországból, vagyis Croátiából ide telepítettek, s mostanáig is ez uradalom pártfogása alatt, mint volt jobbágyai élnek, horvátiaknak neveztetnek. Hogy vallásra s szertartásra nézve eleitől fogva görög katolikusok voltak, kétségtelen, annál inkább, minthogy már 1648-ban Parthenius Péter munkácsi püspök által említettnek, ki is azokat a többi Torna- és Gömör megyei görög kath. hívekkel az esztergomi primás joghatósága alá helyezte – s itt Balugyánszki András szláv nyelvű egyháztörténeti művére hivatkozik.³⁰ Majd így folytatja: Az óta a horvátiak s azok egyházi ügyeiről vagy lelkészeiről egész 1746-ig, tehát egy századon át semmit sem lehet tudni; a nevezett évben Olsavszki Emanuel munkácsi püspök Munkácson hittani iskolát alakítván oda tanárnak Csirszki György végzett növendék papot, ki Budán végezte a theológiai tudományokat, kinevezte. Ezen Csirszki György pedig Torna megyei Horváti parochusnak fia volt. 1747-ben diakónussá szenteltetvén, mint ilyen Munkácson az erkölccsant tanította.³¹ A krónika adatai akkor is figyelmet érdemelnek, ha tudjuk, hogy tévedések is vannak benne, pl. az, hogy a 14–15. században nem Keglevich-birtok volt Horváti.³² Az egyházközség krónikájából az is kiderül, hogy 1754-ben iktatták be Ternyei Mihály görög katolikus parókust (aki az egyházi krónikás feltételezése szerint Csirszki György atyjának lehetett az utódja), s az ő idejében, 1761–1765 között épült a ma is fennálló kötemplom, amit – mivel akkoriban Horváti az esztergomi primás joghatósága alá tartozott, Zillavi András szilasi latin szertartású plébános, tornai alesperes szentelt fel.³³ A templom 1801-ben és 1892-ben felújításra került.³⁴ 1907-ben, Mihalics Gábor parókussága idején ismét kívülről-belülről felújították a templomot. A munkálatokat Bakacsy István és Bakacsy Pál szepsi kőművesek, Ádám Gyula rozsnyói templomfestő végezték. Ekkor került sor a teljes belső berendezés cseréjére is. Az ikonosztázt, oltárt, zsertevényeket és a szószéket Hvozdoovocs Géza kurimai szobrász és fafaragó készítette. A 18. századból származó régi ikonosztáziót a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumnak adták el, hogy ezzel is enyhítsék a kiadásokat.³⁵

A Ternyei Mihály által írott, mára már föl nem lelhető, csupán egy késői utód által hivatkozott inventáriumból tudjuk, hogy a faluban Ternyei korát megelőzően is volt templom, igaz, ez csak *patics és sövényből összetákoltt régi szegény kis templomocska* volt. Egy másik forrás szerint is a ma is fennálló kötemplom előtt már volt temploma, fatemploma a falunak, ami már 1648-ban is létezett.³⁶ Egy következő adat szerint a 14. századból a térségből három egyház említhető, melyek mellett plebánusi iskolák léteztek, s itt két római katolikus mellett a horváti görög katolikust említi.³⁷ Ezek az adatok teljesen ellentmondanak Paládi-Kovács Attila állításának, ő ugyanis a horváti görög katolikusok telepítését az 1730 utáni évekre teszi.

30 Isztorija Cerkiv nasz. t. III. sztr. 322.

31 Isztorcseszkije cseri Ugrirusszkie Joann Gulitkovics, tyetragy III. str. 228.

32 A birtokosokra való utalásokat lásd: *Sárközy* i. m. 45–47.

33 Egyháztörténeti krónika a helyi egyházi levéltárban. *Bodnár* i. m. 40.

34 *Genthon I.–Szentiványi Gy.* 1939. 105.

35 Mihalics Gábor 1907 augusztusában ajánlotta fel a Magyar Nemzeti Múzeumnak megvételre az ikonosztázt. Hosszas levelezés után (Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztály Levelezési naplója: 1907/456, 518, 748, 749, 750, 1908/20, 47, 84, 105, 106, 160, 163) 1908. március 4-én került be a Múzeumba, még abban az évben a 341. lapon 21. folyószám alatt be is leltározták. 1915. február 19-i bejegyzés szerint a tárgyat letétképpen átküldték a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályába. (Lásd a Magyar Nemzeti Múzeum 1902–1915. évi Levelezési naplóját, valamint a 1908. évi leltárkönyvét.)

36 *Borovszky S.–Sziklay J.*, szerk., 1896. 306., 148.

37 *Borovszky S.–Sziklay J.*, szerk., 1896. 396.

Egy korábban írott, Horvátiról szóló tanulmányomban egy 1764. évi egyházi összefirásra hivatkozva írom, hogy Horvát görög katolikus lakossága feltehetően nem egy időben települt be a faluba.³⁸ Az egyházi anyakönyveket 1761-től vezetik.³⁹

Ami a hitközség, illetve a lakosság nyelvhasználatát illeti, erre vonatkozólag az első adatot az 1773. évi összeírás szolgáltatja, mely szerint Horvát görög katolikus parókiával rendelkezik, iskolamestere is van, s nyelvezete a *Ruth. Slav.*⁴⁰ Időben ezt követi az 1806-ból származó egyházmegyei összeírás, mely a görög katolikus közösség prédikációs nyelvért ruszinnak mondja.⁴¹ Az 1830-as évek elején is *tisztán orosz, vagyis Slavo-Ruthenica* nyelvhasználat volt jellemző, legalábbis az egyházon belül.⁴² A lakosság azonban kétnyelvű volt, erre egyrészt egy 1833. évi híradás utal, mely szerint *a horváthiak magyarul, oroszul egyenlően értenek.*⁴³ A kétnyelvűségre enged következtetni másrészt az is, hogy Szamovolszky András – aki 1833–1837 között volt parókusa a községnek – *volt az első, ki a horvát egyház szószékéről az isten igéjét magyar nyelven is hirdetni megkezdte.*⁴⁴ Ha ő magyar nyelven kezdte szolgálni a híveket, akkor azok legalábbis kétnyelvűek kellett, hogy legyenek. Ám hogy a mindennapi nyelvhasználatot még negyven évvel később is a rutén uralta, bizonyíték rá egy 1877-ből származó eset, mely olyan nagy port kavart, hogy még az országos sajtó figyelmét is felkeltette. Az ügy előzménye az volt, hogy egy országos statisztikai felmérés kapcsán – mely az iskolaköteles gyermekek anyanyelve iránt érdeklődött – Tirpák János, a falu parókusa *ösmervén a történelemből Horváthinak s lakóinak eredetét is, meg miután az itteni nép nyelve nem a Kassa vidéki tót nyelv, hanem a csereháti-rutén, a gyermekek anyanyelvét 'orosz'nak jelezte.* Ez a megnevezés az 1876–77-es orosz–török háború idején „muszka pánszlavizmusnak” minősült. Hosszas huzavona után Tirpákot utasították, hogy a félreértések elkerülése végett ezután a 'rutén' megnevezést használja.⁴⁵ Ebben az időben az iskolai oktatás már magyar nyelven folyt.

A templomban a liturgia és a pap által elmondott, áldozás előtti ima nyelve az ószláv volt, ám a nép magyarul énekelt, az áldozási verset, az *Üdvözlégyet* és az oltári szentséget is magyarul mondta. Az evangéliumot a pap ószláv nyelven énekelte, de magyarul megismételte és a szentírást is mindkét nyelven olvasta.⁴⁶ Mindezek az erőteljes magyarosodás jelei. Tiszta magyar környezetben hamar kétnyelvűvé váltak. Vagy a későbbi években letelepedett családok már eleve a kétnyelvűség állapotában érkeztek ide? Ezt a kérdést ma már nehéz lenne megválaszolni. Az viszont nyomon követhető, hogy a kétnyelvűség úgy a 19. század végéig tartott. A 19. század második felében fokozatosan a magyar nyelv használata került előtérbe, s kb. a 20. század elejére nyelvében szinte teljesen magyarrá lett. Ám a népi kultúra egyes rétegeiben napjainkig fellelhetők azok az elemek, amelyek utalnak az idegen eredetre, bár ezek inkább a vallással hozhatók össze-

---

38 Bodnár M., 1992. 371.

39 Lásd a kassai járási levéltárban.

40 Lexicon Locorum 1920. 271.

41 Udvari I., szerk., 1990. 87.

42 Lásd a horvát egyházi irattárban a faluban egykoron szolgáló lelkészekről szóló visszaemlékezésben Hodermarszky György neve alatt, aki 1830–1832 közötti években volt a falu parókusa. Bodnár M., 1992. 372.

43 Szalay Mihály 1833-as tudósítására hivatkozik Bodnár M., 1992. 372. Az írás 2002-ben újra megjelent egy forrásgyűjteményben, lásd: Szalay M., 2002. 255–256.

44 Helyi egyházi irattár. Visszaemlékezés a faluban egykoron szolgáló lelkészekről. Bodnár M., 1992. 372.

45 Bodnár M., 1992. 372.; Bodnár M., 2002. 40. A ruszinok népcsoportjáról lásd Udvari I., szerk., 1990. 11–12.; Udvari I., 1992. 15–17.

46 Canonica Visitatio 1877. szeptember 16–17. Helyi egyházi irattár. Bodnár M., 2002. 41.

függésbe, mintsem a nemzetiségi hovatartozással. Ilyenek az egyházzal összefüggő jeles napi szokások, valamint a táplálkozás, különösen az ünnepi táplálkozás egyes elemei.⁴⁷ Horváti lakói ma magyaroknak vallják magukat. Erre a helyszíni gyűjtéseken túl a népszámlálási statisztikák adatai is bizonyítást szolgálnak.⁴⁸

A falu parókusa a közelmúltig Gocsik József volt, aki ugyanakkor Hacsaván is szolgált. Egy-két éve Mondok István látja el a parókusi feladatokat, aki családjával együtt helyben, a felújított parókián él.

Horváti mai helyzetét elemezve megállapítható, hogy a falu szinte teljesen előregegett. Óvoda, iskola nincs a faluban, a gyerekek a 2–3 km-re fekvő Tornaújfaluba utaznak autóbusszal. Kevés a gyerek, hiszen a lakosság túlnyomó többsége nyugdíjas korú. A fiatalok Tornaújfaluba, Tornára, Szepsibe költöztek, elvéve akad egy-kettő, aki a faluban marad.

Tornabarakony az előző két településtől néhány km-re, szintén Tornától délnyugati irányba, a megye déli–déleleti csücskében fekszik, de már Magyarország területén. Az e településre vonatkozó adatok nem kevésbé ellentmondásosak, mint az előző két esetben. Sárközy szerint a falut 1678-ban teljesen elpusztultként írták össze. Lakosai 1696 körül hozzáálltak az újjáépítéshez, és földesura, Gyulay Ferenc kérelme alapján őt, 1702-ben további őt, majd 1715-ben újabb hat év adómentességet kapott, ezért szerepelt az 1720-as összeírásban is jobbagynépeség nélküli curiális faluként. Az ő adatai szerint Barakonyra 1732 után érkeztek újabb telepések.⁴⁹ Ezt megerősíteni látszik Bél Mátyás is, aki a következőket írja a faluról: *Amidőn a vármegye dolgai rendben voltak, magyarok lakták. Ezek a legutóbbi idők veszedelme által elűzetvén, a sokáig pusztán állott helységet gróf Gyulay – akinek örökös birtoka – népesítette be újra nemrégiben a ruténok egy telepének ideköltöztetésével.*⁵⁰ Másik helyen szintén Bél: *Sok-sok elmúlt esztendőktől fogva magyar lakosaitól megfosztván, pusztá volt, míg a legutóbbi években újra be nem népesült, miután Gyulay Ferenc ezredes úrnak, mint örökös földesurának az engedelményéből orosz nemzetből való telepések költöztek valahonnét ide.*⁵¹ Bél Mátyás írásának fordítója, Tóth Péter valószínűsíti, hogy a mű 1735 végéig elkészült,⁵² s ha ez tényleg így van, akkor Bél vagy adatszolgáltatója a kortárs emlékezése szerint ír a telepítésről. Sárközy Sebestyén adata (1732 után) és Bél Mátyás adata kiegészítik és megerősítik egymást. Ebbe a sorba viszont nem illeszkedik a vármegye-monográfiában, valamint a Hajdúdorogi egyházmegye sematizmusában olvasható adat, mely szerint Barakony a felső-borsodi esperesi kerülethez tartozó Abaúj-Tornamegye határában fekvő görög kath. község, melynek egyházközsége 1648-ban már létezett.⁵³ A 19. század közepén Fényes Elek *orosz faluként* említi 123 római katolikus, 254 görög katolikus és 8 zsidó lakossal.⁵⁴ A 19. század végén 261 lakost említ a vármegye-monográfia, kiknek tizedrésze tót, a többi magyar.⁵⁵ 1939-ben

47 Ezzel kapcsolatosan lásd Bodnár M., 1993a.; Bodnár M., 1993b.; Bodnár M., 1994.

48 Az 1993. évi nemzetiségi statisztikai felmérés szerint a 116 lakosból 109 vallotta magát magyarnak. Bodnár M., 2002.41.

49 Sárközy S., 2006. 20.

50 Bél M., 2002. 90.

51 Bél M., 2002. 101.

52 Tóth P., 2002. 54.

53 Borovszky S.–Sziklay J., szerk., 1896. 148.; Hajdúdorog egyházmegye schematizmusára hivatkozik Viszóczy I., 1997. 810.

54 Fényes E., 1851. I. kötet. 89.

55 Borovszky S.–Sziklay J., szerk., 1896. 307. Nem egyedülálló, hogy a ruszint (is) tótnak titulálják.

a lakosok száma 272, akik magyarok, felekezeti megoszlásukat tekintve alig több mint a fele, szám szerint 139 görög katolikus, a többiek közül 118 római katolikus, 7 református és 8 izraelita. A faluban ekkor görög katolikus népiskola és általános továbbképző iskola működött.⁵⁶

A faluban egyetlen, mégpedig görög katolikus templom található, mely 1870-ben épült.⁵⁷ Egyes berendezési tárgyai (az ikonosztáz királyi ajtaja, a körmeneti kereszt) régebbiek, még az előző, minden bizonnyal fatemplomból kerültek át az újonnan épült kőtemplomba. A templom jelenlegi ikonosztáza az 1980-as években készült, a szentélyben látható *Szűz a jellel* ikonnal együtt Kárpáti László munkája.⁵⁸ A templombúcsút szeptember 8-án Istenszülő születése, más néven Szűz Mária születése tiszteletére tartják.⁵⁹

Az egyházi irattárban fellelhető anyakönyveket 1777-től vezetik. Az első kötetben (1777–1852) váltakozva fordulnak elő a latin, magyar és ószláv nyelvű bejegyzések. A nevek között sok a szláv hangzású családnév, mint a Viszlovszky, Csukerda, Fancsalszky stb.⁶⁰

A lakosság nyelvhasználatára és az egyházi nyelvhasználatra is a Horváti kapcsán leírtak érvényesek. Az egyházi irattárban fellelhető 1877. évi *Canonica visitatió*ból többek között az is kiderül, hogy az iskolás gyerekek magyarul és ruszinul is jól beszélnek. Az elmagyarosodás minden bizonnyal itt is a 20. század elejére tehető.

Barakonyban a lakosok száma a 2001-es statisztikai adatok szerint 30 fő, akik közül téli időszakra többen gyermekeikhez költöznek, ezért novembertől március–áprilisig maximum 4–5 fő jár a templomba. A falu elöregedésére utal az is, hogy – Zajác Gábor parókus elmondása szerint – Tornabarakonyban 13 éve volt utoljára esküvő. Keresztelő sem volt már több mint tíz éve, viszont 2007-ben két temetésre is sor került.

Tornabarakony anyaegyházhoz napjainkban a következő filiák tartoznak: Aggtelek, Tornakápolna, Varbóc, Jósmafő, Szinpetri, Szin, Dobódél, Bódvarákó, Bódvaszilason, Perkupa, Komjáti, Tornanádaska, Hídvérgardó, Bódvalenke. Ám ezeken a településeken a görög katolikus lakosság elenyésző kisebbségben él. A hivatalos statisztikai adatok szerint ebben a térségben összesen mintegy 200 görög katolikus lelket tartanak nyilván, ám a gyakorló görög katolikusok száma alig haladja meg az ötvenet. A legtöbben Bódvaszilason élnek. Éppen ezért, na meg azért, mert Bódvaszilason központibb hely, a tornabarakonyi parókus nem helyben, hanem Bódvaszilason él. Bódvaszilason 1993-ban szentelték fel Szent Illés prófétá tiszteletére a görög katolikus kápolnát, melynek hátsó traktusában paplakot alakítottak ki. Jelenleg tehát itt, a filiában él a tornabarakonyi parókus.⁶¹

Összefoglalva és értelmezve a látszólag egymásnak ellentmondó adatokat: feltételezzük, hogy mindhárom falu szám szerint több pusztulást és újraterelítést is megélt – csak ezzel magyarázható, hogy a Borovszky-féle vármegye-monográfia – a sematizmusra hivatkozva – mindhárom falu esetében 1648-ban már fennálló egyházközségről, sőt Horváti esetében ennél jóval korábbi görög katolikus egyházi iskoláról is beszél. Ám míg Falucska esetében a német kisebbség beolvadt a rutén többségbe, s a lakosság napjainkra lassan elszlovákosodott, az utóbbi két falu, Horváti és Barakony esetében talán

56 Kertész J.–Fóris A.–Follajtár E., 1939. 211.

57 Viszóczy I., 1997. 810.

58 www.tornabarakony.freeweb.hu/tortenelem.

59 Zajác Gábor parókus adatközlése alapján.

60 Lásd a tornabarakonyi egyházi irattárban, helyileg jelenleg Bódvaszilason.

61 Zajác Gábor parókus adatközlése alapján.

már eleve kétnyelvű (rutén és magyar) lakosság érkezett, mindenesetre a 19. század első harmadában már kétnyelvűek voltak, s a 20. század elejére teljesen elmagyarosodtak.

Napjainkban mindhárom falu előregedőben van, különösen a két utóbb említett faluban olyan alacsony a népesség száma, hogy az elnéptelenedés veszélye fenyegeti a települést.

Horváti és Barakony esetében is megállapítható, hogy a központi települések (Torna illetve Bódvaszilás), melyek eredetileg filiái voltak a görög katolikus Horvátinak és Barakonynak, ma már lélekszámban nagyobbak, mint az anyaeklézsiák.

IRODALOM

Bél Mátyás

2002 Torna vármegye leírása. Fordította és az előszót írta Tóth Péter. In: Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében. Szerk.: *Rémiás Tibor*. Bódvaszilás–Miskolc, 51–110.

Bodnár Mónika

1992 Adatok egy megmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu történetéhez és néprajzához. In: Kultúra és tradíció. I. kötet. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Szerk.: *Viga Gyula*. Miskolc, 369–379.

1993a Húsvéti táplálkozási szokások a történeti Abaúj-Torna megyében. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 28. 60–62.

1993b Ünnepi szokások egy elmagyarosodott ruszin telepítésű faluban a mai Szlovákia területén. A Makói Múzeum Füzetei 75. Fialat Néprajzkutatók Országos Konferenciája. Makó, 155–161.

1994 Bódva-völgye népessége. Húsvéti táplálkozási szokások interetnikus kapcsolatai. Acta Museologica 1–2. Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely, 221–240.

2002 Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században. Interethnica 1. Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központ. Lilium Aurum Könyvkiadó. Komárom–Dunaszerdahely, 134.

Borovszky Samu–Sziklay János szerk.

1896 Magyarország vármegyei és városai (Magyarország monográfiája) I. kötet: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest

Ernyey József

1904 Oláh vagy vlach? Ethnographia. XV. évfolyam 256–264.

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára I–IV. kötet. Pest (Reprint)

Genthon István–Szentiványi Gyula

1939 A vármegye műemlékei. In: Vármegyei Szociográfiák VII. Abaúj-Torna vármegye. Szerk.: *Csikvári Antal* Budapest, 100–106.

Kertész János–Fóris Anna–Follajtár Ernő

1939 Községi adattár. In: Vármegyei Szociográfiák VII. Abaúj-Torna vármegye. Szerk.: *Csikvári Antal* Budapest, 155–214.

Lexicon Locorum

- 1920 *Universorum Regnii Hungariae Locorum Populosorum de 6a Marty anni 1772di emanatum. Anno Domini 1773.* Kiadja a Békeküldöttség, Budapest
- Paládi-Kovács Attila*
- 1973 Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi Kultúra–Népi Társadalom VII.* Budapest, 327–367.
- 1984 Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* Szerk.: *Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula*
- Pozsgai Péter*
- 2007 Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. In: *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat 27. sz. 8. évf.* 45–93.
- Sárközy Sebestyén*
- 2006 A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század elejéig. *Perkupa–Miskolc*
- Seresné Szegőfi Anna* szerk.
- 1983 Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870–1983. *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 16–18.* Miskolc
- Sudy K. János*
- 1896 A népoktatás Abaúj-Torna vármegyében. In: *Magyarország vármegyéi és városai I. kötet: Abaúj-Torna vármegye és Kassa.* Szerk.: *Sziklay János–Borovszky Samu.* Budapest, 396–402.
- Szalay Mihály*
- 2002 Torna Vármegyének rövid leírása (1833). In: *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében.* Szerk.: *Rémiás Tibor.* Bódvaszilás–Miskolc, 255–256.
- Tóth Péter*
- 2002 Előszó (Bél Mátyás: Torna vármegye leírása.) In: *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében.* Szerk.: *Rémiás Tibor.* Bódvaszilás–Miskolc, 53–54.
- Tóth-Szabó Pál*
- 1903 Tornamegye régi oláh telepei. *Ethnographia, XIV. évfolyam,* 361–365.
- Udvari István*
- 1992 Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. *Vasvári Pál Társaság Füzetek 9.* Nyíregyháza
- Udvari István* szerk.
- 1990 A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása. *Vasvári Pál Társaság Füzetek 3.* Nyíregyháza
- Viszóczy Ilona*
- 1997 Adatok Tornabarakony népesedéstörténetéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXV–XXXVI.* Miskolc, 809–814.
- VSOS*
- 1977–1978 *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (Szlovákiai települések honismereti szótára) 1–3. *Encyklopedický ústav SAV* (Szlovák Tudományos Akadémia Enciklopédiai Intézete). Bratislava

MAGYAROK, SZLOVÁKOK, RUSZINOK, SZÁSZOK, ROMÁNOK, ZSIDÓK A HAJDANVOLT KÖZÖS HAZÁBAN

(Nemzetiségcsúfolók)

OROSZ GYÖRGY

Szent István királyt a kortársai keresztény példaképnek, „szentéletűnek” tekintették. A 11. században a „szent” jelzőt nem csupán szentté avatottak nyerték el, hanem azt már életükben is megkapták a kereszténység ügyéért aktívan tevékenykedő papok és uralkodók. Szent István király még életében kiérdemelte a „szent” jelzőt mind az európai kultúrvilág, mind a magyar nép szemében, egyéniségével és életművével: a keresztény magyar állam megszervezésével, amellyel nemzetünk fennmaradását biztosította immár egy ezredéve.¹

A magyar krónika és Szent István legendái egyaránt kiemelik, hogy az időben özönlöttek a különféle jövevények (*hospesek*) Magyarországra. Még inkább kifejezésre jut ez azokban az *Intelmekben*, amelyeket Szent István fiához, Imre herceghez intézett, s amelyeket valószínűleg Asztrik-Anasztáz érsek foglalt írásba.² Az *Intelmek* VI. fejezete a vendégek befogadásával, megtartásával és istápolásával foglalkozik. Ebből idézem most a király nevezetes és örök érvényű szavait: Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettentí. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.³

Ezt a passzust sokan úgy magyarázták – írja Györffy György –, mint a bölcs nemzetiségi politika első megnyilvánulását. A középkorban azonban nemzetiségi kérdés még nem volt, s így István király szavai nem értelmezhetők a „kisebbségekre”. Itt inkább a középkori központok „soknemzetiségéből” származó előnyről van szó. A külföldi kereskedők és kézművesek fellendítették a gazdasági életet, de haszon származott a mezőgazdaság vonatkozásában is az új agrártechnikát meghonosító telepesekből.⁴

Szent István király a honfoglaló magyaroknak és a velük jött más törzseknek, valamint az általuk a Kárpát-medencében talált népcsoportoknak új hazát adott, az uralma alá tartozó népeknek a keresztény hitre térítésükkel pedig biztosította a tartós fennmaradásukat. Jómagam szüleimtől neveltetésem révén magyar identitástudatot kaptam, ami természetesen fokozatosan alakult ki bennem. Édesapám már kora gyermekkoromban belém plántálta a magyar haza szeretetét, amit az alábbi, tőle tanult kétsoros verssel szemléltetek:

1 Györffy György: István király. In: *Király L.*, 1988. 15.

2 Györffy György: István király. In: *Király L.*, 1988. 11.

3 *István király intelmei. Erkölcsstanító könyvecske.* Fordította Kurcz Ágnes. Íratott 1013–1015 körül. In: *Király L.*, 1988: 55. A fordítás Balogh József latin szövegkiadása alapján készült, kiadva *Szentpétery Imre: Scriptores Rerum Hungaricarum* II., Budapest, 1938. 611–627.

4 Györffy György: István király. In: *Király L.*, 1988. 11.

*Ha a Föld az Isten kalapja,
Hazánk a bokréta rajta.*

A történelmi Magyarországon élt nemzetiségeink kultúrájáról, életéről szóló írásoknak se szeri, se száma. A szerzők közül itt csak néhányat említek meg: Ács Zoltán,⁵ Manherz Károly,⁶ Bellér Béla.⁷ 2006-ban jelent meg Klement Judit, Miskolczi Ambrus és Vári András szerkesztésében a *Szomszédok világi (Kép, önkép és egymásról alkotott kép)* című tanulmánykötet,⁸ amely az etnikai előítéletek történetével foglalkozik, s jó összegzése a nemzeti sztereotípiáknak. A „Hungarus” identitás hangsúlyosan szerepel ebben a könyvben.

A magyar közköltészet egyik igen érdekes műfaját képviselik a *nemzetiségcsúfolók*. Ezek összefoglaló jellegű bemutatásához Küllös Imola Csörsz Rumén Istvánnal közösen írt művében,⁹ valamint Küllös Imola monográfiájában¹⁰ található kutatási eredményeket vettem alapul.

A 17–18. századi magyar közköltészetben még nincsenek a mai értelemben vett nacionalista felhangok, valóságos nemzetiségi ellentétek. Nem is lehettek, hiszen a soknemzetiségű Magyarországon a „magyar nemzet”, a „Hungarus” identitás területi, nem pedig nyelvi-etnikai fogalom volt. A gúnyolódás, csúfolódás oka és témája minden esetben a másság. Ezt tetézték az aktuális politikai és társadalmi ellentétek. A mulattató céllal írt közköltészeti nemzetiségcsúfolókban a másság a legfőbb humorforrás: az idegen ember komikus, gyakran érthetetlen keveréknyelve, szokatlan öltözeke, nevetséges szokásai és a jellegzetesnek tartott nemzeti eledelei és italai.¹¹ A németeken, tótokon és a cigányokon kívül alig találkozunk más nyelvet vagy nemzetiséget csúfoló énekkel a 18. századi közköltészetben.¹²

A legkorábbi, két változattal képviselt *tótcsőfoló* versünk 17. századi, a *Szentesi daloskönyv*be (1704) jegyezték fel *Cantio alia de schlavis (Más ének a tótokról)* címmel. A tótok szokásait a versszerző köztük laktában ismerte meg, s a jobb körülmények között, magasabb életszínvonalon élő magyarok nézőpontjából gúnyolja. A névtelen magyar énekszerző tulajdonképpen nem is a tótok nagy szegénységét csúfolja, hanem azon mulat, hogy sanyarú körülményeik ellenére a tótok úrnak tartják magukat.¹³

A közköltészeti csúfolókban, ivónótákban gyakran előkerülő motívum volt a „nemzeti italok” szembeállítás: a magyarok boraihoz képest a németek és tótok söre csak kotyvalék. Ugyanilyen becsmérlő, csúfondáros hangon szóltak a jellegzetesnek tartott ételekről: a tótok zab- és hajdinakásájáról, zsírtalan, habart, savanyú ételeiről vagy a németek háromszori böjtöléséről és „káposztazabálásáról” – összehasonlítva a sokkal jobb minőségűnek tartott magyar kosztal, elsősorban a búzakenyérrel és a gyakran fogyasztott zsiros pecsenyékkel.¹⁴ A 17–18. századi közbeszédben mindig összekapcsolták a szegé-

---

5 Ács Z., 1984.; Ács Z., 1994.

6 Manherz K., 1984.; Manherz K., 1988.

7 Bellér B., 1981.

8 Klement J.–Miskolczi A.–Vári A., 2006.

9 Küllös I.–Csörsz Rumén I., 2000. 17–51., 223–271., 499–515.

10 Küllös I., 2004.

11 Küllös I., 2004. 169–170.

12 Küllös I., 2004. 173.

13 Küllös I.–Csörsz Rumén I., 2000. 499.; Küllös I., 2004. 174–175.

14 Küllös I., 2004. 168–169.

nyes ételnek számító (hajdinából, kölesből, zabból készült) kását a szlovákokkal.¹⁵ A kása (étel) etnikus sztereotípiaként úgy hozzátapadt a tótokhoz, és olyan szívósan fennmaradt a hagyományban, hogy még a 19–20. századi felvidéki folklórban is felbukkant.¹⁶

A 19–20. századi magyar közköltészet és népköltészet tótcsőfolói tulajdonképpen *mesterségcsőfolók*, hiszen a felvidéki vándorkereskedők, a gyolcsos, drótos, üveges, kanalas tótok humoros hatású tört magyarságát idézik, mindenkor kihangsúlyozva szegénységüket és a nivósabb élet (főként a jobb magyar ételek-italok: kalács, szalonna, bor) és a vándorkereskedésnél biztosabb foglalkozások (bányász, portás, pénzverdei munkás) utáni vágyukat. Ezáltal a funkciója szerint csőfoló dal műfaja is átalakult: *panaszének*, *mulató*-, illetve *árusdal* lett belőle.¹⁷

Mindezen megállapítások alátámasztására saját gyűjtésű tótcsőfolókat idézek majd a későbbiekben, továbbá közlöm azokat a szövegeket is, amelyeket Nagy Ilona és Grynaeus Tamás néprajzkutatóktól kaptam levélben. Mindkettőjüknek ezúton köszönöm meg szíves segítségüket. Jelen írásom egy korábbiak a továbbfejlesztett változata, ami a *Hajdani vándoriparosok emlékére* címmel a Dankó Imre szerkesztette *Rálátásban* látott napvilágot 2006-ban.¹⁸

Mindig politikai okai vannak annak, ha a közköltészetben gyalázkodást, gyűlölködést tapasztalunk a Magyarországon élő nemzetiségek, az „idegenek” ellen. A 17–19. századi közköltészet legnépszerűbb, legtöbbet gúnyolt, nemcsak kinevetett, de megvetett és utált alakja a *labanc*, illetve a *német katona* volt. Pontosabban: a Habsburg elnyomás erősödésével – gyakorlatilag az 1867-es kiegyezésig –, minden, ami idegen, német eredetű: a polgár, a németes ruha- és hajviselet, a németes szokások, ételek és italok.¹⁹

A 18. században a közvélemény gyakran felhördült arra a hírre, hogy egy magyar nemes vagy polgárkisasszony német úrhoz, katonatiszthez ment férjhez. Még inkább gúnyolták azt, aki délceg, bajszos magyar férfiak ellenében kopasz szájú, idegen ruhákban járó, nevetséges külsejű és beszédű német udvarlót, szeretőt választott. A leghíresebb ilyen témájú pasquillus Erdélyből való: *Az erdélyi úriasszonyokról, kik némethez mentek férjhez 1700-nak elején* (Miksa László gyűjtése, 18. század vége – 19. század eleje).²⁰

A németellenes, sokszor igen durva hangvételű satírákban a gúnyolódás mögött ott munkált a valós politikai ellentét: a magyar nemzet azóta hervad, amióta a németekkel paktál és tűri, hogy az diktáljon neki. Nyilvánvaló, hogy az idegen, zsoldos hadsereg ellátása komoly társadalmi probléma volt a 17–18. században, s ez a közköltészet különböző műfajaiban és műformáiban is megjelent.²¹ A német katona tört magyarságú panaszéneke őt magát teszi nevetségessé. A makaronikus vagy rosszul beszélt nyelv az egyik legtöbbet használt humorforrás és stilisztikai fogás a 17–18. századi közköltészetben.²² A németcsőfolók divatja – hazafias érzésekkel feldúsítva – még a 19. század végén is eleven volt.²³

A magyarok és nemzetiségeink együttélését a hajdanvolt közös hazában szülőfalu, *Aranyosapáti* példáján fogom a továbbiakban bemutatni. Itt nőttem fel, itt jártam

---

15 Küllös I., 2004. 177.

16 Küllös I., 2004. 178.

17 Küllös I., 2004. 179, 182.

18 Orosz Gy., 2006/a.

19 Küllös I., 2004. 184.

20 Küllös I.–Csörsz Rumen I., 2000. 506; Küllös I., 2004. 186.

21 Küllös I.–Csörsz Rumen I., 2000. 507, 510.; Küllös I., 2004. 187., 192.

22 Küllös I.–Csörsz Rumen I., 2000. 510.; Küllös I., 2004. 191.

23 Küllös I., 2004. 193.

általános iskolába, ide kötnek gyermek- és ifjúkori emlékeim. Ebben a faluban váltam neveltetésem révén görög katolikus kereszténnyé és magyarrá. Mindeközben különleges hangsúlyt fektetek a „Hungarus” identitás és lelkület szemléltetésére, ami lehetővé tette a határainkon túlról érkezett jövevények befogadását és tartós letelepülésüket Magyarországon. Aranyosapáti Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei település a Tisza innenső partján. 1950-ben Révaranyos és Kopócsapáti községeket államhatalmi eszközökkel Aranyosapáti néven egyesítették.²⁴ Szülőfalumba néprajzos gyűjtés céljából mind ez ideig be nem tette a lábát. Ezért jómagam láttam hozzá, hogy az itt még fellelhető szellemi néprajzi értékeket feljegyezzem és megmentssem az utókor számára. Idevonatkozóan nyomtatásban is megjelent már három írásom.²⁵

A továbbiakban a társult falu, Révaranyos történetét fejtem ki, különleges hangsúlyt fektetve a hajdanán ide betelepített ruszinokra. Aranyos két falu (Révbács és Aranyos) egyesüléséből jött létre. A régebben ismert része Bács volt, melyet 1350 óta Révbácsnak neveztek és folyami átkelőhely volt a Tiszán. Neve a 15. század vége felé tűnt el. Ekkor olvadt be Aranyosba, melynek neve 1466-ban jelenik meg először írásban is dokumentáltan. Aranyos az arany szó melléknévképzős alakja. A névadás bizonyára egykori lakói foglalkozását jelöli, akik a Tiszától lehordott aranyzemcsék mosásával foglalkoztak. Ezeket az adatokat közli Révaranyosról az Önkormányzat Net, azaz az önkormányzatok információs adatbázisa és portálja.²⁶

Ugyanitt olvasható még a következő mondat, amelyet, a benne foglalt óriási tévedés miatt, szó szerint idézek: „*Ruszin jobbágyok betelepítésével kerültek a XVIII. század elején a görög katolikusok a faluba.*”²⁷ Ezen téves vallástörténeti adatot cáfolom meg lényeges tudományos szakirodalom tanulságainak felhasználásával. Egy dolgot azonban biztosan állíthatunk: Révaranyosra a 18. században ruszinokat telepítettek be. De kik is a ruszinok? Sasvári László idevonatkozó monográfiájában a következőképpen szól róluk. A ruszin nép történelme folyamán nem volt államalkotó nemzet, de rendelkezett és manapság is rendelkezik saját nyelvvel, nemzeti azonosságtudattal és kultúrával. Történelmileg századokkal ezelőtt Lengyelországhoz és a Habsburg Birodalomhoz kapcsolódott. Napjainkban több ország területén él, részben szétvándorlás és kivándorlás folytán. Vallása a 16–17. századi uniós mozgalmak óta görög katolikus. Ennek kizárólagossága csak az újabb időkben változott. A régi iratokban a ruszin szó latin megfelelője szerepel: *ruthenus*. A hivatalos nyelvben pedig az ebből rövidült formát használták: *ruthén*. A magyar köznyelv a ruszin nyelvet is *orosznak* mondja. A ruszinok betelepítése Magyarországra a középkortól fogva folyamatos volt.²⁸

Levéltári források a bácsaranyosi (Révaranyos, majd Aranyosapáti) görög szertartású parochia alapítását 1555-re teszik.²⁹ Saját szememmel láttam az Aranyosapáti Görög Katolikus Egyházközség hivatali pecsétnyomóját: ebben ugyancsak 1555 szerepel – a parochia alapításának az éve. Következésképpen: a ruszinok 18. századi Bácsaranyosra történt betelepítése előtt is éltek már görög szertartásúak a faluban. A török hódoltság alatt a település lakosainak száma erősen megfogyatkozott.

24 Kiss L., 1980. 60.

25 Orosz Gy., 2006/a.; Orosz Gy., 2006/b.; Orosz Gy., 2006/c.

26 http://onkormanyzat.net/city_detail.php?id=89 (2007. 06. 20.)

27 http://onkormanyzat.net/city_detail.php?id=89 (2007. 06. 20.)

28 Sasvári L., 1996. 8., 13.

29 HPL Fasc. 35. No 66. 1774. In: Udvari I., 1992. 105.; L. még: Sasváry L., 1996. 13.

Mária Terézia 1747. február 10-én elrendelte, hogy a Munkácsi Egyházmegye minden egyházközségében, a Helytartótanács lelkészpénztári bizottsága által megadott szempontok alapján egy éven belül végezzék el az összeírást.³⁰ Így jött létre a *Lexicon locorum* (Helységek lexikona). Az összeírásban szereplő parochiák közül jelenleg is a Hajdúdorogi Egyházmegye területén van Szabolcs megyében Aranyos.³¹ Udvari István a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban fellelte a *Lexicon locorum* szabolcsi adatait képező összeírás járasonkénti összesítését. A *Lexicon locorum*tól eltérően az összeírás *Bácsaranyost* nem magyar, hanem *magyar-rutén vegyes lakosságú falumak* jelzi.³²

A szabolcsi egyházközségekben élő hívek jelentős része „tösgyökeres” magyar volt. Ők a 12–13. századbéli görög szertartású magyarok leszármazottainak tekinthetők – mutat rá Pirigy István –, akik a kereszténység felvételekor a keleti rítushoz csatlakoztak.³³ A 16. század végén és a 17. század elején a szabolcsi és szatmári községek nagy része a háborús események és járványok miatt sorra elpusztult, s bizonyos időszakokban lakatlan, pusztatelepülésként szerepeltek.³⁴

Papp György a szabolcsi görög katolikus parochiákról írott tanulmányában, a ruszinok szabolcsi megtelepedéséről szólva, jelentős arányú magyar, illetve elruténosodott magyar elemet sejtet a Szabolcsba betelepülő „orosz” lakosság népi összetételében.³⁵ Van olyan feltevés is – tudatja Pirigy István –, mely szerint a Kárpátaljáról Szabolcsba költözött jobbágyok tulajdonképpen csak hazajöttek, mert ősük a törökök elől északra menekülve nyelvüket és vallásukat megváltoztatták.³⁶ Ezt a feltevést osztja Udvari István is, azt írva, hogy a török veszély elmúltával az elruténosodott lakosok utódai nyelvet és vallást változtatva visszatértek előző lakóhelyükre.³⁷ A visszaköltözöttek igen gyorsan viszmagyarosodtak, a velük jött rutének pedig elmagyarosodtak. Ezt a folyamatot nagymértékben elősegítette, hogy Szabolcsban a jövevények érkezésekor magyar görög katolikusok is éltek, és a betelepülők ezekkel ugyanabba az egyházközségi szervezetbe kerültek.³⁸

Egyet kell értenünk azzal a feltevéssel, mely szerint valószínű, hogy a rutének nevezett népesség egésze nem tartozott feltétlenül a ruszin etnikumhoz: a földesúrhoz való viszony jelölésére is szolgáló *rutén* szó nem megtelepedett, azaz *szabad költözésű jobbágyot* is jelenthetett.³⁹ Pirigy István is azon a véleményen van, hogy a rutén szó, amennyiben a betelepített „rutének” között magyarok is voltak, nem etnikumot, hanem meg nem telepedett jobbágyot, tehát állapotot jelöl.⁴⁰ A Szabolcsba települt szabad költözésű, azaz az alföldi gazdálkodáshoz nem értő, a hegyvidéki életmódhoz szokott ruszin lakosság beilleszkedése nem volt problémamentes. Egy részük visszahúzódott északra, ott folytatva szabadabbnak tűnő életmódját.⁴¹ Jóapám még gyerekkoromban átörököltette rám szóbeli közlés révén az apai ág családfáját, mely szerint az *Orosz család ősei* szabad

30 Pirigy I., 1990. I. 152.

31 Pirigy I. 1990. 153.

32 SzSzmI IV. A. I. Fasc. 35. No 54. 1772. In: Udvari I., 1992. 111, 114. L. Pirigy I., 1990. I. 153.

33 Pirigy I. 1990. I. 153.

34 Pirigy I. 1990. I. 153.; Udvari I., 1992. 110.

35 Papp Gy., 1939. 136–146.; In: Udvari I. 1992. 108., 111.

36 Pirigy I. 1990. I. 154.

37 Udvari I., 1992. 111.

38 Pirigy I. 1990. I. 154.

39 Udvari I., 1992. 108.

40 Pirigy I. 1990. I. 154.

41 Udvari I., 1992. 107.

költözésű jobbágyok voltak. Arról viszont nem szól a fáma, hogy ezek az időben távoli őseink magyarok voltak-e vagy ruszinok, vagy talán elruszinosodott, majd újra visszamagyarosodott magyarok.

Ruszin ősókról Révaranyos lakosai még a ködbe vesző emlékezés szintjén sem tudnak. Rátaláltam viszont egy ruszin nyelvű „dokumentumra”, amely számomra nagy lelki értékkel bír. Apai nagybátyám, Orosz Mihály (1921, Révaranyos – † 1945) hagyatékából eljutott hozzám egy *notesz*. Ebben nóták, bölcs mondások vannak a megsárgult lapokra feljegyezve, de *Sírfeliratok régi magyar temetőben* címmel van néhány teleírt oldal, amelyeken versbe szedve humoros gondolatok vannak megfogalmazva az emberek halálának különböző okairól; összesen tizennyolc sírfelirat, amelyeket 2006-ban közzétettem *A megidézett múlt* című írásomban.⁴² Ezek az országszerte elterjedt „nevető fejfák”-sírfeliratok folklórműfajhoz tartoznak.⁴³ A Révaranyoson hajdan élt ruszinok emlékére közlök három „ruszin nyelvű”, egy-egy *versszakos keresztény éneket*, amelyeket Mihály bátyám jegyzett fel a noteszába. A szövegek fonetikusán, „magyarosan” vannak lejegyezve, hallás után vagy valahonnan átmásolva, s az elhallás és a szövegromlás számos jelét mutatják. Káprály Mihály, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékének anyanyelvi lektora, ha nem is teljes bizonyossággal, az énekszövegeket Borsod megyei „magyar ruszin” nyelvűnek tartja. Magyarország tudós ruszinológusai biztosan örömeiket lelik majd a közölt szövegekben és remélhetőleg rekonstruálják ezek helyes nyelvi ősállapotát. Orosz nyelvtudásomnak és Kárpáti László szíves segítségének köszönhetően, aki az ortodox keresztény kultúra kiváló szakértője, megállapítható, hogy ezek az énekszövegek nem vallásos népénekek, hanem liturgikus énekek: I. „Triszágion”, azaz a „Háromszorszent”; II. „Velünk az Isten, / értsétek meg nemzetek” (Izaiás próféta éneke az Ószövetségben); III. „A te születésed, Krisztus, Istenünk” (karácsonyi tropár, 4. hang). Íme a „ruszin nyelvű” keresztény énekek:

I.

Szjáti Boha / szjati bog /
szjáti Bozse szjáti krepki
bozsemáj /

II.

Sznámi Boha / rázomit(e?)
jázicc / ipa kaszjáti / ját
pakasz námi Boh.

III.

Razsde szatvare Kriszte
bozsemaj / vamílászú ímalit
vojá voje majá / zsetná
úsztebí / úslíszína szjáti
haszpadí /

Lejegyezte: Orosz Mihály (görög katolikus) Révaranyos, 1941. XII. 25-én

Révaranyos, 1941. december 25. – karácsony szentestéje. Szerre Európában véres háborúk dúltak. A következő helyzetkép tárul eléink. A kántálók, csillagosok és betlehemesek egymás kezébe adták a kilincset. Mihály bátyám éppen ekkor jegyezte fel a noteszába a fenti liturgikus énekeket, amelyek közül a második és a harmadik karácsonyi ének. Apai nagymamám, Orosz Mihályné szül. Erdei Mária (1899, Fábíánháza – † 1967)

⁴² *Orosz Gy.*, 2006/c. 46–49.

⁴³ *Hoppál M.*, 1990. 96.

minden bizonnyal a Bibliának az ünnephez illő szövegszakaszát olvasgatta, de nem a kánoni Bibliát, hanem a *Varga Lajos-féle „Verses Szentírást”* lapozgatta; ennek könyvészeti adatai: Nyomatott Egerben, az Egri Nyomda-Részvénytársaságnál, 20 korona, 1917. évi hadikiadás. Nagymamám a „Verses Szentírást” még lány korában, Fábiánházán rendelte meg a kiadótól, s 1917. november hó 22-én kapta kézhez. Fábiánházáról aztán Révaranyosra ment férjhez. A „Verses Szentírást” hozományának fontos részét képezte. Élete során rongyosra olvasta. Ebből merített lelki erőt a küzdelmes életéhez, ugyanis 1934-ben harmincöt évesen özvegyesre jutott. Hat kiskorú gyermekről kellett egyedül gondoskodnia. Keresztnevük a születésük sorrendjében: Mihály, Elek, Endre, Bertalan, János, Margit. Közülük már csak Margit nevű keresztanyám él. Tőle kaptam meg a „Verses Szentírást”, mint apai ágú örökségem részét. Az elárvult Orosz családnak volt a megélhetéshez elegendő földje, kb. 10 hold, de nem volt, aki azt művelje. Így a kiskorú fiúgyermekek szántottak, vetettek, arattak. Mariska, ahogyan a rokonok és a szomszédok szólították nagymamámat, Istennek tetsző életet élt. Gyermekait a hit útjára terelgette, s rendszeresen járt velük Máriapócsra a búcsúkra. Igazi Krisztus-követőkként természetesen gyalog zarándokoltak oda és vissza. Nagymamámnak volt még egy kézzel teleírt füzetete is, amely, a népi nyelvhasználat szerint, a *Lurdesi Szűz Mária* tiszteletére mondott ájtatos imákat és énekeket tartalmazott. Én ezt a füzetet saját szememmel nem láttam, mert a folytonos kölcsönadás során valamelyik másoló asszonytól nem került vissza. Nagymamám tagja volt a Révaranyosi Szent Miklós Egyházközség rózsafüzér-testvérületének. Máiig emlékszem rá, amikor a temetésekor, mint ahogy ez manapság is szokás, a koporsójára ráhelyezték a helyi testvérület rózsafüzérét. Kívánsága szerint padmalyos sírba temették: *padmaly* (nép) 'sírgödör oldalába ásott üreg a koporsó számára'. Térjünk most vissza a múltból a jelenbe.

Édesanyám, Ráti Margit (szül. 1931. Kopócsapáti) 2006-ban emlékezetből lediktált nekem egy *magyarcsúfólót*, amellyel magyarok csúfoltak egy magyar javasasszonyt, aki különleges foglalkozása miatt került a falu szájára. *Nadályos Manduláné*, aki anyám gyerekkorában élt Kopócsapátiban, élemedett korú, görnyedt parasztasszony volt. A Holt-Tiszán gyűjtötte a nadályokat, azaz az orvosi piócákat. Hívásra házhoz ment. A nadályokat nagy uborkásüvegekben tartotta. Az üvegeket, ha beteghez hívták, ponyvába rakta és a hátán vitte. Magas vérnyomást gyógyított: a beteg nyakába ragasztotta a piócákat és azok kiszívták a felesleges vért. Nadályos Manduláné magányos özvegyasszony volt; vagy 80 évig élt. Amikor ment az utcán, a gyerekek szaladtak utána és kórusban a következő csúfoló verset skandálták:

Manduláné Toláné!
Kárál még a magáé?

Kárál bizony, kotyog is,
A lába közt mozog is.

Olyan emberekről mesélek a következőkben, akik máig élnek emlékezetemben. Szülőfalumban, Aranyosapátiban, gyermekkoromban időről időre megjelentek messze földről jött vándorló iparosmesterek: varrógépjavító, köszörős, esernyőjavító, drótostót. Mindig valamiféle pezsgést hoztak a falu egyébként csendes, egyhangú életébe. Új hírekkel szolgáltak, de fő tevékenységük a javítómunka volt. A házakban mindig akadt valami reparálnivaló.

Édesapám, Orosz Endre (1926, Révaranyos – † 2001), képesített kőművesmester volt. Nemcsak szakmáját művelte kiválóan, hanem magas fokon gyakorolta a mesterek szóban élő hivatásetikáját is. Tőle hallottam, hogy a mestereknek erkölcsi kötelességük

vendégül látni a vándorló iparosokat, és szükség esetén szállást is kell biztosítani számukra. A legfőbb dolog pedig – munkát kell adni nekik, hogy valamicske jövedelemhez jussanak. Még akkor is, ha erre a munkára nincs is feltétlenül szükség.

Az általános iskola alsó tagozatára jártam. Az egyik nap megjelent az udvarunkon egy ősz hajú öregember. *Vándorló esernyőjavító* volt. Édesapám örömmel fogadta, behívta a házukba és közölte vele: szükség van a szaktudására, van két esernyő is, amelyeket meg kellene javítani. Ezeket az ernyőket már rég nem használtuk; kopottak is, rosszak is voltak. A bácsi boldog volt. A megfáradt vándort apám, ahogy illik, helyel és borral kínálta. Borozgattak és beszélgettek: az élet dolgairól, a szakmai tapasztalatokról. Délben meleg ebédet kapott az iparosmester. Csak ez után következett a munka: előkerültek az ernyők. A bácsi szép komótosan dolgozott. Az egyiket megfoltozta, a másikat újra felhúzhatóvá varázsolta. Megtörtént a fizetség is. Többet kapott, mint amennyit kért. Aztán elment. Ki tudja, hová? Ki tudja, igényt tartott-e még bármikor is valaki a munkájára? Ő elment, az emléke megmaradt.

De mivel magyarázható édesapám szeretetteljes viszonyulása a vándor esernyőjavító iránt? Jóapám nem egyszerűen csak iparos volt, hanem görög katolikus vallásfelekezetű keresztény mesterember. A krisztusi hitet, a szeretet parancsát ő nemcsak vallotta, hanem gyakorolta is. Zarándokot, vándort, koldust megvendégelni, nekik alamizsnát adni a keresztény vallásban egyet jelent magának Krisztusnak a vendégül látásával, illetve az alamizsna neki való juttatásával. A koldusmesterség szakrális megalapozottságáról a keresztény vallásban már 2005-ben kifejtettem gondolataimat a *Koldus képében Krisztus jár miközöttünk* című írásomban.⁴⁴ Édesapám gyerekkorában görög katolikus vallásfelekezetű iskolába járt, ahol keresztény hit- és erkölcsöt is tanult. Nyilvánvalóan ismerte *Máté Evangéliumának* az utolsó ítéletről szóló szavait. Itt jelen van egy párbeszéd, amelyet Krisztus és a majdani megigazultak folytatnak: Akkor ezt mondja a király a jobb keze felől állóknak: Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, a mely számotokra készített a világ megalapítása óta. Mert éheztem, és ennem adtatok; szomjúhoztam, és innom adtatok; jövevény voltam, és befogadtatok engem; Meztelen voltam, és megruháztatok; beteg voltam, és meglátogattatok; fogoly voltam, és eljöttetek hozzám. Akkor felelnek majd néki az igazak, mondván: Uram, mikor láttuk, hogy éhezted, és tápláltunk volna? vagy szomjúhoztál, és innod adtunk volna? És mikor láttuk, hogy jövevény voltál, és befogadtunk volna? vagy meztelen voltál, és felruháztunk volna? Mikor láttuk, hogy beteg vagy fogoly voltál, és hozzád mentünk volna? És felelven a király, azt mondja majd nékik: Bizony mondom néktek, a mennyiben megcselekedtétek eggyel ez én legkisebb atyámfiái közül, én velem cselekedtétek meg (Mt 25, 34–40).⁴⁵

Az Evangélium ezen szavai a koldusmesterség szakrális megalapozottságához kínálnak támpontot. A vándor esernyőjavító az elvégzett munkájáért apámtól nagyobb fizetséget kapott, mint amennyit kért. Erre is van magyarázat. Édesapám ennek a vándornak a munkabéren felül alamizsnát is juttatott, de nagyon tapintatosan: munkabér formájában. Az alamizsna, különösen a kézbe adott alamizsna ugyanis megalázó lett volna az öreg iparos számára.

Engedtessek meg, hogy idevonatkozóan saját fordításomban idézzek néhány sort egy orosz vallásos népénekből, melynek címe *A jeruzsálemi tekercs* (Jerusalimskij svitok).

---

44 Orosz Gy., 2005.

45 Szent Biblia 1974.

A népének a felebaráti szeretetre és a helyes alamizna adására tanítja és buzdítja az ortodox keresztényeket:⁴⁶

Én gyermekeim!	Jókat cselekedjél, alamizsnát adjál,
Szeressétek egymást és testvér a testvért,	Nem lopottat, igaz munkából,
A fiú atyját és anyját,	Izzadságos arctól, szívjóságból származót:
Az Én legkisebb testvéreimet, Krisztusét,	Az az alamizna
Krisztus neve okán;	Sok bűnt megbocsájt,
Ti meg Isten előtt tiszteltté lestek,	Az örök gyötrelemtől megőriz,
És a könyörtelen bírák előtt,	A mennyei Királyságot adja örökül.
És a gőgös hatalmasok előtt.	

P. I. Jakuskin gyűjtése (19. század első fele)

A drótostótok a Felvidékről rajzottak ki a magyarországi falvakba. Valamikor régen szükség volt a szakértelmükre. Összedrótosták a megrepedt cserépedényeket, megfoldozták a kilyukadt fazekakat. A hangjuk hamarabb elért hozzánk, mint ő maguk. „*Fazikat fődözök!*” – kiáltozták énekhangon. Kisfiúként többször is láttam, amint Aranyosapáti főutcáján jött magányosan a drótostót, hátán a szerszámosládával. Több évtizeddel ez előtt édesapámtól hallottam a róluk szóló alábbi éneket, amelyet ő még gyermekkorában tanult valakitől.

Kertünk alatt van egy tó.	gyűszű, olló, mángorló,
Arra jár egy drótostót.	olló, salló, vasaló,
Kiabál: vegyenek drótot	reszelő, meszelő,
s más egyebet.	árpa- kávéőrölő,
Mert egy piszkos konyhába	sütőlapát, serpenyő,
több kell mint egy tisztába:	kiskanál, nagykanál
kicsapó, becsapó,	ragyog a konyha falán.
nadrágtartó, pantalló,	

Ezen szöveg funkciója szerint nem a klasszikus értelemben vett tótcáfó. Itt műfajváltás történt: a csúfolódó énekből *árusdal* lett, amelyből megtudhatjuk, hogy a vándor drótostótok a javító munka mellett a magyar háztartások számára fontos iparcikkeket közvetítettek.

Halljunk most egy humoros történetet, amelyet édesapám mesélt, életében többször is. Egyszer egy drótostót megfoldozta egy öregasszony lyukas fazekát. Megkapta a fizetést és elment. A vénasszony kis idő múlva szalad ám utána, kiabálva: „*Drótostót bácsi! Rosszul fődözta be a fazikat, folyik.*” Erre a drótostót: „*Nénikém! Nem a fazik folyik, hanem a víz.*” Régi idők, megannyi történet.

A következő két szöveget anyai nagyapám, Ráti Sándor (1905, Tornyospálca – † 1971), kerékgyártó iparos énekelte gyermekeinek kiskorukban. Nemrég (2005-ben) édesanyám diktálta le őket emlékezetből. A dallamukat már nem tudta felidézni, de arra jól emlékezett, hogy ezeket hajdanán énekelve adták elő.

⁴⁶ Orosz Gy., 1996. 30–31. Ez a folklórantológia tizenkét orosz vallásos népéneket (duhovnye stichi) és négy apokrifet tartalmaz, eredeti nyelven és magyar fordításban.

Most jöttem én Magyarországra,
nem vót nekem semmi.
A nyakamban zabtarisznya,
abba se vót semmi.
Amint látok engemet,
vagyok leggazdagabb tót.
A zsebemből kifizetek
egy egész félmilliót.

Hát a kedves gyermekeim,
tizenhárom klapcomom,
legfinomabb iskolába
berafénérosztatom.
Legdrágább a fémziskola,
oda majd beíratom,
hogy ne legyen olyan marha,
mint amilyen te vagyol.

Nyelvészeti érdekessége az éneknek, hogy megőrizte a magyar nyelvben meghonosodott szlovák eredetű *klapec* szót: (rég) 'gyerek, kölyök'. Továbbá előfordul benne a népies képzésű *berafénérosztatom* 'ravasz módon beíratom' (itt: az iskolába). Ezzel kapcsolatban lásd még a következő szavakat: *rafinált*, (rég) *rafinirozott* (biz) 'ravasz, kitanult, körmönfont, agyafúrt'. Végső forrás a francia *raffinement* (rég) 'ravaszság, furfang, agyafúrtság'. A szlovák nyelvből átvett *klapec* szó ismerete hasznosnak bizonyult abban az időben, amikor a II. világháború vége felé a Vörös Hadsereg katonái benyomultak Magyarországra. Az orosz harcosok Aranyosapáti faluban is elrejtőzött német és magyar katonák után kutattak a település lakosainak portáin. A felszabadítók először átvizsgálták a gazdasági épületeket (ól, csűr, pajta), majd ezt követően behatoltak a lakóházakba is. Bekukkantottak az ágyak alá, s mivel ott nem találtak katonákat, úgy gondolták, hogy az állig felfegyverzett ellenség az ágyban, a dunyha alatt lapul. Felhajtották hát a dunnát, és nagyot sóhajtvá, nagy megkönnyebbülést érezve ezt mondták: *klapec*. A potenciális vészhelyzet megszűnt a számukra, mivel a takaró alatt nem bős ellenséget, hanem csak gyereket találtak.

Pesten csináltattam házat,
lesz vagy harminc zemelet.
Tetején egy kis lukon
kidugom a fejedet.
Legfinomabb bagónyállal
lesz enyém pofám tele,
úgy köpködök onnan le
az embereknek fejedre.

Veszek majd egy zótyomabirt,
amiben kocserozom.
Hat ökröt is fogok bele,
hogy gyorsabban mozogjon.
Hátul büdös benzin füstöl
kifele a motorból.
Amerre én kocserozok/masérozok,
minden ember fel-/megfordul.

A fenti két szöveget, ha műfajt akarunk adni nekik, szlovák szemszögből dicsekvő énekeknek, magyar nézőpontból csúfoló énekeknek nevezném; bár ez a dicsekvés inkább a nyomorúságos anyagi helyzettel való önironikus kérdés. Műfajukat pontosabban meghatározva: ezek kérdés formáját öltött *panaszénekek*. Véleményem szerint ez a két tótsúfoló egybetartozik. Adatközlőm is ingadozó állásponton volt abban a tekintetben, hogy ez a két vers különálló-e vagy sem. Mindkét szövegben a gúnyolódás, csúfolódás oka és témája a másság. A humor forrása a jellegzetesnek tartott szlovák zab-étel, az idegen ember komikus, helytelen magyarságú beszéde, de egyúttal a gúnyolódás tárgyát képezi a tótok nagy szegénysége is, s a kifejezésre jutó mérhetetlen vágyakozásuk egy magasabb életszínvonal iránt, amely számukra a következő dolgok birtoklásában testesült meg: sok pénz, nagy ház (lehetőleg Budapesten), drága bagó, személygépkocsi (zótyomabirt), gyerekeik finom iskolákba járatása. A magyar nyelvet csak törve beszélő tótok az

„az” névelőt a főnévvel egybetartozónak gondolták, ezért jöttek létre az olyan komikus hangzású szavak, mint például (Magyar)zország, (fém)ziskola, zemelet, zótyomabir.

A drótostótok száma a Felvidéken megsokasodott. Igen sok gyerekük volt. Hogy szerény megélhetésüket biztosítsák, hosszú vándorútra indultak Magyarországra. A drótostótok szlovákok voltak, a magyar nyelvet törve, azaz hibásan beszéltek. Ezzel magyarázható az énekszövegekben a számos furcsa szóhasználat, nyelvtani helytelenség. Egy dolog azonban bizonyos: A magyarokat és szlovákokat sokrétű kulturális és gazdasági érintkezés kapcsolta össze mind a történelmi, mind a mai Magyarországon.

Következzék most egy szlovák–magyar kétnyelvű, de nem makaronikus nyelvezetű tótcsőfoló, amelyet anyai nagyapámtól tanultam kora gyermekkoromban. A magyar nyelvű sorokat édesanyám jóvoltából tudom. Ez a vers látszólag a horgászásról szól, de tulajdonképpen a tótok nagy szegénységét mutatja be ironikus hangnemben. A horgászás a régi időkben nem úri passzióknak számított, hanem a koldusszegények kényszerű időtöltésének, akik így próbáltak valamicske ennivalóhoz jutni. A szlovák nyelvű sorokat fonetikusán írtam le, de némi nyelvészeti magyarázattal is szolgálok: *pocem* < szlov. *pod'* *sem* 'gyere ide'; *nyimá* < szlov. *nemá, nemam* 'nekem nincs'. Íme a csűfoló szövege:

Pocem kárász!
Nyimá vakaricska.

Gyere ide kishal!
Nincsen késem,
Amivel megvakarjalak.

Honnan és hogyan került szülőfalumba ez a kétnyelvű halcsalogató versike, ezt nem tudom megmondani. A Tisza és az állóvizek (Holt-Tisza, morotva, budok, lóúsztató) partján napjainkban egyre népesebb horgászszereg üldögél, nem utolsósorban a megnövekedett munkanélküliség miatt. A kiesett jövedelmet a férfiak részben halfogással igyekeznek pótolni. Mi, az egykori gyerekek ugyan örültünk, ha nagyobbacska halat fogtunk néhanapján, de megelégedtünk a peszlengekkel, azaz a kishalakkal is. Ha meg sokáig nem volt kapás és hosszú ideig semmit se fogtunk, s csak a horgot áztattuk, akkor elmondtuk a fenti szlovák–magyar halcsalogató mondókát.

A Tisza és holtágai, valamint a mocsaras vizek az ősidőkben élelemszerzés szempontjából minden bizonnyal fontos szerepet játszottak szülőfalum lakosainak életében. A hajdani *pákászokra* utal a következő *foglalkozás-csőfoló*, akiket a mindennapi kenyerüket arcuk verejtékével megkereső földművesek nem sokba néztek.

Halász, vadász, madarász:
Mind éhenkórász.

Édesanyám jóvoltából ismerek egy *románcsűfolót*, amelyben a románok (oláhok) nincsenek név szerint megnevezve. A csűfolódás tárgya a magyarok által szegényesnek tartott és lenézett román nemzeti eledel: a kukoricából készített különféle ételek. Az I. világháború után a trianoni békediktátum Magyarország számára nemzeti katasztrófának számító következményei miatt (területek elcsatolása a szomszédos országok javára, a magyar nemzet és nemzetiségeink jelentős részének elvesztése) Erdély Románia „tulajdonába” került. Az új „hazában” a magyar fiatalokat besorozták a román hadseregbe, ahol a jó magyar búzakenyér és a zsiros pecsenyék helyett az ottani többségi nép kukoricából készült kedvenc ételeit voltak kénytelenek fogyasztani. Ezeket viszont nehezen vette be a

magyar bakák gyomra: emésztési és székelési zavarai keletkeztek. Erről tudósít az alábbi románcsúfoló (diktálás után lejegyezve 2006-ban), ami magyar nézőpontból műfaját tekintve panaszének.

Nagykárolyi körúti kaszárnya kellős közepén két kis katona keserves kínok közt, két kukorica közt, két kemény kukorica kását kakált ki kínjában kedden korán.

Szülőfalumban (mind Révaranyoson, mind Kopócsapátiban) a II. világháború előtt számos *zsidó család* élt. Nem elkülönülve, nem egy tömbben, hanem a magyarok szomszédságában voltak a házaik. A régi öregek elbeszélései alapján a következő zsidó családnevek maradtak meg az emlékezetemben: Lebovics, Fris(májér), Klán (Klájn?), Svarc. A magyarok és a zsidók között jó, szeretetteljes kapcsolat volt. A zsidó lakosság különféle foglalkozásokat űzött. Volt közöttük suszter, varrónő, boltos (szatócs), mezőgazdasági termékeket felvásárló kereskedő, nádkötő iparos, százszorédes-árus (százszorédes = mesterséges édesítőszer). Többen közülük Kisvárdán működtettek boltokat, illetve ugyanott eladóként dolgoztak. Földműveléssel az ismert történelmi okok miatt nem foglalkoztak. A falu többségi magyar lakosainak szükségük volt a zsidó családok által nyújtott szolgáltatásokra. A zsidó boltosnál a falu magyar szegényei hitelre is vásárolhattak, s a tartozásukat akkor adták meg neki, amikor valamicske pénzhez jutottak. A keresztény és zsidó gyerekek együtt játszottak. A már pénteken elkészített ételek felmelegítése céljából a szombati munkatiltalmi napokon a sparherdekben a tűzgyújtást és a tűz táplálását a zsidó családoknál keresztény gyerekek végezték. Az egyik keresztény adatközlőm, aki már régés-régóta az anyaföldben nyugoszik és ott várja „a holtak feltámadását és a jövődő örök életet”,⁴⁷ felfedte előttem élete „nagy titkát”: el tud számolni zsidóul tízig. Kérésemre sorjázta a számokat, amelyek így hangzanak: ejne, cveje, dreje, fire, fünfe, zehze, zibene, áhte, nájne, céne. Természetesen az öreg parasztasszony nem tudhatta, hogy ez a számsor nem héber, hanem *jiddis*⁴⁸ nyelvű. A falu egykori izraelita lakosaira két elárvult zsidó temető emlékeztet: örök mementóként. A révaranyosi zsidó temető igen kis területen fekszik. A héber nyelvű felirattal ellátott néhány sírkövet akácfa ágak övezik. A kopócsapáti zsidó temető viszonylag nagyobb kiterjedésű. A magyarországi rendszerváltozás első éveiben a falu számára ismeretlen személyek ezt a temetőt magas betonfallal vetették körül. Számos izraelita sírját megnyitották, földi maradványaikat felszedték és elszállították. Nem tudni, hogy kik és hová. Mindkét zsidó temetőt keresztények gondozzák.

Mondjunk most búcsút szülőfalumnak és tegyünk egy utazást a Kárpát-medencében, a történelmi Magyarországtól elcsatolt két területen. Először a *Felvidékre* látogatunk el, majd Erdélybe. Nagy Ilona néprajzkutató hozzám írt levelében (2006. szeptember 5.) küldött egy tótcsúfolót, a következő kíséző magyarázattal: „*Nálunk Pozsony megyében (nagyszüleimnél) a kanalas tótok szoktak megszállni és télire a maradék árukészletüket hátrahagyni. Én viszont csak tót-csúfolót ismerek ugyanonnan.*” Ez a tótcsúfoló a szlovák etnikum nagy szegénységén élcelődik, de az is kifejezésre jut benne, hogy ennek ellenére a tótok „nagy zúrnak” tartják magukat.

47 Hízkegy. In: Emeljük föl szívünket! 1984. 115.

48 *Aptroot, M. –Nath, H.* 2002. A zsidó kultúráról I. még: *Kányádi S.*, 1989.; *Križa I.*, 1990.; *Scheiber S.*, 1996.; *Nagy I.*, é. n.

Mikor gyűttem Magyarországot,
nem vót nekem semmi.
Csakis vót egy nagy tarisznya,
abba se vót semmi.

De most aztán nagy zúr vagyok,
nem parancsol senki,
csak azt mondják, mars ki, Janó,
s nekem el kell menni.

Grynaeus Tamás néprajzkutató is segített levélben küldött (2006. szeptember 13.) nemzetiségcsúfoló szövegekkel, s mint írja: Az alábbi tótcsőfolót „*Egyik nagynéném férjétől hallottam, még gyerekkoromban (ezt is éneklük!)*” Ez a csúfoló átfedést mutat az egyik általam gyűjtött szöveggel. A tótok szegénysége, a magasabb életszínvonal utáni vágyakozás jut a Grynaeus Tamás-féle csúfolóban is kifejezésre. A magasabb életnívó külsőlegesen kifejeződésai: nagy ház, legfinomabb bagó. A tót a szerencsében bízik: osztálysorsjátékon akar rém sok pénzt nyerni. Az olasz eredetű *ternó* régies szó jelentése: 'hármastalalát a lottó nevű számsorsjátékban'.

Osztálysorsjátékon ternó
Megütötte engemet
Mit csináljak rém sok pénzzel
Töröm zenyim fejemet.

Csináltatok maj' egy nagy ház,
Lesz tizenhat emelet
A legfelső ablakából
Dukom ki az fejemet.

Legfinomabb bagóval lesz
Zenyim pofám majd tele,
Onnan fokom leköpködni
A' zemberek fejire.

Grynaeus Tamás ugyanabban a levelében eljuttatott hozzám egy *svábcsőfolót* is, amit a következő magyarázó sorok vezetnek be: „*Feleségemtől hallottam volt ezt a svábcsőfolót (dallama is van!). (Ő az Arad megyei Nagykamaráson született. A szomszéd faluban, Almáskamaráson sok német lakott, valószínűleg ez is hozzájárulhatott keletkezéséhez.)*”

Eszernyolcszásznetyfenyolcpan
az folt asztán a háborű
Kósut Lajos összefeszte
Franc Jozeffel cutarű.

Én is ott fót, mégse meghót,
Esz asztán a falamí:
Mék asz átyú mek se nem szót,
Enyim katya tyeli fót.

Menet közben fiúnk mondta mége emezt:

Egyszer jártam Pilisfőrősfáron
Három fak sváp jáccott egy khitáron
Jaz kithárnak elszakatt jaz hurja
Szekény fak sváp szeme majd ki szurta.

Főrősfáron építünk egy tsarda
Kitűzzük jaz nemzetszin khokarda
S jaz ki nem fog ungaris sprehóni
Jazt ki fogjuk hójzentrógerolni.

A németek betelepítése a történelmi Magyarország területére már Szent István király idejében elkezdődött. Különösen felgyorsult ez a folyamat a törökök kiűzése után Magyarországról – írja Barabás László –, illetve a Rákóczi Ferenc-féle leverett szabadságharcot követően, a 18. század elején, amikor is német telepések nagy tömegei érkeztek az elnéptelenedett vagy gyéren lakott magyar területekre.⁴⁹ A betelepített és tartósan megte-

49 Barabás L., 2006. 121.

lepedett németek (svábok) politikailag nem voltak irigylésre méltó helyzetben. Mind az egykori anyaországok (Németország és Ausztria), mind az őket befogadó Magyarország vezetői a kényes történelmi helyzetekben, pl. a különféle magyar szabadságharcok idején, politikai lojalitást vártak el tőlük. Ide kívánczik egy fontos történelmi adat a 20. századból: „*Rudolf Brandsch, az erdélyi szászok vezetője egyértelműen a szászok Romániához való csatolásáért szállt síkra, még a trianoni békekötést megelőzően, ami ezáltal hazatérésnek minősült.*”⁵⁰

A Grynaeus Tamás által közölt svábcsúfoló az 1848/1849-es magyar szabadságharc idején a német kisebbségnek Kossuth Lajos és Ferenc József császár nevével fémjelzett két ellenséges tábor közötti hányattatott sorsáról szól, kihangsúlyozva a németek gyávaságát és álszent viselkedését, látszatlojalításukat a magyarok iránt (a nemzetiszínű kokárda kitűzése Pilisvörösváron a csárdára). A szöveg részben makaronikus nyelvezetű. Gúnyolódás tárgyát képezi benne a helytelen magyar beszéd, a németekre jellemző nyelvi jelenség, hogy lehetőleg minden zöngés mássalhangzót zöngétlenítsenek, továbbá a tipikus németes öltözék fontos részét képező nadrágtartó („hőjentróger”).

A több évszázados magyar–német együttélésnek megvolt azonban a gazdasági hozadéka: fellendült az ipar, a bányászat, a mezőgazdaság és a kereskedelem. A német kultúra jelentős hatást gyakorolt a magyar kultúra különféle síkjaira és szféráira, aminek különösen szemléletes és meggyőző bizonyítékai, elsősorban persze a szakavatott nyelvészek számára, a magyar nyelv német jövevényszavai.⁵¹

A történelmi Magyarországon egykoron élt nemzetiségeinkből az I. világháború után jóformán csak a nemzetiségcsúfolók maradtak meg. A hajdanvolt közös haza területének kétharmadát, lakosságának kb. ötven százalékát, magyarokat és nemzetiségeinket, az európai nagyhatalmak ármánykodása által a szomszédos országokhoz csatolták. A trianoni határok közé szorított Magyarország az egyetlen olyan ország az egész világon, amely önmagával határos. A nagy nemzeti traumát azonban túlélte.

A kommunizmus és a kommunizmus építését lelassított tempóban folytató szocializmus idején erőszakos eszközökkel és békés, de nagyon rafinált módszerekkel negyvenöt éven keresztül, a Vörös Hadsereg szuronyainak és tankjainak hathatós támogatását élvező diktátorok (Rákosi Mátyás és Kádár János) és az ő, vezető pozíciókban lévő elvtársaik a magyar nemzet istentagadóvá tételén, valamint a „Hungarus” identitás leépítésén munkálkodtak. Kötelezővé tették az internacionalista szeretetet, azaz minden népet szeretni kellett, csak a saját nemzetünket és magyar kultúránkat nem volt szabad szeretnünk, mert azt magyarkodásnak, nacionalizmusnak és sovinizmusnak minősítették. A keresztény vallás és kultúra gyakorlását korlátozták,⁵² megszüntették az állami iskolákban a hit- és erkölcsstan oktatását, előzőleg azonban erőszakkal bezárták az egyházi iskolák túlnyomó többségét, megfélemlítették és üldözték a papokat, a szerzeteseket és az apácákat. Számosat közülük bebörtönöztek és meggyilkoltak.⁵³ A világi, azaz az állami fenntartású

50 BA, Potsdam, ADV. 127. Bl. 21–22., Sitzung des Geschäftsführenden Ausschusses, 14. februar 1922. In: *Barabás L.*, 2006: 122.

51 *Benkő L.*, 1967–1984.; *Kobilarov-Götte G.* 1972.; *Bárczi G.*, 1975.; *Horváth M.*, 1978.; *Mollay K.*, 1982. A magyarországi németek népköltészetéről I.: *Hollós L.*, 1979.; *Manherz K.*, 1984.

52 Különösen a vallási néprajz kiváló kutatója, Erdélyi Zsuzsanna körül sokasodtak meg a viharfelhők. L. erről: *Orosz Gy.*, 2006/d. *Az ateista kommunista körökben nagy port vert fel Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék, löltöt lépék* (Erdélyi Zs., 1999) című gyűjteményes kötete, amely Jézus Krisztus passiójáról szóló keresztény vallásos népekeket és imákat tartalmaz.

53 *Szántó K.*, 1991.; *Szántó K.*, 1992.; *Török J.*, 1992.

iskolákban kötelezővé tették az istentelen „szellemiségű” oktatást és nevelést. Mindezek következtében jelentős mértékben leépült a közerkölcs, pedig a jó erkölcs többet ér a legszigorúbb törvényeknél.

A magyar nemzetnek és a hazánkban élő nemzeti kisebbségeinknek lelki és tudati megújódásra van szükségük. Szent István királyunk életművében van két elévülhetetlen érdem. Az egyik: a tartós állam létrehozása. A másik: a magyar nép és a Kárpát-medencébe őseinkkel együtt érkező más törzsek és népcsoportok keresztény hitre térítése. Ezen utóbbival biztosította Szent István királyunk a magyarság beilleszkedését az európai kultúrnépek soraiba, illetve megakadályozta, hogy nemzetünk beolvadjon és eltűnjön a bennünket körülvevő idegen népek (germánok és szlávok) tengerében. A magyar nemzet megmaradt, határainkon innen és túl. Magyarország még mindig Mária Országa – Regnum Marianum. Szent István király röviddel halála előtt a történelmi Magyarországot, a magyarokat és nemzetiségeinket az Istenszülő Szűz Mária védelmébe és oltalmába ajánlotta. Jézus anyja, a Boldogságos Szűz Mária István király könyörgését meghallgatta és a felajánlást elfogadta. Így tudósít erről a felajánlásról a Karthauzi Névtelen *Bódogságos Szent István királynak legendája* (Érdy-kódex, 1526) című írásában: Annak utána felelemel ő édes kezeit, szemeit es szívét-lelkét mennyeknek országára, es nagy siralmas es kenyőrületes szóval monda: „Ó, mennyeknek királyné asszona, Istennek szent anyja es ez világnak megéppőjtő nemes asszona, dicsőséges Sziz Mária! te szentséges kezeden es oltalmad alá adom es ajánlom anyaszentegyházat mind benne való fejedelmekkel es lelki népekkel egyetemben, es ez szegén országot mind benne való urakkal es szegénnyel-bódoggal egyetemben, hogy te légy asszonok es ótalmok, es ez en lelkömet te szent markodban.”⁵⁴

Magyarország oltalmazó királynéja, Szűz Mária kiterjesztette védőpalástját az egész történelmi Magyarország fölé. A trianoni békediktátum következtében végrehajtott területcsonkítások után a Szent Szűz nem húzta összebb magán a palástját, mert ő nem a földi, mindenkori politikai vezetők akarátának megfelelően cselekszik. Továbbra is és az örökkévalóságig védi és oltalmazza az egész kárpát-medencei magyarságot, de minden egykori nemzetiségeinket is.

Szent István király bölcsen kijelölte a magyarság számára a megmaradás jövőbe vezető útját: ez a kereszténység. A ma élő nemzedék pedig nem ülhet ölbe tett kézzel, kívülről, a mindenkori politikai vezetőktől várva az útmutatásokat a helyes cselekvéshez. A nemzeti megújódás programját és a haladás útját Szent István királyunk szellemiségében megfogalmazva, a következő fohászban foglalom össze, jövőképet is vetítve a felnövekvő generációk lelki szemei elé: Krisztus szép hitére tért Magyar Hazám! Ébredj fel maláriás álmodból. A pogánnyá vált ősök ivadékaik telítsék meg újra a templomok hajóit. Vezessen hát bennünket a krisztusi kereszt, a hit, remény és szeretet, hogy Szent István örökébe unokáink unokái is keresztény alázattal, de büszkén léphessenek.

Amikor Szigeti Jenő protestáns teológusnak, aki egyben Magyarországon a néprajzi tudományok kiváló művelője is, megküldtem *A hajdani vándoriparosok emlékére* című 2006-ban megjelent kis írásomat,⁵⁵ és ő, megértvén a benne foglalt mély erkölcsi mondanivalót, válaszlevelében (2006. szeptember 5.) egy szép, témába vágó Dsida Jenő-verssel mondott szíves köszönetet. Ez a költemény egy sötét korszak előestéjén íródott, ami az

⁵⁴ Karthauzi Névtelen: *Bódogságos Szent István királynak legendája* (Érdy-kódex, 1526). In: *Király L.*, 1988: 143–144. Az István királyról szóló legenda szövege és a jegyzetek A magyar középkor irodalma. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984 kötetéből származnak (915–925, 1178–1180).

⁵⁵ *Oros: Gyj.*, 2006/a.

emberi életekben és az anyagi javakban egyaránt rettenetes pusztulást hozott a világra. A versben költői nyelven fogalmazódik meg az egyedül üdvösséges teendő a Kárpát-medence minden nemzete és nemzeti kisebbsége számára. Még az elolvasása előtt felteszem a következő kérdést: Menjünk vagy maradjunk?

Menni kellene házról házra

Nem így kellene hűvös, árnyas szobából, kényelmes íróasztal mellől szólni hozzátok, jól tudom. Menni kellene házról házra, városról városra, mint egy izzadt, fáradt, fanatikus csavargó. Csak két égő szememet,

szakadozott ruhámat, porlepett bocskoromat hívni bizonyságul a szeretet nagy igazsága mellé. És rekedt hangon, félig sírva, kiabálni minden ablak alatt: Szakadt lelket foltozni, foltozni! tört szíveket drótozni, drótozni!

Dsida Jenő (1930)

IRODALOM

Ács Zoltán

1984 Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Ács Zoltán (szerk.)

1994 Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Budapest: Auktor Könyvkiadó

Aptroot, Marion–Nath, Holger

2002 Einführung in die jiddische Sprache und Kultur. Hamburg: Buske Helmut Verlag GmbH.

Barabás László

2006 Am Ende des Großen Krieges. Ungarn aus der Sicht deutscher Konservativen. In: Acta Germanistica Nyíregyháziensia. I. Wissenschaftliche Beiträge des Lehrstuhls für deutsche Sprache und Literatur der „Gesamhochschule Nyíregyháza“. Beiträge zum Tag der ungarischen Wissenschaft 2005. Herausgegeben von László Barabás. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 111–124.

Bárczi Géza

1975 A magyar nyelv életrajza. Budapest: Akadémiai Kiadó

Bartha Elek

1999 Görög katolikus ünnepeink szokásvilága. Studia Folkloristica et Ethnographica 41. Debrecen

Bellér Béla

1981 A magyarországi németek rövid története. Budapest: Magvető Kiadó

Benkő Loránd (főszerk.)

1967–1984 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó

Cserbák András

1986 A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. Budapest

- Dömötör Tekla*
1989 Ungarische Volksbräuche. Gyomaendröd: Corvina
- Emeljük föl szívünket!*
1984 Görög katolikus imakönyv. Budapest: Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
- Erdélyi Zsuzsanna*
1999 Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Pozsony: Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft.
- Györffy György*
1988 König Stephan der Heilige. Gyomaendröd: Corvina
- Hollós Ludwig* (Hrsg.)
1979 „Schönster Schatz...” Ungarndeutsche Volkslieder. Budapest: Tankönyvkiadó
- Hoppál Mihály* (szerk.)
1990 Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Horváth Mária*
1978 Német elemek a 17. század magyar nyelvében. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kámán Erzsébet* (szerk.)
2007 Mélységek könyve. Orosz vallásos népelemek. Budapest: L'Harmattan
- Kányádi Sándor* (szerk.)
1989 Erdélyi jiddis népköltészet. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Király László* (szerk.)
1988 István király emlékezete. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Kiss Lajos*
1980 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Klement Judit–Miskolczi Ambrus–Vári András* (szerk.)
2006 Szomszédok világi. Kép, önkép és egymásról alkotott kép. Budapest: KSH Könyvtár és Levéltár
- Kobilarov-Götze, Gudrun*
1972 Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache. Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz
- Kríza Ildikó* (szerk.)
1990 A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Küllös Imola*
2004 Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. Budapest: L'Harmattan
- Küllös Imola–Csörsz Rumen István*
2000 Régi Magyar Költők Tára IV. XVIII. század. Közköltészet 1. Mulattatók. Budapest: Balassi Kiadó
- Lammel Annamária–Nagy Ilona*
2001 Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Budapest: Osiris Kiadó

Manherz Károly (szerk.)

1984 *Vadalma, vadalma, magva de keserű. A magyarországi németek népköltése.* Budapest: Európa Könyvkiadó

1998 *A magyarországi németek. Változó világ 23.* Budapest: Útmutató Kiadó

Mollay Károly

1982 *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Nagy Imre

é. n. *Zsidó közmondások. Jiddis és magyar nyelven.* Budapest: Az Ojság Kiadása/Cserépfalvi Könyvkiadó

Olasz Ferenc

1989 *Dicsértessék. Az imádságokat Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte. Az utószó Tüskés Gábor munkája.* H. n.: Optimum Kiadó

Orosz György

1996 *Nézetek rám szemetekkel, hallgassatok fületekkel (Orosz vallásos népének kétnyelvű tára).* Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó

2005 „Koldus képében Krisztus jár miköztünk.” In: *Néprajzi Látóhatár XIV. évfolyam, 1–2. szám.* Szerkesztette: *Keményfi Róbert.* Debrecen, 83–92.

2006/a *A hajdani vándoriparosok emlékére.* In: *Rálátás. Zsákai helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató VII. évfolyam, 2. szám.* Szerkesztette: *Dankó Imre.* Zsáka, 16–18.

2006/b *Karácsonyi betlehemi versek a Krisztus Jézus Urunk születéséről.* In: *A Görög Katolikus Szemle Kalendáriuma a 2007-es esztendőre.* Szerkesztette: *Kocsis Éva.* Nyíregyháza, 111–115.

2006/c *A megidézett múlt. A görög katolikus népi szokáshagyomány szórványos emlékei Aranyosapáti faluban.* In: *Pedagógiai Műhely XXXI. évfolyam, 3. szám.* Szerkesztette: *Karádi Zsolt.* Nyíregyháza, 38–52.

2006/d *Die Frau, die von Gott angesprochen und berufen wurde. Betrachtungen anlässlich des 85. Geburtstages von Zsuzsanna Erdélyi.* In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. Volume 51, Numbers 1–2.* Editor: *Attila Hollós.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 193–197.

Papp György

1939 *Szabolcsi görög katolikus parochiák Szabolcs vármegye.* Budapest

Pirigyi István

1990 *A magyarországi görög katolikusok története. I–II.* Nyíregyháza

Sasvári László

1996 *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában.* Budapest: Etnikum

Scheiber Sándor

1996 *Folklór és tárgytörténet (Teljes kiadás).* Budapest: Makkabi

Szántó Konrád

1991 *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája.* Budapest: Mécses Kiadó

1992 *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991.* Miskolc: Új Misszió Alapítvány

Szent Biblia

1974 *Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár.* Budapest

Szigeti Jenő

1991 A folklór és a Biblia. In: *Erdélyi Zsuzsanna* (szerk.): Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest: Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 203–221.

Török József

1992 A magyar egyház ezer éve. Rövid egyháztörténelem. Újvidék: Agapé

Udvari István

1992 Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó

Ujváry Zoltán

1978 A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 1. Debrecen: Alföldi Nyomda

UNGARN, SLOWAKEN, RUTHENEN, SACHSEN, RUMÄNEN, JUDEN IN DER EHEMALIGEN GEMEINSAMEN HEIMAT

Spottlieder und -sprüche auf Nationalitäten

Der Heilige Stephan (István) war der Begründer und Erbauer des christlichen Königreiches in Ungarn, mit dem Kreuz in der einen und dem Schwert in der anderen Hand. Er entsprach dem Ideal des „christlichen Königs“, der für die Zeitgenossen als Vorbild galt. Im 11. Jahrhundert haben die für das Christentum aktiv wirkenden Priester und die großen Herrscher, so auch unser apostolischer König Stephan, das Epitheton „heilig“ oft noch zu deren Lebzeiten bekommen. Wir müssen also die 1083 erfolgte Kanonisierung Stephans nicht nur als die Auszeichnung seiner Persönlichkeit, sondern auch als die Anerkennung seines Lebenswerkes betrachten, mit dem er Ungarn zum festen Bestandteil Europas machte. König Stephan gründete während seiner 41jährigen Regierung einen Staat, der den Prüfungen der Geschichte fast tausend Jahre lang standhalten konnte.

Kurz vor seinem Tode, nach dem Zeugnis der großen Stephanslegende, hat er Ungarn der Obhut der Heiligen Jungfrau Maria empfohlen und sie hat diese Darbietung angenommen. Seitdem heißt Ungarn *Regnum Marianum* – Marias Reich. Die himmlische Königin hütet und schützt die ganze ungarische Nation und unsere ehemaligen Nationalitäten diesseits und jenseits unserer heutigen nationalen Grenzen.

Nach der Durchführung des uns aufgezwungenen Friedensvertrags von Trianon gelangten die Hälfte der Bevölkerung (Magyaren und Nationalitäten) und zwei Drittel des Territoriums des Königreichs Ungarn in den Besitz der Nachbarstaaten. Ungarn ist das einzige Land in der Welt, das an sich selbst grenzt.

Die Spottlieder und -sprüche über Nationalitäten vertreten eine sehr interessante Gattung in der ungarischen Gemeinschaftsdichtung, in der es im 17.–18. Jahrhundert noch keine nationalistischen Nebentöne, keine nationalen Gegensätze in dem heutigen Sinne gibt. Es gibt sie nicht, weil Ungarn ein Nationalitätenstaat war, wo die „ungarische Nation“, die „Hungarus“-Identität als ein territorialer, nicht aber als sprachlich-ethnischer Begriff galten. In den zu Unterhaltungszwecken verfassten Spottliedern und -sprüchen über die Nationalitäten ist die Hauptquelle des Humors die Andersartigkeit: die komische, oft unverständliche Sprache des fremden Menschen, seine ungewöhnliche Bekleidung, seine lächerlichen Gewohnheiten und seine für typisch gehaltenen National Speisen und -getränke.

Ich veranschauliche das zumeist friedliche Zusammenleben der Magyaren und der Nationalitäten am Beispiel meines Heimatdorfes Aranyosapáti (Komitat Szabolcs), wo im 18. Jahrhundert Ruthenen angesiedelt wurden, die im Laufe der Zeit in der ungarischen Dorfbevölkerung friedlich aufgingen, und wo vor dem II. Weltkrieg auch Juden lebten. Dabei werden das christliche

magyarische Nationalbewußtsein und das Volksgemüt von mir analysierend dargeboten, welche es ermöglichten, dass die Ankömmlinge aus fremden Ländern in Ungarn aufgenommen wurden und die sich bei uns auf Dauer ansiedelten.

Für alle Nationen und Nationalitäten des Karpatenbeckens erweist sich als allein gangbarer und heilbringender Weg die Ausübung der Liebe zu den Mitmenschen, also das wichtigste Gesetz der Zehn Gebote, welches Jesus Christus in der Bergpredigt mit der Empfehlung der Liebe auch zu unseren Feinden ergänzte.

György Orosz

A NÉPRAJZI KUTATÁSOK HATÁSA A DERENKRŐL KITELEPÍTETT LENGYELEK IDENTITÁSÁRA

BÓDI ERZSÉBET

Közleményem mondanivalójára az a lépten-nyomon tapasztalható és különböző (formai és tartalmi) módon társadalmilag kinyilatkoztatott kíváncsiság és igény, miszerint minden népcsoport, legyen az nemzet, nemzetiség vagy más alapon megkülönböztethető közösség a jelenlegi társadalmi viszonyok közt komoly szándékkal alakítja (alakítgatja) *önazonosságát*.¹ Minden formális csoport arra törekszik, hogy valóságos tartalommal építse fel identitását. Képes legyen önazonosságra, mégpedig oly módon, hogy identitásának elemeit mások elé tudja tárni, lehetősége legyen mások tudomására hozni és értékeit másokkal elfogadtatni.

Az identitás-keresés napjaink egyik legnépszerűbb ideája lett.² Ez az idea hazánkban már kb. két évtizede nemcsak szaktudományos keretek közt keres megoldásokat, ad magyarázatokat. Közembereket érintő gyakorlati problémává vált. Főleg nemzetiségek esetében. Az identitás köre gondolati síkról tehát áttérjedt az objektíve tényekkel bizonyítható történésekre. Ez természetes folyamat, hiszen az önazonosságra igényt tartó közösségek ezeknek a törekvéseknek segítségével remélnék megnyugtató válaszokat mibenlétükkel kapcsolatos kérdésekre.

Az identitást, mint tudati-érzelmi produktumot, nem egyszerű kézzel foghatóan valóssá tenni. Egymásra épülő fokozatai vannak, de mielőtt fokozatokat birtokolna a közösség, előtte a fokozatokat hitelesen szeretné feltölteni. A töltekezés a jelenben történik, de az értékek a múltból, a makro- és mikrotörténelemből meríthetők. Ezért, akik formálják a történelmet – úgy is mondhatnánk, hogy az állítások szerzői –, felelősekké válnak a közösségek, népcsoportok identitásának kialakulásáért.

A néprajztudomány nyilvánvalóan csak egy terület az önazonosság megfogalmazására gyakorolt hatásra. Az eddigi néprajzi eredmények tanulságait levonva úgy vélem, hogy kezdetben az egykoron derenki lakosok és azok leszármazottainak esetében nagyon fontos szerepet tölthettek be a róluk szóló néprajzkutatások. Elsőnek a néprajz volt az egyedüli olyan szaktudomány, amely a kutatások révén közvetlenül befolyásolni tudta az érintettek elképzeléseit önazonosságuk megfogalmazása iránt, és segített kibogozni több öket érintő kérdést. A néprajzi kutatások arra is felhívták a figyelmet, milyen fontos dologban nem tud dönteni, hol kell bekapcsolódnia más szakterületnek ahhoz, hogy a közösségi önazonosság tartalma kiegészüljön hiteles tényekkel, és melyek azok, amelyek formailag kifejezhetővé válhatnak.

Az egykoron Derenkről elszármazottaknak, vagyis a 10–11 faluba áttelepítetteknek és azok gyermekeinek a *derenki történetek és lengyel származásuk* ad irányvonalat

---

1 Az alábbi közleményemet az OTKA AT 049349 és a K 68694 pályázatokban szereplő kutatási programhoz kapcsolódva készítettem el.

2 A gyakorlati életben (lásd a helyi hagyományokat felkaroló fesztiválokat), a tudományos jellegű magyarázatokkal szinte mindegyik társadalomtudományi szak foglalkozik. Pl. a néprajztól a kulturális antropológiáig: *Nemzetiség* 1991. *Bindorffer Gy.*, 2001.

azonosságuk megfogalmazására. Identitásuk³ jelenlegi tartalma határozottan ebből a két irányból építkezik. Ezek az irányvonalak egymással elválaszthatatlanok, de külön-külön is érvényesülnek, és évről évre erősödnek közösségi mentalitásukban, az érintettek történelmi tudatában, valamint sajátos kulturális értékeik létrehozásában és megbecsülésében.

A lengyel telepesek lakta *Derenk* 1710–1712-től létezett 1943-ig. Jelenleg romfalu. Földrajzilag a Bódva partján fekvő Szögligettől északabbra látható Szádvár alatt terült el. A második világháború alatt lakosait kitelepítették, 10–11 településre vagy telephelyre Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.⁴ Legtöbben *Emőd-Istvánmajorba* költöztek. A 70-es évek végén itt kezdtük el – személy szerint *Ewa Krasnińska*, *Ryszard Kantor* krakkói néprajzkutatók és e közlemény írója – empirikus néprajzi kutatásainkat azzal a céllal, hogy ezt a sajátos sorsú, archaikus kultúrát megtartó, mentálisan a magyar és a szlovák szomszédaitól eltérő mivoltukat tudatosan is kifejező falusi közösséget minél jobban megismerjük. A terepmunkát természetesen nyelvészeti és történeti források,⁵ munkák tanulmányozása előzte meg. Olyannyira, hogy mi kutatók már meg voltunk győzve arról, hogy *Emőd-Istvánmajor* lakosai, az egykori *derenkiek* mindannyian tisztában vannak azzal, hogy ők lengyel származásúak. Hiszen ezt bizonyították *Király Péter*, *Hemmert Mária* nyelvész, *Dénes György*, *Détshy Mihály* történész tanulmányai, írásai.⁶ Meglepetésünkre a lakosok nem így vélekedtek. Nagy volt a bizonytalanság közöttük, hogy ők – mármint az idősek, akik még *Derenken* születtek – milyen nyelven beszélnek otthon egymás között. *Tótul, slovienul, lengyelül, polskiu!* Legtöbben azon a véleményen voltak, hogy *slovienul*, de hol van olyan ország, ahol ilyen nyelven beszélnek az emberek. Az eddig megjelent, róluk szóló tanulmányok ugyan bizonyították lengyeliségüket, de azok közül nem mindegyik jutott el hozzánk, másrészt nem nagyon foglalkoztak azzal, hogy kik is ők. A felnőttek munkába járással, a gyerekek tanulással voltak elfoglalva.

Az *Emőd-Istvánmajorban* lakók közül két személyt, a kocsmáros-boltos *Kusztván Istvánt* és az áttelepítést szervező *Kovács András* gazdálkodót kell kiemelni azért, mert az otthonról öröklött, már-már homályba vésző, származásukról szóló vélekedéseket igyekeztek racionális ismeretekkel pontosítani. Mind a ketten a közösség megbecsült emberei voltak. *Kusztván István* olykor a *Bem József Lengyel Kulturális Egyesület* rendezvényeire is eljárt Budapestre. Rajtuk és szűkebb családjukon kívül az anyanyelv kérdésével és az őseik eredetével mások nem nagyon foglalkoztak. A gyermekek, unokák tanulása, szakképzése, felsőfokú tanulmányaik végzése, városba való költözés lehetőségei, mezőgazdaságon kívüli munkahely megszerzése foglalkoztatta a fejlődni akaró, a jobb jövőben bizakodó istvánmajori családokat, nem pedig a távoli történetük, főleg nem az igaztalanságokkal és titokzatosságokkal terhes közelmúltjuk.⁷ Úgy érezték, hogy ők csak azért léteznek, hogy mindenkor rosszul járjanak. Igazságtalanul kellett elhagyniuk eredeti szülőfalujukat, *Derenket*, titokzatosan osztották fel a földeket az új helyen, a szocialista mezőgazdasági termelés megszervezésével az alig megkapott földbirtokot, magángazdaságukat mezőgazdasági gépekkel, felszerelésekkel, igavonó állatokkal együtt parancsra

3 Az *identitás* és az *önazonosság* tudat fogalmát a közleményemben szinonimaként használom.

4 Ezek a következők: 1938-ban *Büdöskút, Tóharaszt*, 1941–1943-ig *Emőd-Istvánmajor, Ládbesenyő, Martonyi, Büdöskút, Sajószentpéter, Szendrő, Vatta, Mezönyárad, Jablonca*.

5 Kantor, R.–Krasnińska, E. 1981. I. 7–22.

6 Csak a legfontosabbak közül: *Király P.*, 1960.; *Détshy M.*, 1969.; *Hemmert M.*, 1970.; *Dénes Gy.*, 1978.

7 A *Derenkről* való áttelepítés körülményeit igazságtalannak tartották. A megjelent újságcikkek is ilyen véleményen voltak.

kellott bevinni a közösbe. Az istvánmajori közösség a 70-es évek végén csakis arra koncentrált, hogy gyermekeiket, a fiatal generáció tagjait segítsék lakóhelyük elhagyásában, hogy ne a mezőgazdaságban találják megélhetésüket, hogy városokban telepedjenek le, mindent összevetve életmódot változtassanak. Ne kövessék a szülők, nagyszülők életét, mert abban senki sem lát örömet. Létezik könnyebben élhető körülmény.

A múltat tehát tehernek tartó életszemléletet tapasztaltunk Istvánmajorban néprajzi megfigyeléseink, adatgyűjtésünk kezdetén, a 70-es évek végén. Két magyarul nem tudó lengyel kutatóval több héten át együtt éltünk a falubeliekkel. A napi találkozások első kézzel fogható eredménye az lett, hogy közvetlenül, beszélgetéseink során tisztáztuk lengyel anyanyelvüket. Beszéltünk Lengyelországról, a lengyel nép életéről, lengyel népcsoportokról. A lengyel kutatók énekeltek, népszerű verseket idéztek, Lengyelországot jelképező ajándékokat adtak át. Személyesen magyaráztuk múltjukat. Beszéltünk arról, hogy ez a derenki anyanyelvük, a 18. századi lengyel nyelv, még számos közös szláv szóval rendelkezik, ezért értették meg szüleik magukat a rozsnyói, a szilicei vásárokon az ottani szlovákokkal, az ott megjelenő ruténokkal. Szaktudományos írások is lengyel származásukat bizonyították, igaz, ezekről a tanulmányokról ők nem tudtak, de nem is értették szövegüket. Többek között azért sem, mert anyanyelvük írásos formáját és a lengyel irodalmi nyelv változatát nem ismerték. A lakosság előtt legmeggyőzőbb bizonyágtételt a két lengyel kutató jelentette, akik minden nyelvi nehézség nélkül végezték munkájukat, akikkel könnyen szót értek.

A nyelvi dilemmák eloszlásával párhuzamosan folytak a néprajzi gyűjtések az akkori kor tudományos igényéhez igazodva a hagyományos kultúráról. A kérdések egyik csoportja arra kereste a választ, hogy a tradicionális paraszti kultúrában melyek azok az elemek, amelyeket feltételezhetően megőriztek az óhazából és melyeket ismertek meg az új, magyarországi környezetben. A közösség hagyományos kultúrájának minél szélesebb körű objektív, tárgyilagos felmérése volt tehát a helyszíni kutatás célja. Elvi elvárás szintjén fogalmazódott meg az igény is, miszerint a derenki kultúrát rekonstruáljuk. Felmerült az a kérdés is, hogy az elemzések, összehasonlítások útján vajon kimutatható lesz-e az a kultúrreteg, amelyet az óhazából hoztak magukkal, és a kutatás pillanatáig megőriztek, úgy ahogyan sajátos nyelvüket. Az első feldolgozásokat ilyen irányban próbáltuk megírni.⁸ A későbbiekben már a hagyományos kultúra majdnem teljes ismeretében, az analógiák alapján kíváncsiak voltunk arra, hogy vajon ki lehet-e jelölni földrajzilag azt a területet, ahonnan ennek a 20. században lengyelül beszélő közösségnek az ősei származhattak. A kérdésre mind lengyel kutatói szempontból, mind magyar szempontból a válasz nemleges lett.⁹

A rendkívüli módon hagyományát megtartó közösség anyagi, szellemi és társadalmi kultúrájának monografikus feldolgozásánál kimutatható specifikusnak vélt műveltségi elemek olyan tág kulturális areákhoz tartoztak, hogy lefedték az egész Délkelet-Lengyelországot a Felvidék keleti részével és Északkelet-Magyarországot szlovák–ruszin nemzetiségi falvaival együtt. Vagyis archaikus kultúrelemeket ez az istvánmajori közösség jóval tovább őrzött (ezeket lelkesen rögzítettük is mi néprajzkutatók), mint a szomszédos települések, de ezek nyomán nem lehet kijelölni egy olyan szűk régiót, ahonnan származtathatnánk az ősoket. Ha származásra vonatkozóan nincsenek

---

8 Krasnińska, E.–Kantor, R. 1979.; Bödi E., 1979.

9 Kantor, R.–Krasnińska, E. 1981.; Bödi E., 1984.

írási dokumentumok, más jellegű mikro történelmi források, az eredetről szóló kérdés csak néprajzi tények ismeretében válasz nélkül marad.

Az 1980-as években megfogalmazott állítás mindenki örömeire folytatásra talált a 2000-es években Rémiás Tibor történész-muzeológus eredményes anyakönyvi kutatásával¹⁰ és Janusz Kamocki lengyel etnológus-muzeológus kitűnő lengyelországi helyismeretével.¹¹ A családnevek (*Rémiás-Remiasz, Kusztván-Kustwan, Voda-Woda, Gogolya-Gogola, Stefán-Stefan, Safaresik-Szafarczyk, Hudi-Hudy*, hogy csak a ma is használatos, azonos hangzásúakat említsem) nyomán felfedezték, hogy az egymás szomszédságában található tátraaljai (Podhale) *Bialka Tatrzańska, Brzegi, Bukowina, Groń* valamint a szepesi *Czarna Góra* és *Jurgów* községek lakosai közül többeknek megegyezik a neve. Személyes találkozások jöttek létre. Elsőként Magyarországon a *derenki búcsún* 2007. július 22-én, második alkalomból 2007. október 27–28-án már az említett podhalai falvakban. A *bialkai búcsún* való részvétel különösen felejthetlenné tette a Derenkéről elszármazottaknak az „öshaza” megtalálását. A lengyel úton 65-en vettek részt Magyarországról. A szervezők tolmácsokat fogadtak, hogy még közelebbi megértő kapcsolatba kerüljenek a történetileg 300 éve egymástól külön élő családok jelenkori tagjai.

Az azonos családneveken túl *Bialka Tatrzańska* nagyközség 17–18. században épült fatemplomának védőszentjei, Szent Simon és Szent Júdás Tádé apostolok – akiket a hívők az egyház folyamatos gyarapodásáért és a népek egyesítéséért kérnek –, még egyértelműbbé tette a lengyel ősök földjét. Az egykori derenkiek templom főoltárképe is Szent Simon és Szent Júdás Tádé apostolokat ábrázolta. Ezt a képet jelenleg az istvánmajori templom őrzi.¹²

Visszatérve a 70-es évek végén megkezdett néprajzi kutatásokhoz annak ellenére, hogy a tudományos konklúzió az egykoron kibocsátó településekre konkrétan nem tudott rámutatni, a néprajzi eredmények hatottak a közösségre. Könyvek, tanulmányok szóltak életükről lengyelül és magyarul. Rögzítették hétköznapi történetüket. Fényképek tették időtállóvá cselekedeteiket, környezetüket. A tudományos feldolgozásokból ugyan nem minden kötötte le figyelmüket, de az epizódok, a példák igen. Kezdték önmaguk is értékelni mindazt, ami sajátjuk. Nem szégyelltek anyanyelvüket. Derenki történeteket már nemcsak néprajzos kérésre meséltek, maguk között is fel-felemlegettek egy-egy megtörtént esetet. Magyarországi történetüket, szegénységüket, át- és széttelepítésüket tisztábban látták, mint korábban, amikor is hányattatásukat szerencsétlen sorsukkal magyarázták. Mindezek ellenére továbbra is hátrányos kisebbségnek érezték magukat. Az akkori hatalmi elit előtt valóban mellőzött, sőt bizonyos esetekben (pl. az Istvánmajorba vezető 5 km-es földút szilárd burkolását) elutasított, teherként kezelt közösségként léteztek. Ezt a társadalmi izoláltságot Istvánmajorban már nemzetiségi voltuk miatt élték meg. Akik, főleg fiatalok, elköltöztek onnan, többen tanultak, értelmiségiek lettek. Ők kezdték el becsülni szüleik múltját és a róluk szóló írásokat. Sőt céltudatosan segítettek munkánkat. A publikációk felkeltették a lengyel nagykövetség és kulturális intézmény dolgozóinak érdeklődését. Egy ilyen ad hoc látogatáson jelent meg Istvánmajorban a 80-as évek végén Magyarországra akkreditált lengyel honfitársainak társaságában *Konrad*

---

¹⁰ Rémiás T., 2004.; 2005.; 2007.

¹¹ Janusz Kamocki a krakkói néprajzi múzeum nyugalmazott muzeológusa, nagy utazó, etnológus, Indonéziáról írott könyve nagy sikert aratott az etnológusok körében. Folyamatosan publikál, többek között a *Polonia Węgierska*-ban.

¹² Rémiás T. 1992.

Sutarski,¹³ aki ettől kezdve szinte napjainkig nagyon sokat tett és tesz a magyarországi lengyelség összetartásáért, tartalmas kulturális-tudományos élet megszervezéséért, a vásárnapi lengyel iskolák működéséért. Ennek a találkozóznak köszönhető a lengyel nyelvoktatás bevezetése az emödi általános iskolában. A tanítást *Bubenkó Valéria*¹⁴ vállalta fel, aki Istvánmajorból elsőként szerzett felsőfokú intézetben diplomát. Ezen a megbeszélésen a nyelvész *Hemmert Mária* is részt vett, aki már 1970-ben doktori disszertációt írt a közösség nyelvéről.

A néprajzi monográfiákat – különösen a táplálkozási szokásaikról¹⁵ – szívesen olvasták az érintettek. Bár meg kell jegyezni, hogy ezek az írások elsősorban a szaktudomány felé szóltak, tudományos hangvételük miatt a helyiek eleitől végig nem olvasták el még a komolyan érdeklődők sem. Személyes kapcsolatokból és a hatósági emberek látogatásából többet merítettek, mint a róluk szóló írások tartalmából.

A néprajzi kutatások tudományos szinten igazolták, hogy az adott kultúra történeti rekonstrukciója csakis kulturális mozaikok nyomán lehetséges és nem holisztikusan. Ezek a mozaikok viszont karizmatikusan jellemzik az adott közösség kulturális örökségét. Az istvánmajori idősök visszaemlékezésében nagyon pontosan élt még a magashegyi pásztorokkultúra, az erdőelés, az erdőgazdálkodás, a fakitermelés, szénégetés, mészégetés, a fuvarozás teljes kultúrköre, annak ellenére, hogy ezekkel a tevékenységekkel 30–40 éve felhagytak. A magashegyi juhtartással még korábban, a 19. és 20. századfordulón. Hiszen az 1880-as években bevezetett erdőhasználati jog rövid idő alatt lehetetlenné tette a legeltető juhtartást. Az emléke (a pásztorokodás szókinccse, eszközei, a legeltetés technikája) viszont továbbélt az idősök emlékezetében, mert nem egyszerűen egy gazdálkodási ágazat befejezéséről volt szó, a lakosság munka- és élettere gyökeresen megváltozott. Beszűkülte a településre, a falu határába. Ez az élettér viszont kicsinek bizonyult. Minden család részére nem biztosított megélhetést. A lakosok elszegényedtek.¹⁶ Ebből a helyzetből Miskolc és Tokaj irányába mezőgazdasági részmunkára jártak el, északabbra fekvő tornai és gömői városokban pedig kereskedtek. Mivel tudtak egy szláv nyelvet és magyarul is beszéltek, kereskedelmi ténykedésüket eredményesen bonyolították, azt nyelvi nehézség nem akadályozta.

A pásztorokodás mellett a korábbi táplálkozási szokások, ételek, ide kapcsolódó gesztusok és a népi mitológia hagyományozódott. Pl. feltűnően sok lepényféle sült tésztákat ismernek: *bugac*, *laksa*, *paska loksa*, *grulásnik*, *kapusnyák*, *lángos*, *vakar*, *mlünskie kolo*. Ezeket *Istvánmajorban* is meg-megsütötték, de az általános kenyérellátás biztosítása után már egyre ritkábban. Ide tartozik a legkülönfélébb ízesítésű *haluska* főtt tészta, melynek tésztáját reszelt nyers burgonyával szaporítják. Speciális ételcsoportot képeznek a *zomieska*, a *papcun* pépes étel, a *domiko* túróétel, a Lengyelországban manapság is

---

13 *Sutarski Konrad* 1965-től él Magyarországon. Poznańban született. Végzettsége szerint gépészmérnök, mezőgazdasági gépek tervezője, néhány világhírnévű jelentő szabadalmazott találmány fő társszerzője. E mellett költő, műfordító, publicista, televíziós szerkesztő. Az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat elnöke volt 1995–2006-ig.

14 *Greskóné Bubenkó Valéria* már Emöd-Istvánmajorban született. A Szegedi Tanárképző Főiskola szlovák–orosz szakán végzett. Anyanyelvének a derenki lengyel nyelvet vallja. Szegeden kezdte el tanulni – *Hemmert Mária* lengyel nyelvész biztatására – a lengyel irodalmi nyelvet. Diplomamunkáját Krakkóban írta. 1991-től tanította a lengyel nyelvet az emödi általános iskolában. 2001-ben megkapta a Magyarországi Lengyelekért díjat. Mint nyugdíjas pedagógus Istvánmajorban lakik és a helyi kisebbségi önkormányzat vezetője.

15 *Bódi E.*, 1984a.

16 *Rémias T.*, 1992. 354–356.

népszerű *pierogi* tészták. Érdekes módon a táplálkozási kultúrájukról szóló néprajzi monográfiából még nem újítottak fel régi ismereteket nemzetiségi mivoltuk alátámasztására, mint ahogyan az más nemzetiségek esetében napjainkban gyakran előfordul. Lehetséges, hogy a már említett két kapaszkodó: a *lengyel származás* és a *derenki múlt* kitölti önazonosságuk tartalmát.

A folklór terén elsősorban *apokrif imaszövegek* és néhány *hiedelmi lény* minősíthető olyan etnikai specifikumnak, amelyek különlegességük révén elvileg szerepet tölthetnek be identitásuk megfogalmazásában. A kutatói tapasztalat szerint ezeket a kulturális értékeket egyének őrzik. A közösség előtt rejtve tartják. Hiába szólnak róluk elismerő publikációk, nyíltan nem vállalják fel azokat közösségben. Az emberi lélek rezdüléseinek egyéni és társas kulturális reflexeiből az istvánmajori lengyelek nemzetiségi tudata (jelenleg) még nem akar építkezni. Talán majd abban az esetben fog ez megtörténni, ha együtt imádkoznak az anyaországiakkal, vagy ha az általuk tudott kultúrelemeknek megfelel a lengyel párhuzamait vagy valamilyen hivatal – elismerve és felkarolva – hagyományápoló műsort rendez sokak szórakoztatására. Ilyen feladatot tölt be a nemrégén alakult *Polska Drenka* önkéntes népdalkör. Műsorukra Derenken ismert, régi dalok előadását, népszerűsítését tüzték, amihez néprajzi leírásokból is merítettek.

1990-től Közép-Európa, benne Magyarország történelme előtt a kisebbségek, nemzetiségek további sorsának könnyítése lehetővé vált. A feladat megvalósítása a politikai elitre várt. A magyarországi döntéshozók 1993-ban törvényt hoztak az ország területén élő nemzetiségi és etnikai kisebbségekről. A törvény értelmében 12 történelmi nemzetiség és egy etnikum támogatása, önrendelkezési joga gyökeresen megváltozott. A törvény vonatkozott a magyarországi lengyelekre, benne az egykori *derenkiekre* és *leszármazottaikra* is. A törvény értelmében az érintettek előtt megindult egy olyan lengyel identitást erősítő folyamat, amelynek eseményeit külső megfigyelőnek már nehéz figyelemmel kísérni, de azért a legtöbb cselekedet az önazonosság meghatározása felé irányul. A helyi lengyel települési önkormányzatok megalakulásához nem hagyták figyelmen kívül a róluk szóló könyveket, szakmonográfiákat, kisebb publikálásokat. Nem az ott olvasható tudományos eredmények, részletek, elemzések, netalán hagyományos kultúrájukból kiemelt etnikai specifikumok voltak számukra fontosak, hanem a *lengyel származás* megállapítása és a Derenkről való széttelepítés ténye. Ezekről az idős emberek emlékezete mellett írásban foglalt történelmükből nyertek információkat.

Jelenleg már a negyedik kisebbségi és nemzetiségi választások utáni ciklusban tevékenykednek az *Emőd-Istvánmajor*, a *Ládbesenyő*, *Martonyi*, *Sajószentpéter*, *Szalonna*, *Szendrőlád*, *Szőgliget*, *Tiszaújváros*, *Ládbesenyő-András-tanya* lengyel kisebbségek lakta települések, valamint itt kell megemlíteni a miskolci, edelényi és múcsonyi lengyel önkormányzatot is, mert ha a kitelepítés után nem is közvetlenül, de munkahely révén oda is költöztek derenki ősöket számon tartó lengyelek. Budapesten kívül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legerősebb a lengyel kisebbségi önkormányzat szervezet, ami a „*derenkieknek*” köszönhető. 2002-ben létrehozták a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Lengyel Kisebbségi Önkormányzat Szövetségét*, melynek első elnöke az *Emőd-Istvánmajorban* lakó *Bubenkó Valéria* tanárnő lett. Ez a szövetség 2003-tól jogi személyként működik.

A kisebbségi önkormányzatok különös figyelmet szentelnek Derenknek. A romlát sikerült történelmi emlékhellyé nyilvánítani, a régi emlékeztető kereszt mellett a dombon 1994-ben kápolnát és egy új keresztet állítottak, a *Vidomáji* egykori falurészben

2007-től pedig egy háromtonnás vörösgránit tömb lengyel és magyar nyelvű felirattal hirdeti a következőket:

*Az egykori lengyel falu,
Derenk emlékére állította
a Budapesti Lengyel Nagykövetség,
az Elpusztult Magyar Falvakért Egyesülés
és az Országos Lengyel Önkormányzat
2007*

1992-től a derenki romfalu helyén pár év kivételével minden évben július hó második felében *derenki búcsút* tartanak. Először csak a Derenkről kitelepítetteknek szervezték meg a zarándokutat, a közös misézést, hogy a különböző falvakban lakók egyházi szertartás hangulatában találkozzanak, majd látogassák meg őseik sírjait, gazzal benőtt egykori lakóházuk nyomait. A *derenki búcsú* évről évre népszerűbb lett. Ma már az egész magyarországi lengyelség szakrális találkozóhelyévé vált. Rajtuk kívül Lengyelországból is kezdtek hívogatni a vendégeket. A találkozó helye egy lakatlan fennsík, ahol az emlékeztető objektumokon kívül a *búcsú* alkalmával történik valamilyen lényeges előrelépés az érintett emberek identitásának tartalmi gazdagodására. Derenk romfalut hivatalosan itt nyilvánították történelmi emlékhellyé. Bejelentették a további sorsát, miszerint a *Leader Plus* európai pályázaton nyert anyagi elismeréssel a közeljövőben lehetővé válik az egykori iskola romos épületének felújítása. Az épületben kiállításokat akarnak rendezni a derenki múlt és a kitelepítés óta történekről. Célul tűzték ki a gondozatlan temető helyreállítását. Valahogyan szeretnék megjelölni a falu egykori utcáit, a valamikori portákat az utolsó gazdák nevével. A pályázat segítségével szeretnék elérni, hogy az emlékhely (turistaforgalom révén) az év minden szakaszában látogatható legyen. Ennek a tervnek háttérében komoly intézményi szervezetek állnak: a helyi, megyei és országos lengyel kisebbségi önkormányzatok valamint a Budapesten található *Magyarországi Lengyelség Múzeuma és Levéltára*. A magyar szervek, intézmények fogadókészségét is élvezik. A derenki búcsún ismerhették meg az *Emőd-Istvánmajorban* nemrégiben alakult hagyományörző együttest, a már említett *Polska Drenka* (Lengyel Drenka) vagy *Dalsza Drenka* (Távoldrenka). Szereplésük által a közkultúrába is bekerült *Derenk* neve, és sokan hallhatták a derenki dallamokat.

A *12. derenki búcsú* alkalmával találkoztak első alkalommal a magyarországi és lengyelországi azonos családnévű: *Bubenko, Gogola* (magyarul Gogolya), *Remiasz* (magyarul Rémiás) leszármazottak. A találkozót *Janusz Kamocki* krakkói muzeológus-etnológus és *Jadwiga Plucińska* kutatómunkája előzte meg. Ez a találkozó olyan rendkívüli élményű és hatású eredménnyel járt, hogy hamarosan következett a lengyelországi ősi hely felkeresése.

Mint minden búcsú, így a *derenki búcsú* is elsősorban egyházi ünnep, ahová lelkét üdvözítő szavakért és érzelmeket erősítő eseményért zarándokolnak el az érintettek. *Derenken* a kápolna előtt, a fakoronák árnyékában állítják fel az ideiglenes oltárt. A szentmisét magyar papok celebrálják. Mellettük részt vesz a budapesti Lengyel Templom plébánosa az általa meghívott lengyel atyával. Érdemes visszagondolni a derenki búcsún elhangzott szavakra, amelyek egyetemes értelművé emelik fel Derenk különös sorsát.

Az alábbiakban *Leszek Krzyża* Budapesten szolgáló plébános 2003-ban lengyelül elhangzott szavait közlöm magyarul: „... *Vannak olyan helyek és olyan pillanatok, amelyek*

tűnődésre, visszapillantásra, megállásra készítetik az embert. Bizonyosan ilyen pillanat és ilyen hely most Derenk. A természet szépsége és ennek a helynek a története okozza, hogy az ember másként tekint az életére, azokra kíván gondolni, akik előtte jártak, az elmúlásra. Íme, nekünk, lengyeleknek, akiknek az a sors jutott, hogy itt éljünk Magyarországon, alkalmunk van megérinteni ezt a különös helyet, visszatérni az alapokhoz, a gyökerekhez, megérinteni azt a valamit, ami a létünk, az életünk alapját képezi: azt, hogy hogyan tekintünk erre a földre, ahol úgy igazából csak átmeneti vándorok vagyunk. Itt megértjük, hogy vándorlásunk végső célja egészen máshol keresendő. Ezen a helyen templom állt, judeai Szent Tádé patronátusa alatt, akitől reménytelen helyzetekben várunk segítséget. Azt gondolom, az ő könyörgése érte el, hogy itt, ezen a látszólag halott helyen olyan találkozóra kerüljön sor, ami azt újra életre kelti. Ez olyan, mintha Jézus urunk, aki az egykori templom tabernákulumának oltári szentségében lakott, soha nem ment volna el innen. Ez a hely azért telik meg élettel és válik igazzá, mert Ő itt van velünk. Segítsen ez bennünket abban, hogy úgy tudjunk az életünkre tekinteni, mint a múlt időre, de egyúttal mint az Atyaisten olyan különleges ajándékára, amelyet a lehető legjobban kell leélnünk; Szent Tádé pedig adja meg nekünk, hogy vissza kívánjunk térni az ilyen helyekre.”

Az ideiglenes oltárra Szent Simon és Szent Júdás Tádé apostolokat ábrázoló nyomtatást helyezik. A derenki fatemplom is ennek a két vértanút szenvedett apostolnak volt felszentelve. Amikor 1943-ban szétszedték a derenki fatemplom épületét, a főoltárkép *Istvánmájorba* került. A két szent ünnepe október 28-án van. Nem véletlen, hogy 2007-ben erre az alkalomra, Szent Simon és Szent Júdás Tádé tiszteletére emelt templom búcsújára hívták meg az egykori derenkieket a tátraaljai *Tatrzańska Białka* faluba. A *białkai* templom szintén fagerendákból épült. Már 1685 és 1700 között, és ettől az időtől kezdve örzi falai között a két apostolt ábrázoló oltárt. A *derenki búcsún* a szentkép mellett még Szent Antalt ábrázoló szobrot is kiállítanak a búcsúsók fohászkodására.

A *derenki búcsúra* Lengyelországból érkező vendégeket elvarázsolja az ott látható természet szépsége, a falu története, a kirakodóvásár kínálata, a magyaros vendéglátás szívélyessége és a felkínált ízes magyar ételek, a zene, a tánc, az éneklés és nem utolsósorban az idős derenkiek tájszólásos anyanyelve. Viszont hiányolják a tájakat, falvakat szimbolizáló népviseletbe öltözött csoportokat, azok vonulását a civil ruhás tömeg forgatagában. E sokaságban minden résztvevőt egyformának látnak. Mindenki sajátjának érezheti az eseményt, a romfalut, pedig ez utóbbi nem mindenkinek volt otthona. A lengyelországiak szerint kellenének a megkülönböztető külső jegyek.

Derenk jelenleg az Aggteleki Nemzeti Park területéhez tartozik. Az évente ott megrendezett *derenki búcsú* egy olyan közösségi összetartást erősítő szakrális és civil rendezvény, melynek élményével nemcsak a volt derenkiek identitása szilárdul, hanem kihat a magyarországi lengyelekre is. Sőt az esemény mára túlmutat az ország határán, Lengyelország felé. Lengyelországban most még csak a déli területek érdeklődését keltette fel, de a hatása térben nincs korlátozva. Derenk a lengyelség egyik kultikus helyévé válhat, ahogyan már most is a magyar Polónia magáénak deklarálja. A búcsú szervezői tudatosan törekszenek a lengyel jelleg hangsúlyozására: a lengyel papok, a lengyel népi együttesek, a lengyel beszéd, liturgia és a lengyel énekek bevezetésével a szentmise alatt és a búcsú világi részén. A lengyelül nem tudó derenki leszármazottaknak továbbra is megmarad emlékhelynek, és jó alkalomnak arra, hogy a sorstársak találkozzanak, de a főszerepet már a jelenkori lengyelséget reprezentáló résztvevőkkel kell megosztani.

Más falvakban, lakott telepeken, területeken is elérkezettnek találták az időt, hogy emlékművet, emléktáblát avassanak saját történelmi sorsukról. 2004. október 9-én Istvánmajorban a helyi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat kezdeményezésére *Derenk emlékművet* emeltek. Az emlékmű a falu közepén áll, a volt iskola, most közösségi épület előtti parkban. Az avatóünnepélyre meghívták a sorstársakat. Jöttek *András-tanyáról, Edelényből, Szögligetről és Szendrőládról*. Az emlékmű széles alapzaton álló természetes kövekből ízlésesen felépített, nyeregtetővel lefedett falszakasz.

A falba rögzített fekete táblán jól olvasható a szöveg:

*Emlékezünk
a Derenkről áttelepült
Emőd-Istvánmajori
lakosokra*

Az emlékmű méltón őrzi és hirdeti az itt élők áttelepítését, Derenkhez való kötődését, viszont nem szól az érintettek lengyel származásáról. Az ünnepélyes avatóra pedig két nemzet zászlóját tűzték ki, a magyarét és a lengyelét. A *derenki emlékmű* a közelmúlt történetére hívja fel a figyelmet. A jövőre nézve közösségi ünnepek színhelye lesz. Megfelelő helyet kínál az ünnepi műsorok megrendezéséhez, a tisztelgést kifejező koszorúk, virágok elhelyezésére. Környéke kiválóan alkalmas közösségi tér formálásához. A 2007-es *Istvánmajori Falu Nap* (szeptember 8.) civil jellegű rendezvényeit már ott tartották meg. A *Falu Nap* eseményei időrendben a templomban, az emlékmű környékén, a kocsmában, magánházaknál zajlottak. Az *Istvánmajorból* elszármazottak ilyenkor látogatnak ki a temetőbe szüleik, nagyszüleik sírjához. A templomban és az emlékmű közelében a magyar nemzeti színű zászló mellett ilyenkor is elhelyezik a piros–fehér színű lengyel zászlót.

Istvánmajor lakosainak száma évről évre csökken. A jobb boldogulás reményében a munkaképesek többsége elköltözik a faluból. A falu, telep közigazgatásilag *Emőd*höz tartozik. Számszerűleg szintén csökken az olyan választópolgárok száma, akik mint magyar állampolgárok szavazatukkal vállalják a lengyel származásukat. 2006-ban *Emőd-Istvánmajorban* 69-en mentek el szavazni a helyi lengyel kisebbségi önkormányzatra.

A lakosok összetételével együtt a falu képe is megváltozott. Az egyik utcában sertéstelepet alakított ki egy nem ott lakó vállalkozó. Az ezzel járó elkerülhetetlen kellemetlen higiénia nagyban rontotta az állandó lakosok falusi életét, lakáskörülményeit. Napjainkban a sertésteleppel szomszédos telkeken fekvő lakóházakon igyekeznek túladni.

Emőd-Istvánmajortól közúton Miskolcon át kb. 70 km-re található *Ládbesenyő – András-tanyán* – ahonnan a legutóbbi választáskor 76-an szavaztak a lengyel kisebbségi önkormányzatba – szintén tudatosan felvállalták az emlékek megőrzését. 2006. május 6-án *András-tanyán* felszentelték a derenki kötődésű, Derenkkel kapcsolatos dokumentumokat, tárgyakat bemutató gyűjteményt. *Safarcsik Tibor* edelényi lakos, Derenken született és élt szülők gyermeke már 2003-ban magángyűjteményt hozott létre. Ezzel együtt vendégházat alakított ki szüleinek andrástanyai parasztházában és lakóportáján. A gyűjtemény értékes mezőgazdasági eszközöket, életmódra utaló berendezési tárgyakat és ma már történelmi dokumentumokkal felérő fényképeket őrzi nagy számban. Szakszerűen berendezett kiállítóhelyiségekbe fogadja az odalátogatókat. Azt sem szabad említés nél-

kül hagyni, hogy az emlékház, a gyűjtemény emblémáját már két nyelven kivitelezték és függesztették ki.

Az identitás megformálásában fontos szerep jut az ún. kulcsembereknek, főleg olyan személyeknek, akik közülük származik, saját emberük, onnan nőttek ki magukat tekintélyt teremtő munkásságukkal. Ők azok, akik eredményesen cselekednek a közösségért. Mindenkor élvezik a közösség bizalmát. Ilyen személy a már említett *Safarcsik Tibor* építészmérnök Edelényből, *Bubenko Valéria* Istvánmajorban lakó tanárnő, *Poros Andrásné* (született Stefán Jolán, szülei is Istvánmajorban laktak) Tiszaújvárosról, *Stomp Erzsébet* emódi önkormányzati alkalmazott, *Rémiás Tibor* történész-muzeológus, *Czirbusz Tamás* Sajószentpéterről, *Fodor Kálmánné* Ládbesenyőről. A felsoroltak közül két személyről a magyarországi lengyelségért, pontosabban a volt derenkiekért tett nemes munkájukról tájékozódhattak Varsóban a 2007-ben a *Polónia Házban* megrendezett kiállításon. A kiállítás címe *Származása lengyel volt*. Ez a bemutatkozás mondanivalónk vetületében két szempontból érdemel odafigyelést. Egyrészt azért, mert a derenkiek életéről Varsó is kaphatott tájékoztatást, másrészt pedig azért, mert az egykori derenkiek közösségéből két személyt származásuk és intellektuális hozadékuk után befogadtak a magyarországi lengyel alkotók fórumába. Ez a két személy *Safarcsik Tibor* építészmérnök, gyűjteményalapító és *Rémiás Tibor*, a Herman Ottó Múzeum történész-muzeológusa, az *In memoriam Derenk* háromkötetes mű szerzője.

A tágan értelmezett kultúra által megalapozott és értelmet nyert, évről évre mind tartalmilag, mind formailag gyarapítható identitás nem érhetne volna el a bemutatott (nevezük magas) szintet, ha az állami hatalmi konszenzussal létrejött, közösségeket közvetlenül szolgáló szervek nem működnének jól. Ha a hatalmi irányítás és osztogatás mellett a felelősséget nem vállalják, ha nem a kulturális reprodukciót, a hozzájuk tartozó közösségeket és jelentéseit nem védelmeznék.

A történelmi valóság úgy hozta, hogy előbb a közösség kultúrájáról és társadalmáról tudtunk átfogó képet rajzolni, majd csak ezután alakultak meg azok a szervezetek, intézmények, amelyek gyakorlatban tettek a volt derenkiekért.

Melyek ezek a szervek? Ki kell emelni, hogy az 1993-as nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvény nyomán elsőként rögtön *Emődön* alakult helyi lengyel kisebbségi önkormányzat 1994-ben. Ezután következett csak a magyarországi lengyel intelligenciát magába fogadó főváros. 1995-től működik az *Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat*. 1998-tól Borsod-Abaúj-Zemplén megyében már 17 lengyel kisebbségi önkormányzat létezik. 2003-ban a megyében megalapíthatták a *Lengyel Önkormányzati Társulást*. Ezek az önkormányzatok anyagi háttérrel és adminisztrációs segítséggel állnak az érintett kisebbségek mögött.

A civil szervezetek terén a *Magyarországi Lengyel Bem József Kulturális Egyesület* 1958-tól és a *Magyarországi Lengyel Katolikus Szent Adalbert Egyesület* 1992–93-tól jeleskedik. A *Szent Adalbert Egyesületnek* a fővároson kívül éppen *András-tanyán* van épülete. A *Bem József Kulturális Egyesületről* pedig azt kell tudni, hogy 1958 és 1992 között ez volt az egyetlen magyarországi szervezet, amely a hazai lengyelségért volt hivatva tevékenykedni.

Budapesten megnyitotta kapuit 1998-ban a *Magyarországi Lengyelség Múzeuma és Levéltára*. 2006-ban az intézményt korszerűsítették és kibővítették. A hat tematikájú állandó kiállítása között az egyik a derenkiek életét mutatja be. Ez az intézet szakfelügyeli a már említett, 2003-tól létező *andrás-tanyai Derenki Emlékház* gyűjteményét,

valamint felelős a *Derenk-Romfalva* emlékhely jelenleg is formálódó sorsáért. Az intézmény az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzattal (OLKÖ) felvállalta többek között *Rémiás Tibor* könyvsorozatának kiadását, a magyarországi lengyeliség értékeinek nemzetközi ismertetését.

Az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat (OLKÖ) legfontosabb sajtóorgánuma 1997-től a *Polonia Wegierska* lengyel nyelvű kiadvány, amely némely cikkeit magyarul is közli. Igyekszik átfogó képet nyújtani a legfontosabb eseményekről. Így országos hatású derenki történetekről, istvánmajori, andrástanyai rendezvényekről is olvashatnak a folyóirat lapjain. Elsősorban értelmiségieknek szóló havi folyóirat. Olvasatom szerint az érintettek közül eddig csak *Poros Andrásné* (szül. *Stefán Jolán*, volt istvánmajori lakos) írása jelent meg a *Polonia Wegierska*-ban.

Egészen más jellegű tartalommal jelenik meg a *Bem József Kulturális Egyesület* lapja, a *Głos Polonii*, amelyben eddig alig esett szó a Borsod megyei lengyelekről.

Derenk történetéről lengyel dokumentumfilm készült *Derenk – niezapomniana polska wieś* (Derenk – az el nem felejtett lengyel falu) címmel. Rendezőjét a *Polskie Ojczyzny 2006*. (Lengyel hazák 2006) Multimédia Fesztiválon III. díjjal jutalmazták. Ezek mind olyan hírcsatornák, amelyek felkeltik az emberek érdeklődését Derenk és az onnan széttelepített lakosok iránt.

Már a *derenki búcsú* kapcsán említést tettem a lakosok vallási életéről, a lengyel papok misézéséről. Az egyház és a vallási élet gyakorlása nagyon fontos szerepet tölt be az önazonosság kialakításában, a nemzeti kisebbséghez való tartozás megszilárdításában. A volt derenki lakosok bárhová is kerültek, jó katolikus jelzöt kaptak plébánosuktól. A szocialista munkáviszonyok közt fejlődő *Sajószentpéteren* a 80-as években is megjegyzték, hogy csak a derenki telepések járnak rendszeresen templomba. Hitéletükhöz mindenhol ragaszkodtak. A templomi hitéletük a második világháború után már kizárólag magyar nyelvű volt. Anyanyelvükön apokrif jellegű népies vallási szövegfoszlányokat őriztek meg. Ezek közül néprajzi gyűjtőúton kettőt sikerült lejegyezni töredékeiben.

Karácsonyra:

1.
Kiedy jasna hwizda
Z nieba wychodziła,
Wtedy Paninka Maryja
Sina porodziła.

2.
Jak ho prodziła,
Kraśnie Mu śpiwala
Ćuczaj mily, sam sin boski
Bo ja by barz spala.

3.
Poczekaj ze mamó
Lem jedno hodinu,
Pokla pojdiem az do rajnu
Po waszu perinu.

1.
Mikor fényes csillag
Előjön az égről,
Akkor már Szűz Mária
Fiát világra hozta.

2.
Mihelyst világra hozta,
Szépen énekelt Neki
Aludjál kedves, isteni fiacskám
Már én is nagyon aludnám.

3.
Várjál még anyácskám
Csak egy órácskát,
Hogy eljussak az édenbe
Dunnádat idehoznám.

4.
O sinu, moj sinu
Cy beszi to zrobil,
Nie minula hodinecka
Jak si sie narodril.

5.
Mamo, moja mamo
Czy beszi werila
Za ja stworzim niebo i ziem
I szitko stworenie

6.
Weźnie pastir trubu
Zatrub Pana Bohu
Ze sie Christus Pan narodil
Chwalaz Pana Bohu.

Húsvétra:

I.
Zielony scwortek, wielki piontek
Mala Maria wielki smutek,
Zydzi Krista ulapili, na okrutny
Kriz pribili.

II.
Wesla giozda na polieta /?/
Zaswiecila na kraj sweta
Nie bula to hwiezda jasna
Bot o bula pana krasna.

III.
Isli tamać apostoli
Ciście Krista nie widzieli
Nie widzieli, nie widzieli
Jak we scwortek pri weceri.

IV.
Chleb nam lamol a nam dawal

A swatu krew nam pić dawal
Jedzcie, pijcie, uziwajcie
Tej nocy mnie utracicie.

4.
Ó fiam, fiacskám
Hogyan is tennéd ezt,
El sem múlt egy óra
Hogy megszülettél.

5.
Anyám, anyácskám
Hiszen te jól tudod
Én hoztam eget, földet
És minden teremtményt.

6.
Előveszi pásztor a kürtjét
Fújja az Úr Istennek
Jézus Krisztus megszületett
Istenünk dicsőségére.

I.
Zöldcsütörtök, nagypéntek
Nagy a bánata Máriának
Zsidók Krisztust elfogták
Borzalmas keresztre szegezték.

II.
Feljött már a csillag az égre
Leviláglott a nagy földre
Nem az égnek volt csillaga
Hanem Urunk ragyogása

III.
Mentek, mentek az apostolok
De sehol sem látták Krisztusuk
Nem látták, nem észlelték
Vacsora után, csütörtökön is így
veszítették.

IV.
Pedig akkor törte a kenyeret
s szétoztotta
Szent vérrel itatott
Egyetek és igyatok, s vigyázatok,
Mert éjjel engem veszítetek.

V.
A to Zydzi nie sluchali
Krista pana ulapili
Ulapili, ulapili
Na okrutny kríz pribili

VI.
Jego matka pod nim place
Krici place lituje go
O sinu moj o jedyny
Cierpis muki a prez winy.

VII.
Cierpim, cierpim za tych gresnych

Zeby oni z piekla wysli,
Z piekla, z piekla horucego
Do kralostwa niebieskiego.

VIII.
A ty Petro co tam stoisz
Com si matku niepokoisz
Spokojze ju jako swoju
Budzies ty mac matku swoju.

V.
Ezt a zsidók nem hallották
Krisztust mégis elfogták,
Elfogták, megfogták
Borzalmas keresztre szegezték.

VI.
Keservesen sír anyja a kereszttel
Fájdalmasan könnyez a bánat miatt
Ó fiam, egyetlenem,
Miért súlyos kínokkal szenvedsz
bűnök alatt.

VII.
Szenvedek, szenvedek mások
bűneiért,
Hogy szabaduljanak pokolból,
A pokolból, a mély sötét poklából
S jussanak el a királyi
mennyországba.

VIII.
És te Péter miért állsz ott,
Miért izgatod anyámat
Vigasztald őt mint sajátodat
Mert tiéd is lesz ő sajátod.

Az önazonosság, az identitás megfogalmazása szoros tartalmi kapcsolatban van az autonómia fokozatával. A kulturális autonómia mellett a vallás és a hitélet autonómiája is szükségessé válhat. Ez a szükség tudatosan akkor fogalmazódik meg az érintettek oldaláról, ha az egyház ezt felismeri. A néprajzi megfigyelések arra engednek következtetni, hogy a volt *derenkiek* lelkébe nagyon mélyen beivódott saját(os) vallásuk megélése. Talán ezért is vállalják fel a lengyel zászló kitűzését templomaikban, közösségi nagy ünnepek alkalmával a lengyel papok misézését. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy vallási hitéletüket (még vagy már) a lengyel papok lelkészi teendőikkel nem tudják megnyugtatóan teljesíteni. A *derenki búcsún* is a magyar és a lengyel papok egymás mellett celebrálják a misét. Nagy szükség lenne a lengyel lelkületű papokra, hiszen a civil élet, az önkormányzatok cselekedetei egyre gyakrabban és fokozottabban bekapcsolódnak az egyházi hitéletbe. A kérdés az, hogy a lengyel katolikus egyház valamelyik szervezete vagy nevelési intézménye méltó *Lengyel Templom és Plébánia*, mely Budapest-Kőbányán létezik, felvállalja-e a volt *derenkiek* vallási autonómiájának kialakítását, megformálását. Jelenleg van-e ilyen szándék? Milyen egyházi alakulatnak lesz hozzá jogköre, és mi módon? Én úgy gondolom, hogy a lengyel történelmi tudat erősítése mellett a vallási tudat lengyel értékekkel való feltöltésére is fogadókézséget mutatnak a *derenki utódok*. Csak

ezt a kérdést a szétszóródott falvakban csakis helyben lehet megoldani, az érintettekkel közösen. Ezt a feladatot már nem lehet Budapestről irányítani. Az ilyen munka hosszú időt vesz igénybe, de fáradozással új értékeket teremt(het).

Nagyon fontosnak tartom a nem érintettek közül származó, de az embertársak identitását megértő és elősegítő személyek pozitív minősítését. Derenkért ma már nagyon sokan cselekednek jót. Talán a legtöbbet a falu közvetlen szomszédságában fekvő *Szögliget* polgármestere, *Török Gábor* tette. Szögliget tanácselnöke volt, majd polgármestere lett. Jól ismeri Derenket, a derenkiek történetét, kitelepítésüket. Szögliget is fogadott be derenkiet. Leggyakrabban ők jártak vissza a romfaluba.

A leszármazottak az új éraban lengyel kisebbségi önkormányzatot hoztak létre Szögligeten. Összefogással az újraélesztett általános iskolába be szeretnék vezetni a lengyel nyelv oktatását. *Török Gábor* mint Szögliget polgármestere és egyben a derenki terület előljárója felújította a Szögligetről Derenkre vezető utat. Személyi és tárgyi eszközöket biztosított a *derenki búcsú* megszervezéséhez. Fogadta és elszállásolta a Lengyelországból érkezett búcsúsokat. Segítséget nyújtott a derenki emlékhely kialakításában. Törekedett arra, hogy Szögliget kishatár-átkelőhely legyen Szlovákia felé, így remélhető, hogy a turistaútvonal, mely Derenk területén vezet át, látogatottabb lesz a jövőben. Mindezekért a tettekért az Országos Magyarországi Lengyel Önkormányzat *Magyarországi Lengyelség Szolgálatáért* díjjal tüntette ki *Török Gábort*. A díjat a Magyarországi Lengyelség ünnepén adták át, amit Szent László király tiszteletére minden évben László napján, június 27-én tartanak meg Budapesten nagyszámú külföldi és hazai résztvevő jelenlétével.

Mint láthatjuk, a kisebbségben élő derenki lengyelek nemzetiségi identitása napjainkban sok forrásból táplálkozik és sokféle irányból építi fel támfalait. A derenki lengyel nemzetiségi identitás egy időszakban, a 20. század második felében kiüresedett. Újraformálásához egyik (kezdeti) biztos lépcsőfokot a néprajzi kutatások adták. Ezek hiteleseknek bizonyultak, mert amikor már az érintett közösségek tudatosan maguk is újra akarták önazonosságukat, akkor a néprajzi kutatások alapján vált egyre dinamikusabbá a történeti, kulturális, muzeális emlékhelyek kialakítása. A közösségek olyan eseményeket vállalnak fel, amelyek alkalmat adnak az újbóli egymásra találásra, identitást megerősítő közösségi hálózat kiépítésére, a kulturális autonómia megvalósításához olyan kis létszámú csoportokban is, mint amelyet az ún. *derenkiek leszármazottai* képeznek. Ezt a közösséget már nem az azonos tárgyak világa (pl. viselet, egyforma lakóházak, hasonló életmód), az azonos munkahely köti össze, hanem múltjukkal összefüggő azonos gondolkodás, az azonos tartalmú misztérium kialakítása.

IRODALOM

Akác László

1969 Lengyel falu Magyarországon. Emőd-Istvánmajor lakói. Észak-Magyarország, december 21.

1970 Borsod lengyeljei. In: Napjaink 9/12. 12.

Bindorffer Györgyi

2001 Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Budapest

Bódi Erzsébet

- 1979 The Ethnocultural Assimilation of a Polish Settlement in Hungary. In: Műveltség és Hagomány XIX. Ethnographica et Folkloristica Carpathica 1. 101–115. Debrecen
- 1981 Ethnocultural Connections between Hungarions, Slovaks, Poles as Reflected through a Popular Dish. In: Műveltség és Hagomány XX. Ethnographica et Folkloristica Carpathica 2. 89–105. Debrecen
- 1984a Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása. Studia Folkloristica et Ethnographica 11. Debrecen
- 1984b Etnikus jegyek az istvánmajori lengyelek táplálkozási kultúrájában. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. 259–265. Miskolc
- 1987 A volt derenki lakosok történetéről. In: Borsodi Művelődés XII. 55–60.
- 1987 Régi és újabb keletű hiedelmek az istvánmajori lengyelek életében. In: Varie ethnographica et folkloristica. Ujváry Zoltán 65. születésnapjára. 142–147. Debrecen
- 1991a Lengyel telepések a borsodi tájon. In: Nemzetiség-identitás. 85–88. Békéscsaba–Debrecen
- 1991b Molnárkalács a szlovákiai magyarok táplálkozási kultúrájában. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. 407–411. Budapest
- 1996 Identitást erősítő elemek a derenki lengyelek archaikus kultúrájában. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1. 118–135. Budapest
- 2006 Minoritatea poloneză din Ungaria privită din perspectiva etnografiei. (Calea spre cercetarea identității) In: Multiculturalism și identitate etnică in Europa. Calectia Minorității 7. 340–358. Arad
- 2007 A magyarországi lengyel kisebbség a néprajztudomány szemszögéből. In: Néprajzi Látóhatár XVI. 93–107.

Dénes György

- 1978 Egy lerombolt falu nyomában... Derenk. Élet és Tudomány XXXIII. 15. 470–472.
- 1983 A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc

Dénes D. István

- 1987 Romok a karszton. Derenk, a megszüntetett falu. Magyar Nemzet február 13.

Détshy Mihály

- 1969 Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII. 143–186. Miskolc
- 2001 Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. Perkupa

Hemmert Mária

- 1970 Gwara polska wsi Emőd-Istvánmajor na Węgrzech. Szeged (kézirat)
- 1972 1972 Lengyel falu Magyarországon. In: Élet és Tudomány 27. évf. 32. sz. 1508–1514.

Hajdú Imre

- 1977 Volt egy falu, Derenk. Észak-Magyarország június 12.

Gotkiewicz, Mieczysław

- 1946 Slowak – Slowiok, slowieński – slowiocki. In: Język Polski 97–106.

Gyöngyösi Gábor

1986 Derenk, romfalu. Észak-Magyarország december 27.

Kaczmarek, Urszula

1996 A lengyel nemzeti közösség története Magyarországon. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1. 85–117. Budapest

Kantor, Ryszard–Kraśnińska, Ewa

1981 Potomkowie osadników z Polski we wsiach Derenk i Istvánmajor na Węgrzech. I–II. Kraków

1988 Derenk és Istvánmajor. A lengyel telepesek utódainak története és kultúrája. Borsodi Kismonográfiák 31. Miskolc

Kraśnińska, Ewa–Kantor, Ryszard

1979 Derenk-Istvánmajor lengyel telepes falu néprajzi kutatása. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVII–XVIII. 341–358. Miskolc

1981 A lengyelországi kivándorlás néprajzi kutatásának sajátosságai (magyarországi vizsgálatok példáján) In: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Szerk.: *Eperjessy Ernő, Krupa András* 566–578 Budapest, Békéscsaba

Király Péter

1960 Remarques sur le paralel d'une colonie polonaise de Hongrie. In: *Studia Slavica* XII. 215–225.

Monos Márta

1985 Derenkiek a majorban. Észak-Magyarország június 18.

Nemzetiség

1991 Nemzetiség, identitás, szerk.: *Ujváry Zoltán* közreműködésével *Eperjessy Ernő–Krupa András*. Békéscsaba–Debrecen

Pogány Sára

1987 Eladott falu. Lengyelek leszármazottai. A térképen nyoma veszett. Magyarország XXIV. 40. 1987. október 2.

Polonia Węgierska

1997 Polonia Węgierska. Miesięcznik. A magyarországi lengyelek havilapja.

Pozsgai Péter

2007 Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. In: *Korall* 27. Vallás, felekezet, társadalmi stratégiák. 45–89. Budapest

Rémiás Tibor

1983 Adalékok a „derenk-i kérdés”-hez. A derenk-istvánmajori lengyelek életmódjának alakulása a földrajzi nevek tükrében. In: *Múzeumi Kurír* 42. 126–132.

1992 Derenk vallásos népelete. Egy lengyel telepes falu vallási népszokásai, ünnepei és templomának védőszentjei. In: *Kultúra és tradíció. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Miskolc, 355–367.

1994 Derenk-i gyereksors. In: *Szülőföldünk* 21–22. 111–113.

1997 A som hazájában a csend uralkodik, avagy amit Derenk-ről tudni kell. H. n.

2004a In memoriam Derenk. A derenk-i lengyelség nyomában. A temető kutatás eredményei az egyházi halotti anyakönyvek alapján. Miskolc–Budapest

- 2004b Pochowani na derenckim cmentarzu – Eltemetve a derenki temetőben. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából. 5. 204–219.
- 2005 In memoriam Derenk. II. A derenki lengyelség kapcsolatrendszere a házastal-
tak egyházi anyakönyvei tükrében. Miskolc–Budapest
- 2007 In memoriam Derenk. III. A derenki lengyelség nyomában az egyházi szüle-
tési ill. keresztelési anyakönyvek alapján (1724–1943). Miskolc–Budapest

Sallai János

- 1997 Historia granicy węgiersko-polskiej. A magyar–lengyel határ története.
Budapest

Schöpflin György

- 2004 Az identitás dilemmái. Kultúra, állam, globalizáció. Máriabesnyő–Gödöllő

Sípos István

- 1955 A bükki huták és hámorok település- és nyelvjárástörténete. Budapest

Stefanczyk, Wiesław Tomasz

- 1992 Z dziejów wychodźstwa chłopów polskich na Węgry. Istvánmajor-
szituacja językowa. In: Polono-Hungarica. VI. 82–85. Budapest

Stieber, Zygmund

- 1950 Gwara polska na Węgrzech. In: Język Polski 177–180.

Sutarski, Konrad

- 2004 Polska wieś w ruinie – Derenk – Lengyel romfalu – Derenk. In: Tanulmányok
a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek népraj-
zából. 5. 220–225

Szűts László

- A kormányzó úr medvéi. Budapest

Torna vármegye

- 2001 Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében. (szerk.:
Rémiás Tibor) Bódvaszilás–Miskolc

Udvardy József

- 1975 Egy falu fogott vándorbotot. Észak-Magyarország augusztus 17.

Ujváry Zoltán

- 1991 Identitás és etnikum. In: Nemzetiség, identitás. Szerk.: *Eperjessy Ernő–Krupa
András*, 13–16. Békéscsaba–Debrecen

Vincze Oszkár

- 1969 Mit ér az ember – a medvéhez képest. Észak-Magyarország február 9.

Wieliczko, Mieczysław

- 1976 Polacy na Węgrzech. Lublin

A SZLOVÁK NYELV ELHALÁSA ÉS A KULTURÁLIS ELEMEK KIVESZÉSE BÜKKSZENTKERESZTEN

CSÁSZÁRI ÉVA

A magyarországi szlovák nyelvszigetek külön típusát alkotják az üveghuták körül kialakult ipari települések. Bükkszentkereszt (Újhuta) 1755-ben, a szlovákok harmadik betelepedési hullámában alakult meg. A település lakossága a 19. század végéig szüntelenül mozgásban volt, cserélődött. Újhuta teljes földterülete kincstári tulajdonban volt, lakói házas zsellérek voltak. Az újhutai lakók nevét az egyházi matrikák és az uradalmi összeírások őrizték meg. A demográfiai ingadozások a 20. század elejére befejeződtek: 1918 után megszűnt a felvidéki erdei munkások áttelepítése. A legnagyobb létszámcsökkenést a II. világháborúban elszenvedett veszteségek és az 1947-ben megvalósított lakosságcsere okozták. A település 1828-ra erősen elszlovákosodott, majd az 1831-es kolerajárványt követően új betelepítésre került sor. 1918-ig 11 felvidéki vármegyéből érkeztek telepesek Újhutára, ezáltal a község lakói nyelvükben és kultúrájukban a Felső Magyarország sokszínűségét hozták magukkal. A telepesek különböző nyelvjárású, ám hasonló földrajzi adottságú területekről érkeztek.

Bükkszentkereszt történetével, hagyományos mesterségeivel, kalendáris szokásaival, hiedelemvilágával, táplálkozási szokásaival és jelenével részletesen foglalkozik a Száz magyar falu könyvesháza sorozatban 2000-ben megjelent Bükkszentkereszt könyv és a 2001-ben kiadott Bükkszentkereszt monográfia is.

Az újhutai nyelvjárás sosem volt egységes, keveredtek benne a különböző szlovák nyelvjárási elemek, és mivel az 1. betelepedési hullám előtt még nem létezett a Štúr által kodifikált szlovák irodalmi nyelv, tankönyvekkel sem rendelkeztek. A lakosság kétnyelvűségének kialakulásában nagy szerepet játszott az egyház, az iskola és a hivatali ügyintézés is. Ez a nyelvi dualitás egészen a II. világháború végéig tartott. Az anyanyelvi etnikumból kiszakadt nemzetiség viszonylag gyorsan alkalmazkodott a gazdasági és nyelvi körülményekhez. A bükki katolikus szlovákok nem rendelkeztek szlovák közigazgatási intézményekkel, iskolákkal, az anyanyelvet közvetítő polgári intézményekkel és nem jutottak el hozzájuk a szlovák nemzeti, polgári és kulturális mozgalom eredményei, célkitűzései sem, ezért nem is azonosulhattak azokkal.

Az iskola, a magyar nyelv és kultúra terjesztőjeként, tiltotta és büntette a szlovák nyelv használatát, és ezzel olyan érzelmi hatást ért el, amely megváltoztatta, megbontotta a nyelvi értékrendet.

A magyarországi szlovák nyelvszigetek fejlődési tendenciájába radikálisan avatkozott bele a csehszlovák–magyar lakosságcsere, amelynek során 73 000 szlovák települt át Csehszlovákiába: *Bükkszentkeresztről* több mint 600 fő választotta új hazájaként Csehszlovákiát. A lakosságcsere nagymértékben kihatott az én családomra is: anyai nagymamámnak a szülei és öt testvére, anyai nagyapámnak egy húga települt át Csehszlovákiába a jobb élet reményében. A magyarországi szlovákoknak szembe kellett nézniük a nyelvi-etnikai hovatartozásukkal, és a lakosságcsere okozta lelki megrázkódtatás jelentős mértékben hozzájárult az etnikai származás vállalásának megrendüléséhez. Ezt a megrendülést tapasztaltam a 2000-ben végzett népszámlálás során is, amikor a legidősebb

generáció számos tagja, a szlovák anyanyelvű réteg alig, vagy egyáltalán nem vállalta a szlovák anyanyelvűségét, ill. nemzetiségét. 1941-ben 1685 lakosból 1352 beszélt szlovákul (80%), a 2000-ben végzett népszámlálási adatok alapján az 1274 főből 358 tartja magát szlovák nemzetiségűnek, 306 fő kötődik a szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz, csupán 11 fő vallja magát szlovák anyanyelvűnek, a szlovák nyelvet pedig 173-an használják baráti, családi körben.

A már óvodában elkezdett szlovák nyelvoktatás ellenére megmutatkoznak az anyanyelvi értékvesztés jelei. A helyi szlovák dialektus az elhalás stádiumába került és már az én korosztályom sem vált annak passzív befogadjójává. Az iskolában elsajátítható irodalmi nyelv az intézményeken belül a magyarországi szlovák értelmiség érintkezési nyelve maradt.

A bükkszentkereszti szlovák nyelvjárás csak beszélt formában él. E dialektus különlegessége, egyedisége abban rejlik, hogy nincs analógiája, nincs megfelelője azokon a területeken, ahonnan a lakosság származott. Több táj nyelvjárásából alakult ki egy új, máshol nem található kevert nyelvjárás, amelyben a nyugat- és a kelet-szlovák nyelvjárási jellegzetességek dominálnak. A lakosság viszonylag hosszan tartó, ideiglenes letelepedésekkel tarkított vándorlása rányomta bélyegét a nyelvjárásra és a népi kultúrára. A vegyes összetételű, állandóan mozgó közösségben a nyelvjárás, a népi kultúra és a szokásrendszer nem alakultak egységes, stabil rendszerré. A bükki üveghuták nyelvjárásával *Sipos István és Jozef Štolc* foglalkozott behatóbban. A példa kedvéért – a teljesség igénye nélkül – bemutatom a bükkszentkereszti dialektus néhány nyugat-, kelet- és közép-szlovák nyelvjárási jellegzetességét. A bükkszentkereszti szlovák nyelvjárás hangzórendszerét 5 rövid magánhangzó alkotja: a, o, u, e, i, ami kelet-szlovák sajátosság. Nincsenek hosszú magánhangzók, még a magyar szavakban sem ejtették azokat. *Hangzórendszere* alapján nem tartozik sem a keleti, sem a nyugati szlovák nyelveszoporthoz, de a *nyugat-szlovák hangrendszerhez áll a legközelebb*. Az L-L magánhangzópár kivételével – mivel a lágy l csak esetenként bukkan fel (ale, gyatyelina) – megtalálhatók benne a kemény és lágy mássalhangzópárok. A kemény *ch* hiánya szintén kelet-szlovák jelenség. A szótagképző *r* és *l* nyugat- és közép-szlovák minta szerint öröztek meg: *krk, pokrm, prsten*.

Gazdag *névszó- és igeragozási rendszere* az egyszerűsödés felé tendál és a *kelet-szlovák ragok* érvényesülnek. A névmások és a melléknevek mintájára a többes számú főnévragozás teljesen leegyszerűsödik. Az egyes számú ragozás is az egyszerűsödés felé halad, de itt még erősen tartják magukat a nembeli különbségek. A nazális *ę* helyén *a* áll: *maso, pamaty, hovado*, a redukális hangokat (*ɓ, ɔ*) többségében nyugat-szlovák minta szerint *e* magánhangzó váltotta fel (pl. a *se, ze, ve* prepozíciókba, amelyek kelet-szlovák megfelelői: *so, zo, vo* lennének). A szó elején álló *ort-, olt-* hangszoporthoz nyugat-szlovák mintát követve *rot- lot-* lett: *rosnuty, rozpor, lokety*. A szótagképző *r, l* magánhangzó nélkül állnak: *krmit, krk, prsten*.

Mínimális közép-szlovák behatásról tanúskodik a *neni som* tagadó szerkezet, a *nak* felszólító módú partikula, a *nahaj* felszólító módú ige és a létige jelen idejű, sg, 3. személyű alakja: *sa*.

A lakosság nagy része a hivatalos és a családi kommunikációban a magyar nyelvet használja. Mindezek ellenére a nem szlovák anyanyelvűek és a dialektus passzív ismerőiek kommunikációjában és szókincsében számos szlovák kifejezést és szófordulatot találunk, amelyeket eddig még nem váltottak fel magyar kifejezések. Ezekből szeretnék ízelítőt adni: *kvacska-kampó* (szlk. kvačka: kampó, horog), *eldrimálni-elbóiskol* (szlk.

zdriemnuť si – bóbiskol, szundít), *drapacska-nyirágsepró* (szlk. drapkať-kapargál), *smotálni-botorkál* (szlk. šmotkať sa -csoszog, botorkál), *svrdlak-fenyőfa csúcsából készült habaró eszköz*, *klatyik-tuskó* (szlk. klát – tuskó, tönk, rönk), *zadubena* – szürkés, nem fehér színű (szlk. zadubeny – korlátolt, maradi), *pszotni-sápadt* (szlk. psota-ínség, nyomorúság), *mahulás az ablak* – *foltos* (szlk. machuľa – paca, folt), *zsobrakos (foltos) a meszelt fal*, *sódra* – *sonka* (német eredetű), *szuhár* – *lábon álló kiszáradt fa*, *porobenyiszko* – *tákolmány* (szlk. porobit – megcsinál, elkészít), *megyünk gribozni* – *vargányát szedni* – (szlk. grib – gomba), *vaclavkázni* – *gyűrűs tuskógombát szedni* (cseh: václavka – gyűrűs tuskógomba), *popiszka* – *pofon*, *pohlavka* – *nyakleves*, *ne tarálj* – *ne beszélj össze-vissza* (szlk. tarát – fecseg, locsog) *keverem a zaprazskát* – *a rántás* (szlk. zápražka – rántás), *ne spirtálj az orrodban* – *ne piszkáld az orrod*, *potrdlina* – *tokaszalonna*, *podbrusina* – *hasaalja szalonna*, *prdelica* – *hurkaleves*, *kimazkálni a tányért* – *kitörölni*, *kimadzsgálni az ételt* – *mártogatni* (szlk. vymazkať: kitörölni), *jamálni* – *gödört ásni* (szlk. jama – gödör, verem), *okopoválni* – *első alkalommal megkapálni a krumplít az ültetés után*, *osipoválni a krumplít* – *feltöltögetni* (szlk. sypať – szór, önt, hint), *novina* – *fel nem szántott, új föld*, *hosztyilni* – *vendégeskedni*, *összeszhanyálni* – *összegyűjteni*, *hajszolni*, *keresni* (szlk. zháňať – hajszolni, keresni valamit), *merkuj* – *vigyázz* és a német eredetű *sifón* – *ruhásszekrény*, *cukerhábel*, *cukerhablik* – *befőttés üveg*, *biglajz* – *vasaló*, *grati* – *edény*, *ribajzlik* – *reszelő (reibeißen)*.

A magyar kontextusban használt szlovák kifejezések érzelmi, jelentésbeli többlettel bírnak, ezért nem váltják fel (egyelőre) a magyar megfelelőik.

A köztudatban még élénken élnek az egyes családok gúnynevei is: Koza, Skokan, Drinkés, Bongár – Hegedűs, Humaj, Szlanyinka – Iványi, Kakricska – Takács, Mendak – Czeglédi, Kulmi, Capek, Zsided, Zsidrák – Fridel, Sunda(nagydarab) – Erdélyi, a betelepült lakosokat *poszhanyancának* (szedett-vedett) hívják. Nem ritka, hogy a gúnynevek az eredeti családneveket őrzik meg.

Külön története és neve van a község egyes részeinek, amelyeket a mai napig szlovák nevéükön neveznek: Vidúr, Lapács, Kutyik, Jamka, Kopanyiszka, Dolina, Tyihelnya, Mali Holos, Velki Holos, Rókása.

Az 1993 júniusában zajló szlovák néprajzi táborban végzett hiedelemgyűjtések során *Krupa András* a következő megállapítást tette: „az informátorok, a mesélők mindegyike szlovákul és magyarul is el tudja mondani a történeteket. A kétnyelvű közlésmód pedig általánosnak mondható jelenség a bükkszentkereszi szlovákok körében. „A helyi közösség kétnyelvűségét két tényező különösen befolyásolja: „a) mind a két nyelvi közösség egyenértékű, harmonikus kétnyelvű érintkezésének eredménye, b) de lehet csupán a kisebbségben lévő nyelvi közösség kétnyelvűsége, mely a másik nyelvi közösséggel nem a saját nyelvén, hanem az övéen érintkezik.” Azonban ha az utóbbi helyzet válik mérvadóvá, az anyanyelvű mesék, történetek elmondása, meghallgatása egyéni vagy szűk családi környezetbe szorulhat vissza. A kétnyelvűség mindinkább az idősek családi kommunikációjában jelenik meg és a saját tapasztalatom is az, hogy gyakran észre sem veszik, mikor térnek át szlovákról magyarra vagy magyarról szlovákra. A helyi kelet- és nyugat-szlovákiai alapú dialektust magyarizmusokkal szövik át. A kétnyelvű változatok együtt adnak teljes egészet. Az igaz történetek követelményeinek megfelelően az eseményt konkrét személyhez, helyhez, esethez kötik.” Pl. a következő módon vezetik fel a történeteket: „A buhinkák mentek az erdőbe – Papp János bácsi mesélte...”, „Volt egy nagyon rossz, iszákos ember, Sipula Jánosnak hívták – Barz pil Šipula Jánoš se volal,

to mama hovorivali v Rápášu...”, „Na Rápášskim se stanulo...”, „Ja som tak čul, že dakedi tu buli v Bükku medved'i a vlci...”, „Nena Mariša Papp ňeved'ela maďarsky...”, „V Rápášskej Hu'e sa stalo...”, „Hovorili stara mama...”, „Stara mama mi rospravala, bo oňi buli Répašanka... Édesanyám répáshutai vót, de még az ő mamája mesélte ezt neki...”, „...O Dorongoši čuli oni? Ňe. Taka velka luka je to.”

Az idősök emlékeiben máig is élénken élnek a hiedelemalakokról szóló megtörtént esetek. Bükkszentkereszten a boszorkányhit volt a legerősebb, ezért a boszorkányokhoz kapcsolódó hiedelmek voltak a leggazdagabbak. Minden rendkívüli eseményt a boszorkány tettének tulajdonítottak. A boszorkány (*bosorak*, *bosorka*) gyakran béka alakjában jelent meg, és a legfőbb bűne a tehén megrontása, a tej elvétele volt. Az esetek elbeszélésekor az adatközlők mindig alkalmazzák, ill. alkalmazták a már említett felvezetést: megnevezték azt, akitől a történetet hallották, vagy akivel megtörtént az eset.

A hiedelemvilág alakjai, a boszorkák, a szemmel verők, a *zmora*, a *vrkolak* (farkasember) és a gyermekeket kicserélő *buhinka*, a róluk szóló történetek és a velük szemben alkalmazható védekezési módok lassan kivesznek a köztudatból. Mács Ildikó „Az ember- és természetfeletti lények Répáshuta hiedelemvilágában” című szakdolgozatában megállapította, hogy a *zmora*, a *vodná baba* és a *buhinka* tekinthetők tisztán szlovák eredetűnek. A többiek esetében a hiedelemmotívumok keveredéséről és a környezet hatásáról van szó. Az ember- és természetfeletti lényekhez kapcsolódó hiedelemrendszert a passzív továbbélés, az egyre erősödő funkcióvesztés és az átadás-átvétel megszűnése jellemzi. Amíg ezeket a történeteket a mesélők ismert személyekhez tudják kötni, megőrződhetnek elsődleges formában. (Takács András elbeszélése: „*Buhinka csak buhinka volt mindig. Hát ez járt lopni sárgarépát, mrkvát, petrezselymet, almát, körtét, szilvát... egy nagy csizmát kivitték, és beledugta a lábát, mind a kettőt. Úgy tudták megfogni...*”) A *buhinka* testét szőr borította, mocsaras vidéken tanyázott és kicserélte az újszülött gyermekeket. A kicserélt gyereket *buhinyáknak* hívták. A *zmora*: Halász Oszkárné elbeszélése: „...*azt mondják, hogy az valami olyan lény, vagy mi volt, hogy olyan alakú, mint a macska, mondták azt is, hogy láthatatlan, az alvó embernek vagy gyerekeknek a mellére ült... elnyomta a légzőszerveit, hogy az majd megfűlt.*” Ladányi József: „...*a fiúknak éjszaka szívta a mellét, ...nagyon fáj a mellük a fiúknak, nem láttak semmit, csak egy szalmát. Szent vízzel gyógyították.*”

A hegyvidéki, bükki szlovákok életében nagy szerepet kapott az erdei gombák, gyümölcsök (*csernyice* – cseresznye, *malini* – málna, *sipki* – csipke, *drinke* – som, *habdza* – bodza, *mukinya* – galagonya, *trozskavica* – erdei eper), gyógynövények gyűjtése. A gyűjtögetés eredetileg női munka volt. Az erdő terméseinek gyűjtése és házi, hagyományos feldolgozása reneszánszát éli. Közkedvelté és keresetté váltak a házi készítésű szörpök, lekvárok, a szárított gombaféleségek és gyógynövények, amelyek nem utolsósorban fontos kereset-kiegészítési forrást képeznek. A vadalmából (*planki*), körtéből és csipkéből manapság is készítenek aszalt gyümölcsöt (*susenkit*). A málna, a szeder és az eper leveléből teát készítenek.

A gombákat a mai napig a szlovák nevéükön nevezik: *vaclavka*-gyűrűs tuskógomba, *szingyak*-sátántinóru, *májovka*-májusi gomba, *kurcsa*-csirkegomba, *hliva*-géva, laskagomba *horkinya*-keserűgomba, *kozár*-érdestinóru (kozák), *parapli*-özláb, *pesztrak*-petrecgomba, *potrnyovka*-tővisaljagomba, *holubica*-galambgomba, *bresztovka*-szilfagomba, *oszicsnyak*-nyárfatinóru, *zsgripak*-pelyhes keserűgomba.

Kóczyán Géza a Répáshután végzett etnobotanikai vizsgálataiban megállapítja, hogy a gombanevek inkább a cseh gombanevekkel mutatnak hasonlóságot: vaclavka – václavka obecni, osicsnyak – kremenác osikovy.

A *koleszonak*-nak (kerék) nevezett gombalelőhelyeket minden család szigorúan őrzi és a titok apáról fiúra száll. Ez a mai napig érvényben van.

Egyes vadvirágok szlovák elnevezései is erősen tartják magukat a köztudatban. Ezek közé tartozik például a *kozedriszki* – hóvirág, a *fialka* – ibolya, a *vlcselnyik* – farkasboroszlán, a *konopka* – békaszem, a *konyik* – odvas keltike és a *cicavka* – bársonyos tüdőfű, amelyek élő, funkcionáló kifejezések.

Az állattartás jelentősége és gyakorlata jelentősen lecsökkent Bükk-szentkereszten. A ló régen elengedhetetlenül szükséges haszonállat volt. Lovakat többen tartanak ma is, főleg erdei munkákra, faközelítésre. Bükk-szentkereszten fellendülőben van a lovas-turizmus, a lovasszánkózás. A szarvasmarha-tartás, a csorda, a legeltetés már a múlté. Csupán egyetlen család tart tehenet a községben.

A hagyományos mesterségek közül a fakitermelés már vállalkozásban zajlik. A *slogár* (favágó) ma is élő, használatos kifejezés (*igyem do slogu* – megyek az erdőre), mészégetéssel csupán két vállalkozó, Hegedűs János és Venczel András foglalkozik. Az erdőművelést is vállalkozásban végzik a *szmrecsinások* (erdőművelők), akik *szmrecsiná-ba járnak* (az erdőre járnak dolgozni).

A népi kultúra fontos részét adják a kalendáris szokások. A tél és a tavasz időszaka gazdagabb jeles napokban. Az András-napi szerelmi jóslást már senki sem gyakorolja a községben. A Mikulás-járás is csupán az idősebb korosztály emlékeiben él. Akkor még Miklós-napra öltekné disznót és a falubeli Mikulások elcsentek az üstben főzött hurkából. A Mikulás korántsem volt szívderítő jelenség: ám a félelmetes, gyermekeket riogató, láncot csörgető, bundát viselő Mikulás alakja, aki imádkozásra szólítja fel a gyerekeket, már a múlté. A Luca-járás és a Luca szék készítése ma már csak emlék. A hagyományörző klub egyszeri alkalommal felelevenítette a Luca-jarást: nagyapám húga, Hegedűs Frida öltözött be fehér lepelbe, arcát lekvárral és tollakkal kente be. A Luca szintén láncot csörgetve járta a falut és ijesztgette a gyerekeket.

A karácsony előtti, december 8-tól (Mária-nap) 23-ig tartó szokás, amikor házról-házra járván megénekelték a szent család sorsát, szintén feledésbe merült. A szentestei vacsorát követő koledálást szintén a hagyományörző klub keltette életre: egyaránt énekelnek magyar és szlovák karácsonyi énekeket (elnépiesedett egyházi énekekkel köszöntik a karácsonyt: Mennyből az angyal, Csordapásztorok, Narogyil sze Krisztusz pán, Jak ta jaszna hvezda). Az ünnepi étkezési szokásokban azonban konzervativizmus figyelhető meg: a füstölt kolbásszal készített habart gombaleves, a sült hal, a mákos bobájka a mai napig a karácsonyi menü alapját képezi. Ezen a napon a gyerekeknek azt ígérték, ha kibírják evés nélkül, este meglátják az angyalt. A régi, betlehemet dicsérő, betlehemesek (3 pásztor, 2 gubos láncsal, 1 angyal) helyét a katolikus egyház által összefogott betlehemző fiatalok vették át.

A szilveszteri *hosztyulás* is a múlté, amikor a fiatalok egy lányos háznál gyűltek össze, ahova ennivalót is vittek magukkal és táncoltak. Az étkezési tilalmak manapság is élnek: tilos szárnyast, halat készíteni, viszont előnyös sertést enni, mert az kitérja a szerencsét. Az újévi köszöntés, *vinsoválás* (a köszöntő-vinsováló versekkel együtt) is feledésbe merült. Az idősebb korosztály még mindig tartja magát ahhoz a szokáshoz, hogy újév napján csak férfiak, fiúk járhatnak újévet köszönteni, ugyanis a nők szerencsétlenség-

get hoznak. A farsangi maskarák szintén kivesztek a népi szokásrendszerből. A hamvazó szerdán kezdődő és húsvét vasárnapjáig tartó böjtöt egyre többen tartják be. A nagyszombaton végzendő, a jó termést elősegítő gyümölcsfa-rázás már a múlté. Virágvasárnap manapság egyre többen visznek sonkával (*sódra*), tojással és kaláccsal megrakott kosarat. A húsvét hétfői locsolkodás azonban kezd kimenni a szokásból.

Szent György-napján hajtották ki a csordát a faluból, ma csupán egyetlen család tart tehenet a faluban.

A bükkszentkereszti szlovákok nem hordtak népviseletet. A férfiak ünnepkor lakkos csizmát, priccses nadrágot, fekete glott (klott) surcot, kalapot, fehér inget, posztó félkabátot viseltek. Az idősebbek még járnak ilyen viseletben. A hétköznapi surc elengedhetetlen része a hagyományos bükkszentkereszti férfi viseletnek. Az idősebb asszonyok rojtos berliner vállkendőt viseltek, a női viselethez hozzátartozott a hosszú szoknya, a kötény, a blúz, az ünnepi alkalmakhoz és a korosztályhoz színben illő kendők (nagyhéten fekete kendőt viseltek, virágvasárnap pedig virágos-világos színű kendőt, nyáron finom anyagú delinkendőt, az idősebbek pedig fekete színűt). Manapság a kendő viselése kizárólag az idősebb korosztályra jellemző.

A hagyományos kultúra gyakorlásának számos formája intézményesített keretek között él tovább. A 17 éve működő bükkszentkereszti szlovák hagyományörző klub érdeme, hogy számos, feledésbe merült népszokást elevenített fel, jegyzett le az utókor számára. Összegyűjtötte a népdalokat, lejegyezte és filmre vette a hagyományos ételek készítésének módját. Sikerült az utókor számára teljes terjedelmében megmenteni a nagyhéten imádkozott *zlati ocsenás*-t (arany miatyánk).

Intézményesített keretek között zajlik a szlovák nemzetiségi nap, amelynek célja, a hagyományápoláson kívül, a kulturális kapcsolatok ápolása a szlovák nemzetiségi településekkel.

A hutatelepülések egyrétegű kulturális modellt képviselnek: az etnikai kultúra a népi kultúrában él tovább. A népi kultúra közösségformáló erejének köszönhetően megőrizhetjük a nemzetiségi, etnikai jellegünket.

A teljesség igénye nélkül igyekeztem felvázolni a bükkszentkereszti szlovák nyelv és kultúra jelenlegi állapotát, helyzetét. A nyelv és a nyelvhasználathoz való viszonyulás további nyelvészeti, szociolingvisztikai kutatások tárgya lehetne. A bükkszentkereszti szlovák nyelvjárás szótárának megszerkesztése folyamatban van. Az anyaggyűjtés során bebizonyosodott, hogy ez az egyedi nyelvjárás igen gazdag szókinccsel bír, amelyet érdemes megmenteni az utókor számára.

IRODALOM

Császári Éva

2003 Slovenský jazyk a spoločnosť Novej Huty.(Újhuta szlovák nyelve és társadalma) Szakdolgozat, ELTE, Szláv Tanszék

Császári, Ildikó

2000 Minulost' a prítomnosť Novej Huty v rozprávaniach jej obyvateľ'ov. (Újhuta múltja és jelene lakosainak elbeszélésében) Szakdolgozat, ELTE, Szláv Tanszék

Gyivicsán Anna

1984 Etnokulturális változások Répáshután, In: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Szerk.: *Szabadsfalvi József–Viga Gyula*. Miskolc, 409–435.

1993 Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest

1999 Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Békéscsaba–Budapest

Gyivicsán, Anna–Krupa, András

1997 A magyarországi szlovákok, Változó világ. Budapest

Gyivicsán Anna–Krupa András–Benža, M. (szerk.)

1996 A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza. Békéscsaba

Fügedi Erik–Gregor Ferenc–Király Péter

1993 Atlas slovenských nárečí v Maďarsku (A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza). Budapest

Kóczyán Géza

1984 Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután, In: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben, Miskolc, 229–257.

Krupa András

1997 Kétnyelvű népi történetek Bükkszentkeresztről. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXV–XXXVI. Miskolc, 491–511.

Mács Ildikó

1979 Ember- és természetfeletti lények Répáshuta hiedelem-világában. Szakdolgozat, ELTE, Néprajzi Tanszék

1980 Ember- és természetfeletti lények Répáshuta hiedelem-világában. Egy szakdolgozat tanulságai. In: Nemzetiségi falvak a Bükk hegységben, szerk.: *Viga Gyula*, Miskolc, 42–47.

Sipos István

1984 A bükki szlovák falvak nyelvi sajátosságai, In: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben, Miskolc, 33–45.

Štolc, Jozef

1949 Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku (Három magyarországi szlovák nyelvsziget nyelvjárása). Pozsony

Veres László

2000 Bükkszentkereszt. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest

Veres László–Viga Gyula (szerk.)

2001 Bükkszentkereszt monográfiája. Miskolc

ADATLAPOS FELMÉRÉSEK EGY RUSZIN FALUBAN, KOMLÓSKÁN (1991, 2000, 2007)

TAMÁS EDIT

Komlóska alig több mint 300 lelkes település Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A falu csodálatos természeti környezetben, a Zempléni-hegységben fekszik. Története több mint 600 esztendő, első írott említése 1396-ból származik. Határában található a 14. századi Solymos-várának romja. Távol a vasúttól, csak autóbusszal és személyautóval megközelíthető. A település elzártsága révén megőrizhette ruszin nyelvét, kultúráját.¹

Komlóska ruszin lakosságának története a 16–17. századig nyúlik vissza. Az első betelepülők a Rákóczi család északi, Sáros megyei uradalmaiból érkeztek. Bizánci szerzetes vallásukat új lakóhelyükön is megőrizték, 1592-ben templomot emeltek Szent Anna tiszteletére.² A 17–18. században a falu elnéptelenedését követően a ruszinok több hullámban települtek be. A falu teljesen soha nem néptelenedett el. Az 1646-os névjegyzék és a Mária Terézia-korabeli urbáriumok a lakosság egy részének folytonosságát bizonyítják.³ A helyi néphagyomány szerint a Rákóczi-szabadságharc alatt települt be a község.

A jelenlegi – lemk nyelvjárást beszélő – komlóska lakosság ősei 1720 után érkezettek az elpusztasodott faluba, ahol ekkor a korábbi ruszin betelepülésből élhetett néhány család. 1773-ban görög rítusú parókiával rendelkező szláv nyelvű településként szerepelt.⁴ 1806-ban a görög katolikus vallás mellett a ruszin nyelvű templomi prédikációt is feljegyezték.⁵ Fényes Elek a 19. század közepén korabeli szóhasználatral orosz (ruszin)⁶ lakosságúnak említette a falut.

Az 1880-as népszámlálás adatai szerint Komlóska tót (szlovák) többségű (89,68%) település. A 19. század második felében nem szokatlan jelenséggel állunk szemben. Görög katolikus vallású, ruszin települések sora szerepelt tótként Zemplénben.⁷ A szlovák–ruszin nyelvhatár elmozdulásának, a szlovák nyelv terjeszkedésének eredményeként közép- és dél-zempléni ruszin falvak sora tűnt el a 19. század végén.⁸ Komlósán azonban az 1950-es évekig nincs jele a szlovákosodásnak. Ugyanakkor a 19–20. század fordulóján országosan megfigyelhető magyarosodás folyamata sem jellemző a településen, bár kétségtelen, hogy első jelei itt is feltűntek. A statisztikákban kimutatható váltakozó magyar ill. ruszin többséget jelző számokat tévedés lenne ruszin–magyar kétnyelvűségként értékelni a két világháború közötti időszakban. Nyelvében élő, fiatalos korszerkezetű, vallásilag egységes (96–97%-ban görög katolikus), földrajzilag elzárt közösségként maradt fenn a komlóska ruszinság az 1960-as évekig. Jól alátámasztják ezt a görög katolikus

---

1 Tamás E., 1998. 1–179.

2 Udvari I., 1992. 321.

3 Udvari i. m. 324.

4 *Lexikon universorum... 1773*. Budapest, 1920. 8.

5 Udvari I., 1990. 92.

6 Fényes E., 1851. 244.

7 Tamás E., 1994. 49–66.; Tamás E., 2002. 279–286.

8 Tamás E., 1996. 267–284.

egyház által fenntartott elemi népiskola tanulóinak anyanyelvi adatai. E szerint pl. 1942-ben a diákok 96,27%-ának, 1945-ben 94,87%-ának nyelve a ruszin.⁹ A nyelv átadásának eszköze a család, a közösség, az egyház, az iskola. A két világháború közötti időszakban a faluban ruszinul beszéltek. A szülők ruszinul tanították gyermekeiket, akik ezen a nyelven beszélve nőttek fel és csak az iskolában sajátították el valamelyest a magyart (ahol a két tanító szintén beszélte a falu nyelvét).

A II. világháborút követő lakosságcsere érintette Komlóskát is, jelentősen apasztva a lélekszámát. Majdnem minden családból akadtak kitelepülők. 64 család hagyta el szülőföldjét, elsősorban gazdasági okokból. Többségük 30–40 év közötti férfiakból és családtagjaikból került ki. A rokonok révén kialakult családi kötődések identitás zavart okoztak a környezete által eddig is „tót”-nak nevezett lakosság körében. Tudták, hogy nem szlovákok, de közeli rokoni szálak kapcsolták őket északi szomszédunkhoz.

Egy adminisztratív döntéssel ugyancsak ebben az időben a falu ruszin lakosságából papíron szlovákokat „csináltak”. A téves nemzetiségi besorolás magával hozta a szlovák iskola fenntartását, a szlovák–ruszin tudat összemosódását. Természetesen segítette elfogadni ezt a helyzetet az, hogy, élvezhették a kisebbségként nekik juttatott támogatásokat. Gyermekeik beiskolázása a sátoraljaújhelyi szlovák iskolába szociális támogatásként is felfogható. Szlovákká lettek a nemzetiségi statisztikákban is. 1960-ban példaértékűen magas a szlovákok aránya, 89,2% a településen. A falu homogén nemzetiségi jellege jól megfogható. Bizonyítván, hogy az 1960-as évek derekáig erőteljes magyarosodásról nem beszélhetünk a településen.

1. táblázat: Komlóska anyanyelvi összetétele a népszámlálások eredménye alapján 1880 és 2001 között %-ban

Év	Anyanyelv		
	Magyar	Szlovák	Ruszin
1880	6,61	89,68	2,72
1900	87,69	0,47	11,82
1910	98,42	0,28	1,14
1920	7,69	0,83	91,32
1930	50,30	0,12	49,57
1941	84,50	0,10	15,40
1960	10,70	89,20	–
1970	46,72	53,20	–
1980	63,30	36,60	–
1990	58,50	41,50	–
2001	82,42	2,12	15,45

Az 1960-as évtizedben azonban megkezdődött a falu átalakulása, a nagyarányú elvándorlás, az ingázás, a továbbtanulás széles körűvé vált, lassan javultak a közlekedés lehetőségei. A meginduló elköltözések következtében fogyó lélekszámú lett a település. A felnövő korosztályok egyre nagyobb arányban más településen telepedtek le, ott vállalva munkát, ott kötve vegyes házasságot. Mind jobban megjelentek a külső hatások a Komlóskán maradó körében is. Megkezdődött a magyarosodás, elterjed a kétnyelvű-

⁹ Tamás E., 1998. 116–118., 132–133.

ség. Ezek a folyamatok hatottak a településen a 90-es évek elejéig. Az 1990-es országos népszámlálás ezt a magyarosodási folyamatot mutatta, változatlanul szlovák–magyar együttélést feltételezve. 1990-ben a lakosság valamivel több, mint fele magyar (58,5%), a kisebb része (41,50%) szlovák anyanyelvű volt az országos statisztikában.

2. táblázat: Komlóska vallási összetétele a népszámlálások adatai alapján 1828 és 2001 között %-ban

Év	Római kat.	Görög kat.	Református	Egyéb
1828	97,18		0,31	2,50
1851	4,97	91,75	0,77	2,48
1858	2,57	95,02	0,85	1,54
1880	3,42	93,58	–	3,04
1890	1,30	94,94	4,89	3,26
1900	2,07	95,68	0,95	1,27
1910	2,86	96,,26	0,14	0,71
1920	–	99,58	–	0,41
1930	1,70	97,31	0,48	0,48
1941	2,90	96,,50	0,40	0,20
2001	4,54	90,30	1,51	3,63

1991 nyarán az egész lakosságot érintő – saját kezdeményezésére, önmagam által végzett – adatlapos felmérésemnek az előző évi statisztikától, sőt a megelőző 3–4 évtized folyamataitól eltérő eredménye született.¹⁰ 1991-ben megkérdezésem alapján a lakosság 57,59%-a ruszin anyanyelvűnek vallotta magát. Ez az arány a nők körében ennél is magasabb volt. Ha a számokat összehasonlítjuk a népszámlálási adatokkal, akkor ez leginkább az 1930-as értékeket (49,57%) közelítette meg. A hasonló számok azonban eltérő struktúrájú lakosság körében születtek: a 20. század elején még fiatalos volt, míg 1991-ben előregedő a lakosság kor szerinti összetétele. 1991-ben az idős korosztályok magas aránya megszépítette a tény, hogy az egyre kisebb lélekszámú fiatalok körében már csak kevesen vallották magukénak a ruszin nyelvet.

A ruszin anyanyelvűek 95%-a a faluban, 3,84%-uk már csak a családban, 1%-uk csak az idős emberekkel beszélve használta a ruszin nyelvet. Ugyanakkor 91,2%-uk mindennap beszélt anyanyelvét.

3. táblázat: A lakosság anyanyelve nemenként 1991-ben Komlósán

Férfiak	Anyanyelv	Nők
54,4%	Ruszin	61,2%
44,4%	Magyar	38,1%
1,2%	Szlovák	0,7%

A magyar anyanyelvűek 38,4%-a nem beszélt ruszinul, 40,7% gyengén-közepesen, 20,7% jól beszélt a nyelvet. A nők azonos nyelvtudás esetén inkább ruszin anyanyelvűnek tartották magukat, míg a férfiak köréből gyakrabban jelölték meg a magyart

¹⁰ Tamás E., 1992.

anyanyelvüként. A magyar anyanyelvűek 60,8%-a a faluban ruszinul beszélt, 20,2%-uk azonban már csak a családban használta ezt a nyelvet. A férfiaknál a ruszin inkább a család nyelve, hiszen munkahelyükön nincs módjuk alkalmazni.

4. táblázat: A magyar anyanyelvűek beszélnek-e ruszinul 1991-ben

	Összesen	Férfiak	Nők
Igen	61,5%	61,7%	61,4%
Nem	38,5%	38,3%	38,6%

5. táblázat: A magyar nyelvű lakosok milyen gyakran beszélnek ruszinul 1991-ben?

Gyakoriság	Összlakosság	Férfiak	Nők
Mindennap	91,2%	91,2%	95,6%
Ritkán	8,8%	8,8%	4,4%

Az 1990-es években Komlósán s a ruszinok körében országosan is alapvető változások történtek. A szlovák besorolásból kilépve a falu tudatosan vállalta ősei kultúrájának s nyelvének őrzését. 1998-ban kisebbségi önkormányzat is alakult. A nemzetiségi hagyományörző programok, fesztiválok közkedvelt, elismert képviselői lettek a komlósikai ruszin fellépők. Gyakran szerepeltek az itt élők az országos médiában, viszontláthatták egyházi ünnepeiket az országos nemzetiségi műsorokban.

Ugyanakkor kedvelt idegenforgalmi célponttá vált Komlóska. A több évtizedes gazdasági hanyatlás, romló közállapotok után kedvező folyamatok indultak el a településen. Igaz, ezek jórészt egyéni, önkormányzati kezdeményezésre, a maguk erejéből, sokszor ügyes reklámmunkával indultak.¹¹

A nemzetiségi falunap¹² évről évre hazavárja a faluról elszármazottakat, bizonyítva a helyi és a korábban elköltözött ruszin közösség tenni akarását, életrevalóságát. Ugyanakkor a ruszin nyelv megőrzésére leginkább a több generációs családokban volt/van lehetőség, ahol a nagyszülőkkel egy háztartásban élve, a felnövekvő generációk kisgyermekkoruktól nap mint nap tanulják, gyakorolják a nyelvet.

A politikai, gazdasági, társadalmi változásokat, nemzetiségi kulturális megújulást hozó évtized után kutatóként én magam is, a település felelős vezetőjeként a polgármester volt kíváncsi arra, hogy az emberek nemzetiségi azonosság vállalásában, nyelvhasználatában milyen változások következtek be. Erre kereste a választ a 2000 januárjában készített egész lakosságot érintő adatlapos felmérés.

Az anyanyelvre vonatkozó adatok meglepetést okoztak. A lakosság 91,8%-a magyar, 8,2%-a ruszin anyanyelvűnek vallotta magát 2000-ben. A férfiak 6,6%-a, a nők 9,7%-a ruszin anyanyelvű. A falu 324 lakosából mindössze 27-en tartották magukat ruszin anyanyelvűnek. Közülük 26-an mindennap, egy személy csak ritkán használta anyanyelvét. Ez az eredmény kézzelfogható bizonyíték volt számomra arra, hogy a nemzetiségek körében végzett vizsgálat a bekövetkezett változások közepette sem lett könnyebb. Az eltelt évtizedeket, az emberek reakcióit nem lehet egy évtized alatt megváltoztatni.

11 Tamás E., 1999. 1–28.; Kiss G.–Havassy G.–Barkó O., 1999. 1–38.

12 Tamás E., 1997. júl. 03. 1–2.

Alapvetően befolyásolta az eredményeket az is, hogy a felmérés mi módon és ki végzi. (Ebben az esetben az önkormányzat alkalmazottja végezte.) A megkérdezettek s talán a kérdezők sem voltak tisztában a fogalmakkal, azok árnyaltságával. Összemosódott tudatukban az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv szó jelentése.

6. táblázat: A komlóskai lakosság anyanyelve 1991-ben és 2000-ben, adatlapos felmérés alapján

Év	Anyanyelv		
	Magyar	Ruszin	Szlovák
1991	41,1%	57,6%	1%
2000	91,8%	8,2%	–

A 91,8%-ban magyar anyanyelvet mutató települési eredmény mellett különös jelentőséget kapott az a kérdés, hogy *a magyar anyanyelvűek beszélnek-e ruszinul?* Az erre adott feleletek valamelyest finomították a nemzetiségi kulturális, anyanyelvi kötődés eredményeit. Komlóska magyar anyanyelvet „választó” lakosságának 64,5%-a 2000-ben beszélt ruszinul. Ők 199-en alkották a falu szűk 2/3-át. Ezt az adatot a ruszint anyanyelv-ként vállaló 8,2%-kal együtt már nem lehet figyelmen kívül hagyni. Különösen, ha figyelembe vesszük azt az adatot is, mely szerint a magyar anyanyelvűek körében 75,5%-a naponta, 5,5% gyakran beszélte a ruszin nyelvet. Erős nyelvi kötődést, jelenlétet mutatott ez az adatpár (18,85%-uk csak ritkán beszélte a ruszin nyelvet).

2000-es egyéni adatlapos felmérés adatait összegezve – átszámítva az egész lakosságra – láthatjuk, hogy a lakosság 69,7%-a ruszin anyanyelvű volt és/vagy beszélte a ruszin nyelvet. Az összlakosság 54,6%-a mindennap beszélt ruszinul. Ez az arány még többséget biztosított a ruszin nyelvnek a faluban, de értéke alacsonyabb, mint 1991-ben.

7. táblázat: A magyar anyanyelvűek beszélnek-e ruszinul 2000-ben?

	Összesen	Férfiak	Nők
Igen	64,5%	67%	69,2%
Nem	35,4%	32,9%	30,7%

8. táblázat: A magyar anyanyelvű lakosok milyen gyakran beszélnek ruszinul 2000-ben?

Gyakoriság	Összesen	Férfiak	Nők
Mindennap	75,8%	78%	74%
Gyakran	5,5%	5,4%	5,5%
Ritkán	18,5%	16,6%	20,3%

2001-ben országos népszámlálás keretében gyűjtöttek adatokat a településen. Ekkor 330 lakója volt Komlóskának. Az adatok szerint 82,42%-uk anyanyelve volt magyar, 51-en (15,45%) ruszin anyanyelvűek. 60-an (18,18%) sorolták magukat a ruszin nemzetiségűek sorába, 97-en (29,39%) ruszin kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődtek, 95-en (28,78%) a ruszin nyelvet családi körben használók. Az adatokból kitűnik, hogy 15–29% körül mozog azok aránya, akik tudatosan vállalták ruszin örökségüket 2001-ben.

Sajátos módon Magyarországon a ruszin eredetű lakosság egy része az ukránok közé sorolja magát. Komlóskán ez nem jellemző. Sem nemzetiségekként, sem anyanyelvként nem választották ezt a lehetőséget, csupán 1 személy gondolta úgy, hogy ukrán kulturális értékekhez kötődik. A fél évszázados szlovák–ruszin identitás-összemosás problémát azonban nem sikerült 1 évtized alatt felszámolni. 7-en szlovák nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallották magukat. 12-en kulturális kötődésüket, 14-en a családban használt nyelvet tekintették szlováknak.

Ezen információk birtokában 2007 őszen–telén az önkormányzat segítségével a háztartások csaknem kétharmadában volt mód sokoldalú adatlapos felmérést végeztetni (helyi adatfelvevőkkel). Természetesen az anyanyelvhasználat, a nemzetiségi kapcsolatok kérdései kerülnek e helyen az érdeklődés fókuszába.

Eszerint a megkérdezettek csaknem $\frac{3}{4}$ -e magyar, negyede ruszin anyanyelvűnek tekinti magát napjainkban. A ruszin anyanyelvűek aránya több mint felére csökkent az 1991-es felméréshez képest, háromszorosa a 2000-es adatnak, s kb. 10%-kal több mint a 2001-es hivatalos statisztika. E felsorolás érzékelteti a kérdés különös érzékenységét, s a hullámzó eredményeket.

A ruszin anyanyelvet vállalók 37,8%-a férfi, 62,2%-a nő. A válaszadók között 1914-es születésű férfi a legidősebb s 1996-os leányka a legfiatalabb. 55,6%-uk 1946 előtt született. 28,9%-uk 50 éves vagy annál fiatalabb. Az 1960-as évekből csak 3-an, a hetvenes évekből 1, az 1980-as évekből 1, és a kilencvenes években születettek köréből is csak 1 falubeli vallotta magát ruszin anyanyelvűnek. A számok jól mutatják a tendenciát. Az 1940-es, 1950-es években születettek körében még jellemző volt a ruszin anyanyelv vállalása, míg a fiatalok körében csak elvétve akad egy, egy. Igaz, nem is nagyon vannak fiatalok a faluban. 2001-ben a lakosság 33,6%-a volt 60 éven felüli, 14,8%-a 14 éven aluli.

A magyar anyanyelvűek 69,0%-a beszél valamilyen szinten ruszinul. 34,1% jól, 34,9% gyengén. Így összességében a megkérdezettek (magyar, magyar–ruszin, ruszin, szlovák) 77,5%-a beszél valamilyen szinten ruszinul, míg 22,5%-a nem beszél csak magyarul. Ez az adat legmagasabb az 1991-es, ill. 2000-es adatsorhoz viszonyítva. Ugyanakkor végérvényesen kijelenthetjük, hogy a ruszin anyanyelv többségi szinten vállalása ma már nem várható a településen. Ugyanakkor kijelenthetjük, hogy beszélt nyelvként a magas szintet sikerült megőrizni.

9. táblázat: A lakosság anyanyelve Komlóskán a megkérdezettek körében 2007-ben %-ban

Anyanyelv	%-ban
Magyar	72,5%
Szlovák	0,6%
Ruszin	25,3%
Magyar–ruszin	1,7%

10. táblázat: Beszél-e ruszinul? (a megkérdezettek %-ában, Komlósán, 2007-ben)

Anyanyelvűek körében	A megkérdezettek %-ában
Ruszin anyanyelvűek	25,3%
Szlovák anyanyelvűek	0,6%
Magyar–ruszin anyanyelvűek	1,7%
Magyar anyanyelvű jól beszél	24,7%
Magyar anyanyelvű gyengén beszél	25,3%
Magyar anyanyelvű nem beszél	22,5%
Az összes megkérdezett körében	77,5%

11. táblázat Hol használja a ruszint? (a megkérdezettek %-ában, Komlósán, 2007-ben)

Hol használja a ruszint	A megkérdezettek %-ában	A ruszin anyanyelvűek körében	A ruszin–magyar anyanyelvűek körében	A szlovák anyanyelvűek körében	A ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek körében
Család	19,1%	8,9%	33,3%	–	32,6%
Szomszéd	0,6%	–	–	–	1,1%
Falu	52,8%	88,9%	66,6%	100%	57,3%
Család és falu	1,1%	–	–	–	2,2%
Nincs válasz	3,4%	–	–	–	6,7%
Nem használja (nem tud ruszinul)	23,0%	2,2%	–	–	–

A ruszin nyelv a faluban ma is többségben van, igaz, már nem sokkal. Az összes megkérdezett 52,8%-a ezt a nyelvet beszéli a faluban. A ruszin anyanyelvűek 88,9%-a vallotta azt, hogy a faluban ezt a nyelvet beszéli, míg 8,9%-uk már csak a családban. A ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek körében már nem ennyire magas, de többségi a faluban ruszinul beszélők aránya: 57,3%, 32,6%-uk már csak a családban használja a ruszint.

12. táblázat: Milyen gyakran használja a ruszint? (Komlósán, 2007-ben)

Milyen gyakran használja a ruszint?	A megkérdezettek %-ában	Ruszin anyanyelvűek körében	A ruszin–magyar anyanyelvűek körében	A szlovák anyanyelvűek körében	Ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek körében
Ritkán	24,7%	8,9%	33,3%	–	43,8%
Gyakran	7,9%	6,7%	–	–	12,4%
Minden nap	42,1%	82,2%	66,6%	100%	39,3%
Nincs válasz	2,2%	–	–	–	4,5%
Nem használja (nem tud ruszinul)	23,0%	–	–	–	–

A ruszin nyelv mindennapi használatát az összes megkérdezett körében 42,1% je-
lölte meg. 7,9%-uk gyakran, 24,7% ritkán beszéli e nyelvet. Más adatok születtek az
egy-egy csoportok körében. A ruszin anyanyelvűek 82,2%-a mindennap, 6,7%-a gyakran,
8,9%-a ritkán beszéli a nyelvet. A ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek 39,3%-a min-
dennap, 12,4% gyakran, 43,8% ritkán használja a nyelvet.

A 2006-os kisebbségi önkormányzati választáson csak azok választhattak, akik elő-
zőleg valamely nemzetiségként regisztráltatták magukat. Komlóskán a megkérdezettek
38%-a regisztráltatta magát, a többség, 62% nem. Ez jóval magasabb a ruszin nemzeti-
séget, anyanyelvet választók 2001-es, 2007-es adatánál, de messze elmarad, fele a ruszint
beszélők arányának. Ugyanakkor a megkérdezettek 57,7% törekszik arra, hogy gyerme-
kei megtanulják a nemzetiségi nyelvet. 1991-ben még 89,89% vélekedett így! 12,7% adott
nemleges választ. 29,6% nem válaszolt e kérdésre.

Az 1946–47-es lakosságcsere folytán a településen élő családok zömének rokonai
élnek Szlovákiában. A megkérdezettek 35,2%-a válaszolta azt, hogy 50 év múltán is kap-
csolatot tart fenn kitelepült rokonaival. 1991-ben 68,62% nyilatkozott hasonlóképpen. 16
év múltán az öregek elhaltával, az újabb generációk körében egyre inkább lazulnak a kap-
csolatok. Már nincsenek közös itteni élmények, nem ismerik a felnövő generációkat.

A nemzetiségi műsorok nézettsége nagyon megnőtt a televízióban az elmúlt másfél
évtizedben. A válaszadók 73,2%-a adott pozitív választ. 1991-ben még csak 17,3% volt.
Igaz, ma már róluk szólnak a műsorok, jóval színesebb, sokoldalúbb, bővebb a választék,
mint a 90-es évek elején.

A megkérdezettek 73,2%-a ismer hasonló nemzetiségi települést. 1991-ben még
csak 30,61% volt.

Bő másfél évtized alatt három nemzetiségi adatokat is gyűjtő adatlapos felmérés
aktív részese lehettem Komlóskán. Mindhárom esetben én magam állítottam össze a
kérdőíveket. A kérdések hasonlóak voltak. Természetesen az új jelenségek (nemzetiségi
lakosság regisztrációja) megjelentek benne. Az első meglepetésként érte a lakosságot,
s személyemben idegen beszélgetett velük, az utóbbi 2 egy folyamat részeként készült,
helybeli adatrögzítők által.

Számos tanulság, továbbgondolandó kérdéskör vetődik fel az eredmények láttán.
Ezek közül egy csokorra való:

- A nemzetiségi, anyanyelvi adatok rövid időn belül is változóak. Sok tényező be-
folyásolja a válaszadó sokszor pillanatnyi döntését.

- Az előregedés folytán, a halálozások révén egyre kisebb az a korosztály, mely
beszéli a ruszin nyelvet a faluban.

- Körükben azonban érzelmi, értelmezési problémák, történelmi reflexek befolyá-
solhatják a válaszok milyenségét.

- Két évtized múltán sikerült a szlovák/ruszin kettős tudat-összemosódás problé-
májából kilépni. Ma már egyértelmű a ruszin azonosság.

- Nem gyűrűzött be az ukrán–ruszin probléma.

- Öntudatosabb, tájékozottabb lett a lakosság. Ismerik a hasonló településeket,
nemzetiségi műsorokat néznek a televízióban. Természetesen befolyásolja mindezt, hogy
gyakran ők maguk szerepelnek ezekben.

- A kisebbségi önkormányzat később alakult, de ma már stabilan működik.

- A nemzetiségi regisztráció legyőzte a történelmi reflexeket és az 50 éves évfor-
duló esetleges negatív hatásait.

Több fontos, jövőbemutató kérdés merülhet fel: Képes-e túlélni a falu a népesség-csökkenés több évtizedes folyamatát? Meddig képes fenntartani az iskolát, mely hatosztályos és ruszin nemzetiségi iskola? Az idegenforgalom tud-e tartós, stabil megélhetést biztosítani az itt élőknek? (A megkérdezettek 23,9%-a lát lehetőséget a falusi idegenforgalomban, 2,8%-uk adna ki szobát vagy házat. 9,9% ill. 11,3% gondolja úgy, hogy a jövőben szobát ill. házat fog kiadni a turistáknak.) Az itt élők 59,2%-a gondolja úgy, hogy a látványosan megnövekedett idegenforgalom a táj és a környezet szépsége, a nyugalom, csendesség miatt következett be. Ez a táj, mely egykor a sárosi hegyek hasonlósága folytán vonzotta, s az erdők révén megélhetést nyújtott a betelepülő ruszinoknak. Később elzártágot nyújtó környezete megőrizte a nyelvet, kultúrát, s a közösséget. Ez a táj újra lehetőségeket tartogat, melyet erősíthet az itt élő görög katolikus ruszinok nyelve, kultúrája, élő népszokásai. Hihetetlen érték ez, melyért az itt élők erőn felül tesznek.

IRODALOM

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára 1. rész Pest, 244.

Kiss Gábor–Havassy Gábor–Barkó Orsolya

1999 Komlósikai „Telér” Tanösvény – Kirándulásvezető-füzet. Komlóska. 1–38.

Lexikon universorum... 1773

1920 Budapest, 8.

Tamás Edit

1992 Komlósokának, Magyarország egyetlen ruszin településének társadalom-földrajzi vizsgálata. Egyetemi szakdolgozat. Témavezető: *Dr. Süli-Zakar István*. KLTE Debrecen

1994 Dél-zempléni nemzetiségek a statisztikák tükrében. In: *Dimenziók*. Miskolc, 49–66.

1996 A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: *Katona Judit–Viga Gyula*. Miskolc, 267–284.

1997 Komlóska, egy élő ruszin település. In: *Русинский Жывот* Budapest, júl. 03. 1–2.

1998 Komlóska. Komlóska, 1–179.

1999 Komlóska – Zemplén gyöngyszeme – Перла Земплина – The Pearl of the Zemplén – Die perle des Zemplén-gebirges. Komlóska, 1–28.

2002 Komlóska – egy ruszin település a Zempléni-hegységben. In: *Szerencs és környéke*. Szerk.: *Frisnyák Sándor–Gál András*. Szerencs–Nyíregyháza, 279–286.

Udvari István

1992 Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza, 321.

Udvari István (szerk.)

1990 A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Társaság Füzetek. 3. Nyíregyháza, 92.

AZ UTOLSÓ ÓRA UTÁN – A GÖRÖMBÖLYI RUSZIN FOLKLÓR

TÓTH ARNOLD

Már a magyar népzene kutatás kezdeti korszakában (az európai etnográfiai érdeklődés más területeihez hasonlóan) testet öltött a huszonnegyedik óra, az utolsó pillanatok képzete, hiszen a gyűjtők a terepen rendre a „Bezzeg az én időmben!...” felkiáltásokkal, azaz olyan véleményekkel találkoztak, melyek szerint a pillanatnyi helyzet a letűnt, mesés aranykor állapotainak már csak halvány lenyomata lehet. A múltat már a múltban is hajlamos volt szépíteni a „szegény embernek a gyereke”. Mindezek nyomán hamar kialakult és széles körben elterjedt a nézet, mely szerint a folklór halálra van ítélve, sőt, tulajdonképpen az már egy letűnt kor attribútuma, és ha mégis, szemtől szemben szembesülünk valamely szeletével, az csakis a „velünk élő történelem”, az elveszett Éden (Pilinszky) panoptikumának furcsa helyzetéből adódhat. Mintha itt, Kelet-Közép-Európában a történelmünk velejárója lenne az egyes pillanatok meg-megmerevedése. Azóta közhelyszerűvé vált a hagyományok pusztulásának artikulálása, és a mai népzene kutatókra ennek nyomán illik ártatlanul rácsodálkozni, majd nagy, kerek, boci szemekkel feltenni a kérdést: „És még mindig van mit gyűjteni?” Van bizony.¹

Zsimni viter duje, mamo (Hideg szél fúj, édesanyám) címmel, „Az utolsó óra után – Görömbölyi ruszin folklór” alcímmel, a miskolci Ruszin Kisebbségi Önkormányzat kiadásában 2004-ben jelent meg az a CD hanglemez, amelynek első bemutatására 2005 januárjában került sor a miskolci Herman Ottó Múzeumban. Ezt 2005 áprilisában egy angol nyelvű bemutatás és a görömbölyi ruszin identitásról megtartott előadás követte Krakkóban, egy, a Jagelló Egyetemen rendezett nemzetközi néprajzos-antropológus konferencia keretében. Így a 2007. november 5–6-i miskolci nemzetiségi konferencia immár a harmadik alkalom, ahol a kiadvány méltatása és elemző bemutatása megtörténhetett.

A lemez 36 perc terjedelemben 45 folklóralkotást (egyházi éneket, népdalt és prózai illetve verses kispikái szöveget) tartalmaz; jellegét tekintve szerkesztett és publikált gyűjtés, terepen rögzített, dokumentatív célzatú hangzóanyag. A kiadvány létrejötte két szándék szerencsés és egyidejű találkozásának köszönhető. Egyrészt a Herman Ottó Múzeum néprajzi kutatásainak egyik terepe a város szélén elhelyezkedő, 1950 óta annak közigazgatásilag egy városrészét jelentő Görömböly. Az egykor ruszinok lakta település az 1990-es években erőteljesen érdeklődni kezdett saját múltja és történelme iránt. Ez az érdeklődés összekapcsolódott az egykori falu (jelenlegi városrész) őshonos és újabban betelepült lakosságának a közösségi önszerveződésre, a közművelődés fejlesztésére, a lokális identitás megerősítésére tett kezdeményezéseivel. A múltkeresés e jól kitapintható áramához kapcsolódva a korábbi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumigazgató, dr. Szabadfalvi József kezdett kutatómunkát az 1990-es évek második felében, hallgatók és néprajz szakos múzeumi gyakoronokok bevonásával. „Faluk a városban” címmel 1999-ben megírt monográfiája kéziratban maradt, majd halála után, 2002-ben a múzeum Néprajzi

---

¹ *Agócs G.*, 2008.

Adattárába került, görömbölyi gyűjtéseinek összes anyagával együtt. Ennek a munkának a folytatása, kiegészítése, és reménység szerint a monográfia megjelentetése múzeumunk tudományos céljai közé tartozik.²

Szabadfalvi József gyűjtése és a monográfia elkészült kézirata a jelenkutatás és a szociológia felé mutat. Nagy hangsúlyt fektet a huszadik század második felében lezajlott változásokra, a település faluból városrészé váló átalakulására, a több hullámban beköltöző idegenek identitástudatának formálódására, illetve a falu és Miskolc gazdasági, népesedési, művelődési kapcsolatrendszerére. Ugyanakkor Görömböly helytörténeti vonatkozásait, a település ruszin nemzetiségi jellegét és annak „hagyományos” néprajzi jelenségeit csak részben, bevezető jelleggel dolgozza fel, gyűjtései folklórananyagot pedig egyáltalán nem tartalmaznak. Ezért a tervezett folytatásban a hézagok kitöltése végett a ruszin nyelvű folklór került az érdeklődés homlokterébe.

A CD létrejöttének másik mozgatórugója a miskolci Ruszin Kisebbségi Önkormányzat volt. A görömbölyi ruszinok a rendszerváltozás óta számos alkalommal kerültek kapcsolatba más hazai kisebbségek képviselőivel, illetve a ruszinság szomszédos országokban élő közösségeivel. A különböző rendezvényeken, találkozókön látott hagyományörző énekegyüttesek és táncsoportok műsorai, és az általuk készített, árusított hangfelvételek inspirálták a görömbölyieket arra, hogy igyekezzenek rögzíteni és dokumentálni a saját anyanyelvű folklórukat. E kétféle szándék találkozásának eredményeként valósult meg 2004-ben az a gyűjtés, amelynek során felkerestük a ruszin nyelvet még többé-kevésbé beszélő legidősebb generáció tagjait, rögzítve a valamikori ruszin énekes és szöveges folklór emlékezetben megmaradt reliktumait. A többórányi hangfelvétel letisztázása, megvágása, szerkesztése után a kisebbségi önkormányzat gondozásában látott napvilágot az anyag, CD és magnókazetta formájában.

A címválasztás szándékosan utal arra a metaforára, amely a tudományszak önállóodásának kezdetei óta jelen van az etnográfiai és folklorisztikai gondolkodásban. Az „utolsó óra,” vagy „huszonnegyedik óra” mítosza lényegében a néprajztudomány történeti időszemléletét és kutatás-módszertani alapelveit is a kezdetek óta meghatározta, sőt számos esetben meghatározza ma is. Közkeletű vélekedés szerint az „etnográfiai jelen” a még élő legidősebb generáció emlékezetének megszólaltatásával elérhető időtartományt jelenti, tehát napjainkban a hagyományos interjú módszerével elérhető adatok alsó időhatára az 1930-as, 1940-es éveknél húzódik. Ebben a paradigmában a „huszonnegyedik óra” egy állandóan jelen lévő tényező, hiszen a mindenkori legidősebbek tudásának megismeréséhez valóban folyamatosan az utolsó órában vagyunk. A címben szereplő metafora már a huszadik század elején, a népzenei gyűjtések megindulásakor felbukkant, és maga Kodály Zoltán is a „huszonnegyedik óra” szorításában érzekelte saját tevékenységét az 1910-es években. Az 1960-as, 1970-es években, az addig viszonylag egységes műveltségű falusi parasztság kultúrájának gyökeres átalakulásakor a kifejezés használata a tudományszak szóhasználatában és a társadalmi közbeszédben egyaránt felerősödött.³

---

2 Ehhez kapcsolódóan a néprajzi gyűjtemény törzsanyagában található 26 darabos, Görömbölyön gyűjtött tárgyi kollekciónak is kiegészítésre került. 2001-ben Dulai Andrásról 8 db pásztorművészeti tárgyat, 2004-ben pedig Kurilla József gazdaember hagyatékából 36 db textiliát vásárolt a múzeum. 2006-ban pedig egy komplex család-történeti, hadtörténeti, irodalomtörténeti, folklorisztikai kutatás keretében dolgozták fel a múzeum munkatársai Marsalkó Mihály görömbölyi illetőségű őrmester, később hadifogoly kéziratos naplóját. Lásd ehhez *Békési G. – Tóth A.*, 2006. 558–571., illetve a Herman Ottó Múzeum Évkönyve 2006. évi XLV. kötetének további vonatkozó tanulmányait.

3 *Kósa L.*, 2001. 242.

Legutóbb pedig e metafora címszerepbe helyezésével, 1997–2001 között a Fonó Budai Zeneház és a Hagyományok Háza közös projektjeként valósult meg az „Utolsó óra” program, melynek során a még hagyományos módon (is) játszó erdélyi és felvidéki zenekarokat utaztatták Budapestre, és készítették velük hangfelvételt és lemezsorozatot.⁴

Ebben a kontextusban a 2004-es görömbölyi gyűjtés már nem az utolsó órában, hanem az után készült. Az adatközlők visszaemlékezései szerint az 1980-as évekkel zárult az a korszak, amelyben a helyi ruszin nyelvjárási és folklórányagot még a maga teljességében össze lehetett volna gyűjteni. (Az én véleményem szerint – hadd utaljak itt a tanulmány elejére illesztett mottóra – már akkor is a gyűjtött anyag töredékességén, hiányosságain, felszínességén kesergett volna a gyűjtő.) A lemezen hallható hét adatközlő közül ma már csak hárman élnek. Rajtuk kívül nincs olyan ember Görömbölyön, aki beszélné a ruszin nyelvet vagy tudná a lemezen hallható folklórszövegeket, népdalokat, egyházi énekeket. A 2004-ben elvégzett gyűjtés befejezésekor kiderült, hogy a rögzített anyag nem lesz elegendő a Kisebbségi Önkormányzat céljainak megfelelő, hallgatható minőségű és kellő hosszúságú zenei CD elkészítéséhez. Ezért Zsiros Mironhoz fordultunk, aki rendelkezésünkre bocsátotta 1987-es görömbölyi, mindaddig publikálatlan gyűjtésének magnókazettáit.⁵ Ezek digitalizálásával egészítettük ki a magunk gyűjtését; és ennek köszönhetően az 1980-as évek még viszonylag egységes nyelvjárása, az akkor még élő adatközlők tudása is megjelenik a felvételen. Az 1987-ben és a 2004-ben rögzített anyag vegyesen, az alább ismertetésre kerülő tematikai-műfaji csoportosításnak megfelelő sorrendben került fel a lemezre. Így a hangfelvétel időhatárai az „utolsó órától”, a nyolcvanas évektől az „utolsó óra utánig”, azaz napjainkig egyfajta történetiséget is megjelenítenek a ruszin kisebbség asszimilációját illetően.

Ebben a közleményben nincs hely és mód arra, hogy a település történetét részletesen bemutassuk. Ezért csak a legfontosabb sarokpontokat emeljük ki az eseménytörténetből, és figyelmünket a ruszin lakosság betelepülésére, vallási életére, fokozatos asszimilációjára irányítjuk. Görömböly Miskolctól öt-hat kilométerre délre, a Bükk hegység lábainál, eredetileg a Hejő-patak völgyének egy kelet–nyugati irányú felső szakaszába települt. A Hejő-patak egyik ága a szomszédos Tapolcán (korábban Görömböly-Tapolca, 1945-től Miskolc-Tapolca), másik, Görömböly-patakknak is nevezett ága a falutól délnyugatra ered. A község határa összeér a bükkaljai erdőkkel. Fontos ásványi kincse az agyag, amelyre már a 18. században téglaház települt, majd 1890-től a Miskolci Göztéglagyár görömbölyi gyáregysége nyitotta meg kapuit. Szántóföldje szűkös és rossz minőségű; jelentős volt azonban a szőlő- és borkultúra. Ennek emlékét őrzi a *Debri* és az *Ág-hegy* több száz pincéje. Jelentős pásztorkodó állattenyésztés a faluban nem alakult ki, bár határában az 1940-es évekig uradalmi juhászat működött. A parasztok állatállományának nagy része a fogatolás céljait szolgálta. Miskolc fejlődésével és ipari központtá alakulásával a 19. század második felétől sajátos szerep jutott a környező falvaknak: azok lettek a város pia-

---

4 A programot a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és a Néprajzi Múzeum is támogatta. Erről bevezető jellegű információkat közöl Pávai István. A program honlapján nyilvános adatbázisban visszakereshető az erdélyi felvételek feldolgozott anyaga. lásd <http://www.fono.hu/utolsoora/index.html> (utolsó letöltés: 2008. október 28.).

5 Zsiros Miron a bács-szerémi ruszinok lapjában, a *Ruszke szlovo* (Ruszin Szó) című újságban jelentette meg 1987-es és 1988-as észak-magyarországi gyűjtéseinek beszámolóit. Ezeket rendezte később sajtó alá és adta *Élő Felföld* I. címmel 1996-ban. Görömbölyi anyagából hat szöveget közöl, melyek közül öt a CD-re is felkerült. Lásd Zsiros M. 1996. 52–60.

cának zöldség-, gyümölcs- és tejtermék ellátói. A batyuzó-piacozó, fuvarozó kapcsolatok Miskolccal a 19. század végétől Görömböly esetében is nagy jelentőségűek lettek.⁶

A falu középkori története a szomszédos Tapolcához kapcsolódik, miután Görömböly a feltehetően 1150 körül alapított tapolcai apátság birtoka, jobbágyfalva volt. A tapolcai apátság első írásos említései a Váradi Regestrumban olvashatók, 1219-ből, majd 1221-ből. A tatárjárás alatt a falu is, és az apátság is elpusztult. A 14. században Tapolcát és Görömbölyt előbb a Széchy család, majd Nagy Lajos király birtokában találjuk. Ebből a korszakból, Luxemburgi Zsigmond uralkodásának idejéből való a település első két írásos említése: 1393-ban és 1409-ben egyaránt *Gurumbol* formában szerepel a forrásokban. A török hódoltság másfél százada alatt többször is gazdát cserélt: 1529-ben Szapolyai Jánosé volt, aztán a szendrői vár birtokaihoz csatolták. 1659-ben Wesselényi Ferenc nádor volt birtokban, majd 1672-ben ismét visszaszállt a királyra. A 17. században egy ideig a Rákócziak tulajdonában is volt.

A 16–17. század nemcsak a birtoklástörténetben, de a falu életében is zűrzavaros, pusztulásokkal teli időszak. Először 1544-ben dúlták fel a török hadak, majd 1555-ben és 1564-ben pestisjárvány szedte áldozatait. Egy 1582-es adólajstrom szerint Görömböly és Tapolca volt a környék két legkisebb lakosságszámú települése. 1596-ban, a mezőkeresztesi csata utáni háborús eseményekben valószínűleg teljesen el is néptelenedett. A tapolcai apátság épületei elpusztultak, az apáti cím az egeri érsekségre szállt. Eger eleste után azonban az érsekség is elmenekült, és az egyházi felügyelet formálissá vált. 1616-ban Miskolcra és környékére a lakosság az adófizetés elől nagy számban megszökött. 1679-ben ismét pestisjárvány ütötte fel a fejét. Az 1685-ös összeírás szerint Görömbölyön mindössze öt házban laktak. 1710–11-ben újabb pestisjárvány sújtotta Miskolc környékét; a falu ekkor ismét elnéptelenedett.⁷

A török kiűzése és a kuruc szabadságharcok után, az ország 18. századi gazdasági-demográfiai reorganizációja során éledt újjá Görömböly is. Az 1710–11-es pestisjárvány után a földesúr, gróf Althan Mihály tapolcai apát 20 görög katolikus vallású, ruszin földművest telepített a faluba. Az 1746-os egeri Canonica Visitatio szerint már 97 ruszin felnőttből és 36 gyermekből állt a görög katolikus egyházközség. Rajtuk kívül 22 római katolikus személy és egy református házaspár lakott Görömbölyön. 1769-re a lakosság megnövekszik: 388 görög katolikus és 180 római katolikus lakta a falut.⁸ A népességszám alakulásának figyelembevételével feltehető, hogy a 18. századi, több hullámban történő betelepítés feltehetően még a 19. század első felében is folytatódott.⁹

---

6 *Szabadfalvi J.*, 1999. 8–10.

7 *Szabadfalvi J.*, 1999. 11–14.

8 *Baán I.*, 1997. 146–155.

9 Ebben az adatsorban csak a görög katolikus lakosság számát tüntettem fel, mivel a ruszin nemzetiség ehhez a felekezethez köthető. A község a 16–17. században reformált, templomát az 1595-ös összeírás reformátusok használatában találta. Önálló egyházközségként először 1612-ben említik. Az elnéptelenedés és a pestisjárványok következtében az eredeti lakosság eltűnt, 1746-ban már mindössze két református volt a faluban. A görög katolikusok mellett kisebb számban római katolikusok betelepülése is dokumentálható a 18. század folyamán, 1772-től önálló plébániával, 1785-től saját kőtemplommal.

Év	Görög katolikusok száma
1710–11 után	20
1746	133
1769	388
1792	544
1806	665
1825	831
1851	850
1863	1020

A tapolcai apátságot – és vele együtt a birtokát képező Görömbölyt is – Mária Terézia 1776-ban az egeri érsekségtől elvette, és a szervezetileg akkortájt megerősített munkácsi görög katolikus püspökségnek adományozta.¹⁰ Így a faluban többséget alkotó görög katolikus ruszinoknak nemcsak egyházi joghatósága, de földesura is lett a mindenkori munkácsi püspök. Kiemelkedő jelentőségű e korszakban Bacsinszky András (1732–1809) püspök személye, aki megakadályozta a görömbölyiek délre történő továbbtelepítését és elvándorlását.¹¹ Halála után felvetődött a bécsi udvarnál a hatalmas területet felölelő munkácsi egyházmegye felosztása. Erre 1818-ban került sor, így a falu egyházi felügyeletét 1821-től az eperjesi egyházmegye látta el. 1912 óta a görömbölyi görög katolikus hívek a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoznak.

A görög katolikusok első templomáról 1712-ből vannak adatok. Ez egy zsindelellyel fedett, három kis tornyú fatemplom volt, melyet 1734-ben újjáépítettek. Az első kőtemplomot Bacsinszky András kegyurasága idején, 1795-ben emelték. Ez azonban 1834 őszén az érmelléki földrengés Kassáig ható utóregéseinek következtében megrongálódott, életveszélyessé vált és le kellett bontani. Ezt követően harminc évig a római katolikusok templomát használták, mígnem 1868-ban felszentelték a ma is álló görög katolikus templomot.¹²

Az 1860-as évektől a 20. század első évtizedéig stagnált a népesség növekedése. Újabb betelepülési hullám az 1920-as, 1930-as években indult meg, ez azonban már a régió iparosodásának és Tapolca üdülőteleppé fejlődésének volt köszönhető. Az ekkor betelepült lakosok zömmel római katolikus vagy református magyarok voltak, és létszámukkal megváltoztatták Görömböly 18–19. században kialakult etnikai és felekezeti viszonyait. A lakosság száma 2500 fő körülire emelkedett, ezen belül a görög katolikusok aránya az 1850 körüli 87%-ról 1930-ra 48%-ra csökkent.¹³ Új településrészek nyíltak, a korábbi szántók és legelők helyén új utcásorok létesültek. Ez a folyamat a városhoz csatolás utáni időszakban is folytatódott; sőt a kertvárosi életforma egyre szélesebb körű térhódításával az 1990-es évektől felerősödött. A gyűjtés idején, 2004-ben a lakosság száma már bőven meghaladta az ötezer főt.

Az ismertetett statisztikai adatokból és az egyházlátogatási jegyzőkönyvek anyagából primer módon nem derül ki, hogy az egyes felekezetekhez tartozó népesség valójában

¹⁰ Pirigyi I., 1990. II. 60.

¹¹ Szunyog Szilvia: Vallási ünnepek, az ünnepekhez kapcsolódó szokások lakóhelyemen, Görömbölyön. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára HOM NA 6355. 27.

¹² Szabadfalvi J., 1999. 15.

¹³ Az adatok forrása: Szabadfalvi J., 1999. 30.

milyen etnikumhoz tartozik és milyen nyelvet beszél. Jellemző példa, hogy az 1910-es népszámlálási adatokban 6 fő vallja magát tót nemzetiségűnek, 1920-ban 3 fő, 1930-ban 19 fő, majd 1938/39-ben 939 fő. Ez a számsor nyilván a kor jellemző politikai tendenciái miatt alakult így. Érdekes összevetnünk ezt az adatot a görög katolikusok 1938/39-ben regisztrált 1387 fős számával: úgy gondoljuk, hogy Görömböly történetében a görög katolikus felekezethez tartozás nagy eséllyel a ruszin nemzetiséghez való tartozást is jelentette. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy szláv ajkú lakosságot kell feltételeznünk a 18–19. században folyamatosan és egyre növekvő létszámban kimutatható római katolikus felekezet mögött is. Az 1829-es *Canonica Visitatio* 238 római katolikust említ, és hozzáteszi, hogy „vallásukat jobbra csak rossz időben gyakorolják.” A tótul beszélő hívek és a cip-szer származású, tótul is alig tudó plébános, Spachk György között a magyar lett a közvetítő nyelv, amit a hívek is többé-kevésbé értettek.¹⁴ Feltehető, hogy a görög katolikus ruszinok mellett kisebb számban római katolikus szlovákok is települtek Görömbölyre, akik nyelvileg a többséget alkotó ruszinokhoz vagy a környező települések magyarságához asszimilálódtak. A felekezeti kettősséghez feltehetően párosuló etnikai kettősségre utalhat Bél Mátyás leírása már 1730-ból is: „Görömböly Miskolc mezővárosa mögött déli irányban, szőlőtermő és erdővel borított dombok között fekszik, egy kies völgyben, melyben egy, Hejőbe szakadó kis patakocska fut végig. A tapolcai apátság uradalmához tartozik, most a váci püspök a földesura. *Szlávok és ruténok* lakják. Híres és nemes bor terem itt. Vannak erdői és termékeny legelői is, szántóföldje azonban kevés és szűkös.”¹⁵

Görömböly szláv nyelvét a mindeddig egyetlen nyelvészeti kutatás, Szőke Lajos 1987-ben írt tanulmánya ugyanakkor a szlovák nyelv egy változatának tekinti. Bevezetőjében az észak-magyarországi szláv nyelvjárásokra vonatkozóan alaptézisként megfogalmazza: „A XVIII. sz. elején ide települő szlávok az északi megyékből, a Kárpátok különböző településeiből jöttek, s így egy közösségen belül több szlovák dialektus, de szlovák-ukrán (rutén) dialektusok is keveredtek, kiegyenlítődtek. Az így kialakult tájszólások, átmeneti nyelvek sajátosságai annyira jellemzőek az adott területre, hogy sem Szlovákia, sem Ukrajna nyelvatlásán vele azonos nem található (de hasonló igen).” Görömbölyi kutatásainak eredményét a következőképpen összegzi: „A Sajó völgyének falvai, a zempléni települések [...] kelet-szlávok nyelvjárást beszélnek. [...] Meg kell jegyezni viszont, hogy mind a kelet-szlávok, mind a kárpátukrán nyelvjárások sok, egymással kölcsönös vonást tartalmaznak, amelyek már jóval a XVIII. század (a betelepülés) előtt kialakultak. A magyarországi ukrán-szláv vegyes lakosságú települések Észak-Magyarországon mind elszlovákosodtak, több-kevesebb jellegzetességet megőrizve a mai dialektus egykori alapjaiból. [...] A görömbölyiek tudatában még most is élénken él származásuk, magukat rusznyákoknak vallják. Sajnálatos, hogy e dialektus korábbi állapotáról nem maradt fenn írásos emlék. Jelenlegi elemzés alapján a bükki szlovák települések közül Hámor és Ómassa nyelvjárása áll hozzá legközelebb.”¹⁶ Ez alapján a fentebb feltételezett 18. századi ruszin–szlovák viszony megfordul: a többségi görög katolikus ruszinok asszimilálódtak nyelvileg a kisebbségi római katolikus szlovákokhoz; ha ugyan a hétköznapi nyelvhasználat szintjén lehetséges egyáltalán a közös gyökerű kelet-szlávok és a kelet-szlovákiai ruszin dialektusok megkülönböztetése. Azt sem állíthatjuk biztosan,

---

14 Szabadfalvi J., 1999. 19.

15 Idézi Szabadfalvi J., 1999. 8.

16 Szőke L. 1987. 3–60.

hogy a görömbölyi ruszinok, *rusznyákok* vonatkozásában elfogadhatjuk a Szöke Lajos által sorolt *ukrán, szlovák–ukrán vagy kárpátukrán* etnonimeket.¹⁷

A görömbölyiek számára ez a fajta nyelvészeti különbségtétel soha nem volt érzékelhető. Két és fél évszázadon keresztül *tótnak* nevezték saját *nyelvüket*, ugyanakkor saját *nemzetiségük* meghatározásában kitapintható egyfajta bizonytalanság. Azt gyakran említik ma is, hogy *tótul beszélünk*, vagy az *öregekkel csak tótul beszélünk*. Az, hogy *tótok vagyunk*, vagy hogy *anyanyelvünk*, soha nem volt jellemző a mindennapi beszédben. Ennek is betudható, hogy a 20. századi népszámlálások alkalmával (a már említett egy kivételével) rendre magyaroknak vallották magukat, illetve magyarként regisztrálták őket az összeírók. Érzékelték viszont a hasonlóságokat és a különbségeket a környező, szintén szlávok lakta településekhez képest. „Mi nem pontosan úgy beszélünk, mint más tót falvak, mint például a bükki hutások és a besenyeiek. A hutaiak azt mondják a krumplira, hogy *gruja*, nálunk ez *krempli*, náluk *puliszka*, nálunk viszont *zsámiska*. Ők azt mondják, *igyeme do kosztel*, mi úgy mondjuk, *idzeme do cerkvi* (templomba megyünk)”.¹⁸ Ezzel egybevágna a következő megállapítások a bükki szlovákokról: „azok is tótok, de az *nye nasa fajta* (nem a mi fajtánk); vagy „a hutási tótok a görömbölyi tótokat nem értették meg. Tudom, mert rendszeresen jártak meszesek Görömbölyre, és a miskolci piacon is rendszeresen találkoztak.”¹⁹ Ugyanakkor olyan vélekedés is élt a faluban, hogy a görömbölyiek pontosan ugyanúgy beszéltek, mint a répáshutai szlovákok. Különbséget tudtak tenni nemcsak a bükki szlovákokkal, de más ruszin csoportokkal szemben is. „Tudom, hogy nem tótok vagyunk, de úgy mondjuk, (őseink) tótul beszéltek. Nem voltak olyan sokan, mint Mogyoróskán vagy Múcsonyban, nem alakult ki nemzetiségi kultúra úgy, mint ott.”²⁰

Az önelnevezésben, a tót, ruszin, rusznyák etnonimek használatában a fordulat az 1990-es évektől kezdődően állt be, értelmiségi hatásra. Az addig bizonytalan *tót, rusznyák* etnonimek helyett Horváth György görög katolikus esperes-paróchus és a görömbölyi illetőségű Kárpáti László muzeológus ösztönzésére a *ruszin* önelnevezést kezdték következetesen alkalmazni. „Tetszik tudni, mi nem szlovákok vagyunk, hanem ruszinok. Az esperes úr is mindig azt prédikálja, hogy Bacsinszky püspök úr segítségével települtek le. Mert itt kipusztultak a népek.”²¹ Az esperes úr erről így vallott 1996-ban: „Magukat tótnak mondták, de a görömbölyiek ruténok, valahonnan a Keleti-Kárpátokból jöttek. A község népének etnikai tudata tulajdonképpen Kárpáti Lászlótól származik, de nekem is volt benne részem. A tudatosítást valahogy közös akarattal végeztük. Amikor megtudták, hogy ők ruténok, nagyon sokat jelentett nekik. Szót ejtettünk ezekről a templomban is, de más fórumokon is.”²² A tudatosítás fontos állomása volt a feltételezhető szülőháza meg-

17 Megjegyzem, hogy a 2005-ben Krakkóban megtartott előadásom nyelvészeti szempontból vitát váltott ki a jelen lévő szlovák szlavisták között. Abban megegyeztek, hogy – Szöke Lajos megállapításával egyezően – a CD-n hallható nyelvjárást kelet-szlovák és nem ukrán dialektusnak kell tekintenünk. Azt azonban vitatták, hogy tekinthető-e a görömbölyi szlávok ez alapján valóban ruszinnak; avagy görög katolikus szlovákok lennének? A diskurzus végül avval a demokratikus közmegegyezéssel zárult, hogy mindenki az, aminek vallja magát.

18 Adatközlő: Bodnár Mihályné, sz. 1916. Idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 35.

19 Adatközlő: Demjén István, sz. 1928. Idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 35.

20 Adatközlő: Szunyog Tiborné, sz. 1951. Idézi , 1999. 34.

21 Adatközlő: Bodnár Mihályné sz. 1916. Idézi , 1999. 35.

22 Adatközlő: Horváth György esperes-paróchus, idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 35.

látogatása, autóbuszos kirándulás a kelet-szlovákiai Svidník (Felsővízköz) városába.²³ A folyamat következménye, egyfajta lezárása is volt a Ruszin Kisebbségi Önkormányzat megalakulása. Ugyanakkor a ruszin tudat nem mindenkién vált az identitás szervesült részévé. 2004-es gyűjtésünk alkalmával a fiatalabb generáció tagjai gyakran figyelmeztették az idős asszonyokat, ha azok „elszólták” magukat: „Erzsike néni, ne tessék mondani, hogy *tótul*, tessék azt mondani, hogy *ruszinul!*”

A nyelvi asszimiláció folyamata, mely gyakorlatilag napjainkra véget ért, már a 19. század első felében megkezdődött. A kétnyelvűség kialakulására, majd a ruszin nyelv elvesztésére vonatkozóan az egyházi és az iskolatörténeti források szolgáltatnak értékelhető adatokat. 1746-ban a görög katolikusoknak már volt iskolájuk a faluban, kántortanítójuk nemcsak a gyermekeket, de a felnőtteket is oktatta a hit alapjaira nagyböjtben és vasárnaponként. Az 1769-es egyházlátogatási jegyzőkönyv is említést tesz az iskoláról, melynek épületét azokban az években emelték. ezért a kántortanító saját lakásában tanított. A munkácsi püspökség 1806. évi összeírása azonban népiskolát nem említ, csupán katekizáció (hitoktatás) meglétét dokumentálja. Az összeírás szerint a prédikáció nyelve ekkor kizárólag ruszin volt. Görömböly mint anyaegyház számos filiát is ellátott ebben az időben. Filiái közül Miskolcon, Mályiban, Hejőcsabán, Diósgyőrben, Kisgyőrben, Kistokajban és Sályban magyarul folyt a prédikáció, Hámorban, Óhután (Bükkszentlászló) és Újhután (Bükkszentkereszt) azonban ismét csak ruszinul.²⁴ Feltehető, hogy a bükki szlovák falvak és Görömböly nyelve között a 19. század elején nem lehetett nagy a különbség, ha ugyanazon a nyelven zajlott az egyházi szertartásban a prédikáció. Az is valószínű, hogy a Szőke Lajos által Hámorral és Ómassával megállapított nyelvi hasonlóság gyökerei a közös egyházi múltban (is) keresendők.

1829-ből már idéztük a római katolikus egyház jegyzőkönyvét, amely szerint a hívek *tótul* beszélnek, de magyarul is értenek, és így tudnak értekezni plébánosukkal. 1851-ben Fényes Elek geográfiai szótára a következőt írja erről: „Átalanfogva a lakosok magyarul és *tótul* beszélnek, de a *tót* nyelvhez nagyobb hajlammal viseltetnek.”²⁵ Részletes adatokat szolgáltat a nyelvre vonatkozóan az 1877-es *Canonica Visitatio*. E szerint a szentbeszéd „magyarul és szlávul, többnyire magyarul” hangzanak el a templomban. Az énekelt evangéliumot „mindig mondják a szláv szentbeszéd előtt is, az olvasás, az evangélium ószláv nyelven hangzik el, majd megismétlik magyarul.” A temetéseken „ószlávul van a beszéd, a temetési búcsúztatások leggyakrabban magyar nyelven végeztetnek.” Az énekek nyelve egyházi szláv: „Vasárnapon és ünnepnapon a megfelelő énekeket éneklik a Hlebdusevnyj című imakönyvből.”²⁶

Tanulságosak a kétnyelvűség szempontjából a görög katolikus iskola adatai. Az 1868-as Eötvös-féle népoktatási törvény meghagyta a felekezeti iskolák tanszabadságát, és kimondta, hogy „minden növendék anyanyelven nyerje az oktatást, amennyiben ez a községben divatozó nyelvek egyike.” Ehhez képest 1877-ben Görömbölyön gyakorlatilag egy kéttannyelvű iskolát találunk, holott a nemzetiségek oktatásügyének elmagya-

---

23 Nyilván nem véletlenül esett a „választás” erre a városra. Svidník a szlovákiai ruszinok szellemi központja, néprajzi múzeummal, skanzenel, a környék falvaiban régi fatemplomokkal, erős ortodox (!) egyházzal. Ez a látogatás sok görömbölyi etnikai identitását megerősítette.

24 *Udvari I.*, 1990. 100.

25 *Fényes E.*, 1851. II. 56–57.

26 *Canonica Visitatio* a görömbölyi plébániaegyházban... 1877. Latinból fordította *Gyulai Éva* a miskolc-görömbölyi görög katolikus egyház irattárában lévő eredeti alapján. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára, Szabadfalvi-hagyaték.

rosítását szolgáló első rendelkezés, az 1879: XVIII. törvény a magyar nyelv kötelező oktatásáról ekkor még meg sem született. Úgy tűnik, az iskola – élve a törvény adta szabad lehetőségekkel – a meglévő állapotokhoz, a kétnyelvűséghez igazította oktatási programját. „Fali olvasótábla van 14 nyomtatott és 12 írott magyarul, 16 nyomtatott és 8 írott ruszinul [...] A tanító kezében 8 könyv van, két ruszinul, hat magyarul, melyekből a tanító részint kifejtve, részint a táblára írva oktat.” Az iskolában oktatott tíz tantárgy közül egy a ruszin olvasás, amelyet falitáblák segítségével tanítanak. Az iskolából kikerült tanulók közül (30 fő) magyarul jól tud olvasni 16, és írni 14. Ruszinul jól tud olvasni 16, és írni egyik sem. Magyarul és ruszinul jól tud olvasni 16, olvasni és írni egyik sem.²⁷ A legtöbb elégtelen osztályzat az 1876/77-es tanévben ruszin olvasásból született.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az 1870-es évekre a görömbölyi ruszinok az asszimilációs folyamatban a kétnyelvűség állapotába jutottak, a magyar nyelv használatának egyre erősödő tendenciáival. 1806-ban még tisztán ruszinul folyik a prédikáció. 1829-ben már kétnyelvű a falu, de jobbára a tót nyelv járja. 1851-ben is a tót nyelv iránt van nagyobb hajlandóságuk. 1877-ben az egyházban már erősödik a magyar használata, pedig az iskolában van ruszin nyelvű oktatás. Jellemző, hogy a ruszin nyelvű olvasás még csak megy valahogy, de az írásbeliség már kiveszőfélben van az akkori legifjabb generációnál. Az 1877-es év végzős tanulóinak generációja már a huszadik század első évtizedeiben élte felnőtt- és időskorát. Fordulópontot jelentett az 1913-as esztendő, amikor Hucskó János esperes-paróchus halálával megszűnt az egyházi szláv liturgia Görömbölyön. Utóda, Orosz József vezette be a szertartások tisztán magyar nyelvű végzését.²⁸

Erre az időszakra nézve már visszaemlékezések is vannak az asszimiláció tekintetében. „A század első évtizedeiben az iskolai anyakönyvekben olvasható olyan bejegyzés, hogy *anyanyelve tót*. Az én nagyszüleim is ritkán beszéltek magyarul, inkább csak tótul.”²⁹ A nagyszülők–szülők–gyerekek generációs felosztása jellegzetesen visszatérő eleme a nyelvhasználatra történő visszaemlékezéseknek. Úgy tűnik, ennek mentén kell kialakítanunk a nyelvváltásnak azt a modelljét, amelyet egyébként más etnikai csoportok (pl. a moldvai csángó magyarok) kapcsán már többszörösen leírt és dokumentált a néprajztudomány és a nyelvészet.³⁰ Ezt a hármasságot szépen fogalmazza meg a következő visszaemlékezés: „A mai idős generáció tagjai, az 1910 és 1920 körül születettek még tudtak tótul beszélni. Az 1930-as években születettek már nem tudnak olyan jól, de megértenek még mindent. Ez a generáció a nagymamával még tótul beszélt, de gyerekeivel már jobbára magyarul.”³¹ Ugyanezt a generációs folyamatot jeleníti meg más szavakkal Szunyog Tiborné: „1951-ben születtem, én már csak megértettem mindent, de beszélni nem tudok olyan jól. Amikor gimnáziumba kerültem, az orosz nyelv tanulása nem jelentett nagy gondot, még a főiskolán is abból éltem. Így van ez minden görömbölyi gyermekkel. Azért jók oroszból, mert hallják a nagyszülőktől a tót szót.”³² Egy másik

---

27 Canonica Visitatio a görömbölyi plébániaegyházban... 1877. Latinból fordította Gyulai Éva a miskolc-görömbölyi görög katolikus egyház irattárában lévő eredeti alapján. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára, Szabadfalvi-hagyaték.

28 *Szunyog Szilvia*: Vallási ünnepek, az ünnepekhez kapcsolódó szokások lakóhelyemen, Görömbölyön. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattár HOM NA 6355. 9.

29 Adatközlő: Szunyog Tiborné, sz. 1951. Idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 34.

30 Az identitás és asszimiláció kérdéséhez lásd *Pávai I.*, 2005. 9–97. és *Halász P.*, 2002. 157–160.

31 Adatközlő: Bodnár Mihályné, sz. 1916. Idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 35.

32 Adatközlő: Szunyog Tiborné, sz. 1951. Idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 34.

visszaemlékezés a nyelvváltás időszakát egy kissé feljebb tolja, a két világháború közötti időszakban még a ruszin nyelv dominanciáját idézi fel. „Amikor a 30-as években elemis-ta voltam, akadt olyan gyerek, aki egyáltalán nem tudott magyarul, csak tótul beszélt. A két Kutasi gyerek egymás közt még katona korukban is tótul beszélt.”³³ A katonasággal kapcsolatban megjegyzendő, hogy több adat is szól a második világháborúban és az utána következő években a hadifogságban hasznosított nyelvtudásról. A görömbölyi katonák a fronton is és a fogságban is elboldogultak az oroszokkal. A kétnyelvűség egy másik formájára, a nyelvkeveredés jelenségére utal a következő történet. „A nagyszülők még szlovákul (!) beszéltek. Az a szólás járta, fele magyar, fele tót, mert így köszön: *adjon Isten, dobrú noc*. Az iskolában, ha leesett a kályhacsó, szalad Miklós: jaj, *pán* kántor tessék bejönni, mert leesett a *csirka*, nagy *dim* van – azaz, leesett a kályhacsó és nagy füst van. Hát az én gyermekkoromban még így beszéltek. Nagymamámnak még az imakönyve is ruszin volt.”³⁴

A nyelvváltás folyamata felgyorsult 1945 után. Az 1950-es, 1960-as években született generáció még esetleg érti a ruszin nyelvet, de beszélni már jellemzően nem tud. Az ő gyermekeik pedig legfeljebb hallomásból ismerik azoknak nagyszülőknek és dédszülőknek a nyelvét, akik közül az 1980-as években még viszonylag sokan éltek, és olykor egymás között beszéltek ruszinul. A nyelv továbbadásának feltételei a 20. század utolsó harmadától kezdődően megszűntek. Sem az iskola, sem az egyház, sem a család nem jelent többé nyelvi közeget, így napjainkban a még élő idősök az utolsó hírmondói Görömböly egykori szláv dialektusának. A 2004-ben megjelent CD adatközlői közül öten ahhoz a generációhoz tartoznak, akik az 1910–1930 közötti időszakban születtek, otthon a családban ruszinul beszéltek, és magyarul az iskolában kezdtek megtanulni. (Zsiros Miron 1987-ben velük készített többórányi hangfelvételt.) Ketten pedig egy későbbi generáció képviselői, akiknek a nyelvhasználatában már erősen jelentkezik a tudatos hagyományörzés attitűdje és az értékmentés szándéka. (Jellemző adalék, hogy mindketten tagjai a kisebbségi önkormányzat képviselő-testületének.) Mindezek ismeretében kijelenthető, hogy ez a hangzóanyag a nyelvvésztes és az asszimiláció utolsó fázisát dokumentálja.

Az egész gyűjtött anyag és a kiadott hanglemez jellemző vonása, hogy az énekek és a szövegek előadásmódja szinte minden esetben egyéni. Amikor próbáltuk az adatközlőket kettesével-hármasával közösen énekelteni, mindig kudarcot vallottak. Nem egyezett a szöveg, másképpen tudták a dallamot. Ez a fajta variálódás népdalok esetében még előfordulhat akár egy közösségen belül is, bár nem jellemző; az egyházi énekek esetében azonban teljességgel elképzelhetetlen. A magyar nyelvű dicsőítő himnusz, a *Velünk az Isten* kezdetű ének aztán közösen is jól ment első nekifutásra – mivel ezt mai napig is éneklük a templomban. A ruszin nyelvű szövegek és dallamok pedig már régen nem részei a közösségi kultúrának, egyfajta passzívan lappangó egyéni tudás elemei csupán.

A lemez első tizennyolc sávja, mely vallási folklórt tartalmaz, a teljes hanganyag-nak mintegy 40 százalékát alkotja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a maradék 60 százaléknál gyerekmadal, világi ének, népdal, ballada és rövid történet majdnem mindegyike az 1987-es felvételekről származik. Ez azt jelenti, hogy a ruszin nyelvű folklór reliktumai ma alapvetően az egyházi liturgiához és az egyházi ünnepekhez kapcsolódnak, vagyis a görög katolikus felekezethez való tartozás még mindig erős bástyája Görömbölyön

33 Adatközlő: Demjén István, sz. 1928. Idézi *Szabadfalvi J.*, 1999. 35.

34 Kőszegi Jenő visszaemlékezése. Görömböly c. helyi lap 1995. évf. 5–6. sz. 5.

az etnikai identitásnak. A karácsonyi énekeket őrizte meg leginkább az emlékezet, ezek közül négyet tartalmaz a hangfelvétel. A közreadott vallási folklóranyag műfajok szerint több részre tagolódik. Legterjedelmesebb egységét az a 11 egyházi népének és liturgikus ének adja, amelyek Szent Miklós napjához, karácsonyhoz, húsvéthoz és a máriapócsi búcsújáráshoz kapcsolódnak. Ezeken kívül egy szöveges karácsonyi köszöntő és három archaikus népi imádság (íma a megholtakért, imádság Szent Dorottyához) hallható az első részben.

Az első, *O kto to Nyikolaja ljubit* (Ó, aki Szent Miklóst szereti) kezdetű Szent Miklós-ének dallama a *Dicsőség mennyben az Istennek* kezdetű, általánosan elterjedt, 1855-ből származó egyházi ének görög katolikus változata. Szövegét az egész keleti egyházban ismerik, magyarul Rakacán is énekelték valaha, napjainkban pedig része a miskolci görög katolikus általános iskolai énekoktatásnak. Az ének elkezdése után a szöveg nagy részét az énekes egy fénymásolt, a görömbölyi templomban terjesztett lapról nézte.

A *Vincsujem, vincsujem na to Bozse narodzene* (Köszöntöm, köszöntöm Jézus születését) kezdetű köszöntő karácsony viliájához kapcsolódott. December 24-én este a gazda ponyvában szalmát hozott a karácsonyi asztal alá, és ezzel a szöveggel lépett be a házba. A szalmát karácsony második napján vitték ki a kertbe elégetni.³⁵ Karácsony első és második napjának estéjén zajlott a kántálás szokása. Ennek ruszin éneke a *Paszli ovci pasztire* (A pásztorok legeltették a bárányokat) kezdetű szöveg. Két változata hallható a lemezen: az első az újabb gyűjtésből, a második, töredékesebb szövegű változat pedig az 1987-es gyűjtésből származik. Közel azonos szövegvariánsát közölte Petercsák Tivadar Filkeházáról.³⁶ Hasonlóképpen széles körben elterjedt dallam a *Kedi jaszna hvizda* (Mikor a fényes csillag) kezdetű ének. Újabb korú, kisambitusú melódia, szlovák változatait is nagy számban gyűjtötték. Magyarul Erdélyből és a Felföld egyes területeiről vannak variánsai, *Bókovács* vagy *Böcs kovács* elnevezéssel, *Elindult Mária* kezdetű, a szálláskeresést dramatizáló szöveggel. (Sütő András „Advent a Hargitán” című drámájának egyik színpadi feldolgozása révén a dallam az egyetemes magyar művelődéstörténetbe is bevonult.) Görömbölyön ez az egyik legismertebb ruszin karácsonyi ének; sokan tudják és éneklik olyanok is, akik a szövegből egy szót sem értenek. Az egyházi szertartások kétnyelvűségének emléke a *Gyivnaja novina* (Csodáknak csodája) kezdetű karácsonyi liturgikus ének, amely ruszinul és magyarul egyaránt elhangzik a felvételen.

Tematikailag a karácsonyi ünnepkörhöz tartozik még két olyan ének, melyeket dal-lamuk jellegzetességei miatt a gyermekdalok után soroltunk. A *Csedri vecsur* kezdetű szokásdal a vízkereszi *koledálás* (adománykérés) alkalmával hangzott el. Első, vallásos témájú, Istent dicsőítő része után a második részben az adománykérés tradicionális formája hangzik el. Hasonlóképpen adománygyűjtő jellegű az *Uz me jeli, uz me pili* kezdetű szokásdallam, amelyet a betlehemes játék végén adtak elő a szereplők. A karácsonyi ünnepkör folklórja mellett egy húsvéti, feltámadási ének (*Ked Krisztosz szpaszitel*), két máriapócsi búcsús ének (*Ucsuvizme novinu* és *U pocsanszkej cerkvi*) és a *Velünk az Isten* kezdetű, magyar nyelvű himnusz alkotja a lemez első egységét.

A második rész két gyermekdallal indul, mindkettő az ősi *mi-ré-dó-ré* dallamvázra épülő, Európa-szerte kimutatható gyermekdal-anyag variánsa. Az *Isla baba prac* kezdetű szöveg funkcionális szempontból és részben szövegszerűen is a magyar *Jár a baba jár*

---

35 Sasvári L., 1996. 45–46.

36 Petercsák T., 1985. 29–34.

megfelelője. A 25-ös számú ének a lemez egyik kuriózuma, szövegét tekintve talán legizgalmasabb darabja. *Za horami, za lyeszami* (A hegyeken túl, az erdőkön túl) kezdettel a *Halálra táncoltatott lány* jellegzetesen közép-európai balladájának egy helyi változata ez, mely a *Katonákkal útnak induló lány* balladatípussal kontaminálódva alakult ki a Görömbölyön énekelt formájában.³⁷ Dallama újabb keletű, tipikusan nyugati (németes) melódia; magyar vonatkozásban talán a *Hová mész te kis nyulacska* kezdetű gyermekdallal rokonítható.

A harmadik műfajcsoportot a népdalok alkotják, összesen 15 alkotás sorolható ebbe az igen tág kategóriába. Valójában ezek a lemez „leggyengébb láncszemei”, rendkívül töredékes, megkopott tudást tükröznek már az 1987-es felvételek is. A legtöbb dalt egy versszakkal énekelték az adatközlők. Noha tudjuk, hogy a népdalok terjedésének és variálódásának alapegysége a négysoros strofa,³⁸ mégis a hagyományos előadásmódban a népdalokat mindig több versszakkal énekelték. Úgy tűnik, hogy a ruszin nyelvű folklórból legelőször azok az elemek koptak el, amelyek sem az egyházi ünnepekhez, sem a templomi szertartásokhoz nem kötődtek; és amelyeknek magyar megfelelői (például a huszadik század tömegkultúrájának, a standardizálódó lakodalmi folklórnak, a városi divatokat követő zenekarok repertoárjának elemei) éppen ezért tömegesen hatottak a görömbölyiekre. Tanulságos ebből a szempontból a ruszin származású, tótul még kevésbé beszélő Marsalkó Mihály őrmester második világháborús harctéri és hadifogolytábori naplója. Ezt a szerző magyarul vezette, és lejegyzett bele 103 dalszöveget és szövegtöredéket. Közülük 38 tekinthető folklór eredetű alkotásnak (szerelmi dalok, katonadalok), a többi 65 operett-sláger, filmsláger, népszínmű-betétdal, kuplé, népies műdal (magyar nóta), illetve saját szerzésű költemény. Az 1940-es éveknek ez a műfaji keresztmetszete világosan megmutatja, hogy a 20. század közepén milyen dalkinccsel rendelkezett az átlag görömbölyi, és hogy milyen hatások alakították a ruszin folklórt a faluban.³⁹

Az ebben a csoportban közölt 15 dal mindegyike a 20. század populáris, folklorizálódott daltermésének ruszin változata, legtöbbjüknek megvan a magyar megfelelője is. (*Mala ja frajera – Megy a gőzös; Urezal szom – Elvágтам az ujjam; Trahavica – Lányok a legényt jól megbecsülijétek.*) Archaikusabb dallamú a 28–30. számon hallható, három közel azonos variáns, *Na tim jarocku* kezdetű szöveggel. A többi népdal az új stílushoz tartozik, melynek klasszikussá vált képviselője a címadó *Zsimni viter duje mamo* (Hideg szél fúj, édesanyám) szövegű dallam. Műzenei eredetű, kifejezetten mesterkéltné és modoros karakterű az *A ti Janku saljeni* kezdetű, *Rece-fice krinolinba* refrénnel énekelt dallam. A kétnyelvűség érdekes példája a *De jó volna, ha az erdön kislány volna a kerülő* szövegű dal, amelynek egyébként a közelmúlt iskolai gyermekfolklórában is megvan a párhuzama, *Megy a labda vándorútra* kezdettel. Ennek szöveges része magyarul, refrénje ruszinul szólal meg. Hasonló párhuzamokat a magyarországi nemzetiségek népdalanyagából bőséggel ismerünk.

Az utolsó műfaji csoportot azok a prózai és verses kispikái alkotások adják, amelyek egy-egy megtörtént tréfás vagy tanulságos esetet vagy szellemes bölcsességet mon-

37 Lásd ehhez *Kriza I.*, 1967.

38 *Katona I.*, 1975. 491–520.

39 *Békési G.–Tóth A.*, 2006. 563. Megjegyzendő, hogy eredetüktől függetlenül, a használat és a funkció szempontjából a nem népi eredetű, ismert vagy ismeretlen szerzőjű tömegkultúra-termékek és népies(kedő) műdalok is folklórnak tekinthetők, amennyiben egy adott közösségben kimutatható a használatuk és szóbeli vagy írásbeli terjedésük, variálódásuk.

danak el, nyelvileg sűrített formában, a folklór jellegű szövegszerveződés magas szintjén. Az öt kis mondóka mindegyikéhez kapcsolódik egy-egy magyar nyelvű, helyi anekdotával kiegészített szólásmagyarázat. Az egykor konkrét esethez kötődő, a közösség által ismert kontextusban megszületett és továbbhagyományozott mondókák ma már magyarázatra szorulnak, nyilván ezért fűztek az adatközlők mindegyikhez néhány mondatot, tulajdonképpen értelmező jellegű szabad fordítást.

A lemezen négy olyan párhuzamosság hallható, amikor ugyanazt a folklóralkotást az 1987-es és a 2004-es gyűjtésből egyaránt megjelenítettük. Ezek tanulsága mindekeleltől fonetikai jellegű: a nyelvjárás 17 év alatt megtörtént változásait dokumentálja. Nyelvészeti tanulmányok nélkül is hallható, hogy a 2004-ben rögzített anyag teljesen a magyar nyelv hangzóbázisából építkezik; a legfeltűnőbb különbség a korábbi nyílt „a” és nyílt „o” hangok zártabbá válása. Eltűnik az élő nyelv természetessége, és egy szertartásosan merev, lassan és pontosan előadott, újratanult nyelv hatását keltik az újabban rögzített énekek.

A gyűjtés és a lemezkiadás célja a dokumentáláson kívül az volt, hogy lehetőleg megteremtsük Görömbölyön egy ruszin nyelvű folklór revival lehetőségét. A dallamok lekottázása és a szövegek pontos lejegyzése, lefordítása azonban embert próbáló feladat, még képzett zenetanárok és gyakorlott szlavisták számára is. A Ruszin Kisebbségi Önkormányzat célja – amint azt a lemezborító belső oldalán is megfogalmazzuk – egy dalosfüzet kiadása, amelyben a dallamok kottái standard hangnemekre transzponálva, a szövegek cirill ortográfiával és hozzá magyar fonetikus átírással szerepelnének. Ez a munka elindult, majd félbeszakadt, és a füzet megjelenése azóta is várta magára. Csak remélni tudjuk, hogy a nem túl távoli jövőben elkészül, és támaszt nyújthat akár az iskolai énektanításban, a helytörténeti-honismereti oktatásban, a Görömbölyi Népdalkör munkájában, az egyházi éneklésben és a diákszínjátások betlehemes műsoraiban, a ruszin tradíciókat tisztelők számára.

IRODALOM

Agócs Gergely

2008 Zene az idők végezetéhez. A cikk internetes forrása: http://www.folkradio.hu/hirek/hir_show.php?id=3442 (utolsó letöltés 2008. október 27.)

Baán István

1997 Görög katolikusok Miskolcon és környékén a XVIII. században. In: *Dobrossy István* szerk.: Miskolc a millecentenárium évében I. Miskolc, 146–155.

Békési Gábor–Tóth Arnold

2006 „Hadifogoly vagyok, nem enged Amerika haza...” Marsalkó Mihály hadifogolynaplójának irodalmi és folklorisztikai vonatkozásai. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV. 558–571.

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára II. kötet. Pest (Reprint kiadás, Szeged, 1984.)

Halász Péter

- 2002 A moldvai magyarságtudatról. In: *Halász Péter: Bokrétába Kötögetem* vala. A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklor Intézet, Budapest, 157–160.

Katona Imre

- 1975 „Édesanyám rózsafája...” Egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai. *Ethnographia* LXXXVI. 492–520.

Kósa László

- 2001 A magyar néprajz tudománytörténete. (Második, javított, bővített kiadás.) Osiris Kiadó, Budapest

Kríza Ildikó

- 1967 A halálra táncoltatott lány. Egy magyar népballadacsoport vizsgálata. Budapest

Pávai István

- 2005 Magyar identitástudat Moldvában. In: *Pávai István: Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben*. Hagyományok Háza, Budapest, 9–97.

Petercsák Tivadar

- 1985 Népszokások Filkeházán. (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 16.) Debrecen

Pirigyi István

- 1990 A magyarországi görög katolikusok története I–II. kötet. Görög katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza

Sasvári László

- 1996 Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában. Etnikum kiadó, Budapest

Szabadfalvi József

- 1999 Görömböly. Falu a városban. Kézirat, Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára, Szabadfalvi-hagyaték (Itsz. n.)

Szőke Lajos

- 1987 Görömböly szlovák nyelvjárásának néhány sajátossága. Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei XVIII. VII (Orosz) Eger, 3–60.

Udvari István (szerk.)

- 1990 A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 3.) Nyíregyháza

Zsiros Miron

- 1996 Élő Felföld I. (Demográfiai-etnográfiai útleírás). Magyarországi Ruszinok Szervezete, Budapest

CIGÁNYÖSSZEÍRÁSOK STATISZTIKAI ELEMZÉSE AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓBAN

HAZAG ÁDÁM

A cigányság magyarországi megjelenésével kapcsolatban eltérő álláspontokat találhatunk a szakirodalomban. A 13. és 14. századból származó történeti források, illetve azon feltételezések, amelyek a cigány népcsoport hazánkban nagy számban való megjelenését feltételezik, véleményem szerint nem megalapozottak. A 14. században több környező országból ismerünk olyan forrásokat, amelyek a cigányság biztos jelenlétéről tanúskodnak,¹ ám Magyarországon ilyen jellegű források ebben az időben nem keletkeztek. Ami mégis ellentmond a fenti állításoknak azok az e korból származó település- illetve tulajdonnevek. E korszakban találkozhatunk már például Egyházas-Czigány nevű településsel (1377), melyről a későbbiekben azt tartották, hogy cigány lakosság alapította és kizárólag csak cigányok lakták, a település jelentőségét az is mutatja, hogy templommal is rendelkezett.² Azon biztos források alapján viszont, melyek a későbbiekben beszámolnak a cigányság életviteléről és szokásairól, nehezen feltételezhető egy letelepedett, egységes települést alkotó cigányközösség megléte. Ettől eltekintve nem kizárható, hogy kisebb csoportok már ebben az időben is megjelennek hazánkban, de nagyobb számban, mely felkelthette volna az ország tisztviselőinek, városi vezetőinek figyelmét nem képviseltek.

Az első biztos említés az új népcsoport magyarországi megjelenéséről a 15. századból származik, ekkor több városi iratban tesznek róluk említést. Brassó városának 1416. évi számadáskönyvében található azon bejegyzést, mely szerint ez évben a város élelemmel és pénzzel látta el „az egyiptomi Erasmus urat és 120 kísérijét”.³ A cigányság ez időben való betelepülésének bizonyítéka, hogy ez időt követően egyre szaporodnak a népcsoporttal kapcsolatos források. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy nagyon rövid idő alatt már nem csak Magyarországon emlékeznek meg róluk, hanem nyugatra lévő országokban is, ahol a 15. századig szintén nem történik róluk említés. Feltűnő a hirtelen és igen gyors térhódítás, hiszen pár év leforgása alatt megjelenésükről számolnak be a német tartományok, Franciaország, sőt Spanyolország forrásai is. Ennek oka valószínűleg egy igen elmés és előre kitervelt „taktika” volt, amelynek használatát jól nyomon lehet követni az egyes országok történelmi forrásaiban.

Már a brassói városkönyv bejegyzésében láthatjuk, hogy az újonnan érkező népcsoport zarándokokként jelennek meg, akik a város jóhiszeműségére alapozva kapnak élelmet és pénzt.⁴ Ezt a lehetőséget meglövelve Garai Miklós nádor ajánlatára Zsigmond, magyar király és német-római császár 1417-ben menlevelet ad egy cigánycsoport számára, majd 1423-ban ugyanezt teszi László vajda és cigányai esetében is.⁵ Ezen kiváltságukat,

1 *Sir Fraeser Angus*, 2000. 62–64.

2 *Mezey B.*, (szerk.) 1986. 6–7.

3 *Mezey B.*, (szerk.) 1986. 7.

4 Itt jegyezném meg, hogy a cigánysággal kapcsolatban sokszor jelenik meg az egyiptomi eredet, sőt sok hagyományuk, meséjük szól arról, hogy Jézus keresztyéhez készült szöveget cigány kovácsok készítették, ez készítteti őket a vezeklésre.

5 *Gyergyói S.*, (I. köt.), 1990. 13.

szabad mozgásukat kihasználva vándoroltak tovább, egyre-másra menleveleikre hivatkoznak, melyekből egyre több kerül elő, a források bizonyossága szerint ezek nagy része már hamisított másolat.

Meg kell jegyezni, hogy mind a magyarországi, mind a nyugati forrásokban a cigányság megjelenésével kapcsolatosan kezdetben nem találunk negatív beszámolókat. Az érintett országok kezdetben jóindulattal és segítőkészen fordulnak feléjük,⁶ több város forrásaiban jelenik meg olyan bejegyzés, hogy élelemmel, pénzzel, ideiglenes pihenőhelyek biztosításával járulnak hozzá ahhoz, hogy a cigányság, mint menlevelek is bizonyítják, zarándoki kötelességüket teljesíthessék. Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy egyes cigánycsoportok, másolják, illetve hamisítják a menleveleket, és egyre elszaporodó tolvajlásaik és csalásaik miatt a 15. század közepétől először elutasítóan, majd rendkívül agresszívan lépnek fel velük szemben.

Ebben az időszakban Magyarországról mint célországról nem beszélhetünk, egyértelműnek tűnik, hogy ekkor még csak mintegy átmeneti pihenőhelyként szolgál az ország, mely lehetőséget nyújt, hogy a kisebb-nagyobb cigány közösségek nyugati országokban telepedjenek le. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egyes csoportjaik nem telepedhettek meg hazánkban, ám ezen időszakban nemhogy negatív, hanem sokszor igencsak pozitív kicsengésű beszámolók maradtak fenn róluk.

1455-ben Hunyadi János engedélyével Barcsay Péter és Barcsay Tamás cigányokat telepít le karachi birtokán, melyet 1501-ben II. Ulászló király is megerősít. Mátyás király 1476-ban, majd 1487-ben ad ki privilégiumlevelet a sebesszéki cigányok részére, mindkét esetben a szebeni erődítésnél való munkálataikért és védelmében való esetleges részvételükért.⁷ II. Ulászló 1496-ban menlevéllel látja el Bolgár Tamás cigányvajdát és csapatát, akik a pécsi püspök számára készítettek puszkagolyókat és egyéb hadi szerszámokat.⁸

Több forrás árulkodik arról is, hogy a cigányok sokszor vállaltak el olyan szolgálatakat, melyek a népesség körében negatív felhanggal bírtak, ilyen volt a hóhér vagy a sintér foglalkozás, mely utóbbi felelt az elhullott állatok eltakarításáért és a település tisztán tartásáért is. Dózsa György megkínzását és halálát is cigány hóhérok munkájaként említik meg a feljegyzések,⁹ ezzel mintegy felmentve a nem cigány lakosságot a későbbiekben hőssé vált népvészér halálában való részvétel alól.

A nyugat-európai országoktól eltérően Magyarországon ebben a korszakban nem lépnek fel központilag a cigánysággal szemben, ennek több oka is lehetett. A 15–16. század fordulóján, a cigányság elterjedésével egy időben a nyugat-európai államok gazdasága hirtelen fellendülést mutatott, ezzel párhuzamosan megkezdődött a centralizált hatalom kiépítése. A polgárosodó társadalom nem tűrte meg az állandóan vándorló cigányság sajátos, életmódról és magántulajdonról való elképzeléseit. Intézkedéseikkel, ha megszüntetni nem is tudták a problémát, számukat sikerült annyira szabályozni,¹⁰ hogy a későbbiekben már nem jelentett kordában tartásuk annyi erőfeszítést, mint Közép- és Kelet-Európában. Magyarországon azonban a fenti folyamatok még vártak magukra, illetve a cigányság és a társadalom többi része között nem volt olyan nagy a szakadék, mint a nyugat-európai államok esetében.

---

6 Magyarország ahol menlevelet is szereznek.

7 Hegedűs S., 2000. 6–7.

8 Hegedűs S., 2000. 7.

9 Hegedűs S., 2000. 8.

10 Kitoloncolással, illetve azzal, hogy nem engedték belépni őket az országba.

A cigányság tömeges megjelenése a 16. században következett be, az egyre északabbra terjeszkedő Török Birodalom elől menekülve, vagy éppen velük együtt érkeztek csoportjaik Magyarországra. Ekkor vált a Magyar Királyság „csapdává” a cigányság számára, a nyugati országok már nem engedték be őket területeikre, ezért nagy részük mintegy megrekedt a Kárpát-medencében. A mohácsi vereség után három részre szakadt országban területenként eltérő módon élt a cigányság. A királyi Magyarország területén ebben az időben találkozunk először a cigányságot érintő városi rendeletekkel, illetve statútumokkal, melyek nem a teljes népességet érintették, hanem csak a városokat védték meg a vándorló csoportoktól. Sokszor találkozunk a cigánysággal, mint várak erősítésében részt vevő munkásokkal, ebben az időben keletkezik az első összeírás is, mely az ónodi várhoz tartozó cigányok neveit tartalmazza (1676 és 1681).

Az Erdélyi Fejedelemség területén találkozhatunk a legnagyobb számú cigány lakossággal, ennek kettős oka lehet, egyrészt kelet felől, ahol a cigányság szinte rabszolgasorban élt, igen nagy számban menekültek a fejedelemség területére, másfelől, ahogy a források is mutatják, itt fogadták el őket leginkább. Itt alakul ki és szilárdul meg a cigányság egyik hagyományosnak mondható, mégis speciális munkaterülete: az állam által irányított és felügyelt aranymosás. Erdélyben betöltött szerepüket jelzi, hogy Báthory Zsigmond három alkalommal is megerősítette a Mátyás király által kiadott privilégiumlevelet.

A hódoltsági területen élő cigányságról kevesebbet tudunk, de a fennmaradt fejadó-jegyzékekben található nevek itteni jelenlétükre utalnak. Legtöbben a szultáni hász-városokban éltek, legnagyobb számban a török által elfoglalt Budán. Itt a főleg kereskedelemmel foglalkozó cigányság száma olyan magas volt, hogy külön városrészt kaptak, mely egészen Buda visszafoglalásáig fennmaradt. Itt sem tapasztalhatjuk azonban tartós letelepedésüket, hisz feltűnően magas arányú a cigány családok cserélődése.¹¹ Az összeírásokból az is kiderül, hogy a cigány lakosság döntő része gyorsan alkalmazkodva áttér a mohamedán hitre, 1546-ban a Budán élő 56 cigány férfi háromnegyede keresztény, harminc év múlva számuk 90-re nő és szinte kivétel nélkül muszlimok.¹²

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése után, a betelepítések következtében újabb cigány csoportok érkeznek Magyarországra, ettől az időponttól beszélhetünk már a hatalom szervezett fellépéséről a cigánysággal szemben. III. Károly 1724-es pozsonyi rendeletével a cigányságot próbálta letelepedésre kényszeríteni. Rendeletének fő célja nem a társadalomba való beillesztésük volt, hanem az, hogy a birodalom örökös tartományait megvédje a vándorló csoportoktól. Elrendeli összeírásukat és a vándorlók összefogdosását, illetve esetükben arra kényszeríti őket, hogy földesurak alá adják magukat. A rendelet igen szigorú, sok esetben halálbüntetéssel sújtja mindazokat, akik nem tesznek eleget a rendeletben foglaltaknak. Ilyen összeírások maradtak fenn Nógrád megyéből, valamint egy 15 családot felölelő részlet a losonci járásból, mely tartalmazta azt is, hogy az érintettek melyik földesúr szolgálatába kívánnak állni.

A rendszeres és egységesebb cigány politika Mária Terézia uralkodásával veszi kezdetét, azonban első intézkedései még csak apja rendeleteit erősítik meg, melyben engedélyezi cigányok uradalmakon való letelepítését, valamint a kóborlók elűzését a földekről.¹³ Ezt követően szinte évente jelennek meg új rendeletek, ám ezek már az új

---

¹¹ Tóth P., 1994. 8.

¹² Fraeser Angus, *Sir*, 2000. 111.

¹³ Heiczinger J., 1978. 175–176.

szempontú cigánypolitikát képviselik. Az 1760-ban kelt rendelet kötelezi a hatóságokat már nem csak a cigányság letelepítésére, de az erkölcsös életre nevelésre, illetve a tudatlanságból való kiemelésükre is.¹⁴ Az 1761. december 10-én kelt rendelet döntően befolyásolja a cigányság életét, megerősítik az eddigi intézkedéseket, de egy sor új szabályozás is megjelenik.¹⁵ A cigányságot mesterségek gyakorlására szorítják, ezzel párhuzamosan kötelezik a céheket, hogy soraikba vegyék fel őket. Megtiltja a törvényhatóságok számára útlevelek kiadását részükre, ezzel akadályozva meg közlekedésüket az országon belül. A földesurak számára előírja, hogy a befogadott cigányok számára kötelesek házhelyet és földet biztosítani. A cigányság számára mégis talán az a rendelkezés jelentette a legnagyobb megrázkódtatást, mely eltiltotta tőlük a lovak tartását. A lótartás eltiltásának nyilvánvaló oka az volt, hogy ezzel is akadályozzák a gyors helyváltoztatást, valamint a lovakkal való kereskedést, melynek okán igencsak sok visszaélést, csalást követtek el. A legradikálisabb intézkedés azonban mégis a népcsoport nevének eltörlése és használatának büntetése volt. A cél bizonyára az lehetett, hogy a már igencsak negatív kicsengésű népvételt elvetve egy új, elfogadhatóbb hangzású névvel cserélje fel, azonban az „új magyar” és „új telepes” megnevezések sohasem terjedtek el. 1762-ben megerősíti eddigi intézkedéseit, kiegészítésként engedélyezi a cigányok besorozását a hadseregbe.¹⁶ Az asszimilációt szolgálta továbbá 1763. évi rendelete, melyben eltiltotta a cigányság „hagyományos” öltözködését,¹⁷ és ruházkozásban a jobbágyok viseletének követését írja elő, valamint megtiltja, hogy meztelenül járjanak.¹⁸ 1767-ben az eddigi intézkedések ellenőrzése érdekében Mária Terézia elrendeli a cigány lakosság összeírását, mely mellett eltörli a vajdai hivatalt, a törvénykezést a falubíró hatáskörébe rendeli, illetve a még vándorlók sátraiak, kunyhóinak lerombolását írja elő.¹⁹

Torna, Gömör illetve Szepes vármegye cigányösszeírásainak elemzése

A letelepedett cigányság összeírásának oka kézenfekvő, az összeírások voltak hivattak igazolni az új szemléletű politika érvényesülését, hatékonyságát, valamint ellenőrizte a rendeletek betartását. Ez elvezet az összeírások másik jelentős motivációjához is, amely a fejadó beszéde volt. Ilyen összeírások már az 1740-es években is készültek, de ezek csak a felnőtt férfiak, valamint fiúgyermekük adatait tartalmazzák. Ezek az összeírások a családi kereteket és pontosabb lélekszámot is megmutató 1768-as összeírásokkal összevetve adnak jó képet a cigányságról, ilyen munka készült Miskolc cigány lakosságával kapcsolatban.²⁰ Az összeírások elemzésekor azonban felmerülnek problémák, melyekért mindkét fél, azaz a cigányság és a hatóságok is részben felelőssé tehetőek. Egyfelől az összeírások csak a letelepedett cigány lakosságot érintették, a még mindig vándorló csoportokat nem írták össze, hiszen a rendelet értelmében erre nem is volt szükség. Másfelől az összeírások elkészítésének rendje igen szigorú volt, mindenhol ugyanazon kérdésekre

14 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 56.

15 Heiczinger J., 1978. 178–179.

16 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 60.

17 Tarka ruházatuk, főleg a nőknél igencsak hivalkodó volt.

18 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 62. Valószínűleg főleg a gyermekekre vonatkozott.

19 Mezey B., (szerk.), 1986. 84–85.

20 Tóth P., 1993.

kellott válaszolniuk az ezzel megbízottaknak, illetve alanyaiknak, a hiányos összeírásokat azonban nem fogadták el, ezért az eljáró hatóságok sokszor saját „elképzeléseikkel” töltötték ki a hiányt. Természetesen a cigányságnak sem állt érdekében, hogy minden esetben valóságos adatokkal szolgáljanak. Mária Terézia rendeleteit látva, tudjuk, hogy minden letelepedett cigány lakosnak munkával kellett rendelkeznie, valamint állandó lakóhellyel, ezért nem lehetünk biztosak az általuk szolgáltatott adatok bizonyosságában. Az is előfordult, hogy egyes csoportok éppen az összeírás előtt menekülnek más vármegyékbe.²¹ Újabb problémát jelent az ekkor Magyarországra bevándorló oláh cigánycsoportok jelenléte, hiszen mint új népcsoport még nem tudott beilleszkedni a társadalomba. A vándorlók nagy részét ebben az időben valószínűleg ők alkották. A 18. század második felének forrásait tekintve úgy vélhetnénk, hogy a cigányság nagy része továbbra is vándorló életmódot folytatott, hiszen a feljegyzések elsősorban őket említik meg.

Az összeírások elemzésének célja kettős, egyfelől megközelítő képet kaphatunk a 18. század magyarországi cigányságának számarányáról az érintett területeken, másfelől, mivel az összeírások nem csak pusztán számadatokat tartalmaznak, egyéb fontos statisztikai adatok megállapításához is segítséget nyújtanak. Az országos szintű felmérés a rendelet szerint egységes, így a későbbiekben könnyebben feldolgozható volt. Az összeírásban szereplő kérdések sorrendben: a megkérdezett vezetékneve, keresztnéve, életkora, foglalkozása, vallása. Ezt követően jegyezték fel a családra vonatkozó adatokat, mint feleség vezeték- illetve keresztnéve, gyermekeik keresztnéve, külön fiúk és lányoké, életkoruk, valamint azt, hogy mely településen lettek összeírva. Az elemzést ebben a sorrendben tartom fontosnak elvégezni, szem előtt tartva egy már korábban Pest megyével kapcsolatos összeírás elemzésének módszereit.²² Azonban kisebb eltérések itt is mutatkoznak, hiszen például Szepes vármegye összeírásában megtalálhatjuk, azt is, hogy a megkérdezett család mely földesúr, vagy birtok szolgálatában áll. Negatív eltéréseket is tapasztalhatunk, szintén Szepes vármegye II. járásában nem jegyezték fel a felnőttek életkorát, míg gyermekeikét hiánytalanul megtalálhatjuk.

Az említett elemzés kitér az előforduló vezetéknevek férfiakra és nőknél megjelenő gyakoriságára, melyből házasságra vonatkozóan von le érdekes következtetéseket. Az összeírások elemzésénél nem végeztem hasonló vizsgálatot, de a vezetéknevek egy-egy településen való gyakorisága rávilágít a cigányság hagyományos életmódjára. Ahogy mai példák is mutatják, a cigányok szerveződésének alapja a nagycsalád volt, ahol általában 2–3 generáció is együtt élt. Ez a nagycsalád a rokonsággal kiegészülve alkotott egy-egy akár több száz fős csoportot is, akik együtt vándoroltak. Érdekes lehet megvizsgálni azt, hogy mi maradt ebből a hagyományos nagycsaládi szerveződésből a letelepítések után. Ha egy-egy települést veszünk alapul megnézhetjük, hányféle vezetéknev fordul elő, ez alapján megállapítható, hogy az adott településen egy teljes nagycsalád telepedett-e le, vagy a cigány lakosság kisebb családi részekből tevődik-e össze. Az összeírások alapján nem mondhatjuk bizonyítottnak a településeken történő nagycsaládi megtelepedéseket, bár Gömör vármegyében Keszi településen élő négy családból három, illetve Alsó-Szuhában kizárólagosan öt családot számláló Szajkó család, valamint Torna vármegyében gyakran előforduló Ruszó, Ruszu családnév arra a következtetésre ad okot, hogy elmondhassuk, esetenként előfordulhatott egy-egy nagyobb rokoni közösség

---

²¹ Tóth P., 1994. 15.

²² Magyarországi cigányösszeírás a 18. században. 1992. 15–20.

egy helyre települése. A cigányság körében éppen úgy, mint ebben az időszakban más népcsoportoknál is jelentős volt az eredeti családnév elvesztése, illetve átalakulása. A cigányságnál is jól megfigyelhetők ezek a sajátosságok a vezetéknevek esetében. Sokszor láthatunk például foglalkozást jelölő neveket, mint Lakatos, Kolompár, Rézmíves, de negatív jelzőkkel is találkozhatunk, ilyen az Alsó Sajóban élő Tolvaj, a Kesziben élő Rongyos család, de olyan meghökkentő családnév is előfordul, mint a Lukovistyében található Halál család.

A keresztnévek vizsgálatával kapcsolatosan egyetlen érdekes momentumra bukkan-
tam, ez pedig az apa keresztnévének öröklődése a fiúgyermek körében. Sok családban a legidősebb fiúgyermek öröklő apja keresztnévét, de inkább jellemző, hogy csak a második, harmadik fiúgyermek. Ennek okára nem találtam magyarázatot, lehet valamilyen szokás, bár ilyenrel eddig nem találkoztam, esetleg a magas gyermekhalandóság miatt az elsőszülött megkapta ugyan apja keresztnévét, halála után már csak a soron következő fiúgyermek kaphatta meg azt.

A családi kapcsolatok feltérképezése is nehézségekbe ütközik, hiszen sok esetben nem hivatalos házasságokról van szó a cigányság esetében. A mai napig is élő hagyomány a cigányság körében a leányrablás, melynek sokszor nem része az egyházi, illetve hatósági eskü, a házasságot kizárólag a közösség szentesíti, ezeket a kapcsolatokat legtöbbször, ha gyermekük is volt, házasságnak minősítették. Másik probléma, hogy az összeírást végzők minden olyan férfit, aki külön háztartásban élt, külön családként jegyezték fel, attól függetlenül, mennyi idős.²³

Az összeírásokban megtalálhatjuk a családfő foglalkozását is, ennek elemzése ugyanakkor egy sor problémát vet fel. Mária Terézia rendeletei mint láthattuk hátrányosan érintették azokat a cigány családokat, ahol nem volt legalább egy munkával rendelkező személy, ezért érthető, hogy mindenképpen szerettek volna megnevezni valamilyen munkaterületet, melyben dolgoznak. Ez volt az érdeke az érintett településnek is, hisz szintén a rendelet kötelezte őket arra, hogy a cigány lakosságnak munkát adjanak, megélhetésüket biztosítsák. Ennek következménye az lett, hogy az összeírások adatai szerint egyes településeken kirívóan nagy számban találunk egyazon foglalkozást űző embereket. Bizonyosságot akkor nyerünk, amikor összehasonlítjuk egy-egy ilyen település egyazon szakmát folytató embereinek számát az összlakosság számával. Gömör vármegye esetében egy 1785-ből származó népszámlálási adatsor áll rendelkezésre, melynek alapján az összehasonlítás elvégezhető. Ennek bizonyítására leginkább a legelterjedtebb cigányság által űzött foglalkozás, a kovácmesterség ad lehetőséget. A kovácsolás egy adott felvásárló közösséget tud ellátni termékeivel, nem úgy, mint a például szintén hagyományos cigánymesterségnek számító zenélés. Ezek alapján több településen is kirívó számarányokat találunk, ilyen például Oláhpataka, Felső-Sajó vagy Szkáros, ahol 15–20 családra jut egy-egy kovács. Ha ezt kiegészítjük azzal, hogy valószínűleg az illető települések nem csak cigány kovácsokkal bírtak, akkor a számarány még kirívóbb. A foglalkozás felmérése egy másik problémát is felvet, mely talán megmagyarázhatja a fentieket. Szepes vármegye esetében egy járásban találkozhatunk új foglalkozási megnevezéssel, ez a *faber ferrarius*. Az előző elemzések alkalmával a *faber* megnevezést egyértelműen, mint kovácsot értékeltem, de ezen egy járásban található külön elnevezés az eredeti állás-

---

²³ Ilyen példa akad Gömör vármegyében, ahol Alsó-Szuhán a 13 éves Váradi Georgiust külön jegezték fel.

pont átgondolására adott okot. A *faber* elnevezés sokszor szerepel az egyértelműen kovácsmesterséget űzők megnevezéseként, azonban a valóságban csak kemény anyagokat megmunkáló embert jelent,²⁴ míg a valóságban a fémét feldolgozó, megmunkáló szakembert egyértelműen a *faber ferrarius* jelzi. Ez alapján sajnos egyetlen járás kivételével nem tudjuk biztosan megmondani, hogy mennyien foglalkoztak kézművességgel²⁵ és mennyien ténylegesen kovácsolással, vagy ehhez a szakmához kötődő munkálatokkal.

Ezeket a problémákat szem előtt tartva mégis fontos, hogy foglalkozzunk az összeírásokban szereplő adatokkal, hiszen nem csak az derül ki belőlük, hogy melyek voltak a cigányság körében előnyben részesített foglalkozások, hanem arra is lehetőség nyílik, hogy áttekintsük, hogy hagyományos foglalkozási területeiket milyen más szakmák foglalták el. Láthattuk, hogy a rendelkezések értelmében sok hagyományos foglalkozás tiltottá vált, ilyenek a lótarás, a jóslás, koldulás, ezek helyére új foglalkozások kerültek, melyek már a letelepedett életmódhoz illettek.

Összehasonlító táblázat, foglalkozási megoszlások a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Kézműves (faber)	55 fő – 57%	240 fő – 69%	125 fő – 73%
Kovács (faber ferrarius)			30 fő – 18%*
Lakatos	7 fő – 7%		
Borjúpásztor	2 fő – 2%	6 fő – 1%	
Napszámos	2 fő – 2%	3 fő	
Csordás	1 fő – 1%	2 fő	
Kereskedő	1 fő – 1%		
Lópásztor	1 fő – 1%	10 fő – 2%	
Rézműves		2 fő	
Pásztor		8 fő – 1%	
Muzsikus	28 fő – 28%	21 fő – 5%	9 fő – 5%
Libapásztor		1 fő	
Szolga		3 fő	
Marhapásztor		2 fő	
Asztalos		2 fő	
Ipari jellegű munkát végzők	62 fő – 64%	256 fő – 75%	155 fő – 91%
Mezőgazdasági jellegű munkát végzők	7 fő – 7%	38 fő – 11%	
Muzsikálásból élők	28 fő – 28%	32 fő – 8%	9 fő – 5%
Foglalkozása nem került feljegyzésre		30 fő – 8%	5 fő – 3%
Egyszerre több foglalkozást űznek		14 fő – 4%	1 fő

* Csak egyetlen járásban kerültek ily módon bejegyzésre.

²⁴ Kő, fém, fa, így lehet kőfaragó, kovács vagy asztalos, de a cigányság hagyományos foglalkozásai alapján drótos, teknővájó is.

²⁵ Faber

Ahogy a táblázatból is kitűnik, két hagyományosan cigány foglalkozás a legelterjedtebb. Elsőként a kézművességet említhetjük, melyről sajnálatos módon közelebbi meghatározást nem tudunk adni, hisz nem tudjuk, hogy a *faber* megnevezés valójában mit takar, de feltételezhetjük, hogy e meghatározás alá eshettek az asztalosok, drótosok, fazekasok, kőművesek, kosárfonók és természetesen a kovácsok is. Itt meg kell jegyezni, hogy a Mária Terézia által kiadott rendelet ellenére nem találtam nyomát annak, hogy bármelyik céhben cigány ember is helyett kapott volna, ezért inkább az valószínűsíthető, hogy ezeket a szakmákat egymás között átadva, a legalapvetőbb feladatokat végezve látták el. Ezt támasztják alá a források is, 1704-ben Czigány Palkó kapott pénz patkószögek veréséért, valamint más cigányok is, akik a városháza ajtajára csináltak sarokvasakat.²⁶ További adatokkal szolgál Miskolc város 1739-ben kelt árszabása, melyben a cigány kovácsok által készített árucikkek és azok árai kerültek feljegyzésre.²⁷ Az árszabásból kiderül, hogy a cigány kovácsok egyszerű, kiegészítő fémmunkákat végeztek, csoroszlyát, marokvasat, szögeket készítettek, illetve különbséget tettek a színvasból és „dirib-darab” vasból készült tárgyaik árai között.

Másodsorban a muzikusokat említhetjük, akik Torna vármegyében igen nagy számban vannak jelen. Mindkét foglalkozásnál elmondható, hogy olyan szakmákról van szó, amelyek egyáltalán nem feltételezik a letelepedett életmódot. Tudott, hogy a cigányfoglalkozások nagy részének szinte kötelező jellege volt az idényjellegű vándorlás, hiszen még a 20. század végén is ismertek voltak a faluról falura járó cigány drótosok, kovácsok, akik alkalmi lehetőséget keresve végezték munkájukat. A másik foglalkozási ág, a muzikálás pedig egyenesen megkövetelte a helyváltoztatást, hiszen általában nagyobb rendezvények és ünnepségek alkalmából hívtak cigányzenészeket a környező településekre.

Érdekes megnézni azt is, hogy milyen arányban találhatók a foglalkozások között mezőgazdasági, illetve ipari jellegű szakmák. Ha a táblázatra nézünk láthatjuk, hogy ott ipari jellegű foglalkozások szerepelnek döntő mértékben. Ennek oka a hagyományos cigány foglalkozási kör, melyben fontos szerepet játszottak e szakmák. Mezőgazdasággal életmódjuk miatt nemigen foglalkoztak, hiszen állandó helyváltoztatásuk nem tette ezt lehetővé. Ha megnézzük, hogy mégis milyen mezőgazdasági munkákat végeztek, azt láthatjuk, hogy leginkább pásztorkodással foglalkoztak, míg napszámosokat csak elvétve találunk köztük. Ennek oka az is lehetett, hogy a rendeletekkel ellentétben művelhető földet csak elvétve kaptak, ezért arra kényszerültek, hogy mások számára dolgozzanak a mezőgazdaságban.

Az összeírás adatait követve a második témakör a vallási megoszlás. Az ide vonatkozó adatok felvétele csak elvétve hiányos, ezért jó képet kaphatunk a cigányság vallási hovatartozásáról. A vallást érintő bejegyzéseknél látható, hogy a családfő vallását tekintették mérvadónak, ha voltak is eltérések, nem lehetett jellemző. Bódi Zsuzsa Pest megyét érintő elemzésében csak egyetlen ilyen példát talált.²⁸ A cigányság vallásgyakorlatára jellemző, hogy környezete vallását veszi fel, és gyorsan alkalmazkodik e területen a változásokhoz,²⁹ ezért amellett, hogy a cigányság vallási megoszlásáról képet kapunk, egyúttal az érintett terület nem cigány lakosságának vallási megoszlását is nyomon követhetjük.

26 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 1501/f. : Borsod Miskolc mezőváros-tanácsának iratai: Városgazdai számadások.

27 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/b. Fs. I. Fr. 64.: Borsod Közgylési iratok (Acta Politica).

28 Magyarországi cigány összeírás a 18. században. 1992. 16.

29 Példa erre a török által elfoglalt Buda cigány lakosságának vallására vonatkozó adat.

Vallási megoszlás a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Katolikus	53 fő – 67%	170 fő – 48%	152 fő – 96%
Református	27 fő – 33%	64 fő – 18%	2 fő – 1,5%
Kálvinista		103 fő – 29%	
Rutén			1 fő – 0,7%
Vallása nem került feljegyzésre		17 fő – 5%	3 fő – 2%

Az egyik legnehezebben értékelhető adatsort a cigány lakosság életkorának elemzése adja. Mint már említettem mind a felmérés alanyai, mind pedig az adatokat felvevők hibái miatt nem tekinthetjük egészen pontosnak az itt található feljegyzéseket. Egyfelől a cigányság időfogalma nem egyezett meg környezetével, a cigány társadalom nem tulajdonított túl nagy jelentőséget az életkornak, ezt tapasztalhatjuk a körükben igen gyakori fiatalkori „házasság”, illetve gyermekvállalás esetében. Ezért valószínűleg az összeírást végzők sokszor kénytelenek voltak egy megközelítő életkort megadni, ennek bizonyosága az összeírásokban szereplő nagy mennyiségű kerekített életkori adat. Esetlegesen nem is törődtek az életkor bejegyzésével, mivel valószínűleg az adatszolgáltató nem tudott pontos életkort megadni, ilyen példákat láthatunk Putnok, illetve a Srekei járás esetében is. A gyermekek esetében azonban másként jártak el, a fent említett két járásban is feljegyezték életkorukat és erre vonatkozóan az adatszolgáltatás hiánytalan. Ennek oka az lehetett, hogy az összeírás lényegében a felnőtt lakossággal foglalkozott, és a gyermekek életkora nem játszott fontos szerepet az összeírás elkészítésénél.

Életkori adatok a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Családos férfiak átlagéletkora	36,6	36,5	37
Családos nők átlagéletkora	31,5	27,5	31
Leánygyermek átlagéletkora	6,8	6,6	8,1
Fiúgyermek átlagéletkora	7,6	8,03	7,64
Leánygyermek számának átlaga a családokban	1,17	1,04	0,95
Fiúgyermek számának átlaga a családokban	1,56	1,26	1,12
Gyermekek aránya a családok számához viszonyítva	2,86	2,3	2,04

A családdal rendelkező férfiak és nők átlagéletkorának összevetésekor láthatjuk, hogy a férfiak esetében jóval magasabb életkori átlag mutatkozik, mint a nők esetében, ez Gömör vármegye esetében majd 10 év átlag korkülönbséget jelent. Ennek okát szintén kereshetjük a cigányság szokásaiban. Ismert, hogy közösségükben elfogadott és igen gyakori is volt a gyermekházasság, ugyanúgy, mint például a leánygyermek házasság céljából való megvásárlása és a leányszöktetés hagyománya is. Ha ugyanezt a korátlagot nézzük a fiú- és leánygyermek esetében, igaz, nem ilyen nagy mértékben, de ugyanilyen következtetésre juthatunk. Szepes vármegyében ez a számarány fordított, így biz-

tosat nem állíthatunk. A korai házasság velejárója volt a korai gyermekvállalás is, erre több példát is találunk az összeírásokban. Gömör vármegyében az alsó-szuhei 24 éves Kovács Elizabethának 12 éves lánya, míg a Torna vármegyei Udvarnokon élő 30 éves Nanu Katalinnak 17 éves fia van.

A családi kereteket vizsgálendő már csak egyetlen témakör maradt, vajon a cigány családokban a korai házasság, illetve gyermekvállalás következményeként nagyszámú gyermekkel találkozunk-e egy-egy családban. Első ránézésre is látható, hogy a gyermekek száma a családokban nem kimagasló, legnagyobb számarányt Torna vármegyében tapasztalhatunk, de a gyermekszám itt sem éri el családonként a három főt. Népesebb családokban 5–8 gyermeket jegyeztek fel, ennél nagyobb gyermekszám sehol sem fordul elő. Ez az eredmény azonban megtévesztő lehet, hiszen tudjuk, hogy a cigányság lélekszáma Magyarországon megjelenésüktől kezdődően folyamatosan nőtt, ami nem magyarázható egyszerűen a folyamatos, több hullámban való betelepüléssel. Ahhoz, hogy egy népcsoport demográfiaiban folyamatosan növekedjen, ahhoz családonként minimálisan 3 gyermeknek kellene születni, de mint látható, itt ezt nem tapasztalhatjuk. A probléma a már említett együttélés és ennek regisztrálása az összeírásokban. Ezt támasztja alá Bódi Zsuzsa vizsgálódása is,³⁰ Pest megye esetében a négy vizsgált járásból kettőben csak a gyermekekkel rendelkező családokat vették külön családnak, míg kettőben minden együtt élő párt. Ebből a visszasságból adódhat, hogy a számadatok nem támasztják alá a tapasztaltakat.

Az elemzés egyik leglényegesebb kérdése az, hogy mekkora volt a cigányság számaránya a lakosság többi részéhez képest. Ehhez csatlakozik az a kérdéskör is, hogy egy-egy vármegyében a települések hány százalékában élt cigány család. Tudnunk kell azonban, hogy itt nem beszélhetünk teljes lefedettségről, hiszen a népesség nagy része még mindig vándorló, vagy időlegesen letelepedett életmódot folytatott, az összeírásokban azonban csak a már letelepedett, vagy éppen ott talált lakosságot jegyezték fel. A meglévő adatokat számba véve az összevetést az 1785-ös II. József korabeli népszámlálás adatait felhasználva tudjuk elvégezni. Sajnos az 1785-ös Torna vármegyét érintő népszámlálási adatok nem állnak rendelkezésre, de a Gömör és Szepes vármegyeiek igen, ezt kiegészíthetjük a már meglévő Pest megyei adatokkal. A tanulmányban 1494 cigány személy adatai szerepelnek, az 1785-ös népszámlálási adatok szerint Pest megyében 263 629 személy élt, ebből kiszámítható, hogy a cigány lakosság Pest megyében az összlakosság 1%-át sem teszi ki (0,5%). Területi megoszlásuk azonban szórta, hiszen a megye településeinek 73%-ban találhatunk cigány családokat. Ugyanezen számarányok Gömör vármegyében a lakosság számához viszonyítva meghaladják az 1%-ot (1,3%), míg területi szórtságuk nem mutat olyan nagy számot, a vármegye településeinek 59%-ban laktak cigányok. Ha megnézzük a cigány lakosság számarányát azokon a településeken, ahol éltek, akkor sem fedezhetünk fel túlzott jelenlétet (2,3%), találunk eltéréseket, ahol nagyobb számban képviseltették magukat, ilyen például Zsór (12%), Susa (10%), Alsóvály (9%). Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy Gömör vármegyében a 10% feletti arány rendhagyó, míg 15% feletti jelenléttel nem is találkozunk. Még kisebb számban találkozhatunk a cigány lakossággal Szepes vármegyében, mind létszámuk, mind területi megoszlásuk jóval alatta marad a fent említett két megyével szemben.

---

30 Magyarországi cigány összeírás a 18. században. 1992. 16.

A cigánylakosság megoszlása a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Cigány lakosság számának aránya az összlakossághoz képest	nincs adat	1,3%	0,03%
Cigány családok által lakott települések aránya	nincs adat	59%	26%

Ha a cigányság csak ilyen kis mértékben volt jelen, akkor miért lehetséges az, hogy a társadalom ennyire elítélő magatartást tanúsított velük szemben. A problémát természetes módon nem ezek a települések életébe beilleszkedni próbáló cigány családok okozták, hanem azok a még mindig nem kis számban megtalálható vándorló csoportok, akik más lehetőséget nem látván megélhetésükre, lopásból, koldulásból, kéregetésből éltek. Ha megnézzük Mária Terézia 1768. év utáni, és II. József cigányságot érintő rendelkezéseit, azt láthatjuk, hogy azok a rendelkezések csak ez előbbieket erősítik meg, tehát elmondható, hogy a cigányság leteleptetésére és asszimilációjára törekvő intézkedések nagy részben hatástalanok maradtak. Mária Terézia, majd II. József cigánypolitikája igaz, nem rendezte véglegesen a népcsoport helyzetét, de központi irányítással megkezdte annak beillesztését a társadalomba. E törekvések „melléktermékei” azok az összeírások, melyek birtokában képet kaphatunk a 18. századi Magyarország cigányságának életéről.

IRODALOM

Bódi Zsuzsa

1992 Magyarországi cigány összeírás a 18. században. Phalaripe, III. évf. 15–20.

Fraeser Angus, Sir.

2000 Cigányok. Osiris Kiadó. Budapest

Gyergyói Sándor

1990 Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I–II. kötet. Debrecen

Hegedűs Sándor

2000 Cigány kronológia. Konpest-H Kiadó

Heiczinger János

1978 Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv, XII. 153–251. Székesfehérvár

Mezey Barna (szerk.)

1986 A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422–1985. Budapest

Tóth Péter

1993 Cigányok Miskolcon a 18. század közepén. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXX–XXXI. 205–215.

1994 Kóborlás és letelepedés. (A magyarországi cigányok feudalizmus kori történetéhez) Különnyomat a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Évkönyve VII. kötetéből

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B.-A.-Z. megyei Levéltár, IV. 501/b.: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai: Acta Politica.

B.-A.-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f.: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai: Mandata et intimata.

SZABADFALVI JÓZSEF, A PÁSZTORKODÁS KUTATÓJA

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Szabadfalvi József 1959-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen a magyar feketekerámiáról írott értekezésével érte el a bölcsészdoktori címet.

Értekezésének összefoglalóját publikálta 1960-ban a *Műveltség és Hagyomány* című tanszéki évkönyv I–II. kötetében, s ezzel párhuzamosan, de két részre bontva, német nyelven is közreadta az *Acta Ethnographica* 1959. és 1960. évi számaiban. Akkoriban kezdett foglalkozni a témaváltás gondolatával, amikor lezárta – legalábbis egy időre – feketekerámia-kutatásait, s a majdani kandidátusi fokozat megszerzéséhez keresett érdekes, s számára is érdekes témát. Herman Ottóval szólva „a magyarok nagy összefoglalózkodását” választotta, amihez talán a *Viehzzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa* (Bp., 1961), neves nemzetközi szerzőgárdát felvonultató tanulmánykötetének megjelenése is hozzájárult. Noha a magyar feketekerámiáról és annak európai kapcsolatairól, kultúrtörténeti háttéréről szóló, tágas európai kitekintéssel és bőséges filológiai apparátussal megírt tanulmányai a rokontudományok művelőinek körében és külföldön is elismerő recenziókat, hivatkozásokat, megbecsülést hoztak a szerzőnek, mégis szükségesnek érezte már a kézművesmesterségek műhelyeit, s tágasabbnak tartotta az állattartók és a pásztorok világát, térs legelőit, Debrecenhez közeli pusztáit és távoli havasait. A Viehzzucht-kötetben Gunda Béla és Balogh István mellett debreceni cimborái közül Béres András és Varga Gyula cikkei is megjelentek, s még számos hazai szerző kapott teret (Belényesy Márta, K. Kovács László, Timaffy László, Andrásfalvy Bertalan, Földes László). Ennél jóval több külföldi szerzőt említhetnénk, Európa minden részéből. Ezzel szemben a kisiparok, a mesterségek néprajzi kutatóit akkoriban egy kézen is meg lehetett számolni.

Szabadfalvi József az 1960-as évek elején kezdett el foglalkozni a magyar állattartó kultúra kérdéseivel. Témaváltását jelezte Éber Ernő könyvéről (*A magyar állattenyésztés fejlődése*. Bp., 1961) közreadott recenziója (Ethn. 1962.), majd első e tárgykörbe tartozó cikke, amit a juhmakkoltatás kérdésköréről írt.¹ Borsod, Gömör, Abaúj és Zemplén domb- és hegyvidékeinek emlékezettel elérhető paraszti gyakorlatát vizsgálta elsősorban, amit kiegészített korábbi századok történeti adalékaival is, s rámutatott, hogy a juhok makkoltatása az újkor elejétől sűrűn adatolható, mind a paraszti, mind az úri, uradalmi birtokon a tölgyerdők, sőt a bükkösök vidékein is. Munkatársként is tanúsíthatom, hogy éveken át megszállottan jegyzetelte az egész addigi szakirodalmat, s a 60-as években kialakított hatalmas adatbázisát valószínűleg élete végéig sem merítette ki.

Következő tanulmánya *A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek* címen jelent meg 1964-ben. Ez a pásztorok patrónusainak, védőszentjeinek napjaihoz fűződő népszokásokat, különösen a Demeter- és a Vendel-kultusz eredetét és geográfiai elterjedtségét vizsgálja meg. Kevesebb figyelmet szentel a Mihály-, Márton- és Lénárd-naphoz fűződő hiedelmeknek és szokásoknak, de az egész tanulmányt áthatja az állatpatrónusok tiszteletének európai elterjedtségét és kultúrtörténeti háttérét feltáró igyekezet. Ennek köszönhetően jut el időtálló megállapításokig, tartós kutatási eredményekig, melyek ma is

---

1 Szabadfalvi J. 1963.

érvényesnek tekinthetők. A dolgozat zárómondatát érdemes szó szerint idézni, mert jól kifejezi az egész cikk mondanivalóját. „A Demeter és Vendel napjához fűződő rítusok eredete, földrajzi elterjedése egyben azt is dokumentálja, hogy a Kárpát-medence az utóbbi évezred során gyűjtömedenceként befogadta mind a nyugati, mind pedig a keleti irányból érkező művelődési elemeket.”² Mondhatnánk, hogy a magyar pásztorrend európaiságát is bizonyítja ezeknek a patrónusoknak a tisztelete a középkor óta, amióta csak a bizánci rítusból átkerült hozzánk Szent Demeter tisztelete. Természetesnek vehetjük, hogy Szabadfalvinak ezt a tanulmányát megjelenése óta sokan és gyakran idézik, és máig becsben tartják az eszterdői jeles napjaihoz és a gazdasági tevékenységekhez fűződő népszokások kutatói.

1966-ban tette közzé *Nomád teletelési rendszer az Alföldön* című terjedelmes tanulmányát, amit 1968-ban az angol változat publikálása követett szó szerinti fordításban: *Nomadic Wintering System on the Great Hungarian Plain*. A cikk címadása sajnos nem volt szerencsés, tekintettel arra, hogy zömmel 18–19. századi, sőt a 20. század elejéről származó magyar történeti és néprajzi adatokkal operál. Tálasi joggal hangoztatta, hogy 1912-ben Madarassy is hibázott, amikor a kecskeméti puszták „nomád pásztorokdása” címen értekezett.³ Herman Ottó és Ecsedi István hortobágyi nomád párhuzamai kisebb vétségnek minősülnek, mint a címadásban megnyilvánuló rendszertani tévedések. Ilyenformán Szabadfalvi ezen cikkének hazai fogadtatása hűvös és kritikus volt, amit a Szerző részben akceptált, de teljesen sohasem tudott feldolgozni és elfogadni. Magam úgy gondolom, hogy az állatok téli legeltetése, különösképpen az árterek, folyódelták, tengerpartok rétségein nem a nomád állattartók specialitása, ellenben lényegi eleme a transzhumáló, a téli – nyári legelőváltó pásztorok gyakorlatának. Magyarországon a 13–15. században kialakult a „pusztai állattartás” típusa, mint az állatkivitel fő bázisa. Ennek azonban nem volt köze a nomadizmushoz. Tözsérek, pásztorok, hajcsárok (hajdúk) foglalkozása volt. „Keleti hozadék”, „nomád hagyatéék” továbbélése nem az állattartás tulajdonformáiban, sem a lakosság életformájában, hanem a zootechnika egyes elemeiben valószínűsíthető csupán.⁴

A következő években főként a sertésmakkoltatás jelentőségét megvilágító dolgozatokat publikált. Külön-külön megvizsgálta a Zempléni-hegység és környezete, illetve Bihar, Szatmár, Zaránd, másképpen az Alföld keleti peremvidékének makkoltató sertéshizlalását. Nagy figyelmet szentelt a síksági disznónyájak útvonalainak, melyek a távoli erdőkben, hegyekben bérelt makkos erdőkbe vezettek, s az otthonuktól az őszi hónapokra elszakadt makkos kondások munka- és életviszonyainak. Ezek a tanulmányai⁵ a későbbiekben jelentősen hozzájárultak a hazai hagyományos sertéstartásról szóló monográfiájának megalapozásához is. Dokumentációjuk rendkívül bőséges, eredeti néprajzi adatokban gazdag, a szerző következtetései pedig a néprajz és társtudományai (pl. agrártörténet, szó- és tárgytörténet) számára egyaránt lényegesek.

Egy kevésbé számon tartott dolgozata foglalkozik 1968-ban a magyar takarmánygazdálkodás honfoglalás előtti rétegével. Ebben két ismeretlen eredetű, de nagy valószínűséggel honfoglalás előtti szó, az *avar* és a *gaz* jelentéstörténetével, néprajzi jelentésárnyalataival (szemantikájával) foglalkozik igen behatóan. Számára különösen a ’széna’, ’takarmány’ jelentések fontosak, amelyek a téli legeltetéssel történő takarmá-

2 Szabadfalvi J., 1964. 54.

3 Madarassy L., 1912. Lásd még Ecsedi I., 1914.

4 Paládi-Kovács A., 1981. 109–125; Paládi-Kovács A., 1990. 291–295.

5 Szabadfalvi J., 1968a; Szabadfalvi J., 1968b.

nyozásra utalnak. Szabadfalvi mindkét szó etimológiájához szállít adalékokat, s további szavakra, kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet. Ezt a cikkét is fontosnak tartotta, hiszen beválogatta pásztorkodási tárgyú tanulmányainak későbbi gyűjteményébe.⁶

Az 1960-as évtized végére – több résztanulmány után – a pásztorkodás tárgyköréből írta meg kandidátusi értekezését (*Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. Debrecen, 1970). Ezen belül az őszi, téli legeltetés formáival, a makkoltatással, az erdei és réti legeltetés emlékeivel, az extenzív tartásmód építményeivel foglalkozott kiemelten. Szabadfalvi pásztorkodási kutatásaiban mérföldkönek vehetjük ezt a kötetet. Ebben a monográfiában már fejezetcímként sem szerepel a „nomád teletelési rendszer” kifejezés, de a nomadizmus, a réti jószágteletelés, mint „nomád hagyaték” a szövegben benne maradt. Mindezt – és sok egyebet – a kötetről 1971-ben publikált recenziómban is észrevételeztem. Megírtam, hogy „a VI. *Az extenzív állattenyésztés történeti kérdései* című fejezetben foglaltakkal kapcsolatban bizonyos fenntartásaink vannak. Kérdés formájában előadva: Miért kell az extenzivitás »kontinuitását« filológiailag, egy nép történetéhez kapcsoltnak bizonyítani? Valóban tagadja-e történetírásunk a magyar állattartás folytonosságát úgy, mint azt Szabadfalvi állítja: »A történettudomány tanításai szerint a nomadizáló népként, vagy talán félnomadként a Kárpát-medencébe érkező magyarság a XI–XII. században letelepedett, sűrűhálózatú településrendszert alakított ki, amellyel megszűnt a szállásváltás és az extenzív állattenyésztés lehetősége.« (146. l.) Vajon nem túlzás-e azt állítani, hogy a magyar állattartás XX. századi extenzív sajátosságai összefüggésükben a honfoglalásig visszavezethetők? Bizonyítottunk vehetjük-e a récens anyagból ismert réti jószágteletelés »nomád hagyaték« voltát? Nincs most terünk a fejezetben kifejtett tételek, állítások vitatására. A vitát azonban szükségesnek látjuk, s a szerző érdeme is lesz, ha a vele folytatandó vita előreviszi majd a kutatást.”⁷

Gondom volt a kötetnek egy másik fejezetével is. „*Az extenzív állattenyésztési formák Európában és az eurázsiai steppén* című VII. fejezettel kapcsolatban azt a kérdést kell feltennünk – folytattam a recenzálást –, hogy származik-e haszon a nomadizmus, a transhumance és a kárpáti havasi pásztorkodás »extenzív« voltának bizonyításából. Ezeknek a formációknak az *extenzivitás* címszó alatt történő özszemosásából haszon aligha származhat, ezek megismerését nem viszi előbbre. Nem oszthatjuk a nomadizmus-kutatást meddőnek ítéelő sommás megjegyzéseket (171. l.), s nem tartjuk elfogadhatónak a nomadizmus és a transhumance közötti különbségek vulgarizáló megfogalmazását sem (172. l.)”⁸

Itt jegyzem meg, hogy a nomadizmus köznapi értelemben egész évben legeltető állattartás, nyájvándoroltatás, amely az egész közösség (nép) szállásváltó, vándorló életformáját vonja maga után. Lényeges kritérium, hogy az egész közösség követi a nyáját, nem csupán a pásztrok, mint a transhumance szállásváltásnál. Ezért is jogosult „nomád népekről”, „nomád társadalmakról” beszélni. Társadalomtörténeti, formációelméleti megközelítésben a nomadizmus alapvetően törzsi társadalmakhoz, törzsi földtulajdonhoz, földközösséghez kapcsolódó társadalomtípus.⁹ A történettudomány, név szerint Szabó István azon tétele, miszerint a Kárpát-medencébe érkező magyarság a 11–12. században letelepedett¹⁰ és „sűrűhálózatú településrendszert alakított ki” aligha vitatható.

6 Szabadfalvi J., 1984. 75–88.

7 Paládi-Kovács A., 1971. 283.

8 Paládi-Kovács A., 1971. 283.

9 Paládi-Kovács A., 1993. 73–75.

10 Szabó I., 1966. A magyarok 10. századi nomadizmusáról: Kristó Gy., 1982. 463–474.

Azt azonban sem „A falurendszer kialakulása Magyarországon” szerzője, sem Györffy György, „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” kötetének alkotója, sem más nem állította, hogy a 11–12. században „megszűnt a szállásváltás és az extenzív állattenyésztés lehetősége.” A feudalizmus kiépülésével, a nép megtelepülésével a nomadizmus számolódott fel. Ezen a 11–13. században beköltözött keleti népelemek (úzok, besenyők, kunok, jászok) sem tudtak változtatni. Időben és térben korlátozott volt a szabadságuk, s a 14. században az ő feudalizálásuk is befejeződött.

Magam úgy láttam, hogy a honfoglalást követő évszázadok folyamán – a feudális társadalom és a telkes jobbágyság kialakulásával egyidejűleg – a széna- és takarmánygazdálkodás mindinkább a „termelő gazdaság” jellegét öltötte magára. Az állandó vagy „örök rét”-ek a jobbágytelek szerves tartozékát képezték. Korán megjelentek az allodiális kezelésben levő rétek is. A kaszáló, mint termőterület már a 12–13. században a legnagyobb érték a szántóföld és a szőlő mellett. Nem állítható, hogy az extenzív állattartás, a szilaj pásztorkodás legtöbb emlékét megőrző Alföldön általában véve elhanyagolták volna a szénagazdaságot. „A téli legeltetés fellelhető emlékei nem csökkentik az alföldi szénagazdaság súlyát, jelentőségét. Az alföldi parasztok talán rosszabb szénát gyűjtöttek, mint más nagytájakon élő társaik, de mennyiségi vonatkozásban az első hely biztosan őket illeti meg. *Senki sem hiheti komolyan, hogy a koronként hatalmas méretű alföldi állatállomány teleltetése – „nomád hagyomány” folytatásaként – még a középkor után is a téli legelőkre volt alapozva.*”¹¹

Itt utalok vissza arra a megjegyzésemre, hogy Szabadfalvi József sohasem tudta lezárni magában ezt a vitatémát. A *Honfoglalás és néprajz* címen rendezett konferencián és annak kötetében mondanóját ekképp összegezte: „Idejétmúlt a *nomád, félnomád, kezes* kategorizálás... A honfoglalás korában a magyar nép nem tekinthető nomádnak. A kategorizálás tekintetében jobb lenne nem *nomád népekről*, hanem *nomadizáló állattenyésztésről* beszélni. Nem hallgathatom el – folytatja – hogy ezeket a következtetéseket tulajdonképpen megfogalmaztam 1970-ben megjelent monográfiámban, s nem értem, hogy miért nem tudatosodott a szakmában.”¹² Ehhez a sóhajhoz csupán annyit jegyez meg, hogy a *nomadizmus, nomád társadalom, nomád népek* kategóriáit nem a hazai etnográfusok találták ki. Minthogy világtörténeti és történetfilozófiai kategóriákról van szó, a világ tudományossága számára teljesen közömbös, hogy a magyar etnográfusok mit gondolnak ezek tartalmáról, értelméről, s használják-e ezen fogalmakat vagy sem.

Visszatérve az előbb már idézett könyvrecenziómhoz, abban a vitakérdések felvetése után – mintegy összegzőképpen – méltattam a monográfia jelentőségét, új eredményeit és várt hatását a további kutatásokra. „Szabadfalvi József igen kiterjedt anyagismerettel, a társtudományok eredményeit is felhasználva, elméleti igényrel közelítette meg tárgyat. Az extenzív állattartás vizsgálatának időszerűségét mutatja, hogy a közgazdaságtan, az agrárgazdaságtan művelői is csak az utóbbi időben láttak hozzá a *külterjesség – belterjesség* kérdésének tüzetesebb elméleti vizsgálatához. Ilyenformán tehát ez a könyv messze túlmutat szűkebb tárgyán. Szerző olyan általánosításokig jut el, olyan lényeges gazdaságtörténeti kérdésekben foglal állást, mond véleményt, amelyek széles érdeklődésre tarthatnak számot. Ugyanakkor számos megoldandó problémára hívja fel a figyelmet, több, lezártnak hitt vitában kezdeményez perújrafelvételt. Könyve komoly nyeresége a

11 *Paládi-Kovács A.* 1979. 472–473.

12 *Szabadfalvi J.*, 1997. 82.

magyar állattartás irodalmának, anyagi kultúránk kutatásának, s bizonyára felkelti majd a társtudományok, mindenekelőtt a gazdaságtörténet művelőinek figyelmét is.”¹³

Az 1980-as évek vége felé mindinkább a hagyományos, népi sertéstartás tárgykö-
rére összpontosított, s arról írta akadémiai doktori értekezését is. Ez a monográfia (*A ser-
tés Magyarországon*. Debrecen, 1991.) régi hiányt pótol, s arra figyelmeztet bennünket,
hogy fontos ágazatok (ló-, szarvasmarha-, juhtartás) néprajzi monográfiája máig sem ké-
szült el. Ezeknek a hiányát a *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás* című kötetében megjelent
fejezetek sem feleltethetik velünk.¹⁴

A hazai sertéstartás hagyományos formáit, népi eszközkészletét, építményeit, zoo-
technikáját és szókincsét feltáró monográfia nagyobb részben a réti és az erdei, azaz a le-
geltető, makkoltató tartásmódot, a disznónyájak pásztorlását, vándorútjait írja le. Kisebb
része foglalkozik a lassan belterjesedő, ólas vagy házi disznótartással és hizlalással.
Behatóan foglalkozik a magyar sertéstartás honfoglalás előtti, majd középkori adalékai-
val és a hazai sertésfajták történetével, az egykori tájfajták jellemzésével. Hangsúlyozza,
hogy Magyarországon a belterjes sertéstartás hosszú századok alatt alakult ki. Nagy vál-
tást csak a kukoricatermesztés megnövekedése tett lehetővé a 19–20. század fordulóján.¹⁵
Ez a kormeghatározása az egész országot tekintve elfogadható, de egyes tájakon már
korábban, – a 19. század elején, első felében – megtörtént a váltás. Közvetve erre vall
pl. a *miskárolás* (népnyelvi *kocaherélés*, *göbeherélés*), illetve a *hidasólak* terjedése a 18.
században és a leíró statisztikák adatai. Fényes Elek nem csupán Hétről jegyezte fel, hogy
erdeje nincsen és „a héthi sertés még soha nem volt makkon, csak otthon hizlaltatik.”¹⁶

Végezetül ide kívánkozik egy személyes megjegyzés. Szabadfalvi József akadémiai
kutatóként is közreműködött a néprajztudomány „debreceni iskolájának” szervezésében,
a szemináriumi dolgozatok, a formálódó kérdőívek, tervezetek bírálatában. Szigorú
kritikai megjegyzéseit tréfálkozva, atyai, baráti tónusban tudta közölni velünk, s ezért
könnyebben el is fogadtuk az ő intelmeit, mint Gunda Béla professzori dörgedelmeit.
Legtöbbünknek baráti segítséget nyújtott első közlésre szánt írásműveink csiszolásá-
hoz. Sokat köszönhetnek Neki a „debreceni iskola” későbbi kiválóságai. „Jóska bácsi”,
mint a *Műveltség és Hagyomány* c. intézeti évkönyv technikai szerkesztője 1965-ben a
sorozat 7. köteteként megjelent bölcsészdoktori értekezésemet (*A keleti palócok pásztor-
kodását*) velem együtt gondozta, de kettőnk közül csak Neki volt szerkesztői gyakorlata.
Mindig csak hálával emlékezhetem vissza akkor megtapasztalt baráti segítségére.

Az állattartás történeti-táji rendszereiről, a tartásmódok arányainak történeti vál-
tozásairól, a nomadizmus mibenlétéről és a réti teletetés nomád hagyatékként való
felfogásáról az 1960–70-es években szóban és írásban is voltak szakmai vitáink, de a
tudományos viták nem rontották el köztünk a barátságot. Azt hiszem, az egykori disputák
mindkettőnket további munkára sarkalltak, érveink, téziseink újbóli átgondolására, eset-
leg kisebb módosítására készítettek. Szegényebb lenne ma a magyar pásztorlás népraj-
zi irodalma az Ő inspirációja nyomán formálódó művek, Szilágyi Miklós, Bencsik János,
Bodó Sándor, Törő László, Dám László, Dobrossy István, Petercsák Tivadar, Viga Gyula
s mások munkái nélkül, akiket velem együtt a pásztorlás mezejére csalogatott.

---

13 *Paládi-Kovács A.*, 1971. 284.

14 *Szabadfalvi J.*, 2001a; *Szabadfalvi J.*, 2001b; *Szabadfalvi J.*, 2001c.

15 *Demeter Zs.*, 1993. 684.

16 *Fényes E.*, 1851. II. 105.

IRODALOM

Demeter Zsófia

- 1993 Szabadfalvi József: A sertés Magyarországon. (Recenzió) *Ethnographia* 104. 683–684.

Ecsedi István

- 1914 A Hortobágy pusztája és élete. Debrecen

Fényes Elek

- 1851 Magyarország geographiai szótára, II. Pesten

Kristó Gyula

- 1982 A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez. *Ethnographia* XCIII. 463–474.

Madarassy László

- 1912 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztán. Budapest

Paládi-Kovács Attila

- 1971 Szabadfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. (Recenzió) *Ethnographia* LXXXII. 282–284.

- 1979 A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest

- 1981 „Keleti hozadék” a magyar pásztorkultúrában. In: *Dankó Imre* (szerk.): *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum évfordulójára*. 109–125. Túrkeve

- 1990 „Keleti hozadék” – avagy zootechnika az ősmagyar korban. *Magyar Tudomány* XXXV. 291–295.

- 1993 A magyar állattartó kultúra korszakai. Budapest

- 2001 Emlékezés Szabadfalvi Józsefre (1928–2001). *Ethnica* III:4. 141–143.

Szabadfalvi József

- 1963 Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. *Műveltség és Hagyomány* V. 131–143.

- 1964 A gazdasági év vége és az őszi pásztörünnepek. *Műveltség és Hagyomány* VI. 19–64.

- 1966 Nomád teletelési rendszer az Alföldön. *Műveltség és Hagyomány* X. 55–84.

- 1968a Makkoltatás a Zempléni-hegységben. *Ethnographia* LXXXIX. 62–75.

- 1968b Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremén. *Műveltség és Hagyomány* X. 55–84.

- 1968c Nomadic Wintering System on the Great Hungarian Plain. *Acta Ethnographica Hungarica*, Vol. 17. 139–167.

- 1970 Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. *Műveltség és Hagyomány* XII. Debrecen

- 1984 Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen

- 1991 A sertés Magyarországon. Debrecen

- 1997 A honfoglalás kori magyarság állattenyésztő technikája. In: *Kovács László–Paládi-Kovács Attila* (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 69–83. Budapest

- 2001a Sertéstartás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): *Magyar néprajz* II. *Gazdálkodás*. 749–770. Budapest

2001b Juhtartás. In: *Paládi-Kovács Attila* (szerk.): Magyar néprajz II. Gazdálkodás. 705–748. Budapest

2001c Kutya- és macskatartás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar néprajz II. Gazdálkodás 800–810. Budapest

Szabó István

1966 A falurendszer kialakulása Magyarországon, X–XV. század. Budapest

SZABADFALVI JÓZSEF KUTATÁSAI A KÉZMŰVESSÉG ÉS A NÉPMŰVÉSZET TÉMAKÖRÉBEN

BODÓ SÁNDOR

1998-ban jelentette meg a miskolci Herman Ottó Múzeum Szabadfalvi József munkásságának bibliográfiai adatait tartalmazó kötetet. A kötetben szerepel a valaha volt legkiválóbb munkahelyi főnököm szubjektív hangú, egészében és részleteiben is őszinte önéletírása. Feladatom szempontjából fontos megjegyzése szerepel az önéletírásban, amikor kifejti: „tudományos munkásságom úgy alakult, hogy legalább minden tíz évben egy-egy újabb témakört választottam az előzőek mellé. Talán ez óvott meg a belefáradástól!” Nos, a tudósi habitus bölcs meglátását tükrözi ez a megjegyzés, másként mi e konferencia alkalmából talán csupán egyetlen előadásban/megemlékezésben idéznénk szeretett tanárunk és egykori megyei múzeumigazgatónk korán eltávozott alakját.

Feladatom szerint Szabadfalvi József munkásságának kézműves iptörténeti és népművészeti eredményeiről igyekszem áttekintést nyújtani.

Bibliográfiai adatai 1954-től kezdve szembetűnően mutatják a mézeskalácsos mesterség (ezzel együtt persze a magyar méhészet) és a feketekerámia iránti érdeklődését. Szakmai és ismeretterjesztő cikkek, hírlapi írások jelentek meg kezdetben a debreceni, nyíregyházi, karcagi mézeskalácsosságról, a viasz feldolgozásáról és a gyertyakészítésről, s általában a méhészkedésről. Belekóstolt kedves Mesterünk a mézsörkészítés (márc, méhsör főzésének) és fogyasztásának magyarországi gyakorlatába/élvezetébe. A történeti adatok interpretálásával bemutatta tanulmányában a mámorító ital fogyasztásának európai és közel-keleti írásos emlékeit Zoroastertől Arisztotelészen és Pliniuson át a Nibelung-énekekig, Comeniusig és – mondjuk – Takács Sándorig. Írását azzal az érdemleges megállapítással zárja, mely szerint „a méhsör a legősibb italok közé tartozik”, s főként a szőlőművelés meghonosításáig ismerték a régi klasszikus, mediterrán kultúra népei. Ősi ital a germánoknál. Utóbbi megállapítást alá is támasztja annak felidézésével, hogy a germánok a legnagyobb boldogságot úgy képzelték el, hogy a Walhallába jutott hősök a vadászatról hazatérve, hatalmas ivószarukból iszogatják a méhsört, mellyel a bájos Walkürok fíradhatatlanul kínálgatják őket.

Szabadfalvi Józsefnek már ezekben a korai műveiben is erőteljesen megnyilvánul szélesebb művelődéstörténeti érdeklődése. Jó példa erre a magyar mézeskalácsosság kialakulásának kérdéséről írott tanulmánya is. Felvázolja a mesterség eredetének kérdéséről vallott korábbi nézeteket, majd a történeti adatok és a nyelvemlékek révén pontosítja ismereteinket: valószínűtlennek tartja, s igaza van, hogy a mézeskalácsosság antik pannóniai örökség lenne, de Bátky vagy Viski véleményével szemben (akik XVII. századi német hatásnak vélték a mesterség magyarországi átvételét) adatokat ismert a kézművesség középkori ismeretéről.

Ugyancsak nagyon korán megmutatkozott a fazekasművészet, egészen pontosan a magyar feketekerámia és alkotói iránti érdeklődése. Számos írásban foglalkozott az alföldi feketedényekkel, a feketekerámia ornamentikájával. 1958-ban és 60-ban német és magyar nyelvű tanulmányokat tett közzé a magyar feketekerámiáról és kelet-európai

kapcsolatról, majd 1986-ban és 87-ben a Corvina kiadónál „A magyar feketekerámia” című könyve a magyar kiadás után angolul, németül és oroszul is megjelent. Messze nem „melléktermékként”, írásai jelentek meg személyes jó ismerőseiről: az Ethnographiában búcsúztatta el id. Fazekas Lajos népművészt, s a Corvina „A népművészet mesterei” könyv-sorozatában „Fazekas István és a nádudvari fazekasság” címmel adott ki kötetet 1982-ben.

A magyar feketekerámiát szélesebb (európai, sőt távolabbi földrészekre is kiterjedő) horizonton elhelyező írása 1960-ban a Debrecenben kiadott „Műveltség és Hagyomány” című egyetemi intézeti évkönyv legelső kötetében jelent meg. (A tanulmány német nyelvű változata az Acta Ethnographica 1958-as kötetének hasábjain látott napvilágot.) 1998-as önéletrírásában joggal jegyzi meg: „Bátran mondhatom, hogy ez a tanulmányom nemzetközi érdeklődést keltett.” Írása a szakterület olyan kiemelkedő nagyságainak tanulmányai mellett jelent meg, mint pl. Kazimierz Moszynski, Vilko Novak, Vilém Prazák, vagy Hristo Vakarelski. Szabadfalvi dolgozata bevezetőjében a primitív edénykészítési módok múltját, díszítő és égető technikáját, a feketekerámia több évezredes, már a neolitikum óta élő hagyományát vázolja fel. Kritikusan megjegyzi, hogy „a régészeti irodalom ... nem dolgozta fel gondosan a kerámia fejlődését.” Birket-Smith, Haberlandt, Steensberg, Zelenin, Bobu Florescu és számos hazai előd munkájára támaszkodva nyújt történeti körképet és bevezetőt a mázatlan, füstölt feketeedények magyarországi elterjedéséhez és a fontos fazekasközpontokhoz. Külön foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy vajon mi az oka a cserép feketeségének. Kísérletet is végezve, más kutatók eredményeit is figyelembe véve megállapítja, hogy a „feketekerámia jellegzetes színét kizárólag a különleges égetési technika biztosítja. Az a folyamat, amely a kemence lefajtása után következik be, és amely a fekete színt eredményezi, kettős: kémiai és fizikai folyamat.” A vasoxid redukálása, valamint a titán jelenléte biztosítja az edények sötétszürke, fekete árnyalatát. A fekete szín eléréséhez sem az agyag színe, sem az égető kemence, sem az égetésnél használt fűtőanyag nem játszik szerepet. Foglalkozik még Szabadfalvi József a fekete edények díszítési módjaival és a díszítő elemekkel. Megállapítja, hogy a folyami kavicsal való csiszolás/sikálás a feketekerámia legjellegzetesebb díszítési módja, s ősi soron az edények víz át nem eresztő képességének fokozására szolgált éppúgy, mint a feketére égetés. E két ősi sajátosság (a szín és a csiszolt felület) a neolitikumtól kezdve napjainkig fennmaradt, túlélte a fejlettebb edénykészítő technikákat, így a festett ólom- és ónmázaz kerámiákat, dacolt a fajansz, porcelán, üveg és fémedényekkel. „A feketekerámia tehát kultúrtörténetünk prehisztorikus hagyatéka”.

Szabadfalvi direktor úr a magyar feketekerámiáról és kelet-európai kapcsolatairól szóló fontos tanulmányát beválogatta a Herman Ottó Múzeum „Officina Musei” sorozatában 1998-ban megjelent kötetébe – címe: „Ötödfél évtized terméséből, néprajzi és művelődéstörténeti tanulmányok” – de elhagyta az egyébként jelentős feladatokat kijelölő utolsó bekezdéseket. Pedig itt is érdemes megállapításokat tesz: „Kelet-Európában a magyar, de különösen az alföldi feketekerámia jutott a legmagasabb szintre. Az alföldi ... fazekasközpontok készítményei mind formai változatosságban, mind a sikálás sokrétű díszítményrendszerében egyedülállóak Kelet-Európában. ... A feketekerámia európai és magyar kutatása terén – régészeti és néprajzi tekintetben – még igen sok a teendő. Feltétlenül megoldandó feladat a fekete cserepek útjának feltárása a prehisztorikus időktől napjainkig. Megoldandó feladat a *terra sigillata*kkal, a *terra nigrá*kkal való kapcsolata.” Fel kellene tárnai a jellegzetes fekete cserepeket készítő fazekasközpontok munkamenetét,

díszítéstechnikáját, értékesítését és az edények funkcióját éppen úgy, mint ahogyan ezt Axel Steensberg a Jütland szigeten tette. Végül fontos feladatként jelölte ki azt is, hogy fel kellene tární a fekete kerámiát készítő mesterek társadalmi helyzetét és más fazekasokhoz való viszonyát. Ezek a lényeges megjegyzések kimaradtak a tanulmány 1998-as újra közléséből. Egy részüket talán már nem tartotta oly fontosnak, de az utódoknak bizonyosan maradt feladat...

Szabadfalvi József kutatói érdeklődését az 1970-es évektől már új témák fémjelezték. Önéletírásában így vall erről: „A magyar népművészet feltárása mindig vonzott, az 1970–1980-as évek során sok időt töltöttem el a régi festett templomi mennyezetek és bútorok megismerésével, majd pedig feldolgozásával. Ennek egyik eredménye a Herman Ottó Múzeum kiadásában 1980-ban megjelent kismonográfiám, *A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből*. A festett templombelsők (Borsod-Abaúj-Zemplén) megyénk és régióink egyik kincsestára, az idevonatkozó feldolgozó tevékenységet érdemes lenne folytatni” – írta 1998. március 15-én.

1972-ben figyelmet felkeltő és jelző tanulmányt írt Hajdú-Bihar megye egyes népművészeti ágairól. Külön fejezetben foglalkozik a pásztorművészettel, a bőrfeldolgozással és bőrdíszítéssel. Rövid fejezetben hívja fel a figyelmet a debreceni fazekasságra (amelytől ifjú kutatóként eltanácsolták, mondván, hogy a témát Domanovszky György „már kinézte magának”), majd írt a debreceni cseréppipáról és a debreceni csikóbbőrös kulacsról.

1973-ban (s ez az év miskolci munkakezdésének éve) jelent meg, mintegy „névjegyként” az „Avasi templom festett táblái” című írása a Művészet XIV. évfolyamában. Érdeklődésének ez a fontos vonása teljesedett ki a már idézett megyaszói festett asztalosmunkákat feldolgozó kötetében, melynek emlékanyagát a Herman Ottó Múzeum őrzi, valamint az 1987-ben megjelent „Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” című kötet lapjain, ahol a templomok festett mennyezeteiről és berendezéseiről írt átfogóan. Élvezettel dolgozott és számolt be munkatársainak a régió templomi mennyezeteinek festett kazettáiról, karzat-mellvédjeiről, padosairól, a papi székek előlapjairól-háttámláiról, a festett úrasztalokról és ládákról. Különösen gazdag ornamensekkel díszítették a szószéket, annak hangvetőjét és koronáját. Mindezek leggyakrabban a reneszánsz ízlésvilágot idézik.

Tanulmányában Szabadfalvi József utal a Zemplén megyei mikóházi kastély és a sárospataki „palota” festett mennyezetdíszjeire, bemutatja a táj legfontosabb festett famennyezettel rendelkező templomait. Ír a szentsimoni templom 1650-es, középkori hagyományokat őrző hosszúkás táblákból álló mennyezetdeszkáiról, azok változatos és kalligrafikus rajzú díszítményeiről: az akantuszról képzett tulipánokról, palmettákról, rozettákról, olasz vázákra és koszorúkra, szőlőfürtökről és a többi térkitöltő elemről. Ugyancsak beszámol a szintén korai (1657-ből származó) rakacaszendi református templom festett díszjeiről, a bánhorváti, mezőkeresztesi, zubogyi templomok figyelmet érdemlő emlékeiről. Kiemeli a miskolci avasi templom reneszánsz stallumának korai (talán 14. századi) keletkezését. Részletesen megismerjük az 1980-ban külön kötetet kapott megyaszói festett emlékeket. A templomot a 20. század első éveiben alakították át és nagybíbították, így bontották le az 1735-ben készült festett mennyezetdeszkákat, az 1704-ben faragott és festett szószék-fedelet is. A gazdag növényi ornamentikával és kevés figurális díszítménnyel festett kazetták szabad kézzel, sablon nélkül készültek. Szabadfalvi József valamennyi fontos adat feltárásával alapos monográfiában állított emléket a díszes templomi mennyezetet készítő mestereknek, s persze az egész kiemelkedő emlékesoportnak.

1997-ben jelent meg a Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészetét bemutató kötet. E kötetben Szabadfalvi József közel száz oldal terjedelemben négy igen fontos fejezet szerzője. Publikál a pásztorművészetéről, a templomok festett bútorzatáról, a paraszti házbelsőről és annak bútorzatáról. Összefoglalja a pásztorművészet kiemelkedő népművészeti emlékeit. Elkülönítve ad számot a nagyobb régióon belül a Bükk hegység lankáitól délre a Tiszáig terjedő alföldi jellegű táj, a Bodroghöz és Taktaköz, valamint a középhegységi (Bükk és Zempléni-hegységi) pásztorokadás jellegzetes eszközeiről. Gazdag fejezetet szentel a templomi festett bútorzatnak, amelyek véleménye szerint olyan településeken maradtak fenn, amelyek nem voltak képesek új, korszerűbb templomokat építeni. Ezzel együtt fontos megállapítása, hogy az egész magyar nyelvterületen feltűnően egységes emlékanyagot képeznek a megőrzött templomi berendezések. A házbelsőről írott fejezete voltaképpen a parasztság lakáskultúrájának 18–20. századi jellegzetességeit, s azok változásait mutatja be, míg a magyar parasztház bútorainak bemutatása során figyelemmel van a szerző az ácsolt bútorokra, az asztalosok készítményeire, s ezen belül a miskolci, és a jellegzetes zempléni festett asztalos bútorokra.

Szabadfalvi Józsefnek a népművészet iránti érdeklődése és elkötelezettsége egyrészt éppen ebben a „Népművészeti örökségünk” monográfia-sorozat borsodi kötetében, másrészt utolsó munkájaként a 2001-ben megjelent „Pásztorcsanakok Észak-Magyarországon” című munkájában nyer összegezést. Az utóbbi témának csak az anyaggyűjtése két aktív évébe került. A szakirodalomban fellelhető adatokon kívül végigvizsgálta valamennyi múzeumi gyűjtemény igen nagy formai gazdagságot mutató pásztorművészeti emlékeit. Így alakult ki a csanakformák összehasonlító elemzésen alapuló tipológiája, a gazdag fülformák (köztük az állat- és emberábrázolások) gondos leírása, a díszítő eljárások technikájának, a díszítő ornamensek témájának (köztük pásztor- és vadászjelenetek) bemutatása. Összegezőképpen megállapítja, hogy az észak-magyarországi ivókanalak készítése és díszítése folyamatosan változott, gazdagodott. A hagyományosan készített és használt edények mellett a 19. század vége óta megfigyelhetők agyondíszített, megrendelésre, ajándék céljára, vagy búcsújáró helyeken árusításra készített darabok.

A csanak/ivókanál kötet tanúskodik Szabadfalvi József nyelvészeti érdeklődéséről is. Egykori kedves professzorát, Bárczi Gézárt is idézve ír az eszköz elnevezéséről a magyar nyelvben. Kutatói áttekintéséből megtudjuk, hogy a csanak megjelölés csekély számban fordul elő a nyelvterületen, s mellette igen gazdag terminusok: kanál, koponya, kobak, mericske, cserpák stb. és változatai éltek és élnek.

A kötet előszavában a munka folytatásának fő irányait is kijelöli Szabadfalvi József. Fel kell dolgozni – írja – a „szaruművészetet, az ivótülköket, a pásztorbürtöket és a szarudobozokat, ... a terelőeszközöket, a pásztorbotokat, fokosokat, juhász kampókat, karikásokat” és a pásztorélet más eszközeit.

Reményét, hogy igyekezete „nem marad torzóban”, már csak a következő kutató nemzedékek válthatják valóra.

EMLÉKEZÉS SZABADFALVI JÓZSEFRE

UJVÁRY ZOLTÁN

Szabadsfalvi Józsefre való emlékezésem olyan, mintha a testvéremre emlékeznék. Közel 20 éven át együtt voltunk, jóban-rosszban. 1955-től 1973-ig, 18 évig egy szobában dolgoztunk. A kapcsolat akkor sem szakadt meg, amikor Őt a Herman Ottó Múzeum élére kinevezték. A tanév mindkét félévében hetenként átjárt az egyetemre előadásait, szemináriumait megtartani. A jelenlévők közül sokan tudják, hogy én is gyakorta megfordultam itt. Úgy is mondhatom, élete végéig szoros emberi, munkatársi kapcsolatban voltunk.

Ez a szinte ifjúkori néprajzi terepmunkával, a kezdeti egyetemi munkával kezdődött. Jóska írja önéletrajzában az egyetemi munkájának kezdetéről, amikor már együtt voltunk: „Hosszú éveken át mi voltunk a tanszék mindenesei, néhány évig az adminisztrátorai is. Ujváry Zoltán dolga volt oktatási munkája mellett a könyvtár, én a folyóirat-állományát kezeltem, rendeztem és leltároztam, valamint intéztem a tanszék nemzetközi kiadványcseréjét.”

E feladatok mellett Gunda Béla professzorunk Szabadsfalvi Józsefnek számos egyéb feladatot is adott. Megkövetelte tőle – persze tőlem is –, hogy pontosan 8 óraker bent legyen, legyünk a tanszéken.

Jóskát kezdetben oktatói feladattal nem bízta meg. Akkoriban még nem volt főszak a néprajz. A tájékozódó, a speciálkollégiumra jelentkezőknek Gunda professzor és olykor a tanársegéd tartott órát. Szabadsfalvi Józsefre a diákok tudományos munkájának a figyelemmel való kísérését, szakirodalomban, terepmunkában való segítését bízta.

Voltaképpen Szabadsfalvi Józsefnek a tanszéken, a Magyar Tudományos Akadémia státuszában a tudományos kutatás volt a fő feladata. Még hallgató volt, amikor megkapta első kutatási témáját, a debreceni mézeskalácsosságot. Tudományos eredményeiről nem szólok, erről már hallottunk referátumot, azonban megemlítem, hogy nagy jelentőségű műveit a tanszéken végezte.

Hallgatóink számára is sokat jelentett irányító, precíz munkássága. Ő a tárgyi néprajzi stúdiumoknak volt a kitűnő tudója és oktatója.

Amikor Gunda professzor Ford-ösztöndíjjal egy évre az Egyesült Államokba utazott, bizonyos óráinak megtartására Szabadsfalvi Józsefet kérte fel. Így például az általános néprajzi előadást is, amely minden oktató számára jelentős feladatot jelent a felkészülést illetően is. Bár akadémiai kutató státuszban volt, 1967-től mindvégig tanított, évről évre újabb és újabb oktatói feladatot látott el. Tette dolgát tisztelettel és becsülettel. Diákokat nevelt a tudományos munkára, a tisztességre, a becsületre, ami alapja akár egyetlen szemináriumi dolgozatnak is.

Becsültem őt, nemcsak mint tudományos kutatót, hanem mint tanárt is, aki úgy kezdte a diákokkal a konzultációt: „Mondja kedves, mi a gond?” És akár órákig elbeszélgetett a „kedvessel”. Az első cikkek megírásában is gondosan segített. A diákoknak ő volt a Jóska bácsija, s az maradt mindvégig az összes tanítvány körében.

A debreceni egyetemi éveket tömören úgy jellemezhetem, hogy legfontosabb volt a tudományos munka, a terepkutatás és a tanítás, ifjú kutatók, muzeológusok nevelése.

És ennek nem volt időhatára. Amit elkezdtünk az egyetemen, folytattuk otthon. Jóska önéletírásából idézek: „két- és félszobás lakásunk hálófülkékjét alakítottuk át dolgozószobának. Hosszú évekig minden szabadidőmet és az éjjelek első felét itt töltöttem, szorgalmas munkával hatalmas anyagot halmoztam össze.” Az eredmény: közel négyszáz publikáció, jelentős monográfiák.

De azért ne gondolja senki, hogy csak robotoltunk, szerzetesi életet éltünk. Tanszéki összejövetelek, családi piknik, kirándulások színesítették napjainkat, éveinket. Akkor még a munkatársak tisztelték, becsülték, szerették egymást.

A kapcsolat és a barátság a miskolci kinevezés után sem szakadt meg. Sőt! Számomra és a tanszék számára rendkívül fontos feladatvállalás segítője lett Szabadfalvi József. A tanszék az időben intenzív kutatómunkát végzett Gömörben. Írott vagy íratlan szabályok szerint a megyei múzeumigazgatóság területére tartozó megyében való gyűjtéshez az igazgató hozzájárulására, támogatására nagymértékben szükség van. Ebben a munkában áldozatkész segítő partnerünk lett Szabadfalvi József és számos munkatársa.

Jóskával többször voltam nemcsak az ideáti, hanem az odaáti Gömörben is. Szoros kapcsolat alakult ki a roznói múzeummal. Jóska a Gömör néprajza számára népművészeti tanulmányt írt. Megjelentetésre vár.

Ezeknek az éveknek egyik nagy eredménye a Gömöri Múzeum létrehozása. Kezdeményezésem aligha valósul meg Szabadfalvi József és a szintén áldott emlékeztű Farkas Pál nélkül. A megcsonkított ország megcsonkított megyéjének lett múzeuma Putnokon, homlokán a felirattal, hogy lássák a szlovák atyafiak is, hogy mi – bár szerényebb körülmények között – pótoljuk azt, amit ők ingyen kaptak Rimaszombatban.

Szabadfalvi József születésének 60. évfordulójára ünnepi kötetet szerkesztettem. Abban áttekinttem addigi életpályáját. Engedjék meg, hogy idézzem az írás utolsó sorait:

„Gazdag az az életút, amelyet Szabadfalvi József eddig megtett. Munkahelyén és a magyar néprajzi társadalomban megbecsülés övezi. Humánus, bölcs, nyugodt vezető, készséges munkatárs és barát. Széles látókörű ember, nagyszámú bizottság tagja, elnöke, tudományos és közéletünk tevékeny résztvevője. Az ő nagy munkabírása és dinamizmusa az újabb és újabb feladatok kitűzésében és megvalósításában ellentmond éveinek számának. Kitejedő életpályáján még számos feladat vár rá: ifjú etnográfus nemzedékek nevelése az egyetemen, a múzeumügy szolgálata és további tudományos művek írása.”

Ezt az ügyet szolgálta élete végéig.

Hadd szóljak még végül az udvarias, a nemes lelkű emberről. Jellemének, műveltségének hű tükré az a levél, amelyet születésnapja után nekem írt:

„Kedves Zoltán! Még mindig nem tudok megindulás nélkül visszagondolni mérhetetlen kedvességedre, amellyel mérföldköves születésnapom megünneplését megszervezted, megszerveztétek. Hálás szívvel mondok köszönetet elsősorban Neked, de rajtad keresztül a tanszék teljes közösségének mind az ünnepi rendezvényért, mind pedig a szép kötetért. Külön köszönetet szeretnék mondani a bevezető oldalak költői megfogalmazásáért, nem kevés túlzást is tartalmazó méltató oldalakért. Jóval nagyobb volt a méltatás mint az érdem. A június 10-e olyan volt számomra mint egy nap a boldogság szigetén. Őszinte barátsággal ölel: Szabadfalvi József”

Tisztelt Emlékezők! Egy nagyszerű embert veszítettünk el 7 évvel ezelőtt.

Igaz barátokra, tudós emberre emlékezünk ma!

EMLÉKEZÉS SZABADFALVI JÓZSEFRE

BARTHA ELEK

A mai napon egy külföldi tudományos rendezvényre való korábbi bejelentkezésem miatt személyesen jelen lenni nem tudok, de tisztemnél fogva a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke nevében köszöntöm a rendezvényen megjelenteket. A térbeli távolság ellenére szeretnék az itt összegyűltekkal lélekbeli közösségben megemlékezni szeretett kollégánkról, tanárunkról, professzorunkról, aki számára intézményünk, a hajdani Kossuth Lajos Tudományegyetem, a mai Debreceni Egyetem, annak hajdani Néprajzi Intézete, ma Néprajzi Tanszéke Szabadfalvi József számára nem csupán a munkahelyet, a tudományos műhelyt, hanem az almamáttert is jelentette.

Szabadfalvi tanár úr, később professzor úr, de az én generációm számára főként Jóska bácsi több szállal kötődött Debrecenhez. Debrecen az ő számára szülőváros, az iskolák, a diákevek városa, szellemi kibontakozásának, hivatásra találásának színtere. Itt kapta első inspirációit a tudományok világából, hogy később, már érett kutatóként könyveivel, tanulmányaival, tanári munkájával ezen szellemi útravaló hozadékát szülőföldjének visszajuttassa. Bár életútja Miskolcra vezetett, sohasem szakadt el ezektől a gyökerektől. Kutatóként, tanárként valamilyen módon, valamilyen konstrukcióban, egész vagy félállásban, egyéb jogviszony keretében mintegy négy évtizeden át részese volt a debreceni Néprajzi Tanszék életének, az ott folyó oktató- és kutatómunkának. Egészen addig, amíg a miskolci egyetemi bölcsészképzés megszervezésében vállalt feladatai el nem szűntek tőlünk. Kölcsönös kötődésünk a Debrecenben végzett munka mellett, később pedig azt követően is, már miskolci megyei múzeumigazgatói minőségében is fennmaradt. A személyes kapcsolatok, baráti szálak, amelyek őt a tanszék korábbi vezetőivel és munkatársaival összefűzték, a gyakorlatra érkező hallgatók fogadása, segítése, a tehetséges hallgatók számára múzeumi álláshelyek biztosítása, a közösen végzett tudományos munka, közös konferenciák, szakmai rendezvények, közösen írt és szerkesztett kiadványok mind szép dokumentumai a Miskolc mellett is megőrzött debreceniségnek, az intézményünk iránt érzett elkötelezettségének.

Nem tisztem most pályarajzot adni, vagy részletesen szólni kutatói, oktatói, múzeumi munkájának egyik vagy másik területéről. Azt azonban biztosan állíthatom: ha egyszer valaki majd megírja a debreceni iskolaként is emlegetett debreceni néprajzi műhely történetét, az nem lehet teljes Szabadfalvi József alkotói életútja nélkül. Tudományos eredményeire, a múzeumszervezésben végzett hatalmas munkásságára joggal tekinthetünk büszkeséggel Debrecenben is. Alkotói munkájának emléke az általa létrehozott értékek: múzeumok, könyvek, kiadványok formájában marad fenn az utókor számára, arcvonásait, kedves, nyugodt hangját, bölcs szavait pedig a pályatársak, barátok, tanítványok emlékezete és szíve őrzi meg hosszú időn keresztül.

SZÖNYI-MŰVEK RÓMÁBÓL MISKOLCON

FELEDY BALÁZS

Ez a kiállítás művészeti esemény. Elsősorban művészeti esemény, azonban olyan, mely érintkezik a 20. századi magyar történelemmel, sőt világtörténelemmel, politikatörténettel.¹ A könyvekre mondjuk, hogy: „Habent sua fata libelli” vagyis: a könyveknek is megvan a maguk sorsa (Terentianus Maurus). Átvitt, kiterjesztett értelmezésben: mindennek megvan a maga története, sorsa...

Nos, ez bizony így van a képekkel, műtárgyakkal is. Az ókor tárgyai, régészeti emlékei, adott esetben sok ezer kilométert jártak be, hogy pl. amerikai múzeumokban kerüljenek közönség elé. Ez nagyjából békés úton történt. De az európai háborúk sok esetben műtárgyakat, gyűjteményeket hatalmas utakra kényszerítettek – időbeli és térbeli értelemben egyaránt. Nemrég olvashattunk arról, hogy Leonardo Hermelines nő című legendás képe hogyan járta be létezése évszázadai alatt Észak-Itáliát, Lengyelországot, Párizst, majd, hogy újra Lengyelországba kerülve (és ott még kockázatos háborús kalandokat átvészelve) végül miként került Krakkóba, remélhetően immár végleges helyére. Mindez a magyar kultúrát, művészetet is érintette, meghozta évszázadokon keresztül. A második világháború után újabb tragikus következményekkel járt. Tudjuk, hogy még mindig mennyi magyar tulajdonú mű van például Oroszországban.

Nos, messziről indultam, de most már idejutottam, e Szőnyi-kiállításra.

Tudjuk, hogy Szőnyi István (1894–1960) családja is a II. világháborút követően szétszakadt. Leányának, Zsuzsának és ifjú férjének, Triznya Mátyásnak menekülnie kellett, és többszöri próbálkozás után végül átjutottak a nyugati határon és 1949-ben Rómában telepedtek le. A tulajdonukban lévő Szőnyi-művek forrása több százból tevődött össze. Az évek folyamán több kisebb kép, Szőnyi-mű is kijutott hozzájuk (néha kalandos módon, úgynevezetten „illegális” úton, barátok segítőkészségével). Az aczéli döntési mechanizmus (Aczél György, a néhai MSZMP meghatározó kultúrpolitikus) sajátos huzavonája volt, hogy Szőnyi István halálát követően mely művek kiszállítását engedélyezték a jogos örökösnek. Valamint: maga a Mester is létrehozott kisebb képeket, olaszországi utazásai, lányánál tett látogatásai során.

Most ezek a művek hazajöttek! Mindezt a politika tette lehetővé, hogy rendszerváltás történt, hogy Szőnyi Zsuzsa intenzívebb kapcsolatokat ápol szülőhazájával, s hogy ezt a döntést meghozta, hogy ezek a művek itthon is láthatók legyenek! Ez a kollektív ezt a miskolci alkalmat megelőzően csak 1994-ben Rómában, Szőnyi István születése centenáriumán, valamint az elmúlt év nyarán – hol is másutt, mint – Zebegényben volt látható, így bemutatásuk Miskolcon abszolút kuriózum jellegű.

E művek jellemzően a Mester késői időszakából valók, s ez is különlegessé teszi őket. S különlegessé teszi a kiállítást a Herman Ottó Múzeum döntése is, hogy a „vendéganyagot” kiegészíti egy-két saját tulajdonában lévő Szőnyi-munkával. Jó döntés volt! Ahogy belépünk, azonnal mives rézkarcokat látunk, melyek itt Miskolcon, a 20. századi magyar képregény központi helyszínén is sugározzák alkotójuk kivételes szakmai inven-

---

¹ Elhangzott a Szőnyi-kiállítás megnyitóján, Miskolcon (2008. március 13.)

cióját, felkészültségét. S láthatunk egy-két egyedi munkát, pl. a csepeli főposta falfestményéhez készített szénvázlatokat. E vázlatok is ritkán láthatók, s jelképesen még utalnak arra is, hogy Szőnyi István és leánya között bizony hosszú évekig a posta volt a kapcsolat lehetősége, mely útján nem csak hazai hírek, de művek is kikerültek Rómába, leveleiben ugyanis Szőnyi István sokszor vázlatokat, krokikat vagy szövegközi rajzokat is küldött leányának. A posta, mint a történelem által elszakított apa és lánya közötti kommunikálás fő eszköze.

Szőnyi István életútját e kiállításon nem kell felelevenítenünk, hiszen ez megtörténik itt a kiállításon is igényes tájékoztató táblán – helyesen –, s tán inkább a művekre kell figyelmünket fókuszálni, mégis fontos lehet egy-két körülmény. Például az, hogy a születési év is milyen jeles évjáratot jelez egyben. 1894-ben született Szőnyi István mellett Aba-Novák Vilmos, Derkovits Gyula, Haranghy Jenő vagy Molnár C. Pál is. Egy évvel előtte Bortnyik Sándor vagy Zsögödi Nagy Imre, egy évvel utána Bernáth Aurél vagy Moholy Nagy László... Ontotta a kor a tehetségeket, akik közül ki itthon vált művésszé, ki Európában, ki hagyományt ápolt és vitt tovább, ki a radikális megújítás útjára lépett.

Szőnyi nagy tehetség volt, s pályáját két mester határozta meg tanulmányai során: Ferenczy Károly és később Réti István. Fontos volt számára Nagybánya, de művésszé a Képzőművészeti Főiskola elvégzése útján vált. Hamar kitűnt monumentális aktjaival, heroikus arcképeivel. Már igen fiatalon nagy hatással volt kor- és pályatársaira. Zebegényben 1923-ban járt először, s már 1924-ben lakóhelyévé is választotta a községet, mely választás életre szóló volt. Tagja volt a kor minden jelentős szakmai szervezetének, így a jeles Szinyei Társaságnak, a KÚT-nak, a Gresham Körnek. 1937-től haláláig tanára a Magyar Képzőművészeti Főiskolának. Munkásságában, művészi pályáján túl, nagy érték elméleti, szakírói tevékenysége, a Kép című kis könyve, a Képzőművészet iskolája című kiadvány meghatározó fejezeteinek megírása.

Kortársai sokat elemezték munkásságát, melyből most egy-két jeles személyiség megfogalmazásait hadd villantsam fel, olyanokat, melyek összefüggésbe hozhatók e kiállítással. Kállai Ernő (1890–1954) már igen fiatalon, harmincöt évesen jelentette meg – 1925-ben – az azóta is alapműnek számító Új magyar piktúra című könyvét. Ebben a „Az expresszív naturalizmus” című fejezetben foglalkozik Szőnyi munkásságával, jelezve először, hogy rá Uitz Béla hatott, majd így folytatja: „Szőnyi aki ezt a hatást egyéni irányban fejlesztette tovább és viszont a maga részéről vált kiindulópontjává, valósággal hallgatólag elismert mesterévé egy egész festői iskolának (Aba-Novák, Jándi, Deli Antal, Goebel, Korda Vince stb.). Már ez a rohamos népszerűség is bizonyítja, hogy olyan festői stílusról van szó, mely mélyen a magyar temperamentum közkeletű érzésvilágában gyökerezik.” Amikor Kállai ezt írta, Szőnyi 32 éves volt! És már meghatározó mester. S ami fontos: a magyar temperamentumra való utalás. Igen. Szőnyi egész művészete mélyen magyar, de sosem hivalkodóan magamutogató. Rabinovszky Máriusz (1895–1953), a kiváló művészettörténész egy-két évvel később, 1929-ben a Nyugat-ban így ír a művészről: „Szőnyi István igazolt minden várakozást, melyet művészetének barátai tehetségéhez fűztek, és meghazudtolta az aggályok nagyobb részét, mellyel a barátok tehetségét féltették. Nincs ma még egy festőnk, aki méretben, gazdagságban Szőnyihez hasonló teljesítményre volna képes.” Ugyanebben az írásban később ez olvasható: „Szőnyinél ... elevenné válik a 'magyar tradíció', elevenné válik oly rejtetten, oly szervesen, hogy aki nem akarja, nem is kell, hogy észrevegye.” Rabinovszky gondolatai is fontosak. Jelzi

Szőnyi Zsuzsa és Feledy Balázs a megnyitón (Kulcsár Géza felv.)

Szőnyi korai meghatározó szerepét, s azt a finom nemzeti jellegzetességet, amire előbb is utaltunk.

Oltványi Imre (1893–1963), a kitűnő, széles látókörű szakíró 1935-ben a *Válasz* című folyóiratban így ír: „A színek felé való igazodásban megszűnt a kompozíció hovatovább szkematikus merevsége is. Egy új Szőnyi bontakozott ki: meggyőzőbb erejű és kötetlenebb. Ezt a változást zebegényi tartózkodása váltotta ki. Nagybánya után került Szőnyi másodszor a természet közelébe. Szemmel láthatóan izgalmas birkózásra kelt a természet szuggesztív közvetlenségével...” Oltványi jelzi Szőnyi zebegényi letelepedésének fontosságát, s hogy az oly figurális művészből miként lett eleven természetábrázoló. Oltványi egyébként később nagyon elsíratta Szőnyt halálakor, művészetét mindig nagyra becsülte. Lyka Károly (1869–1965), a magyar művészettörténet-írás jeles nesztora 1956-ban jelentette meg könyvét, a *Festészetünk a két világháború között* című munkát. Itt írja Szőnyiről: „Amit ez az egyszerű falusi élet, ez a messze nyúló táj eléje tárt, sohasem kerül képeire a maga aprólékos okmányyszerűségében. Tehetségén átsűrődve csaknem látomásszerű művészetté válik. Mindig a valóság tükrözése egy kimagasló tehetségben, telve az élet melegével. Innen költőisége. Fő jellegzetessége leginkább az, hogy a kép a maga egészében mint szétbonthatatlan egység, finoman leszűrt jelenség marad. Innen a nagy művészi érdekessége és értéke.” Gyönyörűen fogalmaz Lyka, amikor Szőnyi képeit nem okmányszerűen aprólékos műveknek tartja. Ezt lemérhetjük itt is ezen a kiállításon. Szőnyi levegős könnyedségét, finomságát, melyben valóban „finoman leszűrt” lesz a látvány.

Végül hadd idézzünk röviden Szőnyi egyik legkiválóbb ismerőjétől, barátjától, tisztelőjétől és tanártársától, az itt Miskolcon különösen ismert Végvári Lajos művészettörténésztől, aki sokat publikált a mesterről. Többek között ő írta Szőnyi István 60. születésnapja alkalmából a Múcsarnokban megrendezett gyűjteményes kiállítás katalógusának előszavát (1954-ben). Végvári professzor úr alaposan elemezve az életutát, záró soraihoz közelítve így ír Szőnyiről: „Humánus felfogása, a színekkel való mesteri kifejező képessége, hazaszeretete, legnagyobb huszadik századi mestereink közé emelik.”

Nos, ez a kis kiállítás is igazolja Végvári Lajos szavait. Szőnyi István életművével a művészettörténet-írás jelesei foglalkoztak még. Pataky Dénestől Genthon Istvánig és Szabó Júliától Köpöczi Rózsáig, aki ma is intenzíven kutatja az életművet, s épp a közeljövőben jelenteti meg a Szőnyi István levelezését tartalmazó, bizonyára jeles forrásértékkel is majd rendelkező kiadványt.

Ez egy nagyon fontos atmoszférikus kiállítás, mely tehát az idősödő Szőnyi érzelmeit is elének tárja. Családszeretete, Zebegény-szeretete, emberszeretete, bensőséges zsánermunkái, finom természetképe, nem beszélve egészen eredeti itáliai munkáiról, melyekben kötődik is a hely szelleméhez, de fel is emelkedik azoktól – esszenciális válogatássá avatják ezt a kisebb és nagyobb méretű művekből álló, sokféle technikával készült válogatást.

Ez tehát egy – a politikatörténet szempontjából is – izgalmas kiállítás. Történetei vannak annak, hogy miként kerültek a művek Rómába, annak, hogy miként készítette őket ott Szőnyi, hogy mi teremtette meg a szőnyis atmoszférát ama bizonyos legendás római otthonban a falakon, a „Triznya kocsmában”, ahol a magyar szellemi élet, értelmiség oly jelesei találtak menedékhelyre évtizedeken keresztül, ha Rómában jártak...

Jó, hogy ezek a művek most hazatértek. Köszönet elsősorban Szőnyi Zsuzsának, hogy e művek bemutathatók lettek, s köszönet a múzeumnak a kiállítás esztétikus megrendezéséért, külön is a kiállítást rendező művészettörténésznek, Pirint Andreának.

„Habent sua fata libelli.” A könyveknek – mindennek – megvan a maguk sorsa. Jó, hogy e műveknek így alakul a sorsuk, hogy Rómából visszatértek Magyarországra, most Miskolcra. Reméljük, végleges helyüket is immár itthon találják meg, igazi huszadik századi vándorút után...

ZSÖGÖDI NAGY IMRE MAGYARORSZÁGI VÁNDORKIÁLLÍTÁSA

SÜMEGI GYÖRGY

1. A 20. századi romániai/erdélyi képzőművészet-történet emblematikussá növesztett, már életében legendássá emelt festőjének munkásságát nagy kiállítás ismertette Kaposváron (Vaszary Képtár, 2008. 01. 22 – 03. 09.) és további magyarországi helyszíneken (Pl. Makón, de tervezik Tiszaújvárosban, Cegléden és Miskolcon is bemutatni). A vándortárlat létrehozói, kitalálói Zsögödi Nagy Imre magyarországi recepcióján szeretnének javítani, újra fölfedeztetése fontos lehetőségének, megragadható alkalmának tervezhették a tárlatot. Ugyanis önálló egyéni kiállítása Magyarországon legutóbb, még a festő életében a Magyar Nemzeti Galériában volt (1976). A Népszabadság akkori hivatalos párt-kritikáját Galambos Lajos tollából (*Csikzsögödi képek*, 1976. 02. 27.) keserű szájjal vette tudomásul az idős alkotó. Van tehát kiküszöbölni való csorba. A csíkszeredai szervezők motivációi sorában, ha nem is szerepelt a Kádár-rendszerben Budapestről osztott seb, azt mi ma bizvást odaérthetjük.

A bemutató meggyőző, az alkotó teljes fölkészültségében, mindegyik műfajával reprezentatív módon jelenik meg. A testvérvárosi kapcsolatban (Kaposvár és Csíkszereda testvérvárosok) létrejött bemutatóhoz a fogadó város intézménye még egy magyarázó bővítményt is hozzáragasztott, így: „Székely festőművész”. Ez pedig valószínűleg első sorban a promócióban, a kulturális fogyasztóhoz való közelítésben lehet fontos.

A leghitelesebb nyilatkozó, Tamási Áron írta Nagy Imréről: „Szívem szerint és legjobban azt szeretném címül írni, hogy 'székely festő'. Számomra ez volna a legegyszerűbb és a legbensőbb utalás arra, amit *emberileg* is mondani akarok. Sajnos, vannak megjelölések és kifejezések, amelyeket többen többféleképpen értenek. Ilyen az is például, ha valakit 'székely festő'-nek, vagy 'székely író'-nak jelölnek meg. Nem azt értik alatta, amit én. Inkább valami jóindulatú, de nem nagyigényű szellemi provincializmust sejtetnek mögötte, míg én a festői vagy írói művészetten túl egyszerűen azt a *többletet* jelölöm ezzel, amely az egyetemesség mellett is különleges jelentőséget és figyelmet érdemel. Most, *Nagy Imrével* kapcsolatban, olyanformán kerülöm el tehát a 'székely' jelzőt, ahogy például a Hargita feletti viharral vagy napfénnel tenném. Az is csak úgy székely éppen, ahogy Nagy Imre” (kiemelések Tamási Árontól). Tamási Áron így zárja le gondolatsorát 1937-ben: „akire rámutathatok most, az emberben és székelyben egyaránt fajtám”.

A kiállítás kaposvári prezentálói, befogadói pedig éppen erre a „festészetében mennyire székelyre” próbáltak plusz hangsúlyt tenni az epitheton ornanssal. Vagy talán így még pontosabb az érdeklődést Nagy Imre művészete iránt fölkelteni. Persze a kiállítást küldő fél is számol a befogadó közeggel, mert az erre az alkalomra kiadott könyv címében (*A mi Nagy Imrénk*) pedig azt egyértelműsíti, hogy Kaposvárnak van egy *másik Nagy Imréje*, aki sorsával, történelmi küldetésével az egyetemes magyarság és az 1956-os forradalom szimbólumává vált. Vagyis szélesebb körben ismert, mint a festő Nagy Imre.

Felületesen azt gondolhatnánk persze, hogy a mártír miniszterelnököt és az ő szülővárosától több mint hétszáz kilométerrel keletebbre, Csíkban életművet építő festőt

Fürdőzés, 1967.

még véletlenül sem lehet összetéveszteni. Pedig erre is van példa. Az *Erdélyi Helikon* elveszettnek hitt, ám 1985-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum által megvásárolt íróportrék kiadványa címeként ezt írtam: „Nagy Imre grafikái”. A Múzsák Kiadó igazgatója, Nemes Iván behivatott és azt mondta, hogy ilyen cím nem lehet, mert Nagy Imre nem csinált grafikákat. 1986-ban én ezt a mondatot nem cenzurális tiltásnak, hanem nagyon is jóindulatú, segítőkész pontosításnak éreztem. Ám toldalékával, a szervesült előnévvel már nem okozhatott problémát a másik neve: *Erdélyi Helikon – Zsögödi Nagy Imre grafikái*. Ha a Csíkszeredából küldött Zsögödi Nagy Imre-kiállítás előállítói ezt így nem is gondolták végig, címadásukban mégis ott van ez a felismerés. Ezért beszélnek ők, a „mi Nagy Imréknk”-ről, aki nem más, mint Zsögödi Nagy Imre, a festő.

A festő életműve a 20. századi erdélyi/romániai magyar képzőművészet meghatározó, sőt megkerülhetetlen értéke. Több erős szálon kötődik a magyarországi művészettörténethez. Budapesti és kecskeméti tanulóéveit (Képzőművészeti Főiskola, Kecskeméti Művésztelep: 1917–1924) tekinthetjük művészi munkálkodásához az alapiskolának, kiegészítve ezt néhány nagybányai nyárral, ottani festő-stúdiókkal (1924–26). Életműve rajzi megalapozása és a sokszorosított grafikai működése (rézkarcok és fametszetek készítése) is jobbára erre az időszakra esik.

A kaposvári tárlat általános tanulságaként fogalmazható meg – képzőművészekkel is konzultálva és egyetértve – az a tétel, hogy izgalmas, festői feszültséggel teli kompozíciók alkotója, a színeket expresszívvé fokozó első alkotói periódusában, amikor állapot-képleteket, telített színekkel megformált alkotásokat tud kínálni művein. Az 1920-as évekből származó önarcképei a személyiség belső vívódásait, bizonytalanságait lélektanilag is hitelesen jelzik. A *Szüleim* című kompozíció csöndes nosztalgiajában, az Édesanya szeretetteljes, telített színvilágú, plasztikus megformáltsága vagy a nagybányai fogantatású művek (pl. *Cigánylány*) színfeszültsége egy drámai hangolású, a lényeg

Noé bárkája felé, 1967.

Őnarekép palettával, 1956.

vizuálisan megjeleníteni képes alkotót, pálya-lehetőséget előlegeznek. Ám talán éppen végleges hazatelepedésével, azzal, hogy beleveti magát kis gazdasága hétköznapjaiba és a méhészkedésbe, kikerül a generációs szakmai együttgondolkodás, a jótékony egymásra hatás felhajtóerejéből.

Az 1926 tavaszán aradi kiállításához segítőül megnyerendő Franyó Zoltánnak a „Nem ismerem a képeit” kijelentésére mondja: „Viszont ismeri a pesti Szőnyi István vagy Aba Novák munkáit, amelyekből a *Genius*-ban is közölt. Az enyémekek legalább olyan jók, ha nem jobbak”. Maliciózan hozzátehetjük – akkor még talán, de már nem sokáig. Vállaltan lesz magányos, ami az első világháborút lezáró békekötésnek, az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlásának, a Román Királyságba nemzetiségiként kerülés kényszerének szinte egyenes következménye. Magára utaltan öntörvényűvé válik, a „remeteművészek” egyike lesz. Az e fogalmat bevezető Vásárhelyi Z. Emil róluk állapítja meg találóan 1934-ben: „önmagukba és odújukba húzódva kínos gonddal különülnek el Erdély elszórt városaiban”.

Nagy Imre munkásságában így az anekdotikus elem kezd jellegadóvá válni. Révész Imrének az 1880-as években alapozott népéletkép-fölfogásának egy korszerűsített, egyéniségére és csiki témákra szabott 20. századi variánsát teremti meg. Amikor is a korábbi feszültség, szín- és formatartalom apró részletekben, az öncélúbb ecsetjárásban föloldódik. Ezek persze jellemző részletek (szétvetett lábakkal alvó férfi, a szoptató anya lábgörbülete, középtérben tyúkokat etető asszony, pisilő kisfiú stb.), amelyek végül is a részletekbe, a mikro-világokba irányítják a figyelmet. Egyre inkább az ilyesfajta fragmentumokból vagy népéletképi részletek halmazából épülnek azok a sokalakos, panoramikus kompozíciók, amelyek a csiki táj- és népélet átfogó kép-történetei. Itt, éppen ezekben a művekben, a bruegheli részletezettségben, a sokat mondani, minél több jellemző részletet megörökíteni akarás ígézetében van az ő művészetének nagy csapdája: a részletezettség, az egész, a vágyott Teljesség megidézése, megközelítésének megkísértése közben korábban elért festői értékei, kifejezésének ereje, drámai hangja veszik el. Már a kortársak e művei

Szüleim, 1927.

kapcsán értekeztek a „művészet őseréjé”-ről és rendre említhették azt is, hogy „minden vászna maga az eleven székely élet”. Az idézett Lakatos Vince (*Művésztelepet kér Csíkország*. Képes Krónika, XIII. évf., 43. sz. 1941. okt. 16. 23–25.) szerencsére magát az alkotót is megszólaltatta: „Csíkországot az Isten megáldotta kitünő levegővel. Amikor az Alföldön minden elposhad, minden fuldoklik a porban és hőségben, itt akkor is lehet alkotó szellemi munkát végezni. [...] Rengeteg élmény kínálkozik itt a festő számára. [...] Szűzi tiszta a népi élet. A művész éljen a népi élet gyökerén. Éljen a paraszttal és adja vissza annak a kultúráját”. A népiélet megőrzítése lett bevallottan is a kitűzött célja Zsögödi Nagy Imrének.

Egyik legjobb értője, László Gyula fölteszi a kérdést: „vajon Nagy Imre zsögödi élete nem tette-e művészetét pusztá

néprajzi tényné? Nem vált-e provinciálissá? [...] Képein nem színfoltok vannak, hanem a zsögödi valóság, a patak, a palló, a tyúkól, az emberek, az állatok, a messze tájak, minden, ami a képen van, szinte fogható hitelű valóság. [...] Vajon zaklatott életünkbe nem az „elveszett paradicsom” evangéliumát hozzák-e Nagy Imre pásztorai, földművesei, élet-erős emberei, asszonyai, tiszta színű tájai és kristályvizű patakjai? A tiszta élet példáját, a néphez hű maradt ember példáját köszönhetjük Nagy Imrének” – zárja le érthető emberi kibúvóval László Gyula is 1976-ban a mélységében nehezen megválaszolható kérdést.

Talán azért is merülhet föl mindez ilyen élesen a kiállítás tükrében, mert annak arányai egyértelműen ezt sugallják. Hiszen lehetett volna például Nagy Imre magyarországi alkotói periódusát, az ahhoz kapcsolódó műveket szaporítani (*Alföldi táj*, 1920, *Kukoricahántás*, 1924, *Kettős portré*, 1921). Igaz, hogy az említett két utolsó művet kölcsön kellett volna kérni a Székely Nemzeti Múzeumtól, Sepsiszentgyörgyről. Ahogy további alkotásokat a Kecskeméti Képtártól, a Petőfi Irodalmi Múzeumtól és magántulajdonból. Éppen ezen művekkel a Csíki Székely Múzeum anyagát úgy lehetett volna kiegészíteni, fölerősíteni, hogy a pályakezdés fontos művei és az életmű magyar művészeti, magyarországi kapcsolódásai még inkább megjelenhessenek a válogatásban, a tárlat összképében. Egyrészt az arcképeket, arckép-rajzokat lehetett volna, pl. az Erdélyi Helikon íróportréi (Dsidától Kós Károlyon át Tompa Lászlóig) és az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó opuszok irányába (Féja Géza, Illyés Gyula, Németh László, Sinka István, Tamási Áron, továbbá a *Vihar* című kompozíciók) bővíteni. Azért, vagy legfőképpen annak érdekében, hogy az életmű szerves magyarországi művészeti kötődései evidens módon jelenhessenek meg.

A pontosítás, a tények tiszteletben tartása az idézett, a kiállítást kísérő kiadványra is ráférne. Szabó András főmuzeológus, a Zsögödi Nagy Imre-hagyaték kurátora pl. azt írja, hogy „Budapesten magába szívta Nagybánya szellemiségét” – talán úgy pontos,

hogy Nagybányán. Akvarellt Zsögödi Nagy Imre nem a Kolozsvári Magyar Művészeti Intézetben, hanem már jogutódjában, a Jon Andreescu Főiskolán tanított. Tanulmányútjai sorában a Germánia megnevezés sem helyes Németország helyett. És hát még egy sarkalatos tétel, amit jelezni kell. A Nagy Imre-irodalomban Szabó Andrásnál jelenik meg az életmű, a teljes oeuvre meghatározójaként a pálya elején még csak a „rejtett fénybőség”, majd a „Bő fény – bőfény –, televilágítás” életműre kiterjedő meghatározó, jellegadó tételezése. Ám a „Képeim a fényversengés következtében jött létre a szín színteremtése” mondat-üresjárat sem a bemutatotthoz, sem a szerzőhöz nem méltó. Talán valami kényszerű gyorsaság, sebbel-lobbal történt szűk határidős előkészület mentheti csak *A mi Nagy Imrénk* kötet idézett és még tovább szemelgethető pontatlanságait, amelyek a kissé erőltetetten magyarázkodó bővített képaláírásokba is beszüremkedtek. Megemlítendő, hogy Zsögödi Nagy Imre testvérének őaltala nevelt lánya, *Kuruczné György Zsuzsanna* a festőről is sokat mondó, őt emberi közelségbe hozó visszaemlékezés-kötete (*Amikor Csíkba' megszülettem*. Hargita Kiadó, Csíkszereda, 2006.) hiányzik a tárlat kiadványai kínálatából.

A jó szándék és a nemes cél nyilvánvaló mind a kölcsönzők, mind a befogadók részéről. Zsögödi Nagy Imre művészetét a lehető legteljesebb körűen megmutatni a testvérvárosi/magyarországi közönségnek, művészetszeretőknek. S erre elsődlegesen alkalmas a Csíki Székely Múzeum, hiszen az alkotó még életében, hagyatékolás révén tette alkalmassá. Látnunk kell azt is, hogy képzőművészeti programok megvalósításában Csíkszereda máris a kezdeményezést magához ragadó, legfontosabb várossá vált. A 2006-os Munkácsy-kiállítás sikere után támogatta egy Nagy István könyv és konferencia megvalósulását, most *A mi Nagy Imrénk* könyv kiadását és a Zsögödi Nagy Imréről készülő filmet. Legfrissebben pedig a *Nagybányai Művésztelep* nagy, erdélyi bemutatóját szervezik. Ez annál is inkább fontos, mert a Nagybányai Művésztelep 100. évfordulóján, 1996-ban a két szomszédos szocialista ország közti politikai bizalmatlanság légkörében még műtárgyakat sem lehetett kölcsönözni a Magyar Nemzeti Galéria centenáriumi tárlatára. Mostanában már, együtt az Európai Unióban, a globalizálódó világban az is bekövetkezett, hogy a Szépművészeti Múzeum első világháború előtti lejtéjéből Marosvásárhelyen, a Bernády Képtárba került és Magyarországnak vissza nem szolgáltatott nagy értékű festmények szentendrei kiállításon szerepeltek. Mindezekből talán jól látszik, hogy a múzeumok közti kiállításcserek új együttműködések teremtnek és talán új nézőket, új befogadókat a marosvásárhelyi és csíkszeredai kollekciónak Magyarországon, Munkácsynak és a nagybányaiaknak – és remélhetőleg továbbiaknak – Csíkszeredában, Erdély más városaiban.

„Csak pontosan, szépen”.¹

---

1 A szöveg rövidített változata – kitűnő reprodukciók kíséretében – megjelent: *Életünk*, 2008/4. 60–65.

2. Miskolci számvetés

Zsögödi Nagy Imre magyarországi vándorkiállítását gyér sajtóvisszhang kíséretében eddig, a miskolci bemutatóig kb. négyezren láthatták. Jogos a számvetés igénye, az őszinte fogalmazás. Vajon hogyan helyezhető el az ő művészete a magyar művészet térképén? A *Magyar képzőművészet a 20. században* című legfrissebb feldolgozásban² Nagy Imre úgy szerepel, mint Olgyai-tanítvány, a generációja – Aba-Novák Vilmostól Szőnyi Istvánig – legjobbjaival. A Szücs György írta Ősi formák nyomában – expresszív és archaizáló tendenciák fejezetben a Barabás Miklós Céh 1937 és 1939-es budapesti kiállítása apropójából Nagy Imre metszeteit, rajzait, majd hét és fél sorban a fametszetkészítőt említi, „a csíki székely mindennapokat megjelenítő képeit”, azután portréit, amelyeket „szenvedélyesen megmozgatott felületekkel” jellemez. Ez utóbbiak közül a szüleiről, ill. a Ziffer Sándorról és a Ferenczy Noémiről (ezt reprodukálják) készületekről esik szó.

Eötvös József 1860-ban megfogalmazott tétele ma sem túlhaladott: „Erdély állapotjai Magyarországon sokak előtt ismeretlenek”.³ A képzőművészetek állapotjai különösképpen – toldhatjuk a majd 150 évvel ezelőtti Eötvös-mondathoz. Történelmi okai vannak, vagyis a trianoni békeszerződés utáni időktől – kivéve az 1940–44 közti éveket – a magyar képzőművészet Erdélyben/Romániában kisebbségbe, nemzetiségi kultúr-létbe szorult. „A politikai erőszak a magyar képzőművészetet beleűzte az önállóságba. [...] Létrejött egy alkatrészeiben széttagolt, de önállóságában életképes külön erdélyi művészet”.⁴ Az idézett Maksay Albertet megelőzően Szopos Sándor már 1925-ben a „speciálisan erdélyi képzőművészet kialakulásáról” értekezik, és megelégedéssel jelenti ki, hogy „Nagybánya is a miénk”,⁵ azaz erdélyieké, Romániáé. Ugyanerről a Nagybányáról Magyarországon: „Az első világháború után a nagybányai művész-közösség elveszett” – írta le többször Lyka Károly. Ezt a konkrét megfogalmazást éppen a miskolci művésztelep összefoglaló kiállítása katalógusából idézem, mivel a miskolci intézmény valójában Nagybánya hiányának köszönhette a megalakulását.⁶ Vagyis: egy és ugyanazon művésztelep két nézőpontból, immár két országból, két érdekkörből. S ez a szemlélet állandósult, vagyis a magyarországi művészettörténet-írás a 20-as évektől csupán a magyarországi képzőművészettel próbál szembesülni és nem a magyarral, vagyis mindazzal is, ami a mindenkori ország határain kívül létezik: egzisztál, alakul, fejlődik, avagy éppen gyengül, hasonul, alkalmazkodik, asszimilálódik bármely többségi nemzet művészetéhez. Mert az Illyés Gyula megfogalmazta „haza a magasban” ideának alaptermészetéből következően a nyelv ab ovo szervesebben képes megfelelni, mint a képzőművészet.

A magyarországi és/vagy romániai/erdélyi megkülönböztetésen kívül még az erdélyin belül, külön, önálló fejezetként is bemutatható és tárgyalható Székelyföld 20. századi képzőművészet-története, az onnét elszármazott képzőművészekével együtt. A kényszerítő történelem (és a művészeti érvényesülés) üzte el szülőföldjükről őket. Nagy Istvánt például kiutasították Romániából, pedig az ő munkássága fundamentális jelentőségű itt és ott. Ám ott, Erdélyben az ő egyéni képalkotása primus inter pares szerepű. S utána Márton

2 András G.–Pataki G.–Szücs Gy.–Zwickl A., 1999.

3 Eötvös József Mikó Imrének 1860. IX. 4-én keltezett leveléből.

4 Maksay A., 1942. 35.

5 Szopos S., 1925. 242–249.

6 Miskolc 25 éve a magyar festőművészetben. 1948. október 2–október 17. Bev.: Lyka Károly. Katalógus. Kossuth Szálló Kiállítási Terme, Miskolc

Ferenc, Siklódi Lőrinc és más onnét elszármazottak vehetők még számba. Jellemző, hogy Nagy István korszakos művészetének emlékmúzeumot utolsó éveit és halála helyszínén, Baján, és nem szülőföldjén emeltek.

Hölgyeim és Uraim! Remélem, hogy pontosan értenek engem. Nem hajánál fogva iderángatott mindez. Én a legközvetlenebbül s a leghatározottabban az erdélyi képzőművészet és Zsögödi Nagy Imre 20. századi magyarországi recepciójáról beszélek. Zsögödi Nagy Imrét ismertem, jártam nála, leveleket váltottunk, többször írtam művészetéről. Éppen az ő és a 20. századi erdélyi magyar képzőművészekkel, képzőművészekkel való ismerkedésem, kutatásaim és több évtizedes töprengéseim juttattak az alábbi tapasztalatokhoz. Életképes, a magyarországi képzőművészetektől elkülönülő, önálló világ az, sajátos, éppen intézményei révén erős román állami és művészeti befolyás alatt, az autonómitását és alkotónkénti autonómiáját mégis őrizve. Sokáig azt hittem, hogy a képzőművészetekben is a magyaron van a legerősebb hangsúly. Éppen erdélyi/romániai tapasztalatok ébresztettek rá, hogy nem, magán a művészetben erősebb a nyomaték. Ezért határoznak meg engem – és néhány kollégámat – Erdélyben, Romániában „budapesti művészettörténészként”. Vagyis nem magyarként, hanem lakóhely szerint címkézve, mivel tölem bizonyosan eltér szemléletben is a székelyföldi, kolozsvári, nagybányai stb. művészettörténész, művészetről író. Valóban így van, ők és én másképp látjuk a művészetet s az egyes életműveket. Mások a viszonyítási pontjaink, a kvalitás mércéi, másképp látunk rá a 20. század magyar képzőművészetére. Nekünk nem teljesség, hanem annak egy része, egy fontos építőeleme Erdély képzőművészetére, s benne a csiki székely Zsögödi Nagy Imre életműve talán a legismertebb, emblematisz jelentőségű, önálló múzeummá/ emlékházzá intézményesült, s ebben is páratlan, ettől is kivételezett helyzetű.

A magyarországi művészettörténet számon tartja Zsögödi Nagy Imre Olgyai-tanítványiságát, első világháborús katonai részvételt, kecskeméti és nagybányai művésztelepi munkálkodását. Mindaz, ami Romániában nemzetiségi művészként történt vele, azt a romániai/erdélyi kultúr- és művészettörténet tárgyalja. Nagy Imre végleges, 20-as évek közepén történt hazatéréseivel sajátos belső önfejlődésének lehetünk a tanúi. Ezidőtt válik gazdálkodóvá, méhésszé, valóságos segítő intézménnyé, a szászok által vásárolt, kedvelt festővé, a csiki székely népeletkép egyéni megvalósítójává, ha úgy tetszik, specialistájává. A csiki népeletkép-festő panoramikus, nagy látószögű és nagy méretű vásznakon – anekdotikus részleteket is megmutatva – a tájat és az abban élő, munkában tevékenykedő embert (portrén és csoportképben egyaránt) igyekszik megmutatni. Aktok, őszinte önarcképek, csendéletek és fontos szimbolikus kompozíciók (ilyenek az 1956-os forradalom emlékét földolgozó, élményére reflektáló művei) alkotják az életmű gerincét. És művészportrék, az emlegetett fametszeteken, festményekben (pl. Tompa Lászlóé) és sok száz rajzban elbeszélve Gaál Gábertól Tamási Áronig, Kányádi Sándortól Sütő Andrásig. Talán ez a 20. századi írókat, költőket, képzőművészeket, meghatározó jelentőségű erdélyi szellemi embereket megrögzítő rajz-tékája tevékenységének egyik legfőbb értéke. A még nem létező 20. századi erdélyi irodalmi és művészeti múzeum arcképcsarnok-pillére lehetne.

Zsögödi Nagy Imre, akinek munkásságát hűségesen jellemzi annak a Tompa Lászlónak a verse, akit a festő ecsetje olajban rögzített meg.

*„E képek folyvást hatalmasodó erővel igéznek.
Pedig nincs rajtuk semmi babonáság,*

*Sohasem látott rendkívüli táj,
Gigászi műcsoda, – csak föld, meg ég –
Egy-két apró ház, kis falu, hegy, völgy –
Székely falu, hegy, völgy – de milyen teljesen az mind!
Formára, színre, beszédre, varázusra!”⁷*

IRODALOM

Andrási Gábor–Pataki Gábor–Szücs György–Zwickl András

1999 Magyar képzőművészet a 20. században. Corvina Kiadó

Maksay Albert

1942 Kolozsvár képzőművészeti élete a kisebbségi sorsban. Művészeti Hetek,
Kolozsvár, 1942. május 9. június 6. Országos Irodalmi és Művészeti Tanács,
35. Budapest

Tompa László

1929 Este egy székely festőnél. Nagy Imrének

Szopos Sándor

1925 Az erdélyi magyar képzőművészet hat esztendeje. In: Pásztortűz Almanach
1925. Szerk.: *dr. György Lajos*. 242–249. Kolozsvár

---

7 Tompa L., 1929.

AZ ELTŰNT ERDÉLYI SZÁSZ KULTÚRA NYOMÁBAN

KINDA ISTVÁN

A 12. században Erdélybe telepített szász lakosság 850 éven keresztül a többetnikumú – magyar, szász, román, örmény, zsidó, cigány – erdélyi társadalom szerves csoportját alkotta.¹ Ezalatt a városi és a falusi, rendkívüli organizáltságukról híres szász közösségek folyamatosan gyarapodhattak, jelentős szerepük volt Erdély etnikai, gazdasági, művelődési és társadalmi életében. A multietnikus társadalomszerkezet egyensúlyi helyzete 1945–1990 között – elsősorban politikai események hatására – visszaállíthatatlanul megbillent, ami azzal járt, hogy Erdély etnikai struktúrájából lényegében eltűntek a szász közösségek, amelyek kiemelkedő kulturális örökséget teremtettek és hagytak ránk.

Az itt megtekinthető – az *Eltűnt erdélyi szász kultúra nyomában* című – kiállítás ebből a kulturális értékből nyújt pótolhatatlan és megismételhetetlen ízelítőt. Az 1970-es évek végétől az 1990-es évek közepéig zajló, nagyjából egyszemélyes kutatás fotódokumentációjából jött létre, annak a kitartó társadalomnéprajzi vizsgálódásnak és muzeológiai érdeklődésnek eredményeként, amely során Pozsony Ferenc professzor végigjárta és még működésében dokumentálta az erdélyi szász falvak közösségeinek mindennapi és ünnepi életét, szokásait, társadalmi kapcsolatait, építészetét és tárgyi kultúráját.

Ez az összeállítás ma már az egymás mellett élő erdélyi nemzetiségek kultúrájának gyűjtését és múzeumi reprezentálását végző, Pozsony Ferenc által alapított Csángó Néprajzi Múzeum (a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum külső egysége) gyűjteményének része. A kiállítás értékét csak emeli, ha elmondjuk, hogy az előző évek során Zabola, Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár, Budapest múzeumbaráti társasága csodálhatta meg.

Magyar királyaink a szászok behívásakor azt tartották szem előtt, hogy jó mestersegbeli tudással rendelkező, sok mindenhez – így az ország védelme szempontjából kiemelten fontos várépítéshez is értő – nyugati telepeseket invitáljanak be az országba. Az első pannók a jelentősebb szász erődítményekkel rendelkező települések térképeit teszik közszemlére, illetve a rendkívül jól megépített szász városokat, falvakat mutatják be, felhívva a figyelmet az organikus településszerkezetekre, az egyedülálló épített örökségre.

Az erdélyi szászok templomaikat az oszmán-török veszély miatt a 15–17. században erődítményekké alakították át. Érdemes megemlíteni, hogy egy-egy ilyen bástyákkal erődített, több méter magas fallal, azon lőrésekkel és szuroköntő nyílásokkal, belső folyosókkal kiképzett templomvár szükség esetén nemcsak a falu lakosságának nyújtott menedéket, de békeidőben is biztonságosan tárolhatták itt az élelmiszertartalékokat. Szász hatásra jó néhány székely faluban is hasonlóan erősítették meg templomaikat, s egy-két székely településen még ma, a 21. század elején is a bástyák méteres falai közt tartalékolják és tartósítják a gabonát, a szalonnát.

Jellegzetes építészetük tehát nemcsak a szász városokon – hogy csak a jelentősebbeket említsem: Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Szászsebes, Beszterce, Feketehalom –, hanem faluhelyen is megfigyelhető. Zárt, lineáris utcaszerkezet jellemzi ezeket a településeket, amelyeken úgynevezett *frank típusú* házakat építettek, az utca

¹ Megnyitó beszéd Mezőkövesden a Matyó Múzeumban rendezett kiállításon (2008. október 28.)

frontján összefüggő épületsorral. A ritmusos szász utcaképben tehát a két ablakkal utcára néző házat egy magasra épített kapu követi, amely a szomszéd házához tapad, a sor újabb kapuval és újabb házzal folytatódik. Ehhez a tömött épületsorhoz hasonlatos a gazdasági udvar lezárásaként épült – a telek tengelyére merőleges – nagyméretű csűrök sora is, amelyek szintén egymásba kapaszkodva zárták le hátulról nemcsak az egyes portákat, de az egész utcát, a belső életet is.

A szászok lakáskultúráját a 16–17. században a reneszánsz határozta meg, amikor festett bútorkultúra bontakozott ki házaikban. Pannóink ezt a színes tárgyi világot mutatják be. A korábbi geometrikus díszítésű textíliák helyét a szabad rajzolatú varrottasok vették át. A 18–19. század fordulóján városi lakásaikban elterjedtek az empire polgári bútorok is.

Hétköznapijaik során fontos szerepet játszottak az erdélyi szőlő- és borkultúra, az intenzívebb földművelés, a városi kézműipar kibontakozásában. Gazdasági kapcsolataik Kisázsia és Nyugat-Európa országait is behálózták, a nyugati gazdasági berendezkedés és polgári kultúra közvetítői voltak az erdélyi népcsoportok számára. Céhes városi (Nagyszeben, Segesvár, Brassó) és falusi (Szászkezd, Kürpöd) fazekasaik igényes, mives kerámiát alkottak. Csempés kandallós tüzelők etnikai szimbólumokká váltak a 19. században.

A következő képek a szászok jellegzetes viseletét, szokásait, hétköznapijait elevenítik fel. Amikor azt hangsúlyozom a kiállítás egyik érdeként, hogy megismételhetetlen ez a kutatás, erre a tematikára gondolok. Kiemelem, hogy egészen az 1989-es rendszerváltozásig a szász közösségek ragaszkodtak hagyományos ünnepi viseleteikhez, szokásaikhoz, amelyek nemcsak erdélyi, hanem összeurópai kulturális jegyeket őriztek.

A szászok társadalmi élete mintaszerű volt Erdélyben. A 16. században lutheri hitre tért etnikum magas fokú, rendkívül organizált közösségi életet élt. Nagyon korán, a 18. századtól gyors ütemben polgárosult. A 19. században a szászok falvaiban különböző polgári egyletek (legény-, leány-, asszony-, gazda-, fűvös-, színjátszó-, dalegyletek) alakultak, amelyek aktívan részt vettek az ünnep- és hétköznapi minél teljesebb közösségi megélésében.

Összefoglalva: az erdélyi szászok állandó nyugati kapcsolatokkal rendelkező, protestáns, korán polgárosult, de ugyanakkor példaadóan hagyományörző közösséget alkottak. Mivel Erdélyben távol éltek a belső német területektől, sajátos tradícióikhoz jobban ragaszkodtak. Kiemelkedő építészeti megvalósításokkal büszkélkedő településeik Európa kulturális örökségének sajátos részét alkotják.

A 20. század eleji mintegy 250 ezres szász lakosság a második világháború után megfogyatkozott, majd az 1970-es években újra látványosan megcsappant, 1989-re 95 ezerre apadt, amelyből a rendszerváltást követő egy-két évben hónapok leforgása alatt további 75 ezer személy vándorolt ki Németországba. Üresen maradt településeiket tudatos, demográfiai megfontolásokból szervezett betelepítéssel vagy szabad foglalkással más nemzetiségek – főképp románok és cigányok – lakják be, de egyes falvakban egész utcasorok állnak lakatlanul. Sajnos, a helyüket átvevő közösségek a gyökeresen eltérő életszervezési stratégiájukkal és másfajta világszemléletükkel nagyban hozzájárulnak a fennmaradt szász épített örökség és ökológiai berendezkedés fokozatos pusztulásához. Most már nemcsak sejtjük, a tablók üzenetén keresztül belátjuk: a szászok eltűnése pótolhatatlan veszteséget jelent a multietnikus Erdély jellegzetes transzszilván kultúrájában!

MEGNYITÓ BESZÉD A MUNKA ÉS SZÉPSÉG CÍMŰ KIÁLLÍTÁSON

SZALIPSZKI PÉTER

Örömteli alkalmat érhattünk és élhetünk meg, hiszen nem oly rég még az Abaúji Múzeum forrói működésének teljes megszűnte fenyegetett, most pedig Forró önkormányzatának, dolgozóinak emberfeletti erőfeszítése nyomán, a Forróért Baráti Társaság lelkesedésének, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság nagyvonalú támogatásának köszönhetően megteremtődtek a feltételei annak, hogy újra kiállítást nyithassunk Forró nevezetes épületében, a Kakas Csárdában.¹ Nem tartom túlzónak azt, hogy az önkormányzat, a község erőfeszítéseit az emberfeletti jelzővel illettem, hiszen mindennapi tanúja voltam a munkálatoknak és a fogcsikorgatásoknak is, amikor újabb kiadási tételek merültek fel az előkészületek során.

Messziről indultunk, hiszen a már 1985-től Forróon lévő műtárgyak elhelyezési szempontja nem is oly rég még az volt, hogy oda tegyük őket, ahol nem áznak meg. A tetőzetet sikerült kijavítani, a beázás megszűnt, kiállítást rendezhettünk, de ez ünnepi alkalomkor sem feledkezhetünk meg arról, hogy igen sok és nagy feladat van előttünk még ahhoz, hogy a patinás Kakas Csárdát teljes biztonságban tudhassuk. Elég, ha csak az éppen nyolc évvel ezelőtt készült statikai felmérésben előírt betonkoszorú megvalósítására gondolunk, ami megakadályozná a több mint 200 éves falak további szétnyílását, vagy a csapadékvíz alapoktól való elvezetésére, hiszen csak ez jelenthetne hosszú távú megoldást a salétromosodás elhárítására. Bízunk benne, hogy e jeles nap után, a hétköznapokon is jó gazdája lesz a község és önkormányzat az épületnek, és lehetősége szerint óvni fogja a nagy múltú műemléképületet.

De az én reszortom a régi-új kiállítás ismertetése, mielőtt ebbe fognék, vissza kell térnem a bevezető gondolatokhoz. Kiállításunk címe „Munka és szépség – a paraszti világ tárgykultúrája – a paraszti tárgykultúra világa”. Ettől a tematikától mindössze két tárgy tér el: a 19. század első felében Forróon is működő postamester egyenruhás bábuja és a Magyar Királyi Posta ládája látható a bejárat mellett. Ezen a ládán egy felirat olvasható: Adományok. Ma ingyenesen látogatható a kiállítás, de kérem a résztvevőket, önkéntes adományaikkal áldozzanak a Kakas Csárda további felújítási költségeire. Itt jegyzem meg, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság nagyvonalúsága nemcsak a kiállított tárgyak letéti átadásában, hanem abban is kifejeződik, hogy a kiállítás látogatásából származó minden jövedelmet helyben hagy, így ez is az épület további felújítására fordítható.

De szóljunk immár arról, amit a falak mögött láthatunk! Ahogy már mondtam, a kiállítás címe: „Munka és szépség – a paraszti világ tárgykultúrája – a paraszti tárgykultúra világa.” A paraszti világról kell tehát szólni. Senki nem örül annak, ha személyét a paraszt jelzővel illetik. Minden sejtem tiltakozik az ellen, ha ezt a szót bántó szándékkal használják, s megvallom, én a használóját gondolom olyannak, mint akit ő sérteni akar a

---

¹ Elhangzott 2007. augusztus 11-én Forróon, az Abaúji Múzeum gyűjteményéből rendezett, Munka és szépség – a paraszti világ tárgykultúrája – a paraszti tárgykultúra világa című kiállítás megnyitóján.

paraszt szóval. Mert ki is a paraszt? Földműves, mondhatjuk így is. Műveli a földet. Nem véletlen a művel ige jelentésgyarapodása: még ilyen tartalmakat is hordoz, hogy műveltség, művelt ember, mives edény, stb. A kultúra szó, melybe beleértünk minden tudást a latin eredetű – colo, colui, cultus – művel jelentésű igéből származik, amelynek kiindulása szintén a földművelés. Hogyan lehet mégis, hogy a földet művelő parasztot oly sokáig lenézés illette? Tagadhatatlan, hogy még a 19. század derekán is a parasztság döntő többségét az írástudatlanság jellemezte, ebben áttörést csak az Eötvös-féle népiskolai törvény hoz majd. De az írástudatlan parasztságnak nem lett volna műveltsége? Dehogynem! Csakhogy ez a műveltség nem papír és toll által, hanem személyes kapcsolatok útján, apáról fiúra, anyáról leányra szállt, hagyományozódott és megújult.

A parasztember évszázadokon keresztül valóban ki volt rekesztve az úgynevezett magas kultúrából, ő „csak” a feltételeit teremtette meg kétkézi munkájával, de közben maga is kultúrát teremtett, a paraszti kultúrát. A parasztember házat nem ékítették kőcsipkék, falazata vályogból, döngölt földből vagy sárral tapasztott fafonadékból készült, de arányosság és harmónia jellemezte. Plafonját freskók, stukkók nem díszítették, pitvarából szabadkérmény vezette el a füstöt, a ház, vagyis a lakószoba plafonja gerendákra szögelt deszka volt, de farigcsáló keze szép virágokat ültetett azokra a mángorlókra, amelyeket jegyajándéku szánt kedvesének.

A parasztember nem értette a gregorián énekek latin nyelvét, később nem jutott el hozzá Bach, Beethoven, sőt még Liszt zenéje sem, nem tudott kottát olvasni, de örömet, bánatát, fájalmát, szerelmét gyönyörű pentaton dalokba foglalta. A parasztember – mint említettem – sokáig nem tudott írni-olvasni, de regéivel, meséivel, történeteivel ő is egyfajta tudást és esztétikumot hagyott a gyerekeire.

A parasztember eltérő beszédét is, mellyel a nyelvjáráskutatás foglalkozik, sokak részéről lenézés övezte, s talán ma is vannak, akik jobb esetben megmosolyogják azokat, akik a hangokat, szavakat másképp formálják. Én Horger Antal véleményével értek egyet. A Magyarság Néprajzában a következőképpen ír erről: „A nép nyelve kisebb-nagyobb mértékben mindenütt eltér a városi köznyelvtől és az irodalmi nyelvtől. Sokáig azt hitték róla, hogy romlott nyelv, a nemzet műveltebb osztályaitól beszélt művelt nyelvnek parasztoktól való elrontása. Ma azonban már tudjuk, hogy ez nagy tévedés volt. Inkább a köznyelvet, s még inkább az irodalmi nyelvet lehetne annak nevezni, mert ezek sok tekintetben mesterséges fejlesztésnek eredményei, ellenben a népnyelvnek mindenegyes sajátja a nyelvi élet természetes fejlődésének útján keletkezett. Egészen tudománytalan az a sokszor hallható ítékezés is, hogy a parasztok ezen, vagy azon a vidéken (mivel nem beszélnek irodalmi nyelven) csúnyán beszélnek.” Nekem kedves, ha bárkit egyéni ízzel hallok beszélni, de a szívemhez legközelebb a keleti-palóc nyelvjárás áll, mert ezt beszéltek azok a parasztok, akiket még ismerhettem.

A másik világ csak a 19. század második felében fedezte fel a paraszti kultúrát. Csak a legnagyobbakat említem a felfedezők közül: Erdélyi János, Kriza János, Jankó János, de közéjük tartozott megyei múzeumunk névadója, Herman Ottó is, ők voltak az elsők, akik addig csak hagyományozódó paraszti kultúrát rögzítették, megőrkítették, és – tudós emberek lévén – elemezték.

A paraszti hagyományban a föld ismerete és szeretete is apáról fiúra szállt. Ismertem egy parasztembert, aki mikor fia hosszú időre külföldre készült, egy nemzeti színű szalaggal bekötött zsákocskában egy kis rögöt adott neki. „Sose felejtse el, honnan indultál!”

– mondta. Mikor kicsi unokája afelől érdeklődött egy vetőgépet meglátva, hogy az mire való, a nagyapja így válaszolt: „Azzal vetik el a magot a szent, jó anyaföldbe.”

A parasztember tudta, melyik dűlőben mit érdemes termelni, tudta a munkák idejét és fortélyát. A parasztember értett a szerszámkészítéshez is, egyáltalán szinte mindent ő maga előteremtett magának, amire életéhez szükség volt, a paraszti portáról nem hordtak szemetet, mert olyant a paraszt nem csinált, ő mindent felhasznált. A parasztember tudta, hogy melyik gyógynövény milyen nyavalya gyógyítására való. A parasztember, ha el ejtett egy szelet kenyeret, leporolta, megcsókolta és „Isten áldása” mondással ette meg. A parasztember tartott állatait szinte társának tekintette, ha nagy terhet vitt fogatán, leszállt a bakról, és a szekér mellett gyalog hajtotta az igás állatot, úgy kímélte.

A parasztek igazi közösségekben éltek, és többségükben betartották a közösség normáit, mert aki nem így tett, azt a közösség kivetette. A parasztember nem akart más kárára gyarapodni, csak arra tartott igényt, amiért ő megdolgozott. Azt a gazdát, aki elszántott egy barázdát szomszédja földjéből nemcsak a kárvallott, hanem az egész falu megszólta. A parasztember tenyere kérges volt, életét a munka töltötte ki, de tudott ünnepelni és vidadni is. A parasztember bölcs és alkotószellemű volt, másképp nem tudta volna magát fenntartani. Eszközei praktikusak, kézre állóak voltak, de igénye volt a szépre is. Az asszonyok a házi szövésű vásznakat aprólékos, nagy türelmet igénylő módon beszöttek és hímeztek díszítéssel látták el. Kiállításunkon is elgyönyörködhetünk bennük.

Meddig tartott a paraszti világ? – vetődik fel a kérdés. – Kik voltak az utolsó parasztek? Az volt az utolsó nemzedék, amely megjárta a második világháborút, majd utána termelte az élelmiszert, de ő maga koplalt, mert lesöpörték még a padlását is, óriási beszolgáltatási kötelezettség terhelte. Munkája gyümölcséből, a mezőgazdasági export jövedelméből fizette vissza Magyarország a háborús jóvátételt, és ebből épült fel a vas és acél Magyarországa. Az 1950-es években tsz-ekbe kényszerítették, de a rákényszerített közös gazdálkodás idején is sajátjaként szerette a földet, becsülettel végezte a dolgát és megbecsülte annak gyümölcsét. Az 1960-as években történt, hogy az utolsó parasztek néhányan az éjszaka kellős közepén felverte az egyik tsz-elnököt, mondván, hogy eső készül, menni kell ponyvával letakarni a nappal rakott szalmakazlat. Szerencsémnek tudom, hogy én még ismerhettem őket, az utolsó parasztokat. Sajnos a nagy többségük már a sokat dolgozott föld alatt nyugszik. „Munka és szépség” című kiállításunkkal nekik állítunk emléket egy letűnt világ felidézésével.

A kiállításon berendeztünk egy parasztszobát olyan bútorokkal, amelyek között a 19. század végén, 20. század elején éltek életüket. Természetesen a kiállításban látható tárgyak, eszközök még jóval később is használatban voltak, de többségük a 20. század első felében készült. A szövőszobában nemcsak a fonás-szövés eszközeit, hanem a szépség jegyében a gyönyörűen díszített szőtteket is bemutatjuk. A földművelés és állattartás tárgyai a verejtékes paraszti munkát idézik, a konyhai eszközök pedig az ön-ellátásra emlékeztetnek. A legutolsó teremben is szépséget találunk. Szépek a forróiak által a kiállításához adott vöfélykendők, és szépek Pásztor János, fancsali parasztember szalmadíszei. Én is fancsali vagyok, ezért inkább egy kívülálló, tárgyilagos tudós ember, dr. Viga Gyula méltató szavait idézem. „Pásztor János szalmafonásai valami ismeretlen törékeny, és mégis erős világot jelentenek, egyszerre hordozzák az archaikum és a novum ismérveit... Mi az, ami számomra kedvessé teszi Pásztor János bácsi szalmakötéseit? Mindenekelőtt talán az a megható, manapság már-már anakronisztikusnak tűnő elszántság, hogy egy ember ilyen törékeny, romlandó, az időnek ellent nem álló anyagból alkot.

Ez megfoghatatlanul emberközeli, ami minden egyes darabbal életre szóló kapcsolatot, embertől emberhez szóló üzenetet, kézmeleget jelent. Idegen ettől mindenféle távolba pillantó és vágyó sandaság, csak a múlt van és jelen. A személyes érintés, amelyből e súlytalan madárkák felemelkednek. De nem akarják az eget sűrölni szárnyaikkal, hiszen Pásztor János szemei már nem követhetik őket, hanem csak át-átlibbennek az abaúji dombokon, majd elülnek, mint a vasárnapi harangszó a dimbes-dombos tájon. A parányi szalmaemberkéék sem mennek messze a világba, csak át-áruccannak a szomszédos falvakba, s letelepszene az ünnepi asztaloknál, vagy illemtudóan megállnak a templom előtt ácsorgó varjúfekete vénasszonyok, csizmás öregemberek között, megbámulva az egykor volt világ utolsó hírnökeit. Félénken meg-megcsendülnek a törékeny szalmacsengők is, régi ünnepek, karácsonyok jó illatú otthonosságára emlékezve.”

Régi szalmakiállításunk egyetlen újabb dokumentummal egészül ki, Pásztor János nekrológiával, mert ő is, mint a legtöbb paraszt, már az égi mezőket szántja. Nekik, az utolsó parasztnak állít emléket „Munka és szépség” című kiállításunk, melynek megtekintéséhez kívánok valamennyiüknek átélt és tartalmas tárlatlátogatást.

TARTALOM

<i>Selján Éva–Veres János</i> : Újabb lelőhelyek az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrájának korai időszakából Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (Előzetes jelentés)	5
<i>B. Hellebrandt Magdolna</i> : Rézkori élet nyomai Mezőkeresztes, Novajidrány és Muhi lelőhelyeken	29
<i>Veres János</i> : Régészeti adatok egy Hernád-völgyi szkíta kori településobjektum elemzése kapcsán	53
<i>Csengeri Piroska–Pusztai Tamás</i> : Császárkori germán település a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Garadna-elkerülő út, 1. lelőhelyen végzett feltárásról)	89
<i>Daróczi-Szabó Márta</i> : Archaeozoológiai vizsgálatok Hernádvécse 3-as lelőhely S3 szkíta kori telepobjektumán belül	107
<i>Makoldi Miklós</i> : Adatok a Hernád-völgyi avar lovas sírok temetkezési szokásaihoz ..	113
<i>Juan Cabello–László Csaba–Simon Zoltán</i> : A háromhegyi Boldogságos Szűz Mária pálos kolostor régészeti kutatása	147
<i>Hajdú Melinda</i> (összeállította): A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2006–2007-ben	169
<i>Kordos László–Szolyák Péter</i> : A háromi Herman Ottó-barlang pleisztocén gerinces maradványai és a „középső felső-pleisztocén” faunája a Kárpát-medencében ..	199
<i>Salóki Dezső és Hegyessy Gábor</i> : Adatok a Bodroghöz bogárfaunájához (Coleoptera: Cantharoidea, Cleroidea, Lymexyloidea, Cucujoidea [részben], Tenebrionoidea)	221
<i>Hegyessy Gábor</i> : A Bodroghöz cincérfaunája (Coleoptera: Cerambycidae)	255
<i>Frisnyák Sándor</i> : Adalékok a Gödöllői-dombság történeti földrajzához (Tájhasználat a 18–19. században)	265
<i>Bodnár Tamás</i> : Topográfiai és genealógiai kapcsolatok a kora újkori vég Szendrő városában	295
<i>Janó Ákos</i> : Hagyományok és legendák Sárospatak múltjából	341
<i>Gyulai Éva</i> : Aszalay Ferenc, Rákóczi egykori szekretáriusa végrendelete és hagyatéki leltára (Miskolc, 1728–1729)	367
<i>Zsupos Zoltán</i> : Rozsnyó 1849-es papír szükségpénzei	401
<i>Alabán Péter</i> : „Légi háború” Ózdon 1944-ben	429
<i>Kapusi Krisztián</i> : Nagyvárosi fények: világító reklámtáblák feltűnése Miskolcon	441
<i>Marozsán Zsolt</i> : A „drótgár” története alapításától állami tulajdonba kerüléséig (1911–1954)	449
<i>Kápolnai Iván</i> : A mezőkövesdi kistérség népességi és lakásviszonyai a 20. század második felében	463
<i>Knézy Judit</i> : Háztartási iskolák, tanfolyamok és a táplálkozási kultúra alakulása a 20. században	489
<i>Hajdú Ildikó</i> : Szokás – jog – hagyomány Hegyalján. Formális és informális korlátok a hegyaljai borászatban	515
<i>Cseh Fruzsina</i> : Kerékgyártó-mesterség Tardonán az 1950–60-as években	535
<i>Martos Gábor</i> : Egy elfeledett miskolci festőnő. 160 éve született Bizony Ákosné Hosszúfalussy Róza (1848–1932)	549

<i>Tóth Károly</i> : Tornyai János művei a Herman Ottó Múzeumban Adatok és megfigyelések a Petró-gyűjtemény Tornyai-képeiről	561
<i>Pirint Andrea</i> : Szelencék „meséi” Petró Sándor szelencegyűjteményének válogatott darabjai	575

KÖZLEMÉNYEK

<i>Baron Ludwig Döry</i> : Hat kályhacsempetípus vándorlása nyugatról keletre (16–17. század)	593
<i>Somogyi Gábor</i> : A svájci Bergell-völgyi cukrászkultúra miskolci meghonosítói	617
<i>Kováts Kornél</i> : A Négyesi Szepessy család nemzedékrendi tábláinak összehasonlítása	629
<i>Kováts Kornél</i> : A Négyesi Szepessy nemzetség családfájának visszavezetése a középkorig	650
<i>Mizser Lajos</i> : Régi belterületi nevek Borsod megyében – 1864	653
<i>Boros László</i> : Néhány adalék Tokaj gazdasági, társadalmi életéhez (1850–1950)	659
<i>Siska József</i> : Bodroghközi vasutak	673
<i>Szilágyi Miklós</i> : A népviseletek a néprajztudomány látókörében	681
<i>Balázs Géza</i> : Az abszurd a népköltészetben	688
<i>Kozlova, Olga–Viga Gyula</i> : Negyed évszázada együtt (A Vologdai Múzeum és a Herman Ottó Múzeum együttműködésének történetéből)	701
<i>Tóth Edina</i> : Veleméri kocsonyástál restaurálása	709

INTERETNIKUS KAPCSOLATOK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

<i>Bartha Elek</i> : Etnikus hagyomány – liturgikus hagyomány	719
<i>Bodnár Mónika</i> : Torna megye görög katolikus falvainak néprajzi képéhez	725
<i>Orosz György</i> : Magyarok, szlovákok, ruszinok, szászok, románok, zsidók a hajdanvolt közös hazában (Nemzetiségcsúfolók)	735
<i>Bődi Erzsébet</i> : A néprajzi kutatások hatása a Derenkőről kitelepített lengyelek identitására	755
<i>Császári Éva</i> : A szlovák nyelv elhalása és a kulturális elemek kivészése Bükkszentkereszten	772
<i>Tamás Edit</i> : Adatlapos felmérések egy ruszin faluban, Komlóskán (1991, 2000, 2007)	779
<i>Tóth Arnold</i> : Az utolsó óra után – a görömbölyi ruszin folklór	788
<i>Hazag Ádám</i> : Cigányösszeírások statisztikai elemzése az északkelet-magyarországi régióban	802

SZABADFALVI JÓZSEF EMLÉKÜLÉS

<i>Paládi-Kovács Attila</i> : Szabadfalvi József, a pásztorokodás kutatója	814
<i>Bodó Sándor</i> : Szabadfalvi József kutatásai a kézművesség és a népművészet témakörében	821
<i>Ujváry Zoltán</i> : Emlékezés Szabadfalvi Józsefre	825
<i>Bartha Elek</i> : Emlékezés Szabadfalvi Józsefre	827
<i>Feledy Balázs</i> : Szőnyi-művek Rómából Miskolcon	828
<i>Sümei György</i> : Zsögödi Nagy Imre magyarországi vándorkiállítása	832
<i>Kinda István</i> : Az eltűnt erdélyi szász kultúra nyomában	840
<i>Szalipszki Péter</i> : Megnyitó beszéd a Munka és szépség című kiállításon	842

CONTENT

<i>Éva Selján–János Veres</i> : New early Alföld Linear Pottery sites in County Borsod-Abaúj-Zemplén (Preliminary report)	5
<i>Magdolna B. Hellebrandt</i> : Copper Age sites at Mezőkeresztes, Novajdrány and Muhi	29
<i>János Veres</i> : Finds from a Scythian settlement in the Hernád Valley	53
<i>Piroska Csengeri–Tamás Pusztai</i> : Germanic (Vandal) settlement of the Roman Period from the Hernád valley (Northeastern Hungary) (Preliminary report on the excavation at Garadna-elkerülő út, site No. 1)	89
<i>Márta Szabó–Daróczy</i> : Analysis of the archaeozoological sample from the Scythian feature at the Hernádvécse 3 site	107
<i>Miklós Makoldi</i> : Burial customs of the Avars in the Hernád Valley	113
<i>Juan Cabello–Csaba László–Zoltán Simon</i> : The archaeological investigation of the Pauline monastery dedicated to the Blessed Virgin Mary of Háromhegy	147
<i>Melinda Hajdú</i> (Compiled by): Archaeological investigations of the Herman Ottó Museum in 2006–2007	169
<i>László Kordos–Péter Szolyák</i> : The Pleistocene Vertebrate Fauna of Herman Ottó Cave and the Mid-Upper Pleistocene Fauna in the Carpathian Basin	199
<i>Dezső Szalóki–Gábor Hegyessy</i> : Data for beetle fauna (Coleoptera: Cantharoidea, Cleroidea, Lymexyloidea, Cucujoidea [in part] and Tenebrionoidea) in Bodroghöz, NE Hungary	221
<i>Gábor Hegyessy</i> : The longhorn beetle fauna of the Bodroghöz (Coleoptera: Cerambycidae)	255
<i>Sándor Frisnyák</i> : Data to the historical geography of the Gödöllő Hills (Land-use in the 18th–19th centuries)	265
<i>Tamás Bodnár</i> : Topographical and genealogical connections in post-medieval Szendrő	295
<i>Ákos Janó</i> : Legends from the history of Sárospatak	341
<i>Éva Gyulai</i> : Last Will and Inventory Assets of Ferenc Aszalay, Former Secretary of Prince Rákóczi (Miskolc, 1728–1729)	367
<i>Zoltán Zsupos</i> : Paper money of necessity in Rozsnyó in 1848	401
<i>Péter Alabán</i> : “Air battle” in Ózd in 1944	429
<i>Krisztián Kapusi</i> : City lights: the appearance of neon signs in Miskolc	441
<i>Zsolt Marozsán</i> : History of the “wire mill” from its foundation to its nationalisation	449
<i>Iván Kápolnai</i> : The population and housing conditions in the Mezőkövesd micro-region during the later 20th century	463
<i>Judit Knézy</i> : The impact of housekeeping schools and courses on dietary customs in the 20th century	489
<i>Ildikó Hajdú</i> : Custom, law and tradition in Tokaj-hegyalja. Formal and informal constraints of the winery	515
<i>Fruzsina Cseh</i> : Wheelwrights in Tardona in the 1950s and 1960s	535
<i>Gábor Martos</i> : A forgotten paintress from Miskolc Róza Hosszúfalussy (Mrs Ákos Bizony) (1848–1932)	549

<i>Károly Tóth</i> : János Tornyai's works in the Herman Ottó Museum Tornyai's paintings in the Petró Collection	561
<i>Andrea Pirint</i> : Tales from the snuff-boksz Selection of Sándor Petró's collection of snuff-boxes	575

PUBLICATIONS

<i>Baron Ludwig Döry</i> : The spread of six stove tile types from west to east (16th–17th centuries)	593
<i>Gábor Somogyi</i> : Adoption of the confectionary culture of the Swiss Bergell Valley in Miskolc	617
<i>Kornél Kováts</i> : Comparison of the family trees of the Szepessy family of Négyes	629
<i>Kornél Kováts</i> : Tracing the genealogy of the Szepessy kindred to the Middle Ages	650
<i>Lajos Mizser</i> : Old toponyms of residential areas in County Borsod (1864)	653
<i>László Boros</i> : Data to economic and social life in Tokaj (1850–1950)	659
<i>József Siska</i> : Railways of the Bodrogek region	673
<i>Miklós Szilágyi</i> : Folk costumes in the visual field of ethnography	681
<i>Géza Balázs</i> : The absurd in folk poetry	688
<i>Olga, Kozlova–Gyula Viga</i> : Together for a quarter century (Chapters from the co-operation between the Vologda Museum and the Herman Ottó Museum)	701
<i>Edina Tóth</i> : Restoration of a jely bowl from Velemér	709

INTER-ETHNIC RELATIONS IN NORTHEAST HUNGARY

<i>Elek Bartha</i> : Ethnic tradition – liturgical tradition	719
<i>Mónika Bodnár</i> : The ethnography of the Greek Catholic villages of County Tolna	725
<i>György Orosz</i> : Ungarn, Slowaken, Ruthenen, Sachsen, Rumänen, Juden in der Ehemaligen Gemeinsamen Heimat	735
<i>Erzsébet Bódi</i> : Impact of ethnographic studies on the identity of the Poles deported from Derenk	755
<i>Éva Császári</i> : The extinction of the Slovak language and Slovak cultural elements in Bükkzentkereszt	772
<i>Édit Tamás</i> : Questionnaire survey in Komlós, a Ruthenian village (1991, 2000, 2007)	779
<i>Arnold Tóth</i> : After the final hour – Ruthenian folklore of Görömböly	788
<i>Ádám Hazag</i> : Statistical analyses of Gypsy census data from north-eastern Hungary	802

JÓZSEF SZABADFALVI COMMEMORATED

<i>Attila Kovács-Paládi</i> : József Szabadfalvi, researcher of herdsmen and herding	814
<i>Sándor Bodó</i> : József Szabadfalvi's studies on folk crafts and folk art	821
<i>Zoltán Ujváry</i> : Remembering József Szabadfalvi	825
<i>Elek Bartha</i> : Remembering József Szabadfalvi	827
<i>Balázs Feledy</i> : Szönyi's works from Rome in Miskolc	828
<i>György Sümegi</i> : Imre Zsögödi Nagy's travelling exhibition in Hungary	832
<i>István Kinda</i> : On the track of the disappeared Saxon culture in Transylvania	840
<i>Péter Szalipszki</i> : Opening speech for the exhibition "Work and Beauty"	842

HERMAN OTTÓ
MŰZEUM